LELAND STANFORD JU
ORGANIZE
STANFORD UNIVERS

ИЈА И РУСИЈА

ОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРЕЈЕВСКЕ
СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

СВЕЗКА I.

БЕОГРАД
1870

ЖАВН… АМПАРИЈА.

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРЕЈЕВСКЕ СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

СВЕЗКА I.

БЕОГРАД
1870

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА.

ПРЕДГОВОР.

Време од 1804 па до 1858 г. може се сматрати као један завршени историјски период. Овај период колико је нов, толико је и замашан по читаво српство уопште и посебице за кнежевину Србију. Јер све прилике, у којима се ми сада налазимо као народ, као самостално друштво и као грађани, створене су непосредним или посредним утицајем рада и догађаја у овоме периоду. У њему је кључ за разумевање садашњег нашег положаја.

Да ли смо се могли за то време одмаћи подаље или нисмо могли, да ли су они којима је народ поверавао државну управу и који, све шта су радили под изговором у име народа, да ли су доиста тако и радили или нису; да ли су они служили само народној целини или нису; или су неки служили, а неки нису служили; ко јес, и ко није, — на сва ова тако важна питања, која се сама намећу свакоме Србину, који мисли, ни један Србин није могао дати поуздан и фактима потврђен одговор. Једно с тога, што период наше историје, о коме је овде говор, није налазио толико и таквих испитача, који би га могли истумачити по *свима* документима, што су о њему сачувани; који би имали и средства и знања и воље претурити голему и на многе стране растурену рпу докумената о догађајима овога времена, о делима *свакојаких* партаја и засебних лица и о сваковрстним утицајима спољашњим и унутрашњим, који су посредно или непосредно решавали судбину нашега народа. То што у нас има написано о тој ствари и што не спада у ред легенада и простих прича, већином је груби и научно необрађен материјал, из кога се готово ништа сигурно изводити није могло.

Тај мрак, што тако непредвидљиво покрива догађаје наше нове историје, колико је био користан по властољубиве туђинске удворице и многе саможивце — великаше, у нашој земљи, који су стављали на коцку не само свој сопствени образ и поштење, већ и достојанство и судбину васцелога српства, само да се докопају власти: толико је више био од штете народу и његовој будућности са сваке стране.

Народ, као решавајућа снага, није умео да схвати прави смисао унутрашњих буна и покрета, па је био варан на своју штету.

Унети буктињу светлости у ту помрчину, припомоћи народу да се обавести о приликама, које су га пратиле и које га и до данас прате на путу његовог политичног живота, изнети му слику догађаја и лица, која су радила за време овог свршеног периода, а што је најважније: *покренути у народу мисао о потреби, да се боље сам о себи брине, и да своје рачуне са својим владаром на својој законодавној скупштини расправља; да се узда у своју снагу и у своју памет*, — ово је *једина* и *права* побуда, која нас покрену, да ово велико дело преведемо на наш језик, од кога ево прву свезку предајемо у руке нашим читаоцима.

Београд, 14. Фебр. 1870. год.

П. Срећковић, Ж. Жујовић,
А. Васиљевић, А. Марјановић.

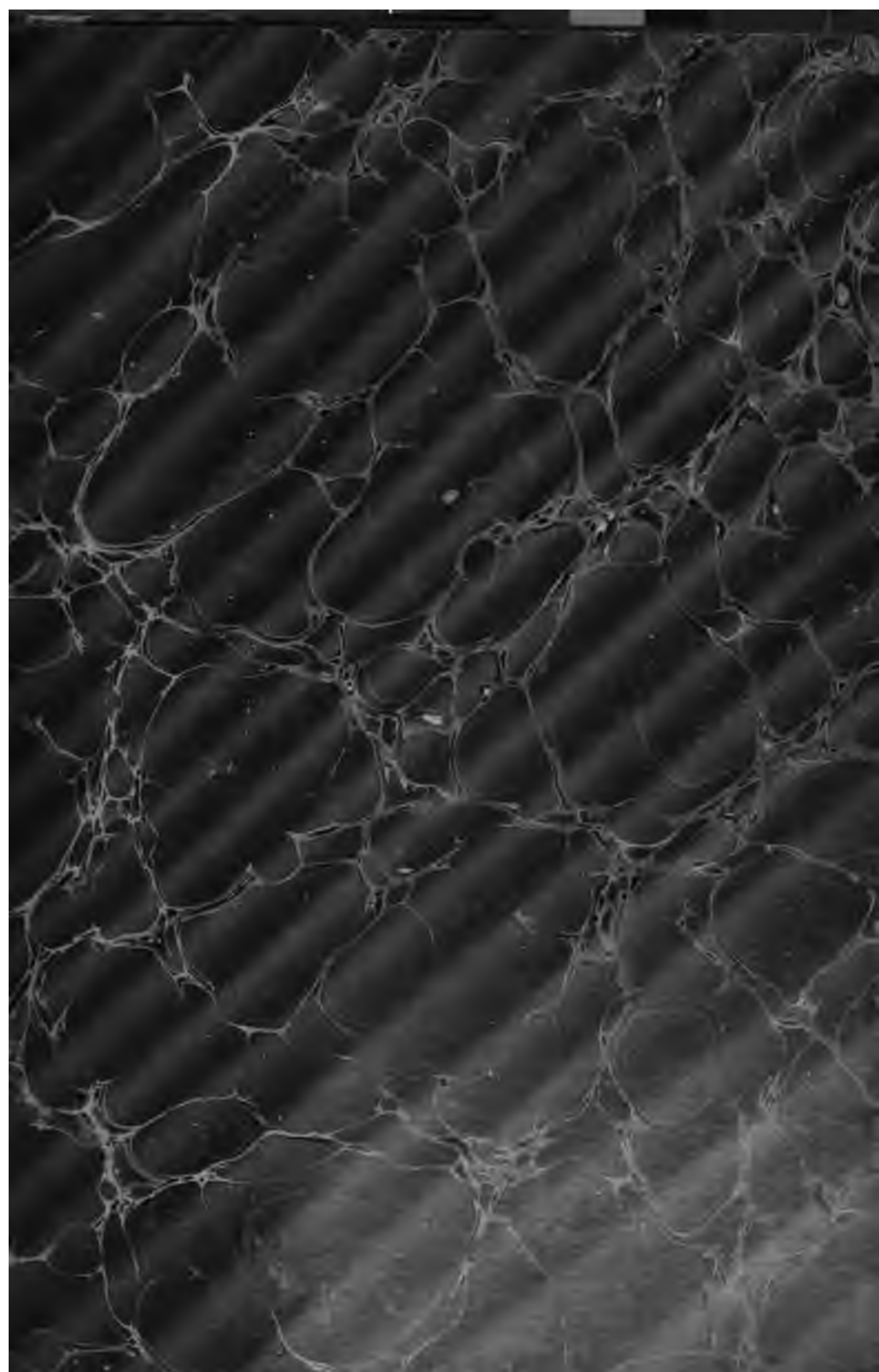

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРЕЈЕВСКЕ СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

СВЕЗКА I.

БЕОГРАД

1870

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА.

На тај начин, намера је ове књиге не само да упозна читаоце с радњом европске дипломатије у српском питању, већ и са унутрашњим животом српске кнежевине. У историји кнежевнне, унутрашње живљење готово није могуће оделити од спољних односаја. Али једно, што се ови догађаји нису десили давним давно, а друго немогући имати у рукама сав материал, морам се одрећи те намере — да напишем потпуну историју српске кнежевине. Остварити овај задатак — дужност је српских историка. У данашње време радња српског ученог друштва окренута је на прошавшу судбину српскога народа. Али за то руски писац има једно преимућство над српским: није везан ни су чим са интересима ове или оне унутрашње партаје у Србији; он може слободно описивати њихну борбу, може мирно гледати на њихова дела. На српском језику још нема историјске књиге, која би обухватала читаву историју српске кнежевине од устанка карађорђевог до потоњег времена, али је могуће наћи много чланака и посебних књига о овоме или ономе питању, из овога доба. Но једине српске књижевности не би било доста, да се подпуно позна историја Србије данашњега столећа. Ову ману много попуњава живо историјско казивање у српском народу и, могућност не само говорити са раденицима српским кроз потоњих десетину година, већ наћи у њиним рукама огроман рукописни материал. Писац ових редова имао је прилику користовати се не само показивањем, већ и преписивањем мемоара и другим белешкама Срба из Аустрије и саме кнежевине, за време свога бављења у српским земљама 1864. год. Благодарећи живима, за њина користна упућења и казивања, писац је дужан овде рећи добру реч о покојном Јовану Хаџићу (у књиж. Милош Светић), који је писао грађанске и казнене законе за Србију и Лазара Арсенијевића (Баталаку), који је кроз сав свој живот искупљао историјску грађу о догађајима, у којима је био или сам раденик или очевидац. Писац се нада, да ће његово дело изазвати у српској књижевности потребу, да се његова књига попуни и поправи.

Москва, Јулија 5. год. 1869.

Нил Попов.

ГЛАВА I.

Срби пре руског мешања.

Немачки историци, који су изучавали ратовање хришћанске Европе с Турцима, у југоисточним њихним земљама, веле, да је запад био немоћан, па је корак по корак уступао турском нападању у XVI. и XVII. веку. У исто време, ови исти писци, приписују срећан обрт у овој борби, утицају у њ северне Европе. (¹) И доиста, суделовању славенскога света у овој борби, Европа врло много мора да је блаблагодарна оним победама, које су задобивене над Турцима на измаку XVII. века; оне су удариле темељ пропадању турског господарења над хришћанима. Јан Собјецки је код Беча 2. (12.) Септ. 1683. год. у корен надбио великог везира. Овај је пораз обртна тачка у историји турских нападања на средсредну Европу. Аустрија стојећи у свези с Русијом и Пољском, и располажући свом снагом својих славенских племена, прогна Турке из земаља средње-дунавских. По карловачком миру она завлада оним местима, где Драва, Тиса и Сава утичу у Дунаво. Та су места важна у војничком обзиру. Ослобођење ових земаља допринело је Аустрији небројене користи. Аустрија одпочевши нападати на Турке први пут ступи у непосредан додир са Србима, који су били већ давно подпали под турску владу. Дипломатски аустријски агенти почну подбадати Србе против турске владе. Аустријски двор изнесе на видик човека, около ког би се могли искупити Срби, (— потомка српских деспота, који је имао имање у јужној Маџарској и Ердељу —) Ђурђа Бранковића. Истина, његов је брат, православни митрополит ердељски, Сава II., познат са свога путовања у Русију ради писаније; због плетака протестантски, изгубио је свој чин, уапшен и доцније погубљен. (²) Но Аустрија није ни мислила о личним користима Бранковића. Она је гледала у Ђурђу оруђе, којим ће да примами себи српски народ. Посланик цара Леополда I. код султанског двора, Кинцберг обећа хришћанима у Турској, аустријску помоћ, те да поврате своју пређашњу слободу. Кад се пећски патријар Максим, враћао из Јерусалима он му искаже ту мисао у Једрену. Надајући се да ће успети, и уздајући се у помоћ аустријске војске, која је била прешла

преко Дунава, Максим венча и мироше Ђурђа Бранковића за српског деспота, где је био Кинцберг и српске старешине. Од тога доба Ђ. Бранковић ступи у свезу с аустријанцима; путовао је у Беч и ћесар га бечки призна за деспота Херцеговине, Босне, Србије и јужнога краја Баната; за тим добције титулу графа ђерманске царевине. Бранковић се удружи с новим пећским патријаром Арсенијем III Чарнојевићем. Аустријски ћесар преко Бранковића приволе Арсенија, да се пресели са Србима у Маџарску. Изда се позив на све хришћане у Турској и буду позвани да признаду ћесара за свога господара, али да им се не дира у веру, да слободно избирају војводу, да чувају своје народне обичаје у пословима унутрашње управе, и да ће плаћати малене данке. Да се тај позив оствари, старао се Ђурђе Бранковић и употребио је све што је могао само да се то изврши.

Али тек што се Арсеније III пресели у Аустрију и заједно ш њиме 37.000 српских породица и остави Албанију и Стару Србију, бечка влада ухвати Ђурђа Бранковића и ухапси у град Егар. Ту је он проживио до своје смрти, више од двадесет година, и ако је за њега неколико пута молио српски патријар, цара Леополда I. па необзирући се ни на то, што је за Бранковића молио и руски цар Петар велики. (3) Па ћа ни дипломе, по којима се Срби преселили преко Дунава, аустријска влада није нигда тачно испунила. У дипломама пише: а) да Срби стоје под непосредном управом ћесара, и да нису подчињени комитатским властима нити спахијама; б) да имају своју унутрашњу управу по старинским својим правима и обичајима, г) њима је обећано, да сами себи бирају војводу и патријара, ујемчена им је подпуна слобода вере и црквенски православни обреди. (4) Не гледећи на ово, Срби нису никада добили свога војводу. Право дакле вели Бартенштајн, учитељ Јосифа II. да аустријска влада није давала Србима да имају свога војводу с тога, што је много лакше било отети светску власт од свештеног лица, него-ли од војводе, који је могао имати велику војску Српску. С тога патријара назову митрополитом па још и архијепископом. (5) Не могу се пребројити војничке услуге Срба и Хрвата, које су учинили аустријском двору у XVIII. и XIX. в. Треба се само опоменути, да је ћесар читаву половину српскога народа преокренуо у вечите солдате — граничаре. Ова племена необично срчана, јуначна, мало су марила да живе спокојно, па су Срби и Хрвати радо ишли свуда, куд су их год слали бечки владари. (6)

Како је опустила Стара Србија, добије велику важност Београд и оне брдовите земље на југ од Београда. Брзо се одпочне и опет ратовање с Турском. И ово ратовање једва-ли није било најуспешније благодарећи војничком ђенију принца Јевђенија Савојског. Рат се сврши по-

жаревачким миром, по коме Аустрија добије Београд и један део земаља данашње српске кнежевине. Београдски митрополит Мојсије Петровић постао је владика српски с обе стране Дунава. То уједињење Срба аустријских са прекодунавским, узбуди у њима велика надања и даде им прилику, да најопширније тумаче дате им дипломе. Ћесарова пак влада и маџарски великаши, не само да не изврше своја обећања, како је угођено, него још на силу почну Србе да унијате. Маџарски државни палатин граф Надажди, који је — вели Бартенштајн — страховито мрзио и презирао српски народ, свакојако је помагао да се шири унија. Срби су били спремни, да се врате натраг, па да одпочну ратовање са маџарским и аустријским управницима. Бечка влада заповеди Мојсију Петровићу, да Србима растумачи у особитој својој посланици важност диплома, али онако како их схваћа аустријска влада. Митрополит се одрекне да тумачи народу жеље аустријске. Срби банаћани побуне се. Али у то доба опет се одпочне ратовање, Аустрије с Турском. Аустријанци се осрамоте на мегдану. Између осталих узрока, што су аустријанци у овоме рату претрпили недаћу, један је узрок био тај, што су Срби били равнодушни наспрам аустријског војевања. У битки код Гроцке, Срби подведу аустријанце, те их надбију Турци. (7) Они изгубе Београд и све земље преко Дунава. Аустрија као уздарје добије у томе, што се пресели Пећски патријар Арсеније IV.; но он није могао одмамити много Срба у Аустрију. Ова је сеоба знатна с тога, што се уништи српска јерархија у Пећи: она пређе у руке цариградских Грка. Међу тим Београд добијаше још већу и већу важност у очима Срба, који су остали под Турцима. Њих већ више нису могли премамљивати аустријска обећања у јужну Маџарску. Јер у Маџарској Срби буду подчињени маџарским законима; њихне земље буду подељене на комитате и готово свуда буде заведена маџарска управа. Код таквих погодба не само да није могуће било очекивати, да искрсну нови досељеници с балканског полуострва, већ и пређашњи насељеници у великом броју оду у јужну Русију, где склопе војничку населбину, која се дуго називала Нова Србија. (8)

Пре или после морало се свакојако појавити супарништво између Аустрије и Русије, около заштићавања Срба, с којима је одавно била Русија у саобраћају, па није ни крила од Аустрије своје расположење према њима. Тако, говорио је посланик Бориса Гудунова Атанасије Власјев још 1599 г. ћесару Рудољфу, да његов цар лично хоће да ратује са султаном, који влада хришћанским народима: Бугарима, Србима, Бошњацима и т. д. Богдан Хмељницки говорио је, да хоће да се бори са султаном у савезу с Власима, Србима и другим подајницима

портиним, који га непрестано зову. Московском резиденту, у Пољској, Ћапкину, говорио је 1673. год. крунски подканцелар: „Хришћански народи, што живе около Дунава: Власи, Срби, Молдавци, Славени, само кад чују, да се царска војска удружила с Пољском, одма ће да пристану уз њих, нарочито уз *војску цареву*“. Петар велики правце ступи у саобраћај са Славенима у Турској и заштићавао је Србе аустријске. За владе царице Ане, Теофан Прокоповић радио је на томе, да утеши православне Србе у Аустрији и описивао је користи, које би имала Русија од њих, да их прими под своју заштиту. Ратовање Катарине II. с Турцима прослави силу руског оружја на читавом балканском полуострву. Напредак Шћепана Малог код Црногораца и Херцеговаца, који се издавао да је руски цар Петар III. могуће је појмити само онда, кад се опоменемо успеха руског ратовања против Турске. Сама Аустрија договарала се с Русијом о црквеној и школској уцрави Срба, над којима је владала. Српски насељеници у Русији обдржавали су свезу са својом браћом около Дунава. (9)

Нису овако гледали западњаци на мешање Аустрије и Русије у послове хришћана у Турској. Цела је истина, да је у друштвеном мишљењу владала мисао, да европске државе, које су подједнако изображене, склопе општи савез, те да сложно устану против старог непријатеља хришћанског, да мухамедовце све више и више стешњавају, те да их претерају из Европе у Азију одклен су и дошли. Али се ова надања неостваре. Нису помогла казивања путника по истоку XVIII. века, као што нису ваjдила казивања њихних предходника, да хришћани страдају под турском управом, да су непријатељи напретка и свакога прогреса „ислам“ и азијско варварство, па да је Турска у доцније доба значајно малаксала. Ништа то није помогло. Европски владаоци не могоше склопити општи свети савез (као што је то бивало пређе) да протерају Турке из Европе. (10) Малаксала Турска већ јој није била ни најмање опасна. Друго питање постане необично важно за европску дипломатију, а на име: какве државе могу поникн и постати на развалинама турске царевине, чије ће бити савезнице и који ће од суседних владалаца наследити од ње већи део земаља? Француски краљ Луји XIV. први од европских владара ступи у савез с турским султаном и по његовом настојању царевина отмановића мало по мало поче се увлачити у скуп европских држава. Кад Русија објави рат турцима, силно се узкомеша западна дипломатија. Исто тако кад је Катарина II. одпочела прво ратовање с турцима: Аустрија, Француска, Холандска, Данија, Шведска, Напуљска и Мљетачка обећаше султану потпуни неутралитет од њихове стране. Бојећи се успеха

руског оружја, Француска почне слати новчану помоћ султану; Аустрија и Прусија прибегоше дипломатском мешању изговарајући се, да то чине због европске равнотеже и што треба очувати државу султану. У осталом, политичари и новинари прошлог века, нису никада друкчије зборили, него да ће Аустрија насљедити хришћанске земље турске царевине. Још у фантастичком плану Аљберонија, Аустрији је била назначена: Влашка, Србија и Босна. У Ђерманији су онда многи тврдо веровали, да ће наследници Карла V. размакнути границе ђерманске царевине на југоисток до црнога и мраморнога мора. ([11]) Сами Хабзбурговци узму у своју „титулу" имена турских северних земаља, па је тако написана њихова титула и у прагматичној санкцији, која је најзнатније дело политичке радње ондашњег земана. На свршетку XVIII. в. у европској књижевности било је као обична ствар, да ће Аустрија увлачећи се мало по мало у источне послове, пре или после насљедити од турског султана његове хришћанске земље. ([12])

Али судбина народа балканског полуострва удари другим путем. Није било суђено да се оствари како страховање европских политичара, да ће Русија прогутати славенске земље, тако ни властољубиви умишљаји аустријски, да докопа северне земље балканског полуострва. Ако Турска и није задржала под својом управом оне земље, које је добила по Карловачком миру, и опет отевше се од ње земље нису ушле у склоп суседних држава, него оне које аустријски цареви уврстише у своју титулу, извојеваше самосталност. Узрок ове самосталности није била западна Европа нити Аустрија, већ Русија. Источна политика Катарине II. намамљена чувеним грчким планом, морала је пасти на добро земљиште, не само у архипелашким, него и у дунавским земљама. Непрекидне победе руске над Турцима, за владе Катарине II. знатна малаксалост Турске, што се није могло сакрити, многобројни нереди у њезином управљању, непрестана комешања у Цариграду и буне у војсци, морале су имати снажног утицаја на Србе у турској царевини. Па кад су се Срби пренули, да одпочну нов живот, на то су их приморавали како скорашњи ратови аустријски с Турском, тако у неку руку и боље живљење њихових сународника, који су се пресели преко Дунава с патријарима Арсенијем III. и IV. Али користољубива политика аустријска одбије од себе прекодунавске Србе и примора их да упру поглед на једноверну и соплемену Русију. Негледећи на то, што су врло мало политичка убеђења била наклоњена осећањима народне узајамности, која су владала на крају прошлог и у почетку данашњег столећа, племенска свеза Срба са Русима није остала без утицаја на судбину данашње српске кнежевине. И ово утицање могло је бити то јаче и

моћније, што је мање политика подозревала јачину народних и племенских осећања. С друге стране, тај утицај тим је био успешнији, што су се тежње српскога народа, (који је хтео да се ослободи). до неке мере подударале са оним назорима, којих се држала руска политика у оно доба, о коме се говори. Машта Катарине II., да обнови стару византиску царевину учини, те је радила, да створи између Турске, Аустрије и Русије, једну самосталну државу, које би владалац био православне вере. ([13]) Катарина је разумевала Влашку и Молдавску; али покрет Срба, који се одпочео на измаку прошлог века покаже, да је могуће створити и другу државу с јужне стране Дунава, онако исто самосталну, као што се мислило, да се склопи Дачко-Румунска држава на северној страни Дунава. У овом случају, личне користи руске онако су исто јасно показивале да је корисно умешати се у српске послове, као што су такве исте користи приморавале руске владаоце, од времена Петра I., да одрже свој утицај у румунским земљама. Мешање руско у српске послове могло је испасти срећније, јер Русија није показивала жељу, да придружи себи како Румунију, тако и Србију. премда је с првом стајала у свези због вере, а с другом је била једне вере и једног племена. Таквог утицаја у своје послове то су већма желили сами Срби с тога, што кад би их заштитила Аустрија, под чијом су владом Срби и Хрвати: онда не би се могло размимоићи, а да не доведе Србе турске царевине у онакву подчињеност, у каквој су били њихови сународници. Политички рачуни и војничко упињање Русије добије, у овом случају, огромну помоћ у племенским и религијским везама оба народа, како онога, који је заштићавао, тако и онога, који је тежио да се ослободи.

Из чега је поникао српски покрет?

Зна се, да српски народ не живи само у оним земљама, које се сада називљу Србија. Становници Босне, Херцеговине, Црнегоре, пограничних ш њима аустријских земаља и тако назване Старе Србије, сви су подједнако Срби и српског су племена. Али је Црнегора одавно сасвим слободна, па је и живила својим засебним живљењем; аустријски су Срби подвргнути строгим војничким законима, који су их привезали за Аустрију и Маџарску; у Старој Србији, после одласка патријара, народња снага јако малакше ([14]); у Босни вера мухамедова придобије себи знатан део становништва и тиме поцепа народ на два непријатељска табора ([15]). Само у земљама санџака београдског, очува се чистија народна снага и православна вера. Београдски пак пашалук био је покрајина српскога народа, прем да му је доцније суђено, да постане клица политичког преоброжаја српског.

Да то тако буде припомогла је у неколико и сама природа ових земаља. На југ од Дунава, на читавој просторији између Дрине и Тимока пружа се брдовита земља, која по најлак прелази у велике планине, обрасле густом, готово недирнутом шумом, због чега је тај део српских земаља и назван Шумадија (од шуме). Само једна велика река, с дубоком долином, просеца тај предео на север, делећи га на две неједнаке половине. То је Морава, која утиче у Дунаво, близу Пожаревца. Читава је земља окићена зеленилом, али не оним зеленилом, које долази од развијене сеоске привреде, већ зеленилом природним, вајкадашњим. Срби су још и дан-дањи слабо вични селској привреди; најбољи су им земљорадници дошљаци из Бугарске. И дан-дањи као и прошлога века, старинац Србин у кнежевини сеје само онолико жита, колико му је потребно, по његовим рачунима, да одрани породицу. Главни извор богатства за ондашње Србе, била је стока: Срби су највише патили свиње. Турци су с презрењем гледали на ту грану привреде; али устаоци у народу таквом се привредом обогате. Земља је била слабо настањена. Вароши су изгледале као потурчене населбине; народњи се живот усредсредио у селима, разштрканим по шумама и гудурама, по долинама и планинским странама. Цркава готово није било; али за то очувало се у брдима доста манастира, — много више, него—ли колико се налазило свега у Старој Србији, Босни, Црнојгори и Херцеговини. Многе нурије нису имале својих свештеника, нити цркава и припадну манастирима, где су свештеници редом служили летурђију и само се сви искупљали о великим празницима. (16)

Народњи живот у Србији очувао је у себи више старинског живљења, дедовских обичаја и предања, него-ли у осталим српским крајевима. Среску, општинску и селску управу задржали су у својим рукама кнезови, које је народ бирао. У свакој општини био је оборкнез, у сваком селу неколико кметова и селски кнез. Сеоског кнеза бирало је село и раскнежавало, кад је хтело. Обор-кнезове је потврђивао султан бератом и обор-кнештво је прелазило од колена на колено. Не само у оним приликама, кад би кнез умирао од своје смрти, већ и кад су га убијали Турци или забадава, или због неке кривице, његов син или брат добијао је његово место. Али у XVIII веку због непрекидних ратова аустријских с Турцима, кад су кнезови често прелазили на страну аустријску и доцније заједно с аустријском војском селили се преко Дунава, многи изгубе своја права. На измаку XVIII века одржали се само Карапанџићи у неготинској крајини, плаћали су годишњи данак султану, у свему осталом управља-

јући народом као остали кнезови. ([17]) На упражњена места народ је избирао кнезове или их сам паша постављао. Па и овакви обор-кнезови нису били мењани. Они су изгубили своје звање само због народњег устанка. Преко обор-кнезова паше су објављивале народу своје заповести, у исто је доба народ преко обор-кнезова казивао паши своје жеље. Паша удари на читаву нахију намет, обор-кнезови разрезивали су исти на кнежине, а за тим, сваки кнез разрећивао је исти намет са селским кнезовима на села и онда су селски кметови са сељанима онај део, који им је припао да га исплате, разрезивали на поједина лица. Искупљене даџије, оваквим начином, обор-кнезови су предавали паши. Ови народњи управитељи нису се ни најмање оделом разликовали од осталих богатијих сељака, али су вазда за обор-кнезове бирани људи вешти и смели. Кнезови и кметови изрицали су пресуде у свима сеоским парницама, и само људе шкодљиве читавоме друштву, издавали су паши, да их погуби. (*) Али не гледећи на право општинске самоуправе, народ, као целина, није имао никаквих политичких права, већ је био као и сва остала раја у читавој турској царевини. Владајући сталеж били су само људи мухамедове вере; сваки мухамедовац, ма ког племена био, још и дан-дањи у османској држави, назива се „*Турчин.*“ Само су имале спахије политичка права. Већи део ових спахија води своје порекло од старинских српских породица из Босне и Херцеговине, које су примиле мухамедову веру да очувају своја спахијска права, и врло је мало било спахија порекла османског. ([18]) Још су тежи били намети, које удрише јаничари на народ, при крају прошлога века, за време последњег ратовања Турске с Аустријом. Ови су намети пали на већину српских села. Они се повећају плаћањем данка још султану, и најтеже су биле даџије посредне. У варошима је обично живило мало Срба, па су им судиле кадије и муселими, по алкорану и турским обичајима. Сав овај склоп друштвених односаја и народњег живљења необично се много реметио за време сваког рата с Аустријом. Таквих је ратова било четири у продужењу једног века, и после једног од тих ратова, Аустријанци су владали Београдом с његовм околином, двадесет година. И после овога није се прекидао саобраћај између једноплеменика обе обале дунавске. Јужни Срби трпили су страдања од турске владе, а северни — много су зала подносили од владе аустријске и мацарске. Премда је Аустрија наметала Србима унију, опет су је Срби из Турске називали „*кршћена*“ држава, међу

(*) Наш ћеван, а твој севап — пашо, погуби га. Прев.

тим је Турска у њиховим очима била некрштена држава. ([19]) Последњи рат, несрећан по Аустрију, ослаби надање у грудима Срба турске царевине, да ће се она икад мешати у турске послове. Осим овог, по смрти Јосифа II, готово све реформе које он учини у Маџарској, биле су уништене и између Беча и Пеште плане супарништво. Тада су се одпочели револуцијонарни ратови, у које се Аустрија морала умешати, а то јој много уназади источну политику. Прекодунавски Срби буду остављени, да сами себи помогну и наскоро нађу себи новог сајузника.

Од како су Аустријанци пребродили натраг Дунаво 1791 год. могуће је рећи, да у Србији више није било никада мира. Многи српски кнезови и многи већи представници свештенства, били су умешани у бивше ратовање. Кроз то време они су имали таборе устаника. Један од тих табора, под старешинством капетана Коче дејствовао је *самостално* у долини моравској; други под заповедништвом Михаљевића ратовао је заједно с аустријском војском против Турака. Већина ратника у овоме табору били су јужни Славени, граничари т. ј. Срби и Хрвати. ([20]) Па и кад се свршило ратовање, аустријска влада непрестано је бунила Србе, позивајући их, да се преселе у Аустрију. 17 Августа 1791 год. београдски митрополит Дионисије Поповић, родом Грк, говорио је народу, у време службе божије у главној цркви „слово саветователно ради емиграције“ (бегства). Но Срби за онда не пођу за својим владиком и Дионисије побегне сам у Аустрију, где добије будимску епископију. ([21])

М'а шта било да било, тек потоње ратовање аустријско с Турском, Срби су држали за своје лично дело, и ратовање с Турцима под аустријском заставом прозову „*Кочина крајина*“, по имену самосталног свог јунака, који погибе у време те војне. Члапцима свиштовскога мира, Аустрија и Турска, најопштијим речма издаду опроштај поданицима обе државе, који се мешали у народну борбу; али Аустрија није нашла за потребно ма што израдити у корист унутрашње самоуправе београдског санџака, који је некада био под њезином владом. С тога је Кунибер, ([22]) писац нове српске историје (доктор књаза Милоша Обреновића I), наравно доцније, потпуно прав, што већма поштује руску политику, која после ратовања 1806—1811 стави чланак у Букарешком уговору, о самосталној управи Србије, у њезиним унутрашњим пословима, а за тим га и опет споменула у Акерманској конвенцији. Није тешко протумачити противно аустријско поступање: она се није ни најмање плашила снаге прекодунавских Срба, али се још онда бојала утицаја, који је могла имати чак

полуслободна Србија на њене јужнославенске поданике. Оваквом стању Срба у Турској, незаштићеном никаквим дипломатским актима, придружи се још сасма местна погодба, која је приморавала народ да се буни. Пашалук београдски и пашалук багдатски, то су била места, куда су слали из Цариграда најнепокорније и најсамовољније јаничаре. Турска влада, бојећи се ребелија у престоници, премештала је на тај начин, главни извор нереда у покрајине државе, где готово није ни припознавана власт султанова. У оваквом обичају државне турске мудрости, Аустрија увиди опасност за своје покрајине, да не би биле изазване буне у суседству, стави у свиштовском уговору чланак: да Турска не допушта улазак у београдски пашалук јаничарима. За онда је и сама турска влада желила да изврши ту погодбу. Бећир-паша, послат да прими српске тврдиње од аустријских старешина, још у Нишу, заповеди свима спахијама, (који су имали своје спахилуке у Србији), да му одмах дођу, ако хоћеју и унапредак да се користе султанском платом и милошћу. Кад му дођу на позив све спахије, паша позове и Дели-Ахмета, који је био пре рата главни старешина над београдском војском. Овај је Дели-Ахмет био погубио до петнајест спахија. Он дође паши са великом четом војске. У први мах паша га предусретне врло лепо; али доцније, кад он распусти своју чету, паша заповеди својим гавазима, те га убију. Кад је ова заповест била извршена, тек онда паша обнародује султанов ферман, којим се забрањује пређашњим војничким старешинама и јаничарима повратак у Србију. После овога паша се крене и прими од Аустријанаца Смедерево и Београд; становници мухамедовци, поврате се у своје куће у Србији; али протеране баше и јаничари морали су остати у Босни и у другим, суседним са Србијом, областима. Прогнаници навикнути да терају свој ћејф нису могли дуго седити на миру. У брзо нађу савезника, који се био одметнуо од султана, Пасманџију, видинскога пашу. Сви они, којима је био препречен пут у Србију, потегну у Видин и поведу са собом из Босне и Албаније много својих пријатеља и једномисљеника. Сада, између два суседна пашалука, београдског и видинског, плане крваво ратовање. Управитељ београдског пашалука, тада бивши Хаџи-Мустафа-паша, који се надалеко рашчуо због својих административних способности и добио име „српска мајка.“ Он преда вршење свију народних послова обор-кнезовима и вазда је ш њима живео у љубави. Није подносијо својевољства ни у оним приликама, кад је кривац био Турчин, а злостављен — Србин. Паша је казнио злочинца не пазећи на то, је-ли он мухамедовац или није. Хаџи-Мустафа је био

редак и знатан изузетак међу турским управитељима. Бранећи свој пашалук од видинских бунтовника, допусти те се Срби наоружају. Сви, који су били у четовању последњега рата, устану против Пасманџије и његових чета. Српску су војску склапали кнезови и оборкнезови; у бој су је предводили изабране народом старешине, а главни вођа над свима био је Станко Арамбашић из села Колара. Ратовање је текло и овако и онако до 1796 год. Једном су продрле присталице видинскога паше чак до Београда, али их сузбије турска градска војска и Срби. Често су се догађале битке около Поречa, Ћуприје и Пожаревца. 1796 год. турска влада пошље девет паша против Пасманџије; он их завади, па онда појединце надбије. За тим се драговољно преда султану, који га остави да пашује у Видину. Султан, да би се измирио са бившим начелницима београдских јаничара, изда ферман, у коме се вели, „муфтија је нашао, да је по закону праведно и султан је на то пристао, да се они могу слободно повратити у свој вилајет.“ Турска је влада имала у памети нешто друго т. ј. да раздвоји Пасманџију од његових привржeника. Штетовали су само једни Срби.

У Србији се искупе најкрвожеднији представници турског војничког реда: поврате се не само прогнаници, већ и сви они, који се ш њима удружили — у потоње доба. Наскоро за тим убије у Шабцу један од ових зликовца, тамнавскога кнеза, Ранка Лазаревића. Велики његов пријатељ кнез Алекса Ненадовић пошље Хаџи — Мустафи тужбу, у којој вели „од данас ни један кнез неће се смети појавити у вароши, и паша ће морати тражити нове кнезове“. Хаџи — Мустафа — паша пошље у Шабац чету војске, 600 људи, да ухвате убицу, него он умакне ноћу, а пашини привржeници задовоље се тиме, што убију 36 Турака. У то је још трајала распра између Пасманџије и турске владе. 1801 године Хаџи — Мустав-паша на заповест из Цариграда, морао је да пошље против видинскога паше свога сина Дервиш-бега с турском војском, која је била у београдској тврдињи, а ш њоме и српску војску. То су и очекивали бунтовни — јаничари. Они докопају Мустаф-пашу у своје руке; Дервиш-бег кад дозна за то, поврати војску натраг, али јаничари приморају несрећнога пашу да напише писмо сину, у коме му заповеда, да распусти српску војску, а са осталом војском, да оде из београдског пашалука, ако хоће, да му отац остане у животу. Дервиш-бег изврши молбу старца — оца; распусти српску војску, а с турском одступи Нишу. То није ништа помогло седом старцу, њега бунтовници убију, искорене и протерају спахије и остале Турке, који нису хтели пристати уз њих. Па тада београдски пашалук поделе на 4 округа

и поставе за старешине четири дахије — јаничара: Фочића Мемедагу, Аганлију, Мулу-Јусуфа и Кучук Алију. Они распачају своје округе на мање делове и у целом пашалуку заведу војничку управу. Не желећи на први мах, да изазову противу себе султанову владу, они јаве у Цариград, да су Мустав-пашу убили за то, што је брапио невернике (Србе) и већма их волео, него-ли Турке, за тим моле владу да им пошље другога пашу у Београд. Влада им испуни жељу, али нови паша већ није био управитељ Србије; њега су држале дахије у својим рукама, а сами су владали и пашовали. Није било никакве вајде, што се стараше протеране спахије да подигну Србе противу угњетача дахија, који завладаше целом земљом; проба им не испадне за руком. За то време, из Босне и Албаније искупљали су се у Београду сви они, који су хтели да проводе своје ћефове, сви пробисвети и дроњаве скитнице; сви они, који су учинили по неко злочинство у својој постојбини. Највише нагрну дахијама из Босне мухамедански фанатици. Дахијама су сви добро дошли, јер су предвиђали, да ће ратовати са султановом војском. Дошљаци су долазили у Београд голи и боси, и одма се одевали у свилу и кадиву, у сребро и злато. Нови владари разделе између себе имања протераних спахија; по свима селима начине куће за страже (ханове) и места за стражаре (чардаке); кнезовима одузму власт из руку; од кадија отму право суђења. Ова војничка влада страха и ужаса не само да је господарила над целим пашалуком, већ се рашири и на источне босанске крајеве. Нови владари по свима селима почну бити и мучити народ, отимати коње и оружје, срамотити и цвелити женскиње. Народ нагне у хајдуке и шуме се напунише малим четицама наоружаних Срба.

Срби незнајући како да се спомогну обрате се бившим својим спахијама и заиште савета. Спахије им кажу, да јединити начин — написати противу њих тужбу султану. Буде, дакле, написана тужба у име целога народа и спахије придодаду истој и своје невоље. Између осталог у тој тужби вели се: „ако си ти још наш цар, то помогни и избави нас од оваког насиља; а ако-ли ти ниси више наш цар и нама не можеш помоћи: онда нам кажи, да ли да бежимо у гору или да се давимо у воду“. У ферману султан, одговарајући на ову тужбу, овако прети дахијама: „много сам тужба добио противу вас, и већ сам вам неколико пута писао и говорио, да се смирите и да прекратите зулуме: али ви ме нисте послушали. Сада пишем вам последњи пут: ако се не смирите и нехтенете унапредак да живите по мојој вољи и заповести, онда ћу послати противу вас војску, али знајте, да нећу послати турску војску, јер Турчин жали Турчина, већ ћу

кренути на вас војску од другога народа и закона, који ће учинити од вас оно, што нигда није било с Турцима". Народно приповедање вели, кад су дахије проучиле овај ферман, почели су размишљати овако: каквом војском прети нама цар, која ће бити од другога народа и закона? Позвати Немца — он не може; то би била за њега срамота; позвати Москова — још би била грђа срамота; али о каквој војсци он мисли; није то ништа друго, већ наша раја". Тада се дахије реше да поубијају не само кнезове, него и све чувеније људе у народу. Одпочне се нечувена сеча. Они, који су измакли од смрти, умакну у гору. Хајдуковање се, таким начином, преокрене у народњи устанак, који плане у једно исто време у неколико места. ([23]) Један од најкрвожеднијих подручника дахијских био је Сали-ага, ког су прозвали руднички бик. Њега није задовољавао грабеж и убиства, него је веома љубио женско друштво. Као војвода и муселим рудничке нахије, јездио је од села у село, од чардака до чардака, са најмљеном четом од сто и више људи, па је приморавао српске жене и девојке да се купе у коло и да певају и играју, а сам би са својим Турцима — у то време — седео у хладу около места, на ком се држало весеље; по свршетку игре женскиње су морале седати покрај незваних гостију, а мушкарци су их частили. Такве забаве нису прављене у кућама, него махом на пропланку густе шуме или код извора. Нарочито је Сали-ага био учестао у села, под јесен 1803 године за време бербе — винограда. Оваква насиља учине, те руднична нахија буде огњиште народњег устанка. У то исто доба појави се Карађорђе у средини оних, који су били утекли у гору, јер су и њему дахије хтеле да смакну главу. На њега се обрате неколико становника из села Стргара, којима је Сали-ага почешће ишао и по кадкад по читаву недељу гостио. Карађорђе с десет хајдука, крене једне ноћи и оде у Стргаре. Привуку се на двадесет корака до оних, што су тонули у разблуди; али се морао одрећи тако срећне минуте да помлати злочинце, јер је могао заједно ш њима побити и Србе, који су под морање били на том турском скупу разблуђеника. Карађорђе одступи, али његова дружина почне расти од дана у дан, па у оно исто време, кад су дахије касапиле кнезове, неки другари Карађорђеви поубијају Турке, где су год кога ухватили на-само и спале неколико чардака. Одсудан је корак био учињен, и одма из Страгара, Орашца и околних села искупи се око Карађорђа до триста људи. Међу хајдуцима већ је било и духовних лица. Код Орашца ступе у договор да изберу поглавицу и по настојавању буковичког проте Атанасија изберу Карађорђа за старешину. Узалуд се он одрицао говорећи: „Ја ћу вама

казати, зашто ја не могу бити старешина. Ја сам љут и зао, па ако ме когод не послуша, или се уклони на страну, одма ћу га убити. То ће вама бити мучно и сваки ће почети на ме викати и мрзити ме; томе ће Турци бити ради, па можемо због тога пропасти". Него му дружина на то одговори: „Такав старешина нама сада и треба". Карађорђе одма запрети, да ће казнити свакога, који би се усудио пљачкати трговце или мирне људе. Прота Атанасије одговори: „Још за време немачкога рата, ти си умео да управљаш са стотинама хајдука и устаника, па ћеш умети управљати и са мирним народом, а ми ћемо ти сви помагати". Пред крстом и јеванђељем сви се закуну и зададу тврду веру, да ће слушати Карађорђа. Одма Карађорђе с дружином нападне на турску стражу у Орашцу. Него Срби нису могли побити Турке, који су чували стражу, јер је међу њима био некакав Ибрахим побратим Карађорђев, који му је двапут спасао живот. Турке одпусте а хан спале. Тада Јанићије Ђурић, доцније секретар и писац Карађорђевог живота, напише, по заповести Карађорђа, девет писама, у којима се позива народ на устанак и писма се разашљу у различне нахије.

Карађорђе пође са својом дружином преко села протерујући из њих турске страже. На све стране народ је пристајао уз њега и његова је дружина расла. Међутим брзо пукне глас о устанку по београдском округу и нове су гомиле устаника хитале Карађорђу. Код Сенице*) надбије турску чету послану из Београда противу њега. Кад је он дошао до села Вјенчана, већ је имао наоружаних 300 људи. И опет буду послате књиге у најудаљеније нахије. Уједно обрати се Карађорђе највећма народом поштованоме проти Матији Ненадовићу молећи га у писму, да заповеди манастирском и селском свештенству, нека побуђује народ да устаје. Ненадовић светећи се Турцима за смрт свога оца Алексе, већ је био побунио део ваљевског и шабачког округа. Сам он прича у својим „Мемоарима" о првом покрету Срба у тим пограничним са Аустријом и Босном крајевима. Први његови устаници искупе се 15. Фебр. 1804. године на Бранковачком вису; било их 700 људи. Ненадовић одма оде у Аустрију и почне се старати да купи барута и друге војничке потребе. У Земуну купи 300 патрона; осим овога, напише Србима у Варадин молећи их, да што приложе, те да се одржи устанак, па се врати натраг. Увлачио је народ против дахија, у чему му помогне једна са свим случајна прилика. У Земуну се нађе с Турчином, који је служио у војсци сина Хаџи-Му-

---

*) Сибнице. Превод.

стафиног, па пребегао у Аустрију. Ненадовић га позове, да иде ш њиме у Србију; он пристане и преко њега Ненадовић увери Србе, да је султан послао ферман Карађорђу да побије јаничаре, да ослободи пашалук и, да ће сам Дервиш-бег доћи с топовима, ухватити све дахије, избавити пашалук од дахијскога зулума и заузети очино место, ког су Срби називали „српска мајка". Овај случај значајно олакша посао устанка, ширење кога побуди дахије да потраже, да се помире са Србима.

Кад се Карађорђе бавио у Тополи, јаве му се посланици од дахија и предложе мир: то су била четири стара Турчина бели као овце и калуђер Мато. Дахије су обећавале Карађорђу 500 кеса, ако утиша и умири народ. Калуђер Мато саставши се на само са Карађорђем наговарао га да се не мири. Тако је и Карађорђе мислио, јер се усцјех устанка већ могао видети, с тога се договарање о миру сврши тиме да Карађорђе одпусти 20 заробљених Турака у размену за једнога, дахијама заробљеног кнеза Младена Миловановића, који је доцније вршио знатну улогу у Београду. Одма после тога дође у Карађорђев логор дахија Аганлија, па изнова почне да се договара о помирењу „Уверавам те, говорио је Аганлија, да одсад неће бити ни зулума, ни убијства, ни срамоћења и неће бити ханова по селима; ми ћемо ти дати 500 кеса, па ако немаш вере у нама, а ти се пресели у Немачку и живи онамо; купићемо ти од Немаца кућу, шљивар, виноград, воденицу и све онако исто, као што имаш у Тополи, само остави народ на миру". Карађорђе му одговори: „Ја знам, да би ви мени дали 500 кеса само да одем у Немачку, а после ћете дати 1000 кеса да ме они издаду вама и да ме убијете". Кад Аганлија јави својим другарима Карађорђев одговор, они припишу такав свршетак договарања неспособности Аганлије, па пошљу нове посланике: десет најстаријих београдских Турака, митрополита Леонтија, — грка, ког нису волели Срби и калуђера Мату. Сада су Карађорђу предлагали већ, да се помире, па да он буде главни обор-кнез београдског пашалука. Али и ово договарање није помогло ништа. Митрополит Леонтије потајно је за тим, слао Карађорђу молбу, да га неодпушта с Турцима у Београда Карађорђе одговори, да зато још није настало време. ([25])

Међу тим Ненадовићева дружина опколи Ваљево, а Кара-Ђорђе крене се Руднику. Руднички је бик морао побећи из свога легла; Срби гонећи га убију 200 Турака. Срби заузму Рудник и спаљен је оног дана, који је био најсретнији за српско оружје, јер је тога дана спаљено и Ваљево. „Те исте ноћи, вели прота Ненадовић у својим момоарима; те ноћи кад смо се тукли на Ваљеву видили смо с брд.

сво небо црвено на Руднику, који је Кара-Ђорђе и Јанко Катић запалио, и то кад види наша војска врло се охрабри, а тако су исто и они (како ми је после казивао Катић) видили пламен од Ваљева; то је било на покладе 28 Фебр. 1804 године, а исти дан и Јаков је на Свилеуви разбио Турке и кажу да је око 270 Турака погинуло." После таквог успеха Кара-Ђорђе и Ненадовић даду неко време својим четама, да се одморе. Кара-Ђорђе одпусти тога дана старешине кућама и заповеди им, да сваки доведе колико год може више наоружних људи. Ненадовић и опет оде преко у Аустрију у Бољевац, где је био старешина пограничне страже обер-лајтнант западне вере, од све прилике Хрват, али се радовао српском устанку. Ненадовић га замоли, да му одговори на питање: коме ћемо пружити руке да и нас заштити и у мир постави? Обер-лајтнант на то одговори: „а кога ви у овој страни више имате него Стратимировића, он је од ваше нације као краљ, а добро се пази са принц Карлом, а принц Карл сада је над свом војском у нашему царству најстарији војвода, пишите њима двојици или генерал команди у Варадин, неби ли се за вас подузели, молите се." Ненадовић почне да размишља, како би што већма политичкије писмо написао. Обер-лајтнант опет га заустави и рекне му: „Прођи се ти, човече титула и политика; ако ти њима политично пишеш и они ће ти политично одговорити пак нећеш знати где си, већ ти напиши онако како си мени казивао и дај мени ја ћу им послати." После дугог премишљања, па и то тек другог дана, Ненадовић напише два писма, у којима опише, како јаничари муче и тиранишу народ; не изостави ни то, да су дахије смислиле да поубијају све оне, који су служили у чети добровољачкој аустријске војске као официри, каплари или прости солдати, за време ратовања 1787 године. „Ми мислимо, писао је Ненадовић, да волимо да сви изгинемо и име српско да се утамани, него ли да се подложимо овим зулумћарима, зато се молимо да царство аустријско пружи руку и овај невини народ каким начином зна, избави од коначне пропасти." ... Ненадовић је молио Аустрију, да им даде џебане и официра. На свршетку писма дода, да ако Аустрија не може да им помогне: онда нека ћесар поврати Србима онолико војске, колико је ратовало Срба својевољаца у последњем аустријском рату с Турцима. Доцније Ненадовић се сам осмејкивао, кад је спомињао своју чистосрдачност и говорио: „ја сам писао онако, као бајаги да нам зајам врате." Писма су била послата, а Ненадовић очекујући одговора нешто је џебане куповао, а нешто измољакао. Новосадски епископ Јовановић пошље му један гвозден топ, за који нађу топџију некаквог

швабу. Дођу му и одговори: од главног штаба из Варадина и од митрополита Стратимировића. Главни штаб јавља, да се аустријска влада налази у присном пријатељству са османском царевином, због тога не може им ни у чему помоћи; али ће ствар тако наместити, да ће призвати на договор српске вође и турске дахије, да се помире. Тако је исто писао и митрополит, као и главни штаб, али је уз то саветовао Ненадовићу да морају свагда имати на уму ово, да су Срби турски поданици, па и кад се ратовање сврши опет ће остати турским поданицима, с тога морају колико је год више могуће чувати људе, да се не би без нужде крв проливала, и нека се нарочито чувају, па нек не бесчасте турске цркве, хареме и гробље; накратко рећи, нека Срби поштују и нек не дирају у све оно, што је Турцима светиња. После таких одговора Ненадовић оде да се види с Кара-Ђорђем, који је ратовао у унутрашњости Србије прелазећи од Београда Крагујевцу, од Крагујевца до Јагодине и опет натраг. У то исто доба Кара-Ђорђе сазове народну скупштину 21 Марта у селу Остружници, куда су били позвапа и три српска богата трговца, да ш њима уговарају о набавки свакојаких војничких потреба и хране за људе. Трговци, стојећи у непрекидном саобраћају с аустријским Србима пристану да склопе кумпанију ради набавке Србима потребних ствари и пак су се надали, да ће им дозволити варадинске старешине, да купују и војничке потребне ствари. Кара-Ђорђе обећа трговцима велику добит за њихн труд. Трговци су говорили, да ако Кара-Ђорђе изађе под Београд, онда ће и други пристати у њихну трговачку кумпанију. Српским поглавицама, које су командовале четама на аустријској међи било је допуштено да могу слободно правнти трговачке уговоре ради набавке оружја, и исплаћивати или у готову новцу или признаницама на Кара-Ђорђево име. ([26])

За време скупштине дође Кара-Ђорђу позив, да иде у Земун, где ће бити варадински ђенерал и дахијски пуномоћници, те да се помире са Србима. Ово је било у другој половини месеца Априла. Ненадовић овако описује тај састанак:

„Дођу нам контроманска кола, седне Црни Ђорђе, Катић Јанко и ја, и момак Карађорђев Антоније Пљакић, дођемо у Земун у ђенералову башту. Седи ђенерал с леву страну и официра доста; у реду седе Турци око 10 — 12 њих с десну страну; дадоше нама троици у зачељу три столице. Антоније Пљакић, као што сам му уз пут казао стане с дугом пушком иза Кара-Ђорђа, а био је личан и обучен у најлепшим хаљинама.

„Ђенерал Ђенеј пита зашто се бијемо с Турцима?

„Ми кажемо по реду какви смо од дахија зулум подносили и најпосле исекоше наше кнезове као Алексу, Бирчанина, Станоја, Петра из Ћуприје, Хаџи-Рувима, и пребронмо све друге, које смо онда добро знали и ћадијаху да све главне људе и оне који су у аустријском рату војевали да исеку, па да сама деца остану и т. д.

„Од стране Турака рекоше два мухасила: „шта је било, било; неће аге одсада онако чинити.

„На то је Катић рекао: „Баш и неће! Ви седите мирно, ви сте царски мухасили; ми на цара нисмо ни на вас цареве служитеље устали, но на дахије, с њима ћемо срећу с оружјем да поделимо.

„Тада ђенерал Ђенеј пита: „шта захтевате ви од Турака, шта — ли Турци од вас? Мене је мој двор одредио да вас помирим."

Тада српски пуномоћници прочитају девет услова помирења, које је још раније Ненадовић написао. Срби су захтевали: 1) да оду дахије из Београда 2) да се поврати власт београдском паши, ради одбране коме Срби дају 1500 пандура, док му не дође султанова војска; 3) фермана, којим би се опростио устанак и било забрањено Турцима јавна или тајна освета раји, која је покорна султану и противи се само горепоменутим зулумћарима и мучитељима; 4) да сваки нови паша, који дође из Цариграда мора управљати по хатишерифу од године 1793, у коме су означене све даџије, које је раја дужна да плаћа, која се обвезује да их и сада плаћа без икаквог одговарања — везиру, спахијама, војводама и кадијама, али не пристаје да плаћа никакве нове и прибављене намете; 5) раја захтева, да се установи суд у свакој нахији, и да се суди по закону, а нико да несме бити каштигован или уапшен без суда; да су кадије људи честити и побожни, а да не глобе рају нити да јој чине неправду; 6) Раја тражи да слободно понавља цркве и манастире, који су већ забатаљени или изгорели, и да не кваре обичаје наше вере ни кадије, ни војводе, нити спахије т. ј. да не долази никакав Турчин на наше свадбе, да се не меша у женидбу Срба и да не заповеда свештеницима и родитељима девојачким, да их венчавају са онима, за кога хоћеју Турци, јер сви ови обичаји спадају у круг власти српског архијепископа; да свештеницима и калуђерима не суде обични судови, већ да им суди архијепископски суд; 7) Да је трговина слободна у свима нахијама и да може раја да продаје своје производе ономе, ко јој плаћа више; 8) Да раја може да бира кнезове, које везир мора да признаје за старешине раје, чија мишљења да мора кадија да преслуша у свакој парници; заједно с тиме, сва раја у глас захтева,

да изабере једнога човека, за врховног вожда српског народа: преко њега да везир шаље све ствари које се тичу Срба; њему да су подчињени сви кнезови; њега потврђује султан својим ферманом који мора бити написан на име српског толмача, као што то бива у Мореји; 9) У случају, ако би султан пристао на све ове услове, раја ће жртвовати свој живот за свога султана и извршиваће све његове заповести: дај боже, да му је држава непобедива.

Пошто су били прочитани услови, одпочне се уговараље. „Од тих наших захтевања“, вели Ненадовић: „Турци нешто остављају, ђенерал додаје да би како до мира довео; и било је много препирке од обе стране, али Турци мање, јер се стиде и познају своју кривицу. Сирома ђенерал мало нагибаше и на турску страну труди се да би како дошло до мира, до времена, кад опазисмо у Топчидеру димове. Скочи Катић рекао би е се зграну и рече: „Нуто господине, ви нас на царски и ваш образ преведосте преко Саве, а дахије пале куће и робе сиротињу као вуци овце без пастира[1])!“ Устаде и ђенерал, опази димове, у небо упрли, од десет кућа, пак се окрене на оне Турке, изврати кожу: „ви једне кесеџије, ви једни бунтовници свога цара, ви српске кнезове исекосте, и мене цар послао да народ склоним да се помирите, а ви пред очима мога цара, који је мене у место себе послао, сиротињу палите и убијате!“

„Турци сви вичу: „Вала није од нас нико у Врачар изишао, вала била, није наш нико.“

„Ђипа Катић између седећих Турака и Немаца, рекао би се помами, ватра му из уста сева. Сирома командирендер нађе се у чуду, једно се боји да Јанко њих кога недодирне, те би морали сви у контроманац ићи, а већма се боји да онако љутит Јанко незаметне с Турцима кавгу, и све једнако виче: „Полако, Јанко! полако, Јанко!“

„Лако ћу, господине, лако, „јер сам овде за водом и преварен, ал' чућеш ме сутра на врачару,“ пак окрете се турцима и рече: „чујте и дахијски и царски Турци, идите и кажите курви Кучук-Алији, у јутру рано да изађе на Дедино брдо или у врачар, где он воли, па хат му, хат ми; кубура му, кубура ми; гардија му (копље), гардија ми; сабља му, сабља ми; чиме он воли, да ја и он мејдан поделимо, а сиротиња нека мирна буде.“

[1]) Многи мисле да је хотимично некакав Агар Дољанац из Остружнице запалио 10 пустих сламњара кућа, на брду топчидерском, у којима су живили некада Бугари, па их пусте оставили. Мисле да је с тога запалио те куће, да тиме даде могућност Кара-Ђорђу да прекине договараље де се не помире.

„Устаде и Црни Ђорђе и рече ђенералу Ђенеју: „Господине, опростите на вашем труду и доласку, ал од мира ништа нема, и од сад ћете чути и видити бојева, и збогом!“ Катић се опет окрете Турцима и рече турски: „Да абир ђерет — још једанпут вам кажем, кажите опет курви Кучук-Алији, што му поручио Катић Јанко из Рогаче, ако је мушко, сутра рано на мејдан да ми изиђе. ([27])

Ово је било велике недеље пре васкресенија. Српске вође повратише се у Остружницу да продуже ратовање. Црни Ђорђе и Катић оду у унутрашњост Србије, Ненадовић у пограничне, с Босном, округе; цел им је била да скупљају војску; за место састанка био је одређен Врачар; рок — 9 мај. У свима нахијама биле су искупљене скупштине, које су морале решити: Ко ће ићи на Врачар? Ко ће остати да чува погранична места? И кога ће оставити да одржава мир и ред у самој нахији? Поглавице шабачког и ваљевског округа обрате пажњу такође и на то, да је потребно поставити управу и суд народу. М. Ненадовић, најизображенији од ондашњих Срба, читао је некада Јустинианове законе, знао је за строгост Мојсејеву на спрам Јевреја, узме „Корчмију“ књигу и изпише неколико параграфа. Скупштина призна те параграфе као закон. ([28])

9. маја слегну се Срби са различних крајева на Врачар под Београдом и првог дана имали су крваву битку с Турцима. За тим се улогоре код Топчидера; у сред логора била је војничка црква, коју им је поклонио митрополит Стратимировић: црква је имала све утвари потребне за богомољу; они су и другу помоћ добили од своје аустријске браће: у Земуну су, казује Ненадовић, српске старешине имале пријатеља, коме је био слободан приступ у београдску тврдињу, па им је јављао за све дахијске намере, за њихове спреме да излазе из тврдиње ради нападања на Србе и о томе, како су дахије стајале са турским становништвом у вароши. С друге стране из Земуна кроз свакиx три дана, Срби су добијали џебану, коју су спремали 60 Евреја под управом трговца Живковића, који је узео на се, да све то набавља. Погранични аустријски чиновници гледали су кроз прсте на саобраћаје Срба с обе стране Саве.

У том Срби пошљу у Цариград ону исту молбу, коју су били поднели у Земуну ђенералу Ђенеју заједно са девет услова ондашње погодбе. Аустрија такође јави у Цариград о нередима, које су проузроковале дахије у београдском пашалуку, који су се већ одазивали у аустријским јужним крајевима. Глас о победама српским над дахијама, који се пронесе по Бугарској и Босни, узкомеша хришћане. У Бугарској и Босни нађе се људи, који похиташе у помоћ Србији и

Карађорђе склопи од њих најамничку чету. Ћа Турци, незадовољни с дахијама, радо су ступали у војску српског вожда; он их није одбијао, но су само морали носити српско одело. Али непотраја дуго. Карађорђе није могао веровати свима Турцима: тако једанпут није примио до 500 крџалија, који су дошли њему из београдске тврдиње, јер је дознао, да су их подпустили и послали били дахије. То једно, а друго српске оделите чете, које су се тукле по пограничним нахијама, нису вазда биле умерене, него су често обарале џамије и преметале турско гробље, па с тога и Турци стану мало по мало остављати српску војску. Но суседне паше — нишки и босански непрестано су иудили да посредују између Срба и дахија, јер су имали такву заповест из Цариграда. Срби пак, освојили су били Рудник, Ваљево, Шабац, Пожаревац, обсели Смедерево и Београд, одбијали су понуде својих суседа. Срби су већ имали око 33.000 добро наоружаних војника ([29]).

Читава српска војска била је подељена на двадесет чета, а толико је било и округа, из којих се прибирала војска; свака чета делила се на 10, 12 и више буљука, под заповедништвом буљукбаша; сваки округ и свака општина слала је својим војницима сваког петог дана рану; жењени људи могли су редимице ићи својим кућама, а њино место заступали највише нежењени; дуж целе српске границе и оних округа, који су устали на оружје, стављена је била стража, нарочито покрај обале савске и дунавске; од стране аустријске било је забрањено пренашање леба, у ратно доба, у град београдски, и сви погранични кордони морали су сметати саобраћају дахија са суседним турским земљама, воденим путом. Чак видински паша Пасманџија изјави Карађорђу, да би он пре помогао Србима, него-ли дахијама. Из дана у дан српска је снага расла, али њина намера још није била јасно исказана нити изјашњена.

Порта се већ била почела плашити да не би Срби, намамљени војевањем с дахијама, освојили све градове. који су били у њиној земљи и да се после неће хтети покоравати ни турској влади. С тога буде заповеђено босанском везиру Бећир-паши, да иде у Србију са 6000 војника, да умири ратујуће стране, а ко се буде противио, њега да умири оружјем. Бећир паша могао је искупити само 2500 људи, у ком је броју било 300 спахија, који се изселили из Србије у Зворник. Али пређе, него-ли што ће кренути војску, нађе да је боље послати свога мухурсајбију ради договора. Карађорђе је онда био у војсци, која је отимала Смедерево. Српске поглавице, које су биле у главноме логору, сазнавши какву је заповест добио Бећир-паша, нису знале, шта да ураде: једни су хтели покорношћу да придобију Бећир-пашу

на своју страну; други су предлагали, да се крену с војском против Бећира и да га надбију; трећи су говорили, да треба на јуриш отети београдски град, утврдити се у њему па ту чекати Бећира. Срби су први пут морали погледати очи у очи представницима султановим, коме су до сада писали тужбе на дахије. Од њих Срби нису могли сакрити своју забуну, због чега дахије почну испадати из града и нападати на Србе, али су двапут били жестоко надбијени. У том се већ био јавио посланик бећир-пашин у српски логор, где дође и Карађорђе, а пре једног дана повратио се и митрополит Леонтије из Цариграда, куд је био отишао. Бећир-пашин посланик одма позове дахије у српски логор на договор, али дахије опет су звале њега у град; пет је дана прошло у узалудном чекању с обе стране, и бећир-пашин посланик оде као што је и дошао. Тада се босански везир крене у Србију. 12. јун. његова предња војска стигне до српскога логора. Сада су дахије морале доћи на договор, али и од овог уговора ништа не би. Главна војска бећирова утабори се на левој обали Колубаре; на десној пак страни Карађорђе смести двапут већу српску војску и захте, да му босански везир јави, шта он мисли да ради. Но Бећир је радио околишно, стајао у саобраћају с обема ратујућим странама и преко свега овога договарао се с мирном турском партајом, да му преда Београд. Сви су шеврдали; и нико никоме није веровао. Бећир паша замоли Аустрију да посредује. 22. јул. у земунском карантину искупе се српске поглавице и дахије да учине уговор и да се помире, где је био аустријски ђенерал и посланик Бећир-пашин. Али Срби нису хтели друкчије пристати да се мире, него да за тај мир јамчи Аустрија. Аустријски ђенерал није могао јамчити и договарање се прекине. Но дахије пошто се врате у град, не хтедну очекивати, да на њих Срби нападају, нити да им ма што заповеда Бећир-паша, већ 3. авг., побегну низ Дунаво Оршави, где их прими под своју заштиту Реџеп-ага командант турске тврдиње. [1])

Бећир паша пошто се опрости дахија, стане смишљати како да покори Србију и да заузме Београд. По његовом савету београдски Турци нису хтели пуштати у град више од 100 Срба, ради привременог заузећа града; тајно пак пошље једног Турчина да убије Карађорђа, али сам убилац погине од Карађорђеве руке. Карађорђе озлојеђен утворством пашиним, (који се међ' тим примицао Београду) опколи босанску војску са свију страна и захте, да му се дахије предаду. Бећир-паша пошље заповест коменданту Оршаве, [2]) да преда

[1]) т. ј. Ада-кале. Прев.

[2]) т. ј. Адакале. Прев.

Србима дахије. С том заповешћу и са пређашњим ферманом, у коме су дахије проглашене за бунтовнике, оде у Оршаву Миленко Стојковић с 40 наоружаних Срба. Рецеп-ага морао је пустити Србе у тврдињу и показати им кућу, у којој су становале дахије. Срби нападну ноћу на њих и одсечене главе четири дахије буду послате у београдски логор; Карађорђе их пошље у тврдињу па их тамо натакну на коље. Но смрт дахија није могла помирити Србе с Турцима. Брат једног погубљеног дахије, Муса-ага упадне у северозападни крај Србије и отуда се догоди читав низ бојева. Наједанпут заузму Турци Шабац, који опет заузму Срби. У Београду, по одласку дахија, приграбе власт крџалије. Па, и ново назначенога Сулејман-пашу пошавшег из Цариграда непустише крџалије у град, већ се и он мораде настанити у Смедереву. Но из Цариграда стиже заповесст, да каже, шта му фали: воље — или силе, те да истера крџалије из тврдиње. Сулејман, разјарен против крџалија и презирућу Бећира, који их наговарао, дође у Београд, створи за себе партају од варошана Турака, која је пристајала, да се помири са Србима, па се пусти у договарање с Карађорђем. Бећир-паша желећи сам свршити послове и задобити заслуге код своје владе, предупреди Сулејмана и учини мир са Србима с оваквом погодбом:

1. Карађорђе има врховну управу над целом земљом и плаћа годишње Порти 500.000 гроша.

2. Само Срби могу судити Србима, а ни један Турчин не само да се не може настанити у селима, него ни привремено не може пребивати у селима.

3. Укидају се турске порежџије, али се плата београдском паши уредно издаје.

4. Што Срби донесу на трг, то Турци да купују за готове новце.

5. Војска се састоји од Турака и Срба; Карађорђе има своју стражу од 500 момака.

Ова је погодба била послата у Цариград на потврду, али Бећирпаша тајно поручи турској влади да нехита са одговором, па због чекања ове потврде, Карађорђе и Бећир-паша склопе примирије са привременом погодбом. У почетку Октомбра из Цариграда стиже ферман, у коме се заповеда Србима, да се разиђу својим кућама обећавајући, да ће само тако потврдити погодбу мира и испунити жеље српске. Карађорђа није могао задовољити такав одговор, па и сам Бећир-паша непрестано презаше од бунтовника — крџалија. С тога је морао учинити савез с Карађорђем од кога добије 100 кеса новаца, па тек што изађе из Београда, он се утабори близу Срба и захте

од аустријских пограничних званичника у име турског правитељства, да се несме ништа доносити у град Дунавом крџалијама. Срби продуже опсаду, надајући се, да ће их глађу приморати да се предаду. Скоро настане зима и Беќир-паша оде у Босну. ([30])

Српско питање измете се у тако важно, да су на Србију и нехотице морали обратити пажњу њезини суседи. Аустрија је већ одавно пратила догађаје на југу од Дунава. Она се старала да помири дахије са српским поглавицама; дозволила је, да Срби набављају из Земуна и други места дуж Дунава, све што им је потребно за ратовање; у исто је доба забранила пренос хране у београдску тврдињу и за крџалије; одржавала је нерасположење турске владе према дахијама, а то све показује, судећи по спољашности, да је она смерала да придобије Србе на своју страну, и кад се укажу боље прилике да их подчини под своју власт, као што је била успела у почетку прошлог века. У своме саобраћају са Србима у Турској, она је вазда имала добро оруђе у рукама: њени подајници Срби и њихно свештенство. Митрополита Стратимировића јако су поштовали Срби с обе стране Дунава; па је њега наговарала аустријска влада да убеди прекодунавске Србе да признаду над собом аустријску заштиту. Но Стратимировић је мислио друкчије; његовог су мишљења били многи знатни Срби, маџарски чиновници: У сјединењу прекодунавских Срба са хабсбуршким земљама, они су видили гроб српскога народа. Још јун. 1804. год. митрополит даде „нацрт воспостављења нове славеносрпске краљевине“, проти Самборском, духовнику велике руске књагиње Александре Павлове, жене маџарског палатина Јосифа, који је онда одлазио натраг у Русију. ([31]) Стратитимировић је овако мислио: сви европски владаоци имају савезнике од својих једноверних и једноплеменских владара, који су им од користи, кад је потребно. Руски пак владаоци немају те радости и среће; немају савезника рођених по језику, вери, начину мишљења и наклоностима, с којима „союзи родства и крви болѣе (више) нежели съ иноязычными творимия превосходствуютъ не описуемому, но крѣпко ощущаемому утѣшеніе веселію“; узимајући на ум да само „руски велики и добродетан владалац нема себи равног ни по народу, ни по благочестију, нити својим подајницима савезног ни друга, нити пријатеља, нити поштоватеља према учињеном добру“, митрополит Стратимировић показује да је прека потреба „возпоставити“ стару српску државу и набраја оне користи, које би могле из тога изаћи за саму Русију. Говорећи о руским сајузницима, који су друге вере и другога племена, Стратимировић се ставља на суплеменим Пољацима и православним Грцима, и на-

лази, да не би били ни једни, нити други искрени и верни руски савезници. Међу тим, вели Стратимировић: „нема под небом народа, који би имао толику љубав и наклоност Русима и руским царевима, као Срби. Једни и равни Славени по језику и благочестију. Простота њихна налик је на руску простоту; свуда признати, осим Русије, они, негледећи на удаљеност, имају једину наду на Русију. Па зар нема начина, и зар невреди да се руски цареви отачаски побрину за овај добар, славенски народ, те да га изведу у политични живот, а с временом и у политички савез, који (Срби) су свакоме своме владаоцу верни и свагда љубе Русију и Русе?“ Обележивши за тим просторију, на којој живе Срби, Стратимировић мисли, да је можно у ондашњим приликама макар део један српскога народа учинити политички самосталним и то управо ослободити оне Србе, који стењу под Турским зулумом. Он предлаже, да султану плаћају некакав умерени данак и нека слободно верују у своју веру они Турци, који у Србији остану, а српске земље нека објави да су самосталне налик на дубровачку републику и налик на седам јонских острва, али да се налази под руском заштитом. Он налази да би било корисно, кад би Русија у награду за ослобођење Срба, Турској ујемчила господарење над азијским њеним земљама. Спомиње и то, да се српске земље, ослободивши се од Турака, лако могу предати најближем хришћанском владаоцу т. ј. Аустрији, те би се с тиме, умложила снага аустријска и она би постала опасан сусед за Турску. Што се тиче европских политичара, Стратимировић их успокојава овим да „да 1) возпоставлење ове нове српске државе не би било сасвим потпуно одцеплење од Турске, већ би Срби плаћали данак Порти и рачунали се да зависе од ње, према туђим владаоцима, па би се ствар налазила као и у пређашњем стању; 2) у оној сразмери, у којој би мало по мало текло узумирање Турске, расла би нова српска држава и надокнађивала губитак који би долазио од слаботиње Турске царевине у општој равнотежи европској.“ За владаоца ослобођене, таким начином, Србије, Стратимировић предлаже једног руског великог кнеза, који би могао повести са собом „нешто руске војске; и ако он не би хтео сам онамо ићи, онда преко својих наместника, са три или четири хиљаде војске, могло би се том државом управљати и до благостања је довести.“ Говорећи да су Срби под владом турском, народ прост, прекомерно суров и не отесан, Стратимировић држи, да републикански склоп, у почетку њихног препорођења не би им могао бити од вајде, него претпоставља монархичку управу. И ако не би могућно било попети на српски престо кнеза од руске владалачке породице, онда, по мишљењу Стратимировића, требало би дати Србима владаоца

каквог протестантског кнеза, али само тако, да његово потомство прими православну веру. „Овако мишљење“ — вели на крају свога нацрта Стратимировић, коме је било суђено да управља над аустријским Србима около педесет година, о возпостављењу нове славено-српске државе: „Тако се живо предпоставља моме уму и срцу, тако је корисно руском царском дому, тако је славно за сав славенски народ, да не може бити ради постигнућа ове намере ништа сувише велико — ни највећи труд нити највећи трошкови; већ сваки истиниски човек, који је правог славенског порекла и пријатељ Руса и који свога владаоца искрено љуби, ваља да свом снагом прегне да ово оствари, а то у данашње доба чини ми се може бити.“

Нацрт митрополита Стратимировића, прота Самборски преда ондашњем руском министру спољних послова у Русији, кнезу Адаму Чарторижском. Но нацрт митрополитов тешко да му је се могао допасти, због онаквог говора о Пољацима. Је ли се могао Чарторижски старати да рашири круг природних пријатеља Русије, кад је свом душом онако одан био идеји о васкрснућу Пољске у њеним старим границама? Како није био истинити човек славенскога рода ни „ревноснимъ россіяниномъ“ на саучешће кога је апеловао српски митрополит, Адам Чарторижски, поврати проти Самборском не само нацрт, већ и кратки извод из нацрта. Знајући карактеристику политичке радње Чарторижског, ми с пуним правом можемо мислити, да он није ни показао цару Александру I. нацрт српског митрополита Стратимировића. Али је тешко било угушити глас српскога народа: он допре до Русије другим путом.

Још Јулија месеца, кад договарање с посредовањем аустријанаца није ништа донело и кад се дознало о препоруци, каква је отишла из Цариграда Бећир паши, један од аустријских Срба, ротмистар Петар Новаковић Чардаклија (ког је жена била код покојне велике књегиње, жене Маџарског Палатина), оде у Србију и почне убеђавати српске старешине да пошљу депутацију у Русију ради тога, да јаве цару Александру о стању ствари у Србији. За тај посао старешине изберу проту Матију Ненадовића, истог Чардаклију и Јована Протића из Пожаревца. ([32]) Напишу дугачку молбу, у којој су спомепута сва места у нахијама, где су биле какве год развалине од цркава или манастира, које су ма кад порушили Турци, па се том молбом хоће, да распири гњев руског народа због овакве поруге православне светиње, због чега су и устали Срби да се свете. Но је та молба храњена у тајности па и и од оних људи, који су били најприближенији Карађорђу. Тек 1. Сеп. Ненадовић и Чардаклија крену се из Топчидера на лађи низ

Дунаво; у Раму узму и Протића; још пређе придружи им се и Гаја Николајевић; Преко Оршаве и Мале Влашке они дођу у Букарешт и прејаве се рускоме конзулу, који им изради, те добију пасош од ондашњег господара Ипсилантија, па им рекне, да путују преко Молдавије, што је могуће смотреније и брже. У Молдавској, где је господарио присталица Турске, Мурузи, депутација наиђе на неке препреке, али благодарећи Србима, који су онде живели и рускоме генералном конзулу у Јашу, срећно пропутују преко Молдавије. Руски конзул даде им пасош, у коме је стајало да су они руски подајници а молдавски трговци, осим овога узме од њих молбу и друге артије, запечати, и пошље по татарину у Могиљов, на обали Дњестра. Истина, Молдавци су били задржали на својој обали кола и ствари српских посланика, али се један руски чиновник превезе и узме све што су Молдавци били задржали. У Каменцу Подољском српску депутацију позове себи вел. кнез Конст. Павловић, који је прегледао маневрирање војске. На питање: „Ко сте и од куда сте?“ Они одговоре, да су Срби и иду у Петроград цару. „Имате исправе?“ — „Имамо.“ — „Срећан вам пут! збогом!“ рекне им Константин и одпусти их. Из Каменца ударе на Кијев, где их ђенерал-губернатор види, пораспита о Србима и Турцима, о њихној борби и одпусти с речма: „Ваш посао није могуће одлагати, треба ићи што је могуће брже, збогом!“ Из Кијева ударе на Харков, где нађу два професора универзитета, обојица Срби из Аустрије, па једнога од њих почну звати, да иде ш њима у Петроград. У савету универзитета буде прочитано писмо, на име Теодора Филиповића, написано у Харкову, у име целог страдајућег српскога народа. „Поздравље теби брате Теодоре, од мене Црнога Ђорђа и од Јакова, твога ујака и од све сиротиње. Знаш ли брате, кад смо се састали на Дубоком у збегу и кад смо се заклели да идеш у Русију да научиш руски језик, па кад пошљемо одавде наше људе, да им будеш толмач и писар. Ето их сада шиљемо; како те нађу, ти одма иди ш њима, куд те они позову; они имају настављење. И ако ти нас преувариш и с њима неодеш, више ниси наш род; и би ћеш проклет од свију Срба и од све сиротиње, ако не послушаш као што си рекао кад смо те послали...“ Савет одпусти Филиповића са српским депутатима у Петроград. Кад су приспели у Москву Недовић је заједно з Филиповићом ишао изван Москве Прозоровском, коме и каже ради чега путују; за тим прибави, да су српски депутати много добра о њему слушали, због чега су и свратили с пута, само да сврну њему, и да га замоле, да их он према своме значењу код двора, препоручи и посаветује, како ће се у таким приликама

владати. Прозоровски, пошто је саслушао казивање о српском устанку и о стању ствари у Србији, почне им причати, како су Турци силни у Европи. а како је Срба мало, који се одважише да устану на Турке у невреме; пожали, што се то тако догодило и рекне им: „опростите, оче, сад сам ја у оставци; али ћу и опет написати неким мојим пријатељима, и, колико могу, постараћу се да вас препоручим, а ви идите цару; срећан вам пут; збогом!“ 26. Окт. посланици стигну у Петроград, где су их већ одавно изчекивали. Још пред улазком у варош сусретне их полицајни чиновник и одведе у гостионицу „Нови Париз,“ близу до двора. Истога вечера дође им један официр, узе пасош, рекне да се називају молдавски трговци као и пређе што су се називали, да не ходају по сокацима у народњем оделу и да ишту све што им треба од гостионичара, коме је заповеђено да им и даје све што потраже. — Другог дана доцне у вече буду позвани министру спољних послова, кнезу Чарторижском. Ненадовић најбоље знајући ток Србског устанка поднесе министру молбу на име царево. Министар рекне; „Добро; јавићу цару.“ Кад су посланици почели казивати министру о устанку, Чарторижски их прекине с речма: „Добро, добро, нама је познато, да су Срби устали против Турака. А како је сада ваш вожд Ђорђе Црни и остале војводе, јесу ли здрави?“ Посланици одговоре: „Хвала Богу здрави су и поздрављају ваше високопревосходство и императора; с надањем на једноверну Русију надају се и бољем и да се избаве од Турака.“ „Добро“ рекне Чарторижски, али је Србија од Русије врло далеко *и ми смо с Турцима у пријатељству;* Турци су у београдској тврдињи?“ — „Јесу“. „А колико их има тамо?“ — Држимо тако, около 16,000, а може бити и више, па је сада још Босански везир довео 7.600.“ — „Имали у Србији још градова и колико ли има у њима Турака, како мислите?“ — „Има, град Смедеревски са 1.500 војника, у Шабцу — 2000, у Соколу — 1500; у Ужици — 4,500,“ — „А имали тамо много топова?“ — „Има доста.“ — „А Срба колико има?“ — „15.000 сада под оружјем, а када сви устану, биће више од 70.000“ — „А зашто је босански везир довео толику војску?“ — „Он је послат од султана да помири нас са београдским и другим Турцима.“ — „Па шта, је ли учинио какав мир?“ — „Он је само то учинио, да су 4 дахије побегле на лађи низ Дунаво, а наш вожд послао за њима у потеру Миленка, те их сву четворицу убио.“ — „А осталим Турцима, шта је везир урадио?“ — „Осталима је све опростио, а нама је обећао тачно испунити молбу од девет чланака и обећао је израдити код султана, да ову погодбу султан ферманом потврди; ми смо му за све

то благодарили и молили га да нам каже каквог чиновника, који би био сведок наше погодбе, или да тражимо да за ово јемствује аустријски двор; да, — ако ли ми дигнемо буну, или Турци, по своме старом адету, почну чинити зулум, да аустријски двор, као најближи сусед, јави за то султану; али везир рекне окорно и жестоко: то бити не може, и ни један краљ неће се мешати у земљу нашег цара, који има доста верних мусулмана, који ће му истину казати, кад би се што у Србији десило.... За тим смо дознали, да хоће београдски Турци и паша нас да преваре, само како ми положимо оружије." — Чарторижски одговори: „Тако је. Ја ћу поднети цару вашу молбу, а вама желим лаку ноћ и збогом!" После неколико дана, српски посланици и опет буду позвани Чарторижскоме и Ненадовић је морао опширно да исприча српске послове од онога доба, од кад су српски устаници учествовали у аустријском ратовању, па до погибије дахија. Пошто он то изприча, запита их Чарторижски: „А јесте ли молили аустријски двор, као најближег суседа, да вам помогне?" — На то ће Ненадовић рећи: „Још у почетку устанка, Марта месеца, поднели смо молбу с тврдим поуздањем да ће нам Аустрија дати војску, оружије и остале војничке потребе и, да ће нас ослободити од турског јарма, јер су наши стари вазда били привржени и верни двору аустријском, а особито у време војевања Јосифа II. с Турцима, кад је 18.000 фрајкора од Србије под командом Михаљевића 3 године против Турчина војевало, и тражили смо да нам се зајам врати. Но они писмено одговорише на нашу молбу: да са отоманском Портом стоје у присном пријатељству; и да они нама ни војске, ни официра, ни оружија дати не могу; јер би тиме нарушили с Портом уговор мира; али и опет пограничне власти кроз прсте гледају, где нам трговци за новце дају све што нам је потребно." — Министар рекне: „то је човечно, али нарушити уговор нису могли онако исто, као што ни сада Русија не може да поквари уговор." „Имате ли код себе писмени одговор од Аустрије?" — „Имамо, ма је остао у Србији." — „Добро, чувајте га." У речма Чарторижског: „исто тако, као што и сада Русија не може да поквари уговор," — у овоме је управо језгро одговора, који су могли добити српски посланици у Петрограду. Русија није могла да поквари мир с Турском због својих односа према Наполеону. Српским посланицима посаветују у министарству спољних дела, да још једанпут поднесу Порти жеље српскога народа, а Русија ће од своје стране, преко свога посланика, радити, да се уваже српска потраживања. 14 Дек. 1804 год. Матија Ненадовић и Јован Протић оду из Петрограда, па преко Галиције и Мађарске врате се у Србију. Чардаклија оде у Букарешт,

где остане да чека, шта ли ће се још догодити у Србији. Теодор Филиповић остане за неко време у Петрограду, а за тим, под именом Боже Грујевића, дође у Србију и вршио је доцније важну улогу у установљеном онда „правитељствујућем совету" српскога народа. Овај је совет установљен, по мисли некаквога Руса, који је томе научио српске посланике, док су се бавили у Петрограду.

Пошто се Ненадовић вратио у Србију, он казиваше свакоме да је Русија обећала помоћ Србима. ([33]) А у то, Априла, дође у Србију и Божо Грујевић. 17 месеца Априла би сазвана народна скупштина у Пећанима, и ту напишу молбу султану, у којој се туже на зулум и насиље крџалијско. У тој молби ставе девет тачака: 1) на место везира нека се одреди један веран и поштен мухазил; 2) да могу Срби имати у сви дванајест нахијских судова, по једнога обор-кнеза, а народ да изабере себи једнога великога кнеза, који ће бити врховни старешина целог народа, да живи у Београду и све, што иде од Порте народу или од народа Порти, да иде кроз његове руке; 3) врховног старешину и обор-кнезове бира народ, и они су одговорни за народна дела; 4) данак од имања, арач и све остале дације морају бити сведене у један порез, и дације спахијске да се исплаћују из народне касе, а спахије да се не могу вратити никад у пашалук; 5) врховни старешина сам купи порез од народа и шаље султану; 6) врховни кнез бди да влада мир у земљи и народу и, ради тога, има код себе наоружане људе; 7) српски народ да може слободно да зида цркве и манастире и нико да се не сме мешати у његову веру; 8) народ може слободно да обрађује земљу и да тргује без царине; 9) крџалије морају бити протеране из Београда, и Порта да од своје стране напише Аустријском двору, да се од њихне стране ништа не продаје у град, нити за јело нити за опрему. ([34]) Скупштина избере проту Алексу Лазаревића, Стевана Живковића и Јована Протића да однесу ову народну молбу у Цариград. У молби је било речено: да народ шаље два посланика; трећи је био одређен ради тога, да може слободније бити у саобраћају с руским послаником. 1 Маја посланици оду у Букарешт, и један од њих, Јован Протић, оста у Влашкој а његово место замени Чардаклија. Господар Влашки дочека љубазно српске посланике и одпише Карађорђу, да се веома радује, што се српски послови тако окренули, за тим, да ће одправити даље посланике, да је у саветовању о томе питању учествовао и руски генерални конзул, и да је о свему послато извешће у Петроград. Посланици су стигли у Цариград 28 Маја и предаду своју молбу султану Селиму преко патријара. Изнајпре Порта покаже, да је склона да се

мири са Србима. На то су је приморавале унутрашње ребелије, које су трзале турску царевину.

У Албанији и северној Грчкој владао је самовласни зулумћар Али-Паша Јанински; Мисир готово није припознавао власт султанову; Вагабићани, заузевши света места, претили су мухамеданству или страшним расколом или коначном пропашћу; најпосле, из дана у дан растијаше незадовољство због унутрашњих реформи, које је уводио Селим, па се незадовољство опажало и у самом Цариграду. Али доцније, по настојавању паша и бегова, који су душмански гледали на Србију, преговори са србским посланицима буду одложени; осим тога, Француски се посланик постара, да представи Турцима мешање Руса у Србске послове као припрему за опште војевање против Турске. Порта се све више и више привијаше на страну Француски дипломата, и спремаше се, не само да умири Србе, већ да их стави још у много горе стање, него ли у каквом су били пређе устанка. Код оваквог стања ствари српским посланицима није било до тога, да преговорају: они су се морали побринути како ће умаћи и изнети главе на раменима. Живковић умакне из Цариграда изговарајући се, да он жели да убеди српски народ, да прими и предусретне мирно турске паше, који ће бити послани да заузму Србију; друга два посланика, с помоћу пријатеља, умакну у Одесу на каику, одклен октомбра, оду у Петроград и тек се друге године поврате у Србију. (35)

Међу тим у Србији непрестајаше бој за бојем а у исто су доба већали о унутрашњем склопу и уређењу. С једне стране Карађорђе изда строгу заповест, да ступе у војску сви млади, неожењени Срби који су кадри носити оружје, и то у логоре подељене по нахијама: онима је претио смрћу, који би се успротивили овој заповести. Та је његова претња подејствовала: на босанској граници, код Београда и на Морави искупе се големе убојне силе. И осим тога, код Остружнице био је постављен табор, у коме је и било главно пребивање Карађорђа. Да би имали су чиме набављати потребне ствари за даљу борбу, би ударен данак од 250,000 гроша. Да би живахнула потпуно пропала трговина, Карађорђе заповеди, да се строго мотри на лопове и пустахије па зато многи из Србије умакоше преко. Војничко напредовање Срба одпочне се 1805 године тиме, што они у пролеће ухвате једнога јаничарског агу, који је побегао из Београда; нађу код њега 500,000 гроша, које спусте у војничку касу. Крџалије у Београду опкољене са свију страна, покушају да преваром поплаше Србе: они опреме два Цинцарина, који су добро знали да говоре румунски, одену их у бољарско одело, одпрате их с највећом сјајношћу у српски

где остане да чека, шта ли ће се још догодити у Србији. Теодор Филиповић остане за неко време у Петрограду, а за тим, под именом Боже Грујевића, дође у Србију и вршио је доцније важну улогу у установљеном онда „правителствујућем совету" српскога народа. Овај је совет установљен, по мисли некаквога Руса, који је томе научио српске посланике, док су се бавили у Петрограду.

Пошто се Ненадовић вратио у Србију, он казиваше свакоме да је Русија обећала помоћ Србима. ([33]) А у то, Априла, дође у Србију и Божо Грујевић. 17 месеца Априла би сазвана народна скупштина у Пећанима, и ту напишу молбу султану, у којој се туже на зулум и насиље крџалијско. У тој молби ставе девет тачака: 1) на место везира нека се одреди један веран и поштен мухазил; 2) да могу Срби имати у сви дванајест нахијских судова, по једнога обор-кнеза, а народ да избере себи једнога великога кнеза, који ће бити врховни старешина целог народа, да живи у Београду и све, што иде од Порте народу или од народа Порти, да иде кроз његове руке; 3) врховног старешину и обор-кнезове бира народ, и они су одговорни за народна дела; 4) данак од имања, арач и све остале дације морају бити сведене у један порез, и дације спахијске да се исплаћују из народне касе, а спахије да се не могу вратити никад у пашалук; 5) врховни старешина сам купи порез од народа и шаље султану; 6) врховни кнез бди да влада мир у земљи и народу и, ради тога, има код себе наоружане људе; 7) српски народ да може слободно да зида цркве и манастире и нико да се не сме мешати у његову веру; 8) народ може слободно да обрађује земљу и да тргује без царине; 9) крџалије морају бити протеране из Београда, и Порта да од своје стране напише Аустријском двору, да се од њихне стране ништа не продаје у град, нити за јело нити за опрему. ([34]) Скупштина избере проту Алексу Лазаревића, Стевана Живковића и Јована Протића да однесу ову народну молбу у Цариград. У молби је било речено: да народ шаље два посланика; трећи је био одређен ради тога, да може слободније бити у саобраћају с руским послаником. 1 Маја посланици оду у Букарешт, и један од њих, Јован Протић, оста у Влашкој а његово место замени Чардаклија. Господар Влашки дочека љубазно српске посланике и одпише Карађорђу, да се веома радује, што се српски послови тако окренули, за тим, да ће одправити даље посланике, да је у саветовању о томе питању учествовао и руски генерални конзул, и да је о свему послато извешће у Петроград. Посланици су стигли у Цариград 28 Маја и предаду своју молбу султану Селиму преко патријара. Изнајпре Порта покаже, да је склона да се

мири са Србима. На то су је приморавале унутрашње ребелије, које су трзале турску царевину.

У Албанији и северној Грчкој владао је самовласни зулумћар Али-Паша Јанински; Мисир готово није припознавао власт султанову; Вагабићани, заузевши света места, претили су мухамеданству или страшним расколом или коначном пропашћу; најпосле, из дана у дан растијаше незадовољство због унутрашњих реформи, које је уводио Селим, па се незадовољство опажало и у самом Цариграду. Али доцније, по настојавању паша и бегова, који су душмански гледали на Србију, преговори са србским посланицима буду одложени; осим тога, Француски се посланик постара, да представи Турцима мешање Руса у Србске послове као припрему за опште војевање против Турске. Порта се све више и више привијаше на страну Француски дипломата, и спремаше се, не само да умири Србе, већ да их стави још у много горе стање, него ли у каквом су били пређе устанка. Код овавког стања ствари српским посланицима није било до тога, да преговорају: они су се морали побринути како ће умаћи и изнети главе на раменима. Живковић умакне из Цариграда изговарајући се, да он жели да убеди српски народ, да прими и предусретне мирно турске паше, који ће бити послани да заузму Србију; друга два посланика, с помоћу пријатеља, умакну у Одесу на каику, одклен октомбра, оду у Петроград и тек се друге године поврате у Србију. ([35])

Међу тим у Србији непрестајаше бој за бојем а у исто су доба већали о унутрашњем склопу и уређењу. С једне стране Карађорђе изда строгу заповест, да ступе у војску сви млади, неожењени Срби који су кадри носити оружије, и то у логоре подељене по нахијама: онима је претио смрћу, који би се успротивили овој заповести. Та је његова претња подејствовала: на босанској граници, код Београда и на Морави искупе се големе убојне силе. И осим тога, код Остружнице био је постављен табор, у коме је и било главно пребивање Карађорђа. Да би имали су чиме набављати потребне ствари за даљу борбу, би ударен данак од 250,000 гроша. Да би живахнула потпуно пропала трговина, Карађорђе заповеди, да се строго мотри на лопове и пустахије па зато многи из Србије умакоше преко. Војничко напредовање Срба одпочне се 1805 године тиме, што они у пролеће ухвате једнога јаничарског агу, који је побегао из Београда; нађу код њега 500,000 гроша, које спусте у војничку касу. Крџалије у Београду опкољене са свију страна, покушају да преваром поплаше Србе: они опреме два Цинцарина, који су добро знали да говоре румунски, одену их у бољарско одело, одпрате их с највећом сјајношћу у српски табор са

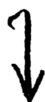

нија извршавао. Тај Божо Грујевић припремио је био за скупштину склоп совета и беседу о законитом склопу целе земље и о обвезама врховнога вожда. По плану Божином, свака нахија треба да изабере по једнога човека за члана у совет, човека разумна, честита и заслужна, да му даде написмено пуномоћије и да му одреди издржавање. Таким начином у совету би морало бити дванајест чланова. Председник извршава одлуке совета, издаје од свога имена решења советска и сви га остали чланови поштују као оца. Ако би се при гласању поделили чланови на две половине: то би она страна одржала превагу на којој је председник. Сви 12 чланова совета морају се налазити у једноме месту и управљати целим народом. Тај скуп од 12 чланова и састављa главни правителствујући совет народни. Ради бољег и бржег извршивања народних послова, чланови совета могу поделити између себе послове према способностима свакога од њих. Тако се, један може бринути о војничким пословима и називати се војнички попечитељ: он је дужан искупљати војничке припреме, добро разумевати војничке послове, пазити да се млађи покоравају старијима, да би се у војсци одржао ред; њему припада војнички суд. Други — чува народну касу; прима од кнезова даџије, пази да се добро покупи данак, надгледа расходе и одговоран је целоме народу за неуредност у каси; он се назива попечитељ касе. Трећи врши земаљски суд и назива се велики судија; он разсматра и решава како грађанске, тако и кривичне парнице. Четврти се брине о свештенству и народној просвети; њега морају изабрати главна духовна лица и називаће се попечитељ просвете и свештенства; његова је дужност да надгледа манастире, цркве, школе, учитеље и он се брине о свему ономе, што се тиче народњег васпитања: он призивље у Србију учевне људе, гради и поправља цркве и школе, предлаже епископима кандидате за свештенике. Пети „корешпондира“ са страним дворовима и назива се попечитељ иностраних дела; када прими писмо од других влада, он се саветује са осталим члановима, па одговара на таква писма; он води народну политику, а у седницама совета врши дужност секретара. Шести се стара о унутрашњем миру и реду и назива се попечитељ мира, реда и трудољубија; он мора бити усрдан домаћин, мора протеривати лопове, мотрити на лењивце, зле људе и шпиуне. Осталих шест советника имају саветујући глас и, као представници својих нахија, сваке године јављају за важне догађаје у њихним нахијама, а то исто раде и остали попечитељи. Совет има свој народни печат, који чува или председник или секретар. Сваки члан совета пред ступањем у своју дужност, мора се заклети народу, да ће право и усрдно одправљати своје по-

Декембра месеца сазове народну скупштину у Смедереву; али се овде изтаче питање: Је-ли Карађорђе врховни вожд само у војничким пословима, или је сталан владар српскога народа? То питање изазваше одношаји Карађорђа према осталим војводама српским и према „правитељствујућем совету“ српскога народа, који онда беше већ установљен.

Српски посланици, који походише Петроград 1804. год. донеше из Русије ту мисао, да се установи совет. (36). Около тога беше се понајватреније заузео Божо Грујевић. Срби су још одавна осећали потребу, да имају један општи суд у земљи. Ми смо видили, да је Матија Ненадовић још у почетку устанка набрзо написао кривичне законе из „Кормчије“ књиге; али непрекидна борба, превага војничких интереса над грађанским и, невештина самог Карађорђа у грађанским пословима, потре сваки значај привремених судија по неким нахијама. Матија Ненадовић и Божо Грујевић салетише једног од најзначајнијих војвода српских, Јакова Ненадовића, да склопи совет, а та се мисао допадне и самоме Јакову. Кад су Срби по други пут освојили Карановац и Ужицу, Јаков Ненадовић позове Карађорђа на скупштину у Боговађу, око велике Госпође. Они су били наумили да најпре мирошу и закуну Карађорђа на звање „врховнога вожда српскога народа“; они препоруче ваљевском владици Антиму, да то изврши. Но Карађорђе одбије предлог Ненадовића и објави, да скупштина мора бити искупљена у селу Борку у београдској нахији. Ту бејаху сазване и остале војводе српске. Осим тога, у Борак се слегне силна светина. Сами Ненадовићи доведоше око 500 најодабранијих људи из нахије шабачке, ваљевске и руднпчке; ш њима дође и ваљевски епископ. На тој скупштини М. Ненадовић покрене питање о совету, о чему је још пређе често говорио са многим војводама. Не само војводе, већ и Карађорђе одобри тај предлог. Ево шта је ту Ненадовић говорио: „Ми ћемо само за време задржати име совет, а када настане мир, онда ћете ви бити главни команданти у совету;“ војводе нису дуго о томе већале, него дозволише Ненадовићу, да бира у совет кога му је драго. Матија избере шест људи из разних нахија; неки су били кметови, а неки трговци. Сам је Матија био као председник совета, а чланови беху: Јован Протић из пожаревачке нахије (који је ишао у Русију као посланик), Вукоман — из јагодинске нахије, Аврам Лукић из Пожешке нахије, Младен Миловановић из нахије крушевачке, Јанко Георгијевић из смедеревске и Милоје Здравковић из ћупријске нахије. Главни је раденик у совету био Божо Грујевић, који је како вели Ненадовић, био и секретар, и преписивач, и архивар, и столоначелник и сва је зва-

нија извршавао/ Тај Божо Грујевић припремио је био за скупштину склоп совета и беседу о законитом склопу целе земље и о обвезама врховнога вожда. По плану Божином, свака нахија треба да изабере по једнога човека за члана у совет, човека разумна, честита и заслужна, да му даде написмено пуномоћије и да му одреди издржавање. Таким начином у совету би морало бити дванајест чланова. Председник извршава оддуке совета, издаје од свога имена решења советска и сви га остали чланови поштују као оца. Ако би се при гласању поделили чланови на две половине: то би она страна одржала превагу на којој је председник. Сви 12 чланова совета морају се налазити у једноме месту и управљати целим народом. Тај скуп од 12 чланова и саставља главни правителствујући совет народни. Ради бољег и бржег извршивања народних послова, чланови совета могу поделити између себе послове према способностима свакога од њих. Тако се, један може бринути о војничким пословима и називати се војнички попечитељ: он је дужан искупљати војничке припреме, добро разумевати војничке послове, пазити да се млађи покоравају старијима, да би се у војсци одржао ред; њему припада војнички суд. Други — чува народну касу; прима од кнезова дације, пази да се добро покупи данак, надгледа расходе и одговоран је целоме народу за неуредност у каси; он се назива попечитељ касе. Трећи врши земаљски суд и назива се велики судија; он разсматра и решава како грађанске, тако и кривичне парнице. Четврти се брине о свештенству и народној просвети; њега морају изабрати главна духовна лица и називаће се попечитељ просвете и свештенства; његова је дужност да надгледа манастире, цркве, школе, учитеље и он се брине о свему ономе, што се тиче народњег васпитања; он призивље у Србију учевне људе, гради и поправља цркве и школе, предлаже епископима кандидате за свештенике. Пети „корешпондира" са страним дворовима и назива се попечитељ иностраних дела; када прими писмо од других влада, он се саветује са осталим члановима, па одговара на таква писма; он води народну политику, а у седницама совета врши дужност секретара. Шести се стара о унутрашњем миру и реду и назива се попечитељ мира, реда и трудољубија; он мора бити усрдан домаћин, мора протеривати лопове, мотрити на лењивце, зле људе и шпиуне. Осталих шест советника имају саветујући глас и, као представници својих нахија, сваке године јављају за важне догађаје у њихним нахијама, а то исто раде и остали попечитељи. Совет има свој народни печат, који чува или председник или секретар. Сваки члан совета пред ступањем у своју дужност, мора се заклети народу, да ће право и усрдно одправљати своје по-

слове, а на крају године, давати рачун, шта је добро за народ урадио и како је дужност испунио. У совету мора бити неколико писара, које је могуће изабрати од млађих свештеника, који понајболе знаду писмо“; такође мора бити десет књигоноша од млађих људи, с платом, али их треба оштро држати и заклети. Код совета мора бити стража, која се редом шаље из различних нахија. За совет мора бити одређена чиста, пространа и удобна кућа. ([37]) По спољњем изгледу као да је у главноме био примљен план Божин о склопу совета, јер му Карађорђе заповеди, да напише заповест, да се свака нахија искупи на скупштину и да изабере за члана совета човека, у коме има највише поверења, који ће са осталим советницима водити бригу о пословима целога народа, а највише своје нахије, и да проналазити преступљења, не пазећи на лице пресгупника, је-ли он комендант, војвода, буљукбаша, свештеник, калуђер или кмет, без икакве разлике и лицемерства, и да јавља совету за сваког злочинца, а совет опет да јавља своме врховноме вожду, који ће казнити кривца и бранити невинога. Да-ли је Божо изговорио у скупштини своју беседу о дужностима врховнога вожда и народа, незнамо. Ненадовић вели, да је „возбудителна за слободу, и трогателна“ за човека, па је очувао у својим записками један одломак од те беседе. У њој се најпре говори о сили закона, који треба да влада целом земљом, над свима и сваким Србином, па м'а ко он био; али ради народње среће и благостања закон се мора оснивати на разуму и правди. „Први дакле господар и судија у народу јесте закон“. Поглавари и судије подпадају под закон онако исто, као и најпростији и најсиромашнији људи у народу. „Само у општој подчињености закону, садржи се истинита слобода и вољност народа. Својевољство појединог лица води земљу у пропаст. Због тога сваки вожд народа, мора се старати о безбедности и сигурности живота, имања и части свакога човека; ако он није кадар то извршити, онда није достојан бити поглаваром. Друга је дужност вождова — слободу народну очувати, јер је нама у слободи двапут милији и слађи наш живот. Слобода разликује нас од зверова, и роб је гори од звера, јер човеку робу оно се одузима, што га чини човеком. Боље је не живити, него-ли у поганом ропству бити. — Слобода, слобода нас чини људима; слобода и вољност даје војнику снагу, војводама и поглаварима мудрост и правосудије. Она усељава у старије љубав према млађима, она просвештава свештенство и покреће њихове руке да благосиљају своју слободну паству. Слобода умудрава народни совет, слобода свакога обогаћава; слобода весели и утешава орача у пољу, пастира код стоке, путника на путу, војника на војсци и домаћина

код своје куће и чини, те му је живот мио. У слободној земљи: у пољу боље роди, и марва се боље плоди; у слободној земљи једу леп леб и пију добро вино. Накратко, где нема слободе, ту нема живота ([38]) Наравно, да је за Србе, који толико жртава поднеше борећи се за народну слободу, беседа Божина била заиста „возбудителна и трогателна", па је и морала у њима учинити огромни упечатак.

Простран је био план, по коме је хтео Грујевић да схлопи главни совет српски; ситни и посртљиви су први кораци те нове установе, која је одпочела свој рад. Кад је М. Ненадовић представио прве советнике Карађорђу и осталим поглаварима, Карађорђе их призна и рекне им: „Узми их са собом у манастир Вољавчу и постарајте се о целом српском народу, како вас Бог учи; скините с мојих леђа макар колико толико бриге, а ја ћу доћи тамо, да вас видим".

Советници оду у манастир Вољавчу. Њима падне у очи сиротиња, ћелијце малене и низке. Огромне рудничке планине свуда у наоколо тако су велике, да се једва на коњу могло доћи манастиру. Шест советника и шест њихних слугу једва су нашли где да се сместе у убогом манастиру. Они су нашли у манастиру само један сандук прохина брашна и првих дана морали су слати момке у оближња села, да што за рану набаве. Није било ни астала, ни столица. Један сељак стеше астал и две клупе; унесу их у собу; алстал покрију платном и мету на њ јеванђеље и крст манастирски; ту су држали прве своје седнице први српски советници. Наскоро им дођу још четири советника с пуномоћијама од својих нахија. Али је било крајње време и потреба да се има народњи суд. Тек што су околни сељаци дознали за совет, одма нагрну, како вели Ненадовић, ко некој светињи, неко с тужбом, а неко да потражи савета. Нарочито је долазило много калуђера са старим „привилегијама", захтевајући, да их совет потврди. Друге молиоце советници су задовољавали како су знали и умели, а калуђере су одбијали говорећи, да совет још није подпун и да треба чекати на скупштину, јер само она има право да потврђује привилегије. У народу совет није називан тим именом, већ су га звали „синод". У осталом, нису дуго советници српски могли проседити у Вољавчи. Они пошљу М. Ненадовића Карађорђу у Тополу с молбом, да их пресели у друго које место. Карађорђе их пошље у богатији манастир — Боговађу. Пут, којим су советници путовали у Боговађу ишао је кроз Тополу, где их је Карађорђе гостољубиво предусрео. Советницима се учини Боговођа као дворац. Игуманову ћелију узму за место, где ће држати седнице. Канцеларске је спреме било у изобиљу, у све нахије поврве заповести из совета, да искупе нахијске

скупштине, па да изберу у свакој нахији по три човека, који ће склопити нахијске магистрате. Ови су магистрати морали писати совету све, што им је требало: они су морали судити и расправљати, а у важним стварима, призивати у седницу и војничке старешине; у случају каквога двоумљења — обраћати се совету из оних нахија, које су најближе до места, где је совет, а совет ће већ јављати Карађорђу; из оних нахија и магистрата, који су били ближе до Тополе, обраћа ће се правце Карађорђу, који ће опет за та дела јављати совету. Ови магистрати били су брзо склопљени и у целој Србији утврди се какав такав друштвени поредак; како у совету, тако и у магистратима већином су били калуђери, писари. Писаром је чак у совету био игуман Мојсије. На советском печату били су изрезани грбови Србије и Тривалије, са сунчаним жракама изнад њих, са надписом у котур „Правительствующій совѣтъ сербскій". Напоследку, кад је било отето Смедерево, Карађорђе заповеди, да се нађе кућа за совет у Смедереву. Селећи се на ново место, чланови совета склопе рачуне о својим трошковима за пређашње време и нађу, да је свега било потрошено 150 дуката, и да је ту читаву суму исплатио Ненадовић; совет му о томе и изда сведочбу. Још из Боговађе совет је послао заповести у ђумруке на Дрини и Сави, да ђумрукчије шаљу сваког месеца рачуне и готове новце; такве исте заповести из Смедерева совет пошље ђумруџима на Дунаву и Морави, и мало по мало у совету се створи народња каса; из те касе буде исплаћен дуг Ненадовићу. У Смедерево дођу још три нова советника, из оних нахија, које нису биле послале чланове у совет. (39)

У оваквим приликама била је сазвана народна скупштина у Смедереву. Неке су војводе рачунале совет за главну државну власт, а Кара-Ђорђа су држали само за главног вожда у народњем ратовању, па нису хтели ићи на скупштину. Међу тима, који не хтедоше доћи на скупштину, био је и Јаков Ненадовић. Али је у осталом, питање о ратовању с Турцима било главно, и народ није забатаљивао тај посао, не гледећи ни на какве свађе поглаварске између себе. Скупштина се искупи и донесе ова врло важна решења: 1) Због ратовања Срби не плаћају Порти никакав данак; 2) за војничке потребе плаћају данак не само Срби већ и они Турци, који живе у Србији; 3) Србија мора имати свагда спремних под оружјем 40,000 војника и ова се војска налази под неограниченом влашћу Кара-Ђорђа; 4) дневно мора имати сваки војник хране: 2 фунте проје, 1 фунту овчевине или говеђине или свињетине, литру ракије, а у пост на место меса издаје се пасуљ; 5) грабеж и бегање да се казни смрћу; 6) Смедерево да се поправи и утврди, а Београд најтврђе да се оп-

код своје куће и чини, те му је живот мио. У слободној земљи: у пољу боље роди, и марва се боље плоди; у слободној земљи једу леп леб и пију добро вино. Накратко, где нема слободе, ту нема живота ([38]) Наравно, да је за Србе, који толико жртава поднеше борећи се за народну слободу, беседа Божина била заиста „возбудителна и трогателна", па је и морала у њима учинити огромни упечатак.

Простран је био план, по коме је хтео Грујевић да схлопи главни совет српски; ситни и посртљиви су први кораци те нове установе, која је одпочела свој рад. Кад је М. Ненадовић представио прве советнике Карађорђу и осталим поглаварима, Карађорђе их призна и рекне им: „Узми их са собом у манастир Вољавчу и постарајте се о целом српском народу, како вас Бог учи; скините с мојих леђа макар колико толико бриге, а ја ћу доћи тамо, да вас видим".

Советници оду у манастир Вољавчу. Њима падне у очи сиротиња, ћелијце малене и низке. Огромне рудничке планине свуда у наоколо тако су велике, да се једва на коњу могло доћи манастиру. Шест советника и шест њихних слугу једва су нашли где да се сместе у убогом манастиру. Они су нашли у манастиру само један сандук прохина брашна и првих дана морали су слати момке у ближња села, да што за рану набаве. Није било ни астала, ни столица. Један сељак стеше астал и две клупе; унесу их у собу; алстал покрију платном и мету на њ јеванђеље и крст манастирски; ту су држали прве своје седнице први српски советници. Наскоро им дођу још четири советника с пуномоћијама од својих нахија. Али је било крајње време и потреба да се има народњи суд. Тек што су околни сељаци дознали за совет, одма нагрну, како вели Ненадовић, ко некој светињи, неко с тужбом, а неко да потражи савета. Нарочито је долазило много калуђера са старим „привилегијама", захтевајући, да их совет потврди. Друге молиоце советници су задовољавали како су знали и умели, а калуђере су одбијали говорећи, да совет још није подпун и да треба чекати на скупштину, јер само она има право да потврђује привилегије. У народу совет није називан тим именом, већ су га звали „синод". У осталом, нису дуго советници српски могли проседити у Вољавчи. Они пошљу М. Ненадовића Карађорђу у Тополу с молбом, да их пресели у друго које место. Карађорђе их пошље у богатији манастир — Боговађу. Пут, којим су советници путовали у Боговађу ишао је кроз Тополу, где их је Карађорђе гостољубиво предусрео. Советницима се учини Боговођа као дворац. Игуманову ћелију узму за место, где ће држати седнице. Канцеларске је спреме било у изобиљу, у све нахије поврве заповести из совета, да искупе нахијске

скупштине, па да изберу у свакој нахији по три човека, који ће склопити нахијске магистрате. Ови су магистрати морали писати совету све, што им је требало: они су морали судити и расправљати, а у важним стварима, призивати у седницу и војничке старешине; у случају каквога двоумљења — обраћати се совету из оних нахија, које су најближе до места, где је совет, а совет ће већ јављати Карађорђу; из оних нахија и магистрата, који су били ближе до Тополе, обраћа ће се правце Карађорђу, који ће опет за та дела јављати совету. Ови магистрати били су брзо склопљени и у целој Србији утврди се какав такав друштвени поредак; како у совету, тако и у магистратима већином су били калуђери, писари. Писаром је чак у совету био игуман Мојсије. На советском печату били су изрезани грбови Србије и Тривалије, са сунчаним жракама изнад њих, са надписом у котур „Правительствующій совѣтъ сербскій“. Напоследку, кад је било отето Смедерево, Карађорђе заповеди, да се нађе кућа за совет у Смедереву. Селећи се на ново место, чланови совета склопе рачуне о својим трошковима за пређашње време и нађу, да је свега било потрошено 150 дуката, и да је ту читаву суму исплатио Ненадовић; совет му о томе и изда сведочбу. Још из Боговађе совет је послао заповести у ђумруке на Дрини и Сави, да ђумрукчије шаљу сваког месеца рачуне и готове новце; такве исте заповести из Смедерева совет пошље ђумруџима на Дунаву и Морави, и мало по мало у совету се створи народња каса; из те касе буде исплаћен дуг Ненадовићу. У Смедерево дођу још три нова советника, из оних нахија, које нису биле послале чланове у совет. (39)

У оваквим приликама била је сазвана народна скупштина у Смедереву. Неке су војводе рачунале совет за главну државну власт, а Кара-Ђорђа су држали само за главног вожда у народњем ратовању, па нису хтели ићи на скупштину. Међу тима, који не хтедоше доћи па скупштину, био је и Јаков Ненадовић. Али је у осталом, питање о ратовању с Турцима било главно, и народ није забатаљивао тај посао, не гледећи ни на какве свађе поглаварске између себе. Скупштина се искупи и донесе ова врло важна решења: 1) Због ратовања Срби не плаћају Порти никакав данак; 2) за војничке потребе плаћају данак не само Срби већ и они Турци, који живе у Србији; 3) Србија мора имати свагда спремних под оружјем 40,000 војника и ова се војска налази под неограниченом влашћу Кара-Ђорђа; 4) дневно мора имати сваки војник хране: 2 фунте проје, 1 фунту овчевине или говеђине или свињетине, литру ракије, а у пост на место меса издаје се пасуљ; 5) грабеж и бегање да се казни смрћу; 6) Смедерево да се поправи и утврди, а Београд најтврђе да се оп-

седне. Добивши од народа таква важна пуномоћија у војничким пословима, Кара-Ђорђе утврди таборе на Морави и Дрини и опколи Београд са 6000 људи. Али у то исто доба, Срби због своје несмотрености изгубе и трећи пут Шабац, па су га и трећи пут отели на јуриш после крваве борбе.

Припремајући се за ратовање, Срби ипак нису прекидали договарање са суседним владаоцима, нити саобраћаја са својим најближим једноплеменицима.

Срби су добијали помоћ од своје прекодунавске браће, некад за новце, а некад као поклон од српских патриота из Аустрије, а још више, на вересију. Сада они потраже помоћи код осталих својих суплеменика. Тако је, члан совета Аврам Лукић био послан у Трст и донесе 2,000 фор. које су скупили на поклон трстански Срби. 12 Јануара 1806 г. буде написана молба султану налик на пређашњу и пошљу је по председнику совета и секретару у Беч; они су отишли да моле аустријски двор, да посредује између Срба и Турака. То путовање није било сретно и Ненадовић мимогредом о њему и спомиње. ([40]) Још су раније о томе истом Срби молили Русију. У одговор на молбу, кнез је Чарторижски писао руском посланику у Цариграду, шта желе Срби, што је посланик морао да јави Порти. Из Аустрије тек чак 7 Маја писао је Ерц-херцог Карл, Кара-Ђорђу и свима Србима. Како Аустрија, тако и Русија нису се могле заузети за српски посао, јер у то исто доба, тек су били свршили крваво ратовање с Наполеоном. После победе код Улма ($^5/_{17}$ Окт. 1805 г.) Наполеон заузме Беч ($^1/_{13}$ Нов.), а код Славковца (Аустерлица) надбије аустријску и руску војску, због чега Аустрија одмах закључи с Наполеоном оделити мир. (27 Дек.). По томе миру Аустрија уступи Наполеону читаво јадранско приморје; али становници которског залива (Bocco di Cattaro), ступе у савез са Црногорцима и, добивши помоћ од руске флоте, која доплови до њих, под заповедништвом под-адмирала Сењавина, продуже војну противу Француза. С друге стране Русија се спремала, да ступи у нов савез с Пруском противу Наполеона. Ратовање Црногораца и становника јадранскога приморја у борби с Наполеоном, сдружи турског султана с француским царем; не гледећи на то, што Селим није био за савез с Наполеоном. Због таквог стања ствари, Русија није могла да поступа енергично, а турски дипломати подбадани француским послаником, били су спремни да објаве рат Русима, с тога је у горепоменутом писму кнез Чарторижски и говорио о Русији, не као о државу, која заштићава Србе, већ као о држави, која је

подједнако пријатељски расположена, како према Турској, тако и према Србији.

Заступање Срба пред Портом, он је држао за преко потребно с тога, што би Срби у крајности, свагда се могли обратити Француској и замолити заштите, јер је она била у тесном пријатељству с Портом. Чарторижски је отсечно говорио у писму: „ако Срби буду принуђени да бирају пропаст или француску заштиту, лако је предвидити, на што ће се склонити.“ Таким начином, руско заузимање није могло донети Србији ни најмање користи, ако би се оно ограничило само на једно дипломтско заузимање. Ову тегобу реши Француска политика; њој изађе за руком, те убеди султана да одпочне ратовање с Русијом. Војна је у осталом објављена тек на измаку 1806 год. Овој објави рата предходили су гласови о завади Русије с Портом, који допреше и до Срба , који целе 1806 год. морадоше сами одбијати Турке. ([41]) Ови су гласови још више охрабрили Србе. Кара-Ђорђе смисли да освоји Београд, па ма га шта коштало, и знајући да је Бошњаке могуће било задржати од похода у Србију само нападањем на њихну земљу и страховањем од Црногораца, с тога смисли да пренесе ратовање преко Дрине, а у исто доба да ступи у непосредан саобраћај с црногорским владиком. Црногорци су у осталом први пошли у сусрет Србима. Владика црногорски Петар Петровић Његуш још је 15 Фебр. писао писмо Кара-Ђорђу у коме га моли, да га потанко извести о стању ствари у Србији. То писмо преда Кара-Ђорђу чувени јужно-словенски патриот Ђура Милутиновић. Српски врховни вожд заједно са советом одговори владици 4 Апр. и за тим понови свој одговор 29 Маја. У овом одговору Срби су говорили, да очекују е ће султан пристати на њихну жељу, да протера из Београда главу бунтоника Гушанца-Алију, који нарушивши примирије покренуо је највеће непријатељство противу Срба и побунио против њих читаву Босну и видинског пашу; за тим јављају, да су надбили нишког пашу, а видинског приволели на мир, па се сада надају да ће протерати из Београда Гушанца-Алију; али се налазе с Бошњацима у највећој завади и рату, који нападају на Србију с највећом жестином, пале села, робе људе и пљачкају. „Док не надбијемо Бошњаке, — пишу српски поглавари, — ми не можемо задобити оно, што желимо; Босна ће нама задати много јада, ако је ви не зауздате. Против ове неверне и погане Босне, која је још одавно одгаила у својим недрима главне и заклете душмане српског имена и вере; и у којој се сада труди паклени изрод, проклето семе безаконика Бранковића, да угаси својим отровом и искорени са света

српско име и српску веру. Против те Босне, нашег домаћег непријатеља молимо ми од вас што скорије неизоставне помоћи, у коју смо се уздали још у почетку нашега устанка; заклињемо вас светом вером племеном и крвљу, по којој се називамо једна браћа, призивамо вас с топлим срцем и рашипреним рукама, а преко вас сву нашу црногорску, далматинску и херцеговачку храбру, милу и драгу браћу к ономе тврдоме савузу, који је постојао између наших прадедова за време њихове славе, — братству по оружју и к узајмноме одбранителном и наступајућем савузу. Ступивши у тај савуз, ви ће те одговорити првој дужности Србина, човека и управитеља и привезаћете себи за свагда, у најважније време, свој род и племе, благодарност кога може бити вама свагда најполезнија. Помажући нама у нужди и у невољи нашој против султанових одметника и савузника Гушанца-Алије, који су отровали читаву Босну разбојничким отровом и дигли је против верне раје, а дакле и против султана, ви ћете задобити несумњиво право на признање блистателне Порте, и осим тога, дајући нама оружану помоћ, ви ћете урадити тек само оно, о чему свет јавно говори, да сте ви већ давно учинили. Ми не ћемо да вам напомињемо о тој заслузи, коју ћете учинити таквом помоћу, целом српскоме племену. Предостављајући на ваше благоусмотрење план саме радње, ми молимо вас да нама о томе само благовремено јавите. Разгласите о томе међу вашим привржэницима по Далмацији и Херцеговини, и пређе свега снабдите довољном снагом познатог својим јунаштвом витеза Шибалију, да би он ступајући да се с нама сједини могао учинити брзу и силну диверсију." Из овога се писма види, да Срби и пред најближим својим саплеменицима, као што су Црногорци, не само да нису представљали себе, као да су противници султанови, него су чак тврдили, да ратујући противу дахија и бунтовних Турака, они чине султану такве услуге, за које могу очекивати само милости и благодарност. С друге стране, није могуће а да се не види, да Карађорђе позивајући црногорског владику да удари на Босну, желио је тиме, да поцепа војничку снагу босанску, од које је се бојао да не нападне на Србију. (42) У сваком случају позивање на верност султану било је у обичају српскога народа, маса ког је вазда држала, да се води ратовање противу дахија и њихних привржэника и уз то по жељи самога султана. Народни поглавари могли су гледати слободније унапредак, могли су рачунати, да ће се доцније Србија сасвим ослободити; народ се није задовољавао тиме, што има поглаваре; он се био навикао видети у њима врховну владу цареву, а тако су називали султана, и на то име навикла је народ његова стара историја.

Првих дана месеце Априла стану нападати на Србију Бошњаци и стану испадати из града крџалије и нападати српску војску. Срби су имали свега војске 33.000, у коме је броју било 3,000 коњаника; имали су и 48 великих топова и 4 мортира. Осим ове војске, било је још нешто пограничне и гарнизонске, а у тврдињама било је свега 30 топова, које малених, а које сасвим батаљених. Смедерево је било главно сместиште војничке припреме. У турским гарнизонима, по градовима у Србији, у турским ордама около Новог Пазара, па Дрини, унутра у Босни, на Тимоку, код Ниша и Софије, рачунало се свега војске да 44.400 са 86 топова. Осим ове војске било је у београдском граду 3,000 војника и 350 топова на бедемима. Један део пролећа и читаво лето протекло је у мањим окршајима. Али још 16 Маја старешине турских гарнизона у Шабцу и Београду, јаве аустријским заповедницима у Земуну, Панчеву и Митровици, ако им не буде допуштено да купују шта им је потребно за храну у Аустрији, онда ће они да отму све лађе с раном, које стоје на Дунаву и Сави, па ће и на Срем напасти: но та изјава учини само то, те аустријски ђенерали још већма оснаже пограничну стражу дуж Саве и Дунава. С друге стране, аустријанци почну смотреније да поступају са Србима, што се тиче куповања војничких спрема; и тада на жељу српску да купе 36 топова, они их одсудно одбију. У то пак исто време Србима значајно помогне руско посредовање, јер је маја месеца било обустављено кретање турске војске против Србије, која је била на Дрини и около Ниша. Ово је одрешило Србима руке, да много удесније освоје Шабац и Београд. Опсада Београда одпочне се тим, што српски војвода Васо Чарапић, због отмице девојака, позва Гушанца Алију да поделе мегдан јуначки. А Гушанац-Алија место да му одговори обећа много новоца ономе, ко му донесе главу Васе Чарапића. За тим 20.000 Срба опколе Београд, начине траншеје и разместе на њима топове. 22. Маја одпочне се бомбардање Београда; у табору опсадника искрсну руски официри, прерушени у трговачке хаљине и почну управљати отимањем града. Турци 24. Маја предложе да се договарају, али Срби одбаце понуду. 28. Маја аустријанци понуде се да посредују између војујућих страна, који су послали своје поверенике у Земун; али тај скуп још више распали обе стране. 2. Јунија Срби су двапут ударали на јуриш, али без успјеха; тада је убијено Срба 500 а Турака 150. За тим су Срби кроз неколико дана примицали ближе граду своје траншеје.

Но у то доба стиже глас, да Порта, која је била обуставила кретање војске у Србију, изнова се решила кренути војску, почем је

дознала шта Срби раде; али за срећу Србску она је морала већи део те војске употребити, да угуши пленувше буне у Румелији и Бугарској, због војничких преображаја, које је завео султан Селим. Кад Срби чуше за тај глас, они ступише у преговоре са опседнутима Турцима; мирним становницима обећаше 10.000 гроша и предају тврдиње сејменима, пошто се крџалије уклоне; а Гушанцу-Алији беху понуђене још удесније понуде. 15 Јун. Турци одбацише српске услове. 22-ога 2.000 Срба под управом руског официра уиђоше у дољни град и заузеше га, но не добивши надлежне помоћи од својих, морадоше устукнути. 25-ога 2.000 најсиромашнијих Срба присташе да ударе на јуриш с условом, да им буде дозвољено да пљачкају варош, но на то поглавице не пристадоше. ([43]). Међутим у српски логор пређе београдски митрополит Леонтије, учини молитву да Бог да победу Србима над својим непријатељима, па шта више, позва погранично српско-аустријско свештенство да чини и оно таке исте молитве. Но улазак Турака у Србију са две стране, од Дрине и Мораве, принуду Карађорђа да се одвоји са једним делом војске од Београда, па да дочека Турке на опаснијим местима. На један пут се обрете код Шапца и заповеди Србима, да се поделе на четири колоне, па да ударе на јуриш. Срби јуначки ударише, но бише одбијени, изгубивши 1.200 људи. То охрабри београдске Турке, и 5. Јун. они одбише нов српски јуриш. После неколико дана срећа им пође још боље за руком. Босански мусломани умирише буну својих хришћана и упадоше у Ваљевски и Шабачки округ, страшно пустошећи њиве, палећи села и убијајући и мушко и женско и старо и нејако. Осам хиљада људи бегало је из северо-западне Србије од чести у Аустрију, а од чести Београду. Карађорђе мораде да изађе пред босанске паше; њему испаде за руком да разбије и претера преко Дрине један део њихове војске, након чега утече и зворнички паша. Но та победа коштала је Србе 800 мушких глава и, у томе броју погибе и јуначан војвода Јанко Катић, и сам Карађорђе беше обрањен. Осим тога, за време своје навале, Турци попалише 120 села, заробише 7.000 људи и отераше 8.000 грла разне марве. Пошто је Карађорђе очистио западне округе Србије морао је се окренути Морави; но тамо је већ војвода Миленко био бој и разбио турску чету, која се примицаше Смедереву. По доласку Карађорђевом заметне се бој под Делиградом, који је по Србе био успешан и после кога се Турци уставише и више од месец дана спремаху се да изнова ударе на Србе. Најзад, на измаку Августа заметне се крвава борба код Бање, где с обе стране паде око 4.000 људи; но опет Срби одржаше мегдан, они освојише турски табор, отеше четири топа и

неколико барјака. Но из дубљине Турске непрестано придолажаху нове војске. Српски свештеници проповедаху народу да брани веру и огњиште, а то учини, те у половини Септембра српска војска порасте на 65.000 људи. 21 Септембра, на јужној страни Србије, беше нова битка; беше сумњиво ко ће одржати мегдан, с тога је Карађорђе настави и други дан, а кад стиже на бојно поље и видински паша, онда је продужи и трећи дан. За та три дана Срби беху дваред победиоци, но лево им крило беше надбијено. У тој битки с обе стране пао је грдан број људи, но Срби неизгубише ни једнога топа, а отеше од Турака 16. Паше понудише Карађорђу примирије на 42 дана с тим, да зато време закључе потпун мир, и с тога Карађорђе позва многе поглавице у Смедерево, да заједно са советом направе услове мира. Битке престаше; недалеко од Ниша беше обележена погранична линија између турске и српске војске; босански Турци изгледаху како ли ће се свршити преговори Ибрахим-паше са Карађорђем; а Београд и Шабац остадоше опседнути. У Смедереву се одпочне велика препирка о условима, који ће углавити потпуну сагласност српског народа са Портом и Турцима у земљи; направише се две партаје: једна је предлагала пређашње услове, с којима су се Срби већ толико пута обраћали Цариграду; други захтеваше да најпре српска војска заузме Београд и Шабац. И Карађорђе пристаде на ово друго мишлење: наскоро дође у Смедерево посланик Портин са ферманом, којим објави, да се војна прекида и предлагаше услове за мир. Пошто се Карађорђе с њиме посаветова он отиде у београдски логор, и 29. септембра посла писмо Гушанцу-Алији, позивајући га да се покори. У писму беше казано, да је Карађорђе дошао у Београд после победе над султановом војском и да је углавио с њим примирје; да му је Порта поручила да заузме Београд или мирно или силом; крџалије и јаничари који су дошли после 1792. године у Београд, беху понуђени да се могу слободно вратити у свој завичај; старе спахије и грађани могоше остати у Србији; најзад даваше му 15 дана да се расмисли, и претијаше му, да ће ударити на јуриш, ако на то непристане. Но ево шта му Гушанац одговори: „Ја се дивим твојим победама. Но браниђу Београд као своје сопствено добро, са мојим вернима, док и један траје. Ја хоћу или да у њему владам или да погинем“. Карађорђе узе претити да ће опседнути Турци, у случају противљења, бити побијени; но и та претња непоремети намеру Гушанца Алије. С таким одговором поврну се Карађорђе у Смедерево, и ту му изађе за руком да настане на томе, да се и војничка радња спроћу Београд и Шапца настави. Број опсадника беше увећан; под Београдом се скупи до 18.000, а под Шапцем до

7.000 људи. Међутим продужише се и световања о условима мира. Најзад совет приста да оваки услови буду основа за мир: 1.) Србија слободна од свачијег мешања, избира себи књаза, као председника совета; 2.) за то она плаћа Порти годишње 2.500 кеса (1,250.000 фоината); 3.) сви Турци из Србије морају да се одселе у друге провинције: 4.) Београд и Шабац да морају бити предати Србима, у противном случају, да ће их отети на силу; 5) Порта плаћа Србима трошкове њихове за сво време војне противу побуњеника; 6) стална српска војска биће издржавана на рачун земље. Ти услови беху предложени посланику портином, и после неколико примедаба од његове стране, послати у Цариград. Затим Срби примораше посланика да отправи Гушанцу заповест да преда Београд; но глава побуњеника прибра своје крџалије, и тако их распали ватреном речју, да се сви до једнога заклеше, да ће бранити град док траје капи крви. Готово у то исто доба и опседнути Турци у Шапцу добише тајно помоћ, која им беше таман добродошла: они су силно гладовали, но наједанпут добише од босанскога паше 100.000 гроша, за које купише себи хране у Аустрији. Из тога се јасно види, да судбина Београда и Шапца није нимало зависила од одговора из Цариграда, на предлоге Срба: обе тврдиње могле су остати прибежиште и извор нових опасности по српски народ. Но и сам одговор портин не беше такав, да могаше Србе задовољити. Порта није могла начинити Србију независном провинцијом, јер се бојаше, да и друге области насељене хришћанима, не захту то исто. Кад посланик доби одговор из Цариграда, он објави, српскоме совету, у име своје владе, да његови услови немогу бити подписани зато, што је за таки договор потребно одобрење од стране Аустрије и Русије, с којима ваља ступити у преговоре о томе. Како се види, Порта је се клонила отсечног одговора, јер сагласије Русије и Аустрије беше празан изговор и противречило је њеном пређашњем тврђењу, да ни једна држава нема права да се меша у унутарње послове Турске. Такав одговор и нови гласови из Цариграда убедише совет, да се војна радња мора и опет отпочети. (44) 20 Новембра оде портин посланик; а Карађорђе, назначивши Миленка за председника у совету, поручи му да исплати дугове аустријским трговцима, по већој чести Србима, који су слали војничку опрему за Дунав. Ти дугови беху до 1,800.000 гроша.

Није се било бојати нових навала на Србију из Турске: Порта није могла кренути војску у очи објаве рата Русији. Заштитници Београда и Шапца, остављени самима себи и својој сопственој снази, морадоше се, ја пре ја после, предати Србима. Један случај поможе

последњима. Један београдски Турчин пребегну у српски логор, и њему поручише, да ноћу, 1. Декембра, преведе у опседнути град, кроз савску капију, 150 Срба. У очи тога дана непрестанце су пуцали по тврдињи и попалили неколико кућа. Ноћу, под окриљем магле, бегунац Турчин доведе своју чету капији; на глас јаничара, одазва се по имену рекав, да је донео абер из Шапца. Чим јаничар отвори капију, бегунац упаде унутра а за њим и Срби. Неколико јаничара погинуше а остали умакоше у горњи град. У тај мах војвода Васо Чарапић удари на јуриш са 8.000 људи подељених на три колоне.

Варош брзо пређе у српске руке; Јаничари бегаху у тврдињу, но како се не могаху сакрити, беху заробљени; Срби освојише 24 топа; но у то изгубише својега војводу, који погину. Други дан отпоче се тешња опсада саме тврдиње, у којој су готово све куће биле погореле од непрестане пуцњаве. После неколико дана мала четица Срба заузе аду, која лежи да Дунаву према тврдињи, и пренесоше тамо неколико топова. Ада та била је аустриска, но на њеној јужној страни, обрнутој према Београду, аустрија не мађаше права да намести ни једну стражарницу. Гушанац Алија никако се није надао нападању са те стране, и 10 Декембра отпоче преговоре о предаји. Уговорише то, да Гушанац са 800 крџалија и са њиховим фамилијама, свега на 1.500 душа, одплови низ дунаво на 8 великих лађа, у Видин. Гушанац испуни тај услов и уклони се на исток, да се тамо умеша у војну која се тек беше започела између Турске и Русије. Срби хтедоше ући у тврдињу, но Сулиман Паша, коиј се сад беше ослободио крџалији, рече, да само он, преставник султана, има право да седи у тврдињи.

Но Султанов представник небејаше за дуго тако срчан. Он сам после неколико дана понуди Србе да заузму тврдињу, кад је чуо да је руска војска упала у Влашку и Молдавску. Но сад Срби захтеваше да се паша са свима Турцима чисти из Београда, а ако немају средства да се уклоне, то да могу остати у вароши, само да несмеду носити оружија, ни улазити у тврдињу. Сулиман пристаде на те услове; Срби заузеше тврдињу и нађоше у њој више од 300 топова, много праха и олова, но што је најглавније то је, што су од сада имали у својим рукама местиште, које им је дато да могу управљати доњим током Дунава и Саве. Наскоро се предаде и Шабац, а његови заштитници бејаху пуштени у Босну. Но жалосна беше судбина турака што изађоше са Сулиман пашом из Београда; већи део од њих беше помлаћен, негледајући на уговор; војводе немогаше уздржати Србе, који су жудили за осветом, шта више и неколико жена и растргоше

победиоци; Турци што изнеше главе, отидоше заједно са својим фамилијама у Ниш. И Јевреји који становаху у Београду беху удаљени особитом одлуком совета, који се беше сада преместио у Београд. Они се иселише не само из Београда, но и из целе земље то у Аустрију, то у Босну. Сва српска земља беше од Дрине до Тимока очишћена од непријатеља, па шта више нека села у нишким и видинским пашалуцима допадоше Србима у руке. Не гледајући на то, Карађорђе посла у Цариград посланике са уверењем, да су непријатељи султанови, и српски непријатељи. У Цариграду небеше већ више руског послаништва: тамо је владао уплив француских дипломата. Ђенерал Себастијани световаше Порту да углави мир са Србима, да прими све њихове услове, но да их уједно и обвеже да одвоје 20.000 мушких глава, који ће поћи у бој на Руса. Порта пристаде на то, и одправи новога посланика да закључи са Србима уговор. ([45])

ГЛАВА II.

До бечког конгреса.

Много пре но што ће се објавити свако прекидање између Турске и Русије, покренула је ова последња своју војску к јужним границама, желећи да предупреди навалу турске војске у њене пределе. Главни војсковођа, Михељсон, отпоче тим, што измоли решење да може образовати чету од српских својевољаца. Тога ради он посла у Србију капетана Угришића Требињског, који се у руској служби зваше Беј Новокрешчени, с поруком да разбере како је српски народ расположен према Русима. С тим капетаном написао је Кара-Ђорђе своје прво писмо Михељсону, у коме је између осталога и ово говорио: „Капетан је све својим очима видео, и зна шта нас тишти, шта нам је што скорије потребно, и како нам се може одмах помоћи. Прво и прво нама су најпотребнији новци, оружје, џебана и извежбани војници, то и остале наше невоље ми смо му потпуно поверили као нашем пријатељу. Молим најпокорније ваше високопревосходитељство да се уверите о великој нужди нашега стања, и да му изволите што скорије притећи у помоћ и, да га што скорије утешите брзом помоћи. Молим вас да нам га опет повратите да нам научи нашу неизвежбану војску.“ Михељсону беше дозвољено да одговори Србима, како се Русија брине о њихову миру

и добру. Из министарства спољних послова беше послато Михељсону 12.000 дуката, да се пошљу Кара-Ђорђу, а та ће сума бити доволна из први мах да Срби могу набавити преко потребна сретства за заштиту. У Новембру 1806 године руска војска заузе Молдавију и Влашку; а пошто се објави војна, 11 Јануара 1807 године, Михељсон написа писмо Кара-Ђорђу, осталим војводама и свему српском народу, у коме је између осталога и ово казао: „Отоманска Порта објавила је рат Русији за то, што се она стара о добру једноверних народа, што хоће да се приближи вама, наша драга браћо, по вери. Српски народ служи за углед осталоме свету јуначким срцем, усплamтелом вером хришћанском, и љубави спрам отачбине ...... Но ја не могу чинити распоред у општој цељи, јер не знам ни вашу снагу, ни намере, ни потребе ваше. С тога ми што скорије јавите, шта се догађа код вас; јавите ми колика је ваша снага, колика је и кака је, како је распоређена, и где се управо налази; јавите ми о вашим потребама: чим вас можемо потпомоћи; о вашим намерама, и где можемо имати поуздан саобраћај с вама. Па према томе ја ћу удесити, моју радњу на опште добро. Ја мислим да ћете после Београда имати са Видином посла. А кад њим овладате, онда ће те моћи на вечита времена утврдити самосталност и мир народа српскога ..... Народ српски постаће достојанствен народ, коме ће бити зазор да плаћа данак Турцима; зар није боље те новце употребити на војничке потребе народове, на ослобођење себе од јарма.“ ([46])

Међу тим посланици Портини, који беху дошли да чине преговоре са Србима, захтеваху отсечно одговор што се тиче сајуза са Турском, која им је обећала да ће зато признати самосталност Србије. Сад Срби стајаху у такоме положају да морадоше изабрати једног од два заштитника. Кара-Ђорђе и остале српске војводе добро су знали, да народна маса осим домаћег и народног старешине осећа непрестанце потребу у томе, да призна кога за господара, који ће бити над њиховим вождом. Маса је била убеђена, да је се сва борба водила око тога, што је султан био против побуњеника, који су му тако исто непокорни као што су Србима непријатељи. Прелазећи на страну Русије, Кара-Ђорђе и српске војводе, морали су да докажу народу, да их руски цар прима под своју заштиту. С тога замолише Михељсона да им пошље ма какога посланика од руске владе. У почетку Марта дође из Букурешта у Београд руски гласоноша са извештћем, да је Родофиникин д. ст. саветник опредељен на стално пребивање у Србији; а 17 Марта Порта јави својим послани-

цима да оставе Србију. Посланици су већ знали да се Срби држе да су у праву да могу бити неутрални, но сада сумњајући да су се међу Србима и Русима скопчали тесни односи, поискаше отсечан одговор од српског совета. 19 Марта држао је совет седницу у којој су заседавали и турски посланици. Ови последњи гледаху да одврате Србе од одсудног корака, говораху како ваља предати забораву оно што је прошло, и ограничаваху њихову зависност од Турске годишњим данком од 2500 кеса. Кнез Сима, који је онда председавао у сенату, одговори сасма лаконички: „Србија гледа на се као на сасвим самосталну земљу. Она неће да плаћа никакав данак, и нигда неће да подигне оружје на своје савезнике." — „Ми одлазимо, рече један од портиних посланика, — ама гледајте да из тога не изађе кака несрећа." ([47]) Пошто посланици отидоше из Смедерева, српски совет посла у Букурешт три пуномоћника: Петра Чардаклију, Аврама Лукића и Јеремију Гагића, да граде преговоре са главним војсковођом руске војске. Између просби, које та три пуномоћника доставише у главни стан руске војске, најзначајније су ове: они су молили да се у Србију пошље чиновник, који би преседавао у совету и који би им помогао да склопе унутрашњу управу у земљи; да се пошље неколико инџинирских официра, који ће поправљати тврдиње, и једног топџиског официра који ће их учити да пале из топова; да им се пошљу рударски официри, који ће удесити да се редовно лију руде; да им се пошље око 10.000 пушака и олова, у коме Срби осећају велики недостатак, и бар 200.000 гроша, да исплате народне дугове. Из разговора са посланицима Михељсон је видео, да Срби по највише желе да у своме совету уравнотеже две партаје: војничку и народну, и с том цељу настајаху на томе, да се за председника у совет пошаље какав руски чиновник. „И за нас је, јављао је Михељсон Александру I. без сумње много корисније да имамо међу Србима човека, који ће по нашему правцу окретати њихове умове; шта више, ако се војна морадне и даље продужити, онда ће нам Срби постати веома потребни, па још и веома корисни." Заједно с тим Михељсон посла од имена царева две богато окићене сабље; једну Карађорђу са натписом „браниоцу вере и отаџбине", а другу Миленку, који је сe кренуо на сједињење са четом ђенерал мајора Исаева, који се примицаше Видину — са натписом „за јунаштво." У Србију беху одаслати такође два мајора, инџинирски и топџијски. Преговори не иђаху баш тако брзо, још спорије отезаху се односи главнога руског војсковође са Петроградом, где се међу тим догодила промена у министар-

ству спољашних послова: за министра беше постављен Андрија Будберг, пешачки ђенерал. Срби се опремаху за бој, изгледајући одсечне одговоре из Букарешта.

Када посланици портини, отишав из Смедерева у Марту, приспеше у Цариград, и донеше одговор српског совета; то кајмакам-паша сакупи 29 Априла министарски савет који реши: да се са Србима најжешће поступа, да се сече и старо и младо и мушко и женско што год је се Србином назвало, или да се тера у робље. У све пашалуке, који су суседни са Србијом, беху одаслани татари са заповешћу, да се све листом оружа на Србина. Кад за то чух српски совет он увећа војну силу српске војске и сад беше на броју 50.000 пешака, 12.000 коњаника и 2.000 топција. Турци прво кидисаше на босанску границу. Срби потиснуше непријатеља, пређоше Дрину и упутише се пут Сарајева. Босански Турци ужасно се престравише, знајући да су хришћани, што живе по њиховим крајевима, на српској страни. Босански паша окрете се француском маршалу Мармону, који беше заузео Дубровник, да му притече у помоћ. Глас, да су Французи вољни да се сједине са Турцима, уплаши Србе, и народни совет посла маршалу посланика да му испоруче, е српски народ много поштује цара Наполеона, и да се нада да Француска неће заметнути бој са народом, који брани своју слободу. Негледећи на то 3.500 Француза кренуше се кроз Травник у Сарајево, и ступише под управу Хасан-паше. Ево како је описао догађаје, што за тим наступише на Дрини, Јаков Ненадовић који управљаше Србима, у своме известију народноме совету: „Турци под управом Хасан-паше кренуше се 20 Маја Рамни. Било је на броју до 20.000. Њима су управљали француски инџинирски официри: официра је било свега на броју 72, и осим тога Французи су им дали 12 својих топова. Од 24 Маја до 1 Јун. с обе стране удараху се само предње чете; 2 Јун. заметне се велика борба у којој француске топције јако наудише Србима; но опет Срби два пута одбише непријатељски нападај, при чему 200 Турака и 7 француских топција, а такође и 4 турска и два француска топа осташе у рукама српским; но у трећем нападају Срби се морадоше потиснути ка Дрини. Сутра дан Срби пређоше на десну обалу; но Турци су ишли непрестанце за њима и отераше их тја до Алексинца,*) где их нова српска војска заустави. 4 Јун. Турцима приспеше нове чете, и Срби се морадоше ушанчити. 6 Јун. Срби се кренуше Ужици. Пуних шест дана Срби су пречили Турцима да се

*) Лешница.

помичу напред, а ноћу 14 Јун. Марко Катић, разбивши турску чету, која беше остала туна да чува ћуприје (прелазе), уништи сретства за саобраћај између обе обале. Сутра дан главна снага српска удари на Турке, који се беху упутили Ужицама, потисну их к Дрини и ту изгибе више од 5.000 Турака; између убијених ратника беше и један француски официр и три француске топције." (48(Срби тада добише богату пљачку. На југу се такође бораху Срби и Турци. После неколико сукоба Срби обседнуше град Ниш. А на истоку војвода Миленко гледаше да освоји велику аду на Дунаву, која лежаше мало више од Видина, па да тако уђе у сношај са руском војском.

И ако се Срби својски браниште од Турака, опет је било таких, који не беху задовољни лагахним мицањем Руса, и слабим пошиљањем војничке опреме из руске војске. На срећу десише се таке прилике, које не могоше у Србима подржати веру на силу султанову; усташе јаничари и султан Селим мораде уступити свој престо Мустафи IV, који би проглашен за султана 13 Јун.

Најзад Срби се сјединише са Русима близу Видина и при крају Маја добише доста војничке опреме. 7. Јун. сједињена чета Руса и Срба разби 5.000 крџалија; а 17. Јун. дође у Београд Радофиникин, који донесе са собом 5.000 дуката; њега поздрави пуцњавом из топова војвода Младен Миловановић, у име народног совета. По Радофиникину беху послата два писма: једно почитајемоме совјету народа славјано-сербскога, друго Карађорђу. У писму на име совета беше казано, да је Родофиникину „испоручено да разбере за све невоље, које тиште српски народ; да измисли начин како би било понајкориснције за сложну радњу војске његова царска величества и српске војске; да вам помогне да образујете склоп ваше управе, коју ви желите за добро народно, и свиме тим да вам најјасније докаже како вас заштићује велики владар целе Русије." А у тајној настави која беше дата Родофиникину, заповеђено му је било, да разузна о стању све српске земље, о одношајима Срба са Црногорцима, и да обећа Србима, да руски цар „неће оставити никака могућа сретства, да им помогне; само кад се у њих увери, да се они у свима својим радњама и правцима неће никако клонити од тога, већ да ће се саображавати са корацима руске царевине, који као што цео свет зна, иду на то, да подигну опште добро." И ако је Родофиникин био по пореклу Грк, и ако већина Срба није марила да види Грка као преставника васколике Русије, опет у разним крајевима Србије сусретаху Родофиникина усрдно и весело. Срби занесени, тако рећи, тиме што им је руска војска на истоку обећавала читав низ победа над Турцима, и желећи

показати истинску помоћ својим сајузницима, управише сву своју главну силу на источне границе, и не користише се расположајем босанских хришћана да очврстају свој утицај од Дрине на запад. Но и на истоку нападања сајузничке чете немогаху се потпуно развити. Још у почетку Јул. књаз Волхонски донесе у главни руски логор извешће, да је углављен Тилзитски мир, по коме је морало између Русије и Турске наступити примирје. На скоро тај глас пуче и по целој Србији. Између Ибрахима-паше, који је управљао турском војском према Србији, Карађорђа и ђенерала Исаева беше у Каменици подписат уговор, да се за време обустави војна. У Слободзеји почеше се такође преговори о закључку мира између Русије Турске; тајни саветник Сергије Лашкарев, француски пуковник Гиљомино и Галиб-ефендија ваљало је да подпишу уговор о примирју, оставивши да потпуни мир закључе други пуномоћници. У томе уговору беше поменуто да се прекида бој на источној граници Србије, но о јужним и западним границама није казано ни речи. Родофиникин гледао је да склони Решид-пашу, који беше дошао на место Ибрахима и стајао под Нишем са 55.000 људи, да закључи са Србима мир; но то му не изађе за руком. 21 Јул. Решид нападне на Србе и разбије их, но руска чета заустави Турке под Алексинцем и потисну их натраг.

Међутим 27 Јул. у српски табор код Неготине дође ађутант маркиз Паулучи, и углави са Карађорђем писмени уговор, веома значајан са услова који су у њ стављени. Народ српски изразио жељу да стоји под заштитом руског цара, и моли да склопи унутрашњу управу Србије у име Александра I., која ће се подударати са обичајима народским, међутим условљаваше, да у Србији не буде заведено спахијско право, те да тако нико не допадне ропства; руски цар да намешта војничке и грађанске чиновнике, но то с тим условом, да ти чиновници не буду Грци; у тврдињи да се утаборе руски гарнизони и руски команданти; да на Дрини и Тимоку буду постављене руске спомоћне чете; да управник земље којега Русија буде послала, донесе доста новаца; да се Срби снабду са пушкама, топовима и џебаном, с тога буде у Београду подигнут војнички магазин; да се пошљу војнички техници, доктори и апатекари. Тај уговор подписа Карађорђе у име целог српског народа, Миленко Стојковић, по Карађорђевој заповести, и члан народног совета — Јеремија Гагић. Срби се подпуно повериште рускоме цару, и стадоше под његову заштиту, још из раније пристајући и на таке тачке које „нису знали, ни могли знати“.

Не гледајући на толико поверење од стране Срба, и у пркос и против погодбе уговора, Исаев одведе руску војску из Београда. Наскоро Срби дознадоше, да руска војска одступа Дњестру; а међутим од Босне и Ниша сакупљаху се грдне турске силе. Срби се страшно узбунише. „Ако што скорије не буду умирени, писао је Родофиникин, они ће без сумње пасти у очајање и на све ће прегнути". Опасност српскога положаја увећа још и то, што Руси очистише и ону аду на Дунаву, посредством које су Срби стајали у свези са руском војском. И то је још цвеће, но Лашкаров допусти Турцима, да са Влашком и Молдавском тргују, и под тим изговором, турска војничка флота искрсну на Дунаву. Један члан српског совета, Југовић, напише у главни руски логор писмо, у какоме се стању налазе Срби, који су изложени опасности због тога, што о њима није споменуто у чланцима примирја и молио је главнога војсковођу да прати у Београд „утешително" писмо. Но народна маса ништа није знала од одношајима својих војвода са Русима, с тога је се још непрестано бунила. Тада неколике војводе рекоше Карађорђу, да је преко потребно да се сазове скупштина и да се народ утиша. На томе већу искрсну из нова питање, под чијом заштитом да остану или под руском или под турском. Већање је било кратко. Карађорђе се обрну сакупљеном народу са оваким речима: „Ну ето: тражисте скупштину, она је се ево сакупила; говорите шта хоћете?" Тада изађе из гомиле један стари кмет и отпоче скупштини оваку причу: „Један газда имао је стадо оваца, и једнога чобанина. Кад истера овце у поље, нападну на њих вуци и многе покољу, тако да чобанин дотера кући много мање оваца, но што је отерао у поље. Сутра дан понови се то исто. Трећи дан оста још само неколико старих оваца, тако, да најзад дође ред и на јагањце. Кад би још потрајало то би и са јагањцима било оно исто, што и са овцама. Баш исто је тако и с нама; ми смо се завадили са Турцима, изађосмо први пут противу њих и изгубисмо многе; изађосмо други пут и опет изгубисмо многе; скоро ће ред доћи и на децу. Ми признајемо тебе за старешину и господара; ми смо ти покорни и слушамо те. Но ти ниси цар, и ми би хтели да знамо које наш цар; јер ми изгибосмо а Руса ни од корова". Кад то рече стари кмет, умаче опет у гомилу. Кад Карађорђе запита „које то био? одакле је?" Неби одговора. Тада Карађорђе брзо рече: Ви мислите да су цареви и Руси као раци у торби, и да их можемо просути пред вас, а ви да бирате кога вам је воља. Ево вам којекуда два цара: један у Цариграду, други у Петрограду, бирајте кога хоћете". Народ се умири и разиђе се не давши гласа за Султана. ([50]).

Није само једна опасност да Турци не нагрну, изазвала незадовољство међу Србима, но и они односи у којима је стајао Карађорђе према својим друговима, по власти, над српским народом. Карађорђе је имао много супарника због његовог уплива на народ. Младен Миловановић члан совета, из Крагујевачког округа, био је председник у совету и најбогатији Србин после Карађорђа; Јаков Ненадовић сматран је као главни старешина оних крајева, што леже на западу од Колубаре; подписивао је се на хартијама као војвода ваљевске, шабачке, ужичке и соколске нахије, и био је веома поштован у народу са многих узрока; он је први набавио из Аустрије џебану и топове, први је заузео Шабац; први је абер топа одјекнуо под Београдом из његове чете; он је помогао, те је узет Пожаревац, прогнани Турци из Ужице; па у то Ваљевска нахија у којој је он заповедао, беше највећа у целој Србији. После смрти Јанка Катића, Васе Чарапића и Ђуше Вуличевића, Јакова Ненадовића држаху за најсретнијег војводу у боју са Турцима. Међутим Јаков Ненадовић имао је неке старе рачуне са Карађорђем. 1804. године Карађорђе је био ухапсио некога Митрића, који је био нешто својта Ненадовићу; 1806. године један војвода, Цинцар Јанко, кога је Карађорђе поставио у нахији Ваљевској, опљачкао жену Ненадовићеву, на Савској обали, која је из Бранковине бегала од Турака у Аустрију; те исте године убио је Јаков Ненадовић попа Милована, што је преносио гласове Карађорђу. На истоку Србије главне су вође биле: Миленко Стојковић и Петар Тодоровић Добрњац; они су слабо што слушали Карађорђа и радили више или мање самостално. Баш у то време, о коме ми причамо, Миленко Стојковић, Петар Добрњац и Јаков Ненадовић сјединише се са неколико мањих старешина, па стадоше проносити по народу свакојака пањкања противу Карађорђа и његових приврженика, а поглавито противу Младена Миловановића: о Карађорђу говораху, да он неће да пусти руску војску у Србију, желећи да остане самовластан; а о Младену су говорили, да он, као председник совета, врши по ћефу све послове и троши народно благо за себе и своје потребе. Два советника: Аврам Лукић и Јован Протић, који припадаху незадовољничкој партаји, убедише остале советнике, да пошљу Карађорђу посланицу у којој да му кажу, да више не желе да виде Младена међу члановима совета. Карађорђе заповеди Младену да се уклони из Совета; но Младен отиде Карађорђу у Тополу, објасни му да су све те тужбе изазване јавном намером Карађорђевих противника, који хоће да њих двојицу заваде и раставе. На то Карађорђе даде Младену неколико момака из своје чете и овај са својим и Карађорђевим људима, обиђе

сву источну границу Србије од Крушевца до Гургусовца, да као прегледа пограничне шанчеве, и како је распоређена у њима војска, па по том се опет врати у Београд и одпочне преседавати у совету. Но београдски становници не беху стишани. Међу њима нађе се човек од уплива, који се неноплаши сајуза између Карађорђа и Младена, него настави да окривљује Младена за његове злоупотребе. Тај јунак беше Стефан Живковић, који је набављао 1804 године из Земуна, где је онда живео, први барут устаницима Србима, и који је 1805. године у Цариград ишао као посланик српскога народа, и који је после тога остао да живи у Београду пошто изађоше Турци. Он је био тако богат, да је покадшто позајмивао народном совету по 10.000 дуката, многа је добра чинио приватним лицима, но како беше у завади са Младеном, то немогаше добити никака старешинства у народу. Сада је он корео Младена у многоме којечему: говорио је да је се Младен обогатио још за време турске владе, тргујући свињама; даје се у почетку 1807. године, кад су Срби протерали Турке из Београда, обогатио од пљачке и заједно са својим кумом Милојем Петровићем, заузео најбољу кућу у Београду; говорио је: да су њи двојица закупили све скеле и царине у Остружници и Београду; па тим удили другим трговцима; да је Милоје био главни надзорник над продајом турских кућа и имања, и да су тако њи двојица закупили и распачали најбоља имања, која су само пожелили. Но та окривљавања немогоше раскинути дружбу између Младена и Карађорђа. У том случају било је од замашнога значаја то, на чијој ће страни бити руски посланик Родофиникин. ([51]).

Ми смо већ казали, да је Родофиникин био Грк, и да је Карађорђе био у томе предубеђен. Први састанак његов са Карађорђем, није могао учинити добар упечатак на српскога поглавицу. Родофиникин довео је био у Србију тумача Грка, који је имао обичај да носи онако рухо, како су за оно време носили цариградски Грци и румунски бољари. Кад Родофиникин дође у Тополу, он посла својега тумача да јави Карађорђу о његову доласку и да га позове у посету. Кад Карађорђе виде тога Грка, он рече онима што око њега стајаху „таке људе ми терамо из Србије“. Но опет Родофиникин беше дочекан као руски ђенерал; њему дадоше најбољи стан у Београду и добро издржавање: Родофиникин поступаше са сваким веома дружевно, и Срби мало по мало стадоше гледати на њ, као на руског министра, који и ма да је Грк по порекլу, но опет мора радити у интересу Русије и њезиних сајузника. Но ти добри односаји немогоше дуго потрајати. Урођеник острва Родоса, Родофиникин, није знао, може бити, то, како

су живили међу собом Грци и Срби: он стаде позивати себи београдске Грке, и особито се зближи са београдским митрополитом, такође Грком. Митрополит Леонтије неприпадоше броју народних љубимаца: он није имао топла саучешћа у народноме устанку, као остало српско свештенство; живио је дотле у тврдињи међу Турцима, догод је они непредадоше Србима, а сад је хтео да се меша у народне ствари, да преседава у совету, да руководи радњу руског посланика. Српски писци не радо помињу онај упечатак, који је на српски народ учинила дружба између Родифиникина и Леонтија; но кад пођу говорити о томе, они говоре са веома осечним изразима. Они сведоче, да је митрополит Леонтије походио Родифиникина ноћу, улазећи у његову кућу кроз тајна, мала вратаоца. По њиховим речима, митрополит је говорио Родификину, да су Срби људи прости и дивљи, с којима се ништа неможе учинити, и као да ђоја њега, митрополита, није било, они би већ давно и давно пропали. Родифиникин је у свему веровао владици. Срби су знали да их сваки Грк сматра као варваре, и помисао да и Родификин гледа тако исто на њих, јако их је вређала. Највећи незадовољници, који се образоваше у Аустрији, говораху, да се у кући руског посланика непрестано понавља једна те једна реч: Грк, Грка, Грку, итд. Прости су Срби знали, да кад би посланик био природан Рус, неби ни један дрзнуо да каже лошу реч о њему. Ево како се вели у једној српској брошурици, која је писана одмах после Карађорђева пада, но која је много доцније издана у Лајпцигу. „Срби су онда имали пет послова: да се бију са Турцима, да се уздају у Русе, да се чувају митрополита Леонтија, да у свему верују Родофикину, и с једне стране да се грозе од првога, као од невере и издајника, а с друге да се овоме другоме предаду свом душом и срцем: многи су уздисали из дубљине душе, и вајкали су се, што је руски агенат предубеђен према Србима, и што велика држава на северу може да добије лажан поглед на српске ствари. Готово сви Срби сматрају Русију као каку грдну машину, које је главна полуга био Родифиникин, а руком управљао митрополит Леонтије, и да, на коју се страну окрене полуга, тако ће радити и машина [52]). Но Срби су се варали: Родифиникин могао је задобити неправилан поглед на људе и њихове послове; но он није могао радити другаче, до у корист целе покрајине, саме Србије. У томе одношају врховни вожд србскога народа, Карађорђе, није се подчинио народној мржњи на Грка, и није се клонио сношаја са Родификином. Кад га је Карађорђе походио једном у октобру 1807 године, он му је овако говорио: „Султан ми је нудио 200 хиљада гроша само зато, да оставим Србију, па да пређем у Ћесарију и тамо станујем. Ја на то не-

хтедох пристати зато, што нехтедох оставити браћу своју. Затим је султан нудио опроштај и слободу свима Србима, да можемо управљати сами собом, да стојимо под његовом врховном управом. Ви сте ми казали, да на то не пристанем; ја сам вас послушао. Сада сва судбина Срба зависи од нашега цара Александра I.; шторечете, то ће бити. Но кунем вам се богом живим, да Карађорђе неће видити Турке у својој земљи, јер они не ће моћи другаче прећи овамо, до преко његова тела“. Рекавши то, Карађорђе уста, изађе у другу собу, где беху сакупљени сви чланови совета, и рече им, да ће обесити онога, ко уради што преко совета Родифиникова [53]).

Наскоро Родифиникин увиди на делу какву силу имају његови савети. Турска, видећи да закључак мира са Русијом бива све тежи и тежи, посла у Београд своје посланике да чине преговоре са Србима. 13 новембра дође у престолницу Србије митрополит Аксентије и видинлија Поповић, који знадијаше српски, грчки и немачки језик, са писмима Карађорђу, митрополиту Леонтију, и свему српском народу. Њима је било поручено, да склоне Србе на покорност, обећавајући бацити у заборав све што је било, и да допуштају Србима да могу свој унутрашњи склоп уредити онако, како сами хоће. Највише је ваљало да се побрину о томе, да Срби пошљу своје посланике у Цариград. Митрополит Аксентије, родом Грк, настани се код митрополита Леонтија, и Родифиникин заповеди овом последњем да непушта ка своме госту никога осим оних лица, која су већ позната са свога „благонамеренија“. Карађорђе сазва војводе и народну скупштнну у Београд; и Родифиникин беше позват да уделује у преговорима. Но сама руска дипломатија није могла дејствовати одсудно у то доба: она је стајала под силним упливом Француске дипломатије, она није имала сталних убеђења, што се тиче онога положаја, који мора заузети Србија у будуће. Све, што је Родифиникин могао радити, то је — да саветује Србе, да буду умерени. Преговори се протегнуше до 21 новембра, и најзад беше одлучено да се турским посланицима овако одговори: Са признањем примају Срби понуду султанову, и готови су да се користе његовом милошћу, но желе, да, ради веће сталности нуђених им обећања, имају за јемце руског цара, који с њима једну веру верује и француског цара, као посредника између Русије и Порте. Би решено још да се пошљу посланици у Цариград, француском посланику Себастијани, и кнезу Прозорсвскоме, у Јашу. Уз то Карађорђе посла са митрополитом Аксентијем писмо цариградском патријарху. Писмо то беше написано доста умереним изразима; испрва се описиваху патње српске од дахија, затим како су они вазда спремни за бој, и најзад поверење руском и француском цару.

Писмо то, како се види, било је написано под утицајем Родофиникина. Руска је дипломатија ликовала, кад виђе где се решење (одлука) српске подпуно подудара са њеним жељама, а оно јемствовање, што Срби захтеваху, беше по Русију веома корисно, а Наполеону није било противно. Шта више: под првим утиском напретка, Родофиникин настојаваше, да се народна скупштина не разиђе док са свим неуреди унутрашње послове у Србији.

Скупштина настави своје седнице до 8. Декембра, и под руковођењем Родофиникиновим донесе овакве закључке: 1) Сва се Србија дели на 12 округа; 2) главна управа или „совјет" би ће у Београду и од сада ће се звати „Сенат." 3) у Београду и осталим већим варошима заводе се команданти, а по осталим селима, кнезови; 4) Та звања могу добити само они људи, који су служили у војски и умеју читати и писати; 5) за тим највеће старање мора бити поклоњено просвети србског народа; 6) у целој Србији уводи се попис (конскрипција), и сваки Србин, који је кадар да носи оружје, јесте војник; 7) они, који буду позвати у војничку службу, морају имати оружија; 8) странци немогу добити непокретну сопственост у Србији; 9) склоп Србије мора се приближити склопу Влашке и Молдавске, и сва земља стоји под руском заштитом. ([54]) Сенат беше попуњен новим лицима; но као и пре оста да у њему преседава Младен Миловановић. То је била светла страна догађаја који су завршили 1807 годину: Срби, са припомоћу руског агента, углавише са Турцима примирје, показав у томе паметну умереност; Карађорђе је и даље слушао Родофиникина, па шта више, писао је писма по његовом упуству. Србија доби нов склоп и њен сенат беше напуњен представницима из свију округа. Но све то беше вараклеисано споља; све је то имало силу и значаја, утолико, уколико је зависило од Родофиникина; но његов уплив немогаше дохитити свуда, немогаше бити сталан. И одиста, потајно од њега, српске војводе, састајући се у четири ока, мишљаху другаче. Они који су желили боја, бејаху незадовољни са оним, што донеше преговори са Аксентијем. А они који више мотрише на унутрашње послове, мрзијаху што је се Младен повратио у сенат. Тим се раздором и користоваше аустријанци.

Два трговца из Земуна, кои набављаху србима џебану и остале војничке потребе, уплетоше се у сношај са оним војводама, преко којх су водили своју трговину, и желећи да се сами обогате, подпаљиваху народ, да се не само не мири са Турцима, већ да се мане и руса. Но људи који присташе у в њих, примамише на своју страну и Карађорђа; њега су плашили као да Французи мисле преко Босне насрнути

на Србију, да је митрополит Аксентије дошао по позиву Родофиникиновом у Београд, да се шњим договори, како би понајлакше продао Србију Турцима, и да је митрополит Леонтије, кога сви Срби попреко гледе, био посредник између руског агента и турских посланика; друга партаја, која беше на страни Родофиникиновој, подкаже му, да је Карађорђе тражио допуштење од Аксентија, док је се овај у Београду бавио, или да убије или да затвори у манастир Леонтија; а кад га је одпуштао у Цариград да је се изразно, као да се боји, да Србија опет недопадне турцима. Родофиникин пожита да разсеје плашње Карађорђеве но овај је у своме положају необично брзо прелазио од уверености, новим подозрењима. С друге стране, Аустрија је се користовала тако незгодним правцем ствари у Србији, неопредељеним одношајима њеним према Русији и Турској, и пратила је све што је се догађало у Београду, где је имала своје пријатеље; по њиховом саветовању реши се Карађорђе, да у Јануару 1808. год. напише писмо ерц-херцогу Карлу. У томе писму он је се захваљивао Аустрији на заштити, којом су се као бајаги Срби користили и мољаше га, да му за новце пошље праха и олова, говорећи, да и ако је Русија послала доста џебане, опет би шиљаља још и више, но јој стоји на путу даљина растојања, и тешкоћа саобраћаја. Писмо своје хтео је Карођерђе да преда земунским трговцима, да га они предаду ерц-херцогу; но пре но што ће га отправити на пут, заповеди своме секретару, да га покаже Родофиникину. Узалуд је Руски агент доказивао Кара-Ђорђу да земунски трговци неће одправити писмо ерц-херцогу, и да ће сами узети за џебану оне новце, које он обећава, да пошље ерц-херцогу; узалуд је доказивао да Аустрији не иде у рачун да подпомаже Србију у њеној борби за самосталност; јер у случају успеха преко-дунавских Срба, њени сопствени Срби оставиће своје земље и прећиће преко Дунава; узалуд му је говорио, да ће Русија и од сада слати Карађорђу све што војсци треба, и да су оне справе на набавку којих рачуне земунски трговци, аустријанци већ нудили руској војсци да купи од њих. Немотрећи на то, Карађорђе посла писмо. Земунски трговци одиста отидоше у Беч, но добише од ерц-херцога Карла обични одговор, да Аустрија не мисли никако оступити од строге неутралности, и ако неће пречити тајноме извозу ране и чоје у Србију. Таким начином сплетке земунских трговаца подрoњиваше сам одговор Аустрије. (⁵⁵)

Много је теже било поравњати унутрашње смутње. Неколике војводе, дошав у Београд са оружаним момцима, захтеваху, да им се исплате новци, које су они токорсе потрошили на народне потребе. Неки су тражили по 80 и по 90 хиљада гроша. Карађорђе заповеди

да се продају турске куће и дућани, који беху остали иза Турака, и који се сматраху за народну својину; но новци који се добише после те продаје немогоше накнадити сву тражњу српских војвода. Војводе захтеваше да Карађорђе удари на народ нов данак; но „врховни вожд" одрече им то. У таким приликама Карађорђе је се обраћао обично Родофиникину за савет; они се састајаху у кући Чардаклиној, (бившег љубимца Карађорђевог). Једном, баш је било 15. Јануара, састаше се Карађорђе и Родофиникин, и овај последњи рече, да је свим тим смутњама тај узрок — што је враћен опет у сенат Младен, који управља пословима са великом самовласношћу, што је изазвало непокорност осталих војвода. Но Карађорђе и опет не приста да уклони из сената Младена и његова друга Милоја, позивајући се на то, да они имају за се велику партају и силне привржење. И главни војсковођа руске војске Прозоровски знао је за све смутње што се врзијаху по унутарњости Србије. 22 Јануара кнез Прозоровски писао је Карађорђу, и саветоваше га да се чува од опаких људи, који га окружују и којима је једита брига како да се што више обогате. Но сами савети немогоше користити Карађорђу. Наскоро умре капетан Чардаклија, који је био посредник између Родофиникина и врховнога вожда. Тада руски агенат нађе други начин како да се састаје са Карађорђем. Он је био познат са Доситијем Обрадовићем, васпитачем сина карађорђева, и позва га да пређе њему у кућу заједно са васпитаником, те тиме доби прилику да се чешће виђа са Карађорђем и на само разговора с њим. Наскоро дође Родофиникину нова потреба да се објасни са Карађорђем. По прозби Турака, који осташе у Београду и покрстише се, морао је Карађорђе да одреди комисију, која ће да изнађе и да им поврати њихно имање. Докаже се, да су већи део њихова имања развукли људи Младена и Милоја. Карађорђе захтеваше да се хотмица врати. Тада Младен са неколико сенатора отиде Родофиникину и потужи му се на притешњавање Карађорђево. Шта више, Младен и његова партаја хтедоше да сазову народну скупштину. Родофиникин узе на се улогу посредника и помири завађене, но наскоро противници Карађорђеви дознадоше, да врховни вожд још једнако мрзи Младена и да се спрема да потре и њега и његове другове. Тада се незадовољници опет обрнуше Родофиникину, и написаше дугачку тужбу противу Карађорђа, молећи га, да је пошље кнезу Прозоровскоме. Они су молили главнога војсковођу, да збаци Карађорђа: под том прозбом беху подписати сви сенатори. Прозоровски нехтеде пристати на промену врховнога вожда и изјави сажалење што поглавице и старешине народове уместо да

буду углед осталима, а они се кавге и раздорима упропашћују своју отацбину. У тај мах он је писао и Карађорђу; светујући га да учини неке преко потребне наредбе: да се дозвољава свакоме једноверцу да се насели у Србији, да је свакоме житељу српском осигуран живот и имање, кога нико неможе изгубити без одлуке највеће власти, коју је народ изабрао, и потврде врховнога вожда; да се одреди плата како врховноме вожду, тако и члановима сената, и старешинама које служе у отачаству. Но сви ти савети немогоше већ помирити Карађорђа са Младеном, који беше захватио у своје руке цео сенат, и који је постао већ тако силан и самовласан да недопушташе да се и саме заповести врховнога вожда изврше, и често је радио сасма противно његовим наредбама. Гласало се, да Младен смера да убије Карађорђа: у осталом тих умишљаја није се имао бојати Карађорђе: ако је се слаби сенат и покорио вољи Младеновој, опет партаја Ненадовића и осталих војвода који управљаху на међама Србије, спремаше самоме Младену жесток удар; но како сада беше забринута како ће да заштити отацбину од Турака, то је одложила и тај удар на удесније време. ([56])

Но м'а како да је била велика распра међу унутрашњим партајама у Србији, и м'а какода је удила самоме сенату, опет он, оснивајући се на декембарске установе народне скупштине, приступи реформама. Он раздели округе Србије на капетаније, у којима је у свакоме, гледајући по броју становништва, морало бити од 3 до 5 батаљона пешака, и од 3 до 6 стотина коњице. И ако попис није вођен правилно, јер многи кнезови противно закону, неумедоше ни читати ни писати, и рачунали су у рабоше; но тим путем сакупљена пешадија беше добро оружана, коњица неуступаше ни у чему турској, а топџије српске надмашаху вештином турску артиљерију. У тврдињама беше хране и џебане изобила, ма да нико није водио рачуна о поправци тврдиња, од чести с тога, што Срби и Турци имају од старина обичај, да ону, тврдињу сматрају крепку и јаку, коју бране људи храбри, а слабу ону, коју чувају пудљивци и мекушци. Установу — да само они могу носити пусат, који су били уписани у војску, нико није вермао, зато, што је то противно старинскоме народноме обичају, по коме сваки слободан човек може имати код себе оружје. Сенат уверен, да народна просвета може подићи Србе не само у наравственом, но и у материјалном одношају, подиже у Београду велику школу и неколико малих: у Смедереву, Шапцу, Пожаревцу, Паланци, Руднику, Ваљеву и Крагујевцу. Имућнији Срби слали су своју децу да се уче у аустријским школама, које беху заведене за тамошње Србе. Сенат се

постара да подигне трговине, којима је устанак био веома нахудио. У то време извозили су из Србије годишње разних сирових производа на 1,660.000 форината; увоз из Аустрије, због стешњених пограничних мера, једва је достизао 320.000 форината; но сувишак у новцу, који претицаше Србима, таким начином, био је по већој части трошен на тајно куповање војничке опреме. Изнова се започе обрађивање руда. И о црквенским пословима саветовали су се, но није било толико новаца да се цркве и манастири богато оките. Суђење оста по старом обичају: кнезови размрсиваху и претресаху грађанске послове, а кривичне, нарочито убиство, судио је махом војнички суд. (59) Целе зиме 1807—1808 године примирје између Турака с једне стране, а Русије и Србије с друге, не беше поремећено и Срби могоше једном дахнути душом.

. Готово самостално живљење Србије упоредо са аустријским провинцијама, махом Србима насељенима, и заштита коју Руси указиваху преко-дунавским Србима, није дала мира Аустрији. Пограничне власти толико пута шиљаху Карађорђу и осталим војводама, своје људе са позивом, да се састану и поразговоре о делима. Најзад у половини Марта Карађорђе доби глас да фелд-маршал-лајтнат Симбшен намерава доћи из Петроварадина у Земун, да се види и поразговори са врховним вождом, ако само он хоће. Карађорђе саобшти то Родофиникину и објаснио је жељу Симбшена да се с њиме састане тим, што су аустријанци хтели молити да се разреши слободна продаја марве и дрва од стране Срба и слободно пропуштање аустријске хране у Србију. Састанак је био 23. Марта. Аустријски ђенерал хвалисао је милости својега двора, обећавао је да ће послати у Србију солдате и официре, да учи народ војничкој вештини, говорио је, да ће, Аустрија позајмити Србима колико год они хоће новаца; само ако Срби буду верни искључиво аустриском дому; доказиваше да нема ништа од руске заштите, јер је московија далеко од Србије; питао је што ће у Београду руски ђенерал и какав склоп заводи у Србији. Карађорђе се захвали свој немачкој „господи" на томе, што се брину о Србима и увераваше их, да незна зашто живи Родофиникин у Београду, јер се он немеша у његове послове. На скоро после тога, Карађорђе дозна преко земунских трговаца, да је аустријски двор готов да узме Србе под своју заштиту и обрану, ако се само они обвежу да ће до века остати верни поданици аустрије. Карађорђе по савету родофиникиновом, одговори да о таком предмету може водити преписку само са фелд-маршалом. Симбшен похита д[illegible] говори Карађорђу, зовећи га у Варадин на лична договарања[illegible] договоримо и наш посао тако уредимо, како ће и теби и це[illegible]

број србској „нацији“ послужити на срећу, част, дику и радост.“ Родофиникин опет посаветова Карађорђа, да неиде сам у Варадин, но да место себе пошље својега секретара и председника сената. 8. Маја у Земун дође ерц-херцог Лудвик и Срби му са поздравом послаше две старешине. Симбшен замоли да сутра пошљу пуномоћнике ради преговора. Младен и секретар Карађорђев одоше у Земун и тамо им рекоше, да су од стране Аустријанаца одређена четири пуномоћника и у томе броју земунски варошки управник, трговац Милош, који је до то доба водио своју преписку са Карађорђем. 10. маја ерц-херцог оде из Земуна, а пуномоћници пређоше на српску страну. Они увераваху Србе да треба на писмено да моле заштите од аустријског цара, који ће им тада за вођу послати ерц-херцога Карла, и с њим новаца, топова, оружја, џебане, да ће Карађорђу дати „титулу“ књаза и „фелдмаршала“, Младену — графа, а осталим старешинама опет награде, налик на ове. Српски посланици одговорише, да су аустријанци сами отпочели преговоре с њима, па затоваља чекати писмених предлога од аустријске владе. 12. Маја бејаше други састанак, на коме после дужег зановетања беше објављено Србима, да им неће дати обећање на писмено, него нека се ослоне на усмена обећања. Српски посланици замолише за рок неки, док се разговоре са Карађорђем и осталим војводама. Рок буде остављем за пет дана. Међутим аустријска војска стаде се примицати српским границама и то нашкоди ономе утиску, који учинише аустријски предлози на многе српске војводе. Карађорђе и сенат одговорише писмом, које је написао Родофиникин на име Симбшена. Изложив у кратко све минуле догађаје и споменув, да су се преговори са Аустријом почели са том цељи да се разреше неке пограничне трговачке незгоде, Срби пређоше да траже заштиту Аустрије: „такав предлог каже се у писму — који искрсну од ваших пуномоћника нас је веома зачудио, јер прво, ни ми ни народ Српски, који је пролио крв за своје ослобођење, неможе на то пристати а притоме нам и горе насликани положај наших послова пречи да се подамо. А баш и да пристанемо, то не би имало никака значаја док неби потврдили велики цареви руски и француски, у чијим је рукама наша судбина“. Аустријски ђенерал одговори, да су Срби бајаги сами и молили за заштиту; а на питања руске владе, бечко министарство одрече се да је имало икака посла са Карађорђем, и обараше сву кривицу на земунскога старешину, који је токорсе „својим несташним владањем дао узрока Русији да подозрева.“ За тим су аустријске власти још двапута чекале Србе, но њихове претензије беху одбачене. Том приликом писао је књаз Прозоровски рускоме посланику графу

Румјанцову у Беч: „Ја налазим да је поступак Аустрије гнусан, а лукавсто њихно подло и неможе ми се на ино, него морам да закључим, да је цељ аустријског министарства та, да завади нас са Турцима или тја и са Французима. Може бити да ће аустр ијанци улити у уши и једнима и другима само да их противу нас озлоједе — потварајући да наше намере нишане на то да присвојимо Србију или још нешто и више него то. Суновратност тумачења, по коме као да наше данашње заштићавање Србије против угњетавајућих је непријатеља, чини је руском провинцијом и дакле подходећом под општу обвезу осталих руских области, тако су та потварања очевидна, да тја не захтевају ни даљег доказивања.“ (60).

Међу тим у Априлу 1808 г. сврши се рок примирију између Русије и Турске. Турци, не смејући да ударе на руску војску, спремаху се да нагрну на Србију. Силно желећи да углави са Русијом засебни мир, Порта не пристајаше да Србија буде самостална. Но она не могаше почети своју радњу противу Срба једно с тога, што је се у Константинопољу догодио преврат, који је оборио султана Мустафу IV и посадио на престо турски султана Махмуда; а друго с тога, што је кнез Прозоровски објавио великоме везиру, да ако турска војска нападне на Србију — то ће се сматрати да је и примирије нарушено.

На одговор великог везира, да по примирију, које је углављено у Слободзеји, прекидање војне тиче се само оних Срба, који живе у околини Видина и Фет-Ислама, а на остале, књаз Прозоровски одговори: да тај услов нигда Русија није примила, и да сасвим не постоји. Водећи преговоре са Русијом, Турци су тражили сретство да се измире са Србима, без руског посредништва. У тој цељи мораде видински архијепископ позвати на преговоре митрополита Леонтија; место за састанак беше одређено село Голубиње, близу Пореча. 1 Октобра беше први састанак: заједно са Леонтијем дође секретар Кара-Ђорђев и прерушен Родофиникин; с видинским архијереом, био је и чувар печата, видинскога Мула-паше. Турски посланици увераваху Србе, да ће они без посредништва других држава, добити 10 пута више од Порте, но са посредништвом њиховим, и да ако Србима треба како јемство, руско или француско, онда нека оставе Порти, да она избере чије ће. Српски посланици увераваху, да је сад тешко убедити народ да положи оружје а овамо није ослободио сву српску земљу, или га сагласити да пристане на јемство једне само државе, јер Порта може сутра кренути војску, па онда Србија остати на чистацу без заштитника. Турски посланици предлагаше Србима

три или четири државе, међу којима би Порта могла изабрати два заштитника. На тај предлог Турака посланици српски ништа не одговорише док не запитају Кара-Ђорђа и сенат. Ево какав је био одговор: Срби не могу улазити ни у каке преговоре без одобрења рускога цара; јемство других дворова је потребно, зато што „блистателна Порта није обвезана да испуњава уговоре и обећања, која даје својим поданицима, као што су Срби“, и да последњи (Срби) избирају за јемце Русију и Француску за то, што са осталим државама не стоје у додиру.

Међу тим, у Ерфурту Наполеон лично саставши се са Александром I, одрекао је се од посредништва између Русије и Турске, остављајући њима самима да сврше спорове путем договора или војне, и заранције је признао распрострањење руских граница до Дувава. Кад за то чух Прозоровски он посла својега ађутанта великом везиру са условима мира, међу којима бејаху и ови: назначај граница по Дунаву и самосталност Србије под заштитом Русије и Турске. Но те преговоре прекиде нова буна јаничарска, која букну у Новембру, и они се обновише тек у Фебруару 1809 године, у Јашу. ([61])

У зиму 1808 — 1809 године, док је трајало пуно примирије са све три стране, кнез Прозоровски и Родофиникин занимаху се питањем о склопу Србије. У темељу тога склопа морала је лећи мисао о ослобођењу Србије на вечита времена од турскога јарма и, о постављењу у њој сопственог поглавара под заштитом Русије; јер „географски положај Србије, као што је говорио кнез Просоровски у једноме писму Родофиникину, на десном брегу Дунава, не допушта да се пожели потпуно сједињење овога краја са руском државом!“ Родофиникин састави запис о српскоме питању, на коју је Прозоровски правио приметбе. У тој записи расматраху се границе Старе-Србије, на шта је Прозоровски учинио ту приметбу, да је не могуће у тадашњим приликама да се опет понове некадашње старе границе. У чланку о политичким одножајима Србије према осталим државама, беше исказана та мисао, да се у Србију не пуштају ни политички, ни трговачки агенти осталих држава, јер „иностранн агенти моћи ће овде да раде противно нашим жељама. Неда се ни помислити, да Аустрија не би гледала да утанча и смањи овде наш уплив, јер, без сваке сумње, види да ћемо добити над њом знатну превагу кад тај наш уплив ухвати овде корена, па ма како да ради противу Русије, ми бих јој могли овде створити унутрашњег непријатеља, који је често опаснији од спољнег.“ На то Прозоровски примети: „ако припознамо Србију за засебну државу, онда не знам како бих јој могли забранити

да не прима иностране агенте; но мени се чини да можемо овако установити: да се ти агенти не примају без одобрења руског царског двора, под заштитом којега Србија стоји. Да се уплив руски укорени у Србији, то ће бити веома важно, особито у време војне Русије и Аустрије, јер ће он зауздавати ову последњу државу и шта више, неће јој дати да отпочне бој. Турска ће бити тако рећи под управом руског двора." Што се тиче врховне власти у Србији, Родофиникин мишљаше, да је за њу потребан књаз; но он двоумљаше, да ли да тај владар буде изборан или наследствен; он је само то додао: да је за српски народ за поглавицу најзгоднији Кара-Ђорђе између свију осталих старешина. Кнез Прозоровски је приметио, да Кара-Ђорђе треба да буде оглашен за насљедственога владара, јер „у противном случају могу лако поникнути не само унутрашњи раздори, већ и упливи од многих дворова; да осим тога треба оставити сенат под председништвом књаза и руског конзула, који може ограничавати самовластност књажеву и уздржавати га од таких поступака, који ће бити противни Русији." Данак, који Србија плаћа Порти, по мишљењу Родофиникина и Прозоровског не треба да пређе више од 10.000 гроша на годину. Што се тиче унутрашње управе, у томе се обојица сложише, да не може бити у тој ствари руског мешања. (62)

Док су главне војсковође руске војске и руски агент у Београду склапали унутрашњу управу за Србију, дотле је раздор између српских војвода још једнако растао.

Родофиникин држаше да ће бити потребно да позове Кара-Ђорђа у главни руски логор на једно два или три месеца; да сина Кора-Ђорђева и децу знаменитијих великаша, пошљу у Русију на науку; а Младена и Милоја, који самовласно управљаху у сенату, и које су већ многе старешине омрзнуле, да уклоне из Србије. Цар Александер приста на све предлоге Родофиникина и кнеза Прозоровског, но с тим, да све буде уређено по драговољном убеђењу Кара-Ђорђа и осталих поглавара; и држаше да не треба тражити да руски агенат председава у српском сенату. И ако су се сви преговори о преображају Србије и удаљењу Младена и Мулоја из сената водили веома смотрено, опет некако ова двојица докучише то, и као и пре подозревајући све на митрополита Леонтија, умедоше распалити Кара-Ђорђа противу Родофиникина. По заповести врховнога вожда, би ухваћен београдски митрополит, секретар сената и остала лица и беше испитивани у сенату; осим тога, беху послата у Петроград три посланика, од којих је један, Југовић, био способан за тај посао, јер је већ био једном песланик код кнеза Прозоровског. Дошав у Јаш

у Јаруару 1809 год. и поразговорив се са главним војсковођом, Југовић се убеди, да депутација нема никака посла у Петрограду: кнез Прозоровски вако им је управо казао: „кад Турци не пристану на мир, с тим да Дунав буде граница, то ћу ја одмах отпочети војну, и најдаље од Марта месеца.“ Југовић оста у Јашу код главнога војсковође, а друга два посланика врнуше се у Србију. Међу тим је се и Кара-Ђорђе био помирио са Родофиником, који је био отишао из Београда у Краљево. Кнез Прозоровски много је пута заметао политичке разговоре са Југовићем, то лично, то преко других: Југовић је тврдио само једно, да ако српски народ дозна намеру да га хоће опет да начине подаником отоманске Порте, то ће он одмах устати на оружје противу Турака, не чекајући док се сврши примирије. (63)

Но опет преговори са турским пуномоћницима не донесоше мир између Русије и Турске, и посланици изнова послати из Србије, дошав у Јаш, могаху се уверити, да ће се скоро опет поновити војевање. У почетку 1809 догоди се некака промена у одношајима између држава што војштише. У колико је се Русија зближила са Француском, у толико је се ова последња одмакла од Порте, која је 24 Декембра 1808 год. углавила мир са Инглеском. Пошто је Турска осигурала своја острва и прибрежја својих мора, она је се старала о томе, како ће изнова освојити Србију, и поновити своје пређашње господарење у Влашкој и Молдавској. У Априлу месецу дође Родофиникин у српски сенат и прочита писмо Прозоровскога, који јављаше, да ће руска војска на скоро прећи преко Дунава и једна њезина чета упутити се преко Видина у Србију. Родофиникин позва Србе на оружје. Но није их требало ни звати; јер сами Срби не верујући ни у каква турска обећања, спремаху се да предупреде њихов насртај. Један од најхрабријих српских јунака, необичне физичке снаге, по имену Хајдук-Вељко, удари 15 Априла на турски табор, који беше распоређен на јужној граници Србије, освоји га, па онда јуриши до Ниша. На скоро тамо приспе и Миливоје Петровић и обседе град својим четама. Велики везир стаде прикупљати војску и на измаку Априла зађе за потиљак Србима, који с једне стране бејаху опседнули Ниш, а с друге, управили своју радњу и на Бугарску. Главна сила турске војске пређе српске границе и крену се Алексинцу и Делиграду. На измаку Маја догодише се неколико бојева како под Нишом, тако и у самој Србији, због шта Срби морадоше скинути опсаду с Ниша, а Турци одступити својим међама; у то исто доба, Кара-Ђорђе устави кретање албанаске војске брзим поласком ка тврдињи Ускоп, па пошто њу оте, он се изнова врати у Србију. Но у Јуну спре-

маху се нови насртаји Турака, како од Ниша, тако и од Босне. 12-га Јуна Ибрахим-паша увуче се са 18.000 људи у ваљевску и шабачку нахију и разби Србе, а 15-га, нишки Турци разбише Србе под Алексинцем: сам Карађорђе беше рањен и мораде оставити бојно поље; Срби изгубише 6.000 људи, логор, много топова и опреме. Турци тако добише могућност да, пошто опседну Делиград, освоје Ћуприју, пређу преко Мораве и ударе на Србе, који се бејаху под Јагодином сакупили: два дана трајала је најжешћа битка. Турци се борише бесомучно, Срби очајно. 19 Јун. Турци одоше за Мораву. Међутим Кара-Ђорђу уминуше ране и он се поврну у војску. Њему је ваљало да на истоку ослободи Делиград од опсаде, да протера од Шапца Ибрахима-пашу, који му се беше привукао, и да истисне из ужичке нахије 10.000 Албанаца, који се беху тамо појавили. Опасност је била велика, но она нарасте још више тиме, што у половини Јул. на истоку искрсну заклети душманин српски Гушанац-Алија, који већ бејаше постао паша и освојио Пожаревац. Кад Турци стадоше тако наједанпут узимати маха, цела Србија унутра беше страшно усколебана: многе породице пређоше преко Саве и Дунава у аустријске крајеве; сам сенат помагаше тој бежанији, но огласи да сваки који може понети оружје остане у Србији. Напрезањем сената прикупише се до 60.000 оружаних Срба, но они су морали да бране своју отаџбину на разним крајевима. Турака је било до 89.000, ту бејаше 20.000 коњаника, а њихове топове управљаху инглески официри. Но српске војводе не клонуше духом: њима изађе за руком да ослободе хајдук Вељка са његовим момцима које беху Турци опколили; 24 Јул. протера Јаков Ненадовић Турке испод Ваљева, а Сима Марковић прогна их 25 Јул. из Шапца; прелазећи натраг преко Дрине Турци претрпише голему штету. Затим беше оглашено, да се сва српска сила прикупи код Ћуприје, куда бејаше послано из Београда сијасет војничке опреме, и у самој тврдињи београдској остадоше само 600 људи. 1. Августа сударе се војске турска и српска на Ћуприји. Инглески официри, који управљаху турским топовима, видоше где су Срби слаби а где јаки, па према томе удешаваху и своје насртаје. Бојно поље беше голема равница, што је по Србе било сасвим неудесно, јер главна њихова снага беше у пешадији; напротив за Турке то место бејаше веома удесно, јер њихова сила беше у коњици. Са надом да ће за цело победити Србе, ударише Турци на њих и на скоро освојише прве шанчеве; многи држаху да ће се дан свршити тиме, што ће једни ликовати победу, а други бити потучени до ноге. Но српске војводе кад видоше да не могу победити Турке, решише се да бар

избаве своју војску од коначне пропасти, и стадоше бранити друге шанчеве са више срчаности и више јунаштва. Ноћ развади мегданџије: 6000 Срба беше пало, и осим тога Срби изгубише 40 топова и део своје опреме. Ноћу оступише преко Мораве у унутрашњост Србије. Турци пошто потиснуше Србе, упутише се Делиграду, који беше заузела једна мала српска чета: осам дана узаманце јуришаху Турци: у јутру се почињаше борба, ноћу се опседнути Срби спремаху за нову битку. Турци посејаше околину Делиградову својим трупама, но не могоше опет устрашити опседнуте Србе. Њихово срце беше срчано и непоколебљиво, али им тело беше уморено; они су видели да ће сви изгинути па се опет не бојаху смрти, ни своје судбине. 11 Авг. Срби, пошто узбише неколико јуриша, осташе опкољени трупинама своје изгинуле браће и безбројном гомилом Турака; мало по мало смањиваше се број Срба и победа се сврши када паде и последњи Србин, који чуваше тврдињу. Делиградски шанчеви беху гробница српска, а тела убијених Турака голем споменик око њих: победиоци изгубише 7.000 људи. Глас, да су пали браниоци Делиграда, и да је источна Србија (између Мораве и Тимока) пропала од големе војске Гушанца Алије, због чега неколико хиљада српски фамилија бегаше отуда у Београд и у аустријске крајеве, порази као гром васколики српски народ, његове војводе и сенат. Многи држаху да је сада несигурно живети у Београду. Кара-Ђорђе је шиљао писма Родофиникину и кнезу Прозоровскоме, описујући у њима ужасан и очајнички положај Србије, па их мољаше да одмаме турску силу од граница српски, прешавши Дунаво. ([64]) Но кнез Прозоровски баш тад умре. Главне војсковође руске војске мењаху се један за другим, а Срби остадоше без игде ичије помоћи. Кад Родофиникин чу за турске победе реши се да остави Београд заједно са својим секретаром Недобом и митрополитом Леонтијем. Но сам начин одласка из Београда морао је да изгледа Србима чудноват. Родофиникин позва себи неколике сенаторе и војводе: Петра Добрињца, Јована Протића, бившег сенатског секретарс, Стефана Живковића и још неколико да се прошетају по околини Београда. Неки дођоше са својим фамилијама. Већ се бејаше смрачило кад они пођоше у шетњу, спустише се на Дунав, и ту Родофиникин позва све да поседају у један велики чамац да се мало по реци провозају; но када чамац отплови на средину Дунава, онда Недоба заповеди лађару да управи чамац на аустријску страну, к вароши Панчеву, у коме поглавито становаху Срби. Ту већ на обали рекоше сапутницима о опасности која прети Србији од Турака. Шта више Недоба прихвати: „Неће проћи још ни два дана и Турци ће ући у

Београд. Нама је жао што сте оставили тамо куће пуне имања, и што ништа нисте са собом понели, но не брините се, руски цар накнадиће вама сву штету. "Из Панчева Радофиникин, Леонтије и Недоба, пређоше преко Баната и Трансилваније у Букурешт. Када је сутра дан — пошто је Родофиникин побегао, Доситије Обрадовић наставник Карађорђева сина, који је живио у једној кући са руским агентом ушао у његове собе и видио их онамо пусте, пред њим се разведри тајна, и по целом Београду пуче глас, да је Родофиникин умакао: тај глас збуни становнике Београда још жешће, него глас о победама турским. Тим се Младен и његови привржeници користише не могаше боље бити: они говораху, да је бегство Родофиникиново имало ту цељ да распали крајњи раздор између србског народа и његових старешина; није се имало зашто бегати од Турака, јер су се они врнули за Мораву. (65)

Када чух Кара-Ђорђе шта се догађа у Београду, он полети тамо· њему изађе заруком да заустави људе што хтедоше бегати преко Дунава. Кара-Ђорђе изнова осети да је он врховни вожд народа, слободан од сваког надзора он стаде будити народ, идући из нахије у нахију и говорећи, да кад Турци немогоше освојити Србију у пролеће, то зацело неће још горе моћи у време кишне јесени или зиме што за њом иде. Заједно с тим он прати изнова писмо у главни руски логор, описујући све што је било и прошло и позивајући Русе, као браћу и хришћане, да се нађу у невољи србскоме народу. Писмо то бејаше необично живо, и наличило је на прву преписку Срба са Русима, која је се касније под упливом Родофиникиновим изметнула у канцелариско „краснорјечије" „Срби су још живи, писао је Кара-Ђорђе; народ је остао на миру и задовољан је са војводама. Нека Руси пређу преко Дунава на Турску страну, паће Србима бити лакше". Најзад, Руска војска уђе у Бугарску и повуче из Србије Турке који су је пустошили. Још више пођоше на руку Србима распре које се распалише међу пашама; непријатељи српски, као и Срби сами, имађаху адет и вољу да се у тренутку успеха, покавџе међу собом; они онда стадоше са злобом гледати на срећу онога, на кога је она пала, и међу њима небеше никако слоге већ је сваки тегљио себи. Само на десном брегу Мораве још непрестано бешњаше Гушенац Алија са 12.000 војске; али је он морао Октомбра месеца отићи преко Тимока. Војна се поглавито сасредсреди у Бугарској.

Међу тим у Београду радознало очекиваху да виде, како ће Родофиникин и митрополит Леонтије објаснити кнезу Багратиону свој одлазак из Београда. И на скоро стиже глас да су представили, да је изненадни одлазак Родофиникина морао бити због не-

слоге међу српским советницима, и што советници нису обраћали пажњу на савете руског конзула. А врло лако може бити, да је Родофиникин тако и разумевао свој положај, за време свог последњег бављења у Београду. Сами Срби нису кривили Родофиникина због неспоразумлења са њиме, већ митрополита Леонтија, који је управо и завађао српске старешине са руским заступником и уливао неповерење у овоме спрам њих. Оваква предпоставка Срба оправдавала се и писмом, које је добивено било из Букурешта од Леонтија и његових привърженика, у коме је писано: да Руси неће помагати Србима дотле, док год они не збаце свог „вожда“ и правителствујући Совјет. Но ако Срби хоће помирења, то нек пошљу другу депутацију у Букурешт, која ће заједно са митрополитом Леонтијем, предати кнезу Багратиону молбу подписану свима старешинама, у име целог народа, да он пошље Леонтија и Родофиника натраг у Србију, која нема вере ни у ком другом, осим у њима двоици. Опет одма стигну и други гласови: партаја противна Младену и Милоју, дозна, да је Родофиникин своје бегство из Србије објаснио, да је морало бити због претње Карађорђа, да га убије. А ово као да су сведочили Петар Добрњац и други Срби, који су отишли из Београда и налазили се тамо. Осим тога, да су Петар Добрњац и митрополит Леентије примљени били у главном руском логору као народни посланици, и да су молили Багратиона, да пошље у Србију војску, и с њом заједно и Родофиникина. (66).

Међутим сада је и у самој Србији постало другојачије расположење умова. Нико није више кривио управо Карађорђа за бегсто Родофиникина, већ сви су то приписивали интригама Младена и његове партаје. Али се опет није нико усудио да удари јавно на председника Совјета. Но напослетку нађе се и такав човек: а то је био стари војвода Јаков Ненадовић, стриц проте Ненадовића, који је 1804, год. ишао у Русију. Кад му је изашло за руком, да заједно са Карађорђем протера Турке испод Лознице, и кад се Карађорђе спремао да иде, Јаков га пред свима старешинама упита: „а ко ће даље заштићавати Лозницу?“ Карађорђе му на ово одговори: „они који су и досад“ т. ј. Јаков са својом дружином. На то Ненадовић примети: и ја немогу то на себе узети, нека брани Лозницу Младен и Милоје, који неће да приме руску војску, а хоће сами да буду цареви и умеју тако да се са вама завађају.“ После овога изађе Јаков својој војсци, која је била упарађена, па јој покаже свог синовца са овим речма: „ево браћо, ја сам га послао био, кад смо се ми тек почели били туђи са Турцима и он нам је нашао цара, који нас је хтео да прими под своју заштитуту и који би нас бранио; но Милоје и Младен неће

да га приме, желећи сами царовати по вољи." Осим тога Ненадовић напомене све несреће, које је Србија у последње време претрпила, почињући од пораза на Каменици. После таких речи једва се разиђу старе војводе и уздрже од међусобног боја. Но Ненадовић није одустао од своје намере. Кад је Карађорђе, поводом пребацивања од стране Руса због раздора војвода, нашао се побуђен да сазове народну скупштину, на свршетку 1809. г. Јаков дође у Београд на ту скупштину са 600 наоружаних људи. Привърженици Јакова ходајући сада по сокацима, говорили су јавно; „хоћемо цара! а нећемо да нам Милоје и Младен суде и са нама управљају! Други су долазили пред кућу, у којој је заседавао Совјет, па су викали: где је тај високосрамни Совјет?" тражећи да им се покаже шта је писано у Русију и какав је одговор одтуда добивен. И у самој скупштини, која је била у кући Карађорђа млоге старешине викале су на Милоја и Младена окривљујући их између осталог и за пропаст на Каменици.

Но Милоје био је већ осуђен још пре полазка Карађорђа у помоћ Лозници. Тада су њега на малој скупштини која је била у Паланки, окривили за разне злоупотребе, па му било заповеђено те се уклонио из Београда у Остружницу; сада дође ред на Младена. Карађорђе видећи опште неповерење и повику морао је попустити, па каже старешинама: „ако Младен није радио и поступао право, то седи ти господару Јакове на његово место и управљај боље, ако сви ви хоћете цара, хоћу га и ја; ви господару Миленко (Стојковић) куме Милане (Обреновић) и господине Мелентије, (архимандрит из Раче) идите у Влашку, те молите цара и доведите Русе у Србију." Јаков Ненадовић заузме место председника Совјета, и одма уклони из овога све чланове, које је он рачунао, да су противни новој промени, запретио доводити нове на њихово место, говорећи, да српски народ нема одкуда плаћати толиким советницима, а и нетреба му млого советника. ([67]).

По свршетку скупштине одређени посланици за Букарешт, разиђу се кућама и почну се спремати за пут. А кад су се вратили у Београд, Милан Обреновић и архимандрит Аџи-Мелентије, Карађорђе придода им за секретара, Михајила Грујовића. Њима су дата била писма на старешине руске војске, у којима се правдао Карађорђе, због опадања да је хтео убити Родофиникина, изјављујући том приликом, да нежели видити га више у Београду, исто тако и митрополита Леонтија; у исто време молио је Карађорђе заједно са советом, да Руси пошљу један део војске у Србију. Полазећи посланици у Букарешт, сврате у Пореч, и позову Миленка, да се њима придружи; но војвода источног краја одговори им, да он неће ништа да зна ни за Совјет, ни за Карађорђа; да је он свакада радио за-

једно с Русиом и сада ће место себе послати њима свога секретара, Јеремију Гагића. А кад су ови стигли у Букарешт, њима се придруже митрополит Леонтије и Петар Добрњац, па почну настојавати око Милана Обреновића, да остави партају Карађорђеву, говорећи, да они нису никада желили збацити Карађорђа, већ су само мислили, да ограниче његову самовољу. Сад Обреновић, на кога се Карађорђе више, него и на кога другога надао, пређе на страну његових противника и постане му највећи непријатељ. Кад Карађорђе дозна за то, пошље новог посланика архимандрита, Спиридона Филиповића, но и овај није могао успети тамо, по жељи Карађорђа, јер противници његови стајали су у бољем кредиту и имали већи утицај у руском логору. Но наскоро за тим буде постављен граф Каменски на место Багратиона. Нови руски војвода видећи да при оваком раздору партаја у Србији неможе се очекивати на сигурну помоћ од ње, у случају рата, а знајући, да Карађорђе још има највећу власт у народу, одма пошље овоме писмо пријатељског садржаја, као врховному вожду српскога народа, а Родофиникина уклони из логора, који по повратку свом у Петроград, постане директор азиског департамента. Сад архимандрит Мелентије и Петар Добрњац врате се у Србију, а Милан Обреновић остане, да чека прелазак руске војске преко Дунава (⁶⁸).

Међутим у Србији, кад се видило, да ће се поновити војна, коју нису желили Срби после лањске несреће, породи се међу њима нов раздор. Ова неслога била је опаснија, што је јошт трајала свађа између Карађорђа и Миленка. Ајдук Вељко такође био је прешао на страну Миленкову. А око њих скупили су се бећари, који су служили за новце, склони на пљачкање, па су их подржавали. Дознавши за то Карађорђе, дође у Београд и одавде пође на Мораву са једним оделењем војске од 2.500 људи. Дошавши у Ћуприју, он сазове све кнезове из источнога округа, те им овде престави стање ствари и потребу савеза са једном хришћанском државом. Придобивши таким начином, Карађорђе, становнике долине моравске, врати се у Тополу. Вељко и Миленко, кад чују, да им се приближава Карађорђе, уклоне се границама, са намером, да се у случају нужде сједине са оделењем руске војске, која је била у малој Влашкој: ове неслоге међу српским вођама, нестало би само онда, кад би долазили добри гласови из руског главног логора, но оваких гласова није долазило. Извештаји који су долази из Букарешта у Београд од српских посланика, нису задовољавали жеље Совјета. Совет није хтео остати и даље у такој неизвестности, реши се сходно свом пређашњем закључењу, послати свога секретар, Југовићу у Беч, са молбом за помоћ српскому

народу. Овај поступак Совјета, као и ново — наметути, прирез, по коме сваки је богатији Србин дужан био платити по дукат на главу, што је износило 150.000 дуката, изазове нове смутње, које су добро дошле биле Миленку и Вељку у њиховој завади са советом. Они су очекивали прелазак руске војске у источне крајеве Србије; но оклевање београдског совета, да пошље на сусрет Русима нешто војске, задоцнило је тај долазак. Ђенерал Исаијев, који је већ био пошао у Србију заустави се у Малој Влашкој, и пошље писмо српском Совету, у коме га укори за његово оддагање. Писмо ово учинило је такав утисак у Совету, да су се одма чланови његови сложили међу собом. Истина сам Карађорђе није хтео решити се ни нашта, док недочека повратак Југовића из Беча. Но међу противницима Аустрије, нашао се само један Миливоје Петровић, који је, врло опоро побијао разлоге Карађорђа, зашто овај заповеди, да га ухвате, но Миливоје добије прилику, и побегне у Земун. Аустријске пограничне власти, да би учиниле услугу Карађорђу, ухвате Миливоја и предаду начелнику шабачком, Луки Лазаревићу; он га стави у тамницу и 2. априла буде стрељан, а глава му послата у Београд. У то време већ врати се и Југовић из Беча, и доведе са собом једног аустријског штабног официра. Све што је могао успети код Аустрије били су голи савети и обећања. Карађорђе није се надао таком понашању Аустрије према српском народу, па каже у очи томе официру: „благодарим ти брате, што си дошао у Београд, но ја би волео видити, да си довео са собом 10.000 војника". Сад Карађорђе морао је наново пристати оној партаи, која је хтела савез с Русима, и тиме се помири са старешинама источних округа. А напоследку стигне и позив од руског војводе, којим је позивао Србе на војску. Овај позив подпуно задовољи Карађорђа, и он пошље Русима 4.500 одабраних пешака и 1500 коњаника под управом Петра Добрњца. С војском овом похити Добрњац, да се сједини са графом Цукато, те да заузме Неготину и Брзу-Паланку, а да обседне Кладово (**).

Баш у то време разнесе се чудан глас, коме су веровали, не само у Београду, већ и у Цариграду: да ће маршал Мармон са 15 хиљада војника, налазећих се у Босни, ударити на Турке, а једна аустријска војска, заједно са Србима, поћи ће на Ниш; Руси пак кренуће све своје силе у Бугарску. Глас овај произиђе услед тога, што је Карађорђе ступио у преговоре с Бечом, и што је совјет послао депутацију у Далмацију, да изјави оданост Срба императору француском. Овај глас правдао се и тим, што је маршал Мармон заузео својом војском један округ у Хрватској, који су 1809. год. заузели бегови

турски, при свем том, што је овај округ, по последњим уговорима, припадао, илирском краљевству, које је начиинио Наполеон. Но било како му драго, ови гласови нису остали без значаја; јер турски паша у Босни стане утврђивати градове и снабде их нужном раном; командант (турске Оршаве) Адакале, као пограничног места спроћу Аустрије, прекине сношаје са властима аустриским; а серашћер Решид паша, налазећи се у Нишу, позове на оружје све верујуће у великог пророка од 17—70 година.

Двадесет седмог априла врате се у Београд из Влашке српски посланици и донесу Совјету писмо, у коме је граф Каменски напоменуо све, што је Русија за три године Србији учинила, изказујући, том приликом своју жељу, да Српски народ незаборави те услуге обећавајући му самосталност и независност. У писму овоме признат је Карађорђе за врховног вожда „Русија очекује, вели се у том писму, да ће Србија при наступајућем рату учинити јој знатну помоћ и придружити своју војску руској. А ако то неучини, то ће Србију очекивати жалосна судбина, због чега треба, да се Совјет о свему тачно изјасни. Ради овога 1. Маја држана је седница у Совету у присуству самог Карађорђа, где после незнатне препирке буде решено, да Србија по жељи Русије прими учешће у предстојећој војни и да се у будуће тражи њено „покровителство.“ (70).

На послетку започне се војевање на све стране. У месецу Јулу било је 58.500 Срба под оружмјем међу којима 3.000 коњаника са 75 топова. 35.100 војника од ове војске налазило се у источним окрузима сајединених са Русима, а остали број бранио је јужну и западну границу а у месту бављења (Тополи) Карађорђа налазила се резерва.

14. Јул. руски ђенерал Цукато пређе у Србију и сајединисе са Србима. Савезници одма потом освоје Неготину, Паланку и обседну Кладово; и задобију при овим победама знатан плен. Но у исто време док су ове победе одржали Срби и Руси, уђе Решид-паша у јужне крајеве Србије, разбије један део српске војске, која је ове крајеве бранила, па се опет у Ниш врати. Док су ови бојеви трајали на истоку и југу Србије, Турци са стране Босне нису ништа предузимали, осим једних претња. Због тога они су у једном пристаништа на Сави начинили били једну повелику флоту и спремали се, тобож, да се искрцају на српску страну близу Београда и у исто време да пређу Дрину на три места; но све ово било је голо хвалење и претње, а нападати нису могли једно што се босански везир бојао нападања Француза и Аустријанаца, а друго, Бошњаци Турци нису имали вере у свога везира, држећи да је он потајни хришћанин. Али Срби

бојећи се јако нападаја Турака са запада, крену већи део своје војске с источних граница на Дрину. Међутим у Цариграду били су јако незадовољни са поступком босанског паше, и заповеде му, да објави свима капетанима и беговима, да се порта налази у дружби са Француском и Аустријом, и да ће сваки, који неби слушао султанове заповести, бити казњен. Сад босански паша скупи 25,000 војника и објави, да се неће вратити из Србије док неузме: Шабац, Београд и Смедерево. Но овом зарицању пашину и сами су се Турци смејали али су ипак својим кретањем задржавали Србе на западној граници. Турци истина нису прелазили Дрину; и Срби пошто су их дуго време чекали, почели су се разилазити. Неки од ових, саставе засебне ајдучке чете, противу којих је послан био Милош Обреновић и ту се он први пут јавља као поглавар на бојном пољу. Он покори оне чете, но и сам добије тешку рану. Све ове околности на западу, задржавале су Србе у војевању на истоку те су тек на концу Августа освојили Кладово и потом савезници крену се Гургусовцу. Но баш у исто време 13.000 арнаута дођу к Крушевцу, заузму га, попале млога села у околини и заробе неколико хиљада душа. Карађорђе извести о овој опасносту графа Цуката, а овај опет графа Каменског. Сад од руске војске буде послато оделење графа Орурка, коме је показивао пут Ајдук Вељко, желивши да на овоме путу Руси узму варошицу Бању, одакле су га Турци прошле године истерали. Бања буде узета, у њој је било 400 Турака који су је бранили; остало је живих само 90, а Руси изгубе 126 војника. Затим Орурк спусти се у Варваринско поље и на сред овог ушанчи се. Овде у продужењу неколико дана нападали су Турци на Русе и Србе, па потом морали се повући; после чега Орурк посети Карађорђа у Тополи па походи још и Београд. Напослетку дошао је ред војевању и на западу: 30.000 Турака дођу под Лозницу; сам Карађорђе стигне овде, а граф Орурк пошље једно оделење козака и 6. Октомбра Турци буду разбијени до ноге, један паша погине и многи Бошњаци падну у ропство.

И за време тога војевања није престајао раздор међу старешинама српског народа. Милан Обреновић дошавши са графом Цукато, придружи се Петру Добрњцу, Миленку Стојковићу и другима старешинама, и позове ове да се потпишу на неку тужбу противу Кара-Ђорђа, коју је потом намеравао однети у Букарешт. Јаков Ненадовић, који је војевао на западу, такође ступи у друштво са Добрњцем, шиљући му писма скривена под седлима коња својих пандура. Главна намера њихова била је, да доведу што више Руса у Србију и да ослабе значај Кара-Ђорђа. Милан се Обреновић заклињао, да се неће вратити у Србију, ако не успе убедити руског војводу, да пошље у

Србију већу војску. Противницима Кара-Ђорђевим пристану многи од советника. У нарочитој седници Совјета буде решено: да се благодари Русији за учињену велику помоћ у продужењу трајуће године, и да се моли Русија, нека се једнако у Сибији налази једно оделење руске војске. Карађорђе присуствовавши при овој седници, много је говорио противу последње тачке. Но ипак надајући се, да ће Руси пристати на овај предлог, у Београду наређено би, те се за њих припреми засебни стан: не само варошке касарне, но и сав конак у граду, у коме су живиле паше са харемима буде одређени за то. На концу месеца Новембра оду српски посланици у Букарешт, с писмом од Совјета. А у исто време умре ђенерал Цукато, а његово место заусме ђенерал Зас, који одведе руску војску из Србије у Малу Влашку на зимовник. Но пре него је стигао одговор на писмо Совјета из главног руско логора, Карађорђе и Младен дознаду од писара Миланова (Обренов.) с каком су намером старешине, имајуће дружбу са Миланом, хтеле да доведу Русе у Србију. Поткупљени Младеном, писар, врати се у Букарешт своме вођи, и на скоро прочује се глас, да је Милан Обреновић умро у Букурешту; а противници Младенови, поверују разнешеном гласу, да је он био отрован. Међу тим Младен није дремао: заједно са Југовићем испланира да учини нове промен у совјету, а на то склони и Карађорђа. Промене ове биле су: 1) да се одвоји од народа Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Јаков Ненадовић и кнез Сима; треба их довести у Совјет, и назначити попечитељима, спољашних послова, правде, финансије и унутрашњих дела, а сам Младен, да буде попечитељем војеним; 2) све остале старешине, како оне које су у власти, тако и оне, који би ову доцније добили, да више не носе име војводе и да буду сви равни међу собом у власти, а нико други не мож им заповедати, осим Карађорђа и Совета или кога Кара-Ђорђе одреди за време војне; 3) од осталих совјетника, да се састави велики или народни суд, кога председник да буде попечитељ правде или велики судија; 4) ко не пристане на то, да се протера из земље. Решено буде, да се ово ново устројство предложи народној скупштини, која ће бити саввата око нове године. Противници Карађорђа нису губили још надежде да ће стати на пут плановима Младеновим; они су знали, да је Милан Обреновић скоро пред смрт, склонио графа Каменског, да пошље у Београд најшлотски пешачки полк. Миленко Стојковић и Петар Добрњац радили су свима силама, да руски полк дође у Београд пре, него се сазове скупштина; но јаки мразови и снегови задрже Русе. Тада ни

Петар ни Миленко, па ни Јаков Ненадовић не дођу на скупштину, која прими све предлоге Карађорђа и Младена. Противу ових предлога били су само: Лука Лазаревић, Вуица Вулићевић и Милош Обреновић; но противити се ономе, на шта су се сви саглашавали, било је опасно. Кад је већ скупштина распуштена, приспе руски полк у Београд, 71) Карађорђе и Младен не сместе Русе у граду и касарнама, већ по кућама грађана, а начелнику полка, Бали одреде кућу, у којој је живио Родофиникин. Заједно са Русима дошли су у Београд Миленко и Добрњац; они су се још надали, да ће поправити своју ствар; држећи да ће њима пристати све војводе, којима је новим устројством власт ограничена. Но они се преваре у рачуну. Све мање војводе, добивши сада неку самосталност, постану ватрени привржници Карађорђа и Младена. Шта више пређашњи савезник Миленков, Јаков Ненадовић, ожени свог сина Јеврема ћерком Младеновом, прими се предложене му дужности попечитеља и пређе на страну Карађорђа. Само им је остао један помоћник, који се није волио никоме покоравати. — Ајдук Вељко, при ком је и у самом Београду била једнако гомила људи, састојећа се из његових привржника. Но Карађорђе поступи лепо са Вељком, поклони му неколико стотина дуката и изда диплому на звање војводе у Бањи, а кад се разнесе, нарочито измишљени глас, да су се Турци приближили Бањи, Вељко оде из Београда заједно са својом четом. Таким начином Стојковић и Добрњац остану усамљени и потоме ни су ништа могли предузимати противу Карађорђе. Али њих је подбадао Стеван Живковић, познати нам противник, који је био један од најбогатијих грађана „И Вељко и Јаков издали су нас говорио је он, сад ми немамо ништа више надати се, већ нам остаје, да ударимо на тога дебелог пса (Младена), па ако завладамо њиме или га убијемо, онда ће и црни пас (Карађорђе) морати, или пристати уза нас, или бежати у Шумадију“. Миленко и Петар одговоре: „У нас нема људи.“ на шта Живковић примети „нема људи! ја и вас двоје, ето већ три; ја имам два, три човека; у вас по два, по три, ево већ нас десеторо; треба ударити на његову кућу, па кад се одпочне пуцњава, наћиће се још људи.“ А кад му ови одговоре: „нема барута“ он изађе и врати се с барутом говорећи: „ево барут“, сад они, немајући таке одважности, oћу те.

Војводе, којима је њихов пређашњи положај одузет, нису хтеле исти себи на силу повраћати, надајући се, да ће оваким начином бити на миру, но они се у том преваре. Младен се постара уверити Карађорђа, да начелник руског полка у Београду, ни најмање неће

подпомагати павше српске војводе. Он, једнога дана, позове себи на ручак Балу с свима официрима и Карађорђа с најзнатним старешинама, међу којима су били Миленко и Петар. Пошто су се овди прилично понапили, Карађорђе, заједно с другим Србима, пратећи доста на руског полковника, путем споречка се о нечем с Миленком, и ствар дође до тога, да је Карађорђе заповедио, да Миленку одузму сабљу и да га у апсе. Руски полковник стане молити за Миленка; тад Карађорђе, скине фес с главе и обрати се полковнику с питањем: „заклињем те лебом твога цара! кажи ми, јели истина, да си ти дошао у Србију, да браниш Петра и Миленка од мене?" полковник изненађен овим питањем одговори: „господару Ђорђе! ја нисам дошао у Србију да браним Миленка и Петра од тебе, нити тебе од њих, него сам послат, на помоћ српском народу, под твоје старешинство." Чујући такав одговор Карађорђе, узме полковника за руку и каже: „ако је тако, дај ми твоју руку, ја ћу је пољубити у место царске руке." Бала не дадне руке, већ пољуби сам Карађорђа у лице. Миленко не само, да није уапшен, већ напротив и он и Добрњац, добију на други дан дипломе, које им је скупштина признала. Војводе врате ове дипломе натраг са писменом изјавом, да не могу примити нове дужности, већ желе остати у старима, или да се уклоне у своја села, па да живе као и сви остали људи. После овога други дан на свима главним ћошковима по вароши биле су прилепљене објаве, да су Миленко и Петар осуђени на изгнање из земље. У овим објавама набрајате су обојици изгнаника свакојаке њихове кривице, а између осталих, Миленко се окривљаво и за то, што је он послате тобож новце из Русије, раздавао својим људима; и што је ватао преписку, вођену између главног руског логора, Карађорђа и Совјета; Петру се напомињало његово бегство из Београда заједно с Родофиникином и што је самовласно узео на себе у Букурешту звање народног посланика. Даље спомињало се, да су им сви ови преступи били опроштени и назначене нове дужности у Београду, но они их нису хтели примити, и тиме су довели себе, да се из земље протерају. Ова објава саопштена је обојици изгнаника, и они одговоре, да ће се иселити у Влашку. После овога Карађорђе стави у затвор Стевана Живковића; но по кратком времену позове га у Тополу и опрости му. Стеван потом оде у Влашку одкуда се није више враћао за време Карађорђево. Међутим Милош Обреновић, брат покојног Милана, поверује гласовима, да је брат његов отрован, а незнајући, да су Миленко и Петар, већ, изгнани пошље им писмо у Београд, у коме их позива, да се држе противу Карађорђа. а он им обећава, да ће доћи у помоћ са 2.000

људи. У место одговора од Миленка и Петра, Милош добије заповест из Београда заједно са другим војводама, да умири народ у округу пожаревачком, који се узбунио био, због одласка Миленкова и Петрова. Кад је мир био повраћен, Карађорђе позове Милоша у Београд. Овде га позову у Савјет, те му Младен покаже писмо, које је Милош писао изгнаницима. Овом приликом напомињао је Младен Милошу, да је могао ово писмо написати и писар његов, али Милош сам призна, да је писмо његово. Но како су се сад бојали побуне народа, која би могла произаћи од новог протеривања, морали су задовољити се само простим обећањем Милоша, да неће више радити против Карађорђа (⁷²).

После свију ових промена унутрашње уређење Србије изгледало је овако: Карађорђе био је врховни вођ целог народа; после њега стајао је „Совјет“, чији чланови били су уједно и попечитељи; упражњена места Миленка и Добрњца, заузели су: спољашњих послова Миљко Радоњић, професор београдске школе, а правде Илија Марковић; совјетници, не имајући звања попечитеља, дошли су за судије великог суда, у коме је Илија Марковић председавао. Три попечитеља: Младен Миловановић, Јаков Ненадовић и кнез Сима добију по 6.000 гроша годишње плате, осим тога додатак потребни за огрев и рану; остала три попечитеља имали су много мање. Но не гледајући на то, што управо Совјета сад није ни било, попечитељи писали су на својим актима „въ правительствующемъ народномъ совѣтѣ.“ По смрти Доситија Обрадовића, на његово место поставе Младена Југовића. Тако је било састављено српско правитељство 1811 године. Што се тиче војвода, које су се сада умножиле, а власт им се умањила, њима су издате дипломе на њихова звања. Дипломе ове гласиле су: имајући у виду трудове, поднешене на корист отачанства и истину храброст, показану против непријатеља на различним местима, поставља се Н. Н. за војводу и т. д. набрајајући сва села, која припадају његовом војводству. За тим стављало се у дужност војводи, вршити сљедујуће: 1) управљати над општинама свога војводства и чинити, да оне врше све оно, што буде из Београда заповеђено, а народ који под његовом влашћу буде, да не гњави; 2) да буде потпуни вршилац воље правитељствујућег народњег Совјета и Карађорђа; 3) по делима војеним примати све заповести, наставлења и потребе, идуће из Совјета преко војеног попечитеља Младена Миловановића, и од њега искати објаснења, кад ова потребна буду; 4) за унутрашње послове војводства, има се обраћати попечитељу унутрашњих послова, Јакову Ненадовићу и примати

од њега настављења; 5) у свима осталим пословима покоравати се непосредно заповестима Карађорђа; 6) у случају рата, доћиће под управу вође, који за то буде изабран; 7) чланове месног магистрата заједно са писарима, да пошље у Београд, где ће добити настављење како ће поступати и судити; 8) поставати у сваком селу кнеза, који ће водити бригу о народном благостању и давати војводи рачуне; 9) у црквене послове, да се не меша исто тако, као што се свештеници и калуђери не мешају у војене и грађанске послове; 10) о свему, што се догоди, зло или добро, достављати народњем Совјету, који има врховну власт у земљи. ([73]) Овим начином власт Карађорђева у Србији ојача и осигура се, но истеравши Миленка Стојковића и Петра Добрњца из земље лиши источне округе искусних и енергичних војвода, и тиме ослаби војену силу у овим крајевима, што да Турцима превагу над Србима. С друге стране опет, одлазак Јакова Ненадовића из западних округа у Београд учини, те ослаби енергију у Србима спрам Бошњака. А међу тим на концу месеца Декембра, 1810 год. стигне вестник (куријер) са извештајем, да су се међу Русијом и Турском с нова почели водити преговори о миру. Никада Срби нису још осећали таку преку потребу туђе помоћи у борби са Турцима, као сада. Истина границе српске земље допирале су сада опет на истоку до Тимока, а на југу до Новог Пазара; истина је и то да је сада и губитак становника, који су се више пута исељавали из северозападних округа у аустријске области, попуњен био, бегунцима од зулума турског из Босне и Бугарима, који су се пресељавали у Србију из оних места, куда су се тукли Турци и Руси; али честа нападања Турака на Србију, таке битке, као под Делиградом, Каменицом, Лозницом и т. п. ослабиле су војену силу Срба, до тога, да међу њима није већ било људи, који се не би радовали, да руски полк и даље остане у Београду. Но судбина поласкала је Србима још за неко време. Порта потстрекнута и на овај мах француским царем, одбије предлог руски о миру, и Србија још једну годину буде мирна од нападања Турака. Њене нове војводе мету мачеве у корице и почну радити канцеларске послове. По некад пограничне војводе јављале су, кад би се по који пут приближивале омање турске чете; но чим би Турци дознали, да су Срби готови дочекати их, одустајали су од своје намере. Тако је војвода Кара-Марко достављао попечитељу унутрашњих дела, Јакову Ненадовићу, да Турака нема нигде близу његова подвлашћа, и да он често изашиље уходе, (шпијуне) да виде, шта се око границе ради. А Ненадовић опет поручивао је, да он, тога ради шиље људе у Босну,

и то мало подаље унутра. Кад би овако прелазећи границу и идући преко турске земље наилазили на Турке при кошењу, сечењу у планини и другим пољским радовима, ови су им пребацивали: „ви уверавате нас, да је сад примирије, а сами хоћете на нас да нападнете.“ Срби су се изговарали, да су они за то дошли, што су, тобож чули, да се војници на турској страни почињу сакупљати противу Срба. Сељаци Турци опет уверавали су Србе, да се само спахије скупљају, међу собом а о војевању нико и не мисли. Догађало се и крађа стоке и хране у пограничним местима, како са стране Турака, тако и са стране Срба; но све се расправљало преписком између пограничних власти, и објашњењима, да овакви догађаји нису могли нарушити мир. По неки пут догађало се, да је правитељствујући Совјет казнио Србе, због чињених разбојништва на турској страни. Тако Јаков Ненадовић доставио је врховном вожду 8 Августа, да је неки хајдук Гаврило ухваћен и предат на осуду лозничком магистрату, што је посекао једнога Бошњака и његово осмогодишње женско дете преко Дрине. А доказало се, да је, он не само узео новце од убијеног, него да и оно дете није убио на једанпут, већ га мукама уморио. Ненадовић, тражећи, да се овај зликовац строго казни, говорио је Карађорђу: „верујте, да људи преко Дрине много трпе зла од наших људи, а због тога не могу о нама ни мислити добро, а камо ли желити нам што добро. Мука је са нашим људима наћи себи верна пријатеља, па зато треба их казнити, да не харају онамошње људе.“ Ако су се догађале унутрашње распре између старешина, војводе су достављале о томе Совјету, те је он ствар расправљао; а распре, догодивше се између каквих села, због чега, по неки пут, решавале су месне скупштине. Покашто морао је Совјет претити и по неким кнезовима, на које се жалила и сама српска сиротиња. Особито често догађале су се крађе коња, како међу самим Србима, тако између Срба и Турака, због чега су многе пограничне војводе забраниле прелазак Србима преко Дрине. Управитељима карантина и скела, било је у дужности да први известе најближе војводе и Совјет о приближењу Турака граници.

Турци су се по некад светили Србима, што су они одводили њихове становнике, па после од њих дознавали стање ствари у Босни; тако у месецу Септембру нападну 300 Турака на село Бешевицу, и одведу две жене, шест људи, а двојицу убију, само за то, што је Кара-Марко ухватио њихова шпијуна. Турци који су седели у граду Соколу, јако су и наочиглед крали стоку, и Срби нашавши у Турака ову, морали су је често силом отимати. А по кад

при овом отимању, Турци су плаћали главом. Догађало се опет, да се водила преписка између пограничног војводе, и каквог бега, у којој су један другога уверавали о добрим односајима: „наши ђедови и очеви, писао је један Турчин проти Ненадовићу, живили су у комшилуку, и преживили су много султана, па се нису свађали; а зашто ми да се свађамо. Премда, није у реду, да човек сам себе хвали, но у нас, на турској страни, нема човека, који би ствари боље познавао од мене, а у вас на српској страни нема речитијег и разумнијег од тебе. Ја бих желио, ако би још господ Бог допустио, да ову необичну свађу између робова бижијих, ја и ти нашим трудовима прекратимо; и тако, да учинимо једном велику молитву са обе стране, и потпишемо своје име под уговором, да буде тврд као мрамор, кога и после нас киша ни снег неће уништити, а све ће остати као што је и било; опомени се куме, само једнога: колико су царева и краљева преварили овај свет до сада, данас јесте, а сутра није, а за све треба дати рачун господу Богу, па само да је мрава очепио. Остајем твој пријатељ, очекујући одговора у својој кући.“ Но при свем том видло се, да су Турци намеравали, по свршетку војне са Русијом, склонити Србе опет, да буду раја. Разнео се био глас, да се сам паша босански спрема послати писмо у Србију и предложити мир. Поводом овим Совјет, попечитељи и пограничне војводе, водиле су преписку међу собом и наређивали онима, што су ближе Босне били, да распитају које паши улио у главу такве мисли, да ли Њемци, Французи, или своја сопствена немоћ, препоручујући један другом да добро пазе, да писмо пашино не падне у руке каквом будаластом Србину, које би га могло збунити. Из Совјета било је писано војводама: „коме дође ово писмо, нека одговори овако: ми ћемо упитати нашега врховног вожда и господара, а он ће великог Александра.“ На послетку у месецу Октобру Турци пређу Дрину и опљачкавши неколико села, 16 истог месеца буду Србима узбијени натраг; а 26 и 27 претерани преко Дрине. (74)

Успех руског оружја, под управом Кутузова, јако је обрадовао Србе. 13 Октомбра стигне у Београд извештај, како је срећно Кутузов извршио свој план, замамивши Турке на леву обалу Дунава, окружи их са свију страна тако да се нису могли ни бранити, већ морали су предати се. Тај исти дан Јаков Ненадовић напише из Совјета команданту и попечитељу народне касе Сими Марковићу: „извешћавам вас о радосној новости, коју је добио врховни вожд од ђенерала лајтнанта; саопштио нам је писмом, да је: главнокомандујући Кутузов прешао код Рушчука Дунав помоћу флотиле; ударио

изненада на великог везира и са свим га потукао; отео топове, заиру, барјаке, шаторе и сву касу; 5.000 Турака пало је мртвих а 1.000 живи заробљено; а од врховног вожда имамо извештај, да ће он 10. октомбра доћи у Алексинац и да је намеран ударити на Нишког пашу, који се налази са војском 3. сата далеко од Ниша. Већ је учињена наредба да онда, кад врховни вожд удари на пашу, нападну у исто време Младен и руски баталион с друге стране. Но разбијени Кутузовим велики велики везир поведе преговор о миру. Сад Карађорђе саопшти у главни руски логор предлоге, које је њему учинио Рушид-паша; у време кад је војна била у највећем јеку, паша је тражио, да Срби пропусте преко своје земље Бошњаке Дунаву, ради подкрепљења турске војске, војевавше противу Руса, а зато је обећавао Карађорђу онаква права, каква имају господари Влашке и Молдавије. Но Карађорђе је одговорио да не може закључавати засебног мира без Руса; а сада и Руси морају се опоменути Срба, закључавајући мир с Турском. Ради преговора о миру дођу овлашћеници с обе стране у Букурешт и углаве мир у почетку Јула 1812, године. У 8. члану овога договора било је написано о Србима сљедујуће: „сходно томе што је углављено четвртим чланом преходних тачака. Премда нема никакве сумње, да ће блистајућа Порта, као и досада снисходити и бити великодушна спрам Срба, као народа, који је издавна у њеном подланству и данак јој плаћа, но опет имајући у виду саучешће какво су они имали за време целог војевања, нађено је за умесно ставити особите услове о њиховој сигурности. По овоме блистателна Порта прашта Србима и даје им општу амнестију, тако, да више нису одговорни за пређашња дела. Ако су Срби инградили какве градове у својој земљи за време војне, где их пре није било, да се поруше, пошто нису од потребе а у будуће, а блистателна Порта заузеће по пређашњем све градове, паланке и утврђена места, у којима су свакада постојали и топови, заира и друге војене потребе, и тамо ће сместити војску како само за добро нађе. Но да ова посада турска неби притешњавала Србе у праву, која су као поданици имали; то ће блистателна Порта побуђена чувством милосрђа, учинити нужне мере с народом српским какве су потребне ради његове безопасности. Она поклања Србима на њихове молбе, такве олакшице, какве имају њени поданици архипелашких острва, и других места и радиће да осете њено великодушије, дозволиће им независну унутрашњу управу; одредити цифру данка који ће примати преко српски руку, и да ће она све ово учинити у договору са народом српским. (73).

Кад Карађорђе добије извештај да су Русија и Турска закључиле

мир он с Совјетом изда прокламацију: „благородним војводама, кнезовима, капетанима, чесном свештенству, свима властима у земљи и целом народу српском.“ У тој прокламацији, он је обзнањивао, да су турски султан и московски цар у добри час утврдили мир, како међу собом тако и за нас; па зато заповедамо, да од сада унапред свуда по границама престану грабљења и крађе са Турцима, већ свуда да буде мирно; ако би ко противно овоме нашему наређењу поступио и учинио какву штету пограничним Турцима, без сваке милости биће казњен смрћу, па ма ко био старешина или млађи. А ради утврђења овога мира и с наше стране, шиљемо неке људе руском двору, нашему великом „покровитељу,“ који се досада старао о томе, а сада ће нам помоћи; а друге посланике шиљемо у Ниш везиру ради преговора а од туда великим султану и светломе правитељству, да донесу утврђење у каквом стању ми да останемо. Ми и наш народ срећни смо, што се можемо користити нашим трудовима; султан у договору с Русима опростио је целоме народу, па зато шиљемо људе ради договора. Но до тога времена, док се наши посланици поврате из Цариграда или Ниша, војска и народ да се неразилази, већ да буде тврд и храбар до свршетка овога дела као што је досада био. И тако како је мир закључен и ми се старамо да добијемо од султана утврђење овога за цео народ, то одсада војна престаје, а руска војска која је била код нас у Шапцу и Београду креће се Делиграду ради становања поред граница и Дунава док се дело подпуно не доврши. А кад се дело мира потврди великим султаном, тада ће се отворити слободни путови ради трговине на све стране и доћи ће султанови људи да управљају у договору с нама.

Дано у Београду, 21. Јула 1812. године. У народном правителствујущем Совјету. Верховни вожд сербскаго народа.

Георгій Петровичъ. (76)“.

Но како у договору Русије с Турском није било опредељено ни колико ће Срби плаћати порти данка, нити пак појединости узајамних односа између Срба и Турске посаде; то Карађорђе сазове народну скупштину у манастиру Враћевшници, на којој изберу посланике за у Цариград ради потврђења договора међу Србима и Турском. Али пре него су српски посланици стигли у Софију, француски су дипломати били успели изменити турску политику. Наполеон је већ објавио свој полазак у унутрашњост Русије, и његов посланик у Цариграду подстрекавао је Турску на војну. Досадањи велики везир био је збачен и на његово место постављен Рушид-паша, који је Србима већ толико познат био, због нападања на њихове јужне границе. Он је већ био отишао из

Ниша у Шумлу, куда пођу и српски посланици; но везир пошље их у Цариград, али тамо није их хтео нико ни чути, већ опет врате их Рушид-паши у Шумлу. Они стигну овди и то баш онај дан, кад је везир заповедио, да се истера из службе Халиб-ефендија и казни кнез Мурза, који су имали учешће при закључењу букурешког договора. Рушид-паша објави сад српским посланицима без сваког околишења да порта не намерава закључавати са Србима новог мира, већ да они морају положити оружије и покорити се на оне услове, какве је Русија за њих уговорила. Осим тога Рушид-паша придода, да се српска ствар у опште њега и не тиче, но да је за ту ствар састављена нарочита комисија, која ће скоро доћи у Ниш, куда треба и они да иду. Кад дођу у Ниш српски посланици, јаве се послатом ради преговора с њима Челеби-ефендији; од кога добију онаки исти одговор као и од великог везира. Но како посланици српски нису имали и на таква захтевања овлашћења, врате се у Србију, да саопште Карађорђу и народном Совјету Турска захтевања. (77). А то је било у Декембру 1812. год. кад је Наполеон побегао из Русије.

Месеца Јануара, 1813. год. биле су позване све војводе у Београд на скупштину, на којој су били састављени ови услови ради погодбе с Турском:

Права Срба: 1) границе српске земље простиру се до оних места на којима је српска стража постављена; 2) Султан признаје Карађорђа кнезом или господаром српским и утврђава га на то достојанство ферманом; 3) султан утврђује ферманом и српски Совјет, који управља народом како за добро нађе.

Обвезе српског народа: 1) Срби се обећавају бити верни султану; 2) за знак покорности султану, примају у Београд једнога пашу са толико Турака, колико нађу да је потребан по међусобном договору; 3) плаћаће султану годишњи данак, колики сада одређен буде, обвезују се предавати овај данак, по жељи султана, или у Београду постављеному од њега чиновнику или доносити непосредно у Цариград; 4) у случају какве војне између Порте и друге какве државе, обвезујући се сами чувати од непријатеља своју земљу, с толико војске, колико се сад одреди, и у свима пободним случајевима бити верни султану; 5) браниће турске градове, као највеће благо; а у случају, ако неби имали толико силе, да одбију непријатеља, имају право искати помоћи од султана; 6) што се тиче поправака градова и других у опште расхода на садржање градова и то да буде сад одређено. Челеби-Ефендија и подчињена му комисија, предложе са своје стране сљедујуће услове; 1) сва утврђена места у Србији која су подигнута у последње време, морају бити по-

рушена: а топови, да се наместе по градовима, на места, где су и пре били. и да се предаду Турцима; српски народ предаје Турцима не само своје оружије, него и јашеће коње и скупоцену коњску орму; 2) Турцима оставља се право, као и пре, насељавати се, у градовима, варошима, варошицама и селима, и добијају натраг све, што им је пре припадало, као: поља, баште, куће, воденице итд.; 3) Срби остају као и пре поданици великог султана, и у њиховим земљама уводе се турске власти, као што је то и пре било; ако ко не би могао или небн хтео пристати на ово, тај се мора иселити из Србије, куда му драго. Представљајући ова захтевања, Турци, једнако су се позивали на 8 члан букурешког мира: тако су широко толковали они његове опште изразе; но и Срби су се позивали на тај исти члан. На тај начин није се могло доћи до измирења и турска комисија, настане да српски посланици представе своје услове Порти, обећавајући се, да ће их она поднети султану.

После овога били су преговори прекинути, а како су се једнако, и то врло брзо Турци спремали за рат; то су и турски комисари прешли из Ниша, као пограничне вароши, у Софију, одкуда је Челеби-Ефендија у месецу Мају, 1813 год. писао Карађорђу, да он пошље својим посланицима ново овлашћење. Срби видећи, да се Турци на врат на нос спремају за рат, а знајући по томе, да они неће одустати од својих захтевања, смање све своје услове на два главна, која пошљу посланицима у Софију. Ова два услова били су: 1) Срби задржавају при себи своје оружије, као пушке и пиштоље, које они свакада при себи носе; 2) истерани из Србије Турци и њихове породице, да се не враћају натраг; а Срби пуштају пашу у београдски град с извесним бројем војске, која се може по договору с пашом сместити и по другим градовима. А што се свију других услова тиче Срби су изјавили жељу, да се доцније договоре. Но Турци и сада нису хтели ни уколко попустити од својих захтевања, премда су обећали послати српским посланицима одговор на њихове последње услове. Протежући тако преговоре, Турци очекивали су извештаје, како ће се свршити војна Наполеонова у Немачкој; јер француски посланик у Цариграду подговарао је Турску, да разбије Србе, па после нападну на Аустрију и смете јој сајузити се с Русијом и Пруском. И тако Турци нису се спремали сад на војну само противу Срба, већ и да пређу преко Дунава у помоћ Наполеону. Са свих страна прикупљала се к границама Србије турска војска, спремајући један пресудан удар усамљеним Србима, о којима у садањс време ни једна европска држава није ни мислила; јер сва је пажња сада обраћена

била на велику борбу за ослобођење западних народа испод власти Наполеонове. [78])

Приближавао се час, у коме је претила опасност, да се сав онај ред поруши, који се мало помало завео у Србији за време деветогодишње њене независности од турске власти. Овај поредак јако се разликовао од онога, коме су се Срби покоравали до свога устанка. Границе Србије 1813. год. окружавале су све оне земље, које сада припадају српској кнежевини: у овим земљама било је задржано старо подељење на нахије или округе, којих је тада било више него сад — управо 21. Нахије опет делили су се на кнежине или војводства, која су се опет раздељавала на општине; начелници нахија били су већином војводе, које су учиниле народу за време војне неоспориме услуге. Главни начелници војводства или кнежина биле су војводе другога реда и обор-кнезови, који су зависили од војвода у делима војеним, а управљали су грађанским пословима и купили данак под надзором окружних магистрата. Општинским пословима управљали су кнезови. Војводе скупљали су војску у својим окрузима; учили људе способне носити оружије војевању и набављали заиру за војску у своје време, осим тога војводе су дужне биле водити бригу о уредности местних пошта. Што се тиче магистрата, то њихов главни задатак био је расматрати и расправљати грађанске спорове, а ко се није задовољавао магистратским решењима, жалио се врховном вожду, а овај их је спроводио великом суду. У оваким случајима преслушаване су парничне стране усмено пред великим судом, који је разгледао ствар, издавао писмену пресуду и подносио је врховном вожду на потврђење; а овај шиљао је утврђену пресуду надлежном војводи на извршење. Но врло је мало грађанских спорова и долазило врховном суду, а по највише имао је расматрати кривична дела. У деловодном протоколу Карађорђевом често се спомињу смртне казни и друге жестоке казнене мере. Смрћу се казнило за ајдуковање, крађе и буну. Осуђене на смрт ајдуке казнили су на оним местима, у којима су они највише зла чинили, а остале преступнике на месту учињеног преступа, али свакада, пошто су им најпре пред народом пресуде прочитане. Ислеђење кривице као изрицање пресуде није чињено на основу каквих писаних закона, већ по обичајном народњем праву; по сваћању и разумевању судије и на основу необоримих доказа. Од овог суђења изузете су биле кривице, учињене пре устанка на Турке.

Стање народа, негледајући на дуготрајну војну и жртве, које су поднешене, због ове, може се рећи, да је било добро, изузимајући нахије, које су млого трпиле од насртања Турака и од злоупо-

треба војвода. Но војводе које су чиниле насиље народу, бивале су казњене. Земљоделство било је у добром стању. Ране тако је било да је се н. пр. могло на сваку нахију разрезати до 1,000.000 ока ране за руску војску. Трговину водили су Срби већином са Аустријом. Врховни вожд нарочито старао се, да буде у добрим одношајима са Аустријом и Влашком ради трговине. Трговина са Турском водила се само у време примирија, и то по нарочитом одобрењу, а другчије се казнило смрћу; ко је ухваћен, да је противу забране трговао, тај је главом плаћао, а роба, долазила је у касу државну. Што се тиче даџија, биле су ове: 1) пореза, сваки жењен човек и који је имао имања плаћао је по 10 гр., 2) десетак од целога берићета скупљали су кнезови и предавали су магистрату; 3) двадесети део од оваца, коза и телади на издржање пошта и артиљерије; 4) жировница од свакога домаћег свинчета по 4 паре, а од купљеног по 10 пара., коју су скупљале војводе и у касу предавале; 5) судске таксе; 6) прирез, који се понекад ударао у неким местима на народ, по случају каквих непредвиђених расхода; 7) ђумручке приходе особито на северним и источним границама; који су, или непосредно долазили у касу државну, или су давати под закуп; тако Ајдук Вељко држао је под закупом ђумруке од Пореча до Рађујевца и плаћао је за њих 70.000 гроша. Таксе ђумручке опредељавао је Совјет. У почетку плаћало се по 3 гроша од места, (?) но кад су Руси закупили неке ђумруке, плаћали су по 9 и 10 гроша (?) 8) скеле на Дунаву, Сави, Морави, Ибру и Колубари такође даване су под закуп; 9) аренда од риболова долазила је у касу; 10) приходи, добивени продајом прифатних, турских добара; 11) приходи од руда, ваћених у рудничким планинама; 12) руска новчана помоћ; која је више пута долазила у народну касу; но у коликој суми није извесно.

Расходи земаљски били су ови: 1) плата војницима, који су служили као најамници и разним занатлијама при војсци, од којих топџије добијале су по 5 гроша дневно, остали војници по 15 гр. месечно, а мајсторима плаћато је по 1 и по 2 гроша на дан; 2) за набавку војеног материјала: шалитре, олова, барута, пушака, топова и т. д. 3) за набавку ране за војску, осим десетка, 4) на одржавање градова и шанчева у виду кулука; 5) плата чиновницима: до 1811. год. ни Карађорђе ни советници нису имали плате из народне касе, већ добивали су на издржавање од 80 до 100 гроша месечно од оних нахија, које су они престављали као посланици. У 1811. години, установљено је било да се даје Карађорђу 24.000 гроша годишње плате, но он се тога одрекао; совјетницима по 6,000 гр.; секретарима Совјета

од две хиљаде до четири; члановима варошких магистрата по 400 гроша; магистратским секретарима по 300 гр.; осим тога чланови и секретари магистрата добивали су и рану; председник београдског магистрата имао је 1.000 а чланови по 500 гроша. Војводе и капетани нису добивали плате у новцу, но свакоме давало се какво село, кога становници дужни су били срађивати његове послове. Професорима велике школе у Београду била је плата годишња по 1.000; 6) поште обдржаване су прирезом од тога округа у коме су постојале; тако ваљевски округ плаћао је 43.427 гроша; 7) опште народне зграде градио је сам народ; а плату су добивали ту само они, који су управљали радом; 8) владике су добивале димницу по 12. пара од куће; а свештеници добивали су извесну плату, за венчање, велико и мало опело и за друге црквене обреде, осим тога добивали су бир од сваке жењене главе по 15. ока жита; 9) било је и повремених расхода: као на путовање чиновника, одређених по каквом званичном послу и т. д. [79])

Негледајући на то, што је народ за толико година био у ванредном стању, Срби су почели били учити своју децу књизи. А међу њима било је учених и изображенах људи, који су се истина учили у Аустрији, али се после преселили у Србију. Међу њима беше особито поштован калуђер Вићентије, који је предавао богословију у београдској школи, и Доситије Обрадовић, попечитељ просвете. Црквеним делима управљао је митрополит београдски Леонтије с још једним владиком, а у њихову управу нису се мешале ни војене, ни грађанске власти.

Свега српске војске, још 1810 године било је 58.000 људи, међу којима 3.000 коњаника са 75 топова. Но у време када је са свих страна претила Србима опасност од Турака, српска се сила морала увећати. У почетку самог устанка, српска се војска вецбала по аустриском начину, а пошто су дошли Руси, Карађорђе заповеди, да се Срби вецбају по руском начину. Војска, у мирно доба вецбала се у малим четама, сваки трећи дан у месту, где је ко живио, а после је сваки војвода скупљао све чете целога округа, те продужавао учење с паљбом и без ове. Коњанике најпре су учили као и пешаке, па онда тек коњаничком вецбању. Топџије су се вецбале у Тополи, где је живио Карађорђе. Одело војске мало се разликовало од народњег одела, осим топџија и добошара, којих су се аљине мало више разликовале од народних. За војене преступе судиле су војнике саме војводе, по настави врховног вожда и народног Совјета, а окружни магистрати нису имали права да се у то мешају. У Београду ли-

вени су пољски топови, у колико је требало, а по градовима имали су доста турских топова.

Таква су била средства, која су имали Срби, кад су се Турци спремали да нападну. Још с пролећа 1813 год. Карађорђе и све војводе увиђаху, да ће се заметути борба на свима границама српским. На савету, који је држан у Јагодини 9 Априла, био је начињен план, како ће се војевати противу Турака. Да би се војска брже и боље кретати, као и непријатељ одважније дочекати могао, стављена је сва војска под управу четири главне војводе, којима су биле подчињене све остале војводе, а они опет били су у непосредном одношају с Карађорђем.

Војсци, која је одређена била, да брани српску границу, од Саве до Лознице, постављен је за главног команданта Лука Лазаревић; од Лознице до Раче заповедао је Матије Ненадовић; јужном војском заповедао је Антоније Пљакић; а на истоку, од Неготине до Делиграда заповедништво је дато било попечитељу војеном Младену Миловановићу. Главни стан првога био је у Шапцу, другог у Ваљеву, трећег у Карановцу, а четвртог у Делиграду. Доста мала резерва под управом Карађорђа стајала је у Тополи. Ради боље сигурности мирних становника, и да би се војска слободније могла кретати, наређено је било да се пресели сав народ од границе преко планина и реке Мораве у унутрашњост Србије. У месецу Јуну наређено је било митрополиту Леонтију да заповеди свима свештеницима калуђерима, у својој епархији, да се једнако моле Богу да српско оружије победи хришћанског непријатеља; а то је било јављено и Хаџи-Мелентију, коме је осим тога заповеђено, да иде на границе, те храбри народ и војводе. По свима манастирима и селима зазвоне црквена звона; народ са свију страна стече се у цркве, где су читане прокламације врховног вожда. У овим прокламацијама описивано је било деветогодишње војевање противу Турака; побројани узроци, зашто се сад противу Турака дижу, а осим тога спомињало се и о руској заштити. „Ми смо нашли себи и заштитника.“ Миром, који је он закључио, запрећено је Турцима враћати се у градове и вароши. Све је ово добро познато султану у Цариграду и није му противно; но не допада се спахијама; јаничарима, Турцима варошанима и онима, који су протерани из ове земље. Они су побудили свога господара, противу његове царске воље, да освоји ову земљу; смерајући да побију све мушкарце старије од седам година; да поробе и потурче жене и децу, а у ове крајеве да населе други народ. Но треба ли сад да их се

бојимо? Нису ли ово баш они непријатељи, над којима смо ми још у самом почетку одржали победу, кад ништа нисмо имали, до голих шака. А сад имамо 150 топова, седам градова, начињених од камена и утврђених, 40 шанчева, које су Турци често својом крвљу облили. А народа, с оном браћом, која су нам се доселила сада је двапута више. Не! Ми се још 10 година можемо држати без ичије помоћи, но неће проћи ни пола године, нама ће доћи помоћ од нашег савезника. Нека само народ устане сложно на оружије нек не штеди крви. ([80]). Затим Карађорђе призивајући Бога у помоћ, завршује своју прокламацију овим речма: „нека Бог улије храброст у срца српских синова; нека разори и уништи силу душмана, који су дошли да погазе прави божи закон." Сваки Србин, који могаше носити оружије, крене се у своју чету под управом нових војвода. Борба се започне дуж све границе Србије, од утока Дрине до ушћа Тимока.

Први се приближи српским границама Али-паша, покретајући се од Ниша Делиграду. Срби су држали, да под његовом управом има 60.000 војске. Али-паша јави Карађорђу да је он пошао на српску границу да сазна хоће ли Срби опет да буду раја, да положе оружије, да предаду градове, топове и поруше шанчеве, као што су наш цар и руски краљ уговорили за вас." Двса у се цара о томе погодили, а ви нећете да пристанете на царске договоре, но преко ваших посланика варате нашег цара и његове посланике има већ више од године, а није требало да наш цар чека ни по године вашег одговора. Сад или покорите се или нам се надајте с војском, а немојте говорити да смо напали на вас преваром". Овако писмо добио је Карађорђе и од босанског везира, који је прикупио био на Дрину грдну војску из Босне, Херцеговине и Албаније. Срби су рачунали да је он имао 130.000 људи. Затим на источној граници појави се видински паша, о коме пронесоше глас, да води 60.000 људи. А међутим под Нишом био је још један турски табор под управом самог великог везира.

Срба је било бар пет пута мање, него Турака. Они су се морали сада бранити од три стране и сад нису могле помагати њихове војске једна другој, као што је то пре бивало при нападању Турака. Осим тога југоисточну границу Србије бранио је Младен Миловановић, попечитељ војени, неспособан да управља војском, човек, који је у мирно доба говео само својој страсти за новцем, а овамо у опасне часове не имаде никакве храбрости; и виновник многих унутрашњих смутња и најпосле човек, који је у народу задобио мрзост, а међу војводама многе непријатеље. А међу тим имао је под управом својом најјачу војску, а јуначни и прослављени у пређашњим биткама,

Ајдук-Вељко имао је само 7.000 људи. Карађорђе, који је био у Тополи са 1.500 људи, и чекао коме ће првом потребовати његова помоћ, разболи се од врућице, 15 Јун., баш у онај дан, кад је био први судар на реци Дрини. ([81]) Одмах за тим Турци опседну Ајдук-Вељка у Неготини. Он је и дању и ноћу излетао противу непријатеља; но Турци непрестанце приближаваху се опкопима Неготину, обарајући кулу по кулу и тиме лишише Србе заштите. Сам Вељко принуђен је био становати у подруму. Међу тим не стајаше џебане; све што је од метала било у Неготину, преливено је у танета, а на послетку стану пунити топове новцима, место олова. Узаман је Вељко тражио помоћи од Младена, захтевао џебане од Совјета и љутио се на нехајање његово: помоћ није долазила. Једног дана на крају месеца Јула не стане и самога Вељка: ђуле из топа разнело га по пола, он је једва могао рећи околостојећима; „држите се!.....“ После његове смрти Неготин преда се и одмах све источне округе заузму Турци. Многи становници одавде побегну у Аустрију.

Оваке несреће снашле су Србе и на западној граници. Овде су пре свега ударили Турци на Љешницу, те принудише њена заштитника Јанка Стоићевића, који није добио ни одкуда помоћи, да се преда; но не силом оружја, већ преговором преко владике зворничког, и обећањем, да ће их пустити из шанца кућама. Но Турци не држе реч, Србе похватају и одведу у Цариград, где су многи од њих умрли на жестоким мукама. За тим Турци ударе на Лозницу, коју је бранио Петар Николајевић Молер. Овде Срби имали су само 6 топова, но и ови набрзо, не беху ни од какве вајде, јер изгину топџије; за тим Турци одврате воду од Лознице, и Срби су не само трпили жеђ, но шта више нису имали чиме ни леба замесити. Зворнички владика и ту се умеша, но Молер му рече, да он не верује никаквим владикама; а на предлог босанског везира да положи оружије одговори: ако Турци пропусте његове људе с оружјем, оставиће им шанац и топове. После овога заподене се нова битка између Срба и Турака. Напослетку беше принуђен Молер да својом сопственом крвљу напише писмо најближим војводама српским, позивајући их да помогну опседнутим Србима изаћи из Лознице. Два Србина приме се да ово писмо однесу и сретно провуку се кроз Турке. Три дана изгледао је Молер на помоћ, но кад виде да помоћи ни од куда нема, он изађе једне тамне и бурне ноћи са свом својом војском. Турци тек у јутру примете, да су Срби умакли, па пусте се у потеру за њима и потуку већи део српске војске. За тим паде шанац на Равњу, који се бранио 17 дана. Њега су бранили

Милош Обреновић, прота Матија Ненадовић, но и они су морали уступити турској сили. На послетку Турци се крену Шапцу, близу кога се налазио главни стан западног дела српске војске. Извештај о томе стигне и Карађорђу, који тек што се почео опорављати од болести. Он је већ знао о несрећи, која је снашла Србе на источној граници, видио је да Турци одољевају и на западу; а међу тим долазили су му гласови, да су турски агенти продрли у Србију и наговарају народ да положи оружје, а сељаке, да одустану од својих војвода, а сами ће истребити старешине, зато што су убили пашу у Београду, покрстили многе Турке, што су се иженили многим турским булама и девојкама, и што су ишли на Сјеницу. Карађорђе бојећи се за народне војводе, кад виде да народу грози опасност, напише писмо цару Александру, и отправи га у главни руски стан, у Теплицу. У овом писму јавља, о успесима Турака. Одмах за тим добије Карађорђе извештај од Младена, у коме му јавља да је изгубио битку под Делиградом. Карађорђе полети у логор на западној граници, и даде овде нове наредбе српској војсци; трећи дан пође на Мораву, у намери, да овде помогне својим саветима. Но 20 Августа добије извештај, да су град Кладово, који је бранио Дунав освојили Турци. Сад видећи Карађорђе да се овде ничим помоћи не може, врати се опет Шапцу; и овде сазна, да сви становници, оних крајева, који су између Дрине и Саве беже у Аустрију; да аустријске пограничне власти ласкају бегунцима, обећавају им разне олакшице; шта више, примају их у царску службу и да су већ склопили четири баталиона од Срба, који су њима пребегли. Кад чу Карађорђе, да су се већ видински Турци сјединили са војском великог везира, он да неколике наредбе заштитницима Шапца, па похита у Београд с својим првим секретаром Јанићијем, те да се овде посаветују са руским послаником. Недоба видећи и сам скору пропаст Србије, а из разговора вожда и Совјетника разуме, да немају снаге одржати се противу многобројне турске војске, посаветује Карађорђу, да пише писмо великом везиру и тражи примирије на шест недеља, те да би зато време могли иселити се сви они, који неће да остану у турском поданству, а остали предаће се на милост и немилост великом вѐзиру. Карађорђу се допадне тај савет, јер се надао за то време поправити стање ствари. Ево, како је гласило писмо, које беше послато у турски логор: „Чујемо, да сте ви дошли на реку Мораву с свом силом, коју сте имали поред Дунава; да је сав народ с оне стране Мораве побијен; села и вароши попаљене, жене и деца поробљена, а видимо да смерате упропастити сву Ср-

бију; но ја се надам, да се то не може свршити тако брзо и без проливања крви, а ако се и сврши, биће вам грехота пред Богом, а цар неће имати никакве користи од пусте земље. Но ако хоћете сами да се користите, а опет и од своје стране да учините богоугодно дело, то дајте нам времена, ради преговора о миру: тако ће остати народ не растеран и под вашим поданством, ода шта ће бити цару велика корист, а ви ћете учинити богоугодно дело, тако ћете примити народ као у цветану башту, неупропашћени до корена. Ако пристанете на преговоре за мир, онда пишите босанском везиру и објавите свој војсци, која је опколила Србију, да престане нападати за шест недеља, како би ми имали времена да вам пошљемо депутацију, ради преговора и да би свакн, који не смедне остати, иселио се за то време из Србије и настанио се где хоће." Кад велики везир доби то писмо, позове на вѣће главне начелнике појединих делова војске; но ови му објаве: да је ствар са Србима већ скоро свршена, а много крви проливено, па ако се сад продужи на шест недеља, примаћиће се зима, а Срби само омањују као што су омањивали 10 година. Везир не одговори на писмо Карађорђево, који је међу тим послао свога секретара војсци у Шабац, а сам остане у Београду, скупљајући џебану и спремајући се да оде на ушће Мораве. Баш у то време добије митрополит Леонтије писмо од Младена с Мораве, у коме га позива да дође њему, те да се посаветују, како би могли прећи на аустријску страну у Ковин, ради разговора са његовим старим познаником Реџепом, кога би он молио, да се прими посредовања за преговоре о миру с великим везиром. Митрополит покаже писмо Карађорђу, па додаде, да двоуми, да л да прими или да не прими позив Младенов. Карађорђе не виде, из преддога Младеновог, да под овим изговором намерава умаћи у Аустрију, одговори Леонтију, да сам намерава ићи на Мораву, и позове га са собом. Они обоица оду на ушће Мораве, где је био начињен шанац, кога су бранили Срби под заповедништвом Вула Илића. Ту им обећа послати помоћ и топове из Београда, па оде уз Мораву у логор Младену; овде се убеде, да је већ доцне и некорисно пуштати се у преговоре с великим везиром. Карађорђе и митрополит оду у Београд. На путу он је наилазио на гомиле народа који бегаше у Аустрију; узалуд их је Карађорђе убеђавао да се врате натраг, њега нико није хтео слушати. Кад Карађорђе 18 Септембра дође у Београд, напише неким војводама писмо овако: „јављам вам, да сам дознао, да ви спремате чамце и превољевате народ, да бежи и да се сели у Аустрију. Чудим се, шта вам је кад се наше војске свуда по границама боре

с непријатељем и бране шанчеве, и колико ми имамо народа, у унутрашњости који живи далеко од границе, па он не бега, а ви се уклањате и чините неред, само да себе спасете, па ма каквим начином то било. Зато препоручујем, где год кога ово писмо застане, поред воде или у унуташњости земље, нека сваки тамо и остане, и да се нико не сели ради спасења живота свога на ону страну, јер и онамо нема спасења зато, што Њемци шиљу на Французе све оне, који год пређу на ону страну. И тако објавите народу, нек сваки зна да тамо немају куда, и да сви остану овде; ми немамо никакве нужде да се селимо и бегамо икуд, јер се ми још свуда тврдо држимо. (60) Но 20 Новембра врати се у Београд Карађорђев секретар Јанићије с писмом из шабачког логора. Све војводе и старешине западне стране, достављале су врховном вожду и правитељствујућем Совјету, да се они налазе у најжалоснијем стању и траже најбржу помоћ. У исто време, кад су у Совјету поводом овога писма саветовали се шта да раде, стигне извештај са Мораве, да су прве ноћи, по одласку Карађорђевом Турци прешли на леву обалу Мораве и принудили српску војску повући се, која се одмах за тим распрште својим кућама, да склоне жене и децу, да их варвари не поробе и не потуку. Карађорђе не имајући ни једног војника са собом, да пође пред непријатеља или да се затвори у београдски град, јави у Шабац, да се велики везир примиче Београду; сам пак други дан заједно с Недобом, митрополитом Леонтијем, Филиповићем и секретаром Јанићијем пређе на аустријску страну. Одмах за Карађорђем побегну у Аустрију чланови правитељствујућег Сената. Међу тим из логора, под Шапцем било је послато што се брже може 2.000 људи да бране београдски град, под заповедништвом Милоша Обреновића; но Турци су пре њих стигли и нашавши празан град заузму га без пушке. Сад и војводе, испод Шапца пређу на аустријску страну; а три хиљаде српске војске, која је била засела у Делиграду, који је велики везир обишао, не хтевши га опсеђивати, разиђе се кућама а њен војвода Вујица пребегне у Панчево. Остале српске војске такође разбегну се по својим крајевима, и војна се сврши; војводе и сви знатни људи већ су били у Аустрији; *а на српској страни остане само један једини војвода — Милош Обреновић*. Узалуд се Јаков Ненадовић нарочито враћао на обалу свога завичаја, да наговори и Милоша да бега с њима из отачбине; али му Милош одговори: „шта ћу ја да радим у Аустрији, кад би ја тамо отишао, душман би ухватио моју жену, моју стару мајку, моје дете и продао би их у ропство. Не може се бежати од опште несреће“, и рекавши ово оде правке кући у Брусницу.

Шта више он успе саставити у Ужицу нешто мало војске, јер Турци још нису били продрли у јужне крајеве Србије; но чим су се они појавили око Ужица, војска се Милошева разбегне. Ништа мање Милош је остао сада један једини вођ свога народа. ([83])

Живот Србије поделио се на две гране, чија је судба била гора, не зна се. Првих дана, кад се разбегла српска војска, Турци подпуно заузму све крајеве савске и дунавске и похитају заузети и све скеле и чамце, на којима би се могли Срби превести у Аустрију. Срби кришом провлачили су се кроз гомиле наоружаних Турака, који су обилазили обале; други опет прелазили су на северној страни, али народна маса остала је у својој земљи, кријући се где је ко могао. Горски кршеви, пећине, густе шуме биле су пуне народа. Особито су страдали становници равни од Београда до Мораве. Ту је било теже сакрити се, и Турци нејаку децу ни старце нису штедили. Села су остала пуста, а куће, које су се находиле поред пута Турци су палили. Свуда су се виђали високи млазови дима, који су се дизали над пожарима и одлазећи под небеса сливаху се у густе облаке у сред ведрог дана. Дуж обала Дунава и Саве орио се пуцањ пушака, којима су се дозивале поједине чете турске. „На кога год Србина погледаш, говори у својим мемоарима, прота Ненадовић, који беше још остао неколико дана на јужној страни Саве, чини ти се као да њега гађају у срце или као да он сам гори на ватри. У оваком несрећном стању премишљали смо, шта да радимо: небо високо, земља тврда, а од Аустрије Турци затворали воду; побећи нема се куд, а и бранити се не можемо.

Но после кратког премишљања као чисто иза сна пренувши се, помислим: еда ли се не може чиме год помоћи себи и своме народу? Од свију мисли ова ми се учинила најмогућнија и најважнија: молити највеће непријатеље, самеТурке; из два зла бирати мање.“ С том намером Ненадовић приближи се турским четама и нађе на брду Вучаку 30 Срба; па овде углаве да доведу старца Јакова из Паљува. Кад су га довели Ненадовић почне наваљивати на њега да однесе писмо босанском везиру. У томе писму Ненадовић је молио у име народа „да везир прекрати насиља над људима и не разорава краја, јер ће се иначе сав народ разбећи“; „какву ће корист имати од пусте земље цар? Шта ће они у Србији, кад сви Срби изгину или се разбегну? Народ се предаје своме цару и жели само мира и покоја“. Старац Јаков није се ћео примити да носи писмо говорећи, да ће га убити Турци, и кад га никакве молбе нису могле склонити на то, онда Ненадовић каже му у очи: „Јакове ти си овди од свију нас, најмање,

старији 25 год.; умри 25 дана пре нас, а међутим можеш спасти толико страдајућег народа од робства, смрти и ватре. Ако ти однесеш писмо ве́зиру у логор, Турци те могу пустити жива; но ако не однесеш кунем ти се богом, да ћеш кроз по сата погинути од мене". Сад Јаков морао је пристати. Ненадовић да му у руке дугачак процеп, у који углави писмо, пошље свог посланика у турски логор, напоменувши му, да ће Срби из шуме и са брда мотрити за њиме. Старац изађе у поље, па приближујући се логору, три пута је падао на кољена, опет устајао и ишао даље. Писмо је било предато везиру, и наскоро затим грабљења и насиља за време се умање; Ненадовић пак пређе у Аустрију.

Но међутим Турци и сами ступе у преговоре с Милошем Обреновићем, обећавајући му, ако им се покори и поможе утишати неред у народу, да ће га оставити да буде такав кнез и господин, какав је био и код Карађорђа. Милош прими учињени му предлог од Турака и у селу Такову положи своје оружије пред ноге Дели-баше, кога је био послао велики везир. Од Милоша узели су тада само сабљу, а остало оружије даду му натраг, а признаду га кнезом рудничког округа. Велики везир позове Милоша у Београд и овди га утврди у новом звању. Постављен буде и нови паша за Србију — Сулеман из Херцеговине, који је се више пута тукао противу Срба у пређашње време. Он прими Милоша ласкаво и обративши се околостојећим рече: „ово је мој избрани син и љубазни баш-кнез; погледајте, како је миран и скроман сад, а догађало се да сам ја више пута бегао од њега; ту скоро под Равњом расекао ми је руку. Погледај на њу, мој љубазни сине, како си ме ујео?" — „Ја ћу је позлатити", одговори досетљиви Милош. После овога састанка паша постави Милоша главним кнезом, рудничког, пожешког и крагујевачког округа; поклони му два пиштоља и арапског хата. На Милоша се угледају и друге војводе: они почну долазити паши, које је постављао за кнезове по разним окрузима. Но по свима градовима, шанчевима и по најмањим варошицама намештена је била турска војска. За овом војском дођу и пређашње спахије и Турци, који су живили у Србији до устанка. Свуда се појаве муселими, ради расправљања послова. Они су враћали Турцима пуним рукама призната и непризната пређашња њихова имања. На Србе био је ударен велики данак, који су сами Турци купили, а народ су једнако терали на кулук, на оправке градова. Одређени буду нарочити сердари, да покупе од народа оружије. Нико није се смео усудити носито накит јер су га одма Турци отимали, и сама жена Милошева носила је просте сељачке хаљине. ([84])

Мало је што боље било и Србима, који су у Аустрију прешли. Тек што је Карађорђе ступио са својом породицом на обалу аустријску, одма погранични ђенерал Црвенка пошље, да их питају, ког су они цара људи и где намеравају живити. Карађорђе заповеди, да се одговори: свима је познато, под чијом су се заштитом они налазили до сада, а живити желе близу Фрушке горе. Но Црвенка потражи писмени одговор, где они желе живити, у Аустрији или у Русији? У одговору била је споменута Русија. Сад аустриски ђенерал нареди, да Карађорђа пошљу под стражом у манастир Фенек, недалеко од Земуна а породицу му и секретара ставе под стражу у Земуну, и узму им све што су имали, па и саме њихове ствари, које им је руски цар испоклањао као и писма и предписе из Русије. Одузимајући од жене Карађорђеве новце, хаљине и остале ствари, управитељ земунске полиције, говорио јој је „ето какво вам је понижење учинила ваша Русија; а да сте се ви придржавали нашег двора, не би се тако осрамотили". Међутим посланик Карађорђев, кога је он јошт из Београда послао цару Александру, стигне са писмима из главног руског логора; но Црвенка не дадне Карађорђу да на ова писма одговори. У то време секретар Карађорђев пошље му, по једном калуђеру из Фенека, овако писмо: „по вашем налогу, ја сам хтео доћи вама, но ђенерал Цервенка није ми дао, да се видим с вама, називајући ме руским духом. Из његова разговора видио сам, да ће вас сутра походити с намером, да вас опет принуђава да му дате писмену изјаву: где ви намеравате остати у аустриском или руском царству; но ни пошто, не мојте дати обвезу, да ћете остати у њихову царству, а они вас на то не могу принудити, већ изволите одговорити, да сте ви руски човек и да желите настанити се у Русији, јер и Недоба је добио писмо од господара, у коме стоји да ће се он постарати о вашем избављењу и пресељењу у Русију. Око Фенека налази се млого српских старешина и народа, па н њима кажите, да се ни један не подпише на захтевања ђенерала Црвенке, но нека сви одговоре, да желе ићи у Русију. Опомените се како су наши предци страдали у немачком царству. Ви сте чули, како је последњи српски деспот Ђурађ Бранковић умро код њих у заточењу. Ја вас уверавам, ако останете у њихову царству, да ће и вас постићи та судбина. Не само ми, но ни један Србин не може се спасти у томе царству; зато јавите свима, којима можете, да се држе Русије, која ће нас избавити. Црвенка је заповедио, те је сво ваше имање отето до једне паре". Аустријски ђенерал добије својом вештином копију овога писма и пошље у Беч; а сам оде Карађорђу у Фенек, где и

добије од српског вожда по трећи пут један исти одговор, да он жели живити у Русији. После тога Карађорђа спроведе под стражом у Голубинце, заједно с Младеном Миловановићем, Јаковом Ненадовићем, Симом Марковићем и Луком Лазаревићем, где су провели целу недељу, а од туда 29 Октобра преведу их у Петроварадински град; војводе: Вула Илића, Вуицу Вулићевића, Јанка Поповића и Јована Стефановића, држали су у арадском граду. Друге су стављали под стражу тамо, где се ко налазио. Карађорђева секретара, Јанићија Димитријевића бацили су у варадинску тамницу.

Аустријске власти нису боље поступале ни с другим Србима. Чим би се они појавили на обали аустријској, одма су им одузимали оружије, неостављајући им ни украсе, што је ишло уз оружије. Оружије ово делили су међусобом погранични начелници. Котроманац морали су одлежавати Срби у простим лађама поред обале савске; но како је било време кишно, лађе су се ове напуњавале воде, тако да су људи стајали до колена у води, а жене држале на рукама своју децу да се не подаве. Негледајући на то нису хтели пуштати наред на обалу из ових лађа; млого је људи и жена, а јошт више деце помрло од ладноће; но и мртво тело нису дали саранити, докле за свако нису наплатили по 6 форината. По издржању котроманца, Србима су дозвољавали насељавати се, али само подаље од границе: а млоги немајући станишта, станили су се на сред равни. Све ово принудило је већи део Срба да се врати натраг под турску власт, али су им Аустријанци и у томе сметали.

Међутим Карађорђе и друге војводе пошљу, 10. Децембра, архимандрита Филиповића у главни руски логор, који је онда био на Рајни, с молбом да се преселе у Русију. 22. Децембра би објављено српским војводима, да ће их преместити у Штајерску. Тада Карађорђе по савету Недобе, пошље 3. Јануара, 1814 године новог посланика у руски логор, Максима Јакшића, с молбом, онаком какву је и пре био писао. 7. Јануара Карађорђа и његовог старијег сина Алексија пошљу Аустријанци у Грац под стражом, која је имала пуне пушке; где стигну 22. истог месеца; Младена Миловановића преведу у Брук на Мури; Јакова Ненадовића у Цили, Симу Марковића у Морбург, Луку Лазаревића у Јуденбург, секретара Јанићија Димитријевића у Петаву; Павла Матејића у Леобен; митрополита Леонтија у Целовац (Клагенфурт), а остале у друге вароши. Губернатор Штајерске, кнез Хохенцолерн, више је пута шиљао Карађорђу свога ађутанта, с понудом, да се подпише на верност дому аустриском, и да остане да живи у Аустрији, а за награду добиће „титулу“ кнеза,

у случају, ако Аустријанци освоје Србију, Босну и Херцеговину, њега ће поставити за владаоца тих земаља под покровитељством Аустрије. Али Карађорђе је увек одговарао, да неће. На последку Хохенцолерн позове Карђаорђа својој кући, па између млогих других разговора, упита га: каквом је цару веран? Карађорђе, показавши руком на руски орден, одговори: „чи знак на себи носим, томе и верујем, и остаћу тврд у томе докле год будем жив, а ако не бих био веран њему, онда ни другоме веран бити не могу“. Хохенцолерн је је говорио Карађорђу: кошуља је ближе телу, него горња аљина, а Аустрија је ближе Србији, него ли Русија, и Руси неће никада владати над Србијом.“ Карађорђе није мењао свога одговора, које кад виде Хохенцолерн љутито му рекне „кајаћеш се!“ и од тог времена вазда је према њему био ладан (85.) У том времену већ су савезници освоили били Париз, и у Бечу се отворио био конгрес; европски владаоци и њихови дипломати решавали су велико питање, како да умире народе. Овом конгресу обрате се и Срби: с једне стране бивше српске војводе молиле су Александра I. да их заштити, а с друге стране Милош Обреновић и нови кнезови Србије, подпавши изнова под турски јарам, пошљу у Беч свог омиљеног посланика, нашег старог познаника проту Матија Ненадовића; њему су били дали обширно пуномоћије и молбу, да европски владаоци раде код Порте, да она опрости српскоме народу, и већ милостивије с њиме управља. Лакше је било уважити молбе бежавших војвода; за њих се заузме код двора аустриског цар Александар I, и још у месецу Марту гроф Нессељрода извести Карађорђа да му је наклоњен руски господар. Јунија мес. добије писмени извештај од Максима Јакшића, који му то исто јавља. Јула месеца, аустриска влада морала је одпустити у Русију Србе, које је била задржала. Руски посланик код бечког двора гроф Штакељберг пошље Карађорђу и његовим друговима руске пасоше; а у месецу Августу и новце за путни трошак. 17 Септембра Карађорђе и његови пређашњи другови и млоги прости Срби, који се нису смели вратити у отачаство крену се на пут, „оставивши све своје имање у рукама немачке власти“, а 26. Октомбра стигну у Хотин, где добију од руског цара пристојно издржање. Млого је тужну поруку дао био српски народ Матију Ненадовићу; писмо управљено на Матију Ненадовића, подписао је био Милош и јошт десет војвода, капетана и кнезова, у Топчидеру 8. Августа, 1814 год.;*) а пуномоћије су под-

---

*) Ово је писмо упућено било на Проту Ненадовића и Петра Молера; а не на самог Ненадовића; види 219 стр. мемоари. Превод.

писали 17 људи 15. Авг. исте год. У писму било је написано: „ви све знате наше јадно стање, шта смо претрпили и шта сад трпимо, од проклети лавови уста до грла обзинути, који нам већ дисати нададу: глобе велике и неизказате, зулум нестерпим, страх и трепет у стару и младу, кад ћемо сви бити исечени од љутог мача турског. И сад данак порезаше без броја, који нигда издати не можемо, овако поарани и попаљени, него морамо удну децу продавати, у кога пређе поробљена нису, те ово исплаћивати, за које смо се сад и посастали порезу резати, а другчије не би се смели нигди ни састати. Зато овом приликом вама, а ви морате и прочим, коме треба од наши саопштити, и великим вас богом саваотом заклињемо, да нам истину јавите, је ли наше сунце од востока и наша надежда са свим угасила се, и је ли нас наш велики цар Александар са свим оставио? Је ли се нас наш цар са свим одрекао? је ли наш цар нас жалостни, тужни и никад неутјешими јединоверни род свој Турцима и њихову скверному олтару, и преисподњем грлу на жертву поклонио? Је ли цар наш с Турчином мир учинио на 40 год. како овди нама Турци казују? Ах, горе нам о горе! нам! остављеним, под најжесточим мучитељем на свету, да и остатак Србаља до конца истребљени будемо. Господине прото! камо перва обећања нашега цара? кад си најпре из Петробурга дошао, у почетку војне наше и нама постарима, потајно казивао, да ми имамо нашег христијанског цара, великог Александра, који ће нас скоро избавити и својим крилом покрити, управљати и нама судити, а неће нам судити ни Шокци, а некмоли проклетиТурци. А ми смо јадни све то веровали, и под истом надеждом живили и крепили се, себе и децу нашу на жертву давали, које смо после и сви јавно осведочени чрез царске посланике, ђенерале, господина Радофиникина и Недобе, који су у Београду седили; после осведочени чрез г. архимандрита Филиповића, росиског каваљера и чрез архимандрита студеничког г. Мелентија Никшића, који је био у Петробургу; увјерени чрез росиску војску у Србији по квартирима у Београду бившу и најпосле чрез г. ђенерала Ивелича у манастиру Враћевшници на сабору пред свима војводама и војницима и његове у име цара заклетве: да нас Росија оставити неће; и чрез крстова и ордена наши бивши старешина на персима истим господином Ивеличем донети, и друге млоге неизказане сведочбе. Са свим смо били уверени сви, да Сербија није Сербија, већ нова да је Росија, које су и сами Турци и Немци признавали, и нас Московима звали у време среће наше, а сад нам се поругавају и зову нас јаловим Московима. А нама није познато зашто нас наш цар остави овако. Или сви гореспоменути казиваоци и

наше бивше старешине нас лагаше, или су они томе и криви, те нас велики наш цар остави и на жертву богохуљнику поклони. Ми народ пред Богом и пред свим светом невини зато ово вама пишемо, ако су бивше старешине неке некуд и отерате, како чујемо, ваља да су их криве нашли, али ви фала Богу нисте, јер знамо, да се нисте замерили ни код цара ни код народа. Вама је слободно у име угњетеног народа ићи цару и просити. А где су вам други? зашто се и опет не трудите? Трошка ако немате, зашто пешке не идете, и леба не просите, док до цара дођете; на путу умрите од глади, и ми браћа ваша и род умиремо сваки минут од страха и зулума по путови, ми на вас уздамо се. да ће те ви саједините сузе ваше са сузама нашим и да ћете непрестано умивати ноге и престол нашега великог цара Александра и велике надежде Русије, и духа, којим још једва дишемо, које чујемо, да је и туђе многе народе избавио од зулума, дигао и прославио. Нека излије милост и славу своју, којом га је вишња десница прославила, и на нас јединовјерни и јединокрвни убоги род свој што скорије, да до конца не будемо истребљени, да у страху сви вообще вјеру своју као Босна и Вук Бранковић богомерску Турску не примимо. Зато отиђите, просите и видите, је смо ли са свим од нашег цара остављени, дођите и кажите нам коју од вас чекамо, тако вам великога Бога и Христова страшнаго втораго пришествија и суда. Ако не одете и не дођете скоро да нам истину кажете, то сви од малог до великог ваши соперници да будемо на страшном суду божијем! (86).

Тек у Децембру месецу могао се кренути прота Ненадовић и поћи на пут из Карловаца у Беч; 15. Децембра стигне у Беч. Овди је он пет и по месеци походио руске, аустриске, инглеске и пруске дипломате, који се бијаху сакупили на бечки конгрес. Прота је водио дневник о свима својим преговорима и бележио све у њ, шта су му гди и у ком посланству говорили ([87])

Најчешће и најрадије ишао је Ненадовић код руских дипломата, с којима је најпре и одпочео своје преговоре. 16. Дец., био је код Недобе и предао му писмо, у коме беху описане све невоље србске а сутра дан саопшти му, да има код себе „полномпчіе" и печат војвода, да може по његову савету писати молбе у име Срба, како оних, што осташе у постојбини, тако и оних, који се још налазе на левој обали Саве. Недоба одведе Ненадовића, у канцеларију код графа Каподистрије. Српски прота исприча овоме племенитом заштитнику угњетених народа, о зулумима, турске владе у Србији; он му је причао: како Србе без разлике старо и младо, мушко и женско, секу ве-

шају на коље набијају; робе и харају; народ последњи пут моли за одбрану од руског цара, као свога заштитника, па онда од свију његових савезника, хришћанских царева. Граф Каподистрија, одобри намеру, да се даде молба владаоцима свију великих држава; посаветовао је, да Ненадовић преко Булгакова измоли аудијенцију код Александра I. а ако ову не узмогне добити, то да гледа прилику, па да преда сам молбу цару у руке, у цркви или кад буде излазио из цркве; на последку посаветовао му, да молбу да његовом секретару Стурзи на преглед. Кад је Ненадовић, показао овоме своју молбу, Стурза одговори: „добро, добро! Само додајте још тачку, да цареви буду милостиви, да помире српски народ са султаном, и да султан не поступа са Србима, као са жртвом, већ као са својима поданицима и „платежницима“. По савету Стурзе, Ненадовић напише код куће четири молбе: за руског, аустриског, инглеског и пруског владаоца и преда их Недоби. Недоба начини из ових молаба кратки извод главних тачака, да предходно поднесе цару Александру. Саму пак молбу на име руског цара, саветовао је Недоба, да се скрати и да се употреби повише руских речи, како би цару било пријатније читати. Недоба посаветује Ненадовићу, да се напише молба графу Несељроди на немачком језику, те да му он изради аудиенцију код цара и да се заузме за српски народ како код Александра I. тако и код његових савезника. 20. Децембра, била је предата молба Несељроди, на тог истог дана види се Ненадовић с Булгаковим и секретарем Даниловским, који су га обнадеждавали, како су знали. Сутра дан била је предата молба цару Александру, пошто је на ново била преписана. Од тог времена Ненадовић је сваки дан одлазио у руску канцеларију и походио руске чиновнике. 24. Децембра Булгаков и Недоба саветовали су Ненадовићу, да преда, што брже може, молбе и другим владаоцима. Тог је дана био Ненадовић, код аустриског министра, графа Врбне и преда молбу. 28. јављено му је, да ће зацело добити аудиенцију код аустриског ћесара; а исти дан предате су молбе пруском и инглеском посланству. У инглеском посланству одговоре Ненадовићу, да се нерадо подухваћају тога посла, јер се налазе у пријатељству са султаном. — „Баш зато, ми вас и молимо, одговори Ненадовић, што сте ви у пријатељству са султаном; он ће најбоље послушати своје пријатеље и заповеди ће, да се престане од онога над Србима свирепства“. Сад упитају Ненадовића, „на ком је језику молба?“ — „На немачком“ одговори Ненадовић. „Ми ни смо добри Немци“, одговоре Инглези и рекну да молбу напишу на латинском језику. У стану пруског краља одговоре Ненадовићу, да они већ

знаду о чему Срби моле, но нека поднесу молбу пруском посланику код бечког двора Гумбољту. После два дана дође Ненадовићу момак из пруског посланства и јави, да молбу треба предати пруском краљу преко Гарденберга. Ненадовић јави руским дипломатима о току преговора са Аустријанцима, Прусима и Инглезима. Али се у брзо Пруси отресу Срба обећавши, да ће о њима рећи добру реч у Цариграду и, пошто је био Ненадовић 14 пута у пруском посланству, више није ни ишао. Инглези се отресу Срба још брже: Кад је Ненадовић пети пут био у њихном посланству, њему кажу да инглески двор није намеран да се меша у српске ствари, и њему саветују да се тако јавно не шета по Бечу. Још је остало надање на Русију и Аустрију. Аустриски дипломати овом приликом покажу Ненадовићу све, шта су имали противу пређашњих војвода српског народа: „Знамо ми добро да прост народ није крив“, говорио је Ненадовићу саветник посланства Худелист: „но су криве његове старешине; а особито онај неваљали и гнусни Сенат, који је био у Београду, они су т. ј. сенатори притесњавали наше поданике, сметали редовној трговини, бунили наше поданике противу ћесара и тиме су унесрећили млоге граничаре; тако су били погордили се у време своје случајне среће, да нису ни једнога императора у Европи равњали са собом; својом прекомерном надутошћу, довели су нас, своје суседе до тога, да смо ми магнати готови, молити ћесара, да пошље неколко полкова на Београд и да га разори. А међутим ко вам је подпомагао добрим саветима и џебаном? Ко је радио код Порте за вас? — Ми смо све предвидили, шта ће бити са вама, па опет вас нисмо оставили, примили смо оне, који су побегли нама и нисмо их издали Турцима?“ Ненадовић и опет замоли за аудиенцију код цара; то му буде обећано. И 5. јануара Франц I. прими српске посланике. Пошто им изговори дугачку беседу, у којој спомене своја пређашња благодејања српскоме народу, он обећа да ће заповедити свом посланику у Цариграду, да ради код султана да престане гоњење Срба; а њих посаветује да остану у Бечу и да чекају одговор. Ненадовић очекујући посљедице овог обећања, скоро сваки дан походио је руске дипломате. Несељрода му је говорио, да је већ руски цар више пута писао султану и молио, да престану тиранства у Србији; саглашавао се са Ненадовићем да Срби све и сва могу очекиват само од Русије, и ако српски народ буде истребљен, то ће се приписати неатости о њему руског цара, као заштитника Србије. Но Ненадовић није могао добити аудиенцију код цара Александра; а међутим из Србије долазиле су нове тужбе и описи турског зулумћарења. Турци су особито беснили у почетку јануара: само у Београду било је уби-

јено 173 Србина; у Крагујевцу посечено 50, а 86 лежало у тамници, које је очекивала така иста судбина; у Чачку је погубљено 78 људи; у Драгачеву 60. Ненадовић најпре полети аустриским дипломатима: њему повторе пређашња обећања, додавши, да је султан наклоњен да учини милост, но свирепствује проклети Сулеман-паша; затим Ненадовић оде руским дипломатима, они му посаветују, да он пише кнезовима, да моле патријарха цариградског преко београдског митрополита нек он моли султана, да помилује Србе. У фебруару стигну нова писма из Србије онако исто жалосна као и пређашња. На овај мах Ненадовић већ није више ишао у аустриску канцеларију; он није у њој био од 5. фебруара до 18. априла. У почетку марта опет стигну нови гласи из Београда; Турци терају Србе, те утврђују градове, говорећи, да се очекује ратовање с московом; држе код себе све кнезове, међу, којима је и Милош Обреновић, и траже, да они доведу у Београд око три иљаде најодабраних Срба, да их казне; а у противном случају саме ће старешине платити својим главама. На то Булгаков и Недоба, кажу Ненадовићу, који им је ово јавио: то је мучно веровати и не смемо цару представљати.

Брзо након тога Ненадовић добије писмо, у коме српске старешине, траже од њега да им се да једанпут ма какав али последњи одговор: имали надежде на помоћ од Русије? Ненадовић је добио ово писмо 18 Марта, и неколико дана узастопце ишао је грофу Несељроди, преда у руску канцеларију копију од писма, па је чекао одговора; њега су једнако молили „дођи сутра." Тад Ненадовић напише у Београд: нема! кнезови ништа нема! наш посао не иде!" 29 Марта дозна Ненадовић да је аустриско правителство учинило наредбу, да закуне на поданство све оне Србе, који су се још задржали били у Аустрији, а тко-ли на то не пристане, да одма одлази, било у Турску, било у Русију. На послетку 23 Априла стигне глас, да су Срби наново устали на Турке под управом Милоша Обреновића. Ненадовић одма саопшти о овоме у руску дипломатску канцеларију; а 27 Априла преда дугачку молбу на име Александра I. молећи га да пошље устаницима барем новаца. Но није било никаква одговора на ову молбу. Тад Ненадовић почне радити да добије изнова аудијенцију код аустријског ћесара. Франц I. позове к себи Ненадовића 8 Маја. Ненадовић представи ћесару узроке, због којих су Срби на ново устали. Франц му на то рекне: „ви сте упливали у једну воду, из које ћете мучно испливати; ја вас сажалујем и рад сам да испливате; а све знам шта сте трпили; мени је од граничних команданата познато." Кад је Ненадовић замолио за помоћ, ћесар га упита „шта иштете и какву

помоћ?“ Ненадовић одговори: „онакву, какву сте нам чинили од 1804. до 1813. године.“ Франц I. на то рече: „ја сам једном послао вам барута и олова, па и то је мало“. — „Ми зато и молимо рекне Ненадовић, и оно узапћено оружије да даду.“ Ћесар на то примети: „е, да дам вама пушке да пуцате на Турке?“ Не да пуцамо одговори Ненадовић, но да се бранимо, док нас ваше величанство са осталим савезницима не заштитити.“ На то ћесар упита: „јесте ли били ви код цара Александра?“ Ненадовић одгори: „просили смо пак нас не пушта к себи.“ На то Франц I. рекне испрекидано: „а вражје политике! Мисли он да нико не зна, шта он ради са Србима!...., а зашто вас не пусти к себи? — ал ваљда неће зато, што је у моме двору? — а то је све једно.“ После тога Ненадовић замоли ћесара, да дозволи, да се Срби, који су пребегли у Аустрију, могу слободно у Србију повратити. „А ко вам брани? хоћеш ли и ти ићи кући?“ „хоћу ваше величество кад нам прошену милост поклоните.“ — „Почекај мало у Бечу, док добијеш одговор:“ одговори император и с овим речма сврши разговор с Ненадовићем. С тога времена обијао је прагове Ненадовић аустријског министарства спољних послова, скоро сваки дан. Њему су казали да нема ништа. Тад Ненадовић објави саветнику Преверу „ако ви нас отерате, ми ћемо опет доћи; десет пута, ако нас отерате, ми ћемо и иљаду пута доћи и за милост просити.“ Ненадовићу тада кажу одсудно; „никаквог српског оружја код нас нема и ништа вам помоћи неможемо.“ Готово таки исти одговор добије Ненадовић и у руском посланству. 23 Маја Ненадовић видио се с грофом Булгаковим, говорио му: „последњи пут молим вашу светлост, да нам Русија да сада новаца и одпусти нашег врховног вожда.“ „А ко њега држи?“ одговори Булгаков. „Ако хоће, то ће и сам отићи у Србију“. 28 Маја дати су били новци, а одречена свака друга помоћ. (⁸⁹). „Русија не може вам помоћи сада да вам неби тиме наудила“ одговоре Ненадовићу у руском посланству. „Ми се бојимо да у какву замерку код Руса не паднемо“ рекне Ненадовић. „Ви се тога не бојте, Русија зна вашу жељу и привrженост к њој; но сада тако је, да морате радити сами.“

Одма за тим опусти Беч; савезници су полетили француским међама, да сврше посао с Наполеоном. Срби су били остављени, да сами раде. Историци који су писали о бечком конгресу, обично говоре, да никада није било таког весеља у Бечу, као у време тога скупа европских владара. Али мемоари Ненадовићеви показују потомству и оне у потаји проливене српске сузе, које нису биле виђене у време општег смеха и уживања.

ГЛАВА III.

До једренског мира.

Повратак турске власти у Србији, није сам по себи могао бити још тако велика несрећа по српски народ, која се не би могла одклонити. Такав управљач, као што беше Хаџи-мустафа, кога су праведно звали „српска мајка“ могао је утишати народ, после оног силног напрезања, које је у свима крајевима Србије пуних 10, год. трајало. Сад су могле пострадати само старешине и војводе, које су већином побегале у Аустрију; јер они су могли опасни бити Турцима, својим утицајем на народ; но сада се нису могла вратити срећна времена Хаџи-мустафина; једно због тога, што су Турци дочепавши се власти после дуге борбе са Србима, који су за време ове борбе ступили у савез са највећим непријатељима портиним; а друго, што је нови паша Сулеман био потурица босански и крвни непријатељ Срба, као и сви Турци око њега. И ако су и једни и други говорили једним истим језиком, били једног истог племена, опет православни Срби нису могли заборавити, да су Бошњаци потурчили се само зато, да задрже власт у рукама и своје спахилуке. Народне су песме напомињале, да је Косовска битка изгубљена због издаје Бошњака и њихова бана. Бошњаци Турци сматрали су у Србима вечне сведоке оне црне издаје, коју учинише предци њихови народу; они се грозе, кад им прави Турчин османлија, напомене, да су једнога племена са Србима. Бошњаци Турци, који очуваше језик, сами себе називају Турцима, сматрајући само османлије, као дошљаке у њихову земљу. Ако је порта хтела да умири Србију, то је учинила највећу погрешку, што је поставила Сулемана за београдског пашу, а ако је хтела да се освети Србима, то није могла учинити бољега избора. К овоме придружи се још и ова околност: Срби, кад су одржали прве победе над Турцима, они принуде млоге Турке те се покрсте; сад ови силом Хришћани врате се у своју пређашњу веру и постану страшни гониоци својих скорашњих победиоца. Желећи скинути са себе нанешену љагу због одпадања од вере мухамедове, они су једнако подстрекавали Сулеман-пашу, да гони Хришћане. Лични карактер Сулеманов подпуно је одговарао оној улози која му је тако дошла у део. Сваки дан долазаху нове и

нове гомиле Бошњака београдском паши, које немајући другог начина живлења тражиле су службу државну. Не прође млого а број турских чиновника у Србији удвоји се према пређашњем броју. Но осим сталне одређене власти, Сулеман заведе сердаре и друге комесаре, који су једнако тумарали из краја у крај, те надгледали покорену земљу. Све се то повратило на леђа народу. Кулуци се умложе, на које су терали народ гомилама да ради за права бога. Градови и вароши препунише се Турцима, куда су Срби морали носити све што требаше да се тај џган зарани, где су их сналазиле беде, свакојако увреде а често и сама смрт.

Сваки је Турчин држао да има право, да огули свакога Србина до голе душе: он је свакада могао рећи, да је ствар, коју је од Србина отео, била пре његова или његовог рођака и да је зграбљена у време устанка. Народње се патње увећаше, од кад се појави страшна чума у српским долинама, које су биле овлажене скоро пролитом крвљу и окужене трулежом лешева. Турци се по свом обичају користе, и овом општом несрећом. и како су Срби под кулук оправљали забатаљене градове, убијали су их Турци изговарајући се да их мори чума. Сад је све то било млого теже подносити Србима, него пре устапка, јер су већ били познали, шта значи народна самосталност.

Пре или после морала је букнути нова борба између хришћана и Турака у овој земљи, од које су дигли руке не само њене суседне државе, већ и њене пређашње војводе. У јесен 1814 год. пожешки муселим, Летиф, бегајући од чуме, настани се у манастиру Трнави. Једном док се бавио у Карановцу, куда је отишао својим послом, заподене се свађа између његових слугу и Срба, међу којима био је игуман Паисије и брат Сјеничког војводе Хаџи Продана. Свађа се сврши тим што побију Турке. Хаџи Продан, који је био заједно с Летиф-агом, кад дозна, шта се догодило сакрије се, и одма за тим букне буна у округу: пожешком, јагодинском и једном крају крагујевачког. Устаници позиваше Милоша, да дигне противу Турака: руднички и ужички округ и да буде у овом устанку народном оно, што је Карађорђе био у првом. Но Милош је видио, да прилике нису таке, да би се могло надати да шта може бити од устанка: приближавала се зима, а чума још није била престала. Осим тога не беше довољно новаца, оружија ни ране. Уз то Милош се бојао, да Срби, који су кулучили у Београду не плате главом због устанка у јужним округ. Из Аустрије није се могло добити никакве помоћи, као у попрошлог устанка, и још не беху одређени збегови за жене и на случај, ако се устанак далеко распротре. На последку гла-

сови, које је Милош добијао из Беча од Матије Ненадовића, не могоше, дати поуздања Милошу, да подстакне народњу борбу. Он одговори Хаџи-Продану, да он не може пристати на његов план, већ саветује и њему, да се умири, и не титра главом и не губи народ. Попа Симу, кога му је Хаџи-Продан пратио, пошље у Београд Сулеман-паши, да јави, због чега се догодила буна. Затим Милош сазове Србе рудничког округа, па заједно са муселимом крене се у места, где се догодила буна, и стане народ склањати на мир, говорећи између осталог, да сад није време устанку, а да је време он би знао то боље него други, и први би подигао буну. Народ се смири сад; а Хаџи-Продан распусти своју војску и пусти Турке, које је био заробио, а сам побегне. Милош пошље једну чету Срба и Турака у манастир Трнаву, ~~која доведе Хаџи-Проданову~~ породицу. У броју ухваћених била је и Петрија, синовица Пљакића, зета Карађорђевог, која је била удата за сина Хаџи-Проданова, жена врло лепа и млада; њој је највише претила опасност као рођаки Карађорђевој, ако би је случајно предали Турцима. Милош је преобуче у мушко одело, подмити Турке, и тако јој да прилику да утече.

Кад је Сулеман-паша дознао о буни он пошље свога ћају (помоћника) с војском, и дозволи му да пљачка и роби; а Милошу напише писмо, молећи га, да подпомаже утишати устанак, а обећа му при том, да никога неће ни глава заболети, осим Хаџи-Продана и његових рођака. У Чачку се Милош састане с Ћаја-пашом; али како у крагујевачком округу још није устанак утишат био, Милош је морао поћи тамо са 2.000 Срба и 100 Турака. Већи део устаника покори се и преда пет својих вођа; а остали у малом броју сретну Милоша у Књићу и премда је с Милошем било више од хиљаде Срба и око 100 Турака, но бунтовници, којих није било до само неколико стотина опет одрже мегдан, једно зато, што су с Милошем били људи од реда и то више с батинама; а друго што Милошевци нису баш ни хтели управо да се бију са бунтовницима, него само мало да их уплаше. Бунтовници омркну на бојишту али видећи, да је Милош противан тој буни отиду ноћу сваки својој кући с оружијем. Како Милоша није било у Чачку, Ћаја-паша похвата неколико старешина, па се крене Крагујевцу с том намером, да опљачка неколико села, која су највише учествовала у буни. Милош га сад замоли, да одустане од такве намере, претећи му, да ће га оставити и прекинути свој саобраћај, са народом. Паша послуша Милоша, задовољавајући се тим, што је похватао старешине и друге важније људе у Крагујевцу и Јагодини. Све своје, заробљенике, на броју 115 људ

ним местима и селима, те спремали народ за буну. Већ су имали млого једномишљеника. Сви су једва чекали, кад ће се Милош повратити из Београда. Но ево он сам стигне, и каже, да им нема другога спасења, него да устану на оружје и да се боре с Турцима, док сви не изгину. Сви који су ту били закуну се Милошу, да ће га слушати, и да су спремни положити свој живот за њега; он се закуне опет, да их неће издати и да ће с њима умрети. Сад се већ могао одпочети устанак, но Мило[illegible]ожи до пролећа, и свога брата Јеврема пошље са воловима у Аустрију, секретара Димитрија пошље по разним местима, да купи неисплаћене дације, намеравајући употребити ове новце на устанак. А и он сам спремао је неопходне припреме за буну. Он јави такође Србима, пребегшим у Маџарску да се поврате како чују за устанак; а Србе аустриске молио је, да скупљају новце и џебану. У овом случају Милош је радио врло смотрено: дању обично се занимао земљоделским пословима а ноћу је слао гласнике у суседне округе.

Тако је Милош хтео да одгоди почетак буне, али народ устане на Турке пре одређеног времена. Кнез Ломо на Цветни четвртак растера Турке, који су купили харач по Јасеници; а Милошев брат, Јован, Симо Паштрмац и Благоје из Кнића на Лазареву суботу: убију порешчију у селу Коњуши. Милош у то време десио се у Брусници код Ашин-бега, коме је 1813 год. оружје положио. А како су они од тога времена били побратими, и задали један другом веру, да ће један другог чувати, Милош учини на руку Ашин-бегу, те умакне у град ужички и сакрије се. Међутим Ломо удари на Рудник, обколи га, и преваром склони Турке на мир; но кад Турци изађу из шанца, Срби нападну на њих и све побију, осим једнога, који се умеша међу Србе и понуди Лому свој сребрни нож с овим речма: „на ти, Ломо, мојн нож. Ако и мене убију Срби као мога агу, оно барем нож мој нек носи таки јунак; ако ли ме пустиш жива, да ти је Богом просто носи га и опомињи се мене.“ Ломо узме нож. па пође, да га задене за појас, а Турчин потегне из пиштоља и убије Лома на месту, па онда ободе коња. Срби полете за њим, но добар хат изнесе Турчина. Милош на Цвети дође у Таково и онај дан ондн учини скупштину с људима, који су се код цркве десили. Милош јавно почне говорити, да се мора устати противу Турака; сви у глас нађу да не може другојачије бити, па шта више и сами старци и кметови, који су свакада били противни буни. Затим сви сложно стану молити Милоша, да им он буде старешина. Милош им одговори да ће им бити старешина, но хоће да га сви слушају; народ се, закуне на то. Сад Милош оде у Црнуће с људима, који су се по

највише одликовали у боју противу Турака, па после дугога премишљања и већања, отиде у вајат, те се обуче у своје војводске хаљине и припаше сребрно оружје, изађе, носећи у рукама војводски барјак, који преда Сими Паштрмцу и рекне: „Ево мене, а ето вам рата с Турцима.“ У свима, који су овди били заигра срце од радости, кад Милоша овако виде, и више му се обрадују, него озебао сунцу. Барјак побију пред кућом Милошевом, око кога се са свих страна почеше прикупљати оружани јунаци. У то време, кад су јунаци играли у колу около барјака и певали песме у место свирала, Милош је седио у соби с писаром и расписивао писма на све стране, да устају на оружје и да бију Турке; но народ и сам скочи: свуда изнесе сакривено оружје и саставе се чете војничке.

Кад Сулеман-паша чује, да се народ дигао на оружје, он пошље једног бимбашу с неколико стотина Турака и Срба, придодавши му обор кнеза београдског, округа Аксентија. Сулеман-паша надао се, да ће кнезу Аксентију изаћи за руком, да утиша ову буну, као што је угушио Милош Хаџи-Продановy. Милош срете у Рудавцима (на граници окр. београдског и крагујевачког) Турке, који су противу њега послати; Турци, пошто се сударе с Милошем ушанче се овди. Милош остави овди Милутина Гарашанина, да мотри на Турке, а он на Васкрс дође у монастир Моравце, постојећи на граници: руднич. ваљев. и београдског округа. И ту му изађе за руком да охрабри народ, који страдаше од зулума и ту се стадоше прибирати нове чете оружаних људи, за тим похита у Чачак, где су његов брат Јован и Мутап били опколили Турке, који су се наскоро ушанчали малим шанцем око џамије. Кад Милош овди дође, дозна, да су Турци ухватили у Остружници његовог брата Јеврема, који је терао волове у Аустрију, па му отели новце и волове, а њега одвели у Београд; а осим тога стигне му глас, да је Ћаја-паша изишао из Београда с 12.000 војске, продро на Рудавцима, па иде Чачку. Сад Милош заповеди Јовану Обреновићу и Лазару Мутапу, да гледају ма како, да похватају опкољене у Чачку Турке, а он се врати да пази за Ћаја-пашом.

Међутим Ћаја-паша, харао је, палио села око пута и убијао Србе, које је путем наилазио. Народ се поплаши, и неколико старих кметова, стану наговарати народ, да је боље предати се Турцима, те спасти тако своје породице, куће и имања, него да их Турци одведу у ропство, и сасвим упропасте. Многи Срби, који су били с Милошем, оставе га и разбегну се у своја села. Милош се на једанпут окрете у очајном положају: најотважнији људи предлагали су последње сретство, да побију своје жене и децу, да се тако не боје

зулума турског за њих, па онда без страха и бриге, да се бију с Турцима. Милошева жена Љубица, млада и лепа, видећи свога мужа, да је у очајању, с подсмехом упита Милоша и Србе, који су још с њиме остали: „О, зар сте већ ослободили земљу од Турака?“ А кад јој Милош исприча шта је и како је, Љубица га стане прекоревати: „куд бегате? говорила је она, зар није боље умрети на бојном пољу? Идите противу Турака: народ ће се охрабрити кад види вас, да се бијете, и они који су побегли вратиће се, пошто посакривају своје породице у збегове; правда је с нама и света Богородица неће нас оставити.“ За тим окрене се Милошу и дода: „Ти се може бити, бојиш да ми живи не паднемо Турцима у руке? Ја заклињем нашег верног слугу Марка Штитарца да нас поубија у опасном часу: мене, моје ћери, снаху и свекрву.“ Штитарац је био један од оних људи, који су слепо верни ономе, коме још од детињства служе и који не разбирају много о ономе, што им се заповеди. Он даде реч, да ће поубијати све женскиње, чим види, да се Турци приближују. После речи Љубичиних Милош и његово друштво размисле се, и реше да иду сами на Турке, да сви изгину бијући се. Но на срећу баш у то време стиже им Јован Добрача с 500 добро наоружаних Гружана и Милић Дринчић с 200 Црногораца, који су продрли кроз рудничке планине. Страх и очајање, сад се окрене на радост и наду. Милош са свом овом четом похита Чачку, куда је већ стигао Ћаја-паша. Турци беху на десној обали Мораве, а Милош се заустави на левој, и стане градити шанац на Љубићу, куда беху узмакли Срби, који су пре тога опсели Чачак. Сутра дан Турци ударе на чете, које се беху прикупиле око Милоша; но Срби их узбију. Док су се Турци били с Милошем, оставе турски логор десет старих кметова који су помагали паши да умири народ. Ове кметове повата Милошева стража и доведе своме војводи на Љубић, где их Срби као издаице народа одмах потуку. Међу тим су Турци непрестано прелазили преко Мораве и нападали на Србе; но Срби се нису дали потиснути и одбијаху Турке. Овако држање Срба охрабри устанике, те се после неколико дана придруже још нове наоружане чете Милошу. У то време дође глас, да од Ваљева иде помоћ Ћаја-паши, и да је из Београда изашло неколико стотина Турака, већином спахија, па се наместили у Палежу. Милош преда управу над Љубићким станом свом брату Јовану Обреновићу, Милића Дринчића пошље пред ваљевске Турке, а сам оде на Палеж. Милић одмах разбије ваљевске Турке и врати се на Љубић. Милош пошто је неколико дана узалуд држао опкољен Палеж, употреби мајсторију, обичну код Срба при

опсадама. Он заповеди, те у оближњим селима пограде двоколице с прикованим одозго даскама, за које се заклонити могло, па с овим покретним браником Срби се примакну Палежу, и потраже да се Турци предаду. Турци су већ познавали овако војевање код Срба, па се поплаше и побегну. Срби се пусте за њима и потуку их без отпора, тако, да једва десети део врати се у Београд. Победа ова била је значајна за Србе, и с тога што су они нашли у Палежу много оружја, џебане и један топ. Поред овога Срби добивши Палеж, завладаше простором дуж Саве од Београда до Шапца, стадоше добијати помоћ од аустријских Срба, услед чега врате им се многе пређашње војводе, које су биле побегле с Карађорђем у Аустрију као: Стојан Чупић, Петар Молер, Павле Цукић, Симо Катић, Симо Ненадовић, синовац проте Ненадовића, Бојо Богићевић, прото Никола Смиљанић, капетан Илија Срдановић, кнез Милоје Тодоровић, кнез Максим Рашковић и други, који су прешли преко Саве са својим људима, и донели праха и оружја. Сви оду на Ваљево, но оклевали су и бојали се ударити на Турке. Кад за то Милош дозна, дође сам у Ваљево и овако им рече: „ви, браћо, може бити, да сте чекали мене, али ја сад н[redacted]ам кога чекати: цар ми ни краљ неће доћи у помоћ. Ако с[redacted]д станем плашити и не сме днем се њима прикучивати, шта [redacted]људи радити?“ Тог истог дана удари Милош на Ваљево. Кад Турци дознаше да их је сам Милош опколио нагну бегати. Срби хтедоше их терати, но их Милош заустави говорећи: „нека беже, ја им не сметам, камо срећа, да хоће тако и сви остали да побегну од нас!“ (**) Сутра дан Милош је имао опет састанак с Молером и Цукићем. На овом састанку био је занимљив разговор, између нових војвода српског народа и војвода, које су 1813 г. побегле у Аустрију. „Ево брате Милошу! рекне Молер, ми у име Бога опет устадосмо на Турке и подигосмо народ противу њих; него ко ће бити старешина овоме народу?“ На то Милош одговори: „то је најмања брига, него најпре, да видимо, где ће бити старешина; да гледамо како ћемо Турке истерати између себе, и како ћемо свршити ово, што смо почели; а старешину је ласно наћи; ако ли сад баш за тим стоји, буди ти старешина.“ Онда Молер рече: „ја, брате старешина бити нећу; али да не будеш ни ти, а да не буде ни Цукић, нити икоји други, да изађе да рече: ја сам господар као Карађорђе; него нас четворица: ја, ти, Цукић и прота Ненадовић, као четири једнака брата, да старешујемо и заповедамо сваки на своме крају, и на то сад да се потпишемо.“ — „Добро, одговори Милош, али се ја на

то нећу потписивати, нити се противити, да тако не буде; јер нас троица и онако смо такве старешине, а прота ако из Беча дође, и он ће бити четврти; али сад, да се ми потпишемо, ко ће бити у туђој кући старешина, то би било, баш као они што су секли ражањ, а зец још у шуми.“ У тај мах дође Стојан Чупић и тако се разговор прекине и они се растану, сумњајући један о другом. Тек што је се Милош растао с њима, Цукић убије једног кнеза, који је био привржен Милошу. Народ се побуни. Једни су тражили, да се Цукићу и Молеру суди, а други, да се побију; но Милош утиша народ и спасе себичне војводе, које су му још потребовале због рата с Турцима. (*1) По том Милош остави Молера, да чува западне границе Србије од Сокола до Сребрнице, а он узме Цукића са собом и врати се Чачку. Овде су Турци сваки дан тукли се са Србима, пљачкали и разоравали оближња места, они су поробили многе породице по Драгачеву, и много су народа побили под Овчаром, поред манастира Никоља, Сретења и Преображења, жене и старци скакали су у реку, да од њих побегну, и таласи Мораве носили су мајке с малом децом у рукама, девојке, и Арнауте, који су за њима скакали у воду, да их поватају. На послетку дође Милош с новом војском и топовима, које је отео у последним победама. И кад при[illegible] ударе Турци на њега, он их разбије до ноге и они побегну у Чач[illegible] Тада се Срби спусте с брда Љубићкога и начине шанчеве поред Мораве. Сутра дан Турци ударе на Србе са различних страна. Најпре растерају коњанике, па потом продру у шанчеве. При овом јуришу Турака погине бивши барјактар Карађорђев Рајић, који није хтео оставити топове. После тога оспе се бој по пољу: Милош и Срби више пута слетали су са Љубића и Турке узбијали. Ноћ прекрати ову жестоку сечу и Срби кад се искупе на Љубићу, преброје живе, и нађу свега само 180 људи, а изјутра било их је 3.000. Турци поруше шанчеве, и одвуку топове у Чачак. Но и Турака је у овоме боју много изгинуло, а највећа несрећа била је за њих, што је и сам Ћаја-паша погинуо. После овога боја Турци нису седили дуго у Чачку. Они прикупе своју пљачку и робље па побегну на југ, како ће умаћи у Босну и Албанију. Срби потрче за њима у потеру. Турци побацају најпре пљачку и топове, а после стану остављати и робље. Турци су бежали раштркани, како је ко могао; Срби су убијали где су кога налазили, по јаругама и потоцима. Србин, који никада није убио Турчина могао је тај дан своје руке турском крвљу окрвавити. Турци су се били тако уплашили, да се нису ни бранили, већ бежали, који

је могао, а који нису могли бежати они су падали по путу и око пута. Гонећи Турке по неки су Срби мењали тај дан коња по десет пута.

Ту су се могли видити необични примери плашљивости Турске и јунаштва српског. Н. П. Милош види у једној гомили Турака, који су према њему косом бежали, Туркињу лепу, па рече својим момцима: „који ће отићи да ми доведе ону жену, да се не мучи бежећи, ево му сто гроша? онда његов кувар, Арсеније Андрејевић разигравши коња отиде“ и премда Турци опале на њега неколико пиштоља као и он на њих, па се разбегну, а он ухвати коња под Туркињом и доведе Милошу. Кад му Милош пружи обећаних сто гроша он не хтеде примити, него пољуби га у руку говорећи: „хвала господару ја сам код ње више нашао“. Најпосле Милош стане заустављати Србе да више не терају Турке говорећи: „прођите се браћо, за Бога! доста је већ, греота је од Бога“. А кад Срби престану гонити Турке, онда их дочекају Херцеговачки и Црногорски ајдуци и тако су их терали чак до границе албанске. Млоги су бежећи преко шума зашли у незнана места, па су лутајући по шумама умирали од глади, или су их сељаци похватали. Неки су се подавили у рекама, а неки изгинули по урвинама. На послетку Милош изда заповест: сваки Србин, који год има турског роба да га доведе пред господарски шатор; а у кога се год потом нађе турски роб главом ће својом платити. Тако искупише сво робље на једно место и постави се око њега стража; а који су били рањени, њима је учињена лекарска помоћ. Сутра дан рањене мету на носила, жене и децу на кола а људе на коње, па их све испрате у ужички град и предаду Турцима. Туркиње, које су овди заробљене биле хвалиле су великодушност Милошеву до неба, говорећи: „српска је вера права чиста вера, јер Срби поступају са својим робињама, као са својим сестрама, а Турци не само што силују жене и девојке, него и малу децу и старе бабе“. Тако су се ове Туркиње хвалиле и у Сјеници пред пашом. Милош је с намером поступао овако лепо са заробљеним Турцима.

Овако се сврши Ћаја-пашина крајина, после које београдски град остао је скоро без војске, а унутрашњост Србије ослободи се од турске власти. Кад је дознао Сулеман-паша, да је његов помоћник изгубио битку, одма ослободи Јеврема Обреновића и друге Србе, који су трунули у београдској тамници. Турци који су живили по варошима, побегну у градове. Срби заузму Крагујевац, Карановац и сам Милош обсади Пожаревац, који су очајнички браниле делибаше. Овди се Срби смету. Но Милош их је једнако одушевљавао: „куда

ћете несрећни синови? куда мислите да утечете? где вам је град, да се у њега сакријете? Већ ако жене под кецеље да вас сакрију? Натраг! Ту је кућа, ту је жена, ту су деца; то ако оставите, остало је све пропало. Који сад за мном не потрчи, оно мећу ја главу одсећи, нећу чекати да га Турци секу. Који удари на турски шанац онај истина може и умрети, а може и остати; али који уступи натраг, онај ће јамачно умрети од мене. А ево ја ћу пред вама напред ударити. Јуриш!“ Срби су морали јурнишити за својим вођом, и негледећи на очајничку одбрану Турака, продру у први шанац и стану се с њима бити пушкама, кундачки, и бости ножевима и чупати за вратове. Милош је свуда био први, тако да су га његови другови плачући окружавали и молили да се не излаже опасности. Турци морадоше побећи у други шанац.

Кад у јутру сване, Срби отворе читав пазар у турском шанцу хатова и рахтова, руха и оружја и свакога другог шићара доста продавало се јевтино. Србима се тако ослади ићи на јуриш, да су хтели тај исти дан да отму и друге шанчеве, но Милош не дадне, већ тек сутра дан пође пред њима опет на јуриш; други шанац би узет лакше, него први. Трећи дан освоје и трећи шанац. Турци се сакрију у последњи велики шанац и два мала јендека, који су били ископани око џамије и цркве. Одма Срби ударе и ова два обкопа освоје, но не могну истерати их из цркве, јер су они били заседи овди и пуцали кроз све прозоре. Срби опет нису хтели одустати већ су се тукли цео дан, и ништа нису ни јели ни пили; Милошу изађе за руком, те им пошље мешину ракије. Пред вече пробију Срби дувар на цркви с једне стране; неколико су пута улазили у олтар; но Турци их опет изгонили; на послетку изађе им за руком те истерају Турке из цркве, који се повуку у велики шанац где се на ново делије опкопале. Сутра дан видећи Турци, да им нема спасења, ступе у преговоре. Најпре су питали: које старешина међу Србима; њима одговоре, Милош. Турци нису веровали говорећи, Милош је царски кнез а устаници су се борили као ајдуци; но ако је заиста Милош ту, онда мора бити да је и раја с њиме, противу које они неће да се бију. Турци су тражили, да их пропусте с оружјем у рукама. Милош морао је пристати на то, јер добије гласе, да се примиче Дрини босански везир, Рушид-паша, онај исти, који је завојевао Србију 1813. год. а с југа велики везир Марашли-али паша.

Милош освојивши Пожаревац, крене се Карановцу, где Турци поднесу изјаву, да се желе предати. Милош пусти и ове непријатеље с оружјем у рукама и целим њиховим имањем и с њима пошље пи-

смо новопазарском паши, у коме га увераваше, да се Срби бију само противу Турака, који им чине зулуме; уз писмо пошље и мало дара. Паша му одговори писмом, у коме је исказивао своју благодарност, јер су Турци, које је Милош пустио из Карановца били становници новопазарског пашалука. Писмо се завршавало овим стиховима, који су доцније дошли у народње песме:

Диж се бане, на јелове гране!
Коси бане како си почео,
Само гледај да ти одкоси не покисну.

У то време прикучиваху се нови непријатељи: преко Дрине пређоше предстраже босанског везира под управом једног његовог паше; а од југа упутио се беше Ћуприји сам велики везир. Милош најпре пође Дрини, и охрабивши овди Србе, удари с њима на Турке дању, што од пре не чињаше. Срби с највећом брзином јуришише на турске шанчеве и Турци се морадоше разбећи. Срби заробе овди и самог пашу. С којим је Милош врло ласкаво поступао. Он га придржи код себе неколико дана, проразговара се с њиме о стању ствари у Србији, објасњавајући му, како они нису устали, да се одметну од султана да отму цареву земљу, већ устали су да се боре само противу зулумћара и траже да сами у земљи управљају. Кад је паша познао намере Милошеве одговори му: „да цар зна, какву војску ти имаш, он би народу овоме дао правицу какву год иште; само се чувај, да се не помешаш с каквим краљем, ако си рад, да твоје судство и господство над овом земљом остане, већ боље преклони се под заштиту султана, и он ћете учинити везиром над том земљом“. Кад Милош сврши разговор с пашом, поклони му лепа хата с ормом и 500 гр. па га испрати босанском везиру са свима заробљеним Турцима. Затим Милош остави Молера на ономе крају, да чува Дрину, а сам оде преко Београда у Јагодину српској војсци, која је била утаборена противу великог везира. Но Милош не беше још дошао до логора, а стиже му писмо од босанског везира, који га позиваше себи на састанак, да гледају да земљу умире и војне престану. Велики везир такође стане нудити Србима мир, говорећи да он као год што има од цара власт да земљу силом покори, тако има власт, да је на лепо умири. Милош остави место себе Вуицу Вуличевића, који се скоро беше вратио из Бесарабије преко Баната, да управља у јужном логору и овласти га, да може преговарати о миру с великим везиром. Сам оде на Дрину да чује разговор босанског везира, па после онога да прими уговоре о миру, кога бољи буду. Милош позове са собом три кнеза: Аврама Лукића, из нахије поже-

шке, Петра Оташевића, из крагујевачке и Николу Симеуновића из ваљевске. У Љешницу пошље им Рушид-паша, старог познаника Милошевог, Али-агу Серчесму, онога истог, коме је Милош положио оружје 1813. год. и кога је спасао у почетку другог устанка. Ага, закуне се Милошу, да га прима под своју заштиту; да ће га он чувати са својим делијама, и испратити натраг ако се с пашом не погоди. Милош му поверова. Рушид-паша, човек пуна и висока стаса, одпочне свој разговор с Милошем, који беше ослабио од напрегнутог и дугог труда овако: „Зар си ти Милош?“ — „ја сам, ја!“ — „Шта! Милош у Чачку! Милош у Пожаревцу! Милош у Дубљу! Милош свуда! А ја сам мислио, да ћу видити каквог дива!“ Затим одпочне се разговор зашто су Срби устали, где му Милош објасни, да је устанак букнуо само због зулума Сулеман-паше, који је упропастио сву земљу и противу кога тужбе нису допирале до султана. Рушид-паша показивао се као да верује казивању Милошеву; но кад пође реч о миру, он потражи да Срби предаду оружје, које су имали, да га он пошље цару као доказ њихове покорности. Тражећи ово од Срба Рушид-паша обећавао им је потпуну амнестију и да ће Сулеман-пашу кренути из Београда, а на његово место поставити блажијег управитеља. Нудити такве услове човеку, који је могао подићи на оружје цео народ, била је највећа наглост или савршено непознавање стања ствари. Милош није могао пристати на овакав предлог, а паша је опет љутио се и остајао при своме. Бојећи се Милош, да га Рушид-паша не задржи, потражи, да га пусти те да се договори са старешинама. Рушид-паша одговори, нек иду кнезови и секретар који су с њиме дошли и овај посао изврше, а он треба да остане ради даљег обавештења. Милош му одговори, да би народ послушао само њега једнога, а кнезовима неће нико веровати, нити ће их ко послушати; а ово и кнезови потврде. Осим тога и ага је захтевао да се Милош пусти, коме се он заклињао, да се ништа не боји док је он жив са својим делијама. Оваком настојавању морао је паша попустити, и ага испрати Милоша преко границе српске; а кад су се растали, он му посаветује: унапред не веруј никоме, па ни мени ако те и ја на веру звао будем. (93).

Међутим и велики везир пустио се био у преговоре, о миру са старешинама српске војске, која је била улогорена противу њега. Он није искао оружје од народа: „будите ви само цару покорни, говорио је везир, па ако хоћете носите не само пушке, већ и топове за појасом; и ако Бог да, ја ћу вас на хатове посадити и у скупоцене хаљине оденути“. Велики везир бојао се, да Рушид-паша пре њега

не углави мир с Србима; Вуица Вулићевић, прота Ненадовић и остале српске старешине, које су онди биле, тражили су, да обе стране престану од боја, па да Срби пошљу своје посланике, с његовом препоруком у Цариград, а велики везир да седи у Ћуприји, док се ти посланици не врате и не донесу ферман, како цар Србима све прашта и прима их у милост своју. Велики везир искао је, да га Срби пропусте у Београд, па онда посланици српски да иду у Цариград. Кад дође Милош у војени стан, велики везир пошље му свог Ћурчибашу, који је био Турчин, но закона римокатоличког. Посланик пашин донесе Милошу од великог везира бројанице, као знак најтврђе вере. Милош прими бројанице, углави побратимство с Ћурчибашом и оде с њиме у Ћуприју, где после млогог разговарања и уговарања пристану обојица на ово: 1) да Срби пропусте пуномоћника везирова с 7000 или 8000 Турака на Врачар код Београда, и да им дају путем рану и дрва; 2) српски посланици с препоруком и пратиоцима везировим, да иду у Цариград, а везир с осталом војском да стануje у Ћуприји, док се ови посланици не врате из Цариграда и не донесу ферман; српска војска да стоји на својим местима, као што је; велики везир да заповеди босанској војсци, да не удара на Србе. По том Срби пропусте на Врачар одређени уговором број Турака, а кнеза Тодоровића и калуђера Неофита пошљу у Цариград; а велики везир пошље заповест Бошњацима, да не ударају више на Србе. Но Рушид-паша не хтедне послушати великог везира, већ пређе Дрину и нападне на Мачване, но Срби га овде разбију. Рушид-паша љутит на Милоша, пошље у Цариград писмо, у коме престављаше Србе као праве разбојнике, жедне турске крви, који су устали на оружје, с намером, да отргну своју земљу од царевине; правдао је жестоке поступке Сулеман-паше, тврдио је, да су Срби оманули великог везира и да су већ нарушили примирије тиме, што су напали на босанску војску, која се појавила у Мачви. Велики Везир опет напише, да су Срби верни поданици, који никада нису ни помислили бунити се противу султана, него да су устали на оружје само због зулума Сулеман-пашина, с којим нису могли никако сложити се; он је бацао сву кривицу на Рушид-пашу, који је поставио да управља Србијом Сулеман, на кога су Срби и онако мрзили као потурицу босанску. На последку велики везир, завршује своје писмо с тим: да Србија на веки може бити мирна под управом мирног и разборитог паше. Писмо Рушид-пашино добије Порта пре него што су стигли српски посланици у Цариград, с тога су били рђаво предусретнути. Но баш у то време први пут после букурешког мира руски посланик поведе

рашлија је био један од оних источних управитеља, који се увек хоће да покажу: раскошни, славољубиви, великодушни и особито милостиви. Он је био љут и набусит, али добар, био је човек од речи према људима, у којима је имао вере. Милош за кратко време умео је задобити поверење и оданост код њега. Паша такође одржи задату реч: он саопшти у Цариград жалбе Срба противу Судеман-паше, где се окривљавао од чести и Рушид-паша, који је био заштитник протераном из Београда Сулеман-паши. Порта опет потврди Марашлију за управитеља београдског пашалука, с тим да задржи чин и руменлиског управитеља. Он скупи око себе богате чиновнике и стане живити раскошно у двору, а ово учини да је трговина знатно коракнула у Београду. На молбу Милошеву, он пусти све заробљенике Србе из града београдског, које Сулеман никако није хтео пустити. Марашлија подели своју власт с Милошем овако: 1) у свима градовима и окружним варошима, да седи по један муселим пашин и српски кнез, да заједно расправљају спорове догодивше се између Турчина и Србина или два Србина; 2) паша и кнезови опредељују колико ће се плаћати данка, који да разреже скупштина на 110 округа, а да га купе од народа само српске власти; 3) у Београду установљен је виши суд са 12 чланова Срба (из сваког округа по један) који је судио веће кривице, а поред тога имао у рукама вишу унутрашњу административну управу; 4) свако село има свога кмета, који заједно са старешинама породица разрезује данак на куће. Овако је била подељена власт између дошљака и становника Србије; паша био је главни управитељ Срба и Турака, а Милош Обреновић, ако није по праву, био је у самој ствари главним кнезом међу својом браћом, и имао је у својим рукама врховну власт над њима. Скоро је било решено питање и о границама српског пашалука. Острв Пореч, који је с целом околином одавна припадао Београду, а 1804 год. одељен и Адакалу присаједињен, опет је повраћен београдском пашалуку, за време управе Марашлине. Ово место важно је због саобраћаја између Србије и Румуније, одкуда су Срби добивали со. (**)

Поред свих добрих односаја, који беху међу новим пашом и Милошем с почетка, опет је се паша трудио, да умањи и ограничи власт Милошеву и да рашири право Турака над Србијом као што је и пре било. Ни по своме карактеру ни положају који је заузимао Милош, паша није могао радити јавно противу Срба; он је почео да распростире своју власт, подстрекавајући раздоре међу српским старешинама. Судар између Милоша и његових пређашњих другова, с којима је он пре радио, био је неизбежан. Цукић и Ненадовић, који

Истина Цукић и Ненадовић, који су могли бити супарници Милошу код народа постану обер-кнезови први у Крагујевцу, а други у Ваљеву; но Петар Молер, који је једном потрзао питање, како да дели власт с њима, дође у Веоград, чим се мир углави. Он је могао бити опасан противник Милошу, јер био је познат код народа у западним окрузима од Колубаре на запад као војвода на бојном пољу; осим тога умео је читати и писати, што је у то време била редкост код Срба; а знајући из практике управљати државним пословима, и како је знао и турски, могао је бити од користи у пословима који су се водили с Турцима. Милош му предложи да буде председник у великој канцеларији. Молер прими то звање, једно стога, што је ово врло важно место, а друго што га је и сам паша склањао, да га се прими, надајући се да ће тако преко њега моћи утицати на унутрашње послове српског народа.

Милош и Молер неби се скоро посвађали, да се није појавио и трећи тражиоц власти над српским народом. А то је био архимандрит Мелентије Никшић, који је као посланик отишао био у Цариград и тамо постављен за архијепископа ужичког и шабачког. Како одавно није било Србина архијепископа међу Србима, то је њега народ као Србина јако поштовао; но он је био сујетан, жудан власти и сањао је да заведе црквену управу код Срба. Он је гледао на Милоша и Молера као на своје супарнике, па се трудио као и паша да их завађа међу собом. Кад дозна да је Молер уверио пашу, да је Милош лако могао покупити оружије од народа и да је паша обећао Молеру кад се деси прва згодна прилика да га постави поглаваром народа на место Милоша, он јави Милошу за те сплетке Молерове негледајући што је и сам сплетке чинио, јер је о истој ствари водио преговоре с пашом преко свога секретара Мијоковића. У исто време он достави Молеру да Милош зна за његове одношаје с пашом. Он се надао, да ће услед узајамног подозрења, које је морало произаћи између Милоша и Молера, један од њих, а може бити и оба, погинути. И није се варао. На скупштини држатој у Веограду у пролеће 1816. год. Милош стане корити Молера за његову свезу с Турцима, што је пристао да се одузме оружије од народа, говорећи да таким начином „не може се помоћи народу; па дода: „ја сам вам браћо до сада био старешина; а од сада ето вам Молера". Тек што Милош ово изговори, кнезови скоче на Молера, стану га псовати и вежу. Малобројне присталице Молерове нису смеле да га бране. По решењу скупштине Молера даду паши да га казни: изнајпре Марашли али-паша није пристајао на то, но кнезови, а нарочито архи-

јепископ Мелентије захтевали су да се Молер казни. Он буде бачен у тамницу, где га ноћу удаве. Но Мелентије није се дуго користовао том победом. У јунију месецу, кад пође да обилази епархију њега дочека на путу и убије Марко Штитарац. То је онај исти Марко, који је 1815. године обећао кнагињи Љубици да ће и њу и сву родбину њену поубијати да непадну у руке Турцима. Убиство архијепископа Мелентија није било без знања Милоша. (97).

Кад се Милош курталише својих супарника, онда он почне тражити средства да распространи и утврди своју власт. Уговор с пашом није давао српским старешинама довољног јемства, да могу безбрижно вршити своје дужности. У пролеће исте 1816. године погуби ваљевски мусулим једног Србина без знања тамошњег кнеза Ненадовића. Одмах затим један Грк, који је служио код неког Турчина у Београду, па му овај није хтео да плати ајлук, а није хтео ни да га одпусти, — побегне од њега: Турци га појуре, ухвате у Гроцкој и обесе; он би погинуо, да није Аврам Петронијевић пресеко конопац и подиго на оружије све становнике оближњих села, те га тако једва спасе. Долазили су у Београд и таки гласови, да спахије по селима јако муче народ кулуком и бојем. Турци су опет почели по старом адету. Сам паша давао је често примера томе. Било је и сувише повода да Срби траже на ново потврду својих права. С тога у лето 1816. године пошље Милош у Цариград свог проту Јована и смедеревског кнеза Вујицу Вулићевића, као народне посланике. Њих приме у Цариграду милостиво и по њиховој молби ослободе око 70. Срба, који су тамо робовали; али кад су они споменули поглавиту цељ свога посланства, увек су им одговарали: „видићемо! видићемо!“ Тако су отезали ствар неколико месеца, док најпосле српски посланици потраже одсудна одговора. Бојећи се да се у ту ствар неумеша и Руски посланик, Турци употребе лукавство. Они покажу српским посланицима депеше на име Марашлије, у којима бајаги стоји све оно што Срби траже. Посланици поверују турском министру и врате се натраг у отачбину, заједно са татарином који је носио те депеше. Но како се после изненаде и они и Милош, кад им Марашлија објави, да у депешама нема ни спомена о томе што Срби траже То јако огорчи народ и његово огорчење расло је сваког дана. Неки кнезови почну пребацивати Милошу да он сам попушта Турцима, и почну претити да ће они подићи народ противу Турака. О томе се већ почну јавно договарати Сима Марковић, капетан Драгић и Живан Чолак из Мачве. Марашли узме их на испит; и све признаду и

буду сва тројица погубљени у пролеће 1818. године. Таким начином прође више од године дана, с једне стране у не успешном усиљавању Срба да побољшају стање своје домовине, а с друге у покушавању Турака да понове своју прећашњу тиранију; у спремању Срба за устанак, и у казнама над онима који су се решавали на то. (98)

Године 1818. узбуни и Србе и Турке изненадна смрт човека који беше добро познат и једним и другим; који беше својим радом стеко леп спомен код једних и страшан код других; то беше смрт вође прећашњег устанка — Карађорђа. Од 1814. године он је живео у Бесарабији, па се зажели своје домовине, а уз то и подстакнут члановима грчке хетерије, измоли руски пасош за Аустрију под изговором да иде у Мехадијска купатила; но кад дође до Дунава он прејури у Србију са Грком Леонардом. Смедеревски кнез Вујица Вулићевић, старн пријатељ Карађорђа, који му је у време другог устанка 1815. године писао, да Милош жели видети старог вожда у новој борби с Турцима, обрадује се његовом доласку. Но ни намере Карађорђа, ни његов долазак, нису се могли сакрити од Марашли, који је о свему био извештен од Аустрије пре, него што је за то дознао Милош. Аустрија, као и све велике државе, још нису биле опорављене после дугог наполеоновог рата, па су не радо гледале на дејства хетериста, не желећи уплетати се у нови рат. Аустрија шане београдском паши, да сигурно и Милош зна за намере Карађорђа. Марашлија призове Милоша и стане му говорити какве опасности може навући на Србију долазак Карађорђа. Та вест јако узнемири Милоша. Он је знао да је одговоран за сваку несрећу, која би се догодила Карађорђу. С друге опет стране, ако се остави Карађорђу да слободно ради, онда значи поновити борбу с Турцима, која би била штетна за Србе. Осим тога, било је ту и личног питања: треба ли он да уступи власт коју је добио на бојном пољу и преговорима са пашама, човеку који је показао велике способности као војвода, но који је малодушно оставио народ у најтеже дане његова живота? Кад није учествовао у другом устанку, кад би највише могао користовати народу своме, је ли имао права Карађорђе да истргне власт из руку човека, који је умирио Србију и већ приступио грађанском строју њеном?

Кад се врати од паше Милош пошље улака к Карађорђу с молбом да остави Србију и да не доводи и себе и своју отаџбину у велику опасност Но ти савети нису имали успеха. Карађорђе нијо хтео ни да чује за то; он није ни мало сумњао о свом будућем успеху; он је утврдо држао да ће имати старе среће. Он није ни од кога тајио своје намере.

Међу тим по заповести Марашли, 1.000 делија буду спремљени даударе на село у ком се крио Карађорђе. Он се томе и надао, па стане прикупљати око себе своје присталице, па да се одупре Турцима. Милош од своје стране пошље Вујици писмо у ком му пребаци за тако неразумно понашање и заповеди му да још једном покуша склонити Карађорђа да остави земљу ако не жели да га насилно протерају. Кад пошље таку заповест, он се почне спремати да код Смедерева дочека Турке, и да им спречи да не чине нове покоре по народу. Но Милошу није требало да с тим хита. Услужна рука прекрати живот несрећном предходнику Милошевом. Милош већ беше сео на коња, кад му дојездише два пандура Вујичина; они донеше са собом главу Карађорђа и писмо од Вујице, у ком он јавља Милошу, да није могао склонити Карађорђа да иде из Србије и бојећи се да он непобуни народ, заповедио је те су га убили у спавању. Крвава глава Карађорђа јако потресе Милоша, а Љубица његова жена, која је веома поштовала свакога, који је учинио услуге народу српском загрли главу па је почне љубити и плакати. Да би зауставили поход делија на Смедерево, пошљу Марашлији главу Карађорђеву; њу познаду многи од свите пашине, јер су лично знали врховног „*вожда*“ Паша пошље главу у Стамбол, где је она била стављена на излог пред вратима Сераља, с надписом: „глава знаменитог вође српских хајдука, који се звао Карађорђе“. Тело Карађорђево Милош сарани у цркви села Тополе где се и родио Карађорђе. (**).

Такав је био последњи сукоб између два војводе српског народа, од којих је један одпочео ослобођење, а други довршио. Ма како судили савременици о њима обојици, суд историје мора поделити међу њима славу ослободиоца подјармљене отачбине испод варварског ига. Но Срби присуствовавши погребу Карађорђевом и нехотице упоредили су обе војводе своје, од којих је један свршио делатност своју, а други тек што је започео. По речма савременика није било у Србији човека вишег растом од Карађорђа, нико није имао тако дугачке ноге и руке, лице му је било црнпурасто, но одликовало се јунаштвом, очи увиђавним погледом; уста увек су била затворена. Карађорђе био је ћутљив, но кад је говорио, он је говорио кратко и опоро. Један Турчин, по имену Сали-баша, вели о њему ово: „што год има двоношца међу Србима, Турцима и Њемцима, нема таког јунака, као што је овај; „ја сам га познавао као таквог још онда, кад је служио код мог комшије Муле-Хусејина.“ Он је био неуморан радник, волео је путовати и дању и ноћу, и по зими и по врућини; у време рата он је брзо прелетао с једног краја Србије на

други. У мирно време он је често орао и копао, жњео и косио, или секао дрва у шуми. У јелу и пићу био је умерен и радо је носио народно одело. Но при суђењу био је жесток и неумолим. У питањима унутрашње управе лако се поводио за старешинама, који су мање од њега одважни, но који су били лукавији, и више се бринули о својим личним интересима; у политичким питањима слабо је разумевао, ту се поводио за свачијим разлозима, с тога је био у својим политичким намерама не решљив. Био је сујеверан као и други у оно доба, и једном је у селу Жабарима заповедио те су многе женске поскакале у воду, да би дознао која је међу њима вештица. Он је имао од природе јак, ватрен и страстан карактер, али је при свем том, у опхођењу са женскињама био суров, и слабо је за њих марио. Највише је имала на њега утицаја Мара из Руснице, која га је пратила свуда у рату; она се одевала у мушке хаљине, носила његов барјак и звала се Маријаном. То је био тип суровог војника, који је одрастао у сред хајдучког живота и однегован у друштву аустријских самовољника. У битки није му било пара, а у грађанском животу он је често био оруђе других. ([100])

Сасвим противположном типу и карактеру људи, припадао је Милош. Он је био средњег раста, но прилично шишкав. Имао је бело лице и био је физички полењ, али умно не уморан. Свако предузеће, свако стање, свако изненадно питање, он је расматрао са сваке стране. Он је више слушао ум, него срце; радио по дужем размишљавању, а не по минутном упечатку; никад се није бацао у опасност, осим крајње нужде. С људма, који су имали власт у својим рукама, умео се увек наћи и био је вешт у понашању према њима. Што је Карађорђе тежио да постигне силом, то је Милош постизавао вештином. Он није био ћуталица, већ на против волео је разговор и шалу. Путници који су походили његов двор у време кад је он највећу власт имао над српским народом, хвале његов пријатни ум, његову практичност и вештину познавати људе. У време ручка водио се код Милоша обично занимљив разговор; ту се претресала не само дела Србије и Турске, него се још чиниле оштроумне и верне приметбе о политици Аустрије, Русије и других држава. Милош је волео да кад што покаже спољну сјајност, јер је знао да то има утицаја на народ; он је брижљиво прикупљао богатства, јер је знао да то даје силу и значај човеку у друштву. Из његове околине ретко се ко могао похвалити да има утицаја на њега и да је задобио његово поверење. Он је много самосталније мислио и радио, него Карађорђе и није волео ни с ким да дели власт. Непријатељима није

праштао, а пријатељима радо је напомињао њихове погрешке. Он је више волео женски пол, него Карађорђе, и премда се његова жена Љубица одликовала лепотом и свима душевним својствима, на кратко, била саствим достојна њега, опет се она није могла похвалити верношћу свога мужа, који је у време највеће власти имао доста љубазница. То је био тип окретног и важног Србина, који је сретно трговао, кад је био свињарски трговац, и који је умео кад треба, у најтеже доба за Србију, заборавити своје личне користи, или сугласити их са користима народним, који је увек стао упоредо са приликама, но ретко више њих, који, пошто је постигао све своје цељи, могао се лако занети својим положајем и преварити се о своме значају и расположају народа према њему. Но у оно доба, о коме ми сад говоримо, Милош је био још млад и њему је предстојало да изврши многе важне послове.

Што су Срби на ново, после дугог усиљавања, добили независност у унутрашњој управи, за то имају највише благодарити Милошу. Власт турска још се могла приметити само по варошима и градовима. Но Срби, извојевавши право да могу слободно носити оружје, долазили су у варош на коњма, са пиштољима и јатаганом за појасем, и Турци им нису смели ништа.

Таким начином Срби су били увек готови да бране своју независност. Но услови договора Милоша с Марашли-Али-пашом, више су вредили за султана него за београдског пашу; овај последњи сматрао је те услове као неки терет за њега, па хтео да ограничи права српска, а Милош је опет старао се да их распространи. Много је лакше Милош постигао то да српски народ призна његову власт. На скупштини 25 Октобра 1817 године власт Милошева била је потврђена не само односно њега самог, него и односно његовог потомства. Архијепископ београдски и епископ ужички, сви архимандрити, кнежеви и кметови разних округа потписали су акт, којим је проглашен Милош насљедним књазом српским. Но за то нису знале ништа друге државе, па шта више, ни Турска. Одлука народне скупштине није послата на потврду султану, па за то је паша београдски старао се свима силама да уништи тај акт народне скупштине. Милош је морао и сада као и до сад лавирати са пашом, и енергично поступати са војводама, који су завидели његовој власти, и у исто време рушити сваке и унутрашње и спољашње замишљаје, који би могли донети несрећу народу. Желећи утврдити своју власт Књаз Милош задржао је у земљи војену управу и одредио је да окружне старешине или кнежеви добијају плату из касе државне. Тиме су окружне ста-

решине стављене у зависност од свога књаза, а народ се избавио од кулука, који је њима чинио. Но Милош је јасно увиђао да његова власт, призната народом, нема још сигурног основа, ако је не призна Турска и Русија, па ако је могуће и друге јевропске државе. С тога сва даља брига књаза Милоша била је употребљена на то, да књажеску власт утврди у својој породици и да што више рашири права српског народа, који се тек почео ослобођавати испод турског ига. Милош је тежио да то постигне тројаким начином: водећи личне преговоре с пашом београдским, шиљући почешће нарочите посланике у Цариград и преко руског посланика, барона Г. А. Строганова. Све то отезало се веома дуго, које због невештине Милошеве и његових посланика у политичким пословима, које због системе неповредљивости јевропских држава, која је била проглашена за политичку аксиjому владаоцима, који су потписали свети савез, које пак због неопредељеног односаја Русије према Србији. Милош, као човек који први пут ступи на бину политичке делатности и који још не познаје обичаје међународне практике, био је нестрпељив, па се прихваћао то једног то другог сретства, па је тиме по некад шкодио и себи, али је продужавао ићи оној цељи, коју је једном себи поставио. Барон Строганов примао је живо учешће у судбини српског народа и његовог књаза, и његова преписка с Милошем, сведочи како је Строганов много помагао Обреновићу да постигне своје цељи. Само дипломата, сродног Србима племена, могао је тако потанко интересовати се судбом нове кнежевине и давати искрене и корисне савете частољубивом вођи народа у прво доба његова препорођаја, и тако трпељиво руководити пословима до краја, као што је чинио барон Строганов. ([101])

Преписка та није се почела непосредно између Строганова и Милоша, него преко руског конзула у Букурешту и повереника Милошева, који се бавио у истој вароши. У то време у самој Србији није још било ни једног конзула.

Прво, познато нама, писмо Строганова на име српског заступника у Букурешту, Михаила Германа, датира се од 15 Фебруара 1817 године и писано је поводом жалбе на београдског пашу Марашли-Али, што је овај бајаги сакрио ферман султанов који су донели из Цариграда Јован Обреновић и Вујица Вулићевић, којим ферманом султан осигурава права Србима. Доцније се дознало, да писмо на пашу београдског, које је дано споменутим посланицима, није имало у себи ништа о правама српским. Строганов саветовао је српском вођи да се не жести и да ће он сазнати у чему је ствар. После

месец дана, 15 Марта, он је опет писао Герману и у том писму препоручивао је српском вођи да се трпи и чека боље прилике, па да добије права која жели. Оба та писма стигла су у Београд, или боље рећи, у Крагујевац, где је Милош обично становао, тек 4 Јунија; тако је онда тешко било одржавати свезу између Србије, Влашке и Цариграда. Пре него што је добио извештај о томе, како је Милош примио његове савете, Строганов дозна у самом Цариграду, како је Милош потписао неку свечану благодарност на име султана, која је у рукама турског правитељства била снажно оружје против самих Срба, па одмах пише Герману да га о свему томе потанко извести. У том писму он није штедио ни самог Милоша за таку непредосторожност. „У то време, вели у том писму Строганов, кад Русија с тугом гледа на патње српског народа, и спрема се да употреби сва сретства, која од ње зависе, да осигура мир и спокојство Србији; у то време дужност је сваког српског патриоте, да усрдно потпомаже те благодетне намере свога покровитеља и да је готов на свеколике жртве за постижење те цељи. Можете сад преставити себи. поштовани господине, како ме је изненадила та свечана благодарност Обреновићева султану: Досада ваш врховни вожд као да је нешто полагао на моје савете, па сам имао право очекивати од њега, да неће тако важну ствар учинити док ме о томе предходно не извести. Он се истина извињава да га је на то приморао паша београдски; но потписујући у име народа српског уверење, да Срби уживају такав мир и спокојство, каквог њихови претци нису имали, и да желе само да се тако продужи, зар он није помишљао и на то, да га народ може окривити у малодушности и изгубити поверење према њему.“

Желећи поправити ту погрешку Милошеву, Строганов захтевао је да му се пошљу сва акта о преговорима, који су вођени са портом како у време Карађорђа тако и после њега. Но благодарност, коју је послао у Цариград није остала без последица. Паша београдски почне наваљивати на Милоша да иде у Цариград и лично благодари султану. Осим тога, у пролеће 1818 године, ослањајући се на пређашња обећања Милоша, он заповеди Србима да поправљају београдску тврдињу и да начине јак мост на Морави. Милош жалио се на то Строганову и молио га да он подупре код Порте захтевања српска. Строганов одговори на то преко истог Германа 15 Јунија 1818 године; у том писму он каже, да му је потребно знати све шта су Срби дотле уговарали с Портом, па да може примити корисно учешће у садашњим преговорима. С тога тражи да му се пошљу сва акта о тој ствари. У исто време Строганов саветовао је Милоша, да се у

преговорима с пашом, не позивље на покровителство Русије, док се несврше преговори. Међутим паша београдски наваљивао је да се испуне његова захтевања, којима је он додао још једно, да Срби начине за турску војску у београдском граду велике чамце на Дунаву. Милош и о томе извести Строганова преко Германа. Строганов одговори на те нове жалбе захтевањем да му се пошљу сви пређашњи преговори с Портом. „Кад би ви, поштовани господине, писао је он Герману, послали мени верне копије од она сва четири фермана, у којима су означене дужности Србије према Порти, онда бих ја могао дати корисне савете шта да се ради и како да се ради; а сад морам само да нагађам и да чиним једне предпоставке. Понављам вам пређашњу молбу, да склоните г. Милоша Обреновића да ми пошље сва акта о оним стварима, за које тражи мога савета и заузимања јер та акта ја не могу овде добити. Тада бих ја био у стању, знајући све потанко, користовати се сваком приликом и радити са успехом. Русија саветује г. Обреновића и друге ваше војводе да се владају мирно, али она непрестаје бранити права српска, ако се у чему год окрње. Нека врховни вожд с поштовањем, али и са енергијом престави паши, а у случају потребе и самом султану, да Срби немогу испунити оно што захтева паша, јер је сад незгодно време за тај рад. Разлози, које је он представио у писму, са свим су уместни и снажни. Нека он за све то означи умерену цену и да ће он водити бригу да се све тачно исплати, нека све то учини благовремено и притом свечано. Тада порта неће моћи таку праведну представку сасвим одбити. За тим Строганов говори и пређашњим уговорима између Срба и Турака, и каже да онај уговор од 1806. године тиче се граница између Србије и Турске и забране Турцима да живе у Србији, а други уговор од 1815 године тиче се других много важнијих права.

Милош као да је био задовољан заузимањем Сроганова за права српског народа, па му изјави жељу, да порта призна насљедство књажевске ,власти у његовој породици; али му Строганов отворено одговори да се неможе око тога заузимати. „Није сад време да се то тражи, него права народна“. приметио је Строганов у писму од 2) Јануара 1819 године.

У јесен 1818 године међу људма, који су одржавали врховног вожда, пронесе се глас, да се турска оружа и спрема да упадне у Србију, јер је бајаги на Ахенском конгресу решено да Турска расправи српске ствари по своме нахођењу. Строганов морао је о томе обавестити Милоша преко Германа; у писму свом од 1 Фебруара 1819 године он вели ово: „Ти гласови који узнемиравају Србе; немају никакве

вероватности, и пуштенису вероватно непријатељима народа вашег. Ахенски конгрес није ништа већао о Турској ни о Србији, задатак је конгреса био да утврди мир међу хришћанским државама. Турско правителство и непомишља да прекида с Русијом добре одношаје, а то би морало одмах следовати чим би оно упало оружаном силом у Србију. Августјејши покровитељ неодваја дела српска од руских. И једна и друга иду једним правцем и морају се свршити заједно". Но при свем том у Крагујевцу нису били спокојни. Турци почели су пљачкати погранична села српска, а то је сматрао Милош и његови саветници као весник велике Турске војске против Србије и нове борбе с Турцима. Милош опет извести руског посланика о тим својим слутњама. Строганов у писму свом од 2 Августа 1819 године увераваше по други пут, да се Срби нимало не боје напада од стране Турске. „Турско правитељство, вели он, не може сакрити од мене своје намере. Ја бих сам похитао да вас известим, кад би се ма што покушало против вас, али о томе нико и не мисли. Свако насиље које би вам Турска учинила, Русија би узела за јавно нарушавање мира. Султан и његови министри знају то врло добро, па се клоне и саме сенке тога. Но допустимо и то што је не могуће; допустимо да Турци почну умножавати војску по градовима и да неке чете доиста пређу у Србију. У таком случају нека врховни вожд свечано протестује против тога код београдског паше и одмах пошље депутацију у Цариград султану, а у исто време нека тачно извести мене о свему што се догодило. Тада ће се он уверити хоће ли Русија допустити да се газе права српског народа и хоће ли употребити све мере да осигура спокојство у земљи српској".

Кад Милош добије то писмо, он одмах одговори Строганову (20 Августа) и замоли га да у будуће не посредно њему пише. Том приликом он се жалио на Турке, како они утврђују град са дунавске стране и како потајно кују заверу против његова живота, о чему су га известили из Аустрије и Цариграда. Што се Милош бојао потајног убиства то није било без основа, јер он је добро знао, да су Турци у београдском граду често на то помишљали. При том Милош је знао и то, да и међу самим Србима има их много, који су били не задовољни и који су увек готови били на заверу против њега; а знао је такође и то да су српски поглавари често падали у борби партаја и да је пре две године потајно убијен Карађорђе чим се вратио из Бесарабије. Милош је и сам савлађивао своје противнике убијством. Барон Строганов у свом првом писму непосредно Милошу (од 16 Септембра 1819 године) објашњавао је поправке београдске тврдиње

тиме што је град почео јако опадати, нарочито са дунавске стране, а што се тиче оних гласова из Аустрије и Цариграда о покушајима на живот Милоша, он примећава ово: „Они који желе добити од вас добар бакшиш или задобити ваше поверење, пуштају таке гласове, који вас узнемиравају, ја бар тако мислим. У осталом знам да Турци не смеју на вас јавно напасти, а од потајног убиства треба да се чувате“.

Међутим у Београду доиста ковали су заверу, али не против живота Милошева, већ против његова частољубља. Видећи с каким упорством Срби бране дата им права и држећи да их у томе подржава Русија, паша београдски покуша ново средство да ослаби српска захтевања. Он покуша да одвоји интересе Милоша Обреновића од интереса народа србског. Он обећа Милошу да ће израдити код султана насљедство престола у његовој породици, ако он попусти што од оних права, која је Порта обећала Србима. Милош као да је био склон пристати на то. Тоје дало повода Строганову, те 1 Декембра 1819 године напише два писма, једно на име Германа, а друго на име самог Милоша, у писму на име Германа, вели Строганов између осталога ово: „Ја не могу ни да помислим, да се г Обреновић решио жртвовати интересе народа својим личним интересима, тим мање што његови лични интереси зависе од општих народних“. У другом писму, на име Милоша, он вели ово: „Порта види да је вама веома стало за тим да добијете насљедство књажевског достојанства, па хоће да се користује том згодном за њу приликом, она ласка вама да би посредством вас поништила права̀ народна и тиме одузела саму могућност доћи до боља стања. Но зар ви доиста мислите, да би она испунила своје обећање и према вама, кад ви учините оно, што она хоће? А и кад би испунила, зар би ви пристали на то, да купите књажеско достојавство, тако скупо — слободом и срећом свога народа? Не мојте понављати или боље рећи удвајати оне погрешке, које су ми 1817 године сметале, у моме заузимању за Србију. Тада се Порта користила вашом простом изјавом захвалности паши, а данас она хоће да измами од народа свечани акт, којим би могла удалити Русију од ваших послова. Какве намере има наш цар, кад заштићује Србију? Одговор је на то прост и јасан: да тачним извршењем осме тачке букурешког трактата осигура мир и благостање Србима. Ако народ добије права своја и определи свој одношај према Порти, ако се потврди то поглавито право да Срби сваке године могу држати народну скупштину, онда ће врховни вожд народа српског добити већи значај и већи кредит код самих Турака. Тада их он

може много лакше склонити да пристану и на његова лична захтевања. Накратко: треба најпре уредити народна дела, па онда се тек надати успеху и за своја лична: без тога не можете се надати никаквом успеху, него само позном кајању. Ви сте тражили од мене савета; ја вам га дајем усрдно и искрено. Ви можете представити паши, па и самој порти, да Русија прима учешће у српским стварима само с тога, што Порта није још испунила осму тачку букурешког трактата, и да султан лако може уништити руски утицај, ако само потврди нама обећана права. Уверите га да ће тиме народ бити задовољан и неће тражити заштите код страних држава. Одговор турске владе показа ће вам јасно, колико је она искрена према вама и народу српском".

У то време почеле су неке европске новине говорити, да Русија намерава установити једну комисију од турских и руских дипломата, да определи смисао букарешког трактата, и по узајмном договору да га изврши. Порта као да се бојала, да јој Русија непребаци, што је нарушила осму тачку тога трактата, која се тиче Србије. Под утицајем таких гласова и писама барона Строганова, Милош Обреновић пошље одмах нарочиту дапутацију у Цариград, са одсудним захтевањем да се осма тачка букурешког трактата испуни. Осим тога, он је хтео обуставити плаћање данка, под тим изговором, што није тачно одређена сума; питање о наследству, за сад остави на страну. Кад се Строганов о свему томе извести, он пошље 20. Априла 1820 године писмо, у ком је саветовао Милоша да необуставља данак, јер то може имати рђавих последица, и да му тачно определи праве жеље народа српског. Даље Строганов препоручивао је, да у „преговорима с Портом пе спомиње Русију, н ако би дао Порти могућност да се покаже, да она сама хоће да испуни жеље народа српског." Међу тим Строганов дозна и то, да Милош хита да час пре пошље депутацију у Цариград и да је за депутацију одредио свога брата, па 15. Априла пише Милошу, да нешиље свога брата, него друге Србе. А већ 3. Маја Милош Обреновић јавља Строганову да је цослао депутацију од ових српских старешина: Павла Сретеновића, Ђорћа Поповића — Ћелеша и Леонтијевића, и при том молио је руског посланика да буде на руци српској депутацији и управо да их руководи у преговору с Портом. „Ја поверавам судбу моју и мога много напаћеног народа нашем покровитељу, за кога је народ српски готов жртвовати и последњу кап крви, а руковођење пословима српским остављам вашој мудрости", — таким речма завршио је Милош своје писмо к Строганову,

Но при свем том депутација кад дође у Цариград, преда молбу Султану, 7. Маја без предходног састанка и договора са Строгановим. Због тога Строганов пише Милошу и каже му: „Све то даје право Порти да расправи српско питање простим ферманом или хатишерифом, у ком ће се споменути две и три тачке молбе, па ће онда послати комесара у Београд да народ на то склони и принуди на заклетву и после ће одговорити Русији, да су сами Срби пристали на то.“

Строганов се надао да ће српска депутација донети са собом материјала, да се састави ваљана представка султану о српским правама; али на место свега тога к њему дође 12. Маја само један члан депутације Леонтијевић. На питања Строганова, он није умео да одговори; с тога Строганов позове другог депутирца Ђорђа Поповића Ђелеша, но овај није смео да иде у дом руског посланика, да не би навукао на се подозрење порте. Тада Строганов замоли депутацију да му писмено објасни ствар. Леонтијевић донесе му копију молбе, коју су поднели султану и распис данка, који Срби плаћају. Наравно да је Строганов за то знао и без Леонтијевића, па му посаветује да и недолази к њему, ако нема ништа да му покаже. Герман јави Милошу како је Строганов незадовољан тим поступком. Милош одмах, 15. Маја, одговори Строганову на његово писмо од 2. Апр., кријући од њега и у тај мах своје праве намере. „Поштовано писмо вашег превасходства из Бујукдере, од 2. Апр., имао сам част добити преко нашег депутата Германа. Из тог писма видео сам, поштовани господине, да по вашем усрдном и благоразумном поступању, дела наша добро успевају код Порте, јер височајши покровитељ наш, самодржац целе Русије, по вашим извештајима расположен је да истински потпомаже нашу ствар и да жели осигурати наследственост мога звања, чим буду призната и утврђена права, преимућства и унутрашње устројство Србије. По вашем савету, поштовани господине, да не бих шкодио будућем нашем раду у тој ствари и да би као ми сами дела наша радили, ја сам послао из средине наше посланике у Цариград с молбом од стране народа на име самог султана. Но бојећи се лукаве политике турског правителства, ја сам препоручио, да буду с вама у тајном споразумљењу и да све раде по вашем савету; о свему томе ја сам имао част да вас потанко известим у писму мом од 15. Априла. Но кад сам примио ваше писмо од 2. Априла, ја сам послао нарочитог човека у Цариград и преко њега поновио пређашњи налог посланицима нашим. Ја сам већ добио извештај да су наши посланици срећно приспели у Цариград и да су већ предали молбу од стране

народа, куда је требало; али на моје велико незадовољство они су принуђени били да то учине без предходног договора с вама; па почем вам није представљен оригинал молбе народне, то сам ја имао част представити копију исте молбе на увиђење вашег превосходства. Изволте, ваше превасходство, примити к срцу жеље српског народа, које по вашем савету, обухватају не само поглавита права и преимућства, но и све предмете који се тичу унутрашње управе, основане на местним обичајима и користи, како разних сталежа тако и свега народа у опште.

„Почем ја нисам потанко описао и у свој опширности представио нашу будућу унутрашњу управу, то ће се она можда вама показати да неодговара у свему вашем захтевању. Но које због кратког времена, које због важности предмета, а које пак због тога што сам ја већ давно поверио вашем превасходству да по свом благоразумију руководи делима како народним тако и мојим; — ја сам означио само поглавите тачке, које представљам вашем превасходству с најпокорнијом молбом, да сами додате што је још потребно и одузмете што је сувишно. Имајући више у виду права прељубазног ми народа, него своја сопствена, ја у том смислу и желим договорити се с вашим превасходством.

„Ја сматрам, да је за благостање народа и отачаства мога од преке потребе, да ваше превасходство к означеним тачкама дода и то, да Русија има свога представника у Београду, а напротив, да у њему нестанује трорепи паша са огромном свитом, која његовом чину доликује, него какав нижи чиновник, који би само управљао гарнизоном. Осим гарнизона по градовима и паланкама, има још Турака с фамилијама, и око Сокола, они заузимају 12. најбољих села и на броју има их од 6—7 хиљада душа и они су слободни од сваког терета, који сносе хришћани. Паша београдски обходио се ш њима ласкаво. Истина на предлог последње скупштине наше држане од 1—15. маја и на моје настојавање, паша је пристао да смањи плату муселимима у Србији и неким слугама својим за ово полугодије на 25. хиљада гроша у корист народа нашег. Што се тиче мога наследственог књажества, турско правитељство дало је преко овдашњег паше обећање, да ће све молбе наше уважити султан, чим народ писмено положи заклетву верности и обећа да ће заједно с Турцима војевати против сваког непријатеља царевине. Но хвала богу, при свем њиховом лукавству, имајући тврдо уздање у величајше благоволење императора и будући предупређен корисним саветима вашег превасходства, ја сам се до сада сачувао од њихове примамљиве политике. Имам част додати још нешто о границама српским, које су биле при закључењу мира између Русије

и Порте у Букурешту 1812. године. Поглавита места и утврђени шанчеви, којима су обележене границе јесу: Дрина Сава и Дунаво са три стране деле Србију од других држава. Јужна страна била је означена овим поглавитим шанчевима: Први шанац био је на Рачи код Дрине, 2., на Ивици, 3., на Шаргану, 4., на Златибору, 5., на Јавору, 6., на Голији, 7,, на Јовику, 8., на Копаонику, 9. на Боговцу, 10., на Јанковој клисури, 11., на планини Јастрепцу, 12., на Шиљаговцу, 13., на Делиграду, 14., у Бањи, 15., у Гургусовцу, 16. од Гургусовца Тимоком реком до Дунава. Ово је најважнија тачка Србије због саобраћаја са Влашком. Овим тачкама ограничена Србија може плаћати султану милијун и по или и два милијуна гроша годишње. Под том сумом ја разумем: порезу, харач, цигански харач, мадем, мукаде, ђумрук, скеле, чибук и спахијско. Накратко, све што Србија мора плаћати цару, и свима чиновницима и становницима, којима дозволи цар, па ма како се они звали.

У овако важном делу, да би потпуно изјавио вашем превасходству наше мњење, и нашу верност и преданост к височајшем престолу сверосијском, ја сам увидио потребу послати к вама са овим депешама нашег пуномоћника Германа и заповедио сам му, с дозвољењем вашег превасходства, да стануje код вас и по вашем упутству да се потајно договара са послаником нашим у Цариграду. Како овог нашег депутата Германа, тако и правац послова мојих и отачаства мога, поверавам вашем, поштовани господине, руковању".

У почетку Јулија депутација српска у Цариграду добила је две нове инструкције од Милоша. Њих је донео сам Герман. У једној је стајало да депутација моли турско правителство да пошље у Србију нарочитог комесара; а у другој инструкцији налаже се депутацији да поднесе на ново молбу султану. Пошто је послао те инструкције, Милош одмах пошље Строганову писмо из Крагујевца од 24. Јун., у коме изјављује да не одобрава пређашње поступке депутације. „Погрешка коју је учинила депутација, велика је, — говорио је он у том писму; — она ми је учинила велико незадовољство. Неопредељеност молбе Милош је објашњавао запетим стањем између Срба и Турака, у коме „треба много лавирати, док се дочека да се и Русија умеша или док Порта сама за жели да се и Русија умеша, па већ онда треба приступити формалном преговору". У том писму молио је Милош Строганова, да он састави простран пројект молбе о правама српског народа, који би се мого поднети комесару, ако таког Порта пошље у Београд. Али на место подпуног материјала, неопходног за такав пројект, на место пређашњих договора Срба са Турцима, врховни вожд прибележио је у

писму неке злоупотребе Турске на границама србским, и у исто време молио је Строганова, да му да упутство како ће у напред поступати. „Вашег спасоносног савета увек ћу се држати, и непрестано захтеваћу од Порте комесара, захтева ћу до крајности“. Но баш те крајности и није желео Строганов. Видећи да је посао српске депутације у Цариграду доста покварен, да се потпун пројект о правама српским неможе саставити по том оскудном материјалу, Строганов препоручи Герману и самој депутацији да се држе пређашње инструкције Милошеве, то јест, да моле турско правителство да пошље у Београд нарочитог комесара и тамо ш њиме да воде преговоре о српским правама.

Строганов о свему томе извести Милоша писмом својим од 15. Јулија 1820. године.

„Мени се чини да ће боље бити за успех ваше цељи, да ви наново предате молбу у Београду и тамо наставите преговоре. Лако може бити, да Порта неусвоји све тачке моје молбе. Неке ће она одбацити, неке треба ће даље објаснити, или у некима нешто попустити. Све то, изазваће преговоре, које ви, искрено да вам кажем, не можете поверити депутацији. Само ви, у договору са другим старешинама, народним, можете радити такав важан посао. С тога би желео да се у Београду, а не у Цариграду преда друга молба, и да се ради тога пошље комесар у Србију. Одмах чим дође комесар треба да му представите све неправде које чине Турци и да га молите да одклони то, јер без тога ви неможете ступити ш њиме ни у какве преговоре. Како ради преговарања, тако и ради подношања молбе потребна је слобода. А може ли бити слободе, где је с једне стране насиље, а с друге страдање и страх? Ако се непрекрати насиље, онда се може народ принудити да пристане на све; али тако пристајање није драговољно, и таким начином нови поступци Портини са Србима биће у противности са њеним свечаним обећањима“.

Но Порта непошље нарочитог комесара у Србију, већ пошље простог мубашира и по њему ферман, који далеко није одговарао жељама руског посланика. Јављајући о томе Милошу, Строганов се опет жалио њему на лакомисленост српских посланика и у опште њихову невештину радити такав посао. Затим враћајући се на ферман Портин, Строганов примећава:

„Није ми потребно да млого доказујем, да садржина фермана одговара надама и користима српског народа.

Ви морате са најразумнијим старешинама размислити о томе и с ... , али енергично, одбити ту привидну погодбу Порте са

депутацијом, на коју се позива овај ферман, ви им објасните да депутација није имала пуномоћија ни од вас ни од народа. Од тог доба ја сам са свим прекинуо свезу са вашом депутацијом. На што им давати савете, кад их они неслушају, и што је још горе тумаче наопако? Ја вас молим да имате на уму, да сад од вашег благоразумија и енергије зависи да Порта уважи праведне жеље народа српског. Према томе сматрам за дужност, да вам напоменем то поглавито правило, да сваки акт, у коме су изложене жеље народне и који је писан врховним вождом и свима старешинама, ја морам сматрати, кад ми га Порта представи, као израз потпуне и истините жеље народне. Јер учешће руског двора, основано на осмој тачци букарешког трактата, неможе се простирати даље после таког акта".

Писмо то послато је било из Цариграда 21. Јулија; но Милош је још пре тога дознао да је послан у Србију турски чиновник и молио је Строганова да што пре пошље пројект молбе, у форми опште народне жеље; у једно с тим он се жалио на београдског пашу, који допушта турским становницима и гарнизонима да чине разна самовољства. Тог истог дана писао је Милош и руском консулу у Букарешт и молио га да он посредује код Строганова, како би овај што брже послао потпун пројект народне молбе, „што брже, по нарочитом татарину". Строганов од своје стране препоручи Милошу, нека просбу мубаширу поднесу старешине српског народа; „нека се у њој спомене и о вашој личности, при даљем договарању пристаните уз старешине и ви сами". Но знајући из искуства да врховни вожд и сви његови пуномоћници нису тако вешти у политичким пословима, Строганов пошље у Београд два писма, у почетку и половини Августа, у којима је напомињао Милошу о ономе што је поглавито, за Србију, о њеним границама. Шест округа: Кладовски, Неготински, Гургусовачки, Алексиначки и Старовлашки остали су у рукама турским од 1813. год., кад су они нарушили букарешки трактат. Ти су окрузи били подељени на разне пашалуке. О тим окрузима и писао је Строганов Милошу: „Ако су становници тих округа Срби, осим незнатног броја Турака и других странаца, онда би било неправедно одвајати их од осталих Срба. Ако се означене границе у вашем писму оснивају на том, што тамо живе Срби и што је тако признато у букарешком трактату, онда ви и народ ваш имате право и дужни сте тражити да се те границе признаду". Даље Строганов показује начин, којим се та цељ постићи може: по његовом мишљењу неопходно је да и сам народ поменутих округа изјави жељу да се присаједини осталој Србији; то би био основ вашем захтевању. „У другом писму приметио је Строганов Ми-

лошу односно граница ово: „То није моје право, него ваше. Ја сам вам дужан само напоменути, да ви имате неоспорно право тражити оне границе, које је Србија имала при закључењу букарешког трактата". После седам дана, 23. Августа, Строганов известио је Милоша, да је спајилук Султанице-Валиде (султанице матере) око Кладова и Неготина, поклоњен после букарешког трактата, и да то треба имати у виду при преговору о границама Србије.

Сва та брига и савети Строганова, остали су без успеха: Мубашир није имао право решавати она питања која су му предложена врховним вождом и старешинама српског народа. Он је само записао у протокол београдског града онај ферман, који је донео са собом из Цариграда. Но два поглавита питања: о границама и данку не расправља ферман. Шта више, сума пређашњег данка није била тачно одређена. Порта је говорила о 941.500 гроша; Срби су говорили да могу и више дати, само ако се рашире њихова права ([102]).

Ту неслогу потпаљивао је још више Марашли-али-паша. Он већ сада није стајао онако добро с Милошем као пређе. Кад је Милош шиљао посланике у Цариград, он је молио пашу да им даде препоручителна писма; но Марашли нехте то учинити под изговором да не ће да се меша у ствари, које немогу имати успеха, јер порта неможе бити великодушна, кад Срби сваке године све више траже. Но Марашли није одржао своју реч, да се неће мешати, у одношаје Срба и Турака. Он стане подстрекавати спахије турске, да вожд српског народа хоће, не само да им одузме имање, с којим су они вршили војену службу, него и да одузме све земље које они имају у Србији и да протера све Турке из пашалука београдског. Спахије узбуне се. Највећи зулумћари између београдских Турака захтевали су смрт Милошу; но други увиђавнији бојали су се учинити такав важан и опасан корак. Сам паша подржавао је прве, и кад је Мубашир дошао, у Србији незадовољство Турака на Милоша било је у највећој мери. А међутим Милош, по своме обичају, дочекао је турског посланика свечано и сасвим пријатељски. Он сам изађе му на сусрет до Баточине и допрати га до Хасан-пашине Паланке, где се растане ш њиме, али остави око њега многе кнезове. Из Крагујевца Милош је писао мубаширу, да ће скорим доћи у Београд на договор ш њиме. И доиста, чим дође у Крагујевац Милош одмах почне прикупљати око себе кнезове и друге знатније Србе, који су имали утицаја на народ, позивајући их да заједно ш њим иду у Београд и чују шта пише царски ферман, који је донео мубашир. Милош је знао о завери, коју је удесио паша, па није хтео да иде у Београд, него се са својом много-

бројном свитом заустави у Остружници, три сахата далеко од Београда. Паша је чуо да Милош иде са две хиљаде људи, а може бити и више, па пошље свог човека, да пита Милоша: зашто је он скупио толику војску. Милош одговори, да ш њим нема војске, него народне старешине, који су дошли да чују царски ферман, те да умеју казати народу шта је и како је. Тада паша поручи Милошу да неиде у Београд с толиким људма, јер нема за њих спремљеног квартира и ране, а није ни потребно толико људи, већ нека поведе са собом 12. кнезова, и то без оружја, као што приличи царској раји. На то је Милош одговорио паши ово: „Као што ови људи ране и мене и тебе, и себе код својих кућа, тако ће они наћи себи ране и у Београду; ти се небрини за њихову рану, а они непуштају мене без њих у Веоград. Паша се бојао пустити Милоша у Београд, а Милош опет бојао се ићи тамо сам, па дође само до Топчидера, а у Веоград пошље свог брата Јована са 200 људи и њима буде прочитан ферман. После неколико дана дође у Топчидер турски посланик и прочита ферман самом Милошу. У том ферману било је између осталога ово: 1., царски комесар у договору са српским старешинама одреди ће суму, коју мора плаћати султану београдски пашалук; 2., по унутрашњости Србије уништавају се муселими, осим градова пограничних Аустрији; 3., Милош ће носити титулу баш-кнеза (обор-кнеза); 4., у свему осталом Срби, као и њихови предци, оста ће султанова раја, и мора ће издржавати турску војску, како ону која стално у Србији постоји, тако и ону која се привремено у њој налази. Против прве три тачке Срби нису могли шта казати, јер оне нису противусловиле ни букарешком трактату; но четврта тачка није се могла допасти Србима, јер она их враћа у пређашње стање. При том мубашир донео је из Цариграда готово писмо на турском језику у име српског народа, у ком су Срби изјављивали своје задовољство са постојећим положајем и одношајем према Турцима и уверавали султана да ништа више неће од њега тражити. Мубашир је тек онда могао дати ферман кад Срби потпишу ово писмо. Милош одговори турском посланику, да он с благодарношћу прима царске милости, које чини народу, али он неразуме зашто би се у напред одузимало народу право да се моли Богу и цару. Тада мубашир запита Милоша, какве би услове он примио. „Ја би био задовољан онда, одговори Милош, кад би Порта потврдила она права, која су означена у букарешком трактату.“ Одговор Милоша изненади мубашира, који је очекивао да ће Срби примити ферман, као изненадну милост, но сад је он видио да Срби нису задовољни тим ферманом, него траже више, и да се не ослањају на царску милост, него на букарешки уговор, који је закључен између Порте и велике државе, која их може подржавати. Речи: „букарешки уговор“

које је изговорио српски вођа, збуне турског посланика; он на то не одговори ишта, узјаше на коња и оде у Београд. После неколико дана мубашир оде из Београда, али није смео преко Србије, него преко Аустрије и Влашке врати се у столицу султана. Милош врати се у Крагујевац. А београдске спахије излију свој гњев тиме, што пиштољима изпробијају врата и прозоре Милошева конака у Београду. Од тог доба Милош није се више никад видео с Марашли-пашом, и ако га је овај више пута позивао. Мубашир кад се врати у Цариград представи турском правитељству Србе, као разбојнике, а Милоша као њиховог арамбашу. Кад Строганов дозна да се у преговорима између Милоша и мубашира није дошло ни до какви резултата, он у писму свом од 19. Септембра, препоручи Милошу, да непрекида већ једном започете преговоре, него нека одма пошље нову депутацију у Цариград; а у писму свом од 2. Октомбра он представи врховном вожду следеће савете: „важност садашњих прилика захтева да обратите на њих сву пажњу вашу; оне могу имати великог утицаја на будуће благостање српског народа. Успех вашег предузећа зависи ће од владања нових депутата, од инструкција које им ви дате, од мере ваших захтевања и од мира, који треба строго да чувате докле трају преговори. Захтевати много значи излагати опасности и оно мало; пратити своје захтевање знацима нестрпљења, негодовања или што је још горе побуне, значи каљати своја чиста права и давати Порти повод да их обара".

Знајући да ће скорим доћи у Цариград из Србије нова депутација, Строганов старао се да приватно дозна под каквим би условима турско правителство потврдило она права која од ње тражи народ српски. Он дозна од једног портиног драгомана, да би Србија могла тражити себи онака права каква има Влашка, или који од острова Архипелага. Знајући да би се српска депутација могла познати са тим правама од влашке или архипелашке депутације, која се непрестано бави у Цариграду, Строганов писао је Милошу 28. Новембра и давао му о томе следеће савете: „ако нађете да су влашка права или која од архипелашких острова користнија за Србију, а исте су природе, које и српска, онда можете тражити така права; у противном случају, ви даље боље држите се ваших сопствених права, него да тражите туђа, која су мање за вас корисна. Следећи примери могу вам објаснити то још боље: 1, Влашка има право да поправља старе и зида нове цркве, — Позивајући се на то, ви можете захтевати да се то право да и Србији; 2, турска војска несме улазити у Влашку, — па почем Србија нема тога важног права, ви можете захтевати да се утврди онако као и у Влашкој. Из тога треба изузети гарни-

зоне, о којима се спомиње и у трактату букарешком.“ Даље Строганов саветовао је да се највећа брига води о правима унутрашње управе, и о томе он казује своје мишљење овако: „Може се узети но нешто од права свију хришћанских провинција, а не једне; разлика у географском положају, нарави, обичају, све то има утицаја и на разлику форме унутрашње управе. На пример неки острви архипелага, зависе од Капудан-паше, други од великог везира; Влашка налази се под заштитом Русије, која има законити утицај на унутрашњу управу те земље. С тога наравно ниједну од тих управа неможе потпуно примити Србија, која непосредно зависи од саме Порте и неподлежи никаквом утицају стране државе.“

26 Новембра буде сазвана народна скупштина, која се звала дмитровском, и на њој је изабрана депутација за Цариград. Та депутација била је састављена од ових људи: Вучића Вулићевића, Смедеревског оборкнеза, Димитрија Ђорђевића, бившег секретара Милошева, а сад оборкнеза јагодинског, Илије Марковића шабачког кнеза, Самуила Јаковљевића, игумана монастира Каленића, Милоја Вукашиновића, проте јагодинског и Саве Љотића, трговца смедеревског. Тој депутацији додати су још: Аврам Петронијевић, као секретар и Риста Дукић као рачуновођа. Депутацији било је дато пространо пуномоћство, у три редакције; поглавите тачке тога пуномоћства ово су; 1) све вароши и сва села која су учествовала у устанку у време букарешног договора морају ући у састав српске кнежевине, и ако неприпадају тако названом београдском пашалуку; 2) данак сваке врсте, који Србија плаћа порти мора се свести на једну суму, и то једном за свагда одређену; 3) да султан потврди Милоша у достојанству књаза српског, с правом насљедства у његовој породици и с правом постављања чиновника потребних за унутрашњу управу; 4) да султан призна потпуну слободу православне вере у Србији и право подизати цркве и монастире, школе и типографије; 5) да је Турцима забрањено селити се у Србију и живити ван градова, који остају у њиховој власти. Ти услови у разним редакцијама пуномоћноства, били су изложени у једним оштрије, а у другим блажије ([103]). Но руковање пословима преговора, Милош је поверио поглавито Михаилу Герману, који је већ давно био у свези са бароном Сrогановим, а тако исто био увек у свези са пређашњим депутацијама Милоша. У писму свом на име Германа, од 10 Декембра 1820 године, Милош нарочито препоручује Герману да настане код турског правитељства да потврди ону тачку о насљедству књажевског званија. „И то тако не за мој само интерес, говорио је он, јер народ зна моје заслуге, а у

ово време може бити да ће ме и порта претрпети, и по мом мишљењу другом допустити неће. Ако небуде чувара права, онда права и најбоља морају пропасти; и тако ако сад неда Русија наша покровителница, толико народу нашем, то после народ наш никад неће добити своје политично биће међу осталим државама". Но у то исто време, кад се Милош спремао да јаче него пређе настане око утврђења наследности књажеске титуле, покрети грчких хетериста у Молдавији, Влашкој и Мореји, принудили су турско правителство, да с неповерењем гледа на то захтевање врховног вожда српског. Оно није признало српске депутате као народне пуномоћнике. Поглавити узрок томе био је грчки устанак, који је плануо у почетку 1821 године. Тај устанак обратио је на се сву пажњу Порте и она је оставила на страну сва друга дела. Никад турска влада није у таквом виду представљала опасности, као онда кад је чула за устанак грчки. Слаба и поплашена, она је веровала у могућност општег устанка свију источних хришћана, па је издала ферман и заповедила да се прочита у свима џамијама. У том ферману говорило се да су грчки устаници наумили да истребе све Турке, да спале њихову флоту, и да разоре све стране Цариграда, у којима живе Турци. С тога Порта позива сваког правоверног мусулманина да узме оружије и да брани своју отачбину, и да сви буду готови на први позив. Читање таке фанатичне прокламације пробудило је страшан фанатизам код Турака и они су као бесни пси нападали на хришћане на свакој улици и тако рећи на сваком кораку. Порта, која је умела распалити такав фанатизам, није умела да га стиша. Она је признавала своју немоћ и молила је хришћане да се што ређе јављају на улицама. Фанара, један крај Цариграда, у коме су живели богати Грци, постала је по преимућству позорница турског насиља и пљачке, а у том крају становала је и српска депутација. На њихову кућу често су нападали Турци и они би без сваке сумње сви изгинули, да није само правителство послало неколико јаничара да их чувају. Под заштитом тих јаничара српски депутати пређу у дом грчког патријарха, но њихове ствари све разграбе Турци. Скорим дође ред и на патријархов дом; те српске депутирце преместе у Сарај, где су они живели као заробљеници, јер само на тај начин могла је Порта спасти њихов живот. Међутим по улицама Цариграда био је прави покољ; тада је погинуо патријарх, неколико архијереја и множина богатих Грка. Милош, кад дозна о стању својих депутата, он пошље у Цариград једног свог пуномоћника, да одузме од њих пуномоћије. Но при свем том Порта је чувала живот српских посланика, да не би дала повода

Србији, да се због освете придружи општем делу хришћана. Тако су провели у Цариграду српски посланици око $4^1/_2$ године. Само један слуга њихов, који је најпре вршио дужност пандура код депутације, а после дужност татарина, врати се још 1821 године у Србију. То је био *познати доцније по своме богатству и својим интригама Стојан Симић*. Он је био високог раста и веома снажан; он се први пут одликовао тиме, што је бранио депутирце од Турака док нису стигли у помоћ јаничари; но почем он није спадао у састав депутације, то га нису ни узели у Сарај и он се врати у Србију и први донесе гласе о судбини депутације. Тада га Милош задржи код себе и од тог доба почиње се његова каријера. У то време, кад је Цариград био сведок народног метежа, у Србији Марашли-паша, не уздајући се много у помоћ спахија, почне бунити против Милоша окружне кнезове. Он им је обећавао да ће им израдити код султана берате на то звање с правом наследства у њиховој породици, и доказивао им је да је за њих боље да зависе од паше и далеког султана него од самовољног Милоша. Марашли надао се да ће таким начином произвести неслогу у Србији и тиме је ослабити; он је рачунао и на то, кад му се окружни кнезови покоре, да ће лако моћи пред правителством бацити сву кривицу на Милоша за она захтевања од стране Срба; најзад он је мислио, да побуна кнезова против Милоша, даје му згодну прилику да се оружаном силом умеша у унутрашња дела српска, те ће таким начином или пасти или погинути Милош. Само два кнеза пожаревачког округа: Марко Абдула и Стеван Добрњац падну у замке пашине и науме да одвоје источни део Србије, који заштићава река Морава. 24 Марта 1821 године Марко Абдула састане се са братом покојног Хајдук-Вељка, одважним Милутином, да га склони на своју страну. Но Милутин одбије ту понуду Абдулину, и укори га за неблагодарност према Милошу. Кад Абдула оде, онда Милутин саопшти то кнезу Јокси Милосављевићу и одмах обојица оду у Крагујевац те јаве Милошу за ту заверу, која се спрема. Абдула пошље своје људе да стигну и вежу обојицу, но приврженици Милошеви успели су умаћи од те очевидне опасности и јаве Милошу на време. Милош одмах заповеди оближњим кнезовима да скупе војску и да се ш њоме крену на Мораву. Међутим Марашли-паша такође похита да извести Милоша о побуни у пожаревачком округу, уверавајући га да се не боји тога, већ нека остави самом паши да умири ту буну. Милош му одговори, ако паша не жели да дигне на оружје сав народ српски, онда нека седи у граду и не меша се у то дело, а Милош познаје боље народ свој и земљу, па

ће пре стишати устанак. У исто време Милош пошље на Мораву свог брата Јеврема, да спречи пут Турцима, ако их паша доиста пошље у Пожаревац. Паша доиста пошље 200 Турака; но Јеврем Обреновић објави им да их неће пустити даље и да ће се ш њима бити, ако се не врате. Тада Турци врате се натраг. Међутим појав српске војске у пожаревачком округу изненади тамошње становнике; но кад дознаду за узрок они се придруже уз Милошеву војску против Абдуле и Добрњца, но овај последњи заједно са својим писаром умакне преко границе у Турску, у Лесковац. Абдула крио се неколико дана по јаругама моравским, па се најпосле сам преда брату Милошеву, а овај га пошље у Крагујевац где га окују и баце у тамницу. Скорим Милошу испадне за руком добавити и Добрњца од лесковачког паше, који је бајаги потребан као сведок при испиту о последњој побуни. После дугог испита Милош их одпусти обојицу, под условом да се више неће плести у народна дела, и дозволи им да могу живити у Србији као прости сељаци. ([104])

Но после годину дана Абдула погине од руке непознатог убице, а Добрњац поплаши се да и њега не снађе така судбина, те се пресели у Аустрију. Тиме се сврши последњи покушај Марашлије да ослаби значај Милоша. Изгубивши наду да ће икад моћи повратити онај значај који су пређе имали турски власници у Србији и бојећи се свога супарника Хуршид паше, који је задобио неограничено поверење код султана после победе над Али-пашом Јанинским, чујући да је 'порта незадовољна са његовом слабом управом у Србији, Марашли Али-паша падне у тешку болест, која га свали у гроб. Било како му драго тек, он је учинио млого добра Србији, не из какве благоразумне цељи или из племенитог осећања. Најпре он је закључио мир са Србима, на корисним за њих условима, желећи у томе предупредити свога супарника Хуршид- пашу; затим он је, као сујетан и раскошан власник, често потребовао новаца, а Милош имао је у време да му их понуди преко казначеја пашина. Таким начином, мало помало, спахилуци, скеле, ђумруци и превозна трговина; све то пређе у руке Српског књаза. Марашлија је одмах пристао на све, што су му год предлагали и о чему су га год молили; он је мислио да ће после лако све повратити. Најзад подстрекавајући против Милоша кнезове, он је избавио Србију од опасних елемената, обративши пажњу Милоша на таке људе, као што су: Молер, владика Мелентије и њихови последници. У самој ствари Марашли паша није био ни жесток ни грабљив власник, каквих млого има у Турској. Он није волео да се пролива крв, а на новце гледаоје као на средство,

да сјајно живи; његове трошкове једва су подмиривали новци од два пашалука, румелијског и београдског, којих је он био управитељ. Благодарећи његовом распикућству обогатили су се многи београдски трговци. Он је волео да гледа српска народна весеља, која су чињена у Београду и његовој околини. На лицу његовом примећавало се особито задовољство, кад му је ко говорио при том весељу, да су Срби дужни њему благодарити што се тако веселе. Као Турчин он се може назвати редким човеком; као власник, он се често варао у својим сопственим способностима; он није ни помишљао да га може надмудрити човек, који је изишао из средине просте раје. Куниберт прича један анекдот, из кога можемо видети како је високо себе ценио Марашли паша.

Године 1817 аустријски Император Фрањо први обилазио је јужне крајеве Угарске, и том приликом дође у Земун, па позове Марашлију на свечаност, која је у његову част спремљена. У време аудијенције, која је дана паши, царица седела је на трону, а цар је стајао покрај ње, паша, кад уђе у салу и види да цар стоји, уобрази да он тиме хоће да учини њему почаст и да чека док му паша дозволи да седне; да не би оставио цара у таком положају, он покаже руком на столицу и рекне цару да се мане церемонија и да седне по крај своје жене, па се почне освртати камо и за њега столица. Цар се насмене и одговори му, да он предпоставља стојање; тада Марашли примети да ће у таком случају и он стајати. А међутим он је имао заповест из Цариграда. да се понаша према Императору, као према самом султану. Из Цариграда послали су леп дар цару и царици који ће паша предати од стране султана. Марашли уобрази да учтивост захтева да и од своје стране обдари не само цара и царицу, него и сву његову свиту. Дар пашин био је много већи него султанов. Цар Фрањо богато обдари пашу и његову свиту, и затим да му један скупоцен брилијантски прстен с речма нека га паша поклони ономе, кога он сматра за најдостојнијег. Паша обрати се Милошу, који је ту био, надене му прстен на руку, уверавајући императора, да Милош највише заслужује ту част. Цар и царица често су погледали на Милоша. Спољност пашина потпуно је одговарала његовим својствима: у лицу његовом огледала се доброта и благост, брада му је била дугачка и бела, очи црне и живе, разговор оштроуман. Паша је веома пазио на добра јела и пића. Он је умро у 70. години. Кад је продано сво његово огромно имање, онда се видело да недостоје 40.000 франака за исплату његових дугова. Такав је био човек, кога је Порта послала за управитеља Србије, првих година

Милошеве владе. Негов карактер много је олакшао Милошу да постигне оне цели, којима су тежили Срби (105).

По смрти Марашли-паше, до даље наредбе портине, буде састављено привремено правитељство од ова три лица: Ћаја-бега, београдског кадије и старешине спахија. Сви ови људи окривљавали су покојног пашу да је одвећ био благ према Србима, и молили су Порту да постави на његово место Ћаја-бега; Милош опет молио је да поставе за пашу београдског казначеја Марашлиног, с којим је био у добром одношају. Но Порта не испуни ни једну ни другу жељу; првог није хтела што је био немио Србима, а другог опет за то, што је био у великом пријатељству с Милошем. Постављен буде Абдул-Реим, управитељ Ада-кале, који је заслужио благоволење портино тиме, што је подигао тврдињу Фет-Ислам, близу Кладова, што је поватао депеше, које је Ипсиланти послао Милошу. Он је био родом из Азије, али у честом додиру са Јевропљанима, добио је неки појам о правилној управи и о недостатку таке управе у Турској. Он је био доста суров човек и веома строг како према хришћанима тако и према Турцима. У приватном животу, он је био штедљив, увек се погађао и цењкао с трговцима, али увек тачно и плаћао своје дугове; он је увиђао жалосно стање Турске и сматрао је за поглавити узрок томе хрђав избор паша, раскалашност јаничара, фанатизам улема и жестоко поступање с рајом. Милоша је он познавао мало раније, јер у исто време кад је он ухватио депеше Ипсилантине, Милош је послао други екземплар у Цариград. Поступак Милошев био је природан; Срби и Бугари нису се могли сасвим поверити Грцима, јер су знали с каквим се они презирањем понашају према Словенима у Турској, какве незгоде постигле су Влашку и Молдавију под упливом Грка. При том грчке хетеристе потстрекавале су Србе против Турака, а никад им нису хтели да саопште свога плана, и да се с њима договоре, већ спремајући се да разруше Турску. они су спремали Словенима нове господаре — Грке. С друге стране мала Србија, још није обухватала све земље, у којима су становали Срби и да се уједини с њима морала би доћи у сукоб с Грцима. Премда су у Цариграду знали, да Милош није расположен потпомагати планове хетериста, опет су препоручивали Абдул-Реиму да буде предострожан, да не одузима од Срба она права која су им дали његови предходници, али и да не даје нова. Милош је покушао да дејствује на новог пашу и његову свиту богатим даровима, но паша одбаци те дарове. Милош је већ видео, да Срби не могу распространити своја права, докле је у Београду паша Абдул-Реим. Милош такође

није могао водити преговоре ни с Портом, јер српски депутати, који су тамо, нису већ имали пуномоћства, а руски посланик морао је оставити Цариград због своје неслоге с Портом у питању о Грчкој. ([108]) Но при свем том Милош није губио наде, и почео дописивати се с Головкиним, руским послаником у Бечу, продужавајући преписку и са Строгановим, који се налазио у Русији. Милош пошље преко Головкина молбу руском цару Александру I, у којој је како своје жеље тако и права народна стављао под његову заштиту. Александар I заповеди Строганову да у име цара благодари Милошу на новерењу према Русији, и Строганов то учини у писму свом из Петрограда од 11 Октобра. У истом писму он је јавио Милошу да је руско послаништво сасвим оставило Цариград, али при свем том саветовао је Милоша да буде спокојан, да ради умерено и стрпељиво. Милош је одговорио на то писмо 17 Новембра, благодарио је на благовољењу Александра I, које је вели; „улило у мене нову снагу, и ја не само да нећу ни у чему отступити од вашег савета, него ћу га и свето хранити.“ Заједно с тим писмом стигну у Петроград и гласови о новој неслоги између Милоша и других старешина. С тога Строганов напише Милошу друго писмо од 23 Јануара 1822 године, у коме саветује му, да одмах уклони од себе све частољубце и интриганте, и прикупи око себе једномислене људе. Милош Обреновић одговори му на те савете писмом од 26 Фебруара, и у том писму извести Строганова о карактеру бившег раздора. „Непријатељи Србије, вели он, разносе о томе претеране гласове. Ја сам те раздоре стишао у самом почетку. У осталом све старешине и сав народ слушају ме и готови су на један миг мој ићи свуда самном.“ Најзад додаје Милош и то, да се Срби нападом турским могу само користити и моли да се пошље у Београд руски заступник. Строганов морао је одговорити на ту молбу Милошеву и доиста писмом од 17 Марта он му јавља да се у Петрограду боје послати свога посланика у Србију; но при том хвали владање Милошево и уверава га о нарочитом благовољењу царском како према народу српском тако и према његовом врховном вожду. Милош одговори на то Строганову овим дугачким писмом од 17 Маја исте године. „Каку сам радост осетио данас кад сам добио поштовано писмо вашег превасходства, од 17 Марта, нисам у стању, у овом доста незгодном положају мом, да потпуно изразим, тим више, што ви, поштовани господине, не престајете у својим писмима одобравати поступке моје и уверавати мене о благовољењу премилостивог покровитеља и његовог министарства. За сва та старања свемилостивјејшег покровитеља не престајем заједно с народом молити

свевише суштаство да продужи живот његов на многе и сретне године; а вама, као своме наставнику и проузроковачу таког царског благоволења према мени и народу српском, изјављујем моју срдачну благодарност, најпокорније молећи ваше превасходство да не престанете и унапред посредовати код високог монарха и давати нам корисне савете ваше, који су нам у овом положају преко нужни. Ја сам послао свога пуномоћника у Петроград г. Михаила Германа, да моли нашег покровитеља да пошље у Србију свог консула, који би ми у овим тешким приликама могао помоћи саветима како да се управљам, и ако сам ја из писама вашег превасходства видео, да тој мојој жељи стоје на путу важне сметње, ипак се надам да су сада те сметње уклоњене и да се моја жеља испунити може. Молио сам такође и за мога рођака Христифора, који је по царској милости при височајшем двору васпитан, да се неки део мога труда положи на њега, почем и онако немам довољно способних људи.

„Г. Пини, шиљући ми пакет од вашег превасходства, додаје, да осим означених мојих захтевања, представљене су биле и друге у приватним писмима мојим на г. Германа, које су такође до знања његовог императорског величаства достављене, а у след даног вашем превасходству пуномоћија односно ових последњих захтевања, поручено је г. Пини, који стоји у тајној свези самном, да ме извести о одзиву министарства на та моја потраживања.

Прво, ја сам молио нашег високог покровитеља, да нам пошље неку суму новаца за набавку војеног материјала, који треба спремити за случај ако Русија, наша покровитељка, објави Турској рат у ком желимо и ми учествовати, или ако Турска изненадно нападне на оближње покрајине, где живе наша браћа, које морамо сматрати као знак, да је тиран наумио истребити хришћанске народе у овим крајевима; на такав случај да би могли пружити им руку помоћи да бране заједно с нама живот свој, док нам не стигне силна помоћ, коју нам је обећао наш високи покровитељ. Наши једноплеменици у околним земљама немају ништа што је за рат потребно; ми с наше стране успели смо набавити колико је за нас потребно у таком случају.

„Из ових узрока и бојећи се скоре опасности, ја сам писао Герману да издејствује код високог покровитеља суму новаца, која се простире до милијун турских гроша. Представљајући на увиђавност вашег превасходства узроке, који су ме побудили да тражим означену суму новаца из касе нашег покровитеља, најпокорније молим вас да ову моју жељу представите његовом императорском величаству. Ако се покажу знаци скорог ратовања између Русије и Тур-

ске, и ако свемилостивјејши господар одобри именовану суму новаца нама и ближњим народима, похитајте да нам што пре новце пошљете, како би могли на време набавити што нам је од преке потребе за рат; јер ја и мојиједноверни и једноплемени суседи нестрпељиво очекујемо рата између Русије и Порте.

Друго, по савету вашег превасходства, како да се владам односно г. Миловановића, који је приспео амо и кога захтева паша београдски, могу вас уверити, да серечени г. Миловановић без сваке опасности у моме дому налази.

Најзад, ја нисам пропустио дати налог нашем депутату г. Герману да извести високог покровитеља и његово министарство о гласовима, који се распростиру по Београду и суседној Маџарској и који ме јако узнемиравају, а на име, да је бајаги Русија пристала да се Србија присаједини Аустрији. Ваше превасходство, кад ми погледамо на историју нашу од пада српске државе 1389. године па до сад; насиље које је учинила Аустрија према нашем последњем деспоту Ђорђу Бранковићу II. који је аустријском двору учинио велике услуге, па га опет аусријско правителство бацило у тамницу, у којој је и бедни живот свој окончао; кад промотримо какве је услуге Аустрији учинио народ српски у сваком рату, који је она предузимала против Турске, јер су Срби увек били предстража њене војске; а при закључивању мира она није удостојила ни спомена народ српски, него га остављала на милост и немилост саме Порте. И најпосле године 1813. народ наш био је побеђен великом силом турском, па ослањајући се на ласкав позив бечког двора и на своје више пута учињене томе двору услуге, прибегне у Аустрију и стави се под њену заштиту; но аустријско правителство опљачка народ и његове старешине, принуди народ да у таком месту издржава карантин, где је била вода до колена, и тамо ужасно је било гледати како се даве нејака деца, коју испусте матере из руку; мртваце нису дали сахранити док се не плати место где ће се закопати. Кад већ народ издржи на таком месту карантин, онда се почне скитати тамо амо, јер нигде му нису дали да се насели и стани, те тако скитајући се многи помру од зиме и глади. Старешине наше побаца у тамницу, у којима би и живот свој окончали, да их није моћна рука високог покровитеља избавила и у своју земљу довела. Народ доведен до крајности и видећи да аустријска влада гледа на то равнодушно, предасе на великодушије озлојеђених Турака; но и Турци га лепше приме. Тако је, поштовани господине, био награђен народ наш од аустријског двора, што му је таке услуге учинио.

„Срби који су се поодавно преселили у земље аустријске царсвине, лишени су свију својих привилегија, које су скупоценом крвљу својом заслужили код пређашњих императора, и сад трпе велико гонење за своју веру. Осим овог што сам напоменуо има још много којешта што трпи наш народ од *злоковарног аустријског правителства*, а кад на све ово обратите пажњу, ваше превасходство, ја мислим да ћете се сагласити самном, да је нашем народу боље трпити пређашњег тирана, него подпасти новом и примити оне окове, које спрема аустријски двор. Но ја се уздам да свемилостивјејши покровитељ, о благоволењу кога сте ми писали, не ће допустити да се српска дела расправе друкчије, него у интересу једноверних народа, која имају право на закониту заштиту његова величанства. Уздајући се на обећања високог монарха, ја узимам слободу казати, да у случају ако би аустријска влада, ма под каквим изговором ступила с војском у наше земље, ми ћемо се сложити с Турцима па заједнички одупрети се том злобном непријатељу нашег рода.

„Ми, фала Богу, за сад налазимо се у миру и тишини и народ наш занима се пословима. Турци истина сви су спремни, но далеко су од наших граница и иду против Грка. Ја ласкам како београдском тако и другим пашама и они, чиними се, имају поверења према мени, но ја се неослањам на њихово поверење и предузимам све мере да не паднем у њихове лукаве замке.

„Ја сам вам укратко представио садржину моје молбе, у којој сам тражио извесну суму новаца из касе нашег височајшег покровитеља, у којој сам јавио да је г. Миловановић осигуран од опасности у мојој кући, да сам ја сагласан са г. Пини и да сам одложио шиљање моје кћери за друго згодније време, као и долазак мога рођака. Напослетку, да сам уверен о благоволењу и расположењу императора, који жели утврдити благостање Србије на сталном и корисном основу. Уверио сам се такође о неистинитости поменутих гласова. Представио сам увреде и гоњења, која често чини народу српском аустријско правителство. Даље, да ја и народ мој, по милости Божијој и нашег великог покровитеља, налазимо се у мирном стању, и ја сам поставио себи за правило владати се по савету, који сте ми у име императора дали од 11. Октомбра прошле године; на случај опасности одмах ћу се јавити његовом превасходству г. Пини и тражићу савета у тога ваљаног и цару верног чиновника. Овоме додајем још и то, да ваше превасходство непрестане давати нам по свом нахођењу корисне савете, и да све ово представи императору и да буде заступник бедног народа пред височајшим престолом“. ([107]). Кад је то писмо стигло у

Петроград, Строганов био је већ спреман да иде у Карлсбад да се лечи минералним водама. Јављајући о томе Милошу у писму свом од 10. Јулија и праштајући се ш њим за све време свога бављења за границом, он је молио врховног вожда да ступи у преписку са Несилроде и напослетку известио га да ће за Цариград назначен бити Димитрије Васиљевић Дашков. Писмо то добио је Милош 7. Септембра 1822. године.

Сад је настало за Милоша време мирног рада. Београдски паша није био од оних који су гонили хришћане, нити је одобравао њихове претензије на политичну слободу. Нико од турске стране није желео са Србима рата, а опет Срби нису се могли уздати у рат. Добивши толике користи путем мирних преговора и вештим понашањем према пашама, Милош, по самом карактеру своме, није се могао поверити променљивој срећи оружија. Сама порта, велике државе и јавно мишљење Европе, занимали су се грчким питањем, од решења кога зависила је будућа судбина источних Хришћана. Сав образовани свет обратио је пажњу на јуначку борбу становника Мореје против давнашњих угњетача њихових. Србију слабо су и познавали; њу су походили само они путници, који су се интересовали новим животом, који се одпочео у том удаљеном крају Европе. Но пре или после Србија је морала постати важном тачком, потпором и средсредом свију јужних Словена. За њу је потребан био мир унутра и немешање страних држава с поља, па да се утврди и развије своје силе. Ни одважна борба, као у време Карађорђева устанка, ни утицај руских дипломата на унутрашње стање Србије, а још мање нечисто уплетање Аустрије, није могло бити од таке користи Србима, као дуготрајни мир и унутрашња делатност, тиха и једва приметна, но слободна од сваког страног утицаја. Така делатност и била је у духу новог вожда Србије и он је потпуно користовао се згодним за њега приликама. Он је престао од сваких даљих тражбина путем преговора, знајући да судба Србије зависи од општег тока европских ствари и старао се да се позна са политичким стањем европских држава. Он је био човек без сваког образовања, али је веома ценио образованосг, па је окружио себе Србима, који су добили васпитање у Аустрији; по савету Вука Караџића, он је заповедио њима, да му причају садржину свега што су прочитали у европским новинама и да му у кратко изложу садржину дела најзнатнијих тада публициста, а такође из историје, географије и народне економије. Будући обдарен пространим памћењем, он је брзо саставио себи појам о могућству и богатству разних европских држава, а такође и о историји и разним трговачким одно-

шајима. Многи европски путници, који су га у то време походили дивили су се његовом пространом знању, зрелом суђењу и политичној увиђавности, па чисто нису веровали да је он неписмен и мислили су да он то крије из каквих политичких цели. А међутим неписмен, но даровит и љубознателан Милош, био је потпуним представником препорођене Србије. Свеже силе, лепе способности и неодољива тежња ићи напред, све је то било више оних политичких средстава, којима је тада располагао српски народ и његов књаз.

Милош је добро знао, да Србија пре свега мора осигурати себе у материјалном стању, и да вожд њен немора тражити туђе милости, па се старао, да умножи богатство како народно тако и своје лично. Пореска система, која се тада практиковала у Србији даје нам појам о том великом богатству, којим је доцније владо Милош. Почем је турски грош непрестано падао у цени, које због ковања нових и лошијих, које због нагомиланих фаличних новаца, грађених за границом, то је на једној народној скупштини било решено, да цена аустријског талира буде 10 гроша турских и да ће се унапред увек плаћати Турцима у аустријској монети и да Срби у трговини са Турцима, неморају примати турску монету, него аустријску. Осим десетине, коју су Срби плаћали спахијама и од којих није никаква прихода имала турска државна каса, Срби су још плаћали следеће дације: харач, димницу, чибук и порезу, која је била знатнија од свију других. Харач, који обично плаћају у Турској сви становници мушке главе од 7—70 година, повишавао се у осталим провинцијама до велике мере; но у Србији, благодарећи независности народа и самосталности Милоша, он никад није био више од $3^1/_2$ гроша, а почем је талир вредио 10 гроша, то и харач није превазилазио 40 крајцара. Чибук који се плаћао од марве, долазио је до две паре на овцу, козу и т. д. Та два данка увек су ишли у касу султана; но почем је тешко било покупити харач, то су га заменули једном одређеном сумом, коју је морао плаћати или управитељ краја. или сам народ коме је остављено да купи харач у правој количини. Димница и мирија давала се у корист вишег духовенства: прва се састојала из једног гроша и 4 паре од куће и то је ишло у корист епископа; друга по 6 пара на кућу, одређена је била на исплату старог дуга српских епархија цариградском патријарху. Највећа дација била је пореза, која је одређена на издржавање паше и његове свите, турског гарнизона, на издржавање народног вожда, унутрашњу администрацију и у опште на подмиривање државних трошкова Србије. Пореза у средњу руку износила је око 16. гроша од сваког ожењеног човека; но почем се по

имању Српски народ делио на три класе, те људи прве класе плаћали су 18, а људи треће класе 10 гроша. Пореза разрезивала се двапут у години и сваки пут у означеној количини. Скупљање порезе обично било је у пролеће о Ђурђеву дне и у јесен о Митрову дне. У те дане сазивала се у Крагујевац народна скупштина, коју су састављали окружни кнезови и сеоски кметови; тада је поглавар представљао скупштини таблицу државних прихода и расхода, и у договору са скупштином одређивао је количину данка за идуће полугодије. Ниједан кмет није смео ударити већи данак, него што је одредила скупштина. Њима је дозвољено само ударити на главу по један грош за општинске трошкове, али и зато су они дужни дати рачун пред општином. Од тог данка била је слободна само земаљска власт, духовништво, учитељи, свита књаза и слуге окружних кнезова, ако нису имали имања и отчеви ако су имали у кући два сина који плаћају данак. Осим тога књаз је имао право ослободити од данка свакога, кога је хтео да одликује за какве заслуге. Важне заслуге учињене отачбини, дубока старост, тешка болест, то су били узроци због који се могао ко ослободити од данка. Из „Мемуара“ проте Ненадовића видимо, да су потомци оног старца. Јакова из Паљува, који је 1813. године однео писмо од Матије великом везиру Куршид-паши, у ком се позивао овај да прекрати насиља над народом, да су, велим, потомци тога старца ослобођени од сваких дација. ([108]).

Нигде се готово данак није плаћао тако правилно, као у Србији и при штедњи Милошевој, могло се набавити толико оружије и други војени материјал што је остало кад је Милош одступио од књажеског достојанства и при свем том што је остала у каси државној знатна сума новаца. Сопствено богатство Милошево стечено је другим путем и другим средствима. Користујући се другим одношајем према казначеју Марашли-али паше, Милош је добио за умерену цену под аренду не само Султанове спахилуке, него и харач, чибук, ђумрук и превозну трговину. Чибук и харач плаћали су само 90 хиљада душа по списку, који је састављен још при Солиман-паши, кад је у Србији број душа био много мањи. Али од чибука мало је било вајде. Аренда од имања и ђумрука доносила је сваке године све веће и веће користи; јер се са имањем боље руковало, а ђумручки приходи непрестано су расли, благодарећи мирном стању и развитку трговине. Харач је био од највеће користи за Милоша. Кад се утврди мир и ред у Србији расло је брзо и благостање њено, а притом знатно се умножавао и број становника у Србији досељавањем Срба из Аустрије и Турске. Од харача Милош је добијао 80.000 талира чистог прихода, но највећи

приход имао је Милош од тога, што је Турски грош непрестано и брзо падао у цени. За 10 година он је мање вредио од половине пређашње цене. А међутим Милош је плаћао закупну суму у талирима, рачунајући ту суму у грошевима по њиховој текућој вредности на пијаци. Скупљање данка вршило се по цени, коју је једном за свагда одредила скупштина. И сад још у Србији разликују грошеве на чаршијске и порезке; последњи двапут више вреди од првих. Така разлика у вредности грошева, које је Милош добијао и које је плаћао београдском паши, доносила му је годишњег прихода *сто хиљада талира*; јер грош је био номинална новчана јединица, а пореза узимила се и Турцима плаћала се аренда аустријском монетом, која је тада била у општој употреби, исто онако као што је руски сребрни новац после 28—29 године био свуда по турској царевини, па и у Србији. Осим тога, Милош је дуго трговао са стоком и оставио је трговину онда, кад су његови ортаци почели на зло употребљавати његово име и кињити народ, који се почне са свију страна жалити. Доцније он узме у своје руке продају соли, са Аврамом Петронијевићем, браћом Симићима и другим српским богаташима, који су после сву кривицу брзог обогаћења тим монополом свалили на њега једнога. Он није се могао одмах оставити те трговине, јер је везан био уговором с Влашком и Молдавијом. Било како му драго, тек та трговина са сољу која је веома потребна за Србију, јер она нема свога мајдана, била је Милошу и његовим ортацима од велике користи. Док је био жив Марашли-Али паша приходи Милоша једва су подмиривали његове преке потребе, јер је он много трошио на подмићивање свите пашине; расходи на турске чиновнике били су огромни. Но кад је дошао за пашу Абдул-Реим, ти расходи на турске чиновнике престали су; од то доба богатство Милоша почело је брзо да расте. ([109]).

Осим тога, Милош је обратио пажњу и на другу страну земаљског расхода, на данак, који је узимало од народа духовништво. Док су владикама у Србији били Грци, дотле су приходи духовништва непрестано расли, и тешко је било подврћи их јавној контроли. Само за исплату дуга цариградском патријарху, који су дуговале српске епархије и који је износио 137.433 гроша, српски епископи скупљали су од народа сваке године по 20.000 гроша и непрестано су увећавали ту суму, која је најпосле могла доћи до невероватне цифре. Осим тога они су сваке године ударали данак на монастире, цркве и духовна лица. Даље они су наплаћивали не одређене таксе за рукополагање свештеника, и за допуштење брака; они су одређивали у своју корист неки део насљедства свештеника своје епархије. Нај-

зад, за издржавање свега духовништва у опште народ је плаћао тако названу *димницу*. Приходи свештеника били су ништавни према приходима епископа. Но данак, који су владике узимали од свештеника, падао је на терет народу, јер свештеници морали су од народа накнадити своју штету, коју су им чинили епископи. Српски свештеници, угњетени грчким владикама и немајући никаквог образовања, нису се ни у чему разликовали од осталих Срба и нису имали других сретстава за живљење, него то што им народ даде. Народ им је давао од чести у натури, а од чести у новцу, а количина тога давања одређена је само обичајем. Милош је уредио приходе духовништва и свео у извесне границе.

Још 18. Фебруара 1816 године изишла је из канцеларије народа српског уредба с потписом Милоша, којом је одређено колико треба давати владикама, а колико свештеницима. Ту уредбу потписали су осим Милоша још и епископ ужички Милентије Никшић и архимандрит враћевшнички Мелентије Павловић. Владикама одређено је било од сваког манастира по 25 гроша годишње, а од сваке цркве 12½. За рукополагање свештеника 100 гроша и од сваког свештеника годишње по 10 гроша. Од венчања за први брак 1 грош, за други 4 гроша, а за трећи 6 гроша; мирије од сваке куће годишње по 6 пара, димнице по 1 грош и 4 паре. Свештеницима било је одређено: За крштење 12½ гроша и од кума 10 пара; за опело деце мање од 7 година 2 гроша; за масла 3 гроша, за велику молитву 1 грош, а за малу 20 пара; За свећење водице 12 гроша; за венчање првог брака 1 грош, другог и трећег 2 гроша. Осим тога, свака пореска глава дужна је давати свештенику годишње 12 ока жита, то по селима, а по варошима 12½ гроша. Све те дације најпре је купило духовништво, али је Милош после наредио да то купе земаљске власти.

20. Јануара 1823 године изађе следећи распис на Архијереје: „Високопреосвештени господине: високопоштовани архипастиру! као што је народ наш у својим молбама на високу порту изјавио и следеће важне жеље, да се различне дације, које је он плаћао под разним именима и у различна времена, сведу на једну суму и скупљају се у касу под једним именом; а с друге стране да би стао на пут разним злоупотребљењама епископа, о којима сведоче жалбе нашег свештенства, поднешене мојој канцеларији, ја сам нашао за добро посаветовати се са народном скупштином од 13. и 14. Декембра прошле године о архијерејским приходима. На тој скупштини сви су једногласно решили, да се архијерејима овог пашалука, на место досадашње димнице и других дација, одреди: 1, стална годишња плата

од 18.000 гроша или 1500 гроша месечно; 2, за рукополагање свештеника 50 гроша; 3, за антимине и плаштаницу 12 гроша, а освећење цркве 100 гроша; 4, кад архијереј присуствује на опелу свештеника или простог хришћанина то ће добити онолико колико се погоди са родбином покојника; 5, продаја парохија свештеницима, наплаћивање димнице и мирије долази у државну касу, а давање парохија под закуп уништава се сасвим; 6, дуг који су дужни платити наши архијереји светој селенској цркви наше правитељство прима на себе, и исплаћиваће из својих прихода по договору са патријарком; 7, приходи од печата, који архијереји дају протама, те ови потврђују сведочбе свадбене одређују се протама као награда за њихов труд; 8, архијереји дужни су пристојно издржавати своје протосинђеле, архиђаконе и секретаре из својих сопствених прихода; 9, београдски архијепископ, који стануje у Београду самном и са честитим везиром и у след тога има већи трошак него епископ ужички, добијаће од мене и од мојих потомака додатка годишњег од 2000 гроша. Одређујући те приходе архијереима, ми им незабрањујемо да примају и доброволне прилоге било у новцу, *било* у чему другом, које чине поједини људи за молитву или освећење водице и друга свештенодејства; исто тако ми незабрањујемо, него још препоручујемо архијерејима и молимо их, да што чешће походе своју епархију ради поуке свештенства и народа. Надамо се да ће на тај предлог наш, потврђени споменутом скупштином, архијереји драговољно пристати, тим пре, што ће овим начином имати мање труда и мање прилике да се народ на њих жали, као што је било при пређашњим злоупотребама. Молимо господу архијепископе, од своје стране и од стране скупштине, да одговоре на ово писмено, да изјаве пристају ли или непристају на овај предлог; у противном случају, ми ћемо се постарати да то наше дело свршимо познатим нама путем. Препоручујући себе вашим светим молитвама, остајем увек готов на услуги Милош Обреновић, књаз српски."

Милош се надао да ће на то пристати оба архијепископа српска; јер су тада у том звању били људи довољно образовани и ревносно заузети за своје дело, а клонили се сваке интриге и мешања у политичка дела. Но он се преварио у свом надању. Истина, у почетку оба архијереја као да су одобравали ту наредбу, бар нису ничим показали свога незадовољства, шта више и сам патријарх цариградски одобри ту наредбу и већ прими по том начину неку суму на одплату дуга; но доцније српски архијереји почну се жалити против те наредбе не само цариградском патријарху, него и митропо-

литу аустријских Срба Стратимировићу. После дуге борбе и препирке Милош је морао попустити. 2. Јануара 1825. године буде повраћено архијерејима право да наплаћују димницу и мирију, а за црковне требе, по договору с депутатима духовништва обојих епархија, одређена је била нова тарифа, која се у осталом мало разликовала од прве. Разлика је била само у овоме: за опело сасвим сиромашних људи није се плаћало ништа; но за масла кнезовима и богатим трговцима плаћало се по 6 гроша, за велику молитву 2 гроша, додато било за спомен мртвих четрдесетодневно 20 пара, полугодишње 1 грош, а годишње 1 грош и 20 пара. Архијерејима било је највише стало за димницом, од које су добијали годишње до 30.000 гроша.[110]) Но Милош особито бринуо се о белом духовништву, то јест, свештеницима и њих је побудио да приме учешће у народном образовању; често су свештеници били постављани за учитеље у народним школама; старао се да бар проте буду људи образовани, и у тој цели установио је семинарију.

У то време кад се Милош занимао унутрашњим пословима, њему се догодило два пут да дође у сукоб са пашом. Абдул-Реим, држећи строгу дисциплину међу Турцима, и желећи бити непристрастан према свима, био је суревњив према својој власти, нарочито у Београду, где у осталом није се мешао у унутрашње одношаје међу хришћанима; али није трпео да се ко противи његовој заповести или наредби турске полиције. Он је био у томе тако строг, да је београдског архијепископа, доцније цариградског патријарха, — уапсио због свезе са грчким устаницима и распростирања лажних гласова о победи Грка над Турцима, и није га хтео пустити из апса — при свом енергичном заузимању Милоша, док се није доказало да је сва његова кривица у томе, што је био у свези са неким пријатељима Драмали-паше, који је пред тим био потучен. Милош у опште није радо гледао господарство Абдул-Реима у Београду и премда је он сам живио у Крагујевцу, ипак желео је да ослободи београдске хришћане од покорности Турској полицији. С тога је он позвао београдске Србе да се селе ван шанца и да саграде своје куће и магацине дуж обале Савске и Дунавске. У исто време он је тајно заповедио облињим сељанима да не довозе на београдску пијацу необходне потребе за Турке у граду и вароши. Београдски Турци одмах су осетили сву силу таке наредбе и тужили су се паши, који пошље у Крагујевац старог познаника Милошевог поглавицу спахијског, да објасни књазу да је тако владање подједнако са објавом рата, или бар сведочи о томе да је Милош заборавио на обвезе које је примио

пред Портом, и да је паша приморан јавити о томе у Цариград и сва одговорност за последице пашће на једног Милоша. Упорство паше и страх за живот српских посланика, који су још били у Цариграду, приморали су Милоша да одустане од своје намере([111]).

Скоро за тим догоди се нови сукоб међу двема властима у Србији, Турском и народном; узрок томе била је финансијска оскудица Порте. Вредност турског новца падала је све више и више, тако да аустријски талир и шпански реал, једине монете, које су тада имале значај у Турској, подигну се у вредности и то први од 8 до 12 гроша, а други од 8 и-по на дванајест и-по. Да би избегла банкротство, турска влада смисли следећу опасну меру; она је издала ферман, којим се одређује вредност талира у 8 и-по гроша, а реал у 9 гроша, и заповедила је свима који имају те стране новце да промене на турске, по означеној ферманом цени. У тој цељи послала је турска влада по свој царевини нарочите сарафе од Евреја и Јермена, којима је обећан неки проценат за труд. Наравно те сарафе послала је Порта по оним покрајинама, које су потпуно зависиле од ње, и није смела послати у Србију, већ се ограничила само на то, што је тај ферман прочитан и у Београду. Но кад је Милош, који је плаћао Турској данак сваког трећег месеца, хтео и сада да плати аустријским новцем, по текућој вредности, онда му паша објави да он неможе другчије примити, него по цени која је означена у ферману. Милош одговори, ако паша неприми као што му се даје, онда он неће ни плаћати дотле докле недобије од Турске праву сребрну монету. Но паша остане при своме и јави Милошу, да ће јавити у Цариград да је Милош одказао Турској данак и непризнаје над собом власт султана, ако му само не донесе паре до одређеног рока. Милош, кога паша хоће овим да оштети са 60.000 гроша, почне се и даље противити томе захтевању и спремати на борбу. Но савети руског посланика из Цариграда да не даје нове заплете дипломацији и онако заплетеној грчким питањем, склоне Милоша те попусти. Абдул-Реим, нешто из сујете, а нешто из тога да би показао потпуну покорност заповестима султана, изда плату војсци и чиновницима у истој монети коју је добио од Милоша и ако је имао турских новаца. После тога није се више понављало таких сукоба; јер Милош ступи у свезу са страним банкерима, који су му набављали потребну суму турске монете по курсу. Кад Милош види, да ни у чему неможе успети са овим пашом, он покуша не би ли успео у Цариграду да га збаци. Премда је он често шиљао богате поклоне у злату вишим чиновницима Порте; али Саид-Ефенди, министар спољних послова,

који је имао највише поверења код султана, био је земљак и пријатељ Абдул-Реима. Никојим начином ни је га могао Милош склонити, па се окане тога за време и почне очекивати срећније прилике те да се курталише овакогсуровог представника порте, као што је био Абдул-Реим.

Кад нису биле таке прилике да се занима спољном политиком и на то да обрати пажњу народа и старешина, Милош се огранинично на тесан круг унутрашње делатности и старао се свима силама да одржи своју власт. С тога с једне стране чувао се да се покаже као самовластан господар, да не би одбио од себе људе, који имају поверења у народу; с друге стране није хтео ни показати слабост према онима, који истина нису радили из личних и користољубивих цели, али могли су својом претераношћу побунити народ. Скорим Милош имао је прилике пробати своје државничке способности и своју вештину владати народом и задобити његово поверење, и он је изишао из те прилике са победом. Ми смо видели за време Карађорђа, који је неограничено господарио на бојноме пољу, да су старешине имале великог утицаја на дела унутрашње управе, на финансију и на суђење. Милошу није потребна била власт војеног диктатора, али је он вештом руком прикупљао сву власт и значај народног управитеља, на основу скупштинског акта, којим је он 6. Новембра 1817. године признат за књаза српског. Но то признање још није било освећено ни каквом вишом влашћу, никаквим спољним aукторитетом. Све се још држало на народном поверењу према Милошу, [1]) све је зависило од народног расположаја, који се могао окренути и на другу страну. А народне старешине, кнезови и кметови, који нису учествовали у тој одлуци скупштине, ни су били ничим ни обвезани да се у свему покоравају вољи Милоша, — и многи од њих радили су у својим крајевима као самостални и независни господари. Милош није могао строго пазити за свима и знати шта се ради у најдаљим окрузима и људи, који нису имали пред очима само интересе народа, већ и интерес какве партаје, увек су могли наћи присталица међу окружним и општинским старешинама. Милош је добро знао да се налази у неопредељеном и опасном положају, па за то на скупштини 21. Новембра 1824. године обрати се са следећим речма на кнезове и кметове, који су дошли у Крагујевац. „Поштована господо, кнезови и кметови! Вама су позната моја дела, а познати и основи на којима

---

[1]) Ко има народно поверење томе и негрбеа никакав други спољни aукторитет, примет. Превод.

су она учињена; познато вам је и то, до чега су помоћу божијом, покорношћу вашом и доброг народа нашег, доведене опште народне ствари, тако да се суседне државе диве каким смо начином у сред пређашњег варварства, пробудили у народу послушност према нама, завели поредак у нашој земљи и очистили је од злих људи. Ви сте неуморно помагали мени у свему, колико сте могли по вашим телесним и душевним силама. Ја сам уверен, да ми ви нећете одказати своју помоћ и у напред. Но при свем том, ја се надам да ће те и ви признати да сам ја од свију вас највише имао бриге и посла; јер осим унутрашњих послова од најмањег па до највећег, ја сам вршио и друга млоговажнија дела, која су до сад, хвала Богу, вршена срећно и у корист нашег народа. Може бити моја господо, да има још доста неразумних људи, који сва моја дела и пређашња и садашња приписују моме властољубљу и самољубљу, и који мисле да ја само за тим тежим да прикупим сву власт у своје руке, на што ја и не помишљам. Сасвим друге побуде руководиле су до сад мене; читајући или боље рећи слушајући што је написано у историји наших предака и других народа, ја сам приметио да редко који народ, или управо ни је ни један имао успеха и среће, ако је у почетку свога препорођаја делио врховну власт на неколико лица. Све је тада ишло полако, против жеље народне и обично народ се враћао у своје пређашње стање од кога је почео да се ослобођава. О томе нам јасно сведочи пропаст нашег царства, које је силни цар Стеван Душан поделио на своје великаше и војводе, о чему наш народ и досад спомиње у својим песмама. Све то имао сам ја пред очима и то ме је руководило, а не тежња за влашћу, да одржим све у целини. Данас кад видим да је таком мојом радњом и вашом послушношћу утврдио се у нашем народу добар поредак, који желим да се увек одржи, — данас ја хоћу да вам исповедим моје праве жеље, ради чега сам вас и позвао на ову скупштину. Ја сам се и телесно и душевно уморио од многих послова, о којима сам вам напред споменуо, па ми је потребан одмор и спокојство. С тога ја вас молим господо, да изберете из средине ваше шест људи, који највише заслужују поверења. На тих шест људи, додавши им у помоћ два вешта секретара, ја сам готов пренети бригу о свим унутрашњим пословима наше отачбине, а за себе ја ћу задржати само ванредна и иностранa дела. То ново правитељство, које ће се саставити из ваше средине и од најбољих људи, ради ће у договору самном, и ни једно важније предузеће неће моћи учинити без мога одобрења. Таким начином ми ћемо заједно у договору старати се о будућем уређењу и благостању наше домовине.

Тиме ће те ви учинити мени велику олакшицу, дати одмор моме уморном телу и уму; тиме ће наш народ показати своју политичку зрелост, а онима, који мисле да се ја отимам за власт, да су се преварили.

Овом приликом ја не могу прећи ћутањем и не потужити се овој скупштини како неки кнезови небрежљиво врше моје заповести. Познато је, а и сами смо искусили, како је данас тешко, кад народ једном падне, опет подићи се на ноге; јер непријатељи старају се и чине сва могућа да га подјарме и опет згазе ногом, и у тој цељи они не штеде ни сребра ни злата да посеју семе раздора у самом народу кога они желе притиснути; да створе незадовољнике у самој земљи, па помоћу њих да постигну своју паклену намеру. Не треба ни мислити да таких незадовољника нема и међу нама и да непријатељи наши преко њих кују окове и спремају пропаст народу. С тога сам вам ја, господо моја, онако често писао и саветовао да добро пазите на сваког подозривог човека, прегледате пасоше сваког странца, па га одмах шиљете мени ако је подозрив, да не би ти подозриви људи могли постати оруђе наших непријатеља. Но ти савети моји нису послушани, јер ту скоро један странац, човек подозрив, који није ни крио своје непријатељске намере, обишао је скоро све округе, као: смедеревски, београдски, крагујевачки, руднички, ужички и ваљевски, походио је неке главније кнезове, говорио је пред њима и народом бунтовне речи, па га нико није хтео послати ни суду, ни к мени. Тако владање тих кнезова не може ми бити по вољи, не ради мене, него ради општег блага нашег народа. Ја желим да ми се објасни из којих узрока није се поступало по мојој заповести, неки кнезови, шта више, крили су тога бунтовника ишли му на руку да прође толике округе и сеје раздор и неслогу међу народом. Ви сте за то и постављени за старешине народа да га чувате од таких зверова. А међу тим тако владање даје ми повода мислити, да су неки од вас одобравали његове бунтовничке речи. Захтевајући од вас објасњења по том делу, ја ћу вам представити доказе какав је то човек, за што је овде био и од кога је послан.“ ([114])

Тај подозриви човек, на кога је Милош обратио пажњу, био је агенат грчке хетерије и оних српских старешина, који су 1813 године оставили земљу и станили се у Бесарабији. Грчке хетеристе мрзиле су Милоша што није подигао народ српски против Турака и тиме олакшао посао грчког устанка. Српске старешине који су живили у Бесарабији, нису могли равнодушно слушати о том значају, који је добио Милош у земљи, коју су они оставили у време опасности. И једни и други надали су се да ће постићи своје цељи ако

оборе Милоша. Но њихови тајни агенти, дошав у Србију, радили су околишем. Има једна страна у народном животу, која кад се дотакне увек је згодна за бунтовнике свију покрајина; ми разумемо *данак*. Ма како он био лак народ тешко схваћа неопходност сносити и тај, макар мали, терет, и ако ко да народу осетити могућност да се тај терет смањи, он може повести за собом масу на свашта. То је тим лакше било учинити у Србији, где се народ решио узети на се тешко бреме рата више по жељи да се ослободи од турског угњетавања, него по осећању народности. Вожд српског народа, негове старешине разумевали су политичке интересе, који су приморавали то Аустрију, то Русију да помаже Србији. Народ пак борио се само за олакшање своје судбине. Како при Карађорђу, тако и при Милошу, они који су обећавали мању порезу привлачили су на своју страну масу народну, која је била незадовољна поступцима својих врховних „*вожда*.“ Уз то је ишла и друга важна побуда незадовољству, која је имала неког основа: ми разумемо ону тешку за народ дужност ићи на *кулук* и његов несразмеран распоређај. Кулук тај био је врло разнолик. Србија је дужна била не само плаћати данак паши, него и набављати за градове: хљеб, сено, дрва и т. д. па је на народ падао терет да довози те ствари, да коси сено, сече дрва. Исто тако народ је доносио те потребе и у дом књаза, који је био општенародним домом и при том дужан је био зидати и оправљати државне зграде, школе и цркве. Најзад и окружни кнезови добијали су по нешто од тих потреба од народа, јер плата коју су добијали од касе није могла подмирити све њихове трошкове и у званичним пословима. Но сви ти терети нису могли бити подједнако распоређени по самој природи својој. Села око Београда и Крагујевца, те две столичне вароши, и других већих места, где су биле државне зграде, сносила су тај терет трпељиво, јер су знали да не може другчије бити. Но становници села удаљених од градова, не радо су вршили таке заповести својих кнезова, који су често приморавали народ да њима кулучи, да им оре и копа, коси и жње, да им гради млинове и куће. Неки опет кнезови водили су трговину и приморавали су народ да од њих купује по оној цени, коју су ти кнезови сами одредили. Готово сви кнезови обилазили су своје округе и тада је народ издржавао како њих тако и њихову прислугу, која никад није била задовољна оним, чим је народ дочека. Све то давало је прилике разним злоупотребама и Милош је знао за то; но његови неопредљени односаји према старешинама и кнезовима нису допуштали да се меша у то. Таким начином користи самог народа захтевале су

да се Милошу да врховна власт, а с друге стране недостатци управе, као последица његове неопредељене власти, давали су у руке непријатељима Милошевим снажно сретство, помоћу кога су они увек могли подићи буну у народу.

У то време, о коме ми сад говоримо, при свршетку 1824 године, број агената, које су шиљали у Србију грчке хетеристе, знатно се умножио. Неки од њих старали су се да склоне на своју страну Васу Книћанина, познатога тиме, што народна песма приписује њему смрт Ћаја-паше у боју код Чачка. Но Книћанин не пристане на њихов предлог и открије план завереника оном Благоју, кога је књаз Милош спасао од освете Солиман-паше, после неуспешног устанка Хаџи-Продана. Благоје одмах извести Милоша о завери. Завереници буду похватани, предани суду београдском и осуђени на смрт. Но тиме је предупређен устанак само у округу рудничком. Конци завере, која је била на широко разграната, нису били пронађени. Међу тим у Јануару 1825 године смедеревски кнез Петар Вулићевић, брат познатог Вујице, који се још бавио у Цариграду са осталим посланицима, а пашеног Милошев, приметио је да један сељак из њихова округа, који је био у свези са убијеним завереницима, буни по народу и да многи радо слушају његове речи. Желећи угушити побуну у самом почетку, Петар Вулићевић дође ноћу с наоружаним људма у село, где је живио тај завереник и ухвати га; но одмах за тим сељани, који су већ били спремни за то искупили су се у великом броју, објаве кнезу да он нема права хватати ноћу мирне грађане по њиховим сопственим кућама, и да он апсити може само на захтевање суда и по томе с претњом захтевали су да се пусти њихов компија. Кнез није их хтео послушати до јутра и готов је био растерати светину ако нападне; но кад сване и види да је светине веома много, он испуни њено захтевање под условом да ће сељани сами одвести окривљеног суду, ако овај то устражи. Но сељаци не само што су ослободили тога кривца, него га свечано отпрате кући вичући о незаконитом поступку кнеза. Вулићевић оде у Азању, својој кући, но и тамо нађе побуну сељака. Многа светина беше опколила његову кућу и једногласно захтеваше да се смањи пореза, и подједнако распореди кулук, који је постао у смедеревском округу несносан, услед злоупотреба секретара Вулићевића, који је имао великог утицаја на свог старешину, човека доброг, но без карактера. ([116])

Милош чим дозна за ту народну побуну, одмах пошље у Азању свога брата Јована, с неколико наоружаних људи, које је могао на

брзо скупити у срезу лепеничком и јасеничком. Јован без отпора заузме Азању и почне испитивати узроке побуне. Њему одговоре, да нико није ни мислио устајати против кнеза и његових власти, него је народ незадовољан само својим кнезом, који зло поступа и захтева да се уклони Вулићевић и на његово место постави Милоје Ђак, који тада не бејаше у Азањи. Људи, који су дошли с Јованом Обреновићем, кад су дознали узроке побуне, приме страну побуњених и почну молити Јована да испуни праведне жеље народне.

Брат Милошев објави да ће књаз радо саслушати жалбе на Вулићевића, па ако буду истините он ће поставити Милоја за кнеза смедеревског. А међутим он посаветује узбуњеним да се умире и разиђу по својим кућама како неби дали повода Турцима да говоре о међусобном рату самих Срба. Сељани реко би послушају савете његове и Обреновић оде у Пожаревац, где је била његова фамилија. Одмах затим дође у Азању и Милоје Ђак, који је у младости певао у цркви, а после учествовао у народном устанку 1804 године, затим служио као секретар код Вујице, побегао из Србије заједно са војводама 1813 године, а по повратку занимао се свињарском трговином. По начину свога занимања он је био у непосредној свези са народом, знао је добро народње слабости и његово незадовољство са местном управом, нарочито у смедеревском округу, и знао је којим се начином може лако побунити народ. Он је поодавно стојао у свези са грчким хетеристама и одушевљавао се том частољубивом надом да ће стати на чело народног устанка, за који је он мислио да се не може избећи и да је користан за његове личне цељи. Но он је био и сувише предосторожан да се баци на опасно предузеће док не осигура себи ма чиме успеха; чим су се појавили први знаци народног кретања, он отрчи у Београд да дозна како ће се у том случају владати Турци и увери се да они ако неће помагати противницима Милоша, оно ће се мирно владати. У Београду он се састане и са Алибегом поглавицом спахија, и саопшти му свој план, по коме ће он побунити народ, протерати из Србије књаза Милоша, сбацити важније кнезове и наново довести народ у потпуну зависност од паше, као што је било до 1804 године. Он је молио такође да се тај план саопшти и Абдул-Гейму с тим, да се од њега тражи заштита у име народа. Али-бег, који се родио у Србији, непрестано живио је са Србима, јер је при Карађорђу био насилно крштен, знао је врло добро расположај народа српског, да он воли трпети господарство најжешћег тирана само нек је Србин, него господарство најбољега паше,

па за то није веровао Милоју. Притом он је подозревао да ђак то ради из личне користи, и није се варао. Но при свем том, он јави Абдул-Реиму о своме састанку са ђаком.

Међутим паша београдски имао је инструкције из Цариграда да непредузима ништа што би могло пореметити мир у Србији; али да се вешто користује свима приликама, у којима би се могао оборити Милош и повратити у Србији пређашња управа. С тога је паша у почетку примио радо предлог ђака и обећао потпору, нераспитујући ни какве побуде руководе ђака, ни колики је број његових присталица. Но спахијски поглавица молио га је да зрело размисли о томе пре, него што се умеша у предузеће, које може изазвати не само борбу између Турака и Срба, него још умножити и оснажити непријатељске одношаје између Русије и Порте. Он му је говорио да никако неверује ђаку, да ће Срби устати на оружје да васпоставе турску власт над собом; да он подозрева у том покрету интриге грчке хетерије, и личне намере ђака, који жели заузети место Милоша и да је потоме опасно помагати му јавно. Ћаја-паша, који је вршио ту дужност при Марашлији, и хазнадар, друг Абдул-Реима од детињства човек паметан и практичан, били су истог мишљења кога и поглавица спахија, и паша им обећа да ће се владати неутрално док не види како ће се развити догађаји. Тако одговоре и Милоју ђаку, који је био задовољан тим одговором, јер свеза са Турцима могла је ослабити његову странку, а неутралност Турака одузимала је Милошу право, да се позива на вољу султана.

Кад се ђак врати у Азању, почне распаљивати народну буну. Бунтовници заузму Хасан-пашину паланку и утврде се у њој. Међу тим ђак пошље свога брата са још неколико људи да побуне народ пожаревачког округа. Они ударе на кућу Јована Обреновића, опљачкају је и умало што нису ухватили његову жену Круну, која једва умакне испред њих на добром коњу. Кад Милош дозна за ту побуну, покуша најпре да мирним начином утиша народ и пошље им Архимандрита Мелентија Павловића, не били их овај склонио да се разиђу по својим кућама, а кнез ће испунити све њихове праведне жеље. Но бунтовници нису хтели ни да чују архимандрита. Њих се било скупило на број око 5.000 и под управом ђака крену се управо Крагујевцу. Уз пут разоре и попале куће лепеничког и јасеничког кнеза. Ђак заузме Тополу и ту се надао добити нову помоћ против Милоша. Међутим Милош позове на оружје народ из оближњих места и пошље са Вучићем кнезом Гружанским на сусрет бунтовницима. Та Милошева војска којом је управљао Вучић приближи се Тополи

и ушанчи се на брегу Опленици. Те исте ноћи устаници видећи, да народ непристаје уз њих, пошљу молбу кнезу Јокси Милосављевићу, који је довео у помоћ правителству народ среза млавског, да их помири са Милошем. Но Вучић није хтео да чује ни за какве услове измирења и други дан изјутра рано удари на њих; но они га и недочекају, већ побегну заједно са ђаком, који је био рањен. Вучић, коме се одмах придружи други брат Милошев Јеврем, пусти се за њима у потеру не штедећи никога и ако су га неки од тих бунтовника молили падајући пред њим на колена и плачући. Најжешће је ш њима поступао сам Вучић, који је тога дана са свим иступио скупоцену сабљу, коју му је при полазку Милош поклонио. За тим Јеврем Обреновић и Вучић опљачкају село Кусадак, одакле је био родом ђак, и околна села из којих је највише било бунвовника. Дошав у Пожаревац Јеврем Обреновић почне испитивати узроке побуне. Докаже се да су кућу Јована Обреновића опљачкали сами Пожаревљани, а не ђакови људи. Јеврем у јарости реши да се казне коловође, а сва варош преда на пљачкање војсци. Но брат његов Јован почне га молити да нетера таку освету према Пожаревљанима за увреду његове фамилије, Јеврем попусти захтевању брата. Међутим ђак, који се старао да кришом умакне у Београд својој сестри, буде ухваћен у механи у мокром лугу. Њега доведу у Баточину где се тада налазио Милош и уведу у коло наоружаних људи, и Милош окрене се народу са овим речма: „ево, браћо, ко је крив што сам ја вас позвао од ваших кућа у ово рђаво време; сад ако хоћете да му опростите, а ви му опростите, ако нећете а ви радите ш њиме што хоћете“. Са свију страна повичу, „нека се убије! нека се убије!“ Ђака стрељају заједно са његовим коњем, а главу му пошљу паши, који је стави на излог три дана на источним вратима града; а брат ђака био је још пре убијен при заузећу села Кусадка. Стишав буну, Милош испуни жеље народа, збаци неке кнезове, међу којима и свога пашанца Петра Вулићевића. Милош је хтео да уништи и сам кулук, али му није дала његова околина.

И ако се у брзо свршила ђакова буна, опет гласови о њој разнесу се по суседним државама, европским новинама и тако допру до Русије, наравно све се то представљало у већем виду, него што је било у самој ствари. Гласови о свези бунтовника са београдским Турцима увећавали су значај догађаја. Један сасвим случајан догађај оснажио је мрачну страну тога свега дела. У Београду увек се налазио агенат српске владе, по имену Ћелеш, кога је дужност била да извештава пашу о току ствари по унутрашњости Србије. Но осим

тога Милош је имао обичај два три пут у години шиљати у Београд брата свога Јеврема да се договара с пашом о важнијим делима. Јеврем је водио са собом по неколико кнезова. Године 1825 између осталих кнезова налазио се пожешки кнез Васа Поповић, који је имао у Београду међу спахијама старог познаника, родом Албанца, човека веома џандрљивог. Кад је год Васа био у Београду тај Албанац често је долазио к њему. У време једне таке посете он остане сам у соби са Ћелешом, који је био подсмевач, и волео је изсмејавати како је Албанац запатрљио пиштољ за појасом. Спахија разјари се па потегне пиштољем те рани у трбух српског агента и обали га на земљу. Први који дотрчи на глас пушке био је Поповић; он затече Ћелеша да умире, а спахија још прети са другим пиштољем. Поповић скочи на Албанца и помоћу својих људи свеже га. Ћелеш живио је само неколико часова и чим издане убица буде удављен по заповести пашиној и ако се томе противио кадија и муфтија, доказујући да је Ћелеш живио 24 сахата, а по турским законима убица се није казнио ако рањени проживи 24 сахата. Но паша сада, као и увек није се могао намолити и његова заповест буде извршена. Тај несрећан догађај протумачи се у народу сасвим другчије, а на име, да је Албанац хтео убити Јеврема Обреновића, па само у забуни непопогоди, него убије Ћелеша. Било то како му драго, тек Јеврем Обреновић од тог доба није више ишао у Београд нити је Београд дуго видио и једног Обреновића. Све то изгледало је да је Српско правителство сасвим прекинуло свезе са пашом београдским ([117]). У Цариграду и Петрограду све је то представљено у већем виду и Милошу пошљу нове савете да се влада умерено па ће постићи своју намеру. Милош је и сам знао каквог утипаја могу имати на српске интересе таки догађаји, нарочито Ђакова буна. У таким приликама он је увек тражио договора са народном скупштином.

У скупштини 5. Маја Милош жалио се дошавшим у Крагујевац кнезовима и кметовима на вође бунтовника, који су били поткупљени непријатељем и мислили о издаји свога правителства, па лукавством умели склонити на своју страну невешту младеж, која се стрмоглавце бацила у пропаст. Они округи, који нису учествовали у том бунту, изјаве пред Милошем негодовање против оних, који изопачавају његова дела и старају се да у мрачном виду представе његов карактер. Милош од своје стране изјави да он прашта оним саучесницима, који су се покајали, и обећа да ће управу Србије уредити на тврдим основима. Скорим приспе и руски курир са писмима на Милоша, у којима се препоручивало Милошу да уздржава народ од сукоба са

Турцима. Милош на ново скупи кнезове и кметове и изговори пред њима ову беседу: „Ја незнам како да благодарим свеблагом творцу, и каким речма да изразим сву благодарност ономе, које удостојио мене и народ своје високе пажње: Премилостиви цар руски Александар, са својим високим савезницима, гледа на нас. Тај силни цар руски, који је једнога с нама славенског племена и једне вере, сажалио се над нашим дугим и тешким страдањем и покренут чувством свога природног милосрђа према једнокрвном народу, настојава код високог султапа мирним начином, да се срећа нашег многострадалног народа утврди на бољим основима, него што је било до сад, а на име да се дарују нашем народу права, сугласна са његовом природом, и да се једном прекрате оне честе побуне и несреће, које су се догађале у нашој земљи. Султан из љубави према императору руском и његовим савезницима, а ценећи и наше заслуге, што смо се мирно владали у овака смутна времена, и видећи своју сопствену корист у томе, склонио се на предлоге великих држава и позвао наше посланике у Цариград да пред њима изјави своју милост, коју ће они донети народу, давши заклетву у име моје и целог народа, да ћемо бити верни султану. При свршетку тога дела наједанпут букне буна у Влашкој и Мореји, и наше дело застане, јер султан је обраратио сву бригу на то, да утиша устанак. Свети савез или друштво силних хришћанских владаоца, ставило је себи за правило нетрпити буне ни у каквом царству. Знајући за тај закон свију царева, милостиви покровитељ народа нашег император целе Русије дознавши за нашу последњу побуну, веома се разљутио, бојећи се да ми по закључцима светог савеза, не би изгубили сва права наша како на милост других царева, тако нарочито на милост нашег великог султана. Но кад је чуо после да се у земљи нашој повратио мир и поредак, јако се обрадовао, као што ће те сад чути из његовог писма. Из њега ће мо ми видети, да је руски цар у договору са својим савезницима, заповедио своме посланику у Цариграду да настане код светле порте, те да она обрати пажњу на наша села и неизговарајући, се на грчки устанак, реши их по нашој жељи. С том цели послати су нарочити курири у Цариград, а ово га курира послао је руски цар овамо к нама са писмама својим, у којима нам јавља о своме старању за нас и препоручује нам да се владамо мирно и да будемо покорни великом султану. Из свега тога видите, љубезна браћо, како тај силни цар из далеког краја света, са висине свога престола, милостиво гледа на нас, како се очински брине о нама, учи нас као своју децу, да би чували мир и поредак у своме отачаству, а он ће

се заузимати за нас код султана преко свога посланика у Цариграду. Видите ли, велим, та неисказана благодејања моћног цара, за кога, као и за премилостивог султана, треба да се молимо Богу, да дарује многе и срећне године својим помазаницима, и да утврди престо њихов!! (118).

Но сплетке грчких хетериста у Србији нису престајале, само што су они сад радили предосторожније и врзли се око границе српске. За оруђе своје сад су изабрали хетеристи Чарапића, који је у време Ђакове буне скупио неколико људи у околини Београда, но кад је чуо о победи Вучића над усташима, побегне у Аустрију, куда после оде и његов брат. По наговору гркофила, он удеси нову заверу да сбаци Милоша, на кога су Грци мрзили што смета Србима да приме учешће у њиховом устанку. Чарапићу помогао је у томе Мирко синовац бившег митрополита београдског Агатангела, који је мало пре тога постао цариградским патријархом; Мирко је најпре заостао у Београду из љубави према жени једног секретара вишег народног суда, а после заједно с њоме побегне у Аустрију, да избегне неприлике које су га могле снаћи због јавне свезе са Грцима. Чарапић и Мирко ступе у свезу са Михаилом Берисављевићем и Петром Радосавкићем, који су били родом из Аустрије, но живили у Београду и били неко време учитељима у народним школама. Као аустријски поданици, они су мислили да могу слободније радити и почну склањати Србе да приме учешће у грчком устанку. У тој цељи они су распростирали по народу прокламације, у којима су грдили српско правителство, што не уме да се користује згодним приликама те да рашири права Србије. У тим прокламацијама обећавало се ономе, који донесе у Београд главу Милошеву годишња награда од 50.000 дуката, а за главе Јована и Јеврема Обреновића по 20.000, за главе Симе Паштрмца, Васе Поповића и Вучића по 5000. Требало им је много таких прокламација да пошљу у народ, па је бившим учитељима помогао у преписивању ортак у трговини Радосавкића, родом из Ниша.

Завереници уговорили су да свршетком Марта 1826. године одпочну свој рад. У одређено време пређу из Аустрије у Србију оба Чарапића, Берисављевић и још један Грк и стане се близу Београда на Авали. Они су били уверени о успеху свога предузећа, но аустријска полиција која је пратила све кораке хетериста по аустријским земљама и њеним границама, уђе у траг тој завери и јави паши београдском. Паша дозна праву цељ завере и о свему извести Милоша. По заповести Милошевој ухвате најпре Берисављевића и одведу из Београда у Крагујевац; у његовој кући нађу неколико прокламa-

ција. Затим послана буде на Авалу војска да похвата тамошње заверенике. Ови су се очајно бранили на развалинама старог града, и у тој борби погину оба Чарапића; а остале, свега 8 људи, похватају живе. Исто тако буде ухваћен и Петар Радосавкић, но он у почетку није хтео ништа признати и клео се да је невин, што је при испиту потврдио и Берисављевић, у след чега буде ослобођен. Но мало затим Берисављевић исприча све потанко како је удешавана завера и како је учешће у њој имао Радосавкић и његов ортак, те ове опет затворе. Они опет дуго нису ништа признавали, али кад им се представе јасни докази, онда нису имали куд, већ признаду. Они буду предани народној скупштини да им суди, која неосуди ову тројицу главних завереника на смрт, као стране подајнике, већ осуди Берисављевића на то, да му се одсеку обе руке и језик, а његове другаре да им се одсече десна рука и језик. Српски подајници, који су учествовали у тој завери буду осуђени на смрт. Та пресуда буде извршена у Крагујевцу у присуству неких кнезова. Од оне тројице коловођа, Нишлија скоро умре од рана, а Берисављевић и Радосавкић излече се и оду у Беч, где су их гркофили показивали као жртве грчког дела. Европске новине понављале су то што су Грци говорили о Милошу и Србима. Од оних који су осуђени на смртну казну, један је успео да умакне дан пре казни; но кад није могао да пређе у Аустрију он сам оде Милошу те се јави и замоли за опроштај. Милош му опрости. Одмах затим, Коста Кочетина, родом из Загреба, пошље Милошу писмо у ком му јавља, да су неколико Грка потплатили њега да отрује Милоша, и да су му у то име дали тако јак отров, да би само од једне капље одмах остао човек мртав. При том он је именовао оне Грке, који су га потплатили. Милош није веровао томе, но његова околина јави аустријској власти за то писмо Кочетине, који на суочењу са Грцима понови све што је и у писму казао, али ни чим није могао доказати. Зато га баце у тамницу, у којој је био дотле, докле није Милош израдио да се ослободи. (119).

Ма какве намере биле гркофила и њихових присталица у Србији који су се надали подићи српски народ и тиме олакшати борбу Грка са Турцима, уз њих су пристајали само они људи, који су били незадовољни са Милошем, премда их је мало било, који су јавно казивали своје незадовољство. Но Милош и његова околина знали су да незадовољника има доста. То незадовољство било би опасно, кад би се као суцарници Милошу појавили људи између важнијих кнезова Ови последњи нису још могли да забораве скорашњу једнакост ш њиме, па да се безусловно покоравају његовим заповестима, кад он

још није био признат за кназа ни Портом ни Русијом, управо ниједном државом. Милош је знао то, па с тога се решио да васпостави пређашњи народни Савет у који би дошли његови људи и они кнезови који су највише имали поверења у народу: тиме би он с једне стране показао да неиде за тим да буде самовластан, а с друге имао би увек покрај себе установу, на коју би се могао ослонити у време опасности. И доиста, 19. Маја 1826. године, одмах после буне Чарапића Милош изда у Крагујевцу следећи акт: „Одушевљен живом жељом, да употребим сва средства којим би благо нашег народа било основано на тврдим начелима, ја сам поодавно намераво да народна дела не оставим само на моме врату, него да установим надлежателство од неколико чланова, кога би задатак био да учествује у свима делима народним. Наше критично стање, које траје већ неколико година, сметало је да испуним ту жељу моју. Данас кад се стање наше поболшало у толико, да се можемо надати и бољој будућности, ја осећам потребу да извршим моју намеру, која се тиче блага и опште среће наше и која може осигурати наш политички положај међу просвећеним народима Европе. Будући потпуно уверен да ћу тиме много потпомоћи утврђење благостања и задовољства у нашем народу, ја намеравам завести у Србији једну установу под именом „Српског Совета", који ће по своме значају заузети прво место после владаоца. Српски Совет занима ће се: 1) унутрашњим и 2) спољашљим пословима. Што се тиче унутрашњих дела Совет ће се бринути свима средствима о развитку и благостању земље, о држању мира и поредка. Даље, Совет ће у договору самном решавати по законима и обичајима земаљским и сва она дела, која нису могли решити наши судови ни окружни кнезови; разрезивати и скупљати данак, водити тачно рачуне о свима приходима и расходима; Совет ће издавати судовима и кнезовима наредбе о свима споменутим питањима и настојаваће да се оне тачно врше. Што се тиче спољних послова, Совет ће заједно самном бринути се за одржање садашње политике наше са Портом и београдским пашом; о продужењу покровитељства руског над Србијом и о нашим друштвеним односајима према суседним државама, саветујући се самном и давајући своје мнење о пристојним одговорима да инострана писма, у ком ћу смислу и ја одговарати од своје стране. Односаји у којима ће Совет стојати према мени је су следећи: признаваће мене за народног господара и президента свога, тако да свако решење тек онда ће се моћи предати јавности, кад га ја одобрим и подпишем. Даље признаваће себе за моје саветнике, који су дужни извештавати ме о своме раду истинито, непристрасно и слободно,

држећи се у томе мишљења већине. Сви чланови Совета равни су међу собом. Сваки од њих дужан је давати свој глас по своме нахођењу, непристрасно и слободно необзирући се на интересе појединих људи, него на интересе опште, народне. Сваки члан Совета има само један глас, а ја садржавам право на два гласа. А како ће се чланови Совета узајамно понашати међу собом, томе их учи Еванђеље: „сије јест заповед моја, да љубите друг друга, јакоже возљубих ви“, да узајамно љубе друг друга и да састављају једно тело, и једну душу: накратко, да се у свему одликује од пређашњег совета, који је само носио то име, а у ствари био Младеново оруђе, и најзад да нимало не личи на нашу депутацију у Цариграду, чланови које непоштују већ презиру свој значај и на срамоту нашу и свега народа свађају се у царском дому за којекаквс ситнице. Према кнезовима и старешинама народни Совет дужан је владати се учтиво и пристојно али непристрасно према онима, који што скриве. Кнезови и народни старешине дужни су од своје стране покоравати се свима наредбама совета, а чланове совета дужни су поштовати тако као и мене. Све наше власти дужне су извештавати ме о свима пограничним војеним делима а ја ћу одмах предавати Совету на оцену; грађанске и судске власти дужне су опет извештавати народни суд. Све наредбе властима и народу издаваће Совет под таким именом: „Милош Обреновић књаз Србије и Совет српски.“ Ниједан члан Совета нема права потписивати свог имена ни на једном решењу Совета. Мени представља Совет своја решења писмено и са потписом „Совет српски“, и то преко једног-од својих другова. кога сви остали изберу једногласно. Чланови српског Совета биће: кнез Васа Поповић, кнез Јован Бобовац; кнез Павле Радомировић, прота Матија Ненадовић и Лазар Тодоровић; бирање секретара остављам самоме Совету, који саоштава мени свој избор на утврђење. При расматрању дела, која спадају у круг Совета, он мора строго чувати тајну, и ван своје и моје канцеларије, не говорити ништа о својој радњи.

Важност значаја српског совета захтева поверење и преданост према мени, према народу и свима интересима нашим, па зато ја захтевам од свију чланова совета да ми положе заклетву, да ће све дужности своје вршити брзо и тачно. Народни судови остаће и даље у својој не зависној радњи у делима грађанским; но услучају, ако обе парничне стране нису задовољне са решењем, ићи ће савету и од њега очекивати последње решење, против кога се неможе даље жалити. У ванредним седницама, у којима ће се решавати најважнија дела, присуствоваће и мој брат Јеврем“ ([120])

Таки су били одношаји Милоша према својим сурадницима, кад је промена на руском престолу на ново изазвала на дипломатичко поље Српско питање. У марту 1826 године руски посланик у Цариграду преда порти жестоку ноту Петроградског кабинета, у коме се претило порти да ће Русија прекинути свезе и објавити порти рат, ако она одмах не испуни следеће захтеве: 1) да турска војска очисти Влашку и Молдавију и да се у тим земљама поврати стање, које је било 1812 го; 2) да турска пошље нарочиту комисију на границу руску, која ће заједно са турском комисијом прегледати и објаснити све тачке Букарешког трактата; 3) да се одмах ослободе Српски посланици, који су задржани у Цариграду као заробљеници. Султан Махмуд испуни сва та захтевања без поговора: Турска војска очисти дунавске кнежевине; комесари дођу у Акерман, које је место одредила Русија за договор; Српски посланици буду одмах пуштени из Сараља и преселе се у пређашњу кућу коју су имали. Султан је био попустљив, јер је пред тим уништио своју војску Јаничаре, и замишљао у земљи реформе па је због тога избегавао сукоб са суседним државама. У Јунију дођу у Акерман Турски комесари и ступе у преговоре са грофом Воронцовим и Рибопјером; но ти преговори почну се одуговлачити, јер је Русија представила и неке нове захтеве; тако она је тражила да порта поврати Србији и оне источне округе, који су јој припадали у време првог устанка под Карађорђем. После неког устезања порта пристане и на то. Најзад, 25 Септембра буде закључена конвенција између Русије и порте и у 5 тој тачки исте порта се обвезала дати руском двору потпун доказ свог пријатељског расположења и брижљивог старања о тачном испуњењу услова букурешког уговора", ради чега је она дужна била одма на делу испунити све наредбе означене у осмом чланку истог уговора и односеће се на народ српски, који као давнашњи данак плаћајући поданик блистајуће Порте свакојако има пуно право на њену милост и великодушје. Блистајућа Порта означи заједно са депутатима Српског народа мере које буду признате као најудесније за утврђење и осигурање томе народу свију оних користи што су му обећане уредбама трактата (уговора). Ове користи биће за српски народ и справедљива награда за осведочену на делу његову верност отоманској империји, а најсигурније јемство и за потоњу верност. Високе силе што су се о томе договориле признале су, као што је то обележено у особитом к овоме приложеном акту који су закључили њихови пуномоћници, да је за ваљано уређење ове ствари нужно одредити 18 месеци, па зато нарећује се да наређења о гореспомег

тим мерама буду у сагласију са Српском депутацијом у Цариграду састављена и са свима нужним подробностима уведена у „височајши ферман“, који да се потврди хатишерифом и да се изврши на делу, кроз најкраће време, али свакојако не доцније од оног рока од осамнајст месеци што је горе одређено. Овај ферман мора бити саопштен и Руском двору те тако неће се сматрати као засебни део овог уговора“.

У особитом пак акту о Србији што је био приложен к уговору жеље народа српског показате су још подробније. „Блистајућа Порта било је казато у том акту, руковођена једино намером да као свето испуни закључке VIII. чланка Букурешког уговора још пре тога била је дозволила српским депутатима у Цариграду да јој поднесу захтеве српског народа о свему што је најнужније за утврђење његове безопасности и доброг стања, што је и учињено. Депутати изнесу у њиховој молби неке жеље народа Српског које су се тицале слободе богослужења, избора начелника, независне унутрашње управе, повратка одузетих од Србије округа, сједињења разног данка у један данак, дозволења да турским добрима управљају Срби под условом да приходе од њих издају заједно с данком, слободе трговине, дозволења српским трговцима да путују по Турској са српским пасошима, даље уређења болница; школа, типографија и најпосле што се тиче забране да се Турци не могу насељавати у Србији осим оних који станују као гарнизон царски. Но за времена док су се бавили испитивањима око уредаба свега тога непредвиђене неке околности учиниле су те је тај посао обустављен до другог пута“. „Блистајућа Порта имајући ипак и сада тврду намеру да дарује народу Српском користи обећане му VIII. чланком Букурешког уговора учини ће заједно са српским депутатима нужне наредбе како према горепоменутим захтевима Српског народа тако и према свима другима која би још изнела српска депутација, а која не буду противна обвезаностима поданика Отоманске империје“. ([121]).

Акерманску конвенцију (уговор) и онај особити акт што се тицао Србије потврдио је император Никола 14. Новембра 1826. год.; на истеку исте године агенат српски Герман који је у ово време већ био у руској служби дао је у Србији званичан извештај о послетку акерманског договарања. Герман је био предусретнут у Србији с таком свечаношћу и радошћу да је Абдул-Реим нашао се побуђеним изјавити Милошу своје незадовољство што се чини толико светковина у част једног странског агента а без предходне пријаве заступнику Порте у чијем су поданству били Срби. На овај мах незадовољство пашино

није имало никаквих последица јер је на скоро после тога био премештен из Србије. Још поизодавна молио је се он да га преместе у Босну на место Хаџи-Муставе који је био крив што није умео да изврши ферман о уништењу јаничарске војске, а да се ненаиђе на отпор у другим покрајинама царевине. Порта опет од своје стране није могла наћи способнија човека за утврђење спокојства у Босни где је тада владала потпуна анархија (неред) но што је био за то Абдул-Рејим који је био у свези и споразумљењу са најбогатијим спахијама босанским. Абдул-Рејим остави Београд а управу преда у руке свога Ћаје-Измаила за време док други ко не буде назначен на његово место. Милош је радио да на пашино место у Београд дође Дервиш-бег, син Хаџи-муставе ког су дахије убили но који је оставио био по себи добре успомене код српског народа. Али Порта није се одазвала на Милошеву молбу и премести на пашино место у Београду Хусејин-пашу из Ниша. (112).

Свечаност с којом је био предусретнут руски курир (нарочити доносиоц писма) у Србији завршена је тиме што су торжанствено прочитали Акерманску конвенцију (уговор) у крагујевачкој цркви а у присуству Герасима владике ужичког и шабачког, многих архмандрита и свештеника, свију кнезова и кметова и многобројних депутата што је народ изабрао. То је било 14. Новембра 1827. год. Људи који су се тако били искупили у цркви сачињавали су велику народну скупштину. Пошто је свршена служба црковна изиђе на једно нарочито начињено поузвишеније место Милош заједно с руским весником (куриром), архијепископом и својим секретаром Димитријем Давидовићем и овај последњи прочита пред народом у име Милошево дугачку беседу. Ова је беседа интересантна тим што је у њој Милош и овом приликом износио своје заслуге пред народ. У почетку се говори како је Милош још за времена свирепог Солиман-паше који толико крви проли, и у биткама с Турцима свагда се бринуо како ће склонити срце Султаново на милост и како је радио и код цара Александра о заштити српског народа код Порте. „Цар Александар испунио би и своју и нашу жељу, вели се у тој беседи, да га Свевишњи не пресели у вечност, па и на самој самртној постељи поручио је великодушни цар у завештању своме наследнику и брату да и он тако исто заступа Србе код Султана као и покојник, — вечна му памјат!“ На ово је искупљени у цркви народ одговорио усклико: „Бог да му душу прости! Вечна му памјат!“ Даље се говорило како је цар закључио са Султаном нови уговор и у исто време прочита се писмо од руског министарства странских послова. „Видите ли, браћо, како је близу

време кад ће и наша драга отачбина доћи у ред држава!... Пуних једанејест година мога труда и старања скопчана са огромним трошковима и са страхом да се преговори и договарања са покровитељем пре времена не открију и не прекрате, са умирењем политичких буна, једанајест велим таких година довели су нас до овог садашњег стања нашег. Да би довео дотле наш народ ја сам жртвовао све што само може жртвовати смртни човек који воли своју отачбину и жели је учинити срећном. Али чим се више приближујемо часу кад ћемо и ми једном постати народ тим се више ставља преда-ме брига како да очувам у неповредимости наше добро стање о коме се старају и цареви. Ја се бојим буна којих би већ неколико у народу нашем за ово десет година. Бојим се да се оне опет не понове међу нама јер смо ми лаки на свако подстицање од стране наших душмана. Кад већ немамо с киме да се боримо, онда се окрећемо противу самога правителства нашег, и више верујемо непријатељима него речима правителства коме смо поверени — непријатељима који се све више множе данас, кад ми већ тако лепо напредујемо: данас ће нам они још више завидети, и још више ће нас подстицати да нарушавамо мир и спокојство. Данас више него икад треба да их се чувамо; кад још није било ни најмање искре слободе, кад смо још стењали у ропству, па и онда колико их је било таквих међу нама од који су једни правили метеже други с бунтовним речима мутили по народу, а трећи корели мене да сам властољубив, строг и жудан богатства? Колико је међу вама који су ме кривили за смрт Молера, капетана Радића, кнеза Симе, Цукића, поп Саве, Карађорђа, Ђака и Чарапића? Сами знате и сад ми кажите шта су они хтели, да утврде мир и спокојство међу нама, или дижу буне и проливају крв? А које вамо довео Карађорђа, и с каком га је намером дозвао и убио, ја ћу вам све то писменом сведоџбом доказати, ако ме узпитате о томе. Кака је корист била за нашу земљу од свију тих буна које су је тако често трзале? Почнимо од старих времена: је ли нам поможено тиме, што се један део нашег народа побунио и прешао у Мађарску? Какву смо корист имали што смо се дизали у време принца Евђенија? Шта смо добили од тога, што смо скочили на оружје у време Кочине крајине? А то што су сваки пут они, који су овде остајали, били несрећнији него пре тога, сваки пут су Турци ударали већи памет на вилајет, сакатили нашу рођену браћу и одводили их у ропство. Сам устанак Карађорђа учинио је те смо лутали по туђим земљама, били смо гоњени, а децу су нашу поробили.

Буне новога доба: Ђакова, Чарапића, Добрњца и Абдулина, какву

су нам корист донеле? Смрт толиких људи, међусобну свађу; узајамну мржњу међу рођену браћу, затру толиких кућа, пропаст толиких породица и срамоту нашем имену на веки! Да ли су знали они што су ме корели за смрт бунтовника, шта траже од нас цареви? Да ли су они мислили колико нам треба срестава, да се откупимо од Турака, да одржимо наше и султанове чиновнике, да водимо преговоре са турским и руским двором у продужењу толиких година? Да ли су мислили они о томе, да нам ваља штогод да спечалимо и за оно време, кад се будемо преговарали са султаном да добијемо права нашем отачаству? Да ли су они знали да се на то мора потрошити неколико милијуна гроша? Водити преговоре, било би још лакше, кад би ми још више спечалили. Да ли су знали све то они, који говоре, да сам ја властољубив, и да немогу да се новцима наситим. Савест ми моја говори, да сам ја вршио своју дужност колико сам год имао снаге и према приликама; са мушким постојанством и праведном строгошћу ја сам одржао мир, тишину и сваки поредак у овој земљи, и тим путем довео сам вас да онога часа, кад и ми можемо добити своја права. Ја сам жртвовао мој живот и презирао смрт; ја сам слушао ваша неправедна пребацивања и то ме је јако мучило и жалостило, и опет за то ја сам све праштао, имајући у виду једино да израдим права нашем отачаству. Ја сам оснивао на цела столећа, желећи да вас учиним сретним, и да вас таке оставим после себе... Слога и мир снаже и мале земље, а неслога и буне руше и големе царевине Слабомоћно и понижено правитељство не може никад доћи до својих цељи, па нека потомство оцени моју радњу ако данашњи нараштај то непризнаје". По свршетку овога народу је заказато, да изабере нове посланике који ће ићи у Цариград. Народ се захвали Милошу на његовом раду и бризи за општу ствар, и разиђе се из цркве с узвицима; „Да Бог поживи тебе, господару, султана и цара Николу"! [123]).

Тог истог дана велики суд уговори с кнезовима, а кнезови с њиховим кметовима, те саставе и напишу сљедујући акт, као заклетву Милошу: „Светли кнеже Милош Обреновићу и милостиви господару! Саслушав са радосним срцем садање речи ваше у којима је пуно радости и отачаске милоште к нама и народу нашем, ево нас да вам одамо достојну почаст, светли кнеже и милостиви господару! Хвала вам за неуморно делање ваше, којим сте нам задобили милост једног цара, и моћну заштиту другога. Свесрдно, синовски и понизно молимо вас: да се и у будуће неодкажете руководити нас к срећи и б[...]стању као и вазда досад, бранећи добре и слабе, а казнећи

по праведним законима, и примите у залогу од нас, нашу срећу и благостање. О томе вас молимо сви овде сакупљени и долепотписати чланови народног суда, свећеници, главни окружни кнезови, чланови окружних судова, кнежеви и кметови, сви у своје име, и осталог неприсутног народа, и у име оне наше браће која ће се у будуће с нама сајединити. Сви ми, потврђујемо пређашње заклетве наше од 1817. и 1826. године, и утврђујемо вас светли кнеже једнодушно и једногласно како за нас тако и за децу нашу из колена у колено за господара и кнеза нашег, и заклињемо се како вама тако и браћи, деци и породици вашој, да ће мо им свагда и у свему бити верни и послушни: и сам Спаситељ нека буде осветник ономе ко наруши заклетву ову! Помогао нам свевишњи и једини Бог! Помогао и нама и деци нашој!" Осим овог акта била је састављена још и просба султану да постави и утврди Милоша као насљедног кнеза у Србији, да се за митрополита у Београду постави когод од Срба, јер је наследник Агатангела, болесни Кирил, некако скоро умрьо пред тим. Сва су ова акта неколико пута прегледана и преписата, а трећег дана велики суд позове целу скупштину у цркву, где иста акта буду свечано прочитана, и скупштина их усвоји. Тада је у цркву био позват и Милош с његовом браћом Јованом и Јевремом, те му ту наново искажу своју благодарност за његове трудове на општу корист, а главни кнез пожешког округа Васа Поповић преда му и сама акта, која он најпре мете на главу, после их узме у руке и позове све чланове скупштинске да се с њим пољубе. Кад се са свима изљубио који су били у цркви, онда Милош сва ова акта преда своме секретару Димитрију Давидовићу. За тим је била велика народска светковина, после које сви окружни преставници оду по реду у кнежеву канцеларију, и тамо потпишу акта које је скупштина усвојила. Најпре су се потписали браћа Милошева, после 12. чланова великог народног суда са старешином њиховим Матијом Ненадовићем, а за њима четири архимандрита, па онда окружне проте, и најзад кметови и кнезови по реду округа којим управљају. Број свију подписаних износио је 800. На овој скупштини били су и посланици који су се некако наскоро ослободили Цариграда, осим архимандрита Самуила који је још за време апсе умрьо у султановом серају, и кнеза Илије Марковића, који је остао у Цариграду у кући која је одређена била за посланике. Скупштина та избере и нову депутацију у којој су били чланови великог суда: Лазар Тодоровић и Атанасије Михајловић, којима из старе депутације додаду Илију Марковића; тумач и секретар ове депутације био је Марко Ђорђевић, и економ

Јован Антић. Најзад место престарелог Марковића буде у овој депутацији одређен Стојан Симић (¹²⁸).

У Фебруару, кад депутација још није ни изишла из Србије, дође у Београд нови паша Хусеин пореклом од старе и богате породице у Румелији. Он је већ познат тиме, што је био од правитељства одређен да ради противу паше Јањинског па га је овај поткупио, и за ото је био премештен у сиромашни пашалук Нишки, где је грдне дугове начинио. Он је дошао у Београд с тврдим уверењем да се обогати, јер је знао како је Милош издашан у поклонима турским властима. Осмога Марта пође српска депутација у Цариград, да с Портом изради услове, на основу Акерманске конвенције. Турско министарство по своме обичају одуговачило је ову ствар. И сам султан овога пута није хтео да решава ову ствар, јер је био дознао да је међу Енглеском, Русијом и Француском закључен био договор, по коме су се биле обвезале да понуде Порти своје посредовање за умирење Грчке, он се откаже од испунења и оних услова што је у Акерману на се примио. Битка код Наварина ослободила је Махмуда у његовим сопственим очима од свију обвезаности. Српско питање од тада било је везано са општим ходом ствари у турској царевини. У Декембру 1827. године посланици Енглеске, Русије и Француске оду из Цариграда, а одма за тим огласи се хатишериф којим се распаљивао фанатизам Турака, противу насељених хришћана, а на Русију се бацала сва кривица све беде, што су у потоње доба Порту сналазиле: износили су Русију као вечног непријатеља мусулманству, која је и овом приликом, прва постакла мисао о тројном савезу, и која је необзирући се на Акерманску конвенцију, тражила да се меша у грчке ствари. На свршетку тога хатишерифа, Порта најозбиљније скида са се сваку обвезаност по акерманском уговору и правке, признаје да је учествовала у томе саветовању у намери само да се користи временом. За потраживања српска, казато је да се немогу испунити, а сва она обећања да ће их испуннти, објављује као изнуђена незгодним приликама. Српски депутати буду на ново затворени у сераљу као таоци.

Секретар Милошев, Димитрије Давидовић, његов главни доктор Куниберт и млоги други из ближе његове околине, који су били слати на договор међу Русијом Француском и Енглеском, на овакав хатишериф који је ствар свију Хришћана оглашавао као једну, саветовали су Милоша да пошље своје депутате у Париз и Лондон. Али Милош није хтео да прими тај предлог бојећи се да не увреди Русију. 14. Априла 1828 године изађе манифест којим се објављивало, да је Порта принудила Русију да се лати оружја. Али у исто време

руско правителство објави, да оно не жели да Хришћани учествују у овој војни. Па и ако су својевољци из свију крајева турске царевине врвели у руску војску, опет је сам руски кабинет поручио Милошу да Србе задржи у миру за све време војне. Порта опет са своје стране тражила је од београдског паше, да он од Срба изиште писмено обећање утврђено заклетвом, да ће они остати верни султану, и да неће давати никакве помоћи његовим непријатељима. Ма како да је било чудно ово захтевање Турске која тек што је објавила Србе заједно с осталим Хришћанима општим душманом њеног мирног опстанка, и која је одбила њихове захтеве што је пређе сама признавала, па немотрећи и на то што је сама Порта, дала пример Србима у порицању задате речи, опет зато она је тражила од Срба заклетву, и по изгледу веровала је њиховој речи. Било то како му драго, Милош по савету који је добио из Русије, пошље у Београд торжанствену депутацију састављену из најчувенијих кнезова са Јевремом Обреновићем, као њиховим поглаваром који је сад први пут ишао у Београд после убијства Ћелеша. Улазак те депутације у Београд, такође је био торжанствен. Становници београдске околине изилазаше јој на сусрет, поздрављајући је усклицима: Живео кнез и његова фамилија. У самоме граду депутација је дочеката одушевљењо. Срби који су живели у Београду предусрели су давно невиђеног брата кнежевог, који се звао обркнез Београда, Ваљева и Шапца.

Цел депутације била је позната становницима градским: она је носила знак мира, који кад би се нарушио донео би највише несреће Београду. Житељи београдски стајали су с једне и друге стране улице, којом је депутација пролазила, да би је сачували од напада ма каквог фанатика Турчина; Хусејин паша опет са своје стране учинио је торжанствену пошту депутацији која је к њему ишла. Далеко иза града изаслао је београдског муселима са великом пратњом и сина његовог Абдул-Рамана, који су депутацију поздравили и големе јој поклоне учинили. Нигда још донде нису видели у Србији толико понижене Турке пред рајом. Београцки мусулмани били су поражени овим догађајем. Али кад је депутација поднела заклетву и дала обећање које се тражило, паша онда изјави да је Порта наумна да увећа свој гарнизон у српским градовима, и да се он Хусејин нада, да Милош не само да се неће томе противити, него ће се постарати да нову војску снабде пуном храном. Јеврем Обреновић одговори да у том смислу нема никаквог овлашћења, те зато се мора посаветовати с кнезом, који једини има права да одговара на овака потраживања. Милош опет такође у време добије писмо из Цариграда, у коме му

се јавља, о шиљању босанске војске у српске градове. Милош је био у необичном положају и големој забуни. С једне стране Русија му саветоваше да одржава мир; јер је она рачунала да његово постојанство неће изазвати Порту да уклони своју војску са границе српске бојећи се да не би ови устали, него ће заједно с њима уздржавати Бошњаке да не помажу источним областима, у које је требало да уђе руска војска. С друге стране Милош се бојао, да долазак нових поткрепљења у градове не изазове Турке на нове покоре и бесиила. Међу тим пронео се глас, да ће се Абдул Реим бивши онда босански паша, с великом војском усредсредити около Дрине, с намером да преко Србије пређе у помоћ видинскоме паши. Овако узгред могао се Абдул Реим користити случајем да Србе обезоружа и подчини турској владавини. С Абдул Реимом прешли би у Србију њени крвни непријатељи — босански мусломани. Најзад могли би Турци под изговором само да преведу војску преко земље — увести тако велику силу, с којом се Срби не би били кадри борити.

У таквим приликама Милош сазове народну скупштину у Крагујевцу на дан 14. Маја. Тога дана он је пред кнезовима и кметовима изговорио беседу, у којој је између осталога рекао: „опасна су времена настала. Наш цар завојштио је с Русијом, Инглиском и Француском. Руска војска ушла је у Влашку и Молдавију, и већ стоји на бреговима дунавским. Ако Султан не изврши све оно, што је с Русијом углавно као свето од речи до речи, онда ће на сву прилику планути војна на све стране Дунава. Без сумње да ће бити окршаја и око наших граница, свагда је некако опасно кад се две силе сударе на граници ма које земље, па зато ја и кажем, да су настала опасна времена, зато сам вас, браћо, и позвао да се посаветујемо о томе, како ће мо се држати у гомили оваких неприлика. Ја сам о свему томе знао још пре по године. Султан ми је то јавио преко кнезова који се у Цариграду баве; а писао ми је о томе и руски цар Никола I. Није потреба да та писма овде читам, јер онда не би била тајна, него би ишла од уста до уста. Ви можете веровати мојој речи, јер што сам вам год до сад казивао за та два цара, свагда је онако и у ствари бивало, никада вас нисам лагао, па нећу ни од сад, ви сте ме опет свагда слушали па је било добро, слушајте ме и од јако. Нама није до тога што се царевине међу собом кавце; оне ће се побити па и помирити али ономе слабом ко се у њихову кавгу уплеће било би тешко, кад га ма која страна остави. Нашој је земљи потребан мир, јер се само у миру можемо одржат у целини. И султан нам препоручује да одржимо мир и тишину. Да се одржимо у

миру заповеда нам и Русија свагдашња заштитница наша, уверавајући и сад, да само у строгом одржавању мира можемо добити наша права, иначе ће да нас напусти ако и најмање пореметимо тишину у земљи. Она хоће сама да сврши свој спор са султаном; ми се неморамо мешати у то, ни прстом да се недотичемо те ствари. Наше је само да гледамо како ће руска војска да уђе у султанову земљу и како ће да се бори за нас! Султан то тражи од нас, Русија нам препоручује то исто, и нама ништа друго не остаје него да их обоје слушамо, а и наше потребе захтевају то исто. Кажите сами, зар није лакше седити код куће у миру; него се крвавити с непријатељем у пољу, трпети глад и жеђ, трошити своју снагу, па можда и главу изгубити. Било је много и свакојаких речи међу нама о томе не слушајте их браћо! све су лажне: цар нема ништа противу нас, он неће поћи на нас, није њему до тога да с нама војује, кад се пустио у борбу с три најсилније царевине у Јевропи, њему за цело није до тога, а руски цар светује нас да останемо на миру: и будимо у миру! Молимо се Богу да нас благослови и дајмо Богу Божија, цару царево, спахији спахијско, а властима што је њихово; слушајмо наше старије и управљајмо спокојно земљом нашом. У томе и јест једина наша добит, то тражи цар, то жели покровитељ наш.“ После тога Милош је опширно говорио о свима оним опасностима, које би могле доћи за Србију, у случају кад би се војна примакла њезиним границама. У унутрашњости биће свакојаких смутљиваца који ће се старати да посеју семе побуне међу Србима, те да их увуку у ову војну. Њих не треба ништа слушати, него их предавати власти у руке, па био он Турчин, Србин или странац. Све оне који немају пасоша предајте их суду, старији треба да уздржавају младеж од хајдуковања. За чување савских и дунавских обала, као и за суву границу и унутрашње крајеве, одређени су нарочити кнезови. Сви кнезови у време војне, морају да напусте своје домаће ствари и послове око поља и ливада и шума, око воденица и кошева, па и своју трговину да оставе; они морају у свако доба да се нађу у средини народа, и да гледају на кнеза, народни суд и окружне магистрате. Све оне који би реметили мир у земљи, обећао је Милош да ће их казнити без опроштаја.

„Ма ко био, говорио је он, прост човек из народа, кмет или кнез, свештеник, трговац или занаџија, једно село или општина, цео округ или половина пашалука, па и цео пашалук: обе царевине помоћиће ми да казним бунтовнике и да сачувам мир у отаџбини. Ја ћу одржати своју реч; немојмо бити клетвопреступници!“ ([126]) Скупштина

се сагласила с Милошем и реши, да се један повереник пошље у главни руски логор да упита за савет, шта ће чинити у случају, ако босански паша буде непрестанце захтевао да се његова војска пропусти кроз Србију. Заједно с тим решено буде да се напише за Цариград просба на Диван, да се не жури са шиљањем нове војске у Србију, показав опасности које се могу излећи одтуда, и дајући уверење да Руси неће нападати на српске градове, те да су за обрану њихову излишни удвојени гарнизони. Али то уверавање још више је замутило ову ствар, Порта је почела подозревати на Србе, као да су они у тајном споразумлењу с Русијом, и с тога пошље заповест паши босанском, да одма пошље поткреплење турским гарнизонима у Србији. Милош је преко шпијуна дознао да та поткрепљења не превазилазе више од 10.000 људи, број којих још већма ће се смањити бегством војника, што у турској војсци најчешће бива. Милош се није више томе противио. Абдул Реим шиљући војску у Србију одреди јој за начелника Али-бега Видајића заклетог душмана Срба, а нарочито Милоша; њега су и сами Турци прозвали пијаницом, који се одликовао зверском ћуди и свирепим карактером. Српски кнез захтевао је да турска поткрепљења улазе у Србију у малим гомилама, јер иначе није добар стајао да ће народ остати на миру. Та његова приметба буде примљена. Турци буду послати у Београд на лађама доле низа Саву, с налогом да 200 људи оставе у Шапцу. Кад су изишли на обалу београдску, српска је војска пребројала све солдате који су ушли у град: број је био мањи од 800 људи тако, да у град није ушло више од 1000 људи, остало је све побегло. При свем том што је дошавша помоћ Турцима била малена, но и ње је било доста да београдски Турци побесне, почели су хришћане гонити: трговачки саобраћај није био без опасности, и мloге српске породице одселе се у внутреност, а неке и у Аустрију. Видајић је први давао примере гоњењу хришћана. Он је вазда пред народом псовао и грдио Милоша и његову породицу. Једном добив лажно извешће да је Милош у околини Београда, у Остружници, пође из града с једном гомилом својих људи, под изговором да се мало прође, и дошав у Остружницу, пође тражити Милоша у свима кућама, понашајући се према сељанима веома сурово, и сукобив се с једним младим, пандуром рођаком ондашњег свештеника, који је по своме звању морао да носи оружје, запита га, по каквом праву он као раја, сме да носи оружје. Пошто су се ту мало споречкали, пандур буде убијен, а његов стриц морао је још да плати откуп његовим убицама.

Међутим у близини западних граница Србије, на Орловом пољу,

Абдул Реим и његов ћаја Ибрахим-ага држали су на скупу велику војску, више од 25.000 људи. Милош пошље да се запита босански паша, у каквој је цели на границама Србије истурио толику војску. Абдул Реим одговори, да хоће војску преко Србије да преведе, на дунавске обале. Милош је имао пуно права да неверује Турцима у случају њиховог прелаза преко Србије, с тим пре што је Абдул Реима рачунао међу своје непријатеље, а после је знао да његово мешање у српске ствари неће годити Хусејин-паши, с тога се реши да никако не дозволи Бошњацима улазак у Србију. Да би спремио народ на сваки случај, Милош пође на пут у западне округе: руднички, ужички, ваљевски, соколски и шабачки. Одавна он није прошао толико округа у својој кнежевини, и онда је тек први пут опазио, какво је благостање било у земљи за време десетогодишњег мира. Велике просторије земље што пре беху пустиње и обрасле коровом биле су обрађене. У шумским пашама било је пуно свиња, које су главно богатство Србије, није се више могло видити растурених земуница по шумама и гудурама, као ни народ у одрпаним аљинама, као што је то било за време турске владавине. Особито ваљевски округ којим је управљао Јеврем Обреновић, престављао је слику општег задовољства. Брат Милошев читаве населбине са кршевитих врлета смештао је у долине, где су се куће могле и ушоравати.. И на дому било је веће богаство, јер су имали све најнужније потребе. Народ је свуда предусретао кнеза сјајно. Бивало је данова кад је Милош морао по неколико пута да заседне за сто, само да не би вређао гостољубље домаћиново, који су га позивали из куће у кућу. Милош је умео да се допадне народу. Имајући јако памћење, вазда је запиткивао о људима који му беху другови по оружју, па и онима који су се у последње време ма чим одликовали, и за које је само по чувењу знао. Такво понашање Милошево и учинило га је необично популарним. На целом том његовом путовању народ му је непрекидно један за другим изјављивао: да су свагда готови да жртвују и живот и имање за отаџбину, и да ће поћи за њим где их год он поведе. Овако су мислили и сви остали Срби. На прву реч Милошеву скупила би се толика војска, која би могла да стане на пут прелазу Бошњака у Србију. Но до тога није дошло. Избављење се јавило одтуда, одкуд га нико није очекивати могао. Абдул Реим обзнани својој војсци, да прелаз преко Србије мора бити у највећем реду. То није било по вољи Бошњацима који су само мислили како ће да опљачкају и сагору Србију, коју су тако јако мрзили. При том су још Бошњаци мрзели на султана нарочито од онда, кад су и јаничари

дошли под заставу њихову, и гледали на њ као на издајника вере својих отаца. У то агенти Милошеви пусте глас међу њима, као да их султан шиље противу Руса, којима је заповедио да их све покоље. Срби се користе њиховим одласком, уђу у Босну, подигну хришћане, и заузму целу област, и овладају њиховим земљама и имањем. Најглавније мусломанске спахије у Босни, такође су хрђаво стајали са Абдул Раимом, и подгревали у народу мржњу противу њега. Абдул-Раим опет није имао поверења у месне становнике, с тога је непрестано под платом држао 500 Албанезаца. Но неколицини улема пође за руком да га убеде, да Босна још никада није била послушна своме паши, као данас. Они још склоне Абдул-Раима да повери чување Сарајева бошњачкој војсци, чије заповедник био у споразумлењу с незадовољницима, који су само згодну прилику очекивали, па да сви противу паше устану. Некако се на скоро и та прилика укаже. Капетан града Високога добије заповест да иде право на Орлово поље и не свраћајући у Сарајево. Али он под изговором да његови солдати, којих је било 2000, траже да им се изда плата, крене се управо ка престоници Босне. Кад је дошао у Сарајево, паша пошље једнога свог официра његовој војсци с обећањем да ће им се плата одмах издати, чим изађу из вароши. Тада један солдат рекне, да он неће да изађе док му се год неда плата коју никако није добијао. Изаслати пашин официр хтео је да га уапси, с тога се покавџе и официр буде убијен. То буде знак општег устанка. Са солдатима удруже се и обитаоци градски, и опколив дворац пашин, тражише да се преда. Абдул-Раим хтео је да бежи у град, али војска беше затворила градске капије. Онда се он утврди у своме двору, и три дана се бранио од нападања, претећи да ће пре запалити варош и погинути под њеним развалинама, него ће пристати на вређајуће услове. Онда Бошњаци реше да га пусте из града с његовом пратњом. И Абдул-Раим оде правце к Орловом пољу. Но тамо већ не беше турског логора. На први глас шта се десило у Сарајеву, сви солдати куд који побеже, и само је једини Ибрахим-ага остао на месту. Абдул-Раим мораде да се склони у Руменлију. На скоро за тим буде постављен за пашу у Адријанопољу, с налогом да чува пролазе балканске од Руса. На његово место буде послат у Босну Рами-Али-паша, али и њему не пође за руком да увуче Бошњаке у војну. ([127])

Међу тим Бошњаци што беху у београдском граду, чувши шта је било у Сарајеву, почну мало по мало остављати Србију. У почетку су ишли Савом, а после изабраше пречи пут преко Србије. Хусејин-паша молио је Милоша да зауставља бегунце. Али кнез срп-

Абдул Реим и његов ћаја Ибрахим-ага држали су на скупу велику војску, више од 25.000 људи. Милош пошље да се запита босански паша, у каквој је цели на границама Србије истурно толику војску. Абдул Реим одговори, да хоће војску преко Србије да преведе, на дунавске обале. Милош је имао пуно права да неверује Турцима у случају њиховог прелаза преко Србије, с тим пре што је Абдул Реима рачунао међу своје непријатеље, а после је знао да његово мешање у српске ствари неће годити Хусејин-паши, с тога се реши да никако не дозволи Бошњацима улазак у Србију. Да би спремио народ на сваки случај, Милош пође на пут у западне округе: руднички, ужички, ваљевски, соколски и шабачки. Одавна он није прошао толико округа у својој кнежевини, и онда је тек први пут опазио, какво је благостање било у земљи за време десетогодишњег мира. Велике просторије земље што пре беху пустиње и обрасле коровом биле су обрађене. У шумским пашама било је пуно свиња, које су главно богатство Србије, није се више могло видити растурених земуница по шумама и гудурама, као ни народ у одрпаним аљинама, као што је то било за време турске владавине. Особито ваљевски округ којим је управљао Јеврем Обреновић, преставља0 је слику општег задовољства. Брат Милошев читаве naselбине са кршевитих врлета сместао је у долине, где су се куће могле и ушоравати.. И на дому било је веће богаство, јер су имали све најнужније потребе. Народ је свуда предусретао кнеза сјајно. Бивало је данова кад је Милош морао по неколико пута да заседне за сто, само да не би вређао гостољубље домаћиново, који су га позивали из куће у кућу. Милош је умео да се допадне народу. Имајући јако памћење, вазда је запиткивао о људима који му беху другови по оружју, па и онима који су се у последње време ма чим одликовали, и за које је само по чувењу знао. Такво понашање Милошево и учинило га је необично популарним. На целом том његовом путовању народ му је непрекидно један за другим изјављивао: да су свагда готови да жртвују и живот и имање за отаџбину, и да ће поћи за њим где их год он поведе. Овако су мислили и сви остали Срби. На прву реч Милошеву скупила би се толика војска, која би могла да стане на пут прелазу Бошњака у Србију. Но до тога није дошло. Избављење се јавило одтуда, одкуд га нико није очекивати могао. Абдул Реим обзнани својој војсци, да прелаз преко Србије мора бити у највећем реду. То није било по вољи Бошњацима који су само мислили како ће да опљачкају и сагору Србију, коју су тако јако мрзили. При том су још Бошњаци мрзели на султана нарочито од онда, кад су и јаничари

дошли под заставу њихову, и гледали на њ као на издајника вере својих отаца. У то агенти Милошеви пусте глас међу њима, као да их султан шиље противу Руса, којима је заповедио да их све покоље. Срби се користе њиховим одласком, уђу у Босну, подигну хришћане, и заузму целу област, и овладају њиховим земљама и имањем. Најглавније муслиманске спахије у Босни, такође су хрђаво стајали са Абдул Раимом, и подгревали у народу мржњу противу њега. Абдул-Раим опет није имао поверења у месне становнике, с тога је непрестано под платом држао 500 Албанезаца. Но неколицини улема пође за руком да га убеде, да Босна још никада није била послушна своме паши, као данас. Они још склоне Абдул-Раима да повери чување Сарајева бошњачкој војсци, чије заповедник био у споразумлењу с незадовољницима, који су само згодну прилику очекивали, па да сви противу паше устану. Некако се на скоро и та прилика укаже. Капетан града Високога добије заповест да иде право на Орлово поље и не свраћајући у Сарајево. Али он под изговором да његови солдати, којих је било 2000, траже да им се изда плата, крене се управо ка престоници Босне. Кад је дошао у Сарајево, паша пошље једнога свог официра његовој војсци с обећањем да ће им се плата одмах издати, чим изађу из вароши. Тада један солдат рекне, да он неће да изађе док му се год неда плата коју никако није добијао. Изаслати пашин официр хтео је да га уапси, с тога се покавце и официр буде убијен. То буде знак општег устанка. Са солдатима удруже се и обитаоци градски, и опколив дворац пашин, тражише да се преда. Абдул-Раим хтео је да бежи у град, али војска беше затворила градске капије. Онда се он утврди у своме двору, и три дана се бранио од нападања, претећи да ће пре запалити варош и погинути под њеним развалинама, него ће пристати на врeђајуће услове. Онда Бошњаци реше да га пусте из града с његовом пратњом. И Абдул-Раим оде правце к Орловом пољу. Но тамо већ не беше турског логора. На први глас шта се десило у Сарајеву, сви солдати куд који побеже, и само је једини Ибрахим-ага остао на месту. Абдул-Раим мораде да се склони у Руменлију. На скоро за тим буде постављен за пашу у Адријанопољу, с налогом да чува пролазе балканске од Руса. На његово место буде послат у Босну Рами-Али-паша, али и њему не пође за руком да увуче Бошњаке у војну. ([127])

Међу тим Бошњаци што беху у београдском граду, чувши шта је било у Сарајеву, почну мало по мало остављати Србију. У почетку су ишли Савом, а после изабраше пречи пут преко Србије. Хусејин-паша молио је Милоша да зауставља бегунце. Али кнез срп-

ски држао се народне пословице: бежећем непријатељу златан је мост. Бошњаци су с муком пролазили кроз Србију. Морали су да продају своје оружје да само одрже живот. Као заклетим непријатељима српским, нико им није хтео чашу воде да дода. Па и убити Бошњака држало се да није никакав грех. Један остружнички попа чијег је рођака убио Видајић, смлатио је више од десет Бошњака. Али кад се то дознало, предаду га црквеном суду, обријају, и после ту ствар пренесу у народни суд. Осуде га на смрт, али митрополит Анфим умоли Милоша те одустане од извршења пресуде, и ако је Хусејин-паша бог зна како наваљивао да се изврши. Тако се жалосно свршио устанак Бошњака.

У то исто време Милошу пође за руком да уздржи Албанезе од учешћа у војни. Поглавар њихов био је Мустаф-паша, потомак старе српске породице Бушатлијевића, која је била у сротству с пређашњим српским краљевима. Он је управљао северном Албанијом по праву насљедства. Он није никада видео Милоша, али се свагда дивио његовим делима и државничким способностима. С њим је стајао у побратимском одношају, које се подједнако поштовало како у Срба тако и у Албанеза. Они су често један другом слали богате поклоне, и Мустафа је имао обичај да често упита Милоша за савет у неким важнијим стварима. Дознавши у главном руском логору о одношајима који постоје између Милоша и Мустафе, замоле првога да како год задржи албанаског пашу од учешћа у војни. Милош је ову поруку извршио с успехом. Он поручи своме пријатељу да султан и на њега гледа као и на остале своје феудале, у намери да уведе неке нове реформе у његов велики и удаљени пашалук, па још прети да ће Албанце онако храбре војнике турске, постићи судба јаничара. Милош је световао Мустафу, да најзад уђе у војну с Русима, али само колико може доцније, и у сваком случају да чува своју силу. Савет је дат у своје време. Јер је Мустафа гледао да задобије онако исто значење код Албанеза, као што га је Милош код Срба имао, па да преда своје звање сину, а не браћи као што је то обичај код муслимана. Савети Милошеви учинили су то, да се је Мустафа који је располагао с војском од 35.000 људи јавио на пољу војне баш при крају, и то више као послушник султанов, но као заштитник његов. ([128])

С руском војском Милош је такође био у непрестаном сношају. У чети ђенерала Хајснера који је заузео Малу Влашку бавио се српски агенат Цветко Рајовић који је извештавао Милоша о делању руске војске. У битци Хајснера са видинским пашом, бугарски и

српски добровољци предвођени Миљком братом чувеног јунака Ајдук-Вељка учествовали су најодушевљеније. Слаби успеси од поласка руске војске иза Дунава у 1828 години, натерају Милоша те се реши, да ступи у преговоре с Портом преко београдског Хусејин-паше, тражећи да се хатишерифом признају границе српске, и обећавајући да се за свагда одриче свију даљих потраживања. Но Хусејин-паша није се смео да прими посредовања, и то је била срећа за Србију, јер овакав не измерен предлог, могао је стати на пут сваком покушају, за потпуно ослобођење њезино. Полазак 1829 године брзо је растерао страх српскоме кнезу. Пратећи сваки покрет војне, Милош се искрено бринуо о обвезаностима, које је имао према Русији у односу на нееутрарлност Србије, и потпуног мировања. Тако, кад су до њега допрле жалбе народне, да се неки кнезови и чиновници, противно одлуци пређашње скупштине, не брину о народним делима, о општој безбедности, и не узимајући на ум да им народ даје плату, они се више брину о својим механама и каванама. — — — — —

На скупштини 8 Новембра 1828 године Милош изјави, да ће имање сваког чиновника, који се буде занимао оваким пословима, заузети у народну корист. На скупштини 1 Фебруара 1829 била је реч и о другим још већим злоупотребама чиновника, који су на силу гонили народ да врши њихове радове, ослањајући се на заповести које су они бајаги од Милоша добијали, и на попустљивост великог суда према оваким злупотребама чиновника. Милош је обећао предузети све мере противу тога. На скупштини 10 Маја те исте године буде изговорена беседа о току војне, и Милош на ново замоли народ да буде спокојан, да се не узнемирава продужењем војне и да у миру дочека њезин крај. На послетку прелаз Руса преко Балкана и битка код Кулича, на ново је испунила Србе новим надама. Милош у име поздрава Дибићу за победу, пошље му два посланика Ђорђа Протића и Аврама Петронијевића, којима је заповедио да остану у руски стан све до закључења мира, па да том приликом при преговарању, раде у интересу Србије. Посланци престану Дибићу у име српског народа и подесу му на дар богату украшену сабљу, која је по народном предању била принца Јевђенија Савојског и писмо од Милоша, у коме га поздравља са титулом „Забалканскога“ коју титулу тек што је Дибић добио. То је веома ласкало Дибићу и расположило га према Србима. А кад је руска војска заузела и Адријанопољ онда дође у Ниш са својим Албанцима и друг Милошев Мустаф-паша. Па како је Ниш на граници јужне Србије, то Милош пошље Мустафи у име поздрава свога брата Јована и неколике кне-

зова, с големим даровима. Мустафа је примио Србе најљубазније: Особиту је почаст чинио Милошевом брату, и богато их обдари. Том приликом повери брату Милошевом план устанка противу султана, на који се он, по његовим речма, сасвим одлучио. Видио је вели, у каком су бедном положају окрузи, преко којих је пролазио, и свуда је налазио на одобрававање тога плана, како од стране чиновника тако и од стране народа. Он је свуда примећивао велику мржњу на султана, због неких нових установа. Многи су држали да је султан сам изазвао ову војну у договору с Русијом, да би само ослабио своје унутрашње непријатеље, којима је спремао судбу јаничара. Али у Мустафе није било способности, за овако велико подузеће. Једино самољубље није могло заменити војена и дипломатска својства, која треба показати у оваком делу. Милош јо то добро знао, па зато се и ограничио само на љубазне одношаје са Мустафом. Међу тим намеру албанског паше дознаду у Цариграду. Па како је мир био закључен, то султан заповеди Мустафи да војску распусти, а он да се у Албанију уклони. Мустафа не послуша, говорећи, да је он дошао у Руменлију да се освети за срамотан мир, и поврати славу мусломанску. Тада га Милош. с којим Мустафа није прекидао добре одношаје, увери, како је султан готов да ступи у преговоре с Русима, да они својом силом окрену противу непокорног паше. И зајиста један корпус под предвођењем Хајснера приближавао се Софији коју је Мустафа заузео. Мустафа је већ раније почео да одступа, како је добио од султана 1000 кеса. Од градова преко којих је пролазио ударао је велике намете. Отишав у Албанију, Мустафа је однео мисао о новом устанку, и кроз по године он је зајиста и оживотвори.

Извешће о закључењу адријанопољског мира, по коме се Порта обвезала да испуни захтеве српске „без најмањег одлагања и правичном тачности“, примљено је у Србији с највећом радости. Маса народа била је потпуно уверена, да се сва војна имеђу Турске и Русије водила једино за српске интересе. У свима црквама у Србији за три дана вршила се „благодаренија“, и за све то време престали су сви радови. У свима већим варошима, и селима приређивана су весеља, на којима се ориле здравице у част Русије, руског цара и Милоша Обреновића. Независност државе утврђена је била на јаком темељу. Овога пута и сама је Русија видила како мало вреде обећања портина, с тога је и тражила од ње ферман, који је Порта и издала одмах после адријанопољског уговора на крају Септембра 1829 године, и послала београдском везиру Хусејин паши. Тај ферман гласио је: Пошто добијете овај ферман кога смо ми својеручно

потписали, знајте да је у смислу чланка 5-ог закљученог међу нашом царевином и руским двором акерманске конвенције, уговорено било, да наша царевина одушевљена искреном жељом да изјави императорском руском двору нове доказе свога дружевног осећања, а тако исто да с тачности испуни све услове мирног букурешког трактата, намерна је да без одлагања предузме и изврши све услове што су обележени у чланку 8-ом реченог трактата, односно на српски народ, који одавна стоји у поданству наше царевине, плаћа нам данак, и за сва времена и свакад заслужио истинске знаке наше султанске милости и нашег великодушија. Осим тога поменута земља потпуно је достојна те високе награде за своју, многим доказима осведочену, преданост и верност нашој царевини."

Но како су пуномоћници обеју уговарајућих сила једногласно признали, да је за потпуно извршење ове ствари нуждан 18-то месечни рок, то буде решено „да ће ова ствар на основу уговора који ће се по други пут углавити за Србију, бити удешена у корист српске нације у скупа са српским посланством, и да ће решење што ће бити изложено и утврђено ферманом украшеним нашим „височајшим" султанским потписом, морати се саопштити и руском двору. На основу чланка 8-ог букурешког трактата о миру, налазећим се онда у Цариграду српским посланицима, буде дозвољено да представе њихове просбе и да замоле наш султански престо о томе, што би било потребно за основу и обезбеђење благостања њихове земље. За тим су они исказали у писменој просби, која је достављена нашем султанском престолу, неке своје потребе, надајући се, да ће просбе њихове испуњене бити. Они су молили за ово: да се допусти слобода богослужења по свима прописима њихове (релиђије) вере; да могу слободним избором из своје средине бирати себи више старешине; о утврђењу права да у своме отачаству имају властиту независну унутрашњу управу; да се поврате Србији окрузи који су од ње одузети; да се сви порези сједине у један општи, и да се једанпут за свагда определи у извесној суми, у коју би ушли и сва давања у натури као и главница.....; да сва турска добра пређу у српске руке; да се дозволи да Срби могу с њиховим пасошем путовати по свима областима наше церевине; да у својој земљи подижу (шпитаље) болнице, школе и књигопечатње; да се забрани свима Турцима да живе у Србији, осим гарнизона у градове. Међу тим кад смо били готови да испунимо ове тачке, неке прилике спречиле су то. Али опет зато ми смо вазда имали тврду намеру да дадемо Србима све привилегије што су биле уговорене у 8-ом чланку бу-

карешког трактата. А после према просби верних српских поданика, ми смо јавили српским посланицима да ће мо те просбе испунити. Па и све остале које нам у будуће буду подносили, милостиво ћемо саслушати и испунити, колико буду сагласне с дужностима наших верних поданика. И било је већ решено, да се наредбе о испуњењу 8-а чланка букарешког трактата на основу нашег хатишерифа изложе у ферману кога ћемо утврдити, и да се све царском руском двору сапошти. Но кад је по могућности ово било најбоље уређено, да обезбеди Србима све што је потребно, и српски посланици позвати да ступе у договор с нашим комесаром кога смо нарочито за то именовали, од један мах сав овај рад поквари започета војна. На основу тог чланка трактата о миру, који је сада закључен између наше и руске царевине у Адријанопољу, а такође и на основу 5. чланка Акерманске конвенције, у коме се такође садрже услови које смо признали, што се тиче српске ствари која се толико одуговлачи због разних околности, наша се царевина свечано обвезује, да ће испунити ове услове тачно и без оклевања, и да ће Србији одма повратити одузети шест округа. И тако потписујући и потврђујући ово зарад умирења и благостања наше поданичке Србије — у колико је то Богу угодно — заповедамо, да се све ово изврши у потпуној спази. А да би се ова сјајна заповест разумела и имала у виду, ми је „височајше“ нашом царском руком потписујемо. А ти везире и моло известите по неколико пута српски народ о овоме делу, и напомените му, да свагда ради онако, као што то изискује дужност и благодарност његова. А ви са своје стране извршите ову поруку по нашој високој заповести, коју кад добијете предаћете онако као што вам је препоручено и чуваћете се од свега што је противно нашему писму. Знајте то и слушајте светињу овога писма.

„Дано 1. Ребјул-ахира године геџиџи 1245“. [130]).

Да се овај ферман прочита, у Јануару 1830. године сазвата је велика скупштина. Хатишериф је прочитан на српском језику. За тим је читано писмо руског вицеканцлера графа Неслрода, који је у име цара Николе похваљивао Србе за њихово владање у последњој војни, и готовост да слушају савете Русије. Уз то писмо добио је Милош и скупоцену кутију дуванску, са сликом царевом која је окићенана дијамантима. Руски цар хтео је у лицу вође, да ода поштовање целом народу српском. Хатишериф, писмо вицеканцлера и дуванску кутију наместили су на сребрној табли у ходнику цркве, за сво време скупштине. 24. Јануара секретар Милошев, Димитрије Давидовић изговорио је дугачку беседу пред 2.000 скупштинских чланова.

Најпре Милош ређа по тачкама сва дебивена права српскоме народу. Поменув слободу богослужења, он дода: „Сад се Срби неморају више бојати да ће им когод рушити цркве и манастире. Од сад нам Турци не могу сметати да подижемо манастире и цркве колико год нам је воља. Сад можемо без бриге да празнујемо, и да се свештенички обреди врше по правилима наше вере. И најзад слободно нам је да на црквама дижемо звонаре и звонимо у време службе“.

А кад је била реч како се земљи признају права, да из своје средине бира старешине, и да се користи независношћу у унутрашњој управи и суда, па набрајући сва пређашња насиља и силеџулуке које је српски народ трпео од Турака, између осталога рече: „сад се Срби немају бојати промене везира и других Турака, који су се на изменце стицали у Србији, да се изране крвавим радом наше сиротиње, и да пљачкају и бесчовечно угњетавају земљу нашу. Сада су старешине ваше изабраници из средине ваше. Они ће бити ваши суграђани рођени синови отачбине. Одгајени у својој отачбини, они ће за њу живети и умрети. И прва и најсветија дужност њихова биће, да се брину о вашој општој срећи и благостању“.

Говорећи о суду, он је потанко објаснио скупштини како су закони од велике потребе, и изјави како нарочито зато састављена комисија више од две године ради на израђивању закона, коме је за основу узет француски (кодекс Наполеонов), али удешен према особинама и обичајима српским. Најзад дода, да ће комисија са својим радом бити скоро готова. А што се тиче присаједињења одузети шест округа, рекао је, да је од српски посланака у Цариграду добио званични извештај од 21. Јануара, у коме депутација јавља, да је Порта одредила комесаре султановог Хаџи-Ђана Хаџи-Ахмета с још неколико млађих, који ће доћи да разграниче и предаду Србији оних шест округа. Најзад дода Милош, да је поменути комесар у пратњи са два српска посланика пошао из Цариграда 1. Фебруара, а за десет дана биће овде. Поврађени шест округа ови су: 1., Крајински, 2., Тимочки, 3., Параћински, 4., Крушевачки, 5., Старо-влашки и 6., Дрински.

Зборећи о данку, кнез рече „до сада је народ плаћао данак под различним именима, и не само Порта, но и сваки везир могао је по својој вољи да их увећа. У будуће сви ови данци, као и давање у натури и главница сведени су у једну, једанпут за свагда определењену суму, коју ћемо сваке године Порти давати као определени данак који се неможе повећати. Приватну Турску сопственост морамо откупити од њихови господара. А за употребу царског имања као

што су: мукади, зијамети и спахилуци плаћаћемо опредељену суму заједно с данком.

Даље кнез поброји све добити за народ; као обезбеђење и неприкосновест сопствености, која је пређе зависила од самовоље турске; развитак трговине и заната: уређење школа, штампарије и болница; а нарочито ширење просвете и цивилизације у народу, итд. Честитајући народу што је једном задобио своја права, на која је тако дуго очекивао, објави како су српски посланици добили упуство, да у договору с Портом реше и сврше све оно што још није одређено као што треба. Затим је Милош говорио, да је за то позвао преставнике народне, да им саопшти султански хатишериф и да они сада уреде управу у Србији. Потанко разложи какве су обвезаности правителства према народу, и народа према правителству. Наведе неколико примера из историје, који показују, зашто су млоге државе пропале изгубив своју слободу коју су неколико векова уживали. По саветује целу скупштину у опште, а нарочито правителство да сачувају задобивена права и за доцније потомство и да препорећај Србије утврди на сталном темељу српске нарави и српског народног духа. Па како човек у часу задовољства и среће често заборави сва своја пређашња страдања, то кнез опомене народ да се чува од разврата како би одговорио праведним очекивањима образованог света, а нарочито очекивању високог покровитеља српског, рускога цара, итд. За тим пређе у говору на себе самог и на своју управу.

„До овога часа, рекао је између осталога, сав тарет управе био је досад на мени једноме. Сва усиљавања моја за последњих 14 година управљао сам к тој цели. Једини пут који је њој водио био је, да се сачува унутрашње спокојство, и покорност високој Порти. То је била жеља и свагдашња заповест нашег великодушног покровитеља цара руског. Истина млога су браћа имала погрешно мњење о мени. Сва моја усиљавања којим сам побуђивао народ да иде мирним и јединим сигурним путем, који води к правој цели, — они су називали властољубљем. А сву бригу мoју да у народној каси буде што више новаца који нам данас тако нужно потребују, — приписивали су мојој прождрљивости. Мене су називали тираном, чудовиштем који је жедан крви свога ближњега.... У мени се крв бунила, кад сам видео, да суграђани моји чије сам поверење и љубав заслужио тако погрешно мисле о мени. Али то није ни најмање помутило намере моје, да отачбину и даље поведем к цели којој сам циљао. Нарушитеље мира и непријатеље нашег општег добра, ја сам по нужди

строго казнио. И ја се ни једног часа нисам посумњао, да међу вама Србима, неће се наћи нико, ко не би и свог рођеног сина убио, кад би се уверио да тај његов син ради о пропасти наше миле отачбине. И то је управо био узрок млогих завера што су појављивале у нас.

Непокорност према султану дало би повода да нам његово правителство одкаже све дате нам привилегије уговорене у трактату. А не испунење толико благодетних порука нашег великодушног заштитника, био би повод да нас напусти као људе недостојне и неблагодарне, и да нас остави судбини нашој. И онда ме није властољубље, побудило да заузмем највећу власт, него љубав к народу и старање о нашем општем добру, о срећи нашега потомства и драге отаџбине. О свима порезима који су до сад узети, о приходима и расходима спремљени су вам тачни рачуни. Народ ће видети да сам праведно располагао његовом сопствености. Брижљивошћу мојом има, већ неколико милијуна који се чувају у државној каси. За тим Милош топлим речима захвали се народу на поверењу и привржености коју му је вазда указивао, па онда настави: „Сад смо дошли до наше цели, сад су и народ и отаџбина сретни, сад је дошло време да се и они који су ме гонили увере, да ме је у свему моме раду руководила само љубав к отаџбини и чиста жеља за опште добро. Сад се својевољно одричем од звања које сте ми ви даровали, разрешавам народ од заклетве коју ми је већ толико пута дао у име свагдашње верности и полажем дужност моју по својој властитој вољи без икакве принуде. Другови! изберите отаџбини другога кнеза најспособнијег из народа, и сами уредите своје правителство. Не заборавите да вашу одлуку јавите народним посланицима у Цариграду, да је они високој порти на потврђење поднесу. А ја сам готов да вас вазда потпомажем мојим саветима.“ Скупштина је прекидала последње речи кнежеве општим усклином: „Оче, спаситељу отачаства! Ми нећемо и незнамо за други избор! Сам је Бог изабрао тебе за нашег избавитеља! Ми смо с целим народом твоја деца! Да живи Милош! Да живи наш кнез и његова вамилија! Сам је Бог изабрао тебе за кнеза и господара нашег! Народ се својевољно заклео да буде веран теби и твојим несследницима. Ми ти понављамо ту заклетву у име наше и у име целог народа и нашег потомства. Доврши твој рад. Уреди нам правителство сам, како ти најбоље знаш. Сва твоја наређења биће за нас светиња и закон. Под твојом смо се управом и ми и сав народ ослободили од наших угњетача. Теби смо једноме сви обвезани. Ко нам може боље сачувати задобивена права, и слободу, ако не ти, који си их нам и

израдио?“ и т. д. Милош је неколико пута почињао да говори, али јако тронут радосним усклицима народа врати се у свој двор.

Одма затим свештеници чиновници и сви присутни представници народа скупе се у здању великог суда, где из средине њихове изабрана комисија напише три акта, које пред скупштином прочитају и једногласно одобре, а после их на три комада пергаментске артије препишу, које сви присутни и подпишу и печатима утврде. На свакoм акту било је око 1000 потписа.

У првом акту била је изјава кнезу Мирошу Обреновићу од стране целог народа у којој га називају „оцем отачаства.“ Њега и његове законите насљеднике најсвечаније оглашују за владајуће кнежеве у Србији. Понављају заклетву верности и оданости како њему тако и наследницима његовим у име целог народа. У другоме акту изјављује народ своје признање султану и понавља своју поданичку просбу да сагласно народној одлуци призна и милостиво утврди Милоша Обреновића за законитог кнеза у Србији, заједно са правом наследства у његовој породици. У трећем је акту адреса благодарности великодушном монарху, покровитељу Србије.

Посао на овим актима продужио се чак и сутра дан. 9. Фебруара скупштина позове кнеза у цркву, где му сва три акта преда. А за тим скупштина понови заклетву кнезу у име целог народа, а кнез се опет закуне народу. После тога буде служба и „благодареније.“ Епископ шабачки Герасим изговори беседу, која је могла и да изостане јер као Грк слабо је владао српским језиком. После њега говорио је шабачки прота тако лепо, да је млогима од присутних измамио сузу из очију. 131)

ГЛАВА IV.

До оставке Милоша Обреновића.

Права српског народа беху призната, али границе земљишта (територије) на које су се простирала та права још не беху означене. Па и сама власт кнежева већ толико пута народом призната, не беше потврђена ни од Русије ни од Турске. У јесен 1830 буде обраћена већа пажња на ова два питања. Бригу о одређењу граница узели су на се Руси, а што се тиче кнежеве титуле то је узео на се Милош.

У Марту дође у Србији турско-руска комисија да означи границе ове полунезависне земље, која је јавно стављена била под дипломатску заштиту Русије. Руски комесари билу су: капетан генерал штаба — Коцебу, љубимац Дибића и председник комисије; кнез мосаљски, и капетани лајтнанти: Есен и Каменски. Ево шта каже Кунибер о раду те комисије: „руски су комесари били млади људи, даровити, просвећени и уљудни у понашању. Они су веома брзо научили наречије ове земље, на коме су говорили са необичном лакости. Турском комисијом управљао је чиновник, што носаше звање Хаџи Ћан, веома суров, и пун жеље за уживањем, кога је Милош поткупио те на све пристајао. Кад су руски комесари обилазили брда и планине, да означе границе земљи на којој су стајали редови српске страже у време последње војне, — Хаџи Ћан седео је у кући, где су комесари од времена на време долазили. Тамо је пушио нарђиле не бринући се млого да задобије за великог падишу и овде што год земље које је и онако сувише било у царевини његовој. Млади руски официри радили су у овој ствари од срца. У пратњи кнеза Јоксима Милосављевића који истина није био научен човек али од природе наметан, они савладају све тешкоће што их је ова комисија имала. У корист Србије заузето је било колико се могло више земље, ма да су се на неким местима Турци с оружјем у руци противили комесарима. Местни Хришћани нису смели говорити у корист Срба, бојећи се Турака, од којих они још не беху потпуно ослобођени ([132]).

Из српских докумената сачуваних у хартијама проте Ненадовића, види се, да су биле замашне сметње што их је чинио Хаџи Ћан и Хусејин паша у опредељењу граница и исељењу Турака из Србије. Турски агент што је водио послове пограничне комисије, могао је спокојно играти улогу човека који је готов на све уступке. Могао је без бриге да узима од Милоша мито јер је знао, да неће ни паша ни везир пристати на оно што комисија сврши, него ће још гледати да тај посао покваре и задрже, не би ли и сами што добили од Милоша. У половини марта Милош добије препис писма, што га је Хаџи Ћан послао у Цариград. Из тог писма види се како је посланик портин захтевао од Милоша да не тражи речени шест округа и да не подиже карантине и звонаре у околини градова. Милош је на то захтевање одговорио, да он тражи тих шест округа на основу уговора који је закључен између Русије и Порте, и да их тражи за народ а не за се, „истина говорио је Турчин који је тумачио међународне уговоре како је он знао да је Русија закључила такве услове али она незна поименце те округе, ви сте их сами показали Русији“.

Милош је одговарао: „руски су инжинери сами обишли и описали границу“ Турчин говори: истина је, али овде је реч за шест округа, а не за они 13 или 14 који су у твојој владавини. На то Милош одговара: „кад су углавили Букурешки и Адријанопољски уговор, мене нису питали. У уговору што ми га је послао руски посланик, поменута су баш ови шест округа који ми се имају предати, с тога сам ја и означио комесарима места што заватају ових шест округа“. А што се тиче рушења звонара у околини градова, Милош је одговорио да то не може учинити јер он има од Порте дозволење да може нове цркве подизати. За карантине је одговорио, ако не буде никакве заразе да ће их напустити, али ако се болест увелико појави онда ће се старати за болнице. Турчин напомене Милошу о досадашњим милостима падаше, којима се више од 15 година користи. На то је Милош одговорио „недао ми Бог да се лишим заштите и милости господара мог. Нигда нисам пожелео да изађем испод власти Портине. Али што је у хатишерифу обећано, то се мора дати. Сад ви говорите да ништа од тога не ће бити, па шта ће најзад отуд изићи! Час дајете а час не дајете. Тако сте могли радити док још уговор није био закључ… Та ваљада то не ће допустити ни цареви, и народ ће ми казати … сам подмићен или ма шта друго. Никоме неће бити по вољи ако … Турци не раздвоје од Срба. Ја не могу да напустим ни стопу зем… од добивених шест округа. А што говоре да оћу да се оцепим … Мореја, Влашка и Молдавија, то није истина, и сачувао ме Бог … тога“. Све је ове речи Милошеве Хаџи-ђан исписао у овоме писму. (…

Његова писма имала су уплива на ток преговора у Цариграду, … су се обе депутације искрено заузимале за ствар, једна код Пор… а друга код руског посланства. Турци су на сваком кораку чин… сметње. А руско посланство бавећи се да одржи добре односе … Портом, и грчким питањем, није се баш својски одазвало српској де… путацији и ако је Давидовић настојавао својим потраживањима. … више Давидовић се жалио Милошу, како је Рибопјер онда бивши … ски посланик, сасвим мало расположен према Србима. Некако брзо затим уђе у руско посланство и ђенерал Орлов и српска ствар … мало брже. С друге стране Милош је нашао начина, да се сло… Хусејин-пашом. Зарад обавештења он пошље к њему Алексу Си… и Марка Ђорђевића који су имали поруку: да се старају не били се … султанов хатишериф испунио у свему као што је. У том акту, к… је било у упутству, најјасније се огледа царева воља чему је н… доказ то, што Турци само што су чули о њему, па без ичије оп… ма с које стране, продају своја имања и селе се куд ко хоће, …

никоме није дошло на памет да се томе противи. Али паша почне да омаловажава силу хатишерифа: забрањујући Турцима да продају њихове непокретности дајући им наду да ће све то проћи и без продаје имања и без селитбе. А хаџи-ђан својим понашањем још више је окуражио Турке да не извршују хатишериф. Београдски Турци почели су да продају своје имање, јагодински су га већ испродавали, а из Ћуприје и Шапца почели и да се селе, ама паша и хаџи ђан све заустави. Тако исто и Вошњаци осим Зворничана нису се противили да нам се придода и они шест округа, што је казивао и сам хаџи-ђан. А сад се противе и грађани Вишеграда, Нове вароши и Сенице. Код таквих прилика где и крв може да потече, ја сам принуђен да већој власти доставим све што ради хаџи-ђан и паша противу хатишерифа који ево већ шест месеца како се не извршује. Алекса Симић и Марко Ђорђевић јаве Милошу да Турци тумаче хатишериф како они знају и да неће да чују ни за какво обавештење од стране Срба. Зато би о свему томе требало писати у Цариград, па отуд чекати да се овако поступање објасни. Онда Милош поручи Симићу да преговоре с пашом изведе на чисто. И Хусејин-паша правке каже да Милош што год тражи може добити ако само послуша његове савете, јер нити ће обвезаности Портине, нити закључени уговори с Русијом донети какве користи Србији, ако се успаваност турске владе, не порбуди златом српским. Таквим путем Милош моеж да задобије све шта жели, и преко очекивања и саме Русије и ма које европске државе. Српска је каса пуна блага и откупити се у оваком часу није без рачуна. Милош пристане на предлоге пашине и поручи му преко Симића, да поведе преговоре са Цариградом те да се за новце купи оно, што се није могло добити никаквим уговорима. Милош је највише настојавао, око титуле и власти кнеза што је народ толико пута признавао, да то и султан потврди заједно с правом наследства у његовом потомству. (134).

Такав је корак био од великог значаја. Појав нове династије на северу балканског полуострва, у оном истом часу кад Грчка добија право да себи бира краља, кад се у целој Турској подигли велики таласи незадовољства противу султана који је смишљао на нека новачења у земљи, кад су се у Албанији, Египту и Сирији спремали устанци противу Султана, — могао је имати одсудног уплива на приближену кризу у источним стварима. Овим су биле заинтересоване све јевропске државе, а највише Русија и Аустрија. Нарочито ова последња морала се противити намерама Милошевим. Паша београдски знао је то врло добро, зато је и чувао своје преговоре са Цариградом у највећој тајности. Он је преставио Порти како је питане о на-

следствености једини услов за спокојство Србије и вечну привженост к Порти; а ако би се Аустрија и Русија овоме противили, то је у интересу саме Турске, да уклони свако мешање суседне државе. Затим је у велико хвалио верност и оданост Милошеву к Махмуду, и показивао радовање о свршеним реформама у Турској. Хвалио јо памет и искуство Милошево, што га је стекао за време своје владе српским народом, и најзад је приметио, како ће испуњење његових жеља утврдити јачу свезу његове породице са интересима турске. К овим разлозима прида паша и онај најтежи разлог, и тако изигра ствар. Поклон самоме султану износио је на 500.000 гроша које је требало све предати у ново скованим ермилуцима. А башка су требале грдне суме за поткупљивање чланова диванских, те да се једни изазову на овај рад, а други само да ћуте и одобравају. А какву је ваљало дати награду Хусејин паши, који је толике услуге учинио Милошу. Било то како му драго, еле услови су испуњени и границе Србији коначно опредељене. Приход од турских земаља (спахилука) и султанових добара (мукада) ђумрука, превоза и калдрмије срачуњен, и сума годишњег данка на свагда утврђена. При оваким условима, Србији је већ лако било да сачува право своје независне унутрашње управе. А Порта је изгубила сваку могућност да се меша у српске послове, имајући само право врховне власти. И Србија није више требовала никакав хатишериф. Милош је опет желио само да добије берат, који би га утврдио у звању кнеза. А околина његова бринула се опет само за осигурање својих личних интереса. Српски посланици што су се онда бавили у Цариграду, Стојан Симић и Лазар Тодоровић који стајаше у споразумлењу са Јевремом Обреновићем коме се некако баш у то доба роди син, Васом Поповићем и још неким важним личностима у Србији, тражише да се изда хатишериф како би заједно са признањем кнежевог достојанства у Србији, био установљен Сенат, и друга звања којима би се ограничила власт Милошева. Овај план највећма је потпомогао Димитрије Давидовић који се онда бавио у Цариграду зарад сношаја са руским посланством. Он је био васпитан у духу политичких учења, која онда владаше у западној Европи, па га је с тога и очаравала парламентарна управа у Француској и Инглиској, са два дома и одговорним министрима А како је он управу народних послова знао само теоретички, то није увиђао, да ће увођење оваке форме управе у Србији која је тек изишла из полуварварског стања, отворити само поље унутрашњим смутњама и установити олигархију а неће ни мало послужити интересима народа. Србија није знала ни за какве сталеже. Народ није научио да дели

своје уважење и према кнезу и његовим помагачима. Ови последњи који су стајали ван уплива кнежева, нит их је народ могао бирати из своје средине нити им је могао поклањати своје поверење, па зато су они и тражили подржавање на страни, изван Србије, и радили противу интереса кнежева и земаљских који су тако тесно везани међу собом. Не гледајући на то, српским посланицима пође за руком да израде овај хатишериф у коме је била уврштена и уредба о Сенату али у сасвим нејасним изразима. Али баш та сама нејасност, особито је подрањивала интриге частољубаца. Милош није ништа знао о садржини хатишерифа. И кад је у Србији дошла вест да га је султан потписао, онда је Милош тражио да се и хатишериф и берат свечано прочита пред народном скупштином.

И ако је српска депутаци пошла из Цариграда још 25. Септембра, опет је зато ово празновање остављено за дан 30. Новембра, кад је Карађорђе освојио Београд и кад се је празновао св. Андрија као дан народног патрона. Скупштина је била сазвата у Београду, где је и Милош после 10 година први пут дошао. Његово је путовање било величанствено. На варошким капијама у Београду на место Турака, стајала је српска стража. Турцима је било забрањено да прелазе у крајеве, где су Срби становали.

Ћаја у пратњи са целом свитом пашином, дочекао је кнеза на Врачару готово на читави један сахат далеко од града и пошто га је поздравио, пође с њим заједно у кнежев двор, где је пашин син стојао да дочека и придржи кнезу узенгију. Свештенство у свечаном руху очекивало је Милоша у митрополитовој цркви, где је свршена и служба за сретан долазак кнежев. Другога дана около велики шатора што беху разапети испред градских врата сабрала се велика гомила Срба из целог београда и његове околине као и из унутрашњости. На овоме месту ваљало је прочитати обадва акта. Милош се појави окружен српским чиновницима и војском. Мало за тим дође Хусејин паша окружен мулама, турским чиновницима и сјајном свитом. Државни секретар (диван ефенди) прочитао је хатишериф и берат на турском језику у највећој тишини. За време читања опажало се негодовање и забуна на лицима неких Турака а харочито спахија, који нису веровали да се њихово имање предаје Србима. Затим је први секретар кнежев Давидовић прочитао превод обадва акта. Иза његовог читања подигла се читава олуја громовитог усклика народне радости у славу и част султана и кнеза. ([135])

Овај нови хатишериф био је састављен другче од оног прошле год. од кога се разликовао већом јасношћу. У њему беху потанко изре-

ђена сва права, што их је порта признала Србији. Садржај је хатишерива овај:

„Султан Махмуд-хан, син султана Абдул-Амида-хана свагда побеђујући.“

„Садржај његов нека буде испуњен“*. „Уговор закључени између моје високе порте и руског двора у Адријанопољу утврдио је извршење услова што су обележени у Акерманској конвенцији. По овоме уговору Порта ће ступити у договор са српским посланицима у Цариграду о овим питањима: о интересима у опште, о слободи богослужења и унутрашње самоуправе, о присаједињењу отргнутих округа, о одређењу данка, о управи турским добрима, о слободи путовања са својим пасошима, о праву оснивања штампарије, болница и школа; о забрани Турцима насељавати се у Србији осим оних који су нарочито одређени да чувају градове, као и најпосле о том: како да се уреди преставништво српско у Цариграду, али тако како се неби нарушио карактер његовог поданства.“

„За доказ да се Српска нација која је толико пута осведочила своју верност мојој високој Порти, ужива моје царско благоволење да ја желим праведно и пристојно задовољити његове просбе ради умножења срестава њезине унутрашње безбедности и најзад у договору са српским посланицима у Цариграду установљавамо сљедујуће:

1) српски народ извршиваће слободно своје богослужење у свима његовим црквама.

2) Кнез Милош Обреновић по гласу берата који му је дат као награда за његову верност к мојој високој Порти, потврђује се у достојанству Баш-кнеза српског и то достојанство простире се и на наследнике у његовој породици.

3) Он ће у име моје високе Порте продужити управљање унутрашњим делима, у договору са српским великашима.

4) Што се тиче оних шест округа који треба да се присаједине Србији, одређено је по закључцима комесара што су били означени од стране Русије и моје високе Порте, и који су имали дужност да најтачније испитају ову ствар.

5) Арач и сви други данци најтачније ће се определити. Управа спахилуцима који су сад у рукама заима и тимаријота, осим нишког

*) Ово неколико речи написаних руком султановом, дају акту силу хатишерифа зато се и зове тим именом т. ј. светим потписом који не може бити нарушен, премда је било и много противних примера. Друга акта која носе печат султанов (стура) али без потписа зову се ферманом, њих издаје Порта т. ј. велики везир, који ради у име султана, и могу се уништити.

преда ће се Србима, а прихода од њих, као и од спахилука оних округа који ће се присаједнинити Србији ући ће у општу суму данка, који ће се предавати београдској каси.

6) Повереници и чиновници моје високе Порте, неће се никако од сад мешати у унутрашње ствари нити у ма каква неспоразумлења међу Србима, и не могу потраживати ни једне паре ваше данка, но што је одређен.

7) Моја је особита жеља, да српски народ под сенком моје царске силе ужива све користи што их трговина доноси; — да сваки Србин који хоће да тргује мора ће, пошто му се прегледа пасош од његовог кнеза, узимати од чиновника моје високе Порте тескере, с којима ће моћи путовати по свима областима моје велике царевине да тамо тргује, као и остали поданици моје високе Порте. Но тако да им се не сме узимати ни једна аспра за те тескере. Шта више моја је воља да свуда заштиту и рукопомоћ налазе, осим ђумручких такса. И најзад да их нико не може принудити да учине што би било противно царскај уредби, и сваки нека се чува од недозвољених поступака у оваким случајима.

8) Еспапи (товари) пријављени београдском ђумруку за Цариград, морају се снабдети српским тескерама, и овде платити таксе којима подлеже.

9) А што се тиче ђумручине на еспапе који ће изилазити из београдског ђумрука, да иду у друге пределе, узима ће их Срби који ће за то обашка платити, али тако да и то уђе у општу суму данка, који ће се предавати београдској каси. Кнез Милош издаће привила о плаћању ових такса. Сваке седме године определиће се разлика односне вредности еспапа, да би се тако саразмерно увеличала или смањила сума, опредељена за те таксе.

10) Да би се стало на пут свима бунама и нередима, и да би било полиције у земљи, кнез ће држати потребни број војске за то

11) Срби могу подизати болнице, штампаре и школе за јавну наставу младежи.

12) Војводе и турски муселими остаће само у градовима; а правосуђе од сада прелази на кнеза.

13) Турци који имају добра и земље у Србији, па би желели да се иселе из земље, има ће годину дана времена да их продају Србима, по цени коју означе комесари.

14) Приходи од кућа, башта, винограда, земаља и других добара припадају Турцима ако их они нехтедну продати, и предаваће се у

једно време с општим данком каси београдској ради предаје онима чији су.

15) Musломанима који нису у гарнизонима градским, сасвим је забрањено становање у Србији.

16) Народ српски одредиће кнезу плату према његовом звању, али тако, да народу то не буде на терету.

17) Кад се место кнежево упразни, његов ће наследник платити за утврђење 500.000 гр. царској хазни, од својих сопствених новаца.

18) Митрополити и епископи које ће народ бирати морају бити потврђени од грчког патријарха у Цариграду, али да не морају сами одлазити у његову столицу.

19) Чланови савета не могу бити лишени свога звања докле год се не окриве за неки тешки преступ или противу моје високе Порте, или противу закона земаљских.

20) Ако народ нађе за нужно установити пошту за шиљање писама, то чиновници моје високе Порте неће им чинити никакве сметње.

21) Ако Србин од своје воље неће да служи Турчину, то га нико ни приморати не сме.

22) Осим царских градова који одавна постоје у Србији, све друге тврдиње, би ће разрушене.

23) Србија састављa један део мојих држава, па зато она неће чинити никакве сметње, ако мојој високој Порти буде нужно да у њој за своје паре купује рану кад год јој затреба.

24) Најпосле српски ће се посланици бавити у Цариграду, којима ће бити дужност да се споразумевају с мојом високом Портом у свима стварима које се буду тицале Србије.

„Такви су услови на које смо се сагласили и која су примљена. С тога сам се и побринуо да издам овај милостиви хатишериф, који мора бити објављен и свечано прочитан народу српском. На свршетку хатишерифа била је обична препорука београдском паши и моли, да узму на се ту дужност, да се испуне претписи обележени у овоме акту.

Берат што је Милошу послат, написат је још некињеније, и у њему се јасно виде погледи портини о наслествености кнежеве у Србији, које је она сматрала више као право, а не као неко уступање од своје стране. Најзад берат је био важан још и за то, што је у њему било противуречија у неким члановима хатишерифа, у којима се говорило о унутрашњој управи Србије.

„Врховни власник царства — говорило се у берату — једини и несравњени благодетељ, који у својој вечној премудрости и бесконачној благости смиловао се учинити нас најблагороднијим од султана, а нашу високу Порту уточиштем монарха и кнезова, несретних и гоњених, хтео нам је дати осем других царских дужности, бригу и о томе, да се сви поданици, који признају наше царске милости, па били они силни или слаби и несретни, а верни и предани мојој високој Порти, — користе потпуном безопасношћу под заштитом наше царске силе и благости. Према чему наша је дужност и наше је право да сагласно законима наше велике царевине, назначивати све управитеље и старешине, да управљају земљом. Дужност и право пазити да се интриге, тиранија и буне угушују, да правосуђе и поредак царује свуда и свакад, ширећи на све стране њен благодетни уплив, и наша је царска воља да се српска земља као поданица наше високе Порте, користи благодејањем потпуног поретка и потпуне безопасности. У тој цели ми смо изабрали најдостојнијег и најспособнијег човека да управља делима ове земље. Садањи њен кнез, владаоц ове царске дипломе, истинити представник благородних хришћана, Милош Обреновић (да је сретан до гроба) наслествено ужива расположење нашег царског престола. Његова способност у управљању народом, а нарочито његова верност и оданост нашем „августјејшем“ лицу познати су целоме свету, и на основу сведочанства нашега везира Хусејин паше, београдског губернатора, ми се надамо и верујемо да он неће никада скренути са пута законитог и благородног владања по коме је до сад ишао, и да ће и даље продужити своје верне услуге према нама. Па како је то у нашем достојанству чинити наше царске милости свима онима, који су дали позитивне доказе своје верности, — то наше царско благовољење треба да буде изјављено и према реченом кнезу. Према томе а сагласно с нашим милостивим Хатишерифом од ове године, достојанство кнеза српског за сва времена остаје обезбеђено означеном имаоцу наше императорске дипломе. После његове смрти, достојанство кнеза прелази на његовог старијег сина, а од њега унуку, и тако оно остаје у његовој фамилији. У случају смрти ма кога од њих, насљеднику ће бити одма послат нови берат наше високе порте. И тако то кнежество, по нашој особитој милости, на свагда дарујемо поменутом кнезу и његовој породици, за потврду чега и издајемо ову царску диплому, која заповеда да баш кнез Милош Обреновић управља српском кнежевином по примљеним правилима, да тачно у свима приликама испуњава обвезе правде и верности, да

нарочито поклони своју пажњу и своје бриге управљању земљом, да чува и брани поданике, и уопште да тако ради, како ће га све власти и народ праведно поштовати као кнеза, кога је наша висока порта изабрала. Што се самог њега тиче, то нека следује гласу, што га упућује да буде покоран, одан и веран нашој високој порти, и чиниће од своје стране све што је нужно те да испуни обвезе што су му нашом царском вољом стављене у дужност да не пропусти стављати у „подножије“ нашег престола сва она дела, која могу дати повода новим административним мерама. Напоследку у своме распорећењу и својој управи служи ће се свима средствима, силе и власти које му даје његово званије. Осим њега нико други нема права да се меша у управљење делима кнежевине. Ово да се свима објави и да верују овом благородном и светом печату (136)

Као што се види и берат и хатишериф различно су говорили о власти Милошевој. Берат тражи да се нико осим Милоша немеша у унутрашњу управу Србије. А у Хатишерифу се говори, да Милош дели ту власт са сенатом и скупштином народних старешина. Осим тога у Хатишерифу није било објашњено, шта се управо разумевало под овим двема установама. Народна скупштина није била скупљање само народних старешина, а после она се и онако ретко сазивала: кад се имало да јој се поднесу рачуни о приходу и расходу земаљских трошкова или да јој се саопшти какав важан политични акт. Велики народни суд није ни у колико личио на сенат, јер се бавио само расматрањем важнијих кривичних и грађанских дела. А ако му е кнез кад кад и саопштио какво политично или административно дело; то у таким случајевима његово је било да ово узме „к знању“ и веома је ретко имао саветујућег гласа. Осим тога неопредељени изрази у хатишерифу о сенату и скупштини, били су узрок, те је сваки ко се више или мање интересовао овим установама, тумачио њихов смисао и значење на свој начин. Једни су давали већи значај скупштини уводећи у њу све представнике власти. А други опет нагињали су к уређењу савета, који би с кнезом делио не само извршну него и законодавну власт. Свакојако обе ове установе биле су нове, за Српску земљу. Ни једна ни друга није из народних обичаја, и могле су се допасти само онима који су се грабили да буду њени чланови. Кад је читан ферман и берат није дато никако објасњење како ће се остварити те установе. Али власт и значај Милоша била је потврђена не само прочитаним пред народом актима, него и спољашњим одликовањем. Хусејин паша коме је била дужност да тога дана преставља султана, огрнуо је Милоша ћурком (гарвани) који

је био сав извезен златом и украшен дијамантима, у знак његова кнежевске власти над земљом и народом.

По свршетку ове светковине паша оде у град са својом пратњом, а за њим се почну разилазити и остали Турци са осећањем што је обично код поклоника корана да се морају слепо покорити слепој судби, и с намером да се спремају за иселење из земље у којој су они тако дуго живели и господовали. Кнез Милош и Срби оду у саборну цркву, где митрополит с многобројним свештеницима сврши миропомазање над Милошем. После кнез стане на једно уздигнуто место, где је примао поздраве од свију већих власти, кнезова, кметова и општинских представника, који су му изјавили благодарност за сретне по Србију успехе до којих се дошло његовим искуством и вештином. С највећим нестрпљем чекали су Срби да заузму све стране Београда, јер би он у њиховим рукама постао важно трговачко место за сву северну и средњу Турску. Многи су Срби били већ обележили места ван града где ће подизати куће и трговачке амбаре. Сва просторија земље што стоји међу градским шанцем и брдима идући Топчидеру, беше као нека пустиња, на којој је било и сувише места да се нова варош подигне. Но докле испод тих нових зграда стоје стари квартови с турским насељем, дотле Срби не могу имати полетну трговину. Ништа мање Турци нису мислили да се противе заповестима хатишерифа, шта више оног истог дана кад је читан, многи су с хришћанима закључили и услове о продаји свога имања. Другог дана била је општа и јавна продаја кућа и земаља. Турци су испред кућа понамештали децу да призивљу Србе те да прегледају добро које је за продају, па су одмах и уговоре закључивали. Многи Срби који су из внутрености дошли на свечаност, видећи јевтину куповину спремили су били новаца за њу толико да се ово куповање није одуговлачило. За три дана готово све турске куће у шанцу и све земље ван њега, биле су купљене. Тапије су писане у турске мећеме, и предавате су на потврђење у српски велики суд. По свему се могло мислити да неће проћи ни две три недеље а сав ће Београд прећи у српске руке, и Турци се иселити из Србије. Сви су знали да Турци нерадо остају у земљи где су пређе господарили. У таким случајевима, пример исељавања двојице или тројице вукао је сву масу муслomана. Но очекивања Срба нису се испунила. Ствар која је тако добро пошла — прекинута је. Овоме је био крив сам Милош. Хусејин-паша тражио је од њега и преко добивене награде за учињене услуге, још 250.000 гроша. Милош му то откаже. То је била замашна погрешка, због које се настањење Турака у Београду проду-

жило још за 30 година до самог бомбардовања 1862 године. Милош је могао јевтино да цени труд пашин што га је имао у време преговора са Цариградом, али није требао да заборави да је извршник свију заповести из Цариграда, сам тај Хусејин-паша. Не задовољен по овоме свом предлогу заслужном или не заслужном, паша се упео са свом снагом да задржи Турке у Београду. Он им преко својих агената јави, да могу слободно остати где су, јер он њих сматра као један део гарнизона беградског града, који не мора остављати Србију. По савету тих агената, ови даду паши просбу да ради за њих код Порте. Паша се шта више надао да ће у Цариграду моћи израдити да се поништи акт о предаји спахилука београдских Турака у српске руке. Аустријска влада извештена о свему томе, од својих пограничних власти и незадовољна са успехом Милошевим, похити да са своје стране у Цариграду подржи просбу београдских Турака. Аустријски посланик доказивао је Порти, да она може сав Београд рачунати као градско место, чији се житељи не морају селити из Србије. Јер су делови Београда опасани старинским шанцем, а у 1816 години ограђен и палисадом који је у осталом почео опадати. Српски посланик који се непрекидно бавио у Цариграду, дуго се препирао с Портом о овоме питању. Најзад диван представи ову ствар рускоме цару да је он реши. Милош пристане на то. Цар Никола I. реши ову ствар на корист Турака. Срби су од сваке руке објашњавали узрок оваком решењу. Једни су назирали, да Русија овим уступком Турцима, жели да их склони на закључење Балтилиманског уговора, о коме се онда водила реч. Други су опет држали то за израз незадовољства, што је Милош мимо суделовања руске дипломације успео да увелича своја права. Трећи су опет долазили и на таку мисао, да је руско правитељство бацило око на Србију, па с тога жели да Турци остану и у Београду и у градовима, како би Милош што више зависио од Порте и Русије. Тако дакле само због економисања у невреме, српски кнез изгуби најзгоднији случај да овлада вароши, која је за Србију имала тако вижан политички и трговачки значај. По наредбама што стигоше из Цариграда, паша најстрожије запрети Турцима да не уступају своје куће Србима, које су већ биле продате. Уговори се униште. Примљени новци од продаје и капаре поврате се Србима. Тешко је било испунити таку наредбу, јер многи Срби нису ни хтели да приме новац натраг, надајући се да ће ма кад доћи време да њихова куповина добије своју силу. А после многи су Турци и потрошили новце што су их од Срба добили од продаје својих добара. Бивало је тренутака кад је Милош побу-

ђен саветима и подстицањем људи који су га окружавали, био готов да на силу отме Београд. Али бојећи се последица за такву непослушност према Порти и руском двору, одустане од ове мисли. Ништа мање Турци дознав о непријатељским намерама хришћана, преселе своје породице у град, нареде градску стражу и закуну се да бране своје огњиште до последње капи крви, у намери да га пре сагору, него Србима уступе. Паша опет заповеди да се градски топови окрену на ону страну вароши, где је највише било насељено Срба. И топџије и дању и ноћу ходаше са запаљеним фитиљима. После неколико месеца хришћанима буде забрањено да долазе у турске квартове. За све то време породице турске бавиле се у граду, где се због велике тескобе појаве свакојаке болести. Богатији Турци одваже се, да на ново своје породице сместе у варошке куће, али свакад кад би чули о непријатељским намерама, опет су бегали у град. Турци нису могли мирно да раде свој посао, с тога су млоги осиромашили, а неки и преко воље морали су да задрже добивене новце од Срба за продато имање. ([137])

Било то како му драго, губитак Београда, била је лекција Милошу за његов рад у потоње. Знајући како су Турци лако нарушили 15-ти чланак хатишерифа, Милош се побрине да то не буде и са 4-тим чланком, у коме се говорило о присаједињењу оних шест округа, с 5-тим у коме су услови о спахилуцима, и 8-мим о предаји ђумрука. Но и овде почне с претњом. Он објави спахијама да се никако не појављују по селима, нити да купе десетину и друге араче, јер су они све то изгубили последњим хатишерифом. А у исто време поручи паши, да у хазну ни једног гроша унети неће до год се не определи сума данка, и док ђумруци не пређу у његове руке. Али после кад су му досадила пашина пребцивања, а и сам не желећи да сасвим прекине с човеком ко је свакојако учинио доста овој земљи а мого јој још и већа зла учинити, Милош се мало по мало сасвим ргне од претње. И сврши ствар на томе што је Хусејин-паши неколико пута давао големе суме новаца на поклон, што је износило готово онолико колико је до последњег хатишерифа дао. Што се тиче спахилука ту није попуштао. Све дохотке са спахилука те су године покупили кметови, и тако су спахије изгубили приходе којима су издржавали своје породице. Турски гарнизон у граду такође није добио плату, јер их Хусејин-паша уверавао да од Милоша још није добио данак, у коме је и део плате за војску. Онда су тек Турци видили да би најпаметније било да су се одмах после прочитања хатишерифа иселили из Србије јер су тада имали новаца, па су у место продатих

могли купити нова добра у Турској. А сад неки су од њих тако били осиротили, да су морали да надниче Србима, с којима су пређе тако неразложно поступали.

Такве су биле последице преврата у унутрашњости Србије, после последњег хатишерифа. Тако је исто био важан његов уплив на спољне односаје Србије. Кад је порта давала Србији титулу кнезова, а Милошу и његовом потомству титулу баш кнеза, није се ни најмање освртала на политичну важност такве уступке, које су српски народ из четири вечног ропства подигне на висину полунезависне државе. Да би ова титула имала још већег значаја и силе, забрањено је, да је ико други може понети осим кнеза. Друга лица која су имала неке власти, добили су нове називе. Начелник целог округа звао се од сад Срдаром, начелник срески — капетаном, председник општинског суда исправник. А на скоро буду у Србији у ведене титуле чиновничке као у Русији н. пр. високородни, високоблагородни и благородни. И сама суседна Аустрија дуугче се понашала према Србији Подстичући порту потајно противу ње, непрестано је радила преко свог послан. да одбија праведна захтевања Срба, па опет је Аустрија била прва између свију европских држава која је признала ново политично стање у Србији узакоњено хатишерифом и бератом. На скоро после свечане објаве ових аката, два аустриска штабна официра донесу Милошу од цара Франца I. велики крст гвоздене круне, и писмо у коме му честита сретан свршетак српскога питања, и султаново потврђење народне воље, којим се Милош оглашује за кнеза са правом наследства. Српски посланици Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић који су послати у Петроград, да изјаве руском цару поздрав у име целог народа српског, донели су Милошу орден свете Ане првог степена. Српској депутацији у Петрограду указата је велика почаст. Цар их је примио у нарочитој аудијенцији. Николај I. предусрео их је речма: „Ви сада имате наследног кнеза и ја вам за то честитам. Али сад вам ваља начинити устав, који је душа управе.“ Директор азијатског департамента Радофиникин, није могао да уздржи своје чуђење, како е Милош у Цариграду одржао победу у питању о наслествености, и уверавао их, да је цар био противан томе. Петроградске аристократе позвали су к себи Петронијевића и Рајовића, и тако рећи отимајући се запиткивали их о нарави, обичају и карактеру српског народа, и о последњим догађајима у њиховој земљи. А највише су распитивали о кнезу Милошу, о његовим политичким намерама, његовој управи и како је расположен према Русији. Српски посланици били су искрени и нису крили ни врлине ни махне Милошеве. У влади-

ним круговима у Потрограду нису најбоље мислили о Милошу. Држали су га за частољупца и слабо су веровали у његову оданос и склоност да слуша савете рускога двора. Па су се бојали да он не заузме онакав положај као што су га пређе имали кнезови Влашке и Молдавије, те ће после тражећи унутрашњу самосталност, радити такође самостално и у спољним питањима. Српски посланици врате се кући испуњени одушевљењем к Русији. Они су се радовали што су видили велику славенску државу, која је била кадра да натера Турке да испуни жеље њиховог народа. При поласку из Петрограда добили су орден св. Владимира I. степена, који им је давао право на звање руских дворјана и преко тога сваки добије још по 500 полуимперијала на поклон. [138])

Ето тако су три државе: Турска, Русија и Аустрија признали политично биће Србије, и законити власт њезиног кнеза. То је имало уплива и на Србе, који су живили ван нове кнежевине. Пре свега Срби из Аустрије и Мађарске поврве у Србији. Они се гомилама пријављивали Милошу надајући се да им неће одбити ни једну молбу. Они су се пред овдашњим становницима поносили некаком својом важношћу, и готово сви су живили у уверењу, да је њима намењена велика улога у новој кнежевини. А у самој ствари сва та њихова важност била је у томе, што су се неки од њих учили у аустријским немачким школама и што су били практичнији у трговачким пословима, док су урођени Срби били по највише неписмени. Ови су дошљаци држали, да њихова браћа који се ослободише турске силе нису способни да собом управљају но само да носе оружје, а они су тек позвани да им даду „просвјешченије.“ Млоги су њи говорили, да су тамо зато прешли, да сав свој живот посвете отаџбини њихови предака, али у самој ствари они су гледали да се дочепају „већи столица.“ Србија је у то време заиста имала потребу у изображеним људима, па зато је правителство пошто је одпочело да чини велике административне реформе, примало све од реда који му се год јавио. Овде се није могло строго да пази на избор, али је опет међу њима било људи, који су били Србији од велике вајде. За овим Србима из Аустрије дошли су у нову кнежевину и они Срби, који су 1813 године отишли из свог отачаства и населе се у Бесарабији. Они су од тог доба имали непрестану помоћ од руског правителства. Али сад им изјави да ће њихов положај бити осигуран, јер ће им српско правителство по препоруци Русије дати различна звања, те тако им ништа неће сметати да остатак свога живота посвете својој отаџбини. Повратак ових људи такође је био од уплива на друштвене одношаје у Србији. Они

су се вратили у отачаство које 20 год. видили нису, надајући се повратити све што су одласком изгубили. Они нити су знали те људе који су се и животом и имањем својим жртвовали за благо отаџбине нити су познавали нове одношаје што поникоше у Србији. Као год што су дошљаци из јужне Мађарске, хвалили и уздизали све што је аустријско, као њихове установе и начин живлења; тако исто дошљаци из Бесарабије дизали су у небеса све што се русконазвало. Наравно да су они били слаби представници рускога живота, и руских обичаја, па су често својим крајностима у понашању изазивали смех код Срба, који никада не изилазише из своје земље. Али Милош их је примио с поштовањем. Нарочиту је пажњу поклањао своме пређашњем другу староме Јакову Ненадовићу, једном од најважнијих војвода из времена Карађорђа, који се често надметао са првим вождом српским. Он није ништа могао да ради због старости своје, с тога му Милош поклони кућу, земље и воденице око Ваљева што му је донисило велики приход. Син његов Јеврем Ненадовић постане начелник ваљевског округа. Остали досељеници добили су такође неке дужности према својим способностима. Већина је била незедовољна својим положајем.

Примајући све Србе који се враћаху у отачбину, Милош није допустио удовици Карађорђа и њезином сину да се поврате. Он им определи приличну пензију и даде им на расположење његову лепу кућу у околини Галаца. Доласком Срба из Аустрије и Русије почелесе у неколико мењати и саме нарави у овостраном свету. Дошљаци заузму сва важнија места у државној служби, и унесу са собом све чиновничке навике оних земаља одакле дођоше. Гледали су да стоје оделито од сеоског сталежа. Обрађивати земљу, давати своју децу ма на какав занат удавати своје кћерн за сељака, — то је за њих била највећа срамота. На њих су се брзо угледали и сами урођеници. Обичне речи: *брате!* која се дотле у целој Србији употребљала, кад би се ко с киме упитао, нестало је. Шта више није се могла чути ни реч *ти*. Сви су се угледали на аустријске обичаје да у разгору говоре о присутном у трећем лицу, што је на српском језику смешно. Тежећи животу што проводи неједнакост међу њима и међу осталим људима, а без бављења друштвеним пословима — сви ови рефарматори и културтрегери српски, тежили су за неједнакост у политичком одношају. Све је то сметало одношај Милоша као кнеза, и к народу и преставницима власти, који су се све чешће и чешће истицали да стану на среднну између кнеза и народне масе. Тек после неколико година показале су се последице од тога [139]).

Но у време — о коме ми сад говоримо — пажња Милошева

била је управљена једино на не свршена питања с Турском о границама Србије и предаји ђумрука. Решење ових питања још су више отежавали унутрашњи покрети што Турску раздираше у то време. У половини 1831. год. Турска је царевина била изнемогла у борби с Грчком и Русијом и дочекала је такве покрете који су могли вековима утврђени поредак тумбе да окрену, док би Европа — која се у то доба бавила белгијском Пољском револуцијом, — могла окренути своју пажњу и на исток. Порта није имала ни толико снаге да сатре једног наследног управљача који је још остао у њеној европској владавини. То је био Албански Муштаф-паша, који се 1829. год. онако непослушан показао. Он је сад имао и тајног савезника египатског вице-краља Мехмед-Алију који је тражио да завлада и Сиријом. Из Египта слали су у Шкутаре новчану помоћ, и Мустаф-паша с овим сретствима издржавао је голему војску близу 45.000 људи. Сви незадовољници са новим, реформама султановим, знајући с каквом силом располаже Мустафа, позиваше га да се јави у Румелију и да даде знак устанку. Ретко да је била и једна област у Турској у којој он не би имао привржeника. Свуда, међу највећим чиновницима, у самоме правитељству, у двору султановом било је агената и привржeника Мустафиних. Ни кад боље и лепше прилике за частољубива Албанца. У Јепиру не беше устанак још легао, што га подиже Селиктар-Пода стари друг у рату Али паше Јанинског. Турци у Босни збаце свога управитеља Намик-пашу, и затворе га у Травнику, а после протерају у Аустрију, од куда је у Цараград отишао. Вођа овог устанка Хусејин — капетан из Градишке, у договору са другим старешанама, обнародује лажан ферман, који му је давао звање босанског везира. И користећи се на овај начин добивеном влашћу, уништи сва новачења, и поврати стари ред из времена Јаничара. У Румелија је била пуна чета од старих неизучених војника, сејмена и делија, који немаше ни рада ни леба и с тога су вазда готови били на сваки устанак. Сви позиваше Мусагаф пашу да почне устанак. Најзад частољубиви Албанац пошље у Румелију једно оделење војске под заповедништвом Али-бега; који освоји Софију, и нашав тамо неколико својих личних непријатеља, допусти да се варош пљачка, те тако поткопа популарност овоме устанку још у самом почетку. То је учинило, те Ниш, Пловдив (Филипопољ) и још неке вароши стану против устаника. А међу тим Мустава-паша све још не могаше да се јави у Румелију. Он се препирао са Хусејин-капетаном о своме старешинству над њим, заборављајући да их је општа непокорност према султану одавно изједначила. Било како му драго, еле Бошњаци не помогоше Албанцима. А велики везир Решид-Мехмед користи се овом

приликом, те изда позив на хришћане, позивајући их да помогну да се угуши устанак противу реформа, које су ишле у интерес раји. Хришћани даду везиру у име тога велике суме новаца, те тако овај изда плату низамима, најми грчке стрелце и подкупив неке старешине у Албанији, крене се у Македонију к Битољу (манастиру). Мустафа-паша пође му на сусрет су седам подчињених паша, Миридитским поглавицом Леком и целим својим двором. Но дошав у Прилип, ваз дуги дан проводио је џумбусање баш у оно време, кад му је велики везир разбио и сатрео војску до ноге. Мустафа је морао да бежи у Шкутаре. Али пре него је пошао на војну, он је молио Милоша да му пошље новчану помоћ. И баш на сами дан битке коју је Мустафа изгубио — пошље му Милош 200.000 гроша. Нишки паша извештен о поразу Албанаца, задржи Мустафиног агента с новцима, које после у Цариград пошље. Премда је Милош доцније уверавао, да су ти новци упућени на Антонија Жубану аустријског консула и трговца који је у Шкутарима становао, опет за то не добије новце натраг. Годину дана после тога буде ухваћен и Мустафа паша, коме султан опрости али му одузме право наследствености у његовом звању. [140])

Бошњаци не хтевши да учествују у устанку Мустаф-паше из разних узрока, огласе сад војну за светињу — и пођу у Руменлију 25.000 одабраних војника под предвођењем Хусејин капетана дођу на *косово поље.* Милош и преко уздржавања својих саветника, пошље писмо Хусејин-паши, у коме га позивао да се покори султану, предлажући му своје посредовање да му измоли помиловање. У противном случају претио му је, да ће подићи Србе противу њега. Хусејин капетан, босански мусломан премда по рођењу Србин, али заклети душман хришћана, који се назвао витез босански и који је подигао оружје противу сулана за одржање старе мухамеданске вере, био је јако увређем овим мешањем Милошевим, кога је држао за сретног хајдука што је случајно дошао до оваке власти. Као и сви босански мусломани, називао је Милоша влашком издајицом, јер име „Србин" опоменуло би га на његово сродство с босанским хришћанима, ђаурима његове отачбине, и о издајству његових прадедова према хришћанима. Његов одговор Милошу био је суров, пун вређања и оштрих израза. Он је изјавио Милошу своје чуђење, како сме да се меша у верозаконску распру мусломана, и да пресуђује ствар, о којој нити може нити му приличи да суди. Говорио је како му нису потребни савети Милошеви, који су му тако неповољни, као год кад би му хтео и услуге какве учинити. Писмо се свршавало: „твоја сабља још није била ни скована, кад је моја одсецала влашке главе."

Ове су речи биле тим наивније, што је у самој ствари Хусејин био још у пеленама, кад је сабља Милошева и његових Срба, после бојева под Мишаром, Чачком и другим местима, по речима народних песама у Србији и Босни, уносила плач у хареме градачког капетана, и натерала суву млогој туркињи девојци. Читање Хусејинова писма пробудило је у Милошу крвну мржњу Србина хришћанина према Бошњаку мусломану. Он је био ван себе од љутине због суровиx израза, којима је Хусејин одговарао на његово писмо што је писано онако благим речима. Он изгрди Хусејина онако исто као и њега Хусејин. И тако се међу вођама две суседне области заподене жестока борба на артији, на којој су они грдили један другог што су могли горе, кривили су један другог за ужасне преступе, и незна се, како би управо била свршена ова борба, да је нису прекратили људи што су окружавали Милоша. Међутим Бошњаци разбију на Косову султанову војску и продру до Ипека, наново потуку везирову војску и на јуриш заузму Ипекски град. Велики везир ступи у преговоре са Бошњацима, питајући их за узроке, што су се подигли противу султана. Хусејин капетан пошље великом везиру своје повеpeнике и ови покажу везиру да је узрок бошњачком устанку злоупотребе и хрђаво управљање пређашњих паша, који нити су знали језик овог народа, нити обичај, карактер и интересе његове, а најзад и нарушавање чистоте исламизма новачењем султановим. За тим су тражили да Хусејин-капетан буде признат за управитеља Босне кога је сам народ себи за управитеља изабрао, да се никаке реформе не дотичу Босне, а нарочито да Бошњаци војеној вештини не буду обвезани да се уче по европском начину, обећавајући да ће у случају војне давати Порти 25.000 људи под управом њихових вођа. Велики везир хтео је само да се користи временом док се ови преговори воде, зато им изјави да му је свакојако нужно да све њихове представке и услове пошље султану да их извиди. Међу тим у Босни се разнесе глас да ће Милош са Србима да прсђе у Босну, да подигне хришћане. И сам је везир подржавао ове гласове. Бошњаци почну остављати своје вође, а на скоро и Хусејин капетан буде принуђен да се врати у Босну. Он се настани у Сарајеву, а мало после страшно га омрзну сви богатији људи у вароши, јер је био ненаситљив грабљивац и сувише велики тиран. Ово је била згодна прилика коју он непропусти, те с једне стране стане у споразумлење са богатијим сарајевским трговцима, а с друге потпали завист према Хусејину у средини потчињених му старешина. Видаић паша зворнички први га је изневерио. А Порта назначи за управитеља Босне Кара-Махмут пашу. У јесен 1832 год.

нови паша с војском од 35.000 људи у којој беше највише Албанаца који су желили да се освете Бошњацима за њихово пређашње издајство, пређе у Босну. Помоћници Хусејин капетана ма да су по рођењу били од старих српских породица, опет га напусте. Али-ага Столац подигне противу њега Херцеговце. Само Алај-бег Тодоровић са 1500 људи, и Хаџи Мујо са 3000 људи изађу противу непријатеља, где буду жртва своје одважности. Близу Сарајева Хусејин капетан изађе Албанцима на сусрет са 20.000 људи. У редовима ове војске било је и хришћана који беху учесници на силу, и први су побегли кад су угледали Албанце. Босанске вође морали су одступити к Сарајеву, али затворе градска врата. Онда Хусејин паша са својим људима на броју 250 пређе у Аустрију, која га прими и одреде му за становање варош Осек. — Тако се свршила упорна војна Бошњака са Турцима и Албанцима, и велики везир за награду случајне помоћи Милошеве уступи Србији и оне округе поред Босне које им Турци пређе нису хтели да уступе: Старавлашки, Јадрански и Рађевински. Бошњаци су држали да је ово казн за њихов устанак; а Србија добије природне границе дуж Дрине. Шта више и босански бегунци који су се оселили у Аустрију, знајући у у каквом је поверењу Милош код султана, молили су га да се заузме за њих код Порте. Само један Хусејин капетан молио је Аустрију да ради за њ код Порте. На скоро дође из Цариграда помиловање босанским вођама, које им буде објављено у Земуну.

Хусејин није дуго веровао да ће Султан да одржи своју реч; и само дугим уверавањем аустриског генерала, комесара београдског паше и српске депутације склони се да пређе у београдски град, где га приме као мученика за веру. Оскудица у новцу такође је била узрок, што се Хусејин одважио да се преда турским властима. Дознав о тако хрђавом стању свога старога душмана, Милош му пошље новаца. На скоро после тога Хусејина позову у Цариград. Па знајући какав уплив он има у Босни, предлагали су му разна висока звања с условом, да се један пут за свагда одрече својих пређашњих убеђења. Но Хусејин остане не поколебљив. С тога га пошљу у Трапезунт где у брзо и умре. Турци су га назвали светим, но он је и до краја свога живота остао стари фанатични Бошњак. Негови једномишљеници који су се населили у Београду, причали су Србима, да су они имали план да Босна добије онака иста права каквима се и Србија користила, и да је начине независном државом, која би на тај начин по језику била српска, а по вери мусломанска. ([141])

Било то како му драго, тек босански је устанак учинио, те је

Србија добила оне округе који су граничили с Босном. Још су остали неприсаједињени они окрузи близу Влашке и Видинског пашалука. Радња турско-руске пограничне комисије свршила се одавно; али турске су власти непрестано држале да нису дужне да се покоравају одлукама комисије. Ова је комисија израдила прекрасну карту (мапу) Србије, где су веома тачно означе њене покрајине. Један комад (екземплар) ове карте пошљу у Петроград а други у Цариград. Премда комисија није држала за нужно да Милошу ни копију ове карте не пошље, опет му изађе за руком да је за се заиште, те да је за два три сахата прегледи. И ако је ово време било кратко, опет зато један Србин, који се у Аустрији васпитавао, и учитељ деце Милошеве Аврам Гашпаровић скине доста верну копију с ове карте. Ова карта у кући Милошевој често је и њега и Србе опомињала на оне земље, које још нису ушле у целину кнежевине, и ако они на то по уговору и права имају. Порта је поручила Хусејин-паши да се према Милошу у питању о граници што издржљивије влада. По томе кад би год Срби запитали Хусејина о тој ствари, он би се позивао на буквални смисао Адрианопољског уговора тумачећи да реч *диштрикт* није речена у смислу административног подељења округа (као на пример нахија, кадилук, муселимлук) него у смислу подразделења једнога места (на пример среза или општине...) У овом последњем смислу сваки административни округ делио се на три или на два среза. На тај начин место шест округа, Турци су давали Србији само један део њихов. Турци су памтили како је цар Никола I. решио питање о исељењу Турака из Београда у њихову корист, па су и сад рачунали на то. Али се овога пута преваре у рачуну. Јер баш тај узрок који је натерао Порту да до послетка задржава округе што принадлеже видинском пашалуку, изазвао је Русију да тражи њихово присаједињење Србији. Крајински округ био је важан зато, што је доводио Србе у у непосредни додир с Влашком, а преко ње и с Русијом. Гургусовац и Бања са својим околинама зближили су Србију с Бугарима, што је било важно за Русију у случају нове војне с Портом. Милош се ни најмање није сумњао у расположење руског кабинета што се источних округа тиче, и пошто се осигурао присаједињењем западни округа неодступно је тражио да му се уступе и источни окрузи. Но преко све воље руски кабинет није могао да се бог зна како заузме. У то време Сирско питање дошло је већ на меру међународног питања, и руски двор склањао је султана да прими његову помоћ у борби са египатским вице-краљем. Водили су се преговори о закључењу чувеног Ункјар-Скелешког уговора који је у Европи велику ларму начинио

а по коме би се руска војска имала улогорити на азијатском брегу Мраморног мора, те тако заклонити престолницу Турске од Египћана и Сираца. Порта је одуговлачила да закључи тако важан уговор, а Русија опет није изнела друга питањи, да не би Турци подозревали као да она хоће неку корист. Ал оваке побуде нису важиле за Срб нити су се они могли управљати по њима. Њима је било криво што су Турци у тим окрузима, који су по свима уговорима припадали Србији — поступали као у земљи завојеваној, чинећи свакојаки насиље, а овамо се зна да су по свима уговорима српски. Милош сазове народну скупштину, која одлучи да се њене жалбе, преко агента српског у Цариграду предаду руском посланику. А осим тога да се пошљу посланици у Петроград с молбом да Русија непрестано захтевати од Порте да испуни уговоре. Истински одгор на ове жалбе није ни дошао. И из Цариграда и из Петрограда световали су Милошу да се претрпи, и да причека боље време кад ће се опет моћи покренути питање о границама Србије. ([142]).

Но становници тих спорних округа нису чекали то време. Они нису могли да претрпе једну од оних увреда, које музломани тако често чинише Хришћанима, а то је: да им Турци отимљу њихове жене, да их силом обраћују у мухамеданство и затварају у хареме Најчешћа овака насиља чинили су Срби — потурчењаци, који су се често заљубљивали у Хришћанке, претпостављајући их женскињу свију других народа, и у оваким приликама готови су били да огласе рат и целим селима. Они се истина највише женише, са отетим хришћанкама, пошто су их обраћали у мухамеданство, и давали су им првенство у својим харемима. Но женскиње, васпитана у хришћанским појмовима тешко је сносила овакав положај, и доносила велику развлику у породични живот отмичара, а често и позивала хришћане да је освете. Кад кад и сами житељи борили су се са отмичаром, и нечекајући жалбу жртве. У почетку 1833 год. у Крушевцу, који је био од спорних округа, два богата брата спахије Френчевића отму две сељанке, две рођене сестре, натерају их да приме исламизам и затворе их у харем. Тај случај узбуни околна села и два округа крушевачки и параћински устану као један човек противу муслomана да се освете за насиље. Милош се одма користио овим догађајем. Он распише пограничним српским властима да ступе у споразумлење са усташима, да их снабде оружјем и подстичу на борбу с Турцима Устанак је узео велики мах. Турци познавајући његову силу, а знајући и о учешћу срба из кнежевине, оставе сва села и затворе се у Крушевцу и Параћину. Но понајвише су бежали у Лесковац и Ниш

муселиму, која ће га у име народа замолити да не чини пароду овај не законити намет. Муселим заповеди да се посланици под ударцима канџије отерају у зајчарску тамницу, и тамо окују и затворе. Тај случај узбуни народ и на скупштини 27 Априла одлуче, да сав народ иде к муселиму и да га замоли за ослобођење кметова. У тој гомили народа било је и женскиња. Муселим заповеди да се сви његови људи наоружају, и под његовим предвођењем нападну на неоружани народ. Многе је побио, а још више њих ранио. Одговор на тако лудо зверство био је устанак целе крајине на који се одмах одзову и у осталој Србији. Милош брзо пошље на границу крајине једно оделење регуларне војске што је при руци имао, а у исто време позове на оружје и један део народне војске. Крајински Турци одмах се повуку у тврдиње, очекивајући помоћ од видинског паше.

Међу тим руски двор уверивши се из догађаја у параћинском и крушевачком округу да су писма Милошева у којима је јављао о неизбежном судару са Турцима истинита, пошље свога комесара да једном сврши питање о присаједињењу округа. Комесар је још био у Букурешту, кад се пронео глас о сечи у Зајчару. Он одма пође отуда и још је могао сам да види мртве лешине што се ваљаше по земљи, да прегледа рањене и да испита сведоке и учеснике у томе крвавом делу. Он скупи све доказе који су се само пожелети могли противу поступака Муселима. А после оде у Крагујевац да уздржи Милоша од нападаја на крајинске Турке и од сукоба са видинским пашом. Милош се обећа да ће радити по савету руског агента. И кад овај оде у Цариград, он се ограничи само тим што је заузео скеле на Тимоку, да не би прешла турска војска, за коју се говорило да ће је видински паша послати на крајину, а међу тим је гледао прилику да ступи у одношаје и са самим пашом. Оружање Србије и одговорност зато, као и уређење војске у српској кнежевини ублаже прву љутину видинскога паше и он пристане да прими предлоге Милошеве, који су били у овоме: Милош уклања своју војску са границе видинског пашалука, и оставља само једно оделење као стражу на Тимоку. Паша одустаје од шиљања војске у крајину и отуд уклања Муселима, бивше тамо пређашње солдате и Турке који су дошли овамо из других крајева грозећи казњу за непослушност. Унутрашња управа и скупљање данака поручује се кметовима. Књаз српски јемчи за уредно скупљање и полагање данака у пашину касу, а тако и за безбедност Турака и њихових породица које остану у томе крају. Било је решено да се ови услови одржавају до одговора из Цариграда. Доласком руског комесара у Цариграду руски је посланик до-

он и онако налази учешћа у корист његову, то би желео да ова н мера изостане, од које нисам очекивао никаква успеха!! [134])

Може бити још никад нису биле теже обвезаности руског п сланика у Цариграду, као у време, о коме говоримо. После читав низа дипломатских успеха, после наваринске битке и ослобођен Грчке, после Акерманске конвенције, славне војне са Турском к је довела руску војску готово под престолницу султанову, пос адријанопољског мира и његових услова, у изгледу готово опште теж саставних делова да се оцепе од непријатељске царевине по приме Грчке, Србије, Влашке и Молдавије и најзад после толиких устана у Епиру, Албанији, Руменлији и Видинском пашалуку, — Русија сад морала да одржи целину те исте царевине с којом је војева ушло већ у предање и која се водила више од једног и по века и донела толико сретних последица. Није било тешко одржати цел купност Турске. Теже је било обавестити хришћанске народе који желели да се ослободе турског јарма, о побудама које су руководи руску политику, приступајући таком решителном кораку. У њихов очима могао је тај корак да изгледа, као да се у руској полити ударило другим путем или у најмању руку могао је довести у сум чистоту намера државе, која их је заштићавала. Хришћански наро у Турској нису могли јасно да појме свезу догађаја, која је везива интересе европске турске са интересима азиске Турске. Они ни могли не рачунати да је непријатељство Египта и Сирије проти султана и међусобна војна међу мусломанима сретно знамење за њ саме. Они нису увиђали да је ова погрешка руске политике дол зила отуд, што је она имала врло широке границе, што се није уме уздржавати кад је требало, и ограничавати круг свога рада са европском турском и интересима народа само у Европској Турск па онда тек да с већом сигурношћу утиче на далеки исток. Так одсудан корак Русије, да под своју заштиту прими турску царевин то јест султана и мусломанско правителство, могао је да изазове п дозрење код најразборитијих Хришћана, и да баци сенку на са цел, коју је Русија могла да врши у унутрашњости европске Турск Народно чувство каквога Руса могло је да оправда оваку радњу рус политике другим побудама које су у некој мери потекле из односа Русије према истоку, а могло је да их рачуна што је у ствари било — као великодушност према пониженом непријатељу. Хришћа европске турске нису могли да деле оваке назоре, што су лако мог разумети и сами преставници руске дипломатије. „Чудан догађај! у викује тај исти Н. Н. Муравијев: Русија природни и стари неприј

тељ Турске подржава ову опадајућу царевину, и Турска мора да се ослони на Русију и да ишчекује од ње све. Пад је неизбежан, и премда предузете мере могу за неко време одложити злу коб — пропаст Турске царевине, али оне немогу да задрже општи ток што извире из пресудних прилика. Такво је опште уверење у Европи, које поражава и саме Турке. Но ко ће прорећи, каква ће нова царства да замене владавину султанову у Европи, и каква ће племена да населе прекрасну земљу поробљене Грчке.“ ([144])

Но док су у Цариграду размишљавали о судбини блистателне Порте, нова царства која су је могла заменити у Јевропи, радили су шта су могли. Књаз Милош пошто је видио успех устанка у оних шест округа, понуди своје посредовање пашама који су владали у тим окрузима, давши им на знање, да ако они уђу с војском у крушевачки и параћински округ, то он неће бити у стању да задржи целу Србију а да се ова оружаном руком не умеша у ту ствар. Најзад им предложи примирење, а док оно траје, да се за то време побуњени окрузи управљају као и старовлашки округ т. ј. да имају своје скупштине које ће држати у обе главне вароши а у којима ће долазити људи које ће кметови бирати и који ће одржавати поредак, правосуђе и скупљати порезу, све дотле док се питање о побуњеним окрузима не реши у Цариграду. Осим тога Милош је предлагао измирење и у ономе, због чега је управо и букнуо устанак. Срби из оних округа тражили су да се поврате отете женскиње које су отимачи одвели били у Лесковац. А Турци су одговорили да се ђаурима не могу повратити жене које су већ примиле мусломанство. Тим више што су се отете жене биле већ помириле са својом судбом као што се то после видило и саме нису хтеле да се растану ни са својим мужевима нити с новом вером. За изравнање у овој ствари Милош је међу тим био предложио нарочиту комисију, па шта она нађе за добро, на то обе стране да пристану. Паша се на тај предлог сагласи, и обе стране пошљу своје извештаје по нарочитим људма у Цариград, у којима су обе стране ову ствар различно представљале. Посланик Милошев не штедећи новца, дође много раније у Цариград него пашин посланик. С тога је српски агент и могао пре да објасни Порти све што се догодило. И то је имало свога смисла јер је у Турака више него игде обичај, да више верују ономе ко се први жали, него ономе што се жали за њим. У овај мах заузимања српског агента подржавао је и руски посланик, и тако Порта одобри све услове што их је Милош с пашама уговорио како о унутарњој управи тих округа, тако и у питању о отетим женама. Осим

већ су били готови да пристану на осталу суму, али Давидовић гледао је да још што откине рачунајући на подржавање руског посланика с којим је био у сношају, и откине још 200.000 гроша. Но надајући се на поправку своје финанцијске системе, Порта се није сагласила да јој Срби данак плаћају у аустријским дукатима. Посланици се нису томе противили, јер и код таког плаћања данка Србија је добила 10°|₀. (147)

После неколико поклона учињених међу турском господом у државној канцеларији, српски посланици добију нови хатишериф и друга акта, која још једанпут потврђују све оно што је у хатишерифу од 1830. године и на крају Новембра врате се у Србију. Ово је опет био повод народном празновању и весељу у свима а нарочито у ново присаједињеним окрузима. Премда је хатишериф био написан на име Милошево опет је био прочитан пред београдским Турцима, а после заведен у књиге београдске мешћеме. Сви становници Београда Турци, Срби и множина из унутрашњости били су на овом читању. Хатишериф је гласио овако: „По овоме да се пуступа. Желећи да наградим народ подани моме царству за осведочену верност према мојој високој Порти и по знацима мога милосрђа и царске милости к њему, издао сам ја 1246 године ферман који је украшен мојим својеручним потписом и којим сам им дао разна права, као: савршено независну унутрашњу управу, присаједињење предела који су од Србије отргнути били; плаћање данка у једној општој суми; управу с турским имањем, а Турци осим гарнизона да морају у року од једне године дана изићи из Србије. Савршено испуњење ових тачака одложено је дотле, докле би се известили о стварима које је требало најпре сазнати, као нужне за осигурање опште користи како српских тако и турских поданика. Но како су сад све сумње и препреке по овоме делу уклоњене; и сва објасненa и предлози основно проучени, то је моја „височајша" воља, да се поменути предмет, о коме су већ моји чиновници почели нужне преговоре с руским посланством, једном већ сврши, то сам решио следеће: отргнути предели о којима је већ била реч, морају као и остали предели бити подчињени теби књаже! и то у оном обзиру како су их комесари по личном прегледу определили и на топографичној карти означили. Ови предели јесу: Крајина узимајући у њу и Кључ, Црну реку, Гургусовац, Бању и Сврљиг, Алексинац с Ражњем и Параћином, Крушевац или Алаџе-Исар, један део Новога Пазара познат под именом Брвеника, и предео Дрински састављен из Јадра и Рађевине. По овоме да би предели ови ступили под управу српску послати су особити фермани везирима Хусејин-

паши Видинском и Веџи-паши београдском, у којима заповедамо да се изберу комесари како од стране Хусејин-паше, тако и од твоје кнеже, и да се ради довршетка те ствари комесари изашљу на место означених округа. Суседним опет властима наређено је да буду комесарима на руци. А да би се предели о којима је реч јасно определили; зато ће се дати комесару који ће овај посао радити један снимак са топографичне карте, који је већ у тој цели послат Хусејин паши. Више помепути мој прошасти ферман утврдио је једну годину рока да Турци који живе по варошима око тврдиња, осим Београда, могу без штете продавати своја имања. Но почем је признато да је овај рок кратак то Турци имају право, од дана издања и обнародовања овог фермана остати у пределима Србије још пет година дана. За овај рок од пет година дана они ће зависити од месних везира и стајаће под управом турских власти. Овим Турцима којима је одређен петогодишњи рок као и оним гарнизонима што ће се постојано бавити по градовима, Срби су обвезани набављати храну и сваказ и само за готове паре и без сваког присиљавања. Власти турске неће се ни под каквим изговором мешати у српске ствари, и живиће заједно у најбољој слози. Турцима који би хтели да се иселе пре рока од пет година, да се буде на руци у томе, да могу с вајдом продавати своја имања, и преселити своје породице. Но кад се наврши поменути рок Турци који живе у варошима морају изаћи из Србије, а они који су настањени у предграђа морају се сви осим Београда преселити у градове или се такође одселити, тако да у будуће ни један Турчин не може постојано у Србији живети. Но Срби ће морати исплатити сходну цену земаља и имања Турцима пре него ови изиђу. Турци који наставају у предграђу Београда не морају бити у градском гарнизону но могу као и Срби живети и трговати јер су оба ова народа равни поданици мога царства. Да би се живот ових Турака што боље осигурао, то ће они који живе у предграђима београдским у административном одношајима бити потчињени којему везиру Мехмед-веџи-паши. Зарад напретка и општег спокојства а особито да би се предупредио сваки могући неред то ће и Срби, као и досад што су такође живити у предграђама Београда. Ти, кнеже и остале српске старешине имаћете слободан улазак у та места и на одлазку из њих да вам не сме нико ни с једне ни с друге стране сметати. И Турци и Срби пошто плате ђумручну таксу 30 од сто, одређену у корист српске администрације имају право слободног трговања у Београду. Осим војске што спада у гарнизон који је под заповедништвом поменутог паше и српских чиновника и

он и онако налази учешћа у корист његову, то би желео да ова намера изостане, од које нисам очекивао никаква успеха!! [134])

Може бити још никад нису биле теже обвезаности руског посланика у Цариграду, као у време, о коме говоримо. После читавог низа дипломатских успеха, после наваринске битке и ослобођења Грчке, после Акерманске конвенције, славне војне са Турском која је довела руску војску готово под престолницу султанову, после адријанопољског мира и његових услова, у изгледу готово опште тежње саставних делова да се оцепе од непријатељске царевине по примеру Грчке, Србије, Влашке и Молдавије и најзад после толиких устанака у Епиру, Албанији, Румелији и Видинском пашалуку, — Русија је сад морала да одржи целину те исте царевине с којом је војевање ушло већ у предање и која се водила више од једног и по века и и донела толико сретних последица. Није било тешко одржати целокупност Турске. Теже је било обавестити хришћанске народе који су желели да се ослободе турског јарма, о побудама које су руководиле руску политику, приступајући таком решителном кораку. У њиховим очима могао је тај корак да изгледа, као да се у руској политици ударило другим путем или у најмању руку могао је довести у сумњу чистоту намера државе, која их је заштићавала. Хришћански народи у Турској нису могли јасно да појме свезу догађаја, која је везивала интересе европске турске са интересима азиске Турске. Они нису могли не рачунати да је непријатељство Египта и Сирије противу султана и међусобна војна међу мусломанима сретно знамење за њих саме. Они нису увиђали да је ова погрешка руске политике долазила отуд, што је она имала врло широке границе, што се није умела уздржавати кад је требало, и ограничавати круг свога рада само европском турском и интересима народа само у Европској Турској, па опда тек да с већом сигурношћу утиче на далеки исток. Такав одсудан корак Русије, да под своју заштиту прими турску царевину, то јест султана и мусломанско правителство, могао је да изазове подозрење код најразборитијих Хришћана, и да баци сенку на саму цел, коју је Русија могла да врши у унутрашњости европске Турске. Народно чувство каквога Руса могло је да оправда оваку радњу руске политике другим побудама које су у некој мери потекле из одношаја Русије према истоку, а могло је да их рачуна што је у ствари и било — као великодушност према пониженом непријатељу. Хришћани европске турске нису могли да деле оваке назоре, што су лако могли разумети и сами преставници руске дипломатије. „Чудан догађај! узвикује тај исти Н. Н. Муравијев: Русија природни и стари непријатељ

тељ Турске подржава ову опадајућу царевину, и Турска мора да се ослони на Русију и да ишчекује од ње све. Пад је неизбежан, и премда предузете мере могу за неко време одложити злу коб — пропаст Турске царевине, али оне немогу да задрже општи ток што извире из пресудних прилика. Такво је опште уверење у Европи, које поражава и саме Турке. Но ко ће прорећи, каква ће нова царства да замене владавину султанову у Европи, и каква ће племена да населе прекрасну земљу поробљене Грчке.“ (144)

Но док су у Цариграду размишљавали о судбини блистателне Порте, нова царства која су је могла заменити у Јевропи, радили су шта су могли. Књаз Милош пошто је видио успех устанка у оних шест округа, понуди своје посредовање пашама који су владали у тим окрузима, давши им на знање, да ако они уђу с војском у крушевачки и параћински округ, то он неће бити у стању да задржи целу Србију а да се ова оружаном руком не умеша у ту ствар. Најзад им предложи примирење, а док оно траје, да се за то време побуњени окрузи управљају као и старовлашки округ т. ј. да имају своје скупштине које ће држати у обе главне вароши а у којима ће долазити људи које ће кметови бирати и који ће одржавати поредак, правосуђе и скупљати порезу, све дотле док се питање о побуњеним окрузима не реши у Цариграду. Осим тога Милош је предлагао измирење и у ономе, због чега је управо и букнуо устанак. Срби из ових округа тражили су да се поврате отете женскиње које су отимачи одвели били у Лесковац. А Турци су одговорили да се ђаурима не могу повратити жене које су већ примиле мусломанство. Тим више што су се отете жене биле већ помириле са својом судбом као што се то после видило и саме нису хтеле да се растану ни са својим мужевима нити с новом вером. За изравнање у овој ствари Милош је међу тим био предложио нарочиту комисију, па шта она нађе за добро, на то обе стране да пристану. Паша се на тај предлог сагласи, и обе стране пошљу своје извештаје по нарочитим људма у Цариград, у којима су обе стране ову ствар различно представљале. Посланик Милошев не штедећи новца, дође много раније у Цариград него пашин посланик. С тога је српски агент и могао пре да објасни Порти све што се догодило. И то је имало свога смисла јер је у Турака више него игде обичај, да више верују ономе ко се први жали, него ономе што се жали за њим. У овај мах заузимања српског агента подржавао је и руски посланик, и тако Порта одобри све услове што их је Милош с пашама уговорио како о унутарњој управи тих округа, тако и у питању о отетим женама. Осим

тога она пошље комесара који је ову ствар извидио на самоме месту, и позвао да обе стране дођу на суђење у Београд код Хусејин-паше. Оба Френчевића с њиховом мајком и отетим женама, а тако исто родитељи и рођаци ових последњих дођу у Београд. Срби су се могли лако осрамотити у овој ствари. Они су знали, да су се жене Френчевића већ навикле на турски живот и богатство, и да им мајка Френчевића свакојако ласка, па зато су се и бојали да обе младе жене не изјаве, да су својевољно побегле и примиле веру мухамеданску. А тако исто могло би да одузме устанаку карактер справедљивости. Али молба и сузе родитеља, претња да ће их проклети, обећање да ће их добро удати и најпосле опомена на њихову веру учинило је те су обе жене пред судом истински показале целу ствар како је била. Осим тога 1000 златних цекина што их је Милош понудио паши и комесару учинише да се ова ствар сасвим сврши у корист хришћана. Жене због којих је плануо устанак, буду повраћене својим родитељима с богатим поклонима и даровима што су добиле од својих мужева на дан венчања а по мусломанском закону о разводу брака. А браћа Френчевићи буду осуђени на велику казн у корист судија. И тако се ова ствар сврши фактичним присаједињењем к Србији и она два округа, јер њихова скупштина брзо подлегну наредбама Милошевим. Српском опет агенту који је живео у Цариграду буде заповеђено да се постара те да Порта и правно призна свршени факт.

Остао је био још један најважнији округ, тако названа крајина, која је обухватала још два погранична округа Србије и то: кладовски, неготински и један део зајчарског. Крајина је непосредно зависила од Ада-кала, али главну власт над њом имао је видински паша који беше Турчин старога кова, непријатељ Руса а с тим и Срба. Он је лично мрзио Милоша за његово напредовање, а није сакривао своју злобу ни према становницима онога краја. Муселим који је био одређен да управља крајином у свему је делио убеђења свога старешине и одликовао се грамзењем за новац. Гледајући како се мало по мало и један по један округ присаједињавају Србији, видински паша и крајински муселим побоје се да то исто не буде и с крајином. С тога су цедили из ње сво што су исцедити могли ударајући страшне намете, гонећи народ на кулук и стављајући на муке оне који се нису могли откупљивати. Положај народа с дана на дан бивао је све тежи. У јесен 1833 год. буде ударена нова и велика нереза на марву. Двадесет четвртог Априла скупе се кметови на скупштину, и одлуче да из своје средине пошљу једну депутацију

муселиму, која ће га у име народа замолити да не чини народу овај не законити намет. Муселим заповеди да се посланици под ударцима камџије отерају у зајчарску тамницу, и тамо окују и затворе. Тај случај узбуни народ и на скупштини 27 Априла одлуче, да сав народ иде к муселиму и да га замоли за ослобођење кметова. У тој гомили народа било је и женскиња. Муселим заповеди да се сви његови људи наоружају, и под његовим предвођењем нападну на неоружани народ. Многе је побио, а још више њих ранио. Одговор на тако лудо зверство био је устанак целе крајине на који се одмах одзову и у осталој Србији. Милош брзо пошље на границу крајине једно одељење регуларне војске што је при руци имао, а у исто време позове на оружје и један део народне војске. Крајински Турци одмах се повуку у тврдиње, очекивајући помоћ од видинског паше.

Међу тим руски двор уверивши се из догађаја у параћинском и крушевачком округу да су писма Милошева у којима је јављао о неизбежном судару са Турцима истинита, пошље свога комесара да једном сврши питање о присаједињењу округа. Комесар је још био у Букурешту, кад се пронео глас о сечи у Зајчару. Он одма пође отуда и још је могао сам да види мртве лешине што се ваљаше по земљи, да прегледа рањене и да испита сведоке и учеснике у томе крвавом делу. Он скупи све доказе који су се само пожелети могли противу поступака Муселима. А после оде у Крагујевац да уздржи Милоша од нападаја на крајинске Турке и од сукоба са видинским пашом. Милош се обећа да ће радити по савету руског агента. И кад овај оде у Цариград, он се ограничи само тим што је заузео скеле на Тимоку, да не би прешла турска војска, за коју се говорило да ће је видински паша послати на крајину, а међу тим је гледао прилику да ступи у одношаје и са самим пашом. Оружање Србије и одговорност зато, као и уређење војске у српској кнежевини ублаже прву љутину видинскога паше и он пристане да прими предлоге Милошеве, који су били у овоме: Милош уклања своју војску са границе видинског пашалука, и оставља само једно одељење као стражу на Тимоку. Паша одустаје од шиљања војске у крајину и отуд уклања Муселима, бивше тамо пређашње солдате и Турке који су дошли овамо из других крајева грозећи казњу за непослушност. Унутрашња управа и скупљање данака поручује се кметовима. Књаз српски јемчи за уредно скупљање и полагање данака у пашину касу, а тако и за безбедност Турака и њихових породица које остану у томе крају. Било је решено да се ови услови одржавају до одговора из Цариграда. Доласком руског комесара у Цариграду руски је посланик до-

коју је сам извојевао, и коју ћемо умети сачувати ценом крви наше и одржати добрим установама. Ма колико да су били велики издатци које смо чинили у преговању с Портом, опет зато нисмо никоме ни гроша дужни. Штедњом данас имамо у нашим касама неколико милијуна гроша, које сам сачувао за сваки случај, који би се могао десити. Па данас фала Богу и овако сретном положају, кад немамо нужде да ове наше приходе на таке ствари трошимо, онда ће од сада све добивене новце употребљавати једино на усавршавање нравствених услова нашег живота. Чиновници који су ми тако искрено помагали до сад су добијали одвећ малу плату за њихове услуге. Њихова досадања плата била је тако мала да су њоме једва подмиривали потребе најскромнијег живота а камо ли да одржавају своје достојанство. Мени се чини да ништа није праведније, него да се што већа брига поклони поправци њиховог стања, и да им се признају учињене заслуге. Немој те се ви бојати да ће се због тога повишавати данак, напротив он ће што се може бити умеренији, разрезиваће се према имању свакога. Идуће скупштине, надам се да ћу моћи да изнесем све планове и предлоге који се сада по мојој заповести израђују. Спахије неће више доћи да узнемиравају и руше спокојство и мировање у нашем народу. Неће се они више сладити зарадом снаге ваше. Кулучења спајахима и спахијског права насвагда је нестало у Србији, и нигда се више ни под каквом формом повратити неће. [149]).

Кметови и преставници народни примили су ове последње речи с неописаним одушевљењем, јер су се јако бојали од давно разнесеног гласа: да су неки великаши тражили од Милоша да све спахилуке турске преда у њихове руке.

Ови разнесени гласови били су истинити. И ова одлука Милошева којом се никако није саглашавао на захтевање частољубивих саможиваца створила му је млого непријатеља у најближој околини његовој.

Прелазећи на послове унутрашње управе, Милош се морао taћи пређе свега оних питања на решење којих захтевало се да пристане и Порта. Ђумруци су већ потпали под српску власт; у српским је рукама била спољна и унутрашња трговина. Срби су, у овом обзиру, стајали у најтешњној свези с Молдавском и Влашком, али је пређе свега требало решити, како ће стајати ђумрук београдски спрам ђумрука нишког. Овај ђумрук т. ј. нишки налазио се на југу од Србије, на турској земљи и био је до тога времена део београдскога ђумрука; сада је он могао постати самосталан и удити српским ђумруцима. За тим, требало је установити сталну, српску агенцију у Влашкој и Молдавској, задобити право слободно увозити у Србију со из Молдавске, одклен су Срби једините куповали тај производ и на послетку, требало је завести трговачки, народни барјак. Милош све то изради и добије врло брзо. 1834 год. он добије хатишериф, којим се решава питање о нишком ђумруку. До тога времена ђумручина се наплаћивала овако: ако је била наплаћена ђумручина на еспапе у Нишу, који су ишли преко Србије у Аустрију: онда се на београдском ђумруку није ништа наплаћивало, и опет, ако је била наплаћена ђумручина на еспапе у Београду, који су ишли из Аустрије, преко Србије, у Турску: онда се у Нишу није ништа плаћало; ако ли у Београду није била наплаћена ђумручина, онда се наплаћивала у Нишу. Овако је могућно било радити онда, кад су оба ђумрука била у једним рукама, и кад је Србија била турски пашалук. Сада пак, кад ђумрук београдски потпаде под власт српску, а нишки оста под турском владом, могло се десити, да се наплати ђумрук од једног истог еспапа на два места. До 1834 год. нишки је ђумрук подносио рачуне београдском ђумруку и у свему од њега зависио. Веципаша није знао како и шта сада да уради, па се обрати у Цариград с оваквим питањем: припада ли нишки ђумрук београдском и мора ли се предати Србима? Порта одговори, да припада; и нишки ђумрук пређе у српске руке. Но Срби су гледали на своју домовину, као на самосталну државу, па из Ниша преселе ђумрук, на границу, у Алексинац. Турци нису могли да гледају на стање ствари онако, како су гледали Срби, а нису знали шта да раде. Док је нови портин

министар финанције у актима изнашао, да је нишки ђумрук, по мимо београдског, доносио годишње прихода у султанову касу 45.000 гроша, протекло је осам месеци. Тек онда и Турци отворе свој ђумрук у Нишу, а то оптерети трговање Србије са Турском. Милош Обреновић реши се, да прими приходе нишког ђумрука на рачун Србије, и ферман од 1834 год. потврди ту погодбу. Засебним ферманом Србија доби право, да држи своје агенте у Влашкој и Молдавији; овај је ферман био обзнањен Александру Гики и Михаилу Стурзи, кнежевине Влашке и Молдавије. Одмах за тим било је решено питање о слободном провожењу молдавске соли у Србију. Ово питање покренуо је кнез молдавски, јер се тужио, да влашки кнез ставља препоне слободном провожењу соли не пазећи на то, што су обе кнежевине избарабарене у трговачким саобраћајима. Султан обзнани ферманом, да влашка потраживања немају основа и да су шкодљива за трговину. Много доцније Срби добију трговачки барјак од три боје једна изнад друге: црвене, плаве и беле. С тим су барјаком могле пловити српске лађе Дунавом и Црним морем до Цариграда. Одмах буду разаслане слике овога барјака у сва пристаништа турске царевине. Србија добија ово право онако, као што су га добиле Влашка, Молдавија и острво Самос, вели се у ферману. ([150])

Још раније, Јануара 1832 год. Србија и цариградски патријар потпишу овакву погодбу: „Нема никакве сумње и то је јасно, да је свети престо патријара новога Рима узвишен пад свима другим престолима, због својих преимућства; а навластито с тога, што није ограничен, као други, што се тиче управе законских послова код православних народа, који живе по читавом свету. Ово је с тога, што све друге свете цркве, које се управљају по својим законима, имају свој одређени круг рада и власти, но престо овога престолног владајућег града, који је прозван по имену Великог Константина, као сунце баца своје зраке на све стране, осветљава сав хришћански народ, греје га вишом науком истините вере и даје му своја настављења и добра правила у прегледању свију дела црквених и грађанских. Па по томе, ова велика и света црква, у име Исуса Христа, обраћа свој поглед на све стране са свога престола, као узвишеног места и непрестанце раздајући даром духовне милости, постављајући архијепископе по православним црквама и управљајући свима смотрено и брижљиво, прима са раширеним рукама све поглаваре православне цркве и не одбија њихове праведне жеље, које се тичу спасења њихне духовне деце, те да ни једна духовна власт не наилази на препоне у вршењу својих дужности, што се тиче богоугодне управе

црквом, ради тога, да би свака црква била управљана по вољи божијој, китила се властима, јерархијским достоинствима и духовним милостима и одржала се у потребним и спасавајућим законима. С тога је овај врховни престо, дајући нове доказе свога старања о хришћанству, обратио пажњу на предлоге, које је учинила Његова Светлост књаз српскога народа, Милош Обреновић, свештенство и старешине тога истога народа, — ради корисног уређења и утврђења њихног свештенства. Ови су предлози нека правила о томе, како ће се унапредак наименовавати њихни архијепископи, како ће стајати овај народ према нашој великој, по Христу, цркви, а тако исто тичу се плаћања, неодређеност чега, могла би дати прилику неспоразумљењима. Ова правила, у 8 чланака, била су предата нама, који председавамо у најсветијем сабору, и посланици српскога народа, који се налазе овде у Цариграду, молили су нас, да потврдимо ове предлоге ради душеспасења православног народа у Србији и да их остваримо на делу ради богоугодне управе црквом и реда у свештенству. Како су гореозначени предлози, — пошто смо их на сабору проучили и строго испитали, — показали се да су законити и сагласни са бригама ове високе цркве, која се брине о спасењу православних народа, и како су ове чланке потврдиле српске старешине и поднеле светој и великој цркви нашој у облику писменог предлога, па су такође снабдевени сагласијем отоманске владе; због тога и издајемо овај црквени декрет сложно са синодом који заповеда и са нашом по Христу браћом, налазећих се около нас митрополита, предписујући ово:

1. Од данас, па унапредак, Књаз и народ избира како митрополита, тако и јепископе у Србији, из српскога свештенства и то тако, да од наше стране, високе цркве, не може бити чињено никаквих противних примедаба како о начину избора, тако ни о месторођењу нити о лицу, које се избира.

2. Архијепископ, који је изабран општом вољом и у слози, српским народом и свештенством, од данас, свагда ће се називати митрополит целе Србије т. ј. београдски архијепископ добија титулу „митрополит целе Србије“, и њему се подчињавају сви јепископи те земље. Кад год се догоди нов избор митрополита од српског свештенства, књаз и народ српски дужни су јавити патријару о свршеном избору и лицу које је изабрано и представити га на потврђење; патријар пак уверивши се, да је избор учињен по црквеним правилима дужан је без икаквог оклевања послати своје написмено одобрење, праћено његовим првосвештеничким благословом, да би тамо (у Србији) на месту било извршено посвећење митрополита по црквеном обреду.

3. Српски епископи, које је изабрао књаз и митрополит, посвећују се тамо без да се напред тражи патријарово одобрење, него једнито влашћу и пуномоћијем њиног митрополита, као тамошњег законитог првосвештеника; но се патријару само о томе јавља, и он у своме одговору даје своје сагласије и благослов.

4. Свагда, кад се изабере нов митрополит, патријару се шаље „у облику поклона“ 300 аустријских дуката, а кад се постављају српски епископи, велика црква не може тражити ништа ни под каквим изговором; али споменута сума 300 дуката не долази у број оног годишњег давања, што српски народ уноси у касу велике цркве т. ј. 3000 гроша за архијепископа и 3000 гроша за ужичког епископа, већ остаје сама за себе и даје се само у случају новог избора митрополита; а кад се и друге нахије, које припадају Србији, буду придружиле Србији, и ш њоме се уједине: онда ће тек свакогодишња плата бити потпуно довршена.

5. Осим давања уговорене годишње суме у касу велике цркве и оних 300 аустријских дуката кад се изабере митрополит, како архијепископ, тако и сво српско свештенство слободни су од икаквих других поискивања или захтевања од велике цркве. Немајући никаквих других обвеза, осим горепоменутих, ни наспрам патријара, нити на спрам велике цркве, јер како патријар и велика црква, тако и сам београдски митрополит не могу тражити део насљедства од умрлих владика, а патријар не узима ништа за опраштање грехова, чак ни у овом случају, већ такво имање, оставши после митрополита и епископа, иде на богоугодне заводе и државне послове.

6. Немају право задуживати се како митрополит, тако и остале српске владике на рачун српскога народа нити на рачун велике цркве.

7. Митрополит не може бити сметут са своје епархије, без законите воље цариградског патријара и одобрења српскога књаза; а српски епископи без сагласија митрополита и књаза.

8. Напоследку, у време службе српски митрополит спомиње цариградског патријара, а митрополита сви српски епископи.“

Ова је погодба записана у патриаршиски кодекс. Кад су били придружени Србији још осталих шес нахија, онда је придодата допуна овој погодби, подписана 17 Јулија 1836 године. Од овога времена српска је црква обвезана годишње слати у касу васиљенске цркве по 9.000 гроша. ([151])

На тај начин, за двадесет година своје владе, Милошу изађе за руком, те Србија поста самостална у својим унутрашњим пословима, а у стварма политичким ослободи се од посебне владе тур-

све. Са свију страна, полете захтевања, да се Србији даде истински државни склоп. Чуле се беседе, да је потребан за Србију устав. Све партаје, које су биле постале у Србији у ово време, о коме је говор, обрате своју пажњу на „органички статут“, који је дао Влашкој и Молдавији привремени управитељ Кисељев. Тај су статут потрзале српске партаје, као - пример. Покретало се унутрашње питање од огромне важности, и *решењем тога питања могло је или да се утврди све, што је било израђено најновијом историјом Србије, или да донесе нов преврат у унутрашњим српским пословима.* С друге стране, ово питање, сасвим домаће унутрашње, српско, могло је обратити на себе пажњу не само Турске и Русије, него и других држава, а ово је могло још више замрсити и изукрштати (комплицирати) борбу партаја, које су биле пређе изван радње. На кратко, ово је био важан и одсудан корак у животу Србије и самог Милоша. Овај корак могао је да одведе Милоша не онамо, куд је он тежио и доиста питање о државном уставу Србије повлачило се четири године, бацило је целу земљу у комешање, дало прилику многим државама да се умешају у српске домаће послове и доведе Милоша до оставке на књажеско достоинство, а доцније и његову династију до бегства из Србије а тиме буде истакнута на видик фамилија Карађорђева и створи се она непомирљива свађа између потомака првих предводитеља српских, која се размрсила онаквом ужасном, крвавом катастрофом 1868 године.

Борба противу Милоша није порасла у један мах и осим овога, супрот књаза Милоша одпочели су да интригишу *и раде они људи, који се нису прославили никаквим делима у ратовању за ослобођење Србије.* Противу њега почели су да раде они људи, који су му се приближили, ради својих личних интереса и користи. Међу њима прву је улогу имао Тома Вучић Перишић. Њему је, као кнезу гружанском књаз Милош 1815 год. спасао живот за време Хаџи-продanове буне. Од тога доба Вучић се свагда налазио код Милоша, и у време Ђакове буне пошље га књаз Милош противу побуњеника са 1000 људи. Вучић се сусретне с присталицама Ђаковим около Крагујевца, близу узвишености Опленца, надбије их и почне их терати и бити негледећи на њихове изјаве да се предаду и да положе оружије. Вучић веома обелодани жестокост. Пре нег што ће поћи против Ђака, Милош му поклони дивно окићену сабљу дамаскињу. Сад Вучић хтедне да испроба своју сабљу: он заповеди, те свежу једног јадника, ко су наоружаног ухватили из броја Ђакових присталица, па онако свезаном, зада сабљом неколико тако жестоких удараца, да се балчак од

сабље пребије; тада он прибегне јатагану и докончa страдања везаног несрећника. За тим, нападне на Кусадак и сам је заповедао да се пали и пљачка како Кусадак тако и околна села, где се одпочела ђакова буна. Вучић је уопште био по нарави жесток, суров и решителан. Радосавчићи, који су продужили буну после ђака, у својим прокламацијама уцене његову главу у 5000 дуката, а Вучић је учествовао у извршењу жестоких каштига над њиховим присталицама у Крагујевцу. Сва ова „херојства“ Вучићева учине, те му се име прочује, а то је говело његовом грубом частољубљу. Себе је држао за спаситеља Милошевог и избавитеља од највећих опасности; наравно, да Милош није био мишљења Вучићевог, у овоме послу. Жесток у друштвеним пословима, Вучић је био још свирепији у својој породици. Тука, у кући, све се подчињавало његовој неограниченој вољи, све је морало говети и угађати његовим страстима. 1826 године, пошто је проживио са својом женом, српкињом, више од двадесет година, која му родила три кћери и два сина, он нађе, да му је жена оматорила. Живио је у то доба у Србији млађан Грк, на име Апостол, чије жене Ануле, била се прочула лепота. Анула је била кћи чувенога вође клефтског Фармаки, који је био у служби јанинског Али-паше. Али-паша желећи да приграби благо и многобројна стада Фармакија заповеди те га убију, а његову жену и кћер закључа у свој арем. Одтален из арема, Апостол ослободи Анулу и њезину мајку преодолевши сваковрстне препреке. У том случају Апостол је жртвовао свој живот и своје имање. У награду за то Анула постане његова жена. Но сујета и гордост, што је тако урођено Грцима, наскоро учине, те и мати и кћер постану неблагодарне: оне забораве услуге, које им учинио Апостол, па кад Вучић, ког је природа обдарила снажном чуственошћу, приступи са својим предлозима Анули, частољубива гркиња их прими. Томе нису могле стати на пут ни ондашње нарави друштвене, ни слаботиња ондашњег свештенства. Сам архијерејски објави да разпушта Вучића и Апостола с њиховим женама, и не осврћући главе на протестирање Апостола, митрополит венча Вучића с Анулом. По снисхођењу Милош не обрати пажњу на ово дело. Частољубива Анула имала је у својој фамилији не само чувенога оца, већ и стрица, знатног капетана Фармаки, који је вршио веома важну улогу у влашком у станку 1821 год; па је хтела да постане жена чувена и завлада својим новим мужом. Мати Вучићева омрзне на своју нову снаху. Наскоро се одпочне борба између те две женске и због једне несрећне прилике та њихна борба доведе Вучића пред народњи суд. Старији синчић Вучићев дванаjесто годишње дете, доб-

рог срца, но с том маном што је имао страст да краде, прем да је украдене ствари враћало одклен их узимао. Једном, у кући Вучићевој пропадне кеса са сто талира; дете није било код куће, подозрење падне на млађе и сви су били казњени. После неколико дана дође дете кући и Анула га није испуштала из очију, док не дозна, по честом одлажењу детета на једно место, да је оно било онамо сакрило кесу с новцима. Она јави Вучићу за проналазак и разјарени отац јатаганом зада неколико удараца своме сину. Дете спасе само заступништво његове бабе, која том приликом рекне снаси да је шпијункиња, а и сина прекори ружним речма; „твоја нарав показује да је оно истина што свет говори да си ти син турчина.“ Вучић се неуздржи у јарости, већ зада и матери неколико жестоких удараца. Она полети с тужбом Милошу. Милош њу преда докторима да је лече, искупи најважније чиновнике, бише онда у Крагујевцу и преда им ту ствар, да изрекну пресуду. Советници пренесу ту парницу у велики народњи суд. Вучић није одрицао тужбу, но је протестирао противу мешања суда у његове кућевне послове. Кметови гружанске кнежине хтедну да моле за свога старешину, али кад дознаду кривицу Вучићеву, одустану од своје намере. Друштвено је мишљење било устало противу Вучића. Али Милош обустави ток парнице у великом народњем суду и реши се да ту ствар сам пресуди. Суд мислећи, да ће пресуда Милошева бити много блажија, и желећи дати кнезу прилику да одбије од себе подозрење као да завиди Вучићу, врло радо преда парнипу Милошу, који и пресуди да Вучић одлази у Влашку, збаци га са старешинства над Гружом и преда његово имање матери Вучићевој, првој жени и деци; како је био отишао у Влашку први муж Анулин, онда Вучићу буде назначено место заточења Пореч, где он одпочне да тргује сољу. Кад се одпочео рат Русије с Турском 1828 и 1829 год. овом се радњом он знатно обогати, али већ више није могао да опрости Милошу изречену пресуду. ([152])

Трговање сољу удружи Вучића са друга два Србина, који су изашли на видик благодарећи пажњи Милошевој, а то су Стојан и Алекса Симићи. Они су синови неког Србина својевољца, који је служио у чети фрајкора у потоњем аустријском рату с Турском 1789 год. Још као деца остану убоге сироте, па су морали сами себи да крче пут у животу. Алекса прослужи неколико година у земунској гостионици код „Краљевића Марка,“ пређе у Србију, где му Милош како је знао њихног оца, даде место да буде канцеларијски писар.

Стојан је служио неколико година као својевољац у Аустријској војсци. 1815 године оде у Влашку, где је најпре био прост измећар у фабрики, где се бурмут гради, доцније га прими за пандура руски курир и тајни агент у српским пословима, Михаило Ђерман. Ту се одпочне прва Стојанова свеза са руским конзулством у Букарешту. За тим, кад дозна да му је брат добио место у Србији, и он пређе у Србију, носећи са собом препоручно писмо од Ђермана. Овде одпочне своју службу у званију татарина, под заповешћу Јованче Спасића, који је био татар-ага Милошев. Њега т. ј. Стојана 1820 год. пошљу у Цариград српским посланицима, који га зауставе, да им купује и набавља, шта им треба. Оба Симића, онако као и Вучић, одликовали се телесном снагом и држали се за најодраслије представнике српскога племена. Стојан покаже своју снагу кад су Турци напали на грчки део Цариграда: мачугом он прогна неколико Турака, који су улетили у стан српских посланика, и сам је бранио, да Турци не продру унутра, док није приспела турска стража. Кад српске посланике одведу у сарај, Стојан је ходао куд је хтео, јер није био никакав важан човек. После неколико дана, посланици пошљу га у Србију књазу Милошу са устменим порукама. Овај случај приближи Стојана књазу, и почне га он употребљавати у свима пословима, где је требало што тајно радити.

После акерманске конвенције између Русије и Турске, Стојана Симића пошљу у Цариград у броју нових посланика. Кад је получено извешће о букарешком миру и добијен први хатишериф, Стојана су изнова слали у Цариград. Што се тиче његовог брата Алексе Милош га пошље да склопи погодбу са Хусеин-пашом београдским, да Порта призна Милоша насљедним књазом српским. Стојан Симић био је у броју оних, који су израдили, да се у други хатишериф умете чланак о совету. Уопште Симићи заједно с другим частољубцима из средине најважнијих чиновника, почну од тога доба да раде, да се ограничи власт књаза Милоша. Симићи су били, могуће је рећи, душа те партаје, њезини руководитељи. Уз то они успеду, те се знатно обогате, а то тиме што су учествовали у кумпанији, која се склопила да тргује сољу између Влашке и Србије, у коју је ступио и Вучић. Симићи су били душа партаје противне Милошу: Вучић је својим активним карактером, обећавао да ће бити добар извршитељ њихових планова. Милош, допустивши склоп друштва, које тргује сољу и сам посредно у њему учествујући даде својим противницима средства, да су вазда били у скупу један с другим. ([153])

Као што је прошлог века, шведски склоп углед за частољубиве планове руских „временаша“ *) који су дрмали државним пословима после смрти Петра II: онако је исто била Влашка углед за српске властољубце који су радили против Милоша. Изузетан положај бољара, који су господарили у Влашкој и Молдавији, доводио их често те су били смешни. Тај исти положај заврти мозак српским чиновницима, који су изишли из народне гомиле. Значење румунских бољара представљало се у примамљивој светлости бившим српским кнезовима и чиновницима; но су они заборавили да румунска аристократија није чистог румунског порекла већ се смешала са потомцима фанариота и развила се под утицајем Турске. **) Српски „великаши“ — како их народ назва — одсудно се заљубе у стање ствари у Румунији. Нарочито се то догодило онда, одкад је Симић Стојан био послат у Влашку 1834 године да поздрави Александра Гику са ступањем на престо. Симић је већ онда био подпредседник народњег врховног суда; али су у Букарешту још памтили, кад је он био прост татарин код руског агента. Да-ли је Милош посланством Стојана Симића доказао сујетним румунским бољарима да он цени људе не по порекду већ по заслугама, у томе се може увелико сумњати; али да им је он послао прилежног ученика, способног да усвоји влашке обичаје, то се одма увидило, чим се Симић повратио у Србију. Благодарећи своме уму и способностима, Симић брзо заслужи поштовање код влашкиш бољара и изазове у њима расположење према себи. Ако је пређашњи измећар фабрике бурмута, прост Ферманов пандурица с мржњом гледао на обезбеђено и развратно живлење влашке аристократије, на њена смешна, сујетна и безгранична преимућства на спрам народа измученог ропством и убоштином; ако је Симић с мржњом гледао онда како аристократија влашка неуважава законе и непокорава се своме кнезу, ако је на све то измећар Стојан Симић гледао са завишћу: сада се тај исти живот покаже српском посланику врховнога подпредсед. народњег суда истом Стојану Симићу као врхунац савршенства пошто је већ окусио блага у животу и навикао се да раздваја интересе народње од своје личне користи и њега сада опчини живљење влашких великаша и бољара. На место да их презире, на њега *) учине јак утисак подсмевке влашких бољара који су се подсмевали простом живлењу српског народа, а тако

*) Временщикъ је човек, који за неко време врши у држави све шта хоће негледећи на то, што постоје и закони и династија.

**) Србију нису ослободили туђинци, већ сам народ устао на оружје под предвођењем Милоша и ослободио се. Прев.

*) Френклин је само умео достојно да се понаша према аристократији. Прев.

исто и ономе поштовању, коју су имали српски чиновници спрам свога књаза. Од пређашњег човака, који је презирао влашку аристократију, нападао на њу зато што систематички гњави румунске сељаке, а њени виши државници немају ни труна отачаствољубља, Стојан Симић мало по мало постане главни хвалитељ влашких бољара. Повративши се у Србију он већ одпочне да збори друкчијим језиком о стању ствари у Румунији, а не онако, кахо је пређе говорио: њему се већ више није чинило да се стање робова у Влашкој не може да подноси; он је већ налазио да је веома природно, да аристократија која влада земљом и врши све највише дужности у земљи, да има огромна преимућства, налазио је велимо да је врло природно, да је аристократија изнад закона; он је правце говорио да су спахијска права румунских великаша била јединито јемство, да сељаци правилно и непрекидно обрађују земљу; он је узимао за пример Србију, уверавајући, да се пре две године, кад нису били уништени спахилуци у Србији млого више израђивало, него-ли сада кад су имања спахијска прешла у руке правителствене.*) Из овога је Симић извадио оваку науку: да ће код оваког стања ствари земље у Србији опустити и да ће се десетина смањити. Да би се од овога избавили и ово зло предупредили, Симић је предлагао да се заведе у Србији онакав исти феудални (спахијски) склоп какав је у Влашкој. Ово се може извршити — учио је Симић — тако, да се продаду или да се раздаду (некима и некима) спахилуци пређашњих спахија. Овим је предлогом дарнуо Симић у живац многе српске чиновнике, јер се надали да добију за своје пређашње заслуге земље, које су остале без газда по изласку Турака. Два кнеза, Васо Поповић и Павле Радомировић, први се обрате књазу Милошу с питањем, да се оствари такав план, али не добију никакав одговор. Но и опет српски чиновници нису малаксавали духом, нити губили надање тешкајући се тиме, да ће књаз, добијајући знатне суме од пређашњих султанских спахилука напослетку се убедити, да су много боља спахијска права, и да ће се увећати број присталица, који хоће да се Србија подели иразда спахијама. Симић је распиривао ватру непрестано сравњујући у својим причама просто живљење српских чиновника са политичким и друштвеним стањем влашких бољара и са њиховим готово самосталним одношајима према владаоцу. Његово звање — подпредседник врховнога суда, — још је више давано значења његовом беседовању. Дошљаци из Мађарске

---

*) Ово је противно здравој памети, свима економским начелима и хришћанској вери, а да и не зборимо, да то Срби не трпе. Превод.

и бегунци, који се повратише из Русије, постану најватреније присталице Симићеве. Њихно живлење у Србији већ је било уродило родом: они су већ били научили своје саплеменике неком разкошлуку; они се не би одрекли да заведу у Србији онакво стање ствари, како је било у Влашкој. На тај начин, готово сви људи, који су имали какву год власт у рукама и који су пређе служили само општој целини заузму се око питања — о своме положају и многи су од њих несвестно постали калаузи Симићеви.

Да се изврше такви завереничкн смишљаји противу српскога народа главна и готово јединита препрека био је Милош: он је боље познавао српски народ, него-ли његови остали представници; знао је да су Срби порасли у општем равенству; знао је да су се сви подједнако подчињавали (Турцима), па се нигда неће хтети подчинити господарењу људи, који су изашли из његове средине и немају никаквих права м'а на каква преимућства. Завести у Србији туђински, спахијски, сталеж на онаквим истим основима на каквима је постојало турско и румунско земљодржање, значило би сурвати Србију у најжешће унутрашње ратовање, у безконачно унутрашње бунтовање — значило би просто увести у Србију бунтовно стање. Млого би било теже учинити народ робљем, који тек што је извојевао своју слободу него-ли ослободити народ, који је неколико вековао стењао и у ропству. Ово су врло добро знали како Симић, тако и неки од најспособнијих њихових присталица. Али су они имали на уму и друге намере: Како се нису могле остварити безумне жеље српских „častoљубаца" они су то представљали као јогунство Милошево, који — по њиховим речма — нежели да узвиси представнике народње власти, јер је навикао да господари подједнако над свима. Ово је био начин којим су бунили своје присталице противу Милоша и озлојеђавајући друге, стварали су веома силну партају против Милоша. У једно с тим Симић и његови једномишљеници побрину се те оцрне и опањкају Милоша код рускога двора.

Већ су Стојана Симића познавали у генералном руском конзулству у Букурешту. Он је за време свога бављења у Влашкој више пута правно визите руским дипломатима. Руско министарство спољних послова није имало свога агента у Београду, па није имало начина како да добија непосредно тачна и верна извешћа из Србије. Међутим напредак, који учини Милош после једренскога мира и то самостално и независно од Русије поступању, побуди руску дипломатију да обрати своју пажњу на Милоша. Она се бојала, да назначи свога конзула у Београд, да се не би на то угледале друге државе

а понајпре аустрија; она је знала да посланик руски у Цариграду може имати извешћа само од српске депутације. С тога и препоручи руско министарство своме агенту у Букурешту да прибира извешћа о плановима Милошевим. Долазак Стојана Симића у Букурешт био је за руског конзула барона Рикмана срећно ископано благо. Симић јави барону за Милоша ово: Милош је самовољан, стара се да утврди у Србији своју династију, жели да добије потпуну самосталност од Турске власти и жели да се опрости руског „покровитељства". Сва ова казивања у неколико су наличила на истину. Руска политика није имала никаквог тврдог ослонца унутра у Србији осим народне љубави спрам Руса. Она права, која су могли израдити руски дипломати за Србе, одавно је био обишао Милош: он је купио себи титулу наследнога кнеза, ког не ограничава никаква друга власт; узео је у своје руке пограничне ђумруке, израдио је да има своје агенте у румунским кнежевинама, ослободио је српску цркву од зависности цариградског патријара, и најпосле, разширио границе Србије задобивши нове округе. Ако он и унапредак ускорача таким корацима: онда се врло лако може његов утицај разпространити по старој Србији, Босни и саплеменој Бугарској. Али такво значење српске кнежевине није ишло онда у рачун руској дипломатији. Како Русија није имала ратних супарника на истоку, она је била намерна да подчини под своје „покровителство" не само једну Србију, или Румунију или Грчку, већ да разшири свој утицај по целој Турској. Да је ово истина потврђује Ункијар — скелешки уговор и појав руске војске у Цариграду; да одбрани Турску од мисирскога паше. Како није била у намери да правце придружи себи румунске кнежевине и Србију, руска влада још није била израдила тврдо гледиште с ког би гледала на важност кнежевина на истоку и колебала се у својим плановима. Руски дипломати још нису били свестни о томе, да слободна Србија, но с неодређеним границама, које су свагда кадре да се шире; они нису знали, да без одређеног по уставу државнога склопа, но са моћним утицајем кнеза на народ и најближе његове саплеменике, да Србија може имати већу снагу у одсудну минуту, него ли Србија, која је закована у одређене границе, која се мора подчињавати уставу и која је уведена у известне међународне одношаје. Онда се чинило, да је независан самовладар у Србији, препрека у општем раду. Њега није било тако лако приморати да се покорава, као ограничене кнежеве у Влашкој и Молдавији. Значај ових других био је одређен по уставу, који је створен у оно доба, кад управљаше кнежевинама граф Кисиљев; и тај се устав оснивао у неколико на обичајима та оба на-

рода. Али је Србија имала своју управу, која је ујамчена трактатима и хатишерифима: никакав устав нису јој могли наметути како Турска, тако ни Русија, и само унутарње стање могло би приморати Милоша, да се подчини такоме мешању у унутрашње послове српске кнежевине.

Стојан Симић, пошто дозна како је насађена руска дипломатија, јави руском конзулу у Букарешту, да је власт Милошева теретна Србима и да Срби жале што је Милош признат за наследственог кнеза, јер их то лишава права да предаду власт над Србијом најдостојнијему. Доношење Симићево није наишло на одпор од стране рускога конзула. Симић, пошто се врати у Београд, почне одма праведно да уверава своје једномисленике, већим делом давнашње непријатеље Милошеве, који су му завидили, да им је руски конзул у Букарешту обећао своју помоћ. Ово утврди Милошеве противнике у њихним плановима. Али, како је Симић изнова морао ићи у Цариград, противници Милошеви ограниче се писањем противу њега ружних чланака у немачким новинама, а највише у аустријским [154]).

Међутим Вучић се избави заточења. Милош није био злопамтило и давно је готов био да дозволи Вучићу да се врати у унутрашњост Србије. Како је био навикао књаз Милош још из младости, да види код себе Вучића и, како је ценио његове способности и његову слободну, прем да дивљу одкровеност, он је само чекао једно, т. ј. да Вучић сам моли, да му се дозволи да остави Поречко острво. Но Вучић се затезао, јер је дознао, да је био жртва неправичности. Само молбе лепе Ануле принуде Вучића да напише Милошу молбу, да му допусти да се пресели у Шабац. Милош не само да му дозволи, већ му још даде кућу, у којој је живио пређе брат књажев Јефрем Обреновић, који је био постављен за управитеља у Београду, али с том погодбом, да Вучић води бригу о кући и осталим бинама, које су биле около ње. Такво поступање Милошево изазове Вучића на помирење, но не пристане на погодбу и настани се у Шабцу као приватан човек, и продужи да тргује сољу. Та пак радња није му доносила онаквих прихода, као што је било пређе у Поречу, највише с тога, што се морао надметати са другим трговцима, који су исту радњу радили, и у зачељу којих је био шабачки кмет Јован Тркић. Са овим кметом Вучић дође у сукоб, и тиме навуче на себе гњев Милошев. У јесен 1833 год. случајно се запали амбар, који је припадао кући Обреновића; искупи се много света да гаси ватру, и пређе свију дотрчи Вучић, па је одпочео да наређује, како да се потули пожар. Но, као што свагда бива у таквим приликама, појави се много заповедника и понајпре варошки кметови: пожар на место да се погаси, још већма

букне. Вучић, чујући заповести, које су биле супротне његовим заповестима, дође у јарост, и псујући најгаднијим речма, налети са штапом у руци на Јована Тркића, удари га неколико пута, јер је мислио, да Тркић из мржње на њега издаје супротне заповести. Тркић уседне на коња и правце оде у Топчидер, где се онда налазио кназ Милош, да тужи Вучића; Милош заповеди да доведу Вучића из Шабца. У прве је минуте љутња Милошева била ужасна, и тако велика, да је сам Тркић заједно с кнагињом Љубицом и Јевремом Обреновићем молио Милоша, да буде наклоњенији Вучићу. Међутим док су обтуженог старешину водили из Шапца, Милоша прође љутња и Вучић одужи своју кривицу, пролежавши неколико дана под апсом у касарни, с гвожђем на ногама. Пошто издржи затвор, замоли Милоша да му опрости. Па и опет су због овог поступка незадовољници изнова кудили кназа Милоша. Њега су прекоревали, да самовластно управља, да ствар Вучићеву није хтео да преда врховноме суду, и макар да суд не би осудио Вучића на мању казну, и макар да писаних закона још није било у Србији, па је и сам врховни суд судио на памет и по обичајима, па и опет му ни један противник није хтео опростити, што се умешао у то дело. Многи су говорили, да Милош влада као паше, које је он заменио. У истини пак, Милош није могао заборавити оне форме друштвеног живљења, под којима је одрастао; он је држао своје односаје према таквим људма, какав је био Вучић, да су то лични односаји, није одустао од навике, да такве ствари сам решава, недајући такве ствари судовима да их пресуђује [155]). Није се он могао отргнути од угледа једновлашћа, које је видео у детињству; није могао да призназе ма коме српском чиновнику учињене народу услуге. Забацивши на страну личне завидљивце и непријатеље Милошеве, мора се рећи, да је Милош у потоње доба своје владе умео да изазове незадовољство у грудма и оних људи, који нису били ш њиме у личној препирци: уништавајући спахилучење и харач, задржи кулук т. ј. општу стварну дацију, ради грађења бина, поштанских послова, обрађивања државних добара и домаће привреде кнажеве породице. Осим овога, треба знати, да није кназу Милошу било непознато, тајно, рђаво расположење духова. Његова жена, кнагиња Љубица није му једном, већ више пута о томе говорила. Убеђавала га она да уступи у нечему правичним захтевима чланова врховнога суда и кнезова. О томе су му говорили многи његови приближени људи, чији су интереси били чврсто скопчани са његовом судбином. Међу тим људма било је србијанаца и аустријских Срба и странаца, туђинскога порекла. Јасније, него ли ико други, показа

стање ствари Милошу, чувени Вук Караџић, који је дуго време живио у Србији (1820. год. после повратка из Петрограда и од 1829 до 1832. године), трудио се да напише законе за Србију и био председник београдског магистрата.

Вук је издао опис живота књаза Милоша, 1828 год. као грађу за новију српску историју. У овој га књизи он необично хвали за његову радњу до једренског мира. За тим, пошто је проживио у Србији више од две године, пошто је познао каква је управа у Србији и преселио се у Аустрију, напише књазу Милошу дугачко писмо, у ком опширно разложи узроке, који су навели како значајније, тако и просте Србе, да у доцније време измену своје добро мишљење о административним способностима и радњи Милошевој. То је писмо написано 18 Априла 1832 год. У почетку писма вели Караџић, да је сам књаз Милош преко београдског магистрата, поручио директору београдске полиције, Цветку Рајовићу, да му јавља оне људе, који су незадовољни његовом управом. Та радозналост Милошева даде прилику Караџићу, да се лати посла и да одкрије књазу опасно стање његовог положаја, „Истина је оно што су наши стари, казали, вели Вук; „да нико не може целоме свету колача намесити, а с данашњим владањем ваше, светлости, готово би се у скупу могло рећи да нико није задовољан. Кад би се то пак стало даље разгранавати и раздељивати онда би се нашло, да су најнезадовољнији, они чиновници, који су најближе и најчешће око ваше светлости, а најзадовољнији су они људи, које ваша светлост не познаје никако. Сви узроци незадовољства, готово би се могли у два главна реда разделити. Или су људи незадовољни за то, што не само не могу према своме могућству, по својој вољи живети, него што нико није сигуран ни са својим животом, ни с поштењем (чашћу), нити је господар од свога богоданога и с правдом и с трудом стеченога имања; или за то, што се за општу корис не стара и не ради онако, као што би (како они мисле) требало и могуће било. Није нужно све мени познате незадовољнике овде поименце бројити и узроке њиховог незадовољства казивати. Само ћу за пример назначити оно, што није никаква тајна или што никоме на штету бити не може, Ваша се Светлост јамачно још можете опоменути, како вам је Стојан Симић казао у Пожаревацу 1830 год. кад сте се срдили, што ће у Цариграду да се метне у ферман, да у Србији мора бити сенат, с којим ће књаз у договору земљом и народом управљати: „не мојте се срдити, макар се шта у ферман метуло, док сте ви живи другчије неће бити, него овако како је данас; а после ваше смрти, ко буде жив,

он ће с вашим насљедницима други уговор правити.“ Истога Симића слушао сам толико пута где говори: “Ја с господаром не желим никад у једноме месту живити; него кад је он у Пожеревцу, ја да сам у Крагујевцу, а кад он пођe у Крагујевац, ја да идем у Пожаревац, па баш ни у путу да се несретнемо.“ Кад сте се ваша Светлост у Крагујевцу 1830 год. спремали у Јагодину на комисију против кнеза Милете Радојковића, један од знатнијих садашњих чиновника ваше светлости приђе к мени иза леђа под ладником, па ми рекне: „знаш ли зашто се то чини?“ А кад му ја одговорим да не знам, онда он настави: „То се чини само за то, да би се Милетине заслуге умалиле и поцрниле; јер Господар хоће, да нико у Србији нема заслуге, ни части, ни поштења, осим њега,“ Оне речи, за које је Живан Паразлама лане протеран из Београра, не само што су на срдима свију београђана, шапчана и смдереваца и многих других знатних људи по народу, него се овде говори — јамачно по тужбама београдских трговаца, — да београђанима нашега закона није био већи зулум ни под каквом владом турском него што је у данашње време, и да су за прошавше две године на два конака дали Вашој Светлости двадесет и две хиљаде гроша самога кулука. Тако су тамошњи марвени трговци, а особито свињари, тужили и сад се туже по скелама, да сте ваша светлост са својим ортацима целом овом трговином завладали и њих све да сте упропастили итд. И опет на кратко да кажем: с владањем ваше светлости нико тако није задовољан, ама баш нико, осим ваша два сина, а и они да су мало старији, може бити да би били незадовољни као макар ко други. И што се год ко чини задовољнији и чешће виче: „да Бог живи Господара!“ „У здравље нашем Господару! — он је незадовољнији, па се само претвара, да би незадовољство своје покрио. Али опет не треба мислити, да су сви они, који су незадовољни с владањем ваше светлости, непријатељи ваши. Ваша светлост врло добро знаде, да од ваше супруге нико није незадовољнији с вама и с вашим владањем; али опет ви од ње немате бољега пријатеља у Србији. Ваш брат Јефрем, не знам, је-ли с владањем ваше светлости што задовољнији него икакав други чиновник; али би он сутра за вас погинуо; а тако би се исто могло казати и за многе чиновнике. Ја мислим да би се слабо коме могло примити за зло што је незадовољан; за владања Црнога Ђорђа за *чиновнике* и за све *занатлије људе* било је много боље, па сте се и ви сами противу њега бунили; и данас да сте ви на месту макар кога чиновника ту, ако не бисте били незадовољнији него што је он, заиста не би сте мање.

А сви ваши чиновници и подручници имају срце, разум, жељу, вољу и све остале страсти и душевна својства као год и ви, јер су они исто опаки људи, као и ви што сте.“ Да би учинио задовољнима своје подручнике, по мишљењу Вука ваљало би: 1) дати народу правицу, или као што се данас у Европи обично говори, конституцију (устав),*) у којој од прилике *да се одреди начин правителства* по ономе ферману или хатишерифу, да је сваки сигуран са својим животом, имањем и чашћу, и да сваки свој посао, који никоме није на штету може радити по својој вољи и по својој вољи живити; да сваки зна шта му ваља чинити; да се не боји ни вас ни икога другога; да нико никога не може натерати, да га служи; да се зна који је чиновник старији, који ли млађи; да се без правога узрока и без суда не може чиновник ни из службе истерати, нити натраг у мањи чин повратити; док све ово не буде установљено, до тога времена није ни мислити ни о каквим законима; 2) ваља уништити кулук и не захтевати ни од кога личне услуге; 3) Треба завести школе из којих би излазили добри чиновници, свештеници и трговци; 4) књаз сам да не тргује нити да ступа у ортаклук; 5) књаз не треба да живи у приватном животу тако, како би његово живљење давало ране којекаквим разговорима; 6) не треба гањати и казнити људе, који јавно говоре истину и који показују недостатке у управи; 7) не треба да књаз српски купује тако многа села у Влашкој, као да предпочитује звање спахије званију књаза српског. Готово је све ове чланке Караџић пропратио доказима противним из живота Милошева.

Приликом издавања устава Караџић вели: „може ко рећи да ће Ваша Светлост с тим што изгубити што ће правителство поставити и народу пристојну правицу дати; а ја мислим, да не само што нећете ништа изгубити, него да ћете ви добити — више, него ико други. Кад сваки човек у народу буде сигуран са својим животом, имањем и чашћу онда ћете само и ви бити сигурни и ваша деца након вас. А докле год ви имате власт свакога по својој вољи без икаква узрока погубити, узети му све што има или макар што од његовог имања, и срамотити га, дотле и народ има право, како му буде могуће, чинити од вас и од ваше деце што му је воља. У оваквим догађајима нити се треба уздати у султанов берат, нити у оне народне акте и заклетве, а још мање у момке и солдате и у гарду. У Србији сви људи знаду, кад сте ви били као и они што су, и могу казати да су

*) „Ја овде не мислим, вели Вук: конституцију инглеску или француску или нову грчку.“ Превод.

вам они то господство и сву власт и право, које мислите над њима да имате, купили својим трудом, имањем, крвљу и својим робљем; да ви никако нисте сами прави господар народа, него имате над собом два велика цара, који не могу с једнаким срцем гледати, да се народ на владање ваше тужи. — Данас у Србији правителства, у правоме смислу ове речи, нема никаквога, него сте цело правителство ви сами. Кад сте ви у Крагујевцу и правителство је у Крагујевцу, кад сте ви у Пожаревцу и оно је у Пожаревцу, кад сте ви у Топчидеру и оно је у Топчидеру; кад ви на пут, и оно је на путу, а да сутра, сачувај Боже, умрете умрло би и правителство. Па онда који би био јачи онај и старији. Управо сад да вам кажем, ја сам, док сам био тамо, кад се год ваша светлост разболели, умрьо од страха да не умрете, јер знам шта би онда могло бити и од ваше фамилије и од ваших пријатеља и приврженика. С друге стране, кад би се у Србији правителство поставило, онда би Србија добила и нужно поверење код суседних држава и код приватних људи. Најпосле, један човек не може бдити над свима пословима, као што могу њих више. Чиновници су потребни владаоцу, као што су орлу потребна крила и човеку руке. Ви држите, да сте равни с књажевима Влашке и Молдавске, а ваши чиновници, да су као и њини чиновници; али кад их упоредите са њиховим, ваши су просјаци и робови.“ Даље упоређује Караџић Милоша са турским пашама, а српске чиновнике с њиховим слугама; и да би привезао себи чиновнике Караџић саветује Милошу, да заведе различне редове чиновника и награде за њих.

Што се тиче народњег кулучења Милошу, Караџић говори овако; „Као год што се у истори помиње да су негда Срби од Ниша и Смедерева ишли у Једрене и Цариград, те султану косили сено, тако ће се спомињати, да су људи из ужичке и сокољске нахије ишли да вам косе сено око Крагујевца и око Београда, и да су крагујевачки, београдски и пожаревачки трговци и мајстори морали затварати своје дућане и ићи да купе сено. Лане су се код београдског магистрата тужили кметови из села по путу између Крагујевца и Београда, да момци Ваше Светлости, кад коме сустане његов коњ, а он га оставља у механи да се рани о сеоском трошку, а узме из села коња чијега пре нађе, па кад овај сустане, а он узме другога, а овог остави макар где, тако, да човек мора изгубити, по неколико дана док свог коња нађе. Па и ваш Гаја рабаџија кад вуче хазну у Београд, или из Београда у Крагујевац каквих ствари ваших, угони по селима волове, псујући људма оца и матер и говорећи: „Ово је господарско; ако смете недајте волова, него нека стоје овде на путу.“ Кад су се

кметови из поменутих села на то тужили капетан је Голуб казао, да су Грочани због таких догађаја скоро сви коње испродавали. Ја сам се, колико је било могуће трудио, да ове све тужитеље ублажим, уверавајући их да се то чини без знања Ваше Светлости, и нудио сам моје друштво — чланове магистрата да вам се то јави, али се они томе успротиве. Лане се говорило, да сте Ваша Светлост наумили, да се никим другим од чиновника не кулукује до само вама. Но по моме мнењу то би за вас било још горе; јер сад народну мрзост и незадовољство због кулука делите са чиновницима, а онда не само што би све остало на само вас, него би се с чиновницима незадовољници још у множини."

Прелазећи установљењу школа, Караџић вели, да такве људе, као што је храбри Мићић, Вучић, Стојан Симић, Петар Цукић, Милосав Лаповац, могуће је приближити себи и корисно употребити на послове пристојне њиховим способностима у обичним пословима; али због њихове простоте и незнања са таквим људма не може се управљати ни уређивати. Ради тога треба имати људи, који су се колико — толико учили. Караџић вели, да је он још 1820 год. кад је из Беча био дошао у Србију, предлагао Милошу, да скупи младића од 15—20 година из народа и да их смести у школу, где би они кроз три године учили — историју, земљопис, статистику, српску граматику, рачуницу, реторику, у неколико законознање, логику, природну историју, физику и т. д. Овакви људи, по мишљењу Караџића, били би кориснији за Србију, него ли дошљаци из Аустрије и Мађарске, који се учили у онамошњим школама по 12 година. „Хтео сам ја и Вашу Светлост да научим да читате и да пишете, — вели Караџић, хтео сам за вас написати неколико књига, да их вама ма ко чита, а по некад и ви сами, кад сте слободни од послова. Ја сам знао, да то није било тешко Миленку у Одеси, и Вуици у Цариграду који су били старији од вас, па сам мислио да ће вама бити још лакше научити се књизи; али ви сами знате, како се нису могли остварити ови моји родољубиви планови. По моме настојавању, 1830 год. био је позван Исаиловић, коме је било наручено, да заведе школу. Сада ја мислим да су овакве три школе потребне у Србији: у Шумадији, с оне стране Мораве, и с оне стране Колубаре, а осим ових школа још једну потпуну гимназију, а доцније мало и лицеј. Ваше синове ви треба да пошљете на воспитање у петроградски „пашки корпус."

Што се тиче трговања књаза Милоша, Караџић вели, да српски трговци најгоре мрзе на ону забрану, која закраћује трговцима узимање производа на обвезанице или у комисион, и објава, да судови невермају ни једно ни друго, ако би код кога еспапи или производи

пропали. Трговци су говорили, да код оваких ограничења може да тргује само један Милош и његови ортаци, јер су они свагда имали готових новаца. Што се тиче срамотних послова за управитиља, Караџић говори у загонеткама: он само напомиње Милошу као пример Младена, који је 1811 год. заповедао како је хтео, не само у Београду, већ и у целој Србији, а 1822 год. у Крагујевцу, сваки му се подсмевао, ко је сам хтео. Исто тако Караџић није разјаснио своје саветовање, да се морају да прослушају истините речи. Прелазећи на куповање имања у Влашкој Караџић вели, да то куповање даје прилику непријатељима Милошевим, да уверавају народ, да књаз не мисли да ће остати владалац ове земље и спрема себи за црне дане уточиште у туђинској земљи. Сувишне новце, по мишљењу Караџића боље би било употребити на народње добро н. пр. послати у Петроградску банку око 50.000 дуката, па за интерес од истих васпитавати српске младиће изван Србије. Молећи књаза да поразмисли о овим саветима, Караџић свршава писмо управивши говор Милошу: „Од свега срца ја желим, да не дадне ваша светлост славу доброга владаоца другоме, на вечну несрећу и на вековечну срамоту своју и своје породице.“(156)

Без сумње је најважније место, у читавом писму Вуковом оно, где он говори, како је потребно издати ма какав устав, у коме би било одређено, како стоји књаз на спрам осталих власти у земљи. Такав устав, чинило се Караџићу, да је много важнији, него ли да се издаду грађански и кривични закони за Србију, — и Вук је сасвим у овоме обзиру добро мислио. У судовима се судило непрестано, по једноме већ уобичајеном начину, угледајући се на прилике пређашње судске радње, решавајући ствари по народним вековним обичајима. У Србији се није променио појам о преступу и казни у след промене политичког српског живота. Али су сасвим постали друкчији односаји између старешина, кнезова и кметова с једне стране, и с друге стране — изнова створеном врховном влашћу књаза. Ово је био нов степен у управном животу народњем, који је давно заборавио своје старе краљеве и деспоте. Нова степен захтевала је и нових опредељења. Они практични односаји, на спрам пређашње власти, који су проистицали из самог живота, пре су носили трагове турског господарења, него ли предања, која би била заостала из старе историје српскога народа. Али овако стање ствари није могло бити дуготрајно. Са сваком годином, оно је постајало затегнутије, опасније и пре или после морало је изазвати борбу између власти нових и власти старих, које су се оснивале на народњем обичају. Али с друге стране,

ако је било тешко саставити за Србију писане законе, у чему се уверио и Вук Караџић, који је радио тај посао, на позив књ. Милоша, у Крагујевцу 1829 и 1830 године; онда није мање била тежа ствар и решење препирке, која је поникла између Милоша и осталих власти. *Народ је био изван тога трвења.* У народњем спомињању није био очуван ни један сличан случај, који би могао бити примером и нажипутом, шта ће се радити у таквом стању. Ако су и биле прилике из најновијег времена, али оне нису ишле у корист чиновника, који су мутили. Сваку би пробу с њихове стране, да ограниче власт Милошеву, већина сеоског становништва држала, за продужење онога, што су хтели Молер, Абдула, Милоје Ђак, Радосавчићи и др. Ако је сам Милош и знао, да међу приближеним њему старешинама, једва ли ће се наћи сада људи, који би га бранили онако исто ватрено, као што је то бивало пређе; али он и опет није умео изнаћи начина, да предупреди такав судар, да га учини не могућим посредством ма каквих попуштања и погодаба. Па и сам народ већ није могао пригрлити тако срдачно личне користи Милошеве, као што је то било пређе, кад још није било одређено, како стоји Србија на спрам Порте. Онда, сваки покушај на власт Милошеву био је и покушај противу политичке слободе народа; онда су користи обор-кнеза и народа биле чвршће скопчане једна с другом. Сада су српска права била припозната уговором између Русије и Турске; права књажева била су прибављена доцније. Милош је доста тамно сазнавао, да га Русија неће хтети бранити од унутрашњих непријатеља, као што га пређе бранила од спољашњих. Он је ћа мислио, да није ни од потребе та заштита, јер је питање око његове власти било у његовим очима питање домаће, унутрашње, српско питање; он није предвидио, да се партаја незадовољника може с тужбама обратити, *не српскоме народу него Турској и Русији*, — и у овоме је била најслабија и најопаснија страна његовога положаја. Да се то тако могло десити т. ј. да се обрате Русији било је тим могућније, јер су српски посланици, Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић, пошто се повратили из Петрограда 1830 године, казивали, да је заштитник цар казао, да је за Србију неизбежно потребно имати „органички устав“, који ће, по речма његовог величества, морати бити душа управе државне. Тешко је решити, у колико су верно предали депутати мисао цара Николе; но је таква мисао могла бити исказана, јер је у то исто време Кисиљев заводио „органички устав“ у Влашкој и Молдавији.

Но општи устав морао се таћи не само одношаја књаза на

спрам старешина и чиновника, већ и како стоје ови други према народу, а особито старешина, на спрам млађи канцеларијских чиновника. Један савременик и делателан радених у ондашњем времену, Јаков Живановић, у својим рукописним записками на књигу Кипр. Робера „les Slaves de Turquie", ([157]) овако говори о нерасположењу Милоша и старијих међу његовим сураденицима да се уведу писани закони у Србију: „Управа је књаза Милоша била патријархална, и он, као човек, који није знао књигу, много се бојао писаних закона, јер је виђао како их различно тумаче и извршују, и чуо је, да закони по некад бивају узрок великих недоразумлења и несрећа. Он је заповедао неписменим људма да извршавају државне послове, а овакве су биле ондашње старешине и народни представници, који су узети, као што је и требало, из народа; то су били људи разумни, али већином нису знали ни читати нити писати, или су знали на двоје на троје. С тога им Милош издавао налоге шта ће радити, већином устмено, позивљући себи час једног, час другог, обилазећи их у различним окрузима и срезовима, и призивљући их на скупштине, где је с њима о свему говорио. Често се дешавало, да по гдекоји старешина хрђаво схваћа оне просте налоге, који су му на писмено долазили, па због тога су такве старешине, кад су бирале писара, пре свега пазили на то, да писање њихових писара буде јасно и разумљиво, због чега се често дешавало, да се држао човек доста изображен, који је писао „узвишеним слогом" да је не способан; а онај, који је једва умео читати и писати, али је писао просто и јасно, држан је да је човек најмудрији. Таквом су говориле старешиее: „ти си брате написао тако, како сам ја мислио и хтео." Писари су бивали већином Срби из Аустрије, и ако би се управа „патријархална" преокренула у канцеларијску, склопљена бирократски: тада би поникла зебња код старешина, да они већ више неће бити управитељи, него ће сва власт прећи у руке писарима, који ће тумачити и извршивати законе. С тога се и књаз и старешине бојале писаних закона, колико се више могло. Не треба ни спомињати да су се морала дешавати својевољства при старој управи. Где је био старешина мудар и разборит човек, а округ био удаљен од средсрене управе, онамо је народ живио у рајскоме стању; где је било супротно стање ствари, онамо се дешавало свашта, док се за то неби дознало и прекратило својевољство. Но кад су дознали, шта је говорио „цар покровитељ", онда сваки пут, кад се урадила каква неправда, сви су викали, да хоћеју устав, јер је сваки мислио, да ће устав размрсити, све замршене ствари; шта ће, пак бити напи-

сано у уставу, то нико није сасвим потпуно могао схватити. Но су многи знали, да бивша управа не задовољава све потребе земаљске; некима се чинило, да књаз ни у ком случају, не жели, да се напише устав, и ови се људи почну између себе да договарају, да књазу одсечно предложе, на првој скупштини, да се изда устав."

Милош је такође видео, да се из године у годину јавља све већа и већа потреба у писаним законима; и још је 1829 год. препоручио људма, које је држао да су способни за тај посао, да скупљају грађу за српски устав. Тако, овај је посао 1829 и 1830 г. радио Вук Караџић, а после књажев секретар, даровити публициста и новинар Давидовић, професори главне школе — Исаиловић и Радичевић који се рачунали за најизображеније људе у ондашњој Србији, секретар врховног суда Лазар Зубан, и на послетку читава комисија, у којој су били, осим именованих лица још: прота Жујевић Ђорђе Протић и Лазар Теодоровић. Али је рад те комисије, милио лагано без икакве системе и одређенога плана. Готово сви ови људи, који се изображавали у Аустрији и Маџарској предлагали су аустријске законе, а нарочито кривичне и склоп судова и поступак суђења. Давидовић пак, који се васпитао у новинарској радњи и волео француске мисли, хвалио је „кадекс наполеонов"; и све су то чланови комисије преводили у Крагујевцу. Један члан, ове комисије, Лазар Зубан, доцније казивао је Јовану Хаџићу, који је за Карађорђевића редигирао издавање закона, ово: „ми онда тек по чувењу прихватимо француске законе и почнемо их преводити, а нисмо знали у чему је њихно савршенство, и да-лџ су они сагласни са обичајима нашега народа. Ми смо само слушали, да су *најслободнији* француски закони. Али како смо се запрепастили нашавши у грађанском законику реч *сервитут* јер смо по корену, преводили ту реч, речју — робство. Бактајући се с тим „робством", позовемо једнога Пољака, који се онда био десио у Крагујевцу, држећи, да је зналац закона, молилисмо га, да нам протумачи, шта је то код француза, сервитут; а он ти нам на то: „Wissen sie das nicht? und ihr wolt Gesetze schreiben? Sevitut ist eine Dienstbarkeit, und Dienstbarkeit ist Servitut: Adieu!" *) окрене се и оде. Такве су муке нама задавале све иностране не немачке речи. Кад смо на пр. нагазили на реч *хипотека* дуго смо се мучили, док мени не падне на памет, да то мора бити штампарска погрешка на место „*апатека*". Давидовић је много боље, него-ли остали, увидио,

*) „Ни то незнате? И ви хоћете да пишете законе? Сервитур је службеност и службеност је сервитут: збогом!"

да са оваким превођачима није могуће радити на законодавству, па је то непрекидно доказивао књазу Милошу, да је он сам кадар само да напише оне чланке устава који се тичу политичког склопа Србије; али писати законике он нема времена, јер је оптерећен другим пословима. Милош га држао за најспособнијег, између људи њему приближених, па му препоручи да води писмону радњу дипломатичких послова, питао га о склопу школа и штампарије и најпосле га постави за уредника првих новина, које се почеле у Србији да издају.[159]).

Чим се више развлачио посао уређивања законика, тим се више убеђивали, да је прека нужда да се има изображених људи од урођеника; давнашња потреба да се народ унапреди у просвети, сама је собом говорила од какве су важности школе; издавање закона, примора их завести типографију. Све ово остварити — у многим обзирима — било је лакше него-ли решити питање о државном склопу. С том намером, у великим селима, у којима је била црква (што је било врло ретко у Србији), биле су заведене народне школе, а тако исто и по варошима; у Крагујевцу буде заведена гимназија, а за учитеље — буду позвани Срби из Аустрије; било је решено да најбоље ђаке, из те гимназије, шаљу у Пешту и Беч, да доврше науке. Митрополит је Петар Јовановић радио, да установи богословију; — јер ни више свештенство није било изображено у богословским наукама онолико колико би требало да је. Уопште су сви свесно разумевали да је неизбежно потребно, да се пошире средства живљења. Београд је као главна варош српскога књажевства, најбоље показивао, како је прост и сиромашан тај живот, како се почели мучити чиновници који су имали власт у рукама и успели да секолико толико обогате. Две године после описаних догађаја дође у Београд Јован Хаџић. Он овако описује Београд и живљење у Београду: „У њему још није било кућа начињених од тврдог материјала; све су куће начињене по турском начину; није било ни гостионица, ни добрих улица (сокака). Интове су имали само митрополит и Јеврем Обреновић. Чак се ретко ко возио на колима, која би вукли коњи; обично се возе на воловским колима. Ниси могао видити европског одела ни мушког ни женског; у европском оделу лица су редка као бео гавран. Батаљена је саборна црква; богослужење се свршава у маленој цркви, која је начињена од брвана и дасака, код митрополитовог стања; у њој пева само стари учитељ Миша. Редко се у којој кући налази сто и столице; њих није било ћа ни у књажевој кући, већ само у канцеларији. Постељу простиру управо на поду; у кући Јеврема Обреновића има само свој кревет његова кћи Анка. Накратко, све је било као код Турака“. ([160]).

Но међутим народ, који је живио тако просто, имао је сасвим другчије, а не турске потребе. Пошто су биле заведене школе, почну говорити о печатању књига школских и црквених, и Милош добави из Русије све, што је било потребно да се склопи штампарија. Директором књажевске штампарије постане Адолф Берман, родом Прајз, који је добро разумевао штампарске послове. У овој типографији радило се прве године на седам машина. Изнајпре су печатане црквенске књиге, и издање је било тако лепо и удесно, да се књиге разиђу не само по Србији, већ и по Бугарској, Босни, па и међу аустријским Србима. За тим почну да печатају школске књиге и да их разашиљу по школама. Па онда почне Давидовић да издаје „Србске Новине". С Аустријом ступе у преговоре о пошти преко Србије, од Београда до Ниша, због ношења писама из Беча у Цариград. Ти поштански саобраћаји одпочели се још за време потоњег ратовања Турске с Русијом; од тога доба уз тај главни поштански саобраћај пристану унутрашњи поштански саобраћаји. Свакогодишње поплаве свију српских река, а особито Дрине, која је причињавала велике несреће и штете, примора Милоша, те дозове два аустријска инџинира, да израде шта је потребно, да више Дрина не плави околине Та се радња изврши врло енергично и Србија добије у накнаду за то, дивне лугове и пасишта, на место пређашњих баруштина, где Милош насели бегунце из Босне, који постану, у исто доба, највернији заштитници граница од босанских мухамедоваца. Ови су исти инџинири поправили неке путове по Србији. Кад се Срби овако брижљиво стараше о напредку умном и материалном, онда јесу ли могли бити равнодушни према немању сталног правителственог и административног склопа њихнога бића и живљења?

У унутрашњем живљењу српскога народа морао се догодити прелом. Да се приближавало то време показују се знаци у беседи кн. Милоша, која је већ нама позната, и коју је он изговорио на скупштини 1 Февр. 1834 год. у Крагујевцу. Ова се беседа дели на три дела: у првоме делу њезином Милош укратко напомиње оно, шта је урадио он и његови сурадници у корист отацбине за двадесет година његове владе; у другоме делу, износи на видик она питања унутрашње управе, која треба јаком решити; у трећој напомиње српским старешинама оне опасности, које могу понићи услед унутрашњих нереда и показује, како се могу очувати од тих опасности. У првом је делу најодушевљеније оно место у беседи, које би изазвано писмом књазу Милошу од Аврама Петронијевића из Цариграда, од 19 Декембра 1833 год. где се говори, како је султан пустио пред-а

се српског посланика: „Мене је овај догађај тако силно тронуо, да, кадгод помислим, да је представник мој пред цара излазио, не могу да се задржим, да не рекнем: „Тебе Бога хвалим!“ Не знам, је ли још од битке на Косову Србин који пред султане излазио, не знам, је ли који с њима говорио. Ја се тим тако поносим, да не знам, како богу да благодарим, што ме је сподобио, доживити оволику почест, која је и мени и народу српском тиме учињена; и тешим се помишлију, да је Милош увео српски народ у милост султана, које га је други Милош пре више стотина година на Косову лишио. Пошто сам све ово издејствовао и себи и вама господо и свему народу нашему, за најсветију дужност сматрам, благодарити најпре свевишњему Творцу, који је и мени и народу србскому дао толико постојанства, те смо у онако тешка времена, која су на отоманско царство наишла, непоколебими остали на стази верности и покорности султану; благодарити творцу, који нам је премилостивог цара дао у лицу султана Махмуда другога, а усрдна покровитеља у једноплеменим руским императорима. Да живе и султан Махмуд други! и светлејши наследник његов Абдул-Мецид! Урра императору русијскому Николају Павловићу првому, и светлејшему наследнику његовому Александру Николајевићу Цесаревићу! Да живе сви, који су о том настојавали, да ове дане доживимо! Да живи сав рицалат султански, који се утрудио радећи о делима нашим! Да живи граф Карл Васиљевић Неселрод, који више од 20 година и српским делима у кабинету руском управља! и граф Александар Григоријевић Строганов! и дејствителни тајни советник Александер Ивановић Рибопјер! и дејствителни статски советник Аполинариј Петровић Бутењев! Строганов је као посланик руски у Цариграду, тако рећи први темељ поставио данашњему зданију Србије; Рибопјер нам је, у истом достоинству, при хатишериф и берат наследствености књажевскога достоинства издејствовао; а Бутењев, такође као посланик руски, извадио нам је нови и изјаснителни хатишериф, он нам је и дела наша с Портом к концу привео! За сад у кругу нашем овде буди им благодарност за труде и подвиге њине! А до кратког времена урезаћемо имена њина и у споменике, које ћемо заслуженим о Србији мужевима подигнути! Нека кане и поједна суза благодарности свима храбрим српским ратоборцима, који су од 1804-те, па до 1813-те године, који су 1815-те, а најпосле који су и 1833-ће године с оружјем у руци за Србију пали! Нека кане и онима, који су се са мном ње ради борили, и пали, и који су свој живот жртвовали, бранећи отечество и мене од бунтовника, или су ми добрим саветом помагали.

Затим прелазећи на послове унутрашње управе, Милош казује, зашто је сазвао малу а не велику скупштину т. ј. чланове своје породице, митрополита и епископе, чланове врховног и окружних судова, окружне капетане и главне кметове. „Ја сам рад био говорио је Милош, да се десет пута више народа на ову скупштину сазове али због зиме и прошлогодишње глади, наредио сам да сазовем скупштину о Ђурђенудне; а сада сам сазвао само вас господо и браћо, да вам изјавим, да ја свесрдно желим да установимо наше благостање, и за унапредак и, ако је могућно, за на век, на основима, који ће постојани бити, и све к ползи народа клонити се. Којим ће се средством ово установити, то је тешко за сад и опредолити, а тако и у дејство одма привести; томе треба и много труда и много времена.“ Додирнувши питање како да се напишу закони и како да се разделе државне струке, Милош предложи, да се заведе нешто налик на „попечитељства“ времена Карађорђевог и то, за послове, — спољне, унутрашње, полицајне и судске, за финанцију и народну просвету; а за прегледање општих и најважних послова нарочитог председника „попечитељства,“ који би решавао, какве ће ствари бити подношене њазу, да их потврђује. Осим тога, саветовао је да се поделе чиновници и народне слуге на степене или редове (класе). Тражећи савета од чланова мале скупштине, Милош вели: „О свима овим унутрашњим питањима треба ми господо моја и ваше мњеније и соглашеније. За то и препоручујем вам, договарајте се међу собом, како би се најправедније, и најлакше могле у дејство привести; договарајте се док сте још овде, и јавите ми ваше мњеније; а после мораће се одредити и особита комисија, која ће овде седити, о истим „точкама“ мислите и световати се, а притом и остале чланке преправљати, које нам ваља великој скупштини предложити. Кад се вратите кући, а ви саопштите свему народу, шта сам овде предлагао, о чему намеравам о великој скупштини са свима говорити; и ви и сав народ имаће те доста времена донде, промислити се, шта ће те ми одговорити; пак ће мо онда покупити мњенија, и које буде најправије и најбоље, оно ћемо и примити, онога се и држати.“ Напоменувши још једном своје заслуге за Србију, он свршава беседу овим речма: „Ја сам своју дужност испунио; сад је ред и на вас, испунити вашу дужност; и, кад бог даде, те се на великој скупштини састанемо, кажите ми слободно и одкривено мњеније ваше и народно, шта и како мислите о мојим предлозима; кажите ми га слободно и одкривено, и неодобравајте ми у очи оно, што би после иза леђа и однекуд из прекрајка решетали; кажте ово и вашим млађима, да ја то желим, и

да никако неће бубњања са стране или рањњања. Ако се што не погоди, не ћу више сам да одговарам за то, участвујте и ви сви у томе, зашто од тога зависи благостање не једног мене или моје фамилије, него свију нас, и више свију вас, него мене или ког од мојих. Зато вам све овако простране и предлажем, зато вас и питам. Сад нам је време радити, сад су нам руке одрешене, сад и саставимо сви скупа све силе наше, и радимо о установлењу благостања нашег. Колико год смо се досад старали, да што не укваримо, пак да не изметимо што од онога, за чим смо тежили, исто тако и сто пута више одсада треба нам мислити, како ће се ово, што смо с оноликим трудом и са оноликим жртвама већ докучили, у целости сачувати, и како ћемо се свега тога достојни показати; ако се и јесу докучила, оволика милост једног и покровитељство другог цара, и опет се лако могу изгубити, и милост може се обрнути у немилост, а покровителство у одкровителство, како само или с каредним или бунтовним поступцима нашим изштетимо оно, на што смо позвани — установлење општенародног благостања, које је одсад нашим рукама вручено и поверено." (189)

Питања, која Милош предложи представницима власти да их реше, а преко њих и читавом народу, тицала се само разграничења народних послова по струкама, одредбе данка Порти и исплате црквеног дуга цариградском патријару; остала питања, која у беседи само напомиње и грађа, за коју мора бити склопљена нова комисија, остала су непозната бившим члановима мале скупштине 1. Фебруара. Није је дакле чудно, што су неки чланови те скупштине остали незадовољни самохвалисањем Милошевим и његовим осторожним предлозима; неки опет, како нису били спремни за питање о уставу, сасвим се и нису разговарали с народом, нити су прикупљали народње мишљење о оним стварима, о чему им говорио Милош. Па чак и сама комисија, која је требало да припреми све чланке за велику скупштину, није била у стању да их изради; и Милош искупи и опет малу скупштину 1 Јунија, где се говорило о данку и о кулуку, па је био приморан да се и опет позове на то, што није родна година и што нема сена, у исто доба још једанпут одгоди велику скупштину на неодређено време. Ово му одсудно нашкоди. Његови непријатељи почну говорити, да Милош неће да испусти из својих руку власт и да се уклања од какве погодбе како ће он стајати према народним старешинама и чиновницима. Цела 1834 година прође у подмуклој борби незадовољника са Милошем: они су употребили свакојака средства и начине да посеју у народу неповерење спрам Милоша и да увећају своју партају; бацали су на Милоша свакојаке клевете и повторавали их у аустријским новинама.

С повратком из Цариграда Стојана Симића удвоје се мутње непријатеља књажевих. Страсти, које су их биле узкомешале већ су узимале мах над благоразумљем, па често и у самом конаку, завереници противу књаза, ласкајући му у очи и грдећи га заочно, шапутањем су се договарали, прекидајући разговор на минуту, кад им се приближавао когод, ко је искрено био предан Милошу. Кунибер, очевидац догађаја онога времена, правце вели, да није била никаква тајна за људе одане Милошу, да постоји противу њега завера. Али Милош није могао да поверује и да их подозрева, како су му казивали његови пријатељи. Највише се он уздао у исте Симиће. Ни једног од својих рођака није Милош тако волео, као што је волео та два брата, које је подигао из убоштине, обогатио и давао им да извршују најважније поруке. Још пре онога времена нег што су они говорили Милошу, како би хтели, да живе, у Крушевцу, — месту њихног рођења, — он им купи имање Ференчевића, (чија љубав спрам две хришћанке (српкиње) даде прилику Милошу да придружи Србији два округа) и поклони Симићима наименовав их, у исто доба, сердарима крушевачкога округа. То су биле најбоље баштине у ономе крају. Па и подозревајући на Симиће, Милош није могао јако од њих да се преза: и ако је знао, да му нису расположени многи чиновници, он је такође знао и то, да и Симићи нису бог те пита како омиљени у народу. Такви претворни односи између књаза и приближених му људи, наскоро прекораче међу просте равнодушности, што се дешавало често, ћа јавно. Тада су завереници постали осторожнији и скупљали се у потајним местима ради ковања завере. Међу тим Стојан Симић опет оде у Букарешт с новом препоруком: ту се још једном видио с Рикманом и још му једанпут запало у део, да позавидује румунским бољарима.

Завера је сазревала. У исто доба ни једне године није било толико весеља у књажевој фамилији, као те — 1834 — године. У новинама, које су овда почеле излазити у Крагујевцу, читаве су стране биле пуне описима разних свечаности. Најпре се описивало Милошево шестонедељно путовање по округу београдском и пожаревачком и повратак у Крагујевац; из овог описа дознајемо, да су пред Милоша излазили у предусретање чиновници, читав сат од престолнице, сокаци крчали од варошана, пред двором била чета војске, која предусретне књаза са узвиком три пута „ура"! свирала банда, вили се барјаци и звонила звона, чиновници љубили књаза у руку. Милош је уопште волео свечаности. У новинама да љеописивала се свечана два весеља т. ј. удаја две Милошеве синовице, кћери Јефремове, у ком

случају чињене су почасти старијем сину Милошевом Милану, као и оцу. Даље, печатале се у неколико бројева похвале Милошу због нових изјава о Србији, препечатане из иностраних новина. У идућим бројевима новина хваљене су наредбе Милошеве, изазване неочекиваним нападањем Турака из Босне и Херцеговине на Староелашки округ; описивана су путовања чланова књажеве фамилије из једне вароши у другу, светковање у књажевој породици различних свечаних дана, посвета тимочког епископа, посета учињена Милошу француским путницима бароном Буа-Леконтом и графом Де-Лану; одлазак Милоша у Брестовачку бању заједно са млађим сином Михаилом, и народна весеља у овој прилици, где су на прилику, сеоске девојке кропиле свога владаоца водом с китама босиљка или му бацале ките од босиљка; путовање књагиње Љубице, са сином својим Михаилом и с девером Јефремом Обреновићем у Видин и гошћење код Хусејин-паше читава три дана; свеченост, кад је Милош добио турски орден, одлазак Милошев у Топчидер и гостбе том приликом у Београду; па чак дужностне наредбе Милошеве описане су, као милости спрам народа и изазвале нарочите светковине. Али више од свега пада у очи опроштај Милошев са сељацима Кусатка, Селевца и других села, која су била умешана у Ђакову буну још пре девет година. Књаз посети та села са својом породицом 29. Апр. у пратњи митрополита и велике свите. Народ је молио књаза, да му опрости стари грех, јер како су опазили вешти људи, од ђакове буне, неће да роде њиве у оним селима, која се бунила. У селу Осипаоници, после службе божије, коју је одслужио митрополит, и после његове предике, коју је одпочео за текстом — „Миръ вамъ“! Милош се обрати народу са оваким речима: „Велико је благо за сваког човека заборавност бурних и мутних догађаја и незлопамћење; ја сам заборавио страдање, од кога је некада могло пропасти наше отачество; заборавите и ви да сте кадгод увредили мене и отечество. Ја вас грлим и љубим ка рођену браћу, будите мирни и немојте више мислити о ономе, што је било, и не само да је било, него и прошло“. Као одговарајући на ове речи, народ је викао: „Бог те поживио светли Господару! да те Бог укрепи и оспажи и да те награди за таке речи“! За тим Милошу буде подподнешено благодарно писмо од читавог смедеревског округа, које су подписали 20 кметова и 4 члана суда. Пошто би прочитано то писмо, Милош рекне народу: „Ви ми благодарите браћо за то, што сам дошао вама и све вам опростио; а ја сам дужан да вам благодарим за то, што сте ми ви сада дали прилику, да остварим најлепшу црту

људскога срца — праштати заблуде својој браћи. Мени је жао, што ми ви спомињете о ономе, што се давним давно изгладило из мога срца и спомена. Али кад ви то радите, онда вас уверавам, да сам све заборавио, и још једном кажем, да вас волем, старије — као браћу, а млађе — као децу, ни најмање вас неодвајајући од моја два брата и два сина. Само се немојте о мени сумњати, нити одтуђивати, већ будите моји, као што сам ја ваш, и јављајте ми се као брату и оцу. Одите сви мени, да се загрлимо и изљубимо". Одпочне се грљење народа с књагом и чула се вика: „ти си наш отац"! — Милошу, а књагињи Љубици: „ти наша мајка"! Књажеви синови добију на поклон 2 коња и 70 оваца; митрополит „благодарително" писмо за своју беседу и коња. За тим настане ручак, где књаз напије здравицу у здравље целог српског народа и свију кметова; даље је ишла здравица чланова књажеве фамилије, а насљедник Милошев, Милан, напије здравицу насљеднику рускога престола, коме се навршило те године „пунољеството", а Срби, дознавши то из немачких новина, пренесу ту светковину од старог летописа на нови, и наместе дан његовог пунолества према својој светковини. Због овог Милошевог помирења са становницима неколико села, смедеревскога округа, нападну на њега неколико страних писеца, а непријатељи су Милошеви показивали на тај дан, као на нов доказ Милошевог властољубља ([162])

За Милоша и његову породицу пролазила је 1834 година у непрекидним светковинама; од светковине и одпочне се његов раздор са частољубивим старешинама. На измаку те године роди се син Стојану Симићу и он замоли старијега сина Милошева кнеза Милана, да му крсти дете. Због тога, књагиња Љубица заједно са сином, оде у Крушевац, где су живили Симићи да проведе светковину. Симић се користи тим случајем, сазове све другове и једномисленике који су по највише радили против Милоша, као: књажевски представник, ког је примио на аудијенцији султан, Аврам Петровић; чланови врховнога суда — Милета Радојковић и Милосав Здравковић, а такође. капетан Милутин брат хајдук-Вељков. Алекса Симић, брат домаћинов, знао је за заверу, но мање ватрен и већма осторожан, него ли његов брат, не дође у Крушевац, продуживши рок свога бављења у Нишу, куд је био отишао, по заповести књ. Милоша, и где се бавио до повратка књагињиног у Крагујевац. Кршћење је пропраћено читавом врстом весеља. Како домаћин, тако и његови гости за време здравица произносили су име Милошево са најсрдачнијим „многолетањем" и најватренијом оданошћу; а изван весеља ти исти истоветни људи држали су седнице и световали се, како ће да ограниче Милоша.

Дође дан одређени за полазак књагиње, њезиног сина и осталих гостију; домаћин искупи ове последње, још једном у особитој соби и ту утврде: окретати на своју страну, колико је год могуће више скупштинара, који ће ићи на велику скупштину у Фебруару месецу, а да би их окренули противу књаза, да им се саопшти један део својих намера и да их позову да подпишу молбу на име књаза — да даде устав Србији, сагласно са интересима и жељама старешина, а да се *нешто* уступи и народу, о чему је Милош говорио већ више пута а на име да се уништи кулук, да народ добије право да се користује општинском шумом и да постане слободна спољна трговина марвом. Изличући ова захтевања, српске старешине могле су много верније да рачунају да ће им већма помагати народњи представници.

У случају, ако књаз не би пристао да испуни ова захтевања, они реше, да их буном остваре: Милосав Здравковић, који се прозвао Ресавац, обећа, да ће подићи народ ресавског округа; Милета Радојковић обећа, да ће побунити округ јагодински, ћупријски и параћински; сам је Стојан Симић јемствовао да ће побунити крушевачки округ. По њихном плану завере морали су сви устаници ових округа, ду прикупљају к себи све људе, који су желили да учествују у смишљеном предузећу, па да иду у Крагујевац, кад се онамо искупи скупштина и, да задржавају књаза, да не оде из вароши пређе, него ли што пристане на сва њихна захтевања. Неки најватренији заверенци, држали су, да је најбоље средство за достижење њихове намере — приморати Милоша да се одрекне од књажеског достојвнства на корист свога сина и да се установи наместништво; Ђорђе је Протић предлагао, чак да убију књаза Милоша. Но већина је била противу оба предлога и Милета Радојковић, у ког су се највише уздали, каже им у очи, да ће употребити све мере против оних. који би покушали да кидишу на књажев живот или би га хтели приморавати да се одрече престола. Два послужитеља Милошева, који су пратили књагињу Љубицу, — буљукбаша Настас и Пекета опазе тајне планове гостију Симићевих, и почну да подозревају, да се нека несрећа кује. У повратку књагињином пристане уз њезину пратњу и Милутин Петровић, брат Хајдук-Вељка. Послужитељи књагињини почну с њим да разговарају и намигну некако на тајно већање старешина, бивших Симићевих гостију. Милутин помисли, да већ Настас и Пекета све знају, сам покаже важно признање. Они узму од њега тврду веру, да ће и пред Милошем то све показати. Књаз је био овда у Пожаревцу. Њему оде Настас и Пекета и све кажу, шта су знали. Одма буде позван у Пожаревац и Милутин, и ту одкрије нове околности

завере, додавши, да су Протић и Симић предлагали, да се убијством уклоне кнеза. Милутин је био хрђав завереник: вазда је радио отворено и није умео да чува никакву тајну. Али пошто је издао Милошу своје једномисленике, он није хтео да крије од њих свој поступак, и одма напише Симићу, да кнез за све зна.

Кад завереници дознадоше шта се догодило у Пожаревцу, они се реше да брзо раде и да не чекају скупштину. Милосав Ресавац, Милета Радојковић и Стојан Симић оду у своје округе, позову народ, да иде у Крагујевац. Они се надали да кад заузму Крагујевац, да ће побунити и остале округе, па кад прикупе доста војске да се крену да ударе на Пожаревац. У то исто време Ранко Мајсторовић и Ђорђе Протић, као чланови врховног суда, у име тога суда, разашљу позиве у различне крајеве, сердарима и капетанима. У тим позивима у име кнеза Милоша они им заповедају, да искупе што брже могу, колико је год могуће више људи и да одма иду Крагујевцу, да се одбију Турци, који се спремају да ударе на Србију. Завереници су радили тако брзо, да је Милош тек само могао послати у Крагујевац Вучића, да прими заповедништво над стојећом војском и да брани касу и архиве. Вучић се клео кнезу, да ће испунити његову заповст и уверавао га, да устанак старешина није буна, него просто неспоразумљење. Он дође у Крагујевац, а Милета Радојковић и Аврам Петронијевић већ су били на путу од Јагодине. С Вучићем бијаху само два човека, који остадоше верни Милошу — Паштрмац и Давидовић и стајаћа војска крагујевачка над којом је он заповедао. У вече 6 Јануар завереници су били већ близу Крагујевца. Они се зауставе са онима, које су покренули, код механе у таборишту и нареде, да један из њиховог друштва, — Аврам Петронијевић — који је умео најлепше да говори, да објави народу, бившем ш њима, њихову намеру зашто су устали. Беседа је Петронијевића била потпун тужбени акт противу Милоша. Он је говорио, да се сам — један Милош — користи оним сјајним положајем Србије, који је коштао народ толико крви, и да се он влада, по примеру пређашњих паша, повећавајући порез, као да би била Србија његова баштина, а народ — робље. За тим Аврам почне да говори о приватном живљењу Милошевом и проприча народу различне слабости кнежеве, дотакне се његовог властољубља и рекне, да није безбедна од њега ни једна лепа женскиња у Србији, а то — вели — расте с његовим годинама: за тим да он не уважава веру, не пости, не светкује празнике и да је Бог, због његових грехова, ових последњих година, послао на Србију сушу и глад. Петронијевић заврши своју беседу уверавањем народа, да

већ одавно мрзе на Милоша сви они, који су около њега, па и његова породица, и књагиња Љубица, коју је он оставио не гледећи на то, што му је предапа и што од њега много трпи; за тим рекне, да је и она за време свога бављења у Крушевцу пристала на то, да народне старешине устану. *Сви прави отечествољубци*, *говорио је беседник, треба без страха да иду против Милоша и да ступе у Крагујевац, где их чека сво становништво и где ће се скоро искупити представници из целе Србије.*" Но овај позив опет народ не предусретне онако, како су се надали завереници, које кад види Петронијевић, он необично мајсторски преокрене своју беседу и почне сасвим друкчије да говори: да нико већма не жали, него — ли што жали он — Петронијевић — што му љубав према општем благостању, у део дала такву тужну дужност, да устане противу књаза Милоша, коме од вајкада помаже у раду и који га обасуо толиким милостима; али шта ће, кад му потреба старати се о народњем па му судбина благу уделила дужност, која ће га, може бити, коштати живота; али отачаство мора бити свакоме дражије од свега на свету. За тим укратко спомене заслуге, које учини Милош Србији за време трајања борбе с Турцима за ослобођење и прешавши на управу, он већ више није зборио да Милош ма што греши, него је сву кривицу бацао на оне, који опкољавају књаза, прекоравајући их, да они злоупотребљују поверење књажево. Оваквом мајсторијом он се стави у онај положај, како је народ гледао на ток ствари, почем је сухопарно изпајпре предусрео Аврамово нападање на књаза. „*Хајдмо* браћо!" говорио је Аврам: „*да ослободимо књаза од ових мрзких људи, да му представимо наше тужбе и да га молимо да излечи наше патње. Сва ће Србија бити с нама.*"

Како завереници нису били уверени да је народ срдачно заузет за ово предузеће, како му га описа Аврам и у овом друкчијем облику, они се реше, да најпре дознаду, како на ту ствар гледају Крагујевчани, шта намерава Вучић, па и предане 7 Јануара у Таборишту. Осим тога, они су очекивали још Стојапа Симића, који није био успео да дође са својим људма из удаљеног крушевачкога округа. Шта је радио, за то време, Вучић? Он наоружа Крагујевчане, придружи их стојећој војсци, разреди их около двора књажевог као стражу; разашље позиве у околна села да се наоружају и што брже могу похитају у Крагујевац и постави заповедником над свом том војском капетана Туцаковића из Груже, човека, који је био искрено привржен Милошу, а сам пак Вучић са 150 коњаника крене се пред устанике, заповедив Туцаковићу, да се брани са свом снагом, ако буде

од куд нападања на Крагујевац, док се он не врати. Вучић оде у Табориште и ступи у преговоре са Милетом, Аврамом и Симићем Стојаном. Ту им објави, да ће са свом војском бранити књажев дворац, као што се обећао и да ће усташи нагазити на највећи отпор како у крагујевачком округу, тако и у целој Србији, која је спремна да брани Милоша. За тим је питао заверенике, да му кажу своје намере. У место одговора Петронијевић предложи, да се одмах иде и удари на Пожаревац, да би тако могли ухватити књаза пре, него ли што се спреми да се брани, па да га приморају, да даде оставку на књажевско достоинство или да га смакну ма на какав други начин. Тај план потпомагао је и Симић, а такође због личне мржње, Протић и Мајсторовић, који су дошли у Табориште одмах за Вучићем. Но Милета Радојковић, који је подигао највише народа и тај се народ држао за главну снагу усташа (чијим се именом доцније и прозове та побуна) објави, да је он против тога плана и захте, да се држе онога плана завере, како су уговорили у Крушевцу т. ј. да позову понајзнатније старешине, да потпишу молбу на име књаза, у којој да се изложе народне жеље и тужбе противу злоупотреба. По његовом мишљењу, то је био јединити пут, да се народу даде прилика, да изјави своје сопствене жеље, да се предупреди међусобни рат и да се склони Милош да попусти. Вучић се придружи мишљењу Милетином и објави, да што се тиче питања о правима народа и ограничења Милошевог својевољства, он се слаже с њима, али се не може сагласити никако с тиме, да буде учињено ма какво насиље књазу, и ако они мисле да раде што год противу живота Милошевог или противу његовог књажевског достоинства, он је спреман да се с њима бори. Али како он има пуномоћије од књаза Милоша да се с њима договора, то и предлаже, да усвоје мишљење Милетино, па ће им чак допустити да ступе у Крагујевац, кад приме тај предлог. Таким начином у рукама Вучића и Милете била је сва снага и сво значење; остали завереници морадоше се пред њима преклонити. Обе војске уђоше у Крагујевац, мирно 8 Јануара. Милета са својом дружином и покренутим народом заузме кућу врховнога суда и већи део вароши, Вучић пак — књажев дворац и мањи део вароши. Обе партаје ради сигурности, запечате народну касу својим печатима и чувала је стража од обе стране. Али је свако мешање људи између оба логора било најстрожије забрањено, и осим тога, устаницима није било слободно носити оружје изван заузетих делова вароши. Ранили су се из народњег амбара. Старешине обе стране водиле су бригу о реду и тишини у вароши, често су се састајали

и разговарали о општим пословима. На план Милетин на скоро пристану сви чланови врховнога суда и многи други чиновници, па се онда сложе да захтевају од Милоша, да се изда устав и закони за српски народ: на овоме основу незадовољници одпочну да се преговарају с кн. Милошем у име врховнога суда. Но неки од завереника, а највише Ђорђе Протић, заклети непријатељ Милошев од 1827 год. нису били задовољни с овим, већ су ишли много даље и слали су, у име врховнога суда, у све српске крајеве врло оштре позиве, у којима су захтевали, да Милош остави кнежевину и да одлази изван земље, а да се прогласи за књаза, старији син Милошев, Милан. Овакве тежње најбоље показују, да је у овоме послу најблагоразумније поступао Вучић; он се договори са умереном партајом међу завереницима и тиме самим отме од најпретеранијих могућност да раде. Кад би он ступио у битку са усташима, као што су захтевали неки пријатељи Милошеви: онда последица битке за Милошеву партају, у случају победе противне стране, била би најнезгоднија за књаза. Ево за што Кунибер, ватрени привржeник Милошев, који одсечно пориче Вучића у свима другим случајима, у овоме га случају, обасипа похвалама, као што и треба.

Међу тим су стизали у Пожаревац, где се налазио Милош, најужаснији гласови о току устанка. Причали су, да је Вучић прешао на страну завереника, да из свију крајева Србије, на позив врховнога суда, иду нове и нове наоружане гомиле народа, и ако им Милош допадне шака, они су спремни да употребе свашта против њега. За ове све гласове Милошу су казивали и тврдили да су истинити они људи, из Милошеве околине, који су били у дослуху са завереницима, па га хтели склонити да бега у Аустрију. Највише је на томе радио кнез Јокса Милосављевић, коме је књаз био поклонио потпуно поверење. Налазећи се вазда око Милоша, свакојако се старао да не допре истина до Милошевих ушију и на послетку, молбама и казивањем страхотне опасности, која грози књазу у Пожаревцу, Јокси испаде за руком, те убеди књаза, да бежи из Србије. Он се потајно спремао за бежање, јер Јокса је непрестано уверавао Милоша, да је у дослуху са завереницима, како књагиња Љубица, тако и сва Милошева породица. С тога Милош и оде из Пожаревца неопроставши се са својом породицом. У броју људи, који су пратили Милоша у овом бежању нађе се човек, коме се учини да је манито и малодушно да се бега. То је био сердар, Коца Марковић, који је безмерно био одан Милошу. Знао је право стање ствари у Крагујевцу, и с помоћу Аврама Стојковића изради, те добије допу-

штење да се разговори с Милошем: он клекне на колена пред књазом, па га преклињао својом љубављу на спрам њега и Србије да се окане такве ужасне намере, па га је уверавао, да му је народ одан, али је оманут, него ће се све то свршити тиме, да ће се народна јарост окренути против оних, који су га оманули; у сваком случају, заврши Коца, то се не може опростити да ви бежите, без икакве борбе са неблагодарним бунтовницима. Сви остали, који су пратили Милоша, изјаве, да и они мисле као што Коца мисли, осим Јоксиног противног доказивања, на које књаз не обрати пажњу већ се поврати у Пожаревац; одмах изда заповести смедеревском округу (где је пре године дана онако просто и братски поступао с народом), позивљући све, да се наоружају и похитају њему. Пред вече, тога истог дана, приспе му Јованча Спасић са једном четом наоружаних људи; остале су очекивали сваке минуте. Појаве се и други докази, како народ воле Милоша: Капетана Милутина, кији је пређе искварио плановe завереника, па и опет доцније ступио у дослух с њима, ухвати једна гомила народа, коју је он позивао да се удружи са завереничким устаницима. Милосав Здравковић у Ресави изда заповест, да се сви наоружани људи одма крену за у Крагујевац, али добије одговор: да се нико неће маћи док не добије нарочиту заповест од књаза. Други сердари и капетани, који су учествовали у завери, смисле да је боље попричекати док виде каквим ће правцем потећи радња њихових созаклетника и реше, да се не покоравају заповести, коју издаде Протић у име врховнога суда. Они пак сердари, који ништа нису знали о завери захиту упутства и објаснења од оних људи, које су држали да су књажеви пријатељи. Јагодински устаници, које је кренуо и довео у Крагујевац Милета, кад виде да нико не долази на велику скупштину о којој су говорили завереници, почну викати на превару и почну да се разилазе мало по мало. Само Милета, који је имао врло велики уплив на покренути народ могао их задржати, да се сасвим не разбегну. Вучић је опет непрестано долазио у скупове незадовољника и нудио им своје посредовање у преговарању с књазом, у чему га још више утврди долазак из Пожаревца сердара Вула Глигоријевића, кога је послао књаз да дозна шта намеравају побуњеници. Пре него-ли што су хтели одговорити Вучићу на његове предлоге, завереници искупе све чиновнике, бивше у Крагујевцу, такође кнезове и кметове из вароши и околних села, не питајући какве су партаје, па им објаве узроке, који су их приморали да устану, уверавајући их да они воле своје отачаство и да су њихове намере чисте. Али Ђорђе Протић који се никако није могао уздржати, а да не напада на Милоша

развеже своју врећу мржње на кназа, и у дугачкој беседи старао се да представи Милоша као тиранина, који поступа горе са својим поданицима неголи с робовима, а за доказ тога наведе њиме сами претрпљени бој пре осам година, па је доказивао, да су бунтовници устали за праведну ствар, и да су дужни сви добри отечестводубци да се искупе под један барјак, те да збаце тиранина, јер доклен је он жив, у Србији неће бити мира ни слободе. *Протић је заборавио, да се тирани не могу да држе без помоћи материјалне снаге, без чете, која би им била лично и слепо предана и зависила само од них; а Милош није имао такву грубу силу и ослонац: његово се значење оснивало на заслугама учињеним земљи и народу*; његова власт над старешинама није извирала из његове једне само личне надмоћности и превосходства над њима, већ је такође она извирала из народњег предпочитовања, које му народ показивао наспрам других старешина, а у неколико и из узајамне подозривости и зависти самих старешина једног наспрам другог. Протићева необазрива вика изазове порицање тога скупа и први Милета Радојковић протестира противу замишљаја не само на живот Милошев, већ и противу смишљаја на кнажево достоинство и изнова објави, да се он примио старешинства над усташима само с том намером, да склони кназа да олакша народу терете. Већина чланова бивших на томе састанку изјави, да се сасвим тиме слаже. Најзад и Давидовић, који је био на томе састанку, предложи питање: шта незадовољници захтевају од кназа? Они одговоре, да су хтели с оружјем у рукама да изнуде неке административне реформе, а такође да се изда законик грађански и кривични, чиме би се обезбедиле њихове личности и имање. Тада и Давидовић почне убеђивати, да се већ одавно спрема припрема радња за те реформе, што се не може израдити за један дан; обећа им у име кназа, да ће скоро бити уништен кулук и да ће се народ курталисати других тешких дација и објави, да ће бити сазвана Фебруара месеца велика народна скупштина, којој ће се поднети устав који ће задовољити све жеље, које су они исказали. Беседа Давидовићева изазове јаку вику одобравања, а беседник се обрати заверенидима с речма, да распусте војску и да припадну кнажевој милости. Но овај његов савет они неприме. Бунтовници су хтели држати се под оружијем дотлен док се не увере, да је кназ спрам њих мирно расположен. Они су чак захтевали, да се одма искупи скупштина и она би одма решила сва несагласија. Би решено да се склопе услови помирења с кназом; изнесу пет чланака: слобода лична, имаовна, светиња части, суђење по закону и владајући устав,

кога треба хранити као светињу. Чак се одабере депутација, која да ступи у преговоре с књазом на основу ових главних права. У ову депутацију одаберу 35 најпоштованијих кметова, па им придодаду члана врховног суда Ранка Мајсторовића. Но је већ доцкан било предписивати књазу услове. Подигнути народни војници, које су довели у Крагујевац завереници, све су већма и већма ладнили на спрам овога предузећа. Међутим 1.500 наоружаних гружана већ су били дошли близу Крагујевца и Петар Туцаковић, поставши њихов привремени заповедник, припрети да ће да прогна партају незадовољника из Крагујевца. Сваки је дан нова и нова помоћ придолазила Туцаковићу и сада завереници увиде да су у опасности. Давидовић је пак знао, да књаз Милош жели да прекине раздор без проливања крви, па је радио да се пошље депутација у Пожаревац. Тада Вучић, ког су обе партаје прекоревале, да је издајник, нашавши се увређен, што старешинство над војском верној Милошу, би предато Туцаковићу, придружи се депутацији и оде у Пожаревац, да објасни књазу своје поступање и да му представи, како је неизбежно потребно да се помири са устаницима. Милош усвоји његова објашњења и обећа да ће да опрости бунтовницима, ако они одма положе оружије и, ако се разиђу.

У то ова мутња у Крагујевцу проузрокује веома велики утисак на београђане, од којих су једни љубили Милоша, други се поплаше за своје трговачке послове, којима ништа тако неуди, као народне ребелије, а трећи се напослетку бојали, да се не би тиме користиле турске спахије за своје рачуне. Но се нађе људи међу чиновницима, који су хвалили завереничка захтевања устаника. Кад је допро до Београда само први неразговетан глас о покрету Милете Радојковића на Крагујевац, они су порицали заверенике; али кад се разгласи, да Милета предводи више од 2000 људи, и да је Милош побегао из Пожаревца, измену се мисли ових људи: они почну говорити, да је Милош варварин и тиранин, који је добио оно што је и заслужио, а завереници усташки да су добри грађани. Најнесмотренији, између њих био је Цветко Рајовић, који је то све говорио. Онда је он био управитељ вароши Београда. Он је говорио јавно и гласно оно, о чему су други мислили или шта су претресали у кругу своје породице. На његову несрећу, два слуге Милошева: Мита Чибукџија (који распаљује и даје чибуке) и Јова кафеџија (који подноси каву) у то време оду из Београда у Пожаревац. На питање Милоша, шта се ради по Београду, они одговоре, како сви београђани жале што се то тако десило и спремни су да

иду књазу у помоћ, само један Цветко Рајовић хвали завереннке и грди Милоша. Чувши то књаз Милош, тако се разјари, да се не може описати. Рајевић је као Симић и Петронијевић уживао потпуно поверење и расположење књаза Милоша. С тога, кад чу то књаз, одма заповеди да га ухвате, окују и доведу у Пожаревац. Сутрадан дођу из Београда два члана београдског суда и још опширније пропричају, како је рђаво говорио Рајевић о књазу. Тада Милош пошље два капетана и заповеди им, да зауставе Рајевића у Смедереву и да га стрељају одма без икаквог суђења. По срећи, за Рајевића капетани нађу у путу Јефрема Обреновића, који дознавши, да је устанак завереника успешно свршен, пође из Београда да поздрави књаза. Капетанима је било мучно да изврше заповест књажеву, па замоле Јефрема да их посаветује шта ће да раде. Јефрем је знао, да ће и сам књаз Милош жалити, кад би била извршена његова заповест, издата у време његове љутње, посаветује им, да иду оним путем, на коме поуздано неће моћи пресрести Рајовића и онда да кажу књазу, како нису извршили његову заповест усљед случајности, што га нису у путу срели. Јефрем сам проприча своме брату, књазу о овоме, поступку и Рајевић буде доведен жив у Пожаревац, и доцније ослобођен кад и Милутин Петровић, пошто се књаз помирио са завереницима. Најзад се успокоје и београђани, што се тиче турских спахија, јер Ведџи-паша сам предложи Милошу помоћ против устаника, коју је књаз одбио не желећи да се Турци мешају у унутрашње послове српске.

Док се све ово збивало у Пожаревцу и Београду, у Крагујевцу међу собом заваде се завереници. Милета је кореo Здравковића за то, што је обећао да ће довести народ из Ресаве, што није дошао у Крагујевац у најодсуднију минуту и напоследку дошао сам самцит. Здравковић му одговори грубо и између њих плане ватрена грдња, која, у мало, што се није свршила смрћу Здравковића. Војводе, што се ружише и грдише, њихови другари раставише. Здравковић, држећи да није сигуран за свој живот, потражи заклона у књажевом двору, али га и овде не предусретне бољи дочек. Стража около дворца предусретне га као непријатеља, свуче с коња и частећи га именима издајника свију партаја, зада му такве ударце, који су били повреда. Жалосан Ресавац, бојећи се за свој живот, мољаше Давидовића који је полазио у Пожаревац, да и њега поведе са собом, како би умолио књаза Милоша да му опрости. Но Давидовић се одрекне да му испуни молбу с речма, да га и у путу могу очекивати такве исте неприлике, од којих га он — Давидовић — не би могао очувати. Сад се Реса-

вац морао крити по кућама све дотлен, док се нису разишли из Крагујевца главни предводитељи тога устанка. Кад су устаници отишли својим кућама из Крагујевца, тек су онда дознали за повољни одговор књаза Милоша, онда оду својим кућама и војводе заверeничке: Милета Радојковић, Стојан Симић, Аврам Петронијевић и Јован Вељковић. Остану само у Крагујевцу чланови врховнога суда и клону душом, а најжешће се поплаши каштиге Ђорђе Протић па оде из Крагујевца с војводама. Међу тим се поврати у Крагујевац Вучић, заједно с народном депутацијом, но не затекне никога — ни заверенике, ни устанике. Ово му беше веома непријатно, јер је он дошао с пуномоћијем од књаза да сврши преговоре са незадовољним старешинама. Таким начином, ствар је била одпочета и прекинута: устанак, који је у почетку доносио велике опасности Милошу, сврши се ни чим; народ прозове тај устанак „*Милетина буна*“.

Кад мир би повраћен, Милош пошље свога брата Јефрема 12 Јануара да му припреми свечани дочек. Тог се истог дана пошље писмо Милети, Симићу и Петронијевићу, у коме их још једном уверава да им прашта. Сам распусти сердаре, капетане и народ, који се беше искупио код њега у Пожаревцу да га брани, и благодарио им за то, што су му предани. Другог дана се крене у Крагујевац. Близу Крагујевца предусретну га местне старешине, варошани и околни сељани, па чак и људи, који су предводили бивши устанак. Уз јеку звона и рику топова Милош прими поздраве од народа. Завереници су стајали обашка, падну на колена пред књазом у ону минуту, кад он сјаха с коња и молили су га да им опрости. Милош их подигне, загрли са влажним од суза очима, увери их, да им је већ опростио, прашта им још једном, па изрекне ове знатне речи: „ми сви имамо слабости; ја сам врло често падао у погрешке; треба да се побринемо да их поправимо и да један другоме узајамно опростимо“. На место ма какве освете, сутрадан Милош позове себи Симића, Петронијевића и Радојковића па им каже, да он није никада одбацивао ничије добре савете, с тога сви они, који се старају о општем добру, на место што да одпочињу непријатељску радњу противу њега, дужни су да му најпре отворено искажу, чим су они незадовољни, како би га овим начином очували од погрешака, али да не праве завере, и да траже оно, што може да нашкоди читавој Србији. За тим, да би их још више уверио у својој искрености, позове их у цркву, где им се закуне на еванђељу, да им прашта, а они се опет закуну на еванђељу да ће му бити верни и да ће му се покоравати. Клетва је Милетина била искрена, истинита, јер се он одликовао тиме, што је био прост

и честит човек; ово није могуће рећи о заклетви осталих завереника. Сви искрени пријатељи Милошеви мало су веровали да ће Стојан Симић одржати своју заклетву, па су држали, с тога да је овај опроштај највећа погрешка коју учини књаз. Нарочито Јефрем Обреновић почне викати на брата и јавно говорити да се не нада никаквоме добру од помирења Милоша са Симићем. Но Милош изда заповест, којом се забрањује не само зборити о бившој буни, већ и најмање ма чиме о томе споменути; брата је молио да се влада са главним вођама буне онако, како је ш њима поступао пре буне. ([103])

У „Србским новинама“ описани су сви ови Крагујевачки догађаји тако, као да су старешине и кметови поднели књазу Милошу покорну молбу да изда устав и законе. И доиста, узимајући строго у претресе ову ствар, ни до чега другог није ни довела „Милетина буна.“ Прем да је Милош и знао, да су незадовољници радили због личних користи, и само се изговарали, да раде за опште добро, како би под окриљем општег блага, постигли своје личне интересе; Он (Милош) се и опет реши да даде устав, али не такав устав, који би толико бранио интересе чиновничке, колико народње благо. Но кад кроз читаву годину дана није могао бити написан добар и опширан устав; онда је још мање могуће било извршити за две недеље тај посао, које још остају до онога рока који је означио Давидовић, — кад је књаз Милош хтео сазвати скупштину. Морало се препоручити томе истом Давидовићу, као вредном публицисти, да напише устав, који се захтева. Давидовић ма како да је био изображен, кад га убарабаримо са осталим његовим саотачественицима, веома је био заљубљен у политичке теорије, па није био кадар да уреди (редактира) устав који би се подударао са обичајима земље и народа и који би задовољио праве земаљске потребе. Но и пак напише устав, који потпуно одговараше његовим личним побуђењима и који је имао веома мало значења у самоме животу. Осим овога важног питања о државном склопу Србије, било је још друго важно питање како за земљу, тако и за књаза, а то је, о путовању Милоша у Цариград, куда су га већ више пута позивали. Порта жељаше да се закуне и српски књаз на верност султану, као што су већ били урадили књажеви — влашки и молдавски. Милош је већ питао о томе руског посланика Бутењена, и овај му световао да уради по жељи Порте, држећи чак да је и то необходно да се Милош јави у Цариград. Најприближенији Милошеви људи различно су мислили о томе путовању у Цариград. Они, који се надаху, да ће их књаз повести са собом мишљаху уз то, да ће добити обичне поклоне од

Порте, још су напред пророковали да ће почасти, које буду учињене Милошу у Цариграду, бити корисне Србији и стога говораху и доказиваху књазу, да треба да иде. Они су још израније уображавали, какав ће добити уплив Србија на румелијске хришћане, кад први пут виде у својој средини српскога књаза, како ће то једити и кињити београдске и босанске турке и како ће се упрепастити сви српски непријатељи кад виде како је примио сам султан српског књаза ког су држали као простог хајдучкога вођу, други су напротив мислили да књаз Милош нетреба да иде у Цариград. Највећи је поборник овога мишљења био Давидовић, који говораше својим пријатељима: „Ми сви, који смо имали посла у Цариграду, причали смо чудеса о књазу Милошу, уздизалисмо га до небеса и то тако, да га Турци не могу ни да замисле друкчије, него као необичног човека: па се ја сада бојим, да га не познаду изближе, а то ће бити штетно и за народ и за њега самог.“ Он се такође бојао, да турски великаши са својственим њиховим улагивањем и подвлачењем не навуку књаза Милоша да постане према њима сувише искрен, па да од њега не дознаду истинску снагу и средства Србије, која плаћа такав ништаван данак султану, и да га несклоне да им што уступи што би било штетно за Србију. Благоразумно уз државајући се да саопшти Милошу сва ова страховања, старао се да докаже књазу да ће то путовање бити понижење његовога достојанства: ићи тако далеко, предстати пред султана и благодарити му за попуштања Србији, значило би одрећи се од права доказивати, да су ова попуштања добивена са оружијем у рукама и да су коштала непребројних пожртвовања Показивао је на огромне трошкове с којима је свезано путовање по Турској. Двоумећи, које ће мишљење да усвоји, кназ Милош, смисли да предложи скупштини и ово питање.

На Сретење, 2 Фебр. 1835 год. у Крагујевцу искупи се на скупштину до 4.000 чланова. У овоме броју осим чиновника и главних људи још је било од 100 кућа по један посланик и доста велики број представника од варошанаца, трговаца и мајстора. Но још двапут више дође у Крагујевац љубопитљивих људи, који су очекивали нечега необичног важног од скупштине, која се искупи после буне старешина против књаза. Све ове гомиле нису се могле сместити у Крагујевцу, па се тако разместе по оближњим селима, да је околина Крагујевца изгледала ка огроман табор, у ком се на различним местима гостили и частили, где се непрестано пиле здравице за Србију и њеног књаза, ког је народ називао стубом земаљским, својим оцем дедом и именима налик на ова. После литургије почне се свечана

и честит човек; ово није могуће рећи о заклетви осталих завереника. Сви искрени пријатељи Милошеви мало су веровали да ће Стојан Симић одржати своју заклетву, па су држали, с тога да је овај опроштај највећа погрешка коју учини књаз. Нарочито Јефрем Обреновић почне викати на брата и јавно говорити да се не нада никаквоме добру од помирења Милоша са Симићем. Но Милош изда заповест, којом се забрањује не само зборити о бившој буни, већ и најмање ма чиме о томе споменути; брата је молио да се влада са главним вођама буне онако, како је ш њима поступао пре буне. ([163])

У „Србским новинама“ описани су сви ови Крагујевачки догађаји тако, као да су старешине и кметови поднели књазу Милошу покорну молбу да изда устав и законе. И доиста, узимајући строго у претресе ову ствар, ни до чега другог није ни довела „Милетина буна.“ Прем да је Милош и знао, да су незадовољници радили због личних користи, и само се изговарали, да раде за опште добро, како би под окриљем општег блага, постигли своје личне интересе; Он (Милош) се и опет реши да даде устав, али не такав устав, који би толико бранио интересе чиновничке, колико народње благо, Но кад кроз читаву годину дана није могао бити написан добар и опширан устав; онда је још мање могуће било извршити за две недеље тај посао, које још остају до онога рока који је означио Давидовић, — кад је књаз Милош хтео сазвати скупштину. Морало се препоручити томе истом Давидовићу, као вредном публицисти, да напише устав, који се зактева. Давидовић ма како да је био изображен, кад га убарабаримо са осталим његовим саотачественицима, веома је био заљубљен у политичке теорије, па није био кадар да уреди (редактира) устав који би се подударао са обичајима земље и народа и који би задовољио праве земаљске потребе. Но и пак напише устав, који потпуно одговараше његовим личним побуђењима и који је имао веома мало значења у самоме животу. Осим овога важног питања о државном склопу Србије, било је још друго важно питање како за земљу, тако и за књаза, а то је, о путовоњу Милоша у Цариград, куда су га већ више пута позивали. Порта жељаше да се закуне и српски књаз на верност султану, као што су већ били урадили књажеви — влашки и молдавски. Милош је већ питао о томе руског посланика Бутењена, и овај му световао да уради по жељи Порте, држећи чак да је и то необходно да се Милош јави у Цариград. Најприближенији Милошеви људи различно су мислили о томе путовању у Цариград. Они, који се надаху, да ће их књаз повести са собом мишљаху уз то, да ће добити обичне поклоне од

Порте, још су напред пророковали да ће почасти, које буду учињене Милошу у Цариграду, бити корисне Србији и стога говораху и доказиваху књазу, да треба да иде. Они су још изранија уображавали, какав ће добити уплив Србија на румелијске хришћане, кад први пут виде у својој средини српскога књаза, како ће то једити и кињити београдске и босанске турке и како ће се упрепастити сви српски непријатељи кад виде како је примио сам султан српског књаза ког су држали као простог хајдучкога вођу, други су напротив мислили да књаз Милош нетреба да иде у Цариград. Највећи је поборник овога мишљења био Давидовић, који говораше својим пријатељима: „Ми сви, који смо имали посла у Цариграду, причали смо чудеса о књазу Милошу, уздизалисмо га до небеса и то тако, да га Турци не могу ни да замисле друкчије, него као необичног човека: па се ја сада бојим, да га не познаду изближе, а то ће бити штетно и за народ и за њега самог." Он се такође бојао, да турски великаши са својственим њиховим улагивањем и подвлачењем не навуку књаза Милоша да постане према њима сувише искрен, па да од њега не дознаду истинску снагу и средства Србије, која плаћа такав ништаван данак султану, и да га несклоне да им што уступи што би било штетно за Србију. Благоразумно уздржавајући се да саопшти Милошу сва ова страховања, старао се да докаже књазу да ће то путовање бити понижење његовога достојанства: ићи тако далеко, предстати пред султана и благодарити му за попуштања Србији, значило би одрећи се од права доказивати, да су ова попуштања добивена са оружијем у рукама и да су коштала непребројних пожртвовања Показивао је на огромне трошкове с којима је свезано путовање по Турској. Двоумећи, које ће мишљење да усвој, кназ Милош, смисли да преддложи скупштини и ово питање.

На Сретење, 2 Февр. 1835 год. у Крагујевцу искупи се на скупштину до 4.000 чланова. У овоме броју осим чиновника и главних људи још је било од 100 кућа по један посланик и доста велики број представника одварошанаца, трговаца и мајстора. Но још двапут више дође у Крагујевац љубопитљивих људи, који су очекивали нечега необичног важног од скупштине, која се искупи после буне старешина против књаза. Све ове гомиле нису се могле сместити у Крагујевцу, па се тако разместе по оближњим селима, да је околина Крагујевца изгледала ка огроман табор, у ком се на различним местима гостили и частили, где се непрестано пиле здравице за Србију и њенога књаза, ког је народ називао стубом земаљским, својим оцем дедом и именима налик на ова. После литургије почне се свечана

молитва, на чистоме пољу, под ведрим небом, где беше нарочито за тај дан, начињено узвишено место, на коме бијаше налој и на њему крст и јеванђеље. У наоколо тога узвишеног места, бијаху начињена седишта за књаза, митрополита и најважније чиновнике, у средини којих виђаше се Стојан Симић, и изгледаше у лицу налик на човека, који дубоко верује, да је учинио највеће услуге земљи и народу. Пошто књаз укратко поздрави народ, онда заповеди Давидовићу да чита беседу. Главну садржину ове беседе најпре му је сам књаз „продиктирао“, па је онда Давидовић, са обичним изливом осећања и претераним „красноречијем“ исту мисао развио и окитио, и у неким местима до тог дотерао да је променио Милошеву мисао.

Пошто беху наведени узроци зашто није била сазвана прошле године велике скупштине, и зашто не би кроз годину дана написан устав и закони, Давидовић напомене предлоге, које књаз пре годину дана предложи народним преставницима. Од тога времена и књаз и сви они могли су претрести питање о уставу. У беседи која је сада читана скупштини, говорило се, да се Милош занимао читаву годину дана у својој соби и са врховним судом и склапао такав државни склоп, који би најкориснији био за Србију. Но је непрестано имао на уму то, да је српска књажевина — нова држава, која је тек пре годину дана, сасвим склопљена; у постанку сваке државе, која тек што је поникла, необходно се мора пазити на смотреност и не обнародовљавати ни једне сувишне речи, од које би се доцније морало устукнути натраг, као од такве, која не иде на корист општег благостања. Протекла су читава стољећа док су склопљене сувремене државе; а и у њима има много, што би требало изнова установити. Србија не може ићи другачијим путом; она не може постати за годину дана држава, која би била тако добро уређена, да се већ више не би имало шта радити. Српски народ има много својих народних особина, за које се треба побринути, да одговоре европској изображености, како би доцније мало по мало Србија заузела угледно место у кругу других држава. Најпоглавитија препрека томе, што у Србији нема људи, који би могли руководити послове управне по начину европстом, негледећи што неки то и мисле. Таква је била главна мисао Милошева, коју он каза скупштини и колико ју је могуће уловити у Давидовићеву „многоворењу“. Прелазећи на оне ствари, које треба поднети скупштини, Давидовић, у име књаза, овако говори: „Решио сам тврдо предложити ово: 1) сачинити и издати *Устав* у коме би стојала избројена права и дужности књаза српског, права и дужности власти наших и права и дужности свакога Србина.

Устав овај прочита ће вам се свима. Из њега ће те видети, да су општенародна права или права, која ће сваки Србин уживати, простране и онако описана и разграната, како их само човечанство предписује; у њима ћете наћи, да је личност свакога Србина слободна и да је сваки Србин господар од свог имања. Овоме уставу треба свиколици да се закунемо, и сви који се овде на скупу налазимо и сва остала браћа, које нејма овде; да се сви закунемо један другоме, и књаз властима и народу, и власти књазу и народу, и народ књазу и властима, да ћемо држати устав овај свето и ненарушимо, као што држимо свето јеванђеље, и да нећемо ни од једне черте његове одступити, нити једне самовољно променити, без договора и сагласија свију нас и свега народа. 2) Решио сам се поставити совјет државни првом и највишом власћу до себе и до књаза, и саставити га од шест попечитеља, на које ће се све струке дела народни поделити, и више државних советника; попечитељи ће их предработавати, советници разсматрати и мени предлагати на одобрење. И попечитељи и советници одговараће и књазу, и народу за дела своја, одговараће и за свако злоупотребљење, које би се у делима народнима појавило. 3) Већ се од неколико година ради на томе, да се напише законик грађански и кривични. Кад тај закон буде обнародован, сваки ће Србин наћи у њему заштиту и правичан суд, не само како судија нађе да је право по својој памети, како се радило до сада, већ на основу закона. Чини ми се, оваквим установама биће унутрашња управа најбоља. Народ стојаће под кметовима, капетанима и судовима; судови под државним Советом, Совет под књазом и уз књаза, а књаз под законом у непрестаном договору са Советом. Овом установом укратиће се, чини ми се, самовољство и свију нас у скупа и свакога понаособ. Може бити врло лако, да ће бити недостатка у овим установама; но и ови ће се поправити по времену, и како се покажу; засад нису ми ни знања моја ни време допуштала, да овако важно дело испечем онако, како би смео рећи: делу моме неможе нико наћи мане, оно је најсавршеније дело на свету. За тим се говорило у беседи, и то опширно, о начину разрезивања и купљења данка, а тако исто и о томе, да се подпуно одреди општа сума данка. Милош предлаже да се установи једносличан данак по три талира с главе за полак године, и у та три талира да се искупе све данције како непосредне, тако и посредне, општинске, земаљске црквене и државне. Милош је обећао да ће се и кулук уништити, осим прављања друштвених бина, па и за радњу на тим бинама влада и опет да плаћа. Што се тиче прављења добрих

својим мушким потомцима: онда државни Совет три пут позива потоњега кнеза да назначи себи још за живота најдостојнијег и најспособнијег наследника, човека од српскога народа. Ако кнез то не би урадио државни Совет и народна скупштина сами бирају му наследника и влада моли султана у име народа да га утврди у звању наследственог кнеза Србије. Српски кнез мора бити природан Србин и српске (православне) вере; ове исте вере морају бити књагиња и жене чланова кнежеве породице. Кнез је пунолетан кад наврши 20 година. Кнез српски не може заузимати туђе престоле. Кнез и књагиња имају титулу „Височества"; синови и браћа кнежева, њихове жене и њихна деца — титуле светлости. Непунолетан кнез стоји под туторством своје мајке и оних чланова државног Совета, које је одредио у тестаменту његов отац; кад покојни кнез не би одредио туторе: онда их одређује државни Совет. Тутори младолетног кнеза куну се пред државним Советом да ће извршивати своје дужности верно и тачно и да ће васпитавати млађанога кнеза тако да поштује устав и да љуби грађане свога отачаства. На случај, кад би кнез умро или се одрекао од свога достоинства, а наследник би његов био младолетан: онда ради управљања земљом државни Совет поставља три намесника, који и управљају Србијом, по уставу и под надзором државног Совета и на то се заклињу. За време таквог намесништва устав не може бити мењан. Ако буде доказано пред државним Советом и пред народном скупштином, да је старији кнежев син слабоуман или оптерећен другим важним телесним манама, а такође, ако би се старији син кнежев сам одрекао кнежевског достоинства, у таквом случају наследује му његов старији син; ако у њега не би било деце, онда ступа по наследству на престо његов старији брат. Синови и браћа кнежева и њихна деца немају права да ступају на службу у иностраним државама, а иначе губе права на наследство престола и право на издржавање, које би морали добијати од Србије. Кнежевски синови и кћери свију линија кнежевске фамилије, ако ступе у брак без одобрења оца и матере и без сагласија државног Совета, са лицима неправославне вере, губе право на наследство кнежевског достоинства како они, тако и њихна деца. Остали чланци пете главе тичу се издржавања кнежевске фамилије. Оне куће и вртови, које су имали у Србији кад је издат устав јесу законито наследство њихно и њихни потомака. Осим овога би наређено, да се у престоници озида дворац на државни рачун, који би доликовао да буде дворац кнежев. Кнезу Милошу буде одређена годишња плата 100.000 талира и 20.000 на издржавање двора; његовој браћи за за-

слуге њихове према Србији по 10.000 годишње пензије, а после њихове смрти, њиховим породицама по 5.000. У последњем је чланку одређена форма заклетве, како ће се клети српски књаз кад ступа на владу, после чега ће тек ићи обред венчања и миропомазања.

У шестој глави има 32 чланка, у којима су одређена права и дужности државног совета. Највећа власт у земљи, после књаза, совет, бди да никакав Србин не повреди и не наруши устав; он одклања од свакога Србина свакојаку неправду, руководи законодавним живљењем Србије, шаље заповести осталим српским властима, предлаже књазу људе способне за државне дужности. „Државни је совет оруђе преко кога књаз разговара са народом на скупштинама, кад му не би прилике допустиле да сам лично дође на скупштину. Државни совет има право да тужи књазу свакога свога члана, који поступи неправо или против устава или против султанове власти или против књаза или у опште против земаљске користи. Државни совет има право каштиговати и свакога чиновника, који би ма у чему скривио у својој дужности, али по закону, који ће се издати.“ Осим лица која могу постати члановима совета на основу 3 главе устава, књаз може слати у седнице савета своје синове и браћу, којима није мање од 18 година, али право гласа добијају тек после 20-те год. Осим овог, књаз може поставити за државног советника и друге заслужне чиновнике, који не живе у престолници српској, и они заседавају у совету само за време свога долазка у престолницу или кад их дозове Совет. Отац и син или два брата не могу бити у једно исто време члановима државнога Совета; председника у совету поставља књаз. Попечитељи одговарају за све ма шта сами предузимали; свако попечитељство добија одређену суму новаца на своје годишње расходе; сваки попечитељ, годишње, подноси совету и књазу опширан рачун по својој струци, а попечитељ казначејства осим овога и народној скупштини; књаз може постављати за попечитеље чланове државног совета, може их одпуштати, али одпуштени попечитељ одлази за члана у совет. Седнице су државног савета тајне и воде се протоколи. Решење совета онда је снажно кад у седници заседава не мање од 4 попечитеља и 4 советника и главни секретар; али кад би се постављао тутор младољетном књазу или наместништво за време владе слабоумном ити неспособном књазу, у време венчања или заклињања новога књаза; за време избора новог књаза из средине народа и за време трајања народних скупштина морају бити на месту $^3/_4$ свију чланова совета. Решава се у совету простом већином гласова; кад би се поделили гласови на две равне половине, онда надваљује она на којој је страни председник. Дужавни советници одговорили су за сваки савет, који би посаветовали књазу, за сваки посту-

пак противан уставу и за нејављање књазу туђих безакоња; али су они неодговорни за мњења своја у совету. Опширна правила о склопу и обвезама државнога совета књаз ће да обнародује одма по што се изда устав.

У седмој глави, у 4 чланка, говори се о судској власти. Унапредак ће се судити у Србији у име књаза. Што пре издаће се законик грађански и кривични. Судова има три степена: окружни, велики суд и државни совет, у коме има судско одељење. Судије су независне, суде не освртући се ни нашто, осим закона; никаква власт како виша, тако ни нижа нема права судију да одвраћа или да му заповеда да суди друкчије, а не онако, како закон заповеда. Ни један Србин не може преносити парницу из надлежног свога суда у туђ. У осмој су глави чланци о народној скупштини, у којој мора бити 100 скупштинара, који да небуду млађи од 30 година и плаћају им издржавање њихови избирачи. Скупштину сазива књаз, једном у години, о Ђурђеву-дне; ако се деси нужда — неколико пута у години и распушћа се књажевом заповешћу. „Никакав данак не може бити наметут или порезан на главе без одобрења народне скупштине; само народна скупштина има право ударати данак на народ. Сваки се данак одређује тек за годину до друге скупштине. Годишња књажева плата не може бити повећана без одобрења народне скупштине и не може бити смањена ако књаз непристане." Народна скупштина има право да предлаже књазу и совету да се издаду нови закони; тако исто има право представљати књазу злоупотребе, које је приметила у земаљској управи и о нарушењу устава, које би учиниле ма које власти. — У глави деветој говори се о цркви. На врху српске црквене управе стоји митрополит; владика може бити онолико, колико узтреба по броју становника. Унутрашња црквена управа припада митрополиту. Митрополита и владике може позвати књаз и државни совет да се саветују о црквеним пословима. Свака друга вера има право слободно извршивати своје богослужење по својим обредима и свака вера стоји под заштитом српске владе. Свако се лице заклиње по обредима своје вере. Приходи свештенства одређени су у засебној установи. У десетој глави о финанцији има два знатна чланка: по једноме чланку — Србија се не може задужити без одобрења књаза, совета и народне скупштине; по другоме чланку — не може се заводити царинарство у Србији између једног и другог округа. — У једанајестој глави садрже се опште народна права свакога Србина. Само природни или прирођени Србин може бити тутор, чиновник, члан општине, надзиратељ јавних или друштвених завода. Сваки туђински трговац, фабрикант, мајстор или земљо-

раденик вере хришћанске постаје српски грађански пошто проживи у Србији 7 година; а иностранци који су учинили услуге Србији постају српски грађани, пошто им књаз даде то право. Сви су Срби равни пред српским законима. Сваки Србин може постати државни чиновник. Кад су подједнако способни — Србину се пре даје званије, него ли иностранцу. Роб како ступи на српску земљу од оне је минуте слободан. Имање је свакога Србина, неприкосновено. Кад би чије приватно имање било необходно потребно за општу корист, господару се оно исплаћује по процени. Ни један Србин не може бити ослобођен од плаћања данка, нити од обвезе прављења мостова и путова. Сваки је Србин слободан од кулука, изузимајућ и грађења државних зграда, али овди влада плаћа за рад. Сваки је Србин дужан, на позив владе, да брани отачаство, ићи у редовну војску или у народну, од којих прва је стајаћа војска, а друга се позива у важним приликама. Сва се званична акта у Србији воде на српском језику. За тим се повторава чланак, о коме је говорено у беседи, да су опште шуме и насишта. — У дванајестој глави говори се о правима и и обвезама чиновника, и нема ништа особито; вредно је само споменути, да се давала половина пензије за 15 година безпрекорне службе, а потпуна за 25 година. — У тринајестој глави говори се, да, ради измене устава потребно је сазвати народну скупштину, на коју морају доћи најмање ³/₄ чланова и ²/₃ на то пристати. У последњој се глави говори, да у уставу књажевства Србије има 142 чланка и ступа у живот од 3 Фебруар. 1835 год. и државни совет уписује га у зборник закона. (165)

Овај устав на брзу руку написан, има у себи доста ствари, које су једна другој супротне. Дајући књазу право да поставља све чиновнике, он му закраћује да их мења или понижава у званију без сагласија државног совета, те тако је совет могао вазда постати заклон, где је сваки чиновник могао тражити заштите. Књазу није остављена никаква адмистративна власт, међу тим сваки је сеоски кмет имао исту власт: за Србе ондашње Србије то је морало бити чудновато. Сву управну државну радњу прогутао је совет, чији чланови, најмање четворица, морали се налазити непрестано код књаза, и код известних одношаја већих чиновника према Милошу, могли су постати његови вечити тужитељи: они су били стални на својим столицама и само им судила скупштина. Међутим пак устав склопи читаве мердевине друштвених стања: над простим сељаком стоји кмет, над кметом капетан, над капетаном сердар, над сердаром попечитељи и државни совет и над њима књаз. *Но књаз није*

могао ништа урадити без сагласија државног совета а у исто доба совет је могао радити све без кнеза. Исто тако, велики суд, није имао никакве важности у не — судским пословима, што му је пређе припадало: а државни совет у исто доба добије значај највишег, касационскога суда. Може се упитати, *какву власт није добио државни Совет?* у лицу његових чланова била је уједињена власт законодавна, извршна и судска: у њему су били и министри и судије, советници и администратори. Давидовић ограничавајући, оваким начином књажевску власт, поводио се по демократским начелима, која је врло јако поштовао. Али подчинивши совет и његова решења, народној скупштини, он је заборављао, да се скупштина једном или двапут у години скупљала и заседавала само по неколико дана; већином су чланови скупштине били људи прости, који се подају ласкању оних, који стоје више њих у власти, и државноме совету није било тешко задобити огроман утицај на њих тим пре, јер на ондашњим скупштинама још није било јединичних мишљења, већ су посланици свакога округа исказивали једно опште мишљење, а њихна су световања предводили сердари, који су били чиновници и подпуно зависили од државног совета, На тај начин устав није прекинуо борбу књажеву са вишим великашима, него јој давао још шире земљиште.

И због других узрока ова се борба није могла избећи. Књаз је имао истинских пријатеља у кругу другостепених чиновника и у самоме народу, који су много озбиљније гледали на потоњу буну, а не онако, како је на њу гледао Милош и приближени му советници. То се није мимоишло а да се не обелодани одма још на Сретенској скупштини. На овој скупштини, најважнији појав, после приступне књажеве беседе, било је не читање устава, који су примили без икаквог претресања и на верност коме се заклели сви почињући од књаза до последњег кмета, и то одма пошто је био прочитан, па није било најважније световање о путовању књажевом у Цариград, јер су чланови народње скупштине правце без икаквог околишења књазу рекли; „немој да идеш господару! пошљи боље једног свога сина или брата“; но најважније је било, што ни сам Милош није очекивао, неочекивана изјава народње мржње Стојану Симићу и његовим једномишљеницима. Неки окружни начелници, неверујући обећању Симићевом, како се клео књазу Милошу, спремали се да о томе говоре читавој скупштини. Такви су били: сердар соколског округа Јован Мићић, капетан из Уба — Павле Даниловић, руднички капетан Илија Поповић и капетан ваљевски, Јовица Милутиновић; уз њих је пристало много кметова и чланова скупштине. Кад је Милош дознао,

на шта се они спремају, он их је молио да одустану од своје намере. Али још нису били умукли гласови захтевајући, да кнез не иде у Цариград, кад гомила људи незадовољних Симићем приближи се узвишеном месту, на коме је седио Милош, опкољен најближим лицима, у броју којих је био и Симић, и одјекну речи, које изговори Даниловић: „Добро, господару! али злочинци, што су око тебе"...... Симић пребледи; Милош пак изненада отргнут од разговора о путовању у Цариград, и чувши речи капетанове, повиси свој говор и њиме приклопи говор капетанов, неостављајући пређашњи предмет разговора. Они, који су мрзили на Симића, гомилали су се око кнеза, старали се да изнова одпочну своју беседу, но Милош им непрестано сметао и погледом давао на знање, да умукну. Изјава народње мржње, противу заверника коју задржа сам кнез, наравно, није уништила ту мржњу и она се вазда могла распламтити како би се прва прилика појавила. (166)

Пре нег што ће бити распуштена скупштина неки скупштинари замоле кнеза Милоша, да им допусти, да му изјаве своја осећања љубави и оданости, за учињене толике услуге отачаству, и да обележе те заслуге неким свечаним знаком. Милош то одложи за други дан. На годину дана пређе Сретенске скупштине, на фебруарској скупштини било је решено, да се поднесе Милошу на дар за заслуге златна сабља окићена драгим камењем и златна чаша. По слици, коју је нацртао Гашпаровић (онај исти који је 1830 год. за неколико сахати снимио копију од мапе српских граница, коју су нацртали били руски инџинири), ове су обе ствари биле наручене у Бечу. На канији од сабље, скупоценим камењем биле су уписане ове речи: „Своме кнезу Милошу Обреновићу благодарна Србија." Оба ова поклона, била су стављена на гледање, како се скупила скупштина, у зданију великога суда. Тамо је била прочитана и одобрена адреса, коју је требало с овим даровима поднети кнезу. Фебруара 4 беше извршен овај обред на ономе месту, на ком се кроз два дана скупљала скупштина. Ономе месту, на ком је седио кнез Милош, а около стојала огромна гомила народа, приступе највећи српски чиновници, а међу њима Милета Радојковић, и поднесу му на јастуку од кадифе сабљу, чашу пуну вина, хљеб и со. За тим би прочитана адреса: „Ваше Височество, милостивјејши господару! Прими смо јуче из руку вашег височества устав књажевства Србије, којим се правитељство наше установљава, а у ком стоје и права свакога Србина. Сада видимо да се мера благостања нашег преиспуњује. Што је храбром мишицом вашом и ва-

шим дугим трудовима основано, то се мудрим и благотворним вашим установлењима сада диже и утврђује. Тако је саграђена велика бина, општих права српскога народа. Хатишерифи султански јесу дело неограниченог царског благоутробија и милосрдија једнога и покровитељство другога цара. Но зданије узајамнога права српскога, само је чедо вашег отачаствољубља, вашег правдољубља, ваше благодетелности, вашега ума, и ваших трудова, књаже и господару Милоше! Ми сад још и не знамо претсказати, како ће се зданије ово по времену распространити, колика ли ће полза од њега по Србију произаћи; но то знамо сви и разумевамо, да су нам слобода личности, безбедност имања и умереност данка, које сте нам јуче завели највеће благодејање, које је преблаги Бог могао излити преко вас на народ српски. Ми благодаримо за сва ова благодејања, која је творац преко вас на нас излио, благодаримо свиколици прво њему, на премилостивим царевима, а вас књаже молимо сви, и мали и велики, и у име наше и у име свега народа српскога у отоманском царству, с коленоприклонењем да само погледате на наша лица, пак ћете се уверити колика благодарност све нас обухвата. Ми не знамо речма изјавити те благодарности, но то знамо, да се сви, од најмањег до највећег у њој топимо, и да ће нас иста благодарност на веки питати и руководити у дужностима синовнога послушања и искрене преданости и непоколебиме верности к вама, књаже! к вашему наслједнику и к свој светлој вашој фамилији. Колико год су срца свију нас до сада куцала, за корист вашу и њихну, толико ће не избројено пута више куцати она од сад за славу и част вашу и њихну. Сматрајте књаже! у свима нама и у свему народу српском синове верне, верне и послушне! а, ако има ишто човеку свето на свету, и, ако му има ишто вечно, то знајте, да ми за најсветију и највечнију дужност нашу држимо бити и словом и делом вама благодарни! И, што нас је све до једнога највећма жао то је, што у простоти ума, језика и пера не знамо изразити те наше благодарности; што нам простота ума, језика и пера не допушта изразити, то нека вам накнади символ наших чуствовања, с којима сви опште народно подносимо Вашему Височеству три уздарја: со и хљеб, за со и хљеб, којим сте гостољубиво искупљивали и ранили и наше и туђе робље из ропства; сабљу за сабљу, којом сте Србију бранили; и чашу за чашу спасења и благостојања, којим сте нас јуче напојили. Примите милостивјејши господару и књаже, с оним усрдијем, с којим вам их ми подносимо; со и хљеб једите за со, коју сте дали искупљеноме нашем робљу; сабљу пашите и за даљу обрану рода свога; а чашу

испите ток наше благодарности онако, као што нас ви поите срећом премилог нам отачаства Србије! као што питају со и лебац душу човечију и тело, тако нек се пита душа ваша нашом верношћу и готовошћу к свакој услузи вама и вашима. Као што засењава очи људске камење, којим је сабља одбране обасута, тако да засењава одбрана којом сте ви господару Милоше! бранили род и отачаство своје, очи свију одбранитеља осталих народа. А, као што је тврдо камење, којим су сабља и чаша посуте, и као што оно ни од зуба времена, ни од удара људског не страда, тако тврдо да буде зданије које сте ви јуче подигли! као што краси символ наше благодарности рог изобиља, тако да прате свака срећа и свако изобиље вас, књаже! и сав светли дом ваш, и до најпознијих, и онолико година, колико капљица може стати у исту чашу. Како што се со и хљеб милују, тако и ми узајмно да се љубимо! а, као што се у чаши овој не раздваја капља од капље, тако да се не раздвајамо и ми од вас и од вашег светлог дома, ни ви ни ваш светли дом од нас на веки!“ Милош узме, одломи парче леба, умочи у со, поједе, отпије вина, и изговори депутирцима благодарну беседу, у којој између осталога вели: „Ми сви можемо грешити, и ја први, може бити, учинио сам много погрешака, могу још учинити; али су моје намере биле свагда чисте и управљене на благостање отачаства и свагда ће такве бити. Нека се лебац, који ја једем, и вино, које ја пијем, преокрене за мене у отров, ако ја игда хотимично нарушим обвезаности, које на мене налаже мој положај!“ Одговор Милошев би предусретнут општим усхићењем; Милоша подигну на руке и однесу у дворац.

Тог истога дана у скупштини су раздати печатани табаци, с напечатаним на њима имена првих 16 советника и 6 попечитеља српских; советници су титулирани „превосходителни“, а председник Совета и попечитељи „високопревосходителни.“ За попечитеље бише постављени: Аврам Петронијевић — иностраних дела, Димитрије Давидовић — унутрашњих дела, Тома Вучић — војничких дела, Алекса Симић — финанције, Тенка Стефановић — народне просвете и Лазар Тодоровић — правде. Књажевска канцеларија доби име — државна канцеларија, и писари у истој бише названи — државни секретари. ([167]) Да би таким сјајним титулама одговарала и спољашност би одређена и униформа. Најсрдачније се заузму око тога после Срби, који се доселили из Мађарске у кнежевину: до тог времена само они једни нису носили народње одело, због тога их називаху „швабама“; сада су на њих наличили и сви остали чиновници. У томе обзиру имало је доста велики утицај угледање на Влашку, где је

за време управе руског губернатора графа Палена, била уведена за чиновнике руска униформа. Српски чиновници нису хтели да изостану од својих суседа, па чак измисле (угледајући се на Русе) војничке чинове, који одговарају грађанским дужностима, усвоивши за људе војничке струке хаљине од чохе отворено-плаве боје са црвеним пришивкама и златним дугметима, а за чиновнике грађанске струке одело кестенове боје, са колиром од кадифе љубичасте боје, с отвореним црвеним крајевима; осим овог и једни су и други носили шпаде. Што се тиче војничких титула, оне су раздаване свима чиновницима.

Право раздавати чинове припадало је кнезу. Тако се разкопепири чиновничко частољубље, да се деси те Милош раздаде тако много титула и толико људи постави полковницима, мајорима, капетанима итд. да би толики број дејствителних чиновника био довољан за државу неколико пута већу, но што је била Србија. Како с тим чиновима није ишла никаква нарочита плата, онда такав лаки начин задовољити частољубце није наилазио ни на какве препоне, нити је обтерећивао народну касу; али то опет проузрокује страшну збрку у званичним пословима: често је титулирани капетан, по своме званичном послу, заповедао мајору или полковнику. Грађански пак чиновници сурвају Србију у другу несрећу: они се опколе *секретарима*, *архиварима*, *помоћницима и једних и других*, канцеларским слугама итд. писмено деловођење нарасте у висину и почне пунити архиве српских званичних места небројеним гомилама безкористних рпа артије. Милош се није противио ни тој чиновничкој зарази. Пређе није било потребно Милошу за управу над целом Србијом више од пет секретара, па и они су радили само до подне. Сада постане шест министара с њиховим канцеларијама; такве исте канцеларије заведу и окружни начелници. Како је административна струка сасвим зависила од совета, Милош и није могао да се одупре свој тој навали безкористног *новоувођења*. Сам Совет није потпуно одговарао својим дужностима; његове седнице нису доприносиле никакве стварне користи земљи и често су пролазиле у безконачним препиркама и личним зађевицама. Сами одношаји власти, различних струка, које не гледећи на то, што су у уставу тачно биле разграничене, у стварима у животу изукрштају се и заплету: час је кнез био представник законодавне власти, а државни Совет постајао власт извршна; час је испадало сасвим напротив. Различни попечитељи мешали се у послове различних струка; имајући под својом влашћу мноштво различних подчињених, нису знали на шта да их употребе, па су летили у новоувођења. Често они, који су заповедали, нису знали, шта преду-

земљу и раде њихови подчињени. *На место тога, да управа постане боља и бржа, српска управа постане одуговлаченија*, и у свој својој целини појави се мање сагласија, него-ли што је било пређе, кад су наредбе једнога Милоша извршивали неколико секретара. Народ не само да није потпуно разумевао ту збрку званичних одношаја, која се настани у његовој земљи, него је нису потпуно разумевали ни сами управници. Па како је сваки Србин могао сада да се тужи на сваку радњу, коју је држао да је злоупотреба или нарушење устава, то мало по мало почне се укорењавати у народу навика парничарења, која је угрожавала, да се развије и преокрене у живу рану и кугу друштвену. Живот чиновништва одвоји се од народњег живота и потече другим путом. Тако назване Швабе били су приљежни руководитељи невештих Србијанаца и помагали им да усвајају аустриске бирократске форме. Развије се сокачко живљење, ходање по канцеларијама, из којих по свршетку послова, навале у каване и у јавне булументе. Породичком живљењу чиновничком би нанешена одсудна пропаст. Све се ове промене одазвале и у народу. Сваки се позивао на личну слободу и већ се више није подчињао својим кметовима, како је то било пређе. Слободно уживање опште шуме и лугова повуче за собом непрестано намножење уштрба приватном имању. Поникну тражбине, због којих се морало трошити, издржање многобројних чиновника захтевало је значајне суме новаца. Те тако, на место добитака, које су очекивали од устава, добије се рђавих посљедица, које се нису исплаћивале маленим добитцима, скопчаним са новом управом. Људи, који су били хладнокрвнији и мудри, почну да показују на рђаве стране устава; и ако пређе нису били задовољни управом Милошевом, сада се појави њих много више, који су били незадовољни уставом и новим управницима, чије частољубље и саможивни рачуни навукоше на Србију сву ту несрећу.

Српски устав није само узбудио унутрашња неспоразумлења него још и спољна питања. Још онда, кад га је тек почео да пише Давидовић, Милош је често предлагао и себи и другима питање: Шта ће на рачун устава рећи Порта и Русија? и у двоумлењу говорио је Давидовићу „пази куме, да се у чему непотакнемо; ти сам знаш с ким ћемо имати посла". Но како Давидовић, тако и сви советници увераваху Милоша, да неће нико никакве пажње да обрати на свршавајућу се промену у Србији, јер је Србија самостална у унутрашњој управи. Кад је све било свршено, пошље књаз копију устава Михаилу Ђерману, који је овда био у Цариграду, па му препоручи да покаже тај препис Порти и руском посланству. Ђерман је био вешт човек и већ давно познат с руским

дипломатима, с тога се Милош и надао, да ће он умети боље, него-ли ико други ту ствар разјаснити Порти и руском посланству, ако они учине какво год питање. Но није се требало ни с ким објашњавати. У Цариграду већ су дознали шта се догодило у Србији, и то су дознали двојаким путем: Преко аустријске владе и из српских новина. Аустрија је прва ударила на ларму. Унутрашња самосталност Србије сасвим је подрољавала њезине намишљаје, што се тиче северних области Турске. Склоп самосталне управе у Србији бацао ју је у коловрт да се непојаве тражње таквог истог склопа у њезиним сопственим јужним областима. Држећи се верно, једном за свагда усвојеног начела, да не допушта у своме комшилуку никакве слободне установе, Аустрија је сматрала да јој је дужност, да се умеша у питање о уставу, у Србији. Она пошље званично захтевање Милошу, и у исто доба молбу Русији и Порти, да се уништи српски устав, да се утули још у почетку та варница, која је по њезиним речма, могла запалити читав пожар и побунити суседне са Србијом области. Руско министарство иностраних дела прими на знање аустријску објаву и реши се да пошље у Србију свога агента, који би могао на месту да испита узроке, који су изазвали овакав преврат у Србији. Порта, којој је по ослобођењу Србије било све једно, ма каква у њој била управа, и опет је била рада да се умеша у унутрашње српске послове, и то тим пре, што су јој Аустрија и Русија доказивале, да је неопходно потребно да се умеша. Ђерман је писао Милошу, да се Порта и Русија страшно једе се на нови устав и показују своје незадовољство противу књаза, који је допустио, да се он изда. „Склопила се у Србији партаја — говораху у Цариграду српским посланицима, — која, бог би је знао, чије је и какве је теорије прикупила и написала, па приморала књаза да се на исте подпише, а такве теорије не може трпити ни један двор, ког се срдачно тичу интереси Србије". Порта како је добила извештај од београдског паше о српском уставу, обрати се Милошу с питањем да јој објасни, какве су то промене, које си учиних у управи и захте, да се уништи устав, који се не подудара са основнима законима царевине, нити са склопом управе у другим њеним областима, па ни са уговорима, који постоје између Порте и Аустрије, и најзад, које се неподударају ни с политичким, друштвеним и административним [stanj]ем саме Србије. Милошу је добро дошло, да због мешања три д[во]ра уништи устав. Но сада се повратити у пређашње стање ствари, [ви]ше није се могло. Милош не уништи совет и попечитеље, но [од]узме — заповешћу од 17, Марта — оно значењи, које имађаху [по] уставу. Но совет који изгуби своју снагу и опет оста у народу

под именом државни совет. Чиновници, који су већ почели да раде, већином остану на својим местима, но готово безпослени, а то је још више обтерећивало њихове одношаје према књазу и народу. Сада непријатељи Милошеви похитају, да се користе тим расположењем и на све стране трубише, да је Милош погазио задату заклетву [167]).

Највећма пострада писац устава, Димитрије Давидовић, али не због дела, које је написао, већ због прекомерног хвалисања устава, књаза и народа, у свакоме броју новина, које издаваше, а тиме изношаше на видик европском новинарству тајне побуде догађаја, који се догодише у Србији. Да су шкодљиве такве похвале, које се сипаху у „Српским новинама јавио је књазу Милошу Берман из Цариграда. У след овога још 14 Марта добије Давидовић писмени прекор од књаза, што пише у новинама о свему, шта се год ради у Србији, што печата све наредбе нових управника, што опширно јавља о њиховој радњи и тиме показује, да је и сам био са онима, који су желили устав: из свега се овога види, било је речено у томе акту, да сте га и много желили и били у сагласију, премда и научним начином, са онима, који су желили конституцију; а потоме и печатате у вашим новинама без проматрања свакојака дела.“ Марта 16 изађе нова заповест, којом се одузимље од Давидовића уређивање новина и забрањује му се да у њима пише; новине бише предате Исаиловићу да издаје и уређује. За тим би и заповеђено да се сви комади устава покупе по Србији и да се запечате заједно са нераспроданим комадима. Таким начином први устав српски проживи тек месец и по дана. ([168]).

Како су ипак Србији били потребни закони, месеца Априла, Милош, живећи у Пожаревцу, одреди нову комисију, да склопи нови устав. Чланови те комисије бејаху: Аврам Петронијевић, Јокса Милосављевић, Алекса Симић, Ђорђе Протић, Јаков Живановић и Деспот Радичевић. Та комисија на брзу руку нацрта пројект новога устава и Милош га пошље у Цариград с Тодором Хербезом, који је и пређе био у саобраћају с руским дипломатима, и добро је говорио руски и турски, а Герману је заповедио да се врати у Србију Хербез јави Милошу из Цариграда, да је цар заштитник поставио барона Рикмана, ђенералнога кензула у Влашкој, за комесара у Србију, где ће уделовати у питању око устава, и јави да о последњем неће бити никакога преговора у Цариграду, догод се Рикман не позабави у Србији, и непошље своје мишљење о томе питању у Петроград. Уз то доби Милош од порте нов позив, у коме га позиваху да сам дође у Цариград. и јави се пред султана. Милош том при-

ликом није дуго одлагао свој пут. Он се поче усрдно припремати, и желећи да помрачи путовање влашких и молдавских кнежева, наручи у Бечу и Лајпцигу за се богато европско рухо, а за султана његову родбину, најважније чиновнике портине и оне који га љубазно дочекају, богате дарове. Пре но што ће се кренути на пут, он сазове о Петрову дану малу скупштину. Народни представници нису били противни одласку Милошеву, који им је објаснио, да се том приликом мора покоравати вољи султановој, и слушати савете Русије.

У то доба стиже глас да је барон Рикман пошао већ у Србију. Морамо признати, да избор барона у томе послу небејаше тако срећан. Срби су се и пређе жалили што им се нешиљу *прави*, чисти, Руси: Родофиникин, Бала, Недоба, Цукато, Орурк, Коцебу — ето то су имена на која је српско ухо навикла руска дипломатија. Сад опет беше Србима послат немачки барон, кога они по чувењу добро познаваху, да уделује у тако важноме послу, као што Срби сматраху питање о уставу. Због непрестаних односаја Влашке са Србијом, знађаху Срби за сукобе Рикмана са кнезом Александром Гико и из којих овај последњи неумеде изаћи са чашћу. Гласови о тим односајима долажаху до Милоша у увећаном облику, и он не упусти прилику да се не подсмеје барону. Непријатељи Милошеви, који стајаху у непрастаним сношајима са Рикманом, одма му саопштише како се Милош одазва о њему. Таким начином руски агент ишао је у Србију већ предубеђен спроћу њега књаза. Но он није био високог мишљења ни о самоме српском народу. Његово бављење у Влашкој није му могао улити добре појма о Румунима, па како су се ови још пре Срба стали ослобађати [illegible] турског јарма, то је барон држао да су ови последњи (Срби) [illegible] дивљији народ. Но он се жестоко варао: У румунским кнежевинама пред његовим очима стајаше вазда слика обичаја исквареных вековним господарењем фанариота и нагрђених позајмањем најхрђавијих страна европскога живота; недостаци српског народа били су са свим другојачији. Ту владаше патријархална простота живљења, нека суровост у обичајима и наравима и непримање свега онога што народ немишљаше да му је од користи. Румунско друштво није ни знало за препорођај, јер оно није било сачувало ни једну добру страну из основе старога живота; српско друштво бејаше далеко надмашније од румунскога тиме, што је имало та добра својства, па да их јављаху још свеједнако у првобитном облику. Влашкој су користили и дипломатски ширетлуци, на које се бејаху тако на[illegible] васпитаници фанариотски, и замашна обећања у којима је тешко

било надмашити турске управнике. Напротив Срби су баш и устајали спроћу таких управника, и радо су пристајали уза човека који их је умео подстаћи с добре стране.

Како му драго, но кад Милош доби глас да је се Рикман кренуо из Букурешта изађе предањ у Пожаревац где је преставника заштитничке државе очекивао дочек пун поштовања. 9 Јул. на српској граници дочека Хербез Рикмана. Но барон не обраћајући пажњу на дочек, који му је указао Милош, а желећи још из почетка да издура улогу посредника између књаза и старешина, захте да му се потанко да рачун о јануарским метежима и о узроцима, који су их покренули да се изда устав. Ево како описује сам Живавовић кога је Милош наместио да води преговоре са Рикманом, бављење тога руског агента у Пожаревцу. Барон Рикман потражи од књаза депутате за конференцију. Депутати беху: Јефрем Обреновић, Тодор Хербез, Паун Јанковић и ја. Ја замолих од књаза да ми да наставлење за ту конференцију; но он ми одговори, да и он сам незна шта мисли говорити барон, него ме упути да радимо како умемо. На тој конференцији сту на нас барон живу жеравицу; што смо начинили таке установе, које нигда не могу бити примљене за нашу земљу. Вели те су установе узете из Бог те пита каквих туђинских теорија, републиканских и на њих налик, и да је висока Порта а и двор који нас заштићује веома незадовољан, тако названим нашим уставом; нама није ни требало ништа ново заводити, већ да смо остали по староме; таком радњом вели сеје се семе револуционарско, које никад не доноси добра; но господар цар праштa нам све наше јануарске и фебруарске кривице само с тим, да књаз уништи све оно, што је у Фебруару било примљено. Моји другови ни да би писнули једну на то, већ сви ником поникнули. — Ја сам почињао нешто говорити, но како незнадох руски, запех. И ето тако се сврши наша конференција. Кад се вратисмо у канцеларију, сви бејасмо као покисли, осим Јефрема Обреновића, који дође међу старешине као са каквога триумфа, и узе им причати превелику радост, што је имао прилике да се увери да српски дипломата, то јест, ја, незна ни две унакрст: ама да је једну рекао! Та изненадна његова изјава мене веома зачуди, и ја погледах редом на старешине, ама они сви до једнога оборили очи у земљу; њихова лица бејаху мрачна и суморна. Затим ме одведе Давидовић на само и запита ме: Шта је било? Ја му испричах све. Тада ме он запита, што нисам говорио са бароном немачки, јер је барон Немац. Ја му одговорих да нисам смео, јер мишљах да Руси не мају воље да говоре са Србима немачки: а уз то остали моји дру-

гови, осим Хербеза, не знају говорити немачки. Давидовић ме охрабри да слободно говорим са бароном немачки, говорећи да и он тако ради кад га прилика нанесе на каквога руског Швабу".

Ма како да кратко излаже Живановић разговор барона Рикмана са српским депутатима, опет се види, да је у речима бароновим звонило неодобравање свега онога, што су Срби урадили у Јануару и Фебруару 1835. год. То се још боље види из оних речи Рикманових, које видимо у књизи Куниберовој. По сведоџби тога писца, који је писао по причању људи, који бејаху на састанку с бароном, овај је почео корити Србе, што су се као портини поданици, који су с помоћу Русије задобили нека права, усудили, да их злоупотребе, градећи за се устав као да су слободан народ; да њихов устав има у себи революционарска начела против којих су се Русија и Аустрија вазда бориле, и да се ни једна велика нација не би решила да усвоји та начела у својој радњи. Из тих се речи види да су руске дипломате добиле из Аустрије увећане извештаје о либералном карактеру српског устава, и да је осуђење Срба у тој прилици било од стране Русије нова жртва, тако званоме светом савезу. [169]).

„Ми саопшти смо и књазу, наставља Живановић своје казивање, резултат наше конференције. и књаз примети да он ни на који начин неће одустати од мисли о уставу; ако се г. Рикману недопада оно што смо ми написали, у два устава, то нека он каже, шта треба да буде у томе уставу; но сам устав мора остати, јер га је књаз већ једном признао и исповедио пред народом". У тим хладним врстама изражена је веома у кратко главна мисао Милошева; но није тешко погодити с каквим је осећањем говорио са советницима, о њиховом састанку са Рикманом. Сам Живановић ту додаје: „сви бејасмо тако расрђени да нам је крв била насела на очи."

Сутра дан барон Рикман, позва те исте депутате на нову конференцију. „Барон изпотекар понови своје јучерашње речи, и између осталога рече, да нам не треба никаквих новоувођења, да ми имамо кнежевску канцеларију и народни суд,— па шта би хтели више? Тада вели Живановић, ја помишљах, да ћу моћи почети говорити са њим немачки, па му рекох: одиста, ми имамо књажевску канцеларију и народни суд; но тај народни суд није ништа друго, по самоме називу своме, до *Nationalgericht*. — „Добро, рећи ће барон, ја знам да је то *Nationalgericht*". На то му стадох одговарати по немачки, да тај народни суд није ништа друго до место, где се суди народ, но народ нетреба судити само на једноме месту, но у многим, и у неколиким степенима суђења. А ако је његов круг власти само суди

то у њ не могу дођи друге стране управе као: страна политичка и економна, народнога здравља, војничких послова, школска и т. д.; не може ући у њ ни власт совета ни власт законодавна, као што је то до сада било, јер се суд мора бавити само судским пословима на уз то треба да му се обележи степен, други и трећи. За остале стране наравно требају особити одсеци и своја деловодства, јер свако правителство не треба да се бави само суђењем, оно треба да се бави још и финанцијом, просветом, полицијом и т. д., а осим тога треба још која саветујућа установа, како због најважнијих случаја извршне власти, тако и због законодавства. Што се тиче кнежевске канцеларије, то се она састоји из неколиких писара, који имају цигло ту дужност — да пишу кнежеве указе. Од свију тих писара, ја сам до данас најглавнији. Шта ми можемо учинити што би задовољило све потребе управе? Умемо ли ми и можемо ли издавати разноврсне заповести кад немамо друге дужности, ни другог права већ да безусловно вршимо књажевску вољу? и може ли књаз тако лако размотритв све запомести и издати их тако да народ буде њима задовољан? Ми молимо да његово превасходство само реши то. Барон нам опет примети да останемо при старом. Тада ја запитах: о којој старини говори? да ли о старини наших невадашњих краљева? Он одговори: не. Ја наставих: после наших краљева насташе владати Турци, но ми ту старину не можемо желити; он рече, да и он не мисли на њу. После турске владе говорио сам ја, била је Кара-Ђорђева; но он је непрестано војевао и није имао кад, да заведе и утврди какву му драго формалну управу. Он рече, да и на то не мисли. Оста дакле управа Милоша, ето овака кака је сад. Но нисмо се уверили да она не може да задовољи све. Нас се, додадох ја не тичу туђинске теорије; нама треба да установимо један сталан ред у пословању, издавању и вршењу закона, и самосталноме суђењу. Осим тога ми ваља да знамо шта је то наша земља; дакле нама треба да определимо Србију. Нама је преко потребно да знамо, чим се разликује наша земља од других земаља: Дакле требају нам знаци разликовања, т. ј. грб и барјак земаљски и народни. Треба да знамо ко треба да издаје а ко ли да извршује законе; дакле ваља да обележимо власт књажеву и права и повластице владајуће фамилије. Треба да скопчамо одношаје књаза са одношајима народовим, и цигло тиме да ујамчимо јавно право слободе, личности и имовине, дакле нама треба народна скупштина, која је од вајкада остала укорењена у обичајима српским, треба нам обележити круг њезине радње. Па онда ваше превосходителство може бити ви то боље од нас знате, да се једитом управом

тако ради, а да се не заврземо и непореметимо: изволите нам показати склоп таке управе по начину који ви мислите да ће удеснији бити; разуме се да ће већ изаћи другаче него да је склопљено из једне таке канцеларије, као што је код нас књажеска, и од једног народног суда, као што је код нас народни суд. — Барон је пажљиво и стрпељиво слушао све док сам ја говорио и признаде, да треба разне одсеке управе поделити међу различне дирекције, па од тих директора и њихових саветника начинити један земаљски совет, нека се књаз са тим советом саветује о законодавству, а да се ти закони врше, довољно ће бити да о томе води рачуна свака дирекција, која ће стајати под надзором и управом књаза; суђење треба да је самостално, а закони да ујамче право личности и имовине и т. п. Али што се тиче скупштине, опредељаја, одликујућих знакова и владаоца Србије, то, или је излишно, уколико је тај предмет већ разјашњен, или неприпада овде, уколико је то обележено у хатишерифима, од којих се ми несмемо уклањати. Ја му на то приметим, да је од преке потребе опредељај Србије, да се зна да је она кнежевина. Он одговори, да то сви знају. Ја му на то опет одговорих да у трактатима а тако исто и у хатишерифима не пише ништа о кнежевини већ само о Србији и српском народу, а ако Србија није кнежевина, онда нека се напише — шта је она? Он одговори, да нема никаквог наставлења о томе предмету. Ја му узех говорити о грбу и барјаку; он није држао да је то преко потребно. Ја приметих, ако хоћемо да водимо званичну преписку, нарочито што се тиче судских послова, онда нам је свакојако потребан земаљски грб; а ако хоћемо да нам трговина буде слободна, то онда без барјака на лађи неби ништа могло бити. Он рече, да останемо по старом. Ништа код нас нема старо, ја му рекох. Он одговори, да нема наставлења за то. Ја узех говорити о владајућој фамилији, о опредељају њеног значаја и повластица; он ми одговори, да о томо гласи у берату и хатишерифу. Ја приметих, да не може никога увредити ако ми то извадимо из хатишерифа; он ми опет рече, да и за то нема никаког наставлења. Ја му казах да треба обележити власт књажеву, како законодавну тако и извршну; а он рече, да и то неиде у устав као особити оделљак. Ја му рекох да ми несмемо ни бела зуба помолити, а то ли рећи народу, да се скупштина уништава; он одговори, да народне скупштине нема у хатишерифу, и да се ништа не може радити преко хатишерифа. Најзад, ја га стадох молити, да се мане те намере да поништи име устава, него нека дозволи да се макар какав му драго акт напише по његову совету, који би задовољио народне жеље, и да се

ове уставом, јер је то име пустило дубок корен у срцу на-
Пошто сврши смо и ту конференцију, која је била сретнија
шње, барон Рикман испрати нас са јасним знацима поверења
ања.
им је следовао састанак самога Милоша са руским агентом,
ћ само то вели, да је њихов разговор трајао само по са-
да се Милош вратио од њега у канцеларију веома зловољан.
саопштава у кратким цртама и сам разговор Милошев са
. Руски агенат почео је своју реч најжешће критикујући сву
илошеву у управи, давајући му на знање, да је он био сам
рок оних незадовољства, која су поникла у колу старешина
ке завере и јануарских догађаја. Он световаше Милоша да
доброј слози са незадовољницима, да им да највећа звања
ни Давидовића. Шта више, Кунибер тврди, да се Рикман
односаја Милошевих према његовој породици. Милош је
екоре слушао трпељиво, ма је лице његово очито казивало ко-
е труда стало, да се уздржи. У својим одговорима, Милош
ито држао тога, да је Порта даровала Србији самосталну
у управу, да је то и сама Русија признала и да је руски
кад га је он питао за савет у том послу, одговорио, да нико
самога књаза не може да зна потребе своје земље, нити да
рму управе, која ће бити од највеће користи за њу. На
га Милош је говорио да он не уме да сложи пређашње из-
е дипломатије, са тим тражњама, које је сад ређао Рикман,
ероватно имао на то надлежне наставе (упутства). Па зато,
дио са већом увереношћу, Милош замоли Рикмана да своје
зложи на писмено. Но Рикман нехтеде извршити ту жељу
књаза. Тада Милош одговори, да се он спрема да иде у Ца-
па с тога не може чинити никакве промене ни у склопу пра-
ни у самоме начину управе; рече, да ће се он о томе по-
ти са руским послаником у Цариграду, и да ће чекати већма
их извештаја од руског кабинета, због тако значајне ствари [170].
икман упутио Милоша на оне устмене примедбе које је казао
ићу.
се Милош врати у канцеларију, он позове к себи старе-
пред њима запита Живановића: „Шта си ти данас говорио
м?“ Живановић му одговори: „Ја сам искао упуства, од ваше
, а ви ми их нисте дали“, На то, Милош живо рече: „Ја
ворим о настављењу, већ о томе, шта си му ти данас го-
Ја сам о многоме које чему с њим говорио, рече Живановић,

то су чули и моји другови: дуго ће бити да све причам". Тада ће Милош рећи: „Мени Рикман вели, да си ти добро говорио, и да ти разумеш послове, па зато све што си с њим говорио на пиши овде". Милош сам даде Живановићу перо и хартију, и натера га да недангуби, него да одмах пише. Живановић узе и у кратко написа „Устав књажевства Сербије". Глава прва: опредељај Србије; глава друга — знаци којима се разликује Србија; глава трећа — владаоц Србије; глава четврта — унутрашња управа Србије, део први — совет, законодавно тело, део други — совет, законо извршно тело, подељено на дирекције, под којима стоје одговорне власти политичке, економне, судске, школске, како окружне, тако и среске, по степенима; глава пета — општа права лична и имовна; глава шеста — црква; глава седма — народна скупштина. „Док сам ја тоређао, вели Живановић, књаз је изјављивао радост пред старешинама, што је барон дозволио да се напише устав, веома задовољан са многим мојим мислима, и желио је да се прекине свако незадовољство. Све су се старешине томе обрадовале". По Живановићевом нацрту би склопљен проект новога устава, на коме су радили Живановић и Паун Јанковић; осим тога Давидовић је по предлогу Живановићевом написао једну главу о народној скупштини. Тај проект би поднешен Рикману. „Барон лако приста с нама, вели Живановић, на све осим оне главе у којој се говораше о опредељају Србије и њених разликујућих знацима, о владаоцу и о народној скупштини, о којој рече, да нема никака настављења. Књаз и старешине дизале су глас до небеса, доказујући, да се то никога не тиче што ће у устав ући и оне главе у којима се говори о опредељају Србије и њезиноме владаоцу: без скупштине грба и барјака, говораху они неможе бити ни устава. О скупштини говораху да су је имали још, док су и под турцима били, говораху, да је она вечита народна установа, а о барјаку су говориди да и жене, када иду на реку да перу рубље, праве барјаке од махрама. После дуге препирке барон приста, да се те главе о којима је било спора напишу на посе на једном листу кога се он обећа да ће поднети царском министарству да размотри. Уз то барон је захтевао да се име државнога совета замени „управитељним," а „Народни суд" да се зове „великим судом" и да значи оно исто што и апелационі.

Тим се сврши званична порука Рикманова, Милош посла по њему кратко писмо Несељроди, у коме му јављаше о сретном свршетку својих преговора са бароном, о току којих ће га много опширније сам барон известити, остављаше сав посао на свима познату милост царску, и јављаше му да полази у Цариград да се пријави султану.

Но Купибер вели, да се барон Рикман није зауставио само на преговорима о уставу, него да је, пре но што ће отићи из Србије, тражио да се састане са старешинама народним, што и би, са Милошевим допуштењем у касарни. На томе састанку барон је питао грозним гласом старешине да му се изјасне, како су смеле подићи оружје против свога књаза? Давидовић у име старешина одговори, да су усташи желили да добију неке реформе, које су у ондашњим приликама биле веома потребне за Србију, реформе које би могле тачније установити положај чиновника и ујамчити грађанима њихова лична и имовна права, но да ни један бунтовник није смерао на то, да убије или отме власт од Милоша нити да прави међу собне борбе. После Давидовића барон је слушао свакога старешину на по се, који исповедаху сва своја незадовољства, и истинска и измишљена. Пошто их је барон све саслушао он рече, да се само тако могу надати на заштиту цара господара, ако остану верни својим обвезама према Порти и Русији: но ако небуду верни, то не само што ће цар од њих дићи руке, него ће се шта више сјединити с портом да их примора на послушност. Затим се дотаче махна у српској управи, и сваки је разумео, да се то тицаше Милоша, који већ небејаше ту. Затим се он обрну на ону страну, где је стајао Давидовић хтејући тим да покаже да се речи које ће сад говорити тичу Давидовића, и додаде, да у Србији има усијаних глава, које проповедају револуционарска начела и које су слепо предане оним државама, које се држе тих начела, с тога, говораше барон треба пазити строго на таква лица, којима он светује да се узму на ум, и да не навлаче на се гњев Русије, који може имати за њих веома лоше последице. При крају барон световаше старешине да остану на миру, и да се старају да загладе погрешке, које су већ једном учинили; затим увераваше да никога неће ни глава заболети због тога што је уделово у прошлим смутњама. Пре него штоће се барон кренути на пут, из Пожаревца он је имао још неколико састанка са онима, који бејаху по најненезадовољнији са Милошем, што је Симићу и његовој братији уливало велике наде да ће их Русија подпомоћи у њиховој борби са Милошем.

19. Јул. Милош и барон Рикман одоше из Пожаревца, први у Цариград, други у Букурешт. Милош оде сухим покрај Дунава до Видина, праћен многим члановима своје породице, грађанским и војничким чиновницима и кметовима. У Неготини га дочека Осман-паша, управник Ада-кале, син онога Сулимана, који је 1815. год. натерао Милоша да устане на оружје. Не гледајући на то што је Милош победио његова оца, он опет није мрзио на српскога књаза, јер му је

овај, познавајући његово мучно стање, много пута новцем припомого. Није чудо што је Осман пољубио Милоша у скут његове хаљине, небојећи се да ће тим увредити самољубље Турака; Милош загрли пашу, и поздрави га као да му је брат. Приближујући се Ада-калу Милош би поздрављен пуцњавом из топова. На обали Дунавској беше припремљена богата част, и за обедом Осман наздрави у част српскога књаза, и на ту здравицу, из тврдиње одјекну нов пуцањ топова. У Видину, где управник бејаше знаменити Ага-паша Хусејин, који је ишао на руку да се истребе јаничари, очекиваше Милоша нова гозба. Хусеину, који се је од простог низама узнео на таку високу власт веома је се допадао предузимљиви Милош који од простог марвеног трговца поста српски књаз. Он је пре године дана већ имао прилике да дочека књагињу Љубицу са њеном децом; сад није ништа жалио само да што раскошније дочека Милоша. На граници пашалука дочека Милоша свечана стража. На градској капији у Видину Милоша поздрави Ћаја-паша са читавим полком војске и свирком. По улицама су врвили Турци и хришћани. Местном владици и хришћанским старешинама би такође дозвољено да дочекају Милоша и да га поздраве. Сам Хусеин дочека Милоша на чардаку свога двора и у дворани за дочек упозна га са својим доглавницима. Два дана гостише се Милош и Хусеин, који бејаше велики поклоник европских новоувођења и „љубитељ" француског и маџарског вина. Милошу је много користовао састанак са Хусеином за то, што га је овај, познавајући добро све обичаје султанског двора, умео добро посаветовати, како треба да ради у Цариграду, и дао му је да за то време станује у своме двору иза вароши на обалама Босфора, па шта више и свога благајника, да му буде на руци за сво то време његова бављења у Цариграду. Из Видина Милош се крену Дунавом у Рушчук, где свештенству и старешинама хришћанским такође би дозвољено да поздраве Милоша. Рушчуком је управљао Ибрахим-паша, стари познаник Милошев, који је имао ш њим посла док је био у Београду као Ћаја-паша, за време Абдул-Раима. Они се састадоше у Разграду и сву драгу ноћ преседише сећајућих се оних успомена што им остави Србија, кроз седмогодишње њихово познанство; готово сва свита Милошева бејаше лично позната Рушчукскоме паши. Тако исто тржанствен дочек ишчекиваше Милоша у Варни. Тамо је био пуковник султанове гарде Ћамил-беј, који бејаше послан овамо да допрати Милоша, од Варне до престолнице, и званични пароброд који ће га возити по Црноме мору. За целог свог путовања Милош је се био решио да се махне економисања, које се у потоње доба јако у њему развило било, па зато га још више Турци узношаху. Но Милош је

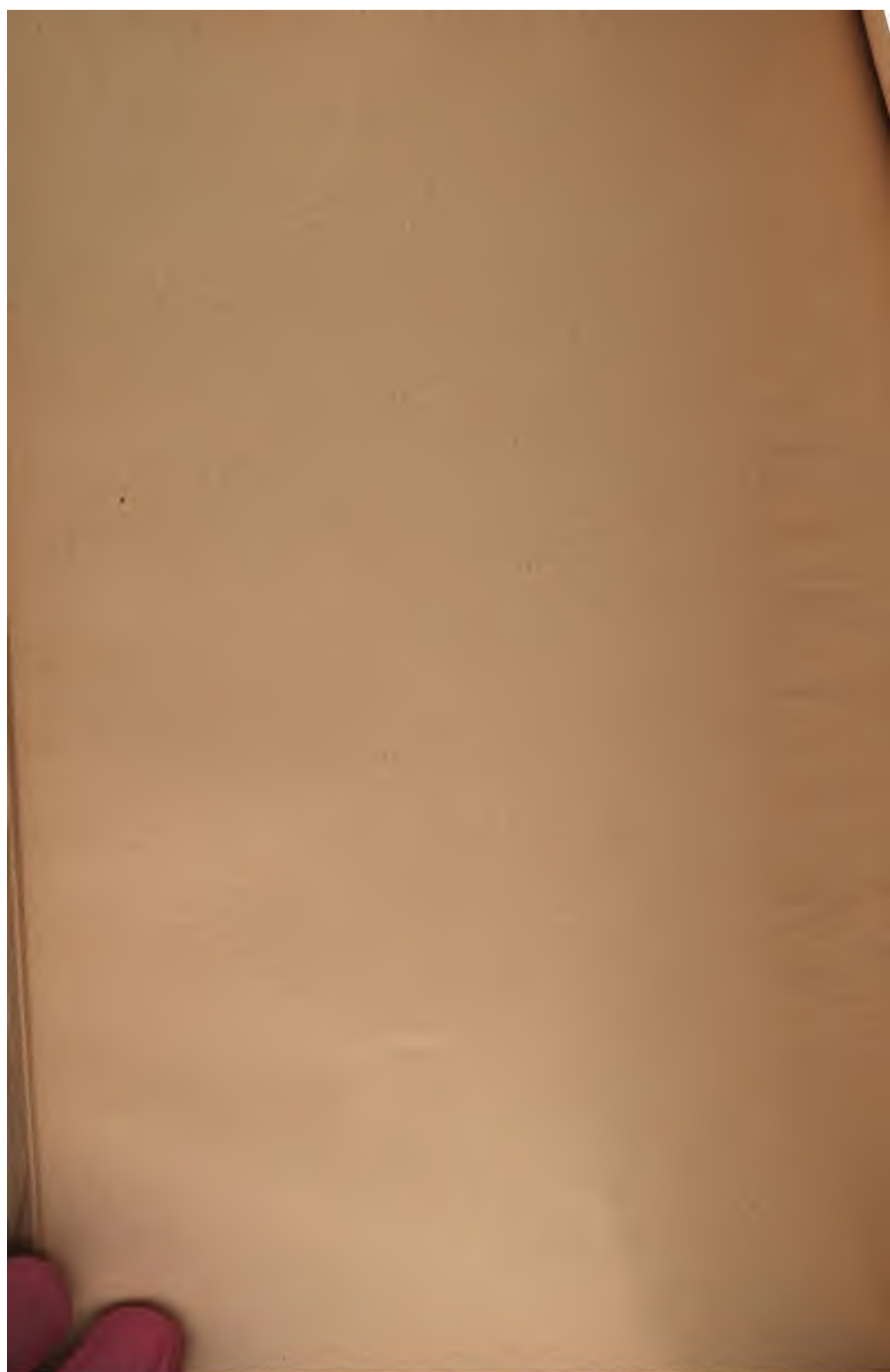

висило од тога у колико ће извршиоци књажевских заповести бити снисходни према раденицима и Вучић, који је настојавао на грађењу општинских зграда у Београду, гледао је свакојако да народу додија тај посао. Он је нагонио раденике да падају од умора, био је тојагом оне, који би од рада, сустали, изговарајући се пред кметонма који су доводили народ на рад да он мора бити тако строг, због непрестаних налога Милошевих да се тако са њима поступа. Као Вучић радиле су још и неке поресчије. Долазећи сваке год. 23 Апр и 26 Окт. у села, они су тражили одмах да се плате 3 талира у сребру; ако пореска глава није имала, поресчије би узеле и продале природне производе, оцењујући по ћефу. На жалбе народа, они одговораху само: „Књаз хоће сребро." А међу тим тај начин узимања порезе, био је сасвим противан обећањима Милошевим, која је он толико пута исказивао пред скупштином. Забрана да се несме играти у карте, како по механама и крчмама, и забрана да се несме носити оружје, што беше од старина обичај народов — изазва тако исто жестока порицања од стране незадовољника. Најзад у договору са советом, књаз одреди комисију, да попише све земље удесне за обрађивање, а тако исто и паше и забране и сву насеобу Србије. Пошто се наставлење састави, чланови те комисије морали су поделити између себе срезове, и латити се да изврше поруке које су им дате, а начелници срезова и окружија морали су да им свакојако помажу у послу. Но народ није помоћу скупштине, дознао шта се хоће тиме, него се страшно узбуни, чим се комисија лати посла, јер сумњаше да то није какав каишарски посао. Милошеви непријатељи једва дочекаше ту прилику, па одмах стадоше проносити глас да Милош смера ударити порезу на свако добро. Народ нехтеде казивати тој комисији о својој имовини, а на неким местима долазио је и до очитог противљења. Милош мораде уставити извршене своје заповести и комисија се врати у Крагујевац несвршивши ништа. ([175])

Положај Милоша постајаше све тежи и тежи. И ако је имао у рукама неограничену власт, опет није могао управљати народом и земљом. *Извршиоци* воље његове, били су *први непријатељи* његови; у фамилији и ближим сродницима он не нађе подпору себи. Књагиња Љубица изодавна није била на лепо с Милошем, но она је умела владати собом, и сакривала је да је с њим незадовољна, и ако је имала много повода. Још 1821 године Милош приближи к себи једну послужницу Љубичину, Петрију. Раздражена књагиња убије своју супарницу баш у онај тренутак кад је она поправљала завесу на прозорима, обрнута плећима к њој. За тај случај чекаху већ књагињу спремљени коњи и сапутници. Кад Љубица уби Петрију она измакне

из Крагујевца; Милош пошље за њом у потеру Вучића, но овај се није баш тако журио да изврши заповест књажеву, и Љубица се спасе гњева мужевљева. После тога другови Милошеви силно настану да га помире са женом. Милош дозволи Љубици да се врати тек онда, кад она роди сина. Доцније је књагина имала много пута повода праведним тужбама на неверност мужевљу. Разуме се да и то што је Милош у Цариграду купио две Черкескиње, није могло да сачува добре одношаје између књаза и његове жене. Од то доба, од како јој деца стадоше расти Љубица је се више занимала њима но интересима књажевим. Она је ретко живила с њим у једној вароши, и тек у којекаким сјајним приликама, показиваху се обоје. Милошев брат, Јефрем, који је имао велику фамилију, такође није особито марио за књаза и више се бринуо за своје интересе него за опште послове Обреновићеве фамилије. Други брат Милошев Јован био је човек тих и миран, и није се мешао у ствари. (176)

На скоро се и агенти европских држава, који су се почели од 1836 год. досељавати у Београд, здружише са онима, што се мешаху у унутрашње послове у Србији. Прво дође аустријски конзул, Антон Михановић, родом Хрват. Аустрија је одавна желела да има свога агента у Србији, јер број њених поданика, који су живили у тој земљи, и били с њом у свези са трговачким одношајима, био је већ велики. Но још су важније биле за њу, друштвене политичке свезе са Србијом. Ни на једну суседну државу није брзо напредовање Србије имало таког уплива као на Аустрију, или боље рећи на њене мађарске провинције. Готово је сва јужна Мађарска насељена Србима. Сваки успех Милошев осетљиво се опажаше на расположају умова у средини њиховој. Пограничне аустријске власти, непрестано добијаху заповести из Беча, да обрате велику пажњу на српскога књаза, и српску владу. Титула књаза и светлости коју је Бечки двор признао званично Милошу, и крст гвоздене круне I-га реда који беше Милошу послат, доказиваше већ, да је Аустрија појмила, онај значај и онај уплив који је Србија могла имати у средини јужних Словена. Но Аустрија, баш као и Русија, није слала за дуго свога агента у Београд, бојећи се да се и друге државе не угледају на њу. Но кад је дознала, да је Милош, за време свога бављења у Цариграду, настајао на томе да се у Београду допусти живити агентима иностраних држава, и да су Енглеска и Француска прве изјавиле своје жеље да имају таке агенте, онда се и Аустрија не затезаше дуже, и 3 Септембра 18[illegible] год. Милош прими у свечаној аудијенцији цесаро-краљевскога конзула. Аудијенција је била изван вароши у конаку Топчидерском, и

Милош је послао у Београд по конзула своја кола. Антон Михановић предајући књазу своје пуномоћије говорио је оваку беседу хрватским наречијем: „Пресветли књаже! преславни господару! Назначен, по милости цесара и краља, мога пресветлога господара, за конзула у садашњој славној држави, ја сам веома желио да добијем част да са највећим поштовањем предам Вашој Светлости берат султана, писмо великога везира, и писмо најсветлијега кнеза Метерниха и г. Штирмера, а тако да се са највећим поштовањем поклоним Вашем Светлом лицу. Уверавам Вашу Светлост да би велика срећа за ме била, а може цару господару веома пријатно било, кад би ви, преславни књаже, установом овога конзулства, видили нов знак царског поштовања, с којим он вазда прима Ваше дружевно и правдољубиво суседство. И одиста, свагда је главна и јединита жеља мога пресветлога императора била та, да узајмни договори и услови мира, како до сад тако и од сада остану свети, да на основу њихову сваки интереси обе сплемене земље цветају у средини непрестанога мира, напретка и изобиља. Но кад ми је пало у част, да уверим Вашу Светлост у тој истинској царској жељи, и да се трудим, колико ми силе допоклие буду да потврдим то, онда ми дозволите пресветли господару мој, да Вам искрено, *по нашем* кажем: ја сам Хрват и радујем се и охолим се тиме, што сам постављен за првог царског конзула у средини тога храброга народа, и у ону славну земљу које је мир, језик и слава мени сродно, и код јединитог нашега књаза Илирскога племена.“ (177)

Таким начином Аустрија је се користила прва том приликом да може имати свога конзула у Србији, и послала је тамо човека који би могао доказати не само како његов господар поштује српскога књаза, већ како је и његов народ једнога племена са српским народом. Аустрија као држава, у којој се врше сви званични послови на немачком језику ипак није послала у Београд ни Немца ни Италијанца, ни Маџара већ Јужног славенина. Друга држава, које политичке свезе са Србијом бејаху претежније од аустријских, још једнако није имала свога сталнога преставника у Београду, а агенти, које је она од времена на време слала, бејаху махом туђинскога порекла. Другови су Милошеви говорили, да он није био узрок тога, што Русија није имала свога конзула у Београду: он је још за време своје преписке са бароном Строгановим молио, да му се пошље руски агенат; но његова жеља не беше испуњена и руски кабинет дознавао је о томе шта се ради по Србији или преко свога посланика у Цариграду, или преко свога конзула у Букурешту, и што је још црње — по

кашто преко те исте Аустрије а од времена Фебруарскога устава преко унутрашњих непријатеља Милошевих. Руски кабинет није држао свога агента у Београду за то, што је ограничавао своју радњу са Србијом заштитом, и до 1835 год. није се ни једном мешао у њене унутрашње послове. Но пре или после морало је се изаћи из тога положаја. Тиме, што је Русија узела да заштићава народ, а не књаза, тиме је баш и обвезала се да брани права првога (народа) не само од спољних већ и од унутрашњих претензија. Она је могла у свако време изаћи као судија, по чијем му драго позиву, ако је само тај позив био основан на народним жељама. Милош од своје стране поставши књаз и без Русије, није подозревао да дипломатски агенат заштитнице државе може контролисати његову радњу. Препирући се са старешинама, Милош није никако мислио, да ће они наћи потпоре у Русији; још је мање веровао у народни савез ш њима. Но у томе случају он је се у неколико варао. Читав низ „громких“ „красноречивих“ беседа начичканих свакојаким обећањима, које је писао Давидовић, а које су тек у име књажево читане на скупштинама, сакриваху од Милоша истински смисао његових одношаја према народу. Излазећи пред скупштине у сјајној паради, пред неколико народних представника, Милош је варао сам себе свечаном спољашношћу, и није ни подозревао како су пријемљиво земљиште могли наћи у народној маси унутрашњи непријатељи његови, који су се старали у исто време да нађу ослонца у Русији.

Руски кабинет, који није био особитога агента поставио у Србији, сети се ње по оним тужбама које је Протић био послао, и по достављању Симићевом из Букарешта. Петроградско министарство, неодговараше више од године на оно питање, које је Милош предложио Рикману какав би склоп управо желела Русија да види утврђен у Србији? одазове се тек на крају 1836 год. и то незваничним путем. Живановић у својим „записскама“ вели да је то било овако: „Кад се Милош вратио из Цариграда кући, он је чекао одговоре из Петрограда, но одговора не би. Дође и 1836. год. и опет никако одговора. Тада књаз написа своме агенту Михајилу Ђерману у Букарешт да запита барона Рикмана: шта би од нашег посла? Ђерман одговори да барон нема никаква извештаја. Тек на крају 1836 год. дође од Ђермана малено парче хартије, на по табака, савијено, француским језиком написано. Ђерман јављаше да му је ту хартију предао барон Рикман са заповешћу да је пошље књазу, да по њој напише устав. Е шта сад да се ради! Та хартија без датума, без подписа, без печата, на француском језику, под именом „базис за Српски устав“. У

томе „базису" испрва је се говорило о Совету, затим о унутрашњој управи, па онда о финансији, па онда о правосуђу, и најзад о просвети, с тим предлогом, да она заједно са штампаром буде подчињена свештенству. Узгред бејаше поменуто да политички део не може ући у устав, него само административни: о скупштини ни речи. Ево га тај базис од речи до речи:

„Царски двор прави подпуну разлику између оба дела, из којих се састоји пројект устава; између дела политичког и дела административног. Што се тиче првога дела, министарство је нашло за сходно да га одбаци сасвим, јер су повластице, које у том одношају има Србија, довољно утврђене трактатима и ферманима портиним, па дакле није потребе да се изнова потврђује уставом, који се тиче унутрашње управе. И по томе је воља министарства да се пројект ограничи само на установе, које се тичу цигло административног дела. Царско министарство на томе основноме принципу (начелу) написало је оваки основ по коме ће се саставити и пројект устава: 1). Совет управе: определити његов склоп и обвезе и круг радње његових чланова. 2). Унутрашња управа: изложити број и величину округа, определити обвезе начелника (пуковника и капетана), који ће управљати окрузима; обележити међе њихове власти над местним становницима, побринути се у колико се може, да се набаве средства која ће осигурати становнике од сваких злоупотреба од стране власти, које су над њима постављене. 3). Финансија: определити тачно стање годишњих прихода и трошкова у управи, а тако исто и суму новаца који се дају на издржавање књаза и његове фамилије; изложити сваковрсне приходе, определити суму порезе, која да се разреже правично, а сагласно са земаљским обичајима, тако да не буде тешко онима који плаћају; определити разлику између опште и личне сопствености, определити како ће се управљати земаљским приходима, и како ће се по закону користовати општинском имаовином; право сопствености, да се не определује другаче већ не рушењем никаквих права, ни обичаја који је дотле трајао; најтачније ујамчити, да ни један Србин није дужан ни у каквом случају, никакој земаљској власти давати порез природним производима или одрађивањем изузимајући бдржавање друмова, грађења мостова и општинских зграда; да никакав други њихов лични труд, па ни на правитељствене потребе, несме ненаплаћен остати; најзад узаконити основна начела слободне трговине, коју је формално прогласила Акерманска конвенција, и побринути се о срествима, којима ће се становницима земље ујамчити користовање слободном трговином и охрана од свакојаких монопола. 4). Правосуђе: определити круг

радње судова различних степена по обичном земаљском закону, но сагласно са општом организацијом; постарати се да се напише грађански и кривични законик, и устав о суђењу основан на обичајима српским. 5). Богослужење и народна просвета: старати се да се одржи грчка православна црква, настојавати да се она не повреди као владајућа вера; управу над школама подвргнути надзору црквенских власти, а тако исто и цензуру и земаљску печатњу; подићи болнице и друге заводе на општу корист, као што је већ зато ударила основ Акерманска конвенција.

„Така су општа начела која по зрелом „расужденију" даје царско министарство и која ће моћи поднети за основу српскоме уставу".

Није тешко определити значај тога „базиса": руско министарство желело је да огради Српски народ од свак< новоувођења, која би ишла у рачун само властима, и од увлачења туђинштине, која се неби слагала са народним обичајима; при том старало се да збрише оне остатке турског господарства, који су још издисали то под видом кулука, то под видом не одговорне власти местних чиновника; најзад изгледаше као да се старало да свеже нови устав унутрашње управе у Србији са својим пређашњим договорима с Портом. Накратко рећи, „базис" не само да није рушио права која је Србија задобила, не само што је под своје закриље узимао интересе народне, но није противуречио члануцима који томе одговарају у фебруарском уставу; зато је он најпоузданије отклонио новоувођења, која је хтео унети Давидовић у српски живот; а тако исто подкопавао је наде Милошеве, које се тичу големог развића и опредељаја политичких права како Србије, тако и њега самога кад се упореди са хатишерифима, и може бити, унеколико га је вређао својом формом. Ово се види и из даљих речи Живановићевих. „Задивљен тим књаз написа Герману, да сам лично дође у Србију и да да потанко извешће о тој ствари. Герман дође у Пожаревац и рече књазу, да је цар заштитник незадовољан и књазом и бароном Рикманом због њихових неумесних објасњења у Пожаревцу. Цар неће никакав устав да даде Србији, о чему је настојавао испрва и барон Рикман. Но сад, кад се очито види да је то књазу немило, цар господар држи да је потребно да допусти да се напише земаљски устав, како се неби могло рећи, да цар неће да је у Србији ред — но он немисли да да онакав устав, какав је написан био пређе, и на који је био пристао барон Рикман, већ он хоће устав на овоме базису, који се слаже са хатишерифом. Књаз на то рече: „дакле устав у коме се ништа не збори о грбу и барјаку Србије, па ни о народним скупштинама? А, јели тако? одкуд ти то Германе знаш? Јели ти

што о томе говорио барон Рикман?" — Он ми није ништа говорио одговори Герман, но ми је дао само ево овај лист, да вам га предам, те да по њему напишете устав; све остало мени су казивали остали Руси који живе у Букурешту". „Шта ћемо сад да радимо, мој Германе?" — питао је кназ. „Ви сте сами криви, говорио је Герман; зашто се нисте покорили Рикману, кад вам је он казао, да остане. по староме, и да се устав уништи; ви сте сами ватрено настојавали на томе да се устав напише". — „Нисам знао шта ћу и како ћу, па сам зато тако и урадио; но што би би, али шта ћемо сада да радимо?" питао је кназ. „Ја мислим рече Герман, ништа друго, до оно, што смо требали онда да урадимо, Пишите Несељроду, да сте тек сад увидели како је спасоносан она савет, који вам је дао заштитнички двор прекобарона Рикмана; пишите да сте се манули те жеље да пишете устав, и да ће те управљати без устава." — Тада кназ, кога речи Германове поколебаше, заповеди мени, да напишем тако писмо г. Несељроду. Ја приметих кнэзу, да ја неделим мишлење са Германом. „А како ти о томе мислиш?" запита ме он. Ја му одговорих: „ми треба да смо доследни, и кад смо онда били за устав, када је Рикман био против њега; то још много мање можемо бити против устава сад, када нам га одобрава заштитнички двор." — „Па шта ћемо да радимо? говораше кназ: зар да пишем устав без чланка *о скупштини* и других чланака?" — Ја не знам у овај мах све, што ћемо да радимо; но тако писмо, као што хоће Герман, пе треба никако да пишемо." Сад они обојица дрекну на ме: „а, ето од куда бивају код нас све смутње! Од куда ли ти учевни људи црпе своје мисли? Давидовић нас упропасти својим измишљотинама, а гле сад, и овај хоће то исто, а овамо није ништа до прост писарчић, који само треба да пише оно што му се заповеди. Док су писари слушали кназа, дотле је и било добро, дотле је и милостиви цар — заштитник био задовољан и са кнэзом и са пословима; но од како стадоше ти брзоплети „расуждавати," од то доба све црње и горе! „А ти додаде кназ, да си одмах написао онако писмо: од моје стране, а не од твоје." Сетих се речи барона Рикмана, узех на ум да ме није нико позвао за учитеља, и да одиста нисам ништа друго него писар, који мора да врши заповести кнажеве, с тога устанем, и одем у канцеларију где сам и написао онако писмо."

Зашто се баш управо тако одма Милош мануо мисли о уставу, може се у неколико видити из података, које приопштава Кунибер о пошиљању руског „базиса" за устав. Руска влада, није хтела ни да се

покаже, као да жели да се меша у унутрашње послове у Србији; с тога и сам „базис“ би послан само као савет, кога су непрестане молбе Милошеве изазвале. Но из тих савета Милош је видео да Русија дели управу Србије између њега и чланова совета, према којима је он био као први међу једнакима. Познавајући боље, од свију руских дипломата, како су према њему разположене старешине, он није могао а да не предвиди да ће оне пре или после узети превагу над њим, тим више што о народној скупштини, која би могла бити не само посредник, већ и судија између књаза и советника, није било ни речи у руском пројекту. Такав положај књаза била би така промена, која би из корена преобразила живот Србије; јер више од 20 година Србија је расла и развијала се под искључном влашћу Милошевом. Од стране руске дипломатије била је несмотрена *погрешка* то, што је уклонила народну скупштину од послова, јер то је противуречило свима историјским предањима и обичајима српскога народа. Но та погрешка беше изазвана једно због потраживања унутрашњих непријатеља Милошевих, који су се бринули само за се, и своји џеп; а с друге стране можемо је растумачити још и оним карактером, који је руска политика добила од времена Бечкога конгреса, кад је само служила за охрану туђег спокојства, и стрепећи пред сваким појавом народнога удела у управу, па ма то било у којој му драго земљи. У то време, та погрешка сведочила је, како је кратког вида била руска политика: Кад је имала више вере у Совет, који беше састављен из неколико чланова, који се никако немењаху и који бејаху постављени за цела живота, него у књаза, који се више или мање ослањаше на народну наклоност, онда каквим је јемством осигуравала себе и Србију у томе, да и они саможивци које је онда заштићавала, неће покидати своје свезе и с њом, као и са Милошем, којима је се тако исто лако одрећи руске заштите, као што им је лако било ступати у свезу са Турском, па чак и са Аустријом? Руска дипломатија замахивала је мачем оштрим с обадве стране, и не прође пет година, па јој тај исти мач зададе дубоке ране. ([178])

Милош неприми руски „базис,“ шта више одрече се и од устава. Разуме се, да му то непријатељи нису ставили у заслугу, а међу тим број њихов непрестано је растао. У почетку 1837 године Милош се завади са Аврамом Стојковићем, који је имао чувену титулу силистара т. ј. хазнадара књаза Милоша. И ако је доспео до таког звања, он изнајпре није ништа друго био, до само први слуга Милошев, а због читавог реда услуга, које је он указао своме господару, задобио је његово пуно поверење. У таком његовом положају

тешко је могло бити, а да нема завидљиваца: њега су окривљивали, као да има безгранични уплив на књаза, и да он на зло употребљује његову поверљивост. Сви су знали да је он стекао много новаца, које је што више остављао на страну. Мало по мало и Стојковића стану оцрњивати пред Милошем, обраћајући његову пажњу на разне сумњиве поступке силистарове. Милош дуго није веровао у та опадања; но скоро му већ досадише и он, желећи тим да докаже, да не стоји ни под чијим упливом, постави Стојковића за срезкога капетана. Тек што оде Стојковић из Крагујевца, а то поврве његови непријатељи, да изнесу пред Милоша јасне доказе непоштеног владања некадашњег силистара. Милош мораде наредити, да се прегледа кућа Стојковића, где одиста би нађено много књажевих ствари и новаца: скупа беше нађено на 30.000 дуката. Они што беху око Милоша узавреше на Стојковића, и узеше корети књаза, што је се поверавао такоме човеку. Милош заповеди да се отму његове ствари од Стојковића, но њега постави за надзорника свога конака у Пожаревцу. Стојковић, озлојеђен против Милоша, стаде га црнити. Милош заповеди те му ударе 25 батина, и да га под суд због крађе. Наједанпут се Стојковић промени, и узе хвалити Милоша због његове умерености; но то је био само ширетлук којим он гледаше да завара месну власт, којој беше наређено да мотри на Стојковића да неби побегао из Србије. Тим ширетлуком достигне Стојковић своју цељ и побегне најпре у Видин па оданде у Влашку. Кад дође у Букурешт, где је већ био Симић и Протић он стаде причати о Милошу таке ствари, које неби човек ни усну снио; зановеташе као да Милош мисли да се начини царем целога Истока, да он пакосно гледа на рускога цара и руске министре, и као да се стара како ће да се отресе једном те руске заштите. Он причаше чудне ствари и из приватнога живота Милошева. Наскоро стаде прикупљати око себе бегунце из Србије, Бугарске и Босне, и хвалисаше се пред свима, да смера продрети у Србију и убити Милоша. Он је о својој намери говорио тако јавно да за њу дозна и Милош, који подмити другове Стојковићеве те га примаме на границу српску, под изговором, да се договарају са својим једномисленицима, па га предаду у руке Милошевих људи. Стојковића отерају у Крагујевац и не издадоше га румунској влади која за то протестоваше. Врховноме суду би наређено да прегледа радњу „бившег“ силистара.

У то доба посла Инглеска у Србију свога агента, пуковника Ђорђа Хоџеса. Он је био послат правце да буде код Милоша, чим је Инглеска хтела да покаже, да она признаје српскоме књазу право,

да може ступити у преговоре са иностраним државама, не тражећи да му то [illegible] Порта. Та намера једне од најмоћнијих држава европских, уливаше Милошу још више уверења и у своју снагу, и у своја права. Поштујући услугу Енглеске, Милош даде Хоцесу да живи у оном делу здања, куд је био ђумрук, а кад се увери како му је тамо неудобно, тада он настани енглескога конзула у кући, која скоро беше одређена за државни Совет, јер је за све то време био совет још једнако у Крагујевцу. На личном састанку Милош дочека Хоцеса најсрдачније. У томе дочеку огледаше се не само жеља да се зближи са Енглеском, већ и лично поштовање према Хоцесу, који је и нехотице уливао поштовања према себи у свакоме, који га је само знао, својим лепим, мужаственим обликом, својим ведрим и пријатним лицем, гипкошћу и лакоћом свога кретања. Осим тога пуковник беше задобио славе у Португалији бијући се за Дон Педра на челу британских легиона, и ту славу његову пронесоше по свеколикој Јевропи инглески новинари. Из први мах Милош и Хоцес ретко се састајаху, а то зато, што нису имали човека који би био толмач њихов и коме би се Милош смео поверити. Осим тога, Милоша задржаваху и они око њега, који се бојаху да се једном за свагда непрекине свеза између Русије и српскога књаза, ако се овај пода обећанима која долажаху из Инглеске. Велика препрека која стајаше на путу и недаваше да се Хоцес зближи са Милошем и његовим старешинама беше релиђиозна разлика, јер Срби у то време неповерљиво сматраху свакога онога, који као и они, не исповеда православну веру. Но помоћу Кунибера и Јакова Живановића, Хоцес и Милош зближише се мало по мало. Инглески конзул тим се више могао допасти Милошу, јер дознавши о борби његовој са старешинама и како ове подпомаже Русија, он се стараше да осигура и утврди Милоша у његовим плановима против Русије и у томе, да неограничено влада. У томе је Хоцес вршио општу задаћу лондонског кабинета, који је свакојако гледао да подкопа уплив Русије не само на Србију, већ у опште и на све хришћане у Турској.

Међу противницима Милошевим беху махом људи који су водили борбу са књазем за устав, и нигда неби пристали уза Симића или Протића, кад би се ови одважили да изнесу на видик да је сва цељ њихове радње у томе, да се Милош одрече књажеске власти, или да га прогнају из Србије. Са људима, који бејаху са том умереном партијом стајаше у дотицају и брат Милошев Јефрем. Одавно је он већ охладнио према књазу, и сад противници Милошеви виђоше да је згодна прилика да привуку Јоврема уза се. Тома Вучић лати се тога

посла. Они му стадоше уливати у главу, да би он сам могао дођи на место Милоша да влада, па онда да преда књажеску власт своме сину. Сујетан брат Милошев радо је слушао таке ласкаве речи. Вучић је још већма облетао око Јефрема Обреновића; јер је видео да ће старешине лакше доспети до своје жељене цељи, ако буде са њима брат књажев; он је предвиђао да ће тако лакше приволети руску владу да стане одсудно радити против Милоша. Па онда, кад би Милош пао, онда би им лако било да поставе место њега човека, који би како је само њима једним обвезан што је постао књаз, наравно пристао да све ради како они хоћеју. Јефрем, држећи много на се ни помишљао није, да је обвезан био само Милошу, што је добио толикога значаја; њему није ни на крај памети било, да ће се и његов уплив умањити ако Милош падне. Он падне у клопку, коју му је наместио Вучић, и наскоро његова кућа у Веограду постане збориште оних људи, који су незадовољни са књазем. Јефрем раскину сваку свезу са онима, који су гледали да га за време управе на прави пут. Врата куће Јефремове бејаху затворена од таких људи. Он, користујући се својом титулом београдског губернатора, ступи у дотицај са Јусуф-пашом, и овај се мало по мало стаде уплетати у планове, које су скројили Симић, Протић и Вучић. Најзад, један догађај који се присно тицаше кућних односаја Јефремових, распали његову мржњу на брата. Трећа ћерка Јефремова — прве две су већ биле удате — лепа Анка, допадне се аустријскоме конзулу Михановићу. Њени васпитачи бејаху: аустријски Србин Димитрије Тирол познати књижевник и историк онога доба, и његова жена Христина. Анка бејаше веома даровита, умиљата карактера и добра срца. До Тиролова доласка Анка бејаше најбоља девојка међу тадашњим српкињама, које су остале верне народним обичајима и предањима. Но под упливом нове своје наставнице, она брзо прими све спољне знаке европске образованости и поста необично сујетна. И ако је Михановић био човек у годинама, опет је Анка била вољна да пође за њ, јер јој бејаше веома мило и ласкаво, да буде жена цесаро-краљевскога конзула. Тирол и Тироловица веома су ишли на руку Михановићу у тој женидби. Но Јефрем морао је по обичају, да моли Милоша да он дозволи да му се кћи уда. Милошу се уопште недопадаше, што се његове ћерке и синовице удају за аустријске поданике и он недаде да се Анка венча са Михановићем. Он је још то више признавао да има права да се меша у тај посо, што Јефрем није могао да да прилична мираза својој ћери, без Милошеве помоћи. Шта више и књагиња Љубица долазећи Јефрему, много пута понав-

љаше да би желела да види Анку венчану са природним Србином: она је при томе говорила, да на њене ћерке, које су поудаване у Маџарску, нико и не осврће главе, а да су се удале у отаџбини својој, оне би биле највиђеније, и прве међу најодабранијим српкињама. Те речи чињаху се Јефрему да су само завист. А Анка мислећи о браку са Михановићем, већ је сматрала како ће бити велика госпођа код двора аустријског цесара, и говораше свима, да се пре неће никако удати, него поћи за Србина.

Та малена фамилијарна драма, имала је те последице, што је се Михановић, који непрестано долазаше у кућу Јефремову, и који се бејаше врло зближио са његовом фамилиом, упознао са плановима Милошевих противника. Од то доба и он ступи у њихово коло.

Но најјасније је од свију сваћао ток целе интриге, која се плела противу Милоша, пуковник Хоџес, коме, не имајући никака друга званична посла, неостаде ништа друго до да прати оно, што се догађа око њега. Хоџес, који је имао потанко наставлење од инглескога посланика у Цариграду, лорда Понсонби, који од инглескога конзула у Влашкој добијаше најтачније извештаје о сплеткама Симића и Протића, и најзад преко својих властитих агената он се убеди да је опасност која грози Милошу далеко опаснија, него што мисли и сам књаз. Хоџес је знао готово свакога поименце, који је био против Милоша у самој Србији; за њега небејаше тајна, ни шуровање Михановића, Јефрема и Вучића; но он је држао да је Русија главни покретач те целе завере, — Русија, чији интереси бејаху сасвим противни интересима Инглеске. Хоџес је добро познавао и онај значај, и углед који имађаше Србија међу осталим јужним Славенима, он је појмао, да је тај значај био оваплоћен у Милошу и да је тесно скопчан са његовим именом; па је с тога свакојако гледао, да одбије Милоша од Русије и Аустрије. Хоџес, на једноме своме састанку са Милошем у лето 1837 године, рече књазу, да му Инглеска нигда неће одрећи своју заштиту, и да неће допустити ни једној држави да се меша у његову унутрашњу управу у Србији. Сутра дан Милош посла Хоџесу Кунибера са оваким питањем; каким услугама може њему припомоћи у помоћ Инглеска, ако дође до тога? У колико се он може ослонити на њезину припомоћ? и како му може бити од користи она држава, која је тако удаљена од Србије? Хоџес му на то одговори, да је се Инглеска решила да призна Србији сва њезина права политичка, и да недопусти ни Порти ни Русији да се меша у њене унутрашње послове, ни да јој намеће систему управе, неодговара интересима српским. Што се тиче сретства, којима

би Инглеска натерала да се поштује њен глас за Србију, Хоцес је говорио, да је Инглеска толико пута указивала помоћ и удаљенијим од ње покрајинама, него што је Србија; даље говорио је да је зато довољан цигло њен наравствен уплив, коме у свако време може притећи упомоћ и материална сила. Једини услов, под којим инглеска влада обећава своју потпору Милошу тај је: да књаз мора остати веран оним обвезама и оним одношајима који су га везивали са отоманском царевином, да чува интересе Високе Порте, као своје, и да сматра да му је сваки онај непријатељ који се стара посредно или непосредно да зада удар целини или независности те царевине. На то му Кунибер одговори да се Инглеска и Порта могу слободно ослонити на то, да ће Милош остати веран султану, ако се само узпоштују она права, и оне повластице, које су поклоњене Србији; даље говораше, да је и књаз и народ задовољан са оним политичким положајем, који има Србија, и да је и Милош, а тако и сви они који су му одани, далеко од те празне маште да створе југославенску царевину; да су они потпуно у то уверени, да од револуције нема никаква добра, и да би Србија можда, кад би прешла у другу си стему управе престала бити и она полунезависна кнежевина, као што је сад; и напоследку да је једито сретство да Срби остану верни Порти и чак да се помаже Србији, може бити тачно чување оних добитака, који су јој признати хатишерифима 1830 и 1833 год, а да не подкопава Турска Србију, као што то ради од некога времена Јусиф-паша. Кад је Милош саслушао речи Куниберове, он је опет остао при своме пређашњем убеђењу, да Инглеска неће имати довољно сретства, а може бити и добре воље да га подпомогне у борби са Русијом у опасноме часу. Он је говорио да му је веома тешко да дође у онако зависан од Русије положај у коме се находе књажеви влашки и молдавски: но у исто доба он је признавао, да баш и ако се одцепи од Русије, да ће се морати опет подвргнути — или Инглеској или другој којој држави, то је све једно; најзад гласови који непрестано стизаху из Цариграда, непрестано га утврђаваше у томе, да је руски уплив на Порту у то доба био силнији него уплив Инглеске и Француске.

Милош не даваше одсечна одговора Хоцесу, него чекаше како ће ствари даље тећи. На сваком новом састанку са инглеским консулом, Милош је држао код себе каквога српског чиновника, који је био највише одан Русији, и сав разговор са Хоцесом беше ограничен на новинарска извешћа, или питања из опште политике. Но у то време Милош поручи Куниберу да одржи тајне сношаје са Хоцесом.

У осталом, њих на скоро опазе старешине које се скупљаху у Јефремовој кући, па покушаше да преко Михановића уклоне Кунибера из Србије. Аустријски конзул заузме се живо око тога, и посла Милошу ноту, у којој називаше Кунибера старим карбонаром који је протеран из своје отаџбине; окривљаваше га као да он стоји у свези са угарским завереницима, и умишљајима против Аустрије, да је својим изразима вређао аустријску владу, па и самога цесара, и потвараше да је он у опште био конзулу препрека којом му је сметао да ради своју дужност. На основу тог окривљења, Михановић је захтевао да Милош уклони Кунибера из Србије. Милош саопшти ту ноту самоме Куниберу, пред Вучићем, и када се Кунибер узе бранити од потварања аустријскога конзула, Милош се обрну Вучићу и рече, да се поступци Михановића даље не могу подносити, и да ће се он тужити на њ у Беч, и молити да га удале из Србије; а Куниберу заповеди да оде к Михановићу, и да га у име његово запита, на чему је основано његово окривљавање, и ко му је дао податке, по којима је он могао склопити таку тужбу. Између аустријскога конзула и књажевога доктора, деси се занимљива сцена (призор). Кунибер предавајући Михановићу питање Милошево, предаде му и свој пасош, на коме беше потписан маркиз Гропало, сардински министар у Цариграду, који доказиваше да Кунибер није био политички изгнаник. Михановић охоло одговори, да он није никоме дужан давати одговора ни о својој радњи, ни о сресствима којима добавља разне податке; чудио се, што се Кунибер није обраћао њему за заштиту, на коју је имао право као сардински поданик, и изводио је из тога закључак, да Кунибер ни у длаку не поштује Аустрију. Књажев доктор, увређен наглошћу царскога конзула, овако му одговори: „ако сматрате мржњу спрам Аустрије за преступ, онда у томе нисам крив само ја један, већ и сви моји саотечественици; но за таке преступе не казне закони моје отаџбине.“ Они се растадоше, веома расрђени један на другог. Излазећи из куће, у којој беше аустријски конзулат, Кунибер срете секретара земунскога ђенерала, и објасни му за што је био код Михановића. Земунски чиновник умири Кунибера, говорећи, да ђенерал већ зна за неумесне захтеве конзулове. Милош замоли бечки кабинет, да позове Михановића натраг, а њему самоме посла овакy поруку, да од сада прекида сваку свезу с њим и да ће му његове хартије, не прочитане натраг повратити. Завада књаза са Михановићем, изазвала је у Јефрему ново незадовољство противу брата. ([illegible])

Међу тим непријатељи књажеви нису дремали. Ђорђе Протић продре у Русију и даде цару Николи, баш кад је био маневар у ва-

внесенском логору, жалбу на Милоша. Књажева радња и поступци бејаху исписани најцрњим бојама. Он је молио руског цара, у име својих саотечественика, да учини једном крај несносном деспотизму српскога књаза. На ту тужбу Протић доби одговор, да ће цар учинити помоћ Србима само тако, ако му се поднесе молба са надлежним бројем потписа, који би служили за израз народнога гласа. Протић се врати у Букарешт, где је и Стојан Симић добио оваки исти одговор од руског конзула. Није лако било сакупити таке потписе. Завереници не могоше се никако поверити пошти, а опасно је било због тога ићи у Србију. Одлучише да одпочну од Јеврема, јер би једно његово име могло замевити много потписа: кад се сам брат жали на његов деспотизам, онда како је осталом простом свету? А међу тим у кућу Јефремову, тако се много сакупљали људи, незадовољни књазем, да се тамо најлакше могао накупити довољан број потписа. Но кад би се и тај услов извршио, онда је ваљало сачувати још један, а то је, дати тужбу са свима званичним правилима. Скоро пред тим у Оршави, пограничној вароши аустријској, би заведено руско вицеконзулство, коме поглавита беше дужност да мотри на Србију; ту намисле незадовољници Милошеви, да се најпре обрате, са својом тужбом. Најпре хтедоше послати своју тужбу преко канцеларије Михановићеве, који је био спреман да послужи Јефрему својим печатом; но за тим се предомислише, јер се бојаху да се не распечати пакет (завежљај) у земунском карантину. Најзад, би утврђено, да Јефрем Обреновић и Тома Вучић сами оду у Аустрију и лично се састану са оршавским конзулом Ђерасимом Вашченком. Но сад је било тешко добити пасош од Милоша, кад овај бејаше већ тврдо уверен да се против њега склопила завера. Милош се није имао чега бојати нове вреве од стране оних људи, који не бејаху задовољни њиме; та клика бејаше већ позната целој Србији. Он је могао бити чак уверен, да је у за њ га не само народ, него и већи број његових чиновника. То јасно доказиваше скупштина, која је била 30 Маја те године. Тој скупштини бејаше поднешено да расмотри нове законе о правилном устројству села и сеоских ограда, о земљорадњи и скотоводству, о разрезивању обичног данка, о регуларној војсци и праву да се носи оружје; о завођењу школског и болничког фонда, о пошиљању младих Срба у Саксонију да се науче рударству, о марљивом похођењу цркве и смањењу празничних дана, који су били неправилно уведени и т. д. Пошто је скупштина потврдила законе, које јој је књаз поднео, она му предаде адресу, у којој му захваљиваше, и у којој бејаше написано и ово: „ми смо под вашом вла-

дом постали сретни; слушајући ваше мудре и отачаске наредбе, ми смо задобили оно, што сад имамо; ваше су установе вазда доносиле нам благодетне плодове, што посведочавамо не само ми, већ и странци. Ми молимо Вашу Светлост, да законе које сте нам поднели вршите ви сами, како знате, на корист нашега народа."

Затим скупштинари позивајући се на беседу Милошеву овако му одговорише на његове речи, које бејаше изговорио у беседи, и у којима излагаше како се народ тужи на тешке порезе: „Ваше срце испуњено жељом да народ буде срећан, и да му је добро, морало је бити јако ожалошћено, кад је чуло о таким изјавама незадовољства; но, ми вас уверавамо господару, да ми ништа незнамо за ту повику и незадовољство. Ми је ни од кога ни смо чули, а и да смо чули, не би дали да се та повика шири, јер знамо да су је само неразборити и неваљали људи могли ширити. То су могле блебетати само пијанице, које не избивају из механа. Ми свечано уверавамо Вашу Светлост, да ћемо распространаваче таких речи, ако их, по несрећи где буде, не само протерати из наше средине, него ћемо их одма и власти предати." Под том адресом бејаше се подписало 177 људи. Код такве изјаве, Милош или је морао сматрати свеколике народне представнике као гадне притваралице, или је имао право да свечано објави рускоме цару, да су све оне старешине што се туже на њ пусти клеветници, који се старају само за свој цеп. Једва ли се можемо двоумити, која је од те две крајности била ближа истини.[180])

У таким приликама Јефрем Обреновић и Тома Вучић стадоше молити Милоша да их пусти на минералне воде у Мехадију (у Банату) близу Оршаве: један да одведе своју болесну жену, а други да се сам лечи. Милош се није дуго колебао, и заповеди да се изда пасош његовим непријатељима. Но он је огледао, да се преко оданих му људи, помири са братом и да га задржи у Србији; али сва његова труда, оста узалудна. Јефрем са својом фамилиом, и Вучић, кренуше се из Београда и пређоше на аустријску обалу. Како се је Јефрем скоро пре тога био одрекао свију својих „звања" и титула, то у његову пасошу, он бејаше назван само српски баштинар. Он се тужио и за то. Због тога Михановић „визирајући" му пасош напише својом вcase руком све титуле, које је Јефрем пре тога имао, и аустријска власт указа свеколике знаке поштовања Милошевом брату, док се овај бавио у Земуну, где је на Карантину морао пробавити неколико дана.

Још се није ни свршио рок бављења у земунском Карантину Јефремов и Вучићев, кад пуковник Хоџес доби извештај да ће скоро

дође у Србију руски агенат. Он се пожури да преко Кунибера јави о томе Милошу. Он позва Кунибера к себи у конзулат, и готово га силом натера да иде у Крагујевац, где је онда боравио Милош; да му је нешто то Кунибер одрекао био, Хоџес је намеравао да сам иде књазу, а Кунибера да поведе као толмача. Кунибер уступи наредби Хоџесовој, и одмах, истог дана, отпутова из Београда са поруком — да саопшти Милошу: 1., да је инглески конзул добио извештај из поузданих извора, да ће у Новембру бити послат у Србију руски агенат с том цељу, да *подигне демонстрацију противу Милоша*, па да га или натера да се одрече од књажевског достојанства, или да тако ограничи његову власт, да од ње остане само гола сенка; 2., да су непријатељи Милошеви много већи и силнији, него што он мисли, да они сваки дан добијају све нове и нове привржденике и да непријатељи његови, негледећи на народњу љубав к Милошу и на султанову заштиту, што још није ни ни најмање поклизло, Милошеви непријатељи могу још и успети у својим интригама, ако им он не покварн радњу још за времена и не попусти у нечему од своје стране; 3., да је Јусуф-паша изодавна предан његовим непријатељима, јер је послан у Београд с том цељи, да помаже њихове умишљаје, и да многи чланови дивана гледају да подстрекну султана против Милоша. Тим гласовима Хоџес придодаде, да нема других срестава којима ће се ослабити непријатељи Милошеви, него да се одма обнародује устав земаљски на овим начелима: 1., Да једном за свагда нареди, да народ не ради никакви други посао, осим тај, да крчи друмове, изузимајући оних случајева кад народ сам добровољно понуди своје услуге; 2., објавити неприкосновеност (светињу) приватне собствености, којом може сваки располагати како хоће и како уме, да је може поклонити, променити, заветовати и т. д. Овде је Хоџес навијао на то, да се забрани очевима фамилија да продају своје куће и да немогу узимати на рачун њих ни од кога новаца, хтео је да отац сво имање остави по смрти једном само сину, а не свима, и да се сво имање, ако наследнице остану само кћери, подели на равне делове између њих и синоваца и хтео је да задржи још неке остатке старинског обичајног права у Србији за које је вазда био Милош; 3., објавити неприкосновеност личности и објавити да се ни један Србин, изузимајући најважније преступе, не сме ухапсити без написте заповести од стране судске власти, да ухапшено лице буде одмах извештено зашто је ухапшено; да се сасвим уништи онај обичај, којим се осуђени удараше на муке док не призна, и да нико не може бити телесно кажњен без непосредне и опредељене за-

повести судске власти; 4. објавити да је трговина сасма слободна и да стоји под заштитом и надзором државне управе. Тиме, што је Хоџес, показивао на та четири услова, као на најнужнији основ државнога устава Србије, тим је он баш показао, да врло верно разуме оне слабе стране у управи Милошевој, које су куражиле и снажиле његове непријатеље. Тек под изговором својих више или мање правичних тужаба, могла се је партаја незадовољничка надати, не само да увећа власт чланова државнога совета, него и да умножи број својих привржееника, после пак реформи тужбе су морале престати. Хоџес, показујући на промене у животу српскога народа, што се тиче самога склопа управе, световао је Милошу да задржи народну скупштину, која ће прегледати државне доходе и трошкове, која ће ударати порезу, а такође му предлагао, да оснује стално веће под именом сената или синода, па да за ту установу сам књаз бира чланове који се неће никако мењати, осим председника и секретара. Такав управни склоп предлагаше Хоџес књазу, као своје лично мњење, но четири основе за државни устав изнесаше он, као услове који се не могу никако изоставити; као услове, које док Милош не изврши, неможе бити говора о заштити Велико британије Србији и Милошу, против Портине мржње и Руских потраживања. Хоџес је био тога мнења да књаз, примајући те услове одузима од Порте и Русије прилику да се мешају у унутрашње српске послове; задовољава праведне жеље народње и лишава своје непријатеље могућности, ако би и даље продужили своје сплетке, да се изговарају да све што раде, раде у име обштега добра, а себи задобија право да гони нарушиоце општега мира свом строгошћу закона. Осим тих објасњења Кунибер је морао да преда Милошу савет Хоџеса, а то је, да књаз још једном покуша да отргне брата свога од незадовољничке партаје. Но опет сва та световања Хоџесова бејаху усмена, и ма да је се инглески консул клео да су истинита и верна, он непристаде да их пренесе на хартију и захтеваше од Кунибера да његове преговоре са Милошем чува у тајности.

Кунибер оде из Београда, чудећи се, од куд је могао дознати Хоџес да се руски агент спрема да дође у Србију; но знајући да су реформе које предлагаше Хоџес могле одиста умирити Србију, те се спремаше да и сам наговара Милоша да их прими. Сутра дан се је био већ у Крагујевцу, и провуче се у књажев конак да га нико не опази. Милош пребледи кад угледа свога доктора јер помисли, да се није што зло десило његовој породици; Кунибер га замоли да од

у другу собу. Ту му он саопшти све савете Хоџесове, који учинише на Милоша голем утисак. Он је веровао да инглески конзул има извештаје из поузданих извора. Милош то више приста уза њ, јер је у потоње доба и сам стао увиђати да треба учинити оне уступке које му је и сам Хоџес световао. Но једно задржаваше Милоша, а то је: тешкоћа да се напише какав му драго устав. После оне недаће које претрпе устав Давидовићев, он је био пуно уверен да брљање писара, који бејаху онда његови секретари, једва-ли се могаше применити на ондашње стање и потребе Србије. Само једно име устав, њега је већ узнемиривало. Он није имао ни оне мајсторије, ни стрпљења које се потребује имати да се управља једном земљом у сагласију са ма каквом установом, која је имала таку исту врховну власт какву и он имао, и бојао се да ће његов сопствени значај морати клонути. Милош, који се бејаше родио и одрастао под турском владом, који је двадесет година неограничено руковао интересима народа и васколике земље, сматрао је, ако се ма и најмање ограниче његова права, да су тим већ и порушена. Он није могао ни да замисли какав ће наступити његов положај ако установи сенат; он није могао да појми, како ће да дели власт са људима, које је махом он сам узвисио. Па зато он преко Кунибера одговори Хоџесу, да ће обнародовати указ, у коме ће она четир услова, која је он предлагао, објавити као основна начела управе српске; а што се тиче сената, то он још не увиђа да је потребан да се установи. На то Кунибер рече, да ће пре или после, на основу 3-ћег и 19-ог чланка у хатишерифу 1830 год. од њега захтети да заведе сенат, и натераће га да га прими из руку непријатеља, а међутим он га сад може сам начинити на таком начелу, које ће бити по њега по најнеопасније: он може назначити за чланове све команданте око њега, све среске капетане, чланове суда, четири војена управника и више свештенство; из таког неопредељеног броја сенатора, књаз је могао по својој увиђавности избирати неке да за време заседавају у сенату, па их онда по потреби могао замењивати другима, остављајући њих у сенатском звању. Кад би се сенат тако удесио, онда би књаз избегао незгоде опасног супарништва од стране сенатора који су за цела живота постављени у своја звања и уједно задовољио би оба чланка у хатишерифу 1830 год. у коме се у 3-ћем чланку заповеда књазу да влада земљом у слози са скупом старешина а 19-ти објављује да се ни један члан сената неможе збацити или заменити другим, ако само није окривљен ма у каквом преступу противу порте или противу српских закона. Убеђен тим објашњавањем Милош је већ био вољан не само да установи сенат, него да изда устав, па мо-

ну намеру да ће да их подигне противу Порте, чим она дође у шкрипац, с том цељу, да оснује голему славенску царевину, која неће ни од кога зависити; тврдили су, да он стоји непрестано у тајним дотицајима са босанским и албанским незадовољницима, да их непрестано пострекава да се буне у оба краја, и да им је давао новчану помоћ. За тим подсетише и на оних 250.000 гроша које је 1830 године послао Милош Мустафи-паши Албанскоме, но које ухвати паша Нишки. Даље тврђаху, да је Милош добро живио са Али пашом Видинћем, напоменуше од 1827 год. дарове Али Бeју и заступање албанских војвода после њихове пропасти. Даље су тврдили, да је Милош чак био у дотицају са Мисирским пашом, и да је с њим уговарао да удари на престолницу царевине, са две стране, и да објави своју самосталност. Казиваху како он често нарушава последње хатишерифе, и како прима хришћане из суседних крајева Турске, који су често долазили у Србију без икакве посла; окривљиваху га, да он жестоко поступа са београдским Турцима, којима он токор се не допушташе да обрађују своје њиве које су имали у околини града; окривљиваху га у томе што он свакојаке буне у земљи утишава *сам, а не са пашом*, као што то гласи хатишериф, дакле да не врши ни тај услов. И најзад, да он као вазал портин нигда није давао заштите ни једноме Турчину. Сва та потварања доказиваху они догађајима, које изношаху у варљивој светлости. Непријатељи српскога књаза, морали су да се одрекну од сваког патриотског осећања, које лежи на срцу сваком честитом Србину, па да се реше на то, да окриве свога књаза пред Портом тиме, што он усрдно дочекује хришћане и браћу своју што бегуне од зулума турских чиновника, да га окриве што подиже народну војску, и што предпоставља интересе свога народа, интересима Турским. *За људе, који су се развили до таквог непоштеног схваћања одношаја, већ више није било могуће, да се поврате на прави пут.* У посланици, коју ови људи написаше да је оправе у Русију, говораше се по највише о деспотизму Милошевом, о томе како старешине немогу већ више остати под његовом управом, а местимице уврзоше и по где коју реч о томе, како Милош мрзи на руску владу и како стоји у добрим одношајима са инглеским конзулом. Потварачи говораху да инглески конзул има безгранични уплив на књаза, који ништа не предузима без његовог савета, тако, да је све пријатеље Русије, све који су имали несрећу да се ма чим недопадну Хоџесу, Милош уклањао од посла. По њихову мишљењу, тешко је предвидити докле ће дотерати уплив инглеске у српске послове; у таким условима уплив Русије и њена заштита над Србијом скоро ће изгубити,

сваки значај. Најпосле, на крају посланице, они мољаху рускога цара, да не меша народну наклоност к себи са нерасположајем књаза, мољаху га да неостави народ без његове заштите и да учини једном крај књажевом самовлашћу и несрећама које је бајаги његова управа навукла на Србију ([181])

Јефрем Обреновић и Тома Вучић вратише се у Србију, пошто свршише своје договоре у Оршави, и пошто оправише своје тужбе куд су хтели. У тај мах Милош увређен том јавном радњом против себе, одлучи да их ни једнога не прими у службу. Шта више људи који стојаху до Милоша захтеваху, да Јефрем и Вучић буду једном за свагда протерани из Србије, но Милош протера само Вучића, који се настани у Земуну, па одатле непрекидаше своју свезу са оним који осташе у Србији. Затим буде скупљен совет и неколики понај-важнији чиновници, којима Милош проприча све штогод је знао о путовању Јефрема и Вучића у Оршаву, и позва све, који љубе своје отачество, да прекину сваку свезу са кривцима. Од то доба, Јефрем и његови привржениции, никако се и нерастајаху од аустријскога кон-зула; а Милош је се готово сваки дан виђао са инглеским конзулом и Кунибером, који га непрестано приволеваху, да стане под заштиту Великобританске. Но Српски је се књаз опета двоумио, позивајући се на народ, који воле Русију и клони се од сваке друге државе. Положај обе партаје постајаше из дана у дан све натегнутији. Питање о променама у унутрашњој управи не помицаше се ни корак напред, и сви су чекали да га реши туђ утицај.

У то доба, Милош се лаћао то овога, то онога посла, али то ни уколико не промени стање ствари. Тако указом од 28 Септембра он прекрсти: исправничество, па га назва магистрат, управитељни совјет назва књажевским совјетом, а канцеларију своју назва придворном; другим указом, тога истога датума осим магистрата и совјета би установљена средња судска инстанција, којој оста старо име ве-лики или високи суд; указом од 30 Септембра би обнародован лични склоп совета, и великога суда. [182])

У половини Октобра стиже извештај од српског агента у Бу-карешту, да у Србију долази крилни-ађутанат цара Николе, пуковник књаз Вас. А. Долгоруки са веома важном поруком књазу Милошу. Непријатељи Милошеви обрадоваше се мислећи, да кнез Долгоруки иде право са заповешћу, да промени управу у Србији. И Милош би узнемирен и брзо посла Кунибeру у Београд писмо, у коме му јав-љаше о тој новини, и мољаше га да је саопшти инглиском конзулу. Хоџес поручи Куниберу да пошље књазу његов савет а то је: да

својим преговорима са руским агентом говори вазда са свеколиким поштовањем према Русији, но да се чврсто држи тога, да је Русија само заштитничка држава, а да не сме „прописивати“ никакве законе, и ако се она стане мешати у српске послове, да је великобританска вољна да покаже своју последњу заштиту. Глас, да у Србију долази Долгоруки, подејствова тако исто силно и на оне, који стајаху уз Милоша. Они стадоше журити Милоша да обнародује она четири основна закона, која је саветово Хоџес одпре, да се приме; но већ је било касно, и указ о томе не изађе на свет пре доласка Долгорукога. Милошу изађе за руком да пре њега учини један посао, а то је: он заповеди да се одмах изврши судска осуда над Стојковићем, који је пре тога на неколико месеци правио у Влашкој заверу против Милоша. Аврам Стојковић би кажњен и тело његово буде изнешено народу на видик.

Не гледећи на то, понашање Долгоруког према српском књазу бејаше сасвим противно понашању барона Рикмана. Срби су радознало ишчекивали да се међ њих јави представник једне благородничке руске фамилије, и мишљаху да ће у њему видити човека жесточија гласа, и одсечнијих потраживања, него што беху пређашњи руски агенти, по већој чести туђинског порекла. Упоређење беше у корист преставника старо-руске фамилије. „Руски чиновници, нарочито немачког порекла, писао је доцније доктор Милошев, охоли су до зла Бога у своме понашању. Напротив, виша аристократија, која је рођена и васпитана у сјајноме друштву, вазда има известну спрему љупкости, и најфиније сенке учтивости. Такав је био млади кнез кога је цар Никола послао у Србију. Избегавајући охола говора, и оне вређајуће навике, којима се одликоваше барон Рикман, он је показао према књазу ону марљивост и предуслужност, коју заслужује владар сваке земље, па ма она била и тако малена као што је Србија. Особито је у друштву пазио на сваку уљудност, коју захтеваше положај српскога књаза, и нигда не казиваше ни зашто је дошао, ни шта хоће. Књаз Долгоруки беше послат да се непосредно разговори с Милошем, и ничим није прелазио границе свога пуномоћија. Он оста љубазан према Милошу а лаћајући се посла позва к себи директора књажевске канцеларије Јакова Живановића. Ево шта о томе говори сам Живановић. „Кнез Долгоруки разговарао је самном пун четврт сахата. Он ме је питао дали би добро било да се обнародују неколике тачке, које би гласиле о слободи личности и имања о укидање кулука, о томе да се државна каса подвргне совету и. т. п.? ја му одговорих, да против тога неће нико ни речи рећи. Тада

и он заповеди да му све тачке изложим у обичној форми. Ја заисках, од њега хартије, да напишем одма то што ми рече и сврших с њим то, да се о тој ствари разговорим с књазем. Он ми даде хартије, и ја сведох његове мисли на форму указа. Кнез Долгоруки одобри од речи до речи.“ Тај указ беше написан баш на оним истим основима, које је још пређе предлагао Хопес. Нема сумње, да је и Кнез Долгоруки предлагао Живановићу своја питања, пошто је се најпре званично разговорио са Милошем. Таким начином сви су били у неколико спремни на оно попуштање, које је морао сада учинити Милош. Но небеше у томе главна порука, која је дата кнезу Долгорукова. Он је се морао најискреније разговорити са Милошем, о односајима његовим према Русији и Инглеској.

Због овога кнез Долгоруки имао је сутра дан, по своме доласку, састанак са Милошем; на томе састанку осим њих двојице, никога више небејаше, јер је Милош објавио, да он не само разуме руски, већ и да се може, употребљавајући у разговору српски језик, изражавати доста појмљиво за свакога Руса, па му тако нетребају никако тумачи. Но и ако је тај састанак био потајан, опет је сам Милош својим приближенима испричао о свему, што је се на томе састанку говорило, и ево шта о томе вели сам Кунибер. Он прича, да је кнез Долгоруки отпочео свој разговор са Милошем напоменом на оне услуге које је учинила Русија Србији, на оне знаке благоволења, које је цар указао самоме српскоме књазу, и из тога је извео закључак, да цар има право да се нада поверењу и оданости како од српског народа, тако и од његовог књаза. Долгоруки је доказивао, да Русија нема никакве користи од Србије, и да се у својим пословима није поводила ни по каким себичним интересима, већ да је желила само да користи народу и земљи, која јој је блиска по племену, језику и вери, и да су савети, које је она давала књазу имали само ту цељ, да ујамче миран и сретан опстанак народу, који је ценом својих витешких бојева, откупио своју слободу. Што се тиче тих савета, то цар имао је право да ишчекује да ће се примити и извршити; но на жалост, он зна да књаз, може бити под упливом подстрекавања какве државе, која супарничи са Русијом и неколико лажних пријатеља, који злоупотребљују његовим поверењем, узео је за правило да пренебрегава те савете, и да је се одлучно да свакоме збори о томе како га тишти заштита Русије, и да би желио да је се отресе и ослободи у пркос знатном делу народа свога. За тим је корео Милоша, но веома фино, што се он дружи са инглеским конзулом, и што односајима са Русијом претпоставља добре односаје са Ве-

ликобританском. Долгоруков говораше, да руски цар од свију погрешака Милошевих, ту последњу најжешће осећа. Што се тиче унутрашњег стања Србије, то је кнез Долгоруки уверавао Милоша, да је се он из сопственог испитивања уверио, да Србија није баш сасвим никако у онаком стању, као што гледаху непријатељи Милошеви да је изнесу пред русвога цара. Радна трговина, цватећа земљорадња, задовољство народа, стање путова, школе, добро сазидане јавне зграде — све то доказује колико су злочесте намере оних опадача, који су окривљивали књаза, као да је тврдица, да брани монополе и разне злоупотребе — па с тога он, Долгоруки, држи да му је дужност да о свему томе извести — цара. Но све то, додаваше он, није довољно да уништи хрђаво мнење о српскоме књазу, које усадише непријатељи његови у срце руског цара. Цар, тачни извршач сваких погодба, захтева да се све обвезе, потврђење именом његовим, најтачније врше. Тако хатишериф од 1830 године, извршење кога мораде Русија ујамчити, налагаше, да се установи сенат, и да се његови чланови не мењају, Но тај услов ни до данас не би извршен, и цар с пуним правом жели да види да се он изврши, то више, што се у тај сенат морају примити и оне старешине, које су урадиле различне услуге отечеству за време борбе за слободу, па имају право, да им то призна књаз и народ. Ти основни закони за управу, које је књаз решио да се обнародују, је су довољно јемство за опште добро и мир но осим тога, треба да се установи и сенат, јер то захтева буквал; ни смисао хатишерифа. Члановима сената, морају бити, оне старешине, које су учиниле највише услуга својој отаџбини. Из свакога округа, треба да се изабере по један сенатор и осим тога, један председник и један секретар са саветујућим гласом. Да ни један указ књажев дотле нема законску силу, до год га сенат не потврди. Сенат у договору са књазем треба да определи дужности и плату чиновницима. Такође треба сенат да потврђује све приходе и расходе земаљске и сва подузећа, која се тичу општих цељи. Сенат да мотри на владање чиновника, и да збацује оне који не врше честито своје дужности. Сенат треба да добија плату која му доликује; ту плату одређује сам сенат у договору са књазом. Што се тиче имена те установе то нека је књаз назове како му је воља: сенат, синод, народни совјет, државни совјет и т. д. Уз то кнез Долгоруки поднесе списак оних људи, које је руски цар желео да види у броју сенатора. По мишљењу Долгоруког, чак и у оваком склопу, положај књаза све је и опет важан: у његовим рукама остаје доста власти, да може уравнотежити значај сената; књаз је имао извршну власт, право

да поставља чиновнике, управу над војском, право помиловања. Милош се могао само у овом случају ослањати на руску заштиту, ако би примио све те услове; одбацили их и латили се обећања Инглеске, он би изазвао противу радњу од стране руског кабинета. Само Русија, која је помагала Србији оружјем и дипломатиом, да се утврде њихове повластице, има право да је заштићава, и да не допусти никојој другој држави да подели с њом ту обвезу. Не гледећи на то Русија ће се вазда чувати од утицања и мешање у унутрашње српске послове и остави ће самоме народу и његовоме књазу, да избира начин како ће земљом владати, само ако одбаци туђа обећања. Иначе, Русија ће захтети, да се не само испуне сви услови, испод којих је записано име њезино, већ неће допустити, да се њеним правом користује ма која друга држава.

Ма како да су били углађени и умерени изрази, у којима је кнез Долгоруки казивао Милошу вољу цара Николе, опет српски књаз није могао а да непојми да су потраживања рускога двора била управљена противу њега. Но он је стрпељиво слушао Долгоруког, док му овај не објави да цар захтева да се сасвим опрости свима онима, који бејаху умешани у политичким немирима од 1835 године, и да се постави на њихова пређашња звања. На то Милош одговори да је још 1835 год. опростио свима бунтовницима противу њега, да нијадан од њих није изгубио своје званије, ма да су чиновници, који су му остали верни и изјавили силно незадовољство због његовог снисхођења; да су и после тога многи помиловани кривци наставили радити противу њега, а тројица Симић, Протић и Вучић уклонили се из Србије: — први позивајући се на послове у Влашкој, други — умаче што неумеде оправдати злоупотребе у својој дужности, а трећи који је се драговољно уклонио у Мехадију, немогаше бити пуштен у Србију, што је јавно сплеткашио противу Милошеве власти. Но сад, уступајући молби царевој, он је био вољан да им опрости, и да им да место која би им приличила, као и своме брату Јеврему. Но у будуће необећаваше да ће бити тако благ, и ако ти бургијаши стану изнова сплеткашити противу њега и узнемиривати земљу, он ће показати на њима пример заслужне казни. Из речи Милошевих кнез Долгоруки морао је појмити, да је питање о установи сената и постављењу за чланове његове већи део његових противника, било тесно скопчано за књаза са личним одношајима и завадом према Симићу, Протићу и њиховим приврженицима; да је само питање о промени начина управе у српској кнежевини покренула само партија оних људи, који су или лично мрзили Милоша, или се бринули за

свој цеп; да у таким условима они, што се бејаху обратили Русији запомоћ, не сведочи дасу они одани заштитничкој држави. Они би се, само да их Русија одбије, са тим истим прозбама окренули Порти, Аустрији, па и Инглеској, која је била вољна, да прими у крило своје све оне који су незадовољни са Русијом. На прекор Долгорукога, који замераше књазу што се дружи са инглиским конзулом, Милош је се правдао да се он са Хоцесом дружи чисто због личног поштовања према њему, и да му конзул непрестано светује да најтачније врши све дужности према Русији и високој Порти, целина које је скопчана са целином Србије. Долгоруки на то рече, да се планови Инглеске, која хоће да се отоманска Порта сачува у целини коддарају са плановима Русије, и кад би руски цар био таке славољубиве мисли да покори турску царевину: то би он учинио и без Срба, па с тога је сасвим излишно да се у Србију пуштају агенти оних држава, које немају с њом никаких трговачких одношаја и које се врзу само са том цељу, да сачувају у целини Турску царевину и благостање саме Србије: он говораше да Русија неби нигда ни помислила да се меша у унутрашње послове српске, кад неби 19 члана хатишерифа захтевао да се установи сенат. Но Милош, који врло добро познаваше намере, својих унутрашњих непријатеља, никако се немогоше убедити да ће бити користи за Србију, ако се установи сенат.

Пошто се Долгоруки посаветова с Милошем, он се изнова састане са Живановићем, па га запита: за што Милош неће да састави устав? Живановић одговори: „Ја нисам чуо да књаз неће устав, него баш напротив знам да хоће устав, и да је пред бароном Рикманом јако настојао да буде.“ — „Како хоће, рећи ће на то Долгоруки, кад је писао Несељроду, да неће.“ — *Живановић у место да одговори Долгорукоме на то*, узе му приповедати историју сва три српска устава: онога што је обнародован на фебруарској скупштини 1835 год.; онога што је послат у пролеће те исте године у Цариград, и онога, што је написан у Крагујевцу са бароном Рикманом, и објасни да Милош двоуми да ли да напише четврти устав по базису, који му је послао Рикман, јер не зна шта ће ни куд ће, а из Петрограда нема још никаква одговора о трећем уставу. Но, додаде Живановић „ако би његово царско величанство хтело, да књаз напише и четврти устав, то мислим, да ће се он томе радовати и прем да ће се бојати да опет неће угодити.“ — „Нека само напише по „базису“, одговори Долгоруки. „Ама за Бога, рећи ће Живановић, у базису нема ни речи ни о скупштини, ни о опредљају Србије, ни о грбу, ни о застави, па ни о књазу!“ — „То све није ништа, одговори Долгоруки, у ба-

зису је објашњено, за што је морао бити изостављен политички део: нека се само устав напише но базису. Разговорите се и ви о томе с књазом!“ — „Нас је тај устав све заплео, одговори Живановић, и незнамо како бих га написали; па ће за то требати да ваше сијатлство само о томе прозбори с књазом.“ — „Ја ћу му већ казати, рече Долгоруки на растанку, но и ви реците коју.“ Одиста је кнез Долгоруки говорио Милошу, и овај му се обећао, да ће се позабавити на томе послу. Но Милош не чекајући да се изврши тај посао, у коме беше невешта књажевска канцеларија, потпише, док се још Долгоруки бавио у Крагујевцу, 16 Октобра, знаменити указ Совету, који је задовољио не само све умерене Србе, већ који је испунио сва срца радошћу, како казују савременици. Ево како гласи тај устав који се слагао не само са потраживањем Долгоруког, већ и са саветима Хоџесовим:

„Одушевљени чуством срдачне жеље, да утврдимо благостање милога српскога народа, тврдо убеђени да је преко потребно, да се изврше давне и непрестано жељене наше намере, издати и утврдити законе, који ће служити на добро нашему отачаству, сагласно основним правима, која ујамчавају сигурност личности и имања, свакога житеља на по се, и свију у опште, пре него што изађу на свет закони, који се успешно пишу, и који ће да бране грађанска права, — ми смо нашли за добро, да овим предварителним указом свечано објавимо сљедујућа основна правила, која утврђују благостање српскога народа: 1) личност и имовина свачија мора бити неприкосновена; дакле, нико не може изгубити своја права, своје звање, своје имање, без надлежног испитивања и законог суда; 2) слобода трговине мора бити неспречена, па зато сваки може трговати и живим и мртвим товаром, по својој вољи, и без ичијег подморавања; 3) порез остаје као и до сад, но само у новцу, а кулук и друге натуралне дације уништивају се; житељима пак остаје, да се старају о поправки путова и ћуприја између једног и другог села, а остали правителствени радови, да морају бити саразмерно плаћани. Што се тиче надничења старешинама и осталим чиновницима, то мора постојати погодба, т. ј. мора бити сасвим слободно узајамно сагласије између господара и надничара. 4) Руковање правителственом касом, стајаће под надзором Совета. Издавајући овај указ, који да буде светиња за сваког и цео српски народ, саопштавамо такође предварително, да ће, ради сталног осигурања сваке сопствености, бити издаване свакоме притјажаоцу тапије на сво непокретно његово имање, кад поднесе довољне доказе, да има право располагати њиме, и те тапије

биће заведене у тефтере непокретних добâра; уз то ми налажемо Совету, не само да објави надлежним начином овај указ свему вазљубљеноме народу нашем, већ и да га чува и не нарушава. 16 Октобра 1837 года. У Крагујевцу."

Доцније, један српски писац, који је био на страни Милошевој, ово примећује о томе указу: ако је ишта наличило на устав, на конституцију или основне законе, које не треба мешати са приватним грађанским законима, са судским и полицајским устројством, које истиче из устава, који не може и не треба да буде простран и раширен; то управо тај указ, који је издала српска власт, и који се за благостање Срба слагаше са приликама и потребама Србије, јесте прави земаљски устав свети и неприкосновени. Чим га је Србија добила, она већ није могла писати други таки устав, зидати здање над здањем, да се оба поруше или да погине цело тело, од два срца."

Оног дана, кад се тај указ потписао, ручао је српски књаз приватно код кнеза Долгорукова: а кад се повратио од њега, послао је Кунибéру у Београд писмо, овакога садржаја: „знајући да инглескога конзула веома интересира да зна за што се кнез Долгоруки бави у Србији, ја вам налажем да му кажете, да је кнез Долгоруки дошао овамо с најбољим намерама, да свака његова реч иде на добро нашег отачаства, и да се све у опште налази у најбољем стању, како се само пожелити може. Кажите му још, да руски кнез одлази одавде у понедељак (т. ј. 18 Октобра). Наши су се непријатељи преварили у својим надама, и брука пада на њихову главу. Такође саопштите г. конзулу, да је кнез Долгоруки дошао овамо са особитом поруком од цара Николе само к мени, и више никоме."

Сутра дан Долгоруки је ручао код књаза Милоша, такође приватно; а 18 Октобра Милош је давао по речма званичних новина „драгоме своме госту свечан ручак, на који бејаху позвани сви чланови Совета и великога суда. Ручак је био величанствен; и за сво време грмили су топови и свирала војена банда. Најпре је српски књаз пио у здравље њихових величанства, султана Махмуда и цара Николе; за тим је пио кнез Долгоруки у здравље светлога књаза, па је онда господар пио у здравље кнеза Долгоруког; све те здравице праћене су громогласним усклицима „ура." За тим пођоше здравице за фамилију књажеву, за српске чиновнике, за српски народ. и т. д. Светли књаз наш би преиспуњен радошћу, видећи код себе тако милог и тако високог госта, који је вршећи своје поруке, својим искреним и заузимљивим карактером показивао истинску љубазност и примамљивост у своме понашању, и који је у опште имао сва

одликујућа својства, која имају само неколики, и због који је неизгладиво урезао у српска срца своје име. Тако исто и кнез Долгоруки би усхићен искреним осећајима господара и свију чиновника наших, а највише тиме, што је очито видио како су Срби благодарни одиста заштитничком двору. Он је говорио да му бејаше међу Србима као у средини својих рођених и своје фамилије."

Тога дана Милош је опет писао Куниберу: „Кад сам вас трећи дан известио да је дошао кнез Долгоруки, кога је цар послао к нама са особитом поруком, то онда, држим да је потребно да вам саопштим и то, да је своју поруку најпохвалније извршио. Данас дајем у част његову гозбу, преко сутра он одлази. Његова порука није била никаке важне политичке цељи, и тицаше се само обичних питања и одношаја, које сам и до сад имао са Русиом, као са заштитничком државом. Овом приликом он је се могао упознати са стањем Србије и уверити се, да су неоснована она окривљивања, која подигоше опадачи наши на нас, и због којих задобише стидно име „лажљивци". Знајући да инглески конзул са највећом пажњом прати бављење кнеза Долгорукога у Србији, поручујем вам да му саопштите ово писмо, као другу вашем".

У среду 20 Октобра кнез Долгоруки оде из Крагујевца, кога испрати чак до иза вароши књаз и сви чиновници са пуцњавом из топова; њега је успут пратио српски агент Михајило Герман, и они се упуте преко Свилајнца, Милановца и Текије у стару Оршаву, где су морали издржати установљени карантин. Он је носио са собом велики број екземплара (примерака) указа од 16. Октобра и раздавао га је по свим српским варошима и селима, кроз која је пролазио. Свуда благослови народски дочекиваху тај указ. Док се је Долгоруки бавио на карантину, њему послаше онај број „Српских новина", где је било описано његово бављење у Србији. Кнез је био веома дирнут тим описивањем, прегледа га три пута, па онда рече Герману: „Тај опис дарнуо ме је до самога срца. Ја нећу нигда заборавити оно време, које сам провео у средини српских јунака, који су ме са толиким поштовањем дочекали; а ове новине понећу у Петроград као успомену мога бављења у Србији" [183]).

Тако прође холуја, које се бојао не само Милош и његови привrженици, већ и инглески конзул, и од које очекиваху много непријатељи Милошеви, који су писали на њ тужбе у Оршави. Истина, права свакога Србина бејаху поширена, но власт књаза и советника остала је готово као и пре у оним истим границама, а тако исто бејаху утврђени добри одношаји књаза према заштитничкој држави;

но мисао о уставу не беше затурена, и ако је он постао сасвим непотребан после указа од 16 Октобра и после грађанских и кривичних законика, који се спремаху да се издаду на свет. Опет устав пре или после, морао је бити прека потреба; јер никаки укази, никаки агенти и ничије страно утицање није могло помирити Милоша са његовим непријатељима, није га мого нико уверити у истинску покорност старешина, а њих опет скренути од њихових себичних планова. Од сада је судбина Србије и њеног унутарњег развића сасвим зависила од самих Срба, бар од оних, који су могли и који су хтели да раде.

Пошто оде Долгоруки, Милошев први посао беше да се измири са Симићем, Протићем, Вучићем и Јефремом. Првој троици он дозволи да се врате у Србију. Они сами изабраше да буде Хоџес посредник између њих и Милоша; но ни један од њих не признаваше своје погрешке; сваки се правдаше како су поштене биле његове намере, и говораху да се они нису *борили противу Милоша, већ противу оних око њега*, нарочито противу дошљака, који закрчаваху пута правим српским становницима. Хоџес изнесе пред њих слику оних несрећа, које су могле заплести Србију због њихова владања, *корео их је, што су позивали странску државу* да се меша у српске послове, и то само за то, да би се осветили књазу.

У Новембру Милош дође у Београд зловољан и нерасположен. Он је се љутио на чиновнике београдског магистрата који чинише свакојаке злоупотребе, јер нестајаху под надзором књажевим. Милош, не размишљајући дуго, збаци их све; ево како је објашњавао главну побуду, која га је покретала: „У Београд долазе људи из просвећених земаља, који мотре на поступке и суђења магистрата, и опажају све што се у њему догоди, и све како он ради: а жеља је наша, да странци немогу осуђивати Србе". Чланови совета стадоше настајавати да се изда устав земаљски, као основа свима народним установама. Они мишљаху, да се без устава, који би обележио дужности свију и свакога, неби могао увести ред у администрацију; самом променом чиновника, та цељ, не би се могла достићи: јер „немири се опет показивали, чиновници се опет мењали, они што су били постављени на њихова места, на скоро постаја ли су ко и први, и тако губили своја звања". Књаз одговори да се магистратима и пређе давала настава како ће да раде; „но чиновници су судили без закона, дела која су долазила пред њих, они не решаваху у канцеларији, ни у суду већ код куће, недајући своја мишљења слободно, а млађи су говорили: нека ста-

рији суде, а ми ћемо их слушати; они нису чували тајне своје службе, ни су се старали да по својој полицајској дужности улице буду чисте, били су поцепани између себе, својим поштењем и наравственошћу ни су били углед народу, нису ишли марљиво у цркву, презирали су светиње, и хрђаво су се владали, *и на срамоту бејаху и своме звању и управи државној*. Нове установе неби поправиле наше чиновнике. Устав треба да има начело управе са организацијом земље, а не судски поредак. *Незнам, како би устав могао помоћи погрешкама београдског магистрата.* Дакле совет тражи једно, а ради друго — установљава нова начела управе; међутим ваљало би да мотри на чиновнике, и да их осуђује. Ми смо већ три устава написали, на шта је ш њима? Да се устав напише треба способних људи и удесно време. Издање устава зависи цигло од правитеља и више ни од кога. Совет ће боље учинити ако остане у кругу свога пословања; па му зато налажемо да испита поступке београдског магистрата и да га подвргне суду, тако и онај покор који је толико време трајао у крагујевачком магистрату, негледећи на то, што се овај магистрат, који постаде кућа разбојничка, находио неколико корака до Совета".
Оваки нељубазан одзив, разуме се, да није могао привући саветнике на Милошеву страну; а и да неговоримо већ о Јеврему и Вучићу, који не престано стајаху оцепљени од кназа. Милош знајући да Вучић проноси о њему најужасније гласове, љутио се, говорио је да Вучић заслужује да га даду на суд „нарочите" комисије, на да га осуди на смрт. Хоџес опет гледао је свакојако да приволе Вучића на страну Милошеву, јер је добро знао како он има уплива на народ и чиновнике, и како је жестока карактера и срећних способности. С друге стране Хоџес је световао Милошу, да изда што простије законе који ће се слагати са обичајима народним, да изда што скорије кратко органички устав, у који би кназ неодричући се своје власти, могао унети чланак без икаква гласа, о установи совета. Тим путем мислио је Хоџес да стане на пут утицању Порте и Русије у састављање устава, који је могао бити наметут Милошу с помоћу старешина; но он је сад био противан томе, да се сенатори не мењају и мислио је да би Милош припремио за се политичко убиство ако би пристао на то. Инглески конзул имао је своју цељ кад је приволевао Милоша да уступи по нешто Русији, и кад је се у исто доба старао да му сачува што већу власт у Србији. У то време Инглеска је обраћала особиту пажњу на радњу Истока, и намести у Турској неколико генералних консула. Један њезин агент, који је становао у Цариграду, по имену Давид Уркварт искључиво је се бавио изу-

чавањем унутрашњег стања Турске царевине, и уверио се да је баш оно и претило најопасније политичком опстанку Турске. Он је доказивао како могу на једанпут скочити сви разноплемени народи европске Турске и тврдио је да Русија, која је од времена последње војне стајала у непрестаном дотицају са Хришћанима неби се затезала, да се користује првом приликом, да подбоде то кретање. Србија би, по његову мишљењу, могла бити излазна тачка тога устанка; њен самосталан положај могао би имати грдан уплив на ток ствари на Балканскоме полуострву, то више, што су сви Хришћани славенског порекла са уздањем понављали име Милоша, после његовог путовања у Цариград. Ето зашто је Инглеска држала за дужност да иађе као супарница Русије у њеној заштити Србији и њеноме кнеазу.

15. Декембра 1837. год. лорд Палмерстон јави Милошу, да се британско конзулство у Београду поставља на степен ђенералнога конзулства, па га је уз то молио да гледа и на то, као на нови доказ онога живога учешћа које узима Инглеска у пословима српске кнежевине. „Пуковник Хоџес, додаваше инглески министар, који је обвезан својим узвишењем не само својим добрим личним каквоћама, већ и ономе поверењу, које му ви дајете, изјавиће вам оно пријатељско усрђе, које наша влада има према вама.“ Лорд Понсонби, инглески посланик у Цариграду, такође је писао Милошу, уверавајући га како је Србији наклона Инглеска, која за једно са осталим силним пријатељима Портиним нема друге жеље, него да види Србију мирну, срећну и слободну у пословима унутрашње управе. У наставлењима, које је Хоџес добио из Лондона говораше се, да цељ инглеског ђенералног конзулства у Београду мора бити непрекидно супарништво с Русијом, која може начинити Србију оруђем своје политике и својих частољубивих тежња за европске земље у Турској. Конзул је морао уверити кназа, да догод он остане веран својим обвезама, које налажу на њ уговори и звање вазала, догод Србија буде изнутра мирна и догод нестане бунити суседне области турске или аустријске, догод се знатна већина народа неуспротиви управи каква је сад у земљи: дотле ни једна држава нема права да стане кнезу на пут, којим он иде, или да га примора да нешто попусти у административној системи, које се он досада држао. Конзул је морао улити Милошу ту мисао, да се инглеско послаништво нада, да ће убедити Порту, како је боље по њену политику, другчије тумачење 19. чланка хатишерифа, него-ли оно што је Русија предлагала, и да ће уверити Порту и у томе, да је кориснице по њу да прибере сву врховну власт у Милошеве руке, кога је корист присно свезана са опстанком ото

манске Порте. С друге стране конзул је морао световати књаза и остале старешине да се чувају од подбадања ма које државе, која би им стала говорити да не врше обвезе према Порти; а особито да се чувају обећања да разшире њихову територију (земљу) или да буду сасвим самостални — обећања, која као да би могла бити удица да се увуче Србија у туђе планове. Шта више инглеска влада узе потварати на Русију: она је тврдила да је Русија готова да да Аустрији малу Влашку, Србију, Босну, па и Албанију, да би сама могла слободно управљати у осталим крајевима јевропске Турске. Таква пресна измишљотина управо је противуречила свима предањима руске политике, која бејаху установљена од времена Екатерине II. и веома лепо сведочаху како се у то доба инглеско министарсво плашило од руске политике на Истоку. Само је онај могао веровати у истину те измишљотине: који је допуштао, да су себични планови Русије према истоку толико силни, да могу заглунути право сведочење минулих десетних година које је тврдило, да је аустријско господарење на Дунаву опасније од празнога господарења блистателне Порте. „Најзад беше речено у наставлењима које је лорд Палмерстон био послао Хоџесу, установа ђенералнога консулства у Београду служи као доказ истинске и законите политике коју хоће Великобританија да води са Србијом, као засебном државом на супрот другој држави, која је досад радила преко тајних агената и мрачних сплетака. Инглески конзул не треба ни најмање да се збуњује, што громко изказује назоре своје владе у томе обзиру“. Хоџес прочита Кунибeру, све депеше које је био подобијао, и замоли га да упозна и Милоша са оним што се у њим казује. Кунибер му одговори, да искључиву заштиту Русије према Српскоме народу, може заменити само општа заштита свију великих јевропских држава а никако једна Великобританија; но да би се оваква промена оправдала у очита народа, ваљало је неопходно израдити какву год нову повластицу за Србију, например искључно господарење Београдом, а Турцима да се остави само тврдиња. Та повластица, могла се чинити тим важнија што се Србија није могла користовати њоме у след пресуде руског цара. Хоџес се надао да ће лорд Понсоби моћи приволети Порту, да то уступи, и мислио је да ће тада српски књаз и већи део старешина добити изговор, да напишу формалну прозбу у којој се Србија моли да је узму под заштиту све велике државе. Но за све то требало је времена. [104]).

А међутим Милош је се усрдно старао да се напише устав, и да се издаду грађански и кривични закони; због устава би у Крагујевцу одређена особита комисија, у којој бејаху чланови: Хербез, Ра-

јевић, Радичевић и Живановић; а због издања грађанских и кривичних законика би позван из Аустрије земунски варошки управитељ Василије Лазаревић и члан новосадског совета Јован Хаџић. Но комисији, која беше одређена због устава бејаху, како вели Живановић везане руке руским „базисом,“ и она није могла написати никакав ваљан пројект. Радња Лазаревића и Хаџића ишла је много брже и напредније. То су били људи, образовани у универзитету и који су попунили своја знања правничком практиком. Њих је био позвао Милош још на измаку 1836. године преко угарског палатина, ерцхерцога Јосифа, и они дођоше у Србију, ради припремних уговора у пролеће 1837 године. Њима беше дата сва грађа, коју пређашње комисије бејаху прикупиле; но први пут они су имали прилику да изађу пред Милоша тек у почетку Августа. Милош им је саветовао да се позабаве и у Крагујевцу, где је такође лежала велика грађа за свод закона. Угарске јуристе (правници) када претресоше радњу својих предходника, они објаве, да се не слажу са оним планом, кога су се држале пређашње комисије. Милош им допусти да пишу законе, како знају. Тада Лазаревић и Хаџић објавише, како ће потребовати та радња да се за дуго време задрже и раде, па с тога желе ићи својим кућама да удесе своје послове па онда да се поврате у Србију са својим породицама; они такође желе да склопе одређену погодбу скњазом што се тиче њихове радње. Милош их отпусти, и они кад се вратише у Београд, послаше у Крагујевац на књажево име писмено мишлење о оној грађи коју су они били прегледали, и писмо у коме се казиваше план и основа на коима по њиовом мишљењу морају бити написани закони за Србију. Уз то жестоко нападаху на оне чланке који пре њих бејаху написани, који ограничаваху право сопствености и одрицаху право женама и кћерима на наслество после смрти мужева и отаца. Но док су се Лазаревић и Хаџић бавили удешавањем својих послова у Угарској, дотле Милош успе те прикупи из разних округа писмено мишљење са подписима старешина и кметова о томе, да је народ сасвим другачијег мишљења од угарских јуриста. Народ неће да ћерке наслеђују код синова и чак већма им предпоставља синовце. 10 Децембра врати се Хаџић у Београд; Милош му посла и изнова сакупљена мишљења од старешина да о њима промисли. Пред Божић дође у Београд из Крагујевца Јаков Живановић и донесе са собом пројект „устројенија совета“ и по поруци књажевој, предаде га Хаџићу да га прегледа, с том молбом да да своје мишљење о њему. 1. Јануара 1838 год. Хаџић већ поднесе своје примидбе на тај пројект и уз то свој план „устројенија.“ Живановић све то пошаље Милошу у

Крагујевац, и брзо доби заповест да замоли Хаџића да напише „устројеније“ по његову плану, но да чува свој рад у потаји. 12 Јануара Хаџић поднесе свој рад.

Милош дође тај дан у Београд, зовну себи одмах сутра дан Хаџића, и изјави му своје пуно задовољство. Он је тако био љубазан са Хаџићем, да овај последњи није знао од куда то. 19 Јануара Милош сам посети Хаџића и оставши после опште гозбе на само с њим, отпоче занимљиву беседу: „Јесте ли читали у новинама како Французи и Инглези мисле, и како гледају на исток? И Инглеска и Француска хоће одсад да заштићују Србију; хоћеју да се немеша једна само Русија у наше послове; и одиста Србија је мало добила од Русије: Русија неће да призна ни грба Србији, ни барјак, ни њен политични положај, но пише само: из тога краја, из те земље. Русија је три пута одбацила земаљски устав, и неће ништа да зна о политичким правима Србије, него се непрестанце позива на хатишериф.“ Уз то Милош потанко исприча Хаџићу о одношајима својим са руским двором за последње три године. А кад сврши свој разговор, он запита Хаџића, шта он мисли о томе, и да ли не би било боље, кад би и остале велике државе узеле Србију под своју заштиту? Хаџић одговори на то; „може бити боље и поузданије, ако буде више гарантија; но нетреба заборављати, да Србија стоји сад под покровитељством Русије, које је примила на се Русија пред целим светом и на што она има пуно право, па га се неће тако лако одрећи; и кад би српски књаз почео ма како радити противу њене заштите, то би из тога могла понићи опасност; јер кад би за то чула Русија, она би пре жртвовала књаза, него се одрекла од своје заштите, особито кад је и народ с њом. Што се тиче устава, то се у том послу могу наћи интереси своји. До данас је хатишериф био основа српских права, но, ако би се когод и позвао на њега, опет би се управна питања решавала и тумачила, како треба. Ако се доцније и деси каква промена у томе, то се опет може изменити или допунити устав.“ Милош, слушајући шта Хаџић говори, замишљен, говорио је: „ако Русија дозна за моје намере од других дворова, онда знам шта ће са мном бити; па зато нећу даље да се уваљујем у тај посао. За тим разговор пређе на примедбе које је написао Хаџић на пројект о склопу совета, па онда и на његов сами склоп. Највише је Милош говорио о судској власти, о њеној самосталности, и подели на три степена. Милош никако није могао да појми, како он као књаз, неможе да буде судија, но да мора остављати судијама да реше коју ствар, а он да има само право да помилује. „Но па и у вашој монархији, говорио је Милош Хаџићу.

зар не суди цар ономе, ко учини какву кривицу? И како то може да буде да један сеоски кмет може да суди и казни човека, а ја да не могу?" Даље је говорио да у Србији неће бити ни људи способних за тај посао; на то му Хаџић одговори, да ваља завести више школе и наместити *добре професоре,* па ће бити и људи. У то дође Кунибер и разговор се њихов прекиде; он бејаше дошао да каже Милошу да га чека у дворцу инглески конзул. Кад је Хаџић испраћао кнеза из своје куће, приђе к њему Вуле Глигоријевић и шапну му на ухо, да га је позвала кнегиња Љубица, да после ручка дође к њој. Хаџић заједно са својом женом оде код кнегиње. Љубица га питаше: „шта је данас радио кнез код вас?" Хаџић јој одговори да су говорили о пословима, о склопу совета, судова и. т. д. Љубица на то рече: „Њему није до рада! ej, јадна ти сам са мојом децом! Недајте се обманути, и само тражите, да се утврди правица и ред, и да свакоме буде добро. Ја знам да га они заваравају и хоће да га увале у зло. Кад су се одпочеле неке ствари, ја ни у сну ни сам могла снити, да ћемо доћи до оваке жалости. Много сам јада и невоља претрпила: крила сам се од Турака; једном сам казала моме слуги, да ме убије и мене и моје дете, или да ме баци у воду, ако дође до тога да ме Турци потерају у ропство. А сад све стоји тако, да можемо све изгубити. Сада гледам, седећи за пуним асталом, и мислим, Боже! како је све то лепо чиме си нас обдарио, и како би било жалосно, кад би се све то изгубило. Прошле ноћи немогох ни тренути; толике се мисли гомилаху у мојој глави да ми се чисто памет занесе. Мислила сам, ала лепо бејаше оно време, када су сви слошке радили као браћа, и када су на све четири стране, као браћа седили. Сад је све отерао од себе: с ким је дошао из Крагујевца? Дочекали су ко? истина многи су већ и помрли. Но, а шта се уради са Вучићем? Тај се човек није ни с ким свађао, није никакво зло учинио; волео је њега, његову децу и његову фамилију а сад га је одбио. Када га је Вучић избављао од несреће, онда је добар био. Кад оно бејаше Ђакова буна и кад видох како Вучић и Милета уседоше на коње и одјездише, онда сам се прекрстила и рекла: хвала Богу! што их овде видим. После три године Вучић опет утиша буну, и то је било добро. Од других људи нико није ишао ни на какво зло, но су сви најодабранији и први људи, тражили то што би било на срећу и добро народу, и њему и његовој фамилији. Није се тешко досетити шта је добро за народ и људе; нека само размисли шта је добро за њега самог. Ако је њему пријатно да зна: шта је његово, шта ће остати његовој деци, и чим се користи својим; онда то исто

хоће и најмањи у народу. Ако он незна што је његово, — онда ни ја не знам, шта је моје. Вучић је прави јунак. Кад њега видим кадра сам да идем на јуриш: пре смем стати под његову обрану, него под обрану хиљаду људи. А ви господине гледајте само на оно што је праведно и немојте допуштити, да се учини коме неправда; а ако они неузхтедну на то пристати, ви им реците: ја одох!" — Жалбе Љубичине, у којима се огледаше тврд карактер, који је сада, слутећи неизбежну опасност, тако туговао за прошлошћу, најбоље доказује како су натегнути били одношаји између Милоша и оних људи око њега. Но у јадовању кнегињином осим општег расположења чула је се јоште брига материнска о судби своје деце ([185]).

То туговање Љубичино односи се још на оно време када је помирење Милошево са Јефремом и Вучићем било још сумњиво. Хоџес по речима Хаџића од 20 па 24 Јануара непрестано летио је од кнеза Јефрему, од њега Вучићу, па одатле аустриском конзулу а покадшто и Хаџићу. 25 Јануара Јефрем се помири са братом, и тога дана Хоџес посетивши Хаџића, говораше о Вучићу, да га је теже помирити са Милошем него Јефрема, и да Вучић има одиста неке основе да буде даље од кнеза: Il est un bon diable, а) додаваше Хоџес, он има добро срце, ама упорну главу." Сутра дан дође Вучић Хаџићу и причаше му како је се Јефрем помирио са кнезом, како су га водили код митрополита где је се морао заклињати, и како је говорио, да је знао да ће се клети он би умакао из Београда. Вучић додаваше како су после тога сви чиновници ишли Јефрему на честитање; и одласку којих пошље Јефрем к њему Рају Дамјановића са уверењем, да он није ни мало променио своја осећања. Сутра дан сам је Јефрем говорио Хоџесу: „Да сам знао, шта ће са мном радити, ја би остао у земунском карантину. Тек што сам се помирио, кад ме кнез посла да идем пешице инглескоме конзулу, и да му се захвалим што је он посредовао у томе; и ја сам морао ићи. Затим кнез оде са мном код митрополита, где објави, да се помирио са мном; тада донесоше две свеће и јеванђеље, и митрополит прочита заклетву, већ као што је било написано по формули. Шта је било у њој ја од муке непамтим, знам само да је било: „што видим као не видео, што чујем — као не чуо, и да се ни у какву политику не мешам."

У вече, тога истога дана бејаше гозба код Хоџеса, који је светковао своје ванцирање за ђенералнога конзула. Сви из кнажевог конака, одоше к њему, и кад се сакупише, поседаше за сто. У за-

а) Он је један добар ђаво.

чељу седе Милош, према њему седе домаћин; десно од Хоџеса седила је књегиња а до ње Хаџић; с лева жена Хаџићева; десно од књаза, седела је домаћица, а уз њу, млади кнежеви — Милан и Михајло; с лева од Милоша митрополит, даље Јефрем Обреновић, Живановић, Кунибер са женом ит.д. Свега је било 24 госта. Као занимљиву црту српских обичаја, поменућемо узгред, како је жена једнога доглавника Милошевог, Вула Глигоријевића, била веома збуњена, како ће за једним столом седети са господаром, па седе тако да је Милош не види; јер први пут бејаше допуштено српским женама да седе за једним столом са књазом код Хоџеса. Исто тако, кад је Хаџић први пут био дошао у Србију, он је се веома дивио, кад је једном био позван код књаза на ручак у Топчидер, па кад кнегиња Љубица не седе за сто, него је заједно са Живановићем служила госте. На тој гозби бејаху неколико званичних здравица: прво уста конзул, желећи да наздрави Милошу, но овај не даде него узе те наздрави у част инглеске краљице, желећи јој да сретно влада својим народом. и да не одказује Србији своје пријатељство; затим је Хоџес желео да Србија буде сретна, под владом књаза Милоша, да у њој свагда влада династија Обреновића, и да Србија постане самостална; затим је тај исти конзул пио у здравље аустријскога цара, као суседа и пријатеља Србије; затим књаз напи у здравље султана, па онда домаћина. Тада уста Хоџес па овако отпоче: сада ја хоћу да напијем у здравље онога, у чије је требало још одмах у почетку, и кога Инглеска особито поштује, то јест, у здравље рускога цара Николе.“ Затим се ређаше здравице за Љубицу, Јефрема и остале госте. После ручка отпочеше се народне игре: сам Милош па и конзул, играше у српском колу, после чега играле се и јевропске игре. У време одмора, око књаза бејаху митрополит, кнегиња, конзул и Хаџић, Милош који је имао обичај кад је весео да се прошали, обрне се Хоџесу на рече: „Никога се толико не бојим као њега, ње, и њега,“ показав на митрополита, Љубицу и Хаџића, а тим је хтео да покаже страх пред црквом, женом и законом. Но једвали да неће бити истина ако кажемо, да је Милош могао слушати друге само ради шале, јер се из малена бејаше навикао на власт, па се не могаше ни под старост одвикнути од ње. Хаџић прича, како му је Милош једном преко других предложио да остане свагда у Србији, а он му је одговорио: да ће остати само с том погодбом ако га књаз узслуша пет година, а он ће њега после слушати кроз сав свој живот, на то ће Милош рећи: „ширет један, за пет година он би све тако урадио, да му после не би ни требало да ме слуша цео век!“

Сјајном гостбом свршило се торжаство инглескога конзула 27 Јан. Опет се покрену мучан посао, писања устава и закона. На сами дан гозбе дође у Београд Хаџићев друг, Лазаревић, и 1-га Фебруара они заједно са аустријским конзулом, походише Јусуф-пашу, који их је питао; могу ли скоро свршити свој посао, и чије законе мисле узети за углед? Па онда додаде: све је то лепо! Но хоће ли се закони држати и вршити! Други дан Хаџић отишав код Милоша у посету, дозпаде од њега, да је дошло писмо од Вашченка руског конзула у Оршави, који је јављао да ће се, по заповести свога двора преселити на време у Београд. Тога дана доби Милош из Беча писмо од једног му оданог човека, у ком јављаше, да Аустрија шиље у Београд новога конзула, и да је за то звање наместила важног господина по чину. „Е сад ће, рече Милош и из Француске ко год доћи." Он похита те одреди комисију, која ће написати склоп совета; 6 Фебруара та комисија доврши свој проект; 8 Фебруара он би поднешен књазу, да га потврди; код књаза је онда био Алекса Симић. Но Милош и не саслуша да се пројект до краја прочита, него повиче: „ја то ни сам говорио; нећу, нећу, сто пута нећу." Само Живановић и Радичевић узеше да поправе пројект по примедбама Милошевим. А међу тим стиже глас са аустријске границе, да је руски конзул већ пошао у Београд.

И ако је руска влада наместила свога оршавског конзула да тек само за време пробави у Београду, опет то је био само један од обичних начина, којих је се држала у то доба руска дипломатија, која се вазда чувала одсудних мера. Таком политиком, која не одговараше важности питања, која су се онда решавала на истоку, Русија је дала маха Аустрији и Инглеској да је предупреде у Београду, где су оне већ више од године дана имале своје агенте. Да је се Русија користовала тим правом одмах после једренскога мира, пре свађе која се тако жестоко разпалила између Милоша и његових противника, да је она назначила у Србију за свог преставника човека, који би из ближе знао, не само општи положај ствари на истоку, него и местне интересе, да је она, узевши Србију под своје покровитељство, још тада узела на се бригу, не само о једном унутрашњем благостању народа, већ и о његовој политичкој будућности: онда нема сумње, њу неби могло предупредити ничије туђе мешање у судбину српске књажевине; неби се могао размимоћи руски кабинет и српски књаз, што од 1835 год. прими карактер личног непријатељства и ситничарских препирака.

Лако је било видити да привремено наименовање Вашченка код

свој цеп; да у таким условима они, што се бејаху обратили Русији запомоћ, не сведочи дасу они одани заштитничкој држави. Они би се, само да их Русија одбије, са тим истим прозбама окренули Порти, Аустрији, па и Инглеској, која је била вољна, да прими у крило своје све оне који су незадовољни са Русијом. На прекор Долгорукога, који замераше књазу што се дружи са инглиским конзулом, Милош је се правдао да се он са Хоџесом дружи чисто због личног поштовања према њему, и да му конзул непрестано светује да најтачније врши све дужности према Русији и високој Порти, целина које је скопчана са целином Србије. Долгоруки на то рече, да се планови Инглеске, која хоће да се отоманска Порта сачува у целиниコ подударају са плановима Русије, и кад би руски цар био таке славољубиве мисли да покори турску царевину: то би он учинио и без Срба, па с тога је сасвим излишно да се у Србију пуштају агенти оних држава, које немају с њом никаких трговачких одношаја и које се врзу само са том цељу, да сачувају у целини Турску царевину и благостање саме Србије: он говораше да Русија неби нигда ни помислила да се меша у унутрашње послове српске, кад неби 19 чланак хатишерифа захтевао да се установи сенат. Но Милош, који врло добро познаваше намере, својих унутрмшњих непријатеља, никако се немогоше убедити да ће бити користи за Србију, ако се установи сенат.

Пошто се Долгоруки посаветова с Милошем, он се изнова састаде са Живановићем, па га запита: за што Милош неће да састави устав? Живановић одговори: „Ја нисам чуо да књаз неће устав, него баш напротив знам да хоће устав, и да је пред бароном Рикманом јако настојао да буде.“ — „Како хоће, рећи ће на то Долгоруки, кад је писао Несељроду, да неће.“ — *Живановић у место да одговори Долгорукоме на то*, узе му приповедати историју сва три српска устава: онога што је обнародован на фебруарској скупштини 1835 год.; онога што је послат у пролеће те исте године у Цариград, и онога, што је написан у Крагујевцу са бароном Рикманом, и објасни да Милош двоуми да ли да напише четврти устав по базису, који му је послао Рикман, јер не зна шта ће ни куд ће, а из Петрограда нема још никаква одговора о трећем уставу. Но, додаде Живановић „ако би његово царско величанство хтело, да књаз напише и четврти устав, то мислим, да ће се он томе радовати и прем да ће се бојати да опет неће угодити.“ — „Нека само напише по „базису“, одговори Долгоруки. „Ама за Бога, рећи ће Живановић, у базису нема ни речи ни о скупштини, ни о опредељају Србије, ни о грбу, ни о застави, па ни о књазу!“ — „То све није ништа, одговори Долгоруки, у ба-

јасни му зашто се плаши за његов живот. „Књаз не може да вас трпи у Београду, говорио је инглиски конзул Вучићу: он каже да сте ви заболи нож у срце његово, па не може ни да једе, ни да спава кад помисли о томе, како сте ви прошле године са собом одмамили из Београда и Јефрема у Мехадију. Он тражи, да се ви уклоните одавде. Покорите се књазу и примите службу коју ће вам дати под старешинством Јована Обреновића. Дајте му писмену заклетву да се нећете мешати ни у какву политику.“ Вучић је одбацао и једно и друго захтевање, позивајући се на своје заслуге према Србији и самоме књазу, на своју пређашњу радњу коју је вршио пред очима свију Срба, како је он својом сабљом секао и коњем газио Турке, и убијао из пушака. Како је он служио књазу више од 20 година и два пута му живот спасао. „Све је то доста — говорио је он — да заслужим право да живим где хоћу, нарочито у Београду, где толики људи живе — Срби и Турци, Грци и Бугари, Немци и Јевреји — и где и ја један могу имати места. А што се тиче политике, те не знам, шта је то — да л се пече или се не печено једе, ја с њом немам никаква посла, не знам ни да читам ни да пишем и онда не могу ни давати никаквих потписа. А као да сам ја прошле године Јефрема одвео, то не примам на се. Јефрем није дете да га водим. Он је сам господар и књажев брат, па већи од мене и сам зна шта ради. Њему није тешко да појми, да је за живота братова и он сјајан, а без њега да неће бити ништа. Ако и господар о чему сумња, или се мене боји, онда нека иде на своје имање у Влашку и нека се тамо настани.“ Покушај Хоџесов да склони Вучића да се покори Милошу није му испао за руком. Књаз је хтео одмах да уапси свога непријатеља, да га стави под суд особите комисије састављене из привржeника његових, да позове као присутне у суду аустријског и инглиског конзула, и у случају смртне пресуде над Вучићем, одмах да је и изврши. Хоџес се поплашио од хрђавих последица такога суђења, и клечећи је молио Милоша да се умири и једва је успео. Тада књаз позове к себи председника Совета Тенку Стефановића и запита га: шта ћемо да радимо с Јефремом и Вучићем? Он одговори, да их треба задовољити и звањем и платом као што приличи таквим људма; једноме као рођеном брату књажевом, а другоме као многозаслужном човеку према Србији и према књазу. После таког одговора, Милош је пробао да задобије Вучића преко књагиње Љубице и Алексе Симића, који су имали да га склоне да моли књаза за службу. Најзад је шта више Милош предлагао Вучићу да иде у Фет-Ислам, где ће

бити главни надзорник ђумручки у непосредној зависности од самога књаза, и осим тога обећа му 200 кеса гроша да купује волове у Влашку. Али Вучић је све то одбацио и остао у Београду. (186)

У вече 10 Фебруара преко Панчева и Вишњице пређе у Београд на простим таљигама руски конзул. Заустави се на средини полицајске пијаце, и распитав где је кућа Јефрема Обреновића, пође к њему, а таљиге с момком пошље у полицију да их отуда спроведу до његовог стана. У то доба били су код Јефрема његови свакидашњи гости: Вучић и аустријски конзул. Вашченко се поразговори с њим, и у сред веселог жагора загрне крај горње хаљине на Вучићу, потапше га по појасу за којим су били пиштољи, и рекне: „ви сте се добро спремили и опасали." Међу тим у кући која је опредељена за његово становање и која је била преко пута од митрополитове цркве, књагиња Љубица, Алекса Симић и Вуле Глигоријевић, трудили се да што боље наместе собе где ће се уселити. Милош је био отишетао у Топчидер, и кад се вратио кући запита Алексу и Вула: је су ли звали столара да оправи врата на кући? они му одговоре да нису имали кад, јер су имали посла успремајући стан Вашченку. Милош се на то опсује, као што се само Словени умеју да псују. Други дан у јутру Вашченко оде у књажев двор где се сабрало много чиновника. Он се обрати књазу који му на сусрет изишао, кратким и ладним поздравом: „по заповести господара и цара а по налогу министарства, ја имам дужност да се нађем код ваше личности за време, докле то моја дужност изискује." За тим преда Милошу два писма једно што се тиче његовог доласка у Београд, а у другоме је био садржај дозволења руског императора, по коме су се синови српског књаза могли послати у Петроград на васпитање. Вашченко је био од чести већ и познат са породицом Милошевом приликом бављења на минералним водама у Мехадији. Но то познанство било је случајно и у толико у колико обично богати људи поклањају пажње болесним самцима кад их нађу на минералним водама. Вашченко није још познавао ни карактер, ни одношаје Милошеве. Непријатељи последњега научили га мислити, да Милош није популаран. Осим тога он је очекивао да се укоби са владаром који је наликовао на турскога пашу окруженог гомилом подлаца, самовољног и самовласног који нема никаквог појма о свему ономе што се око њега збива. Кад су чиновници изишли из сале у којој су били примљени и Вашченко остао на само с Милошем, он поће говорити тоном, којим је потсетио књаза на гордог барона Рикмана са његовим чудноватим заношењем. Милош плане и одговори да је он свакад био готов да прими добре

савете руске владе, но да не може да трпи ни чије мешање у унутрашњу управу кнежевине. Вашченко ућути, а Милош окрене разговор на друге ствари, распитивајући свога госта о његовом путовању у Београд. Тај дочек био је најлепши доказ Вашченку, да није могао ништа очекивати од преговарања с Милошем.

Од књаза руски се конзул часком сврати и код књагиње Љубице, и посетив аустријског и инглиског конзула врати се својој кући, где га је већ Вучић очекивао. Непријатељ Милошев говорио је на чисто и отворено: „Срби се ослањају и уздају у Бога и у Русију, да ће их они ослободити од овога зла. Но ако Русија то нехтедне, онда ће Срби који су умели да се ослободе од 50.000 Турака кад је још од десеторице један имао оружја, — ослободити себе од насиља и тиранлука једнога човека. Ја ћу први да жртвујем мој живот за народ и отаџбину. Каква је ваша намера?“ Вашченко одговори: „Ја ћу му се попети на леђа, и видићу да ли је што учињено по обећању што је дато Долгорукоме.“ Вучић дода: „јест, али он ће вас у договору с инглиским конзулом отерати одавде“; на што му Вашченко примети: „ја мислим да Инглеска нема права да говори, јар је Русија углавила уговоре с Турцима и запечатила их крвљу својом. Вучић га подржавао говорећи: „ако они то покушају, ми им нећемо дозволити, ја ћу мој живот да уложим ако се на што год догоди — за 24 сата скупићу 5.000 људи.“ Вашченко га уверивао да до тога неће доћи“, ја ћу остати при своме. Пође ли књаз у Крагујевац и ја ћу за њим, пође ли он у Пожаревац и ја сам тамо. За тим преда Вучићу једно парче хартије на коме је било означено, каква је дата о Србији желео имати. Ове су приметбе биле следеће: 1) Положење Србије т. ј. стање њезиних становника по варошима и окрузима. 2) Потребе и потраживање народно. 3) Стање администрације и судова. 4) Број становника и поделење Србије. 5) У опште све што се клони на ползу и олакшицу народну. Ову је записку Вучић предао Лазару Тодоровићу и Алекси Симићу и казао им да се постарају да учине руском конзулу по жељи. Вашченко отиде у град к паши, где га дочекају с војеном парадом и са девет метака из топова. Овакав дочек пашин, био је куд и камо сјајнији од дочека који је на неко време пред овим учињен инглеском конзулу, који се је после због тога и жалио своме посланству у Цариграду. Хоџес није ни сад дремао. Он позове Вучића код Хаџића и наново се пусти с њим у преговоре о зближењу с књазом. Преговори се отезали. Хаџић је био њихов тумач, али у његовом дневнику нема ни словца о овим преговорима. Другога дана Вашченко се опет састане с књазом, да

и запита у колико су испуњена обећања, што их је дао Долгорукову. Милош је опет терао по своме обичају говорећи како је немогуће написати устав, а да у њ не уђе чланак о грбу и застави Србије, и наслеству књажеве власти. Вашченко му прекинуо реч, и запитао га: Хоће ли он руског покровителства или неће? Милош је остао при своме. Тада је Вашченко три пута повторио своје питање и тражио је да категорички одговори. Милош је морао да каже: „хоћу.“ После одласка Вашченка, Милош одма заповеди да му се прочитају пројекти устава и устројство совета, које је Хаџић саставио. Овога пута он их у свему потпуно одобри, и другога дана заповеди да се одма узме у посао и састав самога устава. Пре него ће се почети овај посао, аустријски јуристи (правници) били су код Вашченка, који је хвалио мњење Хаџића, уверавао да руски цар ништа друго не жели, него само мир, поредак и задовољство у српском народу.

Приближавао се и дан рођења Милошева, и он држећи да је све учинио што је тражио Руски конзул, спремао се за Крагујевац где је и отишао 14. Фебруара. Пред свој полазак давао је официонални (званичан) ручак у част Вашченку, а Хаџићу и Лазаревићу даде писмени налог да што пре спреме устав заједно са Радичевићем, Живановићем и другима. Пре него ће поћи у Крагујевац Милошу је пошло за руком да се помири с Вучићем. Кунибер прича да је то помирење учинио Хоџес и шта више уверава, да је инглески конзул обећао Вучићу да ће му после тога израдити у Цариграду орден Нишана-Ифтихара. Милош је звао и Вучића да с њиме у Крагујевац иде, и говорио, како он не може равнодушно да гледа да се Вучић клони од њега, и да га неповерљиво гледа, кад су се они заједно толико мучили и толике невоље поднели за своју рођену отаџбину, а данас да мора да скупља око себе странце, који су тако рећи јуче дошли. Милош се па своме убичају разнежио кад је видео свога старог друга и неколико га пута загрлио, и терао је друге људе који су били онде у кући да се њиме пољубе. „Та Вучић је наш“, говорио је он. Али Вучић је држао, да га се Милош боји па зато је тако љубазан према њему, и да књаз не жели да он остане у Београду где се већ и Вашченко налазио. Зато се он захвали Милошу, и извињавао се да не може с њим ићи у Крагујевац с тога, што нема свога коња, и што му се здравље почело да руши. Милош је појмио свога непријатеља и рекао му: „па онда иди и ти у седницу комисије која има да саставља устав и устројство, тамо ће бити Јефрем и Лазар Тодоровић и Цветко Рајовић. [187]).

Одлазак књажев одрешио је руке његовим противницима. Кућа

Јефрема Обреновића на ново је постала уточиште и оних који су веровали да сретна будућност Србије зависи од новог устава, и оних који се нису обмањивали таком надом, него тражили само своје личне интересе у ограничењу Милошевом. Партија противника књажевих организује се тврдо и начин њезиног рада био је опредељен. Увучено је било и неколико богатих београдских трговаца којима је била дужност да под именом трговачких послова путују по разним окрузима Србије и тамо да потпаљују незадовољство противу књаза. Њима је било заповеђено, да разгласе, како је Милош прекинуо све пређашње односе с Русијом, како је указом 16 Октобра прошле године обнародована четири основа државног живота Србије само голо обећање, и како је књаз подлегао утицају инглескога конзула, Живановића и Кунибера и својих сејида, и да у опште неће да чује никаква законска наређења, ни да признаје заслуге народним људма. Такве клевете на Милоша и убеђење у маси народа имале су успеха још и зато, што су се непријатељи Милошеви позивали да је и Русија на њиховој страни, да је и сам брат Милошев с њима шта више и сама књагиња Љубица и старији син Милан. Народ који је чуо за име књагиње и који је познавао њезину верност према њему, било му је доста па да мисли да овде није само ствар о изгнанству Милошевом из Србије, нити о уништењу његовом, шта више ни о граничењу власти његове, него само да пристане на неке уступке које одговарају интересима народним и вољи Порте и Русије. У самој ствари кнегиња Љубица није терала онолико у колико Милош није хтео да попушта од своје власти. Зато се она уздала на сближење с противницима њезиног мужа, само да деци сачува наследство па макар било и с ограничењем. Она такође није знала, као што то није знао ни народ, ни руски конзул, докле се простиру намере Јефремове, Вучићеве и Симића и других. Чак доцније кад је дошло време да она сама брани власт и књажево достојанство њезиног другог сина од насртаја тих истих људи — онда је тек видила да је била обманута, и уморена непрестаном борбом, платила је за своју погрешку, јер је умрла пре обичиог земана. Наследник Милошев, старији син његов Милан одрастао је под утицајем злоумишљеног мажења и угађања његовим младићским жељама, и он је већ носио у својим прсима клицу неизлечиме болести, од неразборитог начина живота. И тако без потпоре у породици, и лишен сваке могућности да може чути истинску а не ропску реч, од људи који су били пријатељи његовој кући, у свађи с пређашњим друговима своје младости, с неповерењем према људима које је сам позвао да начине устав, несагласившисе ни са ру-

ским ни са аустријским конзулом, Милош је морао или да се баци у наручје енглеском конзулу, или да се правце окрене народу па да он пресуди његову распру са великашима као што је то он радио у прећашња времена, кад још није добио књажевско звање. Али Милош се колебао и није без основа опажао, да неће после народ да криве ако се овај спор реши у његову корист, него ће казати да је он обећањима поткупио већину чланова скупштинских. У самој ствари Милош није веровао да би ова ствар дошла до таке крајности и да би његови непријатељи великаши имали толику надежду на успех. Осим тога он је мислио, да ће устав и закони који су се спремали умирити незадовољнике и задовољити Русију.

Међутим комисија састављена из мложине чланова одма по одласку Милошевом из Београда прегла је да изради устав. Прва седница била је 15 Фебруара. Живановић је говорио о прећашњим уставима и рекао је, да је у њима свагда политички део био одвојен од административног, и да ће сви нужни материјали за овај посао одма бити послати из Крагујевца и што пре доћи на расматрање пред комисију. Хаџић је говорио, да су му од чести познати прећашњи пројекти устава, и да он особито жели да се обрати на устав 1835 године, који је Сретенском скупштином утврђен, и који је у своје време био обнародован, и шта више био ступио и у живот. Предлагао је да се има на уму, као да устав од 1835 године није уништен, и њега треба узети за основу почем је свечано објављен и књажевом заклетвом потврђен, јер у њему има чланак који допушта измену тога устава. Сви су се сагласили с предлогом Хаџића тим више, што су сви доцнији устави прављени по оном првом. Затим комисија пређе на определење судске и извршне власти. Пре свега почели су говорити о кметовима којих је било у сваком селу и о њиховој власти. Онда су прешли на среске старешине или капетане који су тада управљали економним и полицајским делима и шиљали своја извешћа окружним магистратима и војеним командантима, али нису били подчињени магистрату, још шта више били су с њим у борби. Даље су прешли на окружне магистрате. После кратког дебатовања, комисија је дошла на ове резултате: 1). Кметови у селима морају остати као примирителна и полицајна власт нижега реда. Њих бирају сељаци под надгледањем среског старешине коме је остављено право да предлаже кандидате; од времена на време они могу бити измењени но треба назначити рок за који они неморају остављати службу, треба им определити сразмерну награду од села, и морају им се дати два помоћника. 2). Капетани или среске старешине остају за економну и полицајску управу

и за примирителну радњу, он у свему да се држе с окружним магистратима као да би били чланови његови, од њих да примају и заповести за извршивање, и да им достављају и сва извешћа а не војеним командантима. 3). Војени команданти неће се више мешати у административне послове, него ће остати само на границама, као начелници кордона, који ће чувати сигурност земље. 4). За земаљску безбедност треба да се установи народна војска; која ће се морати изучавати. А да би се у народу будио војени дух, то је нужно да се никоме не забрањује носити оружје. 5). У свакоме од 17 округа мора бити установљен по један магистрат. Чланови магистрата бирају се на предлог Совета и потврђују књазом. Они морају бити стални и без доказане кривице њихове не могу бити премештени с једнога места на друго, нити отпуштени из службе. Магистратским секретарима додаје се и по један писар. 6). Морају бити установљене општине и определене њихове границе. Оне морају саме да одређују општинске приходе. Морају имати своју касу одвојену од правителствене, и морају плаћати својим чиновницима из те касе — и у опште свуда мора бити правителствена каса одвојена од појединих.

Од времена на време руски конзул световао се са Хаџићем и размишљавао је о току радње законодатне комисије. Он је непрестано говорио Хаџићу да похита са целим радом, који треба да се сврши најдаље за пет недеља, јер се бојао да Хоџес на ново не одврати Милоша те после да сав рад пропадне. Изучавајући тадашњу управу у Србији, Вашченко је говорио, да је Милош као управљач Србије рачунао себе једином господаром и старешином не само над свима имањима него и на саме појединe личности, тако да је самовласно располагао и људима и имањем њиховим. Као старешина војске хтео је све да држи под војеном власти неизузимајући ни судове, и по томе кад се судовима даје нека независност он је то сматрао као да се то одузимље од његове власти. Па тако и према Совету. Из ових узрока он је установио војене комааданте и капетане, на које је гледао кад на извршиоце његове воље, и напуштао их је и на судове. А код оваких услова не може ни бити правосуђа у земљи. 21 Фебруара послат је из Крагујевца и прочитан пред комисијом устав Сретенске скупштине од 1835 године, устав који је био израђен у Априлу те исте године, устав који је те исте године писат у Пожаревцу на захтевање барона Рикмана, базис за устав који је послат од руског правителства у 1836 години.

Пошто су ови устави прочитани у комисији изроди се неслога; заподену се жестока и различита питања, јер су и сами устави били

основани на разним начелима, један је био потпуно конштитуцијонални, а у другоме се више огледаше абсолутизам. Мишлења су била различита. Лазаревић, Живановић и Радичевић паштили се да у свему сачувају пређашњу власт књажеву. Они је браннли ватрено; противници њихови нису им уступали ни у чему. Кад је била најжешћа препирка председник комисије Јефрем Обреновић устао је са свога места и сео иза Хаџића. Овај се окрене и запита га: За што је прешао? Јефрем одговори: не питајте ме, ја већ видим како ствар иде, и како ко мисли. Буди те ми друг и говорите за ме, ја ћу пристати на све ваше речи. Резултат ове препирке био је тај, да су једни поручили да израде устав Живановић, Радичевић и Лазаревић а други Хаџићу. Кад буду обадва устава готова онда су мислили да ће бити сагласија међу обема редакцијама. Таквим су се начином поделили аустриски јуристе које је Милош позвао да напишу законе Србији. Лазаревић је остао веран књазу који га је и дозвао. Хаџић као више самосталнији и поносситији желео је да ограничи власт кнежеву. Од то доба сви су сматрали Хаџића као човека који је припадао партији опозиције. У самој ствари он је био најближи руском конзулу с ким је био једнога мишлења. Сутра дан после бурне седнице долазили су к њему у јутру: Вучић, а после ручка Јефрем да питају — је ли спремљен устав. Ето како су у то време најзнатнији преставници народа српског држали да је лако израдити устав! Но и сам Хаџић увеличавао је овај посао. Његови противници предали су свој устав 26 Февр., а он радећи непрестано на том послу тек 9 Марта. У осталом устав Живановића, Радичевића и Лазаревића више је наличио на статистичке бележке тадашње српске администрације, него ли на кодекс који обухвата права и обвезаности централне, обласане и местне власти. Хаџић наводи у своме дневнику два чланка из тог устава и говори, да се по њима може ценити и цео устав. Тако и у првом чланку у првој глави о финансији било је казато: „финанција је каса у коју улазе сви земаљски приходи и из које се чине сви расходи по одредби књажевој,“ а у последњој глави говорило се: „чиновник који је дуго време без порока служио, има право да добије сразмерну пензију по милости кнежевој.“ Кад је тај устав био прочитан у комисији, онда Лазаревић који је седео с десне стране иза Јефрема Обреновића подигао се и објавио, да другог устава и не треба, да је у саслушаном пројекту ушло све, што је необходно нужно за управу Србијом, и пошто је тако исказао своју мисао пође одати по соби из једнога краја у други. Хаџић је са своје стране протестовао противу таквога устава, говорећи, да ће с њим бити горе него и без икаквог

устава. „Па како ми не водимо протоколе наших седница говорио је он — и дакле не можемо ни да покажемо ни да објаснимо, ко се чега и зашто држи, зато ћу ја да напишем сав устав, који сам већ и почео и који ћу изнети пред комисију као моје мњење или мој пројект. Ако и мене буду осуђивали то ће ме осуђивати за моје мишљење а не за туђе. За туђе измишљотине ја нећу да одговарам.“ Устав што га је Хаџић написао био је саслушат једанајест дана доцније. Код свакога чланка изнесени су били и основи по којима се редакција управљала. Тај пројект био је послат књазу с потписом самога Хаџића. Доцније га сам доставио аустријском и руском конзулу. У број карактеристичних црта овога устава може се узети и то, да је по њему законодатну власт имала народна скупштина, и Совет је био подаљен на два оделења, административно и судско. На тај начин комисија није могла доћи до сагласија и не мотрећи на своја два пројекта ипак није решила ствар о уставу. Милош је још мање био кадар да измири различна мишљења која се појавише у комисији. ([188])

Осим тога Милоша је задржавао у упорству инглески конзул. У то време не беше руског посланика у Цариграду: Вио је на осуству. Његово је место привремено заузео барон Рикман као заменьеник у конзуловим пословима, и инглески конзул надао се да ће сад имати већи уплив на Порту него пре. Лорд Понсоби радио је у то време да са што повољнијим условима за велику Британију закључи трговачки уговор с Портом. У тој цели послао је агенте да проуче стање разних провинција у Турској, и у Србију су долазили браћа Ваде, комисионари трговачке куће Шау и комп. Они су направили преглед спољашње и унутрашње трговине у Србији, и нудили Милоша да ступи у непосредне трговачке одношаје са Лондоном. По своме положају Милош је могао бити главни учесник у компанији, и Хоџес се свима силама трудио да подржи у њему мисао да чува његову неограничену власт. Мало после Хоџес је нудио Милоша шта више и раширењем граница српских са стране Бугарске и Босне, од чега је пре зазирао да не учини Русија. То је значило сипати маст у ватру, и Милош је и даље остао при своме, и држао да је свако пробање организовања унутрашње управе у Србији покушај против његове власти, која му је на пређашњим скупштинама призната. Али да би се дошло до ма каквих важнијих резултата мало је било дејствовати само на Милоша. Требало се побринути и о том да се годинама развијена власт књажева утврди ма каквим актом, који би имао државни и међународни значај. После сигурних извештаја које

је Хоџес доставио у Цариграду, Лорд Понсонби почео је радити да Порта сама поручи Милошу да пошље у престолницу специјалну (нарочиту) депутацију за израду државног устава Србије. Инглеске се дипломате надале, да ће у осуству руског преставника убедити Порту, да су њезини интереси тесно везани са неограниченом влашћу књажевом у унутрашњој управи његове земље, јер само код таквих услова може се рачунати на његову постојану верност. Они су мислили да склоне султана на то, да по новом уставу власт књажева не стоји упоредо са српским саветом него да се кругу његове радње одреде границе, те да тако 3-ћи и 19-ти чланак хатишерифа од 1830 године не буде више изговор ни за српске великаше ни за руско правителство који су се старали да установу совета уравнају с књажевом власти. Порта је изјавила своје пристајање на предлог великобританског посланства и позвала је српску депутацију у Цариград. Она је знала, да јој овакав корак даје право да се на ново меша у унутрашње послове српске. Но позивајући депутацију диван је опет откривено поручио Милошу, да међу депутатима буде и Аврам Петронијевић који зна турски језик и који је познавао ред у турским канцеларијама. Сама цел за коју су позвати депутати, била је увијена под изговором преговарања о минулом петогодишњем року, кад су се Турци из неких вароша из Србије требали да иселе, премда су за така преговарања довољна била пуномоћија српског посланика у Цариграду. Султански ферман о позиву српске депутације добио је Милош 20 Марта баш онда, кад је на ново из Крагујевца дошао у Топчидер. Кад је дознао садржај фирмана, Милош је рекао Лазару Тодоровићу који се код њега десио: „е мој Лазо, устав не може да се изради овде него у Цариграду, тим боље тамо су кошеви тамо је и ветар, па нека се тамо и млати и веје.“ ([189])

Партаја Милошева и инглеског конзула рачунала је пре времена на успех. Готово у то исто време и само је руско правителство дошло на мисао да устав за Србију треба начинити у Цариграду. Вашченко је већ био извештен, како се по Београду разнео глас о шиљању депутације. Наименовање Петронијевића, који је био из партаје незадовољника, такође је било у корист великаша. Најзад чудним догађајем некако баш у то време и султан је увео установу савета. У осталом Милош се није варао на рачун оних тешкоћа које је морао да савлађује у Цариграду, те да добије устав по његовој жељи. Он одреди у депутацију заједно с Петронијевићем и своје привржене Јакова Живановића и Јованчу Спасића. Првоме поручи да пази на Петронијевића, а другоме да води преговоре с инглеским посла-

ником. И тако су обадве партаје имале своје преставнике међу депутатима; обе су се партаје држале својих крајних намера, и ни једна другој није хтела да попусти. Живановић више него икада бранио је власт књажеву. Он је по препоруци Милошевој поправљао онај устав што га је написао, да би га после са собом узео да се по њему управља. Тако поправљен пројект устава он прочита Лазаревићу који се упропасти кад саслуша да је виша судска власт остављена књазу. Лазаревић је говорио Живановићу да је то не могуће; секретар је Милошев одговорио: „да то хоће сам књаз." Лазаревић одговори: „ми треба да говоримо оно што држимо за најбоље, а хоће ли он то да прими или неће, то се нас не тиче." Лазаревић који је давао књазу највеће место у законодатној и извршној власти, није то исто мого допустити и у судској, и говорио је Хаџићу: „овај Живановић сасвим је сишао с пута говори без свезе као да је памет изгубио, и види се да се решио да своју судбу веже са судбом књажевом." Пошто је прекинуо комисију која је радила на уставу Милош заповеди Хаџићу и Лазаревићу да напишу грађански и кривични закон, и даде им у помоћ још Лазара Тодоровића, Ђорђа Протића, Стевана Радичевића и старога проту Матију Ненадовића; али после је сам некима од њих дао друге дужности. Тако исто распусти совет, и чланове његове пошље у разне вароши. Милош је без сумње много полагао на подржавање Инглеске, јер је по који пут чинио таква дела, која се ничим нису могла оправдати. Он већ одавна није пуштао преда се аустријског конзула, и бечка влада пошље у Београд са привременим порукама генерал мајора, квартирмајстора главнога штаба Николу Филиповића Фон Филипсберга који дође у Београд 24 Марта. Милош се према њему веома немарљиво понашао. Руског конзула који му је непрестано напомињао о устројству совета, такође није више примао, шта више и самој кнегињи Љубици запретио је да га не прима, а чиновницима је говорио да непосећују руски конзулат. Кнегиња је сама о томе јавила Вашченку, и молила га да к њој не долази. Шта више на сам дан Васкрса 3 Априла, кад се Вашченко пријавио да књазу честита празник није био примљен под изговором да књаз нема обичај да прима „званичне визите" на тај дан. А Хоџес и Хаџић били су пуштени и код књаза и код књагиње; напослетку и сам Милош посетио је митрополита тог истог дана. А на вечерњи тог истог дана Милош је јавно изјавио мржњу, према свему што га је могло подсећати на Русију. У митрополитовој цркви гди је било пуно народа Милош спази Цветка Рајовића који је 1830 године био депутат у Петрограду, и његовог слугу који је

ојао иза његови леђа и држао шинел (огртач) Рајовића, који је шивен Русији, шчепа га из руке слугине, баци на под и почне га газити ногама говорећи да оваква хаљина приличи само грофу Ланжерону, Ланжерону, Ланжерону. У среду по васкрсу Милош већ није био у Београду, он је отишао у Крагујевац. Пред полазак поручи Вучићу да премести војену школу из Пожаревца у Београд, и позвао га да дође у Крагујевац кад сврши тај посао. Са Ђорђем Протићем био је необично љубазан, љубио га и грлио говорећи му: „Ти си мој Ђока, ја те волем само ме чувај па ћеш бити највећи код мене.“ Јеврем Обреновић који је тражио одпуст за Германију да заједно с децом иде у топлице, добије одговор на то већ из Крагујевца. Милош му послао одпуст, али га најпре звао к себи у Крагујевац, куда Јеврем и оде 12 Априла. Од Петронијевића Милош је узео заклетву, да у Цариграду неће ништа друго говорити, него што говоре Живановић и Симић. Кад је Петронијевић свима прича о отоме, аустријски генерал Филиповић примети: „то ништа не значи: ја знам да ће се они порти пријављивати по јединце а не заједно“. 190.)

По одласку Милошевом руски конзул писао је извешћа за Петроград и Цариград, као што тврди Хаџић у своме дневнику. Главно је било у тим извешћима радња комисије, која је радила устав. Заједно с тим јавно је и о положају партаја у Србији, причао је о владању Милошевом у последње време и шиљао дата о пређашњем његовом животу, што му је све доставио Вучић. „По хатишерифу 1830 године — говорило се у тим датима — књаз је морао да управља земљом заједно у договору са старешинама. Али Милош је непрестано збацивао чиновнике без суда и постављао је на њихова места људе без заслуга и способности. Самовласно је располагао с народном касом без знања и одобрења савета, ограничавајући га да само врши његову вољу. Повећавао је плату војеним чиновницима које је сам постављао. Завадио советнике са сеоским кметовима којима је повећавао издржавање и изводио их протйву советника. Једном се председник совета одлучи да поднесе књазу списак чиновника, који би по мишљењу совета били достојни да заузму упражњена места, на што му књаз одговори: ја најбоље знам кога ћу да именујем; а вама дајем 10 дана на размишљање, јер хоћу да вас наименујем за министра војеног“. А кад су му представљали како је земљи потребан устав, одговарао би: „ја мало имам потребе за устав; ја сам издао 16 таки указа и ја ћу их 16 пута да уништим!“ После како хоће да се курталише руске заштите уздајући се на помоћ Енглеске и Француске; а енглески конзул говори да ће Русија у многоме изгубити свој уплив на Турску

и Србију. Сам кнез свакад потврђује да га заштита Русије тиранише“ Уз ово пошљу противници Милошеви и сведочбу о стању земаљске касе за последње време, и о томе како Милош из ње растура новце саопштавајући и различите анегдоте из његовог домаћег живота и т. д. [191]).

Милош као за потврду тужаба његових противника, сваки дан је давао нове поводе к жалбама противу себе. Кад је руски конзул од њега тражио онај устав који ће се послати у Цариград, Милош је одбио то захтевање с тим, да ће целу ствар решити Порта. Но после се предомислио и послао устав, али у запечаћеном пакету који је био адресован на име руског министарства спољних послова. Конзул је захтевао да Милош распечати пакет. И после неколико дана Милош учини по захтевању његовом; но покаже се да устав није био истоветан са оним што је послат у Цариград. Одма затим Милош се свади с преставником Аустрије. Он пошље из Крагујевцу београдском магистрату указ, да ни један Србин не сме да држи код себе аустријске поданике ни у службу, нити за помоћнике у трговачким пословима. Но ако би се код кога налазили, сваки је дужан да их одпусти иначе ће бити строго казњен. Тако је исто запретио да се еспапи не дају на вересију аустријским поданицима. Тај је указ учинио силно узбуђење у вароши, јер су њени становници имали одавна непрекидне трговачке свезе са аустријским Србима, па зато је и изазвао енергичан протест од стране аустријског конзулата. Милош попусти, и писмено се извињавао Метернику бацајући сву кривицу на београдски магистрат који није разумео његов претпис који се односио само на бегунце и на аустријско поданике без пасоша. А београдском магистрату пошље укор. У осталом тако престављају ову ствар противници Милошеви. И Кунибер уверава да је ту била магистратска погрешка, која није учињена без извесне намере.

На крају Априла мржња Милошева на конзула дошла је већ да највеће мере. Он се није више с њима дописивао, него је шиљао у Београд своје људе, којима је била дужност да у име књаза питају конзула: зашто се он меша у књажева посла? шта он има да каже противу књаза? и шта је он, прост агент или губернатор? По речима Хаџића који се често виђао с конзулом; овај је одговарао тим посланицима: „нека ми књаз напише, па ћу му на писмено одговарати; а ко сам ја, то је књаз могао видити из инштрукције коју сам му предао. Зашто је није прочитао.“ Кад се Јефрем Обреновић вратио у Београд дужан је био да пита руског конзула: до књаза су допрли гласови, да он погрдно говори о њему, је ли то истина?“

Вашченко је на то одговорио: „ја сам такође много слушао о томе, да књаз погрдно говори о мени и о моме господару. Ја би о томе давно писао у Русију, ама не могу да верујем, док сам књаз не да писмене доказе за то“. [192]).

Депутати су пошли за Цариград 11. Априла. Али пре него су они и прешли границу Србије, Јефрем и Вучић дознају преко Петронијевића, да је с њима послата и мита Султану 10.000 дуката, Хозрев паши 1000, Рејиз-ефендији 1000, Мехмед Алији који је у султановом двору 500, а по толико и за друге чиновнике: свега 18.000. Сви ти новци узети су из народне касе без знања Совета. Јефрем и Вучић јаве о томе руском конзулу и београдском паши. И они су о томе обојица писали у Цариград. Први руском посланику а други Порти. Извешће пашино које је пошло три дана доцније него ли српски депутати, дошло је у Цариград један дан раније од њих, т. јест 25 Априла. Суме што су их депутати донели примљене су, и остављене у државну касу, а сам Рејиз ефендија писао је Милошу да су прошла времена за поклоне, и да чиновници нису могли примити послате новце. Чланови дивана одрицали су се од користољубивих навика, јер су знали да руско посланство има сведочбе о поклонима Милошевим. Ето тако је одма у почетку незгодно пошло споразумлење с Портом. Али енглеско посланство није очајавало. У својој депеши што је послата Хоџесу, и у којој се говори о раду који предстоји депутатима, било је речено, да пре свега треба решити главно питање о односајима књаза к Совету, а после се већ могу водити преговори о исељавању Турака из Београда.

Лорд Понсонби изјављивао је надање да ће Порта одбацити члана о непроменљивости советника, и да ће Султан свечано да изјави своје поверење књазу, и молио је Милоша да се искрено обраћа у енглеску посаобину у случају ма каквих потраживања од Порте. Ствар српска, речено је било у депеши, има велики значај у источном питању и сврће на се особиту пажњу Енглеске владе. Енглеска влада не може а да са своје стране не препоручи књазу да се с већим уважењем понаша према аустријским властима с којима је он у непосредном додиру, да не би иначе имао противу себе књаза Метерниха. Стање ствари у Босни поспешно је за књаза. *Али књаз не треба да занемари уређење војене снаге. Премда се непредвиђа њена потреба јест свакојако боље је бити опрезан и свагда готов. И нарочито треба се чувати како не би дао повода подозрењима и сумњичењу на рачун [illegible]тоњег његовог владања* а), у приправљању које могу да проиграју

а) Речи напечатане курзивом биле су подвучене у редовима депеше.

намеру напредније радње, или да буду повод потраживању објашњења од њега." Добив ту депешу Хоџес се крене 3 Маја у Крагујевац заједно с Кунибером, који је већ имао звање драгомана француског језика. Депеша је била прочитана Милошу, и овај је замолио Хоџеса да у име његово захвали лорду Понсонби за добре савете. Кад се Хоџес вратио у Београд није престајао извештавати Милоша о току преговарања српске депутације с Портом, и непрестано га уверавао о расположењу енглеске владе према њему. Али он није умео од своје околине да сачува ни мисли ни осећаје своје, те тако су у Београду све знали што је Милош мислио.

Преговори с Портом ишли су споро не држећи се савета енглеског посланика, депутати нису могли а да најпре не поведу преговоре о исељењу Турака из Београда и о новом пределу југозападних и југоисточних граница Србије. То је значило протегнути питање о уставу за неодређено време. Петронијевић је био највише крив што се ово одуговлачило. Решид паша је задржавао претресање питања о Београду док не добије потанка извешћа о насељењу те вароши, и захтевао да депутати изнесу пројект устава. Петронијевић одговори да се депутација мора да споразуме с књазом. Тако споро преговарање дало је повода лорду Понсонби да посумња на Петронијевића коме је била намера да изигра сво време у чекању до доласка Бутенева у Цариград. Његова се сумња оправдала. Петронијевић како је дошао у Цариград одма је почео да ради на своју руку. Начин његовог рада најбоље се види из писма што га је писао Вучићу 11 Маја: „Ја сам био неколико пута код Решид паше и код Вогоридеа, а с руским посланством имам преко других непрестано тајне сношаје. Решид паша све је моје особене представке поднео Султану. На захтевање Решид паше ја сам начинио особене приметбе у интересу народа, и саопштио сам их Руској мисији. Ове су приметбе изазвате административним саставом Живановића у коме има млого књажевих тачака које нису корисне за народ. Јованче је сасвим прешао на моју страну и каже: ради како знаш! и Живановић се не сумња у мене. Енглески посланик извештавајући полковника Хоџеса о своме подозрењу, молио га да што пре пошље сва нужна дата о питању Београда и граница, а у случај потребе да и сам дође у Цариград. Хоџес се одлучи на ово последње, и на путу сврне се у Крагујевац да се види с Милошем. Милош је био тако задовољан расположењем Хоџеса према њему да му је дао пуномоћије да он руководи српску депутацију у преговорима с Портом а нарочито у питању о уставу, и пошље по њему писмо лорду Понсоби у коме је говорио, како Хо-

фес познаје све жеље књажеве и потребе земаљске. После одласка Хоџесовог из Крагујевца, Милош објави официрима регуларне војске која се налазила у тој вароши, да је он примио покровитељство Енглеске с надањем да ће преко ње добити нове уступке од Порте, веће од оних у пређашњим хатишерифима, и између осталога иселење београдских Турака, али опет зато он чува заштиту Русије над Србијом која је једанпут за свагда изјавила, да има за цел једино интересе српскога народа, најзад неће се противити новим привилегијама његовим. „Код овако опасног положаја говорио је Милош, у каквом је сада отоманска царевина, зар не би било боље да се политични положај Србије призна и осигура што већим бројем великих држава? Дај Боже да све европске државе приме Србију под своју заштиту." Овако одкрита изјава давала је противницима Милошевим тврђе земљиште за њихове интриге противу њега, и за подстрекавање масе да се одазове њиховој ствари. Кад је Хоџес дошао у Цариград писао је Милошу да ствари иду добро, него да му је нужно да има у рукама више подробнијих дата о насељењу Београда него она, којима се служи. О томе је писао и Живановић. Да се дата саберу поручено је било Куниберу који је помоћу добри поклона успео да за најкраће време пошље Кунибергу најнужније сведоџбе. Осим тога Милош је дознао да би Турци с драге воље продали Србима своје куће и иселили се из Србије, да им само није сметао Јусуф паша који се користио њиховим данком; који је задржавао у своје руке један део плате што је припадала спахијама. А Куниберг је шта више послао целу депешу Коџесу у којој је питање о иселењу Турака из Београда, расматрао са сваке стране: политички, финансијски и стратегијски. [193]).

Милош је такође од своје стране послао инштрукцију српској депутацији, у којој је повторио све, што је било депутатима искакано усмено кад су полазили из Крагујевца. Та је инштрукција потписана 15 Јуна. Њен је садржај био овај. „Придржавајте се порте и само с њоме свршавајте послове ваше. Ви можете преко пријатеља да будете у тајном споразумлењу са посланицима енглеским и француским али ипак, да не би права наша имала какву штету од њиховог мешања. Жеља је наша да они неприкосновеност ових права тврде, а не да се мешају у управу нашу; мешати се у њу може само једина порта, као над нама владајући двор док је свемогућем Богу воља да остане у поданству њезином, — други нико. Господине Петронијевићу! добро запамтите и опет прочитајте са Живановићем

еванђеље од Матије главу VI, зачало 24 а). И ми не можемо служити двојици господара, а шта би било да их је још више? Утувите то добро у памети, и тога се придржавајте као светиње. Што се тиче руске заштите, томе се ми клањамо до земље, но при свем том не ћемо да се Русија меша у нашу управу. Закони се већ израђују и биће издати, а ви ће те устав тамо свршити и овамо донети: на онда за шта они ту више да се мешају? Ако би ствар дошла до фермана као што је ту скоро послат из Цариград у Влашку, а који је и нама био намењен, и ако би вас нудили да га примите то да га ни пошто не примите. Напротив дајте порти у име наше протестацију, и отворено јој објавите, да ми таквог фермана не ћемо примити. Ми смо се решили да се опет пре уклонимо у Рудничке горе, него ли да подносимо стид што би нам га тај ферман донео. А ако ви нисте чули какво је дејство имао у Влашкој тај пре неког времена послани ферман, то онда знајте, да су због тога сви чланови влашкога дивана, међу којима је и сам брат кнежев, Михаил Гика, и више њих главнијих бојара пошто нису могли да поднесе срамни укор оставили су службу и отаџбину своју и отишли у стране земље, да тамо проведу остале дане живота. Ми нећемо ни на који начин да се то и код нас деси. Ми ћемо се противити докле год имали будемо код својом влашћу народ, који је крвљу купио слободу, права и повластице своје. Ми смо вам све ово казали усмено, сад то потврђујемо и писмено." Ма да се Енглеска умешала — ствар опет зато није пошла брже. Порта је била толико занета преговорима с пашом египетским, да није могла ни да хита са српским питањем. Петронијевић је известио књаза 27 Јуна, да је Порта истина одредила нарочиту комисију за преговоре с њима, али „због својих турских послова" продужен је рад о српскоме питању на не извесно време. Милош је 8 Јула одговорио, да то ништа не чини ако се та ствар за неко време и продужи само да би се сретно свршила, али уз то их опет опомене: „добро пазите, да се у наш устав султанским хатишерифом не увуче параграф као што је ту скоро у влашки регламент, т. ј. да се никаква нова установа или закон не може оживотворити пре него га најпре Русија и Порта претресу и одобре." Све наше послове са страним државама ми вољно вршимо преко Порте, али нека се нико не меша у нашу унутрашњу управу. На ово писмо Петронијевић је одговорио 27 Јула: „ваша светлост може бити уверена да је сва наша брига управљена на то, да задобијемо

а) „Никто можетъ двѣма господинома работати."

нашој отаџбини оно, што немамо, а по именце: сталан и праведан поредак у унутрашњој управи нашој, надајући се, да ће само тако нестати свако незадовољство и неповерење у отаџбини; а завладати и утврдити се општа слога и спокојство ваше светлости." Кунибер је такође добио писмо од Хоџеса и Живановића, у којима га уверавају да ће ствар поћи на боље. Том приликом Живановић је писао и ово: једно само може да смете потпуном успеху наше депутације — а то је што се овде проносе гласови о новим незадовољствима у Србији, која је изазвао сам књаз гоњењем неких чиновника. Премда се ја сумњам у истинитост тих гласова, јер сам савшено уверен, да књаз разуме како је за њега у садашњим приликама нужно да буде што више умеренији, опет зато молим вас да свом снагом настанете да буде на миру и да се уздржи од свега што може изазвати незадовољство у народу. То је једини услов, о коме га молим, а онда ја одговарам за успех нашега рада." Кунибер отиде с овим писмом књазу и нађе га на киселој води у Буковици у кругу његове породице, митрополита, неких старешина, кметова и сељака. Кад му је Кунибер прочитао садржај писма Живановића, Милош је рекао, показујући на народ: „ето мог одговора на цариградске сплетке." У народу који је чуо разговор, подиже се вика: „ко је незадовољан с тобом књаже? Да те Бог сачува и нека је проклет хљеб ономе, ко се на те жалио! Ко каже да те народ не воле?" На писмо с којим је Кунибер питао Хоџеса и Живановића: ко је разнео такве гласове по Цариграду, Хоџес одговара, да је за све те гласове крив Петронијевић, а они су му из Београда послати. Петронијевић је Милошу писао и изјављивао, како и он сам није веровао таким гласовима, Живановићу је казивао да их он може опровргњи. Међу тим тај исти Петронијевић био је непрестанце у преписци са својим друговима, а нарочито с Вучићем, који је као неписмен диктирао своја писма Раји Дамјановићу, писару Јефрема Обреновића. (194)

Али ту није био крив Милош, што турско правитељство није усвојило устав, што га је књаз с депутацијом послао. У след свакојаких интрига у самоме дивану, Решид-паша буде наименован за посланика у Лондон, а његово место заузме Нури-ефендија, човек слабог карактера. Решид-паша оде не оставивши својим пријатељима никакве наде да ће се сретно свршити посао, који је он заступао. И сам лорд Понсонби уморен радећи о српском уставу, напусти то питање за други пут и похита да закључи трговачки уговор између Инглеске и Турске (16 Августа), а после неколико дана пошље Милошу дугачко писмо, у коме је по највише била пажљиво али от-

кривено исказата лекција, о књажевим обвезама према султану, и о ваљаној управи земаљској. Да је Милош био мало вештији у дипломатским финоћама, он био пазио, да је узалудно свако надање на енглеског конзула. Али он им се опет поверавао, нарочито кад га је Хоџес по повратку у Србију почео уверавати, да је султан разумео у каквој се цели Русија труди да се у Србији установи непроменљиви Совет; да је француски посланик добио званичан налог од свога правитељства да ради у договору са енглеским, и да су само египетске ствари на путу што Порта не може већу пажњу да поклони српском питању. Него Милош је већ почео да показује своје нестрпљење. На крају Августа писао је депутацији: „толико бављење ваше по нашим пословима доводи нас у нестрпљење. Ево већ четири месеца како сте отишли одавде, па још нема никаквог повољног одговора за нашу ствар. Ви сте собом понели акта, у којима су јасно очитоване жеље народа нашег. Порта не треба да гледа на два или три човека, него на цео народ, јербо двојица или тројица (Милош је овде разумевао незадовољнике) не чине цео народ. Нека она реши ову ствар на основу акта сагласно народским жељама. Ми нећемо овде републику, нити ћемо је допустити у Србији, па зато нека се ти људи не баве брбљањем и размишљањем како би је згодније код нас уредили. Где је монархија и где влада цар (т. ј. султан) тамо никада не може бити републике, него само монархијска управа, коју и ми хоћемо. Кад сте видили да вам не одговарају за што нисте предали ноту и тражили да се што пре сврши наша ствар, но гледате како вас варају и задржавају, због чега и ми овде не можемо да вршимо наше важније послове. И тако препоручујем вам, да што пре свршите посао; а ако је нужно да предате и ноту.“ ([195])

У почетку Септембра врати се у Цариград руски посланик Бутењев. Кад су му се чланови српске депутације представили он их је укоравао што су посећавали енглеске и француске дипломате, а такође се изјаснио да у пројект устава никако не може да уђе чланак о грбу и застави српској и о наследствености књажеве власти. Живановићу је у очи рекао: „пре ће нестати и тебе и књаза него ће се уништити Совет.“ Депутација је јавила о томе Милошу у свом извешћу од 16 Септембра. 24 истог месеца већ је дошао одговор од књаза писат у Крагујевцу: данас на ручку добили смо писмо наше депутације у коме нам јавља: а) кратки садржај пројекта устава, б) дочек, којим је г. Бутењев предусрео нашу депутацију, кад га је први пут посетила, и в) како му је депутација предала свој устав. Што се тиче прве тачке, она нам је била већ позната из пређаш-

њих писама депутације, и ми смо послали своје приметбе о њему, овде додајемо: да треба правосуђе и просвету одвојити једно од друго, те да не буде под надзором једне управе, јер је код нас тешко наћи човека, ко би могао управљати и с једним и другим, а после кад би се ово обоје смешало, онда ће једно или друго или обоје заједно рамати. Што се тиче пребацивања г. Бутењева, то наши депутати, ако се она повторе кад га и други пут посете нека одговоре, да они сваку претњу за слободна посећивања својих познаника сматрају као ограничење личне слободе, које их чини робовима а не слободним људма, а још мање депутатима ма каквог било књаза или народа. Па зато се ми надамо да ће депутација слободно да корача по путу, који смо јој при поласку показали, не бојећи се ничије претње. Особито поручујемо нешем Петронијевићу да буде постојан у вршењу наших ствари, ако хоће, да се зове нашим, а нас да зове својим. Он врло добро зна какве смо тешкоће имали до сад. Нека добро пази да се ма чијим му драго туђим навођењем не поруши то, што смо ми толико година зидали с тешком муком. Ако ко нападне на њ, нека све слободно одбије.“ Три дана после тога дође у Крагујевац руски конзул, да саопшти Милошу мњење Бутењева о уставу, што га је депутација поднела. Милош је већ знао то мишљење па није хтео да га по ново чује од Вашченка. Њихов састанак свршио се готово свађом између њега и конзула. А после три дана Милош је писао својим депутатима: „ако земаљски устав кога је Порта по нашим назорима већ примила буде ма ким преиначен, то ми опомињемо депутацију да такав устав не прима ма какав био његов садржај, док нам се не пошље на преглед копија, и докле га ми не одобримо. Нека изванредна комисија буде пажљива и нека не чини друкче, преко наших порука. Депутација без сумње зна, да је г. Бутењев и пре настојавао да се грб, наследственост власти и остали знаци нашег државног бића, што су означени у првом одељку устава укину. Он ће и сад да ради то исто. Али депутати наши треба да виде ту опасност, која грози опстанку Србије кад се тај део у уставу укине, и нека се својски уклањају свију претња, свију укора, и свију уверавања, па ма с које стране она долазила, а наша ће брига бити да одговоримо на све и за све. Тренутак у коме — и узроци због којих ми тако пишемо нашој депутацији — имају велики значај, и зато још један пут напомињемо, да она ради само тако а не друкче, отказујући се пристајања на устав дотле, докле га ми не добијемо у копији и не одобримо. Сад је дошло време кад можемо добити све што желимо, али за то је нужно постојанство наших депутата. Нека они

само буду тачни извршиоци наших порука, па ће све добро бити. Нема руже без трња. Нарочито члану депутације Авраму Петронијевићу, као тамо најчувенијем нашем чиновнику, поручујемо да не уступа ни једну линију од оног настављења које му је дато при поласку, од пређашњег пројекта устава и од садање заповест, јер су њему добро познати узроци, за што морамо да бранимо први део устава на коме се оснива сва срећа наше отаџбине. При већању о свему томе, држите се садржине берата и хатишерифа, тумачите садржину њихову у нашу корист, и гледајте да свршите посао што пре. (**)

Докле је кнез слао своја наставлења у Цариграду, противници су његови уверавали београдског Јусуф-пашу и руског консула, да се у народу опажа јако узбуђење због дугог чекања на устав, да Вучића с многих страна позивају, а многи га почињу звати неверни Тома. Јусуф паша послао је извештај о народном нестрпљењу које је већ дошло до крајње мере и свакот часа може да произведе буну. Вашченко је писао у Петробург и у Цариград о своме последњем састанку с Милошем, и потврђивао је извештаје, које је Јусуф паша саопштио. Из Петробурга дође заповест Вашченку, да не улази у даље одношаје с Милошем. А Бутенев је писао, да ће српско питање скоро бити решено у Цариграду, да се Порта у свему слаже с Русијом, и да су сва бушења Хоџесова пропала. У овоме послу много је помогао руском посланству Петронијевић. Он се споразумевао с портом непосредно јер му није требало тумача, и обилазећи своје другове, он јој је чинио таке предлоге који су јавно били противни интересима Милошевим, а корисни само за партају незадовољника; враћајући се друговима износио је сопствене уступке као да то порта захтева, и заједно са Живановићем и Спасићем потписивао је извешће Милошу, у којима је истина кривена до последњег часа.

Само порта ишла је још даље: користећ се случајем гледала је да сузи права Србије. Пошто је саопштила Бутеневу пројект устава она сагласно његовим приметбама преиначи га и преда српској депутацији. Ево како су сами депутати извештавали Милоша, о тој промени: „тек што смо вам послали наше последње извешће, кад сутра дан у јутру дође к нама кнез Вогориди и каже да је у царском савету наша ствар била на претресу, и да он има поруку да нас о свему извести. Затим је почео читати акт како су га Турци написали. Кад смо чули да се акт почиње наредбом о градовима и варошима у Србији где се спомињу шта више и неке околине њихове, и да све то Турцима принадлежи, ми смо га запитали: Зашто то? а он нам одговори да треба најпре Турцима учинити комплименат. Кад се повела реч о цркви и „богослужењију“ то смо га питали: Зашто он толико у-

начи о хришћанству и патријару и говори Бог зна шта о слободи Хришћана која као да је постојала од кад су Турци освојили царство, о некаким црквеним добрима (вакупа) и т. д. кад ми имамо за слободу богослужења хатишериф и конкордат с црквом и т. п. Он је говорио: знате, треба све то по танко да растумачимо јер је питање о цркви замашно и т. д. Кад смо видили да нам не одговара на све ово што смо га питали, то га онда запитамо: гди је чланак о смењивању чланова Совета, за који смо овде дошли и толико време и новаца потрошили, јер све остало могли би уредити да смо у отаџбини остали, кад имамо унутрашњу управу? На то он рече: „знате, тај се чланак већ налази у једном хатишерифу, који је издат у договору с Русијом. Овде и онако има млого чланак за које ћемо морати имати договора с Русијом. А султан ако је што један пут потврдио својим хатишерифом, не може већ после измењивати, па зато смо ми то решили на — други начин. Видите, — на крају смо казали: да су сви чиновници и чланови Совета дужни покоравати се заповестима књежевим, а тим је казато све.“ Ми смо му казали, да хоћемо јасно опредељену организацију, а не софизме, тако да се горе говори једно, а доле друго. Па онда смо га питали: Зашто неће да приме наш пројект? а он одговори, да је примљен. На то ми изнесемо наш пројект и сравнимо га с турским. И нађемо да порта хоће — осим онога што смо мало пре рекли — да Србију преставља у Цариграду капућехаја који би све чинио по султановој вољи, и још многих којекаквих отступања и извртања готово у сваком реду. Кад смо све то видили онда се сетимо, да нам је још летос Богороди као тајну казао, како је Решид паша — кад је видио да ми свакојако хоћемо да тражимо устав од порте — дао своје мишлење да председника у Совету поставља сам султан; како је Решид паша два или три пута зборио Петронијевићу, да престане наша стална депутација која овде настава и на њезино место да се постави капућехаја, а по именце неки Јанко Мусури (овај је Јанко ондашњи Грк. Порта га је често слала час једном час другом паши, а Волгориди хтео је да уда своју кћер за његовог млађег брата); како је порта хтела да султан њега постави за капућехају, него Лорд Понсонби стао је томе на пут. Затим напомену смо му, како се они шест месеца вортају с нама, а после нам дају акт на две на три израђен, који руши наша народна права. Да не би дангубили да дамо наше искрене и одлучне приметбе на овај акт, који вам саопштавамо. Ви ћете видити како ми одбијамо свако нападање на наша права и све изговоре који само помрачују и замршавају ствари. Осим тога дого-

ворили смо се да не идемо код Богороди, но код министра спољних послова Нури ефендије, и кад му предамо наше приметбе да му кажемо ово: како је народ српски од оног доба кад га је књаз Милош умирио, вазда и свакад био веран султану, и у оно време кад су буне у Влашкој и Грчкој утишане, и у време кад је Русија војевала с Турцима јер су Срби тада низ Дунав шиљали Турцима велике количине помоћи у рани, због чега су Руси са обала влашки толике наше људе из пушака на лађама поубијали; како је Милош указивао помоћ Решид паши, и толико пута радио да се умири Босна, Албанија и Руменлија; како је тачно вршио све обвезаности, плаћао данак, и указивао љубав и гостопримство сваком Турчину који је пролазио кроз Србију, и тако се свагда понашао према порти као веран и сталан њен приврженик. Даље, одлучили смо да говоримо о том како је дошло време да се унутрашња управа Србије организира (уреди); како је књаз с народом и то скоро свршио, како му је од високе порте дошла заповест да пошље депутацију за ту исту ствар, коју је он одма и послао у лицу нас троице; како смо ми верујући њиховим речима пробавили на празно шест месеца. Како нам је у истини чудно да се наш пројект ни у што не верма, него нам се намеће акт нејасан и збркан, и што је најгоре који потире наша права, говорећи о некаким варошима и њиховим околинама; кад ми знамо да се за два месеца сви Турци из вароши морају иселити у градове, осим Београда, и то све противу хатишерифа. Даље како се у томе акту говори о некаквом капућехаји који мора да ради по султановој вољи, а овамо у хатишерифу стоји, да у Цариграду мора наставати наша депутација. Тамо се говори да књаз и чланови Совета морају давати заклетву на то, да не ће ништа радити против „височајше“ воље, — кад ми знамо да смо дужни давати султану данак. Даље, ставља се наша слобода вероисповести у зависност од патријара и милости султанове, а ми знамо да смо по хатишерифу добили слободу богослужења, која је била гоњена од како су Турци освојили царство па до последњих година, а ми знамо, да имамо већу слободу вероисповеди него ли сам патријар, као: право имати звона, вршити литије јавно итп. Ми оваква захтевања не можемо послати кнезу и господару нашем, јер би га они разјарили. У осталом Порта треба да позна српски карактер. Треба да зна да су Срби кадри да трпе, но само до неког степена, а више не. Ако смо ми овде и чекали скоро шест недеља, и оставили наше службене и домаће послове, то смо ми опет спремни да идемо одавде нашим кућама најдаље за две недеље, и намерни смо да молимо књаза да нас позове

натраг, ако Блистателна порта не мисли да се с нама ради милос-тиво, праведно и откривено. Мисмо људи прости и искрено радимо, па зато молимо министра да он ове наше речи, и писмене приметбе представи милостивоме султану који је тако царски примао нашега кназа, и који је вазда био наклоњен Србима, и да се постара да нам што је пре могуће даде решителни одговор, да би се и ми према томе равнали. У овом договарању решили смо ићи г. Бутеневу и лорду Понсонби да обојици преставимо у копији потоњи пројект Портин као и наше приметбе на њ, и да том приликом искажемо целу истину која нам на срцу лежи. Таким одлучним кораком надали смо се постићи једно или друго: или да Турци пошто виде да се ми не дадимо учине по нашој вољи или да ми у противном случају не упадамо у туђе мреже, но да сачувамо своје интересе не гледајући ни на какву опасност, па да се вратимо у нашу драгу отаџбину, нашем љубазном господару, нашој браћи Србима, те да тамо свршимо ово најважније дело за нас, не убијајући славу имена вашег, и да прекинемо један пут пребацивања, као да смо ми дошли да од Турака тражимо законе и ред, који и сами немају ни закона ни реда, и да смо готови признати да Срби имају слободну унутрашњу управу у којој се нико не може мешати. Није тешко учинити по нашим захтевима после толико успремљеног посла тим више, што ми у само ствари не иштемо ништа друго, него само признање наших грађанских права у народу, и ред у пословању. Код оваких двојаких околности дошло нам је да се опет обратимо Русији и да је замолимо за заштиту према Порти. али то би противуречило самом нашем положају. Нама фала богу није нужда ни кога да молимо ни зашта, јер сва ствар стоји до нас самих, само да је добре и сталне воље! наравно — никога док траје љубав народна према вама, која ће се још већма ојачати. кад ваша светлост установи правду и поредак. После оваког договарања одемо код Нури-ефендији, коме смо предали горе казате приметбе и поновимо ове жалосне речи. Тај човек доброга срца, премда незналица био је ганут нашим речима и зачудио се нарочито кад смо му казали да неможемо да газимо наше обвезаности и да ћемо да молимо вашу светлост, да би нас натраг позвали. где би имајући унутрашњу слободну управу могли сами увести ред. Он нам одговори да ће прочитати наше приметбе и сравнити их с пројектом портиним који смо му поднели ако буде нужно да се сравни с хатишерифом. да ће и њих прегледати а после на основу свега тога, по нашој жељи. предати и султану. Међу тим био је разговор и о Вогориди, који је био спреман за капућехају, говорећи,

како му је Решид паша казивао, да је та ствар свршена с ва
светлости. Ми смо одговорили да ништа незнамо о томе и не мо
помислити да би ваша светлост допустила да се потре ни
један трун народних права, која су толиким невољама искупље.
Другог дана 6 Октобра одемо г. Бутеневу и покажемо сав н
разговор с Нури-ефендијом, јављајући му да ћемо се вратити ку
да направимо устав. На то нам он примети: „идите напишите в
устав с Хоцесом". Ми му одговоримо, „не с њим него сами". Та
нам он рече: ни најмање се не чудим што ваша ствар иде хрђаво, ј
ви нисте пошли оним путем којим би требало ићи. Од њега од
лорду Понсонби. Између осталога, ми смо му казали, како не мо
да опишемо нашу тешку жалост о нашем књазу, који је себе ко
промитовао (осрамотио) што нас је слушајући туђе совете пос
овамо. Он је био ганут нашим речима и рече: то су све интриге
руске, који су мора бити казали Порти: ево вам Срба, одкидајте од
њих што можете исто онако као што смо ми узели Београд и про-
дали вам, а ми их бранити нећемо — надајући се да тако учини
забуну и поплаше књаза Милоша, те да га привуку у своја наручја
што с нестрпљењем очекују. После тога питао нас је: јесмо ли за-
довољни оним пројектом који смо пређе предали Порти, и ако смо
задовољни, то нека га књаз и народ потпишу и на мене оставе целу
ствар, а ја сам у стању да га браним не само од Русије него и
од целог света. Боље је да учините тако, него да се вратите с пра-
зним шакама, народу на чудо а вама на срамоту, и непријатељи
и интригашима на радост".

Приметбе на Портин пројект, које је депутација учинила и ко
су саопштене Нури-ефендији, Бутеневу, Понсонби и Милошу по
зују, у чему је одступао турски пројект устава, од онога што ј
предлагао Милош. У тим приметбама говорило се између осталог и
ово: 1) политички положај српског народа и права његова до-
вољно су објасњена у „височајшим" хатишерифима 1829 1830, и
1833 године; па зато у хатишерифу који треба да садржи само ор-
ганизацију унутрашње управе земаљске, није нужно напомињати: а)
о царским градовима у Србији и варошима које су у Србији, б) о
српској депутацији која је дужна да постојано настава у Цариград
в) о уништењу тимара, зијамета ит.п. г) о бирању српских архијере
и д) на што по неколико пута повторавати о српскоме подавств
према Порти, кад је доста да се један пут умете или у почетку ил
на крају. 2) Није нужно да се књаз и чланови совета закуну да
неће ништа радити противу „височајше" воље, јер и књаз и народ

дали су један пут за свагда реч верности премилостивом султану и његовом правитељству што су и једни оснажили за годину године; а познато је, да свака часна реч и заклетва само онда имају вредности кад не почивају само на језику и у клетви. 2) Кад се доказује очевидним делом, као што је то показао књаз и народ српски. Осим тога шта може да значи клетва 10 или 15 људи према осталом народу, који не даје заклетве, него један пут прима испуњење својих обвезаности према Порти вазда налазећи се на његову милост, само са датим му правилима. Најпосле то је први случај, да подложници траже хришћанску заклетву, коју обично држе ни за шта. 3) Није нужно уметати у тај акт годишњу плату књажеву, јер се књаз о томе договара са својим народом и са знањем Совета. 4) Не треба да стоји у почетку тога акта, да се књазу даду неке повластице, које се после у чланку о Совету ограничавају. Није нужно да се на крају стави оно: да сви ини чиновници, директори канцеларија и централне управе, чланови Совета итд. морају се покоравати свима заповестима књажевима, кад у чланку о Совету стоји: да књаз не може да учини никакву наредбу, док најпре не добије одобрење од Совета. Да би се избегло такво противуречије, може се писати у кратко: „Књазу се предаје цела управа земљом и народом, коју ће водити преко својега Совета, тако исто свагда ће се саветовати са Советом о установама које се тичу земље и народа, а нарочито о финансији, и таква наређења не треба издавати све дотле, докле се књаз и Совет не сагласе међу собом, и у том случају та наређења потписује књаз, председник Совета и директор дотичне канцеларије и таком указу или наређењу књажевом морају се покоравати сви чиновници и сав народ." 5) Излишно је опредељавати године старости чланова совета и судија јер а) често се дешава да човек од 30, 29 и 28 и мање година може имати веће способности и заслуге за отаџбину, него они који су много старији, б) може се десити да таквог заслужног и способног човека сви захтевају да га виде у овом или оном звању а њему нема више но 33 или 34 год., а овамо се тражи да има 35; в) у Србији се најлакше може да минује то правило, јер су се сад тек започеле водити књиге „крешта-јених," па сваки може казати да има 35 година, и нико није у стању да му то противно докаже. Како се та мисао ни чим не доказује, и како се она не може у Србији потпуно да врши, то треба сасвим да изостане, јер се може поверовати, да ће књаз и српско правитељство, који се више него ико брине о добру своје отаџбине, умети да учини избор за важнија звања међу зрелијим људима, као што су то

чинили и до сад, а не децу. Тако исто и она мисао, да члан Совета може бити само онај који има не покретног имања треба да изостави као без разлога, јер ако је ствар баш у томе, то кнез може свакога кога хоће да именује за саветника да му купи непокретно имање и да узме од њега облигацију, а опет кад хоће може да прода то имање за дуг, и онај што буде лишен тога имања мора ће да изађе из реда чланова саветских. Тако исто може да се случи с чланом совета, да он сагоре, или другим каким несретним начином изгуби своје непокретно имање, и онда због случајне несреће, мора бити лишен саветништва, и ако је у свему достојан тога звања. Место свију ти услова доста је казати: „члан Совета мора бити урођени или пророђени Србин, човек способан и такав, који се због познати заслуга отачаству, користи поверењем народним.“ 6) Како директори (начелници) канцеларија централне управе у исто доба бивају и чланови Совета, то је опет сувишно повторавати у чланцима за њих, да морају бити избирати само од Срба. 7) Не треба казати да само једини чланови суда не могу бити лишени свога звања без кривице и суда, но и о свима другим чиновницима, јер тако гласи устав књаза Милоша од 16 Октобра 1837 године, којим су објављена народна права. 8) На шта говорити, да чланови суда не могу бити премештени у другу службу, јер може се догодити да кнез избере кога између њих за члана Совета. Доста је показати пут, којим се може доћи до чланства у суду, на пример: чланови суда могу бити заслужни и способни писари судски, јер ће такве судије бити упознати са законом и решавањем дела. 9) Испрва је јасно казато, да никакав чиновник, и у опште нико се не може мешати у судске ствари, а после се говори, да срески старешина има надзор над општинским судовима. Осим овога овде противуречија, мора се приметити, да су последњи услови неизвршни, јер сваки старешина има под својом влашћу по 50 и више општина; у свакој општини сваки дан ради општински суд и то усмено. На какав ће начин срески начелник да одржава надзор на тим судовима? 10) Казато је да буде 17 чланова совета, и још 4 директора канцеларије (т. ј. начелника) и још председник совета, свега дакле да буде 22 члана. Такав број одвише велики. Пашће на терет народној каси, и осим тога је излишно. За оваку малу земљу као што је Србија, доста је један председник и 12 чланова совета, свега 13 људи, међу којима да се урачунају и директори централне управе. Каса не би могла и правителсрво не би хтело да издржава толико сувишни људи. Оно мишљење да буде онолико советника, колико је округа није добро, ј

а) у неком округу не може се изабрати ни један члан совета народно у присаједињеним окрузима, а у другима може се изабрати три или четири, б) ако се може узети број чланова по окрузима, то се исто може узети или из војводства или из срезова премда од броју тих бројева ни у колико не зависи добра управа Србије. Војводства има 6, срезова 60, округа 17 и сви ти бројеви нису тако чести, као 12 чланова и 1 председник. 11) Није јасно казато на који ће се начин одређивати плата члановима совета, јер је само казато: „плата њихова одређује се према томе и сагласно“ а незна се како то „према томе“ и с чиме „сагласно“. Зар не би било боље казати у опште у одељку где се говори о чиновницима, да правитељство т. ј. књаз са Советом одређује самосталну, справедљиву и систематичну плату свима чиновницима и правителственим служитељима, а такође архијерејима, члановима духовних судова, и служитељима школа. 12) Зар не би било боље казати један пут за свагда, да се под именом правителства разуме књаз и с њиме сагласан совет, и по томе вазда употребљавати реч правителство, а не непрестано говорити „књаз у согласију са Совјетом?“ в) У Србији нема црквених добра (вакупа) и зато реч о њима, како не долазе у ред организације правителства, треба да буде сасвим избачена тим више, што у томе акту има један чланак, који свакоме уjемчује његову собственост. 14) Нама се чини да је незгодно оно, да директори свих канцеларија централне управе морају сваке године у Марту и Априлу давати совету годишњи рачун о своме раду, јер су они чланови Совета. Боље би било, ако би кнез и Совет кад год хтели, да прегледају радњу у канцеларијама правосуђа, унутрашњих дела и финансије, нарочито право стање касе. А што се тиче дворске канцеларије, то ће њезин рад прегледати сам књаз. 15) Није потребно да се непрестанце повторава како се Србија дели на 6 војводства и 17 округа. 16) Веома је мали период од 3 месеца на крају кога директор канцеларије правосуђа дужан је да тражи од свију судова рачун о процесима, које је расматрао за то време; боље је одредити период од 6 месеца. 17) Не треба народна настава да је подчињена канцеларија правосуђа, јер су то две различне струке. Књаз је одавно установио у Србији, канцеларију просвете, који се марљиво брине о школама. Његова је највећа жеља, да у уставу уђе и пета канцеларија народне наставе. 18) Није добро речено, да је у Србији четири степена суђења, јер је то противно свима теоријама које уче, да је довољно три инштанција судских: суд окружни, суд велики или ацелација и духовни суд; четврти је суд у Србији суд друштва, примирителни

или муниципални; и зато треба казати, да су судови у Србији двојаког рода: друштвени и правитествени, и последњи трећег степена. 19) Акт који ће бити регламент, треба да буде јасан и тачан, и по томе питања која су слична по своме садржају, треба да буду размештана у нарочите одељке, на пример: о централној управи, о судовима, о адманистрацији о духовним властима, о народним правима и. т. п. 20) Ванредна депутација преставила је један пројект блистателној Порти у коме је сва организација унутрашње управе поређана у свези и у реду, и на коју се не могу применити ове примедбе. Она покорно моли блистателну порту да је извести зашто се мало не уважава њен пројект који је начињен по плану што га је књаз дао, при том депутација мисли, да су њој више познате земаљске потребе, и да она има право молити за одговор шта има у њеном пројекту и због чега се не допада.? Уз ово она држи за своју дужност да дода, како је књаз Милош са својим народом уредио организацију унутрашње управе пре него је Порта захтевала од њега ову депутацију. Остала је неуређена само централна управа и то због једнога чланка који је стављен у хатишерифу 1830 год, а по коме чланови совета не могу бити сбачени са свога звања. О овоме чланку било је доста тумачења, јер он чини велику сметњу, давајући чиновима Совета општу силу и снагу која смањује власт књажеву. Књаз и народ надали се да ће се Порта ограничити протумачењем овога чланка у интересу Србије а на славу премилостивог султана и да им неће намећати замршену организацију у којој се од често нарушавају и права српског народа.

Милош је био узбуђен радњом порте а тако исто и својих депутата. Извешће је њихово добио оног дана, кад се спремао да пође у Крагујевац, у Ћуприју и Параћин. Само је недељу дана размишљавао шта ће да одговори депутатима. Ево што им је писао 24 Октобра: „Из извешћа наше нарочите депутације ми смо видили и уверили се, да је све време свога бављења у Цариграду провела без успеха преко све радње и трудбе да се ствар сврши. Колико нас је то узнемирило и забринуло, наша депутација може лако себи представити кад помисли, како наш народ сваки дан очекује што год из Цариграда. По дужем размишљавању о томе, ми смо се решили да сада несазивамо скупштину за уређење устава, него да се још један пут и ми и депутација наша обратимо с молбом порти, па ако то не помогне онда ћемо сазвати скупштину и огледати, како ће му се уредити како је за наш народ најкорисније, и осигурати правду међу нама. Не мотрећи на савете наше комисије, ми се нисмо могли са-

ласити на сазивање скупштине, јер се сазивала неколико пута зарад устава, па би сад искрсло питање: докле ћемо потписивати устав на коме смо се потписали, а могу се чути и друге непријатне речи: зашто не мамо никаквог акта од Порте, с којим би лако могли оправдати сазивање скупштине, јер је свима познато да је ствар о уставу предата Порти. Осим тога ми незнамо поуздано, да ли би Порта потврдила устав потписат скупштином; у противном случају ми би утврдили сумњу народну о нашим добрим намерама. Па зато и поручујемо нашој депутацији, да преведе овде приложено српско писмо на турски, и да га преда Порти у обадва вида." Осим тога Милош је послао депутацији своје приметбе на пројект Портин; похваљивао је депутацију за њезине приметбе, и заповедио јој да запита Нури-ефендију и председника султановог совета Хозрев-пашу, је ли Порти по вољи да потврди српски пројект устава без измена, и ако јој није по вољи, то нека пошље фирман, по коме ће књаз сазвати скупштину за потврђење устава, а у једно нека Порта отпусти депутацију да се у отаџбину врати. Заједно с тиме Милош је послао „Наставленије" депутацији о томе како треба да се влада у напред. У том друству, које је допуњавало приметбе што их је депутација учинила на пројект устава портиног, било је речено: „1) изложив узроке зашто сад не можемо сазвати скупштину, препоручујемо изванредној депутацији да још један пут поднесе своју просбу Порти, да би или одобрила наш устав који смо јој поднели без икаквих измена, или да нам каже узроке њеног несаглашавања. 2) Кад наша депутација буде предавала такву просбу, нека осим других преставака које смерају постижењу наших жеља, примете и то, да све што је написато у нашем пројекту јесте воља књаза и народа српског, да се мир и поредак може у Србији одржати само одобрењем нашега устава, и само тим путем може се постићи оно, за што ће се народ српски молити богу за здравље султаново, у противном случају међу нама не може бити добра. 3) Нека наша депутација обавести Порту, да ми желимо водити преговоре за нашу ствар само с њом једном, јер ми не признајемо, и у напред нећемо признавати над собом никаквог другог господара осим султана Махмуда. 4) Ми немамо никаква посла ни са Русијом, ни са Аустријом, ни с Француском, ни с Енглеском, и с никаквом другом државом. Ми се бринемо само о томе, да очувамо према њима пријатељски одношај, докле оне стоје у пријатељству са султаном, и користова ћемо се њиховим користним саветима за нас и за Порту, не допуштајући опет, да нам прописују законе. Нека и Порта постојано брани своју самосталност и нека се не излаже ни-

квим другим интригама. Она треба да зна, да је Русија н[illegible]задо-
љна с нама и виче на нас зато, што смо се ми одлучили пр[illegible]знати
лтана за јединог нашег господара, одбацујући свако њихо[illegible]о ме-
ање у нашу унутрашњу управу, и зато се свакојако стара д[illegible]а нам
ауди. Али ми се надамо да Порта неће дозволити то, ако појми
своје истинске интересе. Нека се овде наша депутација пост[illegible]ра да
докаже Порти, да би ми кад би се обратили Русији, оног ча[illegible]са до-
били би све што желимо. Али ми не само да се надамо да нас [illegible] султан
неће напустити, него још држимо за своју дужност да остан[illegible]емо у
истинитом одношају према Порти, клонећи се ма чијег му драг[illegible]о било
туђинског уплива, који ни нама ни Порти не може ваљдити. И по
томе ми не можемо другче тумачити руско покровителство, не[illegible]го као
бригу да не би Србији било учињено какво зло са стране, а [illegible]што се
тиче њених унутрашњих послова и поретка, то припада књазу и на-
роду, којима је на то дао право сам султан. И тако ако је Порта
готова да уклони од Србије уплив ма које стране државе, и а[illegible]ко она
жели да ми останемо самостални, и да не допуштамо ником т[illegible]ђину,
осим ње, мешати се у наше ствари, то нека не верује непри[illegible]атељ-
ским интригама, него нека потврди наш устав онако, каквог [illegible]смо и
поднели: и тада ћемо га и ми и народ благосиљати и молити [illegible] бога
за здравље царево. Нека још наша депутација свом снагом настане,
да би доказала каква велика корист може бити по њу само зато, што
Србија више не жели да има икаква посла с каквом страном државом,
и од каквог ће интереса бити за њу, што ће се̂ одобрењем устава
утврдити у Србији мир и поредак. 5) Ако Порта почне стављати на
какве сметње измени онога чланка хатишерифа, који говори о не-
повредимости чланова Совета, то нека наша депутација употреби све
своје красноречије, да би је уверила, како је тај чланак противан
части и достојанству књажевом, свима чиновницима и народу. А осим
тога отвара путеве упливу сваке стране силе и свакојаким интри-
гама, који лако могу пореметити мир у Србији, а да је поремећење
мира у Србији штетно и за Порту, то је њој познато. Даље нека
депутација изјави, како нигде нема такве установе, да старешина не
може премештати млађе од себе с једног места на друго према по-
требама опште народне службе, и да они у таком случају знајући
да их старешина не може покренути с места, обично постају непо-
слушни због чега се после рађају свака зла. 6) Нека депутација увери
Порту, да у Србији не може ништа бити добро, ако се тај чланак
хатишерифа не измени. Мислимо да неће бити сувише, ако нашој
депутацији јавимо, да смо ових дана запитани од неколицине

старешина ћупријског округа о току наше ствари у Цариграду. на кад су чули да је све запрло због измене тога члана у хатишерифу. одговорили су нам са незадовољством. да то никако не могу одобрити ни они ни чиновници. јер неће да служе вечно у овим звањима, него желе да временом дођу у Совет. говорећи: „рђав је онај солдат који не мисли да ће бити генерал." и да им је не могуће да то буду, ако узморају чекати док умре ко год од чланова Совета. „Ако, говорили су они, сви остали чиновници могу бити премештени према потреби. онда зашто да советници морају бити изузети од тога. Зар ми нисмо деца једнога оца. и за што да не будемо равни и пред законом? С каквом ћемо вољом служити кад дознамо да је законодавство једним чиновницима дало једно право. а другима друго? Каква се корист може очекивати кад не буде подстицања ни за частољубље. ни за прилежање? Сваки чиновник с већом вољом служи кад зна. да његов старешина може бити премештен с једнога места на друго. него кад зна да то не може бити. Какво прилежање и каква се воља у вршењу своје дужности може [illegible] од советника кад су тако „непокретни". да их нико померити [illegible]? Од њих се не може ништа друго очекивати него јогунлук. [illegible] из тога може изаћи. зна само један Бог!" Кад сам то чуо побојао сам се. да се старешине не врате у своја места са незадовољством. и да не би таким извештајем дали повода народном незадовољству. то смо били дужни да их уверимо да ћуте. желећи да дознамо шта ће они казати на то. и само смо их тако умирили запретивши им да никоме не казују о нашем разговору. По свему томе депутација може показати Порти. да у Србији влада опште незадовољство због реченог чланка. и да треба похитати да даде задовољење нашим желањима. ако хоће да буде сачуван мир у нашем народу који је свагда њој био веран. Установа да се чланови Совета не мењају значи управо понижавање власти кнежеве за то. да би стране државе могле лакше интригирати, као што то чине по Влашкој и Молдавији где је такође страна држава правила устав. па би јој се хтело то исто и у Србији. Нека висока Порта. проучи пример у оним двема кнежевинама. које малаксавају под теретом страних утицаја. и нека се постара да са Српским питањем реши и њено [illegible] би добила право за захвалу. 7) Ако све то не помогне, то онда нека наша депутација запита Порту: за што је она без икаквог знања потписала устав Влашке и Молдавије, који је написан [illegible] туђинске државе: а наш који је начињен без ичијег страног утицаја у духу народњем и у опште према свему стању нашем.

не ће да потврди? Из овога се види да њу подстичу туђе држ
и зашто би Србија морала њима да благодари за то, што би јој
могла дати само Порта. Ако она озбиља мисли, да то без Русије или
друге какве стране државе не може да учини, онда нека
каже, да на томе више не радимо, и да се сами постарамо за
послове. 8) Али ако Порта изјави, да је готова да потврди наш у-
тав, ако га снабдемо потписима народне скупштине, онда депута
треба одма да ступи с њом у преговоре о издању фермана
одобрава устав, ако га народна скупштина прими. 9) Чим депута
добије такав ферман, то нека га одма пошље амо а ми ћемо
сазвати скупштину и снабдети акт потписима, и послати га
депутацији за даља преговарања. 10) Но ако после свију горе
ведених разлога и прозаба наше депутације, Порта не при
на потврду устава, нити на издавање фермана који би обећао
рити устав по нашем пројекту, то нека нас депутација извести
томе, а ми ћемо јој послати заповест да се врати у отаџбину,
ће мо нашу ствар сами с народом уредити како се најбоље
може. Гледаћемо да Порту уверимо, да ми не ћемо ништа
димо што би било противу њенога права, а рушење наших
која нам је поклонио цар — не можемо никоме допустити, и
ма ко год насртао на слободу наше унутрашње управе, то ће
жалити целоме свету, и бранити наша права свима средствима
нам буду у власти."

Сутра дан Милош потврди депутатима своја упуства и тражи
да се депутација држи независно од свију ма какви му драго стр
ских уплива, и да ради у свему по налогу својега кнеза. Али
могао знати сигурно рад депутације а особито њеног главног члана
тронијевића? У његовим су рукама били непосредни преговори с Пор
Он јој је морао достављати преводе примедаба Милошевих, и
депутације. *Извештавајући кнеза заједно са својим друговима о*
томе, он је Порти казивао друго. Привржених Вучића и његов
тајe, зар је могао да ради у корист Милошеву? Првога Но
депутати су већ имали у рукама писма Милошева, и одговори
што може бити околишније:" радујем се и срцем и душом што
ваших писама видим не само постојану вољу, но и добро рас
жење ваше, и ништа тако не желим, као да слушам о народном б
гостању и вашој отачаској бризи о њему." ([197])

Међу тим онога задовољства и слоге, о којима је Милош
дио у својим писмима на депутате, никако није ни било у Ср
Великаши стојећи на челу незадовољника, пажљиво су пратили с

радњу књажеву, добављали су у копијама сва његова писма, продужавали су распростирати своје агенте по Србији, и о свему су јављали рускоме конзулу и Авраму Петронијевићу. Таким се начином у Цариграду с две стране стицали гласови, противу Милоша. Противници његови нису се ограничавали једино само порицањем рада Милошевог, него су му мало по мало спремали и пад његов. У писмима Вучићевим што је писао Петронијевићу до повратка Хоџесовог из Цариграда, исказује се велики страх, да ће Милош одржати победу, да је у унутрашњости кнежевине успео да се противу устава подигне јака опозиција. С једне стране Вучић је побуђивао Петронијевића да ради с Портом преко руског посланика, а с друге стране стајао је у споразуму са противницима књажевим, који су живели у унутрашњости Србије позивајући их да буде у народу мржњу према књазу. Прилике у унутрашњости саме Србије сложиле се противу Милоша. Болест његовог старијег сина Милана погоршавала се, и било је решено, да се дете књажево заједно с мајком спреми на пут у туђе земље. Чланови Совета спремајући већ Милана за наследника Милошевог, ношљу Љубици и њезиним синовима депутацију од Совета и великог суда с адресама, у којима су им желели сретнога пута, а тако исто и сретног повратка у отаџбину. 14-ог Септембра свршила се свечана служба у београдској митрополитској цркви, и митрополит Петар Јовановић говорио је том приликом беседу путницима. Сутра дан била је путницима поднесена свечана „Ода“, и у пратњи најзнатнијих Срба, самога Јеврема Обреновића, књагиња са синовима пређе у Земун. Одатле породица Милошева оде у Панчево, и Милош је тамо посетио. Једна тајна побуда што је Милош учинио ту посету, била је његова жеља да доведе тамошњег командујућег генерала на то, да пише у Беч како је нужно да се Хаџић и Лазаревић позову натраг у Аустрију. Милошу је највише био непријатан Хаџић, кога су свезе с противном партајом биле доказате, а јуридички појмови његови били су управо сасвим противни жељама Милошевим. Уклонив њега из Србије, Милош се надао да ослаби своје противнике. Али кнез Метерних у место да учини по жељи Милошевој, он учини питање Филиповићу: докле се дошло са радњом законика у Србији, и је ли још нужно да остану у Србији Хаџић и Лазаревић? Филиповић који је још 2 Маја послао у Беч три известија, од којих се у једном описивала свађа Милошева с Вашченком, у другом се казивало непријатељско расположење књажево према Аустрији, о чемо већ сведочи познати указ Милошев београдском магистрату, а у трећем саопштава устав Хаџићев. Тај исти Филиповић

који је доказивао, да Милош не жели никаквих закона за своју земљу и народ одговорио је и сада, да је становање оба правника (јуриста) у Београду још нужно. Кад је Милош видио да не може Хаџића да уклони, то је чешће преко својих људи захтевао, да се он не меша ни у какве политичне ствари. Али како су мало били верни Молошу, и оваки људи, преко којих је шиљао ове поруке, види се из тога, што је Цветко Рајовић пошто је посетио Хаџића 21 Октобра и казао му поруку Милошеву, почео је говорити од своје стране, како је устав већ предат Бутуњеву да би га удесио према хатишерифу, како инглеска партаја још непрестано ради противу устава, и предлагала последње сретство да књаз купи потписе великаша који ће да осведоче то, како они неће никаквог Совета, али су сва та бушења — додао је Рајовић — сад доцкан. 30 Октобра Хаџић се састане с Јефремом Обреновићем, и приповеди му порад шта је Милош шиљао Рајовића и Јову Ђермана, који је био зет Јефремов. Јефрем је одговорио, да су му они већ све то казали, „Књаз је и мени шиљао — говорио је Јефрем — једнога свога човека, уверавајући ме да ће ми много учинити ако урадим по његовим жељама. Ја сам му одговорио, да ћу да радим све што иде у прилог његовој части и народној користи, а што иде да га обесчести, то нити хоћу нити могу да радим. А што се тиче награде, ја сам задовољан и овим што ми је народ дао и више не желим; само молим, да ми књаз не отима оно што ми је дато, и поврати што је отето. Милош је пробао да суделовањем другога брата Јована Обреновића, који је у Чачку живео, привуче на своју страну великаше и народне кметове тога округа, и у почетку Новембра посети Чачак, где је провео скоро четири дана. Дочек је био величанствен. Свуда на путу гомилама излазио му је народ на сустрет, а у вароши придружи им се и народна војска. У цркви га предусретне епископ ужичке епархије Никифор Максимовић који га поздрави беседом. Сутра дан гомилама народа, готово 4—500 људи скупили се на широком пољу и Милош их поздрави беседом, у којој је говорио о својим заслугама према отаџбини и исказивао радовање видећи како је народ разположен према њему. У химни коју су му отпевали ученици тамошње школе, говорило се између осталога: „сва Јевропа знаде, да у Србији под твојом руком цвета правда и љубав.“ На вратима куће у којој је седио Јован Обреновић блистао се транспарент, који је представљао битку Срба с Турцима на Чачку. На магитратском здању била је слика богиње правосуђа; на школи [illegible] с поздравом Милошу. По речма официјалних (званичних) новина бе-

седа Милошева била је примљена једногласним усклицима народа: Бог „да те чува господару! да живи племе Обреновића!“ Стари људи који су познавали Милоша кад је чувао овце, па кад су га сад видили у средини гомиле народа и накићеног руским и аустријским орденима и сликом султановом, плакали су од радости. Но то је већ био последњи блесак пређашње славе Милошеве.

Великаше који су у Београду становали, јако је плашио одношај Милошев према народу, и 4 Новембра Вучић је руком Раје Дамјановића писао у Цариград Авраму Петронијевићу: „почитајеми брате Авраме, ја сам вам прошле недеље писао како се књаз измучио и наплашио због своје одлуке на устав који му је отуда послат. И како он никако не пристаје на то, што предлаже Порта и наша покровитељица, и како је звао Баћу (Пауна Јанковића) и смерао да пошље протестацију Порти. Не знам јесте ли ви што год добили од њега у том смислу. И ја морам да вам кажем, да се он још и сад налази у таком стању. Ја сам вам већ писао да је хтео да иде у Чачак, сад вам јављам да је тамо отишао у уторак. За што он тумара час тамо час овамо, то и сами можете знати. Свуда се разноси глас да је прешао на страну Инглеза, а Русију оставио, шта више и саму Порту не слуша. Јуче су се два кмета из београдског округа чудили томе, и долазили к мени да ме питају о томе. Ви не знате у каквом смо опасном положају сад. Тек што не плане ватра потпиривана са обадве стране. Сваког часа и свакога минута ми овде очекујемо, да чујемо за побуну у Крагујевцу. Ако то не буде за дан за два, то ће се за цело по повратку његовом из Чачка десити каква несрећа. Слушајући о томе ми смо се сви великаши овде спремили. Имамо на руци 4—500 људи који су готови да пођу тамо. Ако Бога знаш брате! што хоћете и што можете сад похитајте и свршавајте, па хајдете овамо. Само једини Бог да зна шта још може бити за који дан. Ви не знате да се овде све узнемирило, и само тек што није планула буна са свију страна. Он то не зна, зато бесни и трчи с једнога места на друго, да се покаже љубазан према народу. Овде вам прилажем писмо што ми га је један познаник послао. Из њега ћете видити како сви пламте немирним духом због данашње политике. Куниибер га саветовао да измени све садање официре и да на њихово место намести друге просте капларе; и да узме из народа 800 људи за гарду, да се не би ничега бојао. Опет вам повторавам: тек што није планула ватра, и ми то очекујемо сваког часа и свакког минута, и готови смо да изађемо на сусрет свакој судбини.“ Великаши су држали да Милош спрема народ за борбу, и зато одлуче

да му откривено кажу своје назоре за његово владање. Они по
к њему старога Милутина Гарашанина кога је Милош особито пош
вао, и који се вазда одликовао смелошћу — с поруком да му
јави у име Јефрема Обреновића, Томе Вучића и осталих велик
да они знају где он смера његовим радом, него да се остави
што је намислио и нека се окрене Русији и к њима, да сви зајс
раде; а смутње по народу неће никакве користи донети, него и
још он сам страдати, што они никако не би желили. Такав одлу
корак великаша, који су пре кришом од Милоша радили, пока
с једне стране, да се нису бојали свога господара, а с д
стране — да су се јако поплашили народне побуне. Милош
говори Гаршанину да он никад није ни помислио да се сва
великашима и да с Русијом прекида. А Хаџић је испевао пол
Гарашанина у Крагујевац у својој песми: „Бој силе са закон
у којој се Вучић преставља као браниоц слободе што је Ср
добила од султана и цара, а Милош као непријатељ слободе. Бој
се Милоша, великаши су радили противу њега и у Србији и у
риграду. Из унутрашњости Србије почела су Вучићу долазити пи
која јасно сведоче, да је противу књаза била спремана завера. Т
су му из Крагујевца 21 Новембра писали: „време је згодно, пла
добар, народ пристајо, и сви смо се радовали да ћемо углед
светлост јер смо доста живели у помрчини; али то што се у
ледње доба та ствар почела развлачити, залеђује нам срца, и мл
неће да се играју главом, јер виде да нисмо способни потпом
ствар.“ Мало доцније писали су му из Ваљева: „мени је веома п
јатно било, кад ми је М. Б. предао ваше извешће, као што сам га о
кивао и надао се према приликама. А још ми је више пријатније чу
како је двор нашег покровитеља осветљен био, и како сте ви у к
код високороднога господина Вашченка свечано празновали дан
Николаја. Дај Боже, да би Србо-Руси или још боље рећи Русо-С
хиљадама година празновали у заједници и неразделно. Него х
да вам се повалим како сам по повратку из Крагујевца славно п
свеца, и како сам међу гостима имао доста чиновника, свештен
и кметова и како смо се сви заједно веселили. Свакога сам час
мојим пићем онолико, колико је ко могао издржати, и сваки је
лазио благодарећи и вичући: ура! ура! молећи ме да кад ви по
вете мене на вашу славу незаборавите и на њих. Кад се сврши ф
тазија мамурности онда ћемо чути нове и веселе српске пе
Сви које сам горе именовао и које нисам именовао молили су ме
рочито да их преко вас препоручим милосто г. Вашченка и господ

Јефрема. „Уверите их — говорили су они — кад би се у Европи сви пси, волови и друге животиње претворили у Енглезе, и онда би немогуће било отргнути и одвојити Србију од Русије. Нека нам ти нови пријатељи изађу јавно и ми ћемо се онда разговарати с њима и т. п.“ С друге стране јављено је у Цариграду, да сви великаши не деле мишљење Милошево. Петронијевићу који је једини између депутата знао турски био је дат савет да задржи и не предаје одма Порти на турски преведену ноту Милошеву. Да што пре сврши сву радњу о уставу. Депутација је још 1 Новембра добила писма Милошева, а тек 21 Новембра известила га је, да је превод његове ноте предат Порти, а уз то додала: „Нури-ефендија јавно нам је, да они имају извешћа како се наша ствар не ради у сагласију с народом, да неки великаши и народ хоће друго, а бег Милош тера по своме .... Види се да су интриганти успели да збуне Порту, уверавајући да књаз тражи једно, а народ друго. Нама се чини, да се не може обићи а да Порта не пошље свога комесара у Србију, и ако до тога дође, онда ми нисмо овде више потребни.“ После недељу дана депутација је известила Милоша, како се њихова ствар изненадно преокренула. „На велико наше чудо, писали су депутати 22 Новембра, ми дознамо од Вогорида да је наша ствар у дивану свршена и то после великог наваљивања Русије. На питање наше: како је ствар свршена? одговори нам: по хатишетифу. Пита ли смо га је ли ушао чланак о војводству? рече да је то одбачено. На питање спомињели се о застави и т. п.? рече да нема ни словца о томе. Упитамо га говорили се шта о скупштини? ништа, одговори. Тада га запитамо: је ли читан наш устав кад је тако утврђено? рече да је читан али се слабо на њ освртали, јер је г. Бутенев руководио целу ствар. На питање зашто су нас овде звали, кад се наши предлози не уважавају? рече звали су вас зато, да чују ваше мињење, а после ће већ Порта и Русија да реше. На нашу приметбу зашто у хатишерифу стоји да Србија има слободну унутрашњу управу а не каже се да Србија мора пристајати на све одлуке Порте и Русије? он одговори, да се слобода унутрашње управе свагда разумева условно т. ј. како реши цар и покровитељ, и пошто сврши разговор насмеје се и рече: „кад силни пишу и тумаче, шта ћемо радити ми нејаки? јер силни свакад имају право у самој својој сили.“ Кад смо то чули ми одма одемо Нури-ефендији, да га замолимо за одговор на нашу ноту. Он нам одговори да је за нашу ствар донесена одлука по договору између Порте и руског посланства: да је ствар близу краја, и скоро ће бити поднесена султану на подпис и да ће све то бити готово за два три дана. Кад смо га питали: је ли ствар свр-

шена по нашем захтевању. На то нам одговори: да је у свему учињено по нашем захтевању осим чланка о члановима Совета. Нама није остало ништа друго него да молимо за помоћ кога можемо, и одма одемо Хозрев-паши да га замолимо за помоћ, а тако исто и Лорда Понсонба да не оклева. О лорду сад можемо право да вам кажемо, да је почео да подозрева на нас, од кад је видео да његово мешање у нашу ствар нема успеха. Из овога извешћа може видити ваша светлост, да се речи Вогорида не слажу са одговором Нури-ефендије, и ми незнамо коме да верујемо, него гледајући на умну способност обоице, морамо да верујемо ономе што је говорио Вогороди. Свакојако види се, да смо ми у тешком положају и незнамо шта да радимо и држимо да нам треба најпре известити вашу светлост, да ми ако Порта објави да се вратимо кући јер је ствар свршена, нећемо поћи дотле докле нас ви не позовете и настојаваћемо да буде признат наш акт.“ Првог Децембра депутација је писала Милошу: „Лорд Понсоби писао нам је јуче, да не може да се начуди, како се све то могло догодити, и ми му на ново покажемо саопштени одговор Нури-ефендија, чудећи се и сами шта се десило.... Ми смо говорили и Вогориди о одговору Нури-ефендије. Он се чудио његовим речима приметив, да су у устав ушле још неке измене као: да Србија неће више имати у Цариграду своју депутацију, него капућехају, да судови немају три степена него два, да војводства нису одобрена зато што имају неки изглед губерније.“ Дванајестог Децембра депутати су писали књазу ово: „Пошто се Лорд Понсонби увери да су наша извешћа истинита, тражио је да се ми јавимо Нури-ефендији и да му кажемо, како ми из упутства књаза Милоша знамо, да књаз не може извршити хатишериф у коме је речено о совету као што је говорио Нури-ефендија Понсонбију, а још мање такав хатишериф као што га је Нури саопштио депутацији. Така изјава депутације, говорио је Понсонби — нужна му је за његово сопствено делање. Ми одемо код Нури-ефендије пред барјам и све му кажемо као што је Лорд желио, али он је тврдио све једно те једно, да је тако нађено за најбоље и за Бега Милоша и за народ. Ми смо га молили да нам даде одговор на писмо ваше Светлости, и он нам обећао дати, али примети да се у писму и у ноти спомиње само о Совету, а све остало учињено је по нашем захтевању. Ми га и по други запитамо: је ли истина да је све остало учињено по нашем зехтевању, он одговори; јест, а ако нешто мало и није, то је лако исправити, само би чланак о совету остао као и пре. А ако који члан совета ма што било скриви према царевини или према земаљ-

ским законима то нека бег пиш едевлету, а девлет љубећи Бога — послаће ферман да се такав члан Совета промени. Ми смо му казали да се на тај начин потире наша слобода унутрашње управе, а он одговори да се не потире јер ће и сам бег бити изабрат, и он ће се мењати портиним ферманима. Ми смо му говорили, да Порта хоће да се начини као судија између књаза и чланова Совета, јер једанпут може послати књазу ферман против советника, а други пут може објавити члана Совета као невиног, и тако ће час угађати једноме а час другоме, а свакад удешавајући према њезином сопственом интересу. После кратког ћутања, ми изјавимо, да већи део чланака у уставу односи се на унутрашњу управу, која треба да буде независна, и коју сами можемо уредити. Нури нам одговори: „Порта има уговоре о Србији с Русијом, које мора да чува, и неможе дати ново устројство Србије без Русије, али из љубави према Србији она је за 25 дана написала устав с руским послаником, који није хтео да књаз избира советнике него народ. Русија постојано хоће да се одржи хатишериф 1830.“ „Зашто сте нас позивали овде, кад ништа не можемо да урадимо; ми би то сами код своје куће удесили“ говорили смо ми. А он одговори: „Србија је султанова земља, и султан мисли да ви сами неумете да уредите ваше ствари, у које су се почеле мешати Руси и Енглези. Он је позвао депутацију да само сачува ствар од интрига.“ На то му нисмо ништа одговорили. Кад смо изјавили да нам не треба хатишериф, који руши наша права, него чекамо само одговор на ноту и писмо књажево па да идемо кући, он нам одговори: да ће онда хатишериф бити послат београдском паши. После смо ишли код Лорда Понсонби и испричали наш разговор с Нури-ефендијом. Лорд баца сву кривицу на Нурија, да је рђаво представљао султану, али сад и да дозна султан за све, он је јако болан и цела ствар свршена је у слози између његовог министра и руског посланика. Нури-ефендија, говорио је он, мора бити смењен као савршено не способан човек. Српска ствар не зависи од решења Нури-ефендије. Европа не може бити задовољна таким решењем. Сад ће се изродити велика зла и за млоге и за ваше отачаство, коме је била намењена велика улога. Затим нам рече да треба да идемо кући.“ Међутим Милош још пре него што је добио последња три извешћа од депутације, имајући у рукама само писмо од 21 Новембра послао је депутатима поклоне у новцу, повисио им њихову плату, а Петронијевићу јавио о његовој породици и сину Љубомиру похваљујући га за његово васпитање. Добив те поклоне Петронијевић је одгорио Милошу у два писма у којима је говорио: „како се сувишном

милости књажевом обасипље лице његово пламеном стида, јер није успео да сврши посао по жељи Милошевој, како се он моли Богу да опет дарује свако добро светломе књазу који је учинио да наша драга отаџбина тако напредује, да се прославе дела књажева пред светом, да се одржи, уреди и утврди дивно племе ваше (Обреновића) племе српско, за пример свима милостивим и добрим владаоцима светским" љубећи светлу десницу књажеву са истинитим „страхопочитанијем" Петронијевић је говорио да он неће бити никада у стању да одужи свој дуг Милошу. У то време кад је Петронијевић расипао пред књазом своја уверавања како му је благодаран и одан, Милош добивши потоње извешће депутације, писао јој, да се врати у отаџбину не чекајући ни хатишерифа ни одлазак турског комесара у Београд. „Али при поласку из Цариграда нека се наша депутација пријави блистателној порти и нека јој каже, да предлози нису били само наши, него и народни јер што је народ то је и књаз, а што је књаз то је и народ. Портин ће комесар видити да наши депутати нису дошли из Америке него из средине српског народа. Нека нам порта опрости што ћемо се држати пређашњег хатишерифа који она потире доцнијим хатишерифима, и именује за нас капућехају, а што се тиче чланка о члановима Совета говори да га не може изменути. После нека наша депутација оде Лорду Понсонби да му изјави захвалу за његову трудбу старајући се да помогне нашој ствари. Што се тиче рада наше комисије, то признајемо да је чинила све што је могла, а што је сила и превртљивост портина учинила другче, не можемо за то да кривимо депутате. Ми ћемо се користити овим случајем, да уверимо нашу депутацију како се нема зашта стидети што није извршила своју поруку. Ми је уверавамо да никада нећемо заборавити њезину бригу за учињене нам услуге у Цариграду, и ми ћемо вазда желети да с њоме док смо живи делимо последњи залогај хљеба. При поласку нека наша депутација посети светог патријарха, и друге наше познанике и нека их увери о нашем високом поштовању... Ми се уздамо у Бога да неће бити све онако како желе наши непријатељи Ако најпосле видимо да другче неможе бити, то ћемо ми остати као прости гледаоци и гледа ћемо шта ће постићи оне који се надају и тога Бог да зна каквоме благу... Овде су нас свакојако пањкали и распростирали по народу различне гласове: да смо ми намерени да продамо Србију и у тој цели послали у Беч 20.000 дуката; да нам је Енглеска дала 1000 ока злата (у оки има скоро $2^1/_2$ фунте); да смо у тој цели послали наше синове из Србије у Влашку, и да оћемо

да покочимо (обратити у католичку веру) Србе. Какав је сад Савет, и какви су чланови остали у њему после вас то вам је добро познато, а да нису ни зашта способнији, о томе нетреба сумњати."

Али Милош се жестоко преварио држајући своје противнике неспособне ни за шта. А још се више преварио одвајајући Петронијевића од партаје незадовољника. Кад је Петронијевић писао Милошу о томе, да се порта несаглашава да призна устав, који је депутатација предлагала у име књаза и народа, тог истог дана већ је писао и Вучићу, да је ствар свршена, и да ће устав у свему бити сагласан са жељама њихове партаје. У одговору на то писмо Вучић пошље у Цариград занимљиво писмо од 29 Јануара: почитајеми брате Авраме! примио сам ваше љубезно писмо од 21 овог месеца и увидио сам радостан садржај његов, што сам одма овде и јавио коме треба, а после сам га послао и нашим друговима у Крагујевац. Ако милостиви Бог да и великодушни цареви буду настојавали, да сва наша права буду призната онда је још нужно тачније определити ствар о члановима Савета, т. ј. да се они не могу мењати без кривице као што и у хатишерифу гласи: али да ће Бог и царска милост да се и та ствар лепо сврши. Тада колико ћу се радовати и умирити кад чујем да сте ви већ у отачаству. О Боже дај, да и то што пре буде, — то је једина наша жеља и молитва с којом се свевишњему Богу молимо. Ви пишете да ће заједно с вама доћи и комесари од једног и од другог двора, па зато треба да знамо, ко ће доћи од стране покровитељице наше. Знам, да ће то бити добар човек, но опет држим да би ту ствар могао извршити г. Вашченко, који је то и заслужио. А од Портине стране, добро би било кад би нам дошао тимочки сусед (видински паша); а још боље би било кад би се и Јусуф паши послао ферман, тај би нам човек млого помогао у овој ствари! Ми би му за то и сувише били благодарни! Но најзад макар ко дошао, ми смо уверени да ће све извршити по порукама и обвезаностима које буде имао. Ове људе напомињем зато, што их ми рачунамо за наше и народне пријатеље, и што желимо да им приликом њиховог доласка овамо изјавимо нашу захвалност. Ми смо поштованог тимочког суседа молили преко Јапићија Германа, — који је јуче одавде отишао у Видин заједно са Мула Мехмедом да по поруци књажевој преговора о соли која му је продата — да се постара да добије на своје име поруку да нам дође као пријатељ овога народа. Него макар нам ко дошао по милости и одредби царевој биће нам мили гости." [198])

При крају Децембра султан потпише устав на ворму хатише-

нијевић расипао пред књазом своја уверавања како му годаран и одан, Милош добивши потоње извешће депутац сао јој, да се врати у отаџбину не чекајући ни хатише одлазак турског комесара у Београд. „Али при поласку риграда нека се наша депутација пријави блистателној нека јој каже, да предлози нису били само наши, него и јер што је народ то је и књаз, а што је књаз то је и наро тим ће комесар видити да наши депутати нису дошли из него из средине српског народа. Нека нам порта опрости ш се држати пређашњег хатишерифа који она потире доцниј шерифима, и именује за нас капућехају, а што се тиче чланк новима Совета говори да га не може изменути. После нека путација оде Лорду Понсонби да му изјави захвалу за његов старајући се да помогне нашој ствари. Што се тиче рада н мисије, то признајемо да је чинила све што је могла, а што и превртљивост портина учинила другче, не можемо за то вимо депутате. Ми ћемо се користити овим случајем, да увери депутацију како се нема зашта стидети што није изврши поруку. Ми је уверавамо да никада нећемо заборавити њезин за учињене нам услуге у Цариграду, и ми ћемо вазда же с њоме док смо живи делимо последњи залогај хљеба. Пр ску нека наша депутација посети светог патријарха, и друг познанике и нека их увери о нашем високом поштовању... уздамо у Бога да неће бити све онако како желе наши непр Ако најпосле видимо да другче неможе бити, то ћемо ми ос прости гледаоци и гледа ћемо шта ће постићи оне који се н тога Бог да зна каквоме благу... Овде су нас свакојако па распростирали по народу различне гласове: да смо ми наме продамо Србију и у тој цели послали у Беч 20.000 дуката; је Енглеска дала 1000 ока злата (у оки има скоро 2½ фу смо у тој цели послали наше синове из Србије у Влашку, и

покатоличимо (обратити у католичку веру) Србе. Какав је сад Савет, и какви су чланови остали у њему после вас то вам је добро познато, а да нису ни зашта способнији, о томе нетреба сумњати."

Али Милош се жестоко преварио држајући своје противнике неспособне ни за шта. А још се више преварио одвајајући Петронијевића од партаје незадовољника. Кад је Петронијевић писао Милошу о томе, да се порта несаглашава да призна устав, који је депутација предлагала у име књаза и народа, тог истог дана већ је писао и Вучићу, да је ствар свршена, и да ће устав у свему бити сагласан са жељама њихове партаје. У одговору на то писмо Вучић шаље у Цариград занимљиво писмо од 29 Јануара: почитајеми брате Авраме! примио сам ваше љубезно писмо од 21 овог месеца и увидио сам радостан садржај његов, што сам одма овде и јавио коме треба, а после сам га послао и нашим друговима у Крагујевац. Ако милостиви Бог да и великодушни цареви буду настојавали, да сва наша права буду призната онда је још нужно тачније определити ствар о члановима Савета, т. ј. да се они не могу мењати без кривице као што и у хатишерифу гласи: али да ће Бог и царска милост да се и та ствар лепо сврши. Тада колико ћу се радовати и умирати кад чујем да сте ви већ у отачаству. О Боже дај, да и то што пре буде, — то је једина наша жеља и молитва с којом се свевишњему Богу молимо. Ви пишете да ће заједно с вама доћи и комесари од једног и од другог двора, па зато треба да знамо, ко ће доћи од стране покровитељице наше. Знам, да ће то бити добар човек, но опет држим да би ту ствар могао извршити г. Вашченко, који је то и заслужио. А од Портине стране, добро би било кад би нам дошао тимочки сусед (видински паша); а још боље би било кад би се и Јусуф паши послао ферман, тај би нам човек млого помогао у овој ствари! Ми би му за то и сувише били благодарни! Но најзад макар ко дошао, ми смо уверени да ће све извршити по порукама и обвезаностима које буде имао. Ове људе напомињем зато, што их ми рачунамо за наше и народне пријатеље, и што желимо да им приликом њиховог доласка овамо изјавимо нашу захвалност. Ми смо поштованог тимочког суседа молили преко Јапићија Германа, — који је онде одавде отишао у Видин заједно са Мула Мехмедом да по поруци књажевој преговора о соли која му је продата — да се постара да добије на своје име поруку да нам дође као пријатељ овога народа. Него макар нам ко дошао по милости и одредби царевој биће нам мили гости." [198])

При крају Децембра султан потпише устав на форму хатише-

рифа, а на име београдског Јусуф паше, а не на српскога кнеза као што је то било са последњим хатишерифом. У томе се очито огледало понижење српскога кнеза и његовог достојанства. Ванредна депутација била је задржата у Цариграду за време док се хатишериф преводио на српски и француски језик. Петронијевић у кога је Милош вазда имао поверења, нехтеде оставити столицу султанову док није добио те преводе, и у пркос захтевању књажевом да се врате из Цариграда пошто поднесу порти протест противу устава. У самој Србији противници Милошеви потпомогнути пашом и руским консулом, придобију на своју страну већи део чиновника. И већ су имали толику моћ да стану на нут сваком покушају Милошевом да изазове ма какав покрет противу устава. Они пусте глас да је Русија предложила а Порта потврдила устав који је написан по пројекту Хаџића, и да се у њему говори и о народној скупштини.

18-ог Јануара дође Милош из Крагујевца у Веоград где не беше равно десет месеца. Њега очекиваше величанствен дочек. Сутра дан дођу да га поздраве сви страни конзули, а за тим и Јусуф паша. Пошто је књаз свима вратио посету, опет предузме свој обичан посао. 21 Јануара званичне новине јављале су да ће устав скоро бити објављен, да је Вашченко послао у Петроград опширне депеше о српским стварима, да је ово задржавање било само због упоређења разних превода устава.

У самој ствари Милош добивши српски и француски превод устава позове Хаџића преко Тенке Стевановића да му протумачи смисао устава док се још не обнародује. Али Хаџић је захтевао да га књаз писмено позове, јербо се бојао да његово тумачење не изазове незадовољство ма са чије стране. Тада се Милош обрати Јусуф паши с питањем: како треба разумети онај чланак устава у коме се говорило о одпуштању чланова Совета. За то преговарање он пошље Вучића, Стојана Симића и Радичевића. Овом приликом он се позивао на различност у преводима које му је послао Јусуф паша и Петронијевић. Превод добивен од првога гласио је: „Советници не могу бити лишени свога звања док се недокаже њихова кривица противу закона земаљских или високе порте.“ У преводу што га је из Цариграда послао Петронијевић положај советника још је више осигуран, јер се у њему говорило: „Ти великаши не могу бити лишени свога звања док се код високе порте не докаже да су криви.“ На питање Симића који је од та два превода правилнији, паша по турском обичају одговори дволично: „ако хоћете да зависите од порте тада је правилније преведено у Цариграду, а ако не ћете тада нека буде

овако као што сам ја превео." Вучић и Симић изјаве да они пристају на цариградски превод, и предаду Милошу своју одлуку као пашин одговор. Тако је зависнос Србије према порти била јаче изражена настојавањем самих српских великаша. Милош је морао да прими такав устав, јер од депутата његових у Цариграду протестовао је једини Живановић. А лорд Понсоби добије од порте на своје питање одговор, да између ње и Енглеске нема никаквих уговора што се тиче Србије, и Милошу је писао и препоручио да се покори и да мирује. Уз то је енглески посланик додао: „Ја не мислим да би српски депутати радили противу жеље кнежеве, него ми долази чудно, што су порти чинили још и таке предлоге којих на срећу нема у хатишерифу." У опште цео ток преговора о уставу вођен српском депутацијом у Цариграду не може се објаснити у свој његовој опширности сако овим материјалом који је довде јавности предат. Шта више и сам Живановић који млого опширније говори у својим писмима о другим случајевима, веома мало говори о бављењу у Цариграду: „кад смо се преставили министру спољних послова Решид паши, он нам објави, да смо позвати да се савеуујето с портом о српском уставу, и тражно је од нас пројект који ће се подударати са хатишерифом, а о границама и исељавању Турака не спомену ни речице. Ми смо се договорили да се пре евега треба споразумети с књазом, и најпре саставити пројект сагласно са његовим назорима, и послати га њему на одобрење, па кад добијемо одговор од књаза, онда да га преставимо порти. Да се пројект напише пало је мени у део. Моји другови одобре мој пројект који се срећом допао и књазу, јер га је вратио из Крагујевца без икакве приметбе, и ми га онда предамо високој порти. С њом смо се за све чланке лако сложили, али за чланак о саветницима нисмо се никако могли сложити. Ми смо трежили да советници одговарају земаљском суду по чијој би одлуци могли бити сбачени, а осим тога оставити књазу право стављања у пензију, или ако нађе за добро да им другу дужност даде, не смањујући им ни чин ни плату. Порта доказиваше да советници морају бити на сав живот, и да не могу бити сбачени докле их порта не осуди. Ту је било дуго и млого препирања! Имали смо одвише посла. Али Нури ефендија као советник министарства и министар спољних послова који је с нама радио ову ствар, имао је тако млого бриге око тога, да често није знао шта ће да нам одговори. Држим да наши разговори и наше ноте служе на част Србима, јер смо разумно и слободно бранили независност унутрашње управе у Србији, као и њене признате повластице, и доказивали смо каква је опасност

за српску управу, ако се советници узвисе над земаљском управом, и како се због тога може често машина државне управе да заустави па шта више и да оштети, што се доцније у практици и показало. Ми смо често шиљали наша извешћа књазу, и он је својим писмима великом везиру подупирао наше ноте. Напослетку кад смо видили да нема ни од куд помоћи, то се сва тројица потпишемо на протесту који смо предали и у коме смо рекли: да не можемо примити такав устав по коме српски советници зависе од високепорте, и који потире српска права, и да не можемо одговарати за последице. То је исто писао и књаз, Но све је било у залуд. Порта је остала при својој одлуци и кад је писмо хтели усвојити, она га пошље мимо депутаце београдском паши, који га је и обнародовао." Казивање Живановићево [illegible] да се не слаже од части с другим сведоџбама и начину састављања тога устава који је био предложен порти у име књаза, а с уверењем, да сви депутати нису хтели примити турски устав, ипак показује, као и сва друга извешћа да је главно питање било чланак о советницима. [109])

Очекивајући дан, који је био одређен за обнародовање устава, обе партаје у Београду провођаху време у празновању. Милош је [illegible] сетио пашу, који га је дочекао паљбом из пушака. Јован Обреновић давао је бал, на коме је био и Милош. После су се спремали за долазак француског конзула Ђукла; а најзад светковали извешће [illegible] је султан поклонио Србији нов грб без месеца с круном. У то време разбацивале се пашквиле о томе, да се народ закуне уставу 1835 године. Сазивање народне скупштине објављено је 10 Фебруара на дан рођења Милошевог. Напоследку је устав обнародован 13 Фебруара 1839 године али ни у Београду, ни у Топчидеру ни у Крагујевцу, него на отвореном пољу што одваја београдску тврђаву [illegible] вароши, које се зове Калимејдан. На овом обнародовању били су приступни: Милош с његовим приврженицима, готово сви приврженици противне партаје, сви страни конзули, сви турски чиновници [illegible] официри и гомила народа. Устав се почињао овим речима: „мојему везиру Јусуф паши (да буде прослављен!) и књазу народа српског Милошу Обреновићу (да буде сретан до гроба!) На основу повластица и привилегија поклоњених мојој провинцији Србији за њену верност и оданост, и по садржају пређашњих хатишерифа издатих у разно доба, с моје стране учинило ми се да треба поклонити тој провинцији једну унутрашњу управу и утврђени устав нарочито повластичан под условом, да Срби тачно врше своје обвезе верности и покорности, и да уредно плаћају данак мојој високој порти у [illegible]

ђено време, коме је количина опредељена. Овај се хатишериф завршивао речима управљеним на Милоша: „да се мојом вољом потврди овај горе казати хатишериф, нарочито је начињен овај царски ферман украшен мојим царским хатишерифом да се теби пошље и саопшти. И тако ти стављам у дужност да се бринеш, како би и унутра и споља чувао ту нашу провинцију, над којом сам ти дао старешинство теби и твојој породици једино под тим условом да пазиш и да се покораваш налозима које ти будем ја слао, и да ти је дужност употребити све твоје силе како би пронашао средства којима ћеш чувати њено благостање, а тако исто и спокојство и мир њених становника. Осим тога стављам ти у дужност да поштујеш стање, част, чин и службу свакога, и да се нарочито бринеш о томе да се чланци и прописи што су изложени у уставу извршују свагда и потпуно, и да се постараш како би се удвојиле молитве и благослови свију сталежа становника те земље о мени, те тако да докажеш и оправдаш моје поверење и наклоност према теби. Тако исто нека је дужност свију Срба у опште, да се покоравају свима наређењима књажевим сагласно са уставом и земаљским установама, и брижљиво према приликама. Ја заповедам да се овај хатишериф обнародује да га и остали народ позна, како би после све више и више проникнут призначем за овака благодејања која су свима подједнако поклоњена мојом „височајшом“ издашношћу — радио у свима приликама тако, како би заслужили моје одобрење и напослетку да би сви чланци устава били извршивати од речи до речи и свагда, без најмањег противлења, и ма у које време то било.“ „Тако и ти мој везире! — речено је било баш на крају ферман — имаћеш га у виду и сједињаваћеш своје силе са силама кнежевим, те да се тачно и строго извршују чланци овога царског фермана. Код ове редакције, каква је била примљена за чланак о промени саветника, и код ове форме у којој је био изложен почетак и крај фермана — слобода унутрашње управе у Србији, сачувана за толико година, била је потрвена, и у томе се слажу сви српски писци, који су се бавили расматрањем устава са стране политичне и правне.

Устав је у главноме изменуо положај књаза и Совета. Књазу је била остављена само права извршне власти. Он је могао: а) постављати разне обласне чиновнике; б) да извршује постојеће законе; в) да буде највећи заповедник над стајаћом војском, која је потребна за одржање поретка и спокојства у земљи од сваког узнемиравања; да мотри како се разређују и купе опште народни данци; д) да даје службеницима и чиновницима законите наредбе и заповести

које су потребне; и е) да казни осуђене преступнике по законима земље, али да може смањити или увећати казан. Чланак 3)". Делокруг чланова советских опредељен је највише у законодавству, где је долазило: „а) претресање и решавање питања и ствари које се тичу закона и установа земаљских, правосуђа, данка и других пореза; одређивање плате и награде свима чиновницима у земљи а тако исто и установлење нових дужности ако буде потребно; б) рачун годишњих трошкова за управу земаљску и изналажење најлакших средстава за распоређење и купљење данака који ће покривати расходе; в) најзад, састав једнога закона, који ће морати да определи број, плату и службене дужности земаљске војске за чување поредка и спокојства (Чл. 12)". Што се тиче начина израђивања и издавања закона то је било опредељено у чл. 13 и 14-ом, Совет има право да израђује пројекте закона ако нађе да је који од потребе, и подноси ће их књазу са потписом секретара Совета, али једино с тим условом, да тај закон не потире законита права владајуће високе Порте, под чијом власти стоји држава. Питања која долазе Совету на претрес решаваће се већином гласова. Веома важан чланак који се односи на права чиновника био је у чл. 43. у коме се говорило: „пошто су чиновници војени, грађански и свештеници изузети од телесне казни, то ће у оним случајевима када се свечано докаже њихова кривица и у след законог решења буду осуђени на казни, биће кажњени строгим укором, задржавањем плате, оставком и најпосле заточењем". Такве су биле суштаствене промене, које су унесене у патријархалну управу Србије, као што је дотле била у рукама Милошевим. Све остало што се тицало народних права, и сам Милош после издатог закона 16 Октобра 1837 године није могао наћи ништа противно својим жељама. Устав је објавио једнакост свију Срба пред законом, неприкосновеност личности и сопствености, слободу трговине и данак у натури и кулучење. Овоме треба додати да је у уставу била сасвим јасно и тачно опредељена административна и судска јерархија. Код оваких услова Милош се није могао надати да ће моћи једним или другим путем изменути чланке устава и да их учини необвезним за се. Устав дакле кога је тако потврдила Порта и Русија нанео је последњи удар оној власти, коју је Милош научио да држи у својим рукама толико година. [200]).

Устав који је савету давао земљиште за правителствену радњу и чувајући његову неприкосновеност од сваких покушаја са стране књажеве, у исто време није стављао никакве препреке намерама стране совета, осим потребе доказати њихову кривицу код саме Порте

давни, што је припадао само Совету. Чланак 3 остављао је књазу, да он поставља чиновнике у свима гранама администрације; али советници су изјављивали да они имају право представљати књазу оне, који би по њиховом мњењу могли заузети ово или оно место. Ово настојававање којим су чланови Совета предлагали Милошу да њихове сроднике и другове понамешта у службу, најбоље сведочи како они нису водили рачуна о интересима земље, него само о својим личним интересима. Милош је за време од месец дана поставио више од 400 чиновника, и није могао да даде задоволења оним многобројним потраживањима с којима су му се обраћали са свију страна, и тако раздражујући своје противнике, још више се сам дражио. Советници су похитали да се освете књазу тиме, што су непрестано чинили да осети њихову надмоћност над њим, у законодавним делима. Прва радња Совета била је управљена непосредно противу књаза, а то је било у томе, што су укинули годишњу плату браћи Милошевој коју су они још од 1835 год. непрестано добијали, и о којој није било ни словца у новом уставу. Јефрем Обреновић као председник Совета, од један пут устане да брани своју личну ствар. Вучићу је опет пошло за руком да већину гласова добије на своју страну. И тако Јован и Јефрем Обреновић изгубе сваки по 5000 талира годишње и од тог доба Јефрем и Вучић, који су били другови докле је ишла борба противу Милоша, постану непомирљиви непријатељи. Милош се опет није заузимао за брата који му је и онако био крив. Само је с Јованом Обреновићем остао и даље у добром одношају. Па знајући да Совет тешко може почети своју радњу без неких свеза са пређашњим радом, који се чувао у књажевској канцеларији, Милош је забранио својим секретарима Зубану, Марковићу и Исајловићу да не дају советницима никаква дата, нити да им помажу својим услугама. Советници дознају о томе наређењу Милошевом, и тако се потпуно заподене раздор између књажевог дворца и Совета. У овако запетом положају прошло је више од месец дана, и сви покушаји советски да израде свој регламент, остао је без успеха. Продужавајући непријатељство с књазом, Совет је дошао на ту мисао, да од Милоша потражи рачуна о руковању с народном касом још од 1835 године. Али Милош се успротиви томе потраживању, и у томе га је помагао Живановић. Онда је Совет тражио да Живановић даде оставку као аустријски поданик. Милош је морао да изврши то захтевање јер се оснивало на уставу, и на место Живановића дође Паун Јанковић привржених противне партаје. На скоро за тим почну Совету долазити гласови о народном незадовољству са

управом нових старешина. Буду уапшена два човека што су у гомили, говорили противу неких советника. Од њих дознаду, да Јован Обреновић, Живановић и инглески конзул раде да побуне народ — сретством оданих људи — противу устава. Али привржененици Милошеви нису остали на томе. Неки су му предлагали да остави унутрашње питање за доцније време, него да се почне мешати у ствари суседних турских области, од куда су у последње доба почеле долазити многобројне жалбе на тамошње власти. Те су жалбе долазиле из нишког пашалука од Бугара из Босне и Херцеговине од Срба. Милош је мислио да се заузме код Порте за угњетене хришћане, и шта више хтео је да набави из Аустрије војне потребе за Бошњаке и Бугаре. Тако су бар уверавали рускога конзула противници Милошеви. Ти исти његови противници нису се задовољавали само тиме што су пажљиво пратили сваки корак Милошев. Они су подстицали незадовољнике да се жале Совету противу његове пређашње управе, и са свију страна полете просбе у којима су тражили да им се врате воденице, њиве, ливаде куће и друга непокретна добра, које је бајаги Милош поотимао од млоги људи. Советници са своје стране израчунају све поклоне које је Милош које кад шиљао у Цариград ([201]).

Међу тим приближавао се дан пасхе. Милош под изговором да походи своју породицу, која се у то време бавила у Земуну где се његов старији син лечијо, изненадно остави Крагујевац и дође у Београд. Советници се у тај мах престраве, јер су били убеђени, да је Милош покушавао да побуни народ противу њих и да поврати управу земље као и пре. Они пођу узастопце за њим разглашујући путем како се књаз противи новом уставу. Таким начином цело правителство дошло је у Београд. Бучић оде рускоме конзулу, и овако му карактерише радњу Милошеву у последње време: „књаз је отишао из Крагујевца, а није учинио никаква наређења за управу без њега (као да је Милош мислио да за дуго остане ван Србије?) али му не испадне онако како је наумио, продужио је Вучић, одмах објављује бригу о народном благостању, а у исто време мисли о новим сретствима како ће да продужи посао свога частољубља и самовољства. Како је непостојаног карактера он све обећава, а ништа не може да изврши.“ С друге стране Јефрем Обреновић и Вучић молили су Хаџића да напише устројство Совета и других надлежателства јер с њиховим секретарима и писарима ништа не могу да изврше. Хаџић је одговорио, да он не може предузети тај посао без нарочите заповести књажеве, јер би зато морао оставити на страну израђивање грађанских закона. Советницима пође за руком те скло

Милоша који поручи Хаџићу, да остави грађанске законе, и да узме у посао уређење земље а пре свега уређење Совета. У помоћ Хаџићу буде одређена нарочита комисија. Милошу је непрестано била противна мисао о власти советској, и он није одустао од намере да се оде у Земун, да отуда види како ће се окренути ствари у Србији без њега. 7 Априла пошље београдског управитеља вароши код инглеског конзула да тражи савета: треба ли он да изврши или да се остави своје намере о одласку у Аустрију с том цели, да га српски народ који му је толико одан потражи натраг и да о томе преда просбу Совету који је ограничавао власт књажеву? а тако исто мисли ли конзул, да ли се Милош може користити оним немирима што су се ту скоро појавили у Паризу и који могу потпалити јевропску војну? Хоџес је одговорио управитељу полиције:" што се тиче прелазка у Аустрију не могу му дати савета: а што се тиче привржености народа да ли је књаз има у маси народа а не само у појединим личностима, то он сам зна шта може учинити у таком случају. Францускн догађаји не могу му донети ни најмање вајде. А што је положај његов ограничен то је његова сопствена слабост, он није морао да уступа пред Советом, и треба да протествује код султана." Милош се страхота љутио на одговор Хоџесов и почео се жалити управитељу полиције на енглеског конзула, како га је он осрамотио пред целом Европом, преварио с његовим обећањима и обмањивао заштитом државе која није у стању да га заштићује. Тог истог дана јави аустриској власти да ће да пређе у Земун, али после се предомисли, а заборави да отоме извести и земунско управитељство. Петроварадински губернатор који је дошао у Земун да свечено дочека Милоша, тамошња власт и војска под оружјем престајали су цео дан на обали чекајући Милоша. У то време дошао је у Београд Јован Обреновић и слободио је брата уверавањима. да му је народ у округу Чачанском одан. Милошу на ново дође на ум да оде у Аустрију и неколико дана после преговарања с Хоџесом пређе у Панчево с Јованчом Спасићем и Кунибером. Пошто је тамо издржао мали карантин пређе у Земун, и отуда 18 Априла пошље поруку паши београцком, да неће више да се врати у Србију него ће да иде у Цариград да се жали султану, на ограничење од Совета. Кад су чланови Совета дознали о намерама Милошевим хтели су целој Србији да огласе о бегству књажевом и ко треба очекивати заповести из Цариграда, али по савету паше руског конзула застану с таком објавом. Онда руски конзул пређе у Земун да преговара с Милошем; тамо је прешао и Живановић са родицом. Упреговорима с Вашченком Милош је тражио да иступе

из Совета Јеврем, Вучић и Симић. Руски конзул није се могао да сагласи на то. Енглески конзул такође је посетио Милоша и саветовао му да се врати у Србију. Милош се непрестано затезао, Посл саветовање са београдским пашом и руским конзулом, пређе 20 Ап рила у Земун депутација од шест саветника међу којима су били Стојан Симић, Милутин Гарашанин, Тенка Стевановић, Ђорђе Протић Прота Матија Ненадовић заједно са митрополитом, Аврамом Петро нијевићем и једним чиновником од пашине стране. Депутација ј дужна била да пита Милоша: имали он одиста намеру да се врат на своје место, и ако је тако, то да се одма поврати и да без даље околишења предузме посао те да се сврши уређење земље, и да с један пут за свагда остави Енглеза у којима народ нити има нит жели да има нужде, и да један пут за свагда удали од себе Жива новића који је учинио толика зла Србији и самоме књазу. Одговор Милошеви били су завијени и не опредељени. Тада стари Милути Гарашанин и Стојан Симић почну жестоко да коре Милоша за цел његову радњу од 1835 године и објаве му, да ће свакојако бити ли шен свога знања, ако се одма не врати у Србију. Као што свагд бива у оваким случајевима, кавга међу књазем и Советом сврши с тиме, што други за њу плате. Живановић и Кунибер морали су з свагда оставити Србију. Књаз је наградио првога са 1000 дуката, другога са 200. Другог дана Милош пређе у Београд, а за њим књагињ Љубица са синовима. Милош је морао обећати да ће извршити сва за хтевања својих противника. Он је на све пристао, јер је очекивао да с у његову корист побуни војска, о чијем је устројству последњих годи велику бригу водио. Шта више, он 27 Априла потпише устројство Со вета, што га је написао Хаџић. У томе регламенту било је 59 чланак Опредељавајући устројство Совета и његово пословање, регламент у два своја чланка додирнуо је и наименовање саветника, и утурио ј у њих и то, што није било шта више ни у уставу. У чл. 8 било ј речено: „Како председника савета тако и чланове избира ће ти но под тим условом, да они буду познати међу суграђанима, својим способностима и поштењем и да су учинили ма какве услуге отаџ бини и заслуживали опште уважење.“ Противници Милошеви који су се сами називали „уставобранитељима“ додали су чланку 3 устрој ства српског Совета ове речи: „тога ради, у случају таквога избор нужно је најпре предлог и мњење Совета.“ На тај начин чланови совета могли су бити људи само из једне партаје, за све друге је био затворен. А међутим Совет је био законодавац за сву књаже вину, и ова суштаствена особина у народном животу морала је би

остављена у руке 17 људи једне партаје. Оваким је начином постала у Србији олигархија. У 16-том чл. устава било је речено о министрима и представнику:" Ова три висока званичника, министри унутрашњих дела, финансије и правосуђа, као и министар твоје канцеларије заседаваће у Совету, пошто се најпре закуну; а у 8 чл. „устројенија" било је казато, да та четири лица, кад оставе своја звања постоју члановима Совета, а њихово место бираће се когод од Советника Овим је постала утврђена свеза међу Советом, представником који је управљао књажевом канцеларијом и иностраним делима и министрима три министарства; тиме су и сами министри као прве извршујућа власт, везани били с интересима владајуће партаје, и морали радити заједно с њом. А давајући књазу да замени оступајуће министре ма којим чланом Совета, устројство је нарушавало 4-ти чланак устава, који говори о књазу: „добивши таку власт, ти ћеш имати пуно право, да управљаш земљом и народом који је теби поверен, да бираш и постављаш три лица која ће под твојим „вједомством" сачињавати главно правитељство земље, и радиће: једно унутрашњим пословима друго финансијом, а треће судским делима., Милош је потпуно појмио, да код оваких захтева, чланови Совета имају већу власт него што им је у уставу намењена и да је за њ остало само сенка власти, па зато није се жалио ни тражио помоћи, ни од београдског паше као представника султановог, ни од руског конзула као преставника заштићавајуће државе, који су дужни били да чувају устав. Он је непрестано тврдио, да унутрашња управа Србије треба да буде независна и од Порте и од Русије. Зато их није ни могао позивати као судије у распрама његовим са Советом, јер није могао веровати у искреност судија, који су радили да се његова власт ограничи. Најзад није се могао окренути ни к народу, јер је у уставу није ништа стајало ни за какву народну скупштину, а после и само сазивање скупштине и њезин састав, зависно би у ондашњим приликама, од воље његових противника. Милош се одлучи на корак ко је више јуначан, али више и опасан, и последњим погрешкама својим додао је још једну нову, која је увећавала невоље што их је имао у последње време а које су га и обориле. ([202])

10 Маја унтер-официри и редови регуралног батаљона и артиљерије, смештени у Крагујевцу, кад су видели да нема у њиховој средини књаза, и незнајући у каком се положају налази Милош, начине писмо на његово име, у коме изјаве своју оданост и покорност само њему једноме, а не и Совету, заклињујући се да су готови да пођу на први знак његов против великаша и без официра својих

који су на страни Совета. То писмо Петронијевић уватн 12 Маја. У тај исти дан буде увађено још једно писмо од 9 Маја с надписом „из познатог места“ и с потписом „кавалерија и артиљерија:“ писмо је то било пуно претња противу 17 чланова Совета, с обећањем да ће доћи у Београд ако књазу буде потреба. И доиста у Крагујевцу плане војничка побуна.

11 Маја одма после подне дошли су троица из „пјехоте“ код артилеријског капетана Марковића и питали га: „где је наш господар? Ми хоћемо да нам предате нашег господара, ми хоћемо да нам кажете, због чега је наш господар бегао у немачку земљу, и од кога му је така невоља да бежи од нас?“ Још они нису ни свршили своја питања, а појаве се још три солдата и почну говорити: „Ми хоћемо да имамо само једног господара и то онога коме смо се заклели, а не ћемо да имамо 17, или другу какву нову светлост.“ Марковић им на то одговори, да он незна за друге господаре осим онога о коме они говоре и који је сад у Београду. Онда га солдати почну запиткивати: зашто је он у Београду, а није међу нама? Марковић је одговорио, да се он чуди њиховим питањима, јер господар није први пут отишао из Крагујевца и опет се враћао у њ. Солдати нису били задовољни таким одговором, и натерају га да он иде с њима да траже господара. Марковић им је казао, како је њему познато, да је господар у Београду, и да је он господар и књаз као што је и до сад био; а ако му они не верују и хоће сами да виде господара, онда нека позову своје официре и заједно нека потраже господара. На то му они одговоре, да су њихови официри отишли у лов и да они неће да их чекају, јер не могу да трпе прекоре од дворског бул.ук-баше Милића, који им говори: „Кога ви чувате, коме служите, камо вашег господара коме сте се заклели нестало га и место њега начинило се 17 господара? Може бити ви чувате крагујевачке бабе и каљаве дворове који без господара ништа не вреде?“ Пошто то изреку спопају Марковића тражећи да их он води у Београд. Још су се солдати хвалили како ће им у вече доћи кавалеристе из Ћуприје и пешаци из Крушевца, и да ће они сви заједно поћи да траже господара и да га моле, да он и у будуће суди сам као што је и пре, а да не изгледа као да је уапшен од новог Совета и нових господара, и да им ти нови господари не суде. Марковићу испадне, те се измакне од солдата. Он пође да тражи чланове апелације: Јанићија Ђурића, Јована Вељковића и Лазу Зубана, и сретне их у шетњи. Пошто им је испричао о побуни солдата, Марковић је говорио, да се не сме вратити у касарне. Чланови суда позову га да се склони у суду. Онде

се почну договарати о начину како би могли утишати побуну. Јован Вељковић, који је пређе био неколико година војени комесар и кога су војници уважавали, узме на се да оде међу војнике и да их одвратн од опасне намере. Али другови његови, више пажљиви, желили су да напред дознаду како је народ расположен, и у тој цели позову председника окружног суда, јер начелника није било у вароши. Позвати председник изјави да је у народу и на пијаци све мирно, да је народ задовољан с уставом и благодари султану што нам га је дао. Тада чланови суда пошљу Јована Вељковића у касарне, с условом, ако он не успе са својим намерама то да сви пођу к војсци. Они су два сата чекали, али Вељковић се није враћао. Тада капетан Марковић изађе на пијацу пред дворцем, да види шта се ради у касарнама, а председник окружног суда оде на пијацу да пази на њега Међутим дође у суд члан Совета Петар Туцаковић, који је остао у Крагујевцу због болести. Судије, који се ту скупили бејаху, испричају му све што се догодило. Но у исти мах зачу се вика код касарне и лупа добоша. За тим дотрче у суд надзорник магацина, Коста Матић и капетан Марковић, вичући: „бежите! ено их већ на пијаци и иду овамо са оружјем;“ чиновници се сви разбегну. Но солдати прођу мирно покрај Совета и суда и заузму конак, оружницу, магазе с раном, барутану и друге зграде где се чувала каса. Туцаковић узјаше на коња и изађе пред војску; но солдати не само што га нису хтели послушати, него су још хтели да га вежу, да није брзо умакао на коњу. Бунтовници поставе око његове куће стражу и захтевали су од главног казначеја Живана Петровића, да им каже где је каса; он им је одговорио да се она налази на своме месту, али солдати нису веровали и говорили су да је она однешена у Београд. Казначеј покаже им место, где се чувала каса, али их почне одвраћати од намере, и уверавати да је господар жив и да продужава управљати земљом по жељи народа и султана. Солдати наместе стражу код касе, на вратима Совета и суда, па онда обколе куће свију оних чиновника који су се сакрили. Неколико пута кушали су да упадну у кућу Туцаковића, али им није дала жена Туцаковића, која је стајала на вратима са малим детенцетом. Сутра дан рано ухвате Туцаковића и одведу га у касарну, куда је још раније био одведен Вељковић. Међу тим трговци, који су имали дућане на пијаци, наоружали се да чувају своје дућане.

Побуна крагујевачке војске имала је утицаја и на војску других места. Зором тога истог дана отрче два каваљериста у Ћуприју и

град топове и осталу војничку припрему. На пијацу почну д
обличжњи сељани, а војници силом испрегну им коње из кола
гну да вуку у Београд војени материјал. Све је било sпрем
натоварено, топови, ђулад, пушке, сабље и барут. Вођ тога
био је артиљериски подофицир Милисав Кулашевић, из Шабц
су сами војници изабрали за старешину. Са свирком и пу
крене се та војска из Крагујевца у Београд и поведе са соб
ветника Туцаковића, војеног комесара Танасија Милојевића,
Вељковића и све оне официре, који нису пристали уз њих. Њи
било је: 200 пешака, 120 коњаника и 100 артиљериста. Кад
знаду у Београду советници и попечитељи одмах оду руском
и јаве му о томе; но конзул их пошље да о свему томе јав
књазу. После узајамног пребацивања и прекора између књаз
ветника, први реши се да пошље на сусрет војсци два оф
писмом, у коме је позивао војнике да се врате натраг и пре
је да ће их све казнити ако не послушају. Но те послате о
војници повежу као и оне из Крагујевца. Кад то чују у Бе
онда советници почну наваљивати да Милош пошље пред војни
трополита Петра, епископа ужичког Никифора и свога ађутан
Андрејевића. Но ни с тим нису били сигурни, да буна, која ј
тив њих подигнута, неће отети мах, па позову Милоша паши
пред пашом договоре на који ће начин утишати буну. Стојан
у присуству паше, рекне у очи Милошу: „Ми смо уверени,
дару, да сте ту буну начинили ви против нас и противу уста

ће он да стиша војнике, ја ћу му дати пуномоћство, да може у моје име радити." На то сви пристану, и Вучић почне скупљати људе из оближњих села.

Ево шта је између осталог било у оном пуномоћству што је добио Вучић: „Крагујевачка војска, која се побунила и оружаном руком пошла противу народних права, датих нам посредством устава премилостивим царевима, и пошла на Београд дала нам је повод да скупимо другу народну војску, која стоји под вишом заповешћу, и да је пошљемо противу бунтовника који иду против устава, против народних права и постојећега реда и спокојства у земљи". А у распису на окружне старешине објасњавало се, да је стојећа војска у Крагујевцу, пешадија, каваљерија и артиљерија, по глупим предрасудама и погрешним појмовима о садашњем положају нашем, подигла буну и пошла противу права, која је дао народу наш премилостиви цар у договору са нашом покровитељком Русијом; да је крагујевачка војска незадовољна са данашњим уставом, поапсила неке чиновнике учинила и друге неупутности и пошла у Београд." Према томе књаз је био принуђен послати против тих бунтовника другу народну војску под врховном управом Вучића. И доиста брзо се скупи гомила наоружаних сељака око Вучића и пође на сусрет крагујевачкој војсци. Уз Вучића придруже се још Милутин и Илија Гарашанин са београдским гарнизоном под командом Гаје Јеремића, одмах затим врате се у Београд пређашњи изасланици са митрополитом, па јаве, да су сусрели војску у селу Раљи и ту су је склонили да ослободи официре и старешине и не иду даље у Београд. Међутим она војска што је с Вучићем ишла непрестано добијала је уз пут нову помоћ из београдског, шабачког и ваљевског округа. Из јутра рано 15 Маја сретне Вучић на Трешњи крагујевачке војнике, сасвим спремне за бој. Но Вучић нехтеше се упуштати у бој с њима, већ пусти се у преговоре, у којима прође читав дан. Тек сутра дан устаници попусте: једни су слушали савете митрополита, други опет видећи на страни противника београдски гарнизон, трећи неуздајући се на помоћ из Крагујевца, четврти међу собом невидећи Јована Обреновића с којим су били у свези, — еле сви склоне се да одустану од своје намере а).

а) *Примедба:* Они су послали били из своје средине једну депутацију у Београд књазу Милошу; али противници књаза похватају те депутирце и држали су их под стражом, да не могу ни пред књаза изаћи ни натраг се вратити. Војска није знала, па је то највише поколебало што од књаза нема никаква одговора. Превод.

Вучић одузме од војника оружије, хаљине и коње и пошље у Београд, а коловође устанка свега 22 човека задржи код себе. Но у то исто време он дозна, да је војска из Крушевца стигла у Крагујевац, да је председник са једним чланом рудничког суда скупио око 400 људи, уапсио началника и његова помоћника и пошао такође у Крагујевац, и да је на том путу придружио се и Јован Обреновић, који је сад постао вођа народног устанка и спрема се да пошље неку депутацију у Београд. Кад добије таке вести, Вучић упути се и сам Крагујевцу. Међутим и у смедеревском округу један од среских старешина покушао је да подигне буну у народу, али он одмах буде позван у Београд и ту буде уапшен. 17 Маја Вучић већ стигне у Крагујевац. Гомиле оружаних људи непрестано долазиле су у ту варош. Оно војника што је из Крушевца дошло било је тако мало да су се морали предати Вучићу. Он уапси и ту још 24 човека. [203]).

Међутим Милош се налазио у врло незгодном положају. Оног јутра, кад је Вучић спремао се да пође из Београда против устанка, један од Милошевих телохранитеља потегне пиштољем на Вучића, но пиштољ му буде истргнут из руку у след тога сви телохранитељи буду одузети од Милоша и распуштени истог дана. При Милошу остане само доктор Мушицки. Незнајући шта у такој прилици да ради, он отрчи Хаџићу и јави му, да је књаз у опасности, да су уклоњени од њега сви његови људи и Бог зна шта се може из тога догодити. Одмах за тим дотрчи Хаџићу и Лазаревићу књажев слуга и каже им, да их је књаз поздравио да дођу к њему. Лазаревић није хтео ићи; Хаџић рекне: ја морам ићи кад ме књаз зове, па још у опасности: ајдмо, па тамо шта нам Бог да. Тада пристане и Лазаревић и они оба оду у конак. У Београду је била мртва тишина, вели Хаџић у своме дневнику, нигде нисте могли видети једне живе душе; ни око конака, ни у конаку небејаше никога. Са страхом и ми смо дошли до кнежевих врата. Чим уђосмо у собу, одмах Милош усплаћирен скочи са свога места и дочека нас, са свим се умири кад нас виде и проговори: „за Бога шта се то ради и шта ће из тога да буде? ми смо му одговорили, да се сад не треба ничега бојати, кад је војска отишла против бунтовника, сигурно свеће се на миру свршити. Но књаз би волео чути да солдати нису умирени, то је за њега било важније. Пошто нас почасти са сладком и кафом, књаз опрости се с нама мало успокојен. Београђани, који су од стра претајили се у својим кућама, видећи да нас двојица идемо из конака, ослободе се и почну излазити из својих кућа“.

Становници Крагујевца као и Београда брзо се успокоје. Још

Обреновић, дознав чиме се свршио први поход у Београд и чујући да сам кнаьз саветује мир, положи оружје и распусти своје војнике. Над коловођама те побуне одпочне се истрага. Вучић јави Савету, да је Јован Обреновић признао, да је имао намеру побунити народ против Савета; неки од солдата казивали су, да су њих уверавали, да су бајаги Савет, руски консул и паша држали Милоша у гвожђу. Но саветници нису смели да сами суде Јовану Обреновићу и његовим саучесницима; они су увиђали потребу да се сазове народна скупштина, то је одобрио и руски конзул. Шта више и они који су држали Милоша страну налазили су да је у таким приликама скупштина необходна. Сазивању скупштине противио се само паша, позивајући се на покрете у Босни и Бугарској и бојећи се да на скупштини небуде о томе говора. Но и њега најпосле склони руски консул. Из сваког округа позвано буде по 10 људи, са пуномоћијем потврђеним судом; ти депутирци буду изабрани под утицајем Вучића. Заједно с тим депутирцима и војском врати се у Београд врховни заповедник, као што су званично називали тада Вучића, и доведе са собом 42 човека окована, који су примали учешће у побуни, и међу њих, Јована Обреновића, началника јагодинског Живка Шорића, председника суда округа рудничког Марка Ракића, члана тог суда Атанасија Михаиловића, началника среза моравског Раја Бињичанина, среза качерског Миленка Ђорђевића, јасеничког Ивана Јоксимовића и писара среза моравског Јована Илијћа. За њих је састављена нарочита комисија. Савет изда јавну похвалу народној војсци од 29 Маја. Тог истог дана буде отворена и народна скупштина. Вучић и Стојан Симић, почну пред скупштином окривљивати самог Милоша за ту побуну. Присталице саветника викали су: „нека само дође овамо кнаьз и ми ћемо га затрпати камењем; сад ми видимо зашто нас толико година бије град; ми нећемо да нас више једе помрчина, као до сад.“ Вучић и Симић, по подочби Хаџића, играли су главну улогу у тој скупштини; само они могли стишавати раздраженост, која се појављивала код неких скупштинара. „Умирите се браћо! говорили су они, ако не можемо и даље трпети Милоша, ми ћемо, по хатишерифу и берату узети његовог старијег сина.“ Кнаьз није могао доћи у скупштину, јер су га Вучић и Симић држали под стражом. Они су питали аустријског конзула Филиповића, били он издао њима Милоша, ако би њему испало за руком да умакне у конзулат, који је био према конаку. Филиповић им одговори, да он то никако неби учинио и да би и само преко њега мртвог могли доћи до кнаьза; па с тога саве-

на латински језик Савић (умрьо 1774 г.). Од Руса су примили Срби и Бугари грађанска писмена; уопште руски језик имао је велик уплив на препорођење књижевности оба ова народа: тако названи славено-сербскій језик којим су се писале српске књиге, до реформе Вука Караџића, опонашање на језик руских црквених писаца XVIII века. Политичке везе нису се прекидале између јужних Словена и Русије од краја XVII. века и предходником њихевим био је чувени Ђурђе Крижанић, који је позивао цара Алексија Михаиловића да се постара те да искупи сва славенска племена уједно. Уплив Петра великог на јужне Славене био је велики, он се показао свуда: у Црној Гори, Далмацији, а нарочито у Дубровнику, Бугарској, Србији и код аустријских Славена. *Ракочија*, против кога су Срби из Маџарске усрдно помагали аустријском императору, доцније говорио је (17 22), да би они предусрели руску војску као месију, који је дошао да их ослободи. О великої љубави, коју су имали православни становници јужне Маџарске према Русији и владе Екатарине II. чак сведочи Фридрих II. Од Марије Терезије и Јосифа II. Аустрија се почне плашити руског утицаја на Славене.

(10) Прилично опширан списак и оцену не само путника, но и уопште писаца турске царевине у XVI. XVII и XVIII век. могуће је наћи у једној од најбољих књига о Турској: Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religicns — und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des XVIII Jahrhunderts von Chr. Lüdecke (1—3 theilen, Leipzig 1771—1789), нарочито у трећој свезци.

(11) Ранке Л. Исторія Сербіи въ русскомъ переводѣ П. И. Бартенева (Москва 1857), стр. 27.

(12) Considerations sur la guerre actuelles des Turcs, par M-r der Volney. Londres, 1788.

(13) Geschichte des Russischen Staats von E. Herman Gotha, 1860. VI. s. 48. Исторія паденія Польши, соч. Сер. Соловьева. М., 1863, стр· 165. — Joseph II· und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, heraus von A. V. Arneth. Wien. 1869, s. 153—154.

(14) Српски историк П. Срећковић, у својој књизи „Синан-паша" (Београд 1863) навео је неколико љубопитљивих предања и сведочби о необичном опустошењу Старе Србије и турчењу тога српског краја, пошто се преселио у Аустрију народ с патријаром (стр. 86—105). Он држи, да је исељавање Срба за време патријара Арсенија III. и за Арсенија IV., било много горе за српски народ, него-ли и сами пораз на пољу Косову.

(15) Чланак М, Спасића: „Нешто о нашой цркви подъ турском владомъ, и о што є се више Срба потурчило у Босни, него-ли у Сербіи и Херцеговини", у Гласнику др. Срб. сл. књ. I. стр. 140—143.

(16) Опис санџака београдског на крају прошлога века, печатано у „Даници" забавнику за 1827. год. изд. Вук Караџић.

(17) *Даница* за 1827 год. стр. 96 и даље.

(18) Наименовање дација, какве су Срби плаћали до 1804 год. може да се нађе у *Гласнику* књ. III. стр. 177—180.

(19) вид. Занимљиво казивање проте Мат. Ненадовића, како се видео његов отац Алекса са царом аустријским Јосифом II, у Земуну, у књизи: „мемоари проте Матије Ненадовића" (Београд, 1867) стр. 9—12. Руски превод тих записа

у осталом само њихов почетак, био је печатан у „Руской Весѣдѣ“ за 1869 год. књ. I и II.

Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten etc. S. 210—340. — Гласникъ кн. II, стр. 225—227. — Ср. чланак: Войничка Исторія Београда. Беогр. 1867. О србск. војводама 1791 год. вид. Гласн. кн. II. стр. 225.

в. чл. „Прилог српској историји око год. 1790“ у Гласнику кн. XX (нов. III); у њој је печатано 15 докумената, што се тиче саобраћаја Аустрије са Србима прекодунавским, за време последњега рата турског с Аустријом. Најзначајнији су: молба од 24 Авг. 1790 год. коју је подписало мноштво архимандрита, игумана, свештеника, обор-кнезова и кнезова, — да се причека с предајом Србије Турској; посланица српскоме народу његових депутираца, који су живили у Аустрији; у њој они доказују како је преко потребно молити аустријског ћесара, да буде стављен чланак у уговор мира, да Србија има онаку исту унутрашњу слободу, какву има Влашка, и да се Срби обвежу да само султану плаћају данак. У овој се посланици, између осталога вели, да они, који желе могу за свагда преселити се у Аустрију; али се примећује: *„обаче боле би намъ било у нашој земли бистру воду пити, него ли овамо кафу съ млекомъ и съ шеќеромъ варити.“* Митрополит пак Дионисије Поповић у својој приповеди овако објашњава услове новог пресељења у Аустрију: „1) сви они Србијанци, који су ради на ону страну прећи, наш најмилостивији ћесар Леополд вторый прима ін, као отацъ своју дѣцу, дае им ону милост и правице, кое годъ имаду едноверни наши и за то е отъ прежде на оној страни, то исто публицирати дао. 2) За четири године дана отъ сваке царске дације хоће бити слободни. 3) Сиротама онимъ кои немаду се съ ничимъ живѣти и понайвише женама, дѣци, сакатнимъ људма на данъ по двѣ крајцаре, хоће се давати. 4) Кои желе у митарске границе доселити се, хоће добити землю, кућу и све що му е год, за уживанѣ потребно. 5) Такођеръ и они, кои се у коморшка мѣста доселе, землю, кућу и сваку помоћъ хоће имати и т. д. На свршетку митрополит проклиње оне, који желе да остану на јужној обали Дунава (т. ј. оне Србе проклиње, који неће са свога огњишта да тумарну у свет) па их избарабарује с Турцима и Чивутима и назива их да су лажови пред Богом.

B. S. Cunibert, essai historique sur les revolutions et, l' indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'a 1850 (Leipzig, 1855); t. I; p. 20.

Догађаји који се десише у Србији од последње турске војне, па до почетка борбе са дахијама, проприкачани су „у Даници за годину 1828“ у чланку „прва година српског војевања на дахије“. Но осим тога што се у тој причи опажа велика непуноћа, ваља да приметимо, да је она написана на основу предања и сведочби очевидаца који су познавали само ону страну радње која им је била лично позната. Па зато у допуну томе чланку Вука Стеф. Караџића ваља да се користујемо сведочењем других савременика, тих истих догађаја, напр. првим листовима из мемоара проте Матије Ненадовића, приповедањем Јанићија Ђурића бившег секретара Карађорђева, а у доцније време саветника у Србији. (Гласник. књ. 4).

Први кораци у историјском раду Матије Ненадовића потпуно обележавају његов карактер. Неуморив у раду, он је се опета вазда управљао по приликама да види како оне стоје, да би тако определио сам начин своје радње. Пре но што ће се осветити Турцима, што му убише оца, он је испитивао рас-

на латински језик Савић (умрьо 1774 г.). Од Руса су примили Срби и Бугари грађанска писмена; уопште руски језик имао је велик уплив на препорођење књижевности оба ова народа: тако названи славено-сербскій језик којим су се писале српске књиге, до реформе Вука Караџића, опонаше наје[...] руских црквених писаца XVIII века. Политичке везе нису се прекидале између јужних Словена и Русије од краја XVII. века и предходником њиховим био је чувени Ђурђе Крижанић, који је позивао цара Алексија Михаиловића да се постара те да искупи сва славенска племена уједно. Уплив Петра великог на јужне Славене био је велики, он се показао свуда: у Црној Гори, Далмацији, а нарочито у Дубровнику, Бугарској, Србији и код аустријских Славена. *Ракочија*, против кога су Срби из Маџарске усрдно помагали аустријском императору, доцније говорио је (1722), да би они предусрели руску војску као месију, који је дошао да их ослободи. О великоі љубави, каку су имали православни становници јужне Маџарске према Русији и владе Екатарине II. чак сведочи Фридрих II. Од Марије Терезије и Јосифа II. Аустрија се почне плашити руског утицаја на Славене.

(10) Прилично опширан списак и оцену не само путника, но и уопште писаца турске царевине у XVI. XVII и XVIII век. могуће је наћи у једној од најбољих књига о Турској: Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religicns — und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des XVIII Jahrhunderts von Chr. Lüdecke (1—3 theilen, Leipzig 1771—1789), нарочито у трећој свезци.

(11) Ранке Л. Исторія Сербіи въ русскомъ переводѣ П. И. Бартенева (Москва 1857), стр. 27.

(12) Considerations sur la guerre actuelles des Turcs, par M-r der Volney. Londres, 1788.

(13) Geschichte des Russischen Staats von E. Herman Gotha, 1860. VI. s. 4[...] Исторія паденія Польши, соч. Сер. Соловьева. М., 1863, стр· 165. — Joseph II· und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, heraus von A. V. Arneth. Wien. 1869, s. 153—154.

(14) Српски историк П. Срећковић, у својој књизи „Синан-паша“ (Београд 18[...]) навео је неколико љубопитљивих предања и сведочби о необичном опустошењу Старе Србије и турчењу тога српског краја, пошто се преселио у Аустрију народ с патријаром (стр. 86—105). Он држи, да је исељавање Срба за време патријара Арсенија III. и за Арсенија IV., било много горе за српски народ, него-ли и сами пораз на пољу Косову.

(15) Чланак М, Спасића: „Нешто о нашој цркви подъ турском владомъ, и о том што е се више Срба потурчило у Босни, него-ли у Србіи и Херцеговини“ у Гласнику др. Срб. сл. књ. I. стр. 140—143.

(16) Опис санџака београдског на крају прошлога века, печатано у „Даници“ забавнику за 1827. год. изд. Вук Караџић.

(17) *Даница* за 1827 год. стр. 96 и даље.

(18) Наименовање дација, какве су Срби плаћали до 1804 год. може да се види у *Гласнику* књ. III. стр. 177—180.

(19) вид. Занимљиво казивање проте Мат. Ненадовића, како се видео његов отац Алекса са царом аустријским Јосифом II, у Земуну, у књизи: „мемоари проте Матије Ненадовића“ (Београд, 1867) стр. 9—12. Руски превод тих записа

у осталом само њихов почетак, био је печатан у „Руской Бесѣдѣ“ за 1869 год. кн. I и II.

Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten etc. S. 210—340. — Гласникъ кн. II, стр. 225—227. — Ср. чланак: Войничка Исторія Београда. Беогр. 1867. О србск. војводама 1791 год. вид. Гласн. кн. II. стр. 225.

в. чл. „Прилог српској историји око год. 1790“ у Гласнику кн. XX (нов. III); у њој је печатано 15 докумената, што се тиче саобраћаја Аустрије са Србима прекодунавским, за време последњега рата турског с Аустријом. Најзначајнији су: молба од 24 Авг. 1790 год. коју је подписало мноштво архимандрита, игумана, свештеника, обор-кнезова и кнезова, — да се причека с предајом Србије Турској; посланица српскоме народу његових депутираца, који су живили у Аустрији; у њој они доказују како је преко потребно молити аустријског ћесара, да буде стављен чланак у уговор мира, да Србија има онаку исту унутрашњу слободу, какву има Влашка, и да се Срби обвежу да само султану плаћају данак. У овој се посланици, између осталога вели, да они, који желе могу за свагда преселити се у Аустрију; али се примећује: „*обаче боле би намъ было у нашој земљи бистру воду пити, него ли овамо кафу съ млекомъ и съ шећеромъ варити.*“ Митрополит пак Дионисије Поповић у својој приповеди овако објашњава услове новог пресељења у Аустрију: „1) сви они Србијанци, који су ради на ону страну прећи, наш наймилостивији ћесар Леополд вторый прима iи, као отацъ своју дѣцу, дае им ону милост и правице, кое годъ имаду единоверни наши и за то е отъ прежде на оној страни, то исто публицирати дао. 2) За четири године дана отъ сваке царске даџије хоће бити слободни. 3) Сиротама онимъ кои немаду се съ ничимъ живѣти и понайвише женама, дѣци, сакатымъ људма на данъ по двѣ крајцаре, хоће се давати. 4) Кои желе у митарске границе доселити се, хоће добити землю, кућу и све що му е год, за уживанѣ потребно. 5) Такођеръ и они, кои се у коморша мѣста доселе, землю, кућу и сваку помоћъ хоће имати и т. д. На свршетку митрополит проклиње оне, који желе да остану на јужној обали Дунава (т. ј. оне Србе проклиње, који неће са свога огњишта да тумарну у свет) па их избарабарује с Турцима и Чивутима и назива их да су лажови пред Богом.

B. S. Cunibert, essai historique sur les revolutions et, l' indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'a 1850 (Leipzig, 1855); t. I; p. 20.

Догађаји који се десише у Србији од последње турске војне, па до почетка борбе са дахијама, проприцани су „у Даници за годину 1828“ у чланку „прва година српског војевања на дахије“. Но осим тога што се у тој причи опажа велика непуноћа, ваља да приметимо, да је она написана на основу предања и сведочби очевидаца који су познавали само ону страну радње која им је била лично позната. Па зато у допуну томе чланку Вука Стеф. Караџића ваља да се користујемо сведочењем других савременика, тих истих догађаја, напр. првим листовима из мемоара проте Матије Ненадовића, приповедањем Јанићија Ђурића бившег секретара Карађорђева, а у доцније време саветника у Србији. (Гласник. кн. 4).

Први кораци у историјском раду Матије Ненадовића потпуно обележавају његов карактер. Неуморив у раду, он је се опета вазда управљао по приликама да види како оне стоје, да би тако определио сам начин своје радње. Пре но што ће се светити Турцима, што му убише оца, он је испитивао рас-

положај народних умова. „Ја и стриц мој Јаков — говори он у својим м моарима — нисмо се имали шта дуго премишљати, ми смо од онога ча како смо у шуму побегли, готови били да се с Турцима тучемо, али нис се могли ослонити, да ће народ с нама пристати на освету због ова д кнеза." Затим остави Матија свога стрица Јакова са 700 људи, а он до у Забрежје, и ту поведе разговор са три човека из тога краја, да види к сле ли они на устанак. Један од њих тројице Петар Јерић, био је ту ск убио некакога Турчина, и Ненадовић га узе овако корети: „Зашто Пет замећеш кавгу са Турцима? лако је теби ви сте овде близу Саве, пак ће одмах побећи преко воде, али ми смо далеко, могу нас Турци све исећи поробити. На то се они на мене изрогаче: „та ми хоћемо да осветимо, и шега кнеза а твога оца". — Ја им на то кажем: да ја врло жалим мога о али ако се ми пре подигнемо и завадимо с Турцима, ви ће те онда утећ преко Саве. или помирити се с Турцима. Кад чуше они да ја тако збори а они се сви сневеселише и забринуше. Ја кад видим да људи искрен говоре, и да хоће да устају, само ако се ми око Ваљева кренемо, ок рим се њима и кажем: „јели тврда вера да вам кажем?" „Јест!" „Јест!" одговоре они. — „е, чујте, ја сам оставио са стрицем Јаковом у Брат вини сва села, од Тавнаве до Ваљева скупљена у гомили, и писао сам К дићу и Грбовићу да и они чете купе да бијемо у Ваљеву Пореч-алију, и ја одох да тражим џебане у Немачкој" — Онда сви они ђипе и весело в вичу: „ej јуначе зашто одавно не кажеш, него нас плашиш." Ту се на ме изљубимо и ухватимо веру да ће мо се тући, и одмах се договоримо, д они сву половину преуготове, док се ја вратим. „Приступајући смотрено о судноме кораку, Матија Ненадовић, кад је већ ствар била почета, гледа је да узбуди и друге па и немогућим надама. Тако кад је се вратио из Ау трије он је довео са собом турчина Дел-амета, који беше непријатељ да јама и уз пут га наговори да казује Србима да има документ који разрешава бој на дахије". Сад ти почнем ја предиковати — говори сам Ненадовић — да би народ охрабрио: „Ви сви знате браћо да су Хаџи-муста-пашу дахије убиле, и да је Хаџи-муста-паша имао сина Дервиш-бега, кога је цар постави вио да буде везир на оцино место; он је од како су му дахије оца убиле, једнако код цара просио да му изун и ферман даде да покупи војску и дахијама освету за оца да учини; и већ му је сада цар изун и ферман дао да може слободно како буде знао свога оца покајати. Зато је он сада преко Немачке послао свога бимбашу, овога Дел-Амета, са царским ферманом да он може подићи Србе и све зулумћаре и субаше у град сатерати, па кад се доста војске накупи доћи ће и сам Дервиш-бег" и. т. д. Тако сам ја престано говорио тој сакупљеној војсци, а мој Дел-амет све је климао главом и потврђивао: „јест вала чујете! — Та моја политика да нерекнем лаж с Дел-аметом узрок је што ће те у многим историјама наћи: да је султан послао ферман Карађорђу, да бије јаничаре; али није истина, нити је послао пређе, нити је после одобравао, но ми смо доцније сви, да би се лакше подигли, и да би га слободили, говорили: да цар није противу нас него да је цар са нама противу дахија, тако смо и људима са оне стране казивали тако су они и веровали, и отуд се то увукло у историју." Отуд зато то народно веровање ушло је у предање, и играло је своју улогу у историји српскога народа.

(25) Гласник, кн. 4. стр. 133—136

(26) Мемоари Ненадовића, стр. 75—80, 286—288.

(27) Опет ту, стр. 85—88; 288—290.

(28) Ево тих првих правила, која су руководила ваљевски нахијски суд: 1). Ко убије човека, да се казни смрћу, и тело његово да буде ударено на точак; 2). Ако ко на силу одведе девојку, то да се младожења, кум и стари сват протера кроз врсту, а они који су на то ишли на руку да се казне шибом; 3) ко украде јагње, прасе, коња или вола да се казни новцем двапут више од ствари коју је украо, а хотимичар да се казни шибом; 4) ко оде из војске без допуштења да се протера кров врсту; 5) ко побегне из карауле, да се убије; 6) ко погази заклетву или ко лажно сведочи од тога да се наплате сви трошкови и сва штета од тога његовог лажног сведочења; да се казни шибом и да се огласи свуд да је лажа коме нико и нигда у напредак да неверује; 7) ко у време свађе или љутње шчепа оружје да се протера кроз врсту (јер је и то у неку руку почетак убиства) итд. свега 14 или 15 тачака. Те уредбе примише доцније и остале нахије.

(29) Војна историја устанка српског под Карађорђем доста верно изложена је у Oesterreichische militärische Zeitschrift, Jahrg. 1821, из које га је преведено све у *Серпском лѣтопису* од 1826—1828. Срав. такође спис *Јована Хаџића*. Устанак српски под Црним Ђорђем, 1. Прве три године. У Новом Саду, 1862. — Војевање српско под Карађорђем. У Новоме Саду, непознатог писца. Вид. такође *В. Ст. Караџића*. Друга година српског војевања на дахије, у Даници за 1834 кн. V. стр. 25—53--21 опис бојева Карађорђевих са Турцима и т. п. у Гласнику, кн. III; причања о Карађорђу и његовим устаницима, ту опет, кн. II. срав. Песма о избављењу Србије, сачињена у Београду. Излагање руским наречијем. Петр. 1806; стр. 1—14. -- Журнал ваљевске нахије од године 1807, у календару „Слога“ за 1862 г. из Е. Чакра. У Новоме Саду · ур. 34—49.

(30) Сербски љетописи, за годину 1826, част 2 стр. 48.

(31) Рускій архивъ за 1808 год. стр. 111—120.

(32) Мемоари Матије Ненадовића, стр. 95.

(33) Опет туна, стр. 103—128.

(34) *Хаџића*, Устанак србски под Црним Ђорђем, стр. 40 календар „*Голубица*“ кн. V. за 1843 и 44 год., стр. 277.

(35) Опет туна, стр. 41.

(36) О српску совету за времена Карађорђева има један специјалан спис Вука Ст. Караџића, под насловом: „Правительствующій Совѣтъ Сербскій за времена Карађорђева или отимање ондашњијех великаша око власти“ У Бечу 1860 г. Но тај је спис Караџићев такав да нас не може да задовољи. У њему је поглавито изложена историја односаја Карађорђевих према неким ондашњим великашима, и мало се дотиче сопствене радње совјета. Оно је узбудило противу себе, жестоку полемику у свима српским периодичким издањима, како оних који излазаху у самој кнежевини тако и у Аустрији, противу њега писали су људи свију партаја. На срећу један основалац совјета, прото Матија Ненадовић, оставио је у својим мемоарима веома занимљиве појединости о радњи те прве правитељствене установе у Србији. Изнајпре те појединости

бејаху наштампане у часопису „Шумадинче“ који је издавао Љубомир Ненадовић; па онда у самим мемоарима у чланку где се говори: „О правительствующемъ Совѣту, како е Совѣтъ постао у Србіи 1805 г. Августа 15.“ стр. 177—191.

(37) План Совѣта саставио Божо Грујевић који је напечатан у мемоарима Ненадовића стр. 291—294.

(38) Слово Грујевића и његов дневник, нашт. опет ту стр. 294—306.

(39) Имена првих совјетника по казивању Ненадовићеву, не беху никако она, које видимо у књизи Караџићевој.

(40) Мемоари. Стр. 141: „спреми мене и Божу у Беч молити императора Франца за џебану, и друге потребе, одакле пошљемо прошеније цару Александру руском, сотим и у Цариград султану.“ — Срав. *Голубицу* за 1843 и 44 г.; књ. V. стр. 142.

(41) Вид. чланак А. В. Дубровина: Сербскій вопросъ при Александрѣ I, у „Русскомъ Вѣстникѣ“ за 1863.

(42) *Хаџића:* Устанакъ Србскій стр. 53—55.

(43) Српске лѣтописи за 1826 год. ч. IV, стр. 9—14.

(44) Онамо, стр. 32—34.

(45) Хаџића, Устанакъ Србскій, ст. 52.

(46) Русскій Вѣстникъ за 1863 г. т. XLVI, стр. 114—115.

(47) Приключенія у Србіи године 1807 и 1808, у срб. лѣт. за 1827 год. ч. I. стр. 16—19.

(48) Онамо стр. 23—27.

(49) Русскій вѣстникъ за 1863 год. т. XLVI стр. 117—121.

(50) *Хаџића.* Устанакъ Србскій, стр. 56. Особитим чланком примирја беше утврђено да „отоманске војске не предузимају никаке непријатељске послове у околини Видина и Фет-Ислама, где је руска војска, сједињена са српском.“

(51) Караџића, Правительствующій Совѣтъ Србскій стр. 15—28.

(52) Опет туна, стр. 25—26. Сербие паки порабощеніе г. 1813; у разговору матере са једним сином својим Lipsk. 1846 год.; стр. 20—26. Војевање српско под Карађорђем, стр. 7—11.

(53) Русскій Вѣстникъ за 1863 г., т. XLVI, стр. 136—137.

(54) Србске лѣтописи за 1827 г., ч. I, стр. 36—37.

(55) Русскій Вѣстникъ т. XLVI, стр. 140—141.

(56) Опет туна, стр. 142—149. *Караџића* Правительствующій Совѣтъ Србскій стр. 25—26.

(59) а) Српске лѣтописи за 1827 г.; ч. I. стр. 39—43.

(60) Русскій Вѣстникъ, XLVI, стр. 155—167.

(61) О дѣйствіяхъ русскихъ войскъ въ 1805—1807 г. и у време примирја, в. *Богдановића,* Исторія царствованія императора Александра I. и Россіи въ его время. Стб. 1869 г. т. II. стр. 456—481.

(62) Гледај последњи прилог к чланку А. П. Добровина. ч Русскомъ Вѣстникъ за 1863 г. т. XLVI. стр. 505—570. Записка Родофиникина о Србији и прилоґ кнеза Прозоровског тако је занимљива, као први покушај од стране Руса да се мешају у унутарње послове Срба у реду многих који су последовали за њим већ за владе цара Николе I, да ми држимо да неће бити излишно да упознамо са њом наше читаче:

а) Цитат 57 и 58 нема и у тексту, због погрешке преписивачеве.

(25) Гласник, кн. 4. стр. 133—136
(26) Мемоари Ненадовића, стр. 75—80, 286—288.
(27) Опет ту, стр. 85—88; 288—290.
(28) Ево тих првих правила, која су руководила ваљевски нахијски суд: 1). Ко убије човека, да се казни смрћу, и тело његово да буде ударено на точак; 2). Ако ко на силу одведе девојку, то да се младожења, кум и стари сват протера кроз врсту, а они који су на то ишли на руку да се казне шибом; 3) ко украде јагње, прасе, коња или вола да се казни новцем двапут више од ствари коју је украо, а хотимичар да се казни шибом; 4) ко оде из војске без допуштења да се протера кроз врсту; 5) ко побегне из карауле, да се убије; 6) ко погази заклетву или ко лажно сведочи од тога да се наплате сви трошкови и сва штета од тога његовог лажног сведочења; да се казни шибом и да се огласи свуд да је лажа коме нико и нигда у напредак да неверује; 7) ко у време свађе или љутње шчепа оружје да се протера кроз врсту (јер је и то у неку руку почетак убиства) итд. свега 14 или 15 тачака. Те уредбе примише доцније и остале нахије.
(29) Војна историја устанка српског под Карађорђем доста верно изложена је у Oesterreichische militärische Zeitschrift, Jahrg. 1821, из које га је преведено све у *Серпском лѣтопису* од 1826—1828. Срав. такође спис *Јована Хаџића*. Устанак српски под Црним Ђорђем, 1. Прве три године. У Новом Саду, 1862. — Војевање српско под Карађорђем. У Новоме Саду, непознатог писца. Вид. такође *В. Ст. Караџића*. Друга година српског војевања на дахије, у Даници за 1834 кн. V. стр. 25—53—21 опис бојева Карађорђевих са Турцима и т. п. у Гласнику, кн. III; причања о Карађорђу и његовим устаницима, ту опет, кн. II. срав. Песма о избављењу Србије, сачињена у Београду. Излагање руским наречијем. Петр. 1806; стр. 1—14. — Журнал ваљевске нахије од године 1807, у календару „Слога“ за 1862 г. из Е. Чакра. У Новоме Саду. ур. 34—49.
(30) Сербски љетописи, за годину 1826, част 2 стр. 48.
(31) Рускій архивъ за 1808 год. стр. 111—120.
(32) Мемоари Матије Ненадовића, стр. 95.
(33) Опет туна, стр. 103—128.
(34) *Хаџића*, Устанак србски под Црним Ђорђем, стр. 40 календар „*Голубица*“ кн. V. за 1843 и 44 год., стр. 277.
(35) Опет туна, стр. 41.
(36) О српску совету за времена Карађорђева има један специјалан спис Вука Ст. Караџића, под насловом: „Правительствующій Совѣтъ Сербскій за времена Карађорђева или отимање ондашњијех великаша око власти“ У Бечу 1860 г. Но тај је спис Караџићев такав да нас не може да задовољи. У њему је поглавито изложена историја одношаја Карађорђевих према неким ондашњим великашима, и мало се дотиче сопствене радње совјета. Оно је узбудило противу себе, жестоку полемику у свима српским периодичким издањима, како оних који изилазаху у самој кнежевини тако и у Аустрији, противу њега писали су људи свију партаја. На срећу један основалац совјета, прото Матија Ненадовић, оставио је у својим мемоарима веома занимљиве појединости о радњи те прве правитељствене установе у Србији. Изнајпре те појединости

уклонити дипломатске, са карактером којих скопчано је право да буду друштву са старешином земље и осталих великаша, а то право дало би и ности да наместе препреке упливу руском на ову покрајину. „*Примед. кн ровског*. У овој је тачки мисао Родофиникинова темељита и истинита, но стране ако признамо Србију већ за самосталну државу, онда незнам ка забранили да неприма агенте других држава. Чини ми се да можемо ут их не сме примити без одобрења руског царског двора, под заштитом к стоји.“

Родоф. Странскима агентима биће овде веома згодно да чине све нашим жељама. Неда се ни помислити да Аустрија неће гледати да утанчи овде наш уплив, јер без сваке сумње она види, да ако тај наш уплив о корена, да ћемо и ми добити знатну превагу над њом, и ма како се р држава да ради противу Русије, ми јој можемо одгајити унутрашњег не који је опаснији од спољњег. Такође види аустријско министарство, да како се сучељава с Босном, Албанијом, Маћедонијом и Бугарском, даје могућности, какве се могу само пожелити ако буде за добро нађено, и *друге Црне Ђорђе и радити шта хоћемо у европској турској*, не дају ни најмањег узрока да се тужи. (на Русе). *Прим. кн. Прозоровскога*. „Н а да се не сагласи човек са дубоким и надалеко-увиђавним суђењем г. Р кина. Да се укорени руски уплив у Србији биће особито важно, нарочит ратовања између Русије и Аустрије и свагда ће послужити да се обузда аустријска држава, па да се задржи те да чак и не одпочне рат. Турск тако рећи под управом (располагањем) руског двора.“

Родоф. Да би у први мах умањили узрок политичке заваде Аус неће бити некорисно пристати да им се издају бегунци, па и ма да ће се нити тешко и овдашњим и аустријским Србима. „*Прим. кн. Прозоровск* закључак не одговара првоме. Ако станемо издавати аустријске Србе, он кипити злобом противу нас, те ће тако бити изгубљена из вида средства нуће оне цељи, која је у пређашњој тачци описана. Можемо утврдити да војнички бегунци само из регуларних војска. Аустријски су Срби војска н

О врховној власти.

Родоф. У овој покрајини сада неможе никако бити чисто арис нити демократска управа. Треба да је књаз изборан, истина да ће се т рити пут раздорима, и дати се повод да се по често ради о глави књаза, где се сматра да је веома мали грех убити човека. *Пр. кн. Прозор*. „Због у које је утонуо овај народ, и због његове наклоности ка раздорима и којима је извор глупост, ја се слажем са мишљењем г. Родофиникина, и у Србији, неможе бити никаква друга управа до самовласна, па зато т местити књаза или господара са именом како буде.“

Родоф. Но такође ако начинимо управу неследствену у лицу Ка моћићемо тако метути камен о који ће се спотицати наши најдаљи изгле се могу родити по приликама. Моји слаби појмови недају ми да о овоме имам тачног мишљења. Само то додајем да народу српскоме ниједна неће бити мила осим Кара-Ђорђа.“ *Пр. кн. Прозоровскога*. „Нека се по родa утврди Карађорђе, но само треба *да је наследствен јер у проти чају при свакој промени владаоца породице се не само унутрашњ*

О границама Србије.

Родофиникин. Желети је да се границе српске обележе старе; куд су те границе ја не могу положно да кажем о овоме предмету, јер немам северних мапа; но знам опет, да је од стране Босне река Дрина природна граница, дакле тврдиња Соко, што лежи на ову страну, треба да је чиста од Турака. Од Албанске стране варош и мали градић Скопље, у којима још живе Турци, треба да буде погранична својина Срба, па зато и варош Нови Пазар иза ове тврдиње који лежи у Срби треба да су већ Турци испразнили. Од стране Македоније велике стране планинске, које деле овај крај од Србије, јесу стара граница. Варош и тврдиња Ниса, у којој данас до саме Софије владају Турци, била је стара својина Срба.« *Примедба кн. Прозоровског.* По данашњим приликама ја држим да није никако могуће обновити Србији старе границе, шта више то потраживање може удити интересима господара императора, у задобивању граница руских по р. Дунаву. Но треба се постарати да дамо Србији пристојну границу и неке тврђаве треба им учинити да добију, само ако се може; друге можемо уништити за обе стране, а остале оставити турском правительству.« —

Родоф. Од стране Видина, ако ова варош са целом Бугарском мора остати у турским рукама, желети је да река Тимок буде граница. *Примед. кн. Прозоровскога.* »Можемо се постарати да река Тимок буде граница, но тврдиња Видин мора остати у турским рукама.«

Родоф. Имаовину турску на Дунаву као: Адакале где управља Реџеб-ага и велику аду, било би корисније присаједињити Влашкој но Србији, јер тако Срби могу бити разуздани. »*Примед. кн. Прозоровскога.*. Саглашавајући се са мишљењем г. Родофиникина које је у овоме чланку исказао, ја држим, да ове имаовине турске треба да буду присаједињене Влашкој.«

О трговини.

Родоф. Турци не могу за дуго бити сигурни у Србији, дакле да би се избегли сви праведни узроци к жалбама од стране Турака, ја бих желео да буде овако утврђено, да ни један мухамедовац нема права да пређе границу србску; осталим поданицима турским од хришћанског племена да пут буде отворен, тако исто желео бих да Србима израдимо ту слободу да воде трговину у турској царевини и да се користују заштитом рускога министра и конзула, плаћање ђумрука на товаре да буде подједнако са руским поданицима. »*Примед. кн. Прозорое.* Није никако праведно да Турцима забранимо улазак у Србију по ради трговине, а да Србима дозволимо да могу то вршити у турским границама. У таким приликама установа мора бити једнака за обе стране; што се пак тиче обране и заштите од стране послаништва то одобравам.«

Родоф. Осим тога да допустимо Србима да имају своју властиту монету. »*Примед. кн. Прозоровског.* Тешко је да израдимо да Срби то добију, ама ја и не видим кака би особита корист била Србима баш и да добију захтевање о тој ствари.«

О политичким одношајима Срба са другим државама.

Родоф. До сада Србија није имала ни политичког ни трговачког агента других држава; желети је да их за време и непримамо овде. Бар је преко потребно

уклонити дипломатске, са карактером којих скопчано је право да буду често у друштву са старешином земље и осталих великаша, а то право дало би им могућности да наместе препреке упливу руском на ову покрајину. „*Примед. кн. Прозоровског.* У овој је тачки мисао Родофиникинова темељита и истинита, но с друге стране ако признамо Србију већ за самосталну државу, онда незнам како би јој забранили да неприма агенте других држава. Чини ми се да можемо утврдити да их не сме примити без одобрења руског царског двора, под заштитом кога она и стоји.“

Родоф. Странскима агентима биће овде веома згодно да чине све противно нашим жељама. Неда се ни помислити да Аустрија неће гледати да утанча и уништи овде наш уплив, јер без сваке сумње она види, да ако тај наш уплив овде ухвати корена, да ћемо и ми добити знатну превагу над њом, и ма како се решила она држава да ради противу Русије, ми јој можемо одгајити унутрашњег непријатеља који је опаснији од спољњег. Такође види аустријско министарство, да овај крај, како се сучељава с Босном, Албанијом, Маћедонијом и Бугарском, даје нама све могућности, какве се могу само пожелити ако буде за добро нађено, *покренути друге Црне Ђорђе и радити шта хоћемо у европској турској,* не дајући никоме ни најмањег узрока да се тужи. (на Русе). *Прим. кн. Прозоровскога.* „Није могуће а да се не сагласи човек са дубоким и надалеко-увиђавним суђењем г. Родофиникина. Да се укорени руски уплив у Србији биће особито важно, нарочито у време ратовања између Русије и Аустрије и свагда ће послужити да се обузда ова т. ј. аустријска држава, па да се задржи те да чак и не одпочне рат. Турска ће бити, тако рећи под управом (располагањем) руског двора.“

Родоф. Да би у први мах умањили узрок политичке заваде Аустријанаца, неће бити некорисно пристати да им се издају бегунци, па и ма да ће се ово учинити тешко и овдашњим и аустријским Србима. „*Прим. кн. Прозоровскога.* Овај закључак не одговара првоме. Ако станемо издавати аустријске Србе, они ће прекипити злобом противу нас, те ће тако бити изгубљена из вида средства за достигнуће оне цељи, која је у пређашњој тачци описана. Можемо утврдити да се издају војнички бегунци само из регуларних војска. Аустријски су Срби војска насељена.“

О врховној власти.

Родоф. У овој покрајини сада неможе никако бити чисто аристократска нити демократска управа. Треба да је књаз изборан, истина да ће се тако отворити пут раздорима, и дати се повод да се по често ради о глави књаза, у земљи где се сматра да је веома мали грех убити човека. *Пр. кн. Прозор.* „Због незнања у које је утонуо овај народ, и због његове наклоности ка раздорима и немирима којима је извор глупост, ја се слажем са мишљењем г. Родофиникина, и држим да у Србији, неможе бити никаква друга управа до самовласна, па зато треба наместити књаза или господара са именом како буде.“

Родоф. Но такође ако начинимо управу неследствену у лицу Кара-Ђорђа моћићемо тако метути камен о који ће се спотицати наши најдаљи изгледи, који се могу родити по приликама. Моји слаби појмови недају ми да о овоме предмету имам тачног мишљења. Само то додајем да народу српскоме ниједна поглавица неће бити мила осим Кара-Ђорђа.“ *Пр. кн. Прозоровскога.* „Нека се по жељи народа утврди Карађорђе, но само треба *да је наследствен јер у противном случају при свакој промени владаоца породиће се не само унутрашњи раздори*

де далеко и министарство трговине, могу се десити распре са Портом. Ради ова који се тичу царина ђенерал губернатор може стајати у сношају са миниством трговине.“ (Арх. Воен. Топ. Депо № 23, 309, шк. 218, полк. 3.).

[3]) Руский Вѣстникъ за 1863 год., т. XLVI стр. 544—550.

[4]) Приключенія у Сербіи 1809, у *Сербске Лѣтоп.* за 1827. г. стр. 26—48.

[5]) Воеванѣ Сербско под Карађорђем, стр. 15—17. — Сербіе паки порабощеніе стр. 38—41. — Срав. Русскій Архивъ за 1866 г., чланак: „Изъ дневника и воспоминаній И. П. Липранди стр. 1254.

[6]) „Сербіе накипорабошченніе,“ стр. 43—49.

[7]) *Караџића*, правителствуіушчи совет српски. стр. 33—34.

[8]) Тамо, стр. 35—36.

[9]) Историческија прикљученија у Сербији 1810 год. у Серб. Летоп. за 1828 г. ч. I., стр. 13—17.

[10]) Тамо, стр. 18—20.

[11]) Богдановић, Историја царовања Александра I. т. II., стр. 456. — Серб. Летоп. за 1828 год. ч. I., стр. 20—26. Караџића правителствујући совет сербски, стр. 39—51.

[12]) С нејсилотским полком вратили су се митрополит Леонтије и Недоба. Сербије накипорабошченије, стр. 54. — *Караџића* правит. совет србски стр. 52—57.

[13]) *Караџића*, стр. 59—60. — Мемоари проте Ненадовића, стр. 320—326.

[14]) Протокол писама проте Матије Ненадовића, о ратовању крај Дрине 1811, 1812 и 1813. год. у Београду 1861.

[15]) Богдановићева Историја Александра I. стр. 511—535. — Толковање член. 8 Букурешког уговора, види кн. Д. Матића, „Јавно право књажества Србије“, у Београду 1851. стр. 4.

[16]) Гласник, кн. 14. стр. 157—159.

[17]) Карађорђев извештај о Србији, о последњим догађајима српског новијег доба као и о првима за тим следујућима, соч. Лазара Тодоровића. у Гласнику, кн. IV. стр. 152—155.

[18]) Тамо, стр 156—116. — Матића, Јавно право Срб. стр. 8—11.

[19]) *Милићевића*, стање Србије за последње доба владе Карађорђа у његовој збирци: „Часови одмора“. Знање о стању Србије пред њеним новим падом може се добити из: деловодног протокола од 1812. 12 Маја до 1813. 5 авг. Карађорђа Петровића, писаног Јанићијем Димитријевићем а изданог српским ученим друштвом у Београду 1840 год. 224 и 126 стр. in-8. — Протоколи Шабачког магистрата од 1808—1812 године. изданога истим друштвом 1868 (223 стр.) и из протокола писама проте Ненадовића.

[20]) Чланак Милићевића, у збирци: „Часови одмора“.

[21]) Гласник, кн. IV. стр. 160.

[22]) Тамо, кн. IV. стр. 160.

[23]) Тамо, кн. IV. стр. 165—70. — *Вука Стев. Караџића*, Милош Обреновић књаз Србије, или грађа за српску историју нашег времена. У Будиму 1828. год. стр. 53—4.

[24]) После пропасти, глави из Мемоара проте Ненадовића, стр. 211—18, — *Караџића*, Милош књаз Србије, стр. 57.

[25]) Гласник кн. IV. 173.

[26]) Мемоари проте Ненадовића, стр. 219—223.

[27]) Тамо, стр. 224—265.

при свем том, књигом Кунярберта треба се служити смотрено, јер он велики партајиста Милошев. Затим важним извором за историју Ср време Милоша, може служити књига *С. В. Караџића*: „Милош Обр која је послужила за основ познатој књизи Ранке, у којој је податци *раџића* дат простран историјски поглед и вештачка изложба. По тој Ранкеа писали су о Милошевој радњи: Possart, Das Fürstenthum S seine Bewohner, deren Sitten und Gebräüche, нарочито у другом дел који носи наслов: Das Leben des Fürsten Milosch und seine Krieg део у Дармштату; 2-ги у Штутгарту 1837—38); Em. Thal, Serbien in geschichtliecher, politischer, topographischer, statistischer und historischer Hinsicht. Leipzig, 1840; Richter, Serbien Zustände unt Fürsten Milosch bis zu dessen Regiruns-Entsagung in s. 1839, Leipzig Ch. von Sor, Serbien Freiheits-krieg und Milosch, Leipzig, 1845; L. B nowsky, Revolucyja w Serbў, или у француском преводу: Sur la Serbie ces rapports europeens avec la question d' orient у преводу немачком bien, seine europäischen Beziehungen und die orientalische Frage (текст и француски превод издани су у Паризу, а немачки у Лајпци 1845). Све те означене књиге различне су по вредности својој. Најмањ је књига Сора; књига Посарта и Таља немају готово ништа новог; с те књиге праведно су оцењене у српској књижевности, нарочито Х О књизи Бистржоновског ми ћемо говорити доцније. Дело Рихтера инжинира у Србији веома је кратко. Најзад врло је важна за бас кназа Милоша Обреновића књига његова сина Михајила: Milosch O vitsch un coup d' oeil sur l' Histoire de la Serbie de 1813 a 1839, servir de reponse a M. Cyrpien Robert; Paris, 1850, или у преводу ср Милош Обреновић или поглед на историју Србије од 1813—1839, као вор г. Ципријану Роберту; Београд, 1863. У тој књизи ватрено бра Милош од оних клевета, које Роберт баца на њега гдешто у својој Les Slaves de Turquie, La principautè de Serbie, Histoir de Milosch

одавде далеко и министарство трговине, могу се десити распре са Портом. Ради послова који се тичу царина ђенерал губернатор може стајати у сношају са министарством трговине.« (Арх. Воен. Топ. Депо № 23, 309, шк. 218, полк. 3.).

(63) Рускій Вѣстникъ за 1863 год., т. XLVI стр. 544—550.

(64) Приключенія у Сербіи 1809, у *Сербске Лѣтоп.* за 1827. г. стр. 26—48.

(65) Воеванѣ Сербско под Карађорђем, стр. 15—17. — Сербіе паки порабощеніе стр. 38—41. — Срав. Русскій Архивъ за 1866 г., чланак: »Изъ дневника и воспоминаній И. П. Липранди стр. 1254.

(66) »Сербиіе пакипорабошчениіе,« стр. 43—49.

(67) *Караџића*, правителствуіушчи совет српски. стр. 33—34.

(68) Тамо, стр. 35—36.

(69) Историческија приклучениіа у Сербији 1810 год. у Серб. Летоп. за 1828 г. ч. I., стр. 13—17.

(70) Тамо, стр. 18—20.

(71) Богдановић, Историја царовања Александра I. т. II., стр. 456. — Серб. Летоп. за 1828 год. ч. I., стр. 20—26. Караџића правителствујући совет сербски, стр. 39—51.

(72) С нејсилотским полком вратили су се митрополит Леонтије и Недоба. Сербије пакипорабошченије, стр. 54. — *Караџића* правит. совет србски стр. 52—57.

(73) *Караџића*, стр. 59—60. — Мемоари проте Ненадовића, стр. 320—326.

(74) Протокол писама проте Матије Ненадовића, о ратовању крај Дрине 1811, 1812 и 1813. год. у Београду 1861.

(75) Богдановићева Историја Александра I. стр. 511—535. — Толковање члан. 8 Букурешког уговора, види кн. Д. Матића, »Јавно право књажества Србије«, у Београду 1851. стр. 4.

(76) Гласник, кн. 14. стр. 157—159.

(77) Карађорђев извештај о Србији, о последњим догађајима српског новијег доба као и о првима за тим следујућима, соч. Лазара Тодоровића. у Гласнику, кн. IV. стр. 152—155.

(78) Тамо, стр· 156—116. — Матића, Јавно право Срб. стр. 8—11.

(79) *Милићевића*, стање Србије за последње доба владе Карађорђа у његовој збирци: »Часови одмора«. Знање о стању Србије пред њеним новим падом може се добити из: деловодног протокола од 1812. 12 Маја до 1813. 5 авг. Карађорђа Петровића, писаног Јанићијем Димитријевићем а изданог српским ученим друштвом у Београду 1840 год. 224 и 126 стр. in-8. — Протоколи Шабачког магистрата од 1808—1812 године. изданога истим друштвом 1868 (223 стр.) и из протокола писама проте Ненадовића.

(80) Чланак Милићевића, у збирци: »Часови одмора«.

(81) Гласник, кн. IV. стр. 160.

(82) Тамо, кн. IV. стр. 160.

(83) Тамо, кн. IV. стр. 165—70. — *Вука Стев. Караџића,* Милош Обреновић књаз Србије, или грађа за српску историју нашег времена. У Будиму 1828. год. стр. 53—4.

(84) После пропасти, глави из Мемоара проте Ненадовића, стр. 211—18, — *Караџића,* Милош књаз Србије, стр. 57.

(85) Гласник кн. IV. 173.

(86) Мемоари проте Ненадовића, стр. 219—223.

(87) Тамо, стр. 224—265.

знато нама, писмо барона Строганова, који је честитао врховном вој за последње две године и изразио своје учешће према српском на дећим речма; „Премда сад немам никаква учешћа у политичким н али моје искрене жеље среће Србији и њеном достојном вођи никад променити."

([108]) О данку првих година владе Милоша, види Караџића, Милош О 201—3; Cunibert, Essai historique, p. 196—198.

([109]) Cunibert Essai historique p. 199—200.

([110]) Караџића, Милош Обреновић, стр. 193—201. Cunibert, Essai histo 201—204.

([111]) Cunibert, Essai historique. p. 205—6.

([112]) Тамо, стр. 207=10.

([113]) У Новембарској скупштини 1817 године, која је признала Милоша вног кнеза, нису учествовали сви окрузи српски; ту нису могли би ставници ни југозападних ни југоисточних крајева; али на том акту подписани представници духовништва: архијепископ београдски Аг ужички Герасим, и три архимандрита, Мелентије из Враћевшниц јило из Каленића и Нићифор из Раванице.

([114]) Види слово говорено у скупштини кнезовима и кметовима 21 Нов. 1 у Крагујевцу, у збирци изданој Љубомиром Ненадовићем: прилози ску историју, св. I. стр. 5—8.

([115]) Караџића, Милош Обреновић, стр. 180—81. Cunibert Essai histo 212—213.

([116]) Караџића, Милош Обреновић, стр. 182—85.

([117]) Cunibert, Essai historique. p. 222—223.

([118]) Види слово, го ворено кнезовима и кметовима у скупштини 27 Септ Крагујевцу: прилози за српску историју св. I. стр. 9—11.

([119]) Караџића, Милош Обреновић, стр. 185—188. Cunibert Essai historiq

([120]) Прилози за српску историју, св. I. стр. 12—15.

([121]) Оцена Акерманске конвенције са српског гледишта, јавно право С Матића, стр. 13—20.

([122]) Cunibert Essai historique, p. 239—241.

([123]) Види слово говорено у народној скупштини 14 Јануара 1827. год. за српску историју св. I. стр. 16—22.

([124]) Караџића, Милош Обреновић, стр. 168—182.

([125]) Cunibert, Essai historique, p. 256—264.

([126]) Прилози за српску историју св. I. стр. 13—16.

([127]) Cu nibert, Essai historique, p. 166—176.

([128]) Тамо, стр. 176—179.

([129]) Прилози за српску историју стр. 17—33.

([130]) Види Матића, јавно п раво Србије, стр. 11—31. Додатак к Allgemei од 22 Марта 1830 год.

([131]) Прилози за српску истор. стр. 38—57.

([132]) Cunibert, т, I. p. 306—8.

([133]) Прилози за српску истор. св. II. стр. 18—20.

([134]) Тамо, стр. 20—32.

([135]) Cunibert, т. I. стр. 312—14.

(92) Карацића Милош Обреновић, стр. 91—113.
(93) Тамо, стр. 114—129.
(94) Тамо, стр. 122—127. Essai historique Cuniberta, стр. 126—130.
(95) Куниберт (ст. 131—33) приповеда једну ствар, која се догодила при састанку Милоша са Марашли Али-пашом, коју неналазимо ни код Карацића. Милош је био у скупоценом џубету; Јусуф—бег, родом из Србије, из Београда, објави да то џубе доликује њему. Милош примети да је оно добивено у једној битци с Турцима, и да он незна где је она била; Марашли паша опет примети: „Беже нека то џубе остане Милошу као леп поклон од тебе. Доцније 1838—1839 год. кад је Јусуф пост ао пашом београдским, он се сједини са унутрашњим непријатељима Милоша, и помагао је да се Милош протера из Србије.
(96) *Карацића*, Милош Обреновић стр. 132—133. Cunibert Essai historique, стр. 134—136.
(97) *Карацића*, Милош Обреновић, стр. 135—139. Cunibert, Essai historique, p. 139—148.
(98) Mischel Obrenovitsch: Milosch Obrenovitsch, p. 110—111.
(99) Cunibert Essai historique, p. 154.
(100) Карактеристика Црнога Ђорђа, од Лазара Арсеније вића, у Гласнику, т. 14 стр. 150—153. „Причање Гаје Пантелића о српској новој историји“, у Гласнику, т. II,, стр. 223—229.
(101) Види мој чланак у „Московским университетским извештајима“ за 1867. № 2 стр. 67—95. Преписке барона гроф. Строганова с Милошем Обреновићем од 1816—1826 године.
(102) Cunibert, Essai historique, p. 166—167.
(103) Матића, јавно право Србије, стр. 29—32. Карацића, Милош Обреновић, стр. 148—150.
(104) Карацић, Милош Обреновић, 174—180.
(105) Карактеристика Марашли Али-паше може се наћи у књизи Карацића, Милош Обреновић, стр. 134—35 у Cuniberta Eszai historique, p. 182—185.
(106) Карактеристика Абдул-Рајима и извештаји о интригама хетериста у Cuniniberta, Essai historique, p. 187—195.
(107) После тога скоро две године није било никакве преписке између врховног вожда српског и бившег руског посланика у Цариграду. Тек 3 Фебруара, 1825. кад Милош дозна да се Строганов вратио у Петроград са минералних вода, пошље му писмо и честита срећан повратак. У том писму он се жалио њему на интриге грчких хетериста и оних српских војвода, што су живели у Бесарабији, Строганов му одговори на то писмо. и саветује да се влада умерено као и досад, па ће успети и победити све неприлике. И доиста одмах за тим судба Срба окрене се на боље. У Марту 1826 године император Никола предложи Султану три услова, под којима се може одржати мир између Русије и Порте: један је услов био да се ослободе српски посланици, који су задржани у Цариграду пре 4 године, а други је услов био да се установи мешовита комисија да прегледа и оцени српска потраживања Услед тога предлога била је закључена Акерманска конвенција 25 Октомбра 1826 које пети параграф тиче се Србије. Тај акт донео је у Србију м. ф. Герман, који је тада био у руској служби, и прочитан у скупштини народној 15 Јануара 1827. Том приликом Герман преда Милошу и последње, по-

гиње, и да је томе повод дала њена жалба на рђаво владање мужа. „великаши угрејани вином, вели Живановић, и жалећи госпођу, коју су сви поштовали, измишљавали су разна средства како ће обавестити књаза, па да земља једном буде уређена и осигурана; митрополит Петар није учествовао у том разговору јер је отишао раније у собу за њега одређену.“ Но почем Милошу представе тај разговор као заверу, то сви који су били на весељу код Симића морали су гледати да предупреде освету књаза. Позивали су народ бајаги на заштиту Дрине од Бошњака, који су се спремали да пређу преко те реке. О Вучићу и Давидовићу, Живановић каже. „Они су радили законито и вешто спречавали су сваки иступ; Милета у том одношају заслужује потпуну похвалу; Паштрмац Вучић и Давидовић вршили су књажеве заповести тачно. У време бегства Милошева из Пожаревца, био је ш њим и Живановић и заједно са Коцом Марковићем, Вулом Глигоровићем, Павлом Станишићем и Јевтом Угричићем уверавао је Милоша да великаши немају никакве зле намере ни против њега ни против отачбине, Милош успокоји се и врати се натраг у Пожаревац на Богојављење, кад је црква била пуна народа, који није ништа ни знао за тај догађај: књаз у радости заповеди да се пуца из топова. У то време народ по обичају везао је све који су били сумњиви и водио пред Милоша. По сведочби Живановића са противницима није било више од 3.000 људи од народа. У тој побуни први је устао против Милоша Ђорђе Протић, који је постао личним непријатељем Милоша још од 1827 године, кад је по заповести Милошевој био кажњен бојем (Cunibert t. I, p. 253—256). То је било тада кад је у Србији патријахална управа била још у свој сили својој; ево шта Живановић о томе вели. „Марија Терезија није давно живела, па тек она је уништила телесну казну православним свештеницима. Вучић док је био кнезом Гружанским више пута казнио је батинама свештенике. Ја сам за време мога бављења у Србији, више пута видео, како мирска власт обали свештеника и удари му по 50 батина, и ја сам се гнушао тога; а међу тим остали Срби гледаху равнодушно. Књаз Милош и Давидовић били су оба чисто сангвиничког темперамента. Оба су били појединце осетљиви и цандрљиви. Давидовић је искрено волео књаза и био му је оданим срцем и душом, а књаз је такође волео Давидовића више него икога. Сангвинички темпераменат био је узрок томе, што су они често вређали један другог, и Давидовић често давао је оставку; но они су се исто тако лако и мирили. Сасвим другчији човек био је Протић; притом он је био тек писар у суду кад је био кажњен.

(164) Новине српске, зз 1835. бројеви: 5, 6, 7.

(165) Устав књажевства Србије. У Крагујевцу, 1835, стр. 6. in folio. Он је био издан као прилог српским новинама, но доцније постао је редак. И Хаџић и Кунинберт сведоче сагласно, да је Милош при полагању заклетве на устав, говорио нејасно и мењао неке тачке у своју корист.

(166) Cunibert Essai hirtorique, f 1' r. 185—188.

(167) Српске новине за 1835, бројеви: 7 и 8.

(168) Аустрија Русија и Турска противне су биле новом уставу, као што тврде Кунинберт, Живановић и Хаџић. О судбини Давидовића и састављеног њиме устава има занимљив извештај Allgemeine Ztg, у дописима из Букурешта од 20 Септем. 1835 год, и из Београда од 18 Октом. исте године. У првом писму говорисе да су књаза склонили да прими устав тако названи Латинци, који

(136) Новине Српске за 1834 год. № 3 од 20 Јануара, Матића јавно право Србије, стр. 33—42. — Allgemeine Zeit. од 3 Априла 1832 године.
(137) Cunibert, Essai historique, т. II. стр. 14—27.
(138) Тамо, стр. 21—27.
(139) Тамо, стр. 28—32.
(140) Rosen, Geschichte der Türkei v. dem Siege der Reform in J. 1826. bis zum Pariser Tractat u. J. 1856. I. Th. s. 119—121.
(141) Cunibert, t. II. стр. 66—71. У опште покрети у Албанији и Босни описани су Кунибертом врло добро, а у Розена врло слабо.
(142) Матића. јавно право Србије. стр. 12—16.
(143) Руси на Босфору. Записке Муравјева. Москва, 1869 стр. 46—47.
(144) Тамо, стр. 47.
(145) Cunibert, t. II. p. 96—102.
(146) Тамо, стр. 103—109.
(147) Карактеристика Хусејин-паше и Веџи-паше и преговори Давидовића, у Куниберта, т. II. стр. 110—118.
(148) Новине Српске га 1834 г. № 2.
(149) Новине Српске за 1834 год. № 1.
(150) Матића, јавно право књаж. Србије, стр, 54—63. Стање Србије у време адријанопољског мира описали су два путника, један Немац и један Србин. Ми разумемо: Otto p. Pirch, Reise in Serbien im Spätherbst 1828 Berlin, 1830 2 Th. s. 276—92 и Јоакима Вујића, словеносербскаго списатеља путешествија по Сербији, во кратије собственом руком његевом списано у Крагујевцу у Сербији.
(151) Матића, јавно право Србије, стр. 98—111.
(152) О Вучићу и Перишићу види Cuniberta, t. I. стр. 82, 217—219.
(153) О Симићима види такође Cuniberta, t. I. стр. 175—306.
(154) Cunibert Essai historique т. I. стр. 77—93.
(155) Тамо, стр. 120—123.
(156) Види, Српски Улак, за 1843 год. број 6, 7, 8 и 9.
(157) Рукописне примедбе Живановића на другу књигу Ципријана Роберта, показао ми је је 1864 год. за време мога бављења у Београду, зет Живановића, бивши тада министар правде Р. Лешјанин. Те су примедбе тако простране да би се могле назвати мемоаром. Јаков Живановић, кога су предци преселили се из Србије у Аустрију слободних вештина и философије доктор по препоруци митрополита Стратимировића, пређе из Карловаца где је био професор гимназије у Србију Јануара 1834. године, а Фебруара постане директор књажеве канцеларије и остане у Србији до оставке књаза Милоша.
(158) Одломци из дневника Јована Хаџића, који је радио на грађанском и кривичзакону у Србији од 1837—1842 год. Огледало Српско, св. ? стр. 36—38.
(159) тамо, стр. 39.
(160) Слово књаза Милоша говорено у народној скупштини 1 Фебруара 1834, у Крагујевцу, стр. 1—8.
(161) Cunibert, Essai historique, t. II, p. 147—149.
(162) Новине српске за 1834 год. број 18.
(163) Cunibert Essai historique t. II, p. 147—179.
у приметбама Живановића на књигу Роберта Ципријана, вели се да су на слави код Симићз великаши кудили владу Милошеву у присуству кња-

Давидовић ваше ово писмо написао, и уреднику послао, с молбом да га у новинама печата. И надајући се да ће те се и ви, као оних времена уредник србских новина, којих тог писма опоменути, умолавам вас господине, да би сте имали доброту, у неколико линија одговорити ми, како се сјећате, од кога сте од г. Давидовића, или сте од мене речено писмо примили, с оном молбом, да га у новинама печатате? и осим тога, ако што о овом писму знате да би сте изволели, саобштити ми.

„У осталом с' отличним почитанијем пребивам ваш покорњејши слуга Јаков Живановић, у Београду, 17. Јануарија 1852.“

Исајловић је одговорио овако: „Високоблагородном и високоученом господину Јакову Живановићу слободног художества и философије доктору султанског нишана нотихара кавалеру. Високопочитајемы господине! У писму вашем од 17. Јануарија т. год. имали сте дорботу саопштити ми како је њеки европски списатељ, у својој нечатаној књиги о покојном г. Давидовићу и о вама написао следујће: Живановић терао је своје увреде противу бившег министра (Давидовића) дотле да га је у његовом прибјежишту натерао да подпише једно званично писмо, у ком он изражаваше своју благодарност к књазу за щедре подарке, учињене од [illegible] његовој фамилији, одваја своју ствар од ствари бунтовника год. 1835., а сврх свега од ствари србског Лелевела, Георгија Протића ког планове разорителне и предраљивост републиканску он осуђиваше.“ Из свију ови рјечи тог списатеља ја поуздано закључујем, да то није никакво друго, као што он вели, „званично писмо“ него оно истоветно које је покојни Давидовић из Смедерева мени у Београд послао, с молбом да га ја, као тадашњи учредник, у нашим новинама од слова до слова ставим, као што је под 10. Јунија 1836. год. доиста и учињено. Чудим се дакле како је тај европски списатељ противу јавне истине могао којешта будалити и рећи, да је покојни г. Давидовић на писање реченог писма натеран, кад то писмо њему на чест и оправданије његово служи, као што је сам и он (Давидовић) дошавши после њеког времена у Београд мени устмено благодарио, што у истом писму ништа даже ни самог Лелевела изоставио и ништа најасно писао. А друго као што је цјели овдашњи свет покојног Давидовића познавао, довољно нити је он тако слабог карактера био, да би се на какво нибуд дјело, које би вољи и уверењу његовом било противно, ма од кога натерати дао, нити и нак о [illegible] (неласкам вам но истину исповедам) предпоставити може, да би по мужественности духа и човјечности чувства вашег — кадри били икога на свјету, а камо ли отличног и заслужног човјека и друга вашег на таково што натеривати, што би нарушенију чести и доброг имена његовог служило. У остало ми ни то није истина, да је покојни Давидовић од књаза Милоша за неку кривину у Смедерево прогнан, као што се тај европски списатељ на другом њеком месту у књиги својој трудио доказати, није, велим, истина јер сам ја више пута из уста Давидовићеви слушао, да је он сам себи Смедерево за будуће обиталиште своје избрао, као мјесто на Дунаву, у пријатном предјелу лежеће где ће чист и пријатан вздух порушено [illegible] здравље његово поправити моћи. Да је пак књаз Милош фамилији Давидовића од времена на време, уважавајући заслуге његове, по њеке подарке чинио, и то ми је покојни Давидовић сам више пута казивао. Цјело дакле вопросно изложеније тог европског списатеља, сасвим је неосновано јавној истини противно, па [illegible] или по собственој пакости списатеља измишљено, или по лажним доношенијама и саобштченијама други злобни клеветника нагрђено и изопачено.

Ово вам по чистој совјести мојој па ваше писмо одговарајући, и постојаним високопочитанијем остајем ваш покорни слуга Димитрије Исаиловић. У Београду Јануарија 1852. г.“

Срав. живот Димитрија Давидовића, од Ј. Х. Светића т. јест Хаџића у Беяу 1846.

[illegible].) Cunibert, t. II. стр. 119—122, и мемоари Живановића.

[illegible]) Cunibert t. II. стр. 122—220.

[illegible]) Новине српске за 1835 год. Cunibert t. II. стр. 233—248. Управо у време Милошевог бављења у Цариграду изишли су фермани, који се тичу српске агентуре у Букурешту.

[illegible]) Огледало србско, св. 3 стр. 69—70.

[illegible]) Србске новине за 1836 год. Барона Ж. А. В. Хердера. рударски пут по Србији 1835. год. у изводу. У Београду 1845.

[illegible]) Види приметбу 168.

[illegible]) Cunibert, Essai historique, t. II. стр. 172—286.

[illegible]) Огледало србско св. 2. стр. 40—41

[illegible]) Новине србске за 1836 год. бр. 35 и 36.

[illegible]) О руском „базису“ говори се, осим у мемоарима Живановићевим, и код Хаџића и Кунибeрта.

[illegible]) Огледало србско, св. 5. стр. 129—131 Cunibert, Essai historique t. II. стр. 323—326.

[illegible]) Новине србске за 1837 год. бр. 25 и 26.

[illegible]) Cunibert, Essai historique t, II. стр. 393—398.

[illegible]) „Новине Српске“ за 1837 године № 27, 28, 29 и 39. За чланове савета били су постављени: Председник генерал-мајор Тенка Стефановић, представник књажески, Аврам Петронијевић, пуковник, Петар Туцаковић, пуковник, Цветко Рајовић, директор казначејства пуковник, Павао Станишић, подпуковник, Тодор Хербез, начелник војно-полицијског оделења, Илија Милутиновић, управитељ школског и болничког фонда мајор, Живан Петровић и за главног секретара мајор, Стеван Марковић. За чланове великог суда постављени су, Председник пуковник, Лазар Тодоровић, пуковници: Милета Радојковић, Илија Поповић, Ранко Маісторовић, подпуковник, Стеван Радичевић, капетан Милош Тансић, секретар Лазар Зубан. Војни чинови при овим звањима ни су имали никаквог правог значаја, већ су били само почасне титуле.

[illegible]) Мемоари Живановића; Новине Српске за 1837 год. № 42 и 53. Cunibert: Essai historique, t. II, p. 398—414.

[illegible]) Cunibert Essai historique, t. II, p. 427—438.

[illegible]) Огледало србско, св. 2, стр. 36; св. 5 стр. 134; св. 16 стр. 162.

[illegible]) По речима Кунибертовим породица Милошева, находећи се с Јевремом Обреновићем у мехадиским купатилама, на десет година пре тога познала се са В. Вашченком, који се тамо лечио, и шта више учинила му неку новчану помоћ. Cunibert, t. II, p. 441—442.

[illegible]) Огледало србско, св. 5. стр. 136—138.

[illegible]) Огледало србско, св. 7, стр. 139—196.

[illegible]) Cunibert, t. II. p. 452—491. Огледало србско, св. 7 стр. 199.

[illegible]) Огледало србско, св. 7, стр. 200—201.

[illegible]) Међутим непријатељи Милошеви причали су о неким обичајима при његовом двору; о његовом свечаном ходу у цркву, о једном акту по ком је један

важан чиновник обећао по жељи Милоша играти главну улогу придворне будале за 200 дуката годишње, о сортирању свиња за продају, о кулучењу кнезу, не само сељана, већ и трговаца и чиновника, о његовом провођењу времена у пожаревачкој башти са женскињама итд. О материјалном стању Србије српске старешине показале су, да је било стајаће војске 2268 човека, и то: пешака 1969, коњаника 157 и топџија 137. На ту војску потрошило се од 23 Априла до 26 Октобра 1837 године 663.332 гроша и 24 паре; од те суме утрошено је на музику 13.749 гроша и 23 паре, на лекаре 11.764 гр. Стање народне благајнице било је овакво: од 23 Априла до 26 Октобра 1836 год. прихода је било 5,829.571 грош и 18 пара, а расход 4,401.340 гроша и 4 паре; од 26 Октобра 1836 године до 23 Априла 1837 било је прихода 4, 613.602 гроша и 29 пара, а расхода 3,733.587 гроша и 38 пара; од 23 Априла до 8 Октобра 1837 године прихода 5,098.791 грош и 12 пара, а расхода 3,583.713 гроша и 19 пара; у Марту 1838 године било је у благајници 12,679.176 гроша и 36 пара. По казивању старешина Милош је, за време своје владе, из народне благајнице издао под видом зајма ово: Осман-паши у Босни 75.000 гр. Јусуф-паши у Београду 261.250 гр.; београдској општини 240.000, Димитрију Радовићу 50.000, по овоме је послао у Беч 100.000, влашком господару 982. 849 гроша и 26 пара, барону Мејтану 672.862 гр.; браћи Германима 846.759 гр. и 16 п., Вулу Тривуновићу 160.546 гр. и 35 п., за одржање воденице у Параћину 17.073 гр. и 17 п.; на куповину волова 22.363 гр. и 10 п. Старешине, који су већином обогатили се помоћу Милоша, хтели су да процене сво његово имање, и да узму за толико од Милоша новце у касу.

(192) Огледало србско, св. 7. стр. 203—213.

(193) По речма Кунниберта турски становници Београда у години 1838 били су у овом виду: спахија, старих господара војног имања, 350 људи, са својим породицама; ерлија 900 људи; сејмена 280, од којих многи нису имали породицу, и дошљака, који нису имали својих кућа, 190, свега дакле 1720 људи, нерачунећи жене и децу. У тврдињи било је стајаће војске на 1828 људи с официрима и слугама. У целом Београду Турци су имали својих 830 кућа, 4. воденице, 5 башта и 47 дућана. Сви ти поданици блистателне Порте живили су сасма оскудно, као цигани.

(194) Огледало србско. св. 8. стр. 225—235. — Радња око постанка устава српског, његов постанак и отуда произишавше невоље, у-новинама „Словенка“ издаје Емил Чакра; у Новом Саду 1860; стр 221—226.

(195) Cunibert f. p. r. 404—522.

(196) Словенка, стр. 227—232.

(197) Историја српског устава. У Новом Саду; стр 34 62, Словенка, стр. 313—321. 408—413.

(198) Историја српског устава, стр 63—70. Словенка, стр 413—419. Огледало србског, св 9. стр. 257—267.

(199) Живановић такође говори на другом месту својих „записника“, као да су сва три посланика протествовала против устава. који су Србији дале Русија и Турска; но то ни најмање не противречи другим извешћима о радњи Петронијевића: он је потписивао једно, а радио друго. Од засебних издатака Живановић се опомиње суме мало веће од 3000 гр, коју су посланици потрошили на дарове приликом свадбе кћери саветника турског министарства

спољних послова, Нури-ефендије, с којим су они имали посла у Цариграду. Посетивши при поласку из Цариграда оне великодостојнике, за које је Милош казао да их посете, посланици оду и француском адмиралу Русену који их је сам к себи звао. Русен је изјављивао сажалење, што Француска није знала да су за такав важан посо дошли српски посланици у Цариград говорећи, да би Француска могла користовати Србији у преговорима са Портом, но на последку сад налази за нужно послати у Београд свог конзула. Преставивши Дикло-а, адмирал их је молио, да га поведу са собом. Посланици су пристали на то; путовали су заједно разговорајући се посредством Живановића.

*) Устав српски обнародован и печатан у првом делу „Зборника закона и уредба и уредбени указа“ (у Београду, 1840 г; стр 1—15,) изданом под редакцијом J. Хаџића; а у години обнародовања печатак у засебној књижици, с насловом: „султански хатишериф, даровани житељима Његове провинције Сербије“. стр. 18. Његов Француски превод налази се код Ами Буе-а, кн. III, стр. 291—299, који је Куниберт препечатао у т. II стр 526—540: немачки превод има код Ранке-а (Serbische Rewolution; Berlin 1844) и руски у преводу те Ранкеове књиге од П. И. Бартенева. По важности овог документа налазим за добро овде печатати сам устав онако како гласи са почетком и свршетком хатишерифа, са којим је спроведен:

„УСТАВ
КЊАЖЕВСТВА СЕРБИЈЕ,
т. ј.
СУЛТАНСКИ ХАТИШЕРИФ.

[Про]текшим около половине Шевала 1254 (од $^{10}/_{22}$ до $^{12}/_{24}$ Декемврија 1838) [с]одржавајући Устав, даровани Његовим Височеством житељима Његове Провинције Сербије.

МОЈЕМУ ВЕЗИРУ, ЈУСУФ-МУХЛИС-ПАШИ
(да би он био прослављен!) и

КЊАЗУ НАРОДА СЕРБСКОГ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ
(да би његов конац био щастлив!).

По сили преимущества и свобода даровани житељима моје провинције Сербије [њ]ину верност и њину привреженост, и по содержанију више царски хатишерифа, [кои] раније и под различнима датумима од моје стране, показало се нужним [дар]овати овој провинцији једно внутреење правленије и један национални устав по[д][ов]им особени и преимуществени, под условијем, да Серби испољавају точно у [све]ще дужности, вјерности и покорности, и да плаћају исправно на прописане [нач]ине мојој високој Порти данак, ког је плаћање опредјелено и закључено.

1.

Сходно дакле органическому уставу, који ја дајем народу сербскому, достојинство књаза дано је твојему лицу и твојој фамилији за награжденије твоје вјерности и твоје привржености, и по содржанију царског Берата, који си ти раније примио.

2.

Внутрење правленије земље вовјерено је твојим вјерним старанијама, и 4000 кеса прихода годишњег опредјелене су за твоје сопствене трошкове.

3.

Ја ти налажем у исто време:

а) Наименованије разни чиновника провинције;

б) Извршенија уредба закона заведени;

в) Верховно повелителство над војскама гарнизона, нужднима за полицију и за предохраненије доброг поретка и мира земље од сваког нападенија и сваки нарушенија;

г) Старание о предопределенију и покупленију терета и налога јавни, среди общенародни;

д) Издавање свима званичницима и чиновницима провинције налога и наставленија уредбени, која би била нуждна;

е) Поступак извршенија казни, на које буду осуђени кривци по уредбам, и дајем ти право, праштати са изјатијама сходнима, или умекшавати казне.

4.

Овој моћи теби повереној сушчој, Ти ћеш слђедователно имати право совершено, за добро правленије земље и житеља, ког су дужности на тебе возложене, изабрати, наименовати и поставити три лица, која, постављена по твојим налозима, сочињава ће централно правленије Провинције, и занимаће се једно дјелама внутрењима, друго финанцијом, и треће руководством спорни дјела земље.

5.

Ти ћеш теби устроити једну особену канцеларију, која ће бити под управленијем твог мјестобљустител, представника, кому ћеш ти наложити, издавати паспорте и управљати сношенијама, сушчествујућима између Серба и власти иностраних.

6.

Образоваће се и устројити један Совјет, састављен из старешина и најважнији између Серба. Число чланова овога Совјета би ће 17, између који један би ће предсједатељ.

7.

Онај, који није Сербин рођењем, или који неби био примио качество Сербина по уредбама; који неби био стигао возраст од 35 година; или који не притјежава добра недвижима, неће моћи сачињавати част Совјета народног, ни бити ситаја у число његови членова.

8.

Предсједатељ Совјета као и членови, би ће изабрани Тобом, под условијем, да они буду совершено познани између њиови сограждана, својом способностију и својим качеством честног човека, да су учинили какве услуге својему отечеству, и заслужили одобреније обще.

сољник послова, Нури-ефендије, с којим су они имали посла у Цариграду. Посетивши при поласку из Цариграда оне великодостојнике, за које је Милош казао да их посете, посланици оду и француском адмиралу Русену који их је сам к себи звао. Русен је изјављивао сажалење, што Француска није знала да су за такав важан посо дошли српски посланици у Цариград говорећи, да би Француска могла користовати Србији у преговорима са Портом, но на последку сад налази за нужно послати у Београд свог кинзула. Преставивши Дикло-а, адмирал их је молио, да га поведу са собом. Посланици су пристали на то; путовали су заједно разговорајући се посредством Живановића.

(³⁰⁰) Устав српски обнародован и печатан у првом делу „Зборника закона и уредба и уредбени указа" (у Београду, 1840 г; стр 1—15,) изданом под редакцијом Ј. Хаџића; а у години обнародовања печатак у засебној књижици, с насловом: „султански хатишериф, даровани житељима Његове провинције Сербије". стр. 18. Његов Француски превод налази се код Ами Буе-а, кн. III, стр. 291—299, који је Куниберт препечатао у т. II стр 526—540: немачки превод има код Ранке-а (Serbische Rewolution; Berlin 1844) и руски у преводу те Ранкеове књиге од П. И. Бартенева. По важности овог документа налазим за добро овде печатати сам устав онако како гласи са почетком и свршетком хатишерифа, са којим је спроведен:

„УСТАВ

КЊАЖЕВСТВА СЕРБИЈЕ,

т. ј.

СУЛТАНСКИ ХАТИШЕРИФ.

Протекши около половине Шевала 1254 (од 10/22 до 12/24 Декемврија 1838) содржавајући Устав, даровани Његовим Височеством житељима Његове Провинције Сербије.

МОЈЕМУ ВЕЗИРУ, ЈУСУФ-МУХЛИС-ПАШИ

(да би он био прослављен!) и

КЊАЗУ НАРОДА СЕРБСКОГ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ

(да би његов конац био щастливъ!).

По сили преимущества и свобода даровани житељима моје провинције Сербије на њину верност и њину привърженост, и по содержанију више царски хатишерифа издати раније и под различнима датумима од моје стране, показало се нуждним даровати овој провинцији једно внутрење правленије и један национални устав погођен особени и преимуществени, под условијем, да Серби испољавају точно у будуће дужности, вјерности и покорности, и да плаћају исправно на прописане рокове мојој високој Порти данак, ког је плаћање опредјелено и заключено.

17.

Они 17 чланова Совјета неће моћи бити збачени без узрока, докле небі било доказано код моје високе порте, да су се они учинили кривци због каквог преступленија, или због нарушенија закона или уредба земаљски.

18.

Бит'ће избран и наименован између Серба један капућехаја, који има пребивати непрестано при мојој високој порти, и отправљати дјела народа серпског сходно мојим намеренијама царским, и уредбама и свободама национални Сербіја.

19.

Дјела полиције, карантина, издавање налога књажеским властима округа земаљски, управленије заведенија обште полезна и пошта; садржаније велики друмова; и извршенија уредба касателно војинства гарнизона земаљског све ово принадлежатће сановнику, опредјеленому за дјела внутрења.

20.

Онај, што му је наложено управленије финанције, имат'ће прегледати рачуне; гледати, да процвјета трговина, чувати и управљати приходе обште народње, кои число бит'ће опредјелено законима земље; старати се да се ставе у извршење закона устројени у призренију трговине и дјела финанцијална; плаћати расходе земаљске по рачунима, сочињенима од прочи сановника; он ће се се старати, да се сочини списак добара јавни и приватни, као и добра недвижими како земаљски тако и правитељствени, и обдјеланију руда и шума, као и о прочима дјелима, кои се односе к' његовој канцеларији.

21.

Попечитељ опредјелени за руководство правосудија, имајући у својим својствима и министарство обште народнога васпитнија и распространеније наука, има наблјудавати, да ли су пресуде, које су учињене, извршене или нису; примати и решавати жалбе, које би подане биле против судија; уверавати се о качеству они, који су опредјелени, исполњавати правду; и дати себи представити од њи свака три мјесеца списак свију процеса, који ће бити били суждени у теченију овога времена; старати се о стању и определенију апсова, и уводити их у боље стање.

22.

Он ће се занимати такође са изображенијем обште народни права, устроенијем нови школа, и с' одобренијем обученија нуждни вјешества. Он ће имати надзиранијe над болницама и прочима обште полезним заведенијама, и ставит ће се у преписку са управитељима церковнима, за устроити све, што се тиче закона, богослуженија и церкве.

23.

Лице страно, које није прави Сербин, или које неби национално примило било качество Србина неможе занимати ни једно од горе описани три мјеста.

24.

Ова три попечитеља бит' ће независима један од другог у управленију ви взајмни нужности, без да један буде подчињен другому, и они ће имати своју канцеларију оддјелену.

9.

После избора членова и њиног наименованија и пре њиовог входа у дужности, сваки од њи, и сви, подчињајући од тебе, положи ће заклетву у руке митрополита, којом се они завещавају, не чинити ништа противно интересима народа; дужностима које су им наложене њиовим званијама; дужностима њиове совјести ни којој царској вољи.

10.

Јединствено дјело овог Совјета бит ће; разсуждавати о јавним интересима народа и Теби чинити своје услуге и своје споможеније.

11.

Никаква уредба неће моћи бити примљена, и никакав налог неће моћи бити сабран, без да би он најпре и предходително од Совјета одобрен и примљен био.

12.

Плата членова Совјета бит'ће опредјелена Тобом са согласијем обичним и начином сходним, и кад њиова совокупленија буду устројена у месту централног прављенија књажества, круг њине дјелателности бит'ће ограничен и сведен на предмете слједујуће:

а) Расуждавати и решавати вопрос и точке касателно уредба и закона земље; правосудија; данка, и прочи дацијa;

б) Опредјелити плате и награжденија свију званичника земаљски, као и постављати нова званија, ако би се у том потреба дала почувствовати;

в) прорачунати трошкове годишње, нуждне за правленије земаљско и расуждавати о средствама најприличнијима и наsходнијима за налагање и купление данија, којима застираће се плаћање приходом расхода;

г) и на последак расуждавати о сочиненију једног закона, који опредјелавк число, плату и правило службе војинства гарнизона земаљског, опредељеног за обдржаније доброг поретка и спокојства.

13.

Овај Совјет имат'ће право, дати устројити пројект са изложенијем побужденија за какав закон, кјои се њему полезан видио буде, и Теби га представити, ставивши председатељ и секретар Совјета на њему подписе своје, свагда међу њи под условијем, да тај закон ни којим начином не носи дирање у закона права господствованија моје високе порте, која је Господар земље.

14.

У вопросима, који ће бити расуждавани у Совјету примит'ће се решеније оно, које буде имало за себе вишество гласова.

15.

Совјет имат'ће право, захтевати сваке године у Марту и Априлу од три предпоменута попечитељства извод њиови дјела за теченије године, и прегледати њиове рачуне.

16.

Ова три сановника, попечитељи внутрењи дјела, финансије и правосудија, као и попечитељ Твоје канцеларије, за време, докле испуњавају своје дужности, засједават'ће у Совјету, положивши најпре заклетву.

17.

Они 17 чланова Совјета неће моћи бити збачени без узрока, докле небі било доказано код моје високе порте, да су се они учинили новини због какви преступленија, или због нарушенија закона или уредба земаљски.

18.

Бит'ће избран и наименован између Серба један капућехаја, који има пребивати непрестано при мојој високој порти, и отправљати дјела народа серпског сходно мојим намеренијама царским, и уредбама и свободама национални Сербија.

19.

Дјела полиције, карантина, издавање налога књажеским властима округа земаљски, управленије заведенија обште полезна и пошта; садржаније велики друмова; и извршенија уредба касателно војинства гарнизона земаљског све ово има надлежатће сановнику, опредјеленому за дјела внутрења.

20.

Онај, што му је наложено управленије финанције, имат'ће прегледати рачуне гледати, да процвјета трговина, чувати и управљати приходе обште народне, кои число бит'ће опредјелено законима земље; старати се да се ставе у извршење закона устројени у призренију трговине и дјела финанцијална; плаћати расходе земаљске по рачунима, сочињенима од прочи сановника; он ће се се стараћи, да се сочини списак добара јавни и приватни, као и добра недвижими како земаљски тако и правитељствени, и обдјеланију руда и шума, као и о прочима дјелима, кои се односе к' његовој канцеларији.

21.

Попечитељ опредјелени за руководство правосудија, имајући у својим свойствима и министарство обште народнога васпитнија и распространеније наука, има набљудавати, да ли су пресуде, које су учињене, извршене или нису; примити и решавати жалбе, које би подане биле против судија; уверавати се о качеству они, који су опредјелени, испољњавати правду; и дати себи представити од свака три мјесеца списак свију процеса, који ће бити били суждени у течају овога времена; старати се о стању и определенију апсова, и уводити их у бољ стање.

22.

Он ће се занимати такође са изображенијем обште народни права, устроенијем нови школа, и с' одобренијем обученија нуждни вјешества. Он ће имати надзиранније над болницама и прочима обшче полезним заведенијама, и ставит ће се у преписку са управитељима церковнима. за устроити све, што се тиче закона, богослуженија и церкве.

23.

Лице страно, које није прави Сербин, или које неби нацијонално примило било качество Србина неможе занимати ни једно од горе описани три мјеста.

24.

Ова три попечитеља бит' ће независима један од другог у управленију ви взајмни нужности, без да један буде подчињен другому, и они ће имати своју канцеларију одђелену.

25.

Оддјеленије свакої од њи бит' ће раздјелено на више бироа и сјеченија и и свако звапично писмо произтичуће од свакої из њи по дјелу државному, морат' ће бити снабдјевено њиним надлежвим подписом; и сврху тога никакво дјело које би се тицало бироа њине взајмне зависимости, неће моћи получити своје извршенија, без да је предходително противоподписано од началника бироа; и тако исто никакав налог, никакво дјело неће моћи получити извршенија, без да је најпре уведено и урегистрирано у књиге тог истог бироа, чијег су произхожденија.

26.

Три попечитеља имат' ће у Марту и у Априлу сваке године чинити извод свију дјела, која су вођена у њинима сопственима канцеларијама, и у онима, које су њима почињене, с' једним изложенијем доказителним, и представити га снабдјевена њинима печатима и подписима, као и подписом началника сјеченија, на испит Совјета провинције.

27.

Моја нарочна воља јест, да житељи Сербије, поданици моје високе Порте, буду защищени у њинима добрама њинима лицама, њиовој чести и њиовом достоинству, и ова иста воља царска противна је тому, да како лице, буди које, без суда буде лишено своји права граждански, или да буде изложено каково му гоненију или казненију каквом му драго, и зато је суждено за сходно законима обществени потреба и начелама правде, устројити у земљи више родова судова, за казнити кривце, или за дати правицу свакому лицу јавном или приватном, сходно уредбама имајући призреније на право и оправданије, или напротив на погрешке и повинос свакої предварително судом једним доказане.

28.

Слєдовательно никакав Србин неће моћи бити причастан новчаној или каквој другој казни телесноj или глоби т. ј' одкупљенију каштиге, пре него што сходно гласу закона он небуде суђен и осуђен пред судом каковим. Ови судови имат' ће, сходно закону, испитивати дјела спорна и парница тртовачки, испитивати и судити решително кривице и преступленија но ни у каквом случају неће се моћи налагати или изрицати казн конфискације добара.

29.

Деца и сродници кривца неће бити отвјетни за кривицу њихови родитеља, нити казњени за њи.

30.

Три суда установљена су у Србији за испуненије правосудија. Перви бит' ће устројен у селима састављен из старешина местни, и назван „суд примирителни." Други бит' ће суд првог степена, намештен у свакой од 17 окружија, из који се састоји Сербија. Трећи бит' ће апелациони у главном месту правителства.

31.

Суд примирителни састављаће се из једног председатеља и два члена, избрани од житеља местни, и ни један од ови судова селски неће моћи судити један предмет већи од 100 гр. Они такође неће моћи извршивати казни, које би превосходиле затвор од три дана и 10 ударацâ штапова.

32.

Парнице у њима испитиваће се и судити само изводно и усмено. Само пресуде остала два суда чиниће се писмено. Суд селски морат' ће шиљати суду окружија ког он сочишава част, један процес, већи од 100 гр. и суђење каквог преступленија, које заслужује казн већу од 10 удараца штапова и тужитеља и бранећег се.

33.

Суд окружија, који је дужан судити парнице у первом степену, бит' ће састављен из једног председатаља и три члена и довољног чиста писара.

34.

За предсједатеље и членове суда первог степена, они који небуду стигли возраст од 30 год. неимају права наименовани бити.

35.

Овај суд имат' ће право испитивати и судити како нарнице спорне, тако и кривице, преступленија и парнице трговачке.

36.

Дат' ће се термин од 8 дана свакому лицу, које изгубивши своју парницу на суду првог степена свог окружија, захтело би имати приступ к' суду апелационому, и ако за теченије 8 дана речено осуђено лице непосџеши апелирати на суд апелациони, пресуда суда окружног бит' ће снажна и извршителна.

37.

Суд апелациони занимат' ће се изкључително само прегледањем и суђењем предмета и парница, која буду већ суђена била у суду првог степена, и како председатељ суда апелационог, тако и четири члена, који су њему придани, требају совршено, да буду стари 35 год.

38.

Членови судова србски морају бити рођени Серби, или прирођени сходно уредбама.

39.

Касателно парница, које се преносе од једног суда другоме, Предсједатељ свакога суда дужан је дати у руке тужитеља и одбранитеља извод суђења, снабдјевен његовим подписом и његовим печатом.

40.

Членови судова примирителни селски не могу бити членови остала два суда.

41.

Кад један од членова ова два суда умре, изабрат' ће се на његовог прејемника најстарији возрастом и службом између људи закона, који буду већ исправљали дужности у судовима.

42.

Никакав член суда неможе бити збачен под предложенијем да је он изступио из своји дужности, пре него што ствар буде доказана у Правосудију по уредбама

43.

Кад чиновници, имајући чин војени или граждански, или свјашченици, по јуридическом доказању њине кривице у слєдствију једне законе пресуде, буду осуђени, да се казне, како се овим лицама немогу дати казни тјелесне, они ће се лишити или строгим укором, или ставленијем под затвор, или сверженијем, или на извад заточенијем.

44.

Никакав чиновник књажевства, граждански или војени, виши или нижи неможе мешати се у дјела предпоменута три суда, но они само могу бити позвани за извршеније њини пресуда.

45.

Будући да је трговина у Србији слободна: то сваки Србин може ју упражњавати свободно, и неће се никад дозволити ни најмање ограниченије ове свободе; само ако књаз у согласију са советом земаљским времено ограниченије ког предмета трговине не нађе необходним.

46.

Сваки Сербин, соображавајући се законима државе, јес совершени господар, продати своја сопствена добра и сопствености; располагати с' њима по вољи и оставляти завјешчанајем (тестаментом).

47.

Он неможе бити лишен овог права, развје законом пресудом једног од устројени судова земаљски.

48.

Сваки Сербин који узима какву парницу, дужан је обратити се суду окружија, у ком обитава, и он не може бити позван кромје пред суд окружија, у ком он има своје пребивалишче.

49.

Свака работа (кулук) укинута је у Сербији, и неће се моћи налагати работа никаквому Сербину.

50.

Трошкови, које причињава содержанаје и урежденије мостова и путова бит ће расположени на општества, села, која су у околини.

51.

Тако исто, као што је правленије централно Књажевства дужно, имати управленије и стараније о великим друмовима, куда пролазе поште, о мостовима, и о прочима опште полезнима зданијама: то и приватни дужни су знати, да је и њина ревнос, и вниманије у томе необходима.

52.

Ти ћеш опредјелити у согласију са совјетом и справедљиво наплату дневно сиромашним људма, који се занимају овима пословима, као што ћеш ти разумети се са совјетом и о опредєленију годишње постојане плате свима онима, који су наместени по разним службама књажевства земаљског.

53.

Сваки чиновник, који захте законим узроком иступити из службе, служивши неколико година може то учинити: њему ће се определити по иступленију његовом сходна пенсија, коју он буде заслужио.

54.

Свако звание, било гражданско, било војено, било судејско, вручаваће се у Сербији указом књаза под условјем, да сваки чиновник почне с почетка од нижег степена и буде постепено и после надлежног опита намештен на степене више.

55.

Људи од закона, имајући званија судејска неће моћи нигда променути службу ни получити места друга куда, кромје у судовима, и битће дужни занимати се искључително у свом совершенствованију у части судејској.

56.

Никакав чиновник, ни граждански, ни војени, не може ни само привремено намештен бити у судовима.

57.

Будући, да су Серби, платежни поданици високе Порте, Христијани закона Греческога иначе названа церква восточна, ја сам даровао народу сербскоме слободу упражњавати обичне церемоније закона њиовог и избрати између себе са твојим содјејствијем и твојим надзиранијем њиове митрополите и њиове епископе под условијем, да они по духовному чиноположенију буду подчињени духовној власти патријарха, сједећег у Константинопољу, који се сматра као началник свог закона и Синода. И као што је нужно преимушчествама и свободама, дарованим издревле Христијанима, житељима царства отоманског од завладјенија. да началници свајшченства совершеним образом управљају дјелима закона и церкве, (у колико то неби дирало у дјела политическа, равно као што су определења награждения од стране народа њиним митрополитима, њиним епископима, њиним игуманима и свјашченицима, побожним заведенијама, принадлежећим церкви: тако исти пропис битће набљудаван у призренију содержанија и достојанства митрополита и епископа, који се налазе у Сербији.

58.

Опредјелиће се у Сербији места за совокупленије особеног совјета митрополита и епископа, за учреждавајући дјела закона; дјела Митрополита, епископа и свјашченика; и дијела касајућа се церкви земаљској.

59.

Као што су спахилуци, тимари, и зијамети у Сербији укинути, тако се овај стари обичај неће никад наново уводити моћи.

60.

Сваки Сербин, велики и мали подложен је плаћању данка и дајанија. Сви чиновници, постављени по службама земаљским плаћаће њову принадајућу част по соразмерију; духовенство само битће изјатно од данка.

61.

Будући је Сербија састављена из 17 окружија и свако окружије садржава иолико срезова, који су опет састављени из више села и обштества; то ће начелник окружија имати по једног помоћника, једног писара, једног казна- и проча лица, која би била нуждна.

62.

Начелници окружија занима ће се извршенијем налога, који ће им долазити од не централног правленија књажевства, тицајући се свију дјела внутреньег пра-ија, односећи се к ньовим дужностима; они ће се ограничавати у налагању ределенију дајанија списцима, које ће они получавати од управленија финан-, и они неће се менати у распре које у ньиним окружијама може произвести ање налога, но они ће се задовољити посланијем произтекши расира и пар- к суду окружному, задржавајући себи само извршеније пресуде судејске.

63.

Началник среза употреби ће стараније своје, да би предохранити добра и е села од свакот нападанија, и да би заштишчавати народ од злохотника и лица и развраћени.

64.

Он је дужан прегледати паспорт свију лица која долазе у ньегов срез или из ньега излазе.

65.

Он неможе држати у затвору никога дуже од 24 сата но он ће шиљати окружноме расире и парнице, које би се могле породити у ньеговом срезу, и ги ће се началнику полицiје окружне ако ова дјела у полицију спадају. Сверху он је дужан надзиравати над судовима примирителнима села и чувати се до-а се немеша у дјела цркви и школа селски, и да недирне у приходе и земље ванисе од други побожни заведенија. За добра земље и сонствености, опре-не церквама, варошицама, житељима и опште полезним заведенијама, као и бра принадлежећа приватним каб сонственост, даће се свакоме поособ до-ељства (документи, т. ј. тапије, потврждавајући право притјажанија и које ће уписане у канцеларијама земаљским.

66.

Никакав Србин вообшче и без изјатија неможе бити гоньен ни узнемириван - јно ни јавно, пре него што буде позван и осуђен пред судовима.

Устроившеј и утврдившеј мојој вољи императорској уставе горепоменуте, со-је нарочито овај императорски ферман, да ти се сообшти, и послан ти је ен мојим сјајним Хатом царским.

Ја ти налажем дакле бди како у внутрености тако и у вньешности над без-остију те провинције царске, над којом повелитељство дао сам теби и твојој дји само под тим нарочним условијем, да слушаш и подчиньаваш се налозима ћим од моје стране; употребљавај силе твоје за изабрата средства ко осн-ију ньеног благоденствија и мира ньени житеља. Ја ти налажем к тому, да заш станье, чест, и службе сваког; да бдиш најпаче о том да точке и усло-

вија уставна горе изложена буду извршивана у цјелости за свагда полагајући таи сву ревност, да прибавиш мојој личности молитве и благослове свију класа жител земаљски, и да потврдиш и оправдаш тим образом повјереније и благоволеније царско к теби. — Ја налажем равним начином свима Сербима вообште да се покорявају свима налозима књаза, соображавајући се уставима и заведенијама земаљским, и да се соображавају старателно пристојностима нужданим. — Ја налажем да овај царски хатишериф буде обнародован, да народ о њему свједјеније получи, да сваки, проузнут више и више признателностију, за ова даровања и благодјејанија даровання свима равном мојом шчедротом царском, влада се у свом обстојателству тако, да заслужи моје одобреније, и да точке предстојећег устава буду извршиване од слова до слова и за свагда без да би се могло ни у које време њима противуществовати.

И ти такође, мој везиру имаћеш га разумјенија, и сојузићеш своје силе са силама књаза ко точному и строгому извршенију точки предстојећег царског фермана«.

Претрес тога устава види у књизи *Матића*, јавно право Србије, стр. 15—161 у тој књизи напечатана је и нота руског посланика у Цариграду Бутенева, којом он од своје стране признаје устав, »овај ферман, каже између осталога нота, јесте једно од главних услова, закључених између два висока двора.«

(201) Новине српске за 1839 год. № 2—13. Правителствене новине биле су пуне имена нових званичника, који су наименовани. У исто време противници њихови који су присвојили себе титулу *»уставобранитеља«*, писали су у »Српским народним новинама«, које су излазиле у Пешти.

(202) Огледало српско, св. 10, страна 290—293. О судби Живановића ми ћемо дознати доцније из његових сопствених бележака, у којима говори да је дао оставку одмах по повратку из Цариграда, но књаз је задржао. Ево те његове молбе од речи до речи:

Ваша Свјетлости милостивјејши Господару!

»Како је у сада изданом уставу књажества Србији о членовима Совјета земаљског гласећа точка XVII противу представленија народне о сачињении устава вама советовавше се депутације у Цариграду, које сам членом ја чест имао бити, и противу уверенија мог, високом портом онако определена, како се не само славно право народно »*независимости внутрењег правленија*« — скраћује, но сама машина правленија прекомерно отегоћава, и често у неприлику доводити ће да сасвим застане и поломи се; одкуд ја не избежне опасности за државство предвиђам: то ово тога ради да најјасније доказателство дадем о мојој у таковом саставу речене точке; а ово тога ради, што нисам нимало участвовати у јавни дјели за времена, кроз које духом предвиђам политическа лења у отечеству, реченом точком устава лако произвести се могућа, у понизности умољавам вашу светлост, да би сте ме милостиво вручено ми директора ваше придворне канцеларије, које сам од почетка године 1836 до данас одправљати чест имао, разрјешити, и снабдјевши ме свидјетелством како о у ланој мојој служби, тако и пасошем заграничним, на неопределено време, дозволити ми благоизволили да с фамилијом мојом у аустријске државе, а нарочито у предјел рођења мога, провинцију Срем, отићи и тамо бавити се могу.

Благодарим у исто време вашој свјетлости на поклоњеном ми чрез цјело време моје службе високом благоволенију и поверенију, и препоручујући се милости вашој с најдубљим високопочитанијем пребивам.

Ваше свјетлости покорњејши слуга

У Крагујевцу 5 Марта 1839. *Јаков Живановић*

стар. директор књаж. Србије придвор. канц.«

Књаз у место одговора изда ову сведочбу:

»На сопствено позивање моје прешао је из Аустрије у Сербију аустријски бивши поданик С. Х. и философије доктор г. Јаков Живановић 27 Јануара 1834 год. у Србију и одма ступио је у службу моју у качеству директора моје придворне канцеларије, у којој је од истог доба до сад вјерно, совјесно и точно службу одправљао, мојим заповестима и налозима свагда повиновао се, честно дјела њему повјерења одправљао, свагда честног поведенија био, и вообще тако владао се, као што човеку честног карактера пристоји.

»Будући ме је пак горе речени слободни художества и философије доктор, султанског нишана ифтикара каваљер г. Живановић, молио да га од досадањег његовог званија разрешим, то дајем му овим одпуст из службе моје, и разрешавам га од досада одправљаног званија директора моје придворне канцеларије засведочавајући овим свима и свакоме, да сам с њим у пуној мери био задовољан, тако, да он због способности своји у извршенију званични дјела, због искрене вјерности к мени, као ко књазу и владјетељу својему, због честног и постојаног карактера свог, и вообще због рјецки своји и отличнни, које га украшавају, добродјетељи, похвалу у пуној мери заслужује, тако да ја у одласку његовом знаменито изгубленије чуствујем.

(М. П.) **Милош Обреновић**

књаз српски.

по заповести књажеској

Јован Станковић

стар. протоколиста внутрени дјела

књаж. придворне канцеларије.«

Живановић је остао у Београду, но није одлазио код Милоша, који је међутим сам походио једном Живановића са целом свитом својом, и жалио му се како му је старији син опасно болестан и нема наде да ће оздравити. Кад премести болесног сина из Панчева у Земун, он оде и сам тамо и позове к себи Живановића, који је у својим записками описао тај последњи састанак свој с Милошем: »Ту ја нађем књаза у великој бризи, не само о своме сину него и о својој сопственој судбини, јер ми је говорио да се саставила завера против његова живота, да га намеравају убити у његовом конаку у Београду. Ја му одговорим, да не могу веровати да ко помишља о његовом убиству. На то ми он примети, ја те нисам позвао да ме увераваш о томе, о чему ја имам потпуна доказа, него да напишеш протест г. Бутењеву у Цариград и грофу Неселроде у Петроград. Ја му одговорим, да то ништа неће помоћи, јер је Цариград и Петроград далеко, а земљи је потребан свакн час господар. »Па шта да радим? запита књаз. Опростите, одговорим ја, почем сам дао оставку, то не могу ништа ни советовати ни писати. Ја те, рече он, и не питам по дужности, него приватно, пријатељски.« Ја му одговорим да ми је познато како

је он користио земљи у многим тешким приликама, сад је највећа опасност, па с тс нека одмах иде у Београд и управља по уставу. Ма шта Совет предлагао он нека нс писује па ће после поправити, ако што буде рђаво. Али ја не могу, рекне он, управља по таком уставу, који поништава народна права, која су многе муке коштала и мене и род. Ја немогу управљати са 17 султанових људи, кад нема ни народне скупштине, ко би радила у оном правцу, у ком сам ја управљо пре устава. Ако треба ограничи владаоца, онда нека се ограничи само народном вољом, а не вољом оних 17 љу које народ нити бира нити суди, но које бира књаз, а после њима нема суда земљи, Ко ће им судити? Судиће им султан, од кога је народ с' таком муком д био своја права. Ја сам много којешта видио у свом веку; но таку срамоту н могу поднети, да после историја каже да сам ја такав устав примио или што са хтео такав устав или што нисам разумео у чему је ствар.« На то му ја одго ворим, да историја не може бити неправедна према њему, јер остају акта ко га правдају, ако је његово мишљење праведно; но почем се отачбина налази у опасности, то сам га молио да управља по уставу, док не прође та криза, јер је Бутењев при полазку нашем из Цариграда рекао, да се доцније може поправити ако се што нађе да је неуместно. Књаз примети да то после тешко иде, него да треба радити што сада. Ја му одговорим: треба сазвати народну скупштину и њој изја вити да неможеш владати по том уставу и одказати се престола у корист свога сина или оставити народу нека слободно бира сада новог књаза, а он сам нека се ко ле ни у што не меша, него живи мирно као што су чинили многи владаоци, и као што је у новије време учинио влашки књаз Гика. На то ми књаз неодговори ништа, само је захтевао да напишем тај протест Бутењеву и Неселроде, но ја га ненапишем, већ измолим пасош на неодређено време, да могу живети у Аустрији. Такав је био последњи разговор мој с' њим.«

Доцније Живановић врати се на ново у Србију и измоли од правитељства сведочбу о својој служби. Ево те његове молбе.

»Високородном господину Авраму Петронијевићу књажеском представнику и попечитељу иностранi дјела и разни ордена комендатору у Веограду.

Ваше високородије!

Познато је вашем високородију, да ја по даној мојој оставки на званије директора књажеске придворне канцеларије у почетку мјесеца Марта 1839. нисам од вас, као књажевског представника, под ког сам управом исто званије од почетка мјесеца Марта 1834, до реченог рока одправљати чест имао, свидјетаљства како о одправљаној мојој служби, као и нравственом мом поведенију, измолио. И будући да је таково свидјетелство мени необходимо нужно ко освидјетелствованију мом пред сваким, ко о том што знати надлежи, како орудије како за мене, тако и за фамилију моју, снабдјевајуће мој политически и нравствени живот, у пространом љубопитном, а можда и шкодљивом свјету: то понизно умољавам вас, да бисте ми га са изложењем к' предмету односећи се догађаја и побудјенија, која су вами боље, него икому, позната, и са изложењем поведења мог спрама господствујућег и покровителног двора, као јединствено таковим на ком ја са спокојством и оданостију почивати могуће потребујући ми ближег познавања мене, ни вишег прав дољубија, од вашег, и који једини таково мени издати право и позив имате у ви шем обште познатом истино — и правдољубију издати изволили.

Који са истиним високопочитањем и совршеном преданостију чест имам пребивати вашег високородија покорњејши слуга Јаков Живановић с. р. др. филосо-

ињи директор књаж. придв. канцеларије, султ. нишана ифтихаре кавако-руске златнэ медаље за иностранце притјажатељ."

опраду 21. Јула 1850.

му је била издана сведоцба.

подину доктору философије Јакову Живановићу. Сведочим овим, да је 1833. као аустријски подданик и карловачки гимназијални професор од а књажестоа Сербије у сербску службу позван, и од аустријског прапиускан, одма у почетку 1834. год. за директора књажеске канцеларије био, почем је и одпуст од поданства аустријског извадио, и у сожибсио ступио; да исти г. Живановић званије директора књажеске канмјесеца Марта 1839. године са способностију темељно ученог човјека и ревностију одправљао; године 1835. у пратњи књаза Милоша у Цатвовао, и том приликом царски орден ифтихара получијо; и најпосле, вановић, кад је царско величество год 1838. од књаза Милоша депутаи важни свјетовања у Цариград искало, у исту са мном заједно за збран, у сочињенију том приликом израђеног земаљског устава од поала 1254. год. као и у издјејствовању фермама, опредељавајућег грб и сху, с' неутрудитим родољубјем участвовао. Но како је том приликом і желио, да Совјета членови, као и остали чиновници, по потреби и а доказаној кривици у земљи и касирани бити могу, и овог мјенија на исти г. Живановић и сам по свом уверенију крјепко придржавајући за дјелисходно налазећи, исто у определенију уставом одержати трунције кад томе противно определеније точком 17 устава постављено буде, ћ изразивши се још у Цариграду, да ће он по доласку свом из Цаербију оставку дати, такову управ по повратку депутације у Сербију на службу и дао, па онда и пасош изискавши с' фамилијом својом у о, и тек у почетку ове године у отечество своје, у књажество Сербију, но се. За сво пак време службе његове он је под вједомством моим а према господствујућем и покровителствујућем двору лојално владање

вако нравствено и родољубиво владање своје, чега сам ја, као књаставник по свагдашњем непосредственом отношају мом к' њему, очеетељ, заслужује г. Живановић истинитог уваженија на који конец и ја мају почитујем, њему на захтевање његово ово сведочанство издати тојећим издајем.

жески представник и попечитељ инострани дјела кавањер Авр. Петро-

№ 1441.

ла, 1850. (М. П.)

Београду.

тије апелационога суда о побуни војника у Крагујевцу 1839. високому књажества Сербије попечитељству правосудија у Зборнику Хацића: ало српско, св. 1 ст. 32—28. Новине српске за 1839. год. № 20—22. не србске за 1839. год. № 22—24. Зборник закона из уредба у књау сербскви, кн. I. стр. 17—66. Дпевник Хацића у Зборнику: огледало

српско, св. 10 стр. 299—297. Cyprien Robert, Les Slaves de Turquie, кн. I. стр. 328—343, где је Милошев пад описан с' гледишта непријатељског према њему па с' тога писац налази да је потребно да крије крајње мере његових противника. Thouvenel Ed., la Hongrie et la Walahie. Paris, 1840; стр. 112—130. Срав. C. Ritter, B.iefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus q. Jahren 1835 bis 1839. Berlin, Posen und Bromberg, 1831; § 8—10; Ernst Ant. Quitzmann Reisebrife aus Ungarn, dem Banat, Siebenbürgen, den Donaufürstentümern, der Europäischen Türkei und Griechenland. Stuttgart, 1850, § 122—123. Последњи спис не тиче се толико унутрашњих противника Милошевих већ је више проста грдња на Русију и руску дипломацију, но не толико због Милошевих користи, колико због немачких интереса.

II

ГЛАВА I.

Борба уставобранилаца против књажевске власти.

Тиме што се Милош одрекао књажевскога достојанства и удалио из Србије, питање о уставу није још било коначно решено. Дат са стране, сачињен по назорима два двора, владајућег и заштитног, при том изазван интригом неколицине великаша, устав тај није ни могао бити народни, није се ни могао по своме значају упоредити са дуговечним обичајима и историјским предањима земље, нити је имао оне снаге, какву би тек могао имати устав, кога би народна скупштина начинила. Србији је пало у део да на себи искуси и својим примером покаже, да устави, који не истичу из животних потреба и домаћих извора, не уносе у земљу мир и поредак, већ напротив народне побуне, борбу странака и тежње саможиваца. Устав српске кнежевине и због тога је морао произвести растројство у народном животу што је ишао на то да да подпуну слободу чиновништву; његова цељ била је с једне стране на штету књажевске власти, која се свакојако оснивала на вољи народној, а с друге што се устав није подударао с повластицама датим народу и реметио је економне силе земље. Поред тога главна цељ устава била је у противности са спољним одношајима српске кнежевине. Србија је све једнако сматрана за провинцију турске царевине. Њена унутрашња независност изгледала је као сумњива; а међутим људи, који су израдили тај устав од Турске и Русије, тежили су слободи, смерали су на своју великашку слободу радећи тобож за политичне и друштвене интересе земље и народа, и трубили су о узвишењу Србије. С поља готово подпуна зависност, немогућност радити самостално и нужда у заштитнику; унутра пак трубљење о народним правима, о слободној служби и значају чиновника о општем праву државних земаља и шума. Људи, који су узели [illegible]е дужности уставобранилаца, морали су, при првом судару радње, [illegible]бегавати крајностима или се тврдо држати устава са свима ње-

говим манама, јер је он освештавао њихова случајна права, и принајмањем крњењу тих права, у којима се ваплоћавао за њих цео смисао устава, прибећи спољашњој сили, туђој помоћи; користећи се народњом мржњом противу Турака, па преносити појам о слободи и правима, обележена у уставу на важније стране живота и тражити не само слободе грађанске, него и политичне. Кад би баш на први мах, које новост сопственог положаја, а које тесне свезе с Портом и принудиле, тако зване, уставобраниоце да изаберу први пут то није могло остати свакојако за дуго време; јер би довело Србију на постепени губитак и оно мало права, што их је под Милошем добила. Но тада нов народни покрет показао би уставобраниоцима, да су они у чувању својих личних користи далеко зашли, да они нису заменили Србији њенога искусног у управи књаза, који је пред целим светом оптужен због деспотизма, и да благотворни устав није принео земљи оних плодова, које су обећали били његови браниоци. Само кад би биле срећније околности, само кад би било задовољства изнутра и споља, тек тада би могло бити непосредном последицом устава, тада би народ спокојније гледао на своје сопствене одношаје према књазу и Совету, тежио би да добије за се онакво исто учешће у друштвеном и политичком животу своје домовине, какво су добили људи, што су тако слободно устали против Милоша, који је умео држати власт над народом кроз читавих двадесет и пет година. Но да ли су хтели без борбе поделити са народом своја права они који су сада победили старога књаза? Како би се онда ставиле Турска и Русија, према силама, које су се тако непријатељски сукобиле у Србији? При таком тумачењу устава. како су га разумевали његови браниоци, који су Турску признавали за свога судију, могао би положају Турске бити опасан или за Србију или за њу саму. Ако би народ победио, онда покрет, који би захватио Србију, могао би прећи њезине границе и отргнути од порте нове провинције; а ако би победила Турска, онда би Србија могла изгубити један део својих права. Но и у једном и у другом случају било би неизбежно ново умешање Русије.

Било је и других узрока, због којих Милошев одлазак из Србије није сасвим разрешио питање о уставу. Прочитан на калимегдану и објављен путем штампе, устав опет није био познат народу. Кад сам српски књаз, који се одрекао својега звања, није умео читати, ни потписати својега имена, то колико ли је неписмених људи било у самој маси народа? О садржају устава допирали су до народа само најмутнији гласи; но и ови били су разни гледајући којој је партији припадао гласоноша. Једно је само народ знао извесно, да је њим

устав био узрок одласку Милоша из отацбине, да је поред књаза устав поставио готово њему равних по власти 17 совјетника и 4 попечитеља, који су се сами називали „уставобранитељи“ а сам устав „благотворним за народ и отечество.“ И доиста прво следство таквога благотворног устава, би одлазак из отацбине књаза, на управу кога беше се навикао народ кроз цео његов многогодишњи рад. У маси народа морала се изродити сумња у благотворност устава. Но он је био дарован Србији од султана и заштитнога цара, од којих бар потоњи није могао радити на зло земљи и народу: може бити да није сва опасност лежала у самом уставу него по својој прилици у радњи оних људи, који, одупирући се на њ, уклонише књаза. То су прва подозрења, која је у народу морао произвести одлазак Милошев из Србије. Но и сама прилика, под којом се свршио тај догађај, значајно је оснажила одношаје странака, које су се могле надати да ће у своје руке дочепати наслеђе, што је остало после Милоша. По берату од 1830 год. заменик Милошев могао је бити његов старији син, но књаз Милан био је већ у последњим данима својега живота: њему шта више нису ни саопштили, да се његов отац одрекао књажевског звања; њега су уверавали, да је била нека потреба Милошу да за време остави Србију и да је он за то време наименовао свога сина за намесника. Но оно, што је лако било сакрити од болнога књаза, било је познато свима осталим Србима. Услед опаснога положаја Милановог поникао је цео ред питања, која је ваљало ма како било решити: болан књаз није могао сам земљом управљати, а ко ће му бити намесници? ко има право изабрати те намеснике? у случају Миланове смрти, ко може бити његов заменик? хоће ли тада прећи звање књаза по праву наслеђа на млађег Милошева сина, Михаила, који је заједно са оцем отишао, или ће требати њега изабрати? а при том хоће ли Милош пустити од себе Михаила, и да ли се не ће сам изнова направити књазом Србије? Ако би се Михаило одрекао, имају ли право на књажевско звање Милошева браћа, од којих један се налазио под судом, а други је припадао странци уставобранилаца? Неће ли се овоме последњем значај узвисити баш и у том случају, ако постане књазом други синовац његов? У каквом ће положају на спрам књажевске власти бити тада Вучић и Петронијевић који су се трудили око састава новог устава више од других? Неће ли за њих и њихове присталице бити корисније сасвим искључити из наследних права на књажевско звање фамилију Обреновића и заменити је другом? Требало је сва та питања решити што скорије, докле још није обраћена била пажња целога народа на питање о наслеђу књажевскога

ним даром и срећом, помоћу које као да је умео енглеском утицају на диван, дати превагу над руским. 12 Јуна већ су се сакупили у Београду сви народни депутирци, на броју 254, и тога истог дана била су им пуномоћства прегледана.

Сутра дан седнице су скупштинске биле отворене кратком беседом митрополита, који, поздравивши депутирце добродошлицом, површно спомене прошасте догађаје и њихово срећно окончање. После тога Јефрем Обреновић поздравио је скупштину у име новога кнеза, а за тим буде прочитана беседа посланицима од стране намесника и Совета. У тој беседи говорило се, да је на последњој фебруарској скупштини објављен био устав, и сви „једногласно заклели се хранити га као највеће благо и сокровиште народно, држећи, да ће тим уставом пређашњи нереди бити обрнути на жељено стање светога законитог реда, а потомству бити завештано народно благостање. Но у то време, кад су се сви радовали томе уставу као озебао сунцу, у то време, кад је сам народ показао своју оданост уставу, о његовој заштити између учесника у крагујевачкој буни, сам бивши кнез Милош Обреновић, мислио је и радио другче. Он, који је и пре устава био узрок свима нередима у отачаству и виновник толиким народним мукама; он, који је газио народна права и толике заклетве своје, он, не бојећи се ни самога бога, решио се и сада нарушавати народњу светињу и довести у јарост силне цареве, који су одани српскоме народу за његове заслуге и верност; он — несећајући се његових пређашњих поступака, који су се клонили на то да спрече издавање устава — од тога истог времена од како је устав обнародован и тајно и јавно старао се, у колико су му год силе допуштале, да уништи устав, који је ограничавао његово необуздано самовлашће, док му није пала на памет нечиста мисао да побуни солдате, а с њима и сав народ и тим да пред целим светом покаже, да народ неће устава, не мислећи, да је тиме могао навући најтамнију сенку на карактер нашега народа, а можда и у пропаст сурвати га. Тако се он старао о општем благу вашем и нашем! но, хвала Богу! злоковарни његов план није се испунио. Зло, које је он другима спремао, пало је на њега самог. Сад ми немамо ништа више са њим; он ће морати да даде одговор за своје неупутне поступке царевима, којима смо ми јавили све, што се овде догодило. А сад, љубазна браћо, да се обратимо нама самима.“ У осталом делу беседе намесници и саветници позивали су представнике народне да им верују и покоре се уставу. После беседе прочитана су била сва тек издана „устроенія“ и одговори на оних осам питања, које је предложио био Совету

одбор. који је приволео Милоша да се одрече од књажевскога звања. И ако су званичне новине обећале саопштити у следећем броју како та питања, тако и одговор на њих; опет то обећање није било испуњено. (²)

Осим тога пред скупштином је било изјављено, да ће се правитељство одрећи неких својих прихода на корист општина. На свршетку скупштинске седнице предложено би, да се изаберу одборници из скупштине, који би могли заједно са Советом размислити о најнужнијим делима, представити жеље од стране народа и на њих добити одговоре од Совета. У тај одбор назначени су већином чиновници, окружни и срески. Сутра дан, та, тако састављена депутација, дође у Совет. Преко тих одборника скупштина је признала сва факта, која су се извршила, у очекивању одговора из Цариграда, и захтевала је рачуне од Милоша о расходима државне благајнице. Јуна 15-га намесници, саветници и више духовенство, заједно са поменутим депутирцима, отишли су београдскоме паши, где је био позван и руски конзул. И Јусуф-паша и Вашченко дуго и пространо су говорили о користи устава, дарованога Турском и Русијом, о томе, како је нужно покоравати се властима, постављенима на основу устава, о чувању тишине и реда и о томе, да ће једини само Милош одговарати пред царевима за своја дела, а народ да неће отуда ништа претрпети. 16. Јуна скупштина је предала Совету неке жеље своје, изразивши их у три особена акта, и Совет је у одговору на то изјавио, да ће те жеље узети у претрес и у колико је могуће задовољити их а све остало доставиће на размотрење царевима. За тим је депутација из скупштине отишла руском конзулу, да му благодари на труду. Вашченко је опет изразио своје задовољство за та народна решења, и поновио савете, који су дати били код паше. Од руског конзулата депутација се упутила у цркву, где су се сабрали и остали чланови скупштине. После службе митрополит је говорио беседу казавши: „истину и міръ возлюбите“. У тој беседи није се ништа спомињало о Милошу и последњим догађајима, него се говорило о раздору, који је изгубио старо српско царство на Косову пољу, и о томе, како је нужно хранити устав, ту „неоцениму залогу мира, шчастија и преуспјејанија народнога.“ Из цркве вратили су се чланови скупштине у Совет, где буде прочитана беседа којом се скупштина распушта. У овој беседи на ново се говорило о важности устава за Србију, о законима и установама, које из њега истичу, о неоствареним намерама Милошевим. А ако би се појавило нових змомишљеника, Совет је позивао да се таки људи не пуштају у народ,

но да се одма вежу и власти у руке предају. Затим се скупштина разишла. [3])

Да би што пре упознали народ са закључењима скупштинским званичне новине, које су у кратко њен рад описале, изашле су на један дан раније од уобичајеног рока. Но званичним новинама испало је за руком још једанпут преступити свој обичај, јер нови српски књаз недожививши султанског потврђења, умро је треће недеље по одласку Милошевом из Београда. У прву пак среду изишао је нови број новина, у коме је наштампана прокламација намесништва народу са извештајем о смрти Милановој, о признању за књаза његовог брата, Михаила Обреновића, и о томе како је послана особита депутација у Цариград с молбом султану да потврди новога књаза. По неком чудноватом случају у тај исти дан, кад се та прокламација читала жితељима Беграда, кад су звонаре саборне цркве и палба из топова објављивала Србима, да се свршује погреб њиховога књаза, са бедема турске тврдиње загрмели су топови, оглашујући смрт султана Махмуда II. који је Србима толике хатишерифе и фермане дао, и ступање на престо Абдул-Меџида. Променом султана догодила се и промена заповедника београдске тврдиње. 24 Јуна одвезао се низ Дунав Јусуф-паша, а у Београд дође Хозрев-паша, из Ниша премештени. Налазећи се под силним упечатцима од толиких унутрашњих и спољашњих промена, српско намесништво издало је прокламацију официрима београдске војске у којој им је похвалило њихово одлично владање у време мајске смутње и позивало их да се и у напредак тако исто владају. „Недавнашњи метеж био је за вас особито искушеније, говораше се у тој прокламацији; када су се показали преступни знаци бунта у сред бивше негда под вашим началством. војске, вама је остајало или да будете верни вашој заклетви, или да се придружите числу тих зломисленика, који су се подигли да униште даровани нам премилостивим царем нашим устав, а у једно с тим против целога, постојећега у нашим отечеству, стања ствари. Избравши из тога двога прво, неки веран, неки увређен, а неки презрући и саму смрт, која му је грозила, ви сте сви показали пред целим светом, да сте истинити патриоти и нелицемерни поборници законог реда. Правителство високо цени таку светлу черту вашега благородног карактера, и имајући такав пример пред очима, храни у своме срцу сладку надежду, да ће те ви до века бити непоколебими стубови отечества, које ће и пожњети од ваших трудова једино добре плодове. Намесништво пак књажевског достојанства свагда ће обраћати на вас особиту пажњу.“

одбор, који је приволео Милоша да се одрече од књажевскога звања. И ако су званичне новине обећале саопштити у следећем броју како та питања, тако и одговор на њих; опет то обећање није било испуњено. (²)

Осим тога пред скупштином је било изјављено, да ће се правитељство одрећи неких својих прихода на корист општина. На свршетку скупштинске седнице предложено би, да се изаберу одборници из скупштине, који би могли заједно са Советом размислити о најнужнијим делима, представити жеље од стране народа и на њих добити одговоре од Совета. У тај одбор назначени су већином чиновници, окружни и срески. Сутра дан, та, тако састављена депутација, дође у Совет. Преко тих одборника скупштина је признала сва факта, која су се извршила, у очекивању одговора из Цариграда, и захтевала је рачуне од Милоша о расходима државне благајнице. Јуна 15-га намесници, саветници и више духовенство, заједно са поменутим депутирцима, отишли су београдскоме паши, где је био позван и руски конзул. И Јусуф-паша и Вашченко дуго и простраио су говорили о користи устава, дарованога Турском и Русијом, о томе, како је нужно покоравати се властима, постављеним на основу устава, о чувању тишине и реда и о томе, да ће једини само Милош одговарати пред царевима за своја дела, а народ да неће отуда ништа претрпети. 16. Јуна скупштина је предала Совету неке жеље своје, изразивши их у три особена акта, и Совет је у одговору на то изјавио, да ће те жеље узети у претрес и у колико је могуће задовољити их а све остало доставиће на размотрење царевима. За тим је депутација из скупштине отишла руском конзулу, да му благодари на труду. Вашченко је опет изразио своје задовољство за та народна решења, и поновио савете, који су дати били код паше. Од руског конзулата депутација се упутила у цркву, где су се сабрали и остали чланови скупштине. После службе митрополит је говорио беседу казавши: „истину и міръ возлюбите". У тој беседи није се ништа спомињало о Милошу и последњим догађајима, него се говорило о раздору, који је изгубио старо српско царство на Косову пољу, и о томе, како је нужно хранити устав, ту „неоцениму залогу мира, шчастија и преуспјејанија народнога." Из цркве вратили су се чланови скупштине у Совет, где буде прочитана беседа којом се скупштина распушта. У овој беседи на ново се говорило о важности устава за Србију, о законима и установама, које из њега истичу, о неоствареним намерама Милошевим. А ако би се појавило нових зломишљеника, Совет је позивао да се таки људи не пуштају у народ,

под условом, ако би га нарушио да га казне без икаква суда и истраге, што је такође било противно уставу. Негледајући на то, уставобраниоци узели су молбу у поступак и учинили по њој што треба. За њих је у том случају важно било то, што Милоша окривљује сам његов брат. Таквих оптужења и опадања, која је намесништво могло изнети против збаченога кнеза није оскудевало. (5).

24 Јула добијен је ферман који потврђује намесништво, а 4 Августа намесници оправили су у Влашку попечитеља финансије, Алексу Симића, с поруком да одузме од Милоша огртач и ордене, које му је даровао покојни султан Махмуд II.; јер Порта је објаснила да ти дарови морају прећи на Милошевог заменика као везани за кнежевско достојанство. То је објашњење послано услед заузимања наменика. Но занимљиво је при том, што су београдске званичне новине које су се старале да оцрне Милоша, и које су прештампале из аугсбуршких општих новина опис потоњих смутња, придале од своје стране два опровргавајућа навода: један је говорио против извештаја, по коме је Јован Обреновић као по наредби Милошевој раздавао народу дукате; а друго је управљено било против уверавања да је Милош послао босанскоме Веџи-паши 200.000 гроша, тражећи од њега да се умеша с оружјем и да му помогне у борби против устава. „Веџи-паша, казано беше у српским новинама, познат је као честит и поштен човек, као постојан и прави пријатељ наше отаџбине дакле није ни мислити, да је он такав дар и на такву цељ од кога било могао примити“.

Међутим одговор на избор Михаила за кнеза није долазио ни од Милоша ни од његова сина. Алекса Симић, који је послат у Влашку да одузме од Милоша знаке кнежевске власти није постигао своју цељ; Милош се одсудно противио захтеву намесника тим више, што је се млади кнез коме је он морао предати те знаке, налазио код њега. Још више неспокојства причињавало је намесништву или привременом правителству, као што су га неки називали, ћутање Порте и Русије о догађајима који су се збили у Србији. Порта још од пре збуњена својом размирицом с мисирским пашом, није хитала са потврђењем Михаила. Руски кабинет узвисивши Вашченка на звање генералнога конзула и очекујући даљи ток догађаја, није ни предвиђао да ће у животу Србије сљедовати такве брзе промене. Намесници су се ужурбали и заповедили Алекси Симићу, да наваљује на Милоша да овај пусти Михаила у Београд. Симић је световао да се позове у помоћ Порта, и ако буде нужно да се дејствује на њу новчаним поклонима, као што је то радио пре Милош. Оба Симића, који

су имали давнашње и непрекидне саобраћаје са Влашком, трудили су се од свег срца да угоде намесницима; но исто тако они су изгледали награду за свој труд, и доиста Стојан Симић добио је од привременог правителства 50.000 дуката под видом зајма на два рока. Али се на скоро опет појави опасност за Обреновиће и то од оне стране, од које се Милош није ни надао. Карађорђева удовица којој је он негда помагао кад се селила у Влашку, обрати се сада, по позиву из Београда, с молбом намесништву за дозвољење да се она и њен син и синовац врате у Србију. Петронијевић се највише заузимао за Карађорђевиће. Но дозволити им прелазак у Субију намесништво није могло, јер би га то довело у сукоб с руским конзулом, који је истина радио против Милоша, али је опет имао заповест да поштеђује постојећа права Обреновића. Намесништво тада прибегне лукавству: Карађорђевићи буду пропуштени у Србију преко Неготине начелником ондашњег карантина без дозволења Совета, што је било саопштено и руском конзулу, ма да то није било без дозволења намесника. Совет опет похита да се користи повратком Карађорђевића у Србију и означи Милошу рок, до кога има послати сина претећи у противном случају изабрати другога књаза за Србију. Намесништво пак са своје стране, наравно без учешћа у томе Јеврема Обреновића, ослањајући се на оклевање Милошево и ћутање обојих дворова, стало је размишљати о томе, како да оправи у унутрашњост Србије комисију од три човека, да јавно прегледају местне власти и објасне народу узрок закашњења новога књаза, а тајно буде препоручено тој комисији, да распростиру најрђавије гласове о Милошу и његовој фамилији и припремају духове у корист Карађорђевића. Такав план није се могао дуго одржати. За њ дознаду књагиња Љубица и Јеврем Обреновић. Пошто су се њих двоје између себе посаветовали, Љубица похита из Београда у Влашку, да убеди мужа да што скорије пусти сина у Србију. А Јеврем Обреновић почне радити у самој земљи и на скоро се у Шапцу појаве подметнута писма, управљена против Вучића и Петронијевића. Противна странка одговарала је тим истим путем: с њене стране појаве се пасквиле, које тражаху Србији књаза ако не Обреновића а оно макар Карађорђевића. На питање руског конзула, откуда су могла изаћи таква писма, намесници му објасне, да „све ово бива по простоти народа и незнању пристојности а у неколико и због тога што нема највише власти, на коју су Срби навикли усредсређивати „вниманије и подобострастије своје“.

Борба, коју владине странке вођаху између себе у народу и на страни, увуче се и у седнице Совета. У Совету је била расправа о

закону, који је имао определити плату свима служиоцима и званичницима у књажевини; осим тога решавало се и питање да смање чланови у окружним судовима од четири на три и о уређењу трећег степена суда (касација); а попечитељство иностраних дела изнело је на среду питање о уступању Србији припадајући јој по хатишерифу од 1833 год. села Сокола и Малога Зворника, која су лежала с оне стране пограничне реке Дрине, но још се налазила у власти Турака, и питање о том, како је изишао петогодишњи рок, до кога су Турци дужни били предати Србима све своје имаовине и земље, што се налажаху у Ужицу, Соколу, Смедереву, Шапцу и Београду. Политичка питања Совет је обишао, али питање о чиновничкој плати изазвало је такве жестоке препирке, да су се два члана Совета између себе испсовали и изгрдили један другога, од којих је морао један оставку дати. Попечитељ внутрених дела завадио се с Вучићем због Радичевића, који је служио под његовом управом: Вучић је хтео да истера из службе тога бившег секретара Милошевог, но Протић се томе одупро. Старајући се да привуче к себи народно расположење, привремена влада непрестано је објављивала она уређења своја која су могла ласкати народном самољубљу. Тако у почетку Септембра наштампала је она у званичним новинама, како је решила, осим постојеће у Крагујевцу гимназије, да установи таку исту и у Београду да отвори полугимназију у Ужицу, а да остане така иста учионица у Шапцу и да се премести зајечарска у Неготин; и да уведе осим немачкога језика, који се предавао у лицеју и гимназијама, и француски језик у лицеју. За тим је оглашено од стране намесништва опште помиловање свима људима из простога народа, који су учествовали у мајским побунама само из слепе покорности својим старешинама и мешали се у то дело по својој простоти а не из жеље, да нанесу какву било штету сграђанима. (⁶).

А шта је радио у то време Милош? Очекивајући одговор из Цариграда на представку о избору Михаила за књаза, он је водио преписку с Хоџесом, који се у то доба из Мехадије преселио у Земун, где је и Живановић пребивао. Живановић је био тумач планова енглескога консула, који је на свој рачун слао штафете Милошу. „После тужнога растанка нашег на земунском карантину, писао је 12 Септембра бивши секретар Милошев, до мене су долазили све гори и гори гласи о вама и отачбини. Ваша светлост морали сте га оставити не као син него као отац његов; а бедно отачаство остало је сирото без главе. Можете мислити како су парале и парају моју душу све те околности. У таком положају дознав, да се Хоџес у

Земуну налази, ја сам му дао на знање, да бих се желео с њим видети, и он ме је посетио ово дана овде. Говорио сам шњим много о вама и он ми рече, да вам могу слободно и безбрижно писати преко њихових курира (скоротеча) и њихова букурешка конзулата. С тога сам се решио послати моје писмо на ваше име у сопствене руке ваше или у руке нашега прељубазног Михаила-бега или Загорице, јербо незнам, имали око вас какве верне душе, која би вам прочитала писмо. Г. Хоџес вели, да је он дознао, да сте као ви српској господи, која иште Михаила-бега себи за књаза, одговорили да ћете га пустити кад свршите с њим све своје послове, и он одобрава такав поступак, примећујући да није нужно ни пуштати ни не пуштати младога књаза и на тај начин губити време. Он ме запита: да ли су искрени односаји Михаил-бега према вашој Светлости? и ја му одговорим: мислим, да наш драги Михаил-бег може у томе служити за пример свима синовима. За тим он рече, да сте ви незнам којим поводом дали на знање цариградскоме двору, да сте се одрекли престола једино у корист вашег сина Милана а после његове смрти да ваше одрицање не вреди, а при том примети, да ако сте тако изјавили, онда је то сувишно, јербо веома је нужно држати се једнога т. ј. да сте ви били принуђени одрећи се. Ја сам га запитао како стоји наша ствар? и он ми се клео свим на свету, да је Аустрија сада савршено сложна ш њима односно чланка у хатишерифу, о сталности чланова Совета, а тако исто и Француска, и да те све три државе морају се постарати, ма их шта стало, да се тај чланак измени, јер га оне не могу допустити. Запитах га: шта мисли о вашој Светлости? Он ми одговори за друге не могу ништа рећи, али што се тиче мене, ја ништа друго не желим и не старам се, него то, да се књаз поврати на своје место, и да његова фамилија наслеђује законим редом по берату; но да би се то постигло књазу треба мудрост, ћутање и сталан карактер. Он ми је говорио, да се сад спрема у Беч,где ће бити предходна саветовања о делима истока у опште и Србије посебице. Господару! десет пута сам се повраћао и питао га о Аустрији, је ли она шњима; и он ме је уверавао свим светим, да је ш њима и да се каје што није и она прошле године ништа радила. Каже да су источни послови врло важни и тешко да ће се добро свршити; каже, да Јефрем, Вучић и Петронијевић подозревају један на другог и да су у непријатељству, да народ неће да плати порез, него захтева књаза, говорећи, да не може давати пореза свој седамнајесторици, но само једноме, а при том неизказује, кога жели за књаза, и с тога он држи, да је сплетка тамошње политике, која

закону, који је имао определити плату свима служиоцима и званичницима у књажевини; осим тога решавало се и питање да смање чланови у окружним судовима од четири на три и о уређењу трећег степена суда (касација); а попечитељство иностраних дела изнело је на среду питање о уступању Србији припадајући јој по хатишерифу од 1833 год. села Сокола и Малога Зворника, која су лежала с оне стране пограничне реке Дрине, но још се налазила у власти Турака, и питање о том, како је изишао петогодишњи рок, до кога су Турци дужни били предати Србима све своје имаовине и земље, што се налажаху у Ужицу, Соколу, Смедереву, Шапцу и Београду. Политичка питања Совет је обишао, али питање о чиновничкој плати изазвало је такве жестоке препирке, да су се два члана Совета између себе испсовали и изгрдили један другога, од којих је морао један оставку дати. Попечитељ внутрених дела завадио се с Вучићем због Радичевића, који је служио под његовом управом: Вучић је хтео да истера из службе тога бившег секретара Милошевог, но Протић се томе одупро. Старајући се да привуче к себи народно расположење, привремена влада непрестано је објављивала она уређења своја која су могла ласкати народном самољубљу. Тако у почетку Септембра наштампала је она у званичним новинама, како је решила, осим постојеће у Крагујевцу гимназије, да установи таку исту и у Београду да отвори полугимназију у Ужицу, а да остане така иста учионица у Шапцу и да се премести зајечарска у Неготин; и да уведе осим немачкога језика, који се предавао у лицеју и гимназијама, и француски језик у лицеју, За тим је оглашено од стране намесништва опште помиловање свима људима из простога народа, који су учествовали у мајским побунама само из слепе покорности својим старешинама и мешали се у то дело по својој простоти а не из жеље, да нанесу какву било штету саграђанима. (6).

А шта је радио у то време Милош? Очекивајући одговор из Цариграда на представку о избору Михаила за књаза, он је водио преписку с Хоџесом, који се у то доба из Мехадије преселио у Земун, где је и Живановић пребивао. Живановић је био тумач планова енглескога конзула, који је на свој рачун слао штафете Милошу. „После тужнога растанка нашег на земунском карантину, писао је 12 Септембра бивши секретар Милошев, до мене су долазили све гори и гори гласи о вама и отачбини. Ваша светлост морали сте га оставити не као син него као отац његов; а бедно отачаство остало је сирото без главе. Можете мислити како су параде и парају моју душу све те околности. У таком положају дознав, да се Хоџес у

Земуну налази, ја сам му дао на знање, да бих се желео с њим видети, и он ме је посетио ово дана овде. Говорио сам шњим много о вама и он ми рече, да вам могу слободно и безбрижно писати преко њихових курира (скоротеча) и њихова букурешка конзулата. С тога сам се решио послати моје писмо на ваше име у сопствене руке ваше или у руке нашега прељубазног Михаила-бега или Загорице, јербо незнам, имали око вас какве верне душе, која би вам прочитала писмо. Г. Хоџес вели, да је он дознао, да сте као ви српској господи, која иште Михаила-бега себи за књаза, одговорили да ћете га пустити кад свршите с њим све своје послове, и он одобрава такав поступак, примећујући да није нужно ни пуштати ни не пуштати младога књаза и на тај начин губити време. Он ме запита: да ли су искрени односаји Михаил-бега према вашој Светлости? и ја му одговорим: мислим, да наш драги Михаил-бег може у томе служити за пример свима синовима. За тим он рече, да сте ви незнам којим поводом дали на знање цариградскоме двору, да сте се одрекли престола једино у корист вашег сина Милана а после његове смрти да ваше одрицање не вреди, а при том примети, да ако сте тако изјавили, онда је то сувишно, јербо веома је нужно држати се једнога т. ј. да сте ви били принуђени одрећи се. Ја сам га запитао како стоји наша ствар? и он ми се клео свим на свету, да је Аустрија сада савршено сложна ш њима односно чланка у хатишерифу, о сталности чланова Совета, а тако исто и Француска, и да те све три државе морају се постарати, ма их шта стало, да се тај чланак измени, јер га оне не могу допустити. Запитах га: шта мисли о вашој Светлости? Он ми одговори за друге не могу ништа рећи, али што се тиче мене, ја ништа друго не желим и не старам се, него то, да се књаз поврати на своје место, и да његова фамилија наслеђује законим редом по берату; но да би се то постигло књазу треба мудрост, ћутање и сталан карактер. Он ми је говорио, да се сад спрема у Беч,где ће бити предходна саветовања о делима истока у опште и Србије посебице. Господару! десет пута сам се повраћао и питао га о Аустрији, је ли она шњима; и он ме је уверавао свим светим, да је ш њима и да се каје што није и она прошле године ништа радила. Каже да су источни послови врло важни и тешко да ће се добро свршити; каже, да Јефрем, Вучић и Петронијевић подозревају један на другог и да су у непријатељству, да народ неће да плати порез, него захтева књаза, говорећи, да не може давати пореза свој седамнајесторици, но само једноме, а при том неизказује, кога жели за књаза, и с тога он држи, да је сплетка тамошње политике, која

тако мути старајући се доказати, да ваља изабрати другога кнеза ако Михаил-бег скоро не дође. И то вели, да би добро било, кад би ви сад имали у Бечу агента човека верног и паметног, који би тамо живио као приватан човек и имао, с вама сношаја; но он да нема средстава да издржава таквог човека и у оном месту, где је све скупо, него је нужно да га ви сами нађете и издржавате тамо. Још вели и то да српска господа имају својих шпиона око вас, а тако исто влашки кнез, и да је нужно да имате поред себе верне људе, с којима би ви могли отворено говорити. Том приликом ја сам му саопштио неколике корисне извештаје. Ја са своје стране имам такође известије, да народ непрестано иште и очекује вас. Причају, да на саборима нема никаквог весеља, све то нешто тајно говори и пита једно друго за вас и шта ће из свега тога изаћи. Затим је Живановић извештавао Милоша, да ће зиму провести у Карловцима код митрополита аустријских Срба. У допуну томе писму Живановић је истога дана написао друго писмо, у коме је извештавао Милоша; да „Аустрија жали, што је допустила саставити у Србији такав сталан Совет; сматра да је понижена тиме, што Милошу није било довољено изаћи на аустријску обалу, и тако је огорчена руском политиком, да је ступила у савез с Енглеском и Француском односно турских дела у опште и српских на посе; да велике Европске државе хоће да учине примирје међу Портом и Мехмед-Алијом и јамче за то примирје, а руски посланик се изјаснио иначе, т. ј. да Порта мора сама уговорити с Мехмед-Алијом а државе само да јамче за тај уговор, док међу тим сви остали дворови дају ствари други смисао, то јест, да они сами морају определити одношаје између Порте и Мисира па онда јамчити за своје решење; маршал Султ казао је изречно, да се не може допустити да Абдул-Меџид буде руски стражар као што је то био Махмуд II.; аустријска убојна флота у средиземном мору сјединила се с инглеском и француском; Беч је одређен за место предходних саветовања по делима Порте и уопште турскога царства у тој намери, да велике државе буду заштитнице Турске царевине уопште и налазећих се у њој кнежевине на посе, како би се сачувала целина Порте.“ Живановић је истину казао у своме писму, да је Милош окружен српским шпионима, јер су српском намесништву достављена била у препису његова писма и на њих кратки одговор његов, којим је световао Живановићу да се не прима никакве службе него да очекује пролеће када ће кнез проћи кроз Карловце у Беч и узети га уза се, а дотле да се занима сачињавањем историје управе Милошеве.

Милош је покушао да се курталише овога положаја и другим путем. Не видећи ни одкуда помоћи, он се решио да се са жалбама обрати непосредно руском цару. Преко кога је он послао у Петербург своју молбу и да ли је дошла где треба, то нам није познато. Доста то, да је у њој Милош говорио, да се он из свију акта, обављених у београдским званичним новинама, уверио, да су порта и заштитне државе обмануте о истинском значају догађаја. Одрицање његово од књажевскога достојанства, предаја истога његовом покојном сину Милану, писмо, које је под именом Милоша послато покојном султану Махмуду преко попечитеља иностраних дела, Аврама Петронијевића, ноте: београдскоме Јусуф паши, конзулатима великобританском, француском, аустријском па и самом руском, све је то било састављено од тога истог Петронијевића, а прегледано и поправљено Вашченком: „то се мора и сматрати као њихово сопствено дело које је састављено и послано по њиховој жељи и вољи, а не по мојој; и с тога вели Милош, ја сматрам сва та акта за незаконита, изнуђена од мене силом и преваром, која не могу имати пред законом никаквог значења силе и важности. Ја сам принуђен био одрећи се од књажевског достојанства само за то да бих избегао спремaну ми смрт, за коју су се заклели један другоме неки чланови Совета књажества српског.“ Сва та акта напечатана су била у српским званичним новинама, које су изилазиле под цензуром попечитељства правде и просвете, и за за њих, по Милошевом мњењу, морају бити одговорни они, који су их напечатали. По њима „било је казато, писаше Милош, да сам ја слабога здравља, и с тога сам се морао одрећи књажевског достојанства; но свакоме, ко је мене видео, познато је, колико је ту истине. Мене је свемогући бог обдарио најбољим здрављем, тако да немам узрока молити бога за боље здравље. Но баш и да сам био болестан, зар је нужно било одма се одрећи од књажеског достојанства? Кад бих ја болестан био, могао бих се лечити у моме дому, као што то раде остали владаоци; но ако ми је за лечење нужно било ићи у туђе земље, зар је такође неопходно било одрећи се од књажевског достојанства? Зар ја не бих могао на основу земаљског устава, наименовати местозаступника, који би радио у место мене до мојега повратка? Дакле тај узрок оставке ни на чему није основан. За тим у акту је било казано, да сам ја изнурио своје здравље многогодишњим трудовима, подузетима на корист српскога народа, и, потребујући одморка и мира, на свагда се уклањам из Србије. Ако је мени за цело био нужан одмор и спокојство, то га заиста ни где боље не бих могао наћи, него у мојему дому у Србији,

у кругу породице, сродника, пријатеља и сограђана мојих, и такав одмор већ би био заиста божји него пребивање у Влашкој, куда ме српски Совет послао на заточење под јаком стражом, те да сада под старост, дожививши седе власи, кукам из гласа за Србијом, премилом отаџбином мојом, где сам преживео више од по века делећи с народом срећу и несрећу, проливајући крв и трудећи се за отачаство, где сам основао за се и породицу своју склониште. Дакле, ако сам се слободно одрекао, то се не бих удалио на свагда из Србије и под стражом као преступник, него за време као слободан човек. Из свега тога јасно је, сачињена Петронијевићем и Вашченком акта није могуће сматрати као добровољна с моје стране и узимати за основана.“ Даље Милош се позивао на берат, који је признавао, наследственост књажевског достојанства у његовој фамилији, и изражавао се против намере српскога Совета, који хоће да даде Михаилу вид изборног књаза. За тим се позвао на чл. 27 и 28 устава, по којима ни који Србин није могао бити осуђен док се његова кривица не докаже на суду, и по томе молио је рускога цара, да одреди над њим правичан суд; а на основу чл. 29 устава тражио је и то, да деца и породица његова не морају трпити за његове кривице; најпосле ослањајући се на чл. 43. говорио је, да као највиши чиновник књажевства српског, он није могао бити лишен свога званија без портиног суда над њим. „Све то ја представљам, казано је на крају молбе, највишем благорасуђењу и решењу његовога царског величества, цара и најмилостивијег покровитеља књаза и Србије, да би се он умилостивио и наредио праведни суд, коме сам свагда и у свако време готов предстати и торжествено доказати, да ме није српски народ, који је свагда умео уважавати моје заслуге, указане њему, уклонио из своје средине и истерао из отачаства, но склоп и завера неколицине великаша српских; које сам ја из праха и пепела узвисио до садашњих достоинства; а то су: Јефрем Обреновић, Аврам Петронијевић, Тома Вучић Перишић, Стојан Симић и Матија Ненадовић. Они су мене изагнали из отачаства, но и они не би успјели у својим намерама, да их није руководио г. Вашченко.“

Но та молба није ни најмање шкодила рускоме конзулу, који као и пре, био близу српских послова, и, као што причају савременици те епохе, по кад кад још заседавао у Совету и свагда прегледао његова решења. Вашченко је усрдно пазио на све, што се радило не само у Србији између разних странака, које су му саме достављале извештаје о свему, што се ма колико важно догађало, него и на то, што се радило у Влашкој, у пограничним областима

турским и аустријским. У том смотрењу он је стајао да не може боље бити: ш њим су се договарали намесници и попечитељи, њему су се обраћали чланови Совета, њега су походила оба писца српских закона, њему су се обраћали присталице пређашње владе, неки са жалбом, неки с молбом; њему су долазили покашто извештаји о току дела у нишком пашалуку и у Босни; приватни људи из Београда, које је он привукао к себи, и који су често бивали у Земуну, казивали су му шта се радило на аустријској обали; најпосле руско посланство у Букурешту могло га је свагда предохранити ако би се у Влашкој догодило ма шта, што би било противно назорима руске дипломатије. Утицај руске дипломатије на Турску достигао је у то време највишу тачку својега развијћа. Нови султан, који је наследио од свога претходника распру са Мисиром, наследио је уједно и то покровителство Русије, које се ни у једном дипломатском акту не спомињаше но опет постојаше у ствари, и које је обвезана била Порта допустити по „Ункјар-Скелешкоме" уговору. Истина друге велике државе употребљавале су сад сва напрезања, е да би поткопале утицај Русије на Порту, наваљујући заједничком снагом за ту ствар, коју је не давно пре тога изгубио лорд Понсоби; но сиријске ствари још једнако држале су Порту у зависности од Русије. Кад се енглеска и француска флота појавила у Архипелагу, онда је дошла из Одесе рускоме посланству на расположење убојна лађа, на којој је Бутењев претио одма отпловити чим би извештен био, да је дозвољено савезним флотама да прођу кроз дарданелски пролаз. Но ево где се у почетку Септембра врати у Цариград онај исти Решид-паша, под којим су се започели преговори о српскоме уставу, и који је по том отпутовао био у Енглеску. Он се сада повраћао истина у престоницу Турске царевине, али није још потпуно био убеђен о искрености и постојанству енглеских намера односно потпомагања Порте. Упознавши се с француском журналистиком, он је дознао, да је на страни мисирскога паше јавно мњење у Европи у неколико и због тога, што је на страни Порте била Русија; у Лондону им је испало за руком уверити га, да је утицај Русије на хришћане у Турској јак и да је он сведоџба о њеним освајачким намерама. Њему се већ по глави врзла мисао, да изда какав јаван акт, који би колико толико обезбрижио хришћане од насиља и одвукао им симпатије од Русије и Србије. Упознавши се са делима Србије, Решид-паша морао је увиђати, да се у њој све изменило од како је он из Цариграда отишао, и да се већ види да у њој руски утицај влада. Он није могао одма приступити решавању српскога питања: пре свега валало је утишати повремене потресе у

њој, привући на страну Турске ма коју странку српску, ступити у савез са другим суседом Србије, мање опасним него Русија, и ослањајући се на њ и на своје присталице у Србији, истиснути руски утицај са њених дела и подигнути у Београду важност, коју је турска власт изгубила помоћу Милошеве енергије и покровителства, што му је пре давала Русија, која је сада објавила себе за непријатеља староме књазу.

Рушид-паша почео је с тим, што је утврдио Михаила Обреновића за књаза Србији и послао му султански берат на то звање право у Влашку, по чиновнику својега министарства, Недим-Ефендији, коме је такође препоручено било да новога књаза прати на његовом путовању до Цариграда. О томе је јављено и у Београд. Намесници су одма у договору са Советом одредили у свиту младоме књазу: Алексу Симића и Анту Протића, који су већ наставали у Влашкој по разним порукама од правителства, осим тога, пуковника, Павла Станишића, секретара књажеве канцеларије, Алексу Јанковића, и два официра: Ђорђа Миловановића и Саву Јовановића, као ађутанте, и доктора Ђорђа Мушицкога. Но, извештујући о томе српски народ преко званичних новина, намесништво је морало такође објавити и то, да је одличја књажевскога достојанства, дарована Милошу пређашњим султаном, дозволила му порта задржати за себе; а за Михаила спремају се нови ордени. У том истом броју штампано је било известије, да је удовица Карађорђева заједно са унуком дошла у Београд; а с тим истим бројем почеле су се печатати судске пресуде над учесницима мајске буне. Свега је њих 17 било осуђено. Суд је с њима поступао овако: Најпре је састављала пресуду изванредна судска комисија, за тим је пресуда расматрана и највише измењивана у апелационом суду, и најпосле коначно је решено било код намесништва. Апелациони суд већином је увеличао каштигу, коју је ванредна комисија одредила, но намесништво ју је умањило не само испод пресуде апелационог суда, него готово и испод пресуде саме комисије. Све те осуде биле су готово извршене, а у то стигне 18. Октобра намесништву и Совету предпис од новога књаза из Букурешта, којим је он приликом ступања свога на књажевство, помиловао све, који су се налазили под апсом или полицијским надзором за политичке и друге преступе, и заповедао, да се одма ослободе и пусте својој кући, предавши заборавности њихова дела. Намесници се нису томе надали. Они су говорили, да је књаз дужан пре свега доћи у отаџбину па тек да добије право помиловања; осим тога он се није још ни заклео нити је достигао пунолетство, а таква акта изискују пунолетнога

владаоца, и намесници сматрали су помиловање књажево као акт, који је од њега изнуђен утицајем оца. Поред тога, размишљали су они и овако: По смислу одељка *а*, чл. 3. устава, књаз је могао праштати или умањавати каштигу само оним преступницима, над којима би пресуде биле њему поднешене, а међу тим Михаило је помиловао оне, над којима није ни знао резултат истраге. Стављајући под критику право новога књаза, да помилује учеснике у мајској буни, намесници нису тајали ни од кога, да се они, после таквога првог корака с његове стране, боје и даљега утицаја на њ од стране старога Милоша. Намесници имали су се за шта и бојати Милоша. (?)

Они су имали извештај из Букурешта, да је влашко правитељство, по захтевању Милошевом, задржало подпуковника Јована Ђермана, зета Јеврема Обреновића, и мајора Мишу Анастасијевића у след тужбе Милошеве, по којој је захтевао одма од првога наплату дуга по обвези, којој рок још није прошао, а од другога рачун о издатцима при куповини куће покојнога барона Мајтани у Бечу. Намесништво позивало се на хатишерифе, по којима ни један Србин не треба да буде суђен ван Србије, и на том основу протестовало код влашке владе. Алекса Симић, који је носио титулу попечитеља финанције, измолио је поводом тим аудијенцију код књаза Ђике; но овај му је оштро одговорио, да он не сматра намесништво за правителство Србије и да шта више српску агентуру трпи у Букурешту само из љубави и пријатељства према бившем књазу Милошу Обреновићу. Влашки књаз није могао опростити српским старешинама опаснога за њ примера, који су они дали румунским бојарима изгнањем својега књаза. Српско намесништво тужило се Порти на Ђику и молило Ващенка да то достави на знање руском посланику у Цариграду А. П. Бутењеву. Још се та ствар ни свршила није, а то стигне намесништву од Алексе Симића из Букурешта писмо од 18 Октобра овога садржаја: „Вечерас ми је казао један човек, који је близу књаза Милоша, да је економ, Анастас Армаш, уверно књаза Милоша, као да Срби опет желе њега за књаза, и да су с том цељи дошла три или четири човека из Србије у Видин ради виђења и договарања с књазом Милошем о томе, каким начином и кад треба да се изврши тај повратак његов у Србију. Имена тих људи он ми није умео показати, но вели, да му се чини да једнога од њих зову Марковић или на то налик, но да ти људи морају бити из гургусовачкога округа; и с тога је књаз Милош намеран ово дана кренути се у Видин под изговором да се види с Хусеин-пашом. Капетан Армаш налази се сада у Херешту, и тамо је отишао синоћ књаз Милош да се разго-

вори ш њим, а данас га очекују натраг. Ја ћу ово још данас саопштити г. Титову и молити га, да би он забранио преко влашкога књаза, књазу Милошу ићи у Видин, и надам се да ће то г. Титов учинити. А међу тим нека српско правителство предузме све мере предосторожности на случај, ако би се књаз Милош појавио у Видину, да неби из тога изашло какво зло. Тај исти човек казивао ми је, да књаз Милош тражи кога било да подплати, који би убио или г. Петронијевића или г. Вучића или г. Ст. Симића, надајући се, да ће ако једнога од њих убије, то произвести забуну и распру међу великашима, и да ће народ позвати њега да стиша ту узбуну, јербо нико други осим њега није кадар умирити народ итд. С тога нека та три лица буду на опрезу; а српско правителство пак нека захтева од Порте и Русије, да се одавде уклони књаз Милош, јербо он нигда неће овде мирно седити, но ће једнако интригирати против Србије, док је год близу ње." И доиста, видински Хусеин-паша писао је неким саветницима српским, заузимајући се код њих да се Милошу дозволи преселити се у Србију; којом приликом он је показивао на пример Карађорђевића. Но српски управници нашли су да је боље одказати гостопримство и Александру Карађорђевићу те је овај морао отићи из Србије и ако не на дуго време, него ли пустити Милоша у Србију. (⁶)

Међутим Милош спречаваше својему сину будућност не пуштајићи га од себе и не пристајући на то, да Михаило буде уведен у звање књаза. По Србији већ су се почели растурати гласи, да Милош неће никако да одпусти својега сина, да ће се морати други књаз избирати. Намесници, т. ј. Вучић и Петронијевић снажно су подупирали такве гласе и наново су почели у тајности радити у корист Карађорђевића. Они су послали у унутрашњост Србије ради обиласка свију њених округа, три своје присталице: Лазара Теодоровића, Илију Гарашанина и Максу Ранковића да растумаче народу назоре правителства и спреме га за избор Карађорђевића. Прва цељ била је јавна, и по томе комисија се називала „уставо-толкователна", а друга јој је цељ била тајна. Шаљући комисију, која је дужна била истумачити народу устав и на основу њега издане уредбе, намесници су јој дали нарочито настављење у 14 тачака. У том настављењу, као најважнијем званичном акту намесништва, каже се ово:

„1. Комисія, имаюћи при себи уставъ земальскій и по овому све остале до яко на нѣму основане и законно издане уредбе, дужна ће быти како у главно мѣсто суда и началничества окружногъ ступи, речене уредбе и уставъ земальскій обстоятелно и тако протолковати,

како ће се народъ очевидно увѣрити моћи, да е на истыма права срећа и благостояніе народа основано. Къ постиженію предизложене цѣли дужность ће быти комисіе подобателно испытати и собственымъ искуствомъ увѣрити се: а) да ли предсѣдатель и членови суда по даномъ имъ попечительствомъ правосудія наставленію, и по положеной ступленіемъ у званіе заклетви дужности врученогъ имъ званія, точно и совѣстно безъ пристрастія, мита и атара одправлая, и да ли су они изыскуемымъ способностима у толико снабдѣвени, да многоважно званіе судія по надлежности одправляти могу. Ако бы се недостатакъ какавъ у дѣловодству судейскомъ примѣтіо, да комисія проникне, да ли е причина тому невештина и немарность предсѣдателя и членова судейскій, или неспособность и небреженіе секретара и осталогъ персонала канцеларійскогъ; б) како началникъ окружный и помоћникъ му надлежеће имъ дужности извршую, да ли налоге оне, кое одъ свію попечительства, као централногъ правленія добывају, вѣрно и охотно у дѣйство приводе; да ли рѣшенія и пресуде судейске извршую; да ли надъ срескимъ началницима бдително мотре, да и ови предписанимъ дужностима своимъ удовлетварају; да ли бодро мотре, да се скитнице, лопови и пустаіе као и роптатељи противу устава и уредба гоне и хватају, а на место овы свака безопасность како на границама, тако и у внутрености обдржава; да ли у смотренію купљеня данка и налазећегъ се у готовости новца на свога окружногъ казначея пазе, да овай како злоупотребленіе съ новцима правителственымъ не чини; да ли се при разрезиваню данка правда и правица наблюдава, или се може быти пристрастіе и неправда одъ кога нибудъ употреблява, па тымъ незадовольство у народу причинява.

2. По тому ће комисія дужна быти съ найвећимъ прилѣжаніемъ извидити, како су на комъ мѣсту уставъ и издане доякошнѣ уредбе народу протолковане; па гди примѣти да старѣшине нису довольно прилѣжни были у толкованю таковы, ондѣ да ій на дужность ньіову свойски опомене и пооштри; гди пакъ примѣти, да началницы навалице нису хтели устав и уредбе народу толковати и изяснявати, ове у особитый списакъ замѣчава, и по повратку намѣстничеству заедно са мнѣніемъ своимъ, поднесе. — Гди искуси да народъ ніе хтео уредбама повиновати се, ондѣ да народъ мудрымъ увѣщаніяма къ повинованію побуди, представивши му живо предъ очи, какова полза и прибитакъ одъ добры на благотворномъ уставу основаны уредба за цѣлый народъ и отечество србско произстиче. Гдѣ найпосле види да се народу нѣке уредбе не допадају, и да онъ суди, да су исте уставу противне, као што н. пр. нѣки мисле, да е она уредба, коя забранює

друге ствари осимъ воћа и зелени у чаршіяма на парабучукъ крчмити, уставу противна, ондѣ нека се постара комисія доказати, да правителство, држаюћи се устава као светинѣ неће ни єдну уредбу противу истога издати, но да сваку уредбу саображава уставу, тако да и предречена ніє уставу противна, єръ подъ рѣчима у уставу „да є трговина слободна,“ не состои се слободна у самовольномъ продаваню свачега на штету дућанџія и меанџія, но у томе, да никому ніє забранѣно на топтанъ продавати, шта за продаю има. Овдѣ да се примѣти народу, да управо онда, не бы никаквога реда у трговини нашой было, кадъ бы свакій, и селякъ и варошанинъ, почео на парабучукъ крчмити. Свакій валя да своя права ужива, и какогодъ што не смѣду варошани у права сеоска дирати, тако не треба да врећаю селяни права варошана и трговаца.

3. Да извиди комисія како власти судейске и полицайне съ народомъ поступаю, и управляю ли народомъ онако, како што уставъ и издане досадъ уредбе предписую, или може бити слѣдуюћи прећашнѣмъ поступаня начину и самовольству, судіє сирѣчъ при изрицаню пресуда на сродство и пріятельство гледећи, а полицайне власти при истраживаню криваца, преступника и злочинаца пристрастія показуюћи, у народу незадовольство, немиръ и огорченіє причиняваю, а тымъ истымъ поводъ му даю, да на постоєће сада спасителне уредбе ропта.

4. Да о дѣловодству свакога пособъ окружногъ и срескогъ началника, а тако и суда окружногъ, примѣчанія своя съ найвећомъ точностію чини, и такова на писмено ставивши съ повраткомъ своимъ кудъ надлежало буде, поднесе, како бы се примѣчени недостатцы чрезъ надлежне власти повратити и двигнути могли.

5. При извиђанію поступака властій како судейски, тако и полицайни, валя комисія на то да мотри, како се при истоме неће уваженіє судія и други чиновника умалити, нити народу у главу улити, да онъ о судіяма и чиновницыма своима може и мнѣніє давати а камо *ли да помисли* да одъ нѣгове рѣчи и пресуде зависи судба ако ће бити и найманѣгъ чиновника.

6. Далѣ да промотри комисія и изнађе найзгоднія мѣста за построеніє касарный у онимъ варошима окружнымъ, гдѣ такови нейма и да народъ найживльимъ доказателствама на то побуди, да нужду и потребну къ грађеню касарній япію самъ одсѣче и на опредѣлено мѣсто снесе напоменувши га и увѣривши колико є гарнизоно воинство за одржаніє доброга внутренѣгъ поредка необходимо нуждно и явивши му, да се одъ нѣга само то изыскує, да япію самъ одсѣче

и снесе, а остале све трошкове на иста зданія да ће правителство само теглити. Къ овому общеполезномъ дѣлу нека комисія народъ нарочно са тымъ побудити и приволѣти постара се што су нѣка окружія къ тому већъ прекраснымъ примѣромъ предходила, и све трошкове око грађеня таковы зданія драговольно принела. Зато да бы по иста окружія неправо было, кад бы сада правителство другима све о свомъ трошку пограднло.

7. У смотренію садашнѣга станя Сербіе и правителства нашега нека извѣсти комисія народъ, да е оно добро и пожелателно, и да отечество наше све оне користи, кое му е добротворный уставъ земальскій обећао дѣйствително, и у пуной мѣри ужива. Што се пакъ княза Михаила тиче, закасненіе доласка нѣговогъ ничему се другомъ но единствено неразсмотрености и упорству бившегъ княза и отца му Милоша приписати може, и да се скоро долазку нѣговомъ по полученымъ известіяма поуздано надати можемо, почемъ е по нѣга намѣсничествомъ кн. достоинства и Совѣтомъ, попечитель финансиіе, г. Алекса Симићъ, већъ посланъ, а овы е дана и свѣтла княгиня у спроводу члена Совѣта г. Анте Протића у Влашку отишла да сына свога Михаила у отечество доведе. Међу тимъ да се народъ и о томъ увѣри да ће за цѣло ово време, докъ се блистателномъ Портомъ новый князъ не потврди, изабрано и потврђено намѣстничество княжескогъ достоинства у согласію са Совѣтомъ земльомъ и народомъ тако управляти да обще благо и срећа народня ни наиманѣ ущерба трпити неће, и да народъ и съ те стране совершенно споконянъ быти може.

8. Како годъ што е у 4 точки наведено, да комисія свакій непоредакъ и недостатакъ примѣти: исто тако дужна ће она быти свакій добаръ редъ и точность у одправляню званичны дѣла замѣтити и о таковима съ повраткомъ своіимъ надлежно извѣстіе учинити.

9. Да бы се пожелана цѣль изображенія и скопчаногъ сотымъ благостоянія народногъ совершенно постићи могла нека се нарочно постара комисія, да народъ о ползи воспитанія дѣтскогъ и нуждны къ тому школски заведенія увѣри, и могућнымъ начиномъ на то побуди, да люди свою дѣцу у школу даю, како би имъ се дѣца изобразила и на ползу свою и отечества, и како бы отечество наше скорымъ временомъ изъ ньи за све струке чинова земальски способне люде добивало а не бы непрестанно принуђено бывало са стране люде звати.

10. Приликомъ овомъ народъ свойски посовѣтовати, и у срце и душу уселити любовь ко благочестію и светой православной цркви на-

шой, и на тай конацъ увѣщавати га, да у цркву прилѣжно ходи, да обряде црковне свето храни и почитуе, да се одъ блядословны рѣчій и израженія, као годъ и одъ богомрски и скаредны псовкій уздржава и вообще да се у призренію закона христіянскогъ тако влада, како ће се достойнымъ показати праотаца своій коима е црква и благочестіе найвећа светиня была, и кои су вѣру и законъ свой и у найбурніимъ временама непоколебимо сохранити и задржати умѣли.

11. Као годъ што е ове комисіе дужность и обвезателство народъ, сходнымъ начиномъ совѣтовати, да уставъ земальскій, као найвеће сокровище и адиђаръ и све на нѣму основане одъ правителства изишавше уредбе свето храни, и обдржава: исто му тако доказати и побудити га треба, да и власти надлежне, членове судова, началнике окружне и срезске, као извршителѣ поменуты уредба почитуе, пристойно уважава и свако имъ повиновеніе указуе. Равнимъ начиномъ да и свештенымъ лицама, као душепопе чителнымъ и духовнымъ пастирыма и наставницима, тако и учительима, кои му предрагу отрасль нѣгову возпитавају и наукомъ напаявајући е къ правой срећи руководе, такође свако уваженіе и достойну почесть отдаю.

12. При толкованю устава земальскогъ нека комисія народу и то живо представи, да ће се полицайне и судейске власти суетно трудити, скитнице, невалялце, лопове и злочинце истраживати, ако народъ такове прикривао и притаивао буде; нека народ свемогућнымъ начином и на то побуди, да поменуте зликовце, као вредовне и опасне членове содружества човеческогъ самъ и сопственнымъ своимъ побуђеніемъ изъ свое средине као куколь изъ чисте пшенице истреблюе и полицайной власти вручава коя ће ій по надлежности правосудію у руке предавати.

13. Изсилаема ова комисія моћиће напоследакъ и тужбе кое имъ се предавале буду одъ народа, примати, па такове по содержанію предмѣта или къ судовима окружним ради надлежногъ съ ньима поступка упућивати, или ако су оне противъ злоупотребленія и незаконны поступака разны чиновника управлѣне, исте при повратку своме намѣсничеству на разсмотреніе поднети, кое ће подобателне употребленія мѣре съ ньима предузети.

14. Комисіе дужность бит' ће по одлазку из свакога окружія учинити намѣсничеству извѣстіе о свршеномъ у истомъ окружію дѣлу.“

Тај акт двогубо је за нас занимљив; јер у њему је изказан поглед не само наместника него уопште целе странке уставобранилаца на управу Србије, а с друге стране зна се, да је то настављење ко-

мисији прегледао и поправио руски конзул. Као што се види уставобраниоци хтели су да створе јаку управну централизацију, да заузму у чиновничке руке све послове друштвенога па и народнога живота, да буду не само извршници устава и њиме везаних закона, но и наставници и тутори своједу народу, да имају код себе све другостепене чинове и власти. Није тешко дознати, из каквих су извора истекли таки погледи на правителствене обвезаности и одношаје администрације према народу, кад се сетимо, да је прва опозиција Милошу била из реда оних људи који су дотрчали у Србију после адријанопољскога мира из српских предела Аустрије и јужне Русије после дугога пребивања у њој. С друге стране партаја уставобранилаца, која је тако приметно изменила патријархалну управу Милошеву, мислила је да ће га надвисити и тиме, што је обраћала већу пажњу на народно образовање, него стари књаз, који, будући и сам неписмен, ма да га није занемаривао, мало је успео израдити у корист његову, а о црквеном украшавању старао се више него и један од српских владалаца: толико је цркава и манастира за време његове владе било из развалина подигнуто у српској књажевини.[2])

Такође комисија није заборавила и тајну цељ. По свима варошима и селима, куда је год пролазила комисија, свуда су њезини чланови ступали у споразумевање с народом и с месним властима о томе, кога им ваља изабрати ако Милош не пусти својега сина на књажевање. Неки су том приликом отворено износили на среду питање о превази Карађорђевића над Обреновићима, не доводећи ово у свезу с овим или оним намерама Милошевим; спомињали су заслуге Карађорђеве за Србију, његову одважност и храброст, његову несрећну судбину; говорили су како је Милош карактера непостојаног, како је зинуо за новцем и како је навико да заповеда над свима другима; доказивали су, да је Михаило одвећ млад и да лако може подлећи утицају оца или мајке или кога другог између њихових привржетика; а Карађорђевић да је већ човек у зрелим годинама, притом, да је карактера одсеченога и тихог. Обилажењем књажевине од стране „уставо-толкователне“ комисије, расла је и прибирала се партаја уставобранилаца. Њезин вођ, по смелости и утицају на народ, био је Вучић, који је схваћао слободу на најпростији старински начин: „ми смо сви равни, што је кнез то је и свињар, што свињар то и чиновник,“ говораше он народу, и овај чујући тако просто тумачење слободе, долазио је усхићење код таквога пространства својих права. Вучић је говорио, да је устав дат свима, и да су сви дужни бранити га и користити се њиме. Но он је знао и то, да ће, ако га стану сви бранити, решетати

објашњавати, покушати силество тумачења устава, и баш због тога је комисија морала поучити целу Србију да једним очима на устав погледа — очима Вучића и Петронијевића. Тим чисто револуционим путем припремала се за борбу партаја, која је изагнала Милоша и очекивала долазак у Србију његова другога сина, који се, као што се види, находио под јаким утицајем својега оца.

На послетку Михаило Обреновић пошље намесницима љубазно писмо, у коме је изразио жељу да што скорије види отаџбину. Оно је баш у добри час дошло.

Приближио се 9 Новембар, имен-дан новога књаза, и намесници су га свечано одпразновали; страни конзули и виши чиновници пили су и веселили се код Јефрема Обреновића, а остали код Стојана Симића.

Кад су у званичним новинама описиване те свечаности, најпре је ту са особитим задовољством био Београд назван сталним местом „централнога правленија“. Доцније су почели намесници све чешће и чешће поговарати о томе. Но Јефрем Обреновић јавно се изразио, да је нужно централну управу повратити у Крагујевац, и говорио је, да ће Михаило изабрати ту варош за своју резиденцију. Вучић и Петронијевић и без тога имали су много узрока не поверавати се Јефрему. А у то време добије Вучић писмо без потписа, које предохрањаваше саветнике од подозриве радње Јефремовог шурака, који је био начелник шабачкога округа, и увераваше их, да и сам Јефрем има политичке сношаје с конзулима аустријским и француским. Намесници се заваде међу собом да не може горе бити, тако, да су их руски конзул и митрополит морали мирити. Такви одношаји између намесника ослабљавали су морални значај правителства; јер су намесници имали својих пријатеља у Совету, советници својих присталица, међу осталим чиновницима и у народу, и из тих свеза изроде се партаје у књажевини. Таквих партаја било је од три сорте, на име: Јефрем је радио за фамилију Обреновића, но није желио видети повратак прогнанога брата; други су напротив хтели, да доведу Милоша на место непунолетнога књаза; Вучић и Петронијевић размишљали су како ће довести на књажевско звање Александра Карађорђевића. К овим политичким узроцима раздора међу намесницима, који је налазио одзива у Совету и осталом чиновничком кругу, уплело се још и питање о одређењу плате по разним надлежателствима. Јефрем се стане љутити на своје другове што су дали повод захтеву, да се укине пензија од 10.000 талира њему и његову брату Јовану, који је био покренут на потоњој скупштини. Он није без ос-

нова приписивао тај захтев наваљивању Вучићевом. Вашченку је испало за руком убедити Вучића, да пензију треба оставити обојици Милошеве браће. „Нема ни једнога члана у Совету, кога би човек могао сматрати за непристрасног“, писао је руски конзул у Цариград.

Баш у то време, кад се у Београду све јасније и јасније опажаше положај партаја и не сузбиваше ни надање Милошево на повратак у отаџбину, ни намишљаји Вучића и Петронијевића, који се труђаху да угуше привржениве старога књаза, Михаило Обреновић крене се у Цариград у пратњи Едим-ефендије и лица, која су му од српске владе одређена у свиту. А ш њим је пошла и књагиња Љубица.

Милош пак остао је сам у средини својих слугу заједно са успоменама о изгубљеној власти, са помислом о будућности и налажаше се као у каквом болном душевном стању. Његов секретар Станковић, коме он плаћаше 50 дуката годишње, шпиунираше агентима српске владе против њега:

„Књаз Милош је сада сто пута гори него што је био пре. У Србији је имао своје друштво и многобројни народ, па му се интриге нису ни знале; но овде му оне не падају у прашину, с тога што нас је мало и ми одма дознамо ко је крив. Он интригира код газде против асталџије, код асталџије против подрумџије, код подрумџије против свију других слугу, да им неби вина давао; код секретара против мене и казначеја, а код мене против секретара. Како се ми сви у Херештаху под једним кровом налазимо, то одма чим књаз изусти реч против једнога или другога, ми већ знамо напред шта мисли, и с тога смо се договорили, да му ништа не верујемо, као човеку безкарактерном, који држећи да је још у Србији, мисли интригирати и живити политиком. Сад, нека би коме од нас и златна брда обећао, ми знамо, да он то из нужде чини. Сви смо сад уверени о његовом шеретлуку и лажима. Но при том књаз непрестано мисли да ће се вратити на пређашње своје достојнство, и ужасне мисли доводе га дотле, да жели смрти своме јединоме сину, књазу Михаилу. Питајући се надом на повратак у Србију на књажевање, он нема ни чуства, он је несрећан човек. Декембра 10. позвао ме је у трапезарију, и одкривши ми тајну, као да ће на два дана по св. Николи планути буна у Цариграду, и да су се улеми подигли против конституције отоманскога царства, рече ми: „бојим се, да ми Турци сина незакољу“; а кад сам га стао уверавати, да би у случају такве несреће, књаз Михаило нашао заштите и склоништа код руско-императорског посланика, он је скочио с места погледавши ме попреко!

Још кад се књаз Михаило спремао за пут у Цариград, књаз Милош ми је заповедио да напишем порти ноту од књаза Михаила, која би садржавала његову молбу да се измене три тачке у уставу, на име: члан, који гласи, да никаква уредба, ни порез, не могу бити приведени у дејство без предходног одобрења Совета; члан о томе, да министри будући независни од Совета, не заседавају у овоме, и да чланови Совета буду непокретни у своме званију, као и то, да им сам књаз суди а не порта; а к томе још, да порта, изискавши од српскога капућехаје све пређашње пројекте устројенја српскога књажества, расмотри их, и сачинивши нови устав у Цариграду, преда га књазу с ферманом, који би забрањивао *свакоме* мешати се у његову власт, и налагао старешинама народним да буду послушни. Ја сам сачинио ту ноту на српскоме језику, но како је он желио имати је и на француском, а време је било да полазе књаз Михаило и књагиња Љубица у Цариград, то је он и обећао исту послати првом поштом одма за њима с тим, да књаз Михаило, пошто подпише ову ноту у Цариграду, и потврди је својим печатом, тајним начином преда је порти. Књаз Михаило и књагиња Љубица, да би избегли до Рушчука препирање и свађе, пристали су на његов предлог. Ја сам имао част возити се у једним колима с књазом Михаилом, једино за то, да би му тумачио његову власт по уставу, то је била намера његовог доброжелећег оца, који наравно незна, да би с таквим оснивањима за 15 дана видио у Херштаху својега сина у онаком истом положају као што је и сам он. Користећи се поверењем књаза Михаила, ја сам му саветовао да тога писма не предаје порти, но да га спали, ако му га отац достави на францускомъ језику. То сам исто казао и књагињи Љубици, и они обоје бише тога мишљења. Пошто се вратио из Ђурђева у Херешт и по сумњао о томе, да књаз Михаило и књагиња Љубица може бити неће предати ту ноту порти, књаз Милош заповеди ми, да исту препишем од његовог сопственог имена на име Рушид-паше. Ова нота, пошто је преведена на француски језик, послана је у Цариград по попа-Мину, Бугарину, бившем сеизу а сада поверенику књаза Милоша. Ова је нота, онога истог садржаја као и прва, но опширнија. Ту сам се ја старао доказати му, да та његова нота, по околностима, у којима се он не може више мешати у српске послове, не ће бити уважена. Он ми љутито рече: „ти ћеш ми ваљда одузети право; ти напиши, а ја ћу подписати а ја и одговарати.“ Од свега је најсмешнија у тој ноти протестација, што српска влада, у пресудама над бунтовницима, у новинама напечатаним, назива га мухамеданцем клетво-преступником, издајником отачаства, разрушитељем устава, којим

је положен основ срећи и благостању народа. На један мах приђе к мени и рече ми: „мене називају бунтовником, моли Рушид-пашу у тој ноти да изради непристрасну комисију од порте и ову о мом трошку оправи у Србију да учини извиђење и праведну пресуду нада мном изрече.“ Но кад сам му приметио, да се може десити, да ће у комисију одредити бившега београдског везира Јусуф-пашу, и да се тада он не може надати добру, онда је књаз, побледивши, заповедио ми да то манем. Ако ни сте тамо у Србији још из Цариграда добили копију те ноте, додаје Станковић, то могу ја такову одавде доставити Петронијевићу, ако би он хтео непосредно. Ја бих могао и у напредак шиљати известија, која би тамо била полезна, но ја сам у неколико крив и не смем писати, тим више, што ми се тамо не верује.“

Међу тим Михаило је с мајком прошао кроз Шумлу прешав Балкан код Чола-Каваке, и стигли су 7. Новембра у Адријанопољ. На путу су свуда сретали српскога књаза турски чиновници и поздрављале депутације Хришћана. Хришћани нису ни најмање скривали радост, при угледу српскога владаоца, и својих надања на бољу будућност, јер је већ био издат ђилкански хатишериф, који је свима становницима турске царевине припознао једнака права на заштиту владину. У Адријанопољу је Михаило на свој имендан био са целом свитом својом у православној цркви на служби божјој, коју је вршио митрополит са многим свештенством; у време богомоље одпевано је многа лета књазу. После ручка књаз је морао примити толико посетилаца, да је једва у три часа могао отићи у визиту местноме паши. Сутра дан крене се у Цариград, где је и стигао 14. Новембра. Још није ни дошао до врата престонице, а то му изађу на сусрет и поздраве изаслани чиновници, са два богато оседлана коња: на једном од њих он је ушао у престолницу султанову упутив се дворцу, који је припадао српској посаобини. Коњ, на коме је јахао, остао му је после на поклон. За тим се почну обичне посете најзнатнијим чиновницима порте, посланицима, руском, аустријском и грчком, у очекивању аудијенције код султана, која је имала бити тек 11. Децембра. У двама писмима од 19. и 21. описивао је Михаило намесницима пријем, који му је учинио султан. На аудијенцији било је обичнога послуживања и обичних при турском двору обреда. После поздравља и одговора на њ, млади султан почне саветовати Михаила, како ваља управљати народом, сходно уставу и законима, и по том запита књаза колико му је година. Дознав, да је Михаилу већ 17 година, султан примети, да је књаз готово већ пунољетан и

заповеди да му придену орден нишана. За тим Абдул-Меџид захте, да му се пријаве сви чиновници књажеве свите, који су имали на себи пуну униформу и сабље. Испратив књаза, султан му пошље нове дарове: сабљу, окиђену дијамантима, два коња и на једном скупоцени такум. На неколико дана после тога буду му послати скупоцени знаци нишана на место онога ордена, који му је био приденут на аудијенцији. Пребивање Михаилово у Цариграду наравно није могло бити са онаком сјајношћу оне опште пажње, коју је Махмуд II. указивао Милошу. Његови одношаји према руском посланику били су другачи: Бутењев је Милоша морао познати, а Михаила поучити његовим будућим дужностима. Програм саветовања, која је српски књаз морао добити од рускога посланика, спремљен је овоме из Београда у депеши рускога конзула, по мишљењу кога „од првог корака књаза Михаила, по доласку у Србију, зависи много, и с тога њему треба свима мерама придобити искрено расположење људи, који састављаху привремену владу, и имађаху уплива на народ.“ А по речма српских народних новина, што се у Пешти издаваху, и књагиња Љубица, која у Цариград као да је са отвореном цељи дошла, да изради одобрење Милошу да се у Србију врати, обратила се руском начину мишљења, то јест махнула се заузимања за Милоша, а млади књаз види се да је врло привезан мајци. [9])

Међу тим у Београду непријатељство међу партајама распаљиваше се све више и више и пређаше да обори оне савете, које би Михаило у Цариграду могао добити, и да учврсти планове, које су Вучић и Петронијевић плели пред портом преко српскога агента Антића а садејством Алексе Симића. Вучић и Петронијевић стараху се, како ће њих двојица, у случају непунолетства књажева, добити звање књажевих саветника и местозаступника. Вучић се опет плашио Милошева уплива преко Љубице на младога књаза, тако, да је готов био примити мисао Петронијевића да се истерају сви Обреновићи из Србије а изабере Александер Карађорђевић. Но мисли те ни су се могле сакрити од Јефрема, и још пре повратка Михаилова у Србију, партаја Обреновића почела се бринути о томе, како ће књаз са границе ићи право у Крагујевац а не у Београд. Тиме су се они надали имати већег уплива на народ и држати у шкрипцу себичне намеснике. Ни је ни чудо, што се на концу 1839 године на ново појавило тарење међу намесницима, советницима и попечитељима. Свађа та често је била и на јавним препиркама: једни су били за пређашњи начин управе, други су уздизали благодетни устав. Но у ствари то је био само спољни изговор неслоге: главни су узроци ту били при-

ватни и лични интереси. Неки су били и тиме незадовољни, што је у београдском календару под рубриком књажевска фамилија споменут био само Михаило Обреновић. Присталице Милошеве желиле су да у календару стоји не само он но и његова браћа.

Првих дана нове године, хвала буди празницима, било је привремено примирије; но на скоро Совет добије вест, да се у Крагујевцу спрема буна. Попечитељство унутрашњих дела није знало ни шта ни о каквој завери, и шта више ни о умишљајима против устава; с тога је оно позвало у Београд крагујевачког окружног начелника. Из разговора овог открије се између осталога и то, да су становници крагујевачки спремили молбу на име књаза, коју су му хтели предати чим се он из Цариграда врати. У тој молби они су тражили, да се станиште централне управе и каса у Крагујевац преместе, јер с једне ће стране и за саму владу бити безопасније, ако се она смести не на крају него у средини земље, а с друге стране и Крагујевац је после сеобе Совета у Београд много изгубио у својим трговинским и економним интересима. Намесници су отерали окружнога начелника са његова места као човека, који незна куд, коме и како треба предавати општинске молбе. Многима је од крагујевачких становника строго припрећено; а попечитељу унутрашњих дела, Ђорђу Протићу, придат је помоћник, како би при садејству овога могао лакше дознавати о томе, шта се радило у земљи; другим речма говорећи, Вучић и Петронијевић, старајући се да ослабе власт Обреновића, и, ако је могућно, да их удаље из земље, поставили су поред Ђорђа Протића, који је био непријатељ само Милошу а не његовој породици, својега човека.

Борба странака опет се стишала за време; но не прођу ни две недеље, а у београдској војсци, која је толике услуге учинила уставобраниоцима у време мајске побуне прошле године, и коју су онако похвалили намесници у својој прокламацији, открије се страшна побуна. Сви војници, на броју њих 196, вичући: „ајдмо кући! ајдмо кући!“ оставише оружје и касарну и изађоше из Београда враћајући се у села, својим кућама. Официри нису знали, какви су узроци натерали солдате да се реше на такав поступак; но су подозревали, да је то морало бити по нечијем наговору. Одређена је била истражна комисија и некоји од старих сељака, чији су синови изненада кућама дошли, вратили су их сами натраг у Београд и предали комисији. Истрагом се дозна, да су се солдати узбунили по наговору неких важних лица, која су уверавала солдате, да ће од сада они служити советнике а не књаза. Неки узмеђу солдата показали су, да им је

тешко издржавати се са 10 пара дневно; неки су говорили, да им је постао тегобан војни апс, и да они у опште нису навикли на сурове заповести регуларне службе. На срећу солдата војно устројство тада се тек печатало и они нису доспели да положе војну заклетву; те с тога нису ни могли бити строго кажњени. На сваки начин тај изненадни догађај био је рђав знак за спокојство Србије, на утврђење кога многи су се надали с повратком кнеза у отаџбину. Од свега била је најчуднија та околност, што је међу онима, који су склонили солдате на узбуну, именован био и попечитељ внутрењих дела, Ђорђе Протић. Исто тако дознало се, премда се то није могло с поузданошћу доказати, да су Јеврем Обреновић и његова партаја радили на томе, да се поврати Милош, и договарали се о томе са конзулима западних држава. Стојећа војска, Милошем уређена, најспособнија је и била да устане у корист старога кнеза својега. Но руски конзул успокоио је Вучића и Петронијевића и њихову партају уверавањима, да се немају чега плашити докле год буду радили сходно захтевима порте и Русије. И због тога није предузимата била никаква истрага противу партаје Јевремове; јер нису хтели отворено да се заваде са стрицем новога кнеза, који је тек ступио на управу.

Михаило међу тим, пробавив у Цариграду готово цео Јануар, добије 20-га опроштајну аудијенцију код султана, којом приликом буде му дата титула Светлости, звање мушира и златан знак, окићен брилијантима, за ношење на фесу, а 29-га крене се из Цариграда носећи са собом ферман, писмо великог везира Вучићу и Петронијевићу и 31 орден нишан-ифтихара за најважније чиновнике књажевства. 17-г кнез и његова свита, праћени Недим-ефендијом, стигну у Ниш, ту походе православну цркву а у вече буду код местнога паше, а за тим крену се у Србију, и уђу у алексиначки карантин на петодневни рок. У Алексинцу кнеза су предусрели од стране правителства: советници Милета Радојковић и Милосав Здравковић Ресавац и члан апелационог суда Јован Вељковић. 2-га Марта кнез је већ био у Београду. При уласку у варош предусрела га је велика депутација, на челу које био је ужички епископ Никифор, Аврам Петронијевић и Стојан Симић. По београдским улицама стајали су са обе стране Београђани, ученици разних школа и војска. Поред цркве били су чланови народне скупштине, који су за тај дан сазвани. После кратке богомоље у саборној цркви кнезу буде поднесен хлеб и со од Стојана Симића, окруженог члановима скупштине. У самоме дворцу кнеза дочекају Вучић и советници. За сво то време звонила су звона на обема београдским црквама и пуцало се из топова не

само у вароши но и граду. Церемонијаш т. ј. редитељ ове светковине био је Цветко Рајовић, саветник. Церемонијална листа састављена је била по настави рускога конзула и он ју је поправљао. На калимегдану 5. Марта била је скупштина, пред којом је прочитан ферман и берат најпре на турском па после на српском језику. За тим је у цркви било миропомазање књаза и он је положио заклетву на устав, којом приликом митрополит је говорио слово: „Боже судъ твой цареви даждь и правду твою сыну цареву.“ Докле је год церемонија трајала, све су Срби, који већином воле свечаности, чинили готово непрестану паљбу. Пошто све церемоније бише свршене, започну поздрави: најпре је учинио поздрав Недим-ефендија, а за њим страни конзули, међу којима већ не бијаше Ходеса, који је добио премештај у Мисир, али опет за то беше нови аустријски конзул Димитрије Атанацковић. Ово дана беше свакад Београд напуњен гомилама народа, који је дошао са свију крајева Србије, а и Срба из Аустрије. По београдским улицама било је весеље и сва четири вечера била је осветљена варош. Но то је био само спољни изглед свечаности, који је сакривао истину од неискуснога ока. Свечаност је била спремљена не толико у част новоме књазу, колико ради славе успеха, којим су увенчани захтеви двојице намесника и њихових присталица. На дан скупштине било је особито сјајно осветљено здање Совета, које је прошлих дана остало неосветљено: имали су се чему и радовати сви уставобраниоци, који су заседавали у Совету и управљали целим током дела. У берату, читаноме 5. Марта, говораше се: „по случаю воспослѣдовавшег уволненія княза Милоша Обреновића, кои є назначен бьıо у пређашнѣ време од стране порте княвем Сербіє, и по случаю смрти нѣговог старієга сына Милана, наслѣдившег га по сили данног нѣговом оцу берата, и ради совршеног успокоєнія жителя сербскога княжества, принадлежећег к числу областій моє имперіє обявитель овог высочайшег знака, Михаило Обреновић, *изабран* са согласієм свію членова Совѣта и цѣлога народа србског; по чему я, из величайше моє к нѣму, Михаилу, милости, даруєм и довѣравам му княжество над Сербіом, с тым, да бы он, као што се од нѣга очекує, показуюћи у сваком случаю вѣрность, к моєму престолу, при добром управленію довѣраємым му княжеством и наблюдаваню о нѣговом спокойствію и благостоянію, испунявао у точности правила, содржаваюћа се у наставленіяма, данным у пређашнѣ време од стране высоке порте моє односително внутреннѣг у Сербій правленія... Притом вмѣнявам му у дужность доводити до свѣдѣниія порте сва нужна к донесенію обстоятелства довѣраємог

му края и свыма способима доказывати вѣрность и преданность к государственой моіой пользи.“ У ферману на име Михаила стоји: „Ты, кои си княз реченый! По отречепію твога отца, Милоша Обреновића, твой е брат Милан, бно изабран и наименован князем на нѣгово мѣсто; но одма за тым, по скончанію твога реченог брата од болести, коя га е постигла была, надлежало е образовати Совѣт, саставлѣный из извѣстнога числа лица, узеты између найзнаменитіи старѣшина народны, коя под именом каймакама (мѣсто намесника) морали су управляти дѣлима землѣ до постанка твога главным князем, сообразно моему высочайшему берату. Но како су преднаведенни были моіом высоком портом на привремено одправлянѣ дѣла каймакама (намѣстника) и како е достоинство главнога княза спріобщено теби и како си ты признани способным, у томе возрасту, отправляти лично дѣла твое дужности, тако слѣдуе, да се будуще существованіе овог Совѣта правленія, не будуће выше нуждным, моіом императорском вольом разрѣши. У повратку у средину твога княжества ты ћеш извѣстити о том свой народ. По разрѣшенію реченог Совѣта правленія, ты ћеш предузети управлянѣ и уређиванѣ дѣла, коя спадаю у твою дужность, са согласіем свію членова Совѣта земальског, и ты ћеш полагати твое стараніе и твое попеченіе на то, да мир и спокойствіе у реченом народу обдржиш........И вы, досадашньи каймаками реченни, разумѣт' ће те такође содржаніе мог высоког императорског указа; вы ћете дакле по нѣму дѣйствовати и чувати се добро од свега што бы овому противно было.“ Тај ферман био је потписан 22. Јануара. Но у писмима великога везира на Петронијевића и Вучића, која су потписана 26. Јануара и штампана у званичним новинама, одма иза берата и фермана, каже се ово: „Будући да княв Михаил долази сада у Сербію и да е признан возрастным и способным к отправляню дѣла, то само по себи слѣдуе, да пређашный Совѣт правленія, не будући више нуждним, едном султанском заповѣстію, коя е издана, уничтожава се; само е суђено за добро, да се два човека између найзнаменитий старѣшина народны постояно наоде код княза реченога ради совѣтованя с њиме о дѣлима, и као што се ми у свима отношеніяма осланямо на вашу вѣрность, и вашу мудрость, то и судили смо за добро вама: Петроніевићу и Вучићу, повѣрити ово стараніе спомоществованія ради потребному ходу дѣла, и милостива вольа султанска рѣшила е да буде тако.“ Из тога видимо, да е намесништво укинуто само зато, да се Јефрем Обреновић, истисне из реда обичних чланова Совета, да се од њега одузме утицај на послове и да се што више власти сачува Вучићу

и Петронијевићу. Тим распоредом, који је очито интригама и мољакањем израђен код великога везира, султан је противречио своjему признању Михаилова пунолетства, и члану устава, који признаје да је у кнажевини потребан сталан Совет из 17 чланова. А на што је требало и установљавати Совет кад је кнаэ дужан био саглашавати се за сва дела с Вучићем и Петронијевићем? и докле су та два главна уставобраниоца могла носити на себи своју нову титулу и с њоме везани значај? У писмима великога везира није било ни речи о томе; а у ферману на име кнаэа није се шта више ни споменуло, да су та два великаша одређена Михаилу за советнике. Људе, који су имали узрока завидити Вучићу и Петронијевићу, све то утврђивало је у тој мисли, да су они своје звање добили тамним путовима. Вође уставобранилаца сами су тиме давали против себе оружје у руке противницима. Раждутивши до крајњости Јефрема Обреновића, кога је мимоишла милост великог везира, они су умножавали број његових присталица оним члановима Совета, који су дотле равнодушно гледали на власт намесника, држећи је за привремену и која неприпада искључиво људма, противним фамилији Обреновића. Осим тога и кнаэ, прикупљајући мало по мало искуства у пословима. морао је омрзнути наметнуте му саветнике тим више што се он није њиховоме постављењу надао. На тај начин властољубље Петронијевића и Вучића на ново је раздражило борбу партаја, а то није могло обећати Србији онога спокојства, о коме је на толико места говорено у берату и ферману. [10])

И већ у онај исти дан и исти минут, кад су пред народом прочитана била та писма великог везира, јасно се исказало незадовољство против такога мешања порте у српске послове. „Нама није нужно неколико владатеља! За нас је доста један кнаэ! Владај, суди и управљај нама ти сам!“ Такви се гласи зачуше на скупштини, и млади кнаэ радосно је слушао те гласове. Они су доказивали, да Вучићевим друговима није још испало за руком да овладају народном вољом у толико, да не би могло бити противник одговора њиховој навали. Та вика наравно није ништа израдила, јербо је кнаэ изјавио, да се покорава вољи султановој. На тај поступак другче су гледали уставо браниоци: они су у тим речма чули злослутицу за себе и одважили се на посао. Вучић је већ те исте ноћи скупио код себе најватреније једномишљенике своје, како би се договорили за даљу радњу, На томе договору буде закључено то, да се захте од кнаэа да се испитају поступци свију начелништава у време његова одуства, којом приликом нарочно се нишанило на попечитељство унутрашњих дела, ко

је учествовало у побунама, у Крагујевцу и у београдској — војсци, да се књаз отворено изјасни, је ли му по вољи држати уза се советника Вучића и Петронијевића, или не; јер ако не ће они су готови оставити своја звања и т. д. У време тих саветовања Вучић је рекао, да једна од партаја мора бити жртва; није тешко ни погодити, да он није ни могао желети такве среће својој партаји, но наравно нису дремали ни противници његови. Попечитељ унутрашњих дела, Ђорђе Протић, одма после скупа у Вучићевој кући, позвао је к себи најзнатније окружне чиновнике и кметове из народа, који се тада у Београду налажаху, и приволео их да се потпишу на „прошеније, књазу да се заборави све што је било, да се узјамно опросте увреде и да се сложе и помире све партаје. То „прошеније“ буде предато књазу баш у свануће и одма из јутра буде свечано помирење међу свима властима у присуству књаза, и ту се, призове за сведоке више духовенство, сваки се заклео, да ће живити у слози и миру с другим. Књаз објави, да ће строго казнити свакога оног, ко би другога корио чиме било из прошастога живовања. Али то је било узалудно средство за одржање друштвеног спокојства и слоге међу партајама. Паша је већ доспео известити порту о неспоразумљењима, која су се изродила поводом постављења особитих советника за књаза; и велики везир пошље нов указ о њихову потврђењу на томе званију. Јасно је, да се порта решила завести у Србији систему кајмакамије, средством које би могла држати у својим рукама целу земљу и њенога књаза. Руска дипломација није ништа против тога примећавала, јер су такве жеље и најважнијих великаша српских, који су се називали уставобраниоцима, пријатељима народа, правим отачаство-љупцима.

Но било то како му драго, Михаило је започео своју управу тиме, што је захтевао, да се објави помиловање учесника мајске буне, које им је из Влашке обнародовано. То је извршено у званичним новинама под 12 Марта: „Нѣгова свѣтлост княз Михаило, писано беше у бр. 11 српских новина, вративши се из Цариграда у мило отечество свое, започео е управу с похвалним великодушіем и милости княжеске дѣлом, да е све политическе кривце, како оне, кои су због пређашньих преступленіи своій, а именно због участвованьа у бывшой мѣсеца Мая прошле године побуни, већ у апсу налазили се, тако и остале, кои су позднiе због разног противузакони покушенія судейском испыту подвргнути были, свеобщом амнистіом (опроштаем) помиловао и од сваке ій далѣ казни совршено ослободіо.“ Истина, у прокламацији, изданој од стране књаза народу, којом је извештен народ, да је он примио очинску власт, књаз се и изражавао о себи

веома скромно, говорећи: „будући тако млад, ја нисам могао ни чим обратити на се највише вниманије султана, и тим више заслужити његове милости или какву награду;“ али, као што смо видели, првих дана по доласку своме у Београд, Михаило није могао сакрити незадовољства, што су му Вучић и Петронијевић постављени за непосредне советнике и већ при првом састанку ш њима није умео угушити одвратност према тима заклетим непријатељима својега оца, кога је он искрено волео.

Нашло се много узрока за јавни раздор међу књазом и наметнутим му советницима. Заштитник је био књаз Милош, који је преко својих агената, преко писама, привcovered приврженим му чиновницима и јављања народу, приуготовљавао и ако без особитога успеха, народну побуну против Вучића и његових другова. Књагиња Љубица, вративши се из Цариграда заједно са сином, такође је ушла у сношаје с мужем, и, знајући, како ће младоме књазу тешко бити победити противнике, решила се да ради у корист Милошу. Помоћу пређашњих одношаја и пространих свеза, које је имала у Србији та одважна жена, њој је испало за руком привући на страну својега мужа не мали број чиновника, и радња привржени­ка старе владе пошла је брже. Ослањајући се на њену помоћ, Јеврем Обреновић, који је имао личне рачуне с Вучићем и Петронијевићем и знао о нерасположењу свога синовца према њима, почео је распростирати гласе међу сељацима београдског округа о томе, да наметнути советници сметају књазу својим расположењима и отежавају да се олакшају народу терети. Јеврему се придруже сви чиновници, који су недавно пре тога намесништвом били осуђени због учешћа у прошлогодишњим бунама и које је после Михаило помиловао. На велики четвртак, 20-га Априла у Јевремову конаку беше се искупило њих 21 сељак из разних села око Београда, а то су били: Новак Максимовић и Петар Милосављевић, из Кука, Јовица Радосављевић, из Лукавице, Милан Радосављевић и Марко Ђекић, из Стубице, Михаило Стошић, Ђуро Марковић, Радосав Росић и Ранко Филиповић, из Петке, Живан Јовичић, Крста Михаиловић, Живко Михаиловић, Марко Бирчевић, Петроније Смиљчић, Јеремија Смиљчић, Јован Аничић, Милован Милинковић и Јован Миловановић, из Шопића, Павле Маричић, Живко и Лазар Крсмановићи, из Врелаца. Они су изјавили Јеврему, да су сви њихови сељаци ради да се књаз Милош врати у Србију; на то им је одговорио Јеврем, да тога бити не може дотле, докле не погину неколико советника, да од њих 17 треба оставити 7 који су најоданији књазу, помоћу којих Милош се може вратити у отаџбину. Том приликом он им је говорио,

да би се могао порез смањити на три талира од којих један нека иде султану, један књазу а један на војску, а куд иду сада и она два требало би да се разбере. Напослетку Јефрем им рекао: „чим спазиш зеца, одма држ за пушку!“ дајући тиме знак, да је зец био близу. Сељаци се врате својим кућама, убеђени, да младоме књазу није лако од советника. Они су стали то разглашавати народу, и сељани оближњих села почну се сабирати у велике скупове. Први скуп је био у Кукама, и ту буде сачињено писмо на Јефрема, у коме се исказивало народно незадовољство против советника. То писмо донели су у Београд Благоје Михаиловић из Кука, Петар Аничић, из Јунковаца, и Јован Михаиловић, из Даросаве. Јефрем, прочитав писмо, рекне им: „радите што сте почели, желим вам успех.“ Други скуп је био у Медошевцима, одакле буде тако исто писмо послано по Степану Николићу, и ово прочитав Јефрем је рекао „не прекидајте тај посао!“ Трећи скуп је био у Шопићу и писмо његово донео је у Београд Тома Миливојевић. Народ већ није ни чекао даљих извештаја од Јефрема, него је у повећим четама долазио у Београд. Близу Сремчице чете сретну Тому Миливојевића, са којим је било већ неколико устаника. И с једне и друге стране започну се распитивања, и они што иђаху из Београда, на питање оних других: можемо ли ићи тамо? одговоре: „Господар Јефрем шаље вам поздрав и саветује да се ради сложно; што сте започели, то ће бити.“ На скоро из свију округа почну стизати попечитељима внутрених дела и правде извештаји од окружних начелника, да се народ свуда подиже и скупља за полазак Београду. 17 Априла први је глас стигао из Смедерева. Тамо су се о васкрсу пријавили у окружни суд до 12 кметова и изјавили у име свију становника тог округа жељу и молбу да би књаз походио смедеревски округ и показао се народу. У том истом смислу даду писмено прошеније у суд. Председник суда позове окружнога начелника и ш њим заједно прими прошеније од кметова јер су их кметови уверавали, да они извршују само народну вољу. Међу тим и од становника смедеревских даде таку исту молбу окружноме начелнику Алекса Кујунџић, но начелник дозна, да варошани нису имали учешћа у састављању те молбе. С тога смедеревске власти посумњају, да не буду и сеоски кметови предали „прошеније“ сами од своје воље. Осим тога у Смедереву није имало никаквих извештаја од среских начелника, ни о каквој народној жељи, ни о томе, да се народ ма где у округу састајао на скуп и овластио кметове на то „прошеније“. Но кад се окружни начелник, Стеван Петровић, почео договарати са председником окружнога суда Петром Вуличевићем

шта да раде, овај одговори: „причекај десет дана, па ћеш онда истребити све јуде;“ а тога истог дана у вече Вуличевић је говорио смедеревском трговцу Ђорђу Рашићу: „почекај, Ђоко, само до Тројичинадне, па ћеш видети много промена.“ По тим миговима окружно начелништво закључи, да долазак кметова у суд није био без сплетака председника суда О свему томе јављено буде у Београд.

Још о првом извештају о народном покрету, на име 19 Априла, Вучић и Петронијевић дали су молбу рускоме конзулу, у којој су наводили, како је Михаило одма по доласку своме из Цариграда, изразио незадовољство, што су они одређени за советнике, и како су се они, не желећи му бити на досади, одрекли своје дужности, но по том, по савету рускога ђенералног конзула, београдскога паше и султанског комисара, положили заклетву на савесно вршење својих дужности, сагласно писму великога везира. „Сходно тој заклетви, говораху они даље, у течају готово два месеца испуњавали смо ми возложене на нас обвезаности с највећом совестљивошћу и справедљивошћу, чувајући се од свега највише, да не би, у време наших совјешчанија с њим, подали му и најмањега знака, којим би могли нарушити његову вољу и шта више преко наших обвезаности набљудавали смо ћутање склањајући се шта више и у оним случајима, где смо имали пуно право примјечанија чинити на његове неупутне поступке, као на примјер: на отмјени пријем оних зликоваца, који су прошле године ишли против царске воље и на јавну пагубу нашега отечества, а после осуђени били на заточеније, но добили од њега амнистију, од којих кад су неки дошли њему, он их је посадио уза се за софру, частио их, а друге примио у службу у своме конаку; на то, што нас је у присуствију његовом мати, његова називали „вунцутима“ а он се само сладко смешио ит.п. Све би ми то трпили и у напред и управљали би с њиме дотле, докле би били кадри трудити се на његову сопствену и отечества ползу. Но како смо сада добили истинита извјестија, да су против нас пуштене страшне сплетке и у народу, а имено у смедеревском окружју чрез предсједатеља тамошњега суда, Петра Вуличевића, мужа књажеске тетке, а у срезу колубарском београдскога окружја чрез кметове, дошавше к њему на велики четвртак, и не желећи, да се из таквих дјела роде каква сљедствија на штету и пагубу нашега отечества, имамо чест изјавити вашему високородију, да ми од данас престајемо одправљати наше дужности, о чему смо јавили већ и самоме књазу и овдашњему паши. Молимо вас доставите ово до свједјенија височајшега двора, покровитељствујущега Србији, заштити и покровитељству кога ми себе

вручавамо, с присовокупленијем покорњејше прозбе наше да би он за дуговремено служеније наше побринуо се о нашој будущој судби." Овакла иста објашњења дата су била паши и самоме књазу. Но званичне новине, које су изашле другога дана по оставци Вучићевој и Петронијевићевој, ћутале су о томе. Тек у следећем броју буде јављено, да се, по одсуству попечитеља иностраних дела, Аврама Петронијевића, предаје његова дужност директору књажеве канцеларије, Пауну Јанковићу, и већ у следећем после тога броју од 4 Маја, печатано је било, да је Петронијевић сам својевољно одрекао се својих дужности, и да се на његово место поставља Ђорђе Протић, а Паун Јанковић остаје опет на своме пређашњем месту.

Београдски паша и руски конзул, кад се известе о томе догађају од Вучића и Петронијевића, потраже од књаза, да народни покрет буде пресечен у самоме почетку. Но новоме књазу, допало се расположење народа, које су у његову корист појављује. Оне, који су дошли из колубарскога среза, примио је топло књаз у Топчидеру. Њих је било до 3.000. Књаз добивши у то време руски орден Анне првога степена, примио их је 25 Априла заједно с књагињом Љубицом и Јефремом Обреновићем. Сви, који су дошли исказиваху своје незадовољство што су Вучић и Петронијевић тако подигнути. Књаз је успокојавао узрујани народ и враћао га кућама. Неки су искали писмена уверења за случај, ако би их когод хтео кривити безаконим поступцима; неки пошавши хитно у Београд, нису имали кад понети ништа уза се за јело, и књагиња Љубица раздала им је јело за путне торбе. Срећа првих противника власти Вучићеве и Петронијевићеве одрешила је руке осталим приврженицима Обреновића. Настао је ред и уставобраниоцима да потраже склоништа од разјарене гомиле народа. У осам округа осети се народни покрет. Попечитељство унутрашњих дела и правде разашиљала су расписе по свима окрузима о умирењу народа. Но у селима смедеревскога округа народ објави те расписе за ништаве, јербо на њима није било књажевога потписа. Окружни руднички суд морао је затворити своју канцеларију, а чланови његови тражили спасења у бегању; но народ је похватао неке од њих и ставио их под стражу. У Брусници је предводио устанике среза црногорског умешани у прошлогодишњу побуну Танацко Михаиловић. Неки између чиновника почну грдити народ, но одма народ их зато истуче. По народу се разносила вика, да је Вучић раздао многе дукате књажевим слугама, привољевајући их да отрују Михаила; други су опет говорили, да се књаз налази у тешкој невољи међу советницима, и за то да га треба превести из Београда

у Крагујевац, а све советске наредбе прегледати и прерадити; трећи су неодступно захтевали, да се врате натраг сви прошлогодишњи порези, но су се задржали на томе, што су све касе у округу запечатили и поставили на њих стражу. „Страшно је било гледати писао је један од чиновника рудничког округа попечитељу правде, Тенки Стефановићу, како се узрујао овде народ, и како је нападао на суд и чиновнике." Коловође његове били су: мајор Радоје Бањичанин, учесник у прошлогодишњој буни, и Марко Добросављевић из Трепче. У чачанскоме округу подигнуо је народ срески начелник, Ботуровић, који је пред сабраном гомилом прочитао писмо Јована Обреновића, којим је овај извештавао, да их очекују или у Крагујевцу или у Београду. Бивши ађутанат Јована Обреновића, Марко Поповић, заповедио је да се окују сви чиновници у Чачку, а неке је изводио на пијацу и батинао. У Шапцу се прво побунили грађани и опколили судско здање стражом, не пуштајући никуда његове чланове. Један између грађана, Панта Ковић, трипута је сазивао скупштину пред здањем полиције, претећи онима који уза њ неби пристали да ће их истући и повезати. Помоћу једнога од полиц. чиновника, Ковић је у три маха скупљао грађане; ту буде одлучено да се састави писмена жалба против судија. Кад су скупљени почели потписивати жалбу, и потписаних било мало, Ковић отрчи председнику општинскога суда Панти Илијћу, и замоли га да сазове људе. Овај одговори да може сазивати само чланове општине и да је за то нужно одобрење окружнога начелника. Отишав к овоме Илијћ је казао, да Ковић сазива скуп, да ли је то познато начелству. Окружни начелник примети: па нека сазива, ако хоће, за што да не сазива? На тај начин жалба добије сијасет потписа и буде оправљена преко три депутата књазу. Неколико кметова у Мачви, који су већ били у Топчидеру, скупили су из околних села повећу скупштину и питали, држили се народ књаза или не? Том приликом говорили су о опроштају пореза за три године. У срезу посаво-тамнавском местни начелник сабрао је таку исту скупштину и говорио те исте речи. Свуда, где год се народ узбуњивао, није било лако чиновницима а по кашто и свештенству. Ко би се усудио осуђивати узбуну, или се у њу немешати, био је псован, бијен и апшен. Влада их није ни заштићавала, а одма затим и у Београду народ је стао нападати на уставобраниоце. Већина од њих побегла је у град под скут паши. У броју удаљених од послова био је и митрополит, Петар Јовановић, који је морао у време једнога састанка књаза с народом у Топчидеру, прислушкивати раздраженост побуњене гомиле, а потом бие

оптужен због утаје 260 дуката, које му је дао на оставу неки од солдата, учествоваших у прошлогодишњим бунама, у време кад их је поучавао. Чачанскога владику, Нићифора, држао је узбуњен народ 17 дана под стражом; игуман манастира Манасије, Исаије Стојшић, био је бијен по том свезан и одведен у Крагујевац. Сава, прота из Моравацa, спасао се бегством преко Шапца у Београд, поп Илија, из села Зеока, морао је такође сакрити се у Београд. У подринскоме округу стављени су били под стражу сви чланови окружнога суда. Петронијевић и Вучић, Стојан Симић, попечитељ правосудија Тенка Стефановић, до 10 чланова Совета и апелационог суда, до 40 чланова из девет окружних надлежателства, 5 војних чиновника, међу којима је био и пуковник, Илија Гарашанин, директор нормалних школа, Симо Милутиновић, сакрили су се у турски град. Места растурених чланова правителства, која су створена новим уставом с новим положајем ствари, нису била попуњена. Они, који су у служби остајали, или нису смели да раде против устанка, или су били на његовој страни. Сваки дан су долазиле гомиле народа у Топчидер разбирајући о књазу, и Михаило је морао сваки пут да излази пред народ и разговара се с њим, да му благодари и ублажава га, молећи да се кућама разиђе. Но другога дана већ су се појављивале нове гомиле и настављавала се нова објашњавања. Народ је захтевао да се збаце советници и да се књаз премести у Крагујевац. Неки су отворено желели да се поврати Милош у Србију, ишли су к њему у Влашку, и враћајући се отуда са поздрављем народу, писали су прошенија о повратку старог књаза, па скупљајући на њих потписе без икакве препреке од стране власти, предавали су та прошенија Михаилу. Чиновници, које је због тога карао руски конзул и који су на својим местима остали, извињавали су се нешто тиме, што није пристојно одбијати од књаза народ, који му је дошао са знацима поверења а нешто по томе. што немају довољно силе за то.

Целим покретом управљали су најприснији привржeници старе владе. Они су говорили, да је с падом Милоша који никад није допуштао да се Турци мешају у унутрашње распре Србије, погинула и њена политичка независност; да су Вучић Петронијевић и сва партаја уставобраниоца, израдили да се уведе у отаџбину читава система чиновништва из користољубивих рачуна и разделили највећи број звања својим сродницима пријатељима и познаницима: они су оним путем интрига дошли до звања књажевих саветника они нису дали на последњој скупштини потребнога рачуна о својој управи и расходима народне благајнице за време својега на-

месништва; да осим 50.000 дуката, датих у зајам Стојану Симићу, намесништво издало је Вучићу 10.000 дуката на поправку његова конака и покућанства, с тим да од ове суме задржи себи за награду што је протерао Милоша, 1000 дуката а остало да врати после дужега времена; да је Петронијевић определио себи знатну пензију на цео живот, а тако исто побринуо се и о другим чиновницима из своје партаје: да је уопште из народне касе, у којој при одласку Милошевом рачунало се до 13,000,000 гроша, потрошено било до 8,000,000 између којих је највећи део отишао на установљавање непотребних судских места и на подмићивање турских чиновника у време бављења Михаилова у Цариграду. Не треба се ни чудити, што су гомиле уставших становника нападале особито на оне чиновнике, који су постављени били пошто је уведен устав. У народном покрету учествовали су и солдати; одељење београдскога гарнизона ушло је у књажев дворац с виком: „Ми нећемо 17 господара! Коме ми служимо? Ми се непокоравамо новоме правителству. Ко их је поставио? Они су сами себе поставили". Но књаз је изашао пред солдате и заповедио им да иду назад у касарну. Депутације из народа, које долажаху књазу, такође су изјављивале захтевање, да саветници и чиновници, који су противни староме правителству, даду оставке. Ови су предали молбе за разрешење но у молбама су изражавали и протесте. Устаничке гомиле сматрале су да оне раде на основу правице и закона, а противеће се чиновнике оглашавале су за бунтовнике против књаза. Но кад су се у Београду појавиле многобројне гомиле, страни конзули, не верујући им, дизали су заставе на својим становима. Око књаза било је само неколико служитеља, који су се пре налазили код Милоша и искрено били одани Обреновићима. Београдски паша раздао је барут и олово Турцима, како би ови заједно са становницима Београда, који су се старали о чувању мира, бранили варош ако би устаници хтели напасти на њ. Но народ је сам захтевао да се код благајнице постави јака стража, и да се она за тим пренесе у Крагујевац под закриљем војске. Паша и руски конзул предупређавали су крајности, до које су могли доћи устаници. Они су се свим могућим начинима старали прекинути сношаје Милошеве са Србијом: кад је 11 Маја дошао у Београд поверениκ књаза Милоша, бојер Флореско, паша и руски конзул нису га пустили до Михаила него су га спровели натраг. У течају једне недеље дана паша и конзул оправили су пет скоротеча (курира) с депешама у Цариград. ([11]).

Најпосле књаз се пресели у Крагујевац. По свима селима поред пута предусретао га је народ с најживљим изјавама народне радости.

Једно путовање његово већ је потпуно утврђивало успех устанка; но и остали окрузи очекивали су, е да ли ће их млади књаз посетити. Већ нико и не помишљаше, да ће чиновници и попечитељи, који су службу оставили и у град се сакрили, моћи повратити се на своја места, јер им није могућно било не само из Београда, но ни из саме тврдиње изаћи. Већ су се разносили гласи, да ће они, који су у град ушли, морати се преселити ко у Русију, ко у Аустрију. Стојан Симић извадио је пасош и прешао у Земун, одкуда је отпутовао у Влашку, где су му били спахилуци. Противници његови подругљиво говорили су, да Симић може сада оплакивати своје пређашње погрешке заједно са старим књазем. Руски генерални конзул упути се се одма за Михаилом у Крагујевац, да би настојавао, да се тачно сачува устав, и противио се повратку Милоша, кога је народ хтео да постави за непосреднога саветника младоме књазу. Јован Обреновић поврати се у Чачак, где је око 25 година управљао, где су га са усkликом предусрели местни становници. Јефрем Обреновић, не гледајући на то, што је око 10 година проживео у Београду, такође отиде у Крагујевац, где се у сретање књазу искупило до 10.000 људи. Милета Радојковић, који никада није био противник Обреновићима, него је само 1835 од Милоша неколико попуштања желео, ставио се сад на врху совета и приморавао његове чланове да се преселе у Крагујевац; но Тенка Стефановић, Лазар Теодоровић и и Матије Ненадовић изјаве на писмено, да ови не могу тамо ићи; начелник одељења промишљености при попечитељству финанције, Јован Гавриловић, да оставку и буде му уважена под условом да може доцније опет у службу ступити, те тако остане у Београду. Књагиња Љубица, која очекиваше вести од Милоша, такође буде позвана у Крагујевац под изговором, да јој је син болестан. Одма за тим превезене буду из Београда и све архиве. Тим брзим успехом увенча се народни покрет, кога је покренуо Јефрем Обреновић, но са помоћу књагиње Љубице. Но ова буна узела је веће размере, него што су они мислили. Јефрем и Протић нису ни помишљали о повратку Милоша; а међу тим народ у Крагујевцу стекавши се тражио је одсудно, да се Милош позове у отаџбину и да се виновници његова изгонства даду под суд. Шта више и сам Протић био је у теснацу од народа: неки у присуству књаза повичу, да је његово место у сред бунтовника, с којима је он интригирао против Милоша. Но сви су се радовали, што је у след сеобе правителства у Крагујевац, морао ослабити утицај порте на унутрашње послове Србије. У илирским новинама, што се у Загребу издаваху, стајало је отворено, да

се Јефрем преварио у своме надању на свагдашње удаљење Милоша из Србије, и да је Михаило, васпитан у очевој школи, врло одан Милошу и у свему слуша своју мајку.

На последку изда кнез 15. Маја прокламацију, у којој говораше: „Будући су људи, долазивши ми гомилама из свію готово округа кое у Топчидер кое овамо у Крагуевац, явно говорили ми, да се они сумняю, да налози, изилазећи од попечительства и нима подчинѣны властій, произтичу од мое волѣ и по моіой заповѣсти, потому што на истим налозима не виде ни подписа ни печата мога, као што самь се и сам удостовѣрити могао о той сумньи ньиной одтуда, што самь дознао, да су нѣки и повиновеніе предпоставлѣным им властима совршене одказали: то самь за добро призна прокламаціом овом извѣстити и извѣщавам сав народ, да сви налози и све заповѣсти, кое му се посредством попечительства и овыма подчинѣнны властій издаю, есу мои собственни налози и мое собственне заповѣсти, и да по тому како ове тако и ньи, попечительства и подчинѣна му началничества, као власти предпоставлѣнне му многи има слушати у напредак и повиновати им се без свакога противословія и затезаня, знаюћи то, да, ако слуша ньи и повинуе им се, слуша мене и повинуе ми се, ако се противи ньима и не повинуе им се, да се мени противи и мени се не повинуе, а да за ту противност и неповиновеніе свое мора доћи под суд и подвргнути се заслушеной казни свакій преступник ове као и сваке друге на уставу земальском основане мое волѣ.“ После тога обнародована су била постављења нових окружних начелника и попечитеља: управа над правдом и просветом поверена је била Голубу Петровићу, над унутрашњим делима и финанцијом Цветку Рајовићу. А почем се централна државна управа преселила у Крагујевац, то су међу Београдом и унутрашњим округима Србије установљени били поштански саобраћаји по два пута на недељу. На измаку месеца Маја и у почетку Јуна следовало је мноштво постављења и промена у личном саставу окружних и среских управа. Попечитељство правде и просвете буде 14. Јуна предато Стефану Радичевићу, а на место двојице умрлих советника, Мајсторовића и Парезана, буду 20. и. м. постављени: директор књажеве канцеларије, Паун Јанковић, и главни секретар Совета, Стефан Марковић.[12]

Међу тим и градски бегунци нису дремали. Паша и руски конзул, који су о свему писали у Цариград, непрестано су добијали од њих потанке извештаје о току народнога покрета. Советници, који су у град отишли имали су не само у Београду но и унутрашњости земље своје сроднике и пријатеље. Преко ових они су добијали тачне

извештаје о народном покрету и поступцима власти, које су их заменилe. Вест о томе, да се градски бегунци договарају са својим присталицама, на ново је раздражила народ, и попечитељ унутрашњих дела, Цветко Рајовић, издао је објаву становницима београдским, у којој је објашњавао, да народ од онда, „од како је дочуо, да су Вучић и Петронијевић, оцепивши се са свим од књаза, опет почели ступати у преговоре и у сношаје с људма, који им долазе у тврдињу, на ново се раздражио и показује незадовољство; па да не би тако огорчење и неспокојство народа достигло до највишег степена, књаз је се нашао принуђеним препоручити попечитељству унутрашњих дела, да предузме најстрожије мере како би се једном за свагда прекратио састанак Петронијеаићу и Вучићу са житељима ове вароши и долазећима из унутрашњости Сцбије; објављујући ово попечитељство унутрашњих дела додаје, да ће сваки нарушитељ књажеске воље у овоме случају бити примјерно казњен.“ А сам књаз издао је 7. Јуна нову прокламацију народу, у којој га је позивао да се поврати у поредак и покорност властима, и заповедао да „сваки, ко би подстрекавао народ на дјела противна ма каким било законим правилама; ко би скупљао народ под којим било изговором; ко би одвраћао народ да се противи купљењу данка, мора бити одма ухваћен и предан надлежном суду, који ће га осудити и казнити по постојећим законима.“ Но ма како да су се старале власти умиривати народ и пазити на сношаје књажевих противника са градом, оне опет нису могле ни прекинути савршено народни покрет, ни одузети могућност градским бегунцима да не добијају извештаје из Београда, Крагујевца и других вароша. У Вучића, Петронијевића и њихове дружине, било је свагда поузданих средстава за добијање нужних за њих вести. Аустријска варошица Земун, што лежи на другој обали Савској на спрам Београда, била је вавек место, где се стицаху вести из југо-словенских предела Аустрије, из турских области, из саме старе Србије и најзад из Влашке. Београдски паша, страни конзули, српско правителство, разна његова надлежателства, све то имало је вазда својих шпијуна у тој вароши, и ретко је када прошло који дан а да два-три агента из Београда и тврдиње не пошуњарају се по Земуну и не донесу отуда својим начелницима тазе новости. Исто тако и аустријске пограничне власти држали су своје шпијуне у Београду и турској тврдињи, а према томе, како су се с киме боље дружили, с Турцима или Србима, онима су и саопштавали дознавања о пословима и намерама њихових комшија. При таквим узајамним одношајима трију пограничних правителства, тешко је било скривати једноме

од другога своје тајне. Тако је било и у тај пар. Све, што је дознао турски паша, то је бивало тога истог дана познато и његовим гостима, бившим советницима српскога кнеза, и њиховим пријатељима, који су у Београду остали.

Ево једна између осталих вести. које су добављане на тај начин, коју је ушпијунио 3 Јуна рускоме конзулу један између завађених с кнезом советника, Тенка Стефановић: „У сљедству важнога јавленија од непознатога нам пријатеља, који је из љубави к отечеству нешто одкрио и обећао одкрити о томе, шта Енглеска мисли и ради односително Србије и кнеза Милоша, ја сам наместно тако, да је тај пријатељ био код мене кришом ове ноћи, и ја, после тврдога обећања да га нећу издати, добијем од њега сљедујуће усмено саобшченије: 1.) он је син покојнога Димитрија Врацалије, из Бугарске из варошо Враце; његова су оца убили Турци за то, што је покушавао подићи Бугарску против Турака и збацити окове тиријанства, у којима пишти Бугарска; 2.) по смрти реченог Димитрија, његов син, именом Александер, размишљајући о својој безбедности, пребегао је у Србију, одатле се већ није ни враћао у отечество, Кад је Хоџес дошао у Србију и почео по своме обичају потраживати привржените, да би тим лакше привео у дјело своје планове, нашао је он и поменутога Александра Димитријевића Врацалију, и ступивши с њиме у познанство, привуко га је на своју страну; примјетивши у њему дар проницателности и видећи, да га с ползом може употребљавати у својим пословима, Хоџес га је уверио, да од њега зависи сва његова срећа, ако се он одважи на предузеће, које му буде предложио Хоџес. На обећавања и уверавања Врацалијина, да ће он следовати његовим совјетима и свему, што може служити за увеличање његове среће, Хоџес му је поверио план Енглеске, која жели и стара се подкопати уплив Русије на европску турску, чега ради да је и предузео мјере у Србији, Босни Херцеговини и Црној-Гори, но он нема верног човека за сношеније са Бугарском, који би тамо радио по његовом плану; а тај план састајао се у том: најпре кришом устројити нужне војене спреме, а по свршетку тога, он ће дати знак, када све именоване провинције морају устати против Турака, при чему га је уверавао, да су се они договорили с кнезом Милошем о томе, да он први започне ту војну, и када се започне онда ће Енглеста помагати томе устанку ма је шта стало, јербо је она намерна дати свакој провинцији особита независна права да и постати заштитницом тих провинција. Објавивши све то, Хоџес је додао, да је нужно њега Александра Врацалију, послати о трошку Енглеске у Лондон, где ј

му дати пространија писмена и устмена наставленија а тако и новце за ту цјел, одкуда ће се он тек вратити у Србију; а Хоцес ће га оправити у удобно време у Бугарску. Саслушавши такве речи и то предложеније од Хоцеса, Александер после дводневнога размишленија одговорио му је, да он није у стању узети на се то велико дело; 1) с тога, што је он син подозрителнога у очима Турака оца, и лако може животом платити за прелазак у Бугарску, а то с тога, што редко ко може испунити такав план у Бугарској, јербо су Бугари уопште људи прости, и што тек онај може навући их на устанак, ко је везан с њима једном вјером и једним језиком. Хоцес је са свију страна окретао, е да би га спремио да проба у Бугарској и учинио покушај, но, видећи његову нерешителност у томе, одступио је од својих намера касателно Бугарске, но опет га је задржао код себе као човека, коме се поверити може. Тај Александер казивао ми је: ја сам свагда одобравао речи Хоцесове ма шта он говорио о политики, и свагда сам изражавао своју благодарност Енглескоме двору, који се стара о ослобођењу хришћана од турскога ига; па с тога и Хоцес није сакривао од мене ништа, што се тицало означених провинција. Ја сам добро знао његове свезе с књазом Милошем, како се он старао одвратити Србију од Русије; знао сам такође, да је он совјетовао књаза Милоша да подплати Вучића, Аврама и Тенку, да би они пристали на његову страну; знао сам, да се књаз Милош жалио на њих и више пута говорио Хоцесу, да је нужно лишити живота до 12 људи и тек тада он може привести свој план у дјело; знао сам, да је Хоцес совјетовао књаза да се не дотакне живота ни једнога од чиновника; знао сам, да су после објавленија устава Хоцес и Милош страшно негодовали и почели потраживати нове планове како би уништили ѹстав, а план њихов са стајао се у томе, да књаз Милош пребегне у Аустрију, а народ, раздражен тиме, да га почне тражити на траг, и да за то окриви совјет и т д све сам ја то саопштио Вучићу преко других, а о бегству у Аустрију јавио сам на три дана раније, известивши, с каквом је намером књаз Милош последњи пут ишао из Крагујевца у Београд, и каквим су начином надали се због тога произвести метеж но, по несрећи, мало су веровали мојим речма јербо је г. Вучић мене сматрао за енглеског шпиона. Ја сам после доставио, да књаз Милош спрема у Букурешту с енглеским конзулатом нову смутњу у Србији, која се састајала у томе, да се, кад књаз Михаил присџе у Србију, учини узбуна и устав поквари и о томе ја сам доставио г. Вучићу пре доласка књаза Михаила. Ја сам знао, да то узбуњивање није задовољило Енглеску, и да ће после једнога или два месеца

произићи друга јача и боље устројена буна, о чему ми је говорио енглески човек, Шулбер, живећи у Земуну, што сам ја опет доставио Вучићу, после десет дана по доласку књаза Михаила, додајући, да Енглеска ради свима средствима да поврати књаза Милоша у Србију и заједно с њим испуни свој план. Ја сам доставио, да је Енглеска прошле године, по одласку Милошевом одавде, сачињавала план, како би га протурила у Босну и тамо учинила узбуну, но одма променила план и место Босне решила се пустити га у Бугарску, но не имајући у Србији верпога човека, који би такође и Србе побунио, одложила је то намјереније и решила, да се књаз Милош мора вратити у Србију. А сада могу казати, по уверењу Шулбера, да ће из Лондона бити послан у Букурешт енглескоме конзулату непремјено 28. Јунија нови план, који ће у себи садржавати упуство, којим начином књаз Милош може упасти у Србију јавно или тајно, и дићи устанак против Турске, и тај ће план донети Раинт. И то кажем и уверавам, да је енглески курир, који је пре тога на месец дана отишао из Земуна у Цариград, понео са собом Милошева писма, у којима се говорило о устанку, но да би избегао подозреније, није их дао овде, него је предао у Јагодини Ристу брату енглескога поштоноше, који их је однео у Београд и предао у руке Књазу Михаилу. Кажем и то по уверењу Шулбера, да у Енглеској политики односно Србије участвују и Француска јавно и Метерник тајно, старајући се уништити устав и руски уплив на Србе. По уверењу Шулбера мора кроз десет дана из Крагујевца у Београд доћи г. Јефрем и с њим ће Француски конзул водити преговоре о испуненију енглескога плана. Уверавам вас, да је на шест дана пред овим дошло преко Шулбера из Француске писмо овдашњему француском конзулу с таквим налогом, да он колико год може подржава и подстрекава бунтовну партију, и да ће му скорим временом бити послана пространија наставленија. Кунем вам се љубавију према Србији и моме отечеству Бугарској, којима једина помоћ и спасење може од Русије доћи, а не од лажљиве Енглеске, да вам могу предати сва акта о томе, што се до сад радило са стране Енглеске и што она намерава радити; но само молим да ми се обећа, да нећу бити издан, и да ми се да повећа сума новаца на расположење. Тада ћу ја одма прећи у Земун и отићи Шулберу, који свакога дана шиље по мене, да му дођем и останем код њега; а ако буде нужно могу сићи и у Букурешт нарочито ради поменутих дјела. Ја имам велико повјерење код Шулбера, јербо му је Хоџес при одласку преставио мене као верног човека. — То је изјава, господине мој, означенога пријатеља, који

ми се исказао, с молбом, да о томе нико више незна окром Вучића, Аврама и мене, што сам му ја и обећао. Ја сам га умолио да још данас или у јутру пређе у Земун и састане се са Шулбером, и ако га овај понуди да ступи код њега у службу, он да му обећа то испунити кроз неколико дана, а међу тим нека га упита, шта мисли он о садашњој буни у Србији и о књазу Милошу, и ако што дозна да дође да ми то каже у 1 сахат ноћи. Извините ме, што немам времена да препишем на чисто ово доставленије, јербо дању непрестано ми долазе свакојаки људи и ја сумњам, да при садашњим околностима не би ко смотрио, шта ја радим, а ово сам све ја ноћу писао.“ Прошло је неколико дана и Александер Димитријевић Врацалија, извршив молбу Тенке Стефановића т. ј. видивши се са Шулбером, доставио му је ово: „Шулбер ми је казао ово: 1) није право да књаз Милош стоји у Букурешту под јаком стражом и то не може бити докле његово изгнаније из Србије не буде решено судским путем; у Лондону пак саставља се план, којим ће се начином предати протест од стране књаза Милоша у она места, где треба; 2) одређени у Србију турски комисар мора само саслушати, шта народ одбацује а шта хоће, и ово последње Турска мора признати; ако би се Русија и хтела мешати у внутрене распре Србије, опет она не може ту ништа урадити, јербо би тиме навукла на се непријатности великих држава и сада се већ воде преговори о томе, да руски конзули не заседавају више у совету и не мешају се у земаљска установленија као што то ради сада налазећи се у Србији руски конзул; 3) казао ми је, да код књаза Милоша нема сад ни једнога чесног човека, коме би се могло поверити какво особито дјело, код њега је само пијани Јован, који ништа незна, и две луде слуге; једнога је имао, Михаила Ђермана, но и с њим се пре 10 или 14 дана завадио. Ја сам му, вели Шулбер, писао, да се помири са Ђерманом, с тога ћу му наћи и послати човека, који ће међу нама бити посредник, и за то ја ти велим, Александре, последњи пут, ако хоћеш да будеш срећан, дајем ти пет дана рока, да се са свим преселиш у Земун, одакле, ако буде нужно, послаћу те књазу Милошу; ти ћеш бити код њега као какав слуга или казначеј, а о сношенијама, које ми будемо међу собом имали, ја ћу теби казати кад будеш положио при одлазку заклетву нашем конзулату, а у Букурешту ћеш добити о томе још пространија наставленија; 4) Енглески двор одредио је за књаза Михаила неки орден, који ће му бити послан преко енглеског посланства у Цариграду. За тим Шулбер је осуђивао српске старешине, што неумеду да се користе садањим временом, као најудеснијим за преду-

зеће некога плана, (а јасно ми не каза каког плана), и по том одма по примјеру Грка не потраже покровителства у неколико европских држава, које би за цело добили, и по готову добили би ону исту независност као и Грци.“

У колико су били искрени планови западних држава односно потпунога ослобођења не само Србије, но и других словенских области у Турској, није тешко погодити, јер они и сами показују главну побуду, која их је руководила, на име жељу, да се Бугарска, Србија, Босна, Херцеговина па и Црна Гора, која је и без тога била слободна, но још неприпозната као таква европским дипломатима, потчине њиховом покровителству. На тај начин питање о Србији опет се свезивало са борбом енглеске политике против Русије, и унутарњи живот Србије мораде потпасти под те спољне одношаје. Још је чудније изгледало учешће Аустрије у те планове, но она наравно разумела је не потпуно ослобођење поменутих провинција рачунећи да ће при таком стању ствари с већом лакошћу присајединити к себи неке барем од њих. Па и под самим Метерником, који је тако брижљиво захтевао од других држава одржање постојећега стања ствари, аустријска политика није прекидала својих користољубивих предања, што су пренета још из пређашњих ратова с Турском и на један мах побркана наполеонским завојевањима. Додајте к томе, да је европска дипломатија, која је Аустрији у прошлом столећу признавала право наслеђа хришћанских области после распада Турске, и сад продужила сматрати Метерникове намере с већом снисходљивошћу, него планове рускога кабинета. Било како му драго, довољно је то, да су достављења, која је Тенка Стефановић добио од Врацалије и саопштио рускоме конзулу, који се на скоро из Крагујевца у Београд вратио, морала дати у очима овога још већи значај догађајима, што се збиваше у Србији, него што им је он пре придавао. Одржати устав, одржати у служби великаше, који су своје личне користи свезали с назорима Русије, не допуштати Милошу повратак у Србију: то је што је хтео и радио Вашченко. Међу тим из Цариграда су стизали извештаји један другоме противречиви. Бутењев је писао Вашченку, да му српски метеж задаје велике тегобе, да се он уздао у књаза Михаила, који је у време својега бављења у Цариграду обећао сачувати мир и спокојство у Србији, а сада неупотребљава енергичких мера против коварства, смутња и нереда. Он предлагаше конзулу, да каже књазу и свему совету, да Русија и Порта не отступају од својих намера. А београдски паша добијо је глас од Порте, да она остаје при својим пређашњим решењима и да и даље сматра Вучића и Петронијевића за највише

советнике књажеве. У једно с тим добивен је у Београду извештај, да је над-дворски советник, Чевкин, који се на скоро пре тога вратио из Црне Горе, где је ишао са особитим налозима, добио настављење да иде у Оршаву и одатле да пази на Милоша. ([13]).

Паша се надао, да ће из Цариграда, ради помирења књаза с Вучићем и Петронијевићем, доћи онај исти Недим-ефендија, који је био кад се читао берат и ферман, што је књазу дат, и писма великога везира књажевим советницима. Али су одма дошле друге вести из престонице султанове: почем се, као, Порта неслаже што су Вучић и Петронијевић и други чиновници, које књаз не трпи, удаљени од дужности, то је за извиђање целе ствари послала у Србију Муса-ефендију, коме су дата овака настављења: 1). Порта у сагласију са Русијом решила је, да се књаз Милош не може вратити у Србију, и осим тога она ће употребити све мере, да он не може никада више интригирати и нарушавати мир и предак у Србији; 2) комисар је дужан умирити српску буну, све повратити у пређашњи поредак и утврдити земаљски устав, који мора остати неповредив, а ако он не би био то у стању извршити, онда ће Русија и Порта морати заједничким силама угушити покрет; 3) метежници морају се издати и бити надлежно кажњени; 4) комисар у свима питањима, тичућим се благостања земље и среће српскога народа, мора радити у договору са руским конзулом. Муса-ефендија већ се налажаше на путу и пред улазак у Србију морао се свратити у Видин, да се посаветује с Хусеин-пашом, добро упознатим са српским делима. Стојан Симић, који се бављаше у Букурешту и састајаше с Милошем, који га је, као што увераваху дописи у пештанским српским новинама, љубазно примао, спремао се да полази у Србију заједно са Муса-ефендијом. На послетку ти исти извештаји јављаху, да се руски ђенерални конзул у Букурешту, Титов, премешта у Цариград као повереник на место Бутењева, који се спрема са својом породицом у Италију.

Глас, да ће турски комисар скоро доћи, брзо се разнео по Србији али није прекратио народни покрет. У пештанске новине писали су са српске границе ово: „У Сербіи сад сви живе кое у надежди, кое у страху, кое у сумньи, како ће се ствар окончати; а сви су обратили очи на Порту и Россію, и очекую нестерпѣливо Муса-ефендію. Єдни се надаю удовлетворенію за све што им се неправо учинило, а други подкрѣпленію за извршеніе свои намѣра. Прокламація она княжеска не само да ние буну утишала, него е іошт већма ю распалила. Они исти, кои су коловође буне были, видећи себе преварене

при том и од други укорене, да су и они остале варали, сад се на ново почну одпирати и позывати на оно, што є нъима обећавано да ће се порез спустити Чиновницы изаслани княэом за собираніє пореза, из многи мѣста были су одтерани народом. Началнику бѣоградског окружія, дошао є налог, да оны 7 кметова, за кое се говори да су пред буну на великій четвртак г. Єфрему и княэу долазили у Крагуєвац пошлѣ. Но ови осетивши и од Маринка неког из Сибнице дознавши, да се ту нешто о ньиной кожи ради, не дођу у Београд него се одма на ново почну купити под предводительством некога Новака из Кука, кои є глава у почетку бунта био. Они се купе у лисовићском гаю, а расписую на све стране и изчекую шабачку и валѣвску нахію, пак се смедеревской и пожаревачкой надаю, да сви скупа у Крагуєвац иду, и тамо за све пропытаю. У Шабцу су пре неколико дана поватали све членове суда и одтерали у Крагуєвац; тамо свима заповѣда Панта Ковић. С єдном речю буна є сад жешћа него што є у почетку была.“ У другом допису са српске границе стајало је: „Садашнѣ станѣ у Сербіи є бѣдно. Попечительсто иностраны дѣла се у негодованію дворова налази; внутреност у немиру, финанція разсеяна, правосудіє запуштено, просвѣщеніє у мраку изгублѣно, трговина страда, землѣдѣліє пропало, совѣт уништен, попечительи незнаю шта да раде; у апелаціоном суду само єдан член и єдан секретар, воєначалник без войске, судови раде под надзором бунтовника. Свакій се стара само да се освети своіим непріятельима. И ако Европа, коя є у Греціи, Холандій и Белгійской, благословеный мир и поредак установила и утврдила, и коя сад о томе за Италію, за Турску и Египет и т. д. ради, ако она бодро око своє и на бѣдно Сербіє стан не обрати, земля ће ова сама себе опет упропапастити и уничтожити, єр у ньой сада сама анархія влада, правленія нема, него одуздан пукый народ заповеда. Младый княз у чуду се види, он є сам невын; сви се прочи могу окривити. Све є горем у будуће надати се: ово є сада буна и мала и *сыта*; но до године, будући да се сад радня и рана запушта, може настати *гладна* побуна“. Тако су се изражавале присталице устрвобранилаца; но Аугсбуршке свеопште новине, које држаху страну Обреновићима, проглашавале су победу њихове партаје над Вучићем и Петронијевићем, помирење с којима постало је немогућно, „а то је срећа за Србију, казано је било у једном допису од 11 Јуна у општим новинама; шта би од ове благословене земље било, да је противна партаја победу одржала, и да су Вучић, Петронијевић и Симић владу на свагда себи присвојили? С књазом би се као с лутком поступало

и он би згодном приликом на онај свет оправљен био а његова фамилија без разлога из отаџбине прогнана." ([14]).

Муса-ефендија стигао је 14. Јуна у Оршаву, и издржав ту на карантински рок чишћења, дође у Земун 26. с многобројном свитом; ш њиме су били заједно: српски капућехаја, Антић, и Стојан Симић. У Оршаву му је долазила депутација од књаза Михаила, но је није хтео да прими. Аустријске војне власти поставиле су пред станом комисаровим почасну стражу, а београдскога пашу, који га је другога дана посетио, дочекали су паљбом из топова. У Београд дођу из Крагујевца Ђорђе Протић и Цветко Рајовић с писмима од књаза, који је изјављивао, да не може доћи у Београд, јербо га народ не пушта из Крагујевца, и позивао комисара у ту варош ради састанка ш њиме. А они су собом понели и ухваћене документе, из којих се могло закључити, да су Вучић, Петронијевић и Симић намеравали изагнати Обреновиће а за књаза изабрати унука Кара-Ђорђева, 11-то годишњега дечка, до пунолетства којега хтели су да сами управљају, делећи међу собом 100.000 талира, што је одређено књазу. Противници Обреновића узврдали су се такође при првом гласу о доласку турскога комисара на границу Србије. Они су саставили два клуба, један у граду, други у вароши, који су се једнако међу собом споразумевали. Симићева жена врло је често посећавала град. Шетајући се по калимегдану, бивши управници књажества, задиркивали су се с народом, и, стојећи под заклоном градских топова, претили су ш њима народу, придајући: „Почекајте још четири дана док се курталишемо овога апса, вала ћемо вас се осветити чим изађемо из града." Други пак дан сакупе се грађани у општинску кућу и закључе, да се сви житељи потпишу, ко ће на чијој страни да буде. За два дана упише се 31 еснав на страну књаза и отаџбине. Дотле су грађани држали се неутрално од покрета: претња бегунаца, сакривених у граду, порадила је на њих и они похитају, те се изразе за кога хоћеју. У кафанама и механама нико није смео с похвалом говорити о Вучићу и његовој дружини; нађу се неке две вуци-батине, које их стану бранити, но буду жестоко излемане. У то време био је у Београду Панта Ковић, који је пре управљао покретом у Шапцу, и сада он заједно са Тасом Бранковићем стане скупљати одважне састанке, на којима су осуђивани Милошеви непријатељи. Овде је говорено, да је Вучић о личном покровитељству руског конзула за се толико уверен био, да је скоро пред својим бегством у град дајући налог једноме окружном начелнику, претио му у случају непослушности да ће га протерати у Сибир. Зверски карактер Вучићев и без тога

био је познат народу; о њему није било нужно ништа ни распростирати. О Петронијевићу је говорено, да је он неком своме рођаку у некаквом срезу поклонио без икакве забелешке једну ливаду од 600 коса траве, која је пре издавана од стране правителства приватним људма за десети део прихода са ње. Симића су укоравали због злоупотребе са солским монополом. На све у опште советнике викали су за то, што су у државну службу натрпали своје рођаке и шта више отварали за њих нова званија: у самом Крагујевцу постављена су била четири надзорника над пет државних зграда, сваки с платом од 300 до 400 талира годишње; неки су додавали, како је Вучић свога ковача поставио за надзиратеља оружнице у правителственом магацину са 350 талира годишње плате, а надзорнику свију других магацина, који није био његов присталица, одређивао је само 220 талира плате. Панта Ковић није се никако могао задовољити голим речма него је подстрекавао народ да нападне на советнике. Тада 11 виших чиновника, налазећих се већ у оставци, у ком броју бејаху Тенка Стефановић, Матије Ненадовић, Лазар Теодоровић, Лука Гарашанин, Јован Вељковић, предаду протест варошкој управи, у коме, жалећи се на узбуну грађана против њих, вељаху: „убѣдительнѣйше молимо управителство вароши Бѣограда да бы оно што е могућно скоріе извѣстило нас, есмо ли мы сигурни у Бѣограду сходно царскому уставу, у нашой чести, имѣнію и животу, или мы морамо тражити заштите гдѣ год на другоме мѣсту,“

Још се усрдније спремао и сам књаз за борбу, коју је морао изазвати долазак комисаров. 3. Јула у Крагујевцу са необичном радошћу и свечаношћу цела стојећа војска положила је њему и отаџбини заклетву на верност. После освећења водице свештенство је покропило све официре и солдате светом водицом, и крагујевачки прота прочитао је заклетву, коју су изговарали сви за њим. Директор књажеве канцеларије Теодор Ербез изговорио је сходну томе случају поуку, а књаз, окићен руским орденом Ане I. степена, обишао је целу колону, помиловао солдате, који су се налазили у апсу и који су осуђени били на батине, и поклонио је на војно весеље три вола и буре вина. Сва регуларна војска српска скупљена је била на тај дан у Крагујевац са свом артилеријом: рачунало се је свега на 1500 људи. У заклетви солдати су се клели, да ће бранити књаза свагда и свуда и на суву и на води против свију и свакога. Бивши начелник београдскога гарнизона, Јеремић, није хтео да положи заклетву по тој форми и с тога је истеран из службе. Но осим војске књаз се могао још ослањати и на оружани народ, који се стекао из раз-

них округа и стајао на расположењу ужичкога начелника Мићића. Ослањајући се на такву силу, књаз је рачунао да је кадар не ићи у Београд него позвати самога турског комисара у Крагујевац. У тој мисли подржавали су га попечитељ унутрашњих дела, Цветко Рајовић, попечитељ правосудија, Радичевић, Јефрем, у неколико књагиња Љубица, сестра, зет и Мићић. Само једини Ђорђе Протић није се с тим слагао.[15])

Међу тим Муса-ефендија пређе 28. Јуна у Београд и позове све српске чиновнике да оставе град и да се врате у своје станове, обећавајући им сигурност. Неколицина између њих послушају тај савет. Стојан Симић, дошав с комисаром у Београд, врати се истог дана у Земун. Муса-ефендија једнако се понашао неутрално и није примао посете ни од кога; он шта више није налазио ни да је књаз Милош био што крив у нарушењу устава; но књазу Михаилу одговори, да га позива на састанак у Београд као представник султанов, и 8. Јула књаз дође у Топчидер. Но чим се чуло, да се књаз намерава кренути из Крагујевца, гомиле народа стале су на ново скупљати се под Београд, што је још већма оснажило Михаилову странку. Око три дана водили су се преговори само о томе, где ће се књаз састати с комисаром. Михаилови саветници тврдили су, да састанак никојим начином не може бити баш у самоме Београду, оснивајући се у томе то на опасност, која прети тамо књазу, то на жељу народа да га не пушта тамо. Најпосле буде закључено, да се састану на обали Савској на пољани, која лежи између Топчидера и вароши. Са обе стране шатора, одређенога за састанак, постројене су биле српска и турска војска. Књаз је пошао на састанак у пратњи Јефрема, Протића, Рајовића, Радичевића и својих ађутаната; а с комисаром били су паша, његов секретар и српски капу-ћехаја. Из прва је разговор био општи, докле се све ограничавало на једина поздрављања; а после Муса-ефендија зажели, да остану на само он и књаз, и сви отиду у други шатор пашин, а остане само као тумач, Јован Антић. За тим позван буде на разговор и Јефрем Обреновић. На томе састанку само су успели сложити се о томе, да је нужно сазвати народну скупштину. На питања комисарова о узроцима незадовољства против чиновника, који су службу оставили, књаз се држао тврдо, јербо сви чиновници, што су ш њиме из Крагујевца дошли, знали су, да ће сва освета пасти на њих ако се књаз помири са својим противницима. Растајући се с књазом комисар га је позвао да се још једном виде до састанка скупштине. С радозналошћу су сви разбирали, о чему ли је био разговор међу Михаилом и Муса-ефен-

дијом; али нико не могаше ништа поуздано да каже. При свем том, непријатељске једна другој партаје, знале су врло добро, што се радило у средини сваке од њих. Тако, присталице Вучићеве говориле су, да је књагиња Љубица невесела од онда, како Муса-ефендија није примио златом везену кошуљу и 500 дуката, што му је она на дар слала; да су се у народу, стекавшем се око Топчидера, чули гласови: „браћо! оца, оца само нашега вратимо опет у своју земљу!“ Неки су уверавали, да је комисар захтевао да књаз распусти сабрани народ, но да му је Михаило одговорио, да то не може учинити. У осталом Михаило је убеђавао народ да се разиђе из Топчидера; но оне, који су полазили, повраћали су на ново књажеви советници и Мићић, бојећи се, да се књаз не помири с противницима те да они то не плате главом. Казивали су такође, да се влада стара добавити у своје руке Петронијевића и Вучића, и доиста одметнути великаши држали су уза се из страха да не буду убијени по 20 и више људи, накупивши их између нижих чиновника, које је народ прогнао из унутрашњих округа Србије. Вучићеви противници уверавали су, да се народ једино за то скупља, што је Вучић обећао да ће со продавати по 12 пара, а продаје је по 34, и за то што су незадовољни са великим платама чиновничким. Партају Вучићеву кривили су у томе, што се она некада тужила на Милоша, који је своје чиновнике с малом платом издржавао, а она дочепавши власт у руке одреднла је за цело несаразмерно велику плату до 5000 и више талира; а када је Милош држао у стеги своје чиновнике, ни одкуда они ни су могли стећи толика богаства. Под таким околностима тешко је било надати се, да ће бити помирења међу завађенима. Муса-ефендија 15. Јула захтевао је отворено, да књаз отера Мићића, који је толике људе сабрао, претећи у противном случају, да ће огласити Мићића за бунтовника. На то књаз, подржаван својом странком, одговори, да он не зна по чијем је налогу Муса дошао у Србију као комисар, и не може да зна, каква му је препорука издата, докле му не пошље препис фермана кога при себи има, и који је потребан књазу, те да промотри у колико се он слаже са уговорима, који постоје односно Србије. Одговор књажев и захтевање Мусино претресани су били у совету и чланови советски одобрили су поступак својега књаза, којом приликом Милета Радојковић изговорио се врло оштро и љутито против комисара. Непријатељи Обреновића уверавали су, да је тога истог дана у вече Михаило походио табор, у коме се народ сместио с Мићићем, и говорио, да они у свему слушају Мићића, јербо овај зна његову жељу. Но у званичним новинама стајало је, да у

у Топчидер долазе сваки дан нове гомиле народа, и кнаѕ, бојећи се, да из тога не произиђу какви нереди у Београду, морао им је дати обећања, да ће све преговоре с Мусом водити у Топчидеру, и молио је народ да се разиђе а да остану само депутати. Но опет су по сведневно долазиле нове гомиле, које није могућно било растерати никаквим уверавањима, да оне ни су нужне и да ће се сва дела прегледати у скупштини. „Овакова доказиваня, писаху у званичним новинама, едва су кадра была убѣдити народ да се разиђе. Народ, кои е явно говоріо, да му ніе непознато, колико е Србія од лане до сад због оны, кои су о пропасти княжеской радили, у самосталности своіой посрнула, и како е оным путем пошло, коим се све оно на еданпут изгубити може, што е великим трудом за 25 година стечено; народ, кои е князу, кад га е опоменуо, да се кућама врати, у очи рекао: нисмо дошли да идемо противу цара или нѣговы чиновника, него смо дошли, да се теби, о свѣтлый княже! жалимо на оне, кои се под именом родолюбаца од нас одмећу и изван Србіе суда траже. Овай народ пошао е из Топчидера с преломлѣным срцем, боећи се за свог младог княза да на ону страну не коракне, с кое бы га неугодность какова очекивала, те да тиме Србію у црно незавіе, за то су сви едногласно повторително молили га, да у варошь Бѣоградску, гди се и сви противници саданѣг законог реда наоде, за сад ни пошто неулази, кое им е княз при разлазку ньиховом и обећао, задржавши неколико отмѣнiи людій поради одржанія у Топчидеру нужног позніег поредка. Да, и пролетошнѣ движеніе народа овог ніе ни на што друго ишло, него на то, да се она лица са званія своій уклоне, коя су у отсутствію князa Србіом управляюћи общу штету за собом носећа злоупотребленія чинила.“ Ма да је Михаило обећао народу не ићи у Београд, опет 18. Јула имао је састанак у београдском ђумруку с турским комисаром и руским конзулом, који је трајао око три сахата; но о чему су се они договарали то нико није знао. После тога говорило се, да је Муса том приликом Михаилу предао копију фермана, да је одређено место за скупштинске седнице, и да је Вашченко прочитао књазу одломак из писма од Бутењева, који позивајући се на обећања, дата од стране Михаила и Љубице у Цариграду, да ће се владати по његовим саветима, жалио се, да су та обећања нарушена, и световао му, да безусловно следује упутствима комисаровим. Преводник је том приликом био онај исти Антић. Међу тим књаз уклони са дужности све чланове шабачкога окружнога суда, који су јавно држали страну Вучићу, и то је јављено било у званичним новинама.[16])

О Илину-дне почели су долазити у Топчидер депутирци, који су одређени да буду на скупштини. Ту су били све владике, проте, настојници главних манастира, сви окружни начелници, председници окружних судова и до 170 кметова. Они су имали уза се пуномоћства да говоре слободно у име целог народа о свему, што год се тиче благостања и доброга реда у Србији. У понедеоник 22. Јула упараде се рано изјутра српска и турска војска на равници међу Београдом и Топчидером. Одма за тим показао се са стране Топчидера књаз у пратњи митрополита, владика, попечитеља, советника и других чиновника; а са стране Београда Муса-ефенди, Хозреф-паша, турски чиновници и руски ђенерални конзул. Вучић, Петронијевић и Стојан Симић нису били позвани на скупштину, „да се не би,“ као што је казано у званичним новинама, „због тога, што је народ противу њи највећма огорчен, на томе месту какав непоредак догодио.“ Но од других противника књажеве владе видили су се ту: Лазар Теодоровић, Мата Ненадовић, Стефан Стефановић, Јеврем Ненадовић, Јован Вељковић и Лазо Зубан. Скупштина је отворена читањем фермана од 2 Јуна. Султан спомињући устав, дати за увођење поретка у Србији, наново је признавао Михаила за српскога књаза, и потом осуђивао последњи народни покрет, управљени против устава. Затим је у ферману било казано, да је Муса-ефенди послан за то, да изнађе виновнике тога покрета и да поврати силу земаљским законима и царскоме уставу. Ферман је прочитан најпре на турском а после на српском језику. Пошто је свршено читање Муса-ефендија предложио је преко митрополита скупштини четири питања: 1. Како су задовољни с царским ферманом, који им је прочитан? 2. Јесу ли благодарни на уставу? 3. Ако су благодарни на уставу, зашто су се подигли и у гомиле скупили? 4. Зашто неке чиновнике неће у служби да трпе? Пошто је прочитао митрополит та питања, чули су се разни гласови. Неки од посланика одговорили су, да су они на уставу благодарни, и да се народ није побунио; други су одговарали, да су бунтовници они, који се од своје власти и књаза одмећу и у граду заштиту траже; трећи су викали, да је књаз Милош изагнан неправедно и да мора бити враћен у отаџбину, да у њој остале дане својега живота проведе; најпосле чула су се и таква захтевања, да се уклоне из Србије седам људи, који припадају противницима књаза. На то је комисар одговорио: „Ви сте изјавили да сте са уставом задовољни и припознајете га, а по њему ваша последња жеља не може бити примљена, јер по уставу ви треба да предате надлежним путем жалбу против тих људи; то није ништа само рећи: не ћемо! него

у Топчидер долазе сваки дан нове гомиле народа, и књаз, бојећи се, да из тога не произиђу какви нереди у Београду, морао им је дати обећања, да ће све преговоре с Мусом водити у Топчидеру, и молио је народ да се разиђе и да остану само депутати. Но опет су по сведневно долазиле нове гомиле, које није могућно било растерати никаквим уверавањима, да оне ни су нужне и да ће се сва дела прегледати у скупштини. „Оваковa доказиваня, писаху у званичним новинама, едва су кадра била убѣдити народ да се разиђе. Народ, кои е явно говоріо, да му ніе непознато, колико е Србія од лане до сад због оны, кои су о пропасти княжеской радили, у самосталности своіой посрнула, и како е оным путем пошло, коим се све оно на еданпут изгубити може, што е великим трудом за 25 година стечено; народ, кои е князу, кад га е опоменуо, да се кућама врати, у очи рекао: нисмо дошли да идемо противу цара или нѣговы чиновника, него смо дошли, да се теби, о свѣтлый княже! жалимо на оне, кои се под именом родолюбаца од нас одмећу и изван Србіе суда траже. Овай народ пошао е из Топчидера с преломлѣным срцем, боећи се за свог младог князя да на ону страну не коракне, с кое бы га неугодность какова очекивала, те да тиме Србію у црно незавіе, за то су сви едногласно повторително молили га, да у варошь Бѣоградску, гди се и сви противници саданѣг законог реда находе, за сад ни пошто неулази, кое им е княз при разлазку ньиховом и обећао, задржавши неколико отмѣніи людій поради обдржанія у Топчидеру нужног позніег поредка. Да, и пролетошнѣ движеніе народа овог ніе ни на што друго ишло, него на то, да се она лица са званія своій уклоне, коя су у отсутствію князя Србіом управляюћи общу штету за собом носећа злоупотребленія чинила.“ Ма да је Михаило обећао народу не ићи у Београд, опет 18. Јула имао је састанак у београдском ђумруку с турским комисаром и руским конзулом, који је трајао око три сахата; но о чему су се они договарали то нико није знао. После тога говорило се, да је Муса том приликом Михаилу предао копију фермана, да је одређено место за скупштинске седнице, и да је Вашченко прочитао књазу одломак из писма од Бутењева, који позивајући се на обећања, дата од стране Михаила и Љубице у Цариграду, да ће се владати по његовим саветима, жалио се, да су та обећања нарушена, и световао му, да безусловно следује упутствима комисаровим. Преводник је том приликом био онај исти Антић. Међу тим књаз уклони са дужности све чланове шабачкога окружнога суда, који су јавно држали страну Вучићу, и то је јављено било у званичним новинама. [1])

О Илину-дне почели су долазити у Топчидер депутирци, који су одређени да буду на скупштини. Ту су били све владике, проте, настојници главних манастира, сви окружни начелници, председници окружних судова и до 170 кметова. Они су имали уза се пуномоћства да говоре слободно у име целог народа о свему, што год се тиче благостања и доброга реда у Србији. У понедеоник 22. Јула упараде се рано изјутра српска и турска војска на равници међу Београдом и Топчидером. Одма за тим показао се са стране Топчидера књаз у пратњи митрополита, владика, попечитеља, советника и других чиновника; а са стране Београда Муса-ефенди, Хозреф-паша, турски чиновници и руски ђенерални конзул. Вучић, Петронијевић и Стојан Симић нису били позвани на скупштину, „да се не би,“ као што је казано у званичним новинама, „због тога, што је народ противу њи највећма огорчен, на томе месту какав непоредак догодио.“ Но од других противника књажеве владе видили су се ту: Лазар Теодоровић, Мата Ненадовић, Стефан Стефановић, Јеврем Ненадовић, Јован Вељковић и Лазо Зубан. Скупштина је отворена читањем фермана од 2 Јуна. Султан спомињући устав, дати за увођење поретка у Србији, наново је признавао Михаила за српскога књаза, и потом осуђивао последњи народни покрет, управљени против устава. Затим је у ферману било казано, да је Муса-ефенди послан за то, да изнађе виновнике тога покрета и да поврати силу земаљским законима и царскоме уставу. Ферман је прочитан најпре на турском а после на српском језику. Пошто је свршено читање Муса-ефендија предложио је преко митрополита скупштини четири питања: 1. Како су задовољни с царским ферманом, који им је прочитан? 2. Јесу ли благодарни на уставу? 3. Ако су благодарни на уставу, зашто су се подигли и у гомиле скупили? 4. Зашто неке чиновнике неће у служби да трпе? Пошто је прочитао митрополит та питања, чули су се разни гласови. Неки од посланика одговорили су, да су они на уставу благодарни, и да се народ није побунио; други су одговарали, да су бунтовници они, који се од своје власти и књаза одмећу и у граду заштиту траже; трећи су викали, да је књаз Милош изагнан неправедно и да мора бити враћен у отаџбину, да у њој остале дане својега живота проведе; најпосле чула су се и таква захтевања, да се уклоне из Србије седам људи, који припадају противницима књаза. На то је комисар одговорио: „Ви сте изјавили да сте са уставом задовољни и припознајете га, а по њему ваша последња жеља не може бити примљена, јер по уставу ви треба да предате надлежним путем жалбу против тих људи; то није ништа само рећи: не ћемо! него

ми се исказао, с молбом, да о томе нико више незна окром Вучића, Аврама и мене, што сам му ја и обећао. Ја сам га умолио да још данас или у јутру пређе у Земун и састане се са Шулбером, и ако га овај понуди да ступи код њега у службу, он да му обећа то испунити кроз неколико дана, а међу тим нека га упита, шта мисли он о садашњој буни у Србији и о књазу Милошу, и ако што дозна да дође да ми то каже у 1 сахат ноћи. Извините ме, што немам времена да препишем на чисто ово достављеније, јербо дању непрестано ми долазе свакојаки људи и ја сумњам, да при садашњим околностима не би ко смотрио, шта ја радим, а ово сам све ја ноћу писао.“ Прошло је неколико дана и Александер Димитријевић Врацалија, извршив молбу Тенке Стефановића т. ј. видивши се са Шулбером, доставио му је ово: „Шулбер ми је казао ово: 1) није право да књаз Милош стоји у Букурешту под јаком стражом и то не може бити докле његово изгнаније из Србије не буде решено судским путем; у Лондону пак саставља се план, којим ће се начином предати протест од стране књаза Милоша у она места, где треба; 2) одређени у Србију турски комисар мора само саслушати, шта народ одбацује а шта хоће, и ово последње Турска мора признати; ако би се Русија и хтела мешати у внутрене расправе Србије, опет она не може ту ништа урадити, јербо би тиме навукла на се непријатности великих држава и сада се већ воде преговори о томе, да руски конзули не заседавају више у совету и не мешају се у земаљска установленија као што то ради сада налазећи се у Србији руски конзул; 3) казао ми је, да код књаза Милоша нема сад ни једнога чесног човека, коме би се могло поверити какво особито дјело, код њега је само пијани Јован, који ништа незна, и две луде слуге; једнога је имао, Михаила Ђермана, но и с њим се пре 10 или 14 дана завадио. Ја сам му, вели Шулбер, писао, да се помири са Ђерманом, с тога ћу му наћи и послати човека, који ће међу нама бити посредник, и за то ја ти велим, Александре, последњи пут, ако хоћеш да будеш срећан, дајем ти пет дана рока, да се са свим преселиш у Земун, одакле, ако буде нужно, послаћу те књазу Милошу; ти ћеш бити код њега као какав слуга или казначеј, а о сношенијама, које ми будемо међу собом имали, ја ћу теби казати кад будеш положио при одлазку заклетву нашем конзулату, а у Букурешту ћеш добити о томе још пространија наставленија; 4) Енглески двор одредио је за књаза Михаила неки орден, који ће му бити послан преко енглеског посланства у Цариграду. За тим Шулбер је осуђивао српске старешине, што неумеду да се користе садањим временом, као најудеснијим за преду-

зеће некога плана, (а јасно ми не каза каког плана), и по том одма по примјеру Грка не потраже покровителства у неколико европских држава, које би за цело добили, и по готову добили би ону исту независност као и Грци.“

У колико су били искрени планови западних држава односно потпунога ослобођења не само Србије, но и других словенских области у Турској, није тешко погодити, јер они и сами показују главну побуду, која их је руководила, на име жељу, да се Бугарска, Србија, Босна, Херцеговина па и Црна Гора, која је и без тога била слободна, но још непризната као таква европским дипломатима, потчине њиховом покровителству. На тај начин питање о Србији опет се свезивало са борбом енглеске политике против Русије, и унутарњи живот Србије мораде потпасти под те спољне одношаје. Још је чудније изгледало учешће Аустрије у те планове, но она наравно разумела је не потпуно ослобођење поменутих провинција рачунећи да ће при таком стању ствари с већом лакошћу присаједипити к себи неке барем од њих. Па и под самим Метерником, који је тако брижљиво захтевао од других држава одржање постојећега стања ствари, аустријска политика није прекидала својих користољубивих предања, што су пренета још из пређашњих ратова с Турском и на један мах побркана наполеонским завојевањима. Додајте к томе, да је европска дипломатија, која је Аустрији у прошлом столећу признавала право наслеђа хришћанских области после распада Турске, и сад продужила сматрати Метерникове намере с већом снисходљивошћу, него планове рускога кабинета. Било како му драго, довољно је то, да су достављења, која је Тенка Стефановић добио од Врацалије и саопштио рускоме конзулу, који се на скоро из Крагујевца у Београд вратио, морала дати у очима овога још већи значај догађајима, што се збиваше у Србији, него што им је он пре придавао. Одржати устав, одржати у служби великаше, који су своје личне користи свезали с назорима Русије, не допуштати Милошу повратак у Србију: то је што је хтео и радио Вашченко. Међу тим из Цариграда су стизали извештаји један другоме противречиви. Бутењев је писао Вашченку, да му српски метеж задаје велике тегобе, да се он уздао у књаза Михаила, који је у време својега бављења у Цариграду обећао сачувати мир и спокојство у Србији, а сада неупотребљава енергичких мера против коварства, смутња и нереда. Он предлагаше конзулу, да каже књазу и свему совету, да Русија и Порта не отступају од својих намера. А београдски паша добијо је глас од Порте, да она остаје при својим пређашњим решењима и да и даље сматра Вучића и Петронијевића за највише

советнике књажеве. У једно с тим добивен је у Београду извештај, да је над-дворски советник, Чевкин, који се на скоро пре тога вратио из Црне Горе, где је ишао са особитим налозима, добио настављење да иде у Оршаву и одатле да пази на Милоша. ([13]).

Паша се надао, да ће из Цариграда, ради помирења књаза с Вучићем и Петронијевићем, дођи онај исти Недим-ефендија, који је био кад се читао берат и ферман, што је књазу дат, и писма великога везира књажевим советницима. Али су одма дошле друге вести из престонице султанове: почем се, као, Порта неслаже што су Вучић и Петронијевић и други чиновници, које књаз не трпи, удаљени од дужности, то је за извиђање целе ствари послала у Србију Муса-ефендију, коме су дата овака настављења: 1). Порта у сагласију са Русијом решила је, да се књаз Милош не може вратити у Србију, и осим тога она ће употребити све мере, да он не може никада више интригирати и нарушавати мир и предак у Србији; 2) комисар је дужан умирити српску буну, све повратити у пређашњи поредак и утврдити земаљски устав, који мора остати неповредив, а ако он не би био то у стању извршити, онда ће Русија и Порта морати заједничким силама угушити покрет; 3) метежници морају се издати и бити надлежно кажњени; 4) комисар у свима питањима, тичућим се благостања земље и среће српскога народа, мора радити у договору са руским консулом. Муса-ефендија већ се налажаше на путу и пред улазак у Србију морао се свратити у Видин, да се посаветује с Хусеин-пашом, добро упознатим са српским делима. Стојан Симић, који се бављаше у Букурешту и састајаше с Милошем, који га је, као што увераваху дописи у пештанским српским новинама, љубазно примао, спремао се да полази у Србију заједно са Муса-ефендијом. На послетку ти исти извештаји јављаху, да се руски ђенерални конзул у Букурешту, Титов, премешта у Цариград као повереник на место Бутењева, који се спрема са својом породицом у Италију.

Глас, да ће турски комисар скоро дођи, брзо се разнео по Србији али није прекратио народни покрет. У пештанске новине писали су са српске границе ово: „У Сербіи сад сви живе кое у надежди, кое у страху, кое у сумньи, како ће се ствар окончати; а сви су обратили очи на Порту и Россію, и очекую нестерпѣливо Муса-ефендію. Єдни се надаю удовлетворенію за све што им се неправо учинило, а други подкрѣпленію за извршеніе свои намѣра. Прокламація она княжеска не само да ние буну утишала, него е іошт већма ю распалила. Они исти, кои су коловође буне были, видећи себе преварене

Вутењева, који им је на то одговорио, да ове чиновнике могу казнити и удалити од службе тек пошто се њихова кривица судским путем докаже; а да њихову кривицу нису могли доказати, види се из тога, што су ти људи остали у својим звапијама.“ Народни представници уверавали су комисара, да би народ све то опростио само да комисија устав тумачећа није покушавала да га узбуни против Обреновића: савест народа и без тога била је већ грижена, што му је подметнуто, да је једнога књаза прогнао, а њега су на ново подговарали на такав преступ; и доиста народу је тешко било остати на миру према таквим сплеткама. Депутирци су у одговору споменули и оне грдње и пасквиле на књаза, његову фамилију и привржене му чиновнике, које су печатане у хрватским новинама у Загребу и у пештанским новинама, што су се звале „Сербске народне новине“. Народ је скочио да брани књаза од Вучића и Гарашанина, који су плели против њега заверу, и кривци, место да моле књаза за опроштај, бежали су у град и одатле се тужили Порти, да је он подигао буну у пароду, као да српски књаз није имао власти да их преда суду, него би морао прибећи народној буни. Депутирци су исказивали мисао, да Порта *неби нарушила* независност унутарње управе Србије постављањем Вучића и Петронијевића за највише советнике књазу, да они сами нису то исканшарили, нити послала сада комисију да суди Србима, што по уставу само српском суду и књазу припада. С тога су депутирци захтевали, да се поред Вучића, Петронијевића, Стојана Симића, Стефановића, проте Ненадовића, Илије Гарашанина и Лазе Теодоровића, сви остали њихови помоћници предаду у руке српских судова, а овде именованих седам људи да се на свагда прогнају из Србије. Депутирци су додали, да се они неће разнћи са скупштине, докле им се захтевање не изврши, макар их то и самога живота стало: „јер, казали су депутирци у одговору, ми знамо да дотле мира и поредка у отаџбини нашој бити неће, докле год један од њих у Србији ваздух дише и помоћници се њини примерно не казне, будући су они разним писмима њиним, која су поватана и која ће им се показати кад се стану судити, а нарочито калаузи Гарашански и при самом бављењу овде царске комисије, привлачећи народ на своју страну и подбадајући да против књаза виче, хтели такву ватру међу народом распалити, да би се једва с највећим потоком крви погасити могла, само да није народ јединодушно за својим књазом тежио.“ После тога нацрта узрока народног покрета, депутирци су прелазили к одговорима на питања, која су им предложена у време скупштине. „Прочитаним 22 Јула ферманом ми смо задовољни, пи-

саху они; но морамо приметити, да је наш књаз назван „баш-кнезом“ а не књазом као што у уставу и хатишерифу Србији дарованом стоји; јербо ми знамо, да баш-кнез није миропомазана и највиша глава државе, већ глава само једнога округа, као што су код нас окружни начелници. Исто тако противно је нашим правима, што се у ферману Антић кнезом назива, по томе, што је ова титула у Србији сасвим престала и само у владајућој фамилији Обреновића остала, а ми не ћемо да у нашој држави има више књажева осим једнога. Повређено је наше право и тиме, што у ферману стоји да се Антић по свршетку дела врати с комисаром и што је и одређен да ш њим буде; јер је Антић српски чиновник, који није без дозвољења својега књаза ни поћи и своје место оставити смео, а камо ли да се без питања књаза на пређашње своје опредељење врати; а кад тако бива онда књаз није као што устав и хатишериф каже, владалац земље, нити је унутрашња управа Србије независна. Нас је јако увредио и онај израз у ферману, што Порта, називајући нас бунтовницима, вели да је тако уверена о томе, да не тражи никаквих даљих изјашњења: мора дакле бити, да књаза, совет и народ српски Порта ни мало не уважава! Но ми би смо доиста желели знати, ко је и комисију позвао и Порту о бунтовном стању уверио, кад то ни од књаза и његовог совета ни од народа српског није учињено. Ви сте комисару јуче видили, да је цео народ српски, са својим књазом, советом и осталим правителством у једној слози и духу. Како се, дакле, и помислити могло, да цео народ са својим књазом и правителством у свези може бунтован бити, и против кога? Ваљда за то, што је рад између себе да изагна неколико људи, који за самовољством на штету отацбине теже?“ Позвавши се на приложене томе одговору оптужне тачке против чиновника, који су непријатељи књазу, депутирци су напоменули и самоме комисару његов израз у скупштини: „Ви сте рекли да они људи, којима је дарован орден високе отоманске Порте, не подлеже српскоме суду. По томе вашем изразу, ако би порта нашла за добро дати ордене свима Србима, онда већ ни један Србин не би био потчињен својему књазу и правителству, но непосредно порти. У осталоме заштита, коју је паша дао људма, што су у град бегали, најбоље доказује, како ниско Порта цени српскога књаза и српско правителство. На питање, је су ли благодарни Срби на уставу, депутирци су у кратко одговорили: „кад се ми називљемо с књазом бунтовници, а они, што прогнаше Милоша, и ако је овај имао орден, називају се чуварима устава, онда ми не знамо да ли треба да поштујемо устав као највећу драгоценост и да смо за то из дубљине

срца благодарни. Смемо уверити вас, царски комисаре, да ћемо се постарати да докажемо високој порти. да не заслужујемо такав њезин поступак с нама, и употреби ћемо сва могућа средства, да нам се унапредак од дарованих нам права ни једна црта не окрњи". На треће и четврто питање народни посланици одговорили су, да су се већ довољно о њима изразили у споменутим речма; а сада додају само, да желе повратак кнеза Милоша у отаџбину и не ће се разићи из Топчидера дотле, докле поменутих седам советника не буду прогнани из Србије а остали чиновници не буду предати суду. Под тим одговором потписали су се њих 187 посланика. У потврду потписа народних посланика и исказаних мишљења њихових, потписали су се под тим истим одговором и ударили своје печате 33 човека, од окружних начелника и председника окружних судова; међу овима последњим петорицу заменили су чланови суда.

Оптужне тачке, против 20 и више људи, које су приложене томе одговору, биле су вештије састављене него оптужне тачке против учесника у прошлогодишњој буни, и носиле су на себи политички вид. Осим тога на крају оптужнога акта, именовано је било још неколико људи, оптужених за мање преступе.

Одговори владика и избранога свештенства били су са свим слабуњави: ферманом они су задовољни били савршено као у опште сваком царском милошћу, која је кадра усрећити и успокојити њихово отачаство; на уставу су благодарни и желели су да се он тачно испуњава; о узроцима народнога покрета и гоњења неких чиновника није им било тачно познато, јербо се они у то нису мешали; но знају да народ жели повратак Милоша и прогонство неких најважнијих чиновника, да му не би што год нашкодили. Одговор овај подписали су: српски митрополит Петар, ужички владика Нићифор, тимочки владика Доситеј, и шабачки владика Максим. Одговор свештенства потписали су: један архимандрит, 3 игумана, 1 настојатељ, 14 протојереја и 2 њихова намесника. Одговор чланова апелационог суда био је далеко одсуднији и по своjему смислу приближавао се одговору народних посланика ма да је сам начин његова излагања био далеко скромнији: њима се допадао ферман и устав у колико они не крње права, која је Србија задобила; народ се по њиховом мишљењу узбунио с тога, што му је „уставотолкователна" комисија предлагала Карађорђевића на место Обреновића, с тога што неки између великаша нису пуштали кнезу народ, који га је хтео поздравити добродошлицом у отаџбину по старинском обичају земље; намеру Вучића и Петронијевића, да захтевају од кнеза изјаву, којој

партаји он сам припада, чланови апелац. суда налазили су за неупутну и незакониту, јербо „онде, где влада један законити књаз, не могу имати места никакве партаје“; као судије, чланови апелационог суда говорили су, да би они желели пре суда над Вучићем и његовом дружином, него њихова прогонства, но пошто су у исто време и чланови народне скупштине, они се слажу са мишљењем народних посланика „јербо нема другога средства за повратак спокојства земљи.“ Тај одговор потписали су председник и четири члана суда. Совет у својему одговору благодарио је и на ферману и на уставу, поновио је све у осталим одговорима изложене узроке народнога покрета, приложив к томе још и извештај попечитељства унутарњих дела и инструкцију бивше „уставо-толкователне“ комисије за доказ о томе, да је комисија прекорачила границе дате јој власти, и у закључењу говорио је, да, придржавајући се устава, он налази за прече, да се Вучић и дружина му предаду суду него прогонству. На три дана после тога, београдска варошка општина предала је молбу на име књаза да се изгнају из Србије виновници садањега покрета, јербо овај наноси грдну пропаст трговини и варошким интересима; а турскоме комисару иста општина предала је представку да отера из београдске тврдиње српске бегунце и изда их надлежним судовима. (17).

У прилог одговору на толику хрпу оптужења, која су комисару предата, оптужени су поднели своје оправдавне записке. Одговори су били оштри и решителни. Особитим појединостима одликовао се одговор Вучићев: он је све своје поступке бранио прописима устава и налозима портиним; окривљивао је књаза и његове пристаоце за узбуњивање народа; називао их бунтовницима и захтевао и сам од своје стране суда над њима. Он је одрицао књазу право на самосталан рад и потчињавао га султанским заповестима: „Србија је, вели, царска земља, књаз је само повереник султанов а не владалац књажевине, и с тога ми сви морамо покоравати се налозима долазећим из Цариграда.“ Тако, дакле, Вучић је непрестано стављао своју радњу под заштиту Порте и шта више признавао, да унутарња управа Србије зависи од воље султанове. Такво гледиште више је него и шта узбуњивало Србе против уставобранилаца; но, под таким гледиштем на одношаје Србије према Порти, Вучић и Петронијевић највише су се и уздали на потпору обојих дворова. Вучић је у своме одговору потанко изложио цео ток народнога покрета, управљенога против уставобранилаца, позивајући се на достављења окружних начелника и судова, која су му дошла у руке и његова прича изгледа на најстрожу тужбу против књаза и његове партаје. Из тих узајам-

них оптужења види се јасно, да се борба није водила међу владом и непослушним јој чиновницима, но међу двема партајама, које су се бориле за власт. С једне стране је млад неискусан књаз, остављен од Порте и Русије, који се стараше да привуче к себи народно расположење, окружен већином новим чиновницима, који су му остали верни из својих личних користи, али се не одликоваху ни онаким способностима, ни знањима, као њихови противници. С друге стране је партаја људи енергичких, богатих, који су изагнали Милоша помоћу Русије и Порте, људи, који су владали земљом неограничено читаву годину дана, који су јој тумачили устав по своме ћефу и рачунали на стварну потпору обојих дворова. У њиховим изјашњењима прозире се одсудно презрење према младоме књазу и његовим управницима: Вучић се и неправда толико, колико осуђује радњу својих противника, Стојан Симић одговара оштро и сурово, Стефан Стефановић пише хумористичке примедбе место одговора. Сви они називају ред, који је настао у Србији по њиховом одласку у град, незаконитим; њихови су одговори далеко силнији него оптужења против њих л). Налазећи се под заклоном турске тврдиње, они су знали, да је на њиховој страни Порта; они су очекивали подржавање и са стране Русије. Њихова изјашњења саопштена су била не само турскоме комисару но и руском конзулу. Овоме је препоручено било, да садејствује на подизању реда у Србији; а уставобраниоци само су то и желели, јербо су себе сматрали за браниоце поретка. Тако, дакле власт у Србији распала се на двоје, и тај распад усиљавао се услед онога карактера, који је узело на се мешање Турске и Русије у тој борби српских странака.

29-га Јула комисар позове к себи народне посланике ради споразумљења односно њиховог одговора. У великом броју појавши на коње отишли су посланици у Београд; имајући при себи оружје по народноме обичају, заплаше турске становнике; ш њима је био Протић и Рајовић. Пред свима је ишао Мићић, што задаваше стра свима противницима књажевим. При састанку комисара с посланицима налажаше се руски конзул, београдски паша и српски капућехаја, Антић, који је био у броју оптуженика од скупштине. Тај исти Антић вршио је дужност преводника у преговорима између Муса-ефендије и посланика. Прво је прочитао он на српски одговор посланика и прилог к њему, а после пошто су ови на питање, јели то њихово мишљење, одговорили да јесте, прочитао је та иста акта и на тур-

л) Упореди прилоге [illegible] и 2.

Милан М. Кр. Ђорђевић

ском преводу. Кад је дошао он до онога места, где су посланици говорили, да је Порта нарушила права Србије, умешавши се у дела, која припадају српским судовима, и превео реч „нарушила“ другом речју „погрешила“, комисар је дошао у јарост а неки између посланика који знађаху турски, стану говорити, да превод тога места није веран. Пошто су прочитана сва акта, Муса-ефендија запита посланике у чему се састоји њихова поглавита жеља; а они му одговоре да желе, да се књаз Милош поврати у Србију и да се из ње прогнају седам великаша. „Што се тиче прве ваше жеље, одговори комисар, ја морам једном за свагда уништити ваше надање, јербо књаз Милош никада ни под каквим начином не може се вратити у Србију. Ја вам изјављујем то решење у име високе Порте, а шта ће вам на то рећи Русија, ето вам г-на Вашченка кога можете запитати.“ Руски конзул изјавио је то исто што и турски комисар; односно друге жеље и комисар и конзул изјаве, да пре но што би се оптужени изагнали из отачаства, ваља их предати суду и по томе већ по постојећим законима казнити их. Посланици обећају да се о томе разговоре са књазом. Сутра дан Муса-ефендија састане се са члановима апелац. суда и прекори их, зашто они, као судије нећеју да оптужене саслушају него хи гоне из земље не иследивши њихову кривицу. С погледом на то, што су турски комисар и руски конзул захтевали суда над противницима књаза, Михаило се реши да састави две изванредне комисије, и у једној од њих да присуствује књаз, комисар, београдски паша, руски конзул, председник српскога совета и попечитељ иностраних дела ради суђења над вишим чиновницима, а у другој да заседавају чланови разних судова, које књаз одреди и да расматрају оптужења против нижих чиновника. Комисар захте састанак с књазом, да се ш њим разговори о томе питању. 3-га Августа буде тај састанак у београдској ђумрукани. Овде комисар одрече се за се и за пашу учествовати у суду над оптуженима; него буде закључено да се састави комисија из председника и чланова апелационог суда и председника свију окружних судова за разсматрање оптужења против седморице главних оптуженика, а остали да се предаду редовном суду. Сутра дан попечитељство унутарњих дела изда објаву грађанима, како је одређена комисија и оптужени позивају се да јој представу; а у случају ако оптужени не би томе следовали, то да их Београђани силом на то натерају. Та објава буде поред добоша на свима улицама прочитана. Они од оптужених, који су се јоште у вароши задржавали, загребу у град, но паша је тамо примао само најважније чиновнике, а остале упућивао у неку турску кућетину

близу града. Но преко ноћ ови се спусте на дунавску обалу е да би се докопали чамаца и пребегли у Аустрију, но на пуцањ турских стражара врате се натраг. Међу тим по вароши се разнесу ни на чем неосновани гласови, које је Вашченко у својим доставама називао празним брбљањем, но које су пештанске „Сербске народне новине“ с раширеним рукама примиле у своје врсте. Између осталога говорило се, да су у конацима, где су требале да заседавају обе комисије, приуготовљени били наоружани људи на доксату и у подрумима ако не да убију а оно барем да хватају и терају у Крагујевац оне, који су се дужни били пријављивати комисији на одговор; лагало се и то, као да је тамо скривеним људма Љубица дала крпа, марама и чаршава, да загушују уста онима, који би стали викати. ([18]).

Ванредни портин комисар у неколико је и сам веровао свима тим гласовима, и позивајући се на један израз, што је стајао у објави Београђанима од 4. Августа, намеравао је да прекине своје сношаје с књазом. У тој објави казано је било, да од сада све последици буна морају пасти на главу Вучића, Петронијевића и њихових присталица. Књаз је похитао те о томе известио руског посланика при отоманској Порти В. П. Титова, и представио му у писму од 8. Августа потанко све, што се збило по доласку комисарову у Београд. „Разумевши садржај највишега фермана, казано беше између осталога у томе писму, који особито налагаше мени дужност, да ја, заједно са ванредним комисаром, употребим сва старања на то, да у целој књажевини повратим спокојство и законити ред, ја сам у споразумљењу са Муса-ефендијом у присуству царско-руског конзула у Србији, г. Вашченка, и београдскога мухафиза Хозреф-паше решио, да сви они Срби, који, одметнув се од своје законите власти, побегоше у београдски град, да тамо траже ма какве заштите, или морају представити комисији одређеној како за извиђање кривице тако и жалбе њихове, или, ако се успротиве, да се с места уклоне из отаџбине. Од овога решења учињен је изузетак за она лица, која су служила као советници, и о којима је портин комисар, правдајући њихове поступке и окривљујући наше правителство једино због израза у објави становницима вароши Београда, коју он узима као решење које му, како каже, смета наставити своје послове, изјаснио се, да ће он, поводом те објаве и употребљенога у њој израза, и сам бити окривљач нашега правителства. Но да та објава није решење, то се може лако увидети из самога наслова и форме њене, а тако исто и из тога, што решења издаје судска власт, а не полицијска, која је тај акт и издала. Да ли је српско правителство једним својим изра-

зом на самој артији могло дати довољно повода томе, да се сав посао остави, то представљам мудроме расуђењу вашега високородија, а тако исто и то, да ли се таким начином може постићи пожелана цељ повратка спокојства у овој књажевини, или се овим нарочито оставља варница, која, будући непогашена, може лако зажећи пламен неспокојства. У садање доба положај је Србије такав, да у свима њеним крајевима постоји мир и спокојство, и да неспокојства могу произићи, једино отуда, што су она лица, која народ никако међу собом трпити не може, остала овде у београдској тврђави; а кад би се она одатле истерала ја бих се онда могао подухватити за мир и тишину. А докле год она буду у тврђави или ма где у Србији, без сумње може поникћи на ново какав било неред, и то ни због каквог другога узрока но једино због тога, што српски народ сматра ове људе за рушиоце општег спокојства, противнике законите власти, и подриваче народних права, и на њих тим више мрзи, што му они час овим час оним прете и на силу бога хтели би да му на терету буду. Између ових лица многа су била у добром а нека у најбољем поверењу народа докле ни су придружила се Вучићу и његовим друговима, и тим самим навукла на се мржњу народа, тако да народ и на њих као и на оне мрзи и виче. У ову категорију спадају неки великаши, који су остали с Вучићем и Петронијевићем у београдском граду, и сви они, који су се решили да иду у Цариград, чега ради и прешли су вечерас на аустријску страну. Међу овим људма налази се већина њих, који су се задужили многим овдашњим становницима, што управо и јесте главни узрок те су они побегли од народа, с тога, што су их њихови повериоци окупили са својим тражбинама и тужили судовима; а једино са овога узрока они се изговарају, као да овде нема никаквога суда и да су се они за то нашли принуђенима из ове, по њиховим речма, без икаква суда земље, удалити се у тој, по мњењу њиховом и свију оних, који су их на тај пут наговорили, нади, да они могу и имају право и изван Србије, ради јединих својих интереса, на штету права, дарованих српскоме народу, тражити себи суда, не признајући ни најмање да су криви што су се одупрли и отказали предстати комисији, законитим путем уређеној, којој су могли преставити све своје тужбе ако су какве против кога имали, па би им по учињеној истрази и по правима њиховим судским путем дато било задовољење. Но, као што се види, они опажају да су криви и да заслужују каштигу, и предвиђајући, да ће се истрагом открити њихова кривица, одрекли су предстати комисији и подврћи се ислеђењу. Ја не могу рећи, да баш нико није приликом проша-

стога немира у народу ма од кога било увређен; али што се тиче судова и других надлежателства, то знам врло добро, да су се ова придржавала својега законитог реда, и по томе да је сасвим неоснован изговор ових упорника, као да у српској књажевини нема суда. Следствено сви они, који су се одметнули од своје законите власти, јесу и морају се сматрати као преступници закона. А противу оних, који их подговарају на презирање законите њихове власти, који побијају важност мојега достојанства, који подржавају у књажевини упорство и непослушност како мојој личности, тако и осталим земаљским властима, ја свечано протествујем и тражим задовољења.“

„И ако се Муса-ефендија изјаснио, да он поводом издатога Београђанима позива, не може продужити даље својега по овоме предмету посла, опет ја не ћу с моје стране престати, на ново га позивати, да продужимо и коначно свршимо овде овај посао, јербо је учињен договор, да се за њих састави друга комисија у вароши (с тога што је за прве по обостраном сагласију уређена комисија у предграђу изван вароши,) у којој мора бити једно лице с моје а једно са стране изванреднога комисара портиног, даље председник апелационога и председници свију окружних судова, и која има расмотрити сва акта, која јој се поднесу, а тичу се оптужења или одбране поменутих лица, и саслушати све жалбе како њихове тако и оних, који би имали ма на што жалити се, а тако исто и сведоке како једне тако и друге стране; а кад ово буде свршено, онда да се определи дан и место, где бих ја заједно са Муса-ефендијом размотрио сво ово дело и закључио ш њим уговор о даљем суђењу тога дела.“

„Комисија за ислеђење дела, односећег се на лица, која ни су била у звању советника, састављена је по предходном договору с Муса-ефендијом и одређена указом мојим од 30 Јула, и тада је почела радити; но како лица, не једном позивата, ни су се хтела никако пријавити, то је 3. овога месеца у договору с портиним комисаром и београдским мухафизом Хозреф-пашом, а у присуству царско-руского ђенералног конзула у Србији г. Вашченка, решено: ако ова лица и после 5-га Августа остану у Београду, а не хтедну међутим или предстати комисији или удалити се из наше отаџбине, то правителство наше може употребити полицијску власт ради даљега ш њима поступка а да се у ово дело налазећа се у Београду Турска власт не меша, чега ради правителство је наше 5-г Августа и издало позив становницима вароши Београда, да они, у случају потребе, даду помоћи полицији у тражењу непослушника, али да при томе никавких иступа не чине.

„Тога истог дана, т. ј. 5-г Августа, отворила је своје заседање и комисија, одређена за иследјење дела, што се дотичу оних Срба, који су у звању советника служили; но они тога истога дана, место да се јаве комисији, отишли су у београдску тврдињу, а остали, који су по позиву имали предстати другој комисији, изјаснили су се, да они не ће да представу, већ хоће да иду у Цариград, које је, изузимајући неколико чиновника, који су заједно са првима отишли у град, Муса-ефендија и послао тамо, а други су остали у граду.“ (¹⁴)

Међу тим стигне извештај, да су солдати, који су у Крагујевцу остали, на ново се узбунили и да хоће да нагну у Београд те да виде књаза, што је задало грдни страх пашиним заштићеницима тако да су неки од њих бежали у Аустрију. На срећу књаза у то време дође у Србију руски чиновник у оставци, Даниловић, кога су српске званичне новине називале бригадиром, а Вашченко титулирао „статским советником.“ Он, који је некада у руској војсци служио, изјави, да хоће да иде у Крагујевац. Ш њим буде послан војни налог књаза, који је благодарио солдатима за старање о њему, но, у виду скорога разрешења питања о својим противницима, позивао их је да остану верни оној заклетви, коју су му положили 3. Јуна: „зар се може називати верношћу књазу непослушност својим начелницима, које је књаз над вама поставио?! Зар је то верност са стране простих солдата ићи против воље официра, апсити чиновнике и заузимати ствари, које припадају правителству?! Знате ли ви, да ти несрећни синови отаџбине, који су вас на то подговорили, не само вас, но и мене, за кога сте готови умрети, и шта више цео народ воде у пропаст; јербо тим средствима, којих сте се ви латили, не можете заштити ни књаза ни отаџбину но можете им само јаму ископати. Ако се ви не вратите у покорност, онда знајте, да вас нећу сматрати за своје заштитнике но за највеће непријатеље, и казнићу свакога, који буде остао упоран у злим намерама.“ Даниловићу испадне за руком те поврати у Крагујевцу солдате у ред; и 9. Августа о томе добивен буде извештај у Београду. Но побуна солдата бијаше тек први миг нове народне буне, коју овога пута подизаху Љубица и Мићић, који су непрестано желели да се Милош врати. Стигли су били извештаји, да иду правце к Топчидеру велике гомиле оружанога народа из смедеревског и пожаревачког округа. Но очекујући њихова доласка, књаз 10. Августа заповеди, да се прочита пред скупштином „слово“, у коме се он стараше да одврати народне посланике од нових демонштрација и прозба, које они спремаху у корист Милошеву. Љубица, Мићић и Радичевић успели су

привући на своју страну и те људе. Но Протић сазнавши то за времена, убеди кнеза, да треба пресећи тај покрет, и с тога кнез у своме „слову“ обрати се посланицима с оваком речи: „наша општа жеља била је у томе, да би се кнез, родитељ мој, могао повратити у Србију. Но цареви је не могу испунити из разних политичких узрока. Па шта да радимо? Хоћемо ли остати при нашем захтеву? За цело можемо, но узаман, с тога, што сам добио о томе одрицање како од порте, тако и од заштитнога двора, како од турскога комисара тако и од рускога конзула. Не ће ли боље бити, да ми одступимо од нашега захтева па да обратимо пажњу на повраћање мира и реда, који је поремећен поступцима неколиких чиновника, што су се оцепили од нас. Што ми живље будемо захтевали повратак мојега родитеља у отаџбину, тим ће више расти подозревања код обојих дворова, да ми хоћемо да им се противимо, а у томе ће наши противници добити снажну потпору; а у противном случају они морају бити предани суду, којега сада избегавају позивајући се на народне нереде. А откуда је све то? Отуда, што народ мисли, да повратак мојега оца у отаџбину зависи од моје воље, и што има људи, који уверавају народ, да ја не говорим по мојој вољи него по не чијем наговарању. Браћо! позивам вас да не верујете тајноме шапуту, него усменоме и јавном говору својега кнеза и њиме постављених чиновника. На мени леже две обвезе: љубав према оцу и звање кнеза; ја морам последње предпоставити првој, морам се побринути да утврдим мир и спокојство у отаџбини. Па с тога тражим од вас: 1., да отступимо од жеље да се отац мој поврати сада у Србију; 2., свакога Србина, који би почео скупљати народ и говорити ш њим о политичким делима, треба хватати и предавати местним старешинама и надлежноме суду; 3., сваки Србин мора на време платити данак, а ко би се томе противио, биће предан суду и кажњен; 4., сви, који би узбуњивали народ у име моје а не би доказали да су позвани на то од попечитељства или окружнога начелништва, сматрани ће бити за бунтовнике.“ За тим иду шест ставова, у којима се упућење даје, у којим се случајима ваља покоравати наредбама кнеза, попечитеља, окружних начелника, среских старешина и судова, и најпосле захтевање, да нико не буде гоњен за учешће у прошлогодишњим и садањим смутњама. 12. Авг. потписали су се 39 нанародних старeш., 9 советника са својим председником и 4 попечитеља, и то својим печатом утврдили да ће они свима могућим мерама радити на томе, да се нико не усуди тражити од кнеза оно, што он не може дати или по физичкој или по законској немогућности. Па с тога су закључили, да се

свак, који би ишао против законитога књаза Михаила делом или словом, сматра као издајник отаџбине и мора се смрћу казнити: да се свак, који би се усудио ићи против постојећих власти средством тајне преписке или тајних договора, сматра за преступника опште сигурности. и да ће према величини беда, причињених његовим поступцима, бити осуђен или на робију или на смртну казну; као што ће сразмерно бити кажњен свак онај, ко би подговарао друге на непослушност према месним властима или би се упуштао у сумњива објашњења односно потоњих догађаја.

Пошто се осигура таквом обвезом, књаз позва регуларну војску из Београда у Топчидер, заповеди свима члановима народне скупштине да се наоружају, и заједно с бригадиром Даниловићем изиђе против гомиле народа, који је ишао из Смедерева и Пожаревца. Даниловић спреми војску за бој, а књаз пошље неколико посланика да запитају народ, за што се сабрао. Гомила народа одговори, да су до ње дошли гласи, да се књаз налази у опасности, а Мићић да је окован, да једни посланици потписују неки акт, а други нећеју. Сам Мићић изађе у народ и почне га саветовати, да се врати кући. Пожаревљани то одма послушаше и одвојише се од осталих. Но књаз заповеди, да им се објави, да се не разилазе него да иду к њему, ко држи његову страну. Чим то чу народ одма сам узјаха на коње и најбржим трком одскака књажевој војсци и стаде у прве њене редове. Само неколике вође тога покрета нагну бегати, а то: начелник моравскога среза, Петар Илијћ, Пекета, начелник речко-звиждскога среза, Петар Милосављевић. Милија Станојевић из Друговца трговац свињарски, Ђорђе Савић, из Пожаревца и Хаџи-Мија из Смедерева. Но књаз пошаље за њима потеру и они буду ухваћени. Јефрем Обреновић сам собом ухвати и обезоружа Пекету. За тим је народ издао још шест својих вођа и именовао три варошанина и четири свештеника, који су се сакрили, те и за њима буде послана потера. Ухваћене окују и пошљу у Београд, где их затворише у касарну и предадоше на расположење попечителству правосудија, а народ буде распуштен кућама. Вратив се из Топчидера, књаз је издао прокламацију народу, у којој га позиваше: да се не меша у правителствена посла. да се не сабира у гомиле, да плаћа данак и слуша местне власти; а војсци заблагодари што је привржена њему и готова да жртвује за њ живот. Осим тога солдатима је одређено било по 3 цванцика и по литра вина, а официрима обећане су награде. Тиме, што је књаз пресудно на супрот стао народним покретима, прекратише се непрестане навале народа к Топчидеру и обеснажи партаја Милошева.[20])

Свакојако последњи народни покрет принесе кнезу Михаилу и његовој партаји ту ползу, што је турски комисар, уплашен захтевима о повратку Милоша, почео заузимати се за ствар односно одметнутих чиновника и 16. Августа у вече пошао на нов састанак с кнезом, позвав и рускога конзула туна. Но Вашченко му то одрекне под изговором, што га комисар на време није известио о својој намери. Било то како му драго, еле Муса-ефендија предложи кнезу следеће мере: 1) да за време уклони из Србије Вучића, Петронијевића, Стојана Симића, Гарашанина, Лазара Теодоровића, Матија Ненадовића и Стефановића; 2) да им се сходно уставу пензија одреди; 3) да влада њихове породице и имаовине, које у Србији остају, заштићује, и у случају исељавања самих породица, да им правителство исплати вредност имаовине; 4) да помилује остале чиновнике и кога је могућно у службу прими; 5) устав да остане неповређен; 6) кнез би боље урадио, кад би из пристојности остао у Београду или Топчидеру докле се у Цариграду не реши о сеоби у Крагујевац, која ће на сваки начин бити допуштена. Сутра дан кнез изнесе совету на претресање услове комисарове. Совет одговори, да је боље више чиновнике предати суду, па ако се нађе да су криви, онда нашто им давати пензију; а ниже чиновнике помиловати но не враћати их у службу, а дозволити им да се врате својим кућама. Пошто је то добио од совета, кнез је одма одговорио комисару овако: „Ваше превасходство! после синоћњега састанка нашег, на коме смо имали разговор о делу, за које сте послани овде од премилостивога цара, ја сам преко Антића данас добио писмо послано ми од вас, у коме су означени сви услови, о којима смо с вама синоћ говорили и на које ви желите од мене добити писмени одговор. Испуњавајући вашу жељу част ми је представити вам на свих шест услова ово: 1) односно удаљена из отаџбине опасних лица, одговарам, да осим седморице, о којима смо синоћ говорили, по садањим околностима нужно је, да се и друга два Гарашанина удале, и тако ће бити свега деветорица, на име: Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић, Стојан Симић, Лазар Теодоровић, Матије Ненадовић, Стефан Стефановић, Милутин Лука и Илија Гарашани. Што се тиче тога, да се ја старам по времену помирити их с народом, одговарам, да ће то зависити од унутрашњих прилика, од симпатије, какву ће после свега тога имати народ наспрам њих, и од њиховог сопственог понашања ван отаџбине у колико се оно може дотицати Србије и њенога унутрашњег спокојства. 2) Односно пензије више именованих лица, одговарам, да сам ја по томе предмету заискао мњење од совета, који ми је одго-

ворио, да се он не саглашава на то да им се пензија даде; то мишљење совета усвајим и ја и не пристајем пензију им дати. 3) Ја ћу се постарати, да породице и имаовине лица, која се из отаџбине удалити имају, буду заштићене и обезбеђене. Но у случају сеобе тих породица из отаџбине, не саглашава се ни совет нити ја пристајем, да им правителство вредност имаовине исплати; него нека они у том случају располажу са својим имањем како им је воља. 4) Осталим лицима, која се сада налазе заједно са Вучићем и Петронијевићем у граду, биће дато помиловање с тим, да их нико не прекорава што су пребивала у граду; но ја не могу казати, да ће она бити примљена у службу јербо су сама изгубила то право својим владањем, премда нећу рећи, да нико од њих неће више у службу ступити; али и само помиловање она ће тек онда добити, кад означена у првој тачки лица буду удаљена из отаџбине; при том изузимам испод овога услова све стране поданике, који још нису добили право грађанства у Србији; њих не могу даље трпити у књажевини. 5) Односно неповредимости устава и извршења по њему судских дела, одговарам, да су и до сада моја цељ и намере биле такве, да се устав, даровани нам премилостивим царем, сачува у свој целини својој, и да се на основу њега врше не само судска но и сва остала дела, коју цељ нећу ни у будуће изгубити из вида, но сагласно мојој заклетви и сам ћу га се придржавати и захтевати, да сваки Србин у Србији следује у том смотрењу примеру моме. 6) О пребивању централне управе ви рекосте да би пристојније било, кад бих ја са советницима остао у Београду или Топчидеру дотле, докле не добијем дозвољења од високе порте за сеобу у Крагујевац, јербо, како велите пређашња управа је прешла у Београд са знањем порте. Ја вам на то одговарам, да је наше правителство већ премештено у Крагујевац из многих узрока; да се ја са советницима овде само привремено налазим ради преговарања с вашим превасходством, и да наше пребивање овде није без велике штете за нашу касу; а после тога, мени није ни познато, да је наше правителство прешло у Београд са дозвољењем портиним, па по томе мислим, да не ћемо погрешити против пристојности, ако се ја и советници по свршетку овога посла, или по потреби и раније вратимо у Крагујевац, где се налази централна управа и наши архиви. У будуће пак, ако би кад нужно било премештати куд у друго место централну управу, ја ћу поступити према учињеној ми синоћ примедби, т. ј. сваки пут ћу известити о томе и високу Порту".

Видећи противљење српскога совета, који је једнако настојавао на прогонству девет људи из Србије, и желећи извући из

личног расположења књажевог сваку могућу корист, руски конзул заузимао се за помиловање тих људи, но то му буде одречено. При свем том књаз му је односно пензије приметио, да, ако је стало само до новаца, он је готов жртвовати их, и послати по примеру својега оца у Цариград 20.000 дуката да се једном за свагда изда прогнаницима.

У новимама српским напечатани буду извештаји о свему, што се радило у Београду и Топчидеру од 14. до 23. Августа из дана у дан. Четири дана су текли преговори између књаза и комисара при посредовању руског конзула о окончању дела, но књаз, подржаван советом, није никако попуштао. 20-га Августа књаз реши да се одма врати у Крагујевац, а ради преговора с комисаром да остави у Београду Протића. У извештајима следећега дана стајаше да судска комисија над удаљеним из службе чиновницима не може скоро сврши свој посао, јербо с једне стране чиновници једнако се крију по граду а с друге стране није прикупљено још све што треба; да је над вођима народног покрета, који су собом повели у почетку Августа гомиле народа из пожаревачкога и смедеревскога округа, такође одређен изванредни суд, који и ради веома брзо и успешно. У извештајима од 21. Августа стоји, да је Алекса Симић послао из Пеште молбу, да му уваже оставку, и да је „статски советник“ у руској служби, И. К. Даниловић утврђен за начелника књажеве редовне војске. Места, која су у совету услед бегства пређашњих чланова његових остала упражњена, попуњена су 22. Августа привременим члановима: Милутином Ђурђевићем, Јунићијем Ђурићем, Теодором Ербезом и Милутином Петровићем. Тога истога дана забрањено буде чиновницима, који су државну службу оставили, носити ма какве чиновничке знаке. Даље 24. Августа саопштена су била имена 23 човека, који су побегли у град, и 28 њих, који су се сакрили у Аустрију. На послетку књаз отиде у Крагујевац и ш њим већина чланова централне управе. Но одлазак његов није прекратио смутње.

Вучићеве присталице изнашале су и то, да је у Србији изникла и трећа партаја, која није баш са свим Михаилу покорна, а то је партаја најватренијих присталица Милошевих, да на њеном челу стоје Љубица, Мићић, Рајовић и Радичевић, и да од давања под суд вођа потоњега народнога покрета, није требало ослободити Мићића. „Књаз је млад, говораху присталице пређашњих његових совететника, и не може чврстом руком да управља. Прост народ и сеоске власти налазе се у тегобном положају, јербо не знају како треба да поступају па да не буду криви пред владом, која им налаже да слушају

власт; а не знају ни ко у њих саставља владу и чијим налозима треба да се покоравају. С пролећа у име владе радили су Протић, Љубица и Јефрем свако за се, и све, што је народ по њиховој наредби извршио, влада одобри и тиме показа народу, да су све то законите власти и да их свију ваља слушати; а нико у народу није знао да ће се то све променити, јербо није било речено, да одсада не треба слушати тога и тога по имену. Вођи потоњега народног покрета бијаху већином они исти, који у пролетошњој буни учествоваше но за то добише похвалу и благодарност, а сада бише похватани и окованi и по несрећи могу још и живот изгубити. Откуда су они могли знати, да је онда требало слушати књагињу Љубицу а сада не? Они су наравно овако размишљали: кад су пређашњи поступци њихови, изазвани наредбама Љубичиним, били повољни влади, то ће јој бити повољни и сви нови поступци учињени по жељи Љубичиној; кад су тада они добили почаст и награду у Топчидеру, то ће добити и сада Таква заблуда доиста је достојна сажалења, а зато је крива влада, која није требала да допушта, да Јефрем, Љубица и Протић заповедају народу свако само за себе, а ако је књагиња и хтела што урадити, то је требала да ради у име своје и својом влашћу, па би се тада и у народу створило јединство. Но лукава жеља протурити своја дела под покривалом народне воље, била су узрок томе, што је влада запала у руке сплеткаша, те раздражила и направила непокорним и сам народ. Сада већ и најближи саветници младога књаза нећеју ни сами књаза Милоша и наговарају га, да даде под суд вође последњег покрета; види се, да и они не ће да се покоре вољи старога књаза, као год што нису хтели Вучић и Петронијевић; види се, да су ради да овладају вољом младога књаза, који треба већ да отвори очи на поступке својих нових советника. Боље би било да се он држи советника, које су му дале Порта и Русија, него што подиже такве људе. По времену увидиће и сам књаз, који су од његових советника, да ли пређашњи или садашњи, способнији и искуснији. У осталоме он би то могао решити и сада, кад би упоредио код којих је било више спокојства у Србији, код којих су одношаји према Порти и Русији били бољи. Садашњи његови пријатељи раде по својој сопственој вољи, а међутим сва одговорност пада нањ. И зар се може рећи, да руски и турски двор желе пропаст Србији, и да су пређашњи чиновници, који желе да српским народом по уставу и царевој вољи управљају, и да у томе поучавају младога књаза, желили да погубе њега и отаџбину; а садашњи пријатељи књажеви да желе сачувати и подићи их тобож против политике обојих царева, по милости ко-

јих удаљени чиновници добише за Србију тако благотворан устав? Сада у Србији раде интриге, саможивост и освета, и докле се садашњи државници тога не окану, дотле у Србији неће бити мира и спокојства: народ, једном узбуњен, тешко је умирити особито ако се буду каштиговали људи, који су у последње време народ подигли, мислећи, да себе жртвују за књаза. Од тога може бити добитка само поглавицама треће партаје, која, трудећи се за прогонство Вучића и Петронијевића, само се о томе старала, како би спремила слободан пролазак Милошу у Србију. Млади књаз не имајући снаге да то предвиди, и не предвиђајући, да он поред својега оца неће имати никакве власти, садејствовао је на њиховом плану. А сада, кад је у побуњеника смедеревског и пожаревачког округа нађено писмо на име Мићића, из кога је јасно постало, да су устаници радили не у интересу књаза него његова оца, Михаило се решио да похвата вође и окује, и већ је у својој прокламацији припознао, да постоји трећа партаја. С пређашњом партајом њему се било тешко борити с тога, што за њеним леђима стоје цареви, а против нове није му могућно ићи због тога, што на челу њеном стоји његова мати. Вође те партаје такође се показују као пријатељи књазу, и стојећи у договору са његовом мајком, користују се њиме као својим оружјем. Да ли ће из тако сплетених прилика изаћи млади књаз чист и неће ли му бити боље, да се при такој опасности помири са пређашњим советницима својим?" И доиста се књаз Михаило налжаше у тесном положају. Ванредна судска комисија, одређена над вођама потоњег народног покрета, изнашла је, да су они сви радили по поруци и саветима Мићића, за којим се заклањало неко треће лице, и да им је главна намера била, да на један мах притрче к Топчидеру, да побију све советнике и чиновнике, који се противе повратку Милоша, а затим да ударе на град, отму га и утамане Вучићеву партају. Ванредна комисија потражила је и Мићића на суд, но књагиња Љубица, бојећи се, да се не би открили њени сношаји с том партајом, приволела је сина те је Мићића упутио у комисију с писмом на име попечитеља унутарњих дела, у коме је стајало да књаз прашта Мићићу све, што се догодило до 12 Августа. Кад је био у комисији Мићић се ограничио на кратак разговор са судијама, и после сео на књажев интов, у коме су упрегнута четири коња, повратио се у Топчидер; а сутра дан отишао заједно с књазом у Крагујевац, премда су се судије још те исте ноћи јавиле књазу с таквом жалбом: „кад ви опраштате све Мићићу, који је био глава последње буне, онда треба помиловати и отпустили и све остале, који су мање криви него он". [21]).

При поласку у Крагујевац књаз је узео са собом ради постојаних саветовања Цветка Рајовића, који је био попечитељ унутарњих дела, Радичевића, попечитеља правосудија и просвете, и Јована Николића, начелника полицијско-економног одељења. Сва тројица су ова онда усредсређивали у својим рукама главни утицај на унутарња дела Србије. Протић, као попечитељ иностраних дела, већ није имао таквога значаја, јербо су сви сношаји унутра у Србији прешли на Рајовића; а на њему је остала главна дужност да оконча преговоре с турским комисаром. Поред тога у Крагујевцу су били најватренији пристаоци Милошеви, па би Протићев долазак тамо могао произвести нову побуну. Јефрем Обреновић није хтео оставити Београда и шта више из подозрења одбио је ону почасну стражу од 8 људи, коју му је понудио Даниловић, сматрајући да није пристојно да књажев стриц нема страже. Књагиња Љубица пробавив неколико дана у Београду такође се упутила за сином у Крагујевац. Кметови, који су се за сво време препирака између књаза и турскога комисара у Топчидеру налазили, буду отпуштени од књаза кућама с налогом да умирују народ и саветују га да законом одређени порез на време плаћа. Судска комисија над бегунцима градским наставила је своју радњу, предузимајући нове испите. Комисија над учесницима последњега покрета захтевала је преко попечитељства унутарњих дела, да се Мићић даде под суд. Но њезин захтев није био уважен, и она се обратила с „покорнѣйшимъ изясненіемъ“ турскоме комисару. У томе изјашњењу, чланови ванредне комисије, позивајући се на благотворни устав, кога су желели сачувати неповредива као светињу, откривали су пред Муса-ефендијом у истинитом виду потоње догађаје. „Нашим извиђањем дознало се и доказало, да је цела буна произашла услед подстрекавања и узбуњивања од стране ужичкога окружног начелника, Јована Мићића, о чему се може уверити из његова писма од 11. Августа писанога Пекети. Да би се Мићић могао погнати на суд, комисија се обраћала попечитељствима правосудија и унутарњих дела, и од овога потоњега добила је одговор, да је Мићић тако болестан, да не може предстати суду, а баш и да предстане, опет суд га не може окривити ни за какав преступ учињен до 12 Августа, јербо му је сам књаз опростио све, што је до тога дана учинио. Суд је са своје стране изјавио, да се сва кривица Мићићева односи на време, које је прошло пре тога дана, и када је он, као глава буне, помилован, то и осталима, који су се једино по Мићића наговору бунили, треба опростити њихову кривицу, но ипак Мићић је дужан предстати суду; али је попечитељство вратило 25.

Августа то објашњење суда не удостојив га ни одговора. Истина Мићић је је био два пута у суду, али оба пута није ништа одговарао." Описавши у изјашнењу, како су Љубица и Цветко Рајовић ослободили Мићића, и ако се њиме побуњивани људи окривљују да су наумили повезати све чиновнике, чланови суда додавали су, да су и сам одговор турскоме комисару, који је од њихове стране дат 23. Јула, но састављен у попечитељству унутарњих дела, потписали по принуди од стране људи, који су имали у виду једино своје личне користи, и сада се кају због те погрешке тим више, што је поменути одговор неоснован и врећа како саму Порту тако и чиновнике из службе уклоњене. Затим су чланови суда развезали говор у похвалу благотворнога устава, тој највећој народној драгоцености. О ферману, кога је донео турски комисар, говораху такође, да су ш њиме веома задовољни и од свега срца називали су пролетошње побуне незаконитим и неправедним односно удаљених чиновника. Одступише од изјављенога у прећашњем одговору захтева, да се из отаџбине удале најзаслужнији и најспособнији људи, и молише за великодушни опроштај за ону безрасудну готовост, с којом су се потписивали на прећашња писмена. На овоме изјашњењу потписани су прадседници четири окружна суда: крушевачкога, Милош Брањинац, рудничкога, Миљцо Трифуновић, црноречког Јеремија Здравковић, и ћупријскога, Стојан Јовановић Лештанин, сви као чланови ванредне комисије, а потврдио је изјашњење њезин деловођ Јован Туцаковић.

Зато је енергички радила и комисија, одређена над Вучићем и његовом дружином. 7-га Септембра, онога дакле истог дана, када су се поменуте српске судије тако понизно изјашњавале турскоме комисару, судска комисија над градским бегунцима отпутовала је у Крагујевац да каже како је свој посао свршила. У званичним новинама стајаше, да су бегунци истина послали писмене одговоре на тужбе против њих; али како се они неће да покоре ни српскоме суду ни српскоме књазу, то се ти одговори и не печатају. Но баш у тај исти мах појаве се нове гомиле народа из рудничкога, чачанског и ужичког округа, али су разгоњене силом. Међу државницима није било искрености ни слоге: Рајовић жељаше да буде представник књажев, с тим да Протић добије звање председника савета, место Јефрема Обреновића, који би имао доћи у стање покоја с потпуном пензијом; но Протић буде противан тим променама. А Јефрем опет са своје стране жељаше, да се врати Петронијевић на звање представника, јербо је само он могао повратити сагласност с

владајућим и заштитним дворовима; у опште Јефрем је био наклоњен к помирењу с побеглим чиновницима. Но Протић тврђаше, да је народ противу бегунаца тако огорчен, да правителство не може добро стојати за њихову сигурност ако се у Србију врате, и да они ни којим начином у службу не могу бити примљени све баш и кад би добили помиловање у књаза. Осим тога разносили су се гласови, да је Протић говорио рускоме конзулу, да се у Србији мир све дотле повратити не може, докле књагиња Љубица не оде своjему мужу у Влашку. Јефрем Обреновић и сам затражи да га одпусте, но влада није знала шта је боље: или да се он коначно удали из службе, или да се за време одпусти. Међутим неспокојства на ново се дотакну у Крагујевцу до војске, тако, да је Даниловић морао отпустити кућама до 600 људи. Влада је од своје стране попуњавала упражњена чиновничка места и дала је најзад на знање судској комисији, која је расправљала дело о потовој буни, да Мићић није био ухваћен с оружјем у руци као Пекета и његова дружина, и зато да комисија треба да суди овима, а да не задире питање о Мићићу. Међутим једна гомилица тако називаних уставобранилаца измакне из Београда у Видин. Турски комисар још једнако се бавио у граду, но паша се спремао за полазак у Босну, куда га је слала Порта да умири побуне, које су се тамо појавиле. У то исто време због поправака градских касарна трубило се по народу, да ће из Русије бити послане три пешачке и две кавалериjске пуковније и једна стотина Козака, да научи Србе онако исто уважавати устав, као што је Румуне научио гроф Кисељев. Наравно такве гласове распростирали су противници књажеви и њихове присталице, уверавајући да стање Србије личи на зидање вавилонске куле. ([22]).

Но да видимо, шта су радили противници књажевске власти? Они су измишљали начине како ће дознавати свезе својих непријатеља с књазом Милошем. Тако, Лука Гарашанин саопштава 10. Септ. Авраму Петронијевићу, који је остао у београдскоме граду, да је он срео у Калафату Јована Станковића пређашњега секретара Милошевог, који је од Милоша упућен у Србију, но из предохране застао на по пута. Тај Станковић причао је бежавшима из отаџбине чиновницима, да је главни узрок свима бунама у Србији био Милош: „он је о тој ствари слао сва настављења Љубици, а ова их предавала бившим дворским служиоцима Милошевим заједно са новцима, помоћу којих су они узбуњивали народ и солдате. Мита кафеџија, Вуле касапин, Стефан из Крагујевца, три човека из београдскога и четири ћревачкога округа, чибукџија Николић и газда Миленко из

Пожаревца узбуњивали су кметове и припремали народ за буну, говорећи му: „иштите оца нашега, старог књаза; ко не ће с вама везујте га и убијајте, не штедите ни советнике ни министре; амо иде турски комисар, но не треба га се бојати, јербо је Турска ослабила па не море послати ни једнога солдата. Русија не сме и не ће послати у Србију ни 50.000 бува а то ли солдата; Енглеска је у друштву са старим књазом: Ђерманија се не сме мешати у наш посао; порта вам мора дати све што год хоћете ако ли не хтедне а ми ћемо подићи хришћане у Босни и Албанији или у којој другој области, па ће онда порта морати да уступи и пристане на повратак старога књаза." Осим тога Гарашанин је у својему писму уверавао, да је и то била последица Милошевих наговарања, што Михаило није хтео да се у Београду договара с Муса-ефендијом; јер му је он саветовао после тога да иде у Топчидер са 40.000 наоружаних Срба и опколи Београд, да прети крвавом борбом, и ако не буде повраћен стари књаз, коме само и може народ поверити благајницу своју, да захтева да му се издаду бегунци из града, и ако му се то одрекне, да на јуриш заузме Београд: „ако би се пак стао руски конзул Вашченко противити и плашити вас, кажите ви њему, да се торња у свој конзулат да гледа свој посао и надгледа своје поданике а Србе нека остави на миру и да се не меша у њина посла; а ако он опомене да је конзул вашега заштитника, а ви му реците: е па барем заштићуј нас, поврати нам Милоша, па ћемо те онда слушати, а сад знамо с киме ти куваш и вариш, како би потчинио Србију Турцима. Ако се узпротиви моме повратку Јефрем или Протић, или који други советник, онда знате како ћете ш њим раскрстити; ако митрополит почне вам читати проповеди своје и учити вас миру, а ви му подвикните: одлази одатле у цркву, тамо је твоје место, заповедај свештеницима а не мешај се у народна дела; митрополита и владику Нићифора можете јавно и приплашити. У свима окрузима устројте народне канцеларије а у Топчидеру народне секретаре, сачините прошеније на порту о мојему повратку и пошто сакупите повише потписа, натерајте књаза и советнике да се и они на то потпишу. Сину мојему можете говорити, да се одрекне књажевског достоинства у моју корист, но да задржи за се право наследности по берату покојнога султана Махмуда. Свакога, ко год вам се успротиви, вежите и удрите." Даље Гарашанин је уверавао са речма Станковићевим, да се сношаји међу Милошем и његовом странком у Србији као год и пре продужују преко пограничнога места Херешта, и да, докле ти сношаји не буду прекинути, није се надати, да ће се у Србији по-

вратити мир, да је енглески конзул отпутовао из Букурешта у Цариград, да се заузима преко Лорда Понсоби за повратак Милошев, који се договарао с тим конзулом по делима последњих догађаја у Србији, о чему може дати пространо известије Никола Јовановић из Боке Которске, Милошев драгоман франиуског језика, који је био васпиталац Михаилов. У закључењу Гарашанин је приметио, кад би блистателна порта заповедила влашкоме господару, да ухвати 11 људи од оних, што су око Милоша, а српској влади, да похвата 13 људи из разних вароша у књажевини, и кад би их дотерали у Видин: онда би се могло дознати, да је полковник Јованче Спасић ишао код Милоша у Букурешт, узео тамо новце у сарафа Петра и раздавао их подбуњачима српскога народа, да је Станковић по речма Милошевим сачињавао настављења, која се дотичу буне, да су Ђорђе Логофет и Стефан Бановић берба преписивали и разашиљали их преко Мијаила из Чернеца слуге Михаила Ђермана, и надзорника постојавшега двора у Краљеву, Михаила Николајевића; први би показао, да је примао тајна писма и слао их у Фетислам Ристи Армашевићу, који их је достављао у Београд, а Милошев чибукџија Николче, морао би признати, да је носио златне сатове и разне поклоне Мићићу и другим лицима, а и то, каква је настављења предавао у Србију; а сви у Србији похватани морали би признати, да су ишли у Херешт а тако исто и то, каква су настављења и писма, колико новаца на коју цел примили тамо; Михаил Ђерман и драгоман Никола Јовановић морали би открити све планове, који су им добро познати, једним словом све би изашло на свет и постало за свакого јасно, да су цео тај метеж и све његове зле последнце ни од кога другог већ од самога Милоша, који ништа у бога не жели, до само да се у Србију врати, да из ње уклони својега сина и фамилију, да подигне Румелију, Вугарску, Арбанију, Босну, Херцеговину и Еепир у сагласију с Грчком, па да створи један велики устанак против Турака с тим, да Епир, Албанију и део Румелије уступи Грчкој, а остале Хришћане да присаједини Србији, да себе прогласи за независна и приуготови коначну пропаст Порти, а) јербо би и Мехмед-Алија ступио у савез са устаницима. Да побуни Босну поручено је било Мићићу, а Бугарску једноме од пређашњих бугарских бунтовника.“ Саопштавајући све то Петронијевићу, Лука Гарашанин молио га је, да то даде на знање коме треба, и додаваше, да је сам о томе говорио видинскоме паши. који је заједно са својим ћајом веома расположен

а) Камо срећа, да си и ти на томе, са својом браћом радио, боље би било, него што си овако сплеткашио противу Милоша и народа. Превод.

према српској странци уставобранилаца. Кад је добио то писмо, Петронијевић га је предао рускоме конзулу, кад је овај у град дошао да се опрости с пашом, који полажаше у Босну.

Но опет нису ни од противника књажеве владе мислили сви једнако. Међу њима били су неки, које су пештанске новине називале радикалцима. К овима је припадао капућехаја Антић. Он је био готов да се помири с књазом једино под тим условом, да он призна српским чиновницима права, која су им уставом дарована, но ипак није захтевао ни повратак Вучића с друговима у отаџбину, нити да се они поставе на пређашња звања. О томе услову Антићу је лако било погодити се с књазом, и доиста Антић је остао у звању капућехаје. На сваки начин и питање о помирењу осталих бегунаца с књазом није се могло са свим заборавити тим више, што је и сам књаз обећао турскоме комисару да ће га кад узмогне првом приликом решити. Одлазак већине противника књажевих из Србије, и његово становање у Крагујевцу, у неколико су успокојили књаза, и он је почео хладнокрвније понашати се према поступку Вучића, Петронијевића и њихове дружине. С друге стране Порта је вратила књазу сва његова објашњења приметивши, да су преговори о помирењу саветника с књазом поверени изванредноме комисару, који и има право да то дело коначно реши. Од рускога посланства добивен је био одговор у том истом смислу; и тако књажеви протести остадоше без икаквих следстава. Но није се ни лако било помирити с бегунцима при посредовању Муса-ефендије и рускога конзула, јербо је то посредовање неколико пута и то категорички одбијено. Тога посла лати се сада аустријски конзул Атанацковић, и ево већ где је 18. Септембра Атанацковићев секретар, Урош Боришев имао састанак и разговор у Београду с Антићем о томе, како би се помирили с књазом великаши, што се налажаху у граду и Видину. Међу овом двојицом био је занимљив разговор. Боришев вељаше: „Муса-ефендија прочитао је жалбе књажевих присталица на Аврама, Вучића и друге, и нашао, да се они сви не праведно окривљују и по томе огласио их је за невине. Ако ови људи не буду ослобођени и повраћени на своја места, Србија може код садањег неискусног књаза и код глупака и интриганата, који га окружавају, изгубити своја права, своју слободу и опет потпасти под јарам које било државе, јер смо ми видели, да Срби не умеју сами собом управљати; они људи, који су толико година служили и бивали у разним земљама, довољно су изображени и потпуно искусни за управу своје земље.“ Антић је на то приметио: „И ја се с вама савршено слажем, да се књаз налази у

рукама интриганата, но по времену он би могао бити добар владалац, кад би сада уз-ањ била два-три добра советника, без којих он за неколико година не би могао ништа предузимати ни свршавати.“ Боришев одговори: „Књаз је одвећ млад; он нема ни чуствителности ни признателноси; иначе он не би тако неодступно захтевао да се прогнају његови пређашњи советници.“ Антић рече: „Ја не држим, да би књаз у томе случају радио по својој вољи и да би у опште хтео ићи стопама својега оца.“ Онда Боришев почне ближе говорити: „Да, то и ја нећу оспоравати. Кажем вам само, да сам дошао к вама по налогу моје власти као човеку, о коме сам слушао и из сопственога искуства знам, да је у делима постојан. Ја вам морам саопштити један предлог, који се тиче невољника, што живе у беогр. тврдињи. Али пре но што вам га предам ја бих вас замолио да ми се закунете свим што вам је на овоме свету најдраже, да то не ће знати ни Муса-ефендија ни г. Вашченко.“ Антић обећа, да ће у тајности сачувати њихов разговор. Боришев на ново почне: „Од онога времена, како сам се из Беча вратио, г. Атанацковић ми је непрестано говорио, да отидем у град Авраму и Вучићу, да им представим његове планове и уверим их, да је он у стању да их помири с књазом и поврати на своја места. Ја сам по томе два пут одлазио к њима, но ни сам могао јасно исказати им, у чему је ствар. Данас ми је опет рекао, да отидем у град, но ја сам нашао да је боље да дођем к вама и преко вас ступим у преговоре ш њима“. Тада Антић запита аустријскога секретара:“ Ја бих врло рад био да их конзул буде у стању помирити с књазом, но ја бих хтео напред знати, ради ли то конзул у сагласију и по вољи књаза или из своје сопствене побуде? а тако исто иде ли та ствар само о помирењу Аврама и Вучића ш њим или свију, који се налазе овде у граду и у Видину?“ Боришев му одговори: „Из саме ствари види се, да се преговори воде у сагласију њега и књаза, и да се ради о помирењу са свима“. На питање Антића: „под каквим условом конзул може их помирити с књазом?“ Боришев је одговорио: „књаз ће да се врати са управом у Београд и овде ће се ш њима договорити, а после ће издати народу прокламацију, у којој ће Аврам, Вучић и остали бити оправдани, а Јефрем, Протић, Рајовић, Радичевић, Ербез и други окривљени као прави нарушиоци мира и виновници поникнутога раздора; а после тога одма ће Протић, Рајовић, Радичевић и Ербез бити удаљени из Србије, а Јефрем и Љубица, које је тешко изагнати из Србије, би ће преварени под каким било изговором да отиду у Влашку, па чим пређу границу, више их већ не ћеју пустити натраг“. На то Антић рекне: „Мени се чини, да је то

немогућно. Тешко да ће кнез моћи једном прокламацијом привести крају тако важно дело и изагнати из Србије све људе, с којима се трудио да од себе отера Аврама и Вучића. Из тога ја видим, да кнез не влада сам собом, но други њиме управљају". Боришев одговори: „Конзул је потпуно уверен да ће успети у делу и с тога се подухвата зањ, иначе не би ме ни слао; но ја вас молим, да би сте наш разговор саопштили Авраму и Вучићу и казали им, да ће конзул 20. или 21. овога месеца отићи у град код паше да му представи својега новог секретара, и том прилом састаће се и проговорити ш њима о свему томе. Но да неби нови секретар, коме је у неколико познат словенски језик, знао о чему је реч, треба да они с конзулом говоре или турски или грчки". Но Антић је опет запитао: „Кад се они помире с кнезом и изиђу из града, ко ће стојати добар, да ће они моћи сигурно живети а да не буду поубијани као што је пређено да ће се ш њима поступити у старом конаку, где су их хтели одвести на суочење са тужиоцима?" Боришев одговори: „Конзул ће израдити од кнеза писмено јемство за њих, којим ће бити осигуран живот њихов; а може бити и сам ће конзул то писмено подписати од своје стране". Не гладећи на то, што је Антић обећао сачувати тај разговор у тајности, Вучић и Петронијевић, чим су за њ дознали, одма су га саопштили руском конзулу, и кад је Атанацковић 22. Септемба дошао у град да се ш њима састане, ту је већ био дошао и Вашченко, те тако не могне аустријски конзул ништа учинити већ обећа доћи у град други пут. После тога опет су Вучић и Петронијевић писали рускоме конзулу, да се из нових разговора између Антића и Боришева види, да кнез врло сажаљева раздор с пређашњим својим советницима јер је баш са свим остао без људи; „но имајући у својим мислима непокорност блистателној Порти и јавну одвратност од рускога покровителства, он не ће да се с нама мири преко Муса-ефендије или Вашченка него преко немачког конзула. Ако блистателна Порта и руски двор остави без примерне каштиге упорнога кнеза и бесне чиновнике, који га окружавају, то ће само време показати, како ће мало по примеру садашњих старешина српски народ уважавати блистателну Порту и како ће бити ништав уплив Русије нањ." Из потоњих речи види се, да су се Вучић и Петронијевић свим силама старали, да своје дело вежу с интересима Русије, а ни су имали у виду једино само помирење с кнезом, него су тако исто желели сачувати своју власт, да дају кнезу поуке и наставе. ([23])

У осталоме види се да Михаило није губио јоште надања, да ће се помирити са чиновницима, што су Турцима у заштиту побегли,

и послао је к њима у град Радичевића да их понуди да ступе у непосредне преговоре с правителством, не примајући ничијега посредовања, обећав шта више да ће неке од њих примити у службу а осталима пензију дати. Но бегунци по настојавању Вучића изјаве, да ни су намерни мирити се, докле год их кнез не прогласи за невине како пред народом тако и нарочитим актима пред портом и Русијом; али и после тога они не ће ступити у преговоре другче него помоћу турскога комисара и руског конзула, јербо никако не верују српскоме правителству, које је преступило свечану заклетву и писмено обвезателство, које је зимус дало, и допустило тако гањање против њих једино по пакости и освети неколицине људи; па с тога они и захтевају, да се све, што се буде учинило за њих, уради са знањем и одобрењем турскога и руског двора. По повратку своме из града у варош, Радичевић је говорио, да је он ишао у град на молбу уставобранилаца, који би као хтели да се помире с правителством. Све то ставило је кнеза и његове помагаче у обманљив и тегобан положај. Турски комисар ни најмање не попушташе него остајаше при пређашњем захтеву, да се чиновници побегши под турску заштиту огласе у свему за невине: а то би значило да српска влада признаје своју сопствену кривицу и учешће у побуни народа. Вучић, Петронијевић и њихова странка на тужбу скупштине одговорили су са тужбом против нових државника и не пуштаху се ни на какве преговоре, а попустити њима значило би вратити се оном стању ствари, против кога се нова влада обратила с тужбама народу. Истина сада већ народ и не могаше се више бунити а војска је предата у строге руке новога начелника; али с тиме је влада лишила себе оне силе, помоћу које је успела да одбије портине захтеве. У самој влади, које су послови врло запуштени, није било ни поверења међу попечитељима и советницима ни слоге због тога, што су се распали на две партаје. Судска комисија над вођама потоње буне протезала је ствар као и пре, и тим истим одказивала потребну послушност влади. Са страним конзулима није било добрих сношаја; међу њима већ се није могло наћи барем онаквих световача као што је био Хоџес за Милоша. Но још већма је досађивало влади то, што се не зна на чисто како стоји главно питање. Кад би се непокорни чиновници са свим отерали, онда би то одрешило руке влади баш да би се у народу и нашло њихових бранилаца. И сам кнез као да је знао, да њиме предузете мере нису баш тако поуздане, и готово сви чиновници, што су на упражњена места постављени, добијали су звање „привремени“. Истина, млади кнез није при том показивао никаква

пристрашћа према људма ове или оне странке: чланови шабачкога окружног суда, који су лишени својих звања и окривљени у време скупштине, добили су на ново звања но само у другим судовима; заједно са учесницима последњих побуна примљен буде у службу и Александар Карађорђевић у звању члана суда окр. београдскога. Но нико се није могао подјамчити, да се у народу, ком је такође тегобно што не зна какав ће ток узети свађа књажева с пређашњим советницима, не ће наћи људи, који ће га подбуњивати против нових советника.

Напослетку Муса-ефендија добије из Цариграда пресудан одговор, да Порта сагласно с руским двором признаје побегше у град чиновнике за невине, и ако их књаз неће на ново у службу примити, онда они морају се уклонити заједно с комисаром у Цариград, а нижи чиновници нека се одселе у Видин. Комисар је одма тога часа позвао књаза да дође у Београд ради коначних преговора. 16 Октобра Михаило је био већ у Београду и то истог дана турски комисар пошље књазу својега секретара и српскога капућехају да му саопште портино решење; но књаз опет изјави, да он остаје при пређашњем мњењу, а Муса-ефендија заповеди Србима, који се бављаху у граду, да се спреме за пут. Сутра дан комисар заједно са руским конзулом посетио је књаза у његову дворцу, где су били такође и чланови совета и попечитељи. У тој седници Муса-ефендија и последњи пут затражи од књаза, да он уставобраниоце, које су оба цара огласили за оправдане и невине, призна за такве и од своје стране, и то објави народу; но књаз је одговорио, да он то ни којим начином не може учинити. Комисар је тада захтевао, да књаз дотле, докле оба двора не реше коначно цело дело, издаје уставобраниоцима потпуну плату, коју су имали до изласка из службе; но књаз је одбио и тај захтев. Комисару је тада остало само то, да захтева од књаза писмену обвезу, да ће он одржати и сачувати устав и да фамилије уставобранилачке, које у Србији остају, не буду никако вређане. Књаз је дао ту обвезу. После тога Муса-ефендија објави у име султана, да он узима са собом из града уставобраниоце, и кад Срби не умеју ценити њихове заслуге, то ће им његов цар одредити плату и умети да их заштити. На тој седници окончало се све: Комисар отиде у град, скупи све, који су се хвалили уставобраниоштвом, и каже им ако верују царској речи, то нека пођу ш њим из Србије. У тај исти мах дође у град послани од књаза чиновник с поруком комисару, да он узме са собом само седморицу советника, а остале чиновнике књаз ће примити у пређашњу милост. Комисар запита књажеве противнике:

[illegible] Србија [illegible] Турци [illegible] Србија [illegible] Београда [illegible] Срба [illegible] Цариград, а други у Видин. А исте [illegible] из Београда у Аустрију: Стојан Симић, Лазар Арсенијевић, Раја Дамјановић и неки други. [illegible] у Цариград [illegible]

Судбина је хтела, да се одлазак уставобранитеља из отаџбине [illegible] под знаком новога народног покрета у Мачванском округу шабачком. Тамо је народ под предвођењем својих кметова одказао послушност окружним властима и затим један од забрана под жировином горон. Истина тај је покрет изазван био за то, што није било определених правила, којима се уређује жировина у општенародским горама.

За Милошеве владе те су земље издаване под аренду, после су почеле предавати у уживање општинама, и напоследку нова влада хтела их је опет на комаде издавати под аренду: становници Мачве успротивили су се томе. Кад су им местне власти казале, да траже своје право путем суда, онда су добиле одговор: „Сад нема нигде правога суда.“ Местне власти нису могле већ уздржати народнога покрета и влада мораде послати из Београда у ноћ 20. Октобра регуларну војску на колима; осим тога од Лознице се кренуло 400 коњаника под управом мајора Тешмана. Чим је испратила војску влада је одма издала указ и растурила га по народу у знатном броју примерака. Тим указом постављен је над бунтовницима преки суд, који је морао за 24 сахата сво дело извидити и своју пресуду извршити, ма каква она била, не подносећи је на потврђење ни вишем суду ни књазу. Благодарећи такој мери покрет је брзо легао; осам побуњених села било је окружено и до 500 људи између њихових становника предато преком суду, који је осудио Ђурађа Ердевичанина на стрељање; 5 људи на робију од 2 до 3 године а остале на телесну каштигу. Књаз, који је такође у Шабац дошао, заповедио је 24. Окт. да се пред гомилама народа, у вароши сабранима, прочита слово, у

коме он опомињаше становнике шабачкога округа да се окану неумесних побуна па да се покоравају властима. При том он се позиваше на ону уредбу народну, која је у Топчидеру била издата 12-га Августа, и по којој сваки нарушилац јавнога поретка може бити строго кажњен па и живота лишен. Пошто је тако строго поступљено са учесницима у мачванској буни, онда није могућно било оставити без каштиге и учеснике онога покрета, којим је била изазвана она уредба од 12 Августа. Између ових налазило се њих 23 човека још под судом, и ма да се комисија, која је разматрала њихово дело, устезала изрећи пресуду, јербо главни кривац тога покрета, Мићић, остао је у слободи; опет сада, кад је Муса-ефендија отишао, и кад је тако брзо изашла пресуда над Мачванима, комисија је морала привести крају предато јој дело. Пекета би осуђен на четиригодишње заточење, остали на мање каштиге, а четворица савршено ослобођени.

Тако једном легоше унутрашњи немири у Србији, који су изазвани властољубивим притешњавањем бивших намесника књажевога достојанства, мржњом према њима свију чланова Обреновића фамилије и неопредељеним одношајем народа према новоме уставу. Владајући и заштитни дворови престали су за време тражити, да се поврате Вучићу и Петронијевићу њихова звања, и на измаку Новембра везир посла писмо на име књаза Михаила, у коме му благодараше што је намеран да сачува устав неповређен за будуће време, признаваше да би услед неслога између књаза и удаљених великаша њихово становање у Србији било опасно за земаљско спокојство, и изражаваше уверење, да ће књаз, владајући се по уставу, заслужити благоволење и милост у султана. Из тога писма било је лако познати, да је Порти највише било стало до целине устава, и да није сматрала да је дело бивших саветника тесно везано с питањем о уставу.

Међу тим у пештанске новине слали су се дописи из Видина и Цариграда, у којима се описивало са каком су почасти примљени уставобраниоци у Цариграду и Видину, како су свуда материјално потпомагани са стране Турске, и како су неки од њих дошав у Цариград, јављали се великоме везиру и тужили му српску владу, како су били примљени код везира пре него нови агенат Србије, Ђерман, који је најмио за се особени конак, а у правителственој згради остао је и даље наставити пређашњи капућехаја Антић. Уставобраниоци радили су не само на томе, да се поврате у отаџбину, него и да им се накнади нанесена штета. Ђерман је то саопштавао у Крагујевац, но тамо нису пристајали на захтеве бегунаца. У сред тога краткога стишања у делима, подигне на ново главу странка, која је желела

повратак Милошев. Некоји од присталаца књажевих, који су учествовали у првом покрету за њ, успели су на ново продрети у Влашку и поврате се у Србију с прокламацијом од Милоша. Но ради веће предохране за овај мах они нису улазили у Србију право преко влашке границе, него су залазили с југа преко Бугарске и нишкога пашалука. Истина они су издржавајући карантин у Алексинцу били прегледани и ту им прокламације одузимане а они апшени; али једноме од њих испало је за руком промаћи до Крагујевца, где је он и предао својим једномишљеницима писма старога књаза. Далеко је теже било пазити на оне људе, који су Милошева писма достављали непосредно књагињи Љубици. Од свију највише су повратак Милошев у Србији желели чланови совета: Туцаковић, Илија Поповић и Жабарац. На челу њихових противника стајали су као и пре Јефрем Обреновић и Протић. Милошевој странци испало је за руком те је одма разаслала своје агенте по некојим срезовима Србије, и на скоро допру до Крагујевца гласи о бунама, које се тамо справљају. Књаз је прекорио попечитеља унутарњих дела, зашто о томе ништа не зна, и што је слаб полицијски надзор унутра у земљи и на границама. (25)

Међу тим уставобраниоцима у Цариграду послужила је срећа те су привукли на своју страну и руског повереника, који их је из прва примао хладно као што су они о томе дописивали у пештанске новине. В. П. Титов по наставлењима из Петербурга морао је писати књазу Михаилу, да поврати уставобраниоце у Србију; а о томе је писао и велики везир. Званичне новине излагале су у својим приватним дописима из Крагујевца преглед захтевања уставобранилаца, која су објављена у пештанским новинама. Доказујући да влада књаза Михаила у Србији није скретала с пута, уставом прописанога, „новине србске“ бавиле су се питањем: а ко је нарушилац устава кад странка Вучићева, састојећа се из 62 човека, назиље себе уставобранилачком? Као одговор на то било је казано:“ 1) Заслужују ли толико часно име они, који су једно од најдрагоценијих права наше отаџбине са не малим жртвама добивених, право наследности књажевога достојанства, старали се да униште и тиме да отворе пут својим користољубивим намерама на срамоту своје отаџбине, не гледећи на први чланак устава, који непосредно обезбеђује српскоме народу и фамилији књаза Милоша наследност књажевога достојанства, сагласно са раније издатим јавним актима, која су одавно добила закониту силу? 2) Могу ли бити названи уставобраниоцима они, који су без знања совета и попечителства, тајним радњама својим и својих номишљеника, склонили високу Порту, да их узвиси на звањије

некаких особитих советника књажевих, о којима у уставу нигде ни спомена нема при свем томе, што по чл. 12. а., устава, установљавање нових звања принадлежи совету са одобрењем књаза, а постављање лица на та званија, по чл. 3. а., и чл. 54. устава, самоме књазу? 3) Заслужују ли тога имена они, који се, почем се у народу чуло, да је за време одсуства књаза из Србије по народу, ишавша такозвана „уставотолкователна" комисија по тајноме налогу Вучићевом и његових јединомисленика симпатију народа од фамилије Обреновића одвраћала, и да је Вучић поглавица оних, који су се зарекли донде не мировати, док год младог књаза низ Дунаво за опем не пошљу, и почем се народ једно због тога а друго што су му у предходној точки описане злоупотребе до знања дошле, противу њих бунити почео — ни су стидили јавним актом свога књаза обвинити, да је он ону буну против њих подјегао? 4) Еда ли се они Срби могу назвати уставобраниоцима, који, оптужени народном, у сагласију с царским комисаром позваном скупштином, изван Србије за се суда траже, не обзирући се на устав, који (чл. 27. и 42.) Србији право судства даје, без да ко даље куд апелирати може; или можда они бивају уставобраниоци, који се већма одликују у делима некима, на срамоту целе отаџбине своје? За чудо је дакле како још и сад има људи, који бране и старају се као најамници пред целим светом оправдати оне само-зване уставобраниоце, који су се својевољно и што им план за руком није испао, од књаза и рода свога срамно одцепили, који су обедивши својега књаза и за њим пошавше чиновнике да устав нарушавају, толике незгоде својој отаџбини проузроковали и очито доказали, да им је ближа сопствена корист била него полза и благостање отаџбине своје. Одговарајући на оно што се каже, да су се с Вучићем одметнули најзаслужнији Срби, београдске новине веле: „И ако народ негдашнѣ заслуге исты лица, коя су се данас од своє браће одцепила, памти, ніє он ни то заборавіо, да є свакій готово постаріи Србин свою данашню самосталност крваво стекао, и онда док є Петроіѣвић као писар с депутатима народа србског у Цариграду у сараю због грчке буне под надзираніѣм быо, пушила се кика у Србіи оставшим чиновницима о осталым потребама, борећи се са самовластним по Паланкама Турцима, и истискивајући ій од дана на дан са своіи добара. Овой подобну жртву мало кои Сербин у явной служби да ніє учиніо. Какав су труд поднели г. Милета Радойковић и остали 1834 год. од Ђурђева дана до конца месеца Маја, док су Турке из тимочки предѣла истерали? Онда є Стефановић быо срезскій старѣшина у Поречу, Теодоровић као депу-

тат у Цариграду, Ненадовић код свое куће без дужности, Гарашанин е трговао и помагао се са новцима књаза Милоша кои му ій е без броя и без рачуна давао, да бы га само помогао. Симићи пак знаюћи се ползовати у њиним рукама бывшим новцыма княза Милоша обкорачили бяху сву готово Сербіе трговину, тако, да е све, на кою се год страну окренеш, было Симићево. Ово су заслуге овы людій. Но нека буду и веће од овы, пытанѣ е: у колико се на ове гледа, кад ко злочинство какво учини, кад ко право княза свога оће да утамани, право, са коим не пропада само он едан него се спрежу уедно непредвидима многа зла за народ слѣдства, коя ови добри люди или нису кадри были предвидити, или ако су ій и предвидити могли, ніе им зар мнима корист дала, да од злога намѣренія свога одустану."

У Јануару 1841. године још једном су готово у једно исто време саопштене биле српскоме књазу жеље турскога и руског двора, да се он помири са чиновницима, који су се одметнули из отаџбине. Књаз је на ново из Крагујевца у Београд дошао и предао совету на расматрање предлоге, који су му учињени по тој ствари. Совет је потанко расмотрио цело дело и представио је своје закључке књазу, који их је саопштио београдскоме паши и рускоме конзулу 25. Јануара. Ево шта је било казано: „Ваше висоблагородије, високопочитајеми господине! висте не једанпут при нашим састанцима имали доброту представити ми, да би ради општега спокојства и избављенија од даљих непријатности, произлазећих из тога, што се распра са одметнувшим се од нашега правителства лицама, све једнако продужава, полезно било, да ја дадем тим лицама општу амнистију с тим, да се сваки поврати својој кући и живи у миру, и да онима од њих, који су били чланови совета, одредим пристојну пензију, а остали нижи чиновници да живе код своје куће без пензије, додајући к томе, да би таквим поступком не само биле задовољене жеље мисије наше покровителнице, која ради по смислу инструкција од царскога двора, него би он још био сагласан и с мојим достоинством Признавајући да то представленије ваше, милостиви господине, произлази из искренога расположенија вашег према мени и милостивога благоволенија покровителствујућег нам царскога двора, коме сам ја рад свакад указивати несумњива доказателства признателности за сва благодјејања, којима се Србија досад ползовала и непрестано ползује под његовим скутом, и желећи да поменута распра за свагда и што скорије прекрати се, како би се одметнувши од нас чиновници и остали људи повратили својим невиним породицама, ја сам сазвао

све чланове совета у Београд, те да саслушам и њихово мњеније о тако не мало важном делу. Совет, увидивши побуђења, по којима је ваљало сада прихватити овај предмет у зрело расуђење, и желећи равним начином засведочити, како су му на срцу милост и благоволеније царскога двора, поднео ми је своје решеније следујућег содржанија: 1) Да се свима, одметнувшим се од нашега правителства совјетницима и осталим нижим чиновницима, као год и простим лицама, која су пошла за Вучићем, учини општи опроштај средством амнистије, коју би ја морао обнародовати по одобрењу њеном, и то на тај начин, да све увреде, које су они причинили правителству, отечеству а и приватним лицама, а тако исто и причињене њима од стране србскога народа, правителства или приватних лица непријатности и увреде, буду предане вјечној заборавности, тако да се нико не може више тужити на то, и да нико не ма права укоравати другога; 2) да се свима тим лицама, окром г. г Томе Вучића Перишића, Стојана Симића и Милутина Гарашанина, дозволи вратити у своје отечество и у својим кућама са својим породицама живити спокојно и безбедно као сваком приватном човеку; 3) г. г. Тома Вучић Перишић, Стојан Симић и Милутин Гарашанин, дотле, докле се не успокоје народни духови, раздражени особито против њих тројице, и докле се не утврди поврађени у земљи мир, да се не враћају у Србију но да живе изван ње; 4) свима тројици пак за то, што ће они морати да пребивају неко време изван Србије, но не због каквог другог узрока, но јединствено ради обезбеђења мира у земљи, да се издаје годишње свакоме по 500 талира докле се буду задржавали ван отечества, а када се буду повратили онда престаје и ова помоћ; 5) да се бившим члановима совјета одреди пензија у овоме размеру: г. г. Петронијевићу и Вучићу по 1.000 талира годишње свакоме; г. г. Лазару Теодоровићу, Матију Ненадовићу, Стојану Симићу и Стефану Стефановићу по 800 талира, свега 5.200; 6) да ову пензију свако од поменутих лица почне примати од онога дана, до кога је свако од њих у прошлој години плату своју примило; 7) староме Гарашанину, осим горњих 500 талира на издржавање његово ван Србије, није могућно одредити особену пензију због тога, што је он до постановљења за члена совјета по новоме уставу био приватан човек, и исто званије совјетника, које је само неколико мјесеца носио, оставио још у Августу 1839. год. сљедователно престао је бити совјетником пре, но што се здружио с Вучићем и одвојио се од осталих својих саотачественика; 8) Пауну Јанковићу не одређује се никаква пензија због тога, што је он без икакога повода сам својевољно ос-

тат у Цариграду, Ненадовић код своє куће без дужности, Гарашанин є трговао и помагао се са новцима књаза Милоша кои му ій є без броя и без рачуна давао, да бы га само помогао. Симићи пак знаюћи се ползовати у њиним рукама бывшим новцыма княза Милоша обкорачили бяху сву готово Сербіє трговину, тако, да є све, на кою се год страну окренеш, было Симићево. Ово су заслуге овы людій. Но нека буду и веће од овы, пытанѣ є: у колико се на ове гледа, кад ко злочинство какво учини, кад ко право княза свога оће да утамани, право, са коим не пропада само он єдан него се спрежу уєдно непредвидима многа зла за народ слѣдства, коя ови добри люди или нису кадри были предвидити, или ако су ій и предвидити могли, ніє им зар мнима корист дала, да од злога намѣренія свога одустану.“

У Јануару 1841. године још једном су готово у једно исто време саопштене биле српскоме књазу жеље турскога и руског двора, да се он помири са чиновницима, који су се одметнули из отаџбине. Књаз је на ново из Крагујевца у Београд дошао и предао совету на расматрање предлоге, који су му учињени по тој ствари. Совет је потанко расмотрио цело дело и представио је своје закључке књазу, који их је саопштио београдскоме паши и рускоме конзулу 25. Јануара. Ево шта је било казано: „Ваше висоблагородије, високопочитајеми господине! висте не једанпут при нашим састанцима имали доброту представити ми, да би ради оппттега спокојства и избавленија од даљих непријатности, произлазећих из тога, што се распра са одметнувшим се од нашега правителства лицама, све једнако продужава, полезно било, да ја дадем тим лицама општу амнистију с тим, да се сваки поврати својој кући и живи у миру, и да онима од њих, који су били чланови совета, одредим пристојну пензију, а остали нижи чиновници да живе код своје куће без пензије, додајући к томе, да би таквим поступком не само биле задовољене жеље мисије наше покрователнице, која ради по смислу инструкција од царскога двора, него би он још био сагласан и с мојим достоинством Признавајући да то представленије ваше, милостиви господине, произлази из искренога расположенија вашег према мени и милостивога благоволенија покровителствујућег нам царскога двора, коме сам ја рад свакад указивати несумњива доказателства признателности за сва благодјејања, којима се Србија досад ползовала и непрестано ползује под његовим скутом, и желећи да поменута распра за свагда и што скорије прекрати се, како би се одметнувши од нас чиновници и остали људи повратили својим невиним породицама, ја сам сазвао

све чланове совета у Београд, те да саслушам и њихово мњеније о тако не мало важном делу. Совет, увидивши побуђења, по којима је ваљало сада прихватити овај предмет у зрело расуђење, и желећи равним начином засведочити, како су му на срцу милост и благоволеније царскога двора, поднео ми је своје решеније следујућег содржанија: 1) Да се свима, одметнувшим се од нашега правителства совјетницима и осталим нижим чиновницима, као год и простим лицама, која су пошла за Вучићем, учини општи опроштај средством амнистије, коју би ја морао обнародовати по одобрењу њеном, и то на тај начин, да све увреде, које су они причинили правителству, отечеству а и приватним лицама, а тако исто и причињене њима од стране србскога народа, правителства или приватних лица непријатности и увреде, буду предане вјечној заборавности, тако да се нико не може више тужити на то, и да нико не ма права укоравати другога; 2) да се свима тим лицама, окром г. г Томе Вучића Перишића, Стојана Симића и Милутина Гарашанина, дозволи вратити у своје отечество и у својим кућама са својим породицама живити спокојно и безбедно као сваком приватном човеку; 3) г. г. Тома Вучић Перишић, Стојан Симић и Милутин Гарашанин, дотле, докле се не успокоје народни духови, раздражени особито против њих тројице, и докле се не утврди повраћени у земљи мир, да се не враћају у Србију но да живе изван ње; 4) свима тројици пак за то, што ће они морати да пребивају неко време изван Србије, но не због каквог другог узрока, но јединствено ради обезбеђења мира у земљи, да се издаје годишње свакоме по 500 талира докле се буду задржавали ван отечества, а када се буду повратили онда престаје и ова помоћ; 5) да се бившим члановима совјета одреди пензија у овоме размеру: г. г. Петронијевићу и Вучићу по 1.000 талира годишње свакоме; г. г. Лазару Теодоровићу, Матију Ненадовићу, Стојану Симићу и Стефану Стефановићу по 800 талира, свега 5.200; 6) да ову пензију свако од поменутих лица почне примати од онога дана, до кога је свако од њих у прошлој години плату своју примило; 7) староме Гарашанину, осим горњих 500 талира на издржавање његово ван Србије, није могућно одредити особену пензију због тога, што је он до постановљења за члена совјета по новоме уставу био приватан човек, и исто званије совјетника, које је само неколико мјесеца носио, оставио још у Августу 1839. год. сљедователно престао је бити совјетником пре, но што се здружио с Вучићем и одвојио се од осталих својих саотачественика; 8) Пауну Јанковићу не одређује се никаква пензија због тога, што је он без икакога повода сам својевољно ос-

тавио службу, отишао из Топчидера у Београд и здружио се с Вучићем без и какве нужде, као год и остали нижи чиновници и прости људи; 9) означена у точки 4. и 5. пензија издаваће се вишепоменутим лицама непрекидно дотле, докле она буду живила мирно не врећајући ничије личности и не опорочавајући правителство својега отечества а особито чувајући се од прикупљања људи на своју страну за образоваље које било партаје; јербо у том случају не само сваки од њих што ће се лишити пензије него ће окром тога подпасти под закону каштигу, као што ће и сва лица, која се по амнистији буду вратила у отечество, подпасти под суд ако се у таково што мешају или што било скриве; 10) свима бившим, желећим се повратити у отечество чиновницима, којима се није могла одредити пензија, отворен је пут, да се моле да могу на ново добити државну службу, само ако се они тога покажу достојни својим добрим поведенијем, скромношћу и привржепошћу књазу и његовоме правителству; 11) напослетку ми се морамо постарати да надлежним путем добијемо одобрење како би амнистија, коју ћу ја дужан бити у своје време по првој точки овога закључениja издати, била тако сачињена, да се из ње не би видило, да је њу србско правителство издало по чијем било принужденију него да се из ње види јасно, да је она издана не само по жељи или совјету високе порте и наше покровителнице Русије, него и у цели тој, да се синови отечества нашега не би скитали више по туђим земљама и да не би пропадале њихове куће и невине породице.“ Овим условима књаз додаје, да би он веома желео да се изради што скорији повратак у Србију Вучићу, Симићу, и Гарашанину, али совет налази, да није могуће определити рок тога повратка. Осим тога он је молио, да руско посланство узме од свију, који имају добити опроштај, писмену обвезу, да ће они одјако живити мирно, не упуштајући се ни у какве интриге и владати се онако, као што приличи честитим грађанима. „Такво обвезателство и наставленије, писаше књаз, мени се чини да би произвело на њих веће упечатљење и принело би нам свима већу подзу него ма каква пажња наше домаће полиције и строгост судова.“ У закључењу писма књаз изражаваше надање, да ће Русија својим посредовањем срећно окончати то дело.

У опште сви умерени људи међу Србима, надаху се праведнијем решењу од Русије, него ли од порте. То надање могло би се задовољити само решењем, које би сагласило непријатан положај удаљених Срба са нужним поштовањем према српском правителству и ако би се ово људма, који ни су чисти у овом делу, чинило предрасудним.

Ради првога корака томе нека би било дозвољено желити њихов повартак у Србију без да им се даду пређашња звања, која су већ била попуњена другим лицима, с тога, што би њихов судар са пређашњим другарима у служби, могао изродити нове покрете а и само постављање њихово на пређашња звања могло би изгледати у очима народа као принуда, која понижава владу. Они не би могли бити дуго време без службе, с тога, што је и сама влада опажала у себи осетан недостатак у људма способним и искусним, и што би сама увидила да јој је нужно помирити се с таконазваним противницима својим. Са тим се слагао и руски конзул; но њему се чињаше, да би одма ваљало определити свима пензију: то би по његову мишљењу било сагласно с правицом и уставом, а с друге стране пресекло би даља потраживања, која су почели изјављивати чиновници, што су се у Цариград уклонили. Руски конзул вођаше о томе преговоре са тројицом од чланова совета, као посланицима српске владе, између којих један спадаше у странку Вучићеву. Вашченко није рад био никако да у услове помирења дође и то, да руско посланство узме писмену обвезу односно њихова будућег живљења у Београду. Но ни српска влада није узимала на се ни какву одговорност за народне покрете, који би могли изнова планути при најмањем непажљивом поступку са стране чиновника, што се имају вратити.

Српски књаз за чудо вољаше да поврати сталне и сагласне сношаје са Русијом; но у исто време још се чудноватије бојаше, да не понизи своје достојанство каквим било несмотреним поступком. Руски конзул као да је покушао да прибегне у томе саветима Ћамил-паше; али овај неисказиваше својега мишљења о српским делима и држаше се не само удаљено, но шта више у неколико и непријатељски на спрам рускога конзула. То беше затуцана Туркешина, која се држаше старих обичаја, и не одобраваше оне одношаје портине спрам Русије, који се беху утврдили за време Махмуда II. Њему се више допадаху давнашње свезе Турске са Аустријом, и он више указиваше заштите уставобраниоцима, који су се предали Турској у руке, него што је желео да се приближи рускоме конзулу, који је већ и по самом положају своме морао да одржава непристрашће, односно завађених страна. У својим извештајима порти о положају Србије, Ћамил-паша исказиваше мисао, да је нужно оружано умешање у српске послове. И сам султан, коме се, благодарећи Русији и Енглеској, осмејкивала срећа у мисирском питању, држаше, да би улазак војске могао да поврати жељено спокојство у Србији, ма да би такав распоред непосредно нарушио уговоре, који се тичу Србије.

У то исто време порта, која је једном већ била избрисала Србију из броја својих провинција и установила нишки ђумрук на супрот уговорима с Милошам, похита опет да га уништи, јербо је то изискавала сама доследност, ако би порта изнова рачунала Србију за своју провинцију. Такав правац турске политике натера руску дипломатију да буде смотренија у питању о српским делима, и већ крилни ађутанат, барон Ливен, бавећи се у Цариграду с налозима по мисирским делима, добије из Петрбурга препоруку да отиде у Србију и помири владу с чиновницима, који су се од ње одметнули. У исто пак време уђу у ближу дружбу с Ћамил-пашом аустријске пограничне власти и аустријски конзулат у Београду. Овај, т. ј. конзулат, рађаше на томе, да добије пристанка од српске владе да може подићи агенције у Радујевцу, Алексинцу, Смедереву и Шапцу, по обрасцу „старостија" у Молдавији и Влашкој, с дозвољењем да на њихове домове метне аустријски грб, ту да буду канцеларије за заштиту аустријских поданика, који би могли имати посла са поданицима српским, а да их не нагони да долазе у Београд ради суђења. Но српска влада старала се да одбије такву намеру местним узроцима. [26])

Србију је још тиштало питање о помирењу са исељеним чиновницима. Сви очекиваху долазак барона Ливена, за кога су јавиле зван. нов. да ће скоро доћи. На неколико дана потом изађе на сусрет до Јагодине руски конзул, а још даље до Алексинца отишли су чланови совета, Теодор Ербез и књажев ађутанат, Ђорђе Јовановић. Пошто је издржао тридневни карантин на граници српској и походио уз пут, као што увераваху пештанске новине, породицу Петронијевића, кога је књаз Михаило нарочито позвао преко својега агента Јована Ђермана, да се врати у отаџбину, барон Ливен стигне 10. у Крагујевац. При доласку загрме топови и засвира војна музика, а дочекаше га чланови окружних надлежателства, велика гомила грађана и местни гарнизон, којему командоваше Даниловић, кога је похвалио барон за то, што је добро извеџбао српске војнике. У гостионици, где је одсео, поздрави га с добродошлицом књажевски представник. После тога Ливен заједно са капетаном рускога ђенералног штаба, Штарком, налазећим се у његовој свити, и књажевим ађутантом отиде у конак, где су сабрани били сви виши и нижи чиновници, који су се тада у Крагујевцу налазили, и, пошто се поздравио с књазом, зажелео је да њих двојица остану на само. Предавши му одговор рускога посланства на предложене у Јануару услове о повратку присталица Вучићевих у Србију и саслушавши мишљење књажево о томе, барон Ливен походио је књагињу Љубицу, којој је говорио о томе, како се Милош не

може повратити у отаџбину. Одма за тим њега је походио српски књаз заједно с попечитељима, а по том Јефрем Обреновић са саветницима и чланови апелационог суда. Сви желише да дознаду о чему ли је говорио с књазом на само крилни ађутанат руског господара; Михаило не беше нарави својега оца те тако нико и не дознаде његов разговор са путником. Другога за тим дана, барон је био код Јефрема Обреновића и попечитеља, и после ступи у преговоре с књазом о наложеном му послу и позове тога ради к себи Протића и Радичевића. Ти се преговори наставише и следећа два дана, и из тога изведе се јасно споразумљење међу обема странама о томе: 1., место амнестије, којом је књаз пређе предлагао да објави помиловање своје налазећим се ван отаџбине Србима, као акта неуместнога, с тога, што поменути људи нису из Србије отишли по његовој власти и по осуди, и следствено не потпадају ни помиловању, — књаз треба да обнародује само изјавом или прокламацијом, и да настојава да речи о сагласију руског посланства „с мерама ради сахрањења мира и поретка у случају повратка тих људи," буду непремено стављене у прокламацију, како не би народ помислио, да су те мере предузете од стране правителства самовољно; 2., да књаз не одступно захтева, да Вучић, Стојан Симић и Гарашанин, остану на страни; 3., да се књаз и совет сагласе да се сиротнима између бегунаца даде 7000 гроша из касе и 3000 гроша лично од књаза за путни трошак у домовину; 4., да се тужбе, изнесене од бегунаца у Цариграду на Рајовића и Радичевића, огласе да не заслужују пажње. И доиста побегши уставобраниоци, који су давно служили са обојицом попечитеља у Аустрији, а после у Србији, износили су из њихова пређашњега живота свакојако неваљаство о којем пређе никаква гласа не бијаше; руским агентима било је по све противно, да се мешају у те сплетке. Књаз 15. Марта даде свечан ручак у част госта, а 16. барон Ливен заједно са Јефремом Обреновићем и Вашченком крене се у Београд, где је стигао 18. Марта, предусретнут при улазку управником вароши и многим грађанима на коњици, којом приликом такође пуцало се из топова и била је војничка парада, коју распоређиваше Даниловић. После тога на два сахата дође у Београд књаз а одма за њим и књагиња Љубица. Књаза је одма посетио Ћамил-паша. Сутра дан започну се саветовати с пашом о спорном питању. После дугих колебања он пристаде на услове, који су постављени у Крагујевцу; но сматрао је за нужно да говори лично књазу о оним сплеткама, које се тицаху Рајовића и Радичевића: књаз, разуме се, би увређен таквим скаредностима и отворено изјави, да Србија имаде

својих судова и да тужиоци могу њима предстати с доказима за своју тужбу и наводе. Паша мораде да ућути. За тим је барон Ливен говорио свима чиновцима о томе, како треба уважавати личност књажеву. При закључењу он почне да приволева књаза, да на ново пресели централну управу у Београд. Ћамил-паша и у то се утакне: он почне говорити, како то не жели књагиња Љубица, но на његове речи нико и необраћаше пажње. Резултат свега тога преговора би тај, што се издаде прокламација у званичним новинама, коју је књаз потписао 24. Марта, и што се посла у Цариград сенед или писмено о томе, да ће се тачно испуњавати сви услови, који су тек закључени, и да је књаз готов придржавати се и у будуће устава. После тога књаз је морао да пише у Цариград молбу за дозвољење, да се поврате у отаџбину Срби, који се налажаху у Цариграду и Видину.

У прокламацији народу бијаше казано: „Поводом народнѣг возмущенія, кое се к сожаленію моме прошле године породило и общій поредак пореметило было, оставили су неколико членова Совѣта и други служительи своя званія; едни за то, што е народ на њи викнуо, а други без икаквог даног им повода, и доцніе су заедно с неким людма гражданског реда, који су се с ньима сдружили, едни по рѣшенію высоке Порте, а други своевольно из отечества удалили се. Повративше се сада међу нас спокойствіе и господствујући у княжеству поредак, дозволява ми, не само старати се о већем утврђенію истог и бринути се о свима Србима вообще, но при том обратити поглед мой и на положеніе оны соотечественика наши, кои се наоде удалѣни од своій кућа и фамилија. Тим поводом нашао сам за сходно представити блистателной Порти и Російско-императорской мисіи желю мою о повратку исты лица у отечество и о мерама, како би се повратком ньиним мир и поредак међу нами одржао. Представленіе ово получило е благосклонно ньино одобреніе, по коме е блистателна порта благоразсудила да се нека лица іошт за неко време изван отечества задрже, а прочи да се кућэма своима врате, и у слѣдствію том я сам учиніо нужно разположеніе, коим ће се начином моћи из Сербіе изишавши позвани соотечественици наши у ню вратити. Они могу быти увѣрени, да ће овдѣ наћи покровительство закона, обезбѣђавајуће живот личност и иманѣ свакога. Они између ньи, кои су пре тога были у званичним дужностима, могу се обратити к мени с молбом ради полученія нове службе, како се своіом приврженостію к моме правителству и добрим своим поведеніем ове заслужни покажу, и ако принесу на жертву внутренѣм спокойствію отечества собствене користи и содѣствія, коя свако

чиновнику света дужност налаже. Давајући овым начином примѣр заборавности свега прошавшег, како би се сада общим силама трудили единствено о спокойствію и благоденствію отечества, заповедам да свакій Србин прошле догађае и буди какве од едног другом можда учинѣне увреде и неправде преда заборавности, и да се нико не усуди выше опоминяти или жалити се на то, нити да доцніе едан другог укорава, или буди чиме безпокоява. Будући е обще сагласіе и добрый поредак найпоузаніе средство к достиженію народнога благостоянія, то ће свакій без разлике быти подвргнут найстрожіем одговору и законой казни, кои бы год, было речима или каковым странпутицама, или тайным дѣйствіем покусіо се изнова нарушавати общенародно спокойствіе." У писмену, које је по жељи дато Ћамилпаши, окром обећања, стављених у прокламацији, бијаше и ово: „Онима између повраћајућих се, у којима је опредељена пензија, издаваћу такову точно и на време дотле, докле коме од њих не буде дата саразмерна служба; или ако би ко за своје преступе био осуђен на губитак исте. Све увреде, које су Вучић и његови једномишљеници учинили мени или својим саотачественицима, а тако исто и увреде, учињене њима од кога било Србина, би ће предате вечној заборавности. Похвално понашање и верну службу свакога ја ћу истинито ценити и то не ће остати без награде, сходно земаљскоме уставу, кога ћу ја извршивати савесно и настојавати, да га сваки Србин точно храни и поступа по његовим прописима." [27])

Пошто је провео васкрс у Београду, Ливен изађе 31. Марта из Србије и упути се преко Угарске и Галиције у Петербург, где на скоро за тим имаше да буде венчање престоло-наследнику. „Најпосле гадно дело српских сплетака, писаше Вашченко 28. Марта у Цариград, оконча се у смислу решења порте и мисије. Но да ли ће се за дуго одржати повраћени сада поредак, то је тешко погодити, јер ко не зна крути карактер и злопамтење Срба? Овде говоре, да неки између тих, што се налазе у Цариграду, а на челу њиховоме Аврам, не ће да се врате амо, и да су им као већ обећана звања у турској служби. Само је још то фалило па да доврше своје будалаштине, и ја се чудим Авраму, који је дотле свагда био разумнији и умеренији од других. Бог ш њима! Та знаду ли да ће од тога минута они бити криви за све, што се ш њима може десити због њихова упорства." Но на томе се нису окончале непријатности, које су руским дипломатима навезане због српских дела. Вучићевци и Петронијевићевци, који су очекивали од барона Ливена одсечнијих захтева у корист безусловнога повратка бегунаца у отаџбину, стану трубити по Бео-

граду, да кнеаз преко својега агента у Цариграду, Јована Ђермана, подмићује руске агенте и београдскога пашу; и на мотки, на врху које се обично подизала над руским конзулатом руска застава, сам Вашченко нађе једном писану пашквилу, коју преда полицији. Такве исте пашквиле подметане су и са противне стране. Негледећи на те увреде, руски конзул није мењао своја гледишта на сам народ српски и овако се одзиваше о њему у једноме од својих писама: „Из Срба би постао красан народ, кад би они били више просвећени а мање тврдоглави и осветљиви у личним сношајима међу собом.“

Српска влада још не беше ни закључила била помирење са својим противницима налазећима се у Цариграду и Видину, а већ мораде да искуси нове тегобе услед изненадно искрснутог покрета у суседним јој областима турским. Покрет хришћана у овај мах не беше поместан; почевши још раније у Албанији, Херцеговини и Босни, он букне 1841 год. и у Старој Србији и Бугарској. Није било мало узрока, који су изазвали такав општи покрет: безбројне злоупотребе местних власти, непрестана насиља са стране муслимана, равнодушност вишега духовенства, које се већином из Грка састојало, спрам судбине нижих разреда, свакојака трговачка и индустријска притешњавања, тегобе сваким даном растећих пореза, и најзад спољашње подбадање, које биваше са стране оних агената, којима су, као са Александром Врацалијом, управљали енглески конзулати, — то су ти узроци. Но сви ти узроци не бијаху никаква новост за тамошње становништво нити могаху произвести такав општи покрет у већем делу европске турске, какав се открио у време, о коме говоримо, да нису била пробуђена надања хришћана знаменитим ђилханским хатишерифом, који би издат по наваљивању Решид-паше још у 1839 год., наскоро по повратку његовом из Енглеске, кад је ступио у дужности министра спољних послова. Либерализам, што га тај министар пренесе из Енглеске, исто тако слабо пролажаше у то време у Турској, као год и она непрорачуњива самовоља, које се докопаше српске старешине у управи земљом и народом; али у самој Турској, осим тога што не бијаше могућно да се силом одрже дата обећања односно равноправности свију становника, буде придружена јоште и дубока столетна религиозна мржња међу становницима. Дуговремено царовање Махмуда II, који је тако слободно преносио у своју царевину европске обичаје и форме, не бијаше кадро да одучи турске власти од застареле навике на злоупотребе, нити да ублажи религиозни фанатизам муслимана. Тешко наслеђе паде у део Абдул-мециду, ма да Европа узе под своју заштиту овога меланхоличког султана, и дипломатија прихвати се да

утврђује одломке његове царевине, који се нагибаху у пропаст. Није без њезине жеље био издат ни ђулкански хатишериф, познат такође под именом танзимата, који мораде да послужи као програм за даље преображаје макар и са одржањем суштаствених основа мусломанскога живота. Једногласно примљена би на западу та жеља, да треба једном раскрстити са старим предрасудама. Европске новине претресајући поменути хатишериф, пређоше од критике на занос и обећаваше Турцима дугу и славну будућност и потпуно благостање. И сама свечаност, с којом је био објављен тај акт нове владе, показиваше значај, који му је влада придавала. Султан позва у вртове својега дворца у Топхани најважније достојанственике портине, министре, војне паше, улеме и посланике европских држава. Многобројна војска окружи престо и дворске вртове. Министар иностраних дела гласно прочита ово: „Свему свету познато је, да су од првих времена отоманске царевине славна наука корана и наши закони били правила, која је свагда и свако поштовао; због тога је монархија била силна и велика, и сви поданици без разлике уживали су задовољство и благостање. Но за потоњих 150 година читав низ догађаја и околности учинио је то, да је ослабило покоравање светим законима и правилима, који из њих истичу, и због тога се пређашња сила и благостање променило у слабост и опадање; тако свагда бива с државама, када оне престану чувати своје законе! Та размишљања, која смо једнако имали на уму, и жеља за општим благом, процветањем земље и благостањем наших народа, нису престајала занимати нашу пажњу још од првога дана по доласку на престо. Но кад се сетимо географског положаја отоманских земаља, плодовитости земље, даровитости и просвете становника, онда није могућно да се не убедимо, да изнашав потребна средства, неће бити тешко за неколико година достићи онога резултата, коме ми помоћу божјом жељно тежимо. И тако, верујући потпуно у помоћ свевишњега, и ослањајући се на покровитељство нашега пророка, ми налазимо за сходно средством нових уређења дати областима, које састављају отоманску царевину, срећу, коју доприноси добра администрација. Та уређења морају поглавито дотицати се следећих трију тачака: 1) обезбеђења нашим поданицима потпуне сигурности односно њихова живота, њихове части и њихове имаовине; 2) правилнога разреза и правилног узимања пореза, и 3) тако исто правилне системе при збирању војника и опредељењу рока њихове службе;“ — дакле једном речју она иста уређења, која у Србији под Милошем бијаху. Даље у танзимату бијаше исказано много прекрасних мисли о светим правима свакога човека, о неповредном праву

граду, да кнез преко својега агента у Цариграду, Јована Ђермана, подмићује руске агенте и београдскога пашу; и на мотки, на врху које се обично подизала над руским конзулатом руска застава, сам Вашченко нађе једном писану пашквилу, коју преда полицији. Такве исте пашквиле подметане су и са противне стране. Негледећи на те увреде, руски конзул није мењао своја гледишта на сам народ српски и овако се одзиваше о њему у једноме од својих писама: „Из Срба би постао красан народ, кад би они били више просвећени а мање тврдоглави и осветљиви у личним сношајима међу собом."

Српска влада још не беше ни закључила била помирење са својим противницима налазећима се у Цариграду и Видину, а већ мораде да искуси нове тегобе услед изненадно искрснутог покрета у суседним јој областима турским. Покрет хришћана у овај мах не беше поместан; почевши још раније у Албанији, Херцеговини и Босни, он букне 1841 год. и у Старој Србији и Бугарској. Није било мало узрока, који су изазвали такав општи покрет: безбројне злоупотребе местних власти, непрестана насиља са стране муслимана, равнодушност вишега духовенства, које се већином из Грка састојало, спрам судбине нижих разреда, свакојака трговачка и индустријска притешњавања, тегобе сваким даном растећих пореза, и најзад спољашње подбадање, које биваше са стране оних агената, којима су, као са Александром Врацалијом, управљали енглески конзулати, — то су ти узроци. Но сви ти узроци не бијаху никаква новост за тамошње становништво нити могаху произвести такав општи покрет у већем делу европске турске, какав се открио у време, о коме говоримо, да нису била пробуђена надања хришћана знаменитим ђилханским хатишерифом, који би издат по наваљивању Решид-паше још у 1839 год., наскоро по повратку његовом из Енглеске, кад је ступио у дужности министра спољних послова. Либерализам, што га тај министар пренесе из Енглеске, исто тако слабо пролажаше у то време у Турској, као год и она непрорачуњива самовоља, које се докопаше српске старешине у управи земљом и народом; али у самој Турској, осим тога што не бијаше могућно да се силом одрже дата обећања односно равноправности свију становника, буде придружена јоште и дубока столетна религиозна мржња међу становницима. Дуговремено царовање Махмуда II, који је тако слободно преносио у своју царевину европске обичаје и форме, не бијаше кадро да одучи турске власти од застареле навике на злоупотребе, нити да ублажи религиозни фанатизам муслимана. Тешко наслеђе паде у део Абдул-мециду, ма да Европа узе под своју заштиту овога меланхоличког султана, и дипломатија прихвати се да

утврђује одломке његове царевине, који се нагибаху у пропаст. Није без њезине жеље био издат ни ђилкански хатишериф, познат такође под именом танзимата, који мораде да послужи као програм за даље преображаје макар и са одржањем суштаствених основа musломанскога живота. Једногласно примљена би на западу та жеља, да треба једном раскрстити са старим предрасудама. Европске новине претресајући поменути хатишериф, пређоше од критике на занос и обећаваше Турцима дугу и славну будућност и потпуно благостање. И сама свечаност, с којом је био објављен тај акт нове владе, показиваше значај, који му је влада придавала. Султан позва у вртове својега дворца у Топхани најважније достојанственике портине, министре, војне паше, улеме и посланике европских држава. Многобројна војска окружи престо и дворске вртове. Министар иностраних дела гласно прочита ово: „Свему свету познато је, да су од првих времена отоманске царевине славна наука корана и наши закони били правила, која је свагда и свако поштовао; због тога је монархија била силна и велика, и сви поданици без разлике уживали су задовољство и благостање. Но за потоњих 150 година читав низ догађаја и околности учинио је то, да је ослабило покоравање светим законима и правилима, који из њих истичу, и због тога се пређашња сила и благостање променило у слабост и опадање; тако свагда бива с државама, када оне престану чувати своје законе! Та размишљања, која смо једнако имали на уму, и жеља за општим благом, процветањем земље и благостањем наших народа, нису престајала занимати нашу пажњу још од првога дана по доласку на престо. Но кад се сетимо географског положаја отоманских земаља, плодовитости земље, даровитости и просвете становника, онда није могућно да се не убедимо, да изнашав потребна средства, неће бити тешко за неколико година достићи онога резултата, коме ми помоћу божјом жељно тежимо. И тако, верујући потпуно у помоћ свевишњега, и ослањајући се на покровителство нашега пророка, ми налазимо за сходно средством нових уређења дати областима, које састављају отоманску царевину, срећу, коју доприноси добра администрација. Та уређења морају поглавито дотицати се следећих трију тачака: 1) обезбеђења нашим поданицима потпуне сигурности односно њихова живота, њихове части и њихове имаовине; 2) правилнога разреза и правилног узимања пореза, и 3) тако исто правилне системе при збирању војника и опредељењу рока њихове службе;“ — дакле једном речју она иста уређења, која у Србији под Милошем бијаху. Даље у танзимату бијаше исказано много прекрасних мисли о светим правима свакога човека, о неповредном праву

сопствености, о томе како је то добро имати поданике, који уживају потпуно благостање, о ужасима откупне системе при збирању пореза. „Без закона, који се тичу свију питања, говорило се даље у танзимату, која је нужно разрешити, држава не може уживати ни силу ни богаство, ни срећу ни спокојство; а на против, свему томе можемо се надати од нових закона.“ Тако бијаше велика вера турских реформатора у силу будућих закона, који су морали даривати обећано благо свима становницима Турске без разлике вероисповеди. Да би се изранције уверио о примени нових закона, султан је позвао министре и више чиновнике царевине, да искажу своје мисли о њима и даду своје савете о предложеним питањима. Прегледани тим начином устав, султан је обећао да ће потписати својом високом руком и по томе да ће у име Алаха у дворани свечаних аудијенција узети заклетву од улема и чиновника, да ће се они придржавати тога устава. Преступници, који би повредили устав, морали би подпасти под страховите каштиге. И доиста обећаци устав би одма разаслан свима управницима вилајетским поред фермана, у коме се пространо разлагаше историја танзимата и обраћаше особита пажња на то, да се од сада поданици Турске не подвргавају напрасној смртној каштиги. Наређено буде, да се и ферман и хатишериф прочитају у свима варошима, паланкама и селима. ([28])

Но како су местне власти турски хатишериф, издани за све области империје (он је шта више читан и у Београду), морале да објашњавају музломанском становништву, као год што је и у Србији објашњавала нови устав читава комисија; то и утицај његов на ток дела не беше ни мало бољи од оних последица, које произведе устав што га дадоше Србији владајући и заштитни двор. Пре свега танзимат мораде да изазове муслимане против хришћана, који су ш њима заједно живели, и то изазивање мораде силније да буде у оним крајевима, где су муслимани и хришћани били једнога порекла: на тај начин Босна, у којој су мухамеданци Срби, постаде пре других области широко поље свакојаких нереда. За њом побуна плану у Старој Србији и Бугарској, но повод томе бијаше један приватан догађај. Танзимат, оправљени у Босну, по обичају буде послан заједно с ферманом, који је имао да објасни свима становницима те провинције, и Турцима и раји, како се сваки од султанових поданика мора од јако да влада. Босански везир, познати нам по своме пребивању у Београду, надувени и сурови Веџи-паша, добив хатишериф и ферман, позове к себи све кметове и старешине како муслиманске тако и хришћанске, и заповеди да се прочитају оба акта пред многобројним

народом. Хришћани кад чуше, да се они царским указом избављају у напредак од безаконитих гажења, дођоше у усхићење и повратише се својим кућама у надању, да им је ублажена судба. Но и сам Веџи-паша невероваше, да су се мусломани потчинили простоме препису из Цариграда посланоме, јербо међу босанским мухамеданцима владаше давнашње чуство мржње и презрења према стамболским османлијама. Угњетавајући једноплемене са собом хришћане, босанки мусломани свагда мрзијаху на праве Турке, из којих се састојала већина месних чиновника. Они опазише, да паше, који се шаљу из Цариграда, не само што се баве збирањем султанских пореза и личних прихода од хришћанскога становништва, него и воде борбу са окружним пашама, јаничарским капетанима и покоравају потурчене босанске бегове и спахије. Они држаху да је то њихова привилегија, да гњаве једноплемену им рају, која се налази на спрам њих у ропским одношајима. Због тога права они се свађаху са свима пашама, који управљаше Босном за Махмуда II.: од 1813 год. они живеше у раздору с Деренделли-пашом, бившим начелником македонских крџалија, који је подједнако газио како хришћане тако и мусломане; од 1817. год. они се бориће против Џелаледин-паше, бившега дервиша, који је целу своју деветогодишњу управу провео у борби са местним управницима и јаничарима; његовога заменика Хаџи-мустафу, који је имао да извршује султански ферман о уништењу јаничара, они имајући на челу своме Али-пашу зворничкога, потукоше и прогнаше у Србију, и ма да је његов заменик, Абдурахман, примамив к себи на превару јаничарске вође, истребио их, опет то изазва устанак у целој Босни под предвођењем градачкога Хусеин-капетана, који је прозван босанским витезом и змијом и кога нам је судба већ позната; после Кара-Махмуда, који је више од 15 месеци покоравао потурчене спахије поче управљати Босном тај паша, коме у део паде да објави танзимат и приведе га у дело. Под њим су босанске спахије успеле већ до четири пута да устају но ти устанци сваки пут се ограничаваше само на неколико округа, и ма да су Бошњаци једном ујурили се у Аустрију, опет бише узбијени царским ђенералима Рукавином и Валдштетеном. Тај исти Веџи-паша замени окружне капетане муселимима; а сад по сили поменутога фермана издаде наредбу како мусломанима тако и хришћанима са објашњењем хатишерифа и настављењем како се сваки поданик мора владати по вољи султановој. Но при свем том раја не осети никакве олакшице макар да су јој дарована ферманом права. Мусломанске старешине, спахије и бегови представљаху паши, да и ако султан жели олакшати судбу хришћа-

нима, он опет не познаје стање ствари у Босни, и ако би се права, која се дају хришћанима по хатишерифу, азбучно испунила, то би се за цело сва раја подигла и Босна би тада пропала, то јест оцепила се по примеру Србије од Турске; па с тога да би се одржали хришћани у покорности, не треба им ни за длаку ублажавати судбину.

С гледишта на танзимат, босански мусломани почеше да газе хришћане силније него и пре, а у то исто време Веџи-паша, може бити и против своје воље, натовари нове, са свим теретне данке; његовим примером пођоше спахије, и угњетавање хришћана пређе сваку меру. А да се не би раја узбунила, мусломани почеше тући хришћанске старешине, који су по своједему одважном карактеру и поверењу, које уживаху у народу, били опасни за њих. Пре свега убише козарачкога старешину Ђурицу Рушнова и његова рођена брата, за тим кнеза Остоју Кнежевића и његова три брата. Хришћани из четири округа, видећи опасност, која им прети, саберу скупштину и њих 350 кметова упуте се у Травник, где се преселио босански везир због пређашњих побуна, и тамо му поднесу жалбу на притешњавања, разлажући у њој, како и они подједнако са другим султановим поданицима, који плаћају прописани данак порти, имају исто право на заштиту везирову од неправде као год и мусломани. Веџи-паша, кад саслуша њихову жалбу, заповеди да му се дозову сви Турци, који су именовани у предатој жалби, но кривци место себе пошљу своје мујезине и хоџе, који нису никако ни учествовали у притешњавањима народа. Паша их врати натраг и уједно наложи поглаварима стојеће војске, људма, који нису босанскога порекла, да отиду у узбуњене округе и доведу му све оне, на које су се жалиле хришћанске старешине. Сарајевски мусломани чим чуше за нову пашину наредбу, подигоше се и наоружани отидоше паши у Травник, у намери да га проћерају због тога, што се противи мучењу раје и следствено што се не може сматрати за правога мусломанина. Паша изађе с војском и топовима против бунтовника, и сусревши се ш њима код реке Лотве, близу Травника, потуче их до ноге. Растурени бунтовници наново се сакупе у Сарајеву и видећи да оружаном руком нису кадри ништа да ураде, саставе дугачку жалбу Порти, у којој окривљаваху Веџи-пашу што мучи мухамеданско становништво у корист хришћана и захтеваху да се он одма уклони из Босне, претећи у противном случају да ће цела Босна да се оцепи од Турске. На ту жалбу међу мусломанским старешинама потпише се и владика Амвросије, родом Грк, по вероватнијем мишљењу неких принуђен силом на то, а по мишљењу других подмићен местним житељима. То

се збивало у оно исто време, кад књаз Михаило дође у Србију. Не прођоше ни два месеца од како је жалба из Сарајева послана султану а Веџи-паша би збачен и на његово место послан Хозрев-паша, који одма заповеди, да се похватају 20 људи од хришћанских старешина, који су поднели везиру у Травнику жалбу због мучења раје, и пошље их оковане у Цариград. Ти несретници, што су послани на суд Порте, зацело би сви до једнога изгинули да се цариградски патријарах не заузе за њих и не изради им место смртне казне вечно заточење. Њима и ту прећаше опасност, да ће изгубити главу, но помоћу цариградских хришћана и подмићења местних власти, петорица између њих побегну у Одесу, седморица под туђим именом и с туђим пасошима сакрију се у Србију; неки умру на заточењу, а шесторица остану у животу и издрже тамницу. Босански хришћани готови бијаху да предаду Порти молбу за њихово ослобођење, јамчећи својим главама, да заточеници неће у напредак помислити ни о каквој буни, но знајући да такве мере неће имати успеха, пошаљу у Београд молбу на име руског конзула, у којој описав догађаје, што се збише у Босни од како је обнародован танзимант, вељаху: „Сада је Бошњацима остало само једно, на име, да се надају на могућство словенскога цара, као празословнога једноверца, који неће оставити своје једно-племанике у таком жалосном положају; сва Босна умољава га зато именом спаситеља Христа и крвљу хришћанском; Бог је даровао Русији снагу и силу, немојте презрети нас несрећне који се у вас надамо“. Тако се заподела у Босни буна, која се продужаваше до 1846. год., која исцеди силу и средства не само хришћанскога но и музломанскога становништа, и за време које се сменише неколико паша, докле најпосле не би одређен на њихово место познати Омер-паша. (²⁹).

С пролећа 1841. год. букну устанак и у Старој Србији и Бугарској, који је изазван готово оним истим узроцима, којим и буна у Босни. Када је ђилхански хатишериф добијен био у Нишу, онда местни губернатор, Мустафа-паша, сазове народ, и прочитав му хатишериф и ферман, истумачи њихов садржај овим начином: Портини поданици свију вероисповеди не морају од сада давати никаквих царских пореза, осим три гроша на сто од вредности њихова имања; даље они могу између себе избирати сеоске кметове, који ће скупљати порезу; на обласне и месне расходе становници дају десетак, а субаше, који по селима живе, укидају се за свагда; сердари, који надгледају становнике својега округа, морају путовати о своме трошку, а народ није им обвезан ништа друго набављати, осим што ће им надницу плаћати, и уопште сваки мусломанин све, што би узео,

мора платити новцем као и сваки други човек. Обрадовани Хришћани из свег гласа благодарише султану на његовом милосрђу, а такође захвалише и паши. Но после тога на неколико месеци, нишки паша и местни мухазил опет позову народ у Ниш, и захтеваху од њега место три гроша на сто, порезу у 8 гр. и 12 пара додавајући, да у напредак сердари морају сами да се издржавају о половини плате. Али хришћанске старешине одговоре на то, да народ не може давати више но што је означено у царском ферману. Турске власти не задовоље се тиме но стану размишљати о томе, како ће да натерају народ да се покори њиховим захтевима. Кроз кратко време паша, мухазил и кадија са неколико између најзнатнијих муслomана изађу на шетњу у село Матијевац код старе куле, где су се частили и много пили. Пошто се наједе и напи паша захтеваше од сељака, да се ухвате у коло, којом приликом он сам и његови пратиоци Турци дозвољаваху себи разне безобразлуке спрам Српкиња и Бугаракa, које у колу играху. Кад се добро понапио паша захтеваше, да му доведу неку жену, која му се особито допала, но то не доби, и у љутини пропијанчив целу ноћ, отиде сутра дан у Ниш у страшној јарости против сељана. Жена, која му се допала, бијаше врло лепа Бугарка, по имену Агапија, снаха некога Ивка из Опсинца. Пред Митров-дан 1840. године испало је паши за руком да је ухвати помоћу једнога од својих сердара, но пошто је држао код себе 40 дана, преда је после начелнику својих музиканата, Циганину. Она покушаваше два или три пута да побегне од њега, но сваки пут буде стизата и враћана натраг. Пашин пример учини страшан уплив на све муслomане. Знајући, да ће и на њихова дела паша кроз прсте гледати, муслomани почну још више да муче хришћане са сваким насиљама и неправдама, изоштравајући се на њима са особеном насладом и измишљајући примере таквога насиља, које застрашаваше сво хришћанско становништво. Но то не бијаше ништа. Паша не увиђајући границе својим разузданим страстима, хтеде и користољубиве жеље да задовољи: он нареди да се узимају арачи и од природних производа, који су већ одплаћени десетком, од вина по 4 паре на оку, на ракију по 8 пара, од кола дрва по 1 грош а од товара свију производа по 1 грош и 20 пара; шуме је дао измерити и такође наметне арач на право уживања шума. Сердари учестају да обилазе житеље, којом приликом они уживаху не само сво издржавање од местних становника но дозвољаваху себи свакојака злочинства: сместив се у чијој било кући, ови изгонише све мушкарце, а задржаваху младе жене и девојке да им служе и чињаху насиља над женама,

ћерима и сестрама изагнатих домаћина. На многим местима то им олако не прође, јер сердари плаћаше главом ако би кога напоље изгонили. Народ је неколико пута слао паши своје депутате ради преговора о умаљавању порезе и прекраћивању насиља; но они су се сваки пут враћали кућама без да су што свршили. Једном деветорица тих депутата буду задржани под изговором као да преговарају с везиром, од кога је зависно нишки пашалук, а после буду одаслани у Софију са синџирима о врату, где проведу у тамници око седам недеља докле их народ не откупи. Те злоупотребе и угњетавања натераше старовинике нишке околине те се подигну против силеџија и објаве, да је устанак управљен само против њих, а не против султана. Сељаци на броју њих 150 сабраше се у селима Каменици и Матијевцима и изабраше некога Милоја да преговара с пашом у име народа. Милоје мораде да захтева, да сам паша, мухазил и два окружна кнеза дођу у поменуто село ради преговора о престанку насиља, јербо народ не одважаваше се да у Ниш иде нити да кога од својих тамо пусти. Но место тога паша пошље три нижа чиновника, два свештеника и три варошанина, те да народ њима изјави своје жеље. Пошто их саслушао, народ их задржи при себи, а једнога свештеника пошље натраг с поруком, да каже паши, да, ако он неће доћи сам, пошље два окружна кнеза, који ће морати да даду народу рачун о новцима што су узети под именом царскога пореза. Паша задржи два дана код себе тога свештеника, а трећега пошље га с неколико својих служиоца да захтевају објашњење зашто су они задржали послане пре, и да им припрете да ће их кроз три дана у ред дотерати. Нови посланици изађу из Ниша у суботу, а у недељу паша крене се са 1800 најмљених Арбанаса и musломанских бораца и са 4 топа. Срби и Бугари кад дознадоше за то искупе се на броју готово 2000 људи, између којих је може бити пети наоружан био, и заседну у кулу окруживши је својим борцима. Паша их опколи, но видећи да им ништа не може, заповеди да се довуку из Ниша градски топови; тада се хришћани уплаше и почну да бегају. Пашина војска појури за њима и гоњаше их до саме српске границе, којом приликом неки део погину, а други рањени пређоше у Србију. Пошто мушкарце растераше, Турци три дана пустошише по селима: убијаше старце и људе, који нису ни мешали се у устанак или који су се после њега крили, узимаше жене и децу у пљен, одводише са собом стоку, односише покућанство, а што не могоше да узму то уништаваше, запалише 16 мирских и манастирских цркава и 225 села претворише у прах и пепео, тако да у целом нишком округу остаде само 20 села читавих. Војска с

поврати у Ниш са заробљеницима и пљачком а паша заповеди, да набију на коље по варошким капијама 31 главу од оних хришћана, који погинуше у гоњењу. Све се то догоди на скоро после проласка барона Ливена кроз тај крај: почетак народнога покрета шта више појављивао се у време његова путовања. Кад се распалише непријатељства између Турака и хришћана, онда се пресекоше поштански саобраћаји између царевинске престонице и Србије. Паша се опет и тога плашио, шта ће рећи суседни европски конзули, и кад је у Ниш долазио један од служиоца аустријскога конзулата у Србији, онда Мустафа на неколико минута пре његова доласка заповеди, да се побацају у реку Нишаву главе, што стајаху на кољу.

Србија се напуни бегунцима преко њене границе. Алексиначки карантин напуњен бијаше житељима села, што граничаху са Србијом, који су направили две молбе и дали једну књазу Михаилу а другу руском конзулу. Невољници мољаху за заштиту и надаху се на њу по онако исто правичним основима, по којима су у почетку садањега столећа обраћали се с молбом Русији и сами Срби, кад су у време бечкога конгреса војевали против дахија и страдали од Сулеман-паше. Али ни положај Србије у 1841. години, ни гледишта руске дипломатије на источно питање у то време, не могоше допринети томе, да та надања добију задовољење. У Србији већ не бијаше моћнога Милоша, који умеде у 1833. години да придобије два нова округа, што су се подигла због две хришћанке, које су отели браћа Френчевићи, и да уђе у непосредне преговоре са нишким пашом. Млади српски књаз бијаше у то време у опозицији наспрам Порте због унутрашњег питања, које су биле покренуле српске старешине, што се заклањаху за поштено име уставобранилаца. Истина у 1841. години к бунама у Босни и нишком пашалуку придруживаху се јоште оделити покрети у Месопотамијији, у Кандији и Самосу; али пошто је порта умирила мисирскога пашу и пошто је успела да се умеша у унутрашња дела Молдавије, Влашке и Србије, да ли су могли да изазову одважно дипломатско умешање сви ти раштркани, засебни појави? Дипломатија могла је само да се постара да се ослабе узроци овим појавима, да се ублажи судбина гоњеним и притешњеним хришћанима, који сами ни шта више и не тражаху. Ови су једва поред тога молили само још то, да се дозволи њиховим сродницима и породицама, што осташе у нишком, лесковачком, пиротском и прокупском округу и што се накрцаше на српску границу, да уђу у српске пределе; и шта више молили су за то београдскога Ћамил-пашу. Српска влада, после преговора с београдским пашом и руским конзулом, издаде 10.

Априла прокламацију житељима књажевине, у којој би казано, да покрет хришћана у суседном пашалуку, ма какве био врсте, не тиче се граница Србије, јербо „српски народ је обезбеђен у своме спокојству и сигурности права, која су му дарована височајшим ферманима и хатишерифима; уживајући спокојство и мир, сви житељи Србије дужни су остати неутрални према томе покрету код пограничких поданика његовог султантког величества, избегавати и клонити се свега онога, што би могло служити за участије у томе покрету.“

На скоро се у Београду дозна, да су се хришћани нишкога пашалука наоружали и да су се пређашњим окрузима придружили јоште и берковачки и врањски, да су у пређашњим окрузима изабрани предводници: у нишком, Милоје из Каленице, у љесковачком поп Ђоко, у пиротском Јеленић; да су устаници имали неколико омањих чаркања с Турцима; и из погратичне страже Дражевца, уза сами пут из Ниша у Србију, да су изагнали 6 Турака; у селу Малошишку, које лежи на један сахат од Ниша, да је убијено било 6 Турака и 1 рањен; из Беле Паланке да су Турци истерани а оружје остало у рукама народа. Но то су били само случајни успеси. Турци су били у сили и продужавали нова насиља: убијали малу децу, особито мушку, и бацали их у ватру, говорећи, да ће тако искорењивати сво семе рајино; у Љесковцу напуне се заробљеницима две апсане, црква и школа; у Нишу сам Мустафа-паша и његови сејимени узимаху најлепше жене између заробљеница, и пошто су их држали код себе неколико дана, доводили наново друге. По свима варошицама и већим селима трговци позатвараше своје дућане, но паша их нагоњаше да их отварају. Он пошље такође на српске границе једнога свештеника, да склања народ да се повраћа својим кућама, пошље и своје чиновнике српским пограничним властима с поруком, да оне не држе код себе турске поданике. Српска влада оправи на границу члана совета Милету Радојковића, да надгледа оне, што пребегавају, и да чува српска села. Овај је позивао к себи на договор турске начелнике војних чета, које су тумарале поред границе и пустошиле тамошња села, по добије од њих одговор „ми смо дошли својим послом, а не ради преговора.“ Милета Радојковић држаше за нужно да поткрепи пограничну стражу са стране Србије. Између местних муслимана нарочито је беснио азнадар Осман-бег Френчевић, који се светио сада за своју пређашњу увреду. Народ се не могаше да држи у селима, јербо туна понајпре нападаху Турци на њ, и све шуме напуњене буду несрећним становницима. А међу тим турске власти разглашаваху, да је цео пашалук устао, и ску-

пљаху наоружане људе. На скоро дођу у Ниш паше призренски и приштински; у првога је било 700 а у другога 800 људи већином коњаника, јербо се пешака рачунало само 150. Најпосле порта пошље адријанопољскога везира Јакуб-пашу, са 4000 људи. Дође у Ниш и софијски митрополит, е да би склонио мусломане да се помире с хришћанима, али није могао ништа да изради. Готово све паше, начелници суседних са Старом Србијом округа, такође се крену са својим четама к Нишу; међу њима највећа је чета била софијскога Садри-паше. Српска је влада веома брзо прикупљала средством бегунаца све вести о догађајима у нишком пашалуку и саопштавала их рускоме конзулу и Ћамил-паши; ти извештаји одма су слани у Цариград. Но ту су долазила достављења о поступцима хришћана и Турака непосредним путем, објашњавана с тачке турскога гледишта. Напослетку порта је одаслала за извиђај целог дела нарочитог комисара, Тевтик-бег-ефендију с налогом, да турска војска поврати хришћанима све заробљенике и запљачкано имање, да се позову житељи, побегши у Србију, натраг у своје домове, и да се Мустафа-паша збаци а на његово место постави Исмет-паша. Но војске, која се скупила у Нишу, било је тако много, расположења и наваљивања турских власти тако су била непријатељска хришћанима и српској књажевини, која је ове прикривала, да су се по Србији били разнели гласи, да ће сва прикупљена војска поћи на Србију. Ти гласи буду распрострти и примљени с таком вером у народу, да српско правителство мораде у својим званичним новинама да наштампа званичан извештај од Порте, у коме стајаше: „Јакуб-паша послан је с војском у Ниш да у побуњеном хришћанском народу поврати мир и поредак, да избави местне житеље од угњетања, а бунтовнике да похвата и казни; нема се узрока мислити, да цар има какву било намеру да на Србију и њему верни народ српски удари; и за то нека сваки избије из главе такву мисао и буде у миру и спокојству!“ ([30])

Јакуб-паша пошље у Србију позив побегшим Бугарима, да се врате својим кућама. У том позиву казиваше ово: „Услед догодившега се у нишком пашалуку метежа, пребегла је раја у Србију. Царска је жеља, да сва раја живи у миру. Због тога сам ја и послан к вама. Вама, као царској раји, учинио је цар велику милост и излио над вама своју великодушност опростивши вам све ваше поступке. Ферман, у тој цељи издат, ја сам превео на ваш језик и послао вам га. Из тога сте се могли уверити, колико добра жели својој сиротињи наш цар, јербо је готов опростити и кривцима, који своју кривицу признаду.Ваља да имате пред очима таквога цара, који нам је да-

рован, и будете благодарни на његовој милости; јербо, ако би сте били неблагодарни њему, то би сте неблагодарни били на дару самога творца нашега и вашега. Истина, вама је све изгорело како куће тако и имање; но кад ви пређете амо, вама ће се дати све што је нужно за живљење: ја се обвезујем, да ће вам бити указана царска помоћ. Мене је цар послао, да повратим народ и сиротињу на своје место и да међу њима установим мир и поредак. Рана, коју сте посејали, чуваће се, но већ је време жетви, и зато, како угледате овај мој позив, одма полазите с породицама у своја села да почнете жети ваше усеве; будите уверени, да ће вам се, чим се будете вратили, одма учинити царска милост". Српска влада стараше се, у колико је то зависило од њене воље, да преволи бегунце из нишкога пашалука, да се врате у родбину; но њезина саветовања слабо помогоше. Са своје стране она показиваше турским властима потпуну готовост да им помаже; али је све зависило од оног степена спокојства, који се могао повратити у суседним са Србијом областима. У нади, да ће се учинити крај побунама, српска је влада морала да држи особиту комисију те да пази на погранична дела. С друге стране у Босни испадне новоме везиру за руком те сабере у Травник све спахије и склони их, да послушају царску заповест. Од босанских паша најближи Србији, Махмуд Зворнички, добије старешинство над неколиким окрузима и изда заповест, да сви житељи, како српског тако и турскога племена, како мусломани тако и хришћани буду у спокојству, да примају заповести, које се од власти издају, и точно их испуњавају; да сваки ако жели најстрожу казну избећи, уздржава се од разбојништва и пљачке, од нерасудних поступака по границама српским, који би могли покварити добре одношаје са комшијама, и од ноћних тумарања унутра у земљи. Но у то исто време добивен је извештај, да спокојство у Босни постоји само по заповестима паша. У Србију дође отуда Симо Ђак са неколико посланика од новопазарског, пријєдорског, старо-мајданског, козарачког, дубичког и бањалучког округа са жалбама српскоме правителству, да не могу више да подносе зулум, јер су им села попаљена, а Турци жене и децу продају на пазарима и у ропство воде а преко тога траже велике порезе. Сам везир издаде заповест, да хришћани предају своје оружје, и у Босни тако исто као и близу јужних граница српске књажевине, почели су људи да бегају у шуме и гудуре. Напослетку појаве се насиља над хришћанима и у оним областима, што граничаху са источним крајевима Србије. Мусломани видинскога пашалука нису хтели да изостану иза својих једноверација у другим окрузима, и у

самом Видину један Турчин, приватан човек, убије 14 мирних хришћана. На скоро за овим настану општа нападања на хришћане и по селима. Бугари на Истоку прихвате се такође оружја, но буду разбијени и многи од њих побегну у Србију. Код њих се нађу писма од Милоша, која су их побуђивала на устанак. Дознавши за то, Порта је захтевала, да се Милош уклони из Влашке у Италију. (31)

Бијаше и других узрока за то захтевање. У самој Србији открила се завера у сред стојеће војске, поглавице којој бејаху Марко Шопић, Новак и Благоје. Та се завера склопила по наговору књагиње Љубице и њезина брата Гаје Вукомановића, а управљена је била против Јефрема Обреновића и његове странке. Покрет се као и пре имао започети у колубарскоме срезу; но правителство сазна за то раније, и 25-га Јуна Гајо Вукомановић, бивши тада ђумрукција топчидерскога ђумрука, буде уапшен; али сутра дан, кад је књаз изашао из Београда у Топчидер у шетњу, Љубица се упути са четири наоружана пандура у варошку кућу, где је држан њезин брат, и одведе га к себи. Сви попечитељи заједно с Јефремом Обреновићем тужили су се против тога књазу и Гајо Вукомановић буде наново стављен у затвор, због чега књагиња отиде из Београда у Буковик на киселу воду. Тога истог дана совет се састане у изванредну седницу, на којој буде закључено, да се књаз замоли, да он уклони своју мајку из Србије, а у Буковик буде послан књажев ађутанаг са два полицијска чиновника, да мотри на њезине поступке. По Београду разнесу се гласи, да је у завери Вукомановића учествовао такође и Јован Обреновић, да је намера њихова била или да убију или да уклоне са управе Јефрема Обреновића, попечитеље Протића, Рајовића и Радичевића и некоје советнике, да принуде младог књаза да на њихова места узме људе, који деле мишљење завереника, и потом да узбуне народ у корист Милошеву. Због тога буде уапшено до 40 људи, и над њима се предузме истрага. Међу тим на ново настану сметње због повратка Срба, који су се налазили у Цариграду и Видину. У овај мах сметње изазове сама порта. Неколико њих Срба, што беху у Видину, већ је спремно било да пођу у отаџбину, а то стигне абер од Порте да се задрже, јер је нашла да нису довољна попуштања српскога књаза. Услови, који су стављени и примљени у време бављења барона Ливена у Србији, повраћени буду од Порте са изменама: она тражаше, да они од бегунаца, који се враћају у Србију, буду одма у службу примљени, а за повратак других у отаџбину, буде опредељен рок. Не гледећи на то, што је из Русије добивено било писмо од грофа Неселроде, у коме се одобравао посту-

пак кнеза Михаила, Михаило није хтео да се противи новим захтевима портиним, него пристане на њезине услове. Та умереност са стране кнеза и руске дипломатије, није им олако прошла: у „Сербскимъ народнимъ новинама,“ које излажаху у Пешти и продужаваху правдати дело уставобранилаца, изашао је један чланак пун грдња против руских дипломата, где су се поступци Вашченкови упоређивали са поступцима Недобиним; а о кнезу био распрострт глас, који те исте новине понављаху, као да је он због тога добио наклоност рускога министра иностраних дела, што овај мисли удати за н своју ћер. Но било то како му драго, еле српски бегунци у Видину, охрабрени изнова Портом не хтедоше да приме паре на путовање у Србију, које су им понудили кнез и совет, него одговорише, да њима није нужна правителствена потпора. Очито је, да они рачунаху не само на дипломатску но и на новчану помоћ од Порте; но у томе су се преварили. Порта је поднела српској влади рачун њених трошкова, учињених око издржавања Срба у Цариграду, и српска влада мораде да оправи у Цариград 50.000 гроша.

У то доба аустријска влада на ново се утакне са својим интригама, налазећи за се да ће корисније бити да подржава странку уставобранилаца. Она се бојала, да се не би опет ако над овом победи Михаило Обреновић, повратило спокојство у Србији и дало јој могућности, да распростре свој уплив на побуњене хришћане у Босни и Бугарској. Стари Милош бијаше у рукама Аустрије, јербо, по захтевању порте, пресели се у Беч, где на скоро дође и Јефрем Обреновић, који је за време оставио Србију и кога је у звању председника совета заменио Милета Родојковић. Пештанске новине јављаху, да су се оба брата при састанку у аустриској престоници заплакала и Јефрем се кајао пред Милошем за своје поступке против њега, признавајући да је погрешно радио. Имајући у својим рукама два најстарија представника Обреновића породице, бечка је влада пажљиво пратила положај странака у Србији. Њезине пограничне власти, које су имале на својој руци мноштво шпијуна, биле су осим тога у особитом дослуку код београдскога паше а преко њега и код српских бегунаца. Заповеднику у Земуну, ђенералу Унхерхоферу, придружен буде ђенерал Хауер, који је послан ту под изговором да регулише савске обале. Да би олакшала саобраћај међу житељима српске и аустријске стране, влада још укине и карантин у Земуну. Она у осталоме рачунаше и на то, да ће тиме живахнути земунска трговина, и доиста, пошто је скинут карантин, саобраћаји међу обојим обалама Саве постадоше далеко живљи. Житељи српске

кнажевине, који давно не биваху на аустриској страни, нагну гомилама у Земун; но још већи саобраћаји појаве се од стране аустријских Срба и Хрвата, који жељаху да посете Србију и виде њенога новог кнеза. Посећавала су такође једно друго и званична лица из Београда и Земуна: српски кнез, београдски паша, аустријски погранични ђенерал, са својим свитама чинили су узајмне посете између себе. Иза те спољашње љубазности са стране Аустрије скриваху се далеки планови. Њезине пограничне власти, радећи заједно с конзулатом, надаху се да ће пустити своје удице по свој Србији. Пошто им не испаде за руком да помире кнеза Михаила са побеглим уставобраниоцима под својим искључивим посредовањем, за које су аустријски агенти рачунали да ће добити благодарности од бегунаца, и пошто не добише пристанак српске владе на подизање аустријских агентура у окружним варошима Србије, аустријски агенти накане се сада, да уђу у савез с пашом и уставобраниоцима, не толико ради тога, што ће преко њих добити уплива на српска дела, колико да побуне нову унутарњу борбу у самој Србији. И сам кнез Михаило, који је поверљиво ослањао се на свој положај и искрено желео слоге међу свима странкама у Србији, рекао би човек да је нарочно потпомагао интриге Аустријанаца. Александар Карађорђевић пропуштени у Србију још за време намесништва Вучића и Петронијевића, по том постављени за члана београдскога окружног суда, да оставку на то звање, а кнез Михаило доведе га ближе к себи и постави за својега ађутанта. Карађорђевић је био тада готово двапут старији од самога кнеза; не одликујући се ни способностима ни енергијом, ни васпитањем, он не имаше никаква значаја у својој отаџбини нити могаше изгледати коме као опасан противник. Кнез Михаило имао је потпуно цраво што је веровао у народну оданост према себи, пошто је већ толико пута искусио, да је народ готов, да устане на одбрану његових права, и пошто је држао да партаја Вучићева, која је једном већ предлагала Карађорђевића за кнеза, не ће имати уплива на народ после своје свезе с Турцима, против којих мржња још се није стишала у народној маси.

Најзад кнез се реши, да сам обиђе Србију и убеди се о народном погледу односно обојих странака. Оставив у Београду централну управу и истражну комисију над учесницима потоње завере Михаило изађе из своје престонице 18. Авг. у намери, како је у званичним новинама казано, „да обиђе народ и сопственим очима увери се о правом стању земље, да се постара још већма утврдити оно, што нађе у добром реду, и да исправи по могућству недостатке,

ако какове примети." Пред полазак књажев дођу да га испрате сви попечитељи, чланови совета, апелационог суда, чиновници других надлежателства, а стојећа војска и житељи вароши испраћаху га при звоњењу звона, звуцима музике и дуготрајним узвицима „ура." Ш њиме пођу: члан совета, Вуле Глигоријевић, помоћник попечитеља унутрашњих дела, Милош Богићевић, инспектор карантина, доктор Карло Пацек, секретар књажеве канцеларије, Јован Гавриловић, још два чиновника и једно оделење каваљерије. Он се упути право у колубарски срез, из кога последње година излазише све побуне. У Вреоцима буде први конак, прво свечано сретање са стране свештенства, местних чиновника и народа, и први разговор књажев с народом. Посаветовавши народ и изговоривши му неколике речи о покорности властима, књаз заповеди Јовану Гавриловићу, да прочита народу беседу, која је раније спремљена. У тој беседи говораше се, да је књаз одавно желео да обиђе Србију, но су му то спречавале продужаване смутње; а сад га је љубав према народу натерала, да неодлаже даље свој састанак ш њим; да се он нада, да ће наћи усрдну и дејателну помоћ код народа у својим предузећима, која се клоне једино на општу и узајамну срећу, и да ће се та помоћ исказати не само у новчаним жртвама, другим средствима и народном труду, но и у безпрекословној покорности властима, постављенима над народом. „Ја сам рад, браћо, речено бијаше даље у читаној беседи, и срцем и душом, да страни народи признају да смо ми достојни тога благовољења, које нам је учинио наш милостиви цар давши нам благотворни устав. Колико сам томе рад, толико се радујем, што, будући и сам уверен о томе, могу и вас уверити, да се сва средства, којима би смо могли заслужити то за нас дично признање, налазе у нашим рукама и не зависе од случаја или судбине, нити пак од туђе помоћи и милости, но једино од наше сопсвене воље. Кад сравнимо нашу отаџбину с другим изображеним и напредним земљама, можемо и на радост и на жалост нашу, приметити велику разлику. Не само што ми сами можемо без икаква зазора исповедити, но и други народи без свакога поговора морају се сагласити с тим, да је у нас у сравњењу с многим пределима других држава ваздух пријатнији, земља плодовитија, народ телесно здравији и крепчи, духом бистрији, свима природним дарима богатији и одличнији, и да је поврх свега тога Србин добио најдрагоценије благо, за којим чезну и дан дањи најизображенији између народа, што је он потпуни господар добара, производа и послова својих, што више не кулучи спахији, не даје никоме десето, девето или пето

што се неограничено занимати може сваком радњом и трговином, и што може уживати сва права и удобности државнога живота подједнако и неизузетно са сваким другим саотачанствеником својим. Како то бива, да остали народи, лишени са свим или у некој мери тих блага, могу бити срећнији и славнији од Србина, који је поред толиких благодејања, изобилно изливених над њим промислом неба и владе, још једнако сиромашан, назадан и незнатан? Љубезни моји! Влада мира и правице државу државом, ум човека човеком, а изображење ума умом ствара. Мир је добра њива, а просвета плодно семе, које кад благодетелни зраци сунца правде обасјају, рађа се срећа и благостање, слава и благодет. Зато нису оне државе, у којима је највише злата и блага, но тек оне, у којима је најтврђи мир и највећа просвета, најславније и најсрећније.“ Изложивши даље потанко, како сви ти услови политичке среће и успеха достижу се само кад је узајамна слога и садејство владе и народа, читалац беседе говораше од стране књаза: „Промисао неба поставио ме је, да се о вашој срећи старам; а вама је дужност наложио, да се мојим законитим заповестима повинујете а међусобно братски љубите. Незаборављајте дакле ову дужност вашу, ако сте ради, да се благослов неба на вас излије, да вас владаоци и покровитељи ваши благоволења, а просвећени народи сабратства свога удостоје. То знајте и памтите: да ћу ја онда само благостање ваше узвисити моћи, ако ви дужности ваше према правителству моме, као што вам бог заповеда, испуњавали будете.“ Народ обећа књазу, да ће испуњавати његове жеље и шта више изјави, да ће своје обећање и писмено да потврди. Састављена буде адреса на име књаза, коју му у име целога народа округа београдског поднесу кметови, предвођени протојерејом, Јосифом Стефановићем, који је пре тога кратко слово изговорио. Другога дана књас стигне у Шабац свуда предусретан уз пут и по по селима народом, који му шиљаше у пратњу и коњанике своје. У Шапцу књаза дочека пристојном беседом прота Јован Павловић; а сутра дан после ручка сакупи се народ, пред којим књаз изговори неколико речи а после да, да се прочита она иста беседа. И туна буде му поднета од кметова окр. шабачкога адреса. Осим тога у Шапцу поздраве књаза аустријске пограничне власти из Кленка, предвођене својим пуковником бароном Јовићем. Тим истим начином и таким истим задржавањем иђаше и даље путовање књажево преко Лознице, Ваљева, села Лајковаца, Мршеља, Чачка, Бруснице, Враћевшнице до Крагујевца. У Лајковцима сељанке износише књазу на дар цвеће; у Мршељу би паљба у част књазу, а четири ученика из

ужичке полугимназије прочиташе пред њим еклогу, коју је кнез зажелио да се при ручку повтори, и на послетку буде му поднета адреса у име свега ужичког округа, у којој се осуђиваху прошлогодишње смутње и исказиваше мисао, да је нужно чувати и уважавати земаљски устав. У Чачку и Брусници држане су биле скупштине у присуству Јована Обреновића и ужичкога владике Нићифора Максимовића. Из манастира Враћевшнице кнез се сврати у Црнућу да види воденицу и кућу, где су Милош и Љубица живели пред устанак од 1815. године. Дочек у Крагујевцу бијаше свечанији и многобројнији него игде на другом месту, и тако исто сврши се народним скупом.

У Крагујевцу доктора Пацека одмену чачански окружни лекар, Карло Белони. У селу Белушићу сазван буде скуп из округа јагодинског. У Крушевцу кнез одпразнује дан својега рођења; а пошто сврши посао са месним скупом, походи Алексинац где је прегледао карантин и пошту, одатле пође преко Параћина у Ћуприју, манастир Раваницу, село Поповиће и у Свилаинац, где је одсео на стан у кући члана совета, Милосава Здравковића. Одавде се крене па преко села Ораовице отиде у Пожаревац и Смедерево. Свуда је скупљан народ, свуда читана беседа и даване адресе. Кнез се врати у Београд 14. Септембра.

У Београду очекиваше кнеза свршетак истраге и суда над Гајом Вукомановићем и учесницима у потоњој завери. Свега осуђених због тога дела бијаше 39 људи, међу којима је било и 7 солдата, које је судио војни суд, а остале грађански. Од солдати двојица осуђени буду на смрт, тројица на шибу а двојица на батине. Између осталих завереника Гајо Вукомановић осуђен буде на лишење званија, да се одузму од њега дипломе на пољу пред народом, да плати трећину трошкова, учињених буном и на 15 година заточења; четворица од његових учесника буду осуђени на првоме суду на смртну казну, но апелациони суд замени је вечитом робијом. Панта Ковић осим тога осуђен би на плаћање четвртине трошкова; остали трошкови по овоме делу падоше на друге окривљенике, који бише осуђени на робију од 2 до 12 година. Кнегиња Љубица дуго се заузимаше о ублажавању каштига, но не могаше ништа да изради. У званичним новинама 25. Октобра објављена би пресуда над свима кривцима с оваком примедбом: „Ове осуде, које није могуће назвати строгима с погледом на умишљено дело преступа његова светлост милостивјејши кнез и господар наш потврдио је, на што су га побудили у тако кратком времену појављени чести умишљаји који су претили општем поретку. Он је дотле по природној својој благости умањавао казне судом одређене саразмерно с преступим

надајући се да ће преступници склоњени бити таком милошћу да се за свагда уздрже од противзаконих покушаја, који су се од пре догађали. Но ту су милост људи немирнога духа злоупотребљавали; издане прокламације, које су се клониле на мир, благо и напредак отечества, нису биле уважаване немирних људма; а сад се можемо надати, да ће садашњи случај одвратити свакога злонмисленика од рђавих и противзаконих покушаја и намера, јербо ће увидети, да их неће заслужена казна мимоићи." Тај исти дан имале су се извршити пресуде над солдатима; између њих они, који бише осуђени на сиртну казну, саветоваху присуствовавши народ, да се нико у лудо не меша у буну. До тога дана Љубица се све једнако надаше, да ће јој књаз помиловати брата; но видећи решивост књажеву она умоли најотменије међу београдским грађанима да моле за ублажење пресуда, које још не беху извршене. Протић и Рајовић, против којих је у неколико управљена била завера, придруже с грађанима и своје молбе. Књаз се смилова те само замени сиртну казну, која је имала постићи још Николу Ђиромана из Београда и Благоја Мијаиловића из Бука, са вечном робијом; а остале осуде остане у потпуној својој сили. Пошто би свршен тај процес, врати се у Београд и Јеврем Обреновић. (³²).

Међу тим дело о повратку уставобранилаца и не помицаше се напред већ изазиваше преписку између Петербурга, Цариграда и Београда. Уставобраниоци се узјогунише као год и пре. Порта бијаше на њиховој страни, и кад је руски двор одобрио договор књаза Михаила с бароном Ливеном, она сама, како смо већ рекли, измени те услове. Књаз се тужаше за што му се смета да једном прекине дело о коме је један пут већ учињен договор; но после мораде да пристане на попуштања ма да се руска мисија држала тога убеђења да достојанство књажево мора остати неповређено у потпуном своме значају. Старајући се да склони књаза на најпотпуније измирење са одметнувшим се старешинама, руско посланство опет за то не могаше да му не призна, да је он готов са своје стране учинити све, што је од њега зависило. Вучићева странка, држећи, да се покровителство Русије мора простирати искључиво на њу, не појимаше, да на руској влади лежи далеко важнија обвеза да се стара не само о њима једнима, него и о спокојству целога народа. С тога је на руску дипломатију у опште а на руску посаобину у Цариграду на посе испало неколико гадних чланака у „Сербскихъ народныхъ новинама" које држаху страну уставобраниоцима. А немачке новине, што у Загребу излажаху, извештавале су, да је Вучић кад је дознао за ре-

шеће руског двора, „изговорио у очи рускоме поверенику код Порте В. П. Титову (који је савршено умесно радио што није веровао бегунцима) много истине и изјавио, да би волео постати аустријским подаником него примити понуђени му пасош на пребивање у Русији, чиме је г. Титов био изненађен и узбуђен.“ Не гледећи на то тај исти повереник писаше књазу Михаилу 22. Октобра: „Писмом од 5. Септембра, г. вице-канцелар изложио је вашој светлости разне за ваше благо битне назоре, и известио је, да дело великаша подлежи коначно највишој власти султановој, и мени је препоручено, да се споразумем с Портом и саопштим вама пристојне савете, а великашима поуке. У след тога Порта, имајући сенед и допунителне представке ваше, решила је, да не тражи од српске владе нове званичне услове, а великашима и другим бегунцима да потврди, да, ако се они врате ослонив се на вашу благонаклоност, могу бити потпуно сигурни не само да ће се испунити обећања, дата пред лицем обојих дворова, но и да ће ваша светлост искрено предати заборавности прошлост, садејствујући да побољша њихову судбину и да им да прилику, да сваки према достојанству и пређашњим заслугама својим буде од користи отацбини.“ За тим је јављано било, да се великаши враћају. Порта им издаје суму, коју је књаз понудио на њихове путне трошкове, а уједно преко турскога чиновника, кога у Београд шаље, пише књазу и препоручује у општу судбу и личне нужде њихове, у надању на снисходљивост и правично призрење његово према њима. „Сад остаје вашој светлости, говораше се даље у писму, да оправдате поклоњено вам поверење. Бринући се о одржању законите власти у Србији, Русија и Порта неће вас стешњавати појединим условима, но оставља вама ту заслугу, да довршите искрено помирење Срба међу собом, доказавши у самоме почетку Србима, да сенед не остаје мртво слово но се мора извршити савесно, разумно и у потпуноме обиму свом. За време њихова бављења овде они су се уверили, да и дужност и корист њихова изискује, да вам поштовање одају. У накнаду тога, ваша светлости будите наклоњени њиховој усрдности, снисходљиви према њиховим жалбама, правични према њиховим заслугама и способностима. Од ваше увиђавности не ће се сакрити, до између њих нижи чиновници, не имајући раније опредељених пензија, налазе се нарочито у стешњеном положају. Веома би желети било, кад би се по могућству ускорило да им се даде служба или им се одкуда набави издржавање, у коме су оскудни и које изгледају од издашности ваше. То су савети, које сам овом приликом дужан да изјавим вашој светлости управ-

се нацртима царскога министарства. Ви ћете ми дати прилику, да га могу известити, да је вашим настојавањем Србија прибавила савршени мир и да су се трагови прошлогодишњих незадовољства потпуно изгладили.“

У младога кнеза није недостојало искренога поступања; на против у томе се могло пребацити Вучићевој страни. Премда је међу привржсеницима кнежевим било и таквих, који нису били склони на уступке, које је већ кнез учинио, опет он остаде веран заданој речи, да ће пре или после повратити у домовину чиновнике, који се од њега одметуше. Тако један од пређашњих чиновника српских, који је већ добио пензију и живио у Новом Саду, кад је дознао из новина, да је кнез позвао натраг уставобраниоце и пристао издати им 50.000 гроша, писаше му да не прима у службу бегунце, јербо „кад нико не може да принуди султана да поврати на велико везирство Хозреф-пашу, онда ко може принудити вас, да наново примите уставобраниоце.“ Кнез Михаило одговори писцу начином љубазним, но не забациваше мисао о помирењу са уставобраниоцима. Али су ови друкче радили. Пошто нису успели да склоне руско посланство да се живље за њих заузме, они се реше, да прекину свезе између своје ствари и покровитељства, које им даваху руске дипломате; но то су они тако кришом радили, да руска дипломатија сазнаде за њихову радњу тек после годину дана. Они прибегоше оном истом лукавству и оном истом средству, помоћу којих испаде им за руком те Милоша збацише. Вучић и Петронијевић потказаше Порти, да је Русија свагда побуњивала Србе, Бугаре, Херцеговце и Црногорце на устанак против султана у тој цељи, да од њихових земаља оснује једну словенску државу под искључивим упливом Русије; да је она о томе мислила још у време Милошево, који је, како су сада уверавали уставобраниоци противно својему пређашњем казивању, био највећа препрека томе по свом карактеру; они шта више, говораху, да су заједно са својим подручницима добијајући новце у Цариграду и у Београду, из прва обећали да ће садејствовати на извршењу тих планова, но сада, пошто су истерани из Србије, решише се, да повере Порти ту тајну. Истина, они нису могли изнети никаквих јасних доказа за потврду својега достављења, нису могли, шта више, ни да саопште у појединостима план оснивања словенске државе на балканском полуострву; али већ и само то проказивање њихово бијаше довољно, да изазове сумњу у Порти, којој се политика, пошто је постигла све своје цељи у мисирском питању, стаде приметно да измењује односно Русије, и та сумња простираше се не

само на Русију но и на Србију, у суседству које узбунише се турски хришћани. Но још важнија последица доства Вучићевих и Петронијевићевих бијаше у томе, што изниче у Порте убеђење, да је нужно, да се не само поврате у Србију ти државници што везују своју судбу с турским интересима, но да се и незадржано васпоставе на пређашња звања. Ослањајући се на њихову власт и оданост, Порта могаше да буде спокојна односно Србије. У то исто време у „Сербскимъ народнимъ новинама“ изађоше дописи са српске границе против Русије. У једном од њих би речено ово: „Против обште надежде они — уставобранитељи, — дакле конечно падоше! Іошт онда, док е Муса-ефендій уставобранителѣ придржавао, онда е іошт истим мученицыма Руссіе наговешћено, да се на великомоћно Руссіе слово много неосланяю, но нека се сете, да се грдобне політіке с единицама незабавляю; него рачун свой све на массе воде; тако дакле да Руссійскій Гігант ньи лако у своим исполинским корачаима и на далеко замашаюћем погледу превидити, и као зрно песка у неизмеримом свои планова мору прегазити може. И они су се онда на ово прорицанѣ, кое е врло рано было и против обштег мнѣнія ишло, наравно смеяли; а сад е доцкан обозреніим быти. Међу тим свако зло има по гди кою добру страну. Овде е добро то, што ће ова тама іошт за Србе као свака тама зренице очію србски мало болѣ раширити и што ће браћа себе болѣ упознати. — Непонятно е, како е княз Милош поред свог непросвѣщенія кроз све завѣсе братства, православія и пр. проникнуо, и от севера ребріо: и у том натезаню пукао конац нѣговог бытія; — сва доцнія появленія: издаванѣ, рушенѣ устава, то су быле маленкости; то се пре откинуто клупче само валяло, док се ние до края извило: а да е Милош хотео орудіе быти покровительства, могао бы са уставом као Лутер са Буллом безопасно поступати; особито у Турской, гди се обично едно заповеда, а противно свршуе. Но што бы бы, вратило се мило за драго; два се акта на позоришту србском свршише, кортина по другій пут наде, и оба су была трагическа, штета ако трећій буде комически. Я ћу овде едан политическій барометер напредованя србског направити; тай нећу пунити живом, но ладнокрвіем србским спроћу Русса; буде ли оно скакало, знак светлы дана; у противном мутны и нерадны. Я признаем, да Русс воле Србина, но као Господар слугу, у ком е уверен да ће скоком, како онай оком. Я признаем, да е Русс у трактатима са Турском, занѣ Сербіе повысіо. Но я бы желіо само, да су Срби у тай пар едан чрезвычайный корак учинили были, да су против свакога благодѣянія протестирали. Руссія е онда средством Сербіе, само свой на столѣтія израчунѣный

[illegible] „[illegible] Турске“ [illegible]: и [illegible] Сваки [illegible]. [illegible] Сербіє [illegible] [illegible] Сербіи [illegible] [illegible]. [illegible] Време! буди и [illegible].“ У другом [illegible]: „[illegible] Сербія [illegible] у Стамбулу [illegible] ће[illegible] [illegible]. Цела рестра у [illegible] друго ніє била [illegible] рестра [illegible] да буде [illegible]. А што се [illegible] у ствар [illegible] су други у ствар [illegible] употребити потрудили се. Многи су се чудили, како є руска [illegible] на то се сагласити могла, да се Сербія и сербском народу [illegible] и слобода даде, кад Руссія то у своій земльи своим народима нимало не дає: а сад се опет [illegible] и [illegible] све чуде, да є руска политика упустила ове људе да падну, с коима є она радила за установленіє устава. Но ту чуда никаква неће видити, ко є видіо, да є устав био [illegible] Милошу [illegible] са [illegible] є он по [illegible] своій и по том, како су га и [illegible] — а [illegible] да су браћа исто тако прошли и они, кои су после по уставу сасвим конституціонално почели владати и радити: а особито ко види наслeдку, да упливъ руске политике у овой земльи сад, ако ніє већи, исто тако є пространо и утврђено, као икада пре што є било. — Ствар ова, што људи, за кое се мислию, да су сасвим под крилом руске политике, тако пројоше ако ништа друго то ће едно добро за собом донети, што ће канути кои ледену кап на гдикое теме, кога мозак є руссолюбієм превећ ужежен. Не могу рећи, да таки много има у овом народу, а јошт мањ, да су то главе, кое ствари разумевају; но тек, да ій има, кои тако уиствую, да би странац помислити морао, да би они волели, да стара Сербія онако постане губерніом Русског царства, као што є Нова (словено-српски срез у Екатерино-славској губернији). а) и Србљи ондашньи онако руссиш, као што су ондашньи.“ (¹¹)

Ђенерал Хауер, преко кога руку прелазише сви оваки дописи, широко бијаше разапео своје замке и свуда доспеваше. У овај

а) Овај срез насељен је Србима, који су у време Катарине велике прешли из Аустрије. Прев.

мах, кад су аустријске пограничне власти прелазиле гомилом у Београд да поздраве књаза Михаила о његову имендану, Хауер је измакао једне ноћи о рамазанском празнику и тумарнуо с Ћамил-пашом низ воду до Видина и Браила. Походивши све обале Србије и Влашке, он је срео у старој Оршави великаше који се повраћају из Цариграда: Вучића, Стефановића, проту Ненадовића, Илију Гарашанина, Пауна Јовановића, Јефрема Ненадовића и Јована Вељковића, с којима је био и турски комисар Емин-ефендија. Аврам Петронијевић и стари Гарашанин иђаху за њима; па онда за овима Срби, који су у Видину били; а Стојан Симић још једнако живљаше у Влашкој. Већина њих уђе у радујевачки карантин; а неки, међу којима је био и Вучић, отиду у Земун на једном пароброду са Хауером. За време састанка ш њиме, они му причаху, за што им Русија није помогла да се у Србију врате под оним условима, које су они положили. У пешт. нов., које су јављале долазак уставобранилаца би казано, „да се на њиховом лицу не примећује очајања; сви су бодри и весели и као што се види потпуно убеђени о својој невиности и шта више надају се с временом потпуноме триумфу." У београдским званичним новинама такође је било јављено, да су Срби, што се враћају у своју домовину, примакли се граници књажевине, и том приликом казано је, да ће књаз, који им је све погрешке опростио, радо их примити у службу, ако му они у томе даду могућности својим добрим владањем. Кад су се уставобраниоци приближили Београду то су дознали Београђани по пуцњави топова, којима београдски град поздрави Емин-ефендију, који је са уставобраниоцима на једном пароброду био. По уласку у Београд уставобраниоце су примили њихови познаници и другови, но сав се говор врзао само око сродничког поздравља и питања. А кад они одоше те се књазу пријавише, онда и ту бише благонаклоно примљени. Онима, којима је пензија обећана, такова је издата; али у службу их нису примали. Њихов долазак произвео је немира у чиновницима, који су заузимали она места, што су од пре њима припадала. Најглавнији противници књажевске власти, као људи богати, нису ни имали потребе да се само службом издржавају: сви бегунци, докле су у Цариграду пребивали, добијали су од порте од 3000 до 4000 гроша месечно, тако, да нису ни паре своје потрошили на трошкове ван отаџбине. После тога, српска влада мораде да определи пензију већини од њих. Поред тога Ненадовићу турска влада поклони једну своју кућу у Београду, која се ценила на 4000 дуката; Петронијевић је свршио рачуне с видинским пашом, који је био ш њиме у ортаклуку у трговини солској у Србији, и добио од

кназа и утврђенима Русијом и Портом, наставише да
услове. После неких саветовања са стране комисара,
слетку сложе на то, да се нови попечитељи уклоне са
па ова да се њима даду. Распростирали су се и гласи,
од попечитеља сами предлагали кнзазу, да их уклони
узме пређашње. Но опет, пре него је постигао жеље
њиме бегунаца, турски комисар потражи од српске вл
осим посланих пређе 50.000 гроша, плати Порти још 50
хово издржавање у Цариграду и 137.000 за њихов под
града и Видина до Србије. Но српској благајници и без тог
задати јаки удари потресима двеју последњих година. Кн
вет, да се то питање реши, и чланови совета нису могли
друге мере мањ да се повиси народни порез од 5 на
то би значило, да влада намерава све материјалне по
свађе са одметнувшим се од ње великашима пренети н
је, разуме се, давало у руке противницима кнеза сил
побуну народа против њега. Кнез не примаше мишљен
томе га потпомагаше најстарији између советских чла
Радојковић, који је одбијао сваку новчану помоћ врањ
се противио попечитељ иностраних дела, Ђорђе Про
дојковић изјави, да ће се он пре решити да узме ба
подигне народ, него да пристане на такво захтевање.
сар мораше да пише у Цариград, како српска влада н
на једно ново захтевање. (34).

Готово два месеца се развлачаше спорно питање, и Е
очекиваше одговор од Порте, бавећи се у београдској тв

е та Порта за нас? — Добро, господо моя, вы ћете имати посла не с Портом него с Европом. А имате ли куражи да се противите Европи? И ту ћете вы рећи, да немате ништа против Европе; али ће вам Европа бацити пред ноге, као год и Мехмед-Аліи препреке, чрез кое ћете морати скакати као што е и египетски паша скакао. Помислите болѣ, колико е храбри войвода, колико градова, колико топова, колико морски лађа имао Мехмед-Алия, осим 50,000.000 талира у каси и іошт вѣрнога союзника у морской пучини и опет се морао покорити за четири мѣсеца! У нѣга е было войске, па су га разбили: а шта вы имате?" Но у Београду слабо су се узнемиривали претњама уставобранилачким: тамо се прилежно занимаху устројавањем школскога и шпитаљског фонда, устројством ученога друштва у Србији и позоришта. У опште унутрашња управа Михаила Обреновића одликовала се тим, што је највећма обраћала пажњу на умно развијће народа. Једино, што је изишло из реда других догађаја, била је смрт Карађорђеве удовице Јелене, која је умрла 25. Јануара 1842. год. у 70-ој години својега живота. Удовици врховнога вожда српскога влада је спремила свечани погреб: опело је свршавао митрополит с многобројним духовенством, књаз је пратио спровод до изласка из вароши; књагиња Љубица спроводила је умрлу до села Тополе, где је покојница завештала да је сарапе заједно са мужем; на путу и у самој Тополи гомиле народа сретале су мртво тело и давале парастос за покој душе умрлој. И судба је баш у наточ хтела да помогне противницима Обреновића, подсећајући народ на пређашњега [illegible] ног вођу његовога.

Ништа није доводило Порту у такву бесноћу као ћутање [illegible] владе. Противници ове износаху у своме органу то ћутање [illegible] неспособности српских попечитеља у политичким пословима. [illegible] преко својих присталица стараху да и народу улију у [illegible] недаровитости Протића, Рајовића и Радичевића, који су [illegible] места, која би по свој правичности, говораху они, [illegible] пређашњим старешинама. И доиста сараденици [illegible] се одликовали ни енергијом, ни способношћу, а у [illegible] нису ни мало уступали својим предходницима у [illegible] се ствар тицала њихових личних користи. За [illegible] управе у совет није дошао ни један рачун [illegible] морали наредити да се прегледају дела и [illegible] телствима. Пештанске новине ловиле су [illegible] послужити на штету српске владе; а [illegible] попечитеља унутарњих дела, Рајовића [illegible]

с људма, и попечитеља правосудија, Радичевића, коме су пребацивале да није довољно тврд у правничким знањима, што се морало познавати по току судских дела у Србији тим више, што грађански и казнени законици још нису били издати. Јован Хаџић, бавећи се у Новом Саду, ма да је и прелазио од времена на време у Београд, опет је с послом био јоште далеко од свршетка. На попечитеља финанције поглавито су падала сва окривљавања, која су се тицала неуредности новчане управе. (³⁵)

Започета наново борба међу члановима српске владе и враћеним уставобраниоцима, морала се показати и на одношајима београдскога паше према књазу и на расположењима аустријских пограничних власти према Србији. Београдски паша готово је прекинуо своје сношаје с књазом; Порта сасвим незадовољна са Михаилом, ћуташе о спорном питању и спремаше се да навали на Србију са другим захтевима. За повод тога послужише јој буне у Босни и Бугарској, које се једнако продужаваху. Преко свега тога, што је Порта скрцала знатну количину војске у провинцијама, где се водила распра између мусломана и хришћана, тако да је Србија изгледала као окружена са свију страна турском војском, злоупотребе местних власти и фанатизам мухамеданаца бијаху узрок томе, што се гоњење раје продужаваше и број бегунаца у Србији увећаваше сваким месецом.

1842 У почетку 1842. г. из те крваве драме приметно се одвоји један догађај, који је обратио на се пажњу европских новина. Сарајевски митрополит, Амвросије, за време своје више него петогодишње управе босанском епархијом, показивао се, у колико је то од њега зависило и у колико му је његов лични положај дозвољавао, ревносним браниоцем хришћана од неправде мухамеданских власти и њихова нападаја на религиозне интересе поверене му пастве. Његово име постаде Порти познато по његовим писменим жалбама заједно са хришћанима, које су не једном отправљене у Цариград; и с тога је гоњење турских власти окренуло се и на њега самог. По заповести великог везира, цариградски патријар наложи му, да остави своју паству и уклони се у Енос па тамо да живи. Збачен без кривице, без истраге, без саслушања његових објашњења, принуђен притом да прода сву своју имаовину па и архијерејску одећу те да исплати дугове, направљене у корист пастве, Амвросије из плашње од даљих гањања није се ни надао за заштиту патријара, него пређе у Србију у нади да ће тамо наћи спокојно прибежиште. Тако је барем говорио он књазу Михаилу и руском конзулу. Њему би казано да може слободно остати у Београду, само ако турска влада не буде захте-

вала да се он одатле уклони, јер у том случају српска је влада обвезана да изврши портину заповест. Бављење Амвросијево у Србији заинтересова пашу и аустријскога ђенерала Хауера, који је још једнако у Земуну живио. Паша га је позивао к себи, и саслушав од њега потанко набрајање неправда, којих је жртва он био, световаше му да иде у Цариград, где ће му за цело, пошто објасни ствар бити дато свако задовољење, о чему он, паша, не ће пропустити а да не учини свој предлог влади. Ђенерал Хауер нарочито је долазио у Београд ради виђења с Амвросијем, и с прва тако исто уливао му у главу да отиде у Цариград под заштиту аустријског интернунција, коме Хауер обећа да ће писати у корист митрополита; но после промени начин мишљења и светова Амвросија да направи прошеније на име цара Фердинанда, да му дозволи да се настани у једноме од манастира у јужној Угарској и да му определи какво издржавање: Хауер се подхваташе да ће то прошеније представити бечкоме двору и израдити да се оно уважи. Но аустријски конзул Атанацковић, према коме се Хауер гордо понашаше и који је већ више пута видео да је обилажен у дипломатским пословима, тичућим се Србије и суседних ш њоме провинција, напротив даде знак митрополиту, да ђенерал њему даје то обећање једино с тога, да би измамио од њега какве било појединости о политичном стању Босне, и световао га да отиде у Влашку, где ће моћи да нађе поред једноверага и прибежиште далеко верније, него код аустријске владавине. Но митрополит више жељаше да у Русију иде, и с тога јавивши паши и аустријском ђенералу да ће да остави Србију, почне се сам спремати за пут у Влашку и Молдавију како би одатле прешао у Русију. У Цариграду су све то дознали већ онда, кад је Амвросије био далеко од Србије и посумњали, да не буду српска влада и руски конзулат дали трошак митрополиту. Стара назадњачка странка, која у то време владаше у Цариграду, придодала је тај догађај пређашњим кривицама српске владе и ватрено је желела, да Вучића, Петронијевића и Симића, уопште тако зване уставобраниоце, поврати на њихова пређашња звања, јер је само у том увиђала залогу, да ће Србија бити покорна пред свима захтевима Порте. У том случају Ћамил-паша, као Турчин старога кова, пре свега могао би бити извршилац жеља странке, која тада у Цариграду владаше. У њега беше још вешт помоћник управљавши влашћу поред аустријских граница Саве и Дунава, дотичућих се Србије, који је имао сувишнога времена, познати нам ђенерал Хауер, који је живио у Земуну под именом да

прочишћава корито Саве и Дунава, а овамо мешао се у све интриге, што су се у Београду стицале, дописивао се с Молдавијом и Влашком, саобраћао се са Видином, Травником и Сарајевом, слао преко својих сродника дописе у пештанске народне новине и имао шпијуна у Србији мимо аустријског конзулата. Његовој радњи поглавита је цељ била, да подрије уплив Русије на земље, што леже поред доње отоке Дунава. Поводом догађаја на потоњем влашком сабору, он је написао чланак у одбрану књаза Гике а против Русије, који је печатан у пештанским новинама. Но руска дипломатија признаваше да у Србији књаз ради савесно и да је склон мирној управи; а то беше доста па да Хауер узме под своју заштиту српске уставобраниоце, који су тражили далеко веће уступке од стране књаза, него што је израдила у њихову корист Русија. Наравно у томе се Хауер није нимало старао ни за интересе Србије и Турске, ни о добитцима Вучићевим са друговима или расположењу Ћамил-паше: једина и главна цељ његова бијаше, да поткопа руски уплив у Србији, Молдавији и Влашкој, да их примами под особиту заштиту Аустрије и да распростре њен утицај на Бугарску, Босну и Херцеговину. Хауер по два пута преко недеље биваше у Београду, а по каткто и ноћеваше код паше; јавно примаше код себе у Земуну уставобраниоце и прилежно се заузимаше за њих пред књазом. У томе истом Земуну пребиваху енглески конзул Томас Грење-Фон-Бланк и француски конзул Кодриг под изговором као да у Београду не могу да нађу удобпога сместишта. Хауер их похођаше и јавно говораше, да Енглеска, Француска и Аустрија раде заједнички, да истргну Србију, Молдавију и Влашку испод искључивога утицаја Русије. По његовом наговору Ћамил-паша се одважи да наваљује на српскога књаза; да би га нагнали на попуштање, пребациваху му, да је одвише одан Русији. Књаз се напослетку реши, да пристане на један од пређашњих захтева, и исплати 137.000 гроша за путне трошкове уставобранилаца; а за оних 500.000 гроша затезао се и даље. Онда Хауер уједуриште с Ћамил-пашом, да овај спреми ручак за књаза и српске власти и том приликом да га помири с Вучићем, преко кога већ не би било тешко извући од српске владе оно, што се тражи. На ручак буду позвани књаз, руски и аустријски конзул, исти Хауер, командант у Земуну ђенерал Унхерхофер, сви српски попечитељи а од уставобранилаца Вучић, који још све једнако живљаше у Земуну, Петронијевић и Стевановић, који су већ били у Србији. Но опет зато Вучић не отиде к паши, њега одврати од тога

Унхерхофер. Али после неколико дана Вучић посети пашу и међу њим и књазом буде помирење. Њему, Стојану Симићу и староме Гарашанину дозвољено би да се поврате у Србију.

У званичним новинама стајаше, да су Вучић и Милутин Гарашанин пријавили се књазу 30. Марта, а Стојану Симићу, налазећем се у Влашкој, послана објава, да се и он може вратити у отаџбину ако жели. Вучић још једном пређе у Земун те тамо уреди своје послове, и 6. Априла опет се врати у Београд, где почне доводити у ред његово непокретно имање, које је у осуству његовом покварено. Ђенерал Хауер, тиме што је уједурисао помирење књаза и Вучића, како би се већма упознао са стањем Србије, имаше још и то у намери, да прође целу Србију и један део Бугарске, о чему је известио и попечитеља унутрашњих дела; но како његов званичан задатак бијаше у томе, да регулише Саву и Дунаво, то он није могао ни пронићи у средину земље. С друге стране опет Ћамил-паша ни мало се не задовољаваше попуштањем књажевим у главном предмету несагласности између њега и Порте. Он не могаше да заборави, да књаз није исплатио Порти сву суму новаца, коју је она тражила, и од које би на сваки начин бар што год могло да остане у рукама пашиним. Он измишљаваше све, што је само могло да послужи за повод узајмној несагласности; а таквих повода могаше се наћи довољно. Пре свега мучење, које се продужавало у Босни над хришћанима, нагоњаше многе од њих да пребегавају преко границе и насељавају се у Србији. При том мусломани их често гонише и нападаше на српску пограничну стражу, која опет тим истим одаиваше се. Осим тога пограничне распре на Дрини искршавале су још због тога, што Турци не продају сеоске земље, не гледећи што имају право, да се само у градовима настањују, и обвезу, да своје земље распродаду у року петогодишњему. По где што житељи турских пограничних села изјављивали су своја преча права на комаде земаља, што лежаху унутра у српској граници: влада мораде да изашиље комисаре с налозима да прикупе доказе од околних житеља о томе, куда су биле обележене те земље руском комисијом тридесете гогодине. Паша спречаваше Турцима, који су живили у градовима или по границама Србије, да продају своје земље српским житељима; у њега бијаше о томе тајан предпис. Српско попечитељство унутрашњих дела, да би једном за свагда прекинуло ствар са тим земљама, не допусти Турцима да их засеју. Ћамил-паша, чим се први пут састаде с књазом, изгрдио је најбезобразније његове чиновнике: „ваши попечитељи су незналице. Они праве лажне новце; ја н° само што

неђу дозволити Турцима да уступе одузете земље, него ђу још израдити им дозвољење, да своје земље распростру до на два сахата испред свакога града, уништиђу карантине по српској граници, забраниђу и вама да подижете зграде у Београду, где заповедам ја а не ви." — Књаз примети паши, да му хатишерифи не дају права, да изјављује таква захтевања. Паша рекне на то: „ако се ви уздате у свој народ, то се љуто варате, не верујем и десети део његов да вам је привржен; ба, и на само покровителство Русије немојте се толико надати." Сутра дан их руски конзул помири. Но односаји међу њима већ буду затегнути, а то ускори за собом нове последице. Неки Исмаил-ага, београдски житељ, налазећи се одавно у српској служби при ђумруку због турског језика, навуче на се мржњу фанатика међу његовим једноверним саграђанима, и једном некако непажњом, изрази се врeђајућим начином о неком другом Турчину у пријатељском разговору. О томе одма буде јављено Ћамил-паши, који нареди, те га ухвате на сокаку, предаду га суду, и пошто му по решењу кадије удари сто дегенека, баци га после под апс. Истрага тога дела, пресуда и њено извршење, све то свршено би за један сахат. Кад бијаше послат српски драгоман с протестом против тога онда паша, смејући се, примети му, да је баш нарочито употребио такво хитро суђење с тога, да не би српска влада имала кад да га предохрани. После тога објашњења са обојих страна послане буду званичне жалбе у Цариград. За тим међу књазом и пашом поведе се преписка око тога, што је књаз купио и хоће да увезе из Аустрије 1000 цената ђулади. Паша је писао књазу, да би он могао од њега да одузме ђулад, с тога, што у случају спољашње опасности Порта би умела да заштити Србију. Књаз одговори, да такву куповину дозвољавају хатишерифи. Паша на то примети: „ја, и без вас знам, шта треба радити", и похита те у Цариграду напањка, како је ужасан положај српскога народа, и како су Протић, Рајовић и Радичевић неспособни да управљају Србијом. У одговору на то велики везир захтеваше, да се они уклоне са дужности па да се поставе пређашњи државници. И сама порта свакојаким начином насрташе на Србију: ђумручки спор међу Београдом и Нишом, решен прошле године, на ново искрсне у виду утакмице међу Београдом и Видином. Кад је скинула ђумрук у Нишу, за који је Србија обвезала се да плаћа опредељену суму, Порта упућиваше све еспапе из унутрашњих области поред источне границе српске к Видину, а бечка влада поможе, да се туда и аустријска трговина упути: због тога заоднога пута трговачког јако посрнуше српски ђумручки

приходи. Српски књаз жаљаше се рускоме поверенику у Цариграду, и, у след његових предлога, порта пошаље у Београд неколико претписа једно другоме противних: час признаваше Србију као део Турске царевине, и задовољаваше се једино београдским ђумруком, а час је сматраше за земљу савршено одељену. А у уговору Порте са аустријском посаобином трговачки пут кроз Србију сматраше се као транзитан за Турску, и у исто време ђумручина за еспапе, који иду у Аустрију, повиси се од 3 на $^{9}/_{00}$ а аустријски конзул похита те извести српску владу, да се то расположење не тиче Молдавије, Влашке, Србије, Босне и Херцеговине.[26])

У Мају особито се умножише пресељавања Бошњака у Србију. Бегунци причаху, да су њихови мусломански суграђани подигли такво гоњење на рају, каквога она дотле још искусила није. Убијства, разбојништва и насиља, од којих ни кога нису штеђели, ни стање, ни пол, ни узраст, дошла су дотле, да су неки од умерених Турака сами световали хришћане, да траже спасења бегством преко границе, па још су им и средстава за то давали. Жалбе, које су хришћани давали Хозреф-паши, ништа не помогоше; од њих се тражаху сведоци између мусломана, и они жалиоци, који не могаху да добију сведока, бише прогнати, или кажњени као нарушиоци општега спокојства. Па с тога Бошњаци и почеше да бегају, неки у Аустрију а неки у Србију. Најзад нереди у Босни достигну највиши ступањ: мусломани нападаху и на раденике у рудницима, који тамо по жељи и за рачун Порте радише под управом једнога саксонског инжињера, који мораде да бежи у Травник Хозреф-паши. У нишком пашалуку дигну се у разбојништва читаве чете, састављене из мусломана и хришћана; а покашто те се чете пробијаху до српске границе, а међу њима и српском стражом догађаху се чарке. Но једна чета под управом Стрелића, Србина, који је на неколико месеци нре тога из ћупријске тавнице побегао, нападаше највише на Турке и Јевреје, пљачкаше и убијаше их. Сваке недеље по неколико људи пребегаваше у Србију из Босне и пашалука нишкога и видинског. Местни управници не бијаху у стању ни да униште хајдучке чете, ни да задрже исељавања. Велики везир, који је већ одавна био уверен о силном утицају Србије на суседне њојзи хришћане, пожури се те изјави своје негодовање српскоме књазу, изјавивши, да Србију сматра за виновницу побуне хришћана и за извор разбојништава. Али сами Турци одговорише на то окривљење: из београдске тврдиње умноже се бегства турских низама, тако, да сва посада, што се налажаше на расположењу пашином, спаде само на 600 низама, чему за цело већ не бијаше

крива српска влада. Порта одреди за шиљање у Београд из видинскога пашалука нови „полк“ редифа, у коме по списку стајаше око 3000 људи, а у самој ствари не бијаше више од 2160. Уставобраниоци се и тим користе те објаве средством пештанских народних новина, као да Порта шаље војску у Србију да заштити њихову ствар.

У Београд дође 12-г Маја аустријски ерцерцог Албрехт, а пратише га ђенерали: Унхерхофер и барон Хауер. Он одседне у стану аустијскога конзулата, где му се представе све српске и турске власти, а после тога ерцерцог посети пашу и књаза, промотри параду српске војске, и, прегледавши варош и град, врати се у Земун. Но један од ђенерала, припадајућих његовој свити, Пирс, разбираше: да ли намерава српски књаз да се жени, да ли тражи себи невесту и ако тражи, то у којој држави? Пошто је ерцерцог посетио Београд, барон Хауер савршено после овлада целим током интрига, што се коваше у београдском граду, где без њега не прође ни једна свечаност. Тако он бијаше распоредилац дочека два турска достојанственика, који, одређени за посланике у Бечу и Лондону, путоваху поред Београда. У граду су удешавани непрестано састанци међу Хауером, Ћамил-пашом, Вучићем и Петронијевићем. Књаз и руски конзул почеше да подозревају, да се у граду смишља нешто зло. Да би угодио паши и само прекинуо затегнуте одношаје према Порти, књаз по савету рускога конзула бијаше готов да уклони Ђорђа Протића и на његово место да постави за представника Аврама Петронијевића. Напослетку и сам енглески конзул мораде да примети паши и Хауеру, да српски књаз ради законито по правима, уставом датим му, и одржава тај исти устав, на који се обвезао не гледећи на нека приговарања пашина. У осталом Фон-Бланк не заступаше толико Михаила колико се плашаше, да се Аустрија не оснажи на југу од Дунава, јербо њему се не давно пре тога јави депутација од Срба из унутрашњости књажевине и од Бошњака с питањем: да ли је истина, да ће њихова отаџбина морати кроз кратко време потпасти заједно с Босном под господарство Аустрије, и да ли је истина, да је ђенерал Хауер послан да ту ствар изврши?

Енглески конзул говораше, да се цељ његова становања код Београда не састоји у томе, да подржава аустријски и руски утицај у Србији, но у томе, да се стара, како би та књажевина потпуно уживала задобивена права и повластице. Француски конзул потврди то исто. Ту исту цељ износаху као своју крајњу жељу и уставобраниоци, који су били удаљени од посла. У њиховом органу, у пештанским народним новинама, писано бијаше ово: „Србија још до сада

нема никаква уговора с Портом, окром устава. Сво њено биће оснива се на букурешком уговору, акерманској конвенцији и адријанопољскоме уговору, које је Порта закључила с Русијом. Устав пак може се сматрати као закључено између Порте и Србије, добровољно од стране прве, одобрење, којим је она признала Србији вечну самосталност. Из овога се види, да је стање Србије постало независним и с једне и друге стране, што не могу предругојачити по својој вољи ни Русија ни Порта. Кад би се независност Србије оснивала само на поменутим уговорима, онда би Русија могла утицати на Србију по својој вољи тако, да се Порта не би могла томе противити, но Порта је утврдила уставом српски народ и његову самосталност тако, да ни она сама не може нарушити независност Србије. Устав ограничава књаза односно народа, народ односно Порте, а Порта је сама себи поставила границе својим одношајима према књазу и српскоме народу, које нигда не може преступити, нити би Европа пустила до тога, да ма и једна црта српскога устава буде нарушена. Може бити Русија је и незадовољна таквим стањем Србије. А трудови Петронијевића и Вучића свагда су били управљени на то, како би се одржала добивена, помоћу Порте, уставна права, и како првом пушком, којом би се одазвале једна другој Русија и Порта, не би сагорела самосталност Србије као барут у пламену и обратила се у ништа. Београдски паша, незадовољан садашњим попечитељима, прекинуо је ш њима сваки саобраћај, и ако му се што год представља од стране попечитељства, он шаље одговоре непосредно књазу. Вештина и искуство г. Петронијевића много би помогло Србији у садашње време, јербо Србија са својим ђумруцима тако се заплела, да ће их тешко игда и довести у ред; њена је трговина сасвим пала, еспапи у Аустрију возе се водом а не сувим путем преко Србије, као што је то досле било. Србија је пре могла данак Порти својим ђумручким приходима плаћати, а сада не може њима ни своје чиновнике да издржава. Карантини с аустријске стране дигнути су поред све турске обале, а спрам Србије и сад су затворени на 7 дана. Какве штете из тога произлазе за српску трговину, може свак видети." У тим врстама изражава се сво хвалисање уставобранилаца; показују се и они тајни путови, којима се они подвлачаху под српску владу. Они не само штоувераваху друге, него, као што се види, и сами бијаху убеђени о томе, да је Порта сама, а не под утицајем дипломатских и војних успеха Русије, понудила Србији уступке, који су уврштени били у уговоре: букурешки, акермански и адријанопољски, и хатишерифе. Само себи приписиваху они у заслугу то, што је устав од

Порте добивен; у овоме виђаху они залогу за одржање права Србији, за њене добре одношаје према Порти и Аустрији. Тешки положај српске књажевине у епоци, о којој ми говоримо, *не долажаше ни у колико од неспособности тадашњих државника, него од оних тајних сплетака и гадних средстава,* којима рађаху не само против њих но и против своје отаџбине *самозвани заштитници њени, који подмићиваху турскога пашу, клањаху се пред аустријским ђенералом, а не хтеше да се потчине своме рођеном књазу.* Књаз је ограничен уставом односно народа, говораху они, народ односно Порте, Порта односно Србије; а не помињаху ни речи о томе, да ли ограничава устав непослушне чиновнике пред књазом и народом. И ето таки вам људи имадоше образа говорити, да се Русији већ не допада устав и њиме утврђена права Србији. Та нагла а уједно и будаласта клевета, којој су тако лако веровали Срби из странке уставобранилачке, бијаше награда руској дипломатији, која је пренела од 1835. г. своје покровителство са српскога народа и његова књаза на српске чиновнике. (27)

Отуд, одовуд, па опет сва судба Србије стављена би у зависност од личних интереса неколико себичњака, који мрзише на оне сараденике књажеве, на које се он мораде да ослони због самовлашћа и надувених одношаја тих истих уставобранилаца према њему. Од Јуна не пролажаше већ ни један број пештанских народних новина, а да у њима не бијаше нападања на српске попечитеље. Окривљивати Михаила у деспотизму не бијаше већ никако могуће; па за то му стављаху у кривицу рђаво васпитање, неумешност да изабере себи искусне советнике, сувишно потчињавање онима, који га окружаваху и непокорност Порти. Из прва саопштено би, да је београдски паша на ново захтевао од књаза, да Вучића са друговима поврати на пређашња звања, и дао му три дана рока за одговор; но књаз да му није ништа одговорио из врло познатог узрока. Он је већ и пре изјавио и самој Порти и руском посланству, да ће свака спољна принуда окрњити у очима народа његово достојанство, и да ће он по времену сам радо примити у службу повративше се великаше, ако му они даду могућности својим добрим владањем да то испуни. А како су радили уставобраниоци? Саобраћајући се са турским пашом и аустријским ђенералом и нетражећи више посредовања рускога конзулата, они водише борбу с књазом за највишу власт на супрот пристанку, који по њиховом истом наваљивању, мораде да изради Русија, која је нарочито послала у Србију по њиховом делу барона Ливена. Руским дипломатима остајаше једно: да раде против разузданих уставобранилаца с онаком истом енергијом,

с каквом некада радише противу књаза Милоша. Али радити дипломатски могућно је било само против јавних потраживања а не против тајних бургијашења и завера. А уставобраниоци и прибегаваху тима средствима, јер се плашише да важност, коју су уживали у народу, не буде коначно изгубљена ако они не настојавају на својим захтевима, ако би добили своја места по књажевој милости а не што би га на то они принудили. У почетку Јула пештанске народне новине већ нису ни криле, да распра са уставобраниоцима може да изазове нову буну у Србији. „Кодъ насъ свуда тайни разговори, мртва тишина и лажни гласови, казаио беше у једној од београдских коресподенција; све то мучи душу и срца не сматраюћи на пріятностъ лѣта и на садашнѣ параде са сербскомъ словесности.“ Последње речи односише се на прве доста учестане седнице тек отвореногa у Београду ученога друштва; али и против младих српских вештина уставобраниоци подигоше непријатеље у лицу предстовника турске власти. У Београду се осим тога често даваху позоришне представе, којима за садржај служише догађаји из старе српске повеснице. Вучић с друговима уливаше паши у мозак да такве представе вређају Турке, и Ћамил-паша захте, да се на бину не износи борба Срба с Турцима. „Ето до чега смо дошли“ узвикиваху после уставобранилачке присталице у пештанским народним новинама. Из тога истога извора саопштаваху извештај, да се књаз почиње колебати и да је готов уклонити Протића и Рајовића, но Јефрем Обреновић заузима се, да на место првога буде постављен његов зет Ђерман, а на место другога шурак Богићевић; да је тога ради Јефрем Обреновић прелазио у Земун да моли конзуле енглеског и француског, да га потпомажу но обојица су му то одрекла; и да су се поводом тога састајали у Земуну Ћамил-паша, ђенерал Хауер, Аврам Петронијевић Алекса Симић и Стефан Петровић Книћанин. Што и ова последња двојица учествоваше у преговорима, то доказиваше, да су уставобраниоци већ успели да прокрче пут к совету, у коме се такође мораде да предузме њихово дело. Да се то дело приближавало крају искусни људи закључише из тога, што Вучић, Петронијевић и Стојан Симић почеше изненадно спремати се да одлазе из Србије, и тражаху заграничне пасоше. У томе се прва двојица жаљаху, да се против њих спрема некаква завера, а Симић говораше, да он оставља за време своју отачбину, јер види, да се могу догодити нове побуне због тога што он и његови другови пребивају у Србији. А у ствари већ готова бијаше цела завера против књаза; но Петронијевић, способнији за дипломатска лукавства, него за војну одважност, а Сим

опет плашећи се за своја богатства, оставише обојица да први одпочне Вучић, који изађе из Србије само с тога, да прикрије своје праве умишљаје. Кад доби пасош, Симић отиде у Влашку на једном пароброду с Хауером, који је говорио да иде у Цариград а у самој ствари он иђаше само да походи Видин и Варну. Хауер већ и не скриваше својих своза са уставобраниоцима. Аустријски конзул, налазећи се у непријатељству с Хауером, говорио је да бечко министарство није ни нашта овластило барона, и да он не одговара за његове поступке, и шта више сам каза српској влади, да Хауер интригира против ње. Но српски државници виђаху то и без њега; од онога времена, од како се београдски паша упозна са Хауером он поче нарочито да се натреса над Србима. А паша опет са своје стране казиваше да он с ђенералом нема никаквих политичких сношаја: „ми, де, с њиме читамо само стране новине.“ Људи, који су одани књазу а имађаху додира са уставобраниоцима, јављаху влади да Хауер интригира с Вучићем и Петронијевићем, да они сами себе називају мученицима, који су пострадали за одржање рускога уплива у Србији, и да сада траже помоћи на страни. Мешање београдскога паше у унутрашња дела Србије иђаше све даље и даље; он шта више хтеде да има утицаја на избор свију чиновника у Србији. Између њега и књаза створе се најзад савршено лични одношаји: књаз се тужаше што је београдски паша наштампао помоћу Хауера у пештанским народним новинама свој разговор ш њиме. Ћамил-паша одговараше на то новим тужбама Порти, како Србија потпомаже буне у Босни и Бугарској, и придружи томе старе извештаје о куповини књазом ђулади, увеличавши количину њихову до 10.000 цената. Порта дође у неспокојство и тужаше се на књаза руском посланику. На питање о томе преко конзулата, књаз одговори: „српска влада не може бити одговорна за то, што се већи део турских поданика у Бугарској и Босни разбегао по шумама или се из очајања придружио разбојничким четама.“ Међутим интриге Хауерове почну заузимати велики мах. Помоћу његових агената подговорене буду међу насеобинама ново-русијскога краја 42 породице виртемберших, алсаских и баденских насељеника, те пређу у Србију. То да изговора аустријскоме конзулату, да моли усмено за дозволење да може подићи у Београду цркву за католике. Аустријски цар давао је на то предузеће 200 дуката; београдски паша обећа да ће дати земљу, ако је не дадне српска влада, и осим тога 4.000 гроша. Но књаз Михаило поиште од конзула писмену молбу на то, ама ова му ипак није била поднесена. Напослетку аустријски интереси сударе се са енгле-

зима. Фон-Бланк препоручиваше Србима да своју јапију шаљу на галијама у Енглеску, предлагаше да се енглеским капиталистама даде израђивање српских рудника. Аустријанци се почеше томе да противе. Онда енглески конзул објави, да сви умишљаји аустријских агената, што се у последње време открише, а тичу се целине турскога царства, прекорачују границе општих трактата, и пошаље у Лондон званичну жалбу против Хауера. Руске дипломате такође жалише се на њ. Но ни из чега не виђаше се, да је руска дипломатија готова била да се енергички умеша у намишљаје, који су се тако јавно ковали против ње у Земуну и Београду и да онако енергично заштићава књаза, коме је почела да прети очита опасност, као што је пре заштићавала бунтовне уставобраниоце. Само у пештанским народним новинама би око тога времена као глас, да се у Цариград позива из Италије А. П. Бутењев због тога опаснога обртаја, који је заувело српско дело; но уставобраниоци то тумачише по својој ђунији ослањајући се на то, што им је Бутењев више него ико помогао да добију устав за Србију.

На концу Јула опазише већ и привърженици књажеви, да је близу нова буна у Србији. Совет је имао седницу у пуном присуству свију чланова и решио, да се поднесе књазу молба, да уклони попечитеље од њихових дужности; избрани буду депутати за предају те молбе књазу, који наставаше у Топчидеру; но та проба није имала успеха, јер правце потпомагаше захтеве Порте, која је желила да се поставе за попечитеље Вучић, Петронијевић и Стојан Симић. Па и Јефрем Обреновић захтеваше, да се уклоне Протић и Рајовић а на њихова места предлагаше своје пређашње кандидате. Алекса Симић, коме књаз већ одавно предлагаше место капућехаје у Цариграду, изјави, да ће само онда примити то место, кад Протић остави звање представника и попечитеља иностраних дела. „Но како је, говораху пештанске народне новине, које су извештавале о тој седници, руски конзул навикао у таким случајима да буде посредник, коме свагда помаже и енглески конзул, то остаде пређашње стање ствари, и књаз посла одговор високој порти, да он мора да задржи садашње своје министарство као нужно при оваким околностима.“ А међу тим већ иђаше у Србију нови турски комисар, Шекиб-ефендија, кога задржаху у Букурешту догађаји у многоме налик на српске, с том само разликом, што у почетку Порта потпомагаше тамо књаза, а Русија бојере. У том истом броју пештанских новина казиваше се поводом овога следеће: „Руски комисар, пуковник Ђухамел, дошао је у Букурешт без знања портиног, да извиди узроке посто-

јећих неслога између кнеза и бојера. У почетку он се понашао према кнезу врло љубазно, но приметивши одма, да кнез нема према њему поверења и да је известио Порту о његовом неочекиваном доласку, изменио је своје понашање односно њега и захтевао, да се пређашње министарство распусти и састави ново. Он би при угодним околностима учинио и многе друге промене, да није дошао турски комисар и предао кнезу почасну сабљу и похвално писмо у оно исто време, кад је Ђухамел почео против њега радити. Та одличја кнежева била су руским дипломатима тако мрзка, да је г. Дашков, руски ђенерални конзул, протестовао против тога, што се чита султански хатишериф у сабору народних представника, и захтевао, да он буде тек онда прочитан, кад из Цариграда дође нарочито дозвољење од г. Титова. У исто доба и ђенерални конзули аустријски и француски добише наредбе, да обрате особиту пажњу на поступке Ђухамела против кнеза. Руски комисар, увидевши, да је наишао на те препреке, изјави, да он нема овлашћења да ради заједно с турским комисаром и поменутим конзулима, и поврати се у Петербург ништа несвршивши." То излагање преговора о влашким пословима, давало је надање и српским присталицама порте, да ће и њихова ствар бити тако добивена. Одма после тога пештанске народне новине саопштише ово: „ГГ. Ђухамел и Шекиб-ефендија добили су од својих дворова очекивана настављења, која су довела у огорчење целу земљу; јербо, кнез, кад је увидио неслогу између Порте и Русије, поколеба се у своме пређашњем понашању. За то је турски комисар морао да се свади с кнезом и да му енергично примети, што се он дволично понаша. У преговорима између њих дође до тога, да комисар не хтене да прима кнежевога одговора на настављења, која су на ново из Цариграда дошла, него затражи од кнеза, да он испуњава своје обвезаности, да се не меша у друге послове и да не заборавља, да је он вазал високе Порте. Сада турски комисар развије већу делателност и сложи се с најважнијим вођима противне кнезу странке. Он сваки дан имаше разговоре ш њима а ни најмање не обраћаше пажње на бедан положај кнежев. Због захтева бојерских, због права Портиних и подговарања Русије, кнез ће скоро доћи до тога, да или се придружи владајућој странци, или се одрече својега достојанства, што би опет допринело највећу штету његовој земљи, о благостању које се он ревносно старао." Тај обрт дела у Влашкој, који се свршио падом кнеза, и та околност, што је Шекиб-ефендија морао поћи из Букурешта у Београд с таквим истим настављењем, даваху повод пештанским народним новинама, да упореде стање ствари у Влашкој са стањем српске

ствари. „Није мање од тога бедно и стање Србије, примећавало је уредништво тих новина, и овде се књаз не слаже са советом, који жели да Протић и Радичевић буду удаљени и на њихова места постављени пријатељи отаџбине. Осим тога у српске ствари меша се београдски паша; он се ослања на наредбе великога везира, захтевајући, да се оне изврше, но српски књаз не слуша га. Дух неспокојства, који у земљи влада, усиљава се још гласовима о успесима хришћанскога устанка у Бугарској, и не може се предвидити, докле чак могу заћи те неслоге.“ ([38])

Ни турски комисар ни руске дипломате опет нису могли да учине ништа пресуднога у српскоме питању. Странка, која је противна књазу, разрешила је то питање помоћу оружја. У овај мах странка противна Обреновићима, употребила је и лукавство, и у томе су српски великаши превазишли влашке бојере. Да би привукли народ на своју страну, они су почели радити у корист Милошеву. Један из њихове странке, син Милосава Здравковића Ресавца, а) бившега члана совета, млад човек, повратио се из Беча, где се састао с Милошем и добио од њега 15.000 дуката, а од Јакова Живановића пространо настављење, како ће радити; а и сам Милош решио се да за неко време отиде у Саксонску, Баварску и Швајцарску, јер се плашио, да га не би задржала аустријска влада. Но у тај пар њега није преварио Беч, него људи, који су узели на се да потпомажу његову ствар па употребили његове дукате на своје цељи. Завера Ресавчетовог сина који се заклањао за име Милошево, била је правце управљена против Обреновића и спремала је широко поље за радњу уставобраниоцима, који су после морали узети у своје руке народну буну. Помоћу Милошевих новаца завереници имали су подићи народ, који би стао захтевати повратак у Србију старога књаза; а у то време коловође са људма, који су му најоданији и најпосвећенији у његове тајне, имали су да нападну на Београд, да убију Јефрема Обреновића, неке од попечитеља, советника и најзнатнијих чиновника, свега 17 људи, Михаила да испрате у Аустрију, руског конзула изагнају; а народу да буде објављено, да ће они уништити устав, преместити гарнизон и касу у Крагујевац и оправити четири посланика у Петербург, Цариград, Беч и Милошу с молбом у име народа, да се он поврати у отаџбину. Чим је дочула за тај покрет, влада је одма уапсила Здравковића, и код њега су нађена била писма, која су доказивала да постоји завера; нека између њих сведочила су, да су и саме побуне у Бугарској долазиле од Милоша; у броју

а) Јован Ресавац. Превод.

[illegible]

тих времена вођен је био и протокол [illegible] жалбе и повратку старога књаза. Заклињао се је на име Милошево. [illegible] [illegible] и [illegible] за народ, који је [illegible] [illegible] [illegible] устав. Одлука је на тим [illegible] у Милоша Јовановића Цинцића, а у његовим хартијама вођен је био [illegible] устанка, [illegible] Милоша у Аустрији: а место тога [illegible] књаза [illegible] у Крагујевац да [illegible] у правитељству [illegible] Милошевог у Србији: а осим [illegible] на трошење [illegible] устанка [illegible] да се [illegible] [illegible] дуката. Међу хартијама узетима код Цинцића нађене су: жалба од стране народа за повратак Милоша, адреса скупштине од 1839. год. с изјавом благодарности Милошу за мудрој управи његовој, и [illegible] наследности у његовој породици. С жалбама за повратак старога књаза имало се [illegible] обратити и посланствима енглеском и француском. Осим тога нађено је писмо, које је написао некакав аустријски Србин, који је живео у Рабу: у њему беше изложен овакав план устанка: Михаило да се одведе у Крагујевац да привремено управља делима Србије заједно са советом, да се затворе министарства, да се задрже најбољи између старих советника, да се изишту од Љубиче сва пређашња народна акта те да се прочитају на скупштини, на којој да се позову Загорица и Обрштаровића те да преиспитају и сачињавају нужна писма, а депутација за стране дворове да се састави из простога народа. Ту нађено беше и писмо Милошево, писано Живановића руком, у коме је као у изразима, који покривају суштину ствари, говорено, било о изворима, откуда ће се узети средства за буну: „и premda се делу мене не тиче казано беше између осталога у томе писму, но ја би желио знати, да ли ће Здравковић скоро почети скупљати урањене и мршаве свиње и из којих округа поглавито, и да ли је он уверен, да ће урањене издржати пут; но на сваки начин он треба да поступа по уговору који осигурава обе уговорне стране.“ Но ма какав био уговор Милоша са младим Здравковићем, он опет за то би преварен.

У то исто време, кад је влада хватала конце завере, на које је наишла, 13-г Августа стигне у Београд Шекиб-ефендија и захте да се уклоне Протић, Радичевић и Рајовић, о чему је и пре говорила Порта; пограњи да се војска само на полицијске мере употребљава говорећи, да српска војска не мора се занимати војним вежбањима, да су шест топова, које је негда Милошу поклонио султан Махмуд, опредељени само за празнике и свечане дане, јер за помоћ, у случају каквих било смутња, књаз може молити београдскога и друге паше.

На учињену му опомену односно права, која су хатишерифом дарована, одговори Шекиб-ефендија, да их је султан поклонио, и да их султан може и одузети. Кнез пристане да збаци три попечитеља, и совет је тога часа захтевао, да се та места попуне трима великашима између оних, који су се не давно вратили. Кнез је пристао и на то. Примакао се беше онај дан, кад је то требало објавити, а 19 Августа пошљу у Београд извештаје начелник смедеревскога округа и председник тамошњег суда, Лазар Арсенијевић, да је у њиховом округу, а тако исто у пожаревачком и крагујевачком, планула буна, коју је произвела странка Вучићева и они од његових присталица, који се налазе у служби, у намери да се дочепају пређашње власти, и „низвргну своје противнике"; да је за главно средство за побуну народа послужило обећање, да ће се спустити пореза до 4 талира и временом учинити још неке друге олакшице; да Лука Гарашанин заповеда у Гроцкој, где је он већ повезао све чиновнике и отео касу. [39])

Тај нови покрет, који већ није сакривао својих цељи, започео се овим начином. 12-га Августа, у очи доласка турскога комисара у Београд, Вучић пређе у Земун, а одатле се превезе у Панчево; њега су пратили неколико турских веслара, Михаило Гарашанин и Раја Дамјановић. Но ноћу 19-га на турском београдском каику и с турским лађарима (канкџијама) с гавазом пашиним и једним официром, он дође под смедеревски град. Тамошњи Турци спроведу га с фењерима у кућу Пауна Јанковића, где упрегну турске коње и на колима упути се Крагујевцу, а ш њим заједно Михаило Гарашанин и Дамјановић. А Паун Јанковић, да га власт не би ухватила, сутра дан умакне у град. Чим су чули о преласку Вучићевом на српску страну, стари Гарашанин сакрије се у једно од побуњених села; а а Стефан Стефановић, Лазар Теодоровић и Стефан Книћанин изађу из Београда и отиду својим кућама у разне округе; а Петронијевић пошље своју породицу у Аустрију. Кад је Вучић био на путу Крагујевцу, где је већ народ био покренут спремљеном завером, кнез је у вече тога истог 19-га, после предходног саветовања са советом, изишао против бунтовника с председником и неколиким члановима совета и двема ротама гарнизоне војске. У почетку се срећа наклањаше кнезу. На његовом путу народ је свуда пристајао уз њ и оружао се. Ухваћена су била два Вучићева писма, која су открила кнезу, како је пространа била завера, и уједно дала су могућност да управи своју радњу против оних места, где је била највећа опасност. Прво је писмо било управљено на Стефана Стефановића, који се већ налазио у Пожаревцу, тамошњем окружном начелништву и помоћнику

смедеревскога начелника, но писмоноша буде убијен, те тако не донесе писма где треба, и не гледећи на то Стефановић је успео и за 24 сах. скупио у пожаревачком округу до 2000 људи. Ш њиме су пристали сви срески начелници. Са том гомилом, коју је предводио моравски начелник Атанасије Вукићевић, са 5 сандука барута, и олова, Тенка се примакне 21. Авг. к Смедереву; но Смедеревци се наоружају и Пожаревљани врате се натраг, а Тенка с Вукићевићем, Пауном Јанковићем, који је изишао из града да их предусретне, помоћником смедеревскога начелника Ранковићем, казначејом Кузмановићем и једним чланом тамошњега суда, умакну у смедеревски град Турцима, који су их примили заједно с касом окружнога казначејства. Но Смедеревцима испадне за руком те отму од бунтовника џебану. Народ, који је ишао уз књаза, хватао је свакога, за кога је год држао да је Вучићев једномишљеник: пред самим књазом убију једнога кмета из Пудараца. Зет старога Гарашанина буде ухваћен и с неколиким присталицама доведен књазу. Лазар Теодоровић и Дука Стојчевић продру у шабачки округ, привуку неке на своју страну; но Михаиловн привърженици опколе их. Теодоровић се преда сам, други буду похватани, једини Стојчевић није хтео да се преда, њему припрете да ће запалити кућу, у коју се затворио, и он изађе из ње. Прота Ненадовић с једним среским начелником подизао је ваљевски округ, но и њих су такође уапсили. Из писма Вучићевог Гарашанину дознали су, да је Вучић извештавао Гарашанина, да је он у смедеревском и пожаревачком округу већ успео и уредио цело дело, и позивао је Гарашанина, да се о томе и сам постара у београдскоме округу и после се састане ш њим на известном месту. Овде се догоди судар с предњом четом књажевом и четом, коју је стари Гарашанин тек сакупио. Гарашанин буде убијен и његова глава показана књазу. Чињаше се да је све пошло за руком Михаилу и његовој странци. Присталице Вучићеве, што осташе у Београду, почну да бегају у град. Ћамил-паша, кад дозна, да се и у смедеревском граду налазе српски бегунци, пошље тамо наредбу, да их не пуштају из града него да их чувају заједно са заграбљеном новчаном касом до даље наредбе. Када је чуо књаз, да његови противници бегају, он замоли пашу да никога не прима у град; но преко свега тога паша опет не само да примаше бегунце, но још шиљаше своје гавазе њиховим кућама да им донесу оружје, новце и ствари, које су хтели. Српска влада онда се реши, да постави стражу између града, Саве, Дунава и вароши. Паша објави, да он то узима као намеру за нападање на град и запрети, да ће да опали топовима на варош, ако стража не

буде уклоњена. Међу Турцима у вароши и српском полицијом догоди се такође окршај; многи Турци побегну из вароши у град; конзули руски и аустријски почну их успокојавати, отиду на преговоре самоме паши и изненадно набасају тамо на ђенерала Хауера. На питања конзула, одговори паша, да је он дужан на основу настављења, што их је из Цариграда добио, да прима у град свакога, ко год бега њему. Но Ћамил-паша и аустријски ђенерал ради су били да међу градским стенама виде не присталице Вучићеве, које су они заштићавали, него самога кнеза и његове приврженике. Међу њима је била углављена заједничка радња тако, да Вучић започе буну у оно време, кад је полк редифа, одређен за београдски град, имао да пређе српске границе. Но Турци по своме обичају задоцне. И сама буна, због тога што су из Смедерова за времена известили кнеза, није пошла онако, као што су раде биле коловође њене. Кнез беше далеко јачи од својих противника: узањ су биле три роте војске, око које се скупљаху наоружане гомиле народа.

Изгледаше, да буну очекује жалосан исход; но Вучић се одважи да чини све, што год може, само да постигне успех. Управљајући мањим бројем људи, но имајући уза се артиљерију, коју је дочепао у Крагујевцу, и потпомаган тамошњом војском, он одлучи да нападне на отпор, који је ишао против њега с кнезом. 22-га Августа кнез се крене Крагујевцу. С друге стране вароши стајаше Вучић са својом четом, окопавши се шанцем. Кнежева војска помакне се у саму варош но не иђаше даље. Онда Вучић изашље из својих опкопа малу гомилицу људи под видом, као да су га они изневерили. Лажни бегунци почну да подговарају кнеза, да јуриши на Вучића докле није још побегао. Рачун је био добар: докле кнез још ништа не предузимаше но само прикупљаше око себе народ не покрећући се против Вучића, дотле положај овога није био баш најбољи. Као што је одпре бивало у оваким случајима, његове присталице, међу које су многи случајно упали, докле би почекале дан, два, и виделе, да је на страни кнеза далеко више народа, морале би да ступе у преговоре с Михаилом, а то не би могло ићи у рачун Вучићу. И при најсрећнијем обрту ствари, кнез би може бити пристао на неке уступке, али тешко да би могао неодложно да поврати старешине на њихова пређашња места. А частољубиве тежње Вучића и његове дружине биле су тако нестрпељиве да их ни чим на свету није могућно било сузбити; и постепено зближавање тако званих уставобранилаца с кнезом баш и при посредовању паше, турскога комисара и рускога конзула, било је просто немогуће. Ето због чега је

Вучић, познавајући најбоље од свију положај странака и расположење народа, решио се, да незадржано изазове књаза на борбу. Оклевања могла би само да упропасте његово дело. Његово лукавство испаде таман као што је он хтео. Књажева војска изађе из Крагујевца и крене се против опкопа, у коме су били противници њезини. Но тек што се примакла опкопима, а иза ових опале из топова, и они, који су пре од Вучића подпраћени књазу, окрену се с пушкама на његову војску; из опкопа такође искоче Вучићеви бунтовници и оспу картечом. Војска књажева тргне се, Вучићевци појуре за њом и заузму Крагујевац. Сутра дан књажева војска, кад се опоравила од првог пораза, почне наново да приступа вароши, пуцајући из даље на противнике. На њену ватру Вучић је слабо одговарао; књажева војска почне се приближавати, и он онда наново пусти у ред артиљерију. Народне гомиле, које окружаваху књаза, прве побегну куд која; оне се и не надаху, да ће наићи на такав јак отпор. Књаз почне с војском да се измиче Београду. 24-га Августа под селом Жабаром, где је књажева војска стала на одмор, и где је Јован Обреновић довео помоћ из Чачка, стигне их Вучић и наново нападне. Топови и ту реше сву ствар; у тај мах растуре се већ и солдати, који су пратили књаза. Народ га сасвим остави и почне да се разилази кућама.

Михаило умешавши се и сам тога дана у борбу, мораде да бежи, и доцкан у вече 25. Августа стигне у Топчидер заједно с Јованом и Јефремом Обреновићем и двојицом чланова совета. Ту он позва ради саветовања руского конзула и изјави му, да хоће да пређе у Земун. Конзул га саветоваше да причека даље последице народнога покрета, или да ступи у преговоре с Вучићевом странком, или на послетку да иде у град. Михаило љутито одбије све те предлоге, јер „не увиђаше довољно јемства како за своју сигурност тако и за даље спокојство у земљи код таког стања ствари, које је спремљено околностима што су их уjдурисали сами Срби, београдски паша, аустријске интриге и нерешљивост Русије“. Конзул на то ама ништа баш не могаше да одговори. Те исте ноћи, разредивши по обали савској своје људе, књаз заједно с оба своја стрица, Јованом и Јефремом фамилијом овога и Милошем Богићевићем пређе у Аустрију преко Саве баш спроћу Топчидера; за њим пређу Протић, Радичевић и пет советника. Ћамил-паша, који је већ имао извештај о победи Вучићевој, обилазио је те ноћи своје карауле, надајући се да ће ухватити кога од оних што пребегавају, но није ништа уловио, те за то изгрди српског управитеља полиције и задржи га до ујутру под стражом. Те исте ноћи, још до сванућа састави се привремена варошка управа

из неколико грађана, које је паша поставио, и метне стражу код народне касе, коју су попечитељи намеравали да пренесу у руски конзулат, но не имадоше кад. Та привремена управа састојала се из присталица Вучићевих и потпуно је зависила од Ћомил-паше и Петронијевићевих налога. Она се занимаше само истрагом Вучићевих противника, постављаше страже заједно с Турцима код књажева конака где се јоште налажаше књагиња Љубица, код конака Јеврема Обреновића и код других државних зграда. Руски конзул тога истог јутра протестовао је против свега, што се извршило, и изјавио, да он сматра за понижење да ступа у сношаје с владом, која је састављена из бунтовника, и да ће од сада да се споразумева само с пашом. Француски и енглески конзул и такође су протестовали лично пред пашом. Пред вече се придружи к њима и аустријски конзул, и сва четири предаду заједничку протестацију паши. Ћамил-паша одговори аустријском, француском и енглеском конзулу, да су они трговачки агенти и немају права, да се мешају у унутрашња дела Србије. На то су конзули приметили, да се не мешају у унутрашња дела Србије, но ради предохране сопствених интереса и радњи изјављују му да покрет Вучићев и његове странке против законите власти, сматрају за бунтовни. Руски конзул придода да он са своје стране сматра не само за дужност да учини ту изјаву него и за право, које он не ће престати да потпомаже у својим даљим сношајима с пашом. Ћамил-паша одговори да Вучић није бунтовник; јер је позван народом који, не видећи да му се захтеви задовољавају, решио се то силом да тражи. Онда аустријски конзул рекне: „није га народ звао него београдски Турци, који су га кришом одвезли из Панчева у Смедерево, о чему ја имам званичне доказе“, и изнесе ту извештај панчевачкога пограничког војног заповедништва од 26. Августа о томе, како је Вучић ушао из Аустрије у Србију. Паша на то ништа не одговори. 27-га Августа Вучић се примакне вароши са 7.000 људи и окружи Београд од Саве до Дунава. Сва та гомила већином коњаници, смести се у логоре; уза се имаше она 27 топова. У тај исти дан стекне се код њега мноштво чиновника из разних округа, који су собом понели и новце из окружних каса. А тада доведу у логор окованог Цветка Рајовића, кога је пређашња влада послала била на јужну границу Србије поводом бугарских покрета; па како он није могао да побегне у Аустрију, то беше ухваћен. Ш њиме доведено буде и неколико других лица. С тога млади Здравковић, који је започео да буни под изговором за повратак Милошев, буде одма ослобођен и такође отиде у логор. Издана буде наредба, да се ослободе

сви они, који су осуђени били на затвор због прошло-годишњих побуна у Колубари (40)

28-га Августа руски конзул отиде у Земун књазу и добије од њега протестацију против бунтовника; такви исти протести раздати буду и београдскоме паши, конзулима аустријском, француском и енглеском. У то исто време, кад је руски конзул у Земуну био, Вучић и Петронијевић, у спроводу веће гомиле народа и чиновника, уђу свечано у град, а кад су се повраћали из града избачено буде у почаст њихову шест топова. Они су однели са собом тужбу на пређашњу владу од имена народа, који мољаше пашу да утврди Петтонијевића и Вучића у звању привремених управника додавши им још 9 људи: Петронијевић буде назван председником те привремене владе а Вучић „предводитељем“ народа. Пошто се врати из Земуна руски конзул отиде паши да дозна каква је то тужба предата од народа, и кад је добио ту извештај да се већ саставила привремена влада, одговори, да он не би имао ништа против тога постављења кад би из његовог састава били искључени Вучић, Петронијевић и још четири човека; но како је ствар већ извршена и призната од пашине стране: то он не ће против тога да протестује већ хоће да очекује заповести из Петербурга. Паша на ново почне уверавати конзула, да Вучић није бунтовник, и да треба причекати народну скупштину, која ће све решити. Паша је заступао нову владу с тога, што је она радила по његовим упуствима. У свима поступцима српске полиције примећаваше се јак утицај Турака. Сва лица, која су уапшена или осуђена на затвор под пређашњом владом, буду ослобођена; позвани су били сви пређашњи бегунци из Србије, који се јоште налажаху у Аустрији. У замену за то почела су нова апшења, и у броју притворених био је шабачки владика, лични непријатељ Вучићев. Ту уставобраниоци заборављ оно, за шта они сами прекораваху своје предходнике због увреде митрополита у време топчидерских смутња: њихове присталице допусте те шабачи владика претрпи разне непруијатности. Напослетку управо тако исто неразборито и непријатељски понашаше се београдска полиција према људма, који су служили пређашњој влади: њихове куће биле су опљачкане. 29-г Августа књагиња Љубица ишла је сину у Земун и вратила се од њега с писмом команданту стојеће војске, који је био потоњих дана на страни кнежевој. У томе писму Михаило благодараше официрима за показану верност, обећаваше им своју наклоност по повратку у књажевину, на што он још није губио надање, и мољаше их да се владају мирно. Љубица је послала то писмо по своме слузи, но писмо од овога буде

отето и њега узму под стражу. Књажево писмо буде оглашено као непријатељско отаџбини: Михаила су окривљивали као због тога, што је имао намеру да узбуни у Србији нова неспокојства, и оснивајући се на то, предузели су строге мере против свакога, кога су само сматрали као привржeника Обреновићима; а од војске, која је радила за књаза, одузму оружје и уклоне је у унутрашњост земље; књагињу пак испрате у Аустрију. У то време преко Земуна прође митрополит Петар, који се враћаше у Београд после двомесечнoга бављења на лековитим водама. Михаило и они што су ш њиме пребегли поручиваху му, да ступи у преговоре с пашом и привременом владом како би се књаз повратио у отаџбину под условима, који би и за једну и за другу странку били корисни. Али паша се јако успротиви повратку Михаила; а Вучић и Петронијевић ослањаху се на мишљење пашино; рускога конзула и не позову на те преговоре, Михаилу не поможе ни народни покрет, који је подигао одважни и свагда привезани Обреновићима Јован Мићић у ужичкоме округу. Не сачекавши, да се око њега сабере већи отпор, Мићић се брзо крену правце у Крагујевац са 700 људи. Но влада похита те нареди, да се отуда сва војна џебана и оружје превезе у Београд, јер ако би Мићић ово дочепао могао би да ојача и да промени стање странака. Осим тога против Мићића послата буде знатна војна снага с топовима. Мићић се опкопа са својом гомилом и издржи неколико напада. Вучић га почне склањати да положи оружје под условима, који су корисни за њ, јамчећи за његову безбедност. Мићић се не предаваше, јер не вероваше никаквим обећањима и бојаше се напротив да га не издаду Турцима, којима је он био вечити непријатељ. Но народ који га је окружавао, кад виде да их је мало на броју и дознаде о обрту, који су узеле ствари у Београду, почне се разилазити, а Мићић с неколико најодважнијих и најоданијих му људи окрене се југозападној граници Србије, у намери, да пробије кроз Босну и Херцеговину у Црну Гору; но пошто су га предусрели босански Турци, поврати се, буде ухваћен и одведен у Октобру у Београд у тешким оковима. ([41])

Међутим одређена буде народна скупштина. Истина и без тога беше много народа под Београдом, али су опет желели, да из свакога села буде по неколико људи. На Врачару и пољу око њега разређена бијаху три табора, напуњена шатрама, ладницима, чадорима, које су узели на послугу од паше, но ипак доста људи под ведрим небом остаде. У средини главнога табора издигао се беше Вучићев шатор, поред кога за сваки случај стајаху осам топова са упаљеним фити-

њима уз њих. Око шатора и међу таборима ходаху спућени коњи, а но гдекоји између њих виђаху се оседлани и спремни за пут. Сав народ беше оружан и већ сам скуп те грдне гомиле издаваше весеље на лицу учесника народнога покрета. Цео тај свет имаше 1. Септембра да бира себи новога кнеза. И спољним изгледом и самим редом избора, та народна скупштина подсећаше на малоруснјске „раде" (скупове), на којима су некада избирани били „хетмани." д) На дан избора на сред Врачара беше намештен особен шатор, у коме се налажаше сто и на њему материјал за писање; осим тога неколике клупе и један диван. Из јутра у логор дође митрополит и прође у Вучићев шатор, где су се скупили неки од великаша. После кратког саветовања, јербо је све већ раније уђдурисано, приђу они сви ономе шатору, где је имао да буде сам ред избора. Напред иђаше митрополит, за њим Вучић а после остали великаши. Када су ушли у шатор, Вучић, као изабрани предводилац народа, закаже да се сви окружни кметови приближе и наместе испред шатора у виду полукруга. За њима се постави повеће оделење редовне војске, но без оружја, а даље се нагрцао сав народ. Пред тај круг изађе из шатора, коме су врата окренута била на Исток, митрополит са свештенством; за овима иђаху: Вучић, Петронијевић, Алекса Симић, Стефан Стефановић, Лазар Теодоровић, Милосав Здравковић Ресавац, прота Ненадовић и други великаши, међу којима се виђаше одликовани трудовима у потоњој буни и Стефан Книћанин и кмет Богдан. Наместивши се у сред народнога круга, великаши пропусте преда се Вучића, који, знајући шта народ воли, беше обучен у просту српску народну одећу; на глави му беше фес, на ногама опанци а за силавом пиштољи. Он се попне на једну столицу и махнувши руком позове народ да ћути. По свој пољани распростре се мртва тишина. Онда Вучић окрене се народу с речма: „Народе и браћо! ево нам овде и г. митрополита као главе закона; овде су и остале старешине наше; промислите ш њима, шта нам ваља сад радити; нико вас ни нашто овде не наговара, међу нама нема насилија и принуде. Познато вам је, да је наш кнез Михаило Обреновић са својим једномишљеницима отишао у Ћесарију и оставио народ. Но ни једна кућа, а то ли оволика земља и толики народ, не море остати без главе и свога управитеља. За то, браћо, да се посовјетујемо шта ћемо да радимо? Нека сваки искаже овде без икаква страха своје мњеније, што жели и чему би био рад за у будуће? Хоћете ли ви, браћо, допуштити и трпити, да наш устав,

д) Овако су се звали поглавари у Мало-Руса док су ови били независни, и док нису потпали најпре под Пољску а потом под руску државу. Пр.

који смо ми добили од милостивога султана, буде нарушаван ма од кога то било и сматран за ништа? да слобода народу дата, буде самовласно одузета? да се чине свакојака насилија, мучења и неправде противно уставу? да људе бију, кољу и убијају без суда и испита? да људске главе на коље натичу? да народне новце грабе и народ притешњавају без пута и потребе?“ Из народа на сва та питања зачује се вика: „не ћемо! не ћемо!“ Вучић је наставио даље: „добро браћо, ми сви то не ћемо (народ опет повиче: не ћемо), па зато смо се и искупили данас да се посовјетујемо, шта да радимо? Књаз је наш Михаило у Земуну, да ли да га позовемо натраг и да му то кажемо?“ — „Не ћемо! не ћемо! чује се вика. „А зашто, браћо, не ћете?“ запита Вучић. Граја се подигне са свију страна; не могаху се разабрати поједине речи; чуло се само: „не ћемо га! не ћемо!“ Вучић на ново подигне руке и викнувши: „чујем! чујем!“ прекине народну грају; но опет се још чујаше жагор. Вучић опет почне: „добро, браћо, ви данас велите не ћемо, а сутра може бити свакојако ћете се изговарати. — „Не ћемо, не ћемо ми Михаила за књаза ни данас, ни сутра“ чуло се са свију страна. „Добро, прихвати Вучић, али он има сродника.“ — „Има повиче народ, али не зна се који је гори од кога, и не ћемо их, не ћемо никога од Обреновића; рђави су нам били, рђави нам и остају, нека иду куд хоће.“ — „Браћо настави Вучић, ми не моремо бити без књаза ни три дана, па за то опет вам вељу: ено књаза Михаила Обреновића у Земуну, (пруживши руку на Земун); да га позовемо.“ — „Не ћемо га, не ћемо га за књаза ни данас ни сутра,“ наставио је викати народ. „Кад, браћо, не ћете, њега, проговори Вучић, онда имаде међу нама много одличних људи, има људи заслужних за своје отечество, који су остарили у управљању народним дјелима“. „Има, одговорили су гласови из народа, но њима чес и поштење, а ми хоћемо Александра Петровића Црнога“. То име би прихваћено од народа и неколико пута повторено: „Александра Петровића! Карађорђевића: Нека буде он наш књаз! живио он!“ Вучић на ново махне руком, и кад се граја утиша, настави говор: „Jā“, браћо, ја вам рекох, да је у Земуну наш књаз Михаило Обреновић; да га позовемо!“ Те речи прекинуте су биле виком: „не ћемо га ни данас, ни сутра! Ми хоћемо Александра Карађорђевића!“ — „А зашто њега, запиткиваше Вучић, кад у отечеству нашем има толико заслужних људи; он је човек млад и још ништа није учинио за своју земљу?„ — „Истина, да је незаслужан човек, повикаше у народу, али његов је отац проливао своју крв и борио се за нас; ми њега хоћемо!“ — „Е, кад је тако, рекне

Вучић спуштајући се на земљу, онда нека иду по шест људи из сваког окружја, да му то јаве и доведу га овде". Одма изабрани буду депутати и отиду Карађорђевићу на коњима, и кроз по сахата доведу га са собом. Новоизбрани књаз сјаше с коња, поклони се свима и приђе на благослов митрополиту, који га сретне овим речма: „Народ, остављени својим књазом Михаилом Обреновићем, изабрао је вас из многих узрока за књаза свога. Ваша ће главна дужност бити, да народ овај, као отац децу, надгледате и љубите, да земаљски устав точно набљудавате и храните од свакога вредоносног прикосновенија, да се блистателној Порти, као владјетелници ове земље, и њезиним заповјестима, сходно уставу, свагда повинујете, да православну цркву нашу покровитељствујете, да земаљске законе и постановленија не само сами испуњавате но и другима заповједате да их испуњавају, да народ заштићавате од угњетенија, да се старате о миру и поредку у земљи" и т д. Карађорђевић заблагодари народу на избору и обећа да ће тачно вршити дужности, о којима је говорио митрополит. После тога митрополит попне се на једну а књаз на другу столицу, и митрополит представи народу новоизбранога књаза и напомене заслуге његове. За тим се и остале старешине подигну на столице. Заоре се народни узвици: „ура: живио књаз наш; ура;" а за тим узвицима оспе се пуцањ из топова. Народ бацаше капе у вис, и дуго викаше. После тога митрополит књаз и све старешине уђу у шатор и тамо потпишу молбу на име Ћамила-паше и Шекиб-ефендије, која је раније спремљена. Кад би потписан тај акт попне се секретар на столицу и прочита га народу. У тој молби сабравши се у Београду народ говораше о томе, каква је права и повластице добио он од порте за тих 27 година, а књажеви његови у пркос томе угњетавали га, како је и зашто књаз Михаило удалио се из земље и како га народ не жели више да види као свога књаза, него је изабрао себи за књаза Александра Карађорђевића, и тако је молио, да би оба чиновника високе Порте измолили од султана потврђење народнога избора и да би султан послао свој берат књазу, јављајући у осталоме, да ће српски народ и сам известити о свему Порту. Изабрана буде депутација паши и комисару, која је имала да их извести о избору новага књаза, и на челу депутације отиде Петронијевић. Они, што су у логору остали, поздрављаше се с новим књазом; најважнији између Срба љубише се ш њим, а остали поклањаху му се говорећи: „Бог те живио књаже!" За њима поздрављаху књаза кметови, и тада неки говорише: „здрав нам био наш књаже!" а други: „да бог поживи књаже тебе и г. Вучића."

Докле трајаху поздравља, депутација, послана у град, извршила је своју поруку. Паша и турски комисар одобрише народни избор; а присуствовавши при томе ђенерал Хауер, рекне, да му је пријатно што види, како српски народ тврдо одржава своја права. С депутацијом послан је био преводник пашин, са писмом од паше и комисара, којим они, по власти, даној им од султана, одобрише избор народа. Одма за тим у логор дођоше оба турска чиновника, спровођена врстом коњаника. Њих предусретоше пуцњавом топова и бандом војничком. Паша се примакне шатору, а народ наново окружи место, на коме је књаз изабиран. Ћамил-паша, тај властољубиви Турчин, имајући срећу да управља српским делима, што многима од његових претходника није у део запало, повтори пред народом ту сцену, коју је с таком вештином, убеђени из раније о њеном исходу, Тома Вучић предводилац народа, развио. Чудно је било, кад је већ одобривши нов избор, Ћамил-паша попео се на столицу и стао говорити народу: „Књаза Михаила Обреновића ено тамо у Земуну, да га зовнемо?“ — „Не ћемо га, не ћемо, не ћемо!“ викаше народ. „Зашто, зашто, запиткиваше паша, ја велим — књаз Михаил у Земуну, да га позовемо!“ и народ опет повтори своју вику, а паша га запита: „а кога ви хоћете за књаза? Народ именује Александра Карађорђевића. „Добро, добро,“ проговори смешећи се паша и сиђе са столице; „нека је срећно!“ дода он, окренувши се великашима, који га окружаваху. После тога Шекиб-ефендија настави увераваги народ, да ће султан потврдити избор књаза и послати берат. Он говораше турски, а Петронијевић превођаше његове речи. За тим се опет пуцало из топова, а у то време турски момци послуживаху знатнијим гостима и српским великашима кафу. Пошто та час би свршена, Шекиб ефендија устане, узме Карађорђевића, Петронијевића и Вучића за десне руке и сједини их, па рекне: „држте се тврдо, ничега се небојте, цара вашег слушајте, и устав њиме дати чувајте; па ће онда и вама и целој Србији бити добро.“ Са тим речма турски чиновници оставише логор, а Карађорђевић намести се у ономе шатору, где је био његов избор. Кад се повратио у град, паша је доставио списак с народном молбом рускоме конзулу и саопштио му избор новога књаза. Вашченко је с места протестовао против тога начина књажевскога избора, и за сво време народне свечаности у логору руска застава на конзулском стану беше спуштена. При свему томе Срби а и неки од Турака опет осветлише у вече целу варош. ([42])

Радња Обреновићевих приврженика само раздражаваше нове државнике. Издана буде наредба стражи да пуца на њих ако би се

приближили државним зградама. Израђен би распоред о изгонству аустријских и турских поданика из Србије, од којих многи су се већ одавно населили у Београду и имали своје куће, дућане и породице. Обе странке лаћале су се у осталом свакојаких средстава само да нашкоде једна другој. У Земуну учињен буде покушај да се отрује Михаило Обреновић, и по његовој жалби месна полиција умеша се у ту ствар; истрага по том пренесена буде у земунски мађистрат и они, на које је сумње бачена, отерани буду у Петроварадин. Тако исто и у Београду распростираху се гласови о завери против Вучићева живота, услед чега предузете буду строге полицајске мере, потпомогнуте и са стране турске посаде; умноже се апшења, батинања и прогонства у Турску. У исто време влада се стараше да привуче на своју страну стојећу војску: официри и редови, који у потоњем устанку нису били за Михаила, добију погодишњу плату у име награде. У додацима званичних новина штампаху се различите песме у част уставобранилаца, њихових прошлих трудова: особито се у томе одликоваху Симо Милутиновић — Сарајлија — и Јован Хаџић, названи у књижевности Милош Светић. Вучићеве присталице попеваху на различите гласове његове заслуге пред отачанством Пештанске народне новине биле су препуњене похвалама за Вучића. Не бијаше више ни једних новина на српском и хрватском језику, које би браниле изгубљено дело Обреновића. Београдске званичне новине пустише се у клевете, доказујући, да је управа Михаилова вођена не само притешњењима но и крвавим насиљама: по њиховим речма сви, који су погинули у почетку Вучићеве буне, били су посечени по личној наредби кнеза, који је по том заповедио да се њихове главе натакну на коље; уверавале су, да је влада последњих дана кнеза Михаила саставила дугачак списак својих противника и намеравала да их све потуче. Противно томе опет стараху се да увере да је Вучић подигао народ једино ради тога, да умоли кнеза, да пристане на оне захтеве, које је Порта изложила, да он није издао ни једне наредбе да се ма ко убије, да је шта више у време удара с кнезом пуцао из топова са ћор-фишецима. Хвалиоци су били готово до крајности дошли. По њиховим речма пређашњи државници одликовали су се: неспособношћу, осветољубивом жеђу, користољубљем, крвожедношћу, презирањем устава; а Вучићеви другови били су снабдевени свима противположним својствима. Сви ти одзиви штампаху се у званичним новинама а још више се трубише по пештанским народним новинама. Али те исте новине не могоше да сакрију да је из Србије удаљено и прогнато 96 људи у Аустрију, премда

их се по другим извештајима рачунало до 200; да се у Крагујевцу по гласу званичних новина морала затворити гимназија, јербо не имаде коме да се повери управа над њом, и да су у опште сви научни заводи затворени до 1. Октобра; а о друштву српске словесности и његовим седницама не беше ни спомена. О Рајовићу у самим званичним новинама казиваху, да је он доведен на Врачар са четири друга чиновника у онај пар, кад тамо није било Вучића, и с тога да су они морали да претрпе ужасан затвор: „Овде на Врачару поред логора, казано беше у новинама, зида нову кућу један чиновник, за коју је спремљено много земље, узете из једне близу налазеће се јаме. Та је јама четвороуголна, широка 3 а дубока 10 аршина; ето та је јама за њих по нужди употребљена за затвор. То је место у садањем случају врло удобно за ту потребу; јербо је јама ископана тако, да јој улазак дупке стоји, због чега је затворенике лашње чувати. И за угодност притвореника постарали су се те бацили сламе на дну рупе, тако да они могу лежати и спавати у њој: а то је савршено праведно, јербо кад толки народ мора живети у логору под ведрим небом, то и уапшени за њихове преступе могу бити држани под ведрим небом. Но кад је дошао народни предводитељ г. Вучић, онда их извадише из јаме и свакоме од њих дадоше у руке по један устав, како би могли сами судити о својим пређашњим дјелима, ма каквога рода ова била, и потом на ново их затворише у вишепоменути дом.“ Код таког стања ствари није ни чудо што је руски консул нашао за нужно да протестује код паше у корист Рајовића, који је највише био извршилац туђих наредаба а најмање је од свију за сво време предходеће управе имао утицаја на послове, и који је заједно са другим чиновницима своје струке у оковима бачен у рупу још докле тек оптуживан а не окривљен беше. ([43]).

И у самој ствари државна логика и практика победивше странке тако страшно противречише једна другој, да и нехотице изазваше мешање са стране. Удаљеног књаза окривљаваху за то, што су неки од његових противника, ухваћени у почетку устанка с оружјем у руци, били убијени без суда и истраге, и ако су они радили против законите власти; а сад опет странка Вучићева гони људе, који су остали верни до последњег минута своме књазу, и поступа ш њима тако исто самовољно, па ипак радо прима за то похвале. На тај начин не могаше бити ни речи о правици, о законитости, о уважењу устава, за који се заклањаху противници Обреновића, који се надимаху својим умом и способностима пред својим обореним супарницима. У том смотрењу од свију најискреније рађаше Вучић. Доиста спосо-

бан, но груб и оставши веран свима добрим и рђавим својствима народа онога краја, из кога је средине изашао, он непосредним очима гледаше на своју борбу с Обреновићима. Још по доласку Михаила из Цариграда он говораше, да једна од странака мора пасти. Кад у новинама почеше говорити да он и његова странка називају себе уставобраниоцима, он то свагда одбијаше. Непосредније и пресудније он ступаше у савезе с турским и аустријским властима, достављаше све извештаје у руски конзулат докле не увиђе, да се политика овога отуђава од његових личних тежња и интереса његове странке. Он грђаше и В. П. Титова, кад виђе, да руска дипломатија не може већ да брани до потоње крајности цељи ма кога од српских себичњака. Сад, користећи се огромним упливом на народ и извршив готово сам он један сво дело око изгнанства Обреновића, он не држаше за нужно да и најмање што уступи, нити да на што пристане. Истина опозициони положај рускога конзулата, при извесном расположењу народа према Русији, задаваше му нешто страха; али је он можда једин од ондашњих Срба, који беше убеђен, да Русија, ма је шта стало, не ће захтевати повратак Михаила. При свем том ти необични односаји владе спрам рускога конзула били су за њу тегобни, и она је покушала да ступи у сношаје с Вашченком, који у осталом није хтео да прими ни пакета, који му је послат, него га вратио натраг нераспечаћена. Онда сам Вучић реши се да измоли састанак код конзула, но буде одбијен. При свем том односаји нове српске владе према аустријском конзулу Атанацковићу бивали су без икакве церемоније. Српска влада савршено је њега игњоровала (чинила се невешта за њ) и споразумевала се с ђенералом Хауером. Тада Атанацковић позове код себе на ручак Вучића и његове другове те тако се међу њима поврате добри односаји. Енглески конзул још у почетку Септембра отиде у Цариград да лично објасни све. што се догодило. У то исто време пођу у Цариград и депутати од кнеза Михаила: Вуле Глигоријевић и Перо Поповић. Учестани преласци рускога конзула у Земун страшно збуњиваху српске државнике; Михаило Обреновић и пребегавши ш њиме чиновници продужише и даље да настављају у Земуну; кнез издаваше чиновницима њихову плату а бегунцима из народа новчану помоћ. Стари Милош шиљаше сину не мале суме. Михаилове свезе са Србијом не бијаху савршено прекинуте, јер како у државним здањима, где је он настављао пре, тако и у кућама, које су припадале у сопственост фамилији Обреновића, налазило се још много ствари, које су надгледали њих више служиоца. Већ и ради домаћих ствари кнез мораде покашто да води

преписку са тим служиоцима, и не сматрајући себе лишеним књашевскога звања, ступаше преко њих у сношаје са својим привърженицима. Привремена влада увиђаше у тим сношајима опасне за се намере и захтеваше да Михаило удаљи своје служиоце и покретну имаовину из Србије, заузимаше у своје руке све зграде, које јо сматрала за државне, над осталима постави настојнике под изговором да на Милошу имаде разних државних дугова. Михаило мораде да нареди продају стоке, која је њему припадала, замоли француског конзула да његове ствари прими у свој стан, позва један део служиоца себи у Земун, а друге отпусти из службе, и протествова против тога, што су одузета књажевска здања и неке земље, које су пређе Обреновићи уживали, као против конфискације (одузимања у име казни) његових имаовина. Та протестација предата буде паши и рускоме конзулу. Први саопшти то српској влади, но ова одговори, да су зграде, које су заузете, државне, а служиоци књажеви да су растерани из опасности, да не би могли бити оруђима нових умишљаја у корист Обреновића. Паша би задовољан тим одговором.

Људи, који су непријатељски расположени били према новим државницима, објашњаваху да су ови за то успели, што су обећали да додаду годишњем данку Порте милијон гроша и да одвоје неколико комада земље и додаду градовима. У опште привремена влада беше у највећој дружби с турским властима. На Врачару се још једнако држаше народни табор, премда не толико велик као пре. Над привърженицима пређашње владе наравно непрестано се натресаху. Мићића држаху у особитој соби, а Јаковића бацише у рупу, где још непрестано држаху затворена четири човека. У осталоме за Јаковића, који је био родом из Босне, решено буде да се што скорије протера у место његова рођења, Нову Варош. Самога пак Мићића проводише 6 Октобра по граду и сокацима да га на највеће своје задовољство Турци виде, и по том на ново га стрпаше у тавницу; то већ бејаше прекомеран појав усрдности привремене владе према њеним турским заштитницима. Између 8. и 15. Октобра Хафиз-паша празноваше по турском обичају рођење султанскога принца Абдул-хамида; и Вучић нареди преко полиције, да се осветле дућани и куће у главној чаршији, по којој је неколико вечери редом пролазила у град српска банда, спровођена полицијским чиновником, кога се обвеза очито састојаше у томе, да скупљене дечаке натерује од времена на време да прекидају глуху ноћну тишину викама: ура! Вучић и Петронијевић наравно улагиваху се паши, који им са своје стране дозвољаваше да раде све, што им је год по ћефу било, а и званичне но-

вине не остајаху дужне Ћамил-паши, преузносећи турске власти. Једном речи Вучић и Петронијевић управљаху Србијом самовласно под заштитом Турака. Вучић постави за среског начелника у Гружи својега сина, који се дотле бавио трговином и није познавао ни најмање државну службу. Пештанске народне новине бележаху то као задовољење садашњим потребама самих житеља Груже; но привржени Обреновића говорише, да је Вучић тиме нарушио устав, за заштитника коме износаху га његове присталице. И саме српске власти очито признаваху, да оне не би имале такога утицаја на народ да није Вучића. Петронијевић лукавији и склонитији од његових другова, непрестано потураше Вучића напред у важнима и опасним случајима, а он се заклањаше за њ. По свему томе њихова радња показиваше као неко непоуздање према својим сопственим мерама, може бити због тога што сумњаше да ли ће одржати будућност ново стање ствари у Србији, које се подиже насиљем, на што их навођаше и то што руски конзул не прима никаква учешћа у ономе, што они предузимаше. С друге стране опет они онде, где су могли, не допуштаху ни најмање што, из чега би вирило њихово самохвалисање. Сам Вучић, кад је посетио аустријскога конзула, увераваше га, да је примио на се звање и дужности народнога предводника по вољи султана, у сагласности с којим је извршио и сам преврат у Србији. Но то ни најмање не уздржаваше њих од жалба против тога, што пређашње старешине тако близу границе станују, и аустријска влада позва Јефрема Обреновића и остале, да се из Земуна уклоне у друге вароши. Неки од њих пређу у Нови Сад а неки још даље под изговором да се лече и поправљају порушено здравље. Из пристојности и ради успокојења противне странке бечка влада осим њих одазва и ђенерала Хауера. 18. Октобра поводом празника јеванђелиста Луке, крсног имена Вучићевог, народни предводилац спремио беше повећу гозбу за народ. После црквене службе у табору отегнута беше дугачка трпеза за 100 људи, за којом су ручали кнез, митрополит, владике, најзнатнији свештеници, советници, по неколико чиновника из сваког округа, народни кметови и из сваке роте стојеће војске по један официр, подофицир и редов. Гозба бијаше под ведрим небом, и Вучић, као домаћин, није седао за трпезу но по српскоме обичају обилажаше у наоколо и служаше госте. Ту ти бијаше силество здравица уз певање „многаја љета“! уз вику „ура“!; ту ти свираше војничка музика и пуцаху топови у време здравице српскоме народу. У самоме табору гостио се народ, за који је Вучић спремио два вола, више овнова и 20 акова вина. За тим се на-

стави играње до пред саму ноћ. Званичне новине, које описиваху на првим ступцима ту свечаност, говораху, да цео народ слави добродетељи домаћина тога дана а тако исто и заслуге његове и Петронијевића, принесене на корист народу и отачаству, које је дужно да им благодари за задобивену слободу. (44)

Међу тим државници се спремаху да сазову народну скупштину о Митрову дне, те да пред њом прочитају берат, којим се утврђује нови књаз у звању. Но на чудо многима на недељу дана пре тога наново дође у Београд ђенерал Хауер и преноћи код паше 18. и 22. Октобра. За смештај разних лица, која су се стицала у Београд из округа заузет би и потоњи конак, који је остао неконфискован од имаовине Обреновића, ма да га је била подигла Љубица на земљи, коју је она купила. На скоро пред скупштину изведено бијаше из апса неколико људи из реда трговачког и занатлијског од привреженика пређашњих књажева, да улице београдске чисте. Полицаје су покадкад ударале штапом по некога одо-тих, који чишћаху улицу. Око тог истог времена доведени буду у Београд десет окованих Бугара од оних, што у Србију пребегоше. Међу њима бијаше и оних, који су предали жалбу барону Ливену у време његова проласка кроз нишки пашалук с пролећа 1841. године, и који су после ишли у Букарешт рускоме комисару Ђухамелу. Привремена влада стараше се да изнуди од њих признање о томе, као да је Михаило био узрок буне у њиховом крају. 26. Октобра имао се читати берат пред народном скупштином на Калимегдану. Ђенерал Хауер дође тога дана рано изјутра у град с повећом свитом официра и пусти их на војничку параду, а сам, дознавши да консули руски, француски, енглески па шта више и аустријски неће да буду при читању берата, измоли у паше под изговором да је слаб са здрављем, јапунџе, замота се у њ, намести се на једном од градских бедема на доглед народнога сабора и ту буде до свршетка церемоније. Између града и вароши упарађене буду турска и српска војска. После дођу туна турски и српски чиновници, српско свештенство и народ. Затим дође нови књаз, па онда Ћимил-паша и турски комисар, познати нам већ Емин-ефендија, који је донео султански берат. Прво прочита комисар берат на ориђиналу, па онда српски чиновник превод на српскоме. У берату између осталога бијаше казано: „Да би угњетавања и све неправде биле свуда уклањате, а владала само справедљивост, свуда сам ја поставио своје управитеље. Између њих, да би и српски народ, мени подани, уживао спокојство у потпуној мери, поставио сам му пређе за књаза Михаила Обреновића. Но како је он и

бијаше султан с натписом: „благодарный сербскій народе мой, држи уставъ, кои ти е одъ мене дарованъ“! На трећој страни бијаше намештен лик руског цара с натписом: „србска срећа моя е воля; сокъ руже да не піе золя.“ Но на руском конзулату тога дана није дизата застава. На многим зградама изнети су били натписи, у којима се хваљаше нови књаз у стиховима. Тог дана буде издата и књажева прокламација народу; у њој Карађорђевић обећаваше, да неће штедити ни труда, ни свога живота за народно благо. Указима, који су одмах за прокламацијом ишли, постављени су: Аврам Петронијевић за књажевога представника и попечитеља иностраних дела, а Алекса Јанковић за директора књажеве и иностраних дела канцеларије; Стојан Симић, Стефан Стефановић, Милосав Здравковић, Лазар Теодоровић, Матије Ненадовић, Милутин Петровић, Лука Лазаревић, Илија Гарашанин, Јован Вељковић, Стефан Петровић Книћанин и Петар Лазаревић за чланове совета, а између њих Симић са звањем вицепрезидента; за секретара постављен је Алекса Ненадовић син покојнога војводе Јакова; за попечитеља унутарњих дела постављен је био Вучић, а за начелника полицијског одељења Атанасије Николић. За Вучића казано бијаше у указу, да је то звание далеко ниже од заслуга, које је он стекао за отачаство, но он га прима ради ползе својој домовини, коју претпоставља свему другоме. За помоћника Вучићу буде постављен члан совета, Илија Гарашанин „познатый по своимъ способностима (?) и непоколебимостію, толико важнійма при садашньимъ обстоятелствама Србіе, кадъ на полицайну струку мора бити обраћено особито вниманіе.“ За попечитеља правосудија и просвете постављен буде Паун Јанковић, а за начелнике одељења правосуднога Савва Шилић, а) а просветнога Јован Поповић. За попечитеља финанције би опредељен Павле Станишић, а за начелнике у одељењима: промишљености Јевтимије Угричић, казначејства а уједно и за главног казначеја Радован (Раја) Дамјановић. Сутра дан издаде се нова форма заклетве за војску: у њој су отачаство и устав стављени били изнад књаза. Тога дана спреми се илимунација (осветљење) од војске, осветли се сав Калимегдан на коме бијаху пирамиде са стиховима, у којима се слављаше султан, Карађорђе и његов син Алаксандар. Следећих за тим дана обнародована бише многа постављења нових чиновника; образова се сасвим нова влада из странке Вучићеве и његових присталица. (⁴⁴)

а) Сада члан касац. суда. Прев.

Но та свечаност ни из далека не бијаше потпуна. Тек што су минули празници а то стигне из Пожаревца извештај, да су 15 солдата и један официр побегли преко Дунава у Земун Михаилу. Пркос руског конзулата, што не признаваше новога кнеза и његову владу, производио је своје дејство. Опште мњење почне двоумити о томе, да ли су зацело великаши поступили као што треба. Али бијаше и местних узрока новим незадовољствима: влада, у жељи да задовољи све своје привржене и разда им званија, реши се, да раздели Сибију на већи број срезова, како би, на тај начин, имала маха да повише чиновника постави. Против тога такође почне се говорити. Уставобранилачка странка не бијаше баш тако искључиво предана народним интересима, као што то трубише њезине присталице. Увиђаше се, да њезине вође не могаху да мимоиђу и личне користи својих сараденика. Није ни чудо, што Вучић и Петронијевић тражаху себи потпоре на страни. Њихов заштитник и помагач, ђенерал Хауер, који се наситио позорницом потпуне победе своје, напослетку буде одазван на свагда бечком владом чим се чуло, да је руски цар на ново оправио у Београд и Цариград барона Ливена као изванредног комисара по српским делима. Уочи одласка Хауерова из Земуна Вучић и Петронијевић целу ноћ проведу код њега: заштита над Србијом, коју је дипломатски имала Русија, на пракстици јавно се пренесе на Аустрију. Вучић и Петронијевић признаваху све услуге, које је кад било Аустрија учинила Србији, и саглашаваху се, да су интереси Србије, разуме се под њиховом управом, били тешње везани са интересима Аустрије, него с погледима Русије. Изговоривши ту један другоме много слатких обећања, Вучић и Петронијевић врате се ноћу у Београд, а барон Хауер крене се сутра дан у Сент-Пелтен, где се имао и повратити на своја пређашња занимања у званију инжињера: његова дипломатска карјера, истина кратковремена, но тако сјајно проведена, сврши се за свагда. Један заштитник отиде, а други нов већ се појави. Покрај Београда пролазио је преко Земуна турски посланик при бечком двору; Вучић и Петонијевић похитају к њему и у једној од земунских кафана састану се с турским дипломатом у особеној соби при затвореним вратима, пред којима постављена буду два турска низама. После разговора, који читава два сахата трајаше, они се растану у општој дворани, где Турчин ласкаво потапше Вучића по рамену. На скоро после тога у Земун се поврате Михаилови депутати из Цариграда и Порта му саопштаваше, да признаје факт, који је извршен, и тражаше од њега да поврати знаке књажевскога достојанства.

Међу тим цар Никола I. оправи у Цариград својеручно писмо на име султана потписано 19. Октобра овога садржаја:

„У сред општега неспокојства, произведенога победом бунтовника у Србији, ја сам давао већу важност оним мудрим и разумним закључцима, којима је, као што се виђаше, отоманска порта намеравала прекратити стање ствари, које је достојно сажаљења. Достављења мојега посланика у Цариграду, у којима је он пространо спомињао разговоре с министрима вашега височанства, извештавала су, да висока Порта није намерна да ради оделито, но жели, сагласно са правилима уговора, да се посаветује са руским двором о најзгоднијим средсвима, којима би се повратио законити поредак у Србији и одклонила она знатна застрањивања, којима су бунтовници нарушили владалачка права, која су дата Русији услед свечаних уговора. Одобравајући то разумно решење, ја сам био тако срећан, велики и моћни царе, што сам имао и други пример благороднога начина мисли и чистоће начела, која сте ви свагда одкривали у течају дружевних одношаја, која нас сједињавају, и за потврду којих ваше височанство далисте не давно сведочанство у ствари влашкога господара. Одушевљен будући жељом, да садејствујем постигнућу намера вашега височанства, ја сам заповедио ђенерал-мајору барону Ливену, да отиде у Србију, да разгледа тамо најтачнијим начином стање ствари, и отуда да се упути у Цариград, како би изнео вашему височанству, као мени самоме, достоверне извештаје о томе, шта је тамо видео, и како би учествовао заједно са г. Бутењевом и министрима портиним у опредељавању мера, које се имају предузети односно Србије. Но онога истога тренутка, кад се барон Ливен кренуо на пут, ја сам дознао, да је Порта променила своје намере и и решила се да потврди новога владаоца, кога су изабрали они, који су сами измислили да себе називају преставницима српскога народа, и да је тај закључак званично саопштен мојему посланику преко Реис-ефендије. Ја држим велики и моћни царе, да не бих испунио дужности искрене и законите дружбе кад бих затајао чуства удивљења и сажаљења, која су у мени узбуђена тим решењем. Мени је било преко мере жао што сам опазио, да је султан отступио од онога пута, који је опредељен уговорима између нас закљученима, да је он заборавио законита права оне силе, која је учинила велике услуге отоманској царевини у часу, кад су је окружавале опасности, и то заборавио само с тога, да би одобрио победу бунтовника и потврдио владара, кога су неверни поданици усудили се да прогласе за таквога с оружјем у рукама, — краће да се изразим, мени је било не-

пријатно кад сам приметио, да је најопаснијим догађајима учињено најснисходљивије признање. Ја не могу веровати, да би сте, ваше височанство, хтели трпити и у напредак тако коварство, које показује то неуважавање према вашој највишој власти. Ја сам хтео пре да верујем, да се догодило какво било неспоразумљење, и очекивао сам, да ће те ваше височанство, онога истога минута, чим добијете достоверан извештај о догађају, опозвати сва решења, која се не слажу с достојанством круне. У том уверењу, не мењајући први закључак, ја опет шаљем ђенерал-мајора барона Ливена у Србију и заповедам му, да пође одонуд у Цариград. Равним начином заповедам и мојему посланику да преда ово писмо вама, најсветлији султане, и да вам искрено саопшти моје мисли и жеље. 'Ако је отоманска Порта добила жалбу на Михаила Обреновић, она има право да извиди његов преступ по претходном саветовању с Русијом, да сагласно са постојећим трактатима збаци га и тек по томе даде српском народу нужно овлашћење, да изабере себи другога владара по реду, прописаноме особитим хатишерифом. Тај начин делања једино је законит, правилан и опредељен, јер собом чува преимућства владаоца, користи поданика и права дружевне суседне државе и само такав, а никако други начин делања, може добити моје одобрење. Што се тиче основа, на којима ће моја влада поступати у овим достојним сажаљења околностима, ја изјављујем, да никада не желим имати сношаја с буном и нигда нећу признати незаконито и неправедно стање, које је произведено буном. Осим тога дужност ме моја нагони да строго чувам и одржавам уговоре, које сам и дотле савесно извршивао. Ја сам потпуно уверен, да тако исто и ваше височанство мисли; па се надам да ће те оценити искреност и наклоност, с којима је ово писмо писано, и изволети заповедити министрима високе Порте, да они ступе у споразумлење с г. Бутењевом, како би српско питање доведено било у законити и надлежни поредак и упућено последицама, које одговарају нашим узајамним намерама. Откривши тим начином пред вашим височанством своје најсакривеније мисли с оном простодушношћу, на коју нас обвезују сједињавајуће нас свезе, молим вас да примите уверење да ћу обраћати највеће старање на све оно, што се клони на благо вашега височанства и славу ваше државе." (44).

12-га Новембра барон Ливен био је већ у Земуну. Михаило га посети и исприча му српске догађаје; објаснивши како их он сматра пожали се што Порта тражи од њега знаке одличја. Окром тога барону Ливену предато буде много жалби од Срба, који становаху на аустријској обали. Кад је руски комисар прешао у Београд онда

се и ту покажу људи, који дотле сакриваху из страха своја незадовољства против извршенога преврата. У оно време, докле је барон Ливен измењивао званичне посете с пашом, где су му с градских бедема одаване биле пристојне почасти, у време докле је он имао састанак с Вучићем и Петронијевићем најпре код паше а после у стану рускога конзулата, у кућама привржeника Обреновића писаху се жалбе њему на владу и подметна писма, која су потом бацана у авлију руског конзулата. У броју жалби бијаше једна од протосинђела шабачкога епископа, који је послан на заточење у манастир Студеницу за то, што је искао у владе дозволење, да иде у Русију. Но полиција усрдно мотраше на оне, који намераваху да предају жалбе. Три војна официра, један срески начелник и неколико варошана разних еснафа, смисле да предаду жалбу барону Ливену; ама их поватају уапсе и разгласе, да је међу официрима и занатлијама склопљена завера у корист Обреновића. Официрима испадне за руком те побегну испод апса помоћу некојих солдата, који су их чували, и премда је стража избацила у потеру за бегунцима неколико пушака опет они стигну на обалу и пређу преко Дунава у Земун. Шта више хтедоше и бандисте да беже на аустријску страну, али их задржаше под присмотром у касарни. Војсци већ престадоше да верују и за чување књажева стана догонише солдате под стражом наоружани сељаци или биваше постављани на стражу само сељаци. Тих сељака, који су отправљали полицајске дужности после распуста народнога табора на Врачару, задржано буде у Београду око 400 људи. Њих врло често мењаху са новима, који су из унутрашњих округа Србије довођени. И за Вучићем свагда по вароши иђаху 10 сељака. У његовом конаку бијаше их читава стотина. Но не показиваше се само у Београду незадовољство против нове владе. У Крушевцу искрсну покрет у корист Михаила. Стојан Јовановић и неколико младих људи, а међу њима Цукић, сродник једнога од не давно постављених чланова совета, који је добио у Крушевцу место окружнога начелника, и 15 кметова подигоше се против осталих власти, но бише похватани дотерани у Београд и бачени у тамницу. Уставобраниоци полагаху сву своју наду на београдскога пашу, али на скоро дознаду од њега да је барон Ливен наговорио књаза Михаила да задржи при себи пређашње знаке одличја. Српска влада опет не губљаше одушевљења и настављаше да попуњава своје редове осведоченим привржeницима својим. Лазар Зубан, који је још 1842. год. бежао у Цариград заједно са уставобраниоцима и оженио се тамо богатом удовицом, још не бијаше ни дошао у Београд, а већ постављен буде за члана совета.

бину, а некима на дуго време, израчунало се до 500 лица, које помешаних у политичка убијства, које простих бегунаца, родом из Србије, Аустрије и Турске, које такође и чиновника и приватних људи, што у тамницама лежаху. Али спискови ти нису ни из далека били потпуни. Једно од најјавних бегстава у Декембру бијаше бегство Бугара, који су држани више од три месеца у београдској тамници. Они су дотерани туна из Алексинца, јер при испитивању не хтеше да признају, да их је против Турака узбунио књаз Михаило са Цветком Рајовићем попечитељем унутарњих дела. Од њих шта више тражаху тако исто, да они признају, да су их на буну против Турака наговорили руски чиновници. Истина тиме се ништа не постиже, јер се они не склонише да то искажу: али опет за то српска влада достави београдскоме паши оно, што је сама измислила и саопштила у пештанским народним новинама, а то је читаву причу о радњи Цветка Рајовића, који се тобож старао да побуни Бугаре место да их умири. Но пошто се увукла једном у те служБене и непоштене одношаје са турским властими, странка Вучићева и Петронијевићева мораде да им дозволи разна самовољства. Турска полиција мешаше се не само у одношаје београдских становника но по кашто и у послове сељака из оближњих села око Београда. Несматрајући при свем томе па свакојака насиља и старања да заповеда средством застрашења, српска влада непрестано измењиваше своје служиоце. Ти исти Бугари, који су држани под апсом, са неколико српских апсеника и двојицом својих стражара, свега њих на 20 и више људи, кад провале апсану ноћу између 10. и 11. Дек. и повежу остале стражаре, побегну преко Саве у Аустрију, одакле и пошаљу рускоме конзулу жалбу на оне принуде, којима их је мучила српска влада при испитивању. То стање ствари не могаше да оснажи владу ма како се она за то довијала. Неспокојство духова виђаше се готово у целој покрајини; многи љутито приговараху, да су великаши Вучићеве странке преварили народ. Шта више и Турци, који су тумарали по селима ради продаје разних еспапа, поговораху, да Вучићу неће добро бити, да ће и он искусити оно исто, што и књаз Михаило. По народу се причало, како је Карађођевић ошинуо дланом по устима своју малу децу за то, што су она свакоме тепала, да ће њихов тата *да побегне у град паши и да за то држи спремљене све нужне ствари*. Да би се ослонила на што било у очима народа, српска влада ставила бијаше на измаху 1842. год. у зраничним новинама, да су конзули енглески и француски признали новога књаза и ступили у сношаје са српским властима. Но све ово није нимало привукло народнога располо-

жења према властима, јер је народ наставио и даље да сачуствује само спрам једине Русије, а и у самом совету тек неколико људи бораше се против њезина уплива, скривајући у осталоме вешто од народне масе своје случајно расположење, које је изазвано понашањем Русије односно Карађорђевића. Пошто не беше уверена о преданости народа, влада гоњаше свакога, кога би год сматрала за Обреновићевца и ретко да је прошла недеља а да није која чета људи побегла из Србије. Пограничне аустријске власти обично су запиткивале нове бегунце, шта их натерује да остављају отаџбину, у коме су званију били, чиме су се занимали, и кушале су пређашње бегунце о стању нових бегунаца.

Срби, који се задржаваху у Земуну и његовој околини, и добијаху двогубо издржање од књажева Милоша и Михаила, одма устројише доста јаку управу над својом насеобином, која је добила полицијски надзор у лицу неколиких старешина, који мотрише на одржање реда међу бегунцима и на њихове сношаје са онима, који долазе из прека, и имађаху своје рачуновође и комесаре за издавање дневнога издржања, које долажаше од Милоша и Михаила. Истина Милош наређиваше, да се не издаје трошак из сума, које је он слао, свима бегунцима, но поглавито онима, које је он знао, ама опет то знатно олакшаваше Михаилу, који осталима даваше трошак од своје стране. По општем договору емигранти слаше захвална писма Милошу у име свију њих за трошак, који им даје. Но број бегунаца непрестано растијаше, средстава за живљење не достизаше, и они преко Обреновића сродника Милоша Богићевића више пута обраћаше се с молбама за издржање рускоме конзулату. У време празника пребегну из београдскога округа у Панчево а одатле у Земун неколико имућних сељака: Живко Петровић, из Гроцке, Крста Ристић, из Миријева, Стојан Танацковић и Митар Ранковић из Великог села, и на питање аустријских власти и пребеглих великаша: због чега су побегли из Срб . ? одговоре, да нису могли више да подносе оно, што се ради у Србији с народом и изговорише се једанпут у том смислу пред својим комшијама, но сигурно неко их поткаже, и из Београда буде послан њиховоме капетану, Младену из Ресника, налог да их свеже и поапси, но пандур капетанов саопшти им ту вест те они побегну у Аустрију. Уједно су причали како је велико незадовољство у народу против владе и нечувена строгост ове, која разгони састанке од 2 или 3 човека и мотри на узајамне посете житеља; како су сви пређашњи старешине и кметови истерани из службе и на њихова места постављени људи, који уз Вучића присташе. Владајућа странка

бину, а неки на дуго време. Израчунало се до 500 лица, које помешаних у политичка убиства, које простих бегунаца, родом из Србије, Аустрије и Турске, које такође и чиновника и приватних људи, што у тамницама лежаху. Али спискови ти нису ни из далека били потпуни. Једно од најјавних бегстава у Децембру бијаше бегство Бугара, који су држани више од три месеца у београдској тамници. Они су дотерани туна из Алексинца, јер при испитивању не хтеше да признају, да их је против Турака узбунио кнез Михаило са Цветком Рајовићем попечитељем унутарњих дела. Од њих шта више тражаху тако исто, да они признају, да су их на буну против Турака наговорили руски чиновници. Истина тиме се ништа не постиже, јер се они не склонише да то искажу: али опет за то српска влада достави београдскоме паши оно, што је сама измислила и саопштила у немачким народним новинама, а то је читаву причу о радњи Цветка Рајовића, који се тобож старао да побуни Бугаре место да их умири. Но пошто се увукла једном у те службене и непоштене одношаје са турским властима, странка Вучићева и Петронијевићева мораде да им дозволи разна самовољства. Турска полиција мешаше се не само у одношаје београдских становника но по кашто и у послове сељака из обližњих села око Београда. Несматрајући при свем томе на свакојака насиља и старања да заповеда средством застрашења, српска влада непрестано измењиваше своје служноце. Ти исти Бугари, који су држани под апсом, са неколико српских апсеника и двојицом својих стражара, свега њих на 20 и више људи, кад провале апсану ноћу између 10. и 11. Дек. и повежу остале стражаре, побегну преко Саве у Аустрију, одакле и пошаљу рускоме конзулу жалбу на оне принуде, којима их је мучила српска влада при испитивању. То стање ствари не могаше да оснажи владу на како се она за то довијала. Неспокојство духова виђаше се готово у целој покрајини; многи љутито приговараху, да су великаши Вучићеве странке преварили народ. Шта више и Турци, који су тумарали по селима ради продаје разних еспапа, поговораху, да Вучићу неће добро бити, да ће и он искусити оно исто, што и кнез Михаило. По народу се причало, како је Карађорђевић ошинуо дланом по устима своју малу децу за то, што су она свакоме тепала, да ће њихов тата *да побегне у град паши и да за то држи спремљене све нужне ствари*. Да би се ослонила на што било у очима народа, српска влада стављаше на измаху 1842. год. у страничним новинама, да су конзули енглески и француски признали новога кнеза и ступили у сношаје са српским властима. Но све ово није нимало привукло народнога располо-

жења према властима, јер је народ наставио и даље да сачуствује само спрам једине Русије, а и у самом совету тек неколико људи бораше се против њезина утицаја, скривајући у осталоме вешто од народне масе своје случајно расположење, које је изазвано понашањем Русије односно Карађорђевића. Пошто не беше уверена о преданости народа, влада гоњаше свакога, кога би год сматрала за Обреновићевца и ретко да је прошла недеља а да није која чета људи побегла из Србије. Пограничне аустријске власти обично су запиткивале нове бегунце, шта их натерује да остављају отаџбину, у коме су званију били, чиме су се занимали, и кушале су пређашње бегунце о стању нових бегунаца.

Срби, који се задржаваху у Земуну и његовој околини, и добијаху двогубо издржање од књажева Милоша и Михаила, одма устројише доста јаку управу над својом насеобином, која је добила полицијски надзор у лицу неколиких старешина, који мотрише на одржање реда међу бегунцима и на њихове сношаје са онима, који долазе из преко, и имађаху своје рачуновође и комесаре за издавање дневнога издржања, које долажаше од Милоша и Михаила. Истина Милош наређиваше, да се не издаје трошак из сума, које је он слао, свима бегунцима, но поглавито онима, које је он знао, ама опет то знатно олакшаваше Михаилу, који осталима даваше трошак од своје стране. По општем договору емигранти слаше захвална писма Милошу у име свију њих за трошак, који им даје. Но број бегунаца непрестано растијаше, средства за живљење не достизаше, и они преко Обреновића сродника Милоша Богићевића више пута обраћаше се с молбама за издржање руском конзулату. У време празника пребегну из београдскога округа у Панчево а одатле у Земун неколико имућних сељака: Живко Петровић, из Гроцке, Крста Ристић, из Мириjева, Стојан Танацковић и Митар Ранковић из Великог села, и на питање аустријских власти и пребеглих великаша: због чега су побегли из Срб ? одговоре, да нису могли више да подносе оно, што се ради у Србији с народом и изговорише се једанпут у том смислу пред својим комшијама, но сигурно неко их поткаже, и из Београда буде послан њиховоме капетану, Младену из Ресника, налог да их свеже и поапси, но пандур капетанов саопшти им ту вест те они побегну у Аустрију. Уједно су причали како је велико незадовољство у народу против владе и нечувена строгост ове, која разгони састанке од 2 или 3 човека и мотри на узајамне посете житеља; како су сви пређашњи старешине и кметови истерани из службе и на њихова места постављени људи, који уз Вучића присташе. Владајућа странка

рачунаше се по своме ћефу с људма, који ма шта пред њом скривише. Тако: Мика Пертацић из Гроцке буде кажњен са 70 батина и три месеца робије за то, што је после, пошто Лука Гарашанин у почетку устанка погину, пронео његову главу кроз Гроцку; Стефан Николић из Миријева буде окован, бачен у рупу и потом добије 87 батина за то, што је, кад народни логор на Врачару беше, рекао сам у својој кући: „како су лепо намештени топови поред Вучићева шатора; ала би одма загрмили кад би им се примакао упаљен фитиљ.“ У тој истој Гроцкој буде нађен мртав у својој кући Ђорђе Краинац, убијен на спавању тешким каменом, и власти, којима то бијаше познато, не хтеше да траже убилца; а жена и деца Краинчева остадоше без и где шта у пукој сиротињи. У половини Јануара пребегну из Београда у Земун 5 најмљених стражара Вучићевих, од којих један, по имену Ђорђе Ђурић, причаше, да је он чуо од слуге секретара окружног београдскога суда Јована Димитријевића, који је наскоро пре тога из Шапца у Београд дошао, како је тамошњи окружни начелник, Дука Стојчевић, који је заједно са уставобраниоцима 1840. год. у Цариград бегао, заповедио да се ухвати слуга Милоша Богићевића, Мита, који је чувао кућу својега господина, и баци у тавницу, те је тако остављена кућа без и каква надгледања због чега буде и опљачкана. На скоро се број бегунаца из Србије тако увелича у Земуну и Панчеву, да главно војно заповедништво мораде постарати се, да се нови бегунци преместе из војне границе у суседне провинције, што је ђенерал Унхерхофер и саопштио преко свога „плац-јора“ Милошу Богићевићу. Али у једном само Земуну остаде 296 Срба, међу којила је било: 3 свештеника. 101 које грађанских које војних чиновника, од којих су 21 имали породице, 3 учитеља, 15 кметова, 30 трговаца, 14 подофицира, 48 занатлија, 15 солдата, 42 сељака и 25 надничара. Фебруара месеца Петар Поповић Шапчанин наговори до 400 људи, у шабачком округу, да беже у Аустрију, али се то одкрије и Петар умакне преко Саве у Аустрију књазу Михаилу, на својој лађи, са још неколико другара. Марта месеца побегне у Земун Јанаћко Николић, родом из Једрена, али је више година живио у Србији; њега су ни крива ни дужна држали у тавници 6 недеља и затим су га хтели да прогнају у Турску, али им он умакне из шака. Наком овога добегне у Земун Дамњан Јосић, главни трговац из Јадра, подринскога округа; он јави, да је преобладало највеће назадовољство против владе, чак у далеком њихном округу. Збод убијства буљук-баше Спасе, 16 Марта, договоре се у ваљевском округу 6 кметева, да беже у Аустрију, али једнога

ухвате, а остали умакну у гору зелену. Аустријска влада, која је у почетку помагала бегунцима и држала почасну стражу пред станом књаза Михаила, Марта месеца, прогна најзнатније бегунце чак из Новог Сада, а Ђорђа Протића, као најопаснијег човека за нову владу у Србији. примора, те се пресели у маџарску варошицу Бајју, на граници Баната; књаз Михаило и књагиња Љубица оселе се у Македонију а то је имање њихног зета за кога је удата кћер Милошева. То је имање у источним крајевима Баната. Уосталом, Љубица је често долазила у Нови-Сад и Земун, па је храбрила бегунце и радила за свога сина. Аустријски чиновници почну да поступају грубо са онима, који су изнова пребегавали из Србије у Аустрију. Тако, 17 Марта оде у Земун Јован Стевановић, некадашњи стражар радујевачког карантина и лађар из Београда Трифун Поповић, али одма за њима пошље Ћамил-паша Мехмед-агу с писмом земунској војничкој команди, у коме говори, да су се ти бегунци погодили с агом, да му одвезу у Земун лађу с еспапом, да су узели за то унапредак 183 гроша, па онда умакли. Унхерхофер није хтео ни да извиди је ли то тако већ их одма ухвати и пошље у Београд. Из Смедерева побегне у Аустрију један кафеџија са својим слугама; у његову кавану једном дођу Турци из града и пошто починише свакојака неваљалства оптуже га окружном начелнику, а овај заповеди, те истуку батинама све оне, који су служили у кавани. Априла месеца побегну у Аустрију уставник и чланови примирителног суда из села Липа, смедеревског округа са још више сељака и однесу полгодишњи порез, који су покупили били у селу, па га предаду бегунцу њиховом пређашњем начелнику округа, да га чува. Српска је влада слала у Земун оца, једног од тих бегунаца, Животу Ивковића, да поврати однешене новце; али бегунци рекну, да су их закопали у земљу у Србији и да ће их ископати. кад се поврате у отачаство. Но нису опет могли сви бегунци умаћи у Аустрију: неког су одвраћали од такве намере ђумручки чиновници и погранична стража; неко је гинуо у време пушкарања са стражом, а неког су хватали већ на самој води. Тако у Шапцу, неколико Срба, оманути неким Турчином, који им обећао да ће их превести преко реке, умлате га тојагама и камењем, бојећи се, да их не прокаже, па нагну да бегају, на заузетој лађи, но их похватају и предаду суду. (48)

Партаја Вучићева била се добро спремила за свакојаке случајеве, како против унутрашњих буна, тако и на спрам нападања из Аустрије. Ћамил-паша је непрестано говорио Вучићу и Авраму, да ће се налог, с којим је дошао барон Ливен свршити ни су чим, само

у Србију. Многи су од њих били послати у Турску, где су им Турци главе изодсецали. (49)

Најзад кнез приспе у Београд: окружно начелништво доведе из округа 100 кметова, да га свечано дочекају, а то је дало прилику званичним новинама да проспу нове изливе хвалисања књаза и народа, који му је одан. Јануарија 29. у пуној седници совета плане свађа између Вучића и неких советника, која без мало што није дошла до чупања за косе: препирали се о томе, како ће влада стајати према Русији. Због те свађе Петар Цукић, који изговори више речи, него ли што је требало, би послан у Неготину као ради тога, да пази на мир и поредак, а потајно би наложено местним властима, да прате све поступке његове. Осим овога, Цукића су подозревали, да је учесник завере, која бијаше пронађена одма после његовога одласка. Те исте ноћи бише многи ухапшени, по вароши беше размешћена турска и српска стража; чак сам паша и Вучић ходаху по београдским сокацима и по обалама Саве и Дунава. И доиста су били склопили заверу београдски становници; кад видоше, да се намишљаји у Смедереву, Шапцу и у Ваљеву ограничише само комешањем сељака, они склопише доста одважан план устанка. Они се били договорили, да изненада, 30 Јануарија, на три Јерарха, у цркви, нападну на Карађорђевића, на попечитеље и советнике, да их ухвате и поубијају; у исто време да запале варош на различним местима, да побуне стојећу војску и, користећи се забуном становништва и полиције, да заузму артилерију и да отворе пут, да се поврати књаз Михаило и сви бегунци у Србију: но ову заверу прокаже Вучићу један завереник, који се поплашио, да му не изгори кућа у време пожара. Говорило се и иментовало се до 300 људи, који су учествовали у завери, али је било ухапшено њих само 15. Како било да било, но влада се није надала, да може бити устанак у Београду и уплашена могућношћу устанка, у пуној седници совета реши, да књаз иде са три советника преко округа шабачког и ваљевског у Крагујевац, па да се опколи једним делом стојеће војске и са 500 наоружаних сељака, вучићевих земљака, под старешинством услужног поборника његовог Богдана Ђорђевића, и да живи у Крагујевцу са својом канцеларијом док се не промену околности. Али извештаји, које добише у то исто време из Шапца и Ваљева, и у којима се јављаше, да су се и тамо одпочели покрети, примораше владу да одбаци своју намеру и да заустави књаза у Београду, одклен се у случају нужде може лако умаћи у град. Затим би распуштена готово

сва стојећа војска. Само један мали део војске под командом књажевог ађутанта послаше у Крагујевац, одклен је опет, а тако исто и из осталих места у Србији, пренешен у Београд сав барут и остале војничке спреме, да неби сељаци, ако би се побунили могли га захватити у своје руке. Вучић, Петронијевић и Стојан Симић особито се плашили народних покрета и то с тога, што ако би се и срећно угушиле буне, такве побуне могле су дати руској влади прилику, да изјави онаква захтевања, која се подударају са њеним назорима. Би решено да се изашље неколико саветника у различне округе Србије да утишавају народ. Неки су од њих јављали, да је народ најнезадовољнији хладнокрвним одношајима владе наспрам Русије; да је народ незадовољан због дуготрајног и тешког затвора Цветка Рајовића и Јована Мићића. Да ли су биле у свези потоње ребелије у Србији са замишљајима оних, који су били одбегли у Аустрију, советници нису могли дознати. Но у почетку Фебруара бечка пошта донесе писмо без подписа, у коме се јављаше управницима, да се спремају књажеви Милош и Михаил да упадну у Србију. Многи су советници рекли, да рука која је писала то писмо, није ничија друга, већ рука старог пријатеља уставобранилачког, ђенерала Хауера. Тада су неки хтели, да се за свагда избаве од Цветка и Мићића насилничком смрћу. Но томе се одупре сам Карађорђевић; с тога се ограниче само изјавом, да се неће пустити Рајовић и Мићић све дотлен, доклен год руски двор не понови своје одношаје са постојећом владом у Србији.

Међу тим, турски посланик у Паризу Решид-паша, кога замени његов заменик, враћао се кући преко Беча и Београда. И он је морао прикупити податке о истинском стању у Србији. Било је врло важно не само за српске управнике, него и за Ћамил-пашу, с каквим ће уверењем отићи Решид-паша после свога пребивања у Земуну и Београду. Већ се знало, да је замењеник Решид-паше, путујући преко Земуна, ступио у разговор са једним бегунцем, и кад је паша чудећи се питао, зашто они бегају, када у Србији влада опште задовољство, добио од њега овакав одговор: „да вас не прате чиновници, ви би тек онда чули истину.“ И доиста су строге мере управника предупређавале тек већма важне покушаје против постојавшег реда ствари, но нису могли прекратити народио незадовољство. Ослобођење из манастирског затвора шабачког епископа Максима и помиловање бившег за владе књаза Михаила управитеља вароши Београда, његовог ађутанта Жујевића, што се догодило у след захтевања руског конзула код паше, није учинило никаквог

упечатка на народ. Шта више Ћамил-паша непосредно изјави рускоме конзулу, да све дотлен, доклен руска влада не призна Карађорђевића, српска влада нема начина да упливише друкчије на умове, већ строгошћу, јер руско непризнавање постојеће власти у земљи, даје привврженицима Обреновића као законити ослонац да праве у народу ребелије. Сами су пак српски управници мислили, да ако руски конзул не стоји с њима у званичним односајима, јер руски двор још није признавао новог књаза; онда већ наравно он плете завере и буни Србе. Све тегобе и неприлике, које су ницале у Србији за владу, по мишљењу Вучића, Петронијевића и Стојана Симића, долазиле су од партаје Обреновића; руски пак конзул жели да „воспостави" фамилију Обреновића, дакле он и саставља завере. Та своја подозрења они јаве Ћамил-паши, који оптужи Вашченка Порти, а ова руском посланику. По себи се разуме, да није било тешко Вашченку да се оправда од таквих подозрења, али је његово пребивање у Београду постајало такво да се није могло подносити: од јутра до мрака његову су кућу опкољавали шпијуни; на њега је пазила тајна полиција по београдским сокацима. У пештанским је новинама печатао Петронијевић читаве дипломатске белешке, управљене против Русије. Он је окривљавао Русију, да она жели да подчини Србију двама царевима, прем да једна иста и истоветна земља „без изурпације врховне власти" не може имати два цара; писао је даље Петронијевић, како у акерманској конвенцији и у једренском миру није споменуто нигде о књажевским правима Милоша, већ је уговор учињен само о Србији и Србима, који могу сами себи да бирају књаза кога хоћеју, па по томе Русија нема права да се меша у избор књаза. „Покровитељство је заштита од туђинског нападања, говорио је Петронијевић; за сваку се заштиту предполажу три погодбе: ко, кога и од кога је дужан да заштићава. Свака је заштита некакво благодејање, које не може бити силом наметуто, и с тога ни једна држава не може постати покровитељка Србије, доклен је год ова (Србија) не буде молила за то. Свако мешање, свако посредовање, предполаже свађу и узајамна неудовољства, чега сасвим нема у овоме случају између Србије и Порте. Србија је дужна да буде благодарна и признателна Русији за акермански и једренски мир, и ако би Порта нарушила каква год права, која су добили Срби у споменутим уговорима и тиме увредила руски двор, тек онда би могла Србија да моли Русе да се умешају, јер Русија није само покровителница Србије, већ и бранитељка својих сопствених уговора. Осим тога Србија се није обвезала да буде под вечитим покровитељством

једнога ма кога двора; само ти се каже, и Србија у случају потребе може тражити заштиту кога год хоће самосталног двора, и чак не само то једно, већ у једно исто време код многих. (59)

На скоро српска влада задобије нове помоћнике у дипломатској борби против Русије. Јанићије Ђурић, некадашњи секретар Карађорђев, удаљен сада из службе, но не због привржености Обреновићима, него због тога што је био привржених Русије, писао је 4 Јануара једноме своме пријатељу ово: „Сада се код Петронијевића налази некакав, који је учествовао пређе у пољској револуцији, врло научен Пољак и велики интриганат, који је непрестано с Петронијевићем и по вас дуге дане граде план, како ће сасвим да збаце са Србије руско „покровитлство“ сретством четири јевропске државе, и само исчекују удобне прилике, па да објаве тај план сајузним државама. Овај Пољак непрестано говори и саветује, да се Срби одрекну од руског покровитељства, јер ако Србија то не изради, она ће пропасти као и Пољска и Срби ће постати руске ћивчије и робови. Аврам и његови једномишљеници јако се приволевају на то. Пољак уверава, да се тако може увући Русија у рат и заваду са осталим сајузним државама, а Србију ће направити краљевином, и да треба тек само радити оно, што је супротно руским интересима, а то Ћамил-паша и ђенерал Хауер знају.“ Говор пољског бегунца потпомагао је писмима из Цариграда српски агент Алекса Симић. У почетку те године он је писао, како сви министри који су наклоњени Србији тако и сам султан потпомажу, како данашњу владу у Србији, тако и новога кнеза и надају се, да ће све остати као што је; сама се Порта нада, да ће јој помоћи у овоме четири сајузне државе, које су признале тадашњу српску владу и кнеза, осим Русије, која неће да призна.“ Симић је чак посетио барона Ливена, да се с њиме наразговара о српским пословима, али му је Ливен одговорио, да он не признаје ондашњега кнеза и српску владу, да они неправедно поступају у Србији, притешњавају најзнатније српске советнике, старешине и заслужне чиновнике, протерују невине, окивају у гвожђе све чиновнике без изузетка, који су служили у државној служби по 30 година, све окружне судије и началнике, среске старешине, примирителне судије, многе људе реда војничкога и грађанскога, а на њихна места постављају своје једномисленике. Каква је то влада и какав ли кнез, кога нико не верма!“ Кад би прочитано писмо Алексе Симића у потпуној седници совета, тада Петронијевић и Паун Јанковић, ударив по три пут руком по асталу, љутито рекну: „та неће, та неће! успети Русија да преокрене српски

народ у своје мужике и робове, док сам ја жив и док постоје четири јевропске силе." За тим Вучић и Петронијевић додаду: „неки су од овдашње господе предали молбе г. Ливену, али видићемо, хоће ли им помоћи Ливен? Ми се не боимо његовога цара, па зар да се боимо њега самог? Ливен мисли, да ми не знамо, да је његово путовање преко Бугарске 1841 године, долазак у Србију и договарање с књазом Михаилом произвело буну у Бугарској и Румелији; *он је дао томе повод и учио народ како ће да се буни противу Турака.* Видићемо, ко се сме мешати у српске послове, чија је ово земља, ко је њезин господар, да ли султан или Русија; ако ће Русија овде да влада: онда ћемо ми да идемо одавде и да се удалимо из Србије, а оно, што Русија ради по Турској, нема ни у једном уговору." На скоро се обелодани, ко је то био тај пољски наставник српских дипломата. Он је био брбљив и врло је радо казивао свакоме своје пређашње „витезовање" и нове намере. Имао је неколико пасоша: француски, аустријски и турски. Право му је презиме било Зверковски, али се он јављао сваког дана под другим именом, гледећи по томе, који је пасош показивао. Најчешће се издавао, да му је име Луји Ленуар. Дошавши у Србију с препоруком од Хауера, одмах се упозна са Аврамом и предложи му, да ступи у тајне одношаје са Француском, Инглеском и Аустријом, да би их сложио да пристану, те да од књажевине учине Србију краљевином и да сбаце руско „покровителство" како са себе тако и са других славенско-дунавских племена. Петронијевић пристане на тај план, па се преко тог истог бегунца обрати споменутим трима државама, у име српског народа и владе молећи их, да приме књажевину под своје покровитељство. Бише написана три предлога подједнаког садржаја од којих један би послан по Зверковском у Париз, пољском великашу, кнезу Чарторижком, који се тада налазио у Паризу, да га он преда француској влади и да ради даље шта треба у томе послу. Чарторижки није каснио да испуни жељу српских управника, преда њихну молбу француском министарству и представи у препису копије с исте молбе аустријском и инглеском посланству у Паризу. Тако је бар уверавао српске дипломате њихов пољски учитељ. Он им је предао и одговор Чарторижкога, који ђоја ни више ни мање није садржавао, већ ово: „српски су послови израђени по њихној жељи; све су три државе спремне да помажу Србији, да постигне своје планове; оне су се већ договориле, да Јевропска Турска наскоро мора бити раздељена између њих на делове. Али да неби остало у Србији и у дунавско-славенских народа ни трага ни

гласа од покровитељства руског, Србији ће се дати самосталност, под „покровителством“ те три државе, придодавши јој неколико пограничних с њоме области, и тада ће се Русија наравно морати умирити.“ Кад је то писмо Чарторижког било прочитано у совету, Петронијевић почне наговарати своје једномисленике, да се више не боје од Русије, уздајући се у обећану помоћ три државе, које неће да трпе, да се руски барјак вије у четири части света. Паун је Јанковић одобравао радњу Петронијевића, а сви су остали советници мучали. Већ је на сокаку, за време већма слободнијих разговора, Стефан Стефановић исказао своје незадовољство противу Аврама и Пауна, због њихног неправичног роптања и тајних интрига противу Русије. Остали су советници мислили као и он. Један је од њих чак исказао мисао, да кад би Русија дејствовала строжије и кад би се решила да им помогне па ма је шта коштало, онда би советници могли да умире Вучића, Петронијевића и Јанковића, и да сам Симић, човек врло практичан, одмах би прешао на њихову страну те таким начином упливисање руско на Србију било би обезбеђено.

Лазар Зубан, који је још 1840 г. отишао био у Цариград, постављен сада за члана совета и повринувши се у престолницу империје, јако је дејствовао противу Русије и слао је настављења Петронијевићу и његовим другарима, како ће да поступају у таквим приликама. Управници су га чак већ намењивали, као правника за главног раденика у српским пословима, ако би Русија намислила да се даду под суд учесници у потоњем преврату. Петронијевић је уопште поступао смело с руским дипломатима, старајући се наравно, по своме свагдашњем обичају, да наведе друге да дају оштре одговоре руским дипломатима. Тако кад је руски конзул, посетио београдскога пашу, запита га: зашто се већ једном не прекрате гоњења и бежање Срба у Аустрију, и зашто се не би побринуло, да се утврди мир и тишина у народу? На то му паша одговори, да он о томе ништа незна, него да ће запитати о томе Петронијевића и српску владу. Он је доиста питао Петронијевића и овај му одговори: „кажите рускоме конзулу, да он нема право да пита о турским поданицима, ко се где крије, или ко кога каштигује: то није његов посао, већ пашин и српске владе; онда би он имао право да се меша и да протестира, кад би ово били руски поданици.“ Али советници који нису непријатељски гледали на руску владу, преко других саветовали су конзулу, нека Русија поступа оштрије против Вучића и Петронијевића, који непрестано газе све параграфе устава. Члан пак апелационог суда Тајсић, на кога су управници хтели

беду да је он склопио заверу, али нису успели, и који је проживити три месеца у чачанском округу, пошто се поврати на своју дужност у Београд, казивао је, да су га кроз то време питали више од 2000 људи: „зашто наш руски конзул није развио барјак у време избора новога кнеза? Он је наш конзул и нама је жао за то.“ Тајисић, човек разуман, срдачан привржењак Русије, имао је велики уплив на народ, уверавао је своје другове ако би кнез или српска влада смислили да се одрекну од руског покровитељства и потражили покровитељства од друге државе, народ би их поубијао, јер сви сељаци имају врло узвишен појам о Русији и спомињу с највећом благодарношћу сво руско старање о Србији, говорећи: „кад смо ми страдали, онда осим једне Русије, нико нама није хтео да помогне, а сада је лако другима ићи прокрченим путем.“ Управници су врло добро знали за то расположење народње наспрам Русије и јако се плашили, да за њихове сношаје са Француском, Аустријом и Инглеском не прочује народ, па су брижљиво то крили од народа: они су били сад у онаком истом положају, у каквом је био кнез Милош, кад је био у додиру са Хоџесом. Као и Милош, они су били спремни изаћи у сусрет руској дипломатији, кад би она учинила први корак у њихову корист, и кад неби излазила са онаким оштрим захтевима о лицима, која су дошла на прва места усљед бившег преврата. Онако исто као год и Милошеви агенти, тако су и агенти Вучића и Петронијевића уверавали њих, да све постоји најбоље, па ако Русија и захтева, да буде уништена садашња српска влада, надајући се тиме да још боље утврди свој уплив у Србији: онда ће Порта употребити сва средства, да задржи код себе власт над Србијом, те да утврди садашње правителство српско, па макар се чак морало ради тога потражити помоћи од ма које Европске државе. У почетку Фебруара, писао је Алекса Симић у Београд: „одма како је дошао одговор од рускога цара на изјашњење г. Ливена о потоњој промени у Србији, руско царско посланство одма је предало белешку министру спољних послова Портином Саримуефендији овакога смисла, да цар император с негодовањем изјављује Порти своје незадовољство због таке промене, без сагласија Русије, и да његово величансво због неправенног избора новога кнеза, што је противу законо учињено и супротно уговорима, ни којим начином не признаје данашњу управу, не признаје ни Алек. Карађорђевића, него захтева да се учини нов избор, и ако народ њега и опет изабере законским путем за кнеза, онда ће га и Русија признати у томе достојанству; ако-ли Порта не пристане на то и не заповеди да се

учини нов избор у сагласију са Русијом: онда ће међу њима настати непријатељство. На овакву је белешку Сарим-Ефендија одговорио Бутењеву, по заповести султановој, да Порта, у колико појима уговоре свакојако је настајала да не буду погажени уговори и они одиста нису погажени а нарочито у српским пословима; али је она потврдила изабраног народном вољом књаза Карађорђевића једино да би очувала у Србији мир и тишину. И тако, ако ово није по вољи Русији, она може захтевати од Султана задовољења тиме, да он, Сарим-Ефендија, као главни причинилац читаве именовате промене и потоњих догађаја у Србији, буде лишен места, само ако његово збачење може учинити част Русији. Што се тиче новог избирања књаза, султан је спремнији пређе да сасвим изгуби Србију, него ли да изневери своју царску реч и да промени сувремену српску владу и књаза Карађорђевића."

11. Фебр. добије Аврам Петронијевић писмо од Чајковскога из Париза, преко Зверковскога. У томе писму између осталога Чајковски јавља, да је српска ствар добро упућена и да се Срби немају због чега да плаше од Русије, јер је књаз Чарторижски био код свију великих званичника и код француске владе и представљао је српску ствар колико је могуће већма с добре стране. „Сада је читава француска влада обратила своје погледе на Србију и обећала Србији сваку помоћ, само кад је Србија затражи; то исто обећавају и сви посланици других сајузних држава, који се налазе у Паризу. Ако султан заиште помоћи противу Русије, њему ће је одма дати, јер на прво захтевање султана, Француска, са осталим сајузним силама послаће своје белешке (ноте) руском цару и влади и објавиће Русији рат." Чарторишки је уверавао српске управнике, да је све то он израдио; Чајковски је пак додавао, да се Француска и друге две сајузне државa много боје, да Русија не би успела да заплаши султана, па да га не примора, те да поремети свој план, и да не уништи своју потврду новога књаза и његовог правителства. Чим Аврам Петронијевић доби то писмо, он похита, те се обрати с молбом дивану преко Ћамилпаше, да се и диван тврдо држи своје политике и да јави за све уговоре, какве је имала српска влада са иностраним државама. Уз ово је он говорио, да је још важно да се осрамоти Русија пред целим светом и за то, што ће сви славенски народи изгубити своје велико надање па спасење, које су досада полагали на Русију. Пред својим другарима Петронијевић је објасњавао узроке своје политике овако: „ако Француска и Инглеска не дадну помоћи султану, онда ми као противници Русије, сви ћемо пропасти и нећемо наћи места

у целој Европи. Не верује тако много султан обећањима Француске и Инглеске, а сам не може да се бори противу Русије, па може оставити Србију на милост и немилост Русије, ако га не ободре."

15 Феб. дође ново писмо од Алек. Симића, у коме јављаше да Бутењев и Ливен нису могли преклонити Сарим-Ефендију да учини уступке, па су се обратили Риза-паши, али им овај одговорио: „а) он има поуздане извештаје, који сведоче, да у Србији царује мир и потпуно задовољство усљед *избора* Карађорђевића, но да се старају Обреновићи да подигну буну у народу преко подплаћених људи и преко јавних својих привrженика; б) да је српска влада ухапсила оне људе, за које се не без основа дознало, да су подозриви, и који су радили противу народних права и противу воље отоманске Порте; в) да влада не гони никога без узрока и не поступа противу устава или по своме ћејфу; г) да султан неће пристати да се одреди нов избор књаза, јер би за њега то била највећа срамота, јер има у рукама јасне доказе, да је утврђење Карађорђевића сагласно са жељама целога народа, да султан не може пристати ни на то, да буду протерани из Србије неки српски чиновници, јер су они васда имали и имају у обзиру народну корист, и *да је све оно, што су они урадили у потоње доба као изгнање књаза Михаила и његове владе, било урађено са знањем и одобрењем Порте* (турске владе); д) да султан жели да се Србија користи највећим благостањем, и с тога ако би се решио да оствари макар што од онога, што му предлажу Бутењев и Ливен: онда би се у Србији изродила нова комешања, с чега султан на то и не може да пристане. На свршетку говорио је Риза-паша, да се не може ни посумњати у законитост избора Карађорђевића; сами су Ћамил-паша и Шекиб-Ефендија, позивали народ искупљени на Врачару у броју до 15,000 људи, да поврате књаза Михаила из Земуна, но су они једногласно викали да неће никога од Обреновића, већ желе да им је књаз Карађерђевић. То исто потврђују и иностранци, који бијаху онда у Београду, а што није ваш конзул хтео онамо ићи ни пређе ни после, Порта за то није крива. А што је Порта уважила молбу народа и потврдила онога, ког је народ хтео, она је и дужна била да поступи тако и њу није могуће због тога нападати, као да је она тиме погазила уговоре учињене са Русијом." Бутењев како вели Симић на то је говорио: „цар је извештен да је неправилно изабран Карађорђевић, и да је незадовољан народ са новопоставшом владом или са неколико главних бунтовника, с тога би било користно кад би Порта попустила Русији, која жели оно исто што и султан т. ј. благостања Србије." Риза-паша као да је бајаги рекао руским

дипломатима: „султан је одговорио цару на његово писмо, у коме му јавља, како је све у доброме стању у Србији, и уверивши га, да извештаји, достављени из Србије његовом величеству, нису основани на правичности и да су противни истини.“ Симић јеувераво у своме писму, да му је сав тај разговор саопштио лично сам Риза-паша, светујући да се прекрате свака комешања у Србији.

Са свију страна долажаху савети у Београд. Чак је Метерник слао савете преко тајног српског агента у Бечу, ког је препоручио Петронијевићу барон Хауер, и који је добијао годишње од српске владе 500 форинти, но осим овог њему је давало помоћ и бечко министарство. Метерних је световао српским управницима, у случају ако Русија неодустане од својих захтевања, да се обрате са званичном нотом Порти, Аустрији, Инглеској и Француској и да их моле за заштиту, и да при таквим условима султан лако може пристати да призна Србију за краљевину. Фебруара 19. било је добивено писмо од Симића у коме јавља да су се старали портини драгомани Ханџери и Аристархи и бивши српски агент Јован Антић, да оцрне српске управнике код турске владе, али нису успели у својој намери; нарочито је енергички радио Ханџери. Но је Порта остала тврда и непоколебљива према ономе, што је она урадила за Србију, и решила се да пре изгуби и саму Србију, само ако европске државе нађу да је то могуће, него-ли да испуни захтевања Русије, што води са собом распадање Турске. Уз то је, додавао Симић, да се Срби немају чега плашити од других иностраних држава, које су све наклоњене Порти и у пркос Русији спремне су да одржавају *турску власт у Србији.*

Тога истога дана добијена су била још два писма у Београду: једно из Цариграда, друго из Париза. Прво је послао Сарим-Ефендија на име турског посланика у Бечу Рифат-паше, преко Ћамил-паше са заповешћу, да га одма пошље у Беч по поузданом човеку, који би му га предао лично. Ћамил-паша одма пошље у Беч свога писара Идриса-ефендију, а овај зашивши писмо у фес, пронесе га недарнуто преко земунског карантина. Друго је писмо добио Вучић од Чајковског. Он га прочита пред митрополитом, Петронијевићем и Стефаном Стефановићем. У овоме писму, између осталог, било је речено: „данашња српска влада не треба ни најмање да се обезпокојава о себи, јер су кабинети француски и инглески обратили сву своју пажњу на Србију, која, ако не добије нешто боље и веће може се користовати без сваког преговора најмање оним, што јој је дала и потврдила Порта. Српска влада нема се чега бојати никаквих и ничјих претњи, већ у сваком непријатном за себе случају нека се

обраћа Порти, и у то исто време посредно или непосредно, јавно или тајно и Француској, која ће, без икакве сумње, пружити јој своју руконоћ: јер смањење руског утицаја на славенска племена у Турској, допринеће корист целој Европи: а са уклањем руског утицаја у Србији, Француска одржава победу над Русијом.“ Уз ово је додавао Чајковски, да су Инглеска и Француска биле већ близу да се заваде због уговора о уништењу трговања црнцима, али је Инглеска дала удовлетворење Француској тиме, што је пристала да ради заједно ш њоме против руског утицаја у Србији. Француска се доиста није одрекла од могућности да се умеша у српске послове, али се њезином министарству није допадао сам начин саобраћаја између Париза и Београда, који су усвојили српски управници. Оно им достави преко свога конзула, да би они могли препоручити тај посао на место пољског бегунца Јовану Мариновићу, који се тада налазио у Француској. Од тога доба Ленуар почне ређе да се виђа по београдским сокацима и наскоро га сасвим нестане, пошто је објавио, да иде дуго да путује по Босни, Херцеговини, Црној-Гори и Албанији да диже хришћане против Русије; у ствари пак, он је отишао у Цариград ([81])

Кроз кратко време дознадоше Срби и онај одговор, који написа султан рускоме цару у одговор на његово писмо, од 11 мухарема 1259 год. (т. ј. 30 Јануар. 1843 год.) Одговор је напечатан заједно с писмом цара руског у Пештанским народним новинама. Ево садржаја тога писма: „Ваше царско Величанство објављује те Нам, да ви гледате на покрете, који се недавно догодише у Србији, као на бунтовање и да таквим стањем ствари, које је противно вашим убеђењима (принципима), Ви не можете бити задовољни; да сте Ви, како је сва та промена и избор кнеза извршен незаконито и несагласно са постановљеним правилима устава, где нису очувани услови, који се садрже у договорима, заповедили сте барону Ливену да иде у Србију, да дозна стање ствари у њој, па оданде да се врати у Цариград и да саопшти нама оно, шта је он нашао у Србији, и да сте Ви заповедили изванредном Вашему посланику код Високе Порте да саопшти нама благонаклоњене намере Ваше и да Нас моли, да би ми издали нашим министерима необходне заповести, по којима би они предузели да се светују о мерама за решење споменутога питања на основима законитим и правичним. Што се тиче тврђења, да бунтовне скупштине, свакојаке ребелије и свакојаки нереди и метежи, који се догађају ма у каквој држави, производе небројене беде и несреће; то ми не можемо а да не узмемо на ум јасне мисли и мудра суђења, која Нам саопштавате Ваше Величество, и да им не пове-

рујемо, нарочито онда, када сагласно са основним правилима, на основу којих се управља наша држава, најважније је за нас да обратимо сву нашу пажњу на то, да не би такви. достојни осуђења догађаји, више поницали у нашим државама. Међу тим, што се тиче горепоменутога питања, постоји ова разлика, да још из поступања кназа Михаила, његовога начина радње и многобројних тужба народа могло је се предвидити, да ће се појавити такви нереди, с тога су много пута била одпочињата договарања са посланством Вашега Величества, да се прекрати такво стање ствари. Кад би били познати узроци таквих комешања и угњећења народа Вашем Величеству у онако исто истинској светлости као што су познати нама, онда би наравно Ви. руковођени чуством правичности и духом правде, која осећања одушевљавају Ваше Величанство, Ви не би гледали на ово дело као на буну, па тако исто не би рачунали да је ово дело противно добрим начелима и намерама ни оно поступање, нити онај начин радње, у којима је наша влада била приморана да призна факт, који се свршио. Но како су сва важна питања, која смо ми решавали у слози са Вашим Величанством, *решена у нашу корист:* онда ми не само да не би желили, већ не би ни признали титулу кназа новоме владаоцу, да смо само имали времена да се опширно посаветујемо и да се известимо како мисли Ваше Величанство о овоме питању. Ми би највише хтели кад се догађају овакви преврати, не пишући никаквих нота од наше владе, за које би се могло учинити, као да се њима нарушавају уговори, да се реши споменуто питање мирним начином сагласно са мишљењем наше владе, и тек се тада обратити са свом отвореношћу и искреношћу, као и са потребним поштовањем Великодушности Вашег царског Величанства. Ако је повређена погодба (услов) којом се освештава књажевско достојанство, онда пропада и чланак фермана, као део уговора, и питање о избору опет се повраћа ономе смислу који је у основним уговорима, из којих проистиче народу право да сам себи избира владара. С једне стране мисао, да ми поступамо по праву које нама припада, а са друге стране прека потреба да се кназ наименује, побудиле су нас да признамо избор народа. И премда у оно време ми нисмо имали средстава да се известимо о мишљењу вашег царског величанства, али ипак није било ништа пропуштено, само да се дозна мњење вашега посланства и његове мисли. Осим тога, насилнички поступци кназа Михаила, његов одлазак из Србије, његово удалење од своје дужности и његова *немарљивост* да потражи склониште у нашој тврдињи, — ево, ово су догађаји, који нас принудише да изменимо лица, која носе књажевско достојанство. И ако допуштимо, да смелост народа, који

је предузео нов избор без особитог дозвољења, пада под велику одговорност, онда, с друге стране народ је оправдао свој поступак тиме, што је измолио себи допуштење од управитеља градског и од комесара високе Порте. Што се тиче комесара и команданта града, они се правдају да су допустили избор новога књаза за то, што се бојали, да се не десе какве год рђаве посљедице због интрига и смутњи у које се упуштала побеђена партаја; л) и таким начином избор новога књаза предузет је био од чести као по нашем сопственом допушћењу. Не гледећи на нашу жељу — извршити наше обвезе и предложити горенаведена претресања, као одговор на писмо Вашега Величанства одма пошто је примљено писмо и тиме уништити и најмању сумњу, а свезе пријатељсгва, које нас уједињавају, још већма утврдити, — ми смо држали да је природније дочекати објашњења која је морао да нам донесе барон Ливен. Чим је брже дошао барон у нашу престолницу, ми смо се известили о свима доношењима и изјашњењима, која нам је он поднео усмено и писмено. Ми смо дозвали пред себе како њега, тако и посланика вашег царског величанства и примили смо их веома милостиво. Изјашњења, која нам је саопштио поменути ђенерал не подударају се у свему са оним извештајима, која има моја влада, нити се подударају у свему са писменим извештајима мојих комесара. Решење, какво су предлагали барон Ливен и посланик вашег царског величанства у различним преговорима и световањима, која су они имали, сагласно нашим заповестима, више пута, с нашим министрима, никаквим начином не могу се сагласити ни са нашим достојанством, нити с правима наше врховне власти, која да се очува ми налазимо особито јемство у писму, које написа ваше величанство нама. У то исто доба ови закључци задали су нама још и ту бригу, да се из њих не породе нове забуне, и да неби била дата прилика да се употребе насилничка средства. Мир и тишина, која данас влада у Србији, и прекраћење народних тужба противу наше владе, што би могло да оправда подигнуће питања с правима Вашег Величанства, јесу највеће и најпотпуније сведочбе онога појма, који се има наспрам ваших права. Испуњен поверења у потпуно пријатељство и пријатељско расположење, о чему сте ваше величанство дали нама толико доказа, ми смо држали да је нужно да представимо вама истинско стање ствари. Ми смо казали и вашем посланику наше мисли на рачун овога предмета, ми шаљемо ово пријатељско писмо вашем величанству и уверени смо, да ће ваше

л) Ћамил и Шекиб бојали се смутњи од законитог владара и због страха починили безакоња!.. Прев.

величанство од своје стране признати да су наше изјаве искрене и тачне. Тако се исто надамо да ће се продужити потпуно поверење, које постоји између обе владе, и да ће се вазда хранити искрено пријатељство, које нас сједињава, и продужење, кога нека је љубазно и драго нашим срцима у сред свију прилика.“

Српски управници видели су у овоме одговору учтиво, али одсудно одбијање онога, што је Русија захтевала, али су се они још плашили, да не попусти султан или његови министри новим неодступним захтевима Русије. Па с тога су се они старали да представе Порти како су необично важни њихови саобраћаји са иностраним државама. ([52])

Како су се дули и хвалисани својим саобраћајима с Паризом и Лондоном, може се видити из разговора Стојана Симића и Мише Анастасијевића у Земуну, у половини Марта, са друга два Србина, који су заостали у Земуну, од којих је један водио бригу о свима, који су из Србије изнова добегавали, а то је Сима Филиповић, а други Станковић. И Стојан и Миша говораху им: „Нити ће бити онако како би ви хтели, нити онако, како би ми хтели, већ сасма друкчије! шта ви чекате? зашто не предате молбе, па се не враћате на ваша места?“ Станковић им одговори: „ми волијемо да бежимо за законитом владом, него ли да живимо под незаконитом. Какве молбе да предајемо, па зар још и да молимо за оно, шта незнамо и у чему нисмо криви, зашто нам нису судили и неосудили; па већ је сад и доцкан, јер је рок већ протекао, који је прокламацием одређен за повратак у отаџбину.“ На то је Миша рекао: „ако је рок одређен прокламацием истекао: онда се може издати друга прокламација; па ето и сада, Станковићу! можеш ићи заједно с нама а да недајеш никакву молбу. Зашто туна живите? шта чекате? на кога се бог с вама био, ви надате, и такве нереде правите, зар на Русију која је и нас варала и преварила. Знаш ли ти Станковићу, да Русија није ни у чему успела? Ево и данас ми — ја и г. Стојан, добисмо писмо од г. Алексе, у коме нам јавља, да су били Бутењев и Ливен код министра унутрашњих дела Риза-паше и Сарима-ефендије, па су склањали Порту да попусти, за које како је дознао Алекса, он оде лорду Канингу и барону Букернеју и каже им, да Руси опет узнемирују Турке; тада оду Турцима Инглез и Француз а неодступно су им световали, да не попусте Русима ни у длаку, већ да се тврдо држе. Инглези, Французи и Турци хоће да отворе рат с Русијом.“ Све је то причао Миша ватрено и с привидним задовољством. Станковић га упита: „Како гледају на српске ствари Аустрија и Прусија?“ Миша

му одговори: „Зар се ви надате на Аустрију? ја поуздано знадем да је у граду (београдском) нама говорио ђенерал Хауер, да Аустрија жели да подсече крила Русији, како она не би могла да лети тако брзо. Чему се ви надате од Аустрије, када она вас прогања од границе? Она такође помаже Порти. Султан је господар наше земље и није дужан да поставља у Србији књажеве које хоће Русија. Шта нама може да уради Русија. Може бити, да би се отклонио рат Порта ће сметути Сарим-Ефендију, Ћамил-пашу, и још неколико старешина; Александер ће остати књазом, а ви не ћете ништа добити."

Што су више српски управници пооштравали турске управнике, то су турски управници све више и више захтевали. Ћамил-паша је захтевао, да се изда нова заповест, по којој да се иселе из књажевине у Турску и то врло брзо, сви они Срби и Бугари, који су макар кад то било дошли у књажевину из Румелије, Босне, Херцеговине, Бугарске и Албаније. Неки људи, који су подпадали под ову заповест већ су проживили у Србији више од 15 или и 20 година, стекли су куће, имања, трговали су, били занатлије, обрађивали су земљу и имали своје породице, накратко постали су били прави српски грађани. Погдекоји се покоре заповести, али већи део ожењених занатлија и трговаца одсечно се одрекну, да испуне ту заповест и објаве полицији, да ће пре сви изгинути у Србији, него-ли се решити, дасе поврате у Турску, јер је сваки из Турске доселио се у Србију због више или мање важних узрока. Међу тим ослободе из тавнице Петра сина Милете Радојковића, који је већ био близу до лудила, Рајевића и Мићића нису хтели да ослободе дотлен, док Русија не призна новога књаза, па у исто доба разгласи сама влада, да ће га скоро да призна руски двор и намерава да пошље почастну сабљу Карађорђевићу, да руски конзул зна за све заповести српске владе и да их одобрава. Али за побијање ових гласова наскоро почну се разносити гласови ближи истини, а то је, да ће брзо бити одређени у Србију нови комесари од оба двора ради новога избора књаза. Чим се почели разносити овакви гласови, почну сваке ноћи да одводе из Београда по пет или по шест људи од оних кметова, који су били код Вучића; њихна места почне у Београду да замењује полиција, а од кметова почну узимати обећање са заклетвом потврђено, да ће не само они лично гласати за Карађорђевића, него да ће и друге да наговарају да тако раде. *Непрестане варанције и омане владине почну да производе квареж (деморализацију) у народу.* Местне побуне као да су се прелиле у крв народу. Становништво, које је пострадало од честих немира, бегања, хапшења, кажњења

у сљед зауставе трговачке и занатлијске радње, патило је још више од непрестаних наредаба да стражари по окрузима и по обалама Саве и Дунава, јер није имало времена да ради своје сеоске и домаће послове. *Кад се влада уверила, да не може да се ослања на народ, који је преварила, она одпочне да најмљује турске чете из свију градова.*

Такво стање ствари није могло дуго да траје и наравно да је морало довести ствари до рђавих посљедица. Грађа је за буну расла, али народ није имао вође; код неких се заметула мисао у глави, да ослободе Мићића, који је једнити могао народ да подиже и да га предводи; али тај покушај не изађе за руком. Од тога времена Вучић, Петронијевић, Јанковић, Симић и Илија Гарашанин само су и говорили, *да се они не боје Русије, него се боје народње буне.* Влади су са свију страна стизали извештаји о народњем незадовољству. Марта 5 путоваху у Београд два сељака и бајаги један другоме говораху: „Хајде сада да запалимо Београд; нама ће Ващенко дати хиљаду цесарских дуката,“ а други му на то одговори: „не смем, изгубићемо главе“. Њихов је разговор чула једна млада женскиња, која је радила на њиви, па је препричала своме мужу, а овај — полицији, Та су два сељака били одмах ухапшени и њих суоче са оном женскињом која је чула, кад се они разговарали, и она се закуне да је истину казала. Влада се морала бојати најближи људи: тако је она дозвала на испит жену Цукића, јер подозреваше на њу да подстрекава народ на буне; тако је био позван у Србију секретар српске агенције у Цариграду, Вукашин Радишић, јер су дознали, да је он издавао владине тајне партаји књаза Михаила и на његово место пошљу неког аустијског Србина. Напразно су конзули инглески и француски ободравали српске управнике: они су се и опет плашили. Шта више Петронијевић и митрополит послаше своје скупоцене ствари и новце у Аустрију, Чим наста пролеће почну људи бегати у шуме и прибраше се читаве хајдучке чете. Међу тим паша је имао крупан ра-
говор с Карађорђевићем, Вучићем и Петронијевићем због
су они, као кад су одпочињали буну, обећали паши
помоћ довршити на свагда посао о продаји зе
Карађорђевић је говорио, да он није давао
без знања народа не може остварити у жи
Ћамил-паша говорећи, нека књаз не заборави
што је постао књазом и да он (Ћамил) може
(ордене), које му поклонио султан. Карађорђе
није тражио књажевско достоинство и да је

услова, па скине са себе султанове украсе, метне их на астал и одма изађе. Вучић и Петронијевић остану и испадне им за руком те утуле свађу, која се већ заподевала ([53]) а)

Српски су управници желили да дејствују не само на свој народ већ и на иностранце, с тога и дозову из Аустрије адвоката Симоновића ради тога, да издаје на српском и на немачком језику „Србскій Улак — Serbischer Courier," да опровргава незгодне за Србију извештаје, који се печатани у немачким новинама, а у исто доба да пише противу Русије, што нису смеле да раде владине новине. Симоновићу буде одређена годишња помоћ од 400 талира. У програму ових новина било је објављено, да је Србија за успехе обвезана себи и Карађорђу, и да ће под владом сина његова процветавати. Али гле! дође нова заповест из Цариграда, где се говори, да се књаз постара да привеже себи народ за тај случај, ако би се догодио нови избор. И Карађорђевић 24 Марта и опет оде у унутрашњост Србије. За то путовање званичне су новине тога истога дана јављале уверавајући, да је сам народ зажелио да књаз путује. Но су неки питали тада: Зашто су синоћ послата четири топа унапред оним истим путом, којим је морао да путује књаз? Кроз недељу дана по одласку књаза, неколико београдских грађана хтедоше да ослободе Рајевића; али им не испадне за руком тај покушај и они у сред белог дана ухвате чамац у пристаништу на очи стражи и гомили народа, која се чудила њихној смелости, преплове преко Саве и приближавајући се аустријској обали пуцаху из пиштоља вичући: „да живи књаз Михаил!" У броју тих људи било је трговаца, мајстора, два солдата и један чиновник. Около тога времена српска је влада морала да протера у Арстрију доктора Штекера и професора физике београдскога лицеја, Мушицкога, јер је дознала, да први бивајући код болесника, а други призивљући себи мимопролазеће сељаке, световали су народ да се држи Русије и руског „покровителства" и да захтевају, да то исто ради и њихна влада. Занимљиво је, да су чак и од њеких Немаца, који су живили у Београду, добијана извешћа у руском конзулству противу српских управника: тако некакав Штајнихлер јавља, да Вучић и Аврам подплаћују неке људе да убију Михаила, а ако се може и Милоша. Међутим управници добише од Алексе Симића тачна извешћа, да је Порта усвојила захтевања руског двора. Српским управницима одма завлада мисао, да искупе нешто људи, да заседну у Крагујевцу, да начине шанчеве, да се снабду раном, и да се бију с ким било, а од свију најбоље би са

а) Турчина и ову тројицу помирно је страх од Обреновића. Прев.

Турцима. Но се све сврши на томе, што су почели држати под оружијем стајаћу војску и стражу од јутра до мрклога мрака. Априла 3 било је подбачено писмо у руском конзулату, у коме се јавља, као да су Вучић и Петронијевић одкупили неколико старих кућа около руског конзулата с том намером да их запале и у време забуне под изговором спасовања конзулских ствари и канцеларије да покраду архиву. Доиста је 6 Апр. с добошом било објављено по Београду, да се становници узму наум од пожара, а ноћу између 7 и 8 ч. плане пожар у кући једнога Србина, који је живио близу до конзулства; пожар није нико гасио, а домаћин незна се зашто отрча Вучићу, али само изгоре кошара и коњ несрећног бегунца.

8 Априла поврати се Карађорђевић с пута. Званичне су новине печатале кроз сво време његовог путовања надувене описе дочека, како је народ предусретао кнеза; и по њиховом описивању рекао би човек, да још никада никаквог српског кнеза није народ тако радосно предусретао, као Карађорђевића. У свакој окружној вароши биваше сазивана скупштина, којој су говорили беседе кнез и митрополит. Из сваке је вароши митрополит одлазио пре кнеза, предусретао га у новој вароши са беседом, а за тим се обраћао народу, који се клео на верност кнезу. Кнезу су подносили много поклона највише чиновници, али су већ сви знали, да ће коштање поклона бити разрезано на главе по окрузима. За време својих беседа народу, ни кнез ни митрополит нису ни једанпут споменули Русију и говорили су само о томе, како Порта потпомаже владу. Другог дана по доласку кнеза у Београд били су искупљени у двору сви попечитељи и советници. Туна им Петронијевић прочита ово писмо Алексе Симића: „г. Бутењев изјавио је Сарим-ефендији, да је добио од цара изнова заповест, да саопшти лепим начином Порти жељу цареву, која је у томе, да у Србији буде одређен изнова избор кнеза или пак да буду протерани од кнеза и из Србије неколико људи, чијим интригама приписује се последња буна у Србији и који морају бити рачунати да су бунтовници. Сагласно са овим Порта и Русија склопиле су некакав уговор за у будуће, како ће поступати при избирању и постављању кнеза у Србији. Сарим-ефендија и опет је одложио да даде потпун свој одговор г. Бутењеву, а сам је лично читаву ту ствар претставио султану, који је и заповедио меџлису да напише своје мњење о руским захтевањима што се тиче српскога питања. Меџлис се о томе саветовао и извео закључење, да захтевање Русије, које се јавно клони на срамоту, безчашће и очигледну погибију њиховга царства, не може бити удовлетворено, и да је најбоље

оставити све у таквом стању, које је већ утврдила Порта." Алекса је Симић сакрио од српских управника, да се султан није сагласио с мњењем меџлиса, премда су већ у Србији за то знали. Пошто добише писмо од Симића, Петронијевић изјави, да се за сваки случај треба још изнапред припремити: може бити да ће Русија уверити Порту и Порта ће се сагласити, да буде или књаз изнова изабран, или да буду протерана од књаза и из Србије неколика лица. Шта ће се у овоме случају радити? Пошто су прослушали Петронијевића, попечитељи и советници дуго се о томе световали и једногласно решише: ни у чему не вређати Русију, док се неувиди, чим ће се свршити договарање Русије и Порте; ако Порта макар и најмање уступи Русији, чиме би нашкодила или књазу или неким другим лицима, онда се треба у једно исто време с молбом обратити како Русији тако и Порти, па тако исто и осталим јевропским дворовима, да реши српско питање конгрес јевропских држава. А да не би књаз напустио своје советнике и попечитеље, и да неби опет они изневерили књаза, бй решено, да бране један другог до последње капи крви и да не издају ни себе ни народна права; да би ово решење имало већу важност, бише написане две заклетве и њих потписаше: Карађорђевић, Петронијевић, Вучић, Паун Јанковић, Павле Станишић, Стојан Симић, Стефан Стефановић, Милосав Здравковић, Стефан Стојановић, Јован Вељковић, Петар Лазаревић, Лука Лазаревић, Илија Гарашанин; осталим советницима бијаше одмах издата заповест да се врате у Београд за 17 Априла; тада су и они морали потписати написану заклетву, коју је сачинио књажев секретар Алекса Јанковић; пошто су сви потписали обе заклетве једну предаду Петронијевићу, другу Карађорђевићу. Услед овога док се одсудно не сврше договарања Русије с Портом, решише, да не само књаз и Вучић с топовима и са народним војницима, него и сва централна управа с касом да се пресели у Крагујевац, и да онамо остану све дотлен док се читава ова ствар не сврши онако како они желе. ([54])

Међу тим за време васкршњих празника, руски конзул посјети Стојана Симића, где нађе и Стефана Стефановића. И противу воље разговор се дотакне српских послова, и умерени разговор Вашченков већ је другог дана — 13 Априла био саопштен Карађорђевићу и осталим советницима. Ови потоњи т. ј. советници отпочну да се надају, да ће се помирити с Русијом преко Вашченка, и *она иста лица*, која су пре четири дана потписала заклетву, одлуче да се тврдо држе руских савета, и да би показали, од своје стране, какву год љубазност рускоме конзулу, одлучише да ослободе Цветка Рајовића.

Али то пријатељство није дуго трајало. Брзо дознадоше, да је Ћамил-паша уклоњен и на његово место назначен Хафиз-паша. Карађорђевић се почне одмах спремати за у Крагујевац, јер је држао, да није изван опасности у Београду. Управници малакшу душевно и онај исти Алекса Симић, који их је пређе онако јако обнадеждавао, напише писмо своме брату, у коме му вели, да се старешине зближе са руским конзулом и да уселе у њега најбоље мишљење о својим поступцима. Стојан Симић стане облетати около рускога конзула и отворено му призна, да Вучић и Петронијевић а тако исто и он сам са осталим другарима, нису никада хтели да се и најмање умире пред Обреновићима и да зависе од њихне милости, па су зато свагда тражили прилике да се *освете* Обреновићима за своје изгнање 1840 године; да су они добро знали, да ће својим поступцима навући на себе незадовољство заштитничког двора, али намамљени уверењима Турака и завистљиваца руских, који су говорили, да све ма шта они урадили, биће одобрено, потврђено и потпомогнуто, па се решили да не обраћају пажњу на љутњу Русије. Средства пак за остварење њиховога плана, а тако исто и радња владе коју су по том склопили, никада се није подударала са његовим (Симићевим) личним мишљењем, али је он био приморан уступити натраг пред варљивим свезнањем Петронијевића и пред влашћу, коју је докопао Вучић над умовима у Србији, особито пред његовим беспрекидним претњама и готовошћу да учини нове преврате у отаџбини, ако му се буду противили. Па чак је Симић објаснио потписивање заклетве ширеталуком књажевим и неких советника, само да би преварили Вучића и да га не допусте до очајања у такво осудно време, што би могло повући за собом нове тегобе и збрку. Симић такође није крио од конзула, да ако се деси нов избор књаза: све ће старешине и сви чиновници, који су у служби употребити сву своју снагу и сва средства, која зависе од њих, да избор опет падне на Карађорђевића, јер Срби знаду — говорио је Симић — из опита променљиви карактер књаза Милоша, па су уверени, да би под његовом владом земља изнова опет пала у смутње и немире, а од његовога сина Михаила боје се освете, што су га прогнали и боје се да их не збаци са звања, која имају; и сам Карађорђевић, који је провео младост у Русији веома јој је предан. Прем да овакве изјаве нису већ више имале вредности, али и опет на молбу Карађорђевића Вашченко се с њиме састане у кући Симића. Карађорђевић је говорио уплашено и приписивао је све погрешке своје владе занешености Вучића, с којим се морао у свему саглашавати, и од кога је већ поднео на хи

личних неприлика и увреда јединито с тога, да би одржао општи мир и тишину, коју је Вучић сваки пут кадар да наруши; и што он није могао друкчије ни да поступа, док се не реши српска ствар. Карађорђевић је чак говорио, да кад се удалио у Аустрију Михаил Обреновић он ни најмање није тражио да заузме његово место; напротив, дознав о ондашњој жељи старешина и чиновника да га хоћеју да изберу за књаза, он се три дана крио по туђим кућама и у подруму, али га пронађу и слушајући са свију страна, и чак и од београдског Ћамил-паше, који га нарочито призивао себи у град, и да због његовог непристајања да се прими књажевског достојанства, његовој домовини прети неисказана погибија, решио се да испуни жељу народа, за коју му онда било речено, да је свеопшта.

Негледећи на оваква објашњења Карађорђевић и опет оде у Крагујевац. Страх је чинио свој посао, и тек што је књаз отишао из Београда, расгласа се по Београду, као да је у Смедереву планула буна; као да су Смедеревци хтели да пошљу депутате у Аустрију књазу Михаилу, да га поврате у отачаство не као књаза, већ као краља српског, да се појави у Србији са немачком војском и да казне све непријатеље књаза Михаила. Но наравно да оваква завера није могла имати успеха; све се свршило бојем народа са стражом, бегством многих у Аустрију и хапсом 60 људи у Смедереву и 12 у Београду. Најзад 24 Априла дође нови паша; он је морао да уклони из Србије Вучића и Петронијевића. Али му совет предложи, да је врло корисно да их задржи до скупштине, иначе ће Обреновићи да се користе њихним одласком. Руски је конзул од своје стране радио само то да радња скупштине буде слободна. И опет су сви знали, да је Карађорђевић путовао по Србији само рад тога, да привуче на своју страну народ и да добије највећи број гласова на скупштини. Хафиз-паша да би изравнио обе партаје предложи руском конзулу да он прими на себе управу над партајом противном Вучићу и Петронијевићу; *али нису тако далеко залазила захтевања руске дипломације.* Осим тога и међу противницима Вучића и Петронијевића биле су две партаје: једна је била за Михаила, друга мања на броју, за Милоша, и међу њима није било ни најмање слоге; осим тога *главни привърженици Обреновића били су у Аустрији, и на скупштину су могли доћи само присталице постојеће владе.* Саветујући се о српским пословима Хафиз-паша и руски конзул уверили се, да се Карађорђевић мора одрећи пређе, него ли што буде сазвана народна скупштина. Али у овом случају требало је установити нову привремену владу. Руски конзул предложи да склопе нову владу

Стојан Симић, Стефан Стефановић, Илија Гарашанин и Лазар Теодоровић, јер су их држали за људе, који се држе различних мишљења. Али та разлика једва ли је премашала тако далеко, да би се макар и један од њих решио да руководи партају Обреновића; напротив, *сви су они били противу партаје Обреновића* и разликовали се један од другога само већом или мањом енергијом карактера и начином радње. Затим, само од себе поникне питање: Треба-ли позвати на скупштину оне, који су утекли у Аустрију? Треба-ли уклонити Вучића и Петронијевића ако буде допуштено привръженицима Обреновића да дођу на скупштину? Ни паша, нити конзул нису могли да одговоре на та питања и пошљу питања Порти и руском посланику. Сутрадан, 1. Маја дође заповест из Цариграда, да Карађорђевић подпише оставку, иначе њега ће збацити формалним начином с књажевског званија. Карађорђевић је још био на путу, и совет, коме је била саопштена заповест, реши се да убеди књаза да се одрекне од престола с тога, што је његов избор био учињен без да је на месту радње био руски конзул, али му бјаше дато право да себе кандидује при новом избору. У бр. 9, „Србскога Улака“ због те прилике напечатан је био чланак, у коме се доказивало, *да ће нови избор бити просто једна ворма, која мора задовољити Русију,* јер она има право захтевати, да њезин представник буде на месту избора српскога књаза. Али то ни најмање не обвезује Србе да морају изабрати кога од Обреновића. „Улак“ чак доказује да је Русија по сагласију с Портом, уклонила Обреновиће од права да могу бити изабрани, за тим у истоме чланку исписале су прекомерне похвале Карађорђевићу. То је занимљиво, да руски конзул није напечатао ништа да опровргне те чланке.

Међу тим глас о новом избору књаза био је напечатан у Пештанским народним новинама; и тамо је такође било казано да је Михаил Обреновић искључен из броја кандидата на српски престо, а Милоша неће изабрати сам народ. Одма за тим је било напечатано, као бајаги да се договорила Русија и Порта, да Обреновиће не само да неће допустити да заузму власт у Србији, већ на свагда морају бити уклоњени из Србије. Али тек што су почеле српске новине доказивати, да су Обреновићи искључени из броја кандидата на српски престо, одма се разгласа, да ће за књаза бити предложени неки советници па чак и Хаџић, премда је он био аустријски подајник. Овакве су гласове проносиле будимске немачке новине. Али што се тиче Хаџића те су новине већ и сувише пресолиле. Читава се ствар ограничила тиме, што је Хаџић поднео српској влади грађанске за-

коне које је он написао и влада је одредила особиту комисију, да их прегледа и да напечата, а Хаџић је добио значајну награду за свој труд. Много је била опаснија за Обреновиће унутрашња свађа њихове сопствене партаје. (⁵⁵).

30 Апр. дођоше у Нови-Сад на пароброду из Беча Вук Караџић и Стефан Јовановић Теша, трговац из села Стргара рудничкога округа, привърженици Милошеви. Они су говорили српским бегунцима, да ће бити допуштено, да се бирају за кнеза Милош Обреновић и Карађорђевић. Караџић је додавао још, да су наклоњени да се изабере Милош ови дворови: Турски, Руски, Аустријски и Инглески. Вук, заборавивши своје знатно писмо написано Милошу 1832. год. у коме је осуђивао Милошеву управу, и које је сада добродошло уставобранитељима, те су га печатали у „Улаку,“ а сада је Вук са обичном својом речитошћу говорио, да Срби немају зашто да бирају новога кнеза, кад је жив стари кнез, који је довео Србију из ништа у цватеће стање, који уме да поступа и с Турцима, и који ће оставити своје достојанство не коме другоме, него опет своме сину, кога чува као очи у глави. Караџић је приволео многе из партаје Обреновића, и они почну да зборе, да је кнез Михаил још млад, да му треба да пропутује по свету три године пре, него-ли што одпочне да се занима државним пословима. Но су неки зборили, да они нису оставили Србију ради Милоша већ ради Михаила и ако заштитнички двор пристаје изнова да допусти кнеза Михаила да влада у Србији, они ће свој глас дати за њега. Они пак привърженици Михаилови, који су помагали да се истера Милош из Србије, пошљу из Новога Сада своју протестацију на име руског конзула противу привърженика Милошевих и на челу протесташа био је Ђорђе Протић. Около овога времена породица Обреновића претрпи знатан губитак у лицу кнагиње Љубице, чије је здравље већ давно било порушено под теретом толиких невоља и трудова, па није могла да издржи неуморну радњу каквом се одликовала потоњих година мајка Михаилова. Она је умрла у Новоме-Саду 14. Маја, и на полак сахата пре него ће умрети дође од Милоша Јаков Живановић, који јој преда опроштај од мужа и за тим запечати све њезине артије, да их однесе Милошу. Михаилу допусти аустријска влада да дође из имања свога зета својој умирућој матери.

Међутим се у Београду све спремало за нов избор кнеза. Многи су Срби долазили у руско конзулство и питали Вашченка: кога ће да изберу? — „То зависи од ваше воље“ он је свакоме одговарао. Кад је Карађорђевић подписао оставку, Вучић и Петронијевић по-

шљу му своје молбе да уважи и њихову оставку. Карађорђевић им заповеди да остану у Београду. Совет је опет од своје стране тражио да му се допусти, да сазове много пређе одређеног рока за избор *приватну* скупштину 3. Јунија, *што му и дозволи Хафиз-паша.* У оваким срећним приликама партаја Вучићева и Петронијевића одпочне свом својом снагом радити и спремати се да обезбеди избор Карађорђевића. 6. Маја сазвана бјаше седница Совета, куда бише позвани попечитељи, али није био пуштен унутра чак ни главни секретар Совета; сви се туна закуну, да неће нико никоме проказати шта се већало, па одлуче:

„1) борити се до последње крајности са оружијем у рукама са оном партајом, која би обелоданила да је привржена књазу Михаилу;

„2) да би се ова намера постигла — умножити стражу и карауле по обалама Саве и Дунава, да не би прешао у Србију књаз Михаил и његови приврженици; и ако би он ма где прешао одма помлатити из пушака све без разлике и без сваког суда и пута;

„3) писати Карађорђевићу, да он, због своје безопасности, остане у Крагујевцу и да не долази у Београд доклен га не позове Совет;

„4) да се напише свима окружним и срезким начелницима, да сваки прикупи около себе по 50 наоружаних људи од старих солдати и да строго пазе сви у својим срезовима, да не би гдегод заподели буну привргеници партаје књаза Михаила, и ако би гдегод пронашли буну да одмах похватају бунтовнике и поубијају, да нетраже ни од кога никакво настављење; да су на својим местима безпрестанка све среске старешине и да издаду заповест примирителним судовима и свакоме Србину, да су сви спремни и готови, да се на први позив сви кроз 24 сахата искупе код свога старешине сасвим спремни и наоружани, како би се могли кренути да бране своја права и књаза од сваког непријатеља, ако-ли би се ко успротивио овоме и не би пошао на позив, или би хтео другога књаза а не Александра, таквог на месту убијати;

„5) у свакоме случају у Београду искупити 3.000 наоружаних људи под заповедништвом Вучића; у Крагујевцу толико исто под заповедништвом Стефана Книћанина; у Ћуприји толико исто под заповедништвом Богдана Георгијевића, како би они могли кретати се онамо куда их позову, а срески ће начелници повести остали народ;

„6) ако би на скупштини на питање комисије: кога народ хоће

да изабере за кнеза, Михаила или Александра, постале две партаје. нда партаја Александрова мора сместа, ни часа не часећи, пуцати а привржненике Михаилове, не слушајући ни царске комесаре и никога другог и нека буде онај кнез, чија партаја надвали;

„7) Побринути се, те припремити, ради ове намере, свега шта треба у Београду, Крагујевцу и другим местима;

„8) ни зашто на свету да се не издају Вучић и Аврам, па не пазећи чак ни на то кад би и оба цара захтевали, да они одлазе из Србије, наводећи да се у уставу ништа такво ненарeђује, јер Вучић и Петронијевић онолико су исто криви, колико и други.“

Сва ова решења почела се да остваравају у животу одма сутра дан: у београдским касарнама и у двору почну градити фишеке; све су пушке биле прикупљене у једноме месту и сви су ови радови извршивани под закриљем 500 сељака дозваних из округа; у многим окрузима похапсе оне људе, који су били наклоњени да изберу Михаила и Милоша. Наравно да оваква решења совета, кроз неколико дана нису била никоме не позната. Све је веома комешало привржeнике Михаилове, који су пребивали у Аустрији. Најзад, посети узпут Београд Рифат-паша, који тек што је био постављен за министра, иностраних дела: он је световао Хафиз-пашу, да се држи строго заповести које добија из Цариграда. ([56]).

У то, 11 Маја дође из Петрограда у Цариград руски курир са одговором на потоња објашњења портина због руског ултимата. Из овог су одговора дознали, да мора бити изнова биран кнез где би били комесари — руски и турски, али уз то ни најмање није желио да Карађорђевић буде изузет из броја кандидата, јер Срби имају право ујамчено уговорима да слободно себи избирају кнеза; с друге стране цар жели, да кнез Михаил, због његове младости и због других тако исто важних узрока буде сасвим изузет од избора. У исто доба били су промењени руски дипломати у Цариграду и у Београду: на место Бутењева који је одлазио у Рим, био је постављен В. П. Титов; Вашченко је премештен у Букарешт као генерални конзул на место Дашкова с налогом, да дочека у Београду свога замењеника. Барон Ливен како је добио одговор из Петрограда одма се крене за Београд. У онаквоме истоме смислу, у каквом је написан одговор руског цара, бјаше написан султански ферман на име Хафиз-паше, у коме му се заповеда да учини нов избор кнеза пред бароном Ливеном. У ферману се онако исто није говорило ни речице о Милошу као што се није говорило ни о руској ноти. Док су се одуговлачиле све ове дипломатске припреме, партаја а) Карађорђевића већ је себи обез-

бедила успех: за књаза било је скупљено више од 30.000 [illegible] У народним пештанским новинама вели се да само два сов[illegible] за Карађорђевића. Барон Ливен приспе правце у Беогр[illegible] Тога истога дана било је наређено, да се држи мала скуп[illegible] Топчидеру, која је морала одредити *ред* и *начин* како да се бир[illegible] *књаз*. Већ се тога истога дана обелоданило, да неће да се разстану с Вучићем и Петронијевићем како скупштина, тако ни совет. На овоме световању били су, осим руског конзула и комесара још, Хафиз-паша и Рифат-паша. Тада је било решено, да Вучић и Петронијевић не иду из Србије, него само да оду до у Неготину. Јунија 7 Рифат-паша оде у Цариград, а Вућић и Петронијевић изађу из Београда и зауставе се близу њега. Јун. 8 бјаше прочитан султански ферман, којим се збацује с престола Карађорђевић и би изабрана привремена влада, коју саставише: Стефан Стефановић, Лазар Теодоровић и Милосав Здравковић Ресавац. Стојан Симић није хтео да се прими те почасти изговарајући се тиме, да он има много послова као председник Совета; Илија Гарашанин одрекао се стога што је био попечитељ унутрашњих дела. Сутра дан привремена влада пошље молбу аустријским властима да дозволе нека се поврате у отачество српски бегунци; али то право, после дугог препирања с руским конзулом, није било дато Милошу Богићевићу, рођаку Обреновића, тако исто није допуштено да се поврате у Србију сви они, који су рођени у Аустрији или у Турској и које су окривљивали због убијства, крађе; тако исто није допуштен повратак бегунцима који су утекли из тамница и још неким људма, који су били познати, као „усијане" главе. Прем да је у неке од ових врста, привремена влада могла уписати људе, који ни уколико ни су спадали у исте врсте, али руски конзул попусти захтевима привремене владе, храбрећи се том мишљу, да ће се и опет повратити више од 300 људи. Сасвим су друкчије морали гледати на сва та ограничења привржeници Обреновића: они ни су могли признати да заслужује да се обрати пажња на окривљивање за убијства и крађу новаца за време потоњих ребелија, јер је тако исто радила противу њих и господарећа партаја за време потоњег преврата; ону ни су могли пристати, да су они, који су побегли из тавница били у хапшени за стварна преступљења. већ за политичка

а) Ово је погрешно крштена партаја: онда се активна партаја звала „Вучићева партаја т. ј. *Вучићевци*." Овако је било у народу. Ако-ли је био по гдекакав Карађорђевац — он нити је имао значења нити је што израд[illegible] све су израдили и радили у народу *Вучићевци*. Прев.

чаја [illegible] њима: напоследку привремена влада одреди, да се искупи 15 Јунија, а новим бегунцима био је спремљен на четири ета. Зацело, како се јавља припремала за скупштину партија и Петронијевићева, приврженици Обреновића нису могли рачунати да ће успети на тако кратко време. С тога сматраше да је боље да остану у Аустрији и предаду протестације на име рускога конзула против наредбе привремене владе, и такве две протестације бише послате у Београд.

Међу тим у Топчидеру се искупише депутирци с пуномоћијама, потврђеним печатом сваке општине и засведоченим подписом кметова и чланова среских и окружних начелника и судова. Само по себи се од себе каже, да су ови депутирци били назначени по одредби месних чиновника, који су припадали партији Вучићевој. Људима, који су пуштени из хапса у самој Србији, и бегунцима из Аустрије пуштено је да се даје право да пошљу по једног депутирца од 50 људи, јер је народ само по једнога од 100 кућа. Али ни они, које ослободише из хапса, нити бегунци не само да сами не дођоше у Београд, већ и не послаше депутирце. Барон Ливен и руски конзул одоше у Земун те их наговараше да се врате у отечество. Али никаква убеђивања нису на њих имала утицаја. Руси их увераваху, да ће им бити допуштено јавити се по Србији и говорити с народом; обећаваху их у томе да ће бити безопасни. Али су приврженици Обреновића знали боље од руса, шта их је могло да очекује унутра у земљи и одлучно се одрекоше да се врате у отечество. Тада им бејаше објављено, да ће се обићи и без њих. Тек после тога неки бегунци пристадоше да иду у Београд али кад се Ливен и Ващенко повратише у Београд, секретар Милошев Живановић одврати их од те намере и на место депутираца послаше у Београд нову протестацију. Најзад је Хафиз-паша слао у Земун свога колџибашу да наговара бегунце да пристану на учињени предлог, али је све било узалуд. Међу бегунцима, којима је помагао Милош својим новцима, распростирали су се свакојаки гласови, предузимали се свакојаки планови. Они се хтели да поделе на три партије, од којих се једна морала кренути Шапцу, друга — Смедереву, а трећа преко Босне у ваљевски округ и да побуне онамо народ. То је било јављено у Београд и агенти свију европских дворова предлагаше привременој влади да предузме мере против таких војничких нападаја. Но услед овог, одма са свим изненада добише паша, барон Ливен и руски конзул молбе од неких бегунаца из Земуна, да им се одсудно јаве намере оба двора. Паша и руски дипломати решише, да после

свега онога, што им је било предлагано, [illegible] одговара.

15 Јунија, на знатан у српској историји Видов[illegible] рена скупштина у Топчидеру, која је требало да изн[illegible] у Србији. У Топчидер дођоше Хафиз-паша, барон Ливен конзул. После обичне молитве најпре Хафиз-паша преко толмача, после њега сам руски конзул, објавише искупљеним у топчидерско долини депутирцима: како је султан ферманом искључио књаза Михаила, да не може бити биран за српскога књаза, а Карађорђевић се својевољно одрекао од књажевског достоинства, онда по сагласију владајућег и „покровителствујућег“ двора Србима се даје право, да слободно изберу новога књаза, кога они држе да је за књаза достојан и способан. После овога паша и руски конзул заједно с бароном Ливеном обиђоше сви седамнајест гомила, како су били растављени депутирци од 17 окружија, и повторише им, да избор мора бити слободан. Напослетку је Петар Јовановић митрополит говорио слово о слободи избора. Кад после оваквог приступа народни депутирци бише упитани: кога они хоћеју за свога књаза? Свуда се чуо једногласан и једнодушан одговор: „Желимо Александра Карађорђевића, који је већ једном био изабран за књаза.“ После тога обраћали су се депутирцима београдским, гарнизону стајаће војске, свештеницима и трима владикама, у броју којих је био и шабачки владика, самоме митрополиту, депутирцима од грађанских чиновника, члановима совета и његовом председнику и свуда се чуо онакав исти одговор. Већ после оваквог свечаног избора није могуће било двоумити о народној вољи! Хафиз-паша обрати се скупштини па је саветова да и унапредак сви буду између себе сагласни; то је исто говорио барон Ливен и Вашченко. На свршетку барон Ливен поздрави скупштину са избором књаза. Тога истог дана руски дипломати претстављали се Карађорђевићу, који је за време скупштине био у манастиру, (Раковици) на сат далеко од Београда. Први посао рускога конзула код новога књаза, ког је одма признала Русија био је, да објави влади, да од свију незиних послова, које је урадила од 26 Августа 1842 г. да је најгрознији и најнечовечнији, и сврх тога управљен је противу сопствених српских користи и наравственог значења саме Србије — изгнање Бугара у турске провинције. После такве одсудне изјаве влада одма напечата позив свима прогнаним из Србије да се поврате својим породицама. Српска пак влада и скупштина умоле барона Ли-

---

а) То је онај исти дан, на који су Срби 1389 г. били надбијени на пољу Косову. Нил Попов.

... и Авраму да остану у отачаству, и да после ...ога цара. Оваким је начином била задовољена ... и за неко време уталожен српски народ. ([87])

...се појавио у Земуну барон Ливен, њему се оспу молбе ...рженика Обреновића, који су живили у Земуну. Многи су од ...х хитали да препознаду ред ствари, који се утврдио у Србији. Барон пошље њихне молбе у Београд и понуди Вашченка да склони српску владу да прими у Србију оне који су пребегли с Михаилом и који су добегли. Около Петровадне свега који се повратили у Србију рачунало се њих већ више од 300 људи, међу којима су били: Милета Радојковић, Анта Протић, Вуле Глигоријевић, Милутин Жабарац и Хербез, који су били саветници за владе књаза Михаила, а заједно ш њима пређу многи грађански и војнички чиновници и људи реда трговачког, занатлијског и земљораденичког. Али помирење са Русијом и са привржепицима Обреновића није могло да поправи положај српске владе, јер с једне стране није било коначно решено питање о Вучићу и Авраму, а с друге стране новчана средства Србије била су јако посрнула и клонула за последњу годину.

5. Јулија попечителство финанције поднесе предлог српскоме совету, у коме се разлагало да због смањења данка, бесплатног уживања шума, понижења тарифе на марву која се извози из Србије тако се смањили приходи да није могуће ш њима подмирити све државне расходе. Такав мањак прихода био је јако осетан за народну касу, јер ни за пуну годину дана она је изгубила до 160,000 дуката. Попечителство је финанције обраћало пажњу совета на такво жалосно стање народне касе и молило је да му се покажу средства како би се попунио тај мањак. Морала се поновити пређашња саразмерица данка. Ствар Вучићева и Аврамова, о којима су већ у Србији мислили, да ће они остати за вазда у Србији, добије нов значај, кад су у Београду и у Пешти дознали, да је барон Ливен дошав у Варшаву, добио нова упутства на своје име и да се одма крену натраг у Београд, написавши с пута својој жени, да и она дође у Београд. У овим упутствима, где се одобравало поступање Ливеново, њему се заповедало да захтева да се удаље из Србије Аврам и Вучић с том ...ом, да доклен год они не оду по томе захтевању руског ... Карађорђевић неће добити султански берат, којим се ...стојанству књаза. Дошав у Земун 10 Јулија, барон ...поручи у Београд Вашченку да му одма дође у ...а њега дођу Стојан Симић и Илија Гарашанин. При...шовића такав брзи повратак Ливенов тумачили су да је

то најбоље за њих; али су у томе били сви

Вучића и Аврама. Шта више неки су говорили

би хтели разстати са тим својим старешинама, ко

у потоње народње покрете, да је руски цар у намер

војске од 20,000, који се тада налазио код Могиљева на

Српска се влада збуни од доласка Ливенова, и прем да је он

била у пријатељским одношајима са Русијом, но је српска влада в

дела, да ће то пријатељство захтевати нових жртава. Прем да је у Србији још све једнако управљала привремена влада у очекивању да дође берат, но она је била у дослуху с Карађорђевићем. Сутра дан пошто је Ливен дошао у Београд, одјури у Крагујевац Илија Гарашанин, где је био Вучић и Петронијевић. Он се вратио како се видело са околишећим одговором од њих Петронијевић оде у Јагодину својој породици, а Вучић је продужио да држи около себе народње ратнике на броју преко 50 људи. Но барон Ливен објави влади да ствар Вучићеву и Аврамову мора пресудити народна скупштина. Би назначен дан, кад да се скупи народна скупштина а то је 28 Јулија, и то у Крагујевцу. Цело се правителство за тај дан пресели у пређашњу престолницу српску. У Крагујевац оде Карађорђевић, митрополит и барон Ливен. Њему изјави Вучић и Петронијевић, да они хоћеју да се покоре вољи рускога цара заштитника и да оду из Србије, али само желе, да буде објављено народу на леп начин, о њихном одлазку, да не би разгласили непријатељи реда и народског мира, да су они изневерили народ и утекли из земље. Већ су све власти правителства биле на путу за у Крагујевац, међу тим уочи скупштине дође у Београд седам курира из Цариграда и Букурешта, који донеше депеше Хафиз-паши, Инглеском и Француском конзулу, српској влади и барону Ливену. Француски конзул Кодриг одма полети у Крагујевац због тога, да утврди српску владу у томе да она не издаје Вучића и Аврама на жртву руској дипломатији. Но је већ било касно. Совет, који је претресао дело Вучићево и Аврамово пре скупштине решио је: да се они морају да удаље у Цариград са годишњом пензијом по 5000 талира. То је исто усвојила и скупштина, која је била многобројна.

На овој скупштини после кратког говора барона Ливене, у ком је показао зашто цар (руски) жели, да оду из Србије обе старешине, између депутираца одпочне се препирка, али те препирке бише претргнуте читањем народу беседе од имена Вучића и Аврама. У беседи било је речено: „Прем да смо ми, одкако сте се ви овде пили свакоме од вас посебице објашњавали стање ствари, і

... каква велика опасност прети нашој земљи, ако се ... жељи великога покровитеља, која је сагласна са за...м, кад не би отишли из отачества и таким начи...орили његовој вољи: опет за то, ми не мислимо да сувишно кад вама још једанпут опишемо значај ове ствари.

...он Ливен коме ми неможемо доста да захвалимо за његов рад и ...вност, он је тако *тачно ушао у наше околности за време народне скупштине, држане у Топчидеру* и тако је искрено поступао у целоме послу, *да је за обдржање мира и реда зауставио* нас обојицу на време у нашој земљи на своју личну одговорност; он је имао намеру да у своме писму о српским пословима изради код цара, да ми останемо у Србији, сагласно са жељом народа и потребама оташтва. Али тај његов извештај није био уважен и нема надежде, да би се била уважила и народна молба, док ми не засведочимо нашу покорност пред покровитељем и док не извршимо већ изречену одлуку. Барон Ливен већ је био на путу и приспео је био у Варшаву, кад добије нове заповести у овоме послу, па се морао повратити натраг у Србију, да одма изврши оно дело, које је пређе било одложено, о чему је он и похитао да извести писмено нашу владу. У то исто доба „покровитељка држава“ није попуштила а да не склони високу Порту да изда сличне *заповести* од своје стране и да задржи књежев берат до тога времена, док се нас обоица не удаљимо из нашег оташтва, које је захтевање заштитник цар подпомогао претњом, да у случају, ако би се од наше стране или од стране српскога народа појавио одпор или непослушност, онда ће његова одлука бити остварена посредством силе, ради чега је већ спремио једно оделење војске, које би морао ићи у помоћ Порти противу Срба, упасти у Србију и заузети је. Из овога се може видети каква нам велика опасност прети, ако се не будемо покоравали вољи покровитеља: каква би жалосна судбина постигла нас, кад би у случају непослушности руска војска ударила на Србију и опустошила наше отачаство! и све то због нас, који смо цео свој живот наменили на то, да би смо српски народ избавили и очували од сваке несреће, нужде и невоље. Ми не можемо то ни допустити, нити поднети. Ми смо у томе уверени, да је вама, влади и целом српском народу, врло тешко да нас одпуштите између вас, онако исто као што и нас срце боли да се разстанемо с вама. Али, како је сво наше старање и наш труд вазда био управљен на корист народа и његово благостање: то и у данашњим жалостним околностима ми хоћемо да идемо по истоме путу и уверени смо, да ће нам отачаство за које смо живили, народ и слобода, ради којих смо се

се толико пута подвргавали смрти, Бог и човечан[illegible] има што усрдно служили, заповедају да утишамо сваку бољу [illegible] да [illegible]римо тако, како нама налаже здрава свест и благостање отачаства. Ви се бојите унутрашње буне и нереда и тужите се на неправду, старајући се да докажете, да у овоме обзиру не може бити учињен нама обојици ни најмањи прекор, и ако може бити говора о каквом год преступљењу, то га разлажете на све, питајући: зашто нас двоица морамо да трпимо за сав народ? Што се тиче унутрашњих нереда, ми смо уверени, да код вас, који сте до сада с нама угушивали сваку буну и довели отачаство до садашњег стања, бити ће од данас доста и снаге и воље да угушите ма какав бунтотнички покушај и још тим лакше, што имате законито утврђену владу, изабрану по заповести књаза и сва друга средства, да се немате ма чега бојати, да ће злонамерници моћи пореметити мир и ред у отачаству, нарочито данас, кад је сваки Србин окусио сладких плодова „благотворнога“ устава и „благоустројенога“ реда. Што се тиче друге ваше тужбе, то овде није ни место ни време да се она претреса: да ли је праведно или није то, што од нас тако неизоставно захтева наш покровитељ. Политика је веома чудновата ствар, она често захтева жртву, необзирући се на то, да ли је то правично или није. Па с тога, промислив о тој великој сили, која прети нам и нашем отачаству, окренимо наше очи небу, уздапимо и позовимо Бога за сведока наших правичних тужба, па онда боље уступимо, ако је то могуће, него ли да подвргавамо непрекидној опасности народње благо, за које смо претрпили толико мука и поднели толико жртава. Не мислите да је у оваквим околностима срамотно да се покори овакав народ, какав је српски народ, који је толико пута гледао у очи смрти; јер мудар поступак, који је од користи отачаству, никада не може бити зазоран. Ако ви вашом покорношћу очувате и оградите народна права и слободу, то знајте, да ћете од данас бити похваљивани и са вашу мудрост, као што сте пређе били хваљени за ваше јунаштво. И као што се до данас певало у песмама ваше јунаштво, тако ће се и од сада славити и хвалити ваш разум и умереност. Ми не можемо гледати друкчије на садашњи догађај, него као на искушење, које је Бог послао, да види, да ли ћемо ми ујединити умереност с јунаштвом и послушност? И да ли по томе заслужујемо она велика благодејања, која је он излио на нас у потоња времена? И јесмо ли ми у стању очувати оно, што нам је он поклонио у тако великој мери. Ви се чудите, љубазна браћо! питајући, како може наш покровитељ да захтева од нас оно, што се ни најмање не слаже с на-

родним ж[illegible]? Али то није тешко разјаснити. Кад би наш покро[illegible]ь и цар оно тако уверен о народним жељама, о расположењу и о очекивањима, као што је у томе уверен барон Ливен, који је био међу вама у Топчидеру, видио својим очима вашу радост, весеље и искрену љубав, који се и сада налази међу нама, тада би и он тако мислио и пристао да буде по жељи народа. Не може бити, да би покровитељ желио чега год другог Србији, но да се српски народ користи миром и благостањем, како смо ми слушали из уста самога барона Ливена; па је по томе он дужан да отклања сваку опасност од Србије, која би јој претила, по његовом мишљењу, њој и њезиним правима. Зар нисмо са његовом помоћу и дозволењем (покровитеља) ми добили устав, за који смо дужни веома много да благодаримо Богу? И сада он (покровитељ) не жели, да у Србији буде макар и најмањи неред и неспокојство, јер уверава нас, да ће зацело и врло брзо бити издат берат књазу, да ће устав, народна слобода и права бити очувани у потпуној својој снази. С тога треба да се покоравамо и да не ропћемо на то, што се сада од нас захтева ова жартва; јер је наш покровитељ врло надалеко од нас, и ми немамо ни средства, ни прилике да му предстанемо лично, да говоримо с њиме, да му покажемо наше ране, да откријемо наше патње и невоље, из чега може бити, наше дело њему би се представило у правом своме облику, и он би се уверио да су наше намере чисте. Није лако дознати истину, а то је још теже владаоцима, који већином морају да раде на основу туђих уверавања. Осим тога помислите, како је важно наше дело, како смо ми имали много противника, који се старали да оцрне наша подузећа, да их оклеветају и преокрену у зло. По томе да се постарамо да уверимо нашега покровитеља како су чисте наше намере покорношћу, поштеним поступањем, љубављу и приврженошћу, и брзо ће наша невиност заблистати у свој чистоти својој и кроз кратко време опет ћемо добити милост покровитеља и поврати ћемо се натраг вама с чашћу, да радимо сви заједнички за добро и благо отачаства. Међу тим биће за нас највећа награда и задовољство, ако ви употребите сву вашу снагу на то, да Србија остане у овом срећном положају, у каквом је ми остављамо и које смо заједно с вама задобили са многим жртвама. А ово ће тек онда бити, ако ви будете међу собом у љубави и слоги, ако будете верни правителству и покорни старешинама. За тим, ми ма где били свагда ћемо бити у свези и душевно и телесно с вама и са целим српским народом, никада нећемо престати а да не волемо народ надајући се и држећи у памети, да ћете и ви нас увати у своме спомињању, као вашу браћу и синове отачаства,

који су савесно испунили своје дужности. Праштају [illegible] вама, ми вам саветујемо да живите у љубави и слози међу с[illegible] и препоручујемо вам, као свети аманет: устав, народну слобо[illegible] и права.“ Пошто је скупштина чула овакво објашњење, она се разиђе и тога истога дана спреми одговор својим старешинама, који је и био прочитан сутрадан. У томе одговору било је речено: „Кад сте ви нама јуче објавили ваше решење, да хоћете да се покорите вољи и жељи покровитеља и кад сте нас уверили, да то изискује нужда отачаства и народно благостање, ви сте могли видети, колика је велика жалост и туга испунила наша срца и колико смо горких суза ми пролили; ми би већма волели да смо умрли, него ли што смо то доживили. Али како ви, који сте толико пута подвргавали свој живот опасности за отачаство, кад нама дајете савет и нас уверавате, да у томе послу неће помоћи никакве молбе, никакво и највеће благо, никакве жртве на свету, које би ми радо поднели за вас, то смо приморани да верујемо и премда са жалошћу, да се покоравамо горкој судбини нашој. Нека наше сузе буду сведоци неограничене љубави и благодарности за ваше услуге и трудове, које сте ви учинили на корист отачаства. Што смо ми добили благотворни устав, што се користимо слободом и добрим правима, за све то већим делом и може бити јединито дужни смо бити вама благодарни. И ви, који се трудите, да без испита и истраге ни једно дете из куће не сме бити узето да се каштигује, ви, да будете приморани да се удалите из пред наших очију из отачаства и да идете у туђу земљу! Ви сте нама дали живот, а вама да се не допушта да живите овде! И нека би се све то нама догодило од нечије друге стране, а не од нашег покровитеља, од кога смо ми очекивали да брани наша права и слободе од свачијег насиља. Кад би се могла одкупити ова горка чаша, ми би смо радо дали на жртву сво наше имање и сво наше благо. Ми се сада покоравамо нашој горкој судбини, јер ви нас уверавате, да не може друкчије да буде, али ћемо ми за свагда жалити, што нам није било допуштено да умремо за оне, који су подвргавали свој живот опасности за нас и за наше благостање, што нам није било дозвољено да паднемо као жртва за оне, који су собом жртвовали за нас. Ми не ћемо престати а да се не тужимо у молитвама Богу на такву неправду и увреду и не ћемо престати а да не молимо цара о вашем повратку. Међу тим, ма куда да се ви удалите, за вама ће свуда ићи љубав и поштовање наше и свуда вас чека слава, коју сте ви задобили пред целим светом. Ма где ви [illegible] онде ће бити наша срца, наше душе и наша осећања. Ми ћемо

слити, да с[illegible]тано међу нама и желимо, да све овако буде, као што је с[illegible] по томе смо и захтевали од правителства и од Совета, да се вама плата, какву сте добијали за потоње време и опет издаје ради вечне благодарности из државне касе, докле стe ви живи. Ваше последње завештање — устав, слобода и народна права свагда ћемо почитовати као светињу.“ (⁵⁸)

Тако се променио положај ствари и лица у Србији за потоње три године. На крају Јул. 1840 године народна је скупштина давала турском комесару *дугачак окривљујући акт против два советника, које је на силу наметула књазу Михаилу Обреновићу Висока Порта и помагала јој руска дипломатија;* не гледећи на своје високе и дубоке речи „о благотворности“ устава, дарованог Србима, ова су два советника морали оставити Србију и ићи у Цариград по захтевању књаза, који се ослањао на народ. Сада *они исти људи,* подносили су гњев заштитничког двора, морали су да моле народ да им допусти да се удале из отачаства и тиме да испуне вољу руског цара, која је била немила не само Турској, већ и Србима. *Тако је брзо достигла до својих крајњих последица она политичка система, која је принудила Русију да промени своје покровитељство Србији на мешање у унутрашње послове српске. Вучић и Петронијевић, пређашњи савезници руског конзула у радњи да униште Милоша, људи који су обожавали руски уплив на Србију, сада се рачунали, да су јавни непријатељи руских интереса, али на место пониженa бише још више узвишени у очима народа и окољени славом политичких мученика за народна права и за народну слободу.* Већ даље у томе правцу није могуће било ићи и ни мало није чудновато, кад се у пештанским народним новинама, у којима се описивали последњи догађаји у Србији, казује, да је барон Ливен исказао крајње своје сажаљење пред народом, како он није могао раније стићи у Петроград него ли што су га сусрела упутства у Варшави, па би он употребио сву своју моћ, да преклони цара, да помилује Вучића и Аврама. Тако му се сада чинило, да је велико и чистосрдачно народно расположење према гоњеним старешинама. Један српски кмет, сед старац из Јасенице, приближи се барону Ливену за време скупштине, и рекне му: „Господине! Ако се свемоћни цар Никола, који има под својом влашћу више земље, него ли осам Србија, боји и жели да удали од нас ову двојицу: онда како се не би бојали ми, кад их одпуштамо између нас?“ Барон Ливен, на место ма каквог одговора, само пољуби старца у чело. Пре него ли што ће се разићи, народна скупштина напише адрес цару Николи, где

Петронијевић, имао је такво [illegible] дан је Стојан Симић још мислио о повратку у Срб[illegible]ра тића и других министара кнеза Михаила. Али је Пр[illegible]тић одговор. Симићу на писмо таком строгом прецепом читаве радње уставобранитељске, да је постало немогуће помирење. (⁶⁴) Управна власт у Србији сасвим постане имаовина једне партаје, господарење које могло је бити обезбеђено само храњењем спољашњег мира, у след чега се политички интереси Србије закључају у најтешњији обор. Србија се све више и више осамљавала, губећи мало по мало свезу с аустријским Србима, с Бугарском и Босном. Политичке тежње, и народна надања издана у дан све су постајала ситнија и ситнија. Али настаде 1848 година, и са северних обала дунавских српска књажевина доби јак удар, који разбуди у њој угашене на време политичке тежње. Одпочињао се нов живот и нови покрети међу аустријским Србима и примамљивали су у борбу њихну преко дунавску браћу.

Али се овде само собом намеће питање: на колико је десетака година борба старешина против књажеве власти научила Србе не само да помажу својој потлаченој браћи, него и да бране своја сопствена права? Је ли одговарало унутрашње стање Србије ономе великоме позиву, који јој је предстојао? У Србији је била нова влада, која је много пожртвовала само да се очува устав, или боље рећи његова 17-та тачка; но је ли била она влада боља од пређашњих влада? Није тешко одговорити. Милош није био безусловни противник устава, признавао је да је необходан устав за Србију и још 1835 год. издао је устав, кога је примила народна скупштина. Премда је и овај устав ограничавао власт књажеву, и опет за то Милош га поднесе народу. А доцније четири године, усљед интрига неколико старешина и мешања три силне државе, Србији је био дат нови устав, послан из Цариграда, који није потребовао да га одобрава народна скупштина, већ је био прочитан под бедемима београдске тврдиње без да се ико смео и заикнути, да што противу њега рекне: *Тај је устав доиста давао значајна права и повластице, али не народу већ неколицини великаша и свима чиновницима, који су били њихне партаје.* Истина, покровитељка Србије пристала је уз старешине, али не без обмане с њихове стране; али тиме посљедице од новога реда ствари, који се установио у Србији, нису се измениле. *Зацари се воља неколико људи, воља партаје.* Оправдале се речи Родофиникове, које је рекао у записки о Србији и које је предао војсковођи, књазу Прозоровском: „У овој земљи не може обстати управа ни чисто демократска, нити аристократска. Потребан је књаз. Буде ли изборан, зацело ће се отворити пут раздорима и да ће се прилика да се често насрће на живот књаза у земљи, где убити човека држи се да је веома мали грех". Уставобранитељи, који се хвалише тиме, да су избавили Србију од Милошева тиранства показали су, да нису ни најмање бољи од свога непријатеља: они се јавили већи упропаститељи народне касе, него ли Милош, кога су они опали пред целом Европом; а као вође партаје, они су показали веће пристрастије у радњи него књаз кога су они истерали.

[illegible] речено. Н[illegible] место тога, што би требало ићи мирним у пос[illegible] унутрашњег развитка, Србија је претрпила цео ред [illegible]реса, и опе[illegible] услед интригашења старешина и због не могућности за народ да исказује своје учешће у пословима земље правце и непрекидно. У замену тога победивша партаја могла би да се похвали својом законодавном и административном радњом, али се и тупа није било чиме хвалити. Да саставе грађанске и кривичне законе трудили су се они исти правници, које је био још Милош позвао, уз то, они, добивши изображење у Аустрији и мало познати са обичајима и одношајима у Србији, написали су законике по аустријским калупима. Законодавна је радња правителствена била испрекидана, и по временима као да се прекраћавала; ови одломци одговарали су оним временима, кад је ојачавала борба партаја. Што се тиче народњег изображења, најважније установе у тој струци наслеђене су биле још од прећашње владе; ми разумемо: *лицеј, друштво србске словесности и школски фонд*. Неке промене у уставима прве две установе сведочиле су више о жељи нове владе да уништи спомен о прећашњим владама, него ли о старању да се дотерају на боље саме установе; а поред основаног већ једном школскога фонда и трајућем народњем прилагању у фонд, народно се изображење кретало унапредак, благодарећи не влади, но самоме народу, који је сам отварао школе и читалишта. Положај свештенства још је био одредио Милош. Стање војске било је прећашње, *па се обелодани, да војничка снага и није нужна Србији у оним подчињеним одношајима, у којима је стајала српска влада не само насирам Порте, но и насирам њезинога представника у Београду, местнога паше*. У таквим условима је ли могла српска влада радити самостално у спољашњим делима? Је ли се могла решити да учини какав год важан корак изван граница своје књажевине? У темељу укупнога живота стављене су биле користи бирократије (чиновништва), народње тежње биле су изтиснуте побудама оделитих партаја; сва политичка надања замењаваху се жељом очувати оно, *што је било постигнуто у прећашња времена*; мисао о будућности била је забачена на страну. Накратко живот српске књажевине ували се у узки колосек мјестних интереса, и отуђи се од осталих делова српскога народа; српска је кнежевина мало по мало губила право рачунати се да је делателни представник целе народности, у који је састав спадало и становништво књажевине. Али политички живот, код народа записаних у љетописе историје, не умире без великих узрока, притишавајући се у једној покраини народној, он се још с већом снагом буди у другим крајевима. Тако се и сада историјски живот одливао с јужних брегова дунавских на северне обале, и обухвативши Србе мађарске, будио је њихну јужну браћу.

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРИЈЕВСКЕ СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО

НИЛ ПОПОВ.

СВЕСКА 4.

ПРЕВЕЛИ С РУСКОГ

П. Срећковић, А. Васиљевић, Ж. Жујевић, А. Марјановић.

БЕОГРАД 1870.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА.

Неколико речи нашим читаоцима.

Сад, кад предајемо у руке читаоцима ову четврту и последњу свеску књиге „Србије и Русије“, сматрамо за дужнос казати неколико речи овом приликом.

Пре свега ми искрено благодаримо, како скупљачима, тако и уписницима, који су ову књигу тако својски пригрлили и подпомогли да на свет изађе. Исто тако имамо да благодаримо садањем стању ствари, у коме се могла оваха непристрасна оцена, како догађаја наше новије историје тако и лица, која су у тим догађајима участвовала, слободно и без сваке сметње на јавнос изнети; јер није било давно то време, кад се код нас истина о нашој скорашњој прошлости није могла отворено исповедати.

Те су две прилике помогле, те је ова књига угледала света, из које се могу и савременици и потомци научити ценити врлине и мане својих предака, а према томе и оно што се говори и пише о савременицима.

Ми смо цело дело превели од речи до речи онако, као што га је чувени руски историк написао. У овом делу има млого нових и врло важних факта, која су до сада непозната и само таквом писцу приступна била. Али има код нас још тако важних факта, која самом писцу нису позната била. Но ми ништа нисмо хтели додавати к томе знаменитом оригиналу; то ћемо учинити тек доцније у другом поправљеном и допуњеном издању.

Најзад морамо признати и то, да у преводу овог дела има и прилично погрешака, које ми, у хитњи, смотрили нисмо као н. п. оно у II. свесци, страни 249, у реду 23, где стоји: „јер

је дознао“ а треба да буде „јер је мислио“ и друге. Али није ни могуће да овако повеће дело изађе са свим без погрешака. Међутим ми ћемо се постарати, да све те погрешке, било у мислима, било у језику поправимо у другом издању.

Јављамо још и то, да овај превод није властан нико без нашег одобрења прештампавати.

Преводиоци.

ГЛАВА II.

Маџарска војна.

У оно време, кад се на Истоку политика удаљавала од народних основа, и кад је на Истоку било гњечено начело народности питањем о дипломатском преобладању ове или оне државе, о њихном узајамном супарништву, чему се подчињавале чак користи хришћанства: у самој Јевропи све се јаче и јаче будило питање о правима народности и излазило је на прво место. У оно доба, кад је Ђерманија тежила да се уједини и ђерманске народне вође преношаху чак на суседну Аустрију строгу систему централизирајуће ђерманизације (понемчавања), у аустријској се царевини обнављале народности — славенска и маџарска. Славенска се народност парчала на множтво малених племена, која су давним давно изгубила своје природне владаре и сада су тражила снаге у узајамноме сајузу; маџарска се народност поносила старинском конституцијом и преобладањем у земљама маџарске круновине над осталим народностима. Немачка је партаја у Аустрији већ одавно схваћала корист, какву може извући из сајуза с маџарима и радо је с њима делила своју власт над осталим народностима различноплеменске царевине Хабсбурговаца. С подједнаком снагом тежили су немачки управници да прикупе у своје руке власт над западном половином царевине да понемче Славене, који су у њој становали, а маџарски државници тежили су да привуку у Пешту и да помаџаре остале крајеве царевине. Али у колико се остваравале ове централистичке тежње, код славенских племена растао је супротан покрет, развијала се мисао о федерацији свију народа, који настањују аустријску царевину, са одбраном хабсбуршке династије, али с погодбом равноправности свију народа по језику, вери и политичким правима. Вође су славенскога покрета били Чеси; код њих се и отпочела и сама мисао о федерацији. Шта више и међу Маџарима је била партаја, која је волела федеративне тежње, но је желила при том да прикупи у сајуз аустријских народа и области јужне обале дунавске т. ј. готово читаву северну Турску. Наравно.

да је ова партаја мислила о преобладању Мађарске и Мађара на доњем Дунаву. Како било да било тек су аустријске и мађарске централисте радиле слошки, с поуздањем, управљајући се по јасном и доста одређеном плану. Теорија је федератоваца била млађа, одликовала се некаквом занешеношћу и тражила је помоћи у узајамном јемству. Народности, које су хтеле централизацију, ослањале су се само саме на себе с том разликом, што су аустријски Немци добијали снагу из њима сродне и моћне Ђерманије, а Мађари се ослањали на своја политичка предања и мислили су да замену малобројност своје народности званичним ширењем мађарскога језика код свију осталих народа, који су живили у мађарским земљама. Славенски федератовци узајамно су рачунали на снагу свију племена, за која су мислили да их узму у општи сајуз; али је та снага била распарчана географским положајем, разликом у језицима, у вери и неједнаким политичким одношајима са централном владом. Све су ове погодбе учиниле то, да нису биле свуда подједнако усвојене федератовачке идеје, нити су свуда подједнако биле примљене. Готово господарећи у Чешкој, оне су једва биле познате около нижњег тока Дунава, Саве и Драве: и у то доба кад се вође чешкога народа борили против Немаца за федеративну (сајузну) равноправност посредством штампе, парламентисања и упињали се да створе општу конституцију (устав) за аустријску царевину, јужни Славени: Хрвати и Срби, — *први* (Хрвати) тражећи да се уједине у измајсторисаном Илиризму, а други (Срби) — опоменувши се свога сродства са прекодунавским Србима и добивши од њих помоћ предаду своје питање срећи оружија и отпочну отворени рат с Мађарима. Кад су се сукобили са два непријатеља, аустријски Славени морали су још јаче осетити општу своју свезу у своме послу. Земљиште, на коме би се они сусрели већ је било спремљено: то им је земљиште заменила та сама аустријска царевина, коју да поделе, свом су снагом радили Мађари и Немци. Таким, у осталом, потпуно спољашњим начином интереси славенских народа у Аустрији слили се са интересима нераздељне Аустрије, с користима њезине династије. ([65]) У оно исто доба, кад су Мађари тежили да одвоје Мађарску од западних провинција аустријске царевине, у страху од славенскога покрета, и хитали да углаве чврст сајуз са Ђерманијом, која да се препороди радио је и трудио се онда франкфуртски сабор, Чеси у име свију Славена одговоре, да неће да иду у Франкфурт: јер није могло бити ништа једно другоме противније, него ли што су супротне једна другој тежње народности мађарске и славенске.

Мађарско је правитељство дало упутства (инструкције) посланицима својим у Франкфурт Салају и Пазманди а то је упутство имало пет чланака, садржај којих представља велики интерес још и у садашње доба: „1) Они су дужни да искажу наклоност Мађарске Ђерманској народности, као представитељки цивилизације и морају се постарати да увере Немце, да ће наћи у Мађарској и у моћној мађарској народности најбољег и највернијег савезника; 2) Мађарска може постати братски савезник Ђерманије, који ће јој бити од користи и важности у очима Јевропе, само у томе случају, ако се буде развијала Мађарска под кровом своје сопствене народности; па се, по томе, посланство мора постарати, да се у правцу овога темељитога погледа склоне решења француског сабора, тичућа се аустријске царевине и Мађарске; 3) Мађарска се не може слити са немачком народношћу, јер би тада она изгубила своју органичку снагу, основану на мађарској народности, постала би жалосно створење, које не би било од никакве користи Ђерманији, и чак би пропала у својим сопственим пределима; 4) *Мађарска ће постати незадовољна, ако аустријску царевину измену таким начином, да оне њезине провинције, које су досада спадале у немачки савез, морадну се преокренути у славенске земље.* Промена у оваквом смислу лако би могла дати симпатијама (расположењу) ових провинција такав правац, који би био не само непријатељски већ чак и опасан правцу немачке народности; и она би повела још већем увећању силе, која је већ огромна и у садашње време, које растећи уплив на западно-јевропске државе толико би угрожавао самосталности Мађарске, да у случају, кад би Ђерманија пристала на такво препорођење аустријске царевине, противно њезиним интересима, Мађарска би била приморана тражити себи сајузника изван граница немачке народности; 5) у трговачком обзиру Мађарска не може постати члан ђерманског ђумручкога сајуза; изасланици могу опет исказати по овоме случају, да ће се Мађарска руководити у трговачком обзиру политичким погодбама, какве се утврде између Мађарске и Ђерманије." Маја 18 Салај и Пазманди јаве се у Бечу министру кнезу Павлу Естерхази, који преда њихна пуномоћија и упутства аустријском министарству; Маја 20 одговори им министар президент барон фон Пиллерсдорф, да се он саглашава са њихном садржином и нема ништа да дода од своје стране. (⁶⁶)

У то доба кад је бечко министарство одобравало [illegible] кораке мађарске владе, не пазећи на осведочење о њихној осо[illegible]самосталној радњи, али управљеној да учине савез с Ђерманијом; први

исказивач славенске политике противу смишљаја опште-немачке скупштине, која се искупила у Франкфурту, појавио се чешки научник Франц Палацки. Председник припремног комитета франкфуртске скупштине Суарон разашље писма свима немачким патриотима, чија су имена више или мање била чувена, позивајући их да приме учешће у склопу послова опште-ђерманске отаџбине; у томе броју једно је писмо било написано Палацкоме, јер су се од бечког конгреса Немци навикли да гледају на земље чешке круновине: Бохемију, Моравску и Шлезију, као на земље које припадају ђерманскоме савезу. На позив Суарона Палацки одговори таким начином, да политички план, који он исказа у своме одговору, усвојише и други Славени. „Намера је франкфуртскога сабора, писао је Палацки, та, да даде стварно јединство немачкој народности, да окрепи немачко народње осећање и тиме да подигне важност Ђермание и споља. Ја дубоко поштујем такву тежњу и тесно скопчано с њоме осећање; но чим је јаче у мени то поштовање, тим мање ја могу примити учешћа у вашим тежњама и осећањима. Ја нисам Немац и не могу да мислим немачки; а како би ви, без сумње, желили да ме позовете не као човека, који би само аминао, који не би имао својих мњења и жеља: то ја не могу доћи у Франкфурт, где би морао или да варам себе и да се претварам, или да громко изјављујем да сам противан, кад би то устребало. За прво — ја сам сувише отворен и искрен, ради другог — нисам доста смел и сувише сам навикнут да обраћам пажњу на околности. Моје срце такође ми не допушта, да својим одупирањем нарушавам ту слогу, коју сам рад да видим не само у својој сопственој кући, него и код суседа. Ја сам Чех, славенског порекла, и предан сам сасвим оним, што имам и чиме могу да располажем, потпуно и на свагда да служим моме народу. Народ овај, прем да и није велики, али од како се појавио вазда је опстојао оделито сам као народ, његови су владаоци одавно учествовали у сајузу немачких кнежева, али сам народ није никада себе причисљавао немачкоме народу, а тако исто није га никада ђермански народ причисљавао себи. Удружење земаља чешке круновине изнајпре са светом римском царевином, за тим с ђерманским сајузом, кроз сва времена било је тек принадлежност круне, регалија, о чему нису хтели да знаду ни чешки народ, нити чешки сталежи и нису имали у томе потребе. Овај је факт тако добро познат свима немачким проматрачима историје, као и мени; но ако би се когод од њих још у овоме сумњао, онда задржавам себи право да доцније објасним то опширније и тачније. Шта више кад би баш и било признато за најсавршенију истину, да

је чешка круна била некада у „леничкој“ свези са немачком царевином (што нигда нису препознавали чешки публицисти): опет за то ни једном зналцу историје не може ни на крај памети доћи да се посумња: да ли се користовала државна власт у чешким земљама самосталношћу у унутрашњим пословима и да ли су била законита права чешке круне на такву самосталност. Целом је свету познато, да немачки цареви, на основу само свога достојанства, нису могли урадити ништа са чешким народом, да им није припадало право ни законодавне, ни судске, нити извршне власти ни у земљама чешке круновине, нити над Чесима; да они нису имали права да узимљу из ових земаља ни војску, нити какве друге регалије, — да ни једна од области, које су спадале у састав земаља чешке круне, никада није била додавана ма каквом од постојавших некада десет округа немачких, да се власт царевинског суда никада није простирала на чешке земље и т. д. да је сво оно јединство земаља чешке круне са нема ком царевином, које се задржало досада мора бити разсматрано, не као савез народа с народом, но тек као савез владара с владаром. Но ако би когод зажелио, да по примеру савеза, који је некада био између кнежева, сада уједини сами народ чешки са народом немачким: онда би таква жеља била сасма нова, која нема никаква темеља, изтичућег из историјскога права, и ја лично не могу никако да јој служим, док не добијем за то јасно исказаног и снажног пуномоћија.“

„Други узрок, који ми забрањује да участвујем у вашим већањима, састоји се у овоме, да судећи по свима извештајима обнародованим до сада о цели и намери вашега сабора, ви неуклоњено тежите и тежићете за тим, да Аустрију као самосталну државу, „неизлечимо ослабите — јес! учинити да је немогући обстанак те државе, очување, целина и ојачање које је било и мора бити велико и важно питање не само за мој народ, већ и за читаву Европу; рећи ћу више — за човечанство и цивилизацију. Ви знате каква држава влада целим Истоком наше части света; ви знате, да та држава која је достигла сада до громадне (колосалне) величине, расте и крепи се унутра у границама са сваки десет година у већој мери, него-ли што је то могуће за западне земље; да је она у унутрашности неприступачна и непобедива, давним је давно заузела претећи положај с поља, и онако, како је преобладала на северу, онако исто побуђивана природним нагоном, тежи и тежи ће да се разшири на југ, да сваки корак који би она крочила унапредек на томе путу, с временом мора неизбежимо довести до остварења нове свесветне царевине, т. ј. до неисказаног и неодбојног зла, до несреће

без мере и граница, о којима ја, као славенин телом и душом, и опет у интересу човечанства јако би жалио, ако би се ова царевина и огласила да је опште славенска. Ја морам овде рећи, да многи с подједнаком неправдом називљу и рачунају ме у Ђерманији — за непријатеља немачког, у Русији за непријатеља руског. Никаквим начином, ово изјављујем громко и јавно, ја не могу бити непријатељ Руса; напротив ја разгледам с великом пажњом и са радосним саучашћем сваки успех, који постиже овај велики народ у својим природним границама на путу цивилизације, и опет не гледећи на сву пламену љубав к моме народу, ја ценим још више интересе човечанства и просвете, него-ли оделитог народа и услед тога већ једна могућност свесветне руске царевине налази у менп самог одсудног противника, не с тога што је она руска, већ чисто с тога, што би она била свесветна. Ви такође знате да на југоистоку Европе, код граница руске царевине, живе многи народи, сасвим различни по своме пореклу, језику, историји и обичајима: Славени, Румуни, Маџари и део Немаца, а да не говорим о Грцима, Турцима и Шкипима (Арбанасима, Арнаутима), од којих ни један сам по себи није толико моћан, да би на сва будућа времена кадар био одупирати се своме оснажавајућем се на истоку суседу; они ће бити кадри да то учине тек онда, кад сви склопе један тесан и тврд савез. Права животна артерија а) овога необходнога сајуза народа јесте Дунав, па с тога централна управа сајуза не треба далеко да се уклања од те реке ако хоће да буде и да остане заиста моћна. Доиста, кад неби ни било аустријске царевине. онда би необходно било, у интересу Европе, шта више у интересу човечанства, одма је створити.

„Зашто смо ми видели ту државу, која је намењена и природом и историјом да буде штит и подкриље за Европу од свакојаке врсте азијских елемената, зашто смо видели ми њу у критичке минуте предану на жртву силним комешањима, безпомоћним и безуправним? Зато, што у несретном слепилу, она већ одавно није познавала стварне цели свога бића, основане на праву и обичају, и није их удовлетворила; ја разумем овде ону основну задаћу њезину, по којој све народности саједињене у држави и све вероисповести морају се користовати потпуном равноправношћу и заштитом закопа. Народно је право без сумње право урођено; ни један народ на свету нема права желити, да његов сусед жртвује собом ради његових користи; ни један народ није дужан ради користи свога суседа да се одрекне од себе или да сам себе преда на заклање. Природа не по-

а) Жила, која разноси по телу крв. Прев.

зна̂је ни господареће, ни робујуће народе. Ако сајуз, који сједињава мноштво различних народа у један политички организам, тражи чврстоће и дуготрајности свога бића, онда ни један од тих народа несме да има узрока да се боји, да у сљед таквога савеза може да изгуби нека од својих најдражијих права; и опет сваки од њих мора се надати, да ће у централној управи наћи охрану и заштиту од насилничких умишљаја суседа да не пређу линију равноправности, па ће с тога сваки похитати да даде централној влади такву снагу, помоћу које би она могла успешно да извршује своје обвезе. Ја сам убеђен да није још ни сада доцкан за аустријску царевину да прогласи јавно и без икаквога околишења, ово главно правило правичности, ову свету котву (sacra ancora) у средини претећег корабљекрушења и да му свуда даде силу и важност. Но је свака минута заодоцњавања скупоцена, и није можно даље ограничавати се једним обећањима и очекивањима! Метерних је пао не само с тога, што је био највећи непријатељ слободе, него и с тога, што је био најзлији, непомириви душманин сваке славенске народности у Аустрији. Вацим ли мој поглед изван границе чешке круновине, одма осећам необхотност због природних и историјских узрока да се обратим не Франкфурту, него Бечу; тамо би ја почео да тражим онај центрум, који је и позван и удесан за то, да се утврди и одбрани мир, слобода и право мога народа. Ваша је пак тежња (тенденција), како ми се чини, у томе, да овај центрум, од јачине и моћи кога ја очекујем спасења не само тек једиnим Чесима, да га разслабите тако, како се не би могао излечити, како сам горе већ казао, но и са свим да га уништите. Или ви мислите да ће аустријска држава даље протрајати кад јој заповедите, да она нема своје собствене војске у својим наследним земљама, независно од сајузне владе у Франкфурту. Мислите-ли ви, да би се аустријски цар могао одржати у облику цара после тога, кад ви ставите на њега ту обвезаност да прима од вашега сабора све најважније законе, чиме би се преокренуо склоп аустријских државних сталежа и све само природом створене провинциалне установе од стварности у једну обсену, у праву илузију? А кад би, за тим, на прилику, Мацарска, идући својим особитим путем, оделила се од царевине, или, што је безмало свеједно, сасредсредила у самој себи, — хоће-ли она бити у стању, да остане слободна и моћна у будућем, кад неби у својим границама ни у чему уступила на корист народне равноправности? Само праведан може бити и слободан и снажан. Није ни мислити о својевољном сједињењу придунавских Славена и Румуна, па чак ни самих Пољака са

таквом државом, која се држи тога правила, да је пређе свега необходно, да се буде Маџаром, па тек онда човеком, а још је мање могуће мислити о сједињењу под морање. Ради мира у Европи, Беч не треба да спадне у ред провинциалских градова! Ако у самом Бечу има таквих људи, који би желили да им буде главно место Франкфурт, о њима треба рећи: Господе! опрости им, јер не знаду шта раде.

„Најпосле има још трећи узрок зашто ја не могу да се примим да суделујем у вашем сабору: ја држим да се не могу остварити сви планови, који се до сада појавили да се Ђерманија изнова прекроји на основима, који су постављени народном вољом; ако чак употребите ћесарово парање — ја разумем проглас немачке републике, — то ће и она бити тек прелазна форма. Сви предлагани пројекти поделења власти између упола самосталних кнежева и пуновласних народа наводе ми на памет фаланстерију, главни услов које је био, да сви саучесници поступају као цифре у рачунима и да не траже себи никаквог значаја разма дозвољеног теоријом. У осталом, мене се не тиче проглашење републике у Ђерманији, и ја о томе нећу да дајем моје мнење. Од земаља аустријског дома дужан сам да одклоним сваку мисао о републиканском склопу управе. Помислите у себи само Аустрију подељену на мноштво република и републичипа!... У свима случајима народно уједињене Аустрије, а у овоме броју и чешких земаља, са Ђерманијом било би за њу самоубијство, не би имало никаквога ни наравственога нити политичкога смисла.“ (67)

Иначе рећи, Палацки, устајући противу ширења граница Ђерманије на већи део земаља средње Европе, имао је у виду ону исту опасност, какву је увиђао од раширења Русије на југу. И тако Славени су хтели да живе својом федерацијом, а готова је форма за њу представљала се аустријска царевина. Аустрију на тај начи, славенске вође огласе 1848. године за политички сајуз равноправних народа, уздајући се да очувају узајамну равноправност и да створе себи политичко средиште у Бечу. Ова мисао, како смо већ рекли није била нова: њу су готово у томе истоме облику исказивале и маџарске публицисте до саме революције 1848 године, кад они ту мисао потурише ради већма примамљивијега плана да створе од пређашњих земаља Маџарске круне целосну Маџарску, сво становништво које је морало за шест година изучити маџарски језик. Али није испало за руком да постигну своју намеру ни маџарски сепаратисти нити франкфуртовски демократи; аустријски Славени не примише ни позив првих да се ослободе од хабзбуршкога дома, нити позив ових

других да ступе у савез у име опште цивилизације. Програм Палацкога постао је од тога доба за њих општи програм. Новине свију народности и партија славенскога порекла повторе га са различним уметцима, какве су им могли уселили ти местни интереси. Сви су подједнако држали мисао, да је моћна и самостална Аустрија необходна за срећу Европе и човечанства, и да је то канон политике аустријских Славена. Доцније хрватски бан Јелачић, сударивши се с Маџарима заповеди те извезу на његовом барјаку ове речи: „кад Аустрије не би било ми би је створили;“ на славенском скупу у Прагу, где је било 340 депутираца, готово искључно од аустријских Славена различних имена, Палацки је био председник, и његову програму прими опште сагласије. Главни је посао скупа после тога био, да се определе одношења аустријских славена наспрам Ђермание и на спрам других аустријских народа и на спрам Славена изван Аустрије. Бијаху већ спремљене такође молбе од славенских провинција на име императора да призна аустријском славенском становништву права, која би их изравнала са другим народностима царевине. Од тога доба мисао о политичној равноправности свију народа у Аустрији постане јабука свађе између немачких и маџарских централиста с једне стране и славенски федералиста с друге стране и тек Славени у потоње време почели су да забатаљују мисао о федерацији. ([68]).

Али је аустријским Славенима било суђено да поднесу много мука пређе, него ли што су одустали од федеративних тежња. Најтеже су патње у броју искушења запале у део аустријским Србима; они су себе држали да су грађани Маџарске и одлучени од српске кнежевине, опет се нису користили особитим политичким правима и само су задржали тек неке црквене и школске привилегије. Изгубивши још у XVIII стољ. своју провинцијалску особитост, Срби се маџарски рачунали у званичним круговима за неоделити део маџарске народности у политичком обзиру. Разликујући се народношћу од својих суграђана маџарскога порекла, они су и сами себе рачунали за Маџаре подједнако са другим становницима провинција, које су спадале у састав земаља маџарске круне. Маџари нису имали исључтог права да се називљу по преимућству Маџарима; јер реч: Маџарска, Маџар, маџарски, одавно је имала у месту политички и земљописни значај, но не етнографски, и у овоме обзиру није било ништа неправичније, него ли наш израз: *маџарски језик* и то због овога простога узрока, јер таквог језика није било, који би био општи за све народности у Маџарској. Једна општа конституција, са веома аристократском порцијом, дуго је сједињавала све народнос

у Мађарској, у једну непрекидну целину; латински језик, који је одавно господарио не само у политичкој и законодавној већ шта више и у судској и административној струци, покривао је собом етнографске разлике, одлучујуће један од другог мађарске народе. Народи славенског, ђерманског и румунскога порекла, подједнако с Мађарима — племеном азијским, били су подчињени једној истој конституцији, једноме и истоме званичноме језику. Није било државне народности, која би се оштро делила од осталих народности: били су само господарећи сталежи, привилегисани редови, слободни краљевски градови, с преимућствима насељеници и значајно селско становништво, које је било дуго у ропскоме стању. Већи део мађарских историјских породица, половина људства привилегисаних редова, нису били мађарскога порекла. У броју лица, која су запремала највише владине дужности, највиша места у римско-католичкој, протестантској и у унијатској јерархији, једва ли да већина њих није водила своју паврзму од Славена, Немаца и т. д. Право називати се Мађаром и користовати се свима преимућствима, која је давао мађарски државни склоп, није повлачило за собом неизбежне необходности сасвим се одрицети од своје народности. Ни склопљена вековима мађарска конституција, ни латински језик, који је употребљавала држава и адмистрација, нису били обвезани засвоје биће никаквој, ма каквој народности у Мађарској напр. народности мађарској или немачкој, и ни су водиле своје порекло из Азије, као сами Мађари; мађарски језик, шта више у појимима људи мађарскога порекла, није имао никаквог надвлађујућег над другим језицима значења. Мађарски државни „збор“ радо је давао права мађарскога племства православним српским породицама и чувени српски патриота Савва Текелија лако је преклонио своје саплеменике на темишварском збору 1792 године да приме мађарске државне законе. Наконратко, питање о разлици народности и о њиховим правима сасвим није бунтовало мађарску до бечкога конгреса. Код оваквог укупног живљења мађарских народа изузетак је био појав, који је дуго време распаљивао свађу међу њима, а то је нетрпљење у вери, нарочито гањање православних; па се с тога мађарски Срби и делили из гомиле осталих народа краљевине својим школским и црквеним повељама, које да би обдржали они се по кад кад искупљали на саборе.

Но после наполеонових ратова и потреса, које је претурила преко главе аустријска царевина, морало се покренути питање о народности. Најприродније је било да се то питање одпочне код мађарских Срба после тога, пошто се ослободили преко-дунавски

Срби и склопили засебну књажевину. Овој спољашњој побуди удружи се још и унутрашња. Све је аустријске народе подједнако гњечила система Метерникова, који је управљао не само спољашњим, већ и унутрашњим пословима аустријске царевине. Он је тежио да заведе најстрожију централизацију у читавој царевини и да уништи мало по мало оделите автономије (самосталности), дражећи различна племена једна противу других и доводећи у сукоб интересе нижих сталежа са користима привилегисаних редова. Подчињавајући све на западу царевине немачком господству он је заштићавао Маџаре у Маџерској и он им први даде лукав савет да латински је'зик у државном животу маџарском замену са језиком маџарским. То је био најодсуднији корак у Маџарској историји после пада реформи цара Јосифа II. Оваквим начином маџарски језик дође у оне исте одношаје на спрам језика славенских, као немачки језик у земљама Чешке и аустријске круне. Али премлого поласкавши Маџаре, ова ствар изазове јак одпор од стране других народности у Маџарској, и пре свега против овога устану Хрвати и Срби, који су могли у борби с Маџарима већма него-ли други да се одупиру на своја историјска права. Не пазећи на то, што су на измаку прошлога века Срби маџарски признали над собом власт државних закона Маџарске, њихне старе повеље, које се највише тицале црквенога склопа и народње просвете, остале су недарнуте. Још се више очувало историјских и политичких предања у земљама хрватским, које су очувале себи титулу и права засебне краљевине. И тако пробуђење прекодунавских славена у почетку данашњег стољећа и постепено ослобођавање књажевине Србије изпод турског јарма, књижевно препорођење маџарских Срба изазвано реформама Вука Караџића у писменоме српскоме језику, купљењу и издању српских историјских песама; појав српских новина најпре и Бечу, доцније у Пешти; радња учене српске матице и патриотска пожртвовања Савве Текелије; мисли о необходности политичког јединства између јужних славена, стануjућих у суседној с Маџарском Тројединој краљевини т. ј. Далмацији, Хрватској и Славонији; или мисао о таконазваном илиризму, — све је то морало необходно да се одазове у одношајима Срба са Маџарима (**)

Кад је 1837 год. умро митрополит Стратимировић, који је управљао српском црквом у Аустрији около 50 година, и који се под старост није одликовао особитом енергијом у брањењу српских народних интереса, каква му је енергија била својствена у његовој младости. — црквени сабор, изабрав новога митрополита Стефана Станковића даде молбу преко владиног комесара (цару) да му се

допусти да сазове народњи конгрес да претресе црквене, школске и народње послове. Кад из Беча послаше околишећи одговор, владин комесар доведе у Карловце (место пребивања српских патријара и сабора) батаљун пешака с артилеријом и прочита владин одговор; сабор од 75 чланова, морао се разићи, али пред одлазком из Карловаца посланици све три врсте — од свештенства, грађанства и војске, предаду новоме митрополиту засебна мишљења о нуждама српскога народа. Ова мишљења нису ништа донела. Нови је митрополит био врло стар и кроз четири године умре. Године 1842 био је сазван и опет сабор, где је већина говорила латинским језиком. Многи депутирци нису хтели да приступе да изберу митрополита пре, него ли што им буде допуштено да већају о народним пословима. Негледећи на ватрену заштиту свога предлога, од стране депутираца грађанскога реда, свештеничка партаја, коју је бранила влада одржи победу, и радња сабора ограничи се избором новога митрополита Јосифа Рајачића. Али је ово било већ потоње искушење за народну партају српску. Идуће 1843 год. мађарски државни збор, искупљен у Пресбургу, изазове противу себе све народности, које су становале не само у правој мађарској, него и у сједињеним с мађарском круном земљама, Хрватској Славонији и. т. д. својом одлуком по којој само један мађарски језик добија право да је званичан у политичким и административним одношајима. Одпочне се прогањање језика хрватског, српског и других на читавој просторији мађарске круновине. Да помађаре све народности у Мађарској одпочну да раде једнодушно: влада, великаши (магнати), свештенство, администрација и књижевност. Такви одсудни поступци мађара ојачају мржњу код славена и изазову међу њима покрет. У оно време, кад су славени католичке вере, одликујући се већом уздржљивошћу, водили борбу перјем и мастилом, јужни славени: који нису били још изгубили свој јуначки карактер, прихвате се оружја. Године 1845 на улицама Загреба догоди се крвав сукоб између партаје мађаронске и хрватске, у којој изгине неколико јужнославенских патриота; тај се догађај одазове глухим комешањем на читавом славенском југу у Мађарској. Тада неке мађарске публицисте старога нараштаја световаше своје суплеменике да у нечему попусте славенима. Но њихов глас нису хтели ни да чују. Мађарски државни збор 1847 год. још опширније разграна установе прећашњега збора изкључивих права мађарскога језика: у особитих осам чланака одреди се употребљавање мађарског језика у званичном државном животу. Међу крајњом партајом присталица мађарења нађоше се људи, који су почели мислити да мађарски језик загосподари не само у

школама, већ шта више и у црквама различних вера. У неким православним општинама јужно-источних комитата попробаше да се у црквама служи служба божија на маџарском језику. Ревностно ширећи свој језик међу сељацима, Маџари су често употребљавали чак телесне казне. Различне славенске новине од времена на време бејаху пуне таквих извештаја о таквим витештвима маџарских цивилизатора. Такво је било стање између Маџара и осталога становништва у Маџарској кад настаде 1848 година. (70)

Тек што је била проглашена политичка и народна слобода у Бечу и Пешти, одма хрвати и Срби похитају те прогласе своја народна права. Хрвати је прогласили преко комитатских зборова и народне скупштине у Загребу од представника сва три дела тројеједине краљевине; а Срби посредством народне скупштине, одређене најпре у Новоме Саду, а за тим сазване у Карловцима, местопребивању митрополита. Први су то показали Хрвати. У седници 13 Марта они реше да пошљу краљу своме по засебној депутацији ове народне жеље; „ми славенски народ Тројединe краљевине, желећи да останемо и унапредак под маџарском круном, с којом су наши предци сјединили по својој властитој вољи слободну круну краљевину Далмације, Хрватске и Славоније; желећи такође да останемо верни данашњој владајућој династији, која је дошла на престо ових краљевина по Прагматичкој санкцији, и желећи заједно с тиме да одржимо целокупност аустријске царевине и маџарске краљевине и да будемо моћан подупирач установа, примљених у Бечу за читаву аустријску царевину у крваве и велике дане 29 Фебруара, 1 и 2 Марта, молимо од правичности нашега краља ово: налазећи се у изванредном стању и имајући нужду да имамо законитог вишег управника да се возпостави законито стање ствари, ми смо једнодушно изабрали за бана тројединe краљевине барона Јосифа Јелачића, мужа који ужива поверење читавога народа. Овоме бану мора бити предано и заповедништво над граничарском војском и право сазивања сабора; желимо да наш народни сабор буде сазван најдаље до 1 Маја у главној вароши Загребу. Желимо чврстог и новог сјединења Далмације са осталим деловима тројединe краљевине; оделито, одговорно пред нашим сабором министарство, чланови ког би били угодни народу и одликовали се духом слободе и напредка; да се уведе народни језик у унутрашњу и спољну управу наше краљевине, слободу штампе вере, школа и говора; сазивање сваке године сабора по череди у Загребу, Осјеку, Задру или Реци (Фиума), са представништвом читавог народа без разлике сталежа; равноправност свију сталежа

пред судом, јавност суђења и установљење пороте, равноправност плаћања данка за све сталеже, уништење обвезних одношаја за читаво становништво, установу народње банке, управу земаљским касама изван мађарске, преко нашег министавства финације, установљење народње финансије, установљење народње страже; право удруживања и петиције, да се уведу провинциална грађанска права у варошима и селима Војничке Границе, уништење безбрачног (нежењеног) свештенства и да се уведе у цркву народњи језик, по старинском хрватскоме праву и народњем обичају и да се одма предаду све дужности у земљи више и ниже, духовне и светске грађанима Тројединe краљевине". С оваквим захтевањима депутација оде и стигне у Беч 18 Марта; чланови депутације били су одевени у народње одело. Депутираца је свега било до 400 људи са три барјака, и да предстану цару они су ишли, а пред њима народна банда. Њима је било допуштено да сазову главни сабор за све три краљевине. У то су време српске вароши из јужне Мађарске или Баната слале своје депутате у Пешту и Беч са сличним захтевањима. Митрополит је Рајачић такође живио у Пресбургу и изјављивао мађарскоме палатину нужде и желе српске. Тада још није било оне грдне двојбе између тежња мађарских и других народности мађарске круновине, као што је настало доцније, и српски депутирци радо се јављали мађарскоме министру Кошуту. Кошут је говорио, да министарство рачуна за своју дужност не само да поврати Србима изгубљена њихна права, већ још да им поклони нова. Али одма за тим мађарско министарство почне јасније да се исказује говорећи, да Мађарска мора тежити да добије политичка права, а не народна. У одговор на то, српске новине тек тада основане у Пешти „Вѣсникъ," наведу из француских новина „Journal des Debats" одзив о догодившим се променама у Мађарској: „Ако Мађарска препорађајући се политички, мора васкрснути само у облику мађаризма, онда се ми томе не би могли тако много радовати;" а) сам пак вестник почне ширити мисао, коју су доцније усвојили сви мађарски Срби, да од већег дела Баната, Бачке и Срема мора се склопити особито српско војводство или деспотовина, са подпуном унутрашњом автономијом (самосталношћу), али у федеративној свези с Мађарском. Међутим новосадско варошко општество почне захтевати од митрополита Рајачића да сазове народну скупштину од свију Срба, који живе у Мађарској и у Тројединој краљевини 1-га Маја. Митро-

а) Si la Hongrìe, en faisant son avénement politique, devait seulement ressusciter, sous la forme du madyarìsme nous ne nous en féliciferions que „médiocrement."

полит се сагласи с народном жељом. У све општине бише послати позиви да пошљу депутирце на скупштину и да преко њих испоруче шта желе. Међутим је народна партаја обелоданила свуда силну делателност; и мало по мало излазили су на видик вође народне партаје. Мисао о војводи или о деспоту са сваким даном исказивала се одсудније. У пештанском „Вѣснику“ и „Југославенским новинама,“ отворено се претресало питање: Може ли бити изабран за деспота пређашњи књаз прекодунавских Срба Милош? Али им се чинило да је остварење ове њихове жеље пређевремено; други су видили у оваквом плану намеру аустријске владе да придружи себи и српску књажевину. Међутим Хрвати добише свога бана у лицу барона Јелачића. Оваква одредба изазове покрет не само међу Хрватима, него и међу Србима. Јелачић изда прокламацију и Хрватима и Србима, у којој је између осталога говорио, да му је поглавита жеља и намера благо народа и отачбине: „Ја желим, да народ наш буде силан и слободан, и да заузме међу осталим народима оно почастно место, које му припада, и по важности његовог географског положаја, и по витежким својствима његовога духа и политичке његове судбине. Последњи је преврат потресао и уништио старе основе друштвенога живота, народне и државне одношаје, и на име, наше одношаје спрам старе наше савезнице Мацарске. Потоме је необходно, имајући на уму старинску свезу нашу с мацарском круном, да настоимо на томе, оставив сасвим на страну данашњу мацарску владу, да положимо нове основе за одношење између нас и мацарске круне у духу слободе, самосталности, јединства, као што и приличи слободном и јуначком народу. Велико дело државног препорођења народа мора се извршити својим путом, природним и законитим, т. ј. преко народне скупштине. Разлика у вери и цркви не ставља већ више препреке између браће и чланова једнога народа у друштвеном и државноме животу: јединство је већ изјављено. Братско поздравље читавоме моме народу, свештенству једне и друге вере, званичним и приватним људма, и свакоме, коме је мило и драго обштенародње благо; тако исто и свој једнокрвној славенској браћи, која живи у границама Троједне краљевине.“ ([71])

Мацари су одма схватили, да је покрет хрватски и српски противан њихним централистичким тежњама. На једноме јавноме обеду у Пешти, барон Вешелени (18 Апр.) обрати пажњу својих другара на прокламацију Јелачића, који је постављен по народној жељи за бана и фелдмаршал-лајтнанта од простог граничарског полковника. Вешелени је захтевао да се Јелачић збаци са свога звања и да му

се суди као издајнику отачаства. С друге стране он је показивао, како су мађарски Срби ступили у савез с Хрватима и како се сав Банат налази у комешању и захтевао је, да се онамо пошље мађарска војска. Министарство је такође обратило пажњу на покрет српски, и одговарајући митрополиту на позив за народну скупштину у Нови Сад за 1 Мај, препоручило му да сазове у Карловцима 15 Маја црквени сабор, дозвољен по старинским српским повељама, унешеним у мађарску конституцију. Новосађани одговоре Мађарима на њихове претензије тиме, што спале протоколе варошке управе, писане мађарским језиком. У новинама „Вѣстникъ“ наштампан је био уводан чланак, у коме се полажу већа надања на новосадску народну скупштину, него ли на карловачки црквени сабор и саветује да Срби себи изберу војводу. У том је истоме броју „Вестник“ напечатао своју исповест, у којој отворено изјављује, како је он орган српске народне и слободњачке партаје и како се не слаже са мађарским министарством у питањима: о односу Мађарске према Тројeдној краљевини, о правима различних народности у самој Мађарској и у питању о средствима да се поврати мир и ред у мађарским земљама, јер је мађарско министарство похитало те објавило, да су у ратном стању пет јужних комитата. Кад је „Вѣстникъ“ таким начином у име Срба прекинуо с Мађарском владом, пресели се из Пеште у Нови Сад, где се у то доба морала држати народна скупштина. Но како је било објављено да је и Нови Сад у ратном стању, скупштина нађе за потребно да се пресели у Карловце, која варош није зависила већ од другог, но од пограничних власти; тамо се преселе и новине. Комесар мађарске владе Чарнојевић, потомак пређашњих српских патријара, није могао да промени заповести министарства и тиме изгуби свако поверење у своме народу; али је за то народна скупштина у Карловцима могла да ради слободније. Доста је на ту скупштину било дошло и Срба из књажевине. (72)

1 Маја, после службе божије, поглавар православне цркве у Аустрији, митрополит Рајачић, у пратњи владика и дошавшег из Србије проте Матије Ненадовића, изађе пред скупштину, искупљену под ведрим небом и отвори је беседом, у којој се говорило, да српски народ подчињавајући се правцу времена, устао је да потражи своја народна права: народњи језик, веру и обичаје. После њега говорио је представник Новога Сада, познати писац закона у Србији, Јован Хаџић, да народ неотима част од Новога Сада и да се поврати онамо да реши своје дело; али се у народу зачује општа изјава, да неће. *Даље је протосинђел* Кађански изложио жалосну судбину Срба, који

се доселили у Аустрију, од времена деспота Ђорђа Бранковића и патријара Арсенија III Чарнојевића, и говорио је како су непрестано нарушаване „привилегије,“ које је даровала Србима бечка влада. На предлог Каћанскога бише изнешене пред народ све старинске повеље, и гомила стане викати: „Оно што је записано у њима и уговорено, нека буде изнова истина.“ За овим изађе на среду други протосинђел и још оштрије изложи насиља поднешена српским народом у аустријским земљама: „Од вас су отели деспоте, говорио је он, да ви не би имали своје управнике, сву су грађанску и политичку власт пренели на црквеног поглавара, па и то смањеног у своме званију, а зашто? јер су знали, да не може да ради с мачем и да утврђава народну снагу; изпрва, имајући нужду у вама, захтевали су, да ви победите, а потом се од вас поплашили, и почели су да вас ослабљавају.“ За доказ да је то тако, он почне да чита пред народом повеље подписане Леополдом I, Маријом Терезијом и Јосифом II. Но народ није дао да доврши читање и викао је, да треба возпоставити звање патријара и одма туна прогласи за патријара свога Јосифа Рајачића. Рајачић би подигнут на руке и њега је поздрављало безконачно народно кликтање. Кад се сви утишају, захтеше, да се изабере деспот или војвода. Патријар, пошто је благословио народ, зборио је народу о важности званија и дужности, које ће пасти у део новом војводи, а за тим, лагано пролазећи кроз народ питао је:

— „Хоће ли да буде избор сада или ће се одложити до сутра?

Народ виче: „с места се не ћемо маћи пре избора.“

Тада патријар рекне: „Прекрстите се! Хоћете ли Србина или иностранца?“

Зачује се одговор: „Не треба ни питати, наравно Србина.“

— „Онда, желите ли да изберете војводу од грађанског или војничкога реда?

Народ у један глас: „војеног реда.“

Тада патријар почне по реду да иментује све најзнатније војничке чиновнике Србе између аустријских Срба:

— „Фелдмаршал Живковић.“ Народ ћути.

— „Ђенерал барон Јовић.“ Опет ћути.

— Ђенерал Теодоровић...“ Пређашња тишина...

— „Полковник Стеван Шупљикац!..“

Сав сабор одговори громком виком: „Да живи војвода Шупљикац!“

Кад се све умирило, митрополит продужи: „Полковник барон Јовић!“

Но народ виче: „Шупљикац! Шупљикац!..

Избор се свршио, али самог Стефана Шупљикца, полковника граничарског огулинског полка није било на скупштини; он се налазио са својим граничарима у ванецијанској области. По српском обичају овакав важан посао, као избор војводе, морао је бити пропраћен пуцњавом и тог су минута аустријски Срби осетили, да су изгубили свој народњи јуначки карактер: У Карловцима није било топова, народ дошавши на скупштину није имао при себи оружија. Али Срби, који су дошли из кнежевине испоруче своју браћу: повадивши пиштоље, који су били у њих за појасом, они огласе избор пуцањем; у одговор на то, зачује се јека звона у свима карловачким црквама. Ове се минуте живље, него ли икада пробудила народна свеза између Срба аустријских и прекодунавских. Срби из кнежевине гледајући какка права намеравају да траже и добију њихови саплеменици, који су под туђинском владом, сумрачно су спомињали о стању ствари у својој земљи и говорили су, да су их преварили њихни уставобранитељи. Световање се сврши кад патријар објави, да се народ искупи 3 Маја да одабере депутацију, која ће однети цару молбу да утврди нове управнике и да изабере „главни одбор" ради управљања народним пословима.

Маја 3-г народна скупштина прогласи, да је српски народ, који живи на северу од Дунава и Саве, народ политички слободан и независан, под владом аустријскога дома и општом маџарском круном; а оснивајући се пак на подарепим пређе повељама, прогласи Банат Срем и суседне с њима земље војничке границе, српском војводином. Таким начином аустријски Срби исказаше своје право на засебну политичку територију са засебним поглаварима грађанским и црквеним. Строго говорећи, они нису уводили ништа ново, већ се само враћали старинскоме времену, које је било коначно порушено за владе Марије Терезије, кад је знатан део земаља, заузет српским војничким становништвом, био преокренут у комитате, т. ј. у обичне маџарске провинције. Сада Срби нису ширили своје тражње свију одузетих од њих земаља, јер у многим комитатима, направљеним од њихних села, већ није било српског становништва: један део, како је познато, преселио се у Русију још прошлога столећа, а други део преселио се на југ. Заједно с тиме народна скупштина прогласи савез српскога војводства с Троједином краљевином на основу узајамне слободе и потпуне равноправности. Најпосле буде склопљен „одбор", који је био дужан не само да управља народним пословима, већ да још тачније одреди границе војводства и да напише за њ га устав.

У одбору је било 49 људи реда свештеничког, грађанског и војничког. Уједно скупштина је изјавила саучешће српскога народа Румунима, који живе у аустријским границама и који су под једном црквеном влашћу са Србима; па је ова иста скупштина решила, да не буде држан црквени сабор одређени за 15 Мај. Како су одавно под патријаровом управом били неки фондови, одбору је заједно с патријаром било дозвољено да троше из њих новце за најважније народне потребе, с том погодбом, да о томе поднесу рачун првоме сабору, који буде сазван. Најпосле, нешто скупштина, а нешо одбор одреде депутације: цару, хрватскоме сабору да му јави, шта су урадили и депутацију на славенски скуп у Прагу, куда и влада српске кнежевине нађе за потребно да пошље два претставника. ([73])

Само ти се од себе каже, да је мацарско министарство предусрело решења српске народне скупштине онако исто непријатељски, као и наредбе бана Јелачића. Миниспарство је већ било успело, те преклонило мацарскога палатина, ерцхерцога Стефана, да јави Јелачићу, да су његове наредбе противне мацарској конституцији и мацарским законима, и да одреди за правителственог комесара у Троједнoj краљевини фелдмаршал-лајтнанта барона Грабовскога, који би морао да ограничава бана. Али Грабовски прими ту дужност с том погодбом, да га у томе утврди војнички совет у Вечу. Брзо се дозна, да је и сам цар својеручним писмом јавио бану Јелачићу, да законита свеза међу краљевинама, које се налазе под мацарском круном, не може бити потресана „својевољним заповестима и једностраним установама.“ Маја 4 дођоше у Петроварадин (где је живио барон Грабовски): Јосиф Житвај, барон Етвеш и адвокат Фешиш, који су морали склопити код комесара особити совет. Маја 5 дође у Карловце мацарски војнички чиновник и преда патријару својеручно писмо палатиново, у коме палатин пише, да су Карловци постали средсреда српског народњег покрета у Банату, па по томе и црквени сабор, одређени 15 Маја, мора бити искупљен у Темишвару 15 Јунија, и да за све последице, противне мацарским законима, одговорност пада на патријара. Кад је Рајачић прочитао ово писмо у главноме одбору, оно доведе у раздраженост све бивше ту чланове, који су говорили: „не патријар, већ ми, народ, узима на себе одговорност.“ Сутра дан патријар одговори писмено палатину и то писмом српским језиком писаним, да народ већ има скупштину, која је и заменила сабар; сабор пак, који неодговара захтевима новога времена, народ је објавио, да је одложен. У исто је време одбор енергички радио: одредивши неколико

својих чланова за различне депутације, хитао је да се попуни с новим члановима; реши да су новине "Вѣстникъ" његов орган и установи своју штампарију. За председника одбора био је изабран млађани Стратимировић. (74)

Међу тим нова буна у Бечу примора цара Фердинанда да оде у Инспрух и да „благонаклоњеније" гледа на славенски покрет, јер су они објавили да су браниоци Аустрије и хабсбуршке династије. Зато пак мађарско министарство изда позив да се сазове народна војска због оштег покрета Славена, опасног, по њихном мишљењу, Мађарској. То је приморало патријара Рајачића ићи у Загреб ради световања с баном да сложно раде противу оштега непријатеља. Тамо дође из Италије и војвода Шупљикац, ког је цар ванцирао за ђенерал-мајора; али и опет је аустријска влада још једнако хранила свезу с мађарским министарством, задржавала Шупљикца код своје војске и није га одпуштала Србима. На измаку Маја непријатељство мађарског министарства против Срба достигне до крајности. Титуле: српско војводство, српски војвода, српски патријар, чинило му се, да су управљене противу целокупности Мађарске и оно пошље неколико нових полкова у Банат. Српски одбор изда народу прокламацију, позивајући га, да се наоружа. Из свију општина крену се народни војници у Карловце и стане се у логору около њега и на левој обали дунавској, у земљама тителског батаљуна. За народњег предводитеља док не дође Шупљикац би одређен млађани Стратимировић. Девиза је народне војске била: „цар и народност! За цара и нашу слободу!" Одбор објави, да српски народ неће да положи оружје све дотлен, док не види да је његов цар утврђен на престолу и док српско војводство заиста не буде остварено. Долазак мађарске војске у Нови Сад страшно усколеба народ. Барон Грабовски, желећи да очува мир, пошље у своје име главноме одбору ђенерала барона Јовића; осим овога пошљу Новосађани и новодошавши полкови, депутације главноме одбору. Њима одговоре, да су Срби за цара, да желе да поврате своја права и мир у читавој царевини. У њихном логору, куда су такође отишли депутирци вијо се аустријски барјак. Да би дознали шта одсудно мисли барон Грабовски, одбор му пошље своје изасланике да се коначно објасне. Изасланици оду у Варадин, кад су већ биле познате мере, које је предузело мађарско министарство против Срба: повучена је била граничећа линија дуж оних места у Банату, где је надмашавало српско становништво, а код Сегедина био је смештен читав логор; по

варошима су били заведени војнички судови и забрањено разношење српских новина не само местних, већ и београдских, а тако исто и других славенских новина.

Изасланици се јаве барону Грабовскоме 29 Маја и молише га да уништи наредбе, које је учинила мађарска влада. Грабовски одговори да он не може то да уради.

— „Јесте ли ви г. фалдмаршал-лајтнант — упита га један изасланик — искључно данашње мађарске владе или сте такође ђенерал краља и цара?“ Ђенерал плане и одговора: „ја сам оседио у служби и покоравам се само моме господару цару или ономе, коме он заповеди; али сам ја подчињен мађарском министарству.“

— „Дакле ви можете, — рекне вођ изасланика, — указати одбрану српскоме народу, који је послао краљу своје депутате с молбом да му се признаду његова права и да се воспоставе „привилегије“, које постоје већ неколико векова, но које се у потоње доба не извршују. „Грабовски одговори да о тим привилегијама и правима он ништа незна, и ако се такве имају, оне су застариле и неодговарају околностима данашњега времена: „ја ама баш ништа̂ незнам о српскоме народу, заврши Грабовски; али може бити да сте ви у стању, да ми покажете где је овде означено Србија или српски народ?“ и даде изасланицима мапу Аустрије. „Ја неналазим овде српскога народа; видим само мађарске и аустријске провинције, и по томе не могу да браним Србе. С оне стране Саве има Србија, и ко хоће да буде Србин, нека иде онамо.“

— „И тако ми се не можемо да називамо ни нашим именом у Аустрији?“ упита га вођ изасланика: „најпре се ствар тицала наших привилегија, за тим наше самосталности и најпосле, нашега имена.“ Са овим речма оде депутација; даља објашњења била су сувишна. Одговор је Грабовског произвео огроман упечатак у Карловцима. Главни одбор напише тужбу цару против ђенерала; а народу изда прокламацију, у којој позива све Србе да одбране своје народно име. „Вѣстникъ“ већ пренешен у Карловце оштро је претресао све поступке Грабовскога наспрам Срба и Хрвата и уверавао, да је Грабовски јавио мађарској влади о неверности Срба. У том се добију извештаји из Загреба, да су Хрвати са раширеним рукама предусрели српског патријара и српску депутацију, да се Јелачић заклео да ће верно вршити своје званије, да је ту заклетву читао Рајачић и бан за њиме повторавао, чим се изказало јединство и најближа свеза између два најрођенија јужно-славенска племена, — Срба и Хавата.

Настала је потпуна размирица између Мађара, Срба и Хрвата.

У Срему, из долина, које су около Фрушке Горе, прикупи се чета од 800 људи под командом граничарског официра Чиче Јовановића, и прешавши преко Дунава близу Титела, с помоћу онамошњег шајкашког батаљуна, нападне на мацарску војску, која је била у околним местима и отме 8 топова и сво стрељиво. Грабовски 31 Маја удари на Карловце; али Стратимировић са 100 Срба, који су дошли из српске кнежевине као својевољци и с помоћу местне народне војске сузбије нападај, премда с великим губитком. После овога сви признаду Стратимировића за привременог предводитеља народних устаника, до доласка војводе. Народну касу и архиву однесу у Београд. Са свију страна прикупљали се устаници около Стратимировића и брзо у народњем логору прикупи се до 15,000 ратника; имали су 40 топова; осим овога били су оделити мањи логори раштркани по Банату, у којима су били местни Срби. Грабовски обустави нападање и закључи примирије, јер још није знао, како ће погледати на борбу са Србима у Бечу. (75)

Тежак је био положаја мацарске владе, још је више тешкоћа трпила влада у Србији. За српску је владу био опасан ма какав покрет народа, јер је партаја уставобранитељска могла да влада само онда, кад би подчинила народну вољу у онај узак колосек, у који су приковали Србију присталице Вучићеве. Најмања изјава љубави према политичкој слободи аустријских Срба морала би повући за собом такве исте тежње и унутра у кнежевини, где је народ пратио с ватреним учашћем радњу северних Саба. С друге стране, прем да су уставобранитељи и обећали кад су ступали на владу да управљају, да ће сазивати *сваке године* народну скупштину, али нису испунили своје обећање; подчинивши себи књаза они су неограничено управљали у Србији и нису допуштали да учествује народ ни у политици, нити у администрацији. Они су завели у кнежевини управо онај ред, о коме је тако много сањао кнез Метерних и против ког су реда сада устали сви јевропски народи: у друштвеном животу да се све мора покоравати заповестима власти; над свима појавима народњег бића висила је најстрожија бирократска (чиновничка) система, преписана из Аустрије; у спољним одношајима уставобранитељи су гајили најстрожију оданост Турској, тврдо јемчећи за охрану реда у кнежевини пред Портом. Разуме се, да после овога српска се влада очито бринула да се одупре на такву државу, која би објавила да брани пређашњи ред ствари у читавој Јевропи. То је већ било неопходно и с тога, што се носили по Београду мутни гласови о тајном комитету, који је морао да покрене све славенске народе и да створи од њих четири феде-

рације. Доиста је био такав комитет: главни су његови чланови били пољски бегунци, уз које пристану људи најзанешенијих партаја од свију славенских племена. Овоме комитету дало је силу и значење насилничка обустава славенскога скупа у Прагу, који је представљао већма умерена захтевања Славена. Тајни комитет. чије планове нису крили они пољски бегунци, који су покадкад свртали у Београд, тај је комитет искључавао из задруге славенских народа све Русе, који живе на исток од Дњепра, али је за то допуштао у своју федеративну систему (сајузни склоп) Маџаре. Размишљавајући о четири федерације (сајуза), тајни је комитет делио славенске и суседне п њима народе овако: у склоп прве федерације (сајуза) морале су спасти све земље, које су икада припадале старој Пољској: другом склопу биле су увршћене све земље Чешке круне; трећој — земље Маџарске круне и четвртој — турски Славени. Таким начином план тајног комитета оснивао се не толико на народњем расположењу и сродству, колико на историјским и географским свезама, које су преживиле своје време. По томе плану Србија би морала да потоне у уображеној федеративној држави Балканскога полуострва. Благонаклоност с каквом се односио тајни комитет на спрам Маџара и борба аустријских Срба са претендирањем маџарским, показивало је с друге стране, српској влади, да је ствар маџарских Срба била таква ствар, која се на близу тицала и саме Србије. Али одсудно умешати се у радњу карловбчкога одбора српска влада није могла из млогих узрока. У почетку није знала како ће на ту ствар да погледају у Бечу; затим потпомагање народног покрета с оне стране Саве и Дунава морало је довести до таког истог покрета и у самој књажевини, а српски управници и гледали су баш то да избегну. У оно време кад се добровољци у књажевини прихватили оружија, прелазили преко Саве и Дунава и јављали се у логор Стратимировића, Вучић и Аврам старали се да задрже народни покрет. Тражећи подпоре код суседних великих држава, они су морали, хтели не хтели, да заставе своју пажњу на Русији. Владајућа над њима држава — Турска — била је безснажна, да би могла сама себе да брани; у већем делу њезиних европских области плане буна, и шта више оно подкрепљење, које је Порта мислила да пошље београдском гарнизону, морало се зауставити у Бугарској. У Влашкој и Молдавској спремао се још већи покрет, сличан по својим намерама на покрет маџарски, што је за тим изазвало ступање руске војске у румунске кнежевине и заузимање кнежевина до 1851 год. на основу Балта-Лиманске конвенције.

Србија се није могла угледати на Маџаре и Румуне и радити као они, *јер је такав начин радње био правце супротан личним интересима господареће партије у Србији, која је могла неограничено владати само при хранењу најстрожијег спољнег и унутрашњег мира.* Да би се одржало такво стање ствари српски управници могли су да се обрате самом извору и бранитељки такве системе, Аустрији; али је царевина Хабзбурга била сама цепана унутрашњим покретима, сама је имала нужду да има савезника. Вучић и Петронијевић морали се напослетку да обрате Русији, која им је пре пет година очитала онаку жестоку лекцију. Они сами пођу у сусрет оној политици, какву је усвојила Русија у изгледу европских догађаја. У званичним новинама не само да је била напечатана прокламација цара Николе I од 14. Марта 1848, год. него и слово Инокентија, архијепископа херсонског и травничког говорено, приликом ове прокламације. Одма за тим, кад су у Београду дознали, о доласку Михаила Обреновића из Русије преко Беча у Нови Сад, а Милоша у Загреб, српски управници *обрате се с тужбом руском ђенералном консулу Данилевском, београдском паши и аустријском консулу Мајерхоферу*, уверавајући их, да Обреновићи мисле о своме возпостављењу на српски престо. Представници све три државе обећају им своју помоћ за охрану Србије, и после дугих узајамних саветовања српска влада и руски консул реше се да пошљу писмо Михаилу Обреновићу, а Мајерхофер сам одпутује у Нови Сад. На питање шта намерава, Михаил одговори, да он не мисли и опет да тражи књажевско званије, већ да је дошао у Нови Сад због саучешћа ка српскоме послу уопште, али ако се београдска влада боји од његовог пребивања близу граница кнежевине, он је спреман да се крене у Загреб, где му је и отац, а оданде у Праг, јер повратити се у Беч код тако рђавих околности није му било могуће. ([76]).

Али путовање Мајерхофера у Нови Сад донесе и друге последице. Имајући имање у Банату, и као представник бечког а не маџарског министарства, он осети да је необходно, да стане на супрот маџарских намишљаја, дакле да буде на страни местних Срба, и оде у Беч да јави о стању ствари у Банату управо са овога гледишта. Пошто се врати у Београд одпочне да убеђава српску владу да даде помоћ главноме одбору. Српски су управници знали преко руског консула за договарање, што се тиче узајамнога савеза, који су вођени између Аустрије и Русије, но су очекивали да се сврши уговор и нису хитали са својим одговором аустријскоме консулу. У сваком случају они нису могли званично да пошљу помоћ маџарским

Србима; већ су обећали да неће сметати приватним људима да прелазе преко Дунава и Саве и да ступају у ред народних устаника, којих се све више и више прикупљало под заповедништвом Стратимировића и то тим више, што београдска влада није имала ни средстава да задржи своје Србе да неучествују у покрету аустријских Славена: добро дошло је још то, што је тај покрет мимоишао саму Србију и Обреновићи нису имали могућности да се њиме користе. Но шта више и ово питање било је толико важно само од себе, да српска влада, која није ни једанпут сазивала народну скупштину за Карађорђевића ради претресања унутрашњих послова, реши се да сазове народну скупштину 1 Јунија, али за тим одложи до Петрова дне. Овај је последњи рок био важан већ и с тога, што је примирије закључено између Мађара и Срба у српској војводини морало се свршити 24. Јунија. За време примирија Чарнојевић, владин комесар у Новоме Саду, и Савва Вуковић, такав исти комесар у Темишвару, надали се да како год сложе обе стране; али су њихна старања била узалудна. Мађари нису ни мислили да чувају мир; а Срби, који су долазили из кнежевине, нису држали да су обвезани да се покоравају мирним условима. У Новоме Саду догађале се готово сваког дана свађе и судари. У селу Сент-Михали мађарски становници ухвате српскога свештеника и одведу у Темишвар пред војнички суд; Срби за то спале сво то село. Мали српски логорићи све су више и више прекрижавали Банат. Поглавита прилика борбе између обе стране бјаше питање: треба-ли слати депутате на пештански сабор или не? А међу тим у томе истоме сабору Кошут је описивао најживљим бојама положење Мађарске. Министар граф Естерхази потпомагао је Кошута, и показујући на покрет јужних Славена, захтевао је да се склопи војска од 200,000 људи, а да се има чиме да издржава захтевао на расходе 42.000.000 форинти. У својој беседи називаше Србе разбојницима, с којима не може бити никаквог договарања, но против којих треба да ради војнички суд. Српска депутација, која је ишла у Инспрук добије од цара веома суvопаран одговор; цар је говорио, да је препоручио ерцхерцогу Јовану да склопи поравнање Хрвата и Срба са мађарском владом. Кад су у Карловцима дознали о решењима пештанског сабора и шта је цар одговорио, одма нареде да се склопе по свима варошима и великим селима спомоћни пододбори и да назначе старешине оделитих трупа. На читавој просторији северног и средњег Баната одпочне се клање мађарске војске са српским устаницима. Али у првим сукобима официри немачког порекла, бивши у војсци, шта више и сол-

дати почну да прелазе на српску страну. Борба се одликовала необичном жестокошћу; Маџари су заробљене Србе одма осуђивали на вешала. Народ је свуда устајао и био разашиљан у чете, које су биле редовно подељене на полкове и бригаде. Одма после првог јачег судара Маџара са Србима становништо источних делова Баната и Војничке границе такође устане и прогна све чиновнике маџарског порекла. Народ у Земуну, уз који пристану граничари, збаци главног војничког началника и постави на његово место Мајерхофера. Од краја Јунија већ налазимо у новинама да је главни одбор постављао управитеље, полковнике, капетане, лајтнанте и т. д. Заједно с тиме са свију страна слати су значајни поклони у новцу и стварма на корист народње ствари. Јунија 29 поврати се у Карловце патријар; а сутра дан и депутација која је ишла у Загреб. У броју делателних чланова главнога одбора и народних комесара код устаника налази се име бившег Милошевог секретара Јакова Живановића. (77)

У оно исто време кад се у Банату сваки дан сукобљавали и борили, у Србији искупи се народна скупштина у Крагујевцу. Ма колико да се старала српска влада да развуче скупљање скупштине на што даље време морала је да попусти народној вољи. Књаз Александер Карађорђевић, неимајући права да изађе из неутралног положаја по самом међународњем значењу Србије, био је против мешања у маџарске послове и због многих других узрока. Он се бојао за свој личан положај, јер народно одушевљење, изазвано општом борбом, свагда је могло ставити за вође Обреновиће, као вође већма народније у томе обзиру; осим тога Карађорђевићу се чинило чудновато, да помаже онај посао, на страни ког су од самог почетка били Милош и Михаил. С друге стране маџарска је влада успела те подејствовала на Порту и француског конзула, да захту од српске владе да позове натраг из Баната своје подајнике. Премда је народ у Србији био одушевљен у корист борбе с Маџарима, али нешто због личних рачуна нешто због уплива дипломатскога мешања, српски управници склоне чланове народне скупштине да прогласе Србију, да је неутрална. Ово је решење саопштено свима представницима иностраних држава, а такође и београдскоме паши. Порта похитате изјави сво своје задовољство због тога. Осим тога, скупштина реши да се позову натраг сви Срби, који су били прешли у Аустрију и Маџарску, и да се најстрожије запрети прелаз преко Дунава. То је све лако било рећи, али је много теже било извршити. Саопштивши главноме одбору ова званична решења, српска влада поверљиво му јави, да она неће пооштравати прелаз ратника из кнежевине у војводину, но неће ни забрањивати.

Али како је број ратника — својевољаца из кнежевине растао онако исто брзо, као и број местних усташа: онда брзо српска влада увиди како је потребно да има особитог старешину над својим ратницима од лица, која су привржена влади: требало је завладати народњим покретом, задржати га у извесним границама и не дати Обреновићима могућности да се користе услугама ратника из кнежевине. Један члан Совета, усрдан прврженик Карађорђевића, Стефан Петровић Книћанин сам се понуди да радо прима на себе такву дужност али влада није желила, да се он појави међу ратницима у званију кнажевог советника. Книћанин се одрекне саветништва и оде у Карловце, где га главни одбор ванцира за полковника и он предузме старешинство над Србима, који су дошли из кнежевине, с којима је и радио више или мање самостално у различнима местима војводовине. (78).

Книћанин

Прва дјества два сједињена ратничка логора била су необично успешка: узрок је био, с једне стране, силио одушевлење које је било обузело Србе, који се први пут сјединили једни с другима и шта више имало је утицаја на местне становнике других племена, која се такође реше да бране војводину од свију непријатеља; с друге стране и оно презрење, с каквим се маџарско министарство одазвало о Србима држећи их да нису кадри да се боре с регуларном војском Ови успеси српске војске одма произведу промену како у Аустријској, тако и у маџарској влади. Цар Фердинанд, који је онако сухопарно предусрео српску депутацију у Инспруху, сада призна да су Срби толико снажни, да је доста те њихне снаге, да зауставе Маџаре на угу њихне сопствене земље. Маџарски владин комесар Егресси шаље Србима парламентара, и за тим јавља својој влади, да Срби захтевају права: да бирају војводе и патријаре, слободу језика и вере, да се одреде границе њихне војводине, као једне од земаља маџарске круне, а тако исто и право гласа у палати магната за свога војводу, као што то право има патриар и српске владике. Но било је тешко код такве системе дуализма, привржености Аустрији и принадлежности маџарској, очувати јединство у поступцима Главнога Одбора, и у њему наскоро поникну две партаје, од којих вођ једне постане патријар, а вођ друге-Стратимировић. Кад је Рајачић дошао у Карловце зачуђено преслуша казивања о сударима који се догодили док је он отсуствовао из Карловаца. Он похита да разгледа различна места војводству и да утиша народ; свуда су га предусре
а уважењем, али се народ свуда као и пређе спр
Главни Одбор предложи патриару титулу „управи

је имало огроман утицај на даљи ток догађаја. Патријар се реши да се држи онога правца, ког се држи бан Јелачић: да подпомаже Аустрију као федеративни савуз свију њезиних народа, под заштитом Хабзбурга. Натријар подели Главни Одбор на неколико оделења, и тиме ослаби важност Одбора, па дакле и његовог председника, који је био уједно и начелник усташа. У то доба Аустријска влада одреди Мајерхофера за свога конзула у Србији, који је лично представио извешће о српском покрету с обадве стране Дунава под вице војводом својих срба, и њега влада и ванцира за ђенерала. Таким начином народње тежње мађарских Срба наједанпут нађоше се у зависимости од бечког министарства. Али српски покрет није могао да се разшири и због другога узрока. Тврдиње, на обалама Дунава и Тисе, биле су у мађарским рукама. Осим тога, мађарско министарство почне да поступа одсудније и против самога патријара. Оно није припознало установа мајске скупштине, дакле ни ново звање самог Рајачића; уједно с тиме оно постави будимског владику, Платона Атанацковића за наместника патријаровог, уздајући се, да ће он подчинити Србе наредбама мађарских власти. Но се Мађари преваре у својим рачунима; Атанацковић није ништа могао израдити у њихну корист. Као и пређе у оним местима Баната, где се сукобљавале непријатељске силе, догађала се свакидашња сеча. Шта више Мађари су нападали на мирне становнике негледајући на пол и пораст. У пештанским званичним новинама „Hirlap“ беше напечатао писмо из мађарског логора под Врбасом, у коме се говорило, да сваки дан доводе у логор заробљене српске становнике и вешају по два, по три и по четири човека за дан и ноћ, те ће тако брзо доћи ред и на попове. У српским новинама печатала се извешћа о нечувеним примерима жестокости, како су Мађари мучили Србе. Тако сељак Сима Илић ухваћен мађарском стражом и пошто је добио неколико удараца наџацима, био је привезан за дирек и остао је тако четири дана без јела и готово г'о не гледећи на рђаву погоду; ране му почеше трунути и тек петог дана мајор Цинтула прекрати му живот. Седамдесетогодишњи старац Тодор Ковачевић, заробљен Мађарима, би одведен у њихов логор и после деветодневнога мучења бијаша привезан за дирек, али тако да су га непрестано окретали на спрам сунца. Таква је судбина постигла неколико људи; њихне се муке обично свршавале смрћу, али су Мађари најчешће вешали Србе који су им падали у шаке. Једном су биле обешене две мале девојчице за то, што су певале код своје куће, у башти српску патриотску песму.

Августа месеца двапут се ударили Срби и Мацари код Беле-Цркве, где се одликовали Срби, који су дошли из Србије с Книћанином; 21 Августа била је битка код Перлеза, која је коштала Србе мноштво жртава; 28 Августа понови се та битка и у њој се одликовао Панта Чарапић из књажевине. После ових битки Срби начине велики логор код села Томашевца. Овде су склапали српски логор Мајерхофер, Книћанин и његов ађутант Миливоје Петровић, а) скорашњи војнички министр у Србији и један од садашњих наместника Србије. Још је био искупљен већи логор под Сенто-Томашом; ратници га српски прозову Србобран. Овде је била битка између Срба и Мацара 9 Септембра, од којих је Мацаре предводио њихн војнички министар Месарош. Срби одбију нападање мацара. Најзад у половини Септембра дође српски војвода Стефан Шупљикац. Први му је посао био да ослободи оне људе, које је ухапсио у Карловцима строги патријар. За тим прими у своје руке заповедништво над читавом војском и назове је српско-аустријска војска. Она се делила онда на једанајест логора, у којима се рачунало 21.084 ратника и 104 топа; међу усташима било је 4.377 слабо наоружаних људи. Мацари су имали у два оделита корпуса, под командом Киша и Естергазија, и два градска гарнизона бивших под командом Фељдмаршала-лајтнанта Благојевића и ђенерала Јовића и рачунало се 36 батаљуна пешака и 33 ескадрона коњаника са 102 топа, свега около 40.000 људи. Војвода Шупљикац прегледа српско-аустријску војску и увиди, да јој недостаје оружија, официра, коњаника, артилеријских амова и уопште амуниције. Пређе свега постара се те склопи катански полк да издржава патролу: за тим се обрати Фелдмаршалу кнезу Виндишгрецу с молбом да му достави оружије. Најпосле, он наредн да Срби воде одбранително ратовање и да се клоне борења у отвореноме пољу; али српско становништво из оних места, која нису била закриљена војском, непрестано се обраћало војводи с молбама да он покрене војску на север и да разда оружије сељацима. Дуго је Шупљикац тврдо поступао по своме плану; напоследку је морао да попусти општем захтевању. Он допусти да се предузме експедиција на Кикинду. Одма је за тим било учињено нападање на Нови-Бечеј. (79)

Међутим у центруму аустријске царевине догодиле се важне промене. Прокламацијом 21 Сеп. (3 Окт.) цар је распустио мацарску скупштину и објавио рат Аустрије Мацарској и предао пуномоћство бану Јелачићу да управља војничким и грађанским пословима у зем-

а) Г. Блазнавац.

љама маџарске круновине. Јелачић се кренуо Драви, да одтален нагрне на Пешту, а патријар Рајачић користећи се тим стањем ствари сазове скупштину 25 Септебра. Скупштини је било објављено, да је цар потврдио у званију војводском Стефана Шупљикца и да усваја радњу српску. За тим је била прочитана прокламација царева, управљена противу маџарске владе, у којој се обећава равноправност свима народима. На скупштини је најпре било подигнуто питање о склопу опште касе за читаву војводовину, у коју су морали да се унесу новци као у зајам, црквени, школски, еснафски и из општинских каса из читаве војводовине без разлике вере становништва. За тим је Рајачић зборио дугачку беседу, у којој је објаснио своје сношаје са царским двором; говорио је, да су несагласија са Стратимировићем изглађена, по његовом настојавању (патријаровом) и брзом покоравању самог привременог предводитеља, и благодарио је Србима из књажевине, који су им притекли у помоћ. У идућој седници скупштина поднесе патријару адресу и благодарила му за његову радњу. Војводи је била предата неограничена власт у свима војничким пословима, патријару су били предати политички послови. Даље, бјаше прекројен главни одбор и његова оделења, што је обзнанио народу како патријар, тако и војвода. Но је српска скупштина радила у дане највећих искушења за аустријску царевину. У Бечу је планула нова револуција, цар и двор изнова се уклоне из престолнице и њој се кренули Маџари, али тамо похита и хрватски бан. Цела је маџарска била у рукама маџарске војске. Шта више, маџарско се министарство надало да заузме Беч и да ступи у сајуз с онамошњом револуцијом. Маџарска војска јако оштети краљеву војску под старешинством ђенерала Рота, који се није одликовао способностима, нити је био популаран. Такво стање ствари морало се одазвати и на југу Маџарске. Српска је војска остала сама у борби с Маџарима и једва их сузбијала. Тада патријар Рајачић опуномоћен да управља политичким пословима српске војводовине, напише писмо руском ђенералном консулу у Београду, као представнику државе пријатељске с Аустријом. У томе је писму било речено: „Ваше високородије, милостиви господине! Из дана у дан громе се непријатни гласови, који мојy душу бацају у крајње очајање. Град Осјек, у коме заповеда г. М. барон Јовић, по несрећи Србин, развио је 5 овога месеца маџарски барјак и тим је отворио пут Маџарима за наша леђа (за наше ледія). Петроварадински командир барон Благојевић неће да се држи и даље примирија, које је ради бербе винограда било ш њиме утврђено; ђенерал Рот капитулирао 10.000 војника и 10 комада артилерије.

Бан Јелачић тек једва може спасти што од своје војске код Беча. Читав је терет ратовања спао на бедне аустријске Србе. У овоме положају ја не видим спасења за народ српски, за наше благочестије. Шта мисли о нама Велика Русија? Да ли ће допустити да нас искорене с лица земље? Од трошица, које падају с њезине трпезе ми би се наситили. Довлѣетъ ей рещи единое слово, и мы спасени есми. Зашто Русија не би нас узела под своју заштиту, кад аустријски цар ту нама дати не може, кад сам има потребу да му се даде помоћ? Боље нам је, налик на књажевину Србију под „именим" покровителством руским подносити и турски јарам, него ли маџарски. Сотворите добро, милостиви господине и предложите његовом царском величанству наше патње, безбројне опасности, на крају које стојимо и наше уздисаје. Кажите му, да се ми налазимо у крајњем очајању, да чекамо Бога, који ће нас спасти и само се можемо надати помоћи од Бога и од Русије. Нека цар заповеди српском књажевству, да оно нама не као до сада, већ са свом својом снагом притекне у помоћ; нека пошље нама из Влашке и из Бесарабије оружија, топова, стрељива и новаца; или бар нека посредује, да би ми могли учинити примирије с маџарима, на основу наших старих права и привилегија, по изричном и свима народима поклоњеном господаром царем равенству и слободама. Ово пишем са сузама и вапијем благородном вашем срцу, не мојте презрети моје молбе и вапаје; већ будите брзи помоћник и заступник наш у овим безбројним и несрећним нашим невољама. Примите у осталом истинито моје високопоштовање, су чим на свагда јесам вашега високородија најнижи раб Јосиф. У Земуну 8 Окт. 1848 године." (80)

Једва ли је на ово писмо дошао икакав одговор из Петрограда. Руска је дипломатија веома била наклоњена да поврати ред у Аустрији, који је нарушила револуција бечка и маџарска; али она није била у намери да ступа у непосредне односаје са привременим управницима оделитих народности, које су спадале у државу хабзбуршку.

Патријар се обрати с молбама аустријској влади. Са извештајима о положају ствари у војводовини бише послани у Беч чланови главнога одбора Јован Шупљикац и Константин Богдановић; Окт. пак 23 би послан у Беч и подпредседник главнога одбора, пређашњи началник војске, Стратимировић; но њему бијаху дата најумеренија упуства, прем да је притешњено стање бечке владе и дозвољавало Србима да се надају, да ће им попустити у свему, у чему је год могуће. Истина, Срби су већ добили као и Хрвати оно, што нису могли да добију ни Чеси, ни Словенци, шта више ни Пољаци из

Галиције, т. ј. особиту административну територију. Али је њима пре свега била потребна материална (стварна) помоћ. У брзо Срби добише извештај, да је царска војска, а у овоме броју и Хрвати под командом Јелачића бана, заузела Беч, и ова их је околност одушевила, што је таман било добро дошло, јер Новембра мађарски ђенерали продужише своју нападачку радњу. Кошут им је заповедао да оделе 10.000 људи у помоћ Гергеју, који је ратовао у горњедунавским крајевима, али мађарске вође решише се да најпре надбију Србе, па тек онда да изврше захтевање Кошутово. Догоди се неколико битки, код Алибунара, Јарковца, Томашевца, и Срби су готово свуда морали да одступе. За тим мађарски ђенерали послаше део своје војске на север, што је захтевао Кошут и ратовање се на неко време прекрати. Срби се не решише да одпочну да нападају, али се међу њима нашла партаја која окривљиваше војводу и патријара због такве предосторожности. Изнајпре у Карловцима, а доцније у Земуну појавиле се новине „Напредак", који после постаде орган опозиције. Патријар заповеди да се конфискују четири прва броја „Напредка." Узапћене новине прекораваху патријара Рајачића за то, што он жели да сједини у своме лицу звање управника, дипломате и војеначелника. Међутим пуномоћници српског војводства одпочеше уговарати са аустријском владом. Аустријска је влада овда била у Олмуцу и била је у подпуној свађи, не само с Мађарима, већ и са немачком партајом; иста влада није била у добрим одношајима ни са Пољацима, због којих је био бомбардован Лавов. У Олмуцу се склопи ново министарство, где бијаше министар президент кнез Феликс Шварценберг, коме је помагао граф Стадион, поборник народне равноправности. Кнез Виндишгрец одпочињао је тада свој поход противу Мађарске, а бан Јелачић сједини своју војску са његовом. Оваква је минута била необично згодна за уговарање. Влада одпочињући одсудну борбу с Мађарима узимала је у рачун и српски покрет. Двор се сада показивао да је боље него ли икада наклоњен тежњама славенске партаје. Хрвати и њихов бан у свима се владиним актима називали ослонац престола, чешки посланици на првоме имперском сабору држали се за заштитнике владе у парламенту, и на славене су уопште гледали као на поборнике монархије. Мисао, да се Аустрија може одржати тек само помоћу славена све је више и више усвајала придворна партаја.

У таквом стању ствари, Стратимировић подпомаган упливом бана, патријара и београдскога конзула, одпочне да се договара са аустријским министарством. Оснивајући се на пређашњим привиле-

зијама које су дате српскоме народу, и на основима мајске скупштине, Стратимировић је *захтевао, да влада призна Србима* Patriarchae et Vojvodae libere eligendi potestatem *да одреди границе војводине, узевши у ово и тврдиње Темишварску, Петроварадинску, Рачску и Арадску, и да изда за војводовину устав, који је сагласан са нуждама и потребама српским*. Надања, да ће се остварити ова захтевања оснивала се такође на прокламацијама цара Фердинанда од 20 Октомбра, 6 и 7 Новембра, које су писане народима маџарске круновине, а такође и на рескрипту патријару Рајачићу од 14 Новембра, у којима се кудили поступци маџарске владе и хвалила се верност Срба, Хрвата и других маџарских славена. Али патријар, који је с нестрпљањем изгледао од владе правичног удовлетворења жеља српскога народа, пошље писмено у Олмуц. у коме се говорило „да српски народ свагда изузет Маџарима од учашћа у законодавној радњи, био је предан мајским указом на милост и немилост Маџарима; негледећи на то, српски је народ воспоставио своја права и привилегије, свога патријара и војводу, не пазећи на то, што његова депутација у Инспруху и није добила потврђења свега тога, због злонамерничког наговарања маџарскога министарства, које је још онда смишљало да одцепи маџарску од царевине. Установом, да војничке власти зависе од маџарскога министарства, влада је предала у његове руке готово сву војничку Границу, дакле и најодабранију снагу Срба и Хрвата; само благодарећи упињању бана и патријара биле су спашене јужне области, да се не угледају на Маџаре и очуване су за Аустрију. Није могуће да и даље остану неопредељени одношаји српски према маџарскоме министарству, с тога је потребан јасан и одсудан одговор.“ Прем да је аустријско министарство и видело у речма Рајачића прекор прећашњим министерима, али граф Стадион одговори патријару, да су његове и војводине заслуге за престо и царевину тако велике, а прекаљена верност српскога народа тако непоколебљива, да оне говоре саме за себе и тако су миле срцу царевом, да његово величанство подпуно признаје да су правичне молбе српскога народа да ће их удовлетворити пошто „надлежно“ прослуша депутацију.

Тога самог часа слушајући савет руского цара, Фердинанд се одрекао престола 20 Нов. (2 Дек.) а на владу ступи његов синовац Франц Јосиф. Неколико дана доцније српски депутирци, налазећи се у вароши Кромержижи (Кремзир у Моравији), где се у то време био искупио имперски збор, написали су патријару: „Ваша Светост! Министар је граф Стадион нама данас изјутра устмено јавио, да

су сва три главна чланка наших захтевања примљена сагласно са нашим жељама. Сутра ће нам јавити званичним путем да је наш посао свршен и преда ће нам у копији надлежне акте. Оригинали ће бити послани са нарочитим књигоношом, који ће скоро ићи у Карловце. Граф Стадио јавио нам је у име министарства, да их је последња нота (белешка) непријатно дарнула, *јер је у њој сувише јасно представљена истина.* Клуб славенских депутираца сутра даје сјајни банкет у част српства. Наши одношаји са славенима задржаће нас овде неколико дана. С благовејнством љубимо свету десницу Ваше Светости. 1 (13) Дек. 1848 године најпокорнији Ђ. Стратимировић, Јован Шупљикац, К. Богдановић." Доиста је после два дана нови цар подписао прокламацију на српском језику, којом признаје Јосифа Рајачића за српскога патријара, Стефана Шупљикца за војводу српскога народа „с возпоставлењем овога историјског достојанства" и обећа, да ће се постарати, пошто се поврати мир, о унутрашњем склопу нове војводовине. И тако мађарски су Срби постигли своје главне жеље. То је било најбоље време у њихноме животу, али се уједно то време зближавало са великом несрећом, која их је морала неочекивано поразити. ([81]).

Судбина припремајући се да зада Србима жестоку рану, продужавала је, те им слала нове радости. Војвода је Шупљикац опет молио за помоћ српскога књаза; српска је влада на овај мах допустила свима, који желе да иду у помоћ својим суплеменицима у Мађарској и брзо под заповедништвом Книћанина искупи се до 10,000 људи из кнежевине. Осим тога из Србије било је послато 20,000 дуката од стране владе и знатне суме од приватних људи, у коме броју од књаза 36.000 цванцика. На последку брат чувеног Хајдук-Вељка, Милутин Петровић, искупи још другу спомоћну чету у Србији. Онога истог дана, 15 Декембра, кад је цар потврдио Шупљикца у звању војводе и дао њему и патријару ордене гвоздене круне 1-вог реда, новопостављени војвода пође из Павчева са својим ађутантима и са неколико официра на сусрет Србима из кнежевине, и сретнув их, почне да говори: „Добро дошли јунаци и браћо! Нека цео свет види, да ми произлазимо од једне мајке, да смо по крви и по млеку рођена браћа; нека виде како браћа долазе у помоћ својој браћи......" и кад је изрекао последњу реч јако се закашље и посрне. Он је био врло дебео човек. Ађутанти га почну молити да сјаши с коња, али он већ није могао сам да се с кине с коња. Њега скину и унесу у оближњу кућу. Кроз десет минута војвода умре од капље. Судбина као да се хтела подсмехнути мађарским Србима, давши им за кра-

тко време војводу и за тим лишивши их народног предводитеља; а они су знали, да Аустрија неволе да хита, кад је потребно да замени једнога народног предводитеља са другим. Тело Шупљикца опоју у Панчеву у присуству огромне множине народа, пренесу за тим у манастир Крушедол близу Карловаца, у коме се хране остатци многих знатних Срба. Привремену управу над аустријско-српском војском прими на себе Мајерхофер. Мађари с жестином ударе на Србе мислећи, да је смрт војводе унела раздор међу њих. Декембра 21 била је биткт под Панчевом, где су Срби нанели Мађарској војсци огроман пораз. Декембра 23 прими старешинство над војском ђенерал Теодоровић, а Мајерхофер ванцира за началника ђенерал-штаба. Патријар потврди обојицу у њиховим званијама. ([82]).

На патријару Рајачићу на измаку 1848-е године лежала је сва одговорност судбине и радње аустријских Срба. Сам је он дејствовао у то време необично енергички; изда братски позив народу српске кнежевине, у коме се говори: „Ако је икада брат брату и свој своме мио и драг, најмилији је и најдражији у време нужде и страдања. Европи је позната непоколебљива верност нашега народа пресветлом аустријском дому. Вама су познатије, него-ли другима жртве, које смо васда са највећим стрпљењем подносили да обдржимо царски престо у нашем отачаству и изван њега. Ми смо војевали, куд год је нас слао наш високи двор, војујемо и дан-данашњи. Кад год је каква нровинција или народ *наше царевине* устајао противу законитог реда, ми смо били свагда први, који смо устајали за одржање мира и реда, за утврђење престола, и тежили смо томе не само звани, него и незвани. Кад је мађарски народ пре 150 година, за владе, блаженог спомена цара Јосифа I. устао под старешинством бунтовног Ракочије противу доброга цара и краља свога и позивао себи у помоћ турског цара и француског краља, у исто је време звао и нашег патријара противу цара и краља; но је верни патријар јавио цару за овај издајнички позив, а сам је нозвао народ на оружје противу бунтовника и наш је народ поднео највеће жртве само да би одржао доброга цара на његовом престолу, у чему је и успео с помоћу божијом, а цар је Јосиф I. у својој повељи признао његове заслуге и пожртиевања. Кад се ове године тај исти мађарски народ опет побунио противу свога краља и почео га с једне стране да гони а с друге да уништава нашу веру и народност и да гази наша права не једанпут освештана крвљу наших отаца, ми смо устали противу тога народа за царски престо, за целину државе и на заштиту народности и осталих наших права. Мађари су непријатељски на нас

напали; јечање рањеника, плач слабомоћних стараца, слабих жена и мале деце зачу-ли се с оне стране Саве и Дунава и као жалостан гласник пренеразили су рођена срца браће Срба, који живе у кнежевини Србији, у колевци нашега народа, и добра и храбра наша браћа гомилама пређоше у наше пределе, да деле с нама срећу и несрећу и да нам помогну да сузбијемо злог и зверског нашег душманина. Они се боре за свето име вере и народностти, и стоје с нама јуначки под једним истим барјаком пред непријатељем. Они су уверени, да непријатељ иде противу цара, иде противу вере и народности наше, и ако он успе у томе, онда ће и сама наша браћа Срби бити у опасности. Историја ће накитити своје стране светлим догађојима из овоги народњег ратовања, за спомен и за углед свима народима целога света, како су Срби ишли у помођ браћа браћи. Нека је вечита слава оним родољубивим јунацима нашим, које ми позивамо још сада, да дођу нама у помоћ, да се негорди пред вашим очима неблагодарнк бунтовнички народ, који у својој гнусној .гордости громко изјављује и доказује, да њему није од потребе краљ и да је краљ његов издајник и да није достојан свога званија, и у то исто доба преузноси се, да су сви они који живе под маџрском круном, Маџари, и да нема у маџарској другога имена и језика осим маџарскога. Но ово је мало, говоре и пишу, да је кнежевина Србија, Босна и Бугарска њихна сопствена (маџарска) земља, наравно чекајући прилике, да нас подјарме па да пошљу и вама маџарска писма, протоколе и заповест земаљској влади, у школе и у саму цркву заједно са преким судовима, вешалама, убијствама, као што то чине код нас. Овакво безаконье и безбоштво неможе остати не кажтиговано. Праведни је наш цар дигао своју руку против овог бунтовног маџарског народа. Цар хвали српску верност и храброст и позива нас да се јуначки држимо, докле он не победи и не покори на северу. Но је засад царска помоћ далеко: наша снага мала и већ кроз седам месеци смањују је битке; непријатељ може да нам много нашкоди, као што је већ урадио и ради, и Бог зна кад ће моћи бити накнађени сви наши губитци. Непријатељ прети да уништи и нас и браћу Србе, који су дошли нама у помоћ; можете-ли ви браћо ладнокрвно гледати, скрштених руку. када тиранин пљени и хара нас, вашу браћу, наше жене и децу, и спаљује наше имање? у невољи непријатељ се свети и досађује, но у невољи пак и брат помаже и избавља. Послушајте глас српскога народа, који живи на овој страни, чујте позив српскога војводе, који је васкрсао после 160 година, насљедника деспота и војводе Ђурђа Бранковића! Послушајте архипастирски глас српскога

патријара, ког народ овај није имао више од сто година, насљедника патријара Арсенија Чарнојевића и патријара Јанићија II. ког је поставио за патријара силни цар Душан! Са небески висина гледа цар Душан и кнез Лазар, гледају сви Немањићи и свети Сава и пазе да-ли су Срби очували у грудма осећања братства и прећашње љубави? Одбијају-ли они јуначком десницом непријатељска нападања туђинаца на веру, језик и њихно имање? Похитајте драга браћо, док још није доцкан, и притеците нам у помоћ, вашој рођеној браћи! Чим раније дођете и чим је вас више на броју, тим ће пре бити одбијен непријатељ, и заједно са народном казном остаће народна слава, да је Србин дошао у помоћ Србину и да га туђинац није могао да уцвели. Благослов божији нека лебди над вашим кућама и породицама данас и довека! Смирени патријар, Јосиф." Декембра је 11-ог била издата заповест свима властима војводовине, црквеним, грађанским и војничким где се набрајају петнајест преступлења, која ће бити кажњена смрћу: овамо спадају сви преступи народње увреде и издаја народњега дела. У прокламацији, којом се објављује ступање на престо Франца Јосифа, патријар ободрава становнике српске војводовине. Кузма Теодоровић врховни упраритељ народне војске, такође позива српске ратнике да очувају славу великог Душана, кнеза Лазара, Милоша Обилића и других српских јунака. Мајерхофер је такође одушевљао устанке засебном прокламацијом. а) ([83]).

Позив патријара учини огроман утисак у српској кнежевини; готово се у свима крајевима Србије скупљале нове чете; да се бори с Мађарима, крене се и стари Милосав Здравковић Ресавац, Лазар Зубан, неки окружни начелници; они су доводили са собом нове гомиле наоружаних Срба; но су још чешће почели долазити ратници из Србије после тога, пошто су у очима књаза Карађорђевића који је стајао на десној обали Дунавској близу Београда са 6 топова и неколико батаљуна, Мађари запалили трговачку варош аустријских Срба Панчево, на левој обали Дунава. С овим ратницима пређе и ађутант Карађорђевића, мајор Александер Трифковић. Ратовање је киптило по читавој Мађарској и радња српске војске састављала је мали део те велике борбе. Али ови ратници већ нису били народна војска, него се мало помало преокретала у јужну аустријску армију. Народњег војводе већ није било у животу. Теодоровић и Мајерхофер нису могли да имају таквога значаја. Из северне војске дође неколико официра: још је њих више прешло из мађарског логора после прокламација новога цара. Помоћу ових официра српски устаници бише

а) Само је то несрећа, што их одушевљавају за туђинску корист! Прев.

[illegible] и [illegible] [illegible], као што је била [illegible] граничарска војска. [illegible] су [illegible] и [illegible] и [illegible] [illegible] оставља-[illegible] [illegible] [illegible]. Сад, пак, [illegible] војска већ више није [illegible] [illegible] [illegible] одбора, [illegible] од [illegible] ђенералног штаба и добијала је [illegible] [illegible] из [illegible] [illegible] министарства. Многи Срби [illegible] да се [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] друге, и кривили су на ту патријарха, који је [illegible] [illegible] после са својим „[illegible]." У заповести од 11. Децембра између осталога бјаше речено, да ће сваку [illegible] [illegible] [illegible] онај који год буде буде [illegible] [illegible] патријарашње. Али у то доба Рајачић није могао стати на супрот [illegible] [illegible], која је све већма и већма преовлађивала у Главном одбору који под [illegible] [illegible] се Стратимировића трудио да напише устав за војводину. Захтевање патријара с једне стране и [illegible] с друге подстицали су војнику опозицију у одбору и у народу. Лични [illegible] патријара на страни Стратимировића подпредседника одбора и бивших [illegible] предводитеља, допринесу [illegible] до тога да се одбор [illegible] на двоје но је већина била на страни патријара, који је већином живио не у Карловцима, него у Земуну. Новине „Вѣстникъ" постану орган патријаров, новине „Напредак" орган опозиције. Јануарија 9 појави се наредба патријархова у којој патријар окривљује Стратимировића да је погазио заповест од 11 Децембра; али после једног дана одбор објави да та заповест не важи. Патријар заповеда те похапсе многе приврженике Стратимировића, и у овоме броју његовога брата од стрица. Али у ово време део ратника пређе на страну одбора Стратимировића и улогори се близу Карловца. Посредовање Матије Ненадовића и Книћанина није ништа израдило, и патријар оде у Бечкерек, где се налазио Книћанин са својом војском. Одатлен патријар заповеди 16 Јануара да му дође читав одбор, али овај му пошље депутацију позивајући га да он дође у Карловце. Патријар одговори претњом да ће сву војводовину да објави да је у ратном стању. Тада се одбор пресели у Бечкерек, али се патријар пресели у главну квартиру ђенерала Теодоровића. Одбор реши да иде за њиме, али нису били сви тога мишљења. Мало доцније дође извештај, да је патријар отишао у Темишвар. Одбор и тамо оде за њиме. Напослетку 28 и 29 Јануара држане су биле седнице одбора, у којима је председавао патријар и присуствовао члан српске владе Стојан Симић. Патријар је поднео различне оптужне акте противу Стратимировића, ког је окривљивао у револуционарским тежњама. Одбор је бранио свога подпредсеника и своја колегијална права. Али после дугог препирања одбор је морао решити, да патријар са

неопходно потребним бројем советника, који знају различне гране управе, заједно са општим комесаром и војводиним секретаром склопи особиту комисију, која би заменила главни одбор; Стратимировића пак одбор препоручује милости патријара. На тај начин сва управа пређе патријару у руке; на место чланова, одређених народом у управне комисије, почну да заседавају чланови, које је назначавао патријар; *у будућности их је очекивала зависимост од аустријске владе.* Фебруара 14 бијаше обнародван списак нових управника. Највеће је значење међу њима имао Јаков Живановић, рођак патријархов и он је био онај, који је радио свим средствима противу Стратимировића за време свађе овога са Рајачићем. Напредовање фелдмаршала Виндишгреца, који заузе Пешту и Будим и принуди маџарско министарство да се пресели у Сегедин, морало је још већма да ојача партају Рајачића и да упропасти опозицију. Нов удар задат је био народној партаји тиме, што један део ратника (Србијанаца), који се борили заједно са браћом противу Маџара, оде у своје отачаство, због свађе Книћанина са Лазаром Зубаном. Заједно с тиме, српска влада у кнежевини слушајући шта ради Стратимировић и његова партаја, почне да се подчињава саветима конзула инглеског и француског, који су радили у корист Маџара и који су уверавали коко турске министре, тако и српскога књаза, да су у српској војсци у ходу револуционарски намишљаји, опасни за Србију и Турску. Аустријска је влада опет од своје стране тежила, да окрене на своју корист одношаје, који се установили на југу Маџарске. Одмах после ослобођења српске војводовине од Маџарске, ђенерал Рукавина, постављен за команданта у Темишвару и који није ни најмање учествовао до тога доба у ратовању, захте, да му се подчини патријар Рајачић, како у војничким, тако и у грађанским пословима. Патријар се на то пожали цару, али Франц Јосиф призна као привремену меру подчињавање српске војводовине и његовога привременог управника патријара, темишварском команданту. Таква наредба царева јако озлоједи не само местне Србе, већ и оне, који су дошли из Србије. Многи су говорили, да је патријар, захвативши власт у војводству у своје руке, изгубио могућност да се брани. У то време дође позив Книћанину од Александра Карађорђевића, да се Срби врате у кнежевину. Осим овога, Аустријанци су били уверени да се Маџарска покорила. Стеван Петровић Книћанин одведе своју војску преко Дунава објавивши, да је њихов посао свршен. ([84])

Али пређевремени поврат аустријске владе пређашњој политици умало је није погубио. Славенски народи, који се борили с

Маџарима за *своју* слободу, нису ни *помишљали* да се они крваве за Аустрију, изгубе своју пређашњу одважност и одушевљење. А у Ердељу сама влада није дозволила Румунима да устану противу Маџара, јер је јасно видела, да су они спремни да се наоружају за своју самосталност. Свуда се одпочела реакција противу онога уплива, који су Славени могли да добију у царевини, пошто су надбили Маџаре; али заједно с тиме настане повраћ и у војничкој срећи. У то време Маџари позову два Пољака, који се одликовали војничким способностима, за началнике оделитих своја два корпуса, Дембинскога и Бема. Први је постао чувен још за време револуције 1830 године и доцније се одликовао у Алгиру. Он прими предлог Маџара с погодбом, да маџарска влада колико је год више могуће, припозна захтевања Славена, да Маџари свежу своје дело са интересима западних и јужних Славена, и ако би успели, онда да окрену сву своју војничку силу у корист Пољске. Таким начином она иста мисао федерације одушевљавала је пољске вође, који ступише у маџарску војску, која је одушевљавала и остале Славене, само с том разликом, што су они ступили у сајуз с Маџарима, а не с Аустријом. Но је њихна погрешка била грубља, јер с једне стране Чешке земље, по своме географском положају нису могле без грдних препрека да ступе у такву федерацију, а с друге стране одношаји маџарски наспрам Срба, Хрвата и Словака били су тако исквварени стољетном завадом и насиљем, да није могуће било никојим начином поправити их. На позив пољских вођа у Маџарску оде знатан број пољских ратника, неки су набрајали до 20.000, и сајузна војска буде названа маџарско-славенска армија. Дембински одпочне да доводи у ред ту војску, а Бем намисли да ослободи Ердељ од аустријске војске четничким ратовањем. Он се брзо спусти у ту југо-источну провинцију аустријске царевине и кроз неколико дана у њега је већ било до 10.000 војника, највише Пољака и Секлера, местног маџарског племена. Упадање Бема било је обележено страхотним жестокостима: села, кроз која је пролазила његова војска била су паљена, а становништво истребљавано. Незнатан део царске војске брзо из пред њих одступи. Становници Херманштата, Сакси — Немци по пореклу, кад видоше слабоштину аустријске војске, почну молити за помоћ ђенерала Лидерса, који је заповедао над руском војском, која је запремала румунске кнежевине. Њихна је молба била испуњена, прем да се Русија још није била погодила о помоћи Аустрији: положај Сакса, који нису били ни у каквом додиру са Бечом, давало је руском мешању карактер приватне помоћи. Ђенерал Енгелхард и полковник Скар-

јатин ступе у Ердељ и заузму Германштат и Кронштат; пошто оставише гарнизоне у овим градовима они с мало војске пођу против Бема, издрже битку с његовом војском и како им није помогао аустријски ђенерал Пихнер, они очисте заузете градове и поврате се натраг од куд су и дошли. Мноштво становника оде заједно с руском војском. Предео остане под влашћу Бема, који је веома заплашио сво становништво великим контрибуцијама (уценама), жестоким екзекуцијама, и грабежима. Бијаху склопљене особите покретне колоне, да пале и руше села и засеоке. Мржња Маџара, који се наједанпут ослободише испод власти Румуна појави се у свој својој снази. Бем, пошто је заузео Ердељ, спремаше се да упадне у Банат. Међу тим је маџарска војска била сасвим склопљена и организована, заједно са војском Бемовом, у Маџара се рачунало 7 корпуса, но између војсковођа није било јединства ни слоге. Дошљаци су се одликовали махом демократским тежњама, и Кошут који је ступио у савуз са јевропском демократијом, веровао им је већма него другима; но међу природним Маџарима који бијаху васпитани по аристократски, многи су се лишили од таквих савезника. Но та ствар није смела маџарске војсковође да поправе своје ствари на северу. Виндишгрец одступи Пешти, а за тим Острогому (Грану) и није могао да стане на пут Гергеју, да незаузме неприступну тврдињу Коморан. Пошто је Виндишгрец одступио, што се свршило погибијом његове војске, Маџари понове нападање на југ под управом одважнога Перцела; они отму 22 Марта до сад за њих неприступни Сентомаш и наставе брзо да иду унапред гонећи пред собом Србе. Пошто их истерао после неколико сукоба из старих римских јендека, Перцел заузме Нови Сад и Панчево и заустави се на Дунаву; у то исто доба Бем је беснио у источним крајевима Баната. Српску је војводовину постигла она она иста судбина, која и Ердељ. Читавим гомилама морали су да беже српски становници војводовине, у Славонију и у кнежевину Србију, кријућих се од помамних непријатеља који нису штедили ни женскиње, ни старце, ни децу, и рушили су све што је српско од цркве до колибе. ([85])

Но у то доба већ су се свршавали уговори о помагању Руса Аустријанцима, и с тога, кад се патријар Рајачић изнова обратио српскоме књазу молећи га за помоћ, руски га је конзул у томе послу потпомагао, и Книћанин опет пређе с трупом војске на северну обалу дунавску. Он се ушанчи у Тителу, вароши српских шајкаша, коју опкољавају Дунав и Тиса, и у тој природној тврдињи одбио је веома велики насртај непријатеља. Међу тим аустријска војска пот-

помогнута руском, изнова ступи у Маџарску: а хрватски бан при се да курталише Книћанина, и пошто прогна Маџаре, бомбардова у почетку Јунија Нови Сад, а за тим се крене, да се сједини са руском и аустријском војском. Српска војска остане између Тители Новога Сада да не да Маџарима да прелазе преко Дунава и Тисе. Али одмах после тога Јелачић се сусретне са делом маџарске војске под командом ђенерала Гијона, морао је изнова да одступи у Тител, па пређе преко Дунава, и ушанчи се под Карловцима. Јулиј 11 Маџари нападну на Книћанина код Титела, али их он лако одбије. То је био потоњи сукоб између Срба и Маџара, јер Јулиј 28 у битки код Темишвара уједињена војска аустријска и руска учини крај борби на доњем Дунаву, а 1 Августа код Вилагоша Гергеј се преда Русима, где је заповедао ђенерал Ридигер: кроз неколико дана предадоше се и остале маџарске трупе. Али Кошут, Дембински, Бем остатци пољске и маџарске војске пређу преко Дунава у Турску. Книћанин са својом војском поврати се у Србију, и однесе са собом неколико благодарних писама, која су сведочила о његовоме јунаштву: од патријара Рајачића, од црногорскога владике Петра Петровића Његуша, од ђенерала Теодоровића и од Панчеваца. Патријар је још 30 Јануара ванцирао га за ђенерал-мајора: црногорски му кнез послао златну медаљу Милоша Обилића, аустријски цар орден Леополда II реда, руски цар орден св. Анне II реда: Александар Карађорђевић пошље му 15 Августа скупоцену сабљу, за велике услуге учињене српскоме народу. Но у ствари аустриски Срби нису ништа добили за све те жртве, које су они поднели и њихова преко-дунавска браћа, у корист Аустрије. Аустријанци одузму оружје од Срба онако исто као год и од Маџара. Остали су само спомени, благодарни поклони и писма. По свршетку рата Книћанин посети у Загребу бана Јелачића, који му поклони за спомен од сребра позлаћену чашу, на којој је био насликан српски ратник и изрезана имена два места, при одбрани којих Книћанин је показао највише јунаштва. Из Загреба он оде у Беч да изађе пред цара Јосифа, и добије из његових руку орден Марије Терезије III реда. Кад је одлазио из Беча, њему су на станици гвозденога пута учинили велику почаст. Срби, Хрвати и Чеси, где је Јаков Живановић, опраштајући се с њиме, рекао, да је храбри Книћанин својом аудијенцијом код цара био прави представник српске војводовине, која је изгубила својега војводу. Живановић је тада становао у Бечу, као депутирац српске војводовине код цара. Книћанин изговори ватрену беседу, желећи да сретна буде судбина младе војводовине. Кад се је повратио у ота-

частво, Срби војвођани поднесу му на поклон топ на коме је златом изрезан био похвалан натпис; после пак неколико месеца, Чешки патриоти пошљу му два скупоцена пиштоља, са најпоштованијом захвалницом, на што им Книћанин напише писмо, и пошље у Праг ону сабљу, коју је носио у борби са Маџарима. Тако су почаствовавали витешког војводу српских ратника аустријски Славени. Како су руски и аустријски цар, шиљући Книћанину ордене, називали га у својим повељама ђенералом и војводом, то српски књаз призна му право на те титуле и у унутрашњости Србије, а то је уздигло честитога Книћанина на такву висину, на каквој је био Вучић, јако оздојеђен због општег поштовања његовога супарника. ([86])

Што се тиче Срба Банаћана и суседних земаља јужне маџарске они премда и ни су добили унутрашњу самосталну управу, али земља на којој они станују задржи име — српске војводовине; у титули царској биле су додате речи: велики војвода српске војводовине; „ђенерал који је командово војском размештеном у Банату добије назив „вице-војвода." Патријару је било дозвољено да по потреби сазива црквено — народње саборе, који би претресали црквенике, школске и друге послове аустријских Срба. — Све је то признао цар повељем, од 18 Нов. 1849. год. у којој је обећано да ће се у будуће постарати да се тачно одреде односаји војводовине, наспрам целе царевине — Него су све то била гола обећања; у војводству није било ни војводе, ни устава. па ни границе ни су биле никада обележене; за вице-војводу био је постављен ђенерал Каронини; и само је патријарРојачић, очувао ону титулу која је у српској цркви пропала, и напомињао је своjему стаду о надеждама и тешњама које се нису оствариле. Заиста су Маџари били побеђени; заиста је маџаризам устукнуо натраг, али је питање: да ли су од овога много задобили маџарски Срби? Одговорити на ово питање ми морамо одричућим начином: борбу противу Маџара, започели су славени маџарски у име народње слободе, па је она прешла у руке владине која је одпочела радити у име централизације и немачке просвете (културе.) Славени су таман могли да воде борбу са Маџарима; Маџари су већ одавно изгубили своје азијско дивљаштво и уступали пред снажном туђинском културом, као год и јужни славени; шта више и по броју они нису превазилазили мађарске словене, и друге народе немаџарскога племена кад их скупа узмемо. Сасвим се нешто друго догодило, кад се на целој простори земаља маџарске круновине, одомаћило немачко туторство, *које је давило подједнако и маџаре и славене.* Скорашњи непријатељи кад увидоше нео-

чекиване последице за њих, од међусобне војне брзо уразумеше своју погрешку. Нови јабанац (туђинац) који је мало по мало загосподарио у њиховим земљама, био је то опаснији што је радио систематички (по плану) одупирући се на параграфе (законе) које је сам издао. Немци се јавише у маџарску са оштро обележеним карактером своје народности, свесно знајући своју цељ, чиме се сасвим нису могли да похвале ни Маџари, ни маџарски славени, Немачки се баштинар недружи ни са маџарским, ни са словенским баштинаром; он се неможе да подкупи аристократским склопом маџарске конституције, која није издржала међу собну војну и није одбранила маџарску од туђег мешања. Немачки баштинар непрелази у редове маџарских великаша и маџарског племства, он се не одриче ни свога језика ни своје народности; исто тако и немачки чиновник подпомаган владом, истискивао је из администрације (управе) чиновнике маџарског и славенског порекла. Немачке трговачке узве (фирме), немачки фабричари и предузимачи, већ више нису морали добијати за велике суме право индигената у маџарској, као што је то било до 1848 г; у то исто доба, притекну им у помоћ и капитали (главнице) из Ђерманије, и завладају не само спољашном, већ и унутрашњом трговином у маџарској у тако названим слободним краљевским варошима, које су добиле своје привилегије јоште пре, него што је маџарска подпала под власт Хабзбурга, немачки елеменат значајно ојача и захвати у своје руке варошку управу. Многобројне немачке населбине, раштркане готово по свима комитатима маџарским, сада постадоше веома снажна подпора за распростирање немачкога уплива код различног племенског селског становништва маџарских земаља. Не само једни Маџари, већ и славени, који су тако слошке устали противу њих 1848 г. уразумеше да је борба пренешена са политичког земљишта на друштвене интересе и у домаће живљење. „Швабовштина ојачава међу нама с дана у дан, а пређе је готово ни опазити ниси могао, вели један хрватски новинар који је пострадао од аустријске цензуре Баховских времена: данъшњи темељ те швабовштине, званични језик, био је пређе замењен језиком латинским и нашим. Из беча и Пеште пређе су писали у провинције по латински, наши жупани писаху један другоме нашим језиком, а маџарски — маџарским. Удруштвеном животу није било ни гласа ни трага немачког; нису имали ни части ни поштовања и ни ко их тада није ни тражио. Славно је било то доба за нашу народност кад њезин најглавнији непријатељ, швабовштина, није имао приступа у службу по нашим крајевима, ни с које стране. Сада се све пре-

врнуло! Наш, наше народности и наше будућности поглавити непријатељ господари политички над нама, и заповеда нам немачким језиком. Колико је пута јужно славенство потегло велике жртве за аустрију, мислећи, да се бори за федеративну аустрију, и глете награде за његова пожртвовања! Наш језик протерују од свуда; на његово место насилнички уводе немачки језик. Зар се ми ни чему не можемо научити без немачког језика? зар нема других нама сродних славенских књижевности; руске, пољске и чешке? зар оне не могу нама да служе изнајпре као средство које ће просветити наш народ? ми смо дужни, ми морамо да се боримо противу господарења немачкога језика у нашим земљама, ми морамо да се боримо противу духовне хегемоније немаца над нама, јер она води са собом наравствено господарење, а ово потоње може довести да и политички немци загосподаре у нашој домовини.“ (87)

Партаја која је међу јужним славенима постала после 1849 г. и нарочито у време Баковскога министарства, оснивала се је у својим предосторошностима о завојевачким намерама немачке партаје у аустрији, на сајузу ове последње са Ђерманијом, на већој културној снази Немаца, неголи Мацара. Шта више неки су долазили дотле да су одрицали корист коју је славенима донело мешање Русије у мацарске послове. Но то је било неправедно. Ма како даје мало било Мацара, и ма како да су они били неразвијенији од немаца; опет су они припадали још у број свежих народа, борба с којима за мацарске славене, остављене саме себи, није била сасвим по снази. У овом обзиру руско је мешање донело ту корист, што је зауставило тежње мацарске, и на неко време учинило да могу мацарски славени да смисле програм своје радње, и да достигну већих успеха у делу народњег развића. Но је Русија имала још друге важније побуде да се умеша у мацарску војну. Она је предупређавала намере пољских бегунаца, против њезиних сопствених земаља, задајући тим намерама одсудан удар у мацарским нустарама, и не допуштајући их да пређу преко карпата обалама Висле. Заједно с тиме, пошто се умешала у борбу народа, који настањују горњи и средњи ток Дунава, Русија је осигурала мир у земљама нижњег тока те реке, и напослетку први пут је својим оружјем и помоћи која јој је на време притекла, утврдила свој уплив и значај међу аустријским славенима, а то је већ једно правдало њено учешће у рату; али првих дана после победе кад Мацарима, господарење немачке партаје, у целој аустријској царевини доиста се тако ужасом раширило, јер руска дипломатија није се потрудила да ма што изради код бечке

владе, ни у корист побеђених, ни у корист својих савезника, да би се гласови горе поменуте славенске партаје морали слушати са већим поверењем у целој мацарској. Заиста Аустрија не само да је дошла у ред првостепених јевропских држава, него је повратила себи и огромну титулу првостепене немачке државе. Тако названа велико-ђерманска партаја изнова је подигла свој барјак у Бечу; бивши чланови франкфуртскога парламента добише виђена места и огромни уплив у бечком кабинету. Немачки патироти свију партаја и мњења кад не добише политичко јединство за своје отачаство Ђерманију нађоше у Аустрији ново широко поље за своју делателност. Унутрашња борба немачких партаја и правителства са свим их није одвратила од старања о народним интересима, него их још више удружи у томе обзиру. Објава, да је Познањска немачка провинција, преобладање немачке администрације у свима земљама аустријске царевине, раширење трговачког уплива Ђерманије на земље средњег и нижњег Дунава: овакав је био први бериќет, који је пожњела немачка народност усљед међусобних ратова, оних народа, који су делили Ђерманију од Русије и од Турске. „Исток мора постати немачка Калифорнија," говорили су шта више чланови баварскога парламента. Франкфуртска великођерманска партаја била је изван себе од радости: њој се чинило да су јој подпуно обезбеђени успеси немачког господарења на југо-истоку Европе и свезаног с тиме понемчавања народа; чинило се, да су ишле томе на руку и саме околности, да се читава средња Европа преокрене с током времена у опширну немачку царевину. Оно, од чега је страховао Палацки за цивилизацију и човечанство од стране Русије, сада је претило од велике Ђерманије. Јесу ли могли да буду мирни аустријски славени у очи такве опасности? (88)

Али та немачка држава, каквом је тежила Аустрија да постане после 1848 г. одпочињала је — шта више — да се обраћа и Порти са својим захтевањима, чега није било кроз неколико десетака година. Прилика због чега се појавила та захтевања били су мацарски бегунци, који се посакривали у Видину, пошто се предао Гергеј код Вилагоша. Аустријски посланик (интернунциј), подпомогнут руским послаником, захтевао је од Порте да прогна како Мацаре, тако и Пољаке, који се сакрили преко Дунава. Порта се уклони од извршења таквог захтевања. Тада у Цариград дође руски ђенерал-ађутант кнез Радзивил са већма неодступним захтевањима по томе питању; али Порта и опет одговори да неће. Руска се захтевања ослањала на чланак 2. Кучук-канарџијског уговора закљученог између Русије

и Порте 10 (21) Јулија 1774 год. у којој се говорило о узајамном издавању подајника са обадве стране, који би учинили какво год важно преступлење, или оне, који се окривљују да се непокоравају властима или су издаице. Порта је одговорила, да тај чланак већ одавно није извршавала ни сама Русија и да је тај чланак и сама Русија оборила у време грчкога устанка. Шта више, на претњу да ће прекинути дипломатске одношаје, Порта одговори изнова, да на то непристаје. Заједно с тиме Порта се обрати у овоме послу с питањима француском и инглеском посланику, а то је показивало, да она рачуна да ће јој помоћи обе западне државе. Та су питања била: „1) Договори Кучук-Кајнарџијски и Пожаревачки (с Аустријом) дају ли право овим обема државама захтевати да се уклоне маџарски бегунци? 2) Одрицање портино да изда те бегунце је ли то нарушење уговора? 3) Услед овога одрицања да их изда, могу ли обе државе да објаве Порти рат? 4) Ако би ове државе објавиле Порти рат, хоће ли оружаном силом Француска и Инглеска да притекну у помоћ Турској? 5) Бегунци, иментовани Русијом, јесу ли подајници те државе? 6) У случају кад би одрицање портино прекинуло само сношаје између дивана и министарства обе државе, и више или мање дуготрајну хладноћу, или нерасположење две државе к турској: Хоће ли пристати Француска и Инглеска да подпомогну да се поврате пређашњи одношаји између турске и поменутих држава?“ Одговор је био овакав: „1) Не, Кучук-Кајнарџијски и пожаревачки уговори недају такво право ни Русији, ни Аустрији; 2) не, одрицање портино није нарушење уговора; 3) неможе се држати, да би одрицање портино могло повести за собом објаву рата, и таква објава ако би имала места, не може се оправдати; 4) посланици Инглеске и Француске могу ујамчити ратну помоћ својих држава, само услед особитих настављења; 5) могуће је, да су неки бегунци које Русија иментује, били или су још подајници те државе, но уопште нема сумње да бегунци који захтевају да се издаду нису подајници руски; 6) да богме, Француска и Инглеска ће својски посредовати, да се поврати сагласије и добри одношаји између Порте, Русије и Аустрије.“ После овога посланици, инглески Сер Стратфорд Канинг, и француски ђенерал Опик, подписаше општу ноту, у којој, признавајући Русији и Аустрији право на захтевање које су изјавиле, исказаше намеру да примају на се усрдно посредовање, да се поврате добри одношаји између Порте и држава које су јој претиле. Затим инглеско правителство пошље ноту у Петроград, у којој праведно ценећи заслуге руске пред Европом, у средини које је она повратила мир, призна-

[illegible]

[illegible]

жао је код себе врло велики двор, али је умео кад треба обустављати незнатним попуштањима незадовољство хришћана. У Босни се непрестано врзла ствар око увођења танзимата т. ј. да се уништи кулук, и да се уведу једнолике порезе које не би надмашале трећину чистог дохотка свакога становника. Стари Тахир-паша, непријатељ пређашњег реда, жестоко је каштиговао спахије и бегове, који нису хтели да се покоравају новим наредбама. Али је мацарска војна ускомешала бугарске и босанске становнике. Видински паша би промењен, и мир у пашалуку оста ненарушен, само с тога, што је била близу руска војска, која је запремала румунске кнежевине и Ердељ. Но 1850 год. видински се Бугари побунише, захтевајући да им се даде управитељ хришћанин. Гласало се, да ће ту дужност добити или Милош Обреновић или његов син Михаило. Прихвати се оружја становништво у три округа и претрпи јак пораз при нападању на тврдињу Велиградац (Белградчик). Али је и опет хришћана било много више него ли Турака, па се нису могли с првима да бију у отвореном пољу. Тада спахије употребе ширетлук. Одпочну се договарати са устаницима, закључе с њима примирије и под окриљем тога примирија исекоше 212 Бугара, а на власотиначком пољу истребише више од 500 устаника. За тим се отпоче онако исто бесниво, какво је било у нишком пашалуку 1841 год. Бијаше попаљено око 200 села и њихови становиици нешто помлаћени, нешто одведоше спахије као робље у своје куће у. Балкан. И опет се просуше тужбе хришћанске султану, руској и српској влади. Порта постави за комесара Риза-пашу да пронађе узроке те побуне. Показало се, да су главне побуде народњега устанка биле прекомерне порезе и безчашћење женскиња. Бугари су тражили да се уравнотеже порезе сагласно са имаовином свакога од њих, и да се дају на редовне рокове; за тим они су молили да им се допусти да носе оружје ради одбране својих породица; даље су тражили да им буду Славени свештеници, који говоре њиховим језиком, на место Грка, који неразумеју ни једне речи славенске, и знаду само доказе који се подносе дукатима; напослетку они су тражили да влада строго мотри на местне власти.

Тешко је било задовољити така потраживања; но наједанпут дође у Ниш Омер-паша, који бијаше постављен за главнога управника балканских крајева (провинција). Он обећа Бугарима све, што год су они тражили, и тако их умири. Руска војска, која се бавила још непрестано у румунским кнежевинама, није се мешала у повраћање реда у Бугарској; а српски су се управници бојали да се неоствари план бугарски којим намераваху они да изберу Милоша за свога књаза.

Кретање у Босни бијаше то опасније што је излазило од стране мусломана. Први метеж показа се на северо-западноме углу Босне, у тако названој Крајини; но устаници, махом имућни баштинари, због чудног песпоразумљења, објавише да су они савезници не Маџара, него бана Јелачића, што се у осталом може објаснити њиховим општим пореклом са Хрватима: они су захтевали да се и они уврсте у ту велику славенску државу, која је по њиховоме мишљењу, морала постати у сљед опште борбе придунавских народа. Таким начином они, нехотећи да остану под турском владом, бијаху спремни да се предаду у руке Аустрији. Крајишници изабраше за свога управника Али-Кевића, који бијаше пореклом из истога места, као и предци Јелачићеви. Али-Кевић оседне тврдињу Бихаћ, у којој је био албански гарнизон. Тахир-паша крене се из Травника да ослободи Бихаћ, но кад виђе да је цео крај узбуњен, и наилазећи на свакоме кораку на нове препреке, он се онда мораде повући натраг. Устаници бијаху добро наоружани, они имадоше не само пушке него и топове. Њима су управљале хрватске патриоте, привржиници југославенског јединства под видом Илиризма. Напрезањем и заузимањем тих људи, муслимански Бошњаци сложише се са својим хришћанским саплеменицима; шта више они бијаху у споразују са становницима Старе Србије и Маћедоније. То сво кретање које само по себи не имађаше свезе нити бијаше опредељено могло је имати ту последицу да се ма колико му драго зближе муслимански и хришћански Срби, исто онако, као што је општа борба противу Маџара зближила међу собом Србе из кнежевине и војводовине. Но они који су руководили кретање Бошњака циљаху много даље: они приволеше устанике да траже од паше, да се депутати свију Бошњака, како муслимана, тако и хришћана, сазову у Травник на општу скупштину (сејм) да претресу ствари своје домовине. Но та намера би опет прерана; њу порушише у корену не толико религиозне разлике колико разлике у стележима. Неки се Бошњаци уздаху у помоћ Србије, као што се ослањаху на њу Срби у Маџарској; но та уздања бејаху погрешна, јер су ондашњи српски управници живили боље него игда у дружби и пријатељству са Портом. Бошњаци се нису могли дуго да боре противу турских власти, јер су се борили само својом сопственом снагом, и били поцепани у својој радњи. Уз то Црногорци који неприпознаваху савеза између хришћана и муслимана нападоше на имања херцеговских спахиіа, који бијаху отишли у Травник. У тај мах наједанпут искрсну ву Омер-паша, који тек што бијаше стишао Бугарску — и ри Бошњаке. Тако у свим северним крајевима Турске би

поврађен ред; а српска влада до такве се степени рачунала у Цариграду за предану султану, да кад у почетку 1850 год. умре управник београдског града Хасан-паша, онда Порта није се ни премишљала да повери привремену управу над њим Карађорђевићу. Одавно већ није имала Порта толикога значаја и толике власти у јевропској Турској, колико је добила после догађаја 1848 и 1849 год.; но основ таке власти води своје порекло још из поиздаљих времена, управо од времена Ункијар — скелешког уговора и умирења мисирскога паше, од времена изгнања Милоша Обреновића из Србије и од како је уведен устав, како у њој тако и у румунским кнежевинама. Јевропска се Турска умири, али тај мир не донесе користи хришћанима; Турска се опорављаше од непрестаних местних потреса, који су је бунили од почетка овога века, не на радост и срећу својих хришћанских поданика. Једина у Турској полусамостална кнежевина славенског племена, Србија, благодарећи својим унутрашњим одношајима (бунама) била је *потпуно подчињена Порти.* (90)

Но баш у то исто доба јави се и друга кнежевина од српскога племена, још самосталнија од Србије. Црногорски владика Петар II Петровић Његуш, скоро пред своју смрт, изабра за свога наследника најспособнијег члана своје фамилије Данила Петровића Његуша, који се васпитао у Бечу и коме не бијаше више од 24 године кад у Октобру 1851 године умре владика Петар. По обичају својих предходника Данило је морао ићи у Русију да се замитрополити. Данило дође најпре у Црну Гору, и народна скупштина, која се бијаше сакупила на Цетињу, реши, да Данило који не показа жељу да ступи у духовно звање, преда црквену власт ма коме другоме, а да сам установи кнежевско званије које беше укинуто у Црној Гори још 336 г. пре тога. Данило оде у Петроград, тамо би признан за кнеза у Јулу 1852 год. и одмах мораде бити бој са Турцима, који је био прекинут с тога, што се Аустрија умешала у то ратовање на корист Црногораца. Друге две са Србијом суседне кнежевине румунске, тек што се ослободише од опсаде руске војске, која је трајала од 1848 па до 1851 године, а ту опсаду бијаше изазвао преврат који је даровао Влашкој најлибералнији устав, на што је руска дипломатија гледала у то доба опште револуције, као на највећи политички преступ. У томе уставу бијаше између осталога проглашено: нова форма представничке управе, одговорност министарска, неограничена слобода штампе, укинуће ропскога рада, телесне и смртне казни и т. п. (91)

А сама пак Србија за време угарске војне, и док су суседни крајеви, живила је ситним интересима партајски

рима и сплеткама саможивих својих чиновника — великаша. Средсреда те борбе био је стари, али као и пређе властољубиви и упорни Тома Вучић Перишић. Истина да је имао тако почасне чинове које нико осим њега не имаде у Србији; он је био војвода и кабинетски советник; али то су била звања необична која му не допуштаху да се меша у обичне послове државне управе, а чином војводе стаде се користити и Книћанин. Карађорђевић који је добро знао какав уплив има Вучић на народ, намести за старешину управе Петронијевића, који је сам могао са успехом да ограничи својега старога друга, кога нестешњаваху никакви устави. Таквим начином између Вучића и Петронијевића растијаше из дана у дан све већи и већи раздор. Петронијевић брањаше Карађорђевића, а Вучић прављаше противу њега опозицију и у совету и у народу. Но међу советницима било их је много, који су такође мрзили Вучића. Шта више та мрзост изађе и пред народ на петровској скупштини 1848 год. која се бијаше сакупила да претресе питање о мешању у дела угарских Срба. Два члана совета, који бијаху привржени Карађорђевићу, изађоше противу Вучића са тешким окривљивањем и увераваху као да је он водио издајничку преписку са Михаилом Обреновићем ког је он сам изгнао из Србије. Но Вучић се оправда тога тако чудноватога окривљења и захте да се тужитељи истерају из совета. Његово захтевање ваљало је да се задовољи, и нигда још Вучић није имао толикога значаја као у тај мах. Но на тој скупштини за чудо јасно показа се слабоштина самог ондашњег правитељства. Скупштина одреди особиту комисију, која ће да развиди питање о стању народњега блага (хазне): Комисија знајући, да за неколико година попечитељство финанције није хтело да даје никакве рачуне, предложи књазу, да народ хоће да се увери како стоји народна хазна. У томе предлогу би строго осуђен раздор између великаша. Када тај предлог би прочитан, онда један попечитељ ђипи са својега места, па запита старешину комисије: „Шта се то све вас тиче?“ — но добије одговор, коме се није надао. „Камо срећа да се то нас не тиче; но ми видимо где од ваших зађевица народ пати, а где народ пати, тамо ми лијемо крв; ето зашто се то нас тиче, — те још како нас се тиче!“ — Пошто на тој скупштини књаз изговори своју беседу са места које бијаше нарочито за њ приправљено, онда се на то исто место попне некакав прост сељак из Груже. Један попечитељ страшно се раздере на њега: „Како ти смеш одмах после књаза да се тамо пењеш.“ — А сељак се ни најмање незбуни него му одговори: „када и ти и ја и ми сви одавде одемо, онда ће по овоме месту чепати

прасци и кокошке; него ја хоћу опет да поденем реч о вашим раздорима и о народњем благу." .... Још је се много осечније изразио један грађанин, и то изван скупштине, о ондашњем председнику совета, рекав му у очи ово: „у твоме трбуху има много наших талира, а у нашему нема ни једне твоје хаспре." Вучићеве лекције о народној слободи и једнакости свијух и свакога, уродише видљивим родом. У осталом народ је имао право. У оној епохи (времену) о којој ми говоримо, советничка су места била чисто готованска. Управници српске кнежевине и народа играху се празних партајских игара. Било је две главне партаје: *привржeници старине (старо-сочуватељи) и њихови противници, привржeници реформа, које су погдекад звали „паризлијама", за то што су се неки од њих учили у Паризу. О првима се говорило у народу да они гледе да чувају тамо, где нема шта да се чува и где треба све преобразити, и по гдекад их називали старо-турском партајом. Друге су називали „незналицама" — „билмез-партаја", која се држи мира па пошто по то, и увећава (умножава) бирократске форме управе, само за то да им се плаћа плата. Између себе бораху се већи људи, мањи се пришиваху уз њих, и цепаху се на множтво партаја, које се називаху по именима својих вођа или патрона (покровитеља): била ја партаја: Милошева, Карађорђевића, Вучића, Петронијевића, Книћанина, Гарашанина, Симића итд. итд. без краја.* Ситнили се политички и друштвени интереси; слабили карактери и кварили се нарави. Нигда још нису били у таквој сили шпијуни и аброноше, (потварачи) код српске владе као у то време кад је сасвим пропала била књажевска власт и народ није веровао своме правитељству. Унутрашња слабоштина огледала се и у спољним одношајима. *Турци још нигда не имадоше толикога уплива на српске послове, нигда још не бијаху тако неодговорни за своја зулумћарска дела од онога времена од кад је Милош ослободио Србију, па до времена о коме је реч.* Турци осташе да живе осим Београда, у Кладову, Адакали, Ужицу, Смедереву, Шапцу и Соколу, где су могли по уговору држати своје гарнизоне; но они су становали још и у Калкану, Петрцу, Бучину, Пећи, горњој и доњој Постињи, Алуги, Малом Зворнику и Сакару, одаклен је требало да се још и давно иселе. И сво то турско становништво које је живило у унутарњости Србије, чинило је сваком згодном приликом свакојаке силеџијске послове: оно је убијало и пљачкало, крало и отимало, хватало жене и децу и насиловало их. На њега се угледало погранично турско становништво. Карађорђевић је владао, тек по милости Порте, с тога је и гледао на турске зулуме кроз прсте. Доц-

није., кад је Србија била добила нову владу, би написана особита брошура (књижица) о зулумћарству турском, кроз то време основана на званичним датима (документима). Тако се Србија наскоро обрете у положају који напомињаше положај осталих турских провинција. У тако кукавноме положају, српске патриоте тешаху се још мало споменом на дела Книћанинова у српској војводини. Но и те успомене потре хладнокрвност српскога правитељства спрам патња суседних Бугара у 1849 и 1850 години. Незадовољници са владом, напомињали јој да је за владе Михаила Обреновића а у време буна у нишком пашалуку, Србија примила себи око 11.000 Бугара, који су тражили у њој спасења, са 10.000 грла рогате стоке, са 46.000 оваца и коза и 1.000 коња, па им после израдила опроштај; *но влада Карађорђевићева 1849 године, бринула се само како ће да докаже турској власти, да је сва буна у Бугарској произашла од потстрекавања Михаила Обреновића.* (92)

Заједно са подчињењем српске кнежевине упливу Турске, стаде се снажити у њој и уплив Аустрије. Они односи, у које би стављен Карађорђевић и његови привржениции, према руској дипломатији од преврата склопљеног Вучићем у Србији, и од дана првога избора Карађорђевића, не могоше утврдити српско правитељство, које се образовало у кнежевини по изгнању Обреновића у предaности Русији. Ни Карађорђевић ни његова партаја не могаше опростити рускоме двору оно неодобравање којим дочека први избор овога књаза, не могоше заборавити како га је руски цар приморао да се преко воље одрече свога звања и нису могли да забораве привремено изгнање из Србије главних виновника буне 1842 год. Но док је руска дипломатија имала велики уплив на Турску, дотле ни српски управници несмедоше јавно да искажу своја осећања противу ње, него шта више вазда исповедаху како дубоко поштују заштитничку државу. Но кад се сврши мађарска војна, и када Русија прекиде свезу с Портом у питању о издавању мађарских бегунаца, и српски управници престадоше сакривати своја осећања према Русији. Они су сада много радије него пре слушали гласове који извираху из аустријског, инглеског и француског конзулата, и који се стараху свима сретствима да распростране ту мисао као да Русија заштићује Србију само за то да угуши самосталност Срба, да им она смета да образују самосталну државу, и да сама Русија хоће да завојује јужне Славене. Пољски емигранти бијаху свагда тумачи а по кад што и секретари у инглеским и француским конзулатима на истоку; а после мађарске војне умножи се број Пољака у инглеској и француској

служби: ти људи ослањајући се на своје званично звање, са особитом вољом и енергијом распростираху међу Славенима у Турској мрзост према Русији. Међу српским управницима, особитом наклоношћу к таком нерасположењу наспрам Русије, одликовао се попечитељ унутрашњих дела Илија Гарашанин; он је имао велики уплив на Петронијевића, као човек енергичан и чувао власт од интрига Вучићевих и разних партаја, на које се онда делило српско друштво. Неуважавање Русије српском владом јасно се показало на крају 1850 год. кад у београдским званичним новинама би објављено да старешинство између конзула који су се бавили у Београду, припада представнику инглеске Фонбланку, у след правила које беше свуда у Јевропи примљено и по коме се старешинство међу дипломатским агентима разних држава при ма каквом двору опредељава по времену њихова назначаја. Дотле је руски ђенерални конзул у Београду свагда имао првенство над осталим дипломатским агентима, које му није нико ни побијао као представнику заштитничког двора. Но изјава српског правитељства понизи руског конзула до мере простих агената свију осталих држава. Руски је конзул Данилевски протестирао противу тога; руски га је двор потпомагао, и премда је српско правитељство морало било да призна дипломатску важност руског конзула, негледећи на то што се било решило по наговарању Инглеза, да одржи у снази своју објаву, опет Данилевски би позван са својега места и на његово место би постављен Д. С. Левшин. Српско друштво бијаше расположено према новоме конзулу, но и при њему званични одношаји ограничаваху се само границама учтивости. Српском правитељству већ је тешко било да се поврати у онај положај, који је заузимало наспрам руских диплومата пре 1842 године.

Заједно са нерасположењем према Русији расла је оданост српске владе Турској и Аустрији. Порта је у то доба морала трошити много новаца, само да сасвим умири Босну; о њеној целини и о томе да се у њој сачува унутрашњи поредак, брипула је се тада Инглеска. јер између Русије и Порте трајаху непрестано хладни одношаји, а Француска се још бављаше унутрашним пословима, које догађаји од године 1848 изнесоше на прво место. Карађорђевић написа инглеском посланику у Цариграду писмо, у коме, препоручујући се његовом „благоволењу" предлаже султану, у знак своје преданости, на зајам 15.000 дуката из српске народне хазне, да њима султан обдржи турску војску у Босни; а да би се још већма зблизио с Портом он по њеноме позиву, пошље у Цариград својега преставника и попечитеља иностраних послова Аврама Петронијевића, који је толико

пута био дотле у Цариграду, и који тако лепо бејаше познат турским министрима по уделу у раду на састављању устава за Србију. Петронијевић се позадржа у Цариграду, и неврати се више у своју постојбину, јер га смрт затече у престолници Османске царевине, у Октобру 1851 год. Са смрћу Петронијевићевом партаја, која је попела Карађорђевића на српски престо изгубила је једног свога главнога вођу, који је не само умео да одржи преврат који су он и Вучић произвели 1842 год. него и да одржи ред који је се установио после тога преврата, негледајући на интриге љубоморног за влашћу Вучића. Веома је било тешко заменити Петронијевића. Између старији чланова владајуће партаје, било је мало људи, који би били способни да заузму тако значајно место, као што је место кнежевског представника и попечитеља иностраних послова. Прошло је било више од године дана по смрти Петронијевића, а његово место нико не заузе. У Октобру 1852 год. Карађорђевић, после дугог колебања, предаде ту прву дужност у српској књажевини Илији Гарашанину, негледећи на то што нови руски конзул Тумански неодобраваше тај поступак. Но Гарашанин између свију другова својих одликоваше се значајним способностима, необичном енергијом и суровим, чисто српским карактером. Он небејаше тако образован и уметан као Петронијевић, његова суровост недосежаше чак до крајњих граница, као суровост жестокога Вучића; но он је имао у себи и хитрост првога и одсудност другога. Такав је био човек коме бејаше суђено да стане на чело управне партаје, и дакле да уђе у непријатељске одношаје према осталим партајама, из којих су многе желеле да поврате Обреновиће. Осим тога назначење Гарашанина показивало је, да српско правитељство нема воље да слуша руске савете, и то му је претило различним тегобама. Таквим начином партаја Обреновића, која је имала у народу много привржениха изнова би постављена догађајима у свезу са руским интересима. Илија Гарашанин отпоче своју управу сувише смелим поступком, којим је мислио да убије опозицију против књажеве власти у самом извору њежном: он посла Вучићу, који је седио у интригама оставку од свију његових дужности, и звања, па ма да оне бејаху по већој чести почасне, и недаваху никаквог стварног значаја староме вођи уставобранитеља. Разуме се да то није ни мало сметало Вучићу, који је умео да одржи уплив на прост народ, да као и пре буни населбину књажевине спроћу правитељства. Тиме се није нимало умањила опасност положаја у коме се налазаше Србија. ([94]) Но у то доба бејаше наступила већ општа опасност: између Русије и Турске заподене се распра због питања о светим местима. Јевропа је била у очи источне војне.

ГЛАВА III.

Источна војна.

Шта је изазвало источну војну? Зашто је Русија остала усамљена без савезника, у целој тој борби? Ето то су питања, на која ће још задуго времена различито одговарати писци разних земаља и народа. Сви знамо да је први повод који је покренуо ту војну, било питање о светим местима, а међутим сви европски писци у глас вичу, да су главни узроци војне биле прекомерне претензије руске дипломатије односно Порте, и јавне намере да разруши османску царевину. У Јевропи се не нађе ни једна држава која би потпомагала Русију у неравној борби, и нико да се запита, да ли је Русија имала савезнике на истоку и међу славенима, и да ли би њихов удео у рату добио прави значај и уплив на његов свршетак, кад би руска дипломатија дејствовала другаче не само пред саму војну него и у оне десетине година које су јој предходиле, кад би она у место полусамосталности од Порте и своје заштите успела да им даде пуну слободу, и да их уведе у коло јевропских држава?

Онај карактер који је источно питање добило у дипломатској преписки пред војну, стао је поницати и постепено развијати се тек у првим годинама друге четврти овога века. На крају прошлога а у почетку данашњега века другаче су гледали на то исто питање. Катарина велика имала је и голем план, тако звани „грчки пројект“, који цињаше да на Босфору установи хришћанску царевину; уједно она је тежила да утврди неутралност румунских кнежевина. Јосиф II бејаше више користољубив: он је желео да Аустрији придружи малу Влашку, један део Србије, Босне, Херцеговине и Албаније, а имађаше намеру да распростре што даље ђерманизам (немштину). При закључку тилзитскога мира и на ерфуртскоме састанку Александер I и Наполеон мишљаху да поделе јевропску турску између Русије, Француске и Аустрије. Смераху да даду Русији Влашку, Молдавску и Бугарску, Аустрији — Србију и Босну, Француској — Албанију, Тесалију и Мореју; а Цариград са приморјем његовим да остане у рукама Турака. Но у све те планове руски државници увршћаваху припомоћ од самих хришћана, поглавито славенскога порекла. Од времена Петра I небејаше у Русији ни једно колико му драго трајашно царевање, које неби било већ ступало у сношаје са јужним словенима, које им неби обећавало помоћи, или их шта више заступало пред аустријском владом или позивало на оружје. За владе

Александра I главни војсковођа дунавске војске адмирал Чичагов, предвиђећи да ће се прекинути односи са Аустријом 1812 год. говораше, како је потребно да се подигне Србија, Босна, Далмација, Хрватска и сва Илирија. Но после Бечког а нарочито после Ахенскога конгреса, после првих успеха српског и грчког устанка, догоде се промене не само у мисли која проницаваше односе Русије ка источним хришћанима и јужним славенима, него и у форми тих односа. Руска дипломатија очувала је своје саучешће према њима; но при том стали се бринути не толико о њихноме ослобођењу, колико о њихноме благостању и унутрашњој управи; од заштите и покровитељства руска политика мало по мало пређе у мешање у њихове унутрашње односе. Та се промена у неколико објашњаваше дужношћу владара, који учествоваше у конгресима, да чувају свуда мир и тишину, ма да се у бечком уговору и није говорило о Турској. Узајамно јемство између владара трију држава, које су утврдиле свети савез, не могаше се ње тицати и ширење заштите руске дипломатије на турску, појавило је се тек аналогички (доследно) као последица онога реда ствари који је био признат на осталом копну Јевропе. Тим се објашњава и лаганост и неодсудност дипломатских преговора о грчкоме питању, и недовршеност, умереност руских захтевања у корист Србије и румунских кнежевина после онаке сјајне војне, као што је војна 1829 год. Шта више, руска дипломатија непрестано је задржавала становнике тих крајева од учешћа у борби, а то није могло имати на њих доброга утиска; њима је се чинило да или презиру њихову снагу, или да ратују не за њихово дело. На њихове молбе да се могу наоружати, обично су одговарали, одбијањем. „Јадници, они мисле да је за њих наступило време слободе и самосталности од гаднога јарма, вели један руски дипломата у писму од 1. Октобра 1828 г., које је послао испод Варне; они се мирно и тврдо уздају у нас, а нама је просвећена Јевропа свезала руке. Ти можеш схватити како се осећање радости буди у мени, кад видим срећу тих људи, и како ми је кад помислим на тренутак разочаровања. Неће ли они онда проклињати оне, које сада благосиљају као своје избавиоце? И дубоки политичари западњачки онда ће ликовати!" Та уздржљивост Русије најсилније се опажаше на народима, који су јој најближији по пореклу. Грци су се као год и пре користовали највећом пажњом руске дипломатије и то није распиривало онаких подозрења у западној Европи као помоћ или савети које је давала Русија Србима или Бугарима. Ту није никако утицала географска близина до руских граница ових последњих, а на име пле-

менско сродство. Румунске кнежевине јошт су ближе до Русије, но уплив руски на њих комешао је само једну Аустрију. Дакле, начело народности силније је дејствовало на подозрење јевропских дипломата, и ласно је појмити зашто. Идеја народности би припозната и у дипломатији, после борбе за слободу народа притиснутих Наполеоном. Савез у Шомону 1-га Марта 1814 г. би углављен са том цели, да Јевропа добије општи мир, под чијом би заштитом била утврђена и ујамчена права слободе свију народа; у декларацији, која је издата у Витри 25 Марта 1814 г. би казано, да је цељ савезника та, да се „утврде у Јевропи услови равнотеже, који би могли осигурати мир, дозволити монарсима да пазе на срећу својих народа, без спољних утицаја; а народима, да поштују узајамну самосталност." А Метерних, који непрестано показиваше опасне тачке где је ваљало обратити назадњачку (конзервативну) политику, умео је од времена на време заштићавати и османску царевину.

Но дубока разлика у религиозним веровањима, потпуно противуречје условима јевропскога живота: ничим не ујамчено кукавно стање подајника, непрестано истискиваше османску царевину из реда дипломатијом заштићених држава. Ма како да је дипломатија била обазрива, она је и опет морала уступити у питању грчком и српском и у румунском. Тако исто нетреба заборављати да је у почетку само становништво тих земаља уделовало у борби са Турцима, и поставило темељ своме ослобођењу. Осим тога помоћ коју је Јевропа указала Грцима, изазвана је била оним силним саучешћем које је јевропско јавно мнење имало према њима. Помоћ Србима и Румунима од стране Русије изазвана је била установљеним у њој предањима о дужности и интересима подржаваних једноверних и једноплемених хришћана. Но дипломатија у сва та три случаја умела је скратити оне користи и успехе који западаху у део Србима, Грцима и Румунима. Настојањем инглеске дипломатије биле су поткраћене границе Грчкој. Аустријска дипломатија највише је се противила да се румунске кнежевине уједине, јер она није хтела да види између себе и црнога мора, не само руску владавину, него ни малу самосталну државицу. Што се тиче пак Србије, ту се сама Русија зауставила на по пута, затворив је у опредељење границе, и недопуштајући јој да се сасвим ослободи, и ако су победе од 1829 г. и подвргле сву јевропску турску руском уплиеу. Милош је већ сам био задобио кнежевску титулу, и присајединио је Србији неколико нових округа. А међутим јевропска турска нигда се није још комешала тако као у време закључка једренскога мира. Од почетка овога века па до те године,

[illegible]

јер њеним ослобођењем није се свршило дело ослобођења свега српског народа, дело, које је било прекинуто баш том истом околношћу што је дипломатија, затворив Србију, ту малену покрајну српског становништва, у обележене границе, обрнула њезину снагу на унутрашњу борбу. Српска књажевина, која до тога доба небејаше позната у европском међународном праву изгуби због тога половину својега значаја; јер, подвргнув се дипломатским обвезама, није могла већ ни једнога корака крочити напред. Она је као и Грчка, изгубила могућност да подчињава својему упливу народно покретање у Бугарској, Босни и Албанији (64).

Најзад 1834 год. покрену се мисирско питање. На изглед хришћанима се указиваше изненадна помоћ у узајмној борби међу мусломанима. Но у намере мисирскога паше уплете се јевропска дипломатија. Француска је подбадала старог властољубивог Мехмед-алију. јер се надала да ће преко њега упливисати на далеки исток и у оном делу Истока, који обично називаху Левант. Војска мисирскога паше заузе сву Сирију разби Турке код Конија, и доспе до Смирне. Источно питање приближаваше се најважнијој својој кризи; бејаше готово да се распадне на двоје: питање о леванту и питање о хришћанима јевропске турске. Мехмед-алија сам је зборио једноме француском дипломати, да он ради угледајући се на Грчку и Белгију којима је европска дипломатија помогла да се одцепе од држава за које их неприродна свеза везиваше. Мехмед-алија у млогоме је напомињао Милоша. Он је говорио о себи:" најглавнија је моја махна што сам рђаво васпитан; мени је већ било 50 год. и ја сам управљао десет година Мисиром кад сам се научио читати. „Ја стадох прибирати у памети све оно, што сам видео и слушао; но утисци које сам од тога добијао пропадоше с годинама. Ја стадох позивати свакога човека који је само знао књигу, да чита књиге са мном заједно. Сада читам географију; особито волем да читам војничке и политичке књиге, а тако исто и новине". Но Мехмед-алија бејаше и сувише стар да није већ могао извршити своје планове у свом њиховом обиму. Истина било је међу јевропским дипломатима и таквих, који су мислили, да ли неће згодније бити метути у Цариграду реформатора Мехмед-алију, на место револуционара Махмуда II. Тако је бар мислио аустрнјски интер нунције Прокеш — Остен. Но против мисирских планова скочи инглеска, јер њој недопуштаху трговачки интереси да у Леванту преоблада француски уплив. Руски двор, који због неколико питања бејаше у завади са француским двором, увиђао је у мисирској ствари згодну прилику да учини непријатност Француској. Осим тога охрана османске царевине одсудно је одговарала

назорима руске дипломатије. Најзад у частољубивоме паши, могоше видети опаснијег супарника, него ли што је султан. Услед свију тих узрока би 26 Јунија 1833 год. углављен између Порте и Русије ункијар скелешки уговор „о узајмној стварној помоћи, и најистинитијем потпомагању;“ где се у чланку 5. говораше: ма да обе Високе стране што праве уговор, имају чистосрдачну намеру да ова узајмна обвеза има снагу до најдаљих земана но како у доцније време околности могу захтети да се начине неке измене у овоме уговору то је решено одредити рок снази овог уговора на осам година;“ у засебном потајном чланку било је казано;„ будући да његово величанство цар целе Русије, желећи да ослободи блистателну Порту Отоманску, од терета и неприлика, које би је могле снаћи ако би давала стварну помоћ — неће захтевати такве помоћи, у случају ако би околности поставиле блистателну Порту у обвезу да даје ту помоћ; то блистателна Порта отоманска, у замену помоћи коју је дужна да даје по сили правила узајамности јавнога уговора, мораће ограничити своју радњу у корист царског руског двора тиме, што ће затворити дарданелску отоку, т. ј. што неће допустити никаквим страним војним бродовима да улазе у ту отоку ма под каквим било изговором.“ Таким начином први кораци Руси е у мисирском питању, подпуно се објашњаваху од чести оним односајима, у којима је се налазила Русија према француској, а од чести добивањем оне користи, која је била указана у тајном чланку. Тако је поникло источно питање, у оном облику и са оним карактером с којим се оно и доцније јавило. Гизо, у својим „мемуарима“ право вели, да је се тада први пут појавио израз „источно питање“, међутим док ни један устанак у хришћанским крајевима јевропске турске није удостојаван таког громког имена. Таким начином руска допломатија од заштите Грцима и славенским народима чега се је Русија од памтивека држала, прешла је она на интересе удаљенога истока, уплела се у источно питање у свеколиком његовом облику. Томе новоме правцу руске политике морадоше се подвргнути и њезини односаји према хришћанским народима у јевропској Турској: ако је заштита према њима, мешање у њихове унутрашње послове изазвало непријатна осећања спрам Русије у западној Европи; онда од онога часа кад је се Русија умешала у мисирску ствар, морало је се оснажити диплотатско супарништво измэђу ње и других држава, и пре или после повући за собом војну. Но с каквом је се цељу, и у заштиту којих непосредних користи, могла умешати русија у ту ствар?

Излазећи противу мисирског паше, Русија је морала имати пред

очима само сопствене интересе и користи хришћана које она заштићује. Само у овом случају оправдало би се оружано утицање Русије у источне ствари кад би Мехмед-алија претио да обори Махмуда и не би дао да се препороди османска царевина њених хришћанских поданика. Но ништа не показиваше, да је Мехмед-Алија тако штогод намеравао и да је он имао довољно средстава да овлада целим истоком; међутим је Русија учинила са своје стране све, како би предупредила успехе частољубивога паше. Руске војске појавише се на Босфору и Мисирци се повукоше у своје земље. Унајопаснијем обрту ствари сва напрезања руске дипломатије морала су се ограничити заштитом Европске Турске. То је тражила корист хришћана, па дакле и користи Русије. При распадању Османске царевине на две поле, питање о судбини хришћана знатно се олакшало. Њима би било лакше борити се противу мусломана који су остали на европској обали и са најмањим успехом њиховим сеоба Турака у Азију, што је била свагда обична у таким приликама, била би далеко већа. Но бијаше још други много важнији доказ, да деоба османске царевине на две државе једна другој непријатељске, могла је припомоћи успесима саме Русије на истоку. Јошт цар Александер I право је и верно казао, да отоке Босвора и Дарданела јесу кључеви његове куће. Русији је зацело потребовао излаз из Црнога мора, од кога су кључеви били у рукама једне исте државе па макар и слабе. Много би корисније било по Русију, кад би ти кључеви били у двојим рукама; исто тако као што је зацело за сву Европу корисније, кад је пролаз из Балтинскога мора у северно прешао у владавину Данске и Шведске. Руска дипломатија остављајући обе отоке у рукама Портиним рачунала је на слабост и покорност њезину. Но већ и тада међу руским дипломатима било је људи, који се нису слагали са тачношћу тога рачуна. Још године 1829. Овако је судио о томе питању Фонтон у своме писму П. И. Кривцову: „Узалуд се ми варамо надом, да ће Порта што слабија то послушнија или покорнија бити; страховањем не теку се пријатељи. Па у осталом плашљив пријатељ гори је од непријатеља. Углави сутра уговор са Турском за одбрану и нападање, и нека се заподене војна између нас и инглеске, мислиш ли ти, да ће мо се моћи ослонити на порту, и да она ако јој обећају да ће јој повратити Крим неће пустити инглезе кроз дарданел и Босворску отоку? Не љубазни друже, од такога правителства, као што је Турско, нама је врло мало вајде, а невоље и опасности много. Имајући најнекорисније намере, ми нисмо и опет мање будили нити мање будимо неповерење других европских држава. Слабост пак Порте иде им на руку да нам непрестано раде против, и

да нас увлаче у упропашћујуће и некорисне војне. Ма с које тачке гледишта да посматрам ову ствар, опет ја невидим никакве фајде за Русију што ће имати тако слабога суседа, као што је Порта, нити вреди навлачити на себе срамоту и трпити због ње не само притешњавања народа који исповедају с нама једну веру и једнога смо племена, нео и понижење саме православне источне цркве. Шта да се ради? Како да се латимо за посао? мене за то нико није питао; но ја сво шта бих казао. Географском положају на југу сметају природне оскудице. Она не може чекати периодички потоп, о коме сам ти већ једном писао т. ј. пет хиљада година, у нади да ће онда природне стихије раширити отоке Босфора и Дарданела. Русији на југу треба простора, који би одговорио њеноме значају и упливу који она мора да има на све јевропске послове.“ До год Европа не нађе згодан начин да задовољи ту преку потребу Русије, дотле источно питање неће бити решено, него ће висити над овим светом као мач Дамоклеса. Свака одлука у томе питању која не будне одговарала потребама Русије или која буде противна нуждама и жељама урођеника у народним осећајима, биће одлуке привремена, нетрајашна.“ Но 1833. год. би одлука нетрајашња и привремена претпостављена свему другоме. Руска дипломатија поткопавши намере мисирскога паше, нанесе тиме силну штету Француској; но указав тиме услугу Инглеској, она узбуди њезину подозривост условом о Дарданелима, који бејаше уметнут у тајни чланак Ункијар-скелешког уговора. Таком ценом би ујамчена Порти азијска Турска, ма да од прелаза њеног под власт Мехмеда Алије нису се штетили трговачки интереси Русије, јер она у то доба готово није ни имала трговину са Левантом, и ма да ништа није доказивало, да ће под влашћу Мехмед-Алије малоазијски Хришћани више страдати него под влашћу нејаке Порте. ([illegible]).

Мисирско питање стиша се за неко време, и кроз тај простор времена, би уведен у Србији устав и уклоњен Милош, коме општи глас приписиваше да је имао тајне договоре са Мехмед-Алијом и да је имао онакве намере као и мисирски паша. 1839 год. источно питање по нова искрсну. Син Мехмедов Ибрахим паша, кога је отац послао, разби војску султанову код Незиба пре него што приспеше у негов табор француски улаци, који бејаху послани к њему с поруком да се заустави. Француска и Инглеска пожурише се да утуле жестину мисирскога паше, јер се бојаху да се Русија изнова не помеша у источне послове. Но за овај мах руска дипломатија затезаше се неко време да да својега гласа. и ако су у Француској трчанствено телалили, да је Русија усвмљена, но у том уздржаном

положају њезином и била је сва њена снага, јер је њој остало право слободнога избора у радњи. Међутим источно питање било је предмет најусрдних сношаја између Париза, Лондона и Беча; било је предмет најблиставијих беседа у француској палати посланика, и у инглеском парламенту. У седници француске палате 20 Јуна (2. Јула), Гизо је између осталога зборио: „Што се тиче отоманске царевине, то сам ја далеко од те мисли да одричем њен пад; то је очевидно. Али опет ваља бити обазрив; нетреба сувише наглити том предувиђавношћу; царевине које су дуго трајале, тако исто дуго се и руше и дуго времена треба да прође докле оне са свим непропадну. Провиђење које не дели нестрпљење и тежњу људскога духа чинисе да се спрема изнова да изобличи предсказивања предмет којих је отоманска царевина; оно шаље то изобличење на оном истом земљишту у оним истим зидинама у којима је друга царевина, царевина грчка животарила не године него векове, после онога времена кад јој промућурни људи прорицаше пропаст. Рушење отоманске царевине, траје већ педесет година. Она је много изгубила; она је изгубила провинције, које су се претвориле у државе. Но како их је изгубила? Већ изодавна то небива посредством освојења, изодавна ни једна европска држава није отела од отоманске царевине ништа војном, отвореном силом..... Но како се то догодило? Каким је начином Турска царевина готово изгубила придунавске кнежевине, на половину Мисир и сасвим Грчку? То је, допустите ми овакав израз, камење, које је природним начином пало с грађевине. Да су туђинске интриге и частољубље учествовале у тим догађајима, ја то знам; али их они нису извршили; они их не би извели до краја; то су била природна, самовољна одпадања; те су се провинције саме и по унутрашњем убеђењу оделиле од Отоманске државе, која није имала снаге да их задржи. И опет, кад се оделиле шта су постале? Јесу запале у шаке ове или оне велике европске државе? Сасвим не. Оне се побринуле да се склопе у самосталне државе, да се уреде под овим или оним покровитељством више или мање тешким, више или мање опасним, али које им и опет допуштало и дозвољавало да живе у облику засебних народа, нових држава у великој породици европских народа. И је-ли можно у другим условима поступати са таквом пажњом према ономе шта се догађа на Истоку?... У продужењу тридесет година на Истоку и у земљама подвласним отоманској царевини свуда се види један и исти појав: ви видите ту царевину да се она разлаже природним начином на овоме или на ономе крају, али не у корист ове или оне европске државе, већ ради тога, да се одпочне стварање какве год нове

[illegible]

обећава поклонити Мехмед-Алији за живота, с титулом акрски паша и са заповедништвом над тврдињом Сен-Жан-д' Акр, управу над јужним делом Сирије. — Кад од сад за десет дана Мехмед-Алија не би примио овај уговор, султан ће узети натраг предлог о управи за живота акрским пашалуком; но његово височество султан још ће пристати да поклони Мехмед-Алији, њему и његовим потомцима у правој линији, управу над мисирским пашалуком, кад би овај предлог био примљен, за време идућег десето-дневног рока, т. ј. кроз двајест дана, рачунајући од дана кад му се ово објави, и кад он тако исто преда агенту султановом, надлежна упутства својим сухопутним и морским начелницима, да се одма склоне у пределе и пристаништа мисирскога пашалука. — Сви уговори и сви закони османске царевине односиће ће се подједнако на Мисир и па горепоменути акрски пашалук као и на остале делове османске царевине. — Сухопутне и морске силе, које ће држати мисирски и акрски паша, састављајући део војничке силе османске царевине, вазда ће се рачунати да се издржавају за државне потребе.“ Кад паша неби пристао у року од 20 дана на услове, које му је предписала конвенција, султан може узети натраг попуштања која је предложио. Паша није пристао на услове, и инглеска флота дополовив до обала мале Азије бомбардала је Бајрут; инглеска војска на јуриш освоји Сен-Жан-д' Акру и примора војску Ибрахим-пашину те се новуче у Мисир. Мехмед-Алија се покаже немоћан; његова средства нису одговарала оним великим намерама, које су му приписивали. Затим се приближи Александрији адмирал Непир, примора Мехмед-алију да започну уговоре и закључи ш њиме конвенцију, у којој је било ујамчено паши право наследства владања у Мисиру. На тај начин Инглеска, моћна тиме, што је Русија ступила с њоме у савуз, а Француска остала усамљена, решила је источно питање, а то опет није могло проћи, а да се неузвиси њено значење у малој Азији, и да се не одазове корисно по њену трговину. У осталом Инглеска се постарала те открила свако подозрење на рачун њезиних намера у томе послу. Још 5 Септембра 1840 год. мењајући конвенцију пуномоћници су четири државе „решили са намером, да изнесу у истинскоме облику безкорисност, која је руководила њихове дворове у закључку тога акта, да формално објаве: при извршењу обвеза, које су примиле на себе договарајуће се државе по више реченој конвенцији, ове државе нису намерне да траже никаквог увећања територије, никаквог искључног утицаја, нити ма каквог преимућства у трговању за своје подајнике пред другим народима.“ Истина су у Лондону испрва

били незадовољни били поступком Бекира. и у Цариграду нису пристали на услове предложене паши. Најпосле је по убеђењима од стране Француске и не без утицаја Аустрије, Порта признала фирманом од 13 Марта 1841 год. Мехмед-Алији право наследства власти у Мисиру, с правом опет свију оних услова који су били уговорени у [illegible] конвенцији. и који су чинили да Мисир остане зависан од Порте, [illegible] Србија и Румунске кнежевине. Тада и Француска приступи у савез осталих држава, и 1 Јулија те исте године закључи се место Ункјар-Скелеског уговора закљученог између Русије и Порте, са знаменитом конвенцијом, подписаном у Лондону која гласи: „Његово височанство султан с једне стране, обзнањује да он има тврду намеру од сад чувати вечно непроменљиво установљено као старинско правило његове царевине, по сили кога је свагда је било забрањено војничким лађама иностраних држава улазак у Дарданелски и Босфорски отоку. и докле год је Порта у миру, његово султанско височество неће допустити ни једну војничку инострану лађу у речене отоке. А њихова величанства, руски цар, аустријски цар, краљ Мађарски и Чешки, краљ француски, краљица сједињених краљевина Великобританије и Ирске, и краљ Пруски, с друге стране, обећавају поштовати то решење султаново, и радити по више изложеноме начелу. Утврђено је такође да потврђујући непромењивост старинског правила османске царевине, које је изложено у реченом чланку, султан задржава себи по и пре право, да издаје фермане на пролаз лаких лађа под војничким барјаком, које стоје по обичају на услузи посланништва пријатељских држава. Његово височество султан задржава себи да ту конвенцију достави на знање свију држава, с који се блистателна Порта налази у пријатељским одношајима, и да им предложи да приступе истој.“ Казујући свој поглед на значење тога уговора, Гизо вели: да је Порта овим актом била изузета испод искључне заштите руске и уведена у круг општих европских интереса. — Пораз који је испочетка претрпила Француска био је ослабљен овим уговором: источно питање било је позвано на суд европског ареопага; Мисир је остао клијент Француске, Дарданели и Босфор затворени по Ункјар-Скелеском уговору, од војничких држава, бише затворени сада и од руске флоте, и тако кључеви од црнога мора, од обе обале мраморскога мора са његовим отокама, осташе у рукама једне Порте, слабост која ју је могла подчинити не само једноме рускоме уплиuву, него и уплиuву непријатељском Русији, што је се већ не једном и дешавало. ([86]).

Није могуће а да се овде не напомену речи Фонтонове, које

је он написао на једанајест година пре свршетка мисирскога питања. „Отоке у турским рукама не само да нас лишавају на југу потребног простора и уплива на источне послове, који би одговарао величности и значењу Русије, него могу нас још подвргнути опасностима у случају туђег уплива у Цариграду. Да би се ово избегло Русија је приморана, ма шта је коштало, да је њезин господарећи уплив у Цариграду, и ова је неопходност свагда везује да се и на супрот својих интереса непрестано увлачи у политичке збрке. Томе се не може краја догледати, доклен је год турске царевине. Ми смо садашњом војном и једренским миром утврдили за време наш уплив у Цариграду. Но хоће ли то дуго протрајати? Ако се преброји, коликих жртава нас кошта та политика, може се брзо схватити, како се она не може одржати. Пре или после она ће постати банкрот: с тога још измраније треба томе учинити крај. За то има два начина: први је начин претворити источно питање у славенско питање т. ј. развити барјак славенизма и православне вере, и на развалинама Аустрије и Турске створити нову веома велику славенску државу. Али ово горостасно предузеће, ког је успех тиме сумњивији, што славенски народи, прем да су силни на броју, јунаштвом и самопрегоревањем, али нису у стању да га изврше у борби са целом западном Јевропом. Благоразумна политика захтева да се то непредузима, да се о томе и не мисли. Остаје други начин. Он је у томе, да се подели данашња Турска на две државе: једну хришћанску на балканском полуострву, другу мухамедовску у Малој Азији. Овим поделењем ми ћемо доспети да се пред нама отворе отоке и да се ослободе једноверци и једноплеменици наши испод турске владе. И све се то може извшити без ремећења јевропске равнотеже. Због овога, да би постигли ову намеру ми можемо и дужни смо да нађемо сајузнике. И тако ево каква треба да је наша намера за у будуће време. . . .“ Али се није бринуло да се ова намера постигне и није могла бити остварена с тога, што се на место огромног источног питања ставило или такво опширно славенско питање, не узимајући у рачун, да је решење његово могло да буде такође поцепано на делове, по засебним народностима; или је владала друга мисао, да се створи на балканском полуострву једна држава, па је та мисао терана до друге крајности, и брањени су Грци више него ли јужни Славени, чему се заиста дуго време и подчињавала руска политика, особито у бугарском црквеном питању. На супрот овој мисли, сами су Славени 1848 године изнели на видик мисао федерације (сајуза); али и ради тога најпре је било потребно да се политички ослободи свако

[illegible]. Ево сад [illegible] [illegible] и [illegible] је да буде предмет [illegible] руске [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] се од горест-них [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. али [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] против себе [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: српско, црногорско, бугарско. [illegible] потпуно ослобођење једних Срба [illegible] би тврде темеље и за ре-шење читавог словенског и хришћанског питања. Још су биле [illegible] није мисли Фонтонове о [illegible]. [illegible] се сједињавале за Руси[illegible] у след тога што су остајале све обале [illegible] мора са [illegible] отокама у рукама Порте. (“)

Како било да било тек тим што је утврђен мисирски мир, ти-шина у Леванту није била поврађена. Пошто се удалила војска Ибра-хим-паше из Сирије отпочела се борба између Друза и Маронита, и то је и опет дало прилике Француској да се меша у послове оси-ске нарегиие. Русија није делателно учествовала у том новом сир-ском питању. Француска пак ослањајући се на то питање, основал је читаву систему мешања у судбину тамошњих хришћана. За ти се обелодањило мешање Француске и Енглеске у питању о мађар-ским бегунцима, и у питању о светим местима. Османска царевина, ова мухамедовска Пољска, као што Гизо вели, поставши предмет оп-ште пажње и опште бојазљивости код јевропских држава, морала је постати мегдан њиног међусобног супарништва (тргања). Под ути-цајем тога супарништва решавала се дела далекога истока, њему су морали бити подчињени и интереси хришћанског становништва у Турској. Питање о светим местима, поникло је одмах после онога часа кад су се стишали револуционарски покрети 1848 и 1849 год., кад се француска република приближавала декембарском преврату, који ју је бацио у властољубиве руке њезиног президента, који је на-силнички за тим захватио титулу цара, под именом Наполеона III. који је наследио двојаку мржњу према руском двору: непријатељ-ство своје породице, основач које је некада изгубио своју власт, бла-годарећи усиљавању Русије и њезина цара Александра I за ослобо-ђење Јевропе испод владе Наполеона I; и непријатљство француског двора времена владе Луја Филипа, који је добио толико личних не-прилика од руског двора. Уз то, исток је свагда могао бити при-лика за борбу и освету Русији од стране Француске за њезин пораз у мисирском питању; и напослетку самоме је Наполеону било прево потребно да уплете Француску у спољне ратовање, како би унутра могао мирно владати, премда је он непрестанце говорио да је „ца

ревина мир.“ Није се чудити што још није била прошла ни једна година од декембарског преврата, кад Наполеон III се умеша у одношаје Русије наспрам Порте, и повуче за собом већи део Јевропе у рат, који је стао живота по милијуна људи, и трошкова до 7 милијарда франака, па је и опет уверавао да је француска влада ступила у рат јединито ради заштите слабе државе од намишљаја силне државе, и ради одржања јевропске равнотеже. „Је ли истина да су две главне државе које су водиле рат са Русијом, пита у својој последњој књизи историк друге француске царевине Диноје, — је ли истина да је од стране француске и британске владе учешће у рату било тако слободно од личних интереса, као што су се старали да то докажу у Француској? Не видимо ли ми да је било корисно Инглеској да начини француског цара својим сајузником на место непријатеља, једно име ког је тако плашило већину Инглеза својим историјским споменима? Није ли било Инглеској корисно подићи њена два супарника, једног противу другог, у нади да ће они малаксати у узајамној борби? Није ли било пријатно Инглеској упропастити флоту једне од две велике јевропске државе морске, силе којих кад би се сјединиле, могле би успешно да дејствују противу силе Инглеза, накратко — ослабивши руску флоту, наслађавати се призором односне слабоштине противу себе усамљене флоте француске? У то је време Инглеској било корисно, с помоћу француске снаге, да још више рашири круг слободних пијаца за њену трговачку радњу. Већ је једних ових користи било довољно за Инглезе да се реше да учествују у рату. Ништа не мари, и ако она није увећала својих земаља на истоку ни са једним острвом, ни пристаништем, ни стратегичким местом, ради будућег ојачања своје владе на морима Леванта. Што се тиче поглавара француске владе, за њега је потреба војне истицала из личних користи, којима је претило унутрашње стање Француске после преврата 2 Декембра, њему није било потребно никаквих освојења на опширној просторији османске царевине: њему је нужно било освојити нешто друго, него саму Француску, француску опозициону и француску народну, ратоборну. Света су места у Палестини одавно већ била под заштитом Француске; али она са лакомисљеношћу, која је слична само лакомислености њезиних философа, пренебрегавала је своја права; и у оно време кад је Русија заиста заштићавала грчку веру, Француска је допуштала да себе омаује празним ћаскањем гркофила. Шта више Француска је била потпуно равнодушна 1850 год. кад је један њезин конзул био тако поштен да пронађе свој положај у Јерусалиму да се не може више

[illegible]

Што се тиче других великих држава, Пруска није имала никакве потребе да се меша у питање о светим местима; а Аустрија [illegible]

сваким даном постајало све опасније, ни у колико није одговарало користима обе те државе. Али су пријатељски одношаји могли бити поврађени међу њима тек онда, кад би Порта дала аустријском правитељству могућност у свима случајевима досљедно и енергички да се држи политике, сходне с њеним сопственим интересима. Осим ове главне ствари, требало је решити још многа друга већ одавна нерешена питања, тесно скопчана с дипломатским достојанством аустријске царевине и са охраном поштовања, које је она хтела да има на Истоку. Ка свему томе придруже се још тешкоће по стварма црногорским, које су баш 1853 год. достигле до вршка замршености. Ми немамо потребе да говоримо како су поникле и развиле се те тешкоће. Доста је рећи, да је Порта већ била спремна да пошље значајну убојну снагу, да примора Црнугору да припозна над собом њезину врховну власт, што су јој Црногорци вазда одрицали, позивајући се на пређашњу своју самосталност и ослањајући се на непрекидно покровителство Русије. За овај мах прилику за раздор дали су сами Црногорци, који су упали у Турску. Нападање на Спуж и Жабљак, изпочетка успешно, у даљем своме току привуче на границу Црне Горе турску војску под заповедништвом Омер-паше. Може бити да је аустријска влада у намери, да великодушно и безкористно помогне, налазећим се у таквој опасности становништву Црне Горе, имала на уму — да ослободи Црну Гору од руског „покровителства“, које су Црногорци одавно припознавали; може бити да су на то побудили аустријску владу ондашњи њезини одношаји с Портом и рола, какву је по предлогу њеном онда вршила у квартиру Омер-паше революционарска пропагадна. Како било да било, тек је Аустрија одпочела решителне мере, које су заједно с тиме морале да прокрче пут да се обнове пријатељски одношаји њени с османском царевином. Јануарија 1853 год. дође у Цариград Фелдмаршал-лајтнант граф Лајнинген као изванредни посланик аустријскога цара. Суштина његовог задатка, који му је био наложен, била је ово: Прекинути посао о бегунцима из Маџарске, прекратити свађу с Црном Гором и објавити, да само на тим условима могу бити повраћени пријатељски одношаји Аустрије с Портом. Прикупљање огромне убојне снаге на границама Хрватске и Далмације, под заповедништвом бана, фелдцесхмајстора барона Јелачића, коме је било заповеђено, кад Порта не прими оне услове да нагрне у Турску, а ово је рађено с том намером да се подпомогну захтевања аустријског пуномоћника у Цариграду. Заједно с тим дође на црногорску границу, где је претила највећа опасност, комесар двора аустријскога ђенерал-ађутант, а у исто доба, један од

[illegible] фелдцајга аустријског ђенерал-[illegible] [illegible]. Оде у главни логор Омер-пашин, и [illegible] да се [illegible] од даље војничке радње [illegible]. [illegible] је [illegible] пренета [illegible] фелдмаршаллајтнанту грофу Лајнингену. Аустријски [illegible] био одбијен [illegible]. [illegible] да остави Цариград; но у последње минуте Порта је [illegible] и безусловно пристала на сва искања аустријска. Тако су [illegible] Аустрије према Турској били обновљени на [illegible]. А одмах затим за посланика аустријскога у Цариград би [illegible] бивши министар трговине Барон-фон-Брук.[illegible]

Но у одношајима Турске наспрам Русије, за ово време, увеличила се [illegible] непријатељска растећа узајамна раздражљивост. У Јерусалиму је био свечани турачки ферман, у корист латинских калуђера који је израдио Лавалет: тај је ферман давао им неке повластице, што се тиче преступа Витлејемске цркве и гробу св. Богородице: те повластице Русија је узела као нападање на права православне цркве. У свакој случају ова попуштања Портина, у корист латинства у опште, сматрали су за победу француске дипломатије над руском, а баш у томе и садржавала се суштина питања. Опет се покретало питање о положају Русије на истоку, о оном утицају и [illegible] господарењу, које је она с помоћу [illegible] политике дипломатске вештине и материјалне снаге успела да задобије у продужењу 150 година. Фебруарија 26 ђенерал-ађутант кнез Меншиков, праћен многобројном и сјајном свитом оде као изванредни посланик цара Николе у Цариград: 2º пријави се великоме везиру, а 30 министар иностр. дела Фуад-ефендија већ је дао оставку. Много су се препирали око тога, треба ли, или нетреба дужност дату кнезу Меншикову сматрати за последицу преторуке извршене грофом Лајнингом. У Европи је у опште владало мишљење да су кнеза Меншикова послали у Цариград с намером, да се не изостане од Аустрије, и да се достигне онакав исти резултат какав је достигла Аустрија тако брзо и изненадно. Но има основа да се мисли, да је шиљање кнеза Меншикова било решено и приправљено већ онда, кад још нису биле извршене енергичке мере аустријске, које су зачудиле и Петроград и Европу. Још пређашње године у јесен у Русији су биле учињене припреме цељ којих је била да се прибегне томе одсудном дипломатском кораку, па на случај ако Порта неби попустила, да се отпочне војевање. Цар Никола прегледао је корпусе јужне руске армије и коњице, која је била у војничким населбинама. био је у Криму, где се пред њим потоњи пут правила црноморска флота, прегледао

је Николајев и Севастопољ, и одредио је места у Севастопољу на којима је ваљало подићи тврдиње с копна: све је ово у свези са различним значајним војничко-административним наредбама, наводило на претпоставку., да је главна пажња руске политике, која је дуго време била обрнута на запад, започињала сада изнова да тежи на обале Босфора. Да није кнеза Меншикова задржала болест најпре у Петрограду, па онда у Одеси, може бити да би он у Цариград стигао пре графа Лајнингена, или бар у једно исто време с њим приспео. Неће бити згорега да овде приметимо, како се онда, готово у свима слојевима руског становништва показао узбуђен правац умова. Прорицање да ће после 400 година од дана смрти последњег Палеолога, на цркви св. Софије изнова бити подигнут крст, било је у то време распрострањено, шта више и међу изображеним редовима русскога друштва, и произвело је на сав руски народ дубок утисак. Претпостављано остварење тога прорицања падало је на 1853 г. с тога и није чудно што је у Русији била распрострањена вера у то прорицање, те се тако обдржавала узбуђеност у народу, која је дејствовала у једнакој мери, како на више тако и на ниже слојеве руског друштва. Иностранци, који су знали за ту узбуђеност рускога друштва и имали на уму познату целој Европи, непоколебљиву вољу цара Николе, и сталну тврдоћу с којом је он настојаво да се изврше његова подузећа, мислили су (иностранци) да неће бити тешко Русију увући изнова на пут саможивих намера, које би биле управљене на ширење руских граница. Они нису хтели да верују да се руска дипломатија надала средством празне демонстрације постигнути жељени резултат и одпочели су трубити по свој Европи о опасности, која јој прети од Русије.

Како му драго тек за овај мах срећа није ишла на руку руској дипломатији. Сматрајући да је непотребно описивати ток договарања које је водио кнез Меншиков и догађаје који су пратили те договоре ограничавамо се само напоменом, да су у западној Јевропи видели посланству кнеза Меншикова непромењиву намеру руске владе да зада самртни ударац ономе значају којим се је Порта користовала код својих хришћанских и мухамедовских поданика, намеру коју је она бајаги испрва крила, но која се касније мало по мало обелоданила за време договора. Инглески посланик лорд-Стратфорд-Ретклиф, обећа Порти енергичку помоћ западних држава, и она одсудно одбаци руски ултимат који јој поднесе кнез Меншиков, у ноти 7 (19) Марта. Долазак француске флоте у саламинску отоку даде турском министарству, на челу кога бејаше Решид паша, фактички доказ, да

за овај мах занадна Европа неће да остави Турску без заштите. „И јесу ли била одиста захтевања руска, пита Диноје, такве природе, да је на место да им се попусти требало подморати Русију да отпочне војну са целим западом?“ Он вели: да оба захтевања руске владе, која се тицала хришћанске цркве источне вере, оснивала се на уговорима Кучук-кајнарџијском и једренском. Тек после неколико месеци узалудно договарање, недобијајући законитог удевлотворења од Турске, коју су подбадали други, Русија се реши да заузме дунавске кнежевине. „Тешко је наћи у захтевањима руским, што се тиче користи њених једноверaца, и шта више у ономе облику у који је она најпосле представила своје захтеве, тешко је наћи штогод налик на покушај противу самосталности Порте.“ По мишљењу француског историка покушаји Француске и Аустрије, који бејаху мало пре тога, нису били ни мало скромнији од руских. Он мисли да је руска влада отпочела војну не са завојевачким намерама, већ под осећајем раздражености која се неизбежно морала појавити услед наполеонових интрига. Он се позива на меморандум, послан од руског кабинета графу Кларендону, у коме је између осталога било речено, да предлагана инглеском наспрам Турске, политика великодушности, којој је вазда следовало руско правитељство, мора да руководи свим владама европским; али је Француска усвојила другу политику. Затим он наводи поверљиву (конфиденцијалну) ноту, од 15. Апр. 1853 год. у којој покојни цар изјављује да је вољан, подпомагати у слози са Инглеском да се настави трајање турске царевине. „Шта би се могло рећи друго што би било већма, — пита писац, — успокојавајуће и задовољавајуће? нека поштују турску царевину и ја ћу је поштовати; нека незлоупотребљују њезину слабоштину, и ја не само да је нећу слабити, но шта више, вољан сам радити да се она одржи: такав је био смисао руских одговора. Русија је била стављена у такав положај, да је морала изабрати једно двога: или за извршење свога ултимата, да испуни изречену у њему претњу и као у залогу да заузме дунавске кнежевине, или да се реши да попусти. Такво попуштање није се подударало са поруком, датом кнезу Меншикову, цељ које је била у томе да поврати и изнова утврди на истоку уважење спрам Русије, које је претрпило уштрб. С тога је руска влада била изнуђена да изврши војничке припреме које су с почетка биле тек демонстрација с намером, дати више преваге дипломатским захтевима. Јулија 2. авангард 5-ога корпуса руске војске пређе преко Прута код Скуљана, а 25 истог месеца руска војска уђе у Букарешт. Међутим на изјављену у руском ултимату претњу заузећа кнежевина,

Француска и Инглеска одговориле су шиљањем својих флота, које $^{2}/_{14}$ Јунија спустише своје котве у отоци Безикској код Тенедоске обале. ([100])

Тада је настала делателна размена нота и депеша, на моракдума и протокола, где су државе, премда не фактички, но тек политички, већ бивши међу собом у рату, стараде се да отклоне од себе наравствену одговорност за почетак ратовања. С обе се стране бринули још и о томе, да задобију на своју страну јавно европско мишљење, и ово је било као нека сведоџба по спољашности, тога да се иза ратничког по спољашности расположења сакривало у суштини мирно расположење. Интерес Аустрије налагао јој је да се користи тим расположењем. Како је она с обема странама стајала још у пријатељским одношајима, чинило се да у сљед свог обичног расположења к миру, а осим тога, по свом географском положају налазећи се измеђ ратујућих страна и граничећи са државом, због које се и десила свађа она је природно могла а и дужна била да ступи у посредовање. С тога сви уопште пристану да би Беч, као варош која се налази у неутралној држави, био понајбоље место за конференцију посланика, с том намером, да се договоре о погодби коју би могле обе стране да приме, и која би задовољила Русију не наносећи особитог уштрба интересима и достојанству турске владе. Чинило се да се већ ствар примирења била примакла к успешном свршетку. На тој конференцији 10 Августа био је примљен и одобрен царем Николом пројект ноте, коју би Порта морала била да пошље руској влади, Но порта непристане да прими без измена бечки пројект ноте и то је сасвим на другу страну окренуло ствар изненада. Те је измене одбацила Русија која је имала право да се нађе увређена већ и тиме што Турска није хтела да се покори посредничком решењу, коме се она сама безусловно подчинила. Тада усљед противности узајамних погледа, обелоданило се, да негледећи на сва упињања дипломатије рат се није могао избећи. Опет зато, овај случај још није ослабио упињања да се одклони судар и да се свађа реши мирним путем, Цар аустриски и руски састану се приликом маневра савезне ђерманске војске, најпре у Олмуцу па затим у Варшави где дође и пруски краљ, и лично се старали небили се сагласили. У Олмуцу у замену споменуте бечке ноте, по други пут би састављен проект нове ноте, али пре него је она била сасвим припремљена догађаји покварише сав посао.

Док су се кабинети узалуд трошили у напрезању да се мирним путем поравнају, руска се војска знатно распрострла по Дунавским

књажевинама, заузевши сву Молдавску и Влашку. У Цариграду је по изгледу то кретање руске војске у књажевинама учинило још силнији утисак не ли садржај проекта бечке ноте. Порта предузе војничке мере да се успротиви Русима у Дунавским књажевинам. Гвардејска војска и два корпуса бивша у Румелији и Бугарској бише покренути на Дунав под заповедништвом Омер-паше, а међутим из Балканског кланца искупљаху се саразмерне с потребом резерве. Септембра 21 две инглеске и две француске линејне лађе одпловише из Безикске отоке и зауставише се на лепђерима под Цариградом. У званичним објавама се говорило да су дошле ове лађе с намером да очувају султана од опасности фанатичког расположења старо-турске партаје и да даду министрима портиним прилике да раде сасвим слободно. Под заштитом француског и инглеског барјака искупи се Диван, и 26 Септембра у сјајној седници реши да се објави рат Русији, а одмах затим ту одлуку потврди султан Абдул — Меџид. Таким начином би принуђена Порта да објави рат по наговору западних држава, које су биле наумне да поцепају уговор (трактат) од 1841 год. да отворе својим барјацима пута у Восфор, и да бране прецолницу Турску од нападања руске морске силе. У оно време кад су се договарали цар руски и аустријски о склопу проекта нове ноте да мирно сврше свађу, Турска објавивши војну Русији, захтевала је заједно с тим, да руска војска, за 14 дана буде изведена из дунавских књажевина, усљед чега проект нове ноте изгуби свој значај. И догађаји посташе грозни. Потоњи посредник између Русије и Турске, Аустрија, похита да се користи својим згодним положајем. Много је што шта њу на то побуђивало. Не мотрећи на своје одношаје према Русији, који се усгановили од 1849 год. аустријска је влада познавала, да помоћ с којом јој је Русија онда притекла, много је помогла да се утемељи руски уплив не само на доњем Дунаву, но и на средњем његовом току. Од такве су помоћи вазда презали у Бечу: принц Јевђеније Савојски, Марија Терезија, Јосиф II, вазда су тако мислили да пријатељство Русије па шта више чак и услуге њезине, морају бити примане веома обазриво. Због оних свеза, које могу лако понићи између Русије и аустријских Славена. Нарочито се бринуо аустријски двор да смете Русију, те да не о својн румунске књажевине и таквим начином да не одели аустријску царевину од Црнога мора, и да не добије превагу на доњем Дунаву. У том смислу придружење Буковине Аустрији прошлога века давало јој је значајну оперициону тачку да дејствује на Влашку и Молдавску. Ове последње већ су давно и врло верно схваћали у Русији. Тако, по ре-

чима Фонтона, кад је 1807 г. „кнез Прозоровски био постављен за главнога војсковођу, он је се пре него ће отићи из Петрограда видио са царем Александром; да прими последње заповести; на столу у кабинету његова величанства била је раширена мапа Турске, и суседних с њоме држава, и цар је почео разлагати план радње за одсудан и брз успех. Ни у чему не противуречећи цару, кнез је Прозоровски само прстом упирао на Буковину и Ердељ, у оно место где карпати улазећи у руске земље праве угао. Шта више кнез Прозоровски ни тада није помицао прст, кад је то могло да смета покретима руке цареве. Неразумевајући узрока те неочекиваности цар с приличним нестрпљењем запита кнеза зашто он ништа не збори, него само прстом смета? „Опростите ваше величанство, одговори књаз Прозоровски, — но ја сам се био нешто замислио! Ја видим на овој тачки сто хиљада белих мундира, који ће мојој радњи тако сметати као што мој прст смета слободноме кретању руке вашега величанства.“ ([101])

Овом могућношћу владати над саобраћаима Русије са подунавским књажевинама и балканским полу-островом, решила се Аустрија да се користи у почетку источне војне, која више од 60 година није се оружаном руком мешала у источна дела и тиме изгубила значајан део уплива на хришћанско становништво на југ од Дунава. Осим тога, њој је било потребно да спере са себе оно беславље, које је примила на се у очима својих народа, кад је признала своју слабост и дозвала Русију да јој помогне 1848 г. Бечке управнике тиштала је та пријатељска услуга коју јој показа Русија покорењем Маџарске. „Угарска је под ногама вашега величанства“ те речи руског фелдмаршала не даваху мира великој ђерманској партаји која се од Баховога времена станила у Бечу. Пљачка, добивена из туђих руку, ретко кад усељава осећање захвалности према неочекиваном добротвору. Ништа није могло да опамети бечке министре на рачун руске политике: ни одбачени руским двором 1849 г. предлози депутације од Маџара из Маџарске и Срба из војводовине, ни искрена жеља не користовати се ондашњим стешњеним положајем хабзбуршкога дома, и присаједините Русији макар источну Галицију, коју насељава руско племе; Русија је узела на се неблагодарну улогу бранитељке туђега мира безкорисно у име св, сајуза, који је Аустрија већ одавна заборавила. И ево сада кад се расплапламтила војна између Русије и Порте за права источних хришћана Аустрија се опомене мудрог правила да ни једна држава не мора жртвовати своје користи на ползу другога, па се користи да неможе боље бити околностима

ратовања и без великих жртава утврди свој уплив у оним местима северно турске где је до тога доба искључно владао руски утицај. Од Аустрије сасвим није било уовоме случају оне црне неблагодарности којом је обећао да зачуди сав свет бечки министар кнез Шварценберг. Аустрија је само хтела да обнови своје значење на доњем Дунаву и смислила је да истисне Русе из румунских књажевина. Извршити то није било тако тешко.

Још 9 Декембра 1853 г. начелник турске војске у Бугарској, послао је кнезу Горчакову, начелнику руске војске захтевање, да изађе из дунавских кнежевина; тога истога дана адмирал Дондас добије позив преко лорда Ретклифа од Порте, да ступи у Босфор са флотом која је била под његовом командом. Наравно да је кнез Горчаков једва удостоји одговором захтевања турскога команданта. С тога се могло очекивати да ће прва јека топовских танади зазујати брзо на доњем дунаву. Но се иначе догоди. Војничка радња отпочне се далеко од дунавских кнежевина, на граници азијске Турске, онако исто, као што је први дипломатски повод к рату био заподенут у далекој Палестини. У осталом на Дунаву кнез Горчаков који је командовао не тако великом војничком силом, и који није био подпомаган с мора није могао одпочети нападај. Осим тога сагласно са уверавањима која је дао цар Никола аустријском цару и пруском краљу у Олмуцу и у Варшави, која су потврђена шта више после објаве рата од стране Турске, руске војсковође морале су се ограничавати само одбранителном радњом на левој обали Дунава. Преко свега тога распарчаност и онако незнатне бројем руске војске било је још неопходна последица и политичке поруке дате кнезу Горчакову. Програм је руске политике био, да заузму Влашку и Молдавску, да господаре у њима и да распростиру руски уплив у обе кнежевине. Таква се цел могла постићи тек размештајем руске војске свуд по кнежевинама, присутност које чинило се да је то више потребно, што су одмах после отпочетка војничке радње Русије с Турском, господари по заповести Порте оставили своја звања, и отишли из кнежевина, у ком случају правителствена власт у Влашкој пређе у руке административног совета у ком је председавао руски ђенерал ађутант барон Будберг; у Молдавији је дужност руског комесара извршивао ђенерал Сакен. Од своје пак стране и Омер-паша имао је важне узроке да неприкупља сву војску на једноме месту, и да се уздржава од наступајућег кретања на Букарешт. Западне државе још нису биле у рату с Русијом, и са свим нису се још тако безусловно обвезале да бране Порту, да би она, преду-

зимала па ма шта је коштало да напада, да би она с поуздањем могла очекивати од њих помоћи; сама пак Порта није била кадра својим сопственим средствима да доведе до срећног свршетка ма какво год опширно предузеће. Међу тим на азијском мегдану ратовања, нападне 26 Новембра на Риза-пашу, Андроников, а на Ахмет-пашу 1 Декембра, Бебутов код Башкадик-Лара: обе турске војсковође претрпе одсудан пораз, и војска је њихова била сасвим потрвена. Главне турске војсковође у Азији Селим и Абди-паша нису смели изаћи из Ерзерума и Карса, да помогну подчињеним пашама и да спасу најбољи део њихове војске, јер је тако велика била њихова неспособност и немарљивост. Нападај Турски на руско Закавказје не само да је био одбијен, већ Руси сами нагрну у Турску. Азијска турска војска, на дуго време била је уништена, и Шамиљ, који је ваљао да изађе у помоћ Турцима из Дагестанских брда на овај мах нигде се није видео. Око тога доба руска флота одржи код Синопа не мање сјајну као и неочекивану победу. Новембра 18 руска ескадра под командом адмирала Нахимова, прикривена густом маглом приближи се Синопском пристаништу и сасвим уништи 11 турских војничких лађи над којима је заповедао Осман-паша, и које се биле склопиле у томе пристаништу од олује, која их је стигла на путу кавказкој обали. Тај војнички догађај разгласа се по целој Европи и учини велики утисак. Од њега се отпочео како у опште мисле, нов и најважнији обрт у источном питању, јер је непосредна последица тога догађаја (премда после 5 недеља) била да савезничке флоте уђу у Црно море. У осталом важност и значај овога догађаја био је и сувише преувећан. Разлике у томе није било становале ли савезничке флоте у безикском заливу или упловиле у црно море и стале на ленђерима код замака који бране улазак у Босфор. Прошав 26 Октобра кроз Дарданеле, оне су већ премашиле линију која дели војну од мира.

Дипломатија и после битке код Синопа усрдно је радила о помирењу. Држећи своје седнице у Бечу, као у неком сталном и посредничком суду, конференција посланика подписала је 23 Новембра нови протокол, и придружила је истом истоветну заједничку ноту, у којој четири државе поручују својим представницима у Цариграду да позову Порту, да се придружи томе протоколу. Али је овај други посреднички предлог већ био предупређен у Цариграду онамошњим дипломатима, који су пре него су добили поменуту бечку ноту и независно су од ње склопили сличан проект и поднели Порти да га потпише. У своме одговору од 19 Декембра Решид-паша одрекне се

ратовања и без великих жртава утврди свој уплив у оним местима северно турске где је до тога доба искључно владао руски утицај. Од Аустрије сасвим није било уовоме случају оне црне неблагодарности којом је обећао да зачуди сав свет бечки министар кнез Шварценберг. Аустрија је само хтела да обнови своје значење на доњем Дунаву и смислила је да истисне Русе из румунских књажевина. Извршити то није било тако тешко.

Још 9 Декембра 1853 г. начелник турске војске у Бугарској, послао је кнезу Горчакову, начелнику руске војске захтевање, да изађе из дунавских кнежевина; тога истога дана адмирал Дондас добије позив преко лорда Ретклифа од Порте, да ступи у Босфор са флотом која је била под његовом командом. Наравно да је кнез Горчаков једва удостоји одговором захтевања турскога команданта. С тога се могло очекивати да ће прва јека топовских танади зазујати брзо на доњем дунаву. Но се иначе догоди. Војничка радња отпочне се далеко од дунавских кнежевина, на граници азијске Турске, онако исто, као што је први дипломатски повод к рату био заподенут у далекој Палестини. У осталом на Дунаву кнез Горчаков који је командовао не тако великом војничком силом, и који није био подпомаган с мора није могао одпочети нападај. Осим тога сагласно са уверавањима која је дао цар Никола аустријском цару и пруском краљу у Олмуцу и у Варшави, која су потврђена шта више после објаве рата од стране Турске, руске војсковође морале су се ограничавати само одбранителном радњом на левој обали Дунава. Преко свега тога распарчаност и онако незнатне бројем руске војске било је још неопходна последица и политичке поруке дате кнезу Горчакову. Програм је руске политике био, да заузму Влашку и Молдавску, да господаре у њима и да распростиру руски уплив у обе кнежевине. Таква се цел могла постићи тек размештајем руске војске свуд по кнежевинама, присутност које чинило се да је то више потребно, што су одмах после отпочетка војничке радње Русије с Турском, господари по заповести Порте оставили своја звања, и отишли из кнежевина, у ком случају правителствена власт у Влашкој пређе у руке административног совета у ком је председавао руски ђенерал ађутант барон Будберг; у Молдавији је дужност руског комесара извршивао ђенерал Сакен. Од своје пак стране и Омер-паша имао је важне узроке да неприкупља сву војску на једноме месту, и да се уздржава од наступајућег кретања на Букарешт. Западне државе још нису биле у рату с Русијом, и са свим нису се још тако безусловно обвезале да бране Порту, да би она, преду-

зимала па ма шта је коштало да напада, да би она с поуздањем могла очекивати од њих помоћи; сама пак Порта није била кадра својим сопственим средствима да доведе до срећног свршетка ма какво год опширно предузеће. Међу тим на азијском мегдану ратовања, нападне 26 Новембра на Риза-пашу, Андроников, а на Ахмет-пашу 1 Декембра, Бебутов код Башкадик-Лара: обе турске војсковође претрпе одсудан пораз, и војска је њихова била сасвим потрвена. Главне турске војсковође у Азији Селим и Абди-паша нису смели изаћи из Ерзерума и Карса, да помогну подчињеним пашама и да спасу најбољи део њихове војске, јер је тако велика била њихова неспособност и немарљивост. Нападај Турски на руско Закавказје не само да је био одбијен, већ Руси сами нагрну у Турску. Азијска турска војска, на дуго време била је уништена, и Шамиљ, који је ваљао да изађе у помоћ Турцима из Дагестанских брда на овај мах нигде се није видео. Око тога доба руска флота одржи код Синопа не мање сјајну као и неочекивану победу. Новембра 18 руска ескадра под командом адмирала Нахимова, прикривена густом маглом приближи се Синопском пристаништу и сасвим уништи 11 турских војничких лађи над којима је заповедао Осман-паша, и које се биле склониле у томе пристаништу од олује, која их је стигла на путу кавказкој обали. Тај војнички догађај разглаcа се по целој Европи и учини велики утисак. Од њега се отпочео како у опште мисле, нов и најважнији обрт у источном питању, јер је непосредна последица тога догађаја (премда после 5 недеља) била да савезничке флоте уђу у Црно море. У осталом важност и значај овога догађаја био је и сувише преувећан. Разлике у томе није било становале ли савезничке флоте у безикском заливу или упловиле у црно море и стале на ленђерима код замака који бране улазак у Босфор. Прошав 26 Октобра кроз Дарданеле, оне су већ премашиле линију која дели војну од мира.

Дипломатија и после битке код Синопа усрдно је радила о помирењу. Држећи своје седнице у Бечу, као у неком сталном и посредничком суду, конференција посланика подписала је 23 Новембра нови протокол, и придружила је истом истоветну заједничку ноту, у којој четири државе поручују својим представницима у Цариграду да позову Порту, да се придружи томе протоколу. Али је овај други посреднички предлог већ био предупређен у Цариграду онамошњим дипломатима, који су пре него су добили поменуту бечку ноту и независно су од ње склопили сличан проект и поднели Порти да га потпише. У своме одговору од 19 Декембра Решид-паша одрекне се

и од једног и од другог предлога, премда учтивим изразима. Ипак и после овога у дипломатским канцеларијама трајала је још живља радња, писале се многобројне ноте и депеше, којима се до саме објаве војне Русији мењали између себе европски кабинети. Ни више, и у догодившем се 24 Декембра ступању сајузних флота у црно море, дипломатија није хтела да види узрок рата (casus belli). У Јевропи се све још као бојали отпочети ратовање. На послетку је примљено веома чудновато решење које није одговарало ни војни ни миру. Сајузничке државе назначе Русији пограничну линију у Црноме мору. преко које да не прелазе војничке руске лађе, а ко би прешле, то да их одбију непријатељске лађе. Русија је захтевала да јој се објасни та мера, али на њена питања западне државе не дадоше одговора. Истина клупче дипломатских преговора није било сасвим размотано, али у размењаваним депешама били су узајамни прекори. Тако исто и лична коресподенција владаоца руског са француским, како је била вођена јавно пред целом Европом, могла се држати тек за преписку којом се праштају, наравно врло учтиво али не без раздражености.

Међу тим је Русија покушала да Аустрија и Прусија буду неутралне. Такав је предлог поднео обема државама у име руског цара ђенерал ађутант граф Орлов, који је био са особитом поруком у Бечу Јануарија месеца. У овом случају и опет руски двор није примао никакве друге обвезе, осим да по савршеном склопу новог положаја Истока, он позове своје саветнике на световање. Најмање је могла на то пристати Аустрија, којој је ширење рата и народног покрета на балканском полуострву могло да прети великом опасношћу. Услови су били тако незгодни за Аустрију да нису могли бити примљени, и 3 Фебруарија граф Орлов оде из аустријске престонице неизвршивши оно ради чега је био и дошао. Аустријски кабинет циркуларом од 10 Фебруарија објави онај положај који он може и мора да прими на спрам руских предлога. У то време први пут у званичном дипломатском документу било је споменуто о размештају аустријске војске на јужној граници царевине, с том намером да утиче на ток догађаја. Таком објавом одношаји Аустрије наспрам источног питања изјасне се подпуније и одсудније, и готово у то исто време није било више никакве сумње, шта ће даље радити француска и инглеска. Коресподенција инглеског посланика у Петрограду, сера Хамилтона Сејмура, с његовим министарством, руски меморандум 1842 год. који је предао инглеској цар Никола приликом кад је био у Инглеској, лорду Абердину, и изазване тим документом

депеше биле су поднешене парламенту и дадоше прилику западним политичарима и публицистима да вичу на саможиве и прекомерне планове руске, који као да прете опасношћу европској равнотежи. Утисак тим проузрокован није се могао већ ничим више да изглади. Особито у Инглеској, коју су њезини трговачки интереси примораваіи да стрепи за судбину Турске, јавно је мнење сада било ускомешано већма него игда. Тамо већ нису подстрекавали на борбу него су је неодступно тражили; сам је парламент заповедајући захтевао рата. Фебруарија 28 Инглеска, Француска и Порта ступише у савуз за одбрану и за нападање, а 1 Марта инглески конзул у Петрограду предаде канцлеру руске царевине ултимат западних држава и непроменљиво њихно захтевање да иступи руска војска из дунавских кнежевина. Русија није одговорила на то захтевање. Марта 16 француски министар Фулд јави сенату и законодавном телу, да је цар Наполеон у име француског народа објавио рат рускоме цару. Тога истог дана у скупштини лордова и у доњој скупштини би прочитана посланица краљичина, у којој се јавља да од овог часа је Великобританска и Ирска у рату с Русијом. Другог дана и у једној и у другој држави бише обнародоване прокламације о војни. Одговор руског цара на ту прокламацију био је прелаз његове војске преко Дунава. ([102]).

У радњи руске војске у Малој Влашкој, многи су тражили свезе са околностима, које изнајпре нису обратиле на се пажњу, али у то време, т. ј. у почетку 1853 год. добије претеће размере и узнемири државе које су биле заинтересиране у источном питању. У брдима Тесалије плане устанак, који је очигледно стајао у свези са грчким правитељством, па је претио да се распростре мало по мало од граница грчких преко старог Епира до Маћедоније и Албаније. Од времена Али-паше јанинског Албанија се била готово ослободила испод власти портине, и покоравала се само полусамосталним својим старешинама. Устанак тесалски нађе за се пробитачну земљу и могао је рачунати на знатну помоћ од стране Арнаута. Кад би тај устанак допръо до на пљоснату узвишеност иза Манастира (Битоља) и Скопља то би врло лако могао пружити руку изнајпре преко Приштине и Новога Пазара Србији, и без тога већ узбуњеној, а леву — незадовољним становницима Босне и Херцеговине, где је од времена последње експедиције Омер-пашине премда и било тихо, али је буна и опет још тињала под пепелом. У Јевропи нису имали сасвим и проклињали тај устанак и мрзили на њега. Називали су и незаконитим, но он је био тако исто законит као год ј

мом мучеништва и прослављени јуначким делима устаници грчки или српски устанак. Њега су проклињали само с тога што су га приписивали руским тежњама. Но и грчки устанак, коме је цела Јевропа указала саучашћа, нису покренуле вође паликарске. Они су били само оруђе његово, а он је поникао у слѣд великога покрета хетериста 1821 године; покрета који је се сад само притаио до згодног времена. Но у ондашњим приликама тесалски устанак био је сасвим непријатан јевропској дипломатији, јер је ослабљавао силу портину, подморавао је да одели у Тесалију знатни део турске војске, и по своме наравственом утиску био је најбољи савезник Русије. За Аустрију је тај устанак могао имати још већи значај у слѣд географског положаја суседних с њоме области турске. У Србији није било још устанка у слѣд борбе унутрашњих партаја, но комешање је у тој покрајини непрестанце расло. Још у Декембру аустријске власти набасаше на траг јужнославенске пропаганде која излазећи из комитета политичких бегунаца, шираше се међу јужним Славенима Аустрије и кнежевине Србије. Дознало се да се тада склопило друштво, под именом „славенски савуз“, које је написало за се устав и била му намера, да се користи колико се год више може забунама на истоку, те да узбуди општи устанак јужнославенских племена. То је друштво имало врло много привржeника у средини партаје која се називала велико српска партаја, која је поникла после недаће 1849 г. и тежила да створи једну велику српску краљевину. С друге стране, тако су исто били опасни за Аустрију многобројни маџарски и пољски бегунци, који се искупили у Видину и Нишу, и јавно заштићавани видинским градоначелником, Сами-пашом, свакојако се старали да праве тегобе мрској Аустрији. Ови су људи такође нашли средства да распростру свој уплив у суседној са Аустријом, Србији, где су налазили згодно склониште и удесан ослонац за своју дању радњу у Мајданпеку, где се било искупило мноштво служећих људи од свију народа. Непрестано растеће унутрашње кретање у српској кнежевини оснажило се још више кад се чуло о покрету буне која се шири у Тесалији и Албанији, и брзо је нашла за се згодан изговор кад на јужној граници Србије стадоше се прикупљати значајне гомиле Турака који су имали ту намеру да пресеку бунтовницима саобраћај са Србијом. У почетку Јануара Турци допру до околина Ужице, где им се у сусрет одмах крену Срби с војском. Таким су начином у унутрашњости кнежевине већ стајале једна против друге наоружане иларне гомиле, и довољно је било најмање варнице па да се нагомилане запаљиве материје. Руска је војска била расме-

штена у Малој Влашкој тако близо српској обали Дунава да је у сваком случају могла притећи јој у помоћ, ако би она планула. На тај начин Аустрија с две стране наједанпут могла је бити снађена непредвиђеним догађајима, даље посљедице којих се нису могле предвидити, опасност од којих била је позната Аустрији од 1848 год. С тога ширење тесалске буне претећи да приближи војну радњу ка аустријским границама, побуди Аустрију да најпосле изађе из изгледајућег положаја, у ком се она још једнако налазила, и да приступи одсудним војеним припремама. ([103])

Но пре него ли ће се прећи питању о оружању, којим се Аустрија спремала да прети Србији, а за тим и румунским кнежевинама, — да прегледамо у каквом се стању налазиле разичите партаје у овим пределима. У овом случају не треба заборавити да је народна маса у све три подунавске кнежевине онако исто као и у Грчкој, одликовала се оданошћу Русији, и поздрављала је нову војну, као зору потпуног ослобођења од турске владе. Грци су устали у Тесалији, и Грчка је влада потпомагала тај устанак не мотрећи на то што је у краљевини била изодавна партаја која је непријатељски гледала на руски уплив. Та је партаја вазда подозревала да петроградски двор жели имати у грчкој влади само свога вернога клијента, непријатеља турског, али ни на који начин суседа самосталног и способног да буде супарник на истоку. „Грчку су, говорила је та партаја, подигли из њезиног гроба, васкрсли, али је оставили у тесној тамници; ослободили су тек само део грчкога народа, онако исто као у Србији што је ослобођен само источни крајичак земаља насељених Србима. Руски двор желио би да види Грчку у онаком стању, у каквом се налазе Влашка и Молдавија.“

Таквим изразима окривљивао је Русију још 1843 г. грчки посланик у Паризу Коллети, у своме разговору са Гизо, заборављајући то да је свега тога вазда захтевала Инглеска која је шта више захватила у своје руке и јонске острве и тада господарила над њима. Негледећи на нерасположење те партаје к Русији 1853 год., Грци су били спремни да уједине своја усиљавања са руским силама, јер су то захтевали њихови сопствени интереси, али их омануше њихни сопствени другови, Француска и Инглеска, који похиташе да их умире. Таква је судбина очекивала и румунске кнежевине. У њима је такође веома јако бала распрострањена партаја, која је мрзила на руско мешање у дела обе кнежевине, нарочито, кад бијаху 1848 год. Влашка и Молдавија на дуже време заузете руском војском чење пређашњег изборног права господара, и назначавање г

Милан Ђорђевић

русијом и Турско, али не на сав живот, него на 7 година. Али ти исти господари, Барбо Штирбеј и Глигорије Гика, како се кренула руска војска к обалама Прута 1853 год. они оду у Беч, али руска војска ни издалека није била предусретнута општим расположењем у обе кнежевине. За Румуне војна с Турском није могла да има оног зна аја какав је имала за Грке. С ону страну Дунава у Османовој царевини, није остало већ више ни једног комадића земље који би могао бити придружен румунским кнежевинама: Румуни, који живе изван кнежевина бијаху поданици аустријски и руски. У случају кад би Русија одржала победу над Турском, румунске кнежевине нису добијале ништа, а њихна унутрашња управа још се више подчињавала утицају Русије. Истина партаја противна овој, и која је сама себе називала либерално-народна, помирила би се са руском заштитом, кад би руска влада признала конституцију од 1848 год. али на то она није имала никаквих надања. Па с тога није чудно, кад аустријски двор у Септембру 1853 год., који је већ био ступио у савуз са Француском и Инглеском доби поднешену записку коју су били потписали четири бивша господара Влашке и Молдавије; Штирбеј и Бибеско, Стурза и Григорије Гика. Они су рачунали да ће их потпомагати најзнатнији бољари, па су предлагали Аустрији, да она рашири своју власт на румунске кнежевине ако Русију победе савузници. После овога бечки двор пошље у Јаш и Букарешт мајора Тому са препоруком да разазна расположење „виших кругова", у обе кнежевине, шта се мисли о Аустрији. Најчудније је било то, да је тај аустријски агент слободно шестарио по Влашкој и по Молдавији у оно исто доба, кад су оне биле заузете руском војском. Нема никакве сумње, да је предлог бивших господара навео бечке министре на мисао да заузму румунске кнежевине. Али у току времена и Аустријанцима и Румунима отпадоше чини с очију, у њиховим изгледима. Аустријанци не могоше задржати под собом Влашку и Молдавску, а Румуни се увериште да је аустријска влада за њих далеко опаснија него ли Турска. ([104])

Остала је још Србија и у почетку рата нико не би могао казати да ли ће она примити учешће у борби или не. Расположење њезиног становништва према Русији било је ван сваке сумње, а за нерасположење Турској и Аустрији сви су сасвим јасно знали. *Но у Србији народ није имао великог политичког зкачаја, јер устав кнежсвине није признавао народне скупштине, а влада Карађорђевића старала се свим силама да неда скупштини власти.* Народње расположење могло би добити утицаја на ток ствари, кад би се у са-

мој влади створила јака партаја која би захтевала ратног савуза с Русијом. Али таква партаја била је малена на броју, и чланови њени нису заузимали никаква важна места. Ми смо оставили унутрашње живљење Србије у онај час, кад је на челу њезина министарства стао Илија Гарашанин настављач Петронијевићевих послова. Он је свагда гледа непријатељски на руско мешање у српске послове, и у самом почетку своје власти забрани Србима да иду у руски конзулат; јер руски конзул Тумански није световао књазу да повери Гарашанину тако важну дужност, каква је дужност књажевског представника и попечитеља иностраних послова. Гарашанин није ни од кога крио да српска влада жели да се ослони „на либералне државе запада“ — Инглеску и Француску. Бечки су министри подржавали Карађорђевића у томе правцу ласкајући његову самољубљу доказивали су му, да је неопходно ди се избави од несагласног „с његовим достојанством“ руског покровитељста. Кнез Мѐншиков, који се онда налазио у Цариграду захте преко Порте да Карађорђевић одмах уклони са звања Гарашанина. Такво захтевање изјави лично књазу и ђенерални конзул Тумански. Књаз околишно одговори, но кад Тумански објави, да око Гарашанин не буде збачен за 24 сахата он ће прекинути све сношаје са српском владом, тада Карађорђевић и попусти. За књажевског представника и попечитеља иностраних дела би постављен Алекса Симић, како је познато партајиста уставобранитеља. Но Гарашанин је као и пређе руковао пословима ма да није имао званичнога звања. Помоћник Гарашанина и Симића у сношајима с иностраним државама, „нарочито с Француском био је начелник дипломатске канцеларије — Јован Мариновић, који се васпитао у Паризу. На тај начин та је иста партаја продужавала користовати се преобладањем у српској кнежевини, ослањајући се на француског ђенералног конзула у Београду — Сегира, који није ишао на руку изгледима руске дипломатије. Но с друге стране, у сљед слабога књажевога карактера та се партаја сумњала не без основа у томе да ће њено господство протрајати дуго време. С друге стране пак, управо то господарење сједињено је било са опасношћу и претило да наруши мир у земљи, јер је већина становништва гледала веома немило на радњу правитељства и друштвено незадовољство, шта више, изјавило се у самоме Совету. Па с тога желећи предупредити окршај народњег негодовања и завлададати над књазом, господарећа је партаја употребила *све мере које су од ње зависиле, претње и улагивање а тако исто и помоћ Француског конзула,* да

убеди Карађорђевића, да ослаби и ако је могуће да уништи уплив Русије и саучашће к Русији српскога народа.

Нова захтевања руског генералног конзула да се уклоне са владе још неколика лица нерасположена Русији, помогну им дарнувши самољубље књажево, и они похиташе да се користе тим случајем за своје намере. По њиховом настојању Карађорђевић то захтевање одби. Затим се он обрати београдском паши и иностраним конзулима с тужбом противу „тиранства" Русије. По наговору тих самих људи совет у својој седници 20. Марта написа адресу књазу оваквога садржаја: „У виду прискорбних и необичних збитија која се свршавају у внутрености наше отечествене управе, совет неби испунио своје најсветије дужности кад неби подигао свој глас и кад неби засведочио своју оданост књазу и непрестаном старању о правима српскога народа. Удаљење Илије Гарашанина од високе дужности, извршењу које он је био дозван поверењем и расположењем ваше светлости, и у којој је он ознаменовао себе многим удесним радњама, произвело је дубоко огорчење у совету. Заједно с тиме Совет пита надежду да таква жртва призната за необходиму, по мудрој предусмотрености књаза, и у стању ће бити обновити пријатељске одношаје између владе Његове Светлости и високе покровитељствујуће државе, и шта више оснажиће га, а тиме ће смањити само значење жртве, која ће бити накнађена другима не мање важнима користима. Али на жалост, Совјет је дознао преко свога президента да је руско генерално конзулство преставило Вашој Светлости нова захтевања, која јавно нарушавају устав књажевства и народна права и морају произвести у свима Србима најтеже упечатлење. Шта више, и најмања сумња у жељу Ваше Светлости да ће те обдржавати и чувати драгоцјена права, која је српски народ задобцо ценом толиких пожртвовања било би највећа неправда. Совот је подпуно уверен да нико незна боље од ваше светлости до каквог ће степена бити зачуђен и огорчен српски народј како ће бити увређен у својим најзаконитијим чувствима и у своме достојанству, ако влада његова попусти у питању о уважавању и хранењу законитих основа политичког бића Србије. Совјет је убеђен да је Ваша Светлост у својој дубокој мудрости већ предувидила и предузела надлежне мере у заштиту ујамчених права. Совјет представља ово Вашој Светлости, не с намером да предлаже средства за разрешење толиких тегоба но јединито зато, да би показао како он у сагласију са Вашом Светлошћу и *целим народом* признаје да је неопходимо, да се очува устав, да он

дели старање Ваше Светлости о интересима отечества, и готов је свим силама, словом и делом потпомагати Вашу Светлост у свему што ви нађете да је необходимо за обдржање постојећег у нашој земљи благостања и задобивених права, којима се Србија користи под заштитом великих држава. Совјет изјављује ово у том убеђењу, да српски народ у свом његовом саставу питâ те исте жеље и чувствовања, и да ће владајућа и покровителствујућа држава обратити праведну пажњу на српски народ и на његова права која су му дарована по њиховом великодушију.“ *И тако из средине совета изнова се зачуше старе беседе у корист устава, у корист права савета и нењењања чиновника, које су се разлегале већ петнајест година по Србији.* Ову је адресу подписао председник савета Стефан Стефановић и први секретар Јаков Живановић који је и опет био чиновник у Србији. Нарочита депутација поднесе ту адресу књазу, којом приликом вођ депутације изнова изјави како жали Совет што је Гарашанин уклоњен од дтжносои, и изјави готовост да помаже књазу да се очува устав и народња права. Књаз одговори Совету писмом од 23. Марта, у коме вели да он дели осећања Совета, благодари им на саучашћу и уверава да су већ предузете надлежне мере да се за у будуће време уклоне све тегобе између његове владе и руског конзулства. Ове су мере биле у томе, што је књаз послао у Цариград тужбу противу мешања руског правителства у унутрашње српске послове и ову је тужбу заједно са адресом Совета саопштио конзулима француском и инглеском, молећи преко њих заштите код парижког и лондонског кабинета; а попечитељство унутрашњих дела разашље свим окружним начелницима расписе о претензијама руским, али такпм поступцима узбуђено незадовољство руског двора произвело је голем утисак шта више на такве слојеве српског народа, који нису били тесно скопчани с руским интересима и нису спадали у број противника своје владе. Руски ђенерални конзул Тумански после овога, уклони се од оваких личних сношаја са књазом и члановима српске владе.

Овим прекидањем свезе између руског конзулства и господаривше у Србији партаје што је напомињало свима запамћено прекраћење дипломатских одношаја између Вашченка и уставобранитеља после првог избора Карађорђевића, усрдно се користе привърженици Обреновића, да окрену народ противу књаза и његових сарадеников. Како је томе противном за Карађорђевића покрету највише припомагало свештенство. које се користовало веома јаким упливом на народ; то није било чудно да је с једне стране, народно незадовољство расло з дана у дан, и ширило се без препреке по целој земљи, а

с друге стране, књазом и у опште владом све је више преовлађиво страх и они су упрепашћено очекивали какве ће догађаје донети најближа будућност. То грчевито стање оснажило се још више, кад су у совету унели неки од његових чланова предлог да се извине пред руским правитељством за горепоменуту адресу, и да изнова препоруче Србију даљем покровитељству и благоволењу цара Николе. Овакав је предлог сведочио о оној снази какву је руски уплив задобио изнова у то време, шта више и у већим круговима српскога друштва. Истина, овај је предлог довео само до бурних препирака у совету које су биле прекинуте у сљед нереда који у седници завлада, и није имао никаквих прахтичних посљедица; но ово је доказивало у какво би колебљиво стање поставио себе књаз кад би почео да се одупире противу преоблађујућег, наклоњеног Русији, расположења народњег. Партаја Обреновића старала се да се користи народним комешањем, и глас, да су неки советници готови да позову на престо Михајла Обреновића разгласа се по целој Европи. Михајло Обреновић похита те разашље окружнице свима својим привърженицима у Србији и изван Србије које су у своје време учиниле да се о њима много говори. У тима окружницама Махајло одбацујући частољубиве намишљаје које му приписују, заједно је с тим веома јасно показивао погрешке српске владе. Одричући се од части бити српским књазом он у то је исто време давао приметити да за Србију нема другог изласка из њеног мучног положаја. И доиста општа опозиција различних правитељствених партаја противу књаза и његових попечитеља, нерасположење према њима свештенства и комешање у народу могли су довести до опасних посљедица у стању кад је српска влада дошла у размирицу са руским двором: јер је цирнуларе попечитељства унутрашњих дела појмио народ по своме начину, сасвим у другачијем смислу него ли што је хтела господарећа партаја. Народ је увидио из њих само једно а то је да се књаз снова завадио са Русијом, која је положила прве основе палитичкоме бићу Србије, да је он опет навукао на се гњев руске државе и да хоће сада да диже Србе противу Русије, да подигне православни српски народ противу једноверне и једноплеменске с њиме државе. Комешање народа који је гомилама долазио у Београд и друге вароши наскоро дође до тога, да Карађорђевићу и његовој влади стане претити пропаст. У то исто доба, 5 Јулија, умре руски ђенерални конзул Тумански и Срби одани Русији нису имали кога да питају за савет.

Аустријска влада похита те пошље у Србију Мајерхофера са особитом поруком; он је имао велике везе с људима од владајуће

партаје у Србији. Он оде у Крагујевац где је у то време био кназ и посаветује га у име бечког министарства да храни најстрожије неутралитет при расплеђој размирици на истоку, а с друге стране да отклони незадовољства, која су поникла између српске владе и Русије сметнувши са званија Јована Мариновића, премда у ствари овај опитни чиновник који је имао свезе у Паризу, још је био више непријатан самој Аустрији која је у то доба имала најцрње намере противу Србије. Заједно с тиме аустријски двор који је већ починао ширити свој уплив на дела дунавских кнажевина, хитно је да се обрати руској влади, ватрено представљајући опасан положај Србије у сљед размирице кназа са Русијом, што прети, по његову мишљењу неизбежном буном и преврътом; аустријски је двор неодступно молио да руски двор недопусти да се збаци Карађорђевић, и да му поврати своју милост. Негледећи на то, што се Карађорђевић и његови попечитељи непрестано старали да ослабе у српскоме народу љубав к Русији и више пута давали руском министарству прилику да праведно негодује, цар Никола желећи свагда и свугде да очува постојећи управни ред одмах пристане да испуни жељу Аустрије која се слагала с његовим начелима по којима је он водио политику. У Србију буде послан саветник руског бечког посланства, Фонтон, као изванредни комесар од руске владе. Избор је био удесан, јербо је Фонтон био познат као пријатељ Србије. Он дође у Србију с пуном надом да ће измирити владу са народом; али порука која му је била дата била је с обе стране оштра: он је морао објавити народу да ће услучају буне аустријска војска упасти у Србију да поврати ред, и заједно с тиме морао је да припреми Србе за предстојећи рат, обећајући им с једне стране нове повластице, услучају ако Русија успе а здруге стране захтевајући, као што је било 1827—29 год. спокојства и уздржљивости у време борбе Руса с Турцима. Такво је било чудновато положење руске дипломатије у коме се она налазила од бечког конгреса до Парискога мира, желећи да сједини оно, што се нада сјединити: верност, па ма шта је коштало свакоме постојећем реду и готовост да ослободи страдајуће на истоку народе од тога (постојећег) реда. Карађорђевић и његова влада дочекају Фонтона не без страха и ропског удварења: они су све једнако веровали у сретну звезду Русије која је тако јасно светлила у источним странама од времена од Једренскога мира. Народ предусретне руског комесара с највећом радошћу, јер је видео да Русија не жели да прекине са српским народом. Фонтон је обишао неколико округа у Србији и

свуда је нашао усрдан и ватрен дочек. У свима варошима и великим селима, кроз која је пролазио, говорио је он у име руске владе да Русија не жели да се збаци Карађорђевић, и уверавао је народ да подпомаже свога књаза и његову владу. Али уз то, Фонтон није држао за потребно да крије од Срба надања која су била узбуђена у њему самом заметутим источним питањем· Њега су у његовом путовању пратим привърженици велико српске партаје, који су уображавали да обнове српску краљевину. Фонтон је свуда распитивао о војничким силама, и о срествима србским за обрану, а у Тополи код гроба Карађорђева ватрено је говорио искупљеноме народу о делима његовог првог вођа који је положио основ ослобођењу Србије. По одласку Фонтона народ је носио у грудима дубоку одвратност према својој слабој влади но већ није претио да је збаци. Карађорђевић још једанпут одржи звание књаза, његови противници и њихов коловођа Вучић који се користио народним комешањем за своје намере морали су да траже да се помире с њиме. ([105])

Још се није стишало народње комешање изазвано распром књаза са руском владом, кад глас да је руска војска заузела румунске књажевине и да се примакла границама Србије, узкомеша сво становништво у књажевини. Народ, који се надао с помоћу Русије да ослободи своју браћу испод Турске власти, прихвати се за оружје и српској влади падне у део нов немање тежак задатак: непротивећи се народној жељи управити је на другу страну. Али обратити оружје српско противу Русије влада нити је могла нити јо смела. При првом покушају у том смислу и књаз и правителство били би одмах оборени. То су добро знали и француски и инглески агенти, који су се бавили у Београду. По њуховим извештајима савезне државе тражиле су само то, да Србија остане неутралном и гледале су да склоне и Порту да призна Србији право неутралности. Тако признање била је велика добит за противнике Русије: оно је лишавало Русију природног и сигурног савезника у рату с Турском, — српског народа; оно је сметало општем устанку свију словенских народа, који окружавају Србију и на њу се угледају као на своју потпору; оно је сметало руској војсци да учини поход преко плодних равница западне Бугарске, јер без Србије није имала неопходне основе за своју радњу. И доиста, чим је објављена неутралност Србије, одмах је руска војска, која се прикупљала у Малој Влашкој за поход преко западне Бугарске на Софију, Пловдив и т. д., окрене к ушћу Дунава и предузме ход на приморску Бугарску, где је положај природе био неуде-

сан за војску, а притом и становници већином мухамеданске вере били су за руску војску више непријатељски, него пријатељски елементи.

Такав поглед на српски народ и његов значај у источном питању имали су тада многи и он није био погрешан. Пред самим тим ратом источним јавила се у Лајпцигу једна веома важна књижица на немачком језику, која је претресала питање о судби српског народа и његовом историјском значају на истоку, и та књижица обратила је на се свеопшту пажњу. У предговору те књижице казато је ово: у садашње доба није више могуће говорити о источном питању, а да се неспомиње словенство, историјско право кога су до скора порицали, способност за државни строј и самосталан живот коме и сада поричу; али значај словенству не може се више порицати, јер је ш њим тесно везана судба Европе, јер је њиме сачувапа од пропасти Аустрија у време последње революције. Од тог доба словенство је добило у Аустрији народни значај. Тај значај словена и за Турску у Европи, где има око седам и по милијуна Словена српског и бугарског племена, не може се више обилазити. Признавање значаја словенству означава наступање нове мене у источном питању, које због тога добија народно-словенски карактер. И доиста, ако словенство има у опште историјске будућности, то она настаје решењем источног питања. Тиме ће се решити и она давно предвиђена духовна борба између запада и истока. Но мучна неизвесност на чију ће корист испасти то решење узрок је томе, те се оно час захтева са грозничавом нестрпељивости, а час одлаже са бојажљивом плашњом. С тога је и тешко напред казати какав ће бити успех тога дела; но ко зна, можда је ближе своме крају него што се у опште мисли.“ За тим обраћајући пажњу на словенски елеменат у Турској и на његов историјски значај, ауктор стара се да определи тај правац који ће узети источно питање и ту улогу, која мора припасти у том случају у део српском народу. Том приликом писац је обележио и ту свезу која се историјски утврдила између српског у руског народа следећим речма: „Много раније него што се панславизам појавно у књижевности, Срби су симпатисали према Русима. Руски елеменат једини је кога се Срби не туђе; руско име једино је кога Срби сматрају за равно своме по постанку. Што расте значај Русије у савременој историји српски народ у свом положају гледа са утехом, и народ који праведно негодује за свако туђинско мешање у своје слове, неустручава се поверити Русији расправу својих замрш питања и пристаје на њено решење. Срби гледају на Русе ка

своју старију, мудрију и снажнију браћу: интереси једних неопходно морају бити интереси других. Ту се писац старао да објасни како свеза између српске и руске народности није створена теоријом панславизма, на коју су и у самој Русији често гледали непријатељски, него да је поникла из неких општих основа унутрашњег живота та оба народа. Заједно с тим кроз сву књижицу развија се и доказује мисао о том важном значају који имају Срби у сред осталих јужних Словена, и следственом о том неодољивом утицају који ће они пре или после имати на судбу Турске и Аустрије. Заслуга је писца у томе што је он умео установити правилан поглед на ствар, одвојити је од панславистичких теорија и оценити управо историјску важност задатог себи питања. Но његова књижица није постигла своју цељ. Она се појавила у центру немачке књижевне трговине и објашњавала политички значај српског народа пред западном Европом, која непријатељски гледа на све самосталне елементе, на које се распада османска царевина. Та би књига била од веће користи кад би била написана и издана у Русији, где су тако мало знали о народима европске Турске и само правитељство и друштво. Најбоље је оценила ту књижицу аустријска влада, која је тада боље познавала и праве тежње и праву снагу јужних Словена, него руска дипломација. Није чудо, што, при таком значају Срба код јужних Словена, сама неутралност Срба сматрала се као велика добит за савезне државе, које су одпочеле борбу са Русијом. Неутралност Србије била је призната самом Портом посредством нарочитог хатишерифа, изданог при свршетку месеца ребиљ-евеља 1270 године (Децембра 1853). Тим хатишерифом, који је прочитан у Београду Јануара 1854 године, Султан је сам непосредно, без договора са Русијом као покровитељком Србије, потврдио сва она права, која су дата српској кнежевини по пређашњим договорима Порте са Русијом. Хатишериф био је написан на име кнеза и Србија у њему изједначавала се са Влашком и Молдавијом, при том било је напоменуто и то, да рат између Порте и Русије неће порушити права српска и неће се дотаћи српских граница. Тим хатишерифом Порта је тако рећи поништила покровитељство Русије над Србијом, које је припадало Русији по пређашњим договорима. Још пре него што је обнародован тај хатишериф, руски консул Мухин прешао је из Београда у Земун са консулском архивом; но Аустрија постара се да га удали одатле, јер се још бојала руског утицаја на српски народ. Били су истина и други још узроци неповерења Аустрије према Русији. ([108])

Још у лето 1853 године, кад је Порта изјавила да неприма

руски ултимат, број аустријске војске у српском војводству, које се граничило са кнежевином српском, био је незнатан. У Јунију 1853 године војени и грађански старешина Баната, фелдмаршал-лајтнант гроф Коронини, буде позван у Беч ради саветовања о томе, шта треба радити ако се ствари на истоку покажу опасног карактера. У Јулију и Августу дуж целе границе српске стави се знатна војена сила. 13. Новембра Коронини добије пуномоћство да у договору са хрватским баном стави сву граничарску војску у ратно стање и у случају потребе крене исту и распореди у Трансилванији. У исто време добије две батерије 12 фунт. топова и једну ракетну батерију. Посада градова Темишвара, Осека и Варадина буде умножена и у Банату буде скупљена велика количина ране за војску. С друштвом дунавске пловидбе буде закључен уговор, по ком је друштво дужно било дати своје пароброде не само за превоз војске преко Дунава, но и за употребу на друге војене цељи. Телеграфска линија буде продужена до Оршаве. Гроф Коронини имао је сад на своме расположају, осим пређашње своје војске, још 14 баталиона пешака; три полка кавалерије и према томе потребну артилерију, што му је све тада послато у помоћ. 16. Јануара 1854 године добије он заповест да крене сву ту војску к Земуну, а 21. добије налог да у том крају састави нову војску.

Те војске, које су послате на границу Србије биле су још раздвојене, бар мало су имале свезе међу собом; но 28. Јануара буду сједињене у једну целину. У распису којим се то налаже вели се према постојећим приликама у Србији, којих даљи развитак у овај борби између Русије и Србије, не може се напред одредити, император желећи сачувати интересе царевине, налази потребу да пошље тамо још једну војску од 25.000 војника, а с тим у једно и заповест да се у том крају састави нова војска, која ће служити као резерва. Притом, објави се још и то, да ће у случају потребе прикупити се ту до 150.000 војника, којима ће оне напред споменуте војске служити као авангарда.

Старешинство над том изнова састављеном војском поверено је графу Коронину, а сама војска названа је српско-банатском, по имену места у коме је распоређена. Да би био што ближе театру догађаја, Коронини дође 24 Јануара у Земун и ту намести свој главни стан. Ту добије у помоћ још једну пешачку бригаду, снабдевену са свима справама, потребним за грађење мостова; па почем би он морао дејствовати по брдовитим местима, то му је послато 200 коња са самарима за превоз војничке потребе. За рану те војске предузете су

потребне мере. Осим тога, жалосно искуств, које је Аустрија добила у ратовању са Турцима у време цара Јосифа, у ком је Аустрија изгубила много војника у долинама Саве и Дунава од грознице, коју проузрокује у тим долинама блатно испарење, — побудило је аустријску владу да сад преузме нужне санитетске мере. С тога је одмах у Вршцу, Земуну и Руми начињено неколико покретних шпитаља и у свакој је било спремљено све што треба за 500 болника, а у Марту месецу спреме још три така шпитаља у Панчеву, Иригу и Футогу.

У половини Фебруара сав девети корпус, који је становао у доњој Аустрији буде премештен у Бачку и Срем, како би се лакше могао сјединити са српско-банатском војском. У исто време издат је налог и свој војсци, која се налазила у Хрватској, Славонији и Далмацији да се стави у ратно стање и под старешинством бана да може у свако доба примити учешће у борби, која би могла настати у Босни и Херцеговини. 18 Фебруара крене се десети корпус и 22 стигне у Бачку, а 8 Марта при свој незгоди за путовање од рђавог времена приспе на одређено место: главни стан те војске био је смештен у Новом Саду. Та војска имала је налог да може не само одбијати нападај, као и сама нападати према приликама које се покажу. Премда поглавита намера, с којом је та војска прикупљена, била та, да се спрече словенске тежње у тим пределима аустријским и да се стиша војничко одушевлење суседне Србије; али у Бечу су помишљали и на то, да могу настати таки догађаји који ће дати повода позитивном раду те проматрајуће војске. Може се, например догодити да кнез српски за своју верност султану изгуби за то поштовање свога народа, услед чега може се изненадно изродити буна и у таком случају кнез може потражити помоћи од Аустрије; а може се догодити и то, да и сам кнез пристане уз народ и тиме да повод представнику Порте, који би у таквом случају дошао у незгодан положај, да се обрати Аустрији и тражи од ње помоћи. И у једном и у другом случају, Аустрија се решила да задржи сваки покрет дуж њене границе, да помогне било Карађорђевићу било Порти само да угуши сваки покрет у Србији; то је она веома желела. ([107])

Најзад ако би се видело да руска војска намерава ступити у Србију, чега се Аустрија највише бојала, јер би то могло произвести буну у самој Аустрији, онда у таком случају аустријски војсковођа имао је налог да пре Руса упадне у Србију и тиме предупреди свеопшти устанак на Балканском полуострву. Таким начином положај који је заузела аустријска војска одговарао полити њеног правител-

ства; она је била у положају да се брани, да исчекује, но и да је готова на сваке случајности. Србија није имала повода бојати се уласка аустријске војске докле је њено правителство у стању да одржи мир и да спречи свако било спољашње било унутрашње нарушавање мира. При састанку књаза Александра са аустријским војсковођом у Фебруару, први је изјавио да ће се владати по жељи Аустрије и више пута поновио је како се он сасвим поверава благоволењу аустријског двора. Но при свем том, из његовог непрестаног уверавања да он може сам са својим средствима постићи више споменуту цељ, могло се видети, да Србима не би никако било по вољи кад би аустријска војска ушла у земљу. Према свему томе српска влада старала се да одржи мир у земљи, премда није пренебрегла ни оружање народа. Попечитељ унутрашњих послова издао је 24. Фебруара 1854 распис на све окружне начелнике следећег садржаја: „Ја сам вас већ известио да је прека потреба спремати се за одбрану нашег отачаства. Сад су окружавајуће нас неприлике умножиле се. Турска војска налази се близу наших граница и пази на нас. Са аустријске стране прикупљена је аустријска војска у истој цељи. Од стране Влашке приближава се нашим границама руска војска која војује с Турцима. А са других страна строго пазе на нас и на све наше поступке путем политике. Нама је јављено, да ако се у нашој земљи догоди какав неред или ако ми примимо учешће у садашњем рату, то ће споменуте војске напасти на нашу земљу и покорити нас силом оружија. Кажу да чим једна војска ступи у нашу земљу одмах ће то исто учинити и остале две. Таким начином наша отачбина може постати пољем општег рата, пољем крваве борбе; тада благостање наше може бити упропашћено и политично биће наше поништено. А потоме нама не остаје ништа друго, него да се чувамо од сваког учешћа у овом рату и да будемо у добром и пријатељском односају и са Портом и са Русијом, а такође и са осталим државама, да избегавамо суђења о ратујућим странкама и да на границама нашим недамо никакова повода неслоги и забуни. Да се тако владамо налаже нам интерес нашег отачаства, а тако је владање наше одобрено од обеју ратујућих страна. По томе наш господар и књаз заповеда: 1-во да се свуда одржава мир и спокојство; 2) да се не допусти никакво оговарање поступака правителства, или грдње ратујућих држава, а тако исто и суседне; у првом случају треба казнити кривца по закону, а у другом обуставити потребним мерама; 3-ће окружне и среске старешине нека добро мотре на странце који живе у Србији или путују по њој; 4-то нека се свуда препору

становницима да се старају да одрже поредак и да сваки избегава неупутних разговора о политичним приликама нашим и окружавајућих нас земаља; 5-то треба будити у народу поверење према своме господару и према властима од њега постављеним, и објашњавати народу узроке због којих ми морамо остати неутрални; 6-то треба стишавати свако војничко одушевлење при упражњавању народне војске, јер ми не можемо војевати ни против Турака, ни против Руса, ни против Немаца. И ви, и подчињени вама чиновници треба да вршите своје дужности тачно, ревностно, смотрено и непристрасно, да се обходите са народом добро, пристојно и саобразно вашем звању, како би народ остао према вама у љубави, поштовању, поверењу и послушности. При свршетку додајем, да је наш светли књаз и господар одобрио најстрожије мере за одржање у нашој отачбини непоремећеног спокојства." Копије од тих расписа морали су окружни начелници послати среским да по њему поступају.

У самом правителству водила се жива препирка о томе, како се треба владати према тој свеопштој борби. Једна партаја желела је рата макар са Аустријом; друга световала је да се држи строга неутралност. Књаз, попечитељство и совет разматрали су то питање са свију страна. Тим препиркама учини крај својим мњењем Јован Мариновић, начелник иностраног оделења, који се васпитавао у Француској. То је мњење он дао услед тога, што је Русија преко Фонтона на ново запитала српско правителство, како ће се оно владати у овом рату. Ево како је било о томе мњење Мариновића:

„Почем је садашње стање политике и за најсилније државе тешко и опасно, то није чудо што је она тако тешка и за нашу малу земљу, кад државе, које имају више десетина милијуна становника, и које располажу стотинама хиљада војника, као на пример Аустрија и Прусија, несмеју точно и одсудно да кажу и јасно да обележе своју политику то нимало није чудно, што и српски државници морају бити предосторожни и повијати се то за једним то за други правцем, исчекивајући док се догађаји неразвију и покажу какву политику треба изабрати и ње се држати. Но ко тражи у политици извесности и сигурности, тај осуђује себе на свагдашњи неуспех, јер безусловне извесности у политици нема. Историја и свакидашњи догађији то јасно потврђују. Питања на која ми морамо ма како одговорити, принуђавају нас да изађемо из стања уздржавања и очекивања и да учинимо један корак напред, који неможе остати без икаквог послетка било доброг било рђавог за нашу будућност. Сва та питања ми смо не радо решавали и желили смо да се од њих избе-

вимо; но при свем том ми смо их морали решити пре, него што настане та политичка извесност, која би нас могла предохранити од погрешака. Такав случај предстоји нам и сад при овом питању од стране Русије на које морамо одговорити. Шта тражи од нас Русија? Да останемо неутрални докле рат траје у овој мери, а кад добије већи размер онда и ми морамо примити у њему учашће, шиљати самовољце и т. д. Строго кад се узме, Порта није била дужна признати Србији право да може остати неутрална у овом рату, јер је Србија васалска провинција Турске, а по свима правилима међународних одношаја, само онај може бити неутралан ко је независан, ко има право да објављује рат, закључује мир и т. д. Даље сами трактати, на којима се оснива биће Србије, поништени су ратом; по томе Порта нема никакве обвезе према Србији осим те коју јој налаже њена корист. Она би могла тражити од нас не само помоћи и учешћа у овом рату, него и друга средства скопчана с таким стањем ствари, и могла би нас на то принудити силом. Ми не би хтели ни да чујемо о томе и потоме морали би се упустити у рат с Турском и изложити се свима невољама, случајностима и незгодама рата, што је све од нас одклоњено том срећном приликом, што је Порта пристала на нашу неутралност. Таким начином Србија се налази на миру и без сваке муке и жртве осигурала је себи то, око чега би се морала отимати са великим жртвама, а без уверења на успех. Неутралност наша, коју је признала Порта, јесте велики корак напред, који нас ставља тако рећи у ред независних држава већ и потоме, што та неутралност није само условљена између нас и турске, него у једно с тим и дужност према осталим државама, коју смо ми примили на се драговољно. Ми смо јавили Порти, да хоћемо у овом рату да останемо неутрални и да силом оружија одбијемо сваку војску, која би покушала да уђе у Србију и да начини од нашег отачаства позориштем војених операција. Ми смо преко нашег капућехаје у Цариграду а преко представника овдешњем паши изјавили одсудно, да ћемо се одупрети Русима, ако они намисле ући у Србију, а исто тако нећемо допустити у Србију ни турској војсци. Ми смо известили о томе и представнике савезних држава у Цариграду Лорда Редклифа и Бараге Д' Иље. Та обећања поновили смо и овде Ренуару француском консулу. Француски министар иностраних дела одговорно је, да Француска цени такав мудар поступак Србије и докле Србија буде тако радила нема се ни мало бојати улазка турске војске у њене земље. Ти изрази могу се сматрати као неко осигурање од стране Француске Српске неутралности. То је исто било поновљено и Инглеском

консулу г. Фонбланку. Аустрији поводом преговора о оружању ми смо дали два пут писмено уверење да ћемо остати на миру и да нећемо примити никаква учешћа у рату између Русије и Турске, услед чега је Аустрија изјавила своје задовољство. Русија је знала о нашој намери и потпуно је одобрила нашу неутралност, као што о томе сведоче писма грофа Неселроде, г. Фонтона и разговор Јанковића са грофом Орловим и бароном Мајендорфом. Из свега тога види се, да наша неутралност није дело случајно, према коме Европа може бити равнодушна, и које можемо ми мењати по нашој вољи, не давајући о томе никоме рачуна. Та неутралност постала је за нас дужност, коју ако невршимо можемо не само навући рат, него и губитак сваке политичке заштите од стране европских држава. А да ће наше ствари зависити од Европе, то се види из тога, што Француска и Инглеска траже, да Турска остави њима двема право, да при закључивању мира са Русијом назначе услове, које оне желе, и Порта ће без сумње на то пристати; таким начином дела Порте према Русији пренеће се на запад. Према свему томе наше стање постаће и теже и опасније, ако ми одустанемо од нашег обећања и уверавања о неутралности. Овде треба напоменути још и то. како је лорд Редклиф писао г. Фонбланку, да ће Србија при решавању источног питања бити изузета и пренебрегнута, ако она из љубави према Русији напусти онај положај, који треба да чува према Порти. Наша неутралност може бити нарушена само путем неправде и насиља; у таком случају ми се можемо изложити временој незгоди, и можемо тражити помоћи и правде тамо, где за нас буде кориснције. Ако ми нарушимо неутралност у корист Русије. то значи, да ми жртвујемо ово што је сад довољно осигурано у нади да ћемо нешто добити ако Русија одржи мегдан. На кратко ми стављамо на коцку наш садашњи добар положај и нашу будућност, и желећи да добијемо више ми ризикујемо да изгубимо и ово што сад имамо. Ми излазимо из законитог стања, које је признато целом Европом за то да ступимо у незаконито стање где истина имаћемо на својој страни Русију, али против нас целу Европу. Шта из тога може изпасти? Предпостављати победу Русије над Европом може само онај, који неслуша гласа здравог смисла. Може се догодити и то, да обе ратујуће странке, пошто истроше довољно своју снагу у неблагодарном рату, зажеле да прекрате борбу и признаду пређашње ствари; или сама Русија одустане од својих великих захтева изјављених у Цариграду. Ни у једном ни у другом случају Русија неће добити ништа више од садашњега свога положаја, који ми можемо одржати без икаква учешћа

у рату. Ако после различних незгода и беда, које су неизбежно скопчане са сваком борбом, највећа добит која нам се може учинити буде одржање садашњег стања, онда ми зашто не би остали у том стању, а да не излажемо себе никаквим невољама? Кад је сва Европа устала да брани турско царство, онда зар се ми можемо надати, да ћемо моћи што узети од њега? Руска дипломација изриком је казала да су освајања Русије у Европи свршена: сад можемо ли ми помоћу њеном добити то, што она не може сама за себе? Ако Руси нештеде самих себе, жртвују милијуне рубаља и стотинама хиљада војника, знајући напред да користи од тога не могу бити бог зна како видне то није чудно што као наши пријатељи жалећи нас не позивају да делимо њихову судбу. Неки веле да ће Аустрија, а за њом цео немачки савез примити учешће у том рату на корист Русије. Но то је сасвим не могуће. Докле Аустрији не прими учешће у рату, дотле рат има карактер загранична борбе двеју великих држава; но чим се Аустрија умеша рат ће добити карактер борбе за начела. А такав рат може бити од штете за Аустрију. Једино је средство за Аустрију да избегне борбу за начела то, да се држи политике, која је сугласна жељи западних држава. И у једном и у другом случају за нас је најбоља та улога, да одржимо подпуну неутралност, то јест да останемо у добрим одношајима не само са Русијом, него и са осталим државама које учествују у решавању судбине Турске. Тиме ћемо ми избећи упадања у нашу земљу војске руске, турске, аустријске, и дипломатског непријатељства Инглеске Француске, а може бити и Пруске." ([108]).

Тешко је било не сугласити се с таким правилним погледом на одношај Србије према ратујућим странкама. Рат се отпочео за света места, за права православне цркве; но српска црква давно је добила независност. Рат није вођен за раскомадање турске на саставне делове; него за првенство на истоку између великих држава. За Србију није могло бити особитих побуда да добије преумућствено покровителство ма које од тих држава. Најзад ни с чије стране није било изнешено питање о ослобођењу целог народа српског; није била проглашена борба за начело народности; дакле Србија није имала за што да подвргне себе свима ужасима рата. Било је сасвим јасно, да Србија није могла кренути своју војску ни на коју страну, па следствено није могла бити опасна ни за Аустрију.

Но у Аустрији, по њеном уверавању, били су јасни узроци оружању. Ново путовање неуморног Фонтона на обале доњег Дунава није остало без последка. Он није свраћао у Београд, али је био у

преписци са најважнијим члановима српске владе и Совета, а такође и са војђима опозиције. и њено је утицаја на поступке владе и на расположење самог народа. Из Земуна он је отпутовао у Букарешт путовао је полако и често се заустављао у покрајини Граничара и у Ердељу. Долазак његов у сваку варош давао је повод различним манифестацијама са обе стране Дунава. У то време живље него икада набављало се оружије у Србију. од стране аустријске власти потребне су биле строге мере, да се стане на пут шверцовању оружија и да се стиша одушевљење јужних Словена. С почетка Турска није се узнемиравала прикупљањем аустријске војске. заповедник београдског града Изет-паша. а тако исто и комесар портин Етем-паша, који су приспели у Београд у Јануару са вишеспоменутим ферманом којим су свечано потврђена права српске кнежевине, изјавили су аустријском војсковођи пријатељска осећања. Порта је поступила врло паметно што је у тако критично доба признала права српска и тиме задобила поверење српске владе и одузела од народа сваки повод жалби да се иде против права његових: притом Турци ни су изгубили испред очију ни то, да су њихове отпорне тачке у Србији биле слабе и да им је због тога одвећ корисна потпора такве државе као што је Аустрија и да њена прикупљена војска на граници српској може произвести снажан утисак на народ српски и може послужити потпором турском гарнизону. Осим тога аустријски распис од 10. Фебруара јасно сведочи да је права цељ демонстрације Аустрије била против Русије. Но мађарски и пољски емигранти усрдно се старали да улију Турцима неповерење према Аустрији и пошто по то спрече сугласност између Порте и Аустрије. јер то није одговарало њиховим интересима. Они су развили у Нишу и Видину и Мајданеку грозничаву радњу; у томе се највише одликовали мађарски агенти Берзенћи и Тир. Премда је Клапка. који је тада живио у Женеви, послао у турски логор својим присталицама писмо, у коме им препоручује да се резервирају и чекају: али су они продужавали правити различне пројекте, као што је на пример план о деоби, ради кога је и Кошут, у име Мађарске, уступио горепоменутом „*словенском савезу*" Славонију и Хрватску, ако се тај савез неотказне помагати плану мађарско-пољском походу, за који су мислили да се, при тадашњој политичкој забуни, може извршити. Скорим они утврде свезу с разним лицима у самој Аустрији, и почем су аустријске власти биле занате проматрањем грчко-словенског покрета, то ни је та свеза ишла са успехом. и кад ухвате једног католичког свештеника, који је потајно превезао из Смедерева у Аустрију неког агента

нађу се код њега докази како је далеко била разграната завера. Наравно да органима аустријске владе није лако било стојати свуда на стражи и мотрити не само против агената „савеза“ него и против домаћих непријатеља и незадовољникка. Агенти „савеза“ успели су код Турака да доведу у сумњу аустријске намере. Премда је у Цариграду аустријски посланик успео да растера и поништи те сумње, али ове су остале у провинцијама. Ту је емиграција лако уверила турске старешине, да је Аустрија прикупила војску на граници са непријатељском намером према Турској. Таким начином ствар је дошла дотле, да је заповедник београдског града Иџет паша објавио српском књазу, да је готов са књажевом владом одбити силом аустријску војску, ако би она прешла границу. У сваком случају аустријска војска била је у чудном положају, ако би прешла у Србију, она би се морала борити најпре са турском војском по градовима, затим са српском у отвореном пољу, и најзад заједно са турском војском против Руса!

У то време и у турском логору и у поступцима српске владе и у погледу самог народа српског опажа се знатна промена. С почетка књаз Александар Карађорђевић и српско правителство, гледали су спокојно на аустријску војску, а сад гледали су другчије, што сведочи оно брижљиво оружање народа, које се у осталом започело још у почетку источне кризе. Негледајући на то што је било врло рђаво време, књаз изненадно и без сваког повода почне обилазити разне крајеве српске, и најпосле стани се у Крагујевцу, што је било са свим необично у тако доба године. Не само што се књаз премести тамо, као средину књажевине него још и каса како државна тако и народна, а тако исто и државна штампарија. Све то сведочи да је књаз желео угодити узбуђеном народу, осигурати себе и у случају ако аустријска војска уђе у Србију пробудити у народу ратоборни дух и дати отпор Аустрији. Доста је било да Аустрија обрати пажњу само на време, кад је српска влада показала такав правац, који је сугласан био са великом узбуђености народа, па да види, да је све то било у тесној свези са живом спремом руске војске да пређе преко Дунава, у след чега је њена радња, у малој Влашкој готово сасвим престала. И доиста, никад није било таке живе свезе између српских официра и руске војске, као што је било тада. Многи од њих били су у руском логору кад је књаз Горчаков походио малу Влашку и према Калафату на 1500 корака прегледао тамошњу војску која је на броју више од 20.000 парадно пролазила покрај њега. Кад су при тој церемонији Турци са бедема калафатских опалили неколико

топова, онда руски војници одговоре на то само узвиком: „Ура!“ То маневрирање руске војске произвело је снажан упечатак на једноверце и пријатеље руске с оне стране Дунава, који су са симпатијом гледали на рускога орла, као и Срби, који су присуствовали тој церемонији. Никад српски народ није се толико надао као сада, да ће васкрснути велика српска држава; сви српски патриоти мислили су као сигурно, да ће границе своје земље распространити од Тимока до Раброва и Трнова. Такав расположај народа изгледао је још опаснији у очима бечких власника, што се народ на доњем Дунаву без позива власти почео прикупљати са оружјем и спремати да прихвати Русе при њиховом прелазу преко Дунава. Турске старешине, поплашене тим појавом, и гласовима о прелазку руске војске скупе све обližње војске, и распореде између Тимока и Дунава, где се појавио бивши тада у руској служби полковник Епирот Костанда и са неколико стотина бугарско-српских лађица крстарио.

Та експедиција може бити и дала је повод оним гласовима по Аустрији, да руске војсковође саме, на своју одговорност спремају прелазак преко Дунава код Радујевца, како би тим начином у свези са српском војском, произвели општи устанак јужних Славена, који је већ одавно спреман; но од тог преласка буду задржани изненадном заповешћу коју су добили из Букурешта у најодсуднији тренутак. Било како му драго, тек та прилика, што су се Срби у то време јако оружали, показала се чудновата грофу Коронини и дала му је повода да наново тражи од кнеза српског објашњења како се подудара то дружење и кретање народно са миролубивим и пријатељским уверавањем, које је кнез често чинио не само аустријском конзулу у Београду, него и аустријској влади преко свога агента у Бечу Алексе Јанковића.

Па у чему је било то оружање Срба, од кога је тако зазирао аустријски ђенерал? Војена сила Србије, која је поникла још при Милошу и Михаилу, но коју тада није одобравала Порта, почела се управо развијати од 1848 год. Србија је почела разрађивати своје руде, које су испитали јевропски минералози и у Мајданпеку подигнута је читава варошица, која је много коштала и која се није рентирала оскудном израдом руда; јер у почетку је сама управа Мајданпека била слаба и невешта. Но заједно с тим била је заведена прва војена школа, и осим тога правитељство је шиљало младе људе у Пруску и Белгију за изучавање разних грана војене вештине. У Крагујевцу и Београду подигнута је била тополивница у којој је лио топове, ако и неуспешно, неки Дњепрек, који се учио у Белгији. Но

пушке су се увек набављале са стране; тако год. 1847 д) начелник војеног оделења при попечитељству унутрашњих послова, Миливоје Петровић купио је у Лијежу 10.000 пушака, које гађају на 1.200 метара, а 1848 таст књажев Јефрем Ненадовић ишао је са неколико официра у Русију и довезао је отуда 10.000 пушака из руске фабрике. 1852 год. дође у Србију из Француске Лубри, кога поставе за управитеља тополивнице у Крагујевцу. Он боље дотера тај завод и салије неколико шестофунташких топова и две хаубице. Тај први успех произвео је свеопшту радост. Радницима књаз да на поклон 50 дуката. Та радост била је оглашена по вароши са пуцњавом топова. По улицама ишао је свет у гомилама с песмом и музиком; књаз заповеди да пред кућом Лубри свира банда и пошље му неколико бутела шампањера; а после неког времена њему је подарен од стране владе часовник са грбом Србије. У корист тополивнице и пушкарнице народ је са свију страна приносио жртве: неки су прилагали по дукат, а неки и више. У Мају 1853 год. дође из Швајцарске вешт инџинир Орели, који добије чин пуковника и 1.200 талира годишње плате. Тај човек био је тако рећи душа оног спремања за одбрану 1853—1854 године. Он је изумео нарочите лафете за брдну артиљерију. Под његовом управом сав посао ишао је брже и с бољим успехом. Поклонима обасипали су њега и његову фамилију не само од стране владе него и од стране народа. У то доба врате се са стране и српски научени артиљеристе.

У течају целе 1853 год. српска влада више потајно старала се да снабде земљу оружјем; но прикупљање турске војске на босанској граници и узрујаност Турака ужичких, дало је повод да се оружање народно спрема јавно. под изговором да од стране Турске грози опасност, а у самој ствари Србија се бојала аустријске војске која је дошла на границу. У почетку Фебруара, кад је Аустрија, од сакупљених војника око Саве и Дунава, саставила оделиту војску, српска влада изда налог о опште народном оружању, т. ј. да сваки има оружје, ко је год у стању да га носи. Сваки од 17 округа кнежевине морао је спремити по 6.000 војника, од којих је само шести састављао прву класу, која је морала ступити под барјак Сваки Србин морао је набавити пушку, два пиштоља и јатаган; осим тога, у свакој вароши владини комесари одпочели су прикупљати храну за војску и храну за коње: свака пореска глава дужна је била дати 10 ока хране и 3 оке јечма. Од скупљене таким начином хране, сваки

д) Ваљда 1857, јер тада је г. Миливоје Петровић био начелник војеног оделења. Превод.

војник, полазећи у рат имао би по 10 ока брашна, а остала храна чувала би се као резерва под надзором власти. Одмах за тим буде строго забрањен извоз жита и у опште сваког производа потребног за храну.

Војници сваког округа искупљали су се на једном главном месту и упражњавали у војеној вештини, нарочито гађању из пушке. Да би се спремили ваљани официри и подофицири установљена је у Крагујевцу војена школа, у коју су мало по мало ступали најспособнији млади људи — непрестано на броју 600 — а по свршетку учења они су ишли у војску и вршили тамо различне дужности. Покрај редовне коњице, саставила се и коњица нередовна, која је морала бити наоружана пиштољима, јатаганима и сабљама. Тако је само један срез, који се налази близу аустријске границе, мора саставити 800 коњаника. Много је знатнија била припрема по струци артиљеријској под управом споменутог Орели. 40 нових топова (20 дванаестфунташких, а 20 шестофунташких) били су саливени у књажевској тополивници у Крагујевцу; тамо је довежено још 45 топова из разних крајева, и тако је свега у Крагујевцу било тада 85 топова; но осим тога било је још у Београду 12 топова пољске артиљерије. Од тог броја топова 72 била су сасвим спремна за бој, а у арсеналу, где се живо радило као и у тополивници, било је спремљено лафета за сто топова. За набавку коња потребних за артиљерију предузете су све мере и позван је народ на патриотске жртве. Сам књаз набавио је 100 коња, војвода Книћанин 12, а узети су тако и коњи из државне ергеле у Ћуприји, и поред тога владини агенти потајно куповали су коње у оближњим местима Аустрије. Поред постојеће фабрике барута, биле су установљене још две фабрике, једна у Београду, а друга у Свилајенцу, и на брзо барута је било спремљено довољно. Шта више, саме женскиње учествовале су у тој спреми, шијући кесе за фишеке и друге потребе. У исто време Орели дозове у Крагујевац једног хесенског вештака да спреми конгреове ракетле. При крају Маја, кад се најживље чиниле припреме, наоружана војска буде скупљена на 17 главних места сваког округа.

Од 102.000 војника буде састављено 64 редовних батаљона по 1.000 људи у сваком, половина од ислужених војника, а остали састављали су резерву По најсигурнијим податцима број спремне тада војске у Србији био је овакав: 48.000 пешака, од којих су неки имали нове, а неки старе пушке, 6.000 коњаника и 800 топџија, који су добро били спремни, премда су пешаци били оскудни у капслама, а каваљерија у сабљама. На предлог Орели требало је још

свакон војнику дати по једну лопату, ради чега било је начињено у Крагујевцу 12.000 лопата. И варошани нису хтели изостати од сељана у готовости за борбу, па су и они саставили дружине или чете добровољаца; н. пр., Београд је дао 1.000 војника — грађана, Крагујевац 600 и т. д. Осим тога били су позвани под барјак и сви они који су пређе служили у војсци. Сва та наоружана сила стајала је под командом пет вице-војвода, који су становали у овим поглавитим местима: Београду, Смедереву, Алексинцу, Ваљеву и Ужицу. Сваки је имао под својом командом три или четири округа. Старешинство над свом војском поверено је било војводи Книћанину.

Мислили су да бар у почетку подигну логоре на овим местима: при ушћу Млаве и Мораве, за тим на Тимоку и најпосле на ушћу Дрине. У осталом прикупљати на једно место макар и неколико хиљада војника није требало пре Маја и Јунија. Јефрем Ненадовић и Јеремија Станојевић скупили су сваки по неколико хиљада војника, први у Шапцу, а други близу Гроцке, према аустријској граници. У половини Априла дуж целе српске границе био је намештен кордон: од Вишњице и Београда до Ђердапа, па да не би то приметили Аустријанци кордон је био подаље од границе, а од Радујевца до ушћа Тимока, због близости ратног позоришта, био је знатно умножен; на запад он се пружао обалом дринском до Саве, а после низа Саву до Топчидера. За одржање свезе између различних штацијa постојала је патрола од пандура.

Осим тога, што је српско правитељство поставило стражу свуда дуж своје границе, оно се још побринуло да утврди неке поважније тачке и ради те цељи позвало је француског инџинира Мондена, који се налазио при француском консулату, а доцније тај посао преда чешком емигранту, инџинирском официру Заху. Овај последњи обишао је тада сву Србију заједно са пуковником Николићем, и начинио план за утврђење логора код Пожаревца, куда су већ била донешена из Крагујевца и потребна оруђа, а у Ждрелу на Млави, као месту важном, јер само се туда може проћи у црноречки округ и његову главну варош Зајчар, ископао је шанац. Томе истом пуковнику Николићу, који је био васпитан у Русији, био у чешћем и пријатељском сношају с Русима и био више пута шиљан у главни стан руске војске, било је поверено да заједно са саветником Стефаном Стефановићем надзирава, као владин комесар, све што се спремало за одбрану. Путови, мостови били су свуда поправљени; лађе, чамци и скеле, што их је год било где на рекама, све то било је описано и обележено колико има на броју; сви приходи земаљски и општин-

ски новци употребљени су на ту спрему, а у половини Марта, по доласку кнеза у Крагујевац, био је већ допешен у државну касу данак од 15 округа, и таким начином државна каса за кратко време имала је на своме расположењу 7,000000 пореских гроша у звечећем новцу (110)

Све то јасно показује, да су финанцијска и војена средства, која су у то време прикупљена у кнежевини српској, потпуно оправдала увиђавност руских државника у време владе цара Александра I, који су у васкрсу српске државе предвиђали потпору Славенству и стожер за даљу радњу у јужно-славенским земљама.

Свуда по српским земљама нестрпељиво изгледали су на знак устанка, и кад је ђенерал Лидерс прешао преко Дунава, сав српски народ готов је био да се дигне, па да на први позив Русије похита у помоћ својој подјармљеној браћи у Бугарској и ратује заједно с Русима. Но таког позива није било. А што Русија није позвала Србе да ш њоме учествују у тој борби, томе наравно није стајала на путу турска сила, која се састојала већином из нередовне војске и полудивљачких башибозука. Поглавити узрок томе била је Аустрија, која је развила барјак на обалама дунавским. Аустрија водила је рачун о српском оружању. Гроф Коронини имао је под својом командом од 40 до 50 хиљада војника, а једна бригада 9-г корпуса била је послана к Дрини на босанско-српску границу, да одржи свезу са хрватско-далматинском војском, која се састојала из 33.000 пешака и 8000 коњаника. Осим тога умножени су били гарнизони, наоружане тврдиње Раче у Срему, Осеку, Броди и Старе Градишке у Славонији и при свршетку Марта довезена су била 42 велика топа у Варадин са свом опремом. Така знатна припрема за обсаду била је јасан доказ, да у случају напада на Србију поглавита снага ударила би на Београд, ако би се Турци и Срби решили да га бране. Аустријски војсковођа обраћао је поглавито пажњу на тај град, како би у њему нашао ослонац за даље операције. Аустрија није била с раскида да заузме сасвим Србију и друге дунавске земље: она је веровала да је при таком стању ствари могуће присајединити те земље. Обраћена је пажња била на начин војевања принца Евгенија Савојског и Лаудана и при сувременом савршенству војене вештине и оружија није се могло ни сумњати о успеху. Зарана су спремили све што треба, па да се изненада превезе знатан део војске, под заклоном које да се намести мост преко Дунава. Земун је био обкољен шанцем, а ради саобраћаја са унутрашњим крајевима Аустрије начињен је био на чамцима мост преко Тисе; а у случају даљег упадања у Србију,

спремљено је било у магазинима у Земуну, Панчеву и Митровици толико ране, колико би могло подмирити ту војску за три месеца. Исто тако велике су припреме биле и на случај успешног дејства руске војске у Бугарској и Малој Влашкој. У таком случају било је наређено, да се одмах заузме крајински и црноречки округ у Србији до реке Тимока. Гроф Коронини прикупљао је у своме ђенералном штабу све што је потребно било знати о земљишту, на коме се води рат; на основу тога знања могла се начинити ваљана мапа, које на жалост још до сад нема. Притом послати су били у Босну и Србију агенти да сазнаду стање у тим земљама и војену спрему Србије. Обе аустријске војсковође, у Новом Саду и Земуну, договарали су се међу собом још у почетку Априла о свима појединостима што се тиче начина по ком ће радити. На основу тога договора нашли су, да српско-босанска војска може стићи на место прелаза за шест дана, а девети корпус обичним ходом за 9 дана, а усиљеним за пет.

Изгледало је да ће се ратне операције развити преко Дунава: руска војска била је већ на јужној обали; туда је и Аустрија намеравала упутити своју силу. Но војени походи још 1828 и 29 године показали су, да се с успехом може кретати руска војска у унутрашњост Бугарске и Румелије само онда, ако флота буде пратила војску дуж обала Црног мора и снабдевала војску с раном и новом војском. С тога 1854 године руска војска није могла имати успеха у том крају, јер руска флота није се могла лако кретати по Црном мору, које су заузеле западне државе; а с друге стране није могла и с тога, што је једна савезна војска већ била готова да упадне у Бугарску. Да је превоз преко Дунава био знак за даље операције, види се отуда, што је руски Фелдмаршал 14. Априла наместио свој главни стан у Јашу, а 22. у Букарешту. Име Фелдмаршала Паскевића тесно је везано са успехом руског оружија за време владе цара Николе, и потоме кад је влада њему предала војску, то је доказ да је она имала на уму велике планове. Међутим Инглеска и Француска, пошто су објавиле рат Русији предузеле су таке мере, које су биле од велике помоћи Турској не само на мору, него и на суву, јер су шиљали у помоћ војску, која је на први мах потребна била не само да охрабри Порту, него и да оснажи Омер Пашу, који је своју војску непрестано смањивао, шиљући једно по једно одељење у Албанију и Тесалију, где је још трајала буна. У течају Априла и Маја стигле су на исток три француске дивизије под командом Маршала Сент-Арно и једна инглеска војска под командом Лорда Раглана. Војске те искрцале су се у Галипољу, одкуда је један део француске каваље-

рије приступио Андријанопољу и заузео балканску линију. Да се небн турска војска расконадала, него да би се усредсредила тамо, где треба дати одпор, требало је што пре учинити крај побуни у Тесалији, јер она кад би узела мах иза леђа Турске и савезне војске, могла би бити доцније врло опасном. Западне државе добро су то схватиле, па с тога су похитале да засуше саме извора, који подржавају буну.

Знало се да ту буну подржава Грчка краљевина, која је наравно радила за свој интерес, држећи да је то згодна прилика да рашири своје земљиште и исправи северну границу, која је доиста неправилна. Шиљање војника из пограничних места, шиљање вештих официра који су руковали том побуном, набављање оружија и војеног материјала, готово званичан поход краљевског ађутанта Завеласа са великом свитом, најзад ватрена агитација Грчке штампе, све то сведочило је да је Елинска влада учествовала у тој побуни. Премда је са стране европске штампе било са свим неприлично окривљивати за то Грчку, која је са свога гледишта радила само оно што је са свим природно и законито; али интереси западних држава захтевали су да се предузму енергичне мере, те да се спречи та помоћ од стране Грчке. С тога кад преговори са атинском владом, која је већ прекинула дипломатске свезе са Портом, нису имали успеха, одмах је наређено да Француска дивизија Фореја војеном демонштрацијом подупре ултимат западних држава, који је послат Грчкој влади 8 Маја. Краљ Отон попусти сили; нови правац његове политике био је потврђен променом министарства; у Пиреју била је стављена француска бригада Мајрана са једним омањим оделењем Инглеске војске, да пази да се тачно врши дато обећање и да подржава министарство Колерги, које је народ веома мрзио. Колико је та мера успешна била, сведочи то, што је побуна после тога брзо малаксала и после пораза вође Поликора Фаци Петра, са свим престала.

У след тога, што су ратујуће странке предузимале све мере да спреме сукоб, који се тада очекивао у Бугарској, Аустрија и Пруска, по своме географском положају, у средини између обеју ратујућих страна, принуђене су биле најпосле да изађу из свога нерешљивог стања, у ком су биле одкад је Француска објавила рат Русији. па до сода. Положај Аустрије био је тако важан за све који су учествовали у рату, да је свака изјава бечког кабинета добијала особити значај. Па зато је протокол од 28. Марта, који је подписан свима члановима конференције осим Русије, произвео велику узбуђеност у целој Европи не само зато, што је њиме потврђена изјава

од 9. Фебруара да Аустрија и Пруска деле мишљење западни држива, не само зато што је њиме признато за европско начело да се одржи целокупност отоманске царевине и да по томе руска војска одмах има оставити придунавске књажевине, — него по томе што су све четири државе, које су потписале протокол, сложиле се у томе, да ниједна не приступа ниукакав прeговор са Русијом који се неби подударао са тим начелом без сугласија на то свију осталих. Таким начином Аустрија и Пруска званично су стале односно тога спора с Русијом на исту тачку посматрања, на којој су стајале Француска и Инглеска, које су већ одпочеле непријатељска дејства против Русије, само су се разликовале од њих што се тиче материјалних средстава, која су била потребна па да њихово мишљење добије силу. Но да би се и у томе приближиле савезницима и определиле поглавите основе свога начина поступања, оне су 8. Априла закључиле међу собом савез за одбрану и нападање, по коме су једна другој гарантовале целину земаља и одредиле поједине војене мере, које им треба заједнички чинити у случају војеног похода. Сугласиле су се такође и у томе да се позове сав германски савез да и он пристане уз њих и ради тога стављена је нарочита тачка у том уговору. У тој тачки представљено је каква опасност грози општој ствари од оваког замућеног стања на истоку и од успеха руских војних дејства, па је изјављена жеља да се најпре предузму оне мере, које је већ предузела Аустрија, а на име да се дипломатским путем покуша, небили се склонила Русија да повуче своју војску натраг. Права цељ тога уговора обелоданила се потпуно тек избором аустријског пуномоћника, који је једним потписом свога имена дао уговору војнички значај. Кад је Аустрија послала берлинском двору свога ђенерала барона Фон Хеса, онда је тим јасно посведочила да је намерна приступити војеним мерама у најширем размеру. Несумљивим знаком војничког правца аустријске политике била је нарочита војничка конвенција, која је закључена између Аустрије и Пруске. Но при даљем току догађаја, Пруска, као свагдашња супарница Аустрије, и ако је ступила у савез, није хтела у свему ићи ш њоме. Пруска поплашила се од последица оног уговора, који је сама драговољно потписала, и својим колебањем потврдила је то у чему су је неки подозревали, а на име да је она закључила тај уговор у тој цељи да заузда своју охрабрену савезницу. Мање државе германског савеза такође оставиле су Аустрију усамљену. Бамберска нота, коју су при свршетку Маја саставили на конферинцији посланици средњих немачких држава као одговор на предлог Аустрије и Прус-

који је 11. Маја учињен германском савезу, сведочи о умереној политици немачких владара, што међу тим није зауставило Аустрију од намере, коју је изјавила у трактату од Априла месеца.

Успех руске војске у Бугарској и радња при обсади Силистрије морали су уверити Аустрију, да сва њена усиљавања нису имала никаква утицаја на руску политику. Пошто се уздржала шест недеља, које је принела на жртву успомени о пређашњим пријатељским свезама, Аустрија се решила учинити Русији захтевање, да прекине војене операције у Турској и да повуче своју војску из књажевина. Но избор згодног времена, кад ће се извршити та захтевања, она је оставила руском двору, јер депеша од 22. Маја на грофа Естерхази, у којој је то захтевање било завијено у најмекшу дипломатску форму, све још обраћа се к личним осећајима руског императора, молећи да се тачно одреди рок, који као што се нада неће бити дугачак, кад ће руска војска оставити књажевине. Аустријско министарство, представљајући у споменутој депеши стање ствари, моли је у име свога владара да се оно поправи и том приликом последњи пут обраћа се мудрости рускога императора представљајући му да је то стање извор великог зла за Аустрију и сву Германију, а тиме је одузимало пруском двору, који сматра себе за заступника немачких интереса, сваку могућност да одкаже Аустрији потпору у њеној намери. С тога и барон Фон-Мантајфел пошље 31. Јунија депешу пруском посланику у Петрограду, која је у осталом много блажије написана него аустријска. Затим пошто је уписала нових 95.000 војника и закључила народни зајам од 500 милијуна форината, аустријска влада приступи новим дипломатским преговорима, који су служили као допуна оних које је већ одпочела у Петрограду.

При свршетку Маја порта је већ опуномоћила Аустрију да са војском њеном заузме неке делове турског земљишта. У том случају Аустрија је увиђала потребу да са војском што је на мору заузме пре свега Арту и Превезу, почем је још трајала буна у Епиру, а са војском што је на суву да уђе у Албанију и Црну Гору, почем су из ове последње често упадали у Херцеговину и друге оближње земље. Решид-паша у одговору своме од 24 Маја на предлоге о тој ствари аустријског посланика барона Фон-Брука, изјавио је жељу да се та ствар сврши формалним договором, који би подједнако био обавезан за обе стране. Што је порта с поверењем одмах пристала на све предлоге Аустрије, то се има приписати утицају аустријског посланика, који је за кратко време свога бављења у Цариграду добио такав утицај, који је непрестано ширио се докле барон Брук није

позван из Цариграда у Беч за други важнији положај. У след тога порта је објавила својим пашама: скадарском, Јанинском и Ларијском, да ће аустријска флота доћи у Арту и Превезу, а тако исто и у которски округ и суседне ш њим земље Албаније и заповедила им је да те војске дочекају пријатељски. Исто тако порта је издала 2. Јунија налог босанском везиру Хуршид-паши да се договори са наместником Далмације Мамулом како ће у случају потребе ступити аустријска војска, што станује у Дубровнику, у Босну — коју непрестано узнемиравају Црногорци. Но у тај пар мере западних држава и заузеће њиховом војском Грчке предупредиле су намере аустријске владе. Намера да се угуши епирски устанак била је постигнута и Црногорци против воље морали су стишати се. Таким начином Аустрији није испало за руком да развије свој барјак ни у Србији, ни у Босни, ни у Албанији (111).

Тога истог дана, кад је Порта допустила споменутим пашама да по својој увиђавности пуште аустријску војску на турско земљиште, у Цариграду био је углављен важан државни акт. Аустријски посланик и Турски министар иностраних дела закључили су у двору Решид-паше тај важан уговор, који је отворио пут аустриској војсци у дунавске књажевине, то јест, Влашку и Молдавију. Од тог доба нови и одсудан правац аустријске политике био је већ са свим одређен. Прикупљеној на граници аустриској војсци одређено је било да заузме велики и важан део османске царевине, и само још није било извесно кад ће заузети. У почетку Маја изишао је царски указ, којим се налаже да се она проматрајућа војска уклони од српске границе и стани на здравијем месту, као што су планински крајеви Срема и Баната. Но пре него што су те наредбе извршене дође у половини Маја заповест да 9. Корпус иде у Ердељ. У једно с тим српско-банатска војска, која је била под командом Хрватскога бана, стављена је на расположење надвојводи Албрехту, и та војска била је сасвим спремна за бој. При свршетку Маја 9. корпус већ је ступио у Ердељ. У исто време, припрема за обсаду Београда, била је узета натраг, и тиме је потврђено то, да је намера аустријске владе да заузме Србију, била сасвим напуштена.

Но при свем том Срби су се све једнако бојали да Аустрија не пређе преко Саве, па су продужавали оружање. До свршетка Маја са тим војеним спремањем успело се толико, да је српска влада могла имати на располoжају довољно знатан број редовне обучене и наоружане пешадије. Већи део те војске био је прикупљен на граници код Гроцке и Шапца, где је Јеврем Ненадовић, као запо-

ведник од 6.000 војника, изговорио 11 Маја одушевљену војнички духом беседу дражећи војнике на очајничку борбу. При свршетку Маја највише се разпростирали гласови о прелазу аустрјиске војске у Србију. С тога је српска влада тада раздала народу оружје и одпочела живљу свезу са Босном и српским граничарима. У месецу Јунију, кад је аустријска војска почела пловити по Дунаву за Оршаву, а отуда за Влашку, српска се влада тако поплашила да је удвојила стражу на граници и издала строгу заповест старешинама да се одупру сваком покушају аустријске војске да изађе на српску обалу. Шанчеви на Млави код Ждрела на врат на нос утврђивали се и у ово доба кад је књаз Александар прелазио у Земун на састанак с надвојводом Албрехтом, који је прегледао војску и уверавао га о своме миролјубију и дружби, Швајцарац Орели неуморно лио је ђулад у Мајданпеку, и 30 Маја пошље их у знатној количини у Београд. Народна раздраженост показивала се где се год Срби сукобе са аустријским солдатима, а о Тројицама код Кленка на аустријској обали било је и крвавог сукоба између Срба и аустријски солдата, у ком је сукобу учествовало око 500 наоружаних Срба под командом мајора Јована Миловановића; при том сукобу било је много ми рањених, али тај догађај није имао никаквих важнијих последака благодарећи енергији с којом се у то умешала аустријска власт.

Одма затим у Бечу случајно дознаду да је Карађорђевић још 5 Марта послао Порти меморандум, који је састављен под утицајем француског ђенералног конзула Сегира и његових присталица Гарашанина и Мариновића. У том меморандуму, који је задахнут непријатељским духом према Аустрији, књаз је молио Порту да она заједно ја западним државама заштити Србију од аустријске војске, која хоће да је заузме.

У меморандуму, који је дарнуо Аустрију, вели се: Још у почетку рата, који се заподео између Русије и Порте, Аустрија заузела се према Србији такав положај, који би јој дао средства да по вољи располаже делима српским. Чим је Аустрија уобразила да српска влада више или мање нагиње на страну Русије или Турске, одмах се обраћала к њој с таким захтевима, који су одговарали напред састављеном плану и обећавала је влади српској помоћ у одбрани земље од свакога страног непријатељског нападаја. С таком политиком, коју тера аустријско правителство у Београду тако стално и следствено да то нису могли не приметити заступници других држава у овој књажевини, мислила је Аустрија добити не ограничено поверење српске владе и бечки двор, од чести да би осигурао успех

својим намерама, од части да би своме уверавању, ма какве врсте оно било, дало већу снагу у очима ове или оне велике Европске државе, наредио је ту скоро да се прикупи на граници српској знатна сила. О цељи такве војене демонстрације, која није ничим изазвана од стране Србије ни стањем ствари у тој земљи, која је сад мирнија и спокојнија више него икада, ни одношајем Србије према високој Порти и осталим њеним савезницима, — ми смо дознали случајно од саме високе Порте. У то исто време све скоро новине бечке владе доказивале су нам да Аустрија ништа не предузима против Србије нити ће што предузимати без предходног сугласија владајућег двора. Висока Порта саопштила је српском капу-ћехаји да је Аустрија није известила односно војеног спремања, о ком је учињено питање, и да никаквих договора о тој ствари није било међу овим двема државама. Представници Француске и Инглеске у Цариграду такође нису могли дати сигурних извештаја. У разговору којим су они почаствовали српског капућехају, казали су да сумњају о такој великој спреми и намери, о којима ми позитивно тврдимо. Београдски паша за све то време, није добио никаквих нових налога, па се држао старих предписа, на основу којих он би морао оружаном силом стати на пут сваком мешању Аустрије у српске ствари као непријатељском покушају против османске царевине. По изгледу положај Аустрије односно опште војеног питања био је угодан западним државама, па за то су оне преко својих агената у Београду објавиле српској влади да буде спокојна што се тиче аустријских намера. Готово у исто време и бечка влада јави српској да њене војене спреме не грозе Србији никаквом опасности и да Аустрија чини то само за то да буде у стању бранити своје сопствене границе, и да њена војска неће ступити у Србију, ако само не ступи и руска војска и ако у Србији не букне буна против законите владе; само у таком случају ступиће аустриска војска да буде у помоћи самој српској влади. Премда је тако објашњење аустријске владе показало у каквим ће се приликама умешати у српске ствари, али оно није могло нас успокојити. Пре свега ми ту не видимо никаква јемства против произвољног, без свакога узрока и потребе мешања, које може бити од велике штете по Србију. Осим тога, ми видимо у том једностраном предузимању Аустрије, којим, под изговором подржавања европске политике, она крчи себи пут да може слободно упасти у Србију, што може произвести велике заплете, које предупредити лежи у интересу Порте и осталих савезни држава, и које Србија мора одбити од своје земље свима средствима које од ње завнсе. Почем су из Цариграда долазили о томе не јасни и често противусловни извештаји, а војене

припреме од стране Аустрије увећавале се приметно сваког дана и најзад дошле до таке мере да је Аустрија могла извршити своју намеру у свако доба, то је српска влада у договору са Ицет-пашом решила да потражи и у Бечу и у Цариграду точна објашњења, шта да ради у таком случају јер неможе пристати на такав план, по коме Аустрија може располагати судбином српског народа. У тој цељи и био је послан у Беч Азис-паша. Тај чиновник сад је у Цариграду и он је дужан представити влади његова величества султана извештај о својој радњи у Бечу, очекујући да дипломација реши то питање. Српска влада, при помоћи његовог превосходства Ицет-паше, спрема све што је потребно за одбрану земље од сваког непријатељског нападаја. У овом стању нама је потребно знати, дали је Порта одобрила те намере Аустрије, које се тичу колико књажевине толико и царевине, којој ова кнежевина припада, и које су тако шкодљиве за интересе и једних и других. Што се тиче мешања, замишљеног без сугласија Порте, то се оно у овим приликама неможе објаснити другчије, него да је Аустрија у тајној свези са Русијом против Порте и њених савезника. Аустрија представља два случаја, који правдају њено ступање у Србију: 1) улазак руске војске, и 2) буну у Србији. Да одговоримо на прво. Ако Руси уђу у Србију, онда учешће Аустрије морало би бити сугласно са свима оним мерама које су предузеле савезне с Портом државе за одбрану Османске царевине, и које за нас нису определене. Но Руси немогу ући у Србију после оног уверења које је дао барон Мајендорф грофу Буолу, да Руси немају намеру да заузму Србију, тим мање, што је поље војених операција и онако веома пространо да га нетреба још већма распрострати. Но предпоставимо да Руси усхтену ући у Србију, што им неби било лако учинити због отпора српске и турске војске, ми и у таком случају слободно тврдимо да би улазак аустријске војске учинио голему несрећу и дао повод великом заплету. Сваку другу спомоћну војску треба у том случају предпоставити аустриској. Српски народ има таку мрзост, таку одвратност према Аустрији, да би сваки Србин сматрао улазак аустријске војске као највећу опасност, као највећу несрећу, да би се сва сила народна окренула против Аустрија и сва средства употребила на то, да се одбије непријатељ, у коме народ види оличене оне жеље које Аустрија тежи да оствари у Србији. У колико може бити помоћ Аустрије корисна високој Порти кад се учини где треба и кад треба, толико може бити на метин, ако необзирући се на познате прилике, она буде имала места у Србији.

Сад да пређемо на друго. Што се тиче унутрашње буне, то се ми ње данас најмање плашимо. Сав је народ потпуно убеђен, да му његови суштасвени интереси налажу, да чува мир и поредак, и да избегава све што би га могло увући у рат и начинити од Србије поље крваве борбе. Одушевљени чуством благодарности према сизеренском двору за она права, која је он милостиво подарио и за положај који је дао у овом рату, српски народ и српска влада толико су предани интересима и бригама о срећи своје земље, да не могу ни часа оставити их у неизвесности, ради ма каквих предузећа. Свест о своме положају боље ће их сачувати од сваког лажног и опасног корака, него ма какве претње. Зар Србија, после тога од кад је плануо рат, није дала довољно доказа, да уме и хоће да остане верна својој дужности и благодарности. Ма шта се говорило она је увек поступала законито и сугласно својој дужности. Она и у напред неће од тог пута одступити; висока Порта може бити у томе потпуно уверена. Све што сад жели српска влада своди се на то, да се према њој има такво поверење какво је до сад увек показивала висока порта, и да Аустрија но заузме Србију, што би имало недогледних последица. Под тим условом српска влада јамчи за мир и поредак у Србији. А кад би се баш и појавио гдегод неред, влада осећа себе у стању да угуши тај неред пре него што би он успео да узме мах." ([121])

Та представка (меморандум) исцрпела је све доказе, какве је могла навести српска влада у корист неутралитета. При искреној жељи српских државника да остану на миру, оружање Аустрије морало се показати подозривим, то јест, да Аустрија смера у овом општем колебању да заузме Србију. У Цариграду више од два месеца ћутали су и ништа нису одговарали на то одсудно питање од стране Србије. Најзад 19. Јунија Решид-паша званично извести књаза да је порта истина допустила Аустрији, да у случају потребе заузме Арту Превезу и Албанију, али Херцеговина, Босна и Србија не могу бити ни у каком случају заузете. Аустријска влада нашла је у неким изразима те представке увреду за себе, па је за то тражила објашњења од српске владе. Карађорђевић правдао се Аустрији тиме, да се није надао даће та представка изаћи на јавност и чуди се одкуд је она дошла у европске новине. Но аустријска влада пошто се морала одказати од сваке освојачке намере, решила се да се на други начин освети Србији. Она је отежавала трговачки саобраћај Срба, чиме им је учинила велику штету и забранила Србима прелазак у аустријске земље, а коме је и допуштен прелазак преко границе није друкчије док пасош није био визиран у аустријском конзулату. Извоз оружија

био је још строжије забрањен него пређе, док није оружање у Србији престало и наступила промена министарства у Србији.

Но у то исто време променила је и Аустрија своје намере. Очекујући одговор од руског двора о излазку руске војске из румунских кнежевина, аустријски император стави сву воску, која је била одређена за учешће у том рату, под команду фелдмаршала-лајтнанта Фон-Хеса; и при свршетку Јунија нови заповедник нареди да се српско-банатски корпус спрема за поход у Влашку. Таким начином војене операције одмакну се даље истоку и оставе Србију на миру, која се више није плашила насртања аустријске војске. У то исто време стигне у Београд писмо француског министра иностраних дела, који обећава Србији општу заштиту европских држава. Кад је био опседнут Севастопољ утицај западне дипломације у Србији био је неограничен. Под тим утицајем српска војска која је била прикупљена на граници, била је распуштена и рана смештена у магацине. На народне празнике посвећене успомени народног ослобођења спомињало се у цркви име султана и књаза, а не руског цара као пређе.

18. Фебруара (2. Марта) 1855. умре император Никола и после неколико дана отвори се у Бечу конференција, у којој су учествовали представници Аустрије, Француске, Инглеске, Русије и Турске. На првом састанку 3. (15) Марта у беседи којом је гроф Буол отворио конференцију, споменуто је било, да је као први услов за мирне договоре признато од стране Русије између осталога следеће: Покровителство Русије над Влашком и Молдавијом престаје и права призната султаном тим кнежевинама, а тако исто и права Србије биће од сад под заштитом свију уговарајућих сила. После примедбе кнеза Горчакова, да реч покровителство не стоји ни у договорима Русије с портом, ни у уставу, ни актама дипломатске канцеларије, у те услове уговора мира стављен је следећи израз: „никакво искључиво покровителство не може од сада имати места у споменутим кнежевинама". На другом састанку 5. Марта кнез Горчаков примети да Русија не ће нипошто пристати да се смање права, која Србија има и у ред којих долази: слобода вере, избор књаза, независност унутрашње управе, одређене границе, опредељена сума данка, управа са турским добрима с обвезом да се приход од њих одсеком плаћа заједно са данком порти, слобода трговине, допуштење да српски трговци могу путовати по Турској са својим пасошима, да могу слободно подизати болнице, школе, штампарије, забрана другим Турцима осим гарнизона да се могу насељавати у Србији. На том и на друга два састанка били су потанко објашњени односаји све три те кнежевине према

порти. Ево шта су о томе наредили: „1) Дунавске кнежевине Влашка, Молдавија од сада ће зависити од високе порте, сугласно старим капитулацијама и царским хатишерифима, који су определили и утврдили права и преимућства, којима се те кнежевине користују. Никако искључиво покровителство од сад не може имати места у тим земљама. 2) Висока Порта задржавајући потпуно врховну власт, допустиће тим кнежевинама независну и народну управу, и следствено потпуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе. Сви чланци, који се налазе у царским хатишерифима односно унутрашње организације тих кнежевина, могу се развијати у духу тих начела и према потреби земље. Земљиште тих кнежевина не може бити никако смањено. 3) Висока порта увиђајући по својој мудрости, да политично стање тих трију кнежевина тиче се општих интереса Европе, сугласиће се на пријатељско мњење уговарајућих држава, како што се тиче одржања постојећег законодавства, тако и што се тиче измене његове. У тој цељи она ће саслушати жеље сваке државе и потврдити хатишерифом сва права и преимућства поменутих кнежевина. Пошто објави тај хатишериф она ће га доставити осталим државама које ће од своје стране, пошто га прегледе, јамчити за њега. Оружана народна војска која је организована за унутрашњу и спољашњу сигурност, може се развијати по потреби и средствима земље. Услови системе одбране узеће се на ум у општем интересу порте, кнежевина и Европе. 5) У случају сумње која се може изродити поводом тумачења хатишерифа, гаратне силе испитаће заједно са висиком портом извор и тамну страну питања. Оне ће употребити сва средства да утврде сугласност. 6) У случају ако се унутрашњи ред у тим кнежевинама поремети, никакво оружано мешање у њихове земље не може се допустити без договора и сугласија на то свију гарантних сила. Дворови се позивљу да у кнежевинама не узимљу под заштиту странце, којих интриге могу бити опасне или за мир тих кнежевина или других суседних земаља. Порта од своје стране наложиће кнежевима, да не трпе у својим земљама странце онакве какве смо више обележили и да не допусти својима мешати се у интриге, које су опасне било за унутрашњи ред земље, било за суседне земље."

На састанку 14 (26) Марта покренуто је било питање о наследњим правима Обреновића у Србији, утврђеним неким царским хатишерифима. Говорећи о средствима којима се најбоље може поправити стање румунских кнежевина, представници договарајућих се сила признали су и да државно биће Србије спада у ред ствари о којима се морају побринути државе ради извршења првог услова уговора о миру. Но положај те

кнежевине није сасвим једнак са положајем других двеју. По томе за Србију биће довољно, ако се њој ујамче она права која је Порта признала по договору са својим савезницима. Та прилика што је јевропска конференција која је између осталога размишљавала о судби Србије, била у Бечу, није била без утицаја на државнике у Београду. Од тог доба аустријски конзул Радосављевић имао је великог утицаја на српску владу. Аустрија, којој није испало за руком да заузме Србију, нашла је друго средство да је покори своме утицају. Видећи да ће се у сваком случају при закључивању мира покренути питање о правима Србије и о наследним правима Обреновића, она се решила примамити на своју страну Карађорђевића, обећавајући му да ће израдити код Порте наследност књажевског достојанства за његову фамилију. Карађорђевић радо прими предлог Аустрије, које је глас тада много значио. На једном састанку бечке конференције, она придружи свој глас онима, који су тражили да се руска флота на црном мору ограничи и објави да ће одказ Русије да прими тај услов сматрати за повод к рату. Које због тога захтевања од стране Аустрије, које због тога што Севастопољ још није био узет, па се Инглеска бојала руских лађа у његовој утоки, које пак због тога, што је француски император тражио војенс славе, која би напомињала победе прве империје, бечка конференција није имала никаква успеха. Рат је трајао докле није узет Севастопољ. Вест о паду Севастопоља буде поздрављена у Београду пуцњавом топова, и Карађорђевић пошље паши свога представника да званично поздрави и честита тај успех. Народно одушевљење, које се у почетку рата живо исказивало свуд по земљи, почне малаксавати после те вести. Народ српски није био задовољан таким током ствари и своје негодовање окрене против Карађорђевића и његове владе, према којима није више имао никаква поверења и поштовања.

Најзад у почетку 1856 године опет се међу ратујућим државама покаже готовост за мир, на основу она четири услова, који су били узети у бечкој конференцији. 20 Јануара (1 Фебр.) пристану да на том основу за три недеље саставе нову конференцију у Паризу, с том оградом да ратујуће државе имају право ради општих интереса Јевропе чинити и нове појединие предлоге осим она пређашња четири. И доиста 13 (25) Фебр. отвори се париски конгрес и 18 (30) Марта буде закључен париски мир, на коме буду донешени односно Србије следећи закључци: „Кнежевина Србија остаје, као и пређе, под врховном власти блиставелне Порте, сугласно с царским хатишерифом, којим се утврђују и опредељују права и преимућства Србије и ујамчавају државама, које овај уговр закључују. У след тога спомепута кнежевина задржава

своју независну унутрашњу управу и потпуну слободу вере, законодавства, трговине и пловитбе. Блистателна Порта задржаће право основано на пређашњим уговорима да држи свој гарнизон. Без предходног одобрења гарантних сила неће се допустити никакво оружано мешање у српске ствари.“ (113)

Таким начином париски мир није додао ништа оним правима и преимућствима, која је Србија имала још од адријанопољског мира. Но париски је мир сасвим изменио одношај Србије према осталим јевропским државама. Од тог доба права Србије дошла су под опште јемство јевропских држава и оделита захтевања Русије нису имала за њу обвезне силе. Но ти одношаји, који су после источног рата утврђени на доњем Дунаву, отворили су врата аустријском утицају на српска дела преимућствено пред другим државама. Српска влада, која је мало пре тога опако неповерљиво гледала на оружање Аустрије, сад се потпуно подала њеном конзулу, који није више плашио оружаном интервенцијом. Томе конзулу, Радосављевићу, подносили су сва важнија дела Србије на преглед и решење, као што је пре тога Вашченко прегледао списак ко ће доћи у савет. Без борбе и без пораза српска кнежевина постала је тако рећи провинцијом Турске или Аустрије. Располажући по својој вољи у Јашу и Букарешту при помоћи војничке силе, аустријска дипломација, имала је исти значај и у Београду благодарећи не својој сили, но слабости опдашње српске владе. Попечитељима тада у Србији били су таки људи, који су сматрали да је то попуштање Аустрији не оходно. Но у савету и народу расла је сваког дана опозиција против Карађорђевића и његових попечитеља. Вучић био је озлојеђен што су се истакли напред нови људи за време ових последњих догађаја, па је све једнако дражио чиновнике и подстрекавао на борбу против књажеве власти и подржавао незадовољство у народу.

У почетку 1856 године непријатељство између књаза и савета дошло је дотле, да је савет забранио својим члановима сваке писмене свезе с књазом. Књаз је опет од своје стране увиђао да треба променити устав, или бар ону тачку, на коју се ослањала сва сила савета; и с тога тајно поднесе султану на одобрење пројект новог устава за Србију. У том пројекту књажевска власт признавала се за насљедну у породици Карађорђевића, народна скупштина била је сасвим уништена и могла се сазвати само у том случају ако се прекрати лоза Карађорђевића. На место савета требало је установити два стална одбора, чланове којих би Књаз постављао и мењао по својој вољи: један од тих одбора водио би бригу о администрацији; а други би имао права да прима или не прима, а не и да предлаже

законе. Најзад нови пројект устава стављао је у дужност Србији да издржава сталну народну војску ради заштите османске царевине. Но Савет дозна за тај покушај кнеза, па и он у име народа састави акт који такође предсгави Порти. Тај акт састоји се из три дела: у првом делу изложена је тужба против кнеза; у другом од осам тачака изложене су народне жеље и молба да се исправе границе; у трећем делу изложен је нови пројект устава. У тужби против кнеза наводи се ово: „Познато је министрима његовог величанства султана, у каквом се стању налази администрација ове кнежевине за ових неколико последњих година. Народ српски, измоливши од свога премилостивог цара 1842 године потврђење кнеза Алексадра, надао се да ће тај кнез не само учинити крај пређашњим неправдама, него да ће још својим владањем према Порти и својим бригама о благу народа свога доћи дотле, да ова земља постигне онај ступањ благостања и развитка, који одговара жељама његовог величанства султана и законитим интересима земље. Но у тој нади својој народ се горко преварио. Првих година своје владе, док још није уклонио од себе људе веште и царству предане и док је слушао благонаклоне савете царске владе, још се могло надати да ће он временом стећи искуства потребног за управу земље. Али што се год ишло даље унапред, то је све више слабила та нада, и најпосле сва радња верних цару и народу људи свела се на то, да уздржава кнеза од његове слабости и незнање толико поправља, у колико не би било одвећ штетно за отаџбину, а о користи каквој није већ могло бити ни речи, почем су све наде о поправки кнеза исчезле. Но и тај последњи труд, од кога је мало било вајде, постаје сад немогућим, јер је кнез већ сасвим уклонио од себе људе, који нису могли да предпоставе његове личне користи користима царства и народа, и таким начином идући од зла на горе, он је довео ствар дотле, да пријатељима царства и народа не остаје ништа друго, већ с тугом да оплакују судбу своје отаџбине, да с тугом трпе тако стање, које понижава и царство и земљу, и да с нестрпљењем изгледају онај час, кад ће кнез Александар престати да заузима тако узвишено место, на коме треба да седи такво лице, које боље доликује достојанству блистателне Порте и интересима народа. Министри његовог величанства султана зна ће потанко у какве је погрешке огрезао кнез Александар, а и друге све више власти, које су имале с њим каква посла, могле су се уверити о његовом несталном карактеру, а такође и о његовим сваковрсним интригама, којима је он тражио потпоре то код једног то код другог двора, ради своје личне користи

на штету законитих интереса царства и народа. У тој цељи он је приписивао своме народу тежње к нереду, да би тиме кад што надлежним отоманским властима, а кад што и аустријским доказао потребу да усредсреди војску на граници Србије, а после да то употреби као демонстрацију у своју личну корист. Но још се боље виде његове неправедне и нерасудне тежње из овог поступка, што је он тражио помоћи од Аустрије да протера из земље све знатније људе, које је сматрао за опасне, не у сљед каквог њиховог неумесног отпора, већ једино у сљед тога што они нису хтели да учествују у његовим делим а и с ћутањем неодобравали његове поступке. И што је год виднији био такав положај ствари, тим је он упорније држао се те системе свога рада, не стидећи се ни страних држава, које су већу правду чиниле његовим поданицима него он, њихов прирођени поглавар. Таким начином мало по мало он је навикао да сматра ту трпељивост, с којом су сносили његове нерасудне поступке, као знак неке привидне снаге своје и личне победе над политиком свију оних иностраних и туђеземних лица, која нису могла бити његовим удворицама. Шта може настати из таког стања? Само зло и за земљу и за народ. У самој земљи сви заслужни људи, који нису могли да одобравају оно, што заслужује најстрожију осуду, обележени су као противници у такој мери, да сад не може више бити никаква сближења између њих и књаза. Према страној политици таке су исте жалосне последице. Представници Порте и других великих држава, као пријатељи царства и народа, осуђују рђаве поступке књаза још строжије и уместније, јер они по своме независном положају и по својој увиђавности могли су још боље и непристрасније оценити поступке књаза, него овдашњи људи, а то показује да он и према њима нема поверења, него се повија по савету једног страног агента, који ласка његовим слабостима и потпомаже његове личне користи на штету државе и народа. Таким начином све, како у унутрашњој тако и у спољној политици, што негоди његовим личним интересима, проглашено је за опасни елеменат и тиме је књаз поставио себе у такав усамљен положај и неповерење према сваком, да га из тога стања ничија мудрост, ничије уверење извести неможе. Будући од природе слабог ума, необразован, тајно неповерљив, и бидући доведен својим владањем и својим погрешкама у такав усамљен положај, да се око њега налази само неколико рођака и удворица, он је дошао дотле да није ни мислити на какву поправку било добровољну било принудну. Ређати све неправде, које долазе од таког стања, незаслужна гоњења, која се чине против уважених људи, награде и саблазна одликовања

која се чине срамним удворицама на штету јавне нараствености и свију појмова о добром поретку, као и на штету државне касе, рећати све те бруке било би сувишно, и неуместно у овом акту, но у случају потребе све се може потанко изложити особено. Државни Савет, као једини по закону представник народа, сведок је свију тих зала, сведок свега растројства, које сваког дана расте све више и више, да већ то јасно увиђа и прост народ, но ћути, јер свака и најмања примедба против незаконитих поступака књаза и његове владе казни се строго и често самом смрћу, — савет пошто је без цели исцрпео сва средства договора, стао је најпосле чинити књазу представке о неким случајима гажења закона и желио да се предмет несугласности између књаза и савета изнесе на увиђење блистателне Порте. Савет сад чини и овај корак не за то, што се нада да ће се тиме спасти општа ствар, ако се књаз принуди да тачно извршење закона, него за то, да би порта обратила пажњу на поступке књаза и његове околине и нашла се тиме побуђена да строго претресе српске ствари и учини основни преображај, који би уклонио сам извор зла и сачувао интересе царства и народа од даље повреде и усрећно би Србију правом користи оних благодејања, која су јој дарована премилостивим султаном. Таки покушаји савета на место да задрже књаза од опасног пута, који је пошао и ма колико расположе за бољи правац, још више је раздражио књаза, те је устао против савета и против свију они који се безусловно непокоравају његовој ћуди, и од тог доба он помоћу благонаклоне њему аустријске политике, стара се да добије наследност престола и да још већма оснажи своју власт и поништи и оно мало гаранције, која је досад посредством саветског устројства у неколико ограничавала његову самовољу, и таким начином хоће да доведе Србију до тог жалосног стања у ком би она под именом уставне земље била жртва глупости и самовољства, у ком би под видом независности унутрашње управе, била немилосрдно подчињена себичној политици суседне државе на своју несрећу и на штету достојанства његовог величанства султана. Зар може блистателна Порта допустити да се утврди и овековечи таква система управе, која је неправедна за народ, јер ничим није заслужио тако жалосно стање, штетно за интересе саме блистателне Порте, јер она личи на неблагодарност, и најзад понижавајућа за достојанство султана, јер се у Србији ради са свим противно оним мудрим начелима, која су основ политичном бићу ове земље. Доликује ли то и достојанству великих држава, кад су благодетне наредбе њихове, освештане трактатима, погажене и постале играчком

у рукама неколико злоћудних људи, да би целокупно благостање што је даровано по неисцрпљивом благоволењу царском и утврђено јемством свију великих држава, вредило само у толико у колико се то подудара са вољом и личним интересима књаза и његове околине. Ако блистателна Порта у своме високом достојанству може трпети, да се у Србији врше без казни овака дела, која неодговарају великодушним и правдољубивим намерама њеним и да њени представници у Београду буду безснажни сведоци таког ужасног позоришта, онда српском народу неостаје ништа друго, него да очајава о својој судбини, и да без сваког уздања у правду и наде на поправку преда се слепо току догађаја. Све установе, закони, промене у уставу и т. д. све је то слабо да ограничи зло које долази од тих људи. Промене министарства такође не би имале никаква успеха, јер књаз је већ навикао да управља по својој вољи, и као поглавар земље има право да заповеда министрима па за то може трпети само оне који угађају његовој самовољи и таким начином све би се радило само по вољи књаза; а он је досада јасно показао шта хоће и чему се од њега надати можемо. То је постало опште уверење народа српског и он сад ставља питање о унутрашњем стању Србије у зависност од питања о положају књаза. Но још боље би се могло сазнати мнење народа о унутрашњем стању кад би се предходно решило питање о самом књазу, јер тада би се то мнење изказало слободно и независно. А све је то у власти блистателне Порте, јер кад је она дознала о жалосном стању Србије и добила уверење да је неопходно нужно поправити то стање, онда Порта има и *узрока* и *права* и *начина* да сбаци књаза као сасвим неспособсог за управу и да постави привремену владу, која би сачувала у земљи јавни поредак; затим приступи *на уређење новог начина државне управе и најзад наредила нови избор књаза од најважнијих и најзасужнијих и најдостојнијих лица*. Тиме би блистателна Порта одговорила најзаконитијим жељама и потребама Србије и наново потврдила оне везе које везују благостањене њено о благостању верног народа српског са верношћу и признателношћу овог народа према своме премилостивом цару." Таким начином Карађорђевић дочекао је то доба, кад је народно незадовољство, изазвано спољашњим одношајима и унутрашњим незгодама, приписивало се народом, чиновницима, а нарочито саветом самом књазу.

Но почем је потреба државне промене представљена у име народа, то је том акту којим се обтужује књаз додат и списак народних жеља, које се састоје у следећем: „1) Ради одржања и осигурања неутралности српске кнежевине да буде утврђено, да ничија

војска, ни блистателне Порте, ни ма које друге државе, неможе ући у Србију, или прећи преко њених земаља. 2) У тој истој цељи да сви турски гарнизони изађу из Србије, и градови где су они становали, да се разруше. 3) Да се хатишериф од 1830 године, који наређује да се сви Турци иселе, потпуно изврши, и да се сви Турци који данас станују у Србији иселе из ње, осим оних који би признали српске власти и законе, у ком случају добили би иста права, која имају и Срби и потпуну слободу вере. Ђумручки односаји између Србије и блистателне Порте да се точно уреде на основу узајамности. 5) Све што је блисталелна Порта закључила са страним државама или што би одсад закључила, а што међутим не бих било сугласно с правима и автономијом Србије, да не буде обавезно за Србију. 6) На том основу лица и имања свију странаца што живе у Србији, осим дипломатских и консулских агената и њихове свите морају подпасти под српске законе, да би се тиме осигурало јединство законодавства и власти. 7) Србија може држати своје агенте не само у Цариграду, него и код других гарантних дворова. 8) Да се земљишту кнежевине српске придруже и она места, која јој припадају по топографској карти, којом су опредељене границе Србије, а и по извештајима руских и турских комесара, који су 1830 године изаслати да прегледају гриницу, но која су места тада по злоупотреби остала ван Србије.“ Из тог списка народних жеља види се, да је Србија још тада бринула се о томе, да се турски гарнизони иселе из градова, а остали Турци подвргну српским законима, да се нераспростиру на Србију они уговори, које је Порта везала са страним државама односно странаца, што у Србији станују и о исправки јужне и западне границе. Прва од тих жеља сад је сасвим постигнута, друга од чести, трећа стоји још неиспуњена.

На крају тога народног акта додат је био пројект новог устава за књажевину. Он се састојао из 85 параграфа, који су распоређени били у девет глава: у првој глави говори се о политичним правима Србије и тиме се тај устав одликује од онога што је издат 1839 године; у другој глави изложена су грађанска права Србије; трећу главу састављa само један параграф, у ком се управа у Србији назива уставно монархичном, с деобом власти на законодавну, извршну и судску; у четвртој глави обележена су права и дужности књаза; у петој глави одређује се круг рада државног савета, чланови кога постављају се на цео живот и могу бити сбачени само по доказаној кривици; у шестој глави говори се о попечитељима (министрима), број којих зависиће од разних прилика и потреба; у седмој

глави изложена су права и дужности судија и у опште чиновништва; дев. и посл. глава тицала се самог устава. Но, по чудноватој наследствености, у том пројекту устава, није нигде ни споменута *народна скупштина*, што сведочи да је сав тај пројект био производ великаша ([113]).

Као што се види, према захтевима књаза, противници његови умели су представити порти још важније захтеве и назвати их општенародним. Порта обседнута тако с обе стране, није ништа радила ни по жељи Карађорђевића ни његових противника. После тога, противници књаза почели су радити преко паше београдског да порта дозволи бар то, да се сазове народна скупштина, да извиди владине погрешке и да је измири са незадовољном партајом. Но порта им одбије и то захтевање, што још већма распири незадовољство против Карађорђевића, јер се тиме одузимало од народа и последње средство, да непосредно искаже књазу своје жеље. Незадовољство расло је сваког дана све свише, и то је највише распаљивала Аустрија. Узевши сасвим у своје руке слабог књаза, она је сасвим несмотрено и сасвим јавно пред народом показивала свој утицај на срску владу: Њен консул, пуковник Радосављевић долазио је готово редовно на министарске седнице и давао је савете своје попечитељима не само у спољним, него и у чисто унутрашњим пословима. Најзад дошло је дотле, да су о већим народним празницима долазили из Земуна аустријски официри у повећим гомилама и састављали парадну свиту књаза. Српски народ све јаче осећао је потребу да се ослободи од тог наравственог јарма, под који га је ставила влада. Но присталице Карађорђевића упињале су се из петних жила да га одрже у власти. Вучић, пошто се помири с књазом, почне напомињати народу заслуге оца књажева, и желећи тиме подржати сина, објави писанију на споменик Карађорђу и упише од своје стране на ту цељ сто дуката. Но та мисао није тада нашла у народу онаког одзива, какав се могао очекивати по успомени, коју народ има о своме првом „вожду“. Савет није хтео од своје стране нимало да подржава прикупљање тих прилога. Но и ако су били незадовољни с књазом противници његови нису били сугласни ни међу собом, јер сваки је хтео да заузме најважније место. На свршетку 1856 године Савет и народна партаја почели су јавно викати против тадашњег представника Стевана Марковића. Вучић је хтео да то место заузме Паун Јанковић; но Аустрија подржавала је Марковића. Књаз говорио је Вучићу да неможе узети Јанковића, што је он познат као присталица Русије, па ће друге партаје одмах досађивати влади разним захтевима. Кон-

ли сваке гарантне силе радили су такође свима средствима да добију важнија места за своје питомце. Књаз колебао се, јер он је желео да постави за представника свога зета Николајевића. Најзад буде састављено ново министарство: представник и попечитељ иностраних дела буде Симић, попечитељ унутрашњих дела Николајевић, финансије Мариновић, просвете и правде Марковић. Савет објави, да су Николајевић и Мариновић постављени против § 8. устројства савета књажевства српског; књаз опет позивао се на § 4. устава и решио се да никако не одустане од своје намере. Савет од своје стране решио се да брани своја права освештана законом, но аустријски конзул и београдски паша подржавали су књаза и обећавали му надследност престола у његовој породици. Карађорђевић, после источног рата, за једну годину дана успео је послати у Цариград око 100.000 дуката. Тежњу књаза за наследством подржавала је и сама књагиња. Аустријски конзул старао се притом о користима свога двора. Посредством њега граф Зичи и Ферари предложили су српској влади да начине гвоздени пут од Београда до Алексинца; раднике за ту цељ требало је довести из Аустрије, а шњим и аустријску полицију, и још поред тога католичке мисионаре. Грађевина гвоздена пута није се одобрила. Но влада је дала под аренду мајдан Добру на 20 година, аустријском подајнику Штајнлехнеру, где се одмах појави и католички пропагандист Терлецки. Аустријски конзул до тога је ласкао самољубљу књаза да се са његовом децом обходио као са наследњим принчевима. Један од синова Карађорђевића васпитавао се у Бечу у Терезијануму. Радосављевић водио је бригу о деци књаза до најмањих ситница; а непријатељи Карађорђевић све су то бележили. Тако једном у цркви, кад је митрополит служио, но на тој служби није било кнеза, Радосављевић изведе најпре једног књажевог сина и каже му да он први узме нафору од митрополита. На скоро за тим била је школска свечаност у лицеју, Радосављевић и ту изгура на прво место књажева сина. Те ситнице правиле су непријатан упечатак на народ, јер је у њима учествовао аустријски конзул. Вучић је такође умео да ласка Карађорђевићу. Кад је 1857 године књаз добио још једног сина, Вучић му поклони пиштољ којим се служио у последњем рату Карађорђа; тај пиштољ он је спровео с писмом, у ком изјављује жељу, да унук буде налик на свога деду. Но савет није делио осећања свога председника према фамилији Карађорђевића. Кад је Азис-паша кренуо се из Београда у Цариград, Савет пошље по њему писмо великом везиру, у ком се

жалио на поступке кнеза, Вучића и Николајевића. Но Симић није дуго заузимао место представника; 20 Марта 1857 године он је дао оставку. У след чега учињене су неке промене у министарству; после тога Марковић и Станојевић радили су да склоне кнеза да промени сав лични састав совета, бар да уклони отуда све присталице Русије.

Кад се то рашчује, онда готово из свију округа долазили су депутати и питали совет шта ће народ радити у том случају ако кнез изврши ту намеру. Карађорђевић предузме тада заједно са кнагињом путовање по Србији не били тиме задобио поверење код народа. Но у исто време Стефан Стефановић и још два советника оду у Пешту да се састану са Милошем и врате се у Београд с намером да склопе заверу против Карађорђевића; уз њих пристану још многи, који су били незадовољни владом. Неки су предлагали да се убије кнез, 23 Септембра Карађорђевић врати се у Београд, а увече тога истог дана у вароши букне пожар, у време кога противници мислили су начинити у вароши буну и убити кнеза. Но план те завере није испао за руком и неколико советника буде одмах уапшено. Радосављевић хтео се и тим користовати. Он одмах јави у Земун да је неред у Београду, и око девет сахата у вече приспе на српску обалу аустријски пароброд са наоружаном војском, шест официра и једним ђенералом. Ђенерал и официри били су већ изашли на обалу, а почели су излазити и солдати; но из града изађу Турци и зауставе те незване госте. Ђенерал се правдао да је дошао да стиша пожар, но њему одговоре да ће се пожар стишати и без његове помоћи. Аустријанци врате се натраг. Сутра дан распростре се глас о завери против живота кнажева и званичне новине то потврде. Из свију званичних места Србије полете адресе, у којима се честитало кнезу, што му је живот срећно спашен од те завере. Међу тим поздравима било је писмо Ђорђа Протића, који је већ био на прагу гроба. На скоро затим влада штампа и акт којим се обтужују завереници. За главне кривце или коловође те завере били су оглашени: Раја Дамјановић, који је дао пушку неком робијашу да њоме убије кнеза, Паун Јанковић, који је дао том истом робијашу 48. дуката да сврши то убиство; но тај зликовац покаје се и јави о свему томе кнезу. Али многи нису веровали томе, него су мислили да је робијаш нарочито пуштен из апса да то изнесе на противнике кнеза. То јасно показује како је тада неповерење владало између владе и народа. Осим тога, били су окривљени још и Стефан Стефановић, Станишић, Рајевић и други као саучесници те завере. Остали чла-

нови совета, осим Јефрема Ненадовића таста књажева, Алексе Јанковића и Симића, били су окривљени за то, што су желели да се књаз сбаци. Карађорђевић заповеди свима да даду оставку, у противном случају претио им је да ће их све по апсити, и самом Гарашанину заповеђено је да остави службу. Суђење оптужених чињено је само ради форме; њих осуде на смрт. Паша београдски званично захтевао је да се пресуда ублажи и Карађорђевић замени смртну казну вечним сужанством у мрачној гурусовачкој кули. Инглески и француски конзули захтевали су да се испит тих оптужени пошље у Цариград; но њих није послушала влада, Родбина обрадује се том помиловању и спреми им за пут топле хаљине, јер бејаше већ настала ладна јесен; али на други дан њима све то врате натраг, говорећи да није потребно. Међутим до полазка осуђенике држали су у београдској тамници, мучили глађу, жеђу и другим различним средствима. С тога су ти несрећници били тако изнемогли и промењени у лицу, да при полазку на пут при праштању са родбином, деца нису могли да познаду своје очеве. Њих су одвезли на колима гологлаве и босоноге и у тешким оковима; на место топлих горњих хаљина, загрнули су их простим ћебетима. Што се тиче надзора и поступања ш њима, то је књаз Александра сам дао упуства официру, који их је пратио. Официр је почео одмах да строго исвршује заповести књаза. Један од осуђеника није могао да се попне на кола које због слабости, које због тешког гвожђа, па је молио војника да му помогне, но кад то чује официр, он батином принуди несрећника да се сам попне у кола. Њих повежу једног за другог. Народ је с намрштеним челом гледао ту сцену. Светина је гологлава стојала и испраћала осуђенике, докле је полиција није растерала. Што је књаз помиловао осуђенике од смртне казне, тиме је показао своју покорност према Порти; но затворив их у мрачну и влажну гургусовачку кулу, која је заостала још од времена турског ига, он је имао могућност да располаже њиховим животом по својој вољи. Да се ти осуђеници затворе баш у гургусовачку кулу, тосу учиниле жене, из књажеве родбине. Зна се, да су завереници још првог дана, чим је затворен Раја Дамњановић, знали да ће и њих све постићи та судбина, па опет нису хтели да беже и ако им се нудила заштита у граду. Многи од њих били су тврдо убеђени да Алрксандра неможе дуго остати на престолу и да ће скорим морати оставити Србију. Неки опет надали су се да Порта на основу 17. тачке устава, по којој саветници подпадају њеном суду, неће одобрити ту пресуду; али они су заборављали да се с Турцима све може учинити или силом или новцем. Књаз, који је

често шиљао у Цариград знатне суме, пошље и овај мах 5.000 дуката, која је сума могла учинити све, што је он хтео. Над саветницима који нису помешани у заверу, наређен је строги полицајни надзор (114)

Така јавна завада између књаза и совета, јако је узбунила јавно мишљење. Инострани конзули, који су највише утицали на српска дела, аустријски Радосављевић и француски Десесар, радили су отворено, први за књаза, а други против њега. Француски конзул није нимало тајио да ради на томе, како би *књазем српским постао Илија Гарашанин*. Оба они непрестано су добијали депеше и инструкције из Цариграда, Беча и Париза. Радосављевић читао их је књазу, а Десесар свима. Француски конзул радио је да Порта пошље у Србију свога комесара, ослободи гургусовачке сужнике, доведе их у град и да се ту наново испита њихова ствар. Руски конзул, држећи се строгог правца, који је узела руска политика после источног рата, није се хтео нипошто мешати у ту распру. Но у народу многи су се жалили на то, што се руски конзул уклања од српских послова; Срби нису могли да се навикну на таку равнодушност руске дипломације. Почну се распростирати гласови о скором доласку турског комесара, шта више и европској конференцији ради српских ствари. Књаз се одмах поплаши и предложи родбини осуђених да им пошље хаљине и друге потребне ствари. Но изненада дође вест да је у Паризу био покушај да се убије цар Наполеон, и Десесар пређе на страну књаза посредовањем Миливоја Петровића. Но 17. Марта 1857 године стигне у Београд турски комесар Етем-паша и књажева партаја на ново падне духом, а француски конзул опет стане радити против књаза. Гарашанин одмах ступи у савез са Вучићем и заједно са оним у оставци советницима, а под руковођењем Десесара, саставе тужбу противу Карађорђевића и поднесу је Етем-паши. Тужба та, по своме карактеру, напомиње пређашње тужбе уставобранитеља, и није била изразом народних захтева, у њој су стојали на првом плану ти исти чиновнички интереси, огледала се борба за своја права ујамчена уставом, све онако као и у пређашњим жалбама. Етем-паша читаву недељу дана усрдно је радио да измири обе партаје. Но најпосле увери се да је то не могуће. Сви су одустали од Карађорђевића. Ни у совету, ни у народу није се могао чути ни један глас у његову корист. Аустријски конзул, чим је дошао Етем-паша, затвори се у своју кућу, под изговором болести, па је тек 27 Марта походио књажев двор, а за тим пошље паши свога секретара да га извести како конзул, видећи да у Србији може скорим настати неред и бојећи се

да отуда небуде каквих штетних последица за погранична места Аустрије, он је наредио да се у Земуну и дуж границе српске прикупи војска. Десесар предлагао је Етем-паши, да у име Порте збаци књаза и да установи привремену владу, која ће сазвати народну скупштину и приступити избору новога књаза. Етем-паша одговори му да то надмаша његово пуномоћство, но да ће он одмах известити Порту о стању ствари у Србији, па онда чекати за то упутства из Цариграда. Али на питање Етем-паше одговоре из Цариграда да он не приморава Карађорђевића да даје оставку и да се умери у потпомагању противне партаје. Десесар буде јако потрешен таким одговором; он је као суманут трчао по вароши од једног до другог својих познаника и викао како цариградска депеша квари сав план, како ће Карађорђевић остати и даље на престолу, како ће сад настати нова гоњења и да им сад не остаје ништа друго до пасти на колена пред Радосављевићем и тражити од њега заштите.

Најзад на захтевање Етем-паше буде заказан састанак совета, који већ поодавно није држао своје састанке, и он опуномоћи књаза да учини све што сам нађе да је потребно па да се постигне слога. Карађорђевић позове к себи Вучића и Гарашанина и почне водити ш њима преговоре, који су трајали три сахата. Вучић и Гарашанин представе књазу жалосно стање земље, књаз пристане да од своје стране попусти рад измирења, и да наново постави збачене советнике. а) Вучић буде постављен за председника Совета, Гарашанин за министра унутрашњих дела. Оба они узели су на се да саставе ново министарство, којеје кроз три дана и било састављено. Вељковић прими се министарства финансије, Црнобарац министарства правде и просвете, Магазиновић постане привременим представником и министром иностраних дела, почем се нико други од те дружине није хтео примили тога места. Етем-паша, пошто на тај начин помири партаје реши се да путује натраг. Овај пар није се већ крило од народа шта се догађа међу великашима. Пре свега било је облављено, да књаз поштујући велики празник Христовог васкрса, ослобођава сад о празнику сужње куле гургусовачке, а на име Стевана Стевановића, Павла Станишића, Пауна Јанковића, Цветка Рајевића и Милоша Мрцајловића (Раја Дамњановић био је већ дотле умро у кули) с тим условом да се они удале из Србије и да се не могу вратити без нарочитог одобрења. За тим је било објављено да су на ново постављени у ред советника: Јован Вељковић, Стојан Јовановић, Лазар Арсенијевић и Гаја Јеремић; најзад буде објављено и то да је састављено ново министар-

а) Зар се тиме поправљало „жалосно стање земље“?! Превод.

ство. Јеврем Ненадовић таст књаза буде уклоњен из совета. По одласку комесара штампани су и услови по којима се књаз помирио са советом, попечитељима и апелационим судом. То је била као допуна тумачењу устава, који одређује права и одношаје књажеве власти према означеним наддежателствима. Но ти услови противусловили су не само уставу, који је пекад Порта дала Србији, него и Парнским трактатима. У осталом француски консул говорио је јавно да устав, као производ руске политике, треба уништити и само у таком случају може се Карађорђевић надати заштити од стране Француске. Услед таке изјаве руски консул дошао је у незгодан пположај: не протестовати против таких поступака Десесара, значило је показивати јавно презирање устава, који је увела руска дипломација; протестовати значило би подржавати књаза и Аустрију. Највише боја се протестовати и то нарочито од стране Аустрије сам совет. Но на велико чудо свију, Радосављевић објави, да Аустрија не налази потребу да се меша у ту ствар, почем је сам књаз пристао на те измене. Срби су говорили да се Ааустрија нада на протест Русије; услед чега она би постигла двојаку цељ: повратити своме љубимцу Карађорђевићу изгубљену власт и понизити Совет, јер народ колико се тужио на књаза толико и на советнике. Сви су очекивали, неки са нестрпељивости, а неки са страхом, да се Русија умеша; али тога није било. Између Аустрије и Француске били су тада ладни одношаји, који се одмах за тим решили италијанским ратом, и Десесар оде у Париз, давши многим разна обећања. Порта од своје стране није могла протестовати против измена уства, јер је сам Етем-паша пристао на те измене. Таким начином реформе, неосвештане дипломатским јемством нису имале снаге. Природни излазак из таког положаја била је народна скупштина, она је морала решити тај исти спор, који ни су могли великаши, а ни су хтели гарантни дворови. ([115]).

У то исто доба један догађај изазвао је инглеску дипломацију да се умеша у српске ствари. Пред вече 26 Маја инглески ђенерални конзул Фонбланк шетао се по калимегдану покрај града. Један низам потегне каменом на њега и да се Фонбланк није брзо окренуо камен би га ударио баш у прса. Затим потегне други и трећи камен. Фонбланк викао је да је он инглески консул и показивао је на својој капи знаке консулске униформе. Но турски солдат извади тесак и стане њиме претити говорећи: „Инглиз! Ђаур! Инглиз"! На срећу Фонбланка стигну на то место ђаци, који су се такође шетали туда, почну бринити конзула и тући камењем Турчина, али низам счепа један повелики камен па њиме удари консула тако јако да је

овај падне на земљу. Солдат налети се на њега и почне га тући тесаком и свога искрвави. Међутим турски низами гледали су на то сасвим равнодушно. Најзад једном ђаку испадне за руком те је низама добро ударио каменом због чега он почне гонити тога ђака а остави консула. Тада дође неколико грађана српских те однесу консула у његов стан, а низами одведу у град свога плаховитог друтара. Доктори су одма притрчали у помоћ Фонбланку, али су нашли да је његов живот у опасности. Фонбланк молио је српску владу да постави стражу око његове куће. Потреба те мере оправдала се, јер на други дан гомила турских солдати нападне на инглиско консулство, а 30 Маја низами обесчестили су заставу. Услед свега тога Гарашанин и Црнобарац покрену питање да се уклоне Турци из вароши. Сам Фонбланк је захтевао да се уклони турска стража са капија и улица. Остали консули изјавили су да је то врло мало. Паша, на питање, које су му чинили одговорио је, да он неодговара за своју војску, јер у гарнизону осим Турака има и Арнаута. Официр и 30 солдата, што су били на стражи 30 Маја, били су уапшени, а онај низам што је напао на конзула био је окован. Паша је тражио из Цариграда допуштење да може уклонити Арнауте. Међутим Фонбланк био је тако слаб да није могао устати с постеље и у Београд дође да га за време заступи инглески консул из Букарешта Колкум. У то исто време стигне путујући преко Беча и Земуна нови инглески посланик при Порти Булвер. 17 Јуна изврши се обред измирења за увреду учињену консулу и застави: са града избаце 21 топ. Осман-паша дође к Фонбланку те се извини; турска банда свирала је док се подигла инглеска застава. На други дан Булвер походи Београд. Њега дочека на обали Саве гомила народа, редовна војска и множина виших чиновника српских; после званичних визита он обиђе Топчидер; а у време разговора о српским стварима он је исказао мишљење о потреби да се сазове народна скупштина. 19 Јуна он одпутује даље. За' тим настане двомесечна тишина. Књаз је за све то време живио у Крагујевцу. Но 20 Августа Гарашанин и Вучић учинили су предлог у Совету да се сазове народна скупштина Совет није на то пристао. Књаз пошље Гарашанину писмо с прекором, што његова администрација не предузима никакве мере да опровргне гласове, који узбуњују народ: присталице Карађорђевића говорили су, да је Вучић одан Турцима, а Гарашанин Французима и недају књазу да сазове народну скупштину; народ опет мислио је да се књаз не држи Русије и да се противи сазивању скупштине. При свршетку Августа крагујевачки окружни начелник пише Гара-

шанину и јави да књаз намерава по повратку своме у Београд променути све министре. Затим је долазио Гарашанину и један рођак Карађорђевића и склањао га да се прими представништва. Но министри и сами су мислили да даду оставку и да се врате у Совет, Саставити ново министарство књаз није могао, јер би тиме ослабио своју партају у Совету; ако би узео за министре од својих противника, они би опет захтевали да се сазове скупштина, а оставша већина у совету одбила би то захтевање и тако би опет пошља стара неслога ([116]).

Књаз врати се у Београд 2 Септембра. После дугог преговора Гарашанин реши се да прими место представника, али *да он сам избере човека који ће заузети његово место министра унутрашњих послова*. Карађорђевић не пристане на то, и реши се да иде правим макар и опасним за њега путем, да сазове народну скупштину. Комисија, која је одређена да изради правила за сазивање скупштине, дуго није могла да се сугласи о питањима, које треба изнети на већање народне скупштине. Осман-паша одмах је известио Порту о свему и добио је одговор у следећој депеши: „ради против сазивања скупштине и заједно са аустријским конзулом у корист кназа. Тада партаја Карађорђевића, која се састојала већином из његове родбине, састави закон противан 16 и 17 тачки устава, надајући се да ће тиме спречити одобрење совета да се сазове скупштина. Овај закон, који је предложен и заступан у совету партајом књаза, гласио је: министри немају права присуствовати у совету у време дебате о новом закону. Само је један Магазиновић потписао тај указ, у коме се огледа жалостан покушај спречити сазивање народне скупштине. Министри подиесу оставке и паша одустане од започетог рада против скупштине. Народ је био већ јако потрешен. Многи су се бојали да он сам не дође на скупштину без позива правитељста. Присталице Карађорђевића распростирали су гласове, да ће Порта, Инглеска и Аустрија бранити права књаза оружаном силом. Но у то исто време стигне вест, благодарећи заузимању Булвера, да Порта одобрава сазивање скупштине; но при том је Булвер углавио да се пошље на скупштину нови комесар, што је потпомагала и Аустрија. Међу тим Булвер је запитао заступника инглеског конзула Делгиља какав би упечат учинио на Србе појав турског комесара на скупштини. Делгиљ одговори да би то учинило хрђав упечатак на Србе. Најзад и Карађорђевић потпише указ, којим се сазива скупштина. Он је хтео да држи скупштину у Крагујевцу, где је била на окупу војска под заповедништвом његовог нашенога пуковника Лукавче-

вића. Противници желили су да се скупштина држи у Београду. При претресању закона скупштинског у совету, чланови совета поделе се на две поглавите партаје: једна, које је вођа био Гарашанин, хтела је да се из скупштине изузму окружни начелници, и протојереји, а скупштинара да буде 600: противна партаја хтела је да дођу и начелници и протојереји, а скупштинара да буде 450. Колико је било гласова на једној толико и на другој страни. Вучић као председник реши тај спор својим гласом у корист овог последњег мишљења. Кад је Гарашанин називао тај поступак Вучића издајством опште ствари, онда је стари војвода одговорио: „требало је што год попустити и противницима; иначе не би било краја томе спору. Није ли свеједно 150 депутата мање или више. Што може решити 600, то ће моћи и 450, а што се тиче окружних старешина и протојереја, то нема никаква узрока да се ти људи изузму из скупштине, у којој су они учествовали увек. При том та господа незнају како је тешко без посредника имати посла с народом, а преко начелника лако је управљати њиме.“ Најзад буде штампан и закон о скупштини. На скупштину буду позвани: председник касацијоног суда, два председника апелације, 17 председника окружних судова и председник београдског варошког суда; 17 окружних начелника и управитељ вароши Београда; 17 окружних протојереја и 4 манастирска настојатеља, по један из сваке епархије; све окружне вароши морају послати по једног депутата на 500 пореских глава; исто тако и селске општине. Скупштина сама бира председника и два секретара. Избор посланика треба да буде слободан, без сваког ограничавања и наговарања, како би скупштина могла бити тачним изразом народних жеља и правим представником народне воље. Место, где ће се скупштина држати, одређен је Београд, а дан кад ће се одночети св. Андреја. 16 Новембра бирали су београђани четири посланика из своје средине; сва четворица била су изабрана од партаје противне Карађорђевићу. Међу том четворицом београдских посланика био је и богаташ београдски Миша Анастасијевић, који је пред тим путовао у Цариград, Беч, Париз и Лондон у намери да попне на српски престо свога зета Ђоку Карађорђевића, синовца књажева. У Бечу он је у тој цељи излазио пред грофа Буола и турског посланика Калимахи. У Београду он је новцем привукао на своју страну све банкроте и разне протуве и надао се помоћу таких агената повести за собом и скупштину, па не само оборити Александра Карађорђевића, него и изабрати за књаза свога зета Ђоку Црног. Но народна маса и ниже чиновништво било је одано Обреновићима, али су непрестано обра-

ћали се Вучићу и Гарашанину и њих молили да се придруже народној странци, и да узму иницијативу преврата. Вучић им је одговарао околишећи, што је дало многима повод мислити, да он сам намерава докопати се књажеве власти; његов утицај на народ давао је већу важност такој предпоставци. У сваком случају прелаз Вучића ма на коју страну давао је превагу тој странци над свима другима; али више него ико тражио је његове потпоре књаз с малим бројем својих присталица. Миша Анастасијевић такође јави се Вучићу и стане га молити да потпомаже његовога Ђоку; но Вучић му одсудно одговори да његов зет Ђока нема ни најмање способности за књаза. Тада Миша Анастасијевић почне ласкати старом војводи и нудити му да се он прими књажевског достојанства и да ће му за ту цељ он — Миша — отворити своје пуне хазне блага. На те Мишине понуде Вучић одговори ово: Ја сам већ стар, а не умем ни читати ни писати, па какав би ја сад био књаз! а што се твојих новаца тиче, ја немам у њима никакве потребе, јер и сам имам доста новаца." Међу тим ни положај самог Вучића није био баш тако сигуран. Одржати Карађорђевића значило је радити о ономе што је не могуће; повратити у Србију Обреновиће значило је позвати освету за своја дела, — и Вучић је остао усамљен између двеју партаја. Најзад нестане и последње потпоре Карађорђевића. Аустрија изненадно уклони из Београда свога конзула Радосављевића а на његово место постави првог секретара свога посланства у Мадриту Изординга. Истина у то доба стигне у Београд турски комесар Кабули-ефендија; али и он морао се ограничити на пасивну улогу.

30 Новембра, пред отварањем скупштине, била је служба у саборној цркви на којој су присуствовали сви депутирци; после службе требало је да се сви посланици представе књазу и буду код њега на ручку на који су сви позвани. Но посланици готово сви једногласно одкажу се те почасти, говорећи да их је народ послао у Београд да раде народне послове, а не да се часте; кад сврше све послове како ваља, онда ће бити доста времена да се часте. Сва усиљавања Вучића и Гарашанина преко окружних начелника да депутирци дођу на ручак бар по неколико њих од сваког округа, остала су без успеха. У след тога, на ручку су били само попечитељи, советници, митрополит са архијерејима, окружни начелници с протојерејима, што је свега било на броју једва 80 лица, а постављево је било за 500 лица. Књаза је то тако јако збунило, да није могао ни сам да се јави на тај ручак. Сви су увидили да је његов пад неизбежан. 3 Декембра био је први састанак скупштине, на ком су изабрали за

председника београдског посланика Мишу Анастасијевића, за подпредседника јагодинског посланика Стевчу Михајловића човека у правом смислу народног, а за секретаре — првог секретара совета Јефрема Грујића и професора беогадске гимназије Јована Илића, за помоћнике овим секретарима изабрали су из средине скупштине ова два скупштинара: Андрију Стаменковића и Милована Јанковића. Свега скупштинара било је 438, од којих је само њих 60 било по званичном положају, а сви остали 378 били су изабрани варошким и сеоским општинама. На другом састанку прочитана је у скупштини беседа књаза, која је била веома слабачка по садржају. Књаз је у тој беседи признавао да има много мана у државној управи, и позивајући скупштину да их поправи, обећавао је да ће употребити сва средства, која од њега зависе да се народне жеље испуне. На трећем састанку препирке, које су поникле у скупштини, показивале су да су се народни представници решили да задобију права скупштини. Ни устав који је дала Порта, ни различне установе које је издао књаз са советом, нису одређивали ни права ни дужности скупштине. Посланици Андрија Стаменковић и Милован Јанковић предложили су нови закон скупштински, којим се одређивало на који начин и у које доба траба сазивати скупштину и која питања подлежу скупштинском расмарању. Скупштина одреди из своје средине једну комисију, која ће прегледати тај пројект што су га поднели споменути посланици. Народни посланици јасно су увиђали однопај према књазу и совету, који су око 20 година, од кад је обнародован устав, имали у својим рукама неограничену власт, па су се решили да и народу придобију тако учешће у политичпом и друштвеном животу, какво су добили они људи, који су протерали Милоша. Међу тим и у кругу попечитеља и советника осетила се потреба, да и они од своје стране за сваки случај, саставе какву организовану власт. Они саставе један *триумвират* (кајмакамију), чланови кога су били: Тома Вучић Перишић председник совета, Илија Гарашанин попечитељ унутрашњих послова, Миша Анастасијевић као председник скупштине. Инглески конзул Делгиљ јави Гарашанину у име Булвера, да на њега пада одговорност за сваки неред, који би се догодио за време скупштине. Француска партаја није крила, да она не жели повратка Обреновића. Аустријска партаја одобравала је да се исбере књаз Михаило; но многи су тада подозревали да Аустрија својим одобравањем хоће да ослаби ту популарност коју је имао у народу Михаило Обреновић.

Међутим скупштина радила је врло озбиљно и доносила једно

за другим веома важна решења. На састанку од 5. Декембра, на предлог београдског посланика Милована Јанковића, скупштина је издала следећи акт: „Српски народ, добивши сад први пут прилику да се састане, после важних догађаја, који се око Србије збише, као источни рат, у ком је Србија поштеђена и њена неутралност поштована, и после тога кад су задобивена права српска на ново потврђена и ујамчена париским уговором, хити да преко своје народне скупштине изјави најусрднију признателност, како сизаренском двору тако и свима дворовима, који јамче за права српска.“ Решење ово саопштено је Савету да га пошље страним дворовима. На предлог тога истог посланика, скупштина је донела и друго решење, које се тиче саме порте: „Прошле године до народа је допро и тавав глас, да је блистателна порта писала у Београд како она неодобрава сазивање народне скупштине. Такав глас јако је увредио народ српски јер он неможе да појми како је могла блистателна порта при познатом њеном правдољубљу желети да се меша у српске унутрашње ствари и тиме нарушава народна права; како је могла она при својој прослављеној мудрости ударати на најживљу страну народног живота, обичаје, које рарод поштује и чува као и веру. И доиста народ је дуго о томе мислио и премишљао, па најпосле дошао до тог уверења, да је неко морао опасти народ српски код високе порте, у намери да одврати благоволење пресветлог султана од народа српског, ослаби народну преданост према своме сизерену, и тако створи непријатељство, које би поколебало наш мирољубиви народ и узнемирило премилостивог султана. Но тек што се народ уверио да је то била превара, кад наједанпут распростре се глас, да у Београд долази царски комесар и то не само да станује у Београду него и да присуствује на народној скупштини, као да султан нема поверења у благоразумље српског народа и као да блистателна порта жели ма на који начин да се умеша унутрашње ствари наше отаџбине. Но при свем том здрави разум нашег народа није се дао занети и народ се опет брзо умирио, уздржавајући се да верује гласовима, који сад оцрњују високу порту пред народом, као што су прошле године оцрњивали народ пред самом портом; а познато је свакоме, који жели знати истину, да је народ у овом књажеству исто тако мирољубив, као што је висока порта стална у својој политици. Она неће учинити ништа што би вређало чувство верног народа српског, о коме се зна да он жели сам и слободно да се брине о својој кући, о својим потребама и о општој срећи своје земље. Народна скупштина, која између осталога мора бити и веран израз народних осећања пред зе-

маљском владом, сматра за дужност да јавно изрази ова чуства српског народа и да их представи светломе књазу и високославном совету ради њиховог знања и ради достављења блистателној порти, нека и султан зна мисли и осећања верног народа српског." На састанку од 8. Декембра био је примљен пројект закона о народној скупштини. У том пројекту народна скупштина названа је била најстаријом и најсветијом установом српском и законитом вољом свега српског народа, а сваки који би се усудио да спречи законити радњу народне скупштине објављен је за издајника народа свога. Народна скупштиниа мора се сазивати сваке године у Августу месецу; место где ће се држати народна скупштина јесте Београд; скупштина расматра сва правителствена дела. На састанку од 9. Декем. појавиле се прве жалбе против владе и било је решено да се ништа не одговора на престолну бесcду, којом је отворена скупштина. На састанку другог дана говорио је беседу Миша Анастасијевић, у којој позивао скупштину да не прелази границе законитости и да непада у крајности; али на истом састанку, после беседе београдског посланика Михаила Барловца и председника смедеревског суда Симе Протића, који су говорили о владиним злоупотребама, народна скупштина реши да се пошље књазу следећи акт: „Народна скупштина у име српског народа на данашњем састанку своме изјавила је једногласно општу жељу свога народа, да ваша светлост да оставку на достојанство српског књаза и да своју власт преда народној скупштини. Народна скупштина шиље вам депутацију из своје средине, којој и предаје овај акт, да га поднесе вашој светлости заједно са оставком, коју ваша светлост нека изволи потписати. Народна скупштина нада се да ће ваша светлост уважити општи глас народа свога, и ради среће, мира и спокојства отачбине и наше и ваше, да ће те се драговољно одрећи од књажеске власти, и као што вам је ту власт предала народна скупштина 1842 године, да ће те тако и ви светли књаже! повратити данас ту власт народној скупштини, а преко ње народу." Депутација која је носила књазу ту адресу, носила је од скупштине и саму форму оставке књажеве. Ево како је гласила та оставка, коју је скупштина спремила књазу: „Као што ми је народ српски, кад ме је изабрао за свога књаза 1842 године, поверио власт и књажеско достојанство, тако и ја сад по свеопштој жељи предајем св. Андревској народној скупшти сву власт и књажеско достојанство, молећи Бога да дарује срећу и благостање народу моме, а све моје чиновнике ослобођавам од заклетве, коју су *ми поднели.*" О свему томе скупштина је одмах известила совет, а

такође и начелника војеног штаба и београдског гарнизона. Скупштина је решила да састанак траје док се год неврате њене депутације. Најпре се врати депутација, која је била код кнеза. Она извести скупштину да кнез жели да се са оставком причека до сутра, док се он договори са попечитељима и советом. Затим врати се у скупштину и она депутација, која је ишла совету и јави да совет пристаје уз народну жељу. Међу тим кнез у 4 часа по подне позове к себи све консуле, турског комесара Кабули-ефендију и пашу. Пошто им приповеди све, шта се тога дана догодило, он је молио њих за совет шта да ради, додавши од своје стране да он сматра да је скупштина прекорачила законите границе. Консули одговоре да ће они у сваком случају известити о томе своје владе; но да су у томе најнадлежније судије советници и министри кнеза. Совет од своје стране пошље депутацију скупштини у лицу Вучића, Гаје Јеремића и Ранка Матејића, да пита, шта је побудило скупштину да тражи оставку од кнеза. Њима одговоре, да су узроци свакоме познати, а ако је баш потребно то ће скупштина представити цео списак злоупотреба врховне власти, Пред вече скупштина је опет имала састанак и дознавши да је кнез позвао к себи дипломате, пошље у совет депутацију да тражи од њега одсудна одговора пристаје ли он уз народ, и ако пристаје, то нека подари да склони кнеза да потпише оставку тога истог дана. Због тога је совет држао ванредни састанак у кнажевој канцеларији и заједно са попечитељима саслушали су депутацију народне скупштине и затим одмах отишли кнезу и представили му да срећа и спокојство земље захтева од њега да одмах да оставку. Карађорђевић одговори им да ће дати одговор сутра у 8 часова. Тада се сви разиђу. Код кнеза остане само Гарашанин и он је успео поплашити кнеза опасностима, које му прете, ако се успротиви дати оставку. Карађорђевић, непотписав оставке, побегне у град; њега испрати Гарашанин до саме капије градске.

На други дан скупштина дозна да је Карађорђевић побегао са српског земљишта у турски град и лиши га кнажеског достојанства и власти, а у исто време прогласи за кнеза српског старог Милоша Обреновића са правом наследности и прими на се власт до његова долазка у Србију. Ту је одмах састављена била прокламација, у којој се јавља народу да је Карађорђевић збачен и да је изабран Милош, и гарнизон београдски буде одмах стављен под заповест потпредседника скупштине Стевче Михаиловића. Међутим совет пошље народној скупштини депутацију од три члана а туда дођу и три попечитеља да се договоре којим начином да се одржи поредак у

земљи. То је било неопходно, јер један део војске, по наговору саветника Карађорђевића партаје, спремао се да удари на скупштину а други да иде у град и доведе одбеглог кнеза. Но покушај против скупштине спрече београђани, који су наоружани искупили се око дома где је заседавала скупштина, а скорим дођу им у помоћ и сељани из оближњих села. Премда је скупштина хтела да их распусти да се разиђу по кућама, али је Стевча доказао потребу њиховог присуства и после скупштина изда писмемену захвалност београђанима. Исто тако није испао за руком ни покушај да се врати из града Карађорђевић, јер конзули, саставши се у граду, написали су заједничку ноту представнику, захтевајући да се закрати војсци ударати на народ; осим тога на војску је много подејствовало што је руски конзул стао саветовати да се умири и повери народу. После тога, војска пређе на страну скупштине, а за њом и они саветници који су дотле држали страну Карађорђевића. Ови последњи правдали су своје поступке несугласне са радом скупштине, тиме, да су на то принуђени били војеном силом. Најзад скупштина, по договору са советом, установила је привремену владу, које су чланови били: Илија Гарашанин, Стевча Михаиловић и председник касацијоног суда Јевтимије Угричић. Од тог доба сматрало се да је преват свршен. Народној скупштини са свију крајева Србије полетиле су адресе благодарности. Тих адреса било је тако много, да се нису могле све штампати у београдским листовима и они су најпосле јављали само имена општини и места одкуда су долазиле. С друге стране по примеру скупштине ,совета, шиљане су адресе Милошу, који се тада налазио у Букурешту и Михаилу, који је становао у Бечу. 22. Декембра Карађорђевић са својом породицом пређе у Аустрију; а Милош нареди да га до његовог долазка заступа Стевча Михаиловић. Скупштина, спремајући обилан материјал за нову владу, продужи своје састанке и почне истраживати кривце пређашњих злоупотреба. Она да под суд двојицу советника, који су бунили војску у корист Карађорђевића и одреди да присуствују при испиту њиховом два члана скупштине, од којих је један био Јован Мићић тадашњи председник ваљевског суда. Она нареди да се стави под стражу Вучић и састави тужбу против њега; реши да се протера из земље неколико аустријских поданика, који су били у српској служби, међу којима је био и Живановић; изрази своје неповерење према митрополиту Петру Јовановићу, који оде у Аустрију, где му даду нову епархију, а на његово место поставе данашњег митрополита Михаила, који је свршио кијевску академију. А кад је из Цариграда стигао берат новоме

кнезу, у ком је било казато, да је Карађорђевић сам оставио кнажеско достојанство, па је с тога скупштина изабрала Милоша, а Порта га потврђује и препоручује да чува устав, неспомињући при том ништа о наследном праву; то скупштина реши и стави у свој протокол ово: да је Александра Карађорђевић збачен с кнажеског достојанства, да је скупштина воспоставила Милоша у његово пређашње званије с правом наследија, да је Порта могла само утврдити њега, а није имала права ништа му налагати што се тиче унутрашње управе.

По чудној судбини у то исто време догодио се важан политички преврат и у румунским кнежевинама: тамо буде изабран за кназа Јован Куза за обе кнежевине и Молдавију и Влашку. Наполеон празнујући успех своје политике у Румунији, заповеди Вољевском да честита и Милошу. Остали дворови признали су Милоша за кназа српског одмах чим је дошао берат од султана. 31 Јануара 1859 год. био је 46 и последњи састанак св. Андрејске скупштине, која је не само воспоставила династију Обреновића, него и народни утицај на политички живот своје земље, На три дана пре распуста скупштине, Милош је издао народу следећу прокламацију:

ПЛЕМЕНИТИ НАРОДЕ!

Драга браћо моја!

„Ево међу вама опет вашег *„старог господара Милоша“*, који сузама радости облива ону исту земљу, коју је заједно с вама крвљу одкупио

Судбина је ваљда хтела, да се за готово пуни двадесет година не видимо, те да тим боље познамо и сами себе и један другога.

Ја сам у туђем свету чезнуо за народом мојим; а ви сте у својој собственој земљи туђе сироте били.

Но хвала милостивом Богу! он је мене у животу, а вашу ватрену и чисту љубав према мени у целости сачувао, те се данас ето опет очима гледамо, као што се срцем никад ни растајали нисмо.

Ти си сам, верни народе мој! у лицу твоје свето-андрејске скупштине, 11. Децембра 1858 године на ново узвисио мене на престол владајућег кназа србског са правама наследства, која су и пређе по жељи народа, признатој нарочитим хатишерифима, династији *Обреновића* припадала. Ти си ме на достоинство наследног кназа србског на ново позвао, и ја сам примио из руку твоје скупштине со и лебец народскји, да од њега једем, и да ти га чувам љубећи се с народом моим, као што се со и лебац љубе; и примио сам вино из руку народни за знак, да ћу се о благостању народном старати, и Богу се молити, да нам свако добро и берићет у земљи напредује.

А као што је народ преко своје свето-андрејске народне скупштине, моју династију на ново на престол србскји подигао и предавши ми при ступању у двор ова света знамења државну власт мога књажевског достоинства обновио; тако ме је и Султан, наш пресветлји сузерен, у овоме достоинству признао бератом својим од прве половине Џемизијел-Ахира 1275. год., кои је 28 Јануара тек. на калемегдану пред народном скупштином и многобројним другим народом прочитан.

Ја сам по томе са народом и целом народном скупштином ишао у велику саборну цркву београдску, те смо благодарили Богу на његовој превеликој милости, и сад оглашујем свему народу и свима властима, да сам данас по свршетку свију ти обреда предузео владати земљом као наследствони књаз србски *Милош Обреновић Првји*

Народе, снаго моја! ја рођене браће немам више, па немам ни другог великог рода каквог а Бог ме је и народ мој сваким добром изобилно обдарио, те немам никакве потребе, да се за себе или за своју фамилију и најмање штогод бринем. Зато ће сва моја брига одсада бити, како ћу тебе — моју једину браћу — и твоју децу усрећити, која су и моја деца, и коју ја љубим као и мога рођеног јединца, вашега престолонаследника књаза *Мијаила.*

А надам се у Бога, да ће она десница, која нас је негда од тешке силе и напасти бранила, — још имати довољно снаге, да вас и одсад не само од сваке невоље заклони и сачува, него и да вас к срећној и славној будућности на ново поведе и упути. Ја ћу се старати, да мојом управом угодим вољи и жељама народним, владајући по уставу и законима земаљским; зато ћу строго и бодро настојавати, да све власти праведно по законима суде и дужности своје верно и брзо извршују; а опомињујући цео народ на узајмну љубав и општу слогу, позивам га, да своје старешине, које ћу ја сходно законима и потребама особеним указом на нову поставити, слуша, и његове законите наредбе точно испуњава.

Поздрављајући дакле овом прокламацијом сав предраги народ мој, изјављујем му још једанпут, да ћу се целог живота мога једино старати о утемељењу среће и благостања народног онако исто, као што сам се за младости моје старао о ослобођењу његовом.

Ја ћу овај свети аманет, кад буде Божија воља, предати моме сину, законитом наследнику пертола србског, вашем будућем владаоцу књазу *Мијаилу*; а надам се у Бога, да ће мој вернији народ србскји и мене и мога наследника и у напредак подпомагати оном истом жарком љубављу, која нас је и до сад на крилима својим узносила к срећц, сјајној слави и дичином поносу народа и потомства србског.

№ 1.

У Београду 28. Јануара 1859.

Милош Обреновић I,
КЊАЗ СРБСКИ.

ПРИМЕТБЕ.

(¹) Новине Српске за 1839 год. № 22 и 23.

(²) Тако и № 24, 25 и 26. Ова су уређења била обнародована: централно правленије књажевства српског т. ј. попечитељства; књажевске канцеларије и гарнизоне војске. У №. 26 правителствених новина наштампан је списак свију депутата који су били на скупштини. О питањима која су изнета пред сабране скупштинаре у Београду још за време оставке Милошеве, а после поновљена пред скупштину 12 и 16 Јуна, — могу се ценити само по извору, који је у Српским новинама био преведен из опште аугсбуршке новине, где је било речено, да је скупштина између осталога утврдила 1) да нека лица мањих и већих чинова морају иступити из службе, а нарочито они, на које се подозревало, да су помагали бившем књазу у његовим неупутним намерама; 2) да бив. књаз поднесе рачун за све приходе и расходе у земљи и за сво време његове владавине, али у тај рачун не морају доћи они новци, које је Милош дао Шкутарском паши и Хусеjи капетану Градачком из Босне, кад су се били побунили противу султана; а такође и поклоне Албанскоме паши, кога је бајаги звао у помоћ да за се покори Србе; 3) да поврати натраг све што је ма кад и у ма кога насилно отео као књаз; 4) да се сва јавна здања која је Милош саградио на рачун народне касе, прегледају нарочитом комисјом, задрже и ставе у рачун, а неудесна за народне потребе могу му се повратити, или да их он исплати народу. — Интересантно је да о тим одлукама које је скупштина са Советом усвојила, правителствене новине не говоре у своје име него као извод из: немачких новина, што је № 36 тих новина штампано.

(³) Српске Новине за 1839 год. № 27.

(⁴) Тако и № 28 и 29; а такође из рукописних извора које је Јован Хаџић издао.

(⁵) 19 Јула 1839 год. предана је била молба Јована Обреновића који за све штетне умишљаје криви цигло Милоша: „Премда сам ја, писао је Јован Обреновић, по несрећи учествовао у бившој побуни, која је тежила и желила да упропасти и унесрећи целу нашу отачбину, једино по „бездјелном" наговору и заповести књаза Милоша, као што сам ја већ дао писмено подробније и опширније објасненье определеној комисији за испитивање бунтовника, како је тим учешћем благодетни устав српског књажевства, који су нам поклонили премилостиви цареви, преступно, презрео и нарушио, тако исто и општу мржњу презирање и проклетство од српског народа, без сваке користи и добити за се, навукао је на се и тиме се упропастио; тим пре ја налазим за нужно да изјавим, да сам још у 1837 години од очевидне смрти избавио

ондашње саветнике и старешину јованичког среза крагујевачког округа Миленка Радојковића, и спасао сво овако. Кад сам те године био позват на спасовску скупштину и дошао у Крагујевац, пошље ме кнез Милош на вечеру код полковника Арсе, где затечем осим домаћина још и капетан Брку Лазу, Стевана Пироћанца, Шокорца, Стевчу из Јагодине, Цукића, Мићића, капетана Јасеничког Живојина. Пре него ћемо сести за сто, обрате се на мене речима: „таква је господарева заповест, да ми побунимо народ и да га наведемо да у време скупштине побије камењем све саветнике који иду противу кнеза као бунтовници“; а после тога нукаше ме да и ја своје људе на то подговорим. а они ће своје подићи, и таким ћу начином извршити своју намеру и господареву заповест без одлагања. Кад сам саслушао тако богомрску намеру, ја одговорим да никошто не могу пристати и њима а у једно их запитам: шта ће они ради ако народ у место саветника окупи с камењем на њих и побије их? Затим сам им доказивао какве штетне и неугодне последице могу отуда нашу отаџбину десити и томе подобно а најзад им изјавим: ако је ствар већ дошла до тога, то ћу ја с мојим људима сутра отићи из Крагујевца, а они нека раде како им је воља, и таким речима ја их одвратим од тако опасне намере и договора. После повечерамо и разиђемо се сваки својој кући, а одма сутра дан откријем и покажем ову ужасну намеру њихову и г. Тенки (Стевану Стевановићу) који је онда био председник високославног Совета. Што се тиче Миленка Радојковића ја односно њега добијем писмо од полковника Арсе, у коме ми јавља да Миленко због неких својих поступака мора бити убијен на путу кад пође својој кући у Темнић. Тек што сам добио то писмо одма напишем друго Миленку и позовем га да пре него што пође у Темнић сврати код мене у Чачак, што он и учини, и тако му ја откријем намеру Арсину, а прошле године јавим то и г. Тенки, кад смо се с њим састали у Крушевцу за прегледање и уређење пограничне страже. С тога покорно молим високославно попечитељство правосуђа да оно, приликом расматрања мојих поступака које сам учинио за време потоње буне по заповести и захтевању кнеза Милоша, узме такође у обзир ослобођење више речене господе од извесне смрти, јербо ја покренут чуством човечности, раскинуо сам заверу зломишљеника и одвратио их од ужасне намере њихове, и да оно попечитељство, изволи посредовањем својим код врховне власти, ублажити казн која ми предстоји, и на ново ме уврсти у број истинских синова отаџбине. А овим се утврдо обвезујем, пошто се најпре закунем, да ћу као свето и ненарушимо и више него очи своје поштовати, чувати премилостиво поклоњени нам устав књажевства српског и управљати се по свима његовим чланцима, и ако би у будуће покушао да ма у чему и најмање повредим благотворни устав онда нека ме казне смрћу без свакога суда и испита. (Ово је писмо изнуђено од Јована Обреновића. Пр.)

Вучића и Петронијевића није задовољила та жалба Јованова на Милоша и напечатају у званичним новинама овакав извештај: „бивши кнез српски Милош Обреновић свечано је обећао још прошле године и обвезао се нарочитим актом да даде из своје сопствене, приватне касе на издржавање лицејских и гимназијских професора и учитеља богословских наука у духовној школи и сиромашних али добрих ученика у тим заводима 60.000 форината сребра, с тим да их изда у течају за 6 година по 10.000 на годину.

Таком обећању зарадовао се народ српски и шта више у званичним новинама од 19 Новембра 1838 године било је о томе јављено целоме свету, како се књаз Милош и дању и ноћу брине о трајашњој срећи и просвети српскога народа, и како се великодушно решио да својом сопственошћу жртвује и олакша трошкове народне касе у корист народне просвете. Богату је жетву признања и благодарности пожњео онда Милош Обреновић у след усменог причања о томе, што се печатало и стављало не само у нашим него и у страним листовима са похвалним речима и благодарношћу од потомства. Али у колико је онда књаз Милош заслужио похвале и благодарности само за своје празно обећање, у толико је сад не одржав своје обећање доказао, да се бринуо само за распростирање славе своје не само у нашем него и код других народа. И тако нека је на знање свима читаоцима ових новина, да бивши књаз српски Милош Обреновић није испунио своје обећање ни онда кад је био књаз, ни сада кад је упитан за то. Какав ли мора бити карактер код људи који поричу своје речи и не одрже обећања своја, познато је целоме свету, и с тога овде не ћемо о томе ни да зборимо«. Као потврду свога поштовања према образованим људима намесништво је издало указ, да ће првом приликом све државне дужности у Србији поверити само онима који су се учили у лицеју. Такође је био издат указ да сви страни поданици који су са службом у Србији морају прећи у српско поданство, ако хоће да остану на своја места! а после је учињен изузетак за професоре, учитеље, докторе, инжињере и свакојаке мајсторе.

(6) Новине Српске за 1839 г. Број 35 и за њим.

(7) Новине Српске за 1839 год. Бр. 44—48. Пресуде печатане су овим редом Писара Саву Јовановића осудила је комисија и апелацијони суд да се лиши свога звања и да му се узму документи службовања с тим да више никад не може добити службу, и на годину дана затвора у гвожђу; намесништво му опростило затвор. Начелника Качарско-црногорског среза Миленка Ђорђевића осудила комисија и суд на таку исту казан, осим затвора; намесништво је ублажило ту казн тиме, што му пресуда није била објављена пред народом. Члан окружног суда Тенка Михајловић био је осуђен на ту исту казан. Председник тога истог окружног суда Марко Ракић осим што је изгубио своја права, осуђен је био на трогодишњи затвор у оковима; апелациони суд предлагао је да затвор буде четири године; але намесништво га је ослободио од окова, ставивши га годину дана под полицајски надзор. Јеромонах Савинског манастира у рудничком округу Гедео Јуришић родом из Аустрије осуђен је био да изгуби свој чин преко духовне власти, да плати 20 талира што је тукао једнога који му се противио и протера у Аустрију. Свештаник из села Такова у рудничком округу, Марко Поповић осуђен је био такође на губитак свога звања, да плати 20 талира двојици што је тукао два својевољца и на две године затвора; намесништво му опростило затвор. Начелник моравског среза Радоје Баничанин осуђен је био да изгуби своје звање и да не сме више доћи у службу, да плати 50 дуката своме бившем бившем помоћнику Радојловићу што га је тукао, и на три године затвора у окову; намесништво га дало само на годину дана под полицајски надзор. Писар тог истог моравског среза Јован Илић осуђен је био да се лиши звања и да не сме тражити службу и на годину дана затвора у окову; апелацијони суд и намесништо опростили му затвор. Књажевски генерал-ађута-

нат Јован Обреновић осуђен је да се лиши свога звања и да неможе живети и пребивати у месту где се буде налазила централна управа, с правом да се из места може удалити највише за један час далеко на и то под надзором полицајним, да плати 50 дуката Радојловићу за бешчашће, и 338 гр. настојнику манастира Вујина и протојерејима драгачевском и брусничком у награду за трошкове кад су позивати у Београд на суочење; апелацијони суд изразио је своје неповерење на познату просбу Јована Обреновића, осуди га 10 година на затвор у лаке окове од једне руке до ноге, а награду Радојловићу повиси на 100 дуката, и осим тога осуди га да плати по 8 цванцика за сваки дан оним становницима рудничког округа који су због њега били неко време уапшени. Намесништво изменило је ову пресуду на трогодишње пребивање у Београду под полицајним надзором. Баба-Милића осим што је лишен звања и да неможе више ступати у службу, осудила га комисија на пет година затвора у окову; апелацијони суд повисио на 10 година намесништво га осудило само на двогодишњи затвор. Начелник јагодинског округа Живко Шокорац осуђен је комисијом на трогодишњи затвор у окову; по решењу апелацијоног суда морао је да одржи десетогодишњи затвор; али намесништво му одредило да буде две године под полицајски надзор. Мајора Стевана Ненадовића осудила комисија на годишњи затвор у оковима, али је избављен од казни. Капетан Анђелко Петровић осуђен је комисијом и апелацијоним судом на двогодишњи затвор у окову; намесништво му то заменило са годишњим надзором полицајне власти. Полу капетан Давид Миловановић осуђен је био код свију инштанција да се лиши звања и да више у службу не ступа. Начелника јасеничког среза Живка Јоксимовића нарочито комисија прогласила за невиног, апелацијони суд и намесништво преместили га у други срез. Начелника подунавског среза Милију Становића осудила је комисија и суд на шестогодишњи затвор у окову, али му је све то смањено на годину дана полицајског надзора. Начелник крагујевачког округа Милутин Ђорђевић решењем комисије као неспособан за таку важну дужност треба му лакшу дужност дати; апелациони суд исказао је да се сасвим из службе отпусти; а намесништво му опростило осудив га само на званичан прекор. Неки од суђених кривљени су у томе, што су давали своје коње побуњеним солдатима, што су уверавали Милоша о својој привржености према њему што нису на време предузели „прелупредителне“ мере. Осуде над непосредним вођама солдатске побуне несу биле објављене.

(8) Упутство комисије било је напечатано после окривљења Вучића и Петронијевића у интригама противу Милоша, у Српским Новинама за 1840 годину Број 33.

(9) Новине Српске за 1639 год. Бр. 50, 51 и 55; за 1840 г. Бр. 3—5. Српске Народне новине (тако су се звале новине издаване у Пешти) за 1840 годину Бр. 17.

(10) Слово за дочек говорено књазу Михајилу у Делиграду 26 Фебр. Нов. Српске за 1846 год. Бр. 38. Прокламација књаза, речи и одговори у Београду после доласка Михаиловог. Бр. 8—11.

(11) Новине Српске за 1840 год. Бл. 18—19; Српске народне новине за ту исту годину Бр. 33—43, и из рукописних извора.

(12) Новине Срске за 1840 год. Бр. 20—25.

(13) Из рукописних извора, саопштених од Јована Хаџића и Лазара Арсенијевића.

(14) Српске народне новине за 1840 г. Бр. 43, 47 и 48.

(15) Такође Бр. 49—52. Новине Српске за 1840 год. Бр. 28.

(16) Новине Српске за 1840 год. бр. 29. 30.

(17) Такође бр. 30—33 Српске Новине? За 1840 год. бр. 53—66. У неким чланцима пештанских новина има израза изказати привржеништима Вучићевим у одговору против окривљавања скупштине н. пр. о молби Љубице и Михаила. Прилог № 1. и 2.

(18) Новине Српске за 1840 год. № 34. 35. Српске народне новине за ту исту годину № 65—67.

(19) Борба уставобранитеља противу Милоша и Михаила у 1830 и 1840 години изложена с погледом обеју партаја у „Српске народне Новине“ (у Пешти) за 1840 год. № 59—62 и у особеном прилогу к № 67. Свр. такође брошуру: „Критическо, исповловано осветљеније најновиих приклученија Сербије с јуридическо—публичне стране“ (у Пешти 1840 год.). Ова брошура није писата у корист уставобранитеља. Они су доцније пошто су већ победили партају Обреновића, издали, жестоку брошуру на немачком језику не само у своју заштиту, него и за окривљавање својих противника под насловом: „Gedrängte Uebersicht der Ereignisse in Serbien von 1836 bis 1844.“ Von einem Angenzeugen. Laipzig 1845.

(20) Новине Српске за 1840 год. № 34. Српске народне новине за 1840 год. № 35. 36.

(21) Српске народне новине за 1840 год. № 69—73, Новине српске за ту исту годину 35, 36.

(22) Српске народне новине за 1840 год. № 74—78. Новине српске за ту исту годину № 39, 40.

(23) Из рукописних извора и причања Арсенијевића.

(24) Српске народне новине за 1840 год. № 81—85, 86. Новине српске за ту исту годину № 43, 44. Прилог № 3.

(25) Српске народне новине за 1840 год. № 86, 87, Новине српске за ту исту гоoину № 36—49. У опште дужност нам је овде приметити, да је српско правителство располагало са званичним београдским новинама „Новине Српске,“ а противници његови пештанским новинама „Српске народне Новине“ али ова је по кад кад примала извешћа послата и од друге стране. Осим тога српско је правителство, још од доба кнеза Милоша, имало у Бечу агента Хоппа, који је добивао годишњу плату у 600 форината, не рачунајући друге поклоне. Њему су слати извештаји из Београда, и на основу њих писати су дописи у Algem. Zaitung одакле су их препечатавале и друге новине. У осталом и противници Обреновићи нису седили скрштених руку. И они су такође били најмили новинаре, који су за сваки чланак нарочиту награду добијали; у пешт. српске новине већим делом писали су сами уставобранитељи. У 1842 год. оне су доносиле читави низ члана
Ћамил паше и аустријског генерала Хауера, који су ра
Михаила Обреновића. О редактору пештан. новин-
чића: Житије Теодора Павловића, новинара у
Саду 1857 год. Ауктор безобзирце уверава да
сан према Обреновићима; то се никако не м

Не треба такође заборавити, да тек што су отерали Михаила из Србије Павловић је одма отишао у Београд. У опште код српских новина које излазе у Аустрију страст је да опонирају српскоме правителству, што је и сад њихова обична слабост.

(26) Из рукописних извора. Новине српске за 1841 год. №. 3 и 7.

(27) Новине српске за 1841 год. № 8, 10—14. Прилози № 4 и 5.

(28) L'empire de Turquie, par Xavier Heuschling; Bruxelles et Laipzig, 1860; p. 284, 449—455 geschichte der Turquei v. dem Leige der Reform -etc. von g. Rosen. Leidzip 1867; Th. II, c, 15—18.

(29) Из просбе Бошњака. Српске народне новине за 1841 год. и следеће године јављали су веома опширчо о покретима у Турској.

(30) Новине српске за 1841 год. № 15 и 19. Voyade en Bulgarie pendant l'année 1841, par M. Blanqui (Paris 1843), pag. 170—180; и Les femmes en Oriant, par M-me la C-sse dora d'Jstria (Türich 1860) vol. I, p. 135—143. Види такође прилог № 6.

(31) Новине српске за 1841 год. № 20, 21, 24, 26, 27, 28. Српске народне новине за ту исту годину № 58.

(32) Новине српске за 1841 год. № 34—38, 43, 44. Српске народне новине за ту исту годину № 66—79.

(33) Из рукописних извора. Српске народне новине за 1841 год. № 82, 86, 92, 94.

(34) Српске народне новине за 1841 год. № 94, 96, 99, 101, 102. Прокламација о данку од 9. Децембра, у српск. нов. за 1841 год. № 51. Прилог № 7.

(35) Народне новине (у Пешти; 1842 год. у наслову била је избачена реч „српске" за 1842 год. № 4, 12, 13, 16, 17 и след. Новине српске за ту исту год. № 5, 6.

(36) Народне новине за 1842 год. № 18. Новине за ту исту годину № 14. Из рукописних извора. У брошури Gedrâugte Uebersicht der Ereingnisse in Serbien von 1839 bis 1844, речено на стр. 51: „у априлу 1842 год. жена руског генералнон конзула г. Вашченка измолила је од књаза на једноме балу дозволење да се у отаџбину врати Вучић, Гарашанин, и Симић, од којих су прва двојица дошли у Београд пред *васкрс* а последњи неколико дана доцније."

(37) Новине српске за 1842 год. № 20. Народне новине за ту исту годину № 40, 45 и т. д.

(38) Из рукописних извора. Представка Сввета књазу о промени министра, која је стављена у брошури, Gâdrentgte Uebersicht (стр. 57—60) где је казано ово: „Најзад се совет одлучио изабравши из своје средине депутацију, да се на ново обрати књазу с представком, али овога пут већ писмено. Ова значајна представка савета била је свечано предата књазу $^1/_2$ $^1/_3$ Јула 1842. Али баш у онај час кад ће млади књаз да узме писмено, уђе министар Протић. што депутацију доведе у веома незгодан положај. Министар без сваког срама остао је у соби, премда је потпуно знао зашто је дошла депутација. Па и књаз му није заповедио да изађе, и с тога је депутација била принуђена да изађе, извршивши своју поруку само у пола.

„Ево кратки извод из те преставке Савета:

Светли кнеже!

Ваша Светлост сигурно још памтите како се ту скоро савет усудио да усмено обрати пажњу Ваше Светлости на штетне последице како по само

правителство тако и по народ и које могу да проистеку, ако садањи министри остану и даље у служби.“ Затим су после набрајани млоги противу закони поступци, с којима су кривили три књажева министра у представки је било речено: „министар унутрашњих дела као две капи воде наличи на свога друга министра правде и духовниг дела; па и сви тројица нису за извршивање тако значајних дужности које су им поверене, и како народ гледа на њих с подозрењем, као на људе које он непознаје, и који отачаству нису никакве услуге учинили: исто тако и у самим својим надлежателствима немају поверења.

„Министру иностраних дела тако су мало познате прилике наше отаџбине, да он ни на који начин не може даље остати као министар. Положај наше отаџбине односно порте стављa томе министру у дужност да се чува сваког погрешног корака којим би се могла нанети штета и повреда врховним правима порте. При свем том овај је министар дошло најпосле до тога, да је оних дана сам казао у савету, да је правителство дошао у несугласност с портом и да је с пашом београдским дошло готово до савршеног раскидања. Сад тај исти министар тражи према томе помоћи и савета у Совету, и захтева 20.000 дуката, помоћу којих он се нада да се измири с портом.“

„Светли књаже! Совет чистим срцем зна, да код садањег стања ствари, као што изгледа, добри српски народ стоји управо на вулкану који му прети да га затре, и да народ свакојако страда од тешке болести, која захтева што бржи лек. Истина, министар држи да је оно средство од 20.000 дуката које он препоручује најбољи начин лечења, али по мњењу савета тим пожртвовањем наша дела, могла би се скренути још на опаснији пут.“

„Доиста је жалосно за нашу отабину, да његова срећа и несрећа буде поверена тројици поменутих министара; Совет у коме има чланова, који су војевали и крв своју пролевали за слободу отаџбине, осећају се веома дарнути тиме, што се та три господина користе безусловним поверењем и заштитом Ваше Светлости, и без сумње старају се уверити Вашу Светлост, као да је Сенатсамо зато да одма одобри сва захтевања и потраживања. Истина је у осталом, и то, да је Сенат за љубав Ваше Светлости готов на свако пожртвовање у колико се буде потреба таке жртве доказала.“

„На основу овога, с поштовањем предајемо Вашој Светлости представку Совета и усуђујемо се најпокорније молити, да Ваша Светлост може да обрати пажњу на жалостне и сваковрсне несреће које прете садањем стању у нашој отаџбини, и да с тога, у колико би се уклониле све могуће опасности и утврдила добра слога са нашим врховним двором, смените поменита три министва и портфеље њихове поверите људима који имају веће способности и који су више чувени у народу и међу чиновницима и који се више користе друштвеним поштовањем.

„Тек што су се депутати савета удалили, књаз преда своме министру предату му представку. Министар је летимице прочита и рекне књазу, да само непријатељи Његове Светлости, а привреженици непријатељске партаје Вучићевци могу доћи код њега са оваким преставкама која је испуњена самим клеветама. Књаз га запита шта ће да ради с овом представком, а министар одговорм: „Ништа“ и баци писмо под сто, гди је и остал[illegible]
и одговора.

(39) Новине српске за 1842 год. № 34; Народне новине за ту го[illegible]

У брошури: Gedrängte Uebersich der Ereignisce in Serbien v. 1839 bis 1844 која је писата у оправдање уставобранитеља, овако објашњује узроке, због којих су се подигли противу Михаила: „Како су се Јеврем. Љубица и министари поделили у две партаје, и сложили се између себе, истинити патриоти били су на опрезу и гледајући жалостно стање правителства у целом његовом обиму, стали су се озбиљно и свечано договарати да спасу отаџбину. Са свију страна из најудаљених крајева земље најзаслужнији и уважени људи почели су долазити Вучићу и старом Гарашанину и молити за помоћ. Многи седи војаци још из времена Карађорђа падали су на колена пред живописном сликом Вучића и са сузним очима молили су његову жену, да га она моли, да више не трпи такво понижење, и такво стање отаџбине. Вучић као човек од разлога одбијао их од таквих жеља: „тај је посао тежак, говорио је он, и свршетак је његов у рукама Божијим.“ Али не гледајући на то многи, који су имали приступа у његову кућу, навањивали су и молили га да се побрине о срећи отаџбине уреравајући га да за срећан свршетак овога подузећа јамчи његово име и његова слава; шта више најзад су му претили да ће га убити, ако их он доведе до очајања, одказавши се бранити овако свету ствар. У оваким тешким приликама пријатељи отаџбине решили су се да пре него предузму ова крајња средства, да пребегну још један пут порти и да јој се пожале како књаз неће да изврши обећање, које је свечано дао, и замоле за помоћ турско правителство. Тако су и учинили. И порта је одредила за Србију трећег комесара Шекиб-ефендију, давши му опширно пуномоћије како се њено стрпљење већ исрпело. Шекиб-ефендија пође у Србију, да још једним кратким путем позове књаза да испуни султанске заповести и по могућству стане на пут раздору. Али још у првој посети књаз му изјави у присуству Ћамил-паше београдског, да он не може и неће да прими никакве друге министре, јер нема вере код никога осим код садањих министра. Овога пута Шекиб-ефендија није тражио одсечно одговора, он је говорио с књазем више као отац са добрим сином, и молио га да му даде одсудан одговор за два три дана.“

„Овај је рок прошао, а књаз још није извршио захтевање султаново; напротив, он је неколико пута одговарао све са одрицањем, и раскинуо сваки одношај са Шекиб-ефендијом а тиме је напред целоме свету доказао, да је и овај пут погазио ногама наређења високе порте. Од тако упорног и заслепљеног књаза земља није могла никако добра очекивати. Срби обвезани својом слободом и својим уставом толико годишњем крвопролитију и као њихови једноверци, Грци рачунају као светињу ова блага скупо откупљена. Русија се заузимала у Букурешту, Акерману и Адријанопољу за права народа српског, али никад није хтела да подржава права изабратог књаза противу самих Срба. Права господара и народа могу и морају бити само узајмно обавезна, и никакав монарх нема права да тежи самовољној управи тамо, где постоји уредан устав, јер иначе мора да навуче на се велику одговорност па и сам пад. За државу је велика несрећа ако народ буде принуђен да сам себи повраћа своја права. Величанство је народа неприкосновено, оно је свето насљедије првобитних времена, и неможе да буде увређено, а да не повуче за собом и казн за ту повреду. То се доказује јулијском револуцијом и многим другим, а у том броју и обвезе књаза Михаила!! (Стр. 64—68. Такво је било бенетање адвоката који су бранили уставобранитеље пред западном европом, и мешали су њихово делање са делањем народа. Види такође прилог № 8.

(40) Из рукописних извора је Јована Хаџића, а такође новине српске за 1842 год. № 35, 38 и 39; народне новине за ту исту годину № 68, 69 и след. Прилог № 9.

(41) Из причања очевидаца и рукописних извора. О побуни Мићића и његова покорност Вучићу, после избора Карађорђевића, види Срп. нов. за 1842 год. № 37, а жалба Михаила у № 42; прокламација паше и привремене владе у № 36.

(42) Описаније изабранија Карађорђевића узето из народних новина за 1842 год. № 71 и 72; новине српске за ту исту годину № 36.

(43) О затварању школа вид. новине српске за 1842 год. № 38 о затвору Рајевића и других № 39.

(44) Из рукописних извора. Новине српске за 1842 год. № 42 и 43. Народне новине за ту исту годину № 82, 89 и след. Прилози № 10, 11, 12.

(45) Из причања очевидаца. Новине Српске за 1842 год. № 44, 45 и след. Народне Новине за ту исту годину № 85, 86, 87 и след.

(46) Писмо императора Николаја било је штампано у пештанским Народним Новинама за 1843 год. № 35; у руским новинама, тога доба ми га нисмо нашли. Француски текст напечатан у прилогу к овој књизи, под № 17. О опраштању Вучића и Петронијевића са Фаујером и турским послаником говори се у писмима М. Богићевића.

(47) Рукописни извори. Новине Српске за 1842 г. № 50. Прилог № 13, 14, 15, 16, 19

(48) Из писама Јанићија Ђурића и Милоша Богићевића.

(49) Из преписке Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића. Новине Српске за 1843 год. № 3–7

(50) Из писама Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића. Српске Народне Новине за 1843 год. Прилог № 20.

(51) Из преписке Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића.

(52) Српске Народне Новине за 1843 год. № 35 и Прилог № 18.

(53) Из рукописних извора од Лазара Арсенијевића.

(54) „Србскій Улакъ" почео је излазити 9 Марта 1843 год. и излазио је до 13 Маја 1844 год. прве године изишло је 43 броја, у другој 19. Извештај о путовању књажевом налази се у званичним новинама; сведоџбе о заклетвама увели смо из писама Јанићија Ђурића.

(55) Из писама Стевана Стевановића и Милоша Богићевића,

(56) Из писама Стевана Стевановића. Прилог № 21, 22.

(57) Србски улак за 1843 год. № 16—19. Прилог № 23, 24, 25,

(58) Прилог под. № 26 србски улазав за 1834 год. № 23 24. Српске народне новине за ту исту годину № 61—68. У опште пештанске новине од свију српских ствари, највећу је пажњу, за све време борбе уставобранитеља противу књажеве власти обраћала на рад и судбу Вучића и Петронијевића и биле су као њихов орган.

(59) Српски улак за 1843 год № 26,—28.

(60) № 35. Српске новине за 1843 год. № 89—97, српске новине (београдске) за 1849 год. № 18. 47. 57. 65—74.

(61) Српске новине за 1849 год. № 77—81, 89. Прилог под № 27—29.

(62) Српске новине за 1845 год. № 19, 24—26, 50, 55, 66, 67, 85, 90.

(63) Српске новине за 1846 год. № 13, 26, 29—37, 40 (нарочити прилог) 41, 44—48, 50, 76—81, 89. 92. 93, 97.

(64 Види, прилоге № 30. Законик грађански за књажесво српско, обнародована на Благовести 25 Марта 1849 године. У Београду, 159 стр. in 4°. Neће су-

вишно бити ако овде приметимо, да је борба уставобранитеља противу књажевске власти и учешће Русијѐ у њој привукла на се пажњу западне Европе а нарочито партаје као непријатеља Русије. Последица овога била је појав брошури, у којој се изказују сви они обзири, који су се проводили у 1848 и 1849 године а тако исто окренути су били и противу Русије, која се мешала у јевропску револуцију. Највише се на догађаје у Србији обраћала пољска емиграција, у брошурама Бистрожоновскаго, о којима је споменуто у прим. 89 к првој части. Поричући скору револуцију у Европи и источну кризу, Бистрожоновски говори између осталога следеће обраћајући се својим поукама к Србији:

„У источном питању Русија има јасну цел, опредељену и свима познату; она хоће да овлада Цариградом, јер тада би Црно море било руско језеро, Сам положај Русије даје јој прилике да изврши свој план што може бити лакше и постојаније. Русија се не боји непријатељских смутња у својој земљи; то је познато целоме свету, и од оваких подузећа њених највећих непријатељства уздржава је успомена катастрофе 1709 и 1812 године. Али положај Русије неће бити такав кад се укаже прилика да се подстакну њени непријатељи, у њој самој. Ето зашто и сва Јевропа не може да задржи Русију од владавине Цариградом, ако само европске државе не спреме устанак у Пољској и не подрже пробуђену нацијоналност јужних Славена. Русија то зна, и разуме свој положај и потоме путеви њезине политике веома су прости, и једнаки, премда се они јављају у различним формама. Русија овладавши Пољском хоће да уништи нацијоналност Пољске; а тако исто она тежи да сбрише и нацијоналност јужних Славена; а нарочито Срба, што јој је сад и могуће, кад се она већ меша у унутрашње ствари славенских земаља.

„После Русије, српским се питањем највише интересује Аустрија; али интереси њезини нису онакви као што многи држе не познавајући довољно ово питање и судећи о њему површно. Једни говоре: мражњом својом Русија распростире свој уплив на Дунав реку аустријску, и тако задобија господарење над аустријском трговином; други који мало даље гледају, држе, да Русија својим тражњама спрема се да овлада Цариградом, а после виде у делању те државе озбиљну претњу опстанку Аустрије.

„Оба ова мишлења сасвим су јасна, свима се сваки дан понављају и свакоме су појмљива; а међу тим Аустрија ради сасвим противно томе што се њој обичним смислом приписује. Шта из тога бива? Да ли, да бечку владу састављају људи који мање разумеју ствар него публика? То је немогуће. Или од људи који су се предали Русији? И то је опет невероватно. Да би се о томе уверили треба само да обратимо пажњу на *тежњу* Аустрије, на њен *положај* и *цел*. Основа је ова, ова је држава завојевањем задобивени скуп угњетених народности којима се она служи кад оруђем за своје цели њена је тежња у томе; да се узвиси и да ради противу народности, као њезиног непријатеља. Зато Аустрија и граби све око себе у колико јој се то може, и свагда ради без обзира противу сваке народности, позивајући нацијонални дух, револуцијонарним духом. У овима двема приликама налази се и узрок, зашто се Аустрија није мешала у српске ствари, а овамо је непрестано интригирала противу Србије, али то потајно и обазриво бојећи се да не би тиме изазвала какво неочекивано питање, које она не би била

кадра савладати, јер како се њезин положај с дана на дан погоршава, то сваки потрес у Јевропи одјекује у њој на веома опасан глас.

„Од времена Бечког конгреса Аустрија се једино бави борбом противу развијања духова независности; али јулска революција и пољски устанак доказали су јој, да тај дух не само да није угушен него се све више и више шири. Аустрија се нашла између Француске где је народност одржала победу, и Русије која је надвладала принцип народности. Таким начином, Аусрија — премда је са три четвртине насељена Славенима, у којих је народни дух пробуђен, — принуђена је да се држи Русије, која је, истина, Славенска држава али основана на завојевањима и зато је мање опасна за Аустрију него Француска, где влада победоносна нацијоналност. У садање време цел је Аустрије не да заузима, него да сачува свој опстанак. С тога се она највише брине о томе, да у спољашности задржи status quo, а у унутрашњости да угуши интелигенцију. Но чим се Русија намршти на Аустрију, то се она одма покорава руском уплиу јер истина, Русија с једне стране и сама се бори противу револуцијоналног духа, али с друге стране она може да заплаши, да ће подржавати пробуђену свест јужних Славена, из којих је састављена аустријска монархија. Начин делања Аустрије у 1839 год. кад су Руси обсели Терапију, и њезин рад у 1840 год. приликом закључења лондонског трактата, и најзад њезин рад противу књаза Александра, најбоље показују политику, које ће се и у потоње држати.

„Што се тиче остале Европе Аустрија предвиђа могућност пада Турске али у том случају истинска здрава политика налаже јој да се она држи Русије, јер ако би Турска пала због народности која се развила у унутрашњости турске царевине, онда би одма за тим и њу та иста судба снашла. Ето зашто Аустрија мора да буде највећи непријатељ Србије, и као што се види српска ће народност и бити узрок паду турске царевтне. И тако у источном патању Аустрија ће се непрестано држати Русије. Па како ће се турска руском силом распачати, то ће се српска народност угушити, и победиоц ће њој предати Србију или најпосле Босну, Херцеговину и Црну-гору. Онда што још горе може бити то је што ће северни колос бити за њу још страшније јер она онда може бити држава другога реда али са сачуваним опстанком, па дух народности, који се сада тако буди у Србији био би кадар да се јако развије, а то би била опасност и за сам останак Аустрије *) Затим Аустрија у свакоме питању, и ако не мора, вазда има повода да се сложи са руском политиком, нарочито у србском питању, које и јест право источно питање, јер у њему цели обеју тих држава не само нису противне, већ укрштавају се једна с другом. Цел је русије — завладати Цариград, а цел Аусрије — очувати свој опстанак. Што се тиче питања другог реда т. ј.

*) „У 1835 год. на питања зашто се Аустрија тако брине да служи Русији један од бечких државних људи одговорио је шта да ради? Истина Русија и нас може бацити у други или трећи ред европских држава али революцијонни дух који је у њој, може нас сасвим уништити. Нама је пре свега нужно да сачувамо status quo, јер ако се наша царевина почне да руши после смрти царскога канцлера, то се он још може утешити знајући да ће онда сви казати: „аустријска царевина пала је одма како је изгубила књаза Метерника.“

А као што је народ преко своје свето-андрејске народне скупштине, моју династију на ново на престол србскји подигао и предавши ми при ступању у двор ова света знамења државну власт мога књажевског достоинства обновио; тако ме је и Султан, наш пресветлји сузерен, у овоме достоинству признао бератом својим од прве половине Џемизијел-Ахира 1275. год., кои је 28 Јануара тек. на калемегдану пред народном скупштином и многобројним другим народом прочитан.

Ја сам по томе са народом и целом народном скупштином ишао у велику саборну цркву београдску, те смо благодарили Богу на његовој превеликој милости, и сад оглашујем свему народу и свима властима, да сам данас по свршетку свију ти обреда предузео владати земљом као наследствони књаз србски *Милош Обреновић Први*.

Народе, снаго моја! ја рођене браће немам више, па немам ни другог великог рода каквог а Бог ме је и народ мој сваким добром изобилно обдарио, те немам никакве потребе, да се за себе или за своју фамилију и најмање штогод бринем. Зато ће сва моја брига одсада бити, како ћу тебе — моју једину браћу — и твоју децу усрећити, која су и моја деца, и коју ја љубим као и мога рођеног јединца, вашега престолонаследника књаза *Мијаила*.

А надам се у Бога, да ће она десница, која нас је негда од тешке силе и напасти бранила, — још имати довољно снаге, да вас и одсад не само од сваке невоље заклони и сачува, него и да вас к срећној и славној будућности на ново поведе и упути. Ја ћу се старати, да мојом управом угодим вољи и жељама народним, владајући по уставу и законима земаљским; зато ћу строго и бодро настојавати, да све власти праведно по законима суде и дужности своје верно и брзо извршују; а опомињујући цео народ на узајмну љубав и општу слогу, позивам га, да своје старешине, које ћу ја сходно законима и потребама особеним указом на нову поставити, слуша, и његове законите наредбе точно испуњава.

Поздрављајући дакле овом прокламацијом сав предраги народ мој, изјављујем му још једанпут, да ћу се целог живота мога једино старати о утемељењу среће и благостања народног онако исто, као што сам се за младости моје старао о ослобођењу његовом.

Ја ћу овај свети аманет, кад буде Божија воља, предати моме сину, законитом наследнику престола србског, вашем будућем владаоцу књазу *Мијаилу*; а надам се у Бога, да ће мој верниј народ србскји и мене и мога наследника и у напредак подпомагати оном истом жарком љубављу, која нас је и до сад на крилима својим узносила к срећц, сјајној слави и дичином поносу народа и потомства србског.

№ 1.

У Београду 28. Јануара 1859.

Милош Обреновић I,
КЊАЗ СРБСКИ.

ПРИМЕТБЕ.

(¹) Новине Српске за 1839 год. № 22 и 23.

(²) Тако и № 24, 25 и 26. Ова су уређења била обнародована: централно правленије књажевства српског т. ј. попечитељства; књажевске канцеларије и гарнизоне војске. У №. 26 правителствених новина наштампан је списак свију депутата који су били на скупштини. О питањима која су изнета пред сабране скупштинаре у Београду још за време оставке Милошеве, а после поновљена пред скупштину 12 и 16 Јуна, — могу се ценити само по извору, који је у Српским новинама био преведен из опште аугсбуршке новине, где је било речено, да је скупштина између осталога утврдила 1) да нека лица мањих и већих чинова морају иступити из службе, а нарочито они, на које се подозревало, да су помагали бившем књазу у његовим неупутним намерама; 2) да бив. књаз поднесе рачун за све приходе и расходе у земљи и за сво време његове владавине, али у тај рачун не морају доћи они новци, које је Милош дао Шкутарском паши и Хусејин капетану Градачком из Босне, кад су се били побунили противу султана; а такође и поклоне Албанскоме паши, кога је бајаги звао у помоћ да за се покори Србе; 3) да поврати натраг све што је ма кад и у ма кога насилно отео као књаз; 4) да се сва јавна здања која је Милош саградио на рачун народне касе, прегледају нарочитом комисијом, задрже и ставе у рачун, а неудесна за народне потребе могу му се повратити, или да их он исплати народу. — Интересантно је да о тим одлукама које је скупштина са Советом усвојила, правителствене новине не говоре у своје име него као извод из: немачких новина, што је № 36 тих новина штампано.

(³) Српске Новине за 1839 год. № 27.

(⁴) Тако и № 28 и 29; а такође из рукописних извора које је Јован Хаџић издао.

(⁵) 19 Јула 1839 год. предана је била молба Јована Обреновића који за све штетне умишљаје криви цигло Милоша: „Премда сам ја, писао је Јован Обреновић, по несрећи учествовао у бившој побуни, која је тежила и желила да упропасти и унесрећи целу нашу отачбину, једино по „бездјелном“ наговору и заповести књаза Милоша, као што сам ја већ дао писмено подробније и опширније објасневе опредељеној комисији за испитивање бунтовника, како је тим учешћем благодетни устав српског књажевства, који су нам поклонили премилостиви цареви, преступио, презрео и нарушио, тако исто и општу мржњу презирање и проклетство од српског народа, без сваке користи и добити за се, навукао је на се и тиме се упропастио; тим пре ја налазим за нужно да изјавим, да сам још у 1837 години од очевидне смрти избавио

нат Јован Обреновић осуђен је да се лиши свога звања и да неможе живети и пребивати у месту где се буде налазила централна управа, с правом да се из места може удалити највише за један час далеко па и то под надзором полицајним, да плати 50 дуката Радојловићу за бешчашће, и 338 гр. настојнику манастира Вујина и протојерејима драгачевском и брусничком у награду за трошкове кад су позивати у Београд на суочење; апелацијони суд изразно је своје неповерење на познату просбу Јована Обреновића, осуди га 10 година на затвор у лаке окове од једне руке до ноге, а награду Радојловићу повиси на 100 дуката, и осим тога осуди га да плати по 8 цванцика за сваки дан оним становницима рудничког округа који су због њега били неко време уапшени. Намесништво изменило је ову пресуду на трогодишње пребивање у Београду под полицајним надзором. Баба-Милића осим што је лишен звања и да неможе више ступати у службу, осудила га комисија на пет година затвора у окову; апелацијони суд повисио на 10 година намесништво га осудило само на двогодишњи затвор. Начелник јагодинског округа Живко Шокорац осуђен је комисијом на трогодишњи затвор у окову по решењу апелацијоног суда морао је да одржи десетогодишњи затвор; али намесништво му одредило да буде две године под полицајски надзор Мајора Стевана Ненадовића осудила комисија на годишњи затвор у оковима, али је избављен од казни. Капетан Анђелко Петровић осуђен је комисијом и апелацијоним судом на двогодишњи затвор у окову; намесништво му то заменило са годишњим надзором полицајне власти. Полу капетан Давид Миловановић осуђен је био код свију инштанција да се лиши звања и да више у службу не ступа. Начелника јасеничког среза Живка Јоксимовића нарочито комисија прогласила за невиног, апелацијони суд и намесништво преместили га у други срез. Начелника подунавског среза Милију Становића осудила је комисија и суд на шестогодишњи затвор у окову, али му је све то смањено на годину дана полицајског надзора. Начелник крагујевачког округа Милутин Ђорђевић решењем комисије као неспособан за такву важну дужност треба му лакшу дужност дати; апелациони суд исказао је да се сасвим из службе отпусти; а намесништво му опростило осудив га само на званичан прекор. Неки од суђених кривљени су у томе, што су давали своје коње побуњеним солдатима, што су уверавали Милоша о својој привржености према њему што нису на време предузели „прелупредителне“ мере. Осуде над непосредним вођима солдатске побуне несу биле објављене.

(⁸) Упутство комисије било је напечатано после окривљења Вучића и Петронијевића у интригама противу Милоша, у Српским Новинама за 1840 годину Број 33.

(⁹) Новине Српске за 1639 год. Бр. 50, 51 и 55; за 1840 г. Бр. 3—5. Српске Народне новине (тако су се звале новине издаване у Пешти) за 1840 годину Бр. 17.

(¹⁰) Слово за дочек говорено књаку Михајилу у Делиграду 26 Фебр. Нов. Српске за 1846 год. Бр. 38. Прокламација књаза, речи и одговори у Београду после доласка Михаиловог. Бр. 8—11.

(¹¹) Новине Српске за 1840 год. Бl. 18—19; Српске народне новине за ту исту годину Бр. 33—43, и из рукописних извора.

(¹²) Новине Срске за 1840 год. Бр. 20—25.

(13) Из рукописних извора, саопштених од Јована Хаџића и Лазара Арсенијевића.

(14) Српске народне новине за 1840 г. Бр. 43, 47 и 48.

(15) Такође Бр. 49—52. Новине Српске за 1840 год. Бр. 28.

(16) Новине Српске за 1840 год. бр. 29. 30.

(17) Такође бр. 30—33 Српске Новине? За 1840 год. бр. 53—66. У неким чланцима пештанских повина има израза изказати привърженицима Вучићевим у одговору противу окривљавања скупштине н. пр. о молби Љубице и Михаила. Прилог № 1. и 2.

(18) Новине Српске за 1840 год. № 34. 35. Српске народне новине за ту исту годину № 65—67.

(19) Борба уставобранитеља противу Милоша и Михаила у 1830 и 1840 години изложена с погледом обеју партаја у „Српске нироднe Новине“ (у Пешти) за 1840 год. № 59—62 и у особеном прилогу к № 67. Свр. такође брошуру: „Критическо, испословано осветљеније најнових приључениjа Србије с јуридическо—публичне стране“ (у Пешти 1840 год.). Ова брошура није писата у корист уставобранитеља. Они су доцније пошто су већ победили партају Обреновића, издали, жестоку брошуру на немачком језику не само у своју заштиту, него и за окривљавање својих противника под насловом: „Gedrängte Uebersicht der Ereignisse in Serbien von 1836 bis 1844.“ Von einem Angenzeugen. Laipzig 1845.

(20) Новине Српске за 1840 год. № 34. Српске народне новине за 1840 год. № 35. 36.

(21) Српске народне новине за 1840 год. № 69—73, Новине српске за ту исту годину 35, 36.

(22) Српске народне новине за 1840 год. № 74—78. Новине српске за ту исту годину № 39, 40.

(23) Из рукописних извора и причања Арсенијевића.

(24) Српске народне новине за 1840 год. № 81—85, 86. Новине српске за ту исту годину № 43, 44. Прилог № 3.

(25) Српске народне новине за 1840 год. № 86, 87, Новине српске за ту исту гоонну № 36—49. У опште дужност нам је овде приметити, да је српско правителство располагало са званичним београдским новинама „Новине Српске,“ а противници његови пештанским новинама „Српске народне Новине“ али ова је по кад кад примала извешћа послата и од друге стране. Осим тога српско је правителство, још од доба књаза Милоша, имало у Бечу агента Хопна, који је добивао годишњу плату у 600 форината, не рачунајући друге поклоне. Њему су слати извештаји из Београда, и на основу њих писати су дописи у Algem. Zaitung одакле су их препечатавале и друге новине. У осталом и противници Обреновићи нису седили скрштених руку. И они су такође били најмили новинаре, који су за сваки чланак нарочиту награду добијали; у пешт. српске новине већим делом писали су сами уставобранитељи. У 1842 год. оне су доносиле читави низ чланака београдског Ћамил паше и аустријског генерала Хауера, који су радили противу књаза Михаила Обреновића. О редактору пештан. новина види брошуру „К. Пејичића: Житије Теодора Павловића, новинара и писатеља српског. У Новом Саду 1857 год. Ауктор безобзирце уверава да је Павловић био беспристрасан према Обреновићима; то се никако не може извезти из његових новина

Не треба такође заборавити, да тек што су отерали Михаила из Србије Павловић је одма отишао у Београд. У опште код српских новина које излазе у Аустрију страст је да опонирају српскоме правителству, што је и сад њихова обична слабост.

(26) Из рукописних извора. Новине српске за 1841 год. №. 3 и 7.

(27) Новине српске за 1841 год. № 8, 10—14. Прилози № 4 и 5.

(28) L'empire de Turquie, par Xavier Heuschling; Bruxelles et Laipzig, 1860; p. 284, 449—455 geschichte der Turquei v. dem Leige der Reform -etc. von g. Rosen. Leidzip 1867; Th. II, c, 15—18.

(29) Из просбе Бошњака. Српске народне новине за 1841 год. и следеће године јављали су веома опширчо о покретима у Турској.

(30) Новине српске за 1841 год. № 15 и 19. Voyade en Bulgarie pendant l'année 1841, par M. Blanqui (Paris 1843), pag. 170—180; u Les femmes en Oriant, par M-me la C-sse dora d'Jstria (Türich 1860) vol. I, p. 135—143. Види такође прилог № 6.

(31) Новине српске за 1841 год. № 20, 21, 24, 26, 27, 28. Српске народне новине за ту исту годину № 58.

(32) Новине српске за 1841 год. № 34—38, 43, 44. Српске народне новине за ту исту годину № 66—79.

(33) Из рукописних извора. Српске народне новине за 1841 год. № 82, 86, 92, 94.

(34) Српске народне новине за 1841 год. № 94, 96, 99, 101, 102. Прокламација о данку од 9. Децембра, у српск. нов. за 1841 год. № 51. Прилог № 7.

(35) Народне новине (у Пешти; 1842 год. у наслову била је избачена реч „српске" за 1842 год. № 4, 12, 13, 16, 17 и след. Новине српске за ту исту год. № 5, 6.

(36) Народне новине за 1842 год. № 18. Новине за ту исту годину № 14. Из рукописних извора. У брошури Gedräugte Uebersicht der Ereingnisse in Serbien von 1839 bis 1844, речено на стр. 51: „у априлу 1842 год. жена руског генералног конзула г. Вашченка измолила је од књаза на једноме балу дозволење да се у отаџбину врати Вучић, Гарашанин, и Симић, од којих су прва двојица дошли у Београд пред *васкрс* а последњи неколико дана доцније."

(37) Новине српске ва 1842 год. № 20. Народне новине за ту исту годину № 40, 45 и т. д.

(38) Из рукописних извора. Представка Сввета књазу о промени министра, која је стављена у брошури, Gädrentgte Uebersicht (стр. 57—60) где је казато ово: „Најзад се совет одлучио изабравши из своје средине депутацију, да се на ново обрати књазу с представком, али овога пут већ писмено. Ова значајна представка савета била је свечано предата књазу ½ ⅓ Јула 1842. Али баш у онај час кад ће млади књаз да узме писмено, уђе министар Протић. што депутацију доведе у веома незгодан положај. Министар без свакога срама остао је у соби, премда је потпуно знао зашто је дошла депутација. Па и књаз му није заповедио да изађе, и с тога је депутација била принуђена да изађе, извршивши своју поруку само у пола.

„Ево кратки извод из те преставке Савета:

Светли кнеже!

Ваша Светлост сигурно још памтите како се ту скоро савет усудио да усмено обрати пажњу Ваше Светлости на штетне последице како по само

правителство тако и по народ и које могу да проистеку, ако садањи министри остану и даље у служби.“ Затим су после набрајани млоги противу закони поступци, с којима су кривили три књажева министра у представки је било речено: „министар унутрашњих дела као две капи воде наличи на свога друга министра правде и духовниг дела; па и сви тројица нису за извршивање тако значајних дужности које су им поверене, и како народ гледа на њих с подозрењем, као на људе које он непознаје, и који отачаству нису никакве услуге учинили: исто тако и у самим својим надлежателствима немају поверења.

„Министру иностраних дела тако су мало познате прилике наше отаџбине, да он ни на који начин не може даље остати као министар. Положај наше отаџбине односно порте стављa томе министру у дужност да се чува свакoг погрешног корака којим би се могла панети штета и повреда врховним правима порте. При свем том овај је министар дошло најпосле до тога, да је ових дана сам казао у савету, да је правителство дошао у несугласност с портом и да је с пашом београдским дошло готово до савршеног раскидања. Сад тај исти министар тражи према томе помоћи и савета у Совету, и захтева 20.000 дуката, помоћу којих он се нада да се измири с портом.“

„Светли књаже! Совет чистим срцем зна, да код садањег стања ствари, као што изгледа, добри српски народ стоји управо на вулкану који му прети да га затре, и да народ свакојако страда од тешке болести, која захтева што бржи лек. Истина, министар држи да је оно средство од 20.000 дуката које он препоручује најбољи начин лечења, али по мњењу савета тим пожртвовањем наша дела, могла би се скренути још на опаснији пут.“

„Доиста је жалосно за нашу отабину, да његова срећа и несрећа буде поверена тројици поменутих министара; Совет у коме има чланова, који су војевали и крв своју пролевали за слободу отаџбине, осећају се веома дарнути тиме, што се та три господина користе безусловним поверењем и заштитом Ваше Светлости, и без сумње старају се уверити Вашу Светлост, као да је Сенатсамо зато да одма одобри сва захтевања и потраживања. Истина је у осталом, и то, да је Сенат за љубав Ваше Светлости готов на свако пожртвовање у колико се буде потреба таке жртве доказала.“

„На основу овога, с поштовањем предајемо Вашој Светлости представку Совета и усуђујемо се најпокорније молити, да Ваша Светлост може да обрати пажњу на жалостне и свако врсне несреће које прете садањем стању у нашој отаџбини, и да с тога, у колико би се уклониле све могуће опасности и утврдила добра слога са нашим врховним двором, смените поменита три министва и портфеље њихове поверите људима који имају веће способности и који су више чувени у народу и међу чиновницима и који се више користе друштвеним поштовањем.

„Тек што су се депутати савета удалили, књаз преда своме министру предату му представку. Министар је летимице прочита и рекне књазу, да само непријатељи Његове Светлости, а приврженици непријатељске партаје Вучићевци могу доћи код њега са оваким преставкама која је испуњена самим клеветама. Књаз га запита шта ће да ради с овом представком, а министар одговорм: „Ништа“ и баци писмо под сто, гди је и остала без „вниманија“ и одговора.

(39) Новине српске за 1842 год. № 34; Народне новине за ту годину № 64, 66, 67

У брошури: Gedrängte Uebersich der Ereignisse in Serbien v. 1839 bis 1844 која је писата у оправдање уставобранитеља, овако објашњује узроке, због којих су се подигли противу Михаила: „Како су се Јеврем. Љубица и министари поделили у две партаје, и сложили се између себе, истинити патриоти били су на опрезу и гледајући жалостно стање правителства у целом његовом обиму, стали су се озбиљно и свечано договарати да спасу отаџбину. Са свију страна из најудаљених крајева земље најзаслужнији и уважени људи почели су долазити Вучићу и старом Гарашанину и молити за помоћ. Многи седи војаци још из времена Карађорђа падали су на колена пред живописном сликом Вучића и са сузним очима молили су његову жену, да га она моли, да више не трпи такво понижење, и такво стање отаџбине. Вучић као човек од разлога одбијао их од таквих жеља: „тај је посао тежак, говорио је он, и свршетак је његов у рукама Божијим.“ Али не гледајући на то многи, који су имала приступа у његову кућу, навањивали су и молили га да се побрине о срећи отаџбине уреравајући га да за срећан свршетак овога подузећа јамчи његово име и његова слава; шта више најзад су му претили да ће га убити, ако их он доведе до очајања, одказавши се бранити овако свету ствар. У оваким тешким приликама пријатељи отаџбине решили су се да пре него предузму ова крајна средства, да пребегну још један пут порти и да јој се пожале како књаз неће да изврши обећање, које је свечано дао, и замоле за помоћ турско правителство. Тако су и учинили. И порта је одредила за Србију трећег комесара Шекиб-ефендију, давши му опширно пуномоћије како се њено стрпљење већ исрпело. Шекиб-ефендија пођe у Србију, да још једним кратким путем позове књаза да испуни султанске заповести и по могућству стане на пут раздору. Али још у првој посети књаз му изјави у присуству Ћамил-паше београдског, да он не може и неће да прими никакве друге министре, јер нема вере код никога осим код садањих министра. Овога пута Шекиб-ефендија није тражио одсечно одговора, он је говорио с књазем више као отац са добрим сином, и молио га да му даде одсудан одговор за два три дана.“

„Овај је рок прошао, а књаз још није извршио захтевање султаново; напротив, он је неколико пута одговарао све са одрицањем, и раскинуо сваки одношај са Шекиб-ефендијом а тиме је напред целоме свету доказао, да је и овај пут погазио ногама наређења високе порте. Од тако упорног и заслепљеног књаза земља није могла никако добра очекивати. Срби обвезани својом слободом и својим уставом толико годишњем крвопролитију и као њихови једноверци, Грци рачунају као светињу ова блага скупо откупљена. Русија се заузимала у Букурешту, Акерману и Адријанопољу за права народа српског, али никад није хтела да подржава права изабратог књаза противу самих Срба. Права господара и народа могу и морају бити само узајмно обавезна, и никакав монарх нема права да тежи самовољној управи тамо, где постоји уредан устав, јер иначе мора да навуче на се велику одговорност па и сам пад. За државу је велика несрећа ако народ буде принуђен да сам себи повраћа своја права. Величанство је народа неприкосновено, оно је свето наслеђије првобитних времена, и неможе да буде увређено, а да не повуче за собом и казн за ту повреду. То се доказује јулијском револуцијом и многим другим, а у том броју и обвезе књаза Михаила!! (Стр. 64—68. Такво је било бенетања адвоката који су бранили уставобранитеље пред западном европом, и мешали су њихово делање са делањем народа. Види такође прилог № 8.

(40) Из рукописних извора је Јована Хаџића, а такође новине српске за 1842 год. № 35, 38 и 39; народне новине за ту исту годину № 68, 69 и след. Прилог № 9.
(41) Из причања очевидаца и рукописних извора. О побуни Михића и његова покорност Вучићу, после избора Карађорђевића, види Срп. нов. за 1842 год. № 37, а жалба Михаила у № 42; прокламација паше и привремене владе у № 36.
(42) Описаније изабранија Карађорђевића узето из народних новина за 1842 год. № 71 и 72; новине српске за ту исту годину № 36.
(43) О затварању школа вид. новине српске за 1842 год. № 38 о затвору Рајевића и других № 39.
(44) Из рукописних извора. Новине српске за 1842 год. № 42 и 43. Народне новине за ту исту годину № 82, 89 и след. Прилози № 10, 11, 12.
(45) Из причања очевидаца. Новине Српске за 1842 год. № 44, 45 и след. Народне Новине за ту исту годину № 85, 86, 87 и след.
(46) Писмо императора Николаја било је штампано у пештанским Народним Новинама за 1843 год. № 35; у руским новинама, тога доба ми га нисмо нашли. Француски текст напечатан у прилогу к овој књизи, под № 17. О опраштању Вучића и Петронијевића са Фаујером и турским послаником говори се у писмима М. Богићевића.
(47) Рукописни извори. Новине Српске за 1842 г. № 50. Прилог № 13, 14, 15, 16, 19
(48) Из писама Јанићија Ђурића и Милоша Богићевића.
(49) Из преписке Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића. Новине Српске за 1843 год. № 3—7
(50) Из писама Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића. Српске Народне Новине за 1843 год. Прилог № 20.
(51) Из преписке Стевана Стевановића и Јанићија Ђурића.
(52) Српске Народне Новине за 1843 год. № 35 и Прилог № 18.
(53) Из рукописних извора од Лазара Арсенијевића.
(54) „Србскій Улакъ" почео је излазити 9 Марта 1843 год. и излазио је до 13 Маја 1844 год. прве године исишло је 43 броја, у другој 19. Извештај о путовању књажевом налази се у званичним новинама; сведоџбе о заклетвама увели смо из писама Јанићија Ђурића.
(55) Из писама Стевана Стевановића и Милоша Богићевића,
(56) Из писама Стеване Стевановића. Прилог № 21, 22.
(57) Србски улак за 1843 год. № 16—19. Прилог № 23, 24, 25,
(58) Прилог под. № 26 србски улазав за 1834 год. № 23 24. Српске народне новине за ту исту годину № 61—68. У опште пештанске новине од свију српских ствари, највећу је пажњу, за све време борбе уставобранитеља противу књажеве власти обраћала на рад и судбу Вучића и Петронијевића и биле су као њихов орган.
(59) Српски улак за 1843 год № 26,—28.
(60) № 35. Српске новине за 1843 год. № 89—97, српске новине (београдске) за 1849 год. № 18. 47. 57. 65—74.
(61) Српске новине за 1849 год. № 77—81, 89. Прилог под № 27—29.
(62) Српске новине за 1845 год. № 19, 24—26, 50, 55, 66, 67, 85, 90.
(63) Српске новине за 1846 год. № 13, 26, 29—37, 40 (нарочити прилог) 41, 44—48, 50, 76—81, 89. 92. 93, 97.
(64 Види, прилоге № 30. Законик грађански за књажесво српско, обнародована на Благовести 25 Марта 1849 године. У Београду, 159 стр. in 4°. Неће су-

вишно бити ако овде приметимо, да је борба уставобранитеља противу кнажевске власти и учешће Русијѐ у њој привукла на се пажњу западне Европе а нарочито партаје као непријатеља Русије. Последица овога била је појава брошури, у којој се изказују сви они обзири, који су се проводили у 1848 и 1849 године а тако исто окренути су били и противу Русије, која се мешала у јевропску револуцију. Највише се на догађаје у Србији обраћала пољска емиграција, у брошурама Бистрожоновскаго, о којима је споменуто у прим. 89 к првој చести. Поричући скору револуцију у Европи и источну кризу, Бистрожоновски говори између осталога следеће обраћајући се својим коупама к Србији:

„У источном питању Русија има јасну цел, опредељену и свима познату; она хоће да овлада Цариградом, јер тада би Црно море било руско језеро, Сам положај Русије даје јој прилике да изврши свој план што може бити лакше и постојаније. Русија се не боји непријатељских смутња у својој земљи; то је познато целоме свету, и од оваких подузећа њених највећих непријатељства уздржава је успомена катастрофе 1709 и 1812 године. Али положај Русије неће бити такав кад се укаже прилика да се подстакну њени непријатељи, у њој самој. Ето зашто и сва Јевропа не може да задржи Русију од владавине Цариградом, ако само европске државе не спреме устанак у Пољској и не подрже пробуђену нацијоналност јужних Славена. Русија то зна, и разуме свој положај и потоме путеви њезине политике веома су прости, и једнаки, премда се они јављају у раз личним формама. Русија овладавши Пољском хоће да уништи нацијоналност Пољске; а тако исто она тежи да сбрише и нацијоналност јужних Славена; а нарочито Срба, што јој је сад и могуће, кад се она већ меша у унутрашње ствари славенских земаља.

„После Русије, српским се питањем највише интересује Аустрија; али интереси њезини нису онакви као што многи држе не познавајући довољно ово питање и судећи о њему површно. Једни говоре: мражњом својом Русија распростире свој уплив на Дунав реку аустријску, и тако задобија господарење над аустријском трговином; други који мало даље гледају, држе, да Русија својим тражњама спрема се да овлада Цариградом, а после виде у делању те државе озбиљну претњу опстанку Аустрије.

„Оба ова мишлења сасвим су јасна, свима се сваки дан понављају и свакоме су појмљива; а међу тим Аустрија ради сасвим противно томе што се њој обичним смислом приписује. Шта из тога бива? Да ли, да бечку владу састављају људи који мање разумеју ствар него публика? То је немогуће. Или од људи који су се предали Русији? И то је опет невероватно. Да би се о томе уверили треба само да обратимо пажњу на *тежњу* Аустрије, на њен *положај* и *цел*. Основа је ова, ова је држава завојевањем задобивени скуп угњетених народности којима се она служи кад оруђем за своје цели њена је тежња у томе; да се узвиси и да ради противу народности, као њезиног непријатеља. Зато Аустрија и граби све око себе у колико јој се то може, и свагда ради без обзира противу сваке народности, позивајући нацијонални дух, револуцијонарним духом. У овима двема приликама налази се и узрок, зашто се Аустрија није мешала у српске ствари, а овамо је непрестано интригирала противу Србије, али то потајно и обазриво бојећи се да не би тиме изазвала какво неочекивано питање, које она не би била

кадра савладати, јер како се њезин положај с дана на дан погоршава, то сваки потрес у Јевропи одјекује у њој на веома опасан глас.

„Од времена Бечког конгреса Аустрија се једино бави борбом противу развијања духова независности; али јулска револуција и пољски устанак доказали су јој, да тај дух не само да није угушен него се све више и више шири. Аустрија се нашла између Француске где је народност одржала победу, и Русије која је надвладала принцип народности. Таким начином, Аусрија — премда је са три четвртине насељена Славенима, у којих је народни дух пробуђен, — принуђена је да се држи Русије, која је, истина, Славенска држава али основана на завојевањима и зато је мање опасна за Аустрију него Француска, где влада победоносна нацијоналност. У садање време цел је Аустрије не да заузима, него да сачува свој опстанак. С тога се она највише брине о томе, да у спољашности задржи status quo, а у унутрашњости да угуши интелигенцију. Но чим се Русија намршти на Аустрију, то се она одма покорава руском упливу јер истина, Русија с једне стране и сама се бори противу револуцијоналног духа, али с друге стране она може да заплаши, да ће подржавати пробуђену свест јужних Славена, из којих је састављена аустријска монархија. Начин делања Аустрије у 1839 год. кад су Руси обсели Терапију, и њезин рад у 1840 год. приликом закључења лондонског трактата, и најзад њезин рад противу књаза Александра, најбоље показују политику, које ће се и у потоње држати.

„Што се тиче остале Европе Аустрија предвиђа могућност пада Турске али у том случају истинска здрава политика налаже јој да се она држи Русије, јер ако би Турска пала због народности која се развила у унутрашњости турске царевине, онда би одма за тим и њу та иста судба снашла. Ето зашто Аустрија мора да буде највећи непријатељ Србије, и као што се види српска ће народност и бити узрок паду турске царевтне. И тако у источном патању Аустрија ће се непрестано држати Русије. Па како ће се турска руском силом распачати, то ће се српска народност угушити, и победиоц ће њој предати Србију или најпосле Босну, Херцеговину и Црну-гору. Онда што још горе може бити то је што ће северни колос бити за њу још страшније јер она онда може бити држава другога реда али са сачуваним опстанком, па дух народности, који се сада тако буди у Србији био би кадар да се јако развије, а то би била опасност и за сам останак Аустрије *) Затим Аустрија у свакоме питању, и ако не мора, вазда има повода да се сложи са руском политиком, нарочито у србском питању, које и јест право источно питање, јер у њему цели обеју тих држава не само нису противне, већ укрштавају се једна с другом. Цел је русије — завладати Цариград, а цел Аусрије — очувати свој опстанак. Што се тиче питања другог реда т. ј.

*) „У 1835 год. на питања зашто се Аустрија тако брине да служи Русији један од бечких државних људи одговорио је шта да ради? Истина Русија и нас може бацити у други или трећи ред европских држава али револуцијонни дух који је у њој, може нас сасвим уништити. Нама је пре свега нужно да сачувамо status quo, јер ако се наша царевина почне да руши после смрти царскога канцлера, то се он још може утешити знајући да ће онда сви казати: „аустријска царевина пала је одма како је изгубила — Метерника.“

трговачког, у томе Аустрија ради паметно, и ваљано за то, да умири људе који држе да њена политика иде у наточ њеним властитим интересима. Аустрија је прва дошла на мисао о Ђустецијском каналу, да би се сачувало од навале руске, која би овладав Сулинским островом. сметала аустријској трговини на дунаву; али тај је план пропао, јер Русија није била с њим задовољна. Сад кад је Русија у својим шакама добила ушће Дунава, Аустрија би желела да се избави, и зато је провела трговачку железну пругу од Беча к Трсту, а за угарску трговину наумна је да доведе у свези добрим друмом Дунав с Реком (фијума). Велики Лудовички пут, који је између Загреба и Реке и који везује море с Дунавом, јест на сваки начин вестник будуће железне пруге.

Енглеска велика држава услед свога енергичког народа и сталне политике свога кабинета, такође има у значајном источном питању своје тежње, свој особити положај и своју цел, али на несрећу Енглеска не поња снагу српског елемента, не цени га млого, или може бити гледа у њему само оруђе Русије, којој је дужност да прокрчи пута тој великој држави у Цариграду. По томе у место да подржава српску народност, Енглеска је према њој не поверљива и слаже се с назорима Аустрије, држећи да је ова последња више него ли друга која држава заинтересована да се држи у овој ствари здраве политике, т. ј. противне Русији. И тако како Енглеска не верује у никакву силу српског елемента, и шта више види у њему помоћну снагу Русије, то је она убеђена, да ће с временом Русија заузети Цариград. И с тога она подржава Аустрију и премда предузимље енергичка сређства да одржи опстанак Турске, опет она у случају кризе гледаће само да онај део Турске који ће пасти у шаке завојевачу, да тај део у колико се више може да буде што мањи. Истина, Енглеска зна да њезин положај у Азији спрема у потоње борбу са Русијом, али опет неможе да сакрије, да јој такав исти положај прети непосредном борбом с француском за средиземно море, где за Енглеску цел источног питања јесте Александрија. Разуме се, да се освојење Цариграда не може ни чим заменути и по томе ће Енглеска вазда бити у дослуку с француском, али у оном тренутку кад буде не могуће да се стане на пут руском освојењу Цариграда, Енглеска да би заузела Александрију и по могућности најбољи део отоманског наслеђа (што јој је нужно да би се с успехом борила противу Француске на средиземном мору) мора по нужди ступити с Русијом у најтешњи савез. Слествено имајући у виду тежње Енглеске, њезин положај и цел, лако је поњати каквог ће се рада она држати у одношају према Србији. Осим тога Енглеска, добро зна, да у борби коју ће она можда морати имати с Русијом, противу ове последње биће Пољска али Енглеска такође зна да је и код ње Ирландија, о чему је 1836 год. Петробурски кабинет и напомињао Сент-Џемскому кабинету.

„Тежња Француске, положај који је она заузела и њезина цел своди се на једно ослобођење угнетених народа и оних којима грози така опасност. Француској предстој и велики и узвишени задатак: она треба да ослободи човечанство од угњетења завојевача, онако исто као што је негда хришћанска религија ослободила човечанство од ропства. Поимајући свој задатак Француска и сама за се биће страшна, тако је мислио, тако је осећао великодушни принц њезин, херцог орлеански, на кога су ту скоро све народности полагале надежде своје. Али ако Француска заборави свој позив, и покаже

се слаба за овакав подузетак, од савуза са народностима, то ће подлећи незгодама с поља и унутрашњим опасностима, који ће спречити шта више и њене материјалне интересе. Проникнут својим високим позивом као истинита глава свете политике, краљ француски у свима крајинама где се народности од завојевача угњетавају, у сваком племенитом човеку може наћи агента и и може продрмати сваку државу, која злоупотребљујући своју силу, помислила би да угњетава слабе. И по томе Француска симпатише према српској народности, само је мало познаје, и премда се по речима савремених мудраца — мало интересује српским питањем у географском и трговачком обзиру, опет зато она подржава Србе. То подржавање Француска може указивати само морално, јер ако она, па макар и с цељу пропагандисања, стане на оружје, то би заменила благородан позив народности, гнусним знамењем завојевања. Али ако би туђа рука наумила да кује ланце за Србију то би великодушно држећи се моралнога позива Француска свакојако с претњом учинила све у корист Срба, и у таком би је случају подржавала Пруска, којој је снага и у народној војсци састављена из грађана, и која је тако мало као и Француска заинтересована српским питањем. Али да би уплив Француске и њезин морални позив имао спасавајући уплив, Француска свакојако треба, нарочито на истоку да има за преставнике људе који су прави Французи и духом, људи који појме њен велики задатак, и способни да јој привуку поверење народности, у средини којих се они баве, и обавештавати их, да Француска никада неће да отступи од свога принципа, и никада га неће изменути.

„Ако би Турска имала узрока да се боји само материјалне силе свога непријатеља, то претње Русије неби имале никакве последице. Русија неможе да оствари своје претње, јер она прво неможе да подигне своју војску на Србију, а да не повреди трактате, и друго даљина је места и сувише велика и тако би до Цариграда руској војсци требало млого времена, које богме млого значи у политици. Изненадно заузети Цариград, послав тамо своју флоту, Русија такође не може, јер ће флота Енглеска и Француска пре тамо приспети него ли руска. Али у дивану влада уплив Русије и Турско ће правителство решити српско питање по царевој жељи.

„Слествено Србија не може да рачуна ни на кога, но при свем том та мала до сад готово непозната земља, привлачи пажњу целе Европе, и у садање време Срби имају у своје руке не само своју властиту судбу него и судбу других народа. Они се не могу заваравати: Русија им је опасна, Аустрија ради с њом заједно, Турска ће најзад уступити Русији, Енглеска се слаже с политиком Аустрије а Француска, истина с вољом да подржава Србију и оће да јој помаже, али може је и напустити, јер стати на пут оружаном мешању она не може да се и сама умеша с оружјем у руци. Шта ће од тога бити? Налазели се Срби у очајном положају? Не, они не могу очајавати као и сваки народ, који хоће да се бори, а Србија је већ доказала целоме свету *да она хоће, може и уме да се бори.* Свакојако ни Русија ни Аустрија (не зборећи о томе што прва није успела да угуши Пољску, а друга што има у војеној граници Срба), неће се решити да крећу своју војску у Србију, да не би изазвале противу себе друге државе и не произвели у Европи општу војну, којој се последице догледати не могу. Остаје дакле само једна опасност, да султан бојећи се претња Русије, не поведе

противу кнеза Александра. Али у том случају треба имати на уму, да би Енглеска и Француска наговориле Турску да се мирно влада, те тако избегне крвава војна. У осталом ако би и било војне то Срби могу бити уверени да се она неће свршити на њихову штету. И тако Срби немају се бојати насиља него интрига, и само тим интригама треба да се одупиру. Руско злато, поткупљивање породице Обреновићеве, а може бити и Аустрије, ето то је оружје које може бити окренуто противу Срба Људи који сада управљају српским пословима знају из искуства, да Русија и без својега злата уме удесити немире и користити се њима. Само у таком случају кад злато страних држава и сбачене династије раздражују страсти и пробуђују међусобну војну само у том случају иностранци могу се умешати, користећи се малаксалошћу народа и подчинити Србе под своју власт, која ће временом великом вајдом моћи да послужи њиховом непријатељу. Знајте Срби, да ако хоћете да избегнете тако страшну катастрофу ви морате живити у слози и показивати отпор!«

Сасвим други поглед показат је у другој брошури која је изашла у то исто време у два издања под насловом: Serbien, Rusland und die Türkei. У њој се одсудно порицао тај рад ствари који је постао у Србији после 1842 год. и она је показивала како су излишне власти старешина и турска потраживања, а Русији је највише наклоњена. Ево шта је било речено на стр. 108—114.

»Питање је: да ли ће сад партаја која је победила за дуго уживати плодове своје победе? У томе се морамо сумњати гледајући на неке поступке Вучићеве? Он је завладао потоњим превратом, или боље рећи, тај преврат и садање стање ствари у његовим је рукама. Он је управо господар у Србији, а кназ је само по називу то. Али такав ред ствари и надутост Вучића неће ли се досадити његовим саучесницима? Не желили он и сам да садањој власти дода још и титулу кнеза? Таким начином победа старешина може да буде извор нових раздора и на сву прилику опет ће за собом повући борбу за власт.

»Губитак унутрашње слободе и реда врло лако може за собом повући и губитак спољашне независности. Па како су Турци учествовали у борби, то победна партаја морала је да дели добити с њима, и може се казати, да она у том смислу није била штедљива. Турци су добили награду већ тиме, што су она шест округа, за која се толика крв проливала и које је Милош радећи својом памети, успео да их сједини са Србијом, услед потоњих догађаја готово наново их починили својој власти. Али још је важније за Порту и штетније за Србију било то, што је наследна власт кнежева постала привремена· која му се свагда одузети може. То је дало турској политици већу снагу, од сада је Порта већ властна да управља српским пословима по својим назорима, и да уклања сваки уплив који јој се не допада. Од старешина нема се чега бојати, кнезу су одузета сва средства за противлење, и ако покуша да буде не зависан, то ће Турцима бити најлакше да то уклоне и да га замену с човеком који ће јој бити одап.

»И у самој ствари уплив турске политике сада влада у Србији, у срце њено Турци се наново увукли. Столица књажева већ није више у Крагујевцу, него у Београду, гди са бедема градских прете Србима да им одузму оружје. Мешање турско у унутрашње послове српске наново је дозвољено и сваки дан се понавља. Данак који је трактатима непромењено установљен сад се већ знаменито увећао, и остаје само да га као и пре Турци скупљају преко својих званичника. И тако сва права, која је Србија добила у последњим двема вој-

нама може се рећи да су уништена и држава се вратила готово у онај исти положај у коме је била у 1804 и 1815 години. И при свем том Турци веома умерени и сувише се скромно користе влашћу, коју су на ново задобили. Али оће ли та уздржљивост и даље тако остати? Мучно. Јер привидно кретање живота који се у последње време показује у турској политици, јесте само грозничаво дрхтање старе турске партаје која је је узела маха у Царадуграду над партајом која хоће реформе и свуда покренула јаку реакцију. Још једном оживио је стари фанатизам и мржња према хришћанема који не годи јевропској образованости. Не ће ли и не морали се појавити међу Турске и у самој Србији такав правац? Не ће ли они и овде свима силама тежити на то да, у свему почну над рајом беснити као и пре?

„Свакојако Србији на ново прети варваризам и глупост, гоњење хришћана, насиља које ћу свуда пратити турска сила.

„Ако се све ове несреће не уклоне за времена, то ће Србија за свагда изгубити сваку могућност образовања и све што је петнајесто годишњом администрацијом уређено, јер владавина Турска слична је бујном потоку и свима је познато, да тамо где они прођу, за тренут појављује се велика разлика између просвете и незнања

„Али нема сумње да повратак турског варварства не би био за дуго. Као што је после првог покорења поникао устанак, тако и сад очајање Срба довело би га да новом снагом наново извојује слободу и независност. Али зар није жалосно кад им мора предстојати или предстоји така крајност, и да крвопролиће које је два пута било, може по свој прилици поникли и по трећи пут? Какву су чудну одговорност узели на се људи, који су створили ту вероватност!

„Само одношаји Србије према покровитељици улевају јој наду, да ће ју така катастрофа мимоићи. Последњи маневри турски управљени су не само противу постојећег стања у Србији, но и противу политичког упдива Русије. Слобода и независност, којом су се Срби користовали од части је и заслуга Русије, која се и бринула и чувала ове добитке. Садање стање ствари у Србији основано је на трактатима букарешком, акерманском и адријанопољском. Што се пре наруши слобода и независност, то ће се пре уништити и трактати. Хоће ли то да трпи Русија? Хоће ли да дозволи она да се поремети ред ствари који је она свечано примила под своју заштиту, ред од кога зависи благостање једноверног и сродног јој племена? И човечанство и политички обзири намећу Русији дужност да угњетеним једноплеменицима укаже своју помоћ и поврати одузете им добити које су на силу отете.

Можемо се надати, да Русија у последњем тренутку неће изменити своје искрено расположење према Србији, као што ни до сад није. Сасвим је природно, да Русија појимајући своју снагу, може се и не освртати на такво делање портино, штедећи њезину слабост, али она не треба да заборави дужност човечанства, и најзад ће морати да стане на пут [illegible] то таким средствима који ће свакојако имати успеха. Кад [illegible]
јој заслепљености руши право и трактате, то [illegible]
и треба га силом умирити. Порти је са[illegible]
свој опстанак, али ни у каквом случају не[illegible]

„По томе Русија се не може уплећи[illegible]

хтевања односно Србије а при том сигурно неће заборавити пређашња искуства. До сада, не гледајући на заштиту Русије, Турци су важда пробали да се умешају у српске ствари, а сад јој већ треба предузети одсудне мере, да се оваке пробе не понављају. Па с тога треба или да сасвим престане та сизеренска власт Порте над Србијом, или ако се то многобројним присталицам status-a quo покаже као веома радикална мера, оно да се изиште од Порте јака гаранција да ће она у будуће строго чувати уговоре.

Што се садање стање у Србији не може да одржи и што се оно наново мора да уреди, јасно је из онога што горе рекосмо, и можемо с надом очекивати, да ће уређење спољних одношаја повести к новој унутрашњој организацији књажевства. Али да би избегли понављање борбе међу партајама, нужно је утврдити власт књажеву.“ И на српском је такође изишло неколико брошура и стихотворенија испуњени полемиком између партаја. Овде треба споменути: 1) Укор бунтовним Србима; списано 1843 год. *Светорадом Журналовићем* (псевдоним) у Србији. У Новом Саду; 32 стр. 2) Плач српске виле због последњих догађаја у Србији 1842. У Новом Саду, 1843; 47 стр. 3) Васкрс устава Србије и народне правде од *Симе Сарајлије Милутиновића*; in 4. 4) Стрмоглави преврат Србије или описаније сазаклетија Вучићеваца и Турака противу књаза Михаила и његовог правленија. Отпјевао сарајевској пјевцу на његов васкрс устава Иван Соколовић у Каблару. У Новом Саду 1843; св. I, 31 стр. св. II, 88 стр. Између Јована Хаџића (М. Светића) и Вука Караџића заподела се дуга полемика, која се свршила препирком о филологичким наводима Вука: Хаџић издао три „Утука“ на Караџића; Караџић и његови последователи напечатали су неколико „одговора на истуке“ својега противника.

(65) Geschichte Oesterreichs seit dem wiener Frieden 1809 von A. Springer, Leipzig, 1865; Th. II 5. 1—36.

(66) L. Szalay, Diplomatische Actenstücke zur Beobachtung der ungarischen Gesandschaft in Deutschland; Zürich 1849. Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland, von Ph. Korn: s. 217—242. Срв. моју књигу. Маџарски историк Владислав Салај и историја Маџарске од Арпада до прагматичне санкције. Спб. 1868, стр. 40—41.

(67) Прашке „Národni Noviný“ 1848 год. № 10 и 12. На немачком језику писмо Палацког било је издато на одвојеном листу у великом броју екземплара. Срв. моје чланке: Франц Палацки и Франц Деак (у Савременом Летопису за 1855 год. № 16 и 17) и Бијографија Палацког (такође тамо № 30 и 33.)

(68) Historická zprawa o sjezdu slowanském y Časopisu českého Museum за 1848 године; од II; стр. 1—66.

(69) О положају народних партаја у земљама угарске круне вид. у Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns von 1823—1848. von Michael Horwáth; Leipzig 1867; II., s. 83—114, 175—178, 186—200; oder des süd-slavischen Antagonismus gegen die Magyaren, nebst einem Vorworte von W. Wachsmuth. Leipzig 1849.

(70) Српски народни конгрес, сирјеч избраније народна архијепископа и митрополита торжествовано лета 1837; издао К. Т. П. Б. Р. У Новом Саду 1839 I. Jireček Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der griechische-nichtunirte Hieararchie in Oesterreich dan der rlirischen National-Conkrese und Verhandlungs-Synoden. Wieu 1861. *Стојачковића* А., Черте живота народа

српског у угарским областима, од времена, кад су Мађари у ове земље дошли, па до славног доба воскресенија војводине српске, или од године 895 до 1848. С додатком садржавајућим у себи за право овостранског народа српског најважнија писма и повластице најновијег времена. У Бечу 1849. 145 стр. in 8; Војводство Срба Австријских писао *Исидор Николић*. У Бечу 1849 175 стр. in 8; издато на рачун Михаила Обреновића.

(71) Српске Новине које су почеле да излазе у Пешти од 21 Марта 1848 године „Вјестник“, № 1 и 11. Српски Летопис за 1851 год. ч. I. стр. 111—136.

(72) Вјестник 1848 год. № 12. Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине, за ту исту годину № 40, 41. Преставлеће српски повјереника високом царском аустријском министарству унутрашњих дјела у Бечу, у Српском Летопису за 1850 год. ч. II, стр. 30—48.

(73) Вјестник № 14 и 15. — Народна српска скупштина 1-га и 3-га Маја 1848 год. у Карловци држана, пређашња политика дворска и садашња политика нове мађарске владе, од једнога православног родољуба. У Београду 1848 године; стр. 1—60. Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине за 1848 год. № 44—60. Изложеније правних односенија српског народа у Угарској и његова петиција од 1 и 3 Маја 1848 г., у Супском Летопису за 1850 год. ч. II. стр. 1—29. Осветљеније искања народа српског у Аустрији у ово време, у Српском Летопису за 1852 год. ч. I. стр. 43—58.

(74) Вјестник, № 17 и 18. Die Serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution. Berlin, 1851; s. 70—80.

(75) Die Serbische Bewegung in Südungarn; s. 92—95. Вјестник за 1848 год. № 19. 20. (овде је текст примирија између Грабовског и главног одбора), 23. — Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине за 1848 г. № 54—57. Слово Кошутово 11 Јулија по рим. 1848 г. говорено у мађарској народној скупштини, у Српском Летопису за 1850 год. ч. II. стр. 49—78.

(76) Београдске Српске Новине за 1848 г. и рукописни изговори. Михаил Обреновић, по удаленију своjем из Србије и по утврђенију Карађорђевића у званију књаза и са стране Русије, непрестано путешествовао по Јевропи. У 1843 и 1845 год. он обишао Германију, Холандију, Белгију, Швајцарску, Италију, Малту и Грчку. 1848 и 1847 г. он је провео од части на своме имању у Влашкој а од части у Саксонији у турингенским херцегштвама, а такође у Салцбургу. Зиму 1847—1848 г. он је провео у Петрограду и Москви, и отуда се вратио код угарских Срба, које је новцима помагао. После свршених буна у 1849 и 1850 год. он је посетио Француску и Инглеску.

(77) Die Serbische Bewegung in Südungarn. s. 131—162.

(78) Некролог Стефану Петровићу Книћанину, члану совета књажевства Србије, народноме генерал-мајору, књажевско-српском војводи и разни ордена кавалеру, 14 Маја 1855 год. умрлом. Београд 1855 г.; стр. 2—5. Max. Schlesinger, aus Ungarn; 2. Aufl. Berlin, 1850; s. 17—64.

(79) Види у Вјестнику свакидашња пошта „вести с ратнога поља.“ Die Serbische Bewegung iu Südungarn; s. 163—188. *Стефановића* I., из живота једнога ц. к. официра аустријско-српског војеног кора у години 1848 у 1849 народног устанка српског. У Земуну 1863; стр. 21—56.

(80) Вјестник за 1848 год. № 40—46 „Свеопште Новине“ после освојења Пеште од [illegible] шла 16 Септ. Писмо Рајачића [illegible] за 1868 год. стр. 120—123.

([81]) Вјестник за 1848 год. № 47,53,58. Die Serbische Bewegung in Südungarn s. 228—240.

([82]) *Стефановића Јов.*, из живота једнога ц. к. официра аустријско-српскога стр. 106—126. Schlesinger, Aus Ungarn; s. 64—130.

([83]) Вјестник за 1848 год. № 60—62.

([84]) Die Serbische Bewegung in Südungarn s. 243—255. Пројект устава за војводину српску са државословним приметбама; составио *Ст. Радичевић*, бив. попечитељ правосудија и просвете у књаж. Србији (у време Михаила), у Земуну 1849 ,од. 468 стр. in — 8.

([85]) Die Russeu in Ungarn und die Ungarn in Deutschland, von **Ph. Korn**, Hamburg 1852; s. 1—216. Lesur, Annuarie historique universel ou Histoire politique pour 1849, p. 495—514. Из живота једнога ц. к. официра аустријско-српског кора стр. 142—211. Schlesinger Aus Ungarn: s. 153—176, 321—440.

([86]) Некролог Стефану Петровићу Книћанину; стр. 5—15. Наставак народне скупштине 1-га и 3-га Маја 1848 у Карловци држане. Шта су Срби у овом покрету радили; и шта треба да раде? Од једног православног родољуба, У Београду 1849. 1—48 стр.

([87]) Чланак намењен за хрватски зборник „Коло“ под насловом: Nemština u Slavjanstvo, али не штампа се у њ због тамошње цензуре; ми га имамо у коректурним листовима. Срв. такође; Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in die Wojvodina, v. A. Stojakovics, s. 45, 46; in Oesterreich Ungarn und die Wojwodina: von einem Saxo-Magyaren. Wien 1850 I. 75—112 163—171.

([88]) Die deutsche Hegemonen; Berlin, 1849. Deutsch oder Russisch? von Schuselka. Wien 1849.

([89]) Die Ungarischen Flüchtlinge in der Türkei. Eine Zusammenstellung bisher unbekannter Daten zur Geschichte der Emigration von 1849, von Imrefi, übersetzt und fortgesetzt durch Vasfi. Leipzig 1851. — Kossut und die Ungarn in der Türkei von Phil. Korn. Hamburg. 1851. Lesur, Annuarie Historique universel pou 1849 s. 172—178.

([90]) Les Slaves de Turquie édition de 1844 précédée d'une introduction nouvelle sur leur situation pendant et depuis leurs iusurrections de 1849 a 1851 par Cyprien Robert. Paris, 1852 стр. 1—22; увод. А. Ф. Тилфердинга, Босна, Херцеговина и Стара Србија. Спб. 1859, стр. 609—642. Die Christen in Bosnien. Ein Beitrag zur näheren Kenntniss der Verhältnisse der bosnischen Raaja zu den Türken (v. Pacek). Wien, 1853, s. 1—30.

([91]) Добар саставак историје Црне Горе с дипломатске стране, јесте: La Souveraineté du Montenegro et le droi des gens moderne de l' Europe, par **Jean Vaclik**. Leipzig 1858. О букурешком преврату вид. у *С. Н. Плаутова* у његовој књизи: Румунске државе Влашка и Молдавија у историчко политичком обзиру. Спб. 1859, стр. 242 и т. д.

([92]) Betrachtungeu über das Fürstenthum Serbien. Wien, 1851; или у српском преводу: Погледи на кнежевину Србију; у Новом Саду, 1851; стр. 56—78.

([93]) Excesse der Türken in Fürstenthum Serbien von 1839 bis 1863 (Kurze Auszüge aus amtlichen Documenten). Aus dem Englischen. Pest 1863. Или то исто у српском преводу: Ексцеси Турака у Србији од 1839 до 1863; у кратком и површном прегледу на основу званичних акта. У Новом Саду,

1863. — Положај Србије после мађарске војне описано у Südslawische Wanderungen v. Siegfried Kapper 2 Bde. Leipzig, 1853.

(94) Успомене Ф. П. Фонтона. Писма из главног стана дунавске војске у 1828 и 1829 год. Лајпциг, 1862. Т. I, стр. 113—114, 177—178, т. II, стр. 41—46, 190—204. Учествовање Бугара у војни Руса са Турцима, у грчком устанку, а такође и у њиховим плановима да се ослободе од Турака, доста је подробно исказато у чланку: „Чвръти отъ воененъ духъ у съврѣменни-тѣ Българы", који је штампан у бугарском листу „Дунавска Зора, вјестник за волны — тѣ Българи" за 1866, 1868 и 1869 годину.

Овде ћемо показати како су неки од вођа грчког устанка били Бугари, међу којима је и чувени Хаџи-Петро, који предвођаше устанак у Тесалији у време источне војне. У војни 1828 и 1829 год. Бугари су јако учествовали у борби с Турцима, али понајвише независно од Русије; тако бугарски капетан Ђорђе Мамарчев није пропустио Турцима помоћ која се примицала Силистрији. Кад је руска војска прешла преко Балкана, онда је он ојачао своју дружину и ступив у одношаје са знатнијим становницима Сливна, замислио је, да оснује Бугарску са седиштем правителства у Трнови. Кроз све вароши у Бугарској пролазиле су прокламације, које су Бугари са одушевљењем предусретали. Али изненадно у Сливну се појаве 200 Козака, узму под стражу капетана Ђорђа и одведу га у главни руски војени стан. У то доба кроз целу Бугарску крстарили су руски чиновници, који су имали да објаве варошким и сеоским старешинама, „да бугарски народ остане на миру, у противном случају биће кажњен." Бугари су већ очајавали. Старешине из вароши Сливна и Котла скупили се на општи договор и начинили просбу Дибићу, у којој су изложили вековима страдања бугарског народа од Турака, показујући и на то, како је свака војна Русије с Турском њима доносила двојаку несрећу: растројство земље у време саме војне, и гоњење народа од турских власти после руског уласка у земљу, и молили су да им се дозволи да учествују и опробају своју срећу у таким случајима у борби с Турцима и да им се поврати њихов капетан Ђорђе Мамарчев. Дибић одговори, да сад није време да се Руси брину о Бугарима, и преговори могу се водити само у корист Ромуна и Срба, а за њих ће се издати општа амнестија, која ће им опростити мешање у војну. Бугарска је депутација одговорила, да султан може издавати какве хоће ферманe, али и Турци неће да слушају. Дибић је могао само да предложи Бугарима који су се бојали да остану у земљи, да се преселе у Русију. Бугари су молили да Русија наизад пошље свога конзула у Сливен и Котел, да брани становнике њихове који су највише учествовали у војни. „Пре неког времена, речено је у № 6 *Дунавске Зоре* за 1828 године, дошао је један руски конзул за Сливен и Котел по имену Вашченко, али он се показао према Бугарима веома нерасположен и хладан. Он се плете у њихове унутрашње послове и тражио је да утврди власт своју над њима, раздвојио је грађане и с тога је направио неслогу и раздор међу самим угњетеним народом. С друге стране његов тумач неки јермено-католик по имену Павле много је нападао на Буга[illegible] тако у место добра, Бугарима је учињено још веће зло, а они не [illegible] то трпе, обрате се жалбом руском посланству у Цариграду, које [illegible] местило Вашченка у Београд." Што се тиче капетана Ђорђа, [illegible] жарно одведу у Букарешт, но после га поставе [illegible] старе[illegible]

Силистрији, док је тај град био у рукама руске војске, као залога за испуњење оних услова који су уговорени били у адријанопољском миру. Контрибуција, коју су требали по тим истим условима да плате Турци, пала је свом тежином својом на Бугаре, од којих су је покупили насиланим и изнуђеним порезима. Онда се Бугари стану спремати на одсудни устанак. Спремање је трајало неколико година, док трновски митрополит Иларијон родом Грк није издао турским властима тајну завере. Турци су угушили сваки подузетак у самоме почетку његовом, многе казне, а капетана Ђорђа, који је био један од главних вођа, држећи га за руског чиновника, пошљу у Одесу, одакле га упуте у Цариград, а после личног разговора са султаном Махмудом послан у Конију, а отуда на острво Самос, где је и умръо и највећој беди. У успоменама Фонтона налазе се често извешћа о просбама, с којима су се Бугари обраћали Русима у време војне 1828 и 1829 г. У II т. на стр. 65—66 он говори: „гоњења, понижења, насиља и сијасет других зала које је народ бугарски трпео од Турака небројена су и неописана! Ту ни образовање ни добра воља Порте, ни султан, ни „височајши“ хатови (тако називају Турци указе) ништа не помажу. Сталан поредак и законитост то је само подсмеј. Самовоља. насиље, презирање других народа, то и јесте и биће вазда законитост мусломанске вере. Уједињење и заједница мусломана са хришћанима то је велики грех у данашњем стању. Док се та *заједница* не уништи пресељењем Турака, не може се ни мислити овде о уређењу које би Бугари сносити могли. То је моје искрено убеђење, оно је основано на фактима који су на несрећу очевидни.“ На стр. 190—192 он каже: „ево ми већ четврти дан живимо међу тим добрим Бугарима. Ја се користим овим случајем, да би се ближе упознао с положајем овога народа, који је таку несретну судбу имао. Ја сам питао нашег домаћина па који би се начин могло олакшати њихово стање, и на шта се највише жале. Он ми све напише шта они траже. Они су исказали у шестнаест тачака. Дајем их теби као најбољи доказ насиља од кога народ пати. Објасњење сваке тачке даћу ти после: 1) Да будемо сами слободни. 2) Да сами себи судимо; Турчин судија Турчину да суди, а Бугарин Бугарину. 3) Да ми цркве подижемо где год хоћемо. 4) Да сами скупљамо царски данак; а харача да нема у истини и уговора да узма за харач. 5) Вергију сами да скупљамо. 6) Спахија да нема. 7) Субаша да нема. 8) Где Турчин дође на конак он да плати. 9) Да не убијају људе и да не пљачкају по друмовима и кућама. 10) Да се правда подједнако дели како Турчину тако и Бугарину. 11) Да се и хришћанско сведочанство прима на суду као и турско. 12) Беглука на овце да не буде. 13) Да хришћанску чељад и девојке на силу не турче и за жене узимљу. 14) Да и ми слободно носимо оружје као и Турци. 15) Ангарија, беглук да престане, и сваки да плати колико треба. 16) У православним црквама да је слободно звонити. Нису ли истинске ове просбе Бугара? То је прост списак и красноречиви опис страдања овог несретног народа. Овде је излишан коментар. Прочитај још један пут и ти ћеш добити најбољи доказ, да је не само имање него и сама личност у Бугарској несигурна од самовоље Турака. Али Бугари би се могли држати за сретне кад не би имали друге терете него десетину и харач, али они су подвргнути непрестаним теретима и невољама. Не само спахије и субаше, но и ма какав Турчин, путници, зулумћари, улазећи у бугарску кућу, држе да је све што се тамо налази њихова сопственост. Закон

Мојсијев говори: ти не треба да зажелиш ни вола ни жену твога суседа; мусломански закон говори: во и крава, и жена и синови и кћери ако нису мусломани, твоја је својина, ако се тим не може да распротре вера Мухамеда. И тако сваки зулумћар, улазећи у кућу Бугарина, не само што ништа не плати него још располаже целим имањем, стоком и људима, као својом сопствености, а често их на силу узму и односу. И штоје још жалосније Бугари ни у вери не могу да нађу утехе, од ових беда. Грчко свештенство, можда у доброј намери да оно што већ имају одрже, постаје послушно оруђе турског правителства. Па то још није све. Бојећи се да се народ Бугарски са просветом не развије и свест о народности, грчко духовенство стара се свима срествима да то загуши, и на силу да уведе у употребу грчки језик." Ми не говоримо о господовању грчког свештенства над Бугарима, које је доцније изазвало црквено питање, о чему су водили препирку ослањајући се највише на подржавање Русије, јер би нас то питање и сувише далеко одвело, који су љубопитни упућујемо их на наше чланке у *Московским Вједомостима* за 1866 год. под насловом: „Бугарско питање." У брошури П. А. Безсонова „Нека црта путовања J. И. Веналина у Бугарску (У 1830) има неколико интересатних сведочба о положају Бугара после војне Руске с Турцима. Између осталога на стр. 18 сасвим је верно определен значај Бугара за Турке, овим речима, „Турци не обично *муче* Бугаре који их снабдевају новцима и изванредним данцима свима .... (десетним делом од свијух производа) и најпосле отправљају за њих и у место њих све теже државне послове, и тако да Турци изгубе Бугаре — значи лишити се срестава за живот. У време војне Бугари служе Турцима као пијонери, сапери, минери, пантоњери дунђери, зидари и у опште раднички батаљон. У градовима употребљавају их за поправку развалина бастијона, опкопа, батеријских редута, т. ј. трпају их свуда и на сваком месту, где је најтеже и гди најпре могу погинути. Тим је горе за Бугаре што су они понајбољи каменари и мајстори у Турској, једном речи, турско господарство и опстанак у Европи пре свега и готово једино одржава се Бугарском помоћи".

(95) Успомене Фонтона т. II. стр. 112—115. Дипломатска борба за Египатску ствар у 1831—1834 године дивно је изложено у Mémoires pour servir a l' histoire de mon temps par M. Guizot, t. IV. chap. XXII. Ни у једном од познатих нам списа о Мехмед-Алији и његовим војнама као што је то: 1) E. Mengin Histoire de l' Egypte sous Méhmed-Ali, Paris 1823, 2 vol. 2) De Cadalrène et de Breuvery, l'Egypte et la Turquie de 1829 à 1836 Paris, 1836. 3) De Cadalréne et Barrault, Histoire de la guerre de Méhméd-Ali contre la Porte Ottomanne en Syrie et en Asie mineure 1831 и 1832: Paris, 1837, 4) E. von Olberg, Geschichte des Krieges zwischen Mehmed-Ali und der ottomani(chen Pforte in Syrien und Klein Asien in den Jahren 1831 bis 1333; Berlin 1837. 5) Mouriez, Histoire de Mèhmed-Ali; Paris 1855. 2 vol., — ми нисмо нашли истинитих доказа о намерама Мехмед Алије да је хтео да завојшти на Европску турску и заузме место султана; он је само хтео да се оцепи од Порте и да оснује у Азији и Африци самосталну државу. Користи које је учинила Енглеска руским мешањем у египатске ствари, јасно се види из делања самог великобританског министарства, чему за доказ наводимо овде по већи чланак који је изишао у „Das Neue Portjolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstüke zui

Zeitgeschichte — (Berlin 1859, Heft I., s. 58—63) под насловом: „Први енглиски министар и Русија на Босфору“. У том чланку је казато. У октобру 1831 г. заподела се распра између султана и египатског паше Мехмед-Алије. У пролеће 1832 г. син Мехмедов. Ибрахим паша, пође са својом војском у Сирију, и услед битке код Хомса покори ову област. За тим он пређе преко Тавра, и у битци код Коније истреби турску војску и пође правце на Цариград. Султан је морао да се 2 Фебруара 1833 год. окрене к Русији и да моли за помоћ. Француски адмирал Ронсен узалуд се противио тој намери; он није нашао међу дипломатима који су се онда бавили у Цариграду никакве потпоре. 20 Фебруара из Севастопоља изађе ескадра и настани се с војском на бреговима Босфора и опколи столицу турске. На крају Маја дође из Петрограда граф Орлов. Он склони султана да без знања његових министара и руског дипломатског агента код Порте да подпише неко парче хартије (a litle bit of paper). Ето тако је био закључен онај знаменити Ункијар-Скелески трактат у року за 8 година. Основа тога трактата била је у томе што се Порта обвезала да ће с Русијом бити у савезу за одбрану и нападај. Због овога савеза Порта није могла да закључује савезе с другим државама, ако Русија не одобри то. Сви пређашњи трактати између Турске и Русије међу којима је и Адријанопољски, били су утврђени. К трактату је је додат тајни чланак, по коме се Порта обвезала: да ће у корист царско руског двора забранити да у Дарданелски пролаз ни пошто ни једна војена лађа других држава улазити не сме. Овај је уговор био закључен 8 Јула 1833 год. 11 Јула сир Г. Л. Булвер напао је у доњем парламенту на министра спољних послова — садањег првог министра, корећи га зашто је напустио султана без помоћи, те је с тога дала прилику да Руси уђу у Турску. Министар је одговорио (види Hansard Parliamentry debater, July 11 1833), „да прошлог полгођа султан није тражио од Енглеске помоћи.“ 24 Августа 1833 министар објави (вид. Hasard) „Порта се обратила у Августу (1832) с формалном просбом да јој се даде помоћ.“ 28 Августа 1833 (види Hansard): „просба Портина да јој се флотом помогне била је *саопштена у октобру* 1832 год.“ 17 Марта 1834 (вид. Hansard): „Порта је у Новембру тражила од Енглеске помоћ у флоти двапута, но заман, и необзирући се на то што је султан примио на се трошкове ове експедиције, и за помоћ коју би јој Енглеска учинила обећала јој нове трговачке привилегије и разне уступке енглеским поданицима који стану у Турској. Као што се види Русија млого веровала енглеским министрима јер је руски посланик подржавао турског посланика. Министар објави у скупштини 28-ог Августа 1833 године (види Hansand) „треба признати да Русија не само није показивала какво незадовољство према Порти што је тражила помоћ од Енглеске, него на против, у то време кад се је захтевање Портино још расматрало, руско је посланство званично изјавило да му је позната просба турског правителства с којом се обратило Енглеској, и како је Русија *веома интересована за одржање целости отоманске државе*, то би јој сасвим пријатно било, кад би енглеско министарство пристало на просбу Портину.“ Благородни лорд био је неумољив. И онда је Порта видила у какав је положај дошла, но при свем том после три месеца она се обрати Русији за помоћ. „Велика Британија рекао је министар не жали за то, што је Русија учинила ту помоћ. На против Велика Британија се радује што је Турска макар где могла наћи

праву помоћ.“ Народна скупштина 17 Марта 1834). „Најзад ако би Енглеска нашла за добро да се умеша, то би покрет египетске војске био заустављен и онда неби било нужно позивати руску војску.“ Народ. скупшт. 11. Јула 1833. год.) Енглеска се није хтела мешати и ако је Ибрахим-паша одржао толике победе јер формалне просбе за помоћ дошла је Енглеској 3-ћег Новембра 1832 год. „Зар је, питао је сир Роберт Пил 1834 г., министарство тако мало знало о догађајима на Истоку, да је држало за нужно да чека на формална просба?“ Покушај радити противу Египатског паше министар је држао за неуместан, јер: „војна се заподела између господара и његових поданика. Па како тај господар стоји у савезу с Енглеском, то би било не савесно плетати се у ма какве одношаје с пашом.“ (Народ. скупш. 28 Авг. 1833 год.) Али у 1832 год. није сметало племенитом лорду да преговара са „бунтовним поданицима“ без знања његовог господара за неке трговачке послове и поставити код бунтовника конзуле и дипломатске агенте. У самој ствари, 4 Фебруара, 1833 год. глава тадањег кабинета граф Греј објави у горњем парламенту: „*да је у то доба Енглеска стајала у трговачким свезама с Мехмед-Алијом* и не ће да их раскида и повређује своје интересе.“ Онда ни енглеска флота није могла бити поуздано средство за Турску. Енглеске флоте стајале су на ушћу Дијера и Таха и бавили се блоковањем Шедде, да би тако свуда одржала „уставну слободу“. Енглеска није имала ни једну неупотребљену лађу“ (Народ. скуп. 11 Јула 1833 и 11 Марта 1834 год.) Али Порта није имала више потребе за материјалну помоћ Енглеске. Лорд Конорихтон победилац код Наварина, рекао је 20-ог Априла 1836 г. у доњем парламенту: „Мехмед-Алија једном је већ осетио силу наших захтева кад су од њега тражили да он повуче своју војску из Мореје. Премда му је Порта у то време изјавила с претњом не обзирући се ни на каке представке, да не изводи своју војску из Мореје, опет је за то уступио и повукао своју војску 4 Фебр. 134 г. херцог Велингтон рекао ово: „Кад би у 1832 и 1833 т, Мехмед-Алији објавили да несме даље војевати у Сирији и малој Азији, тиме би се војна свршила и онда за нас не би било опасно да дозволимо, да руски цар пошље своју војску и флоту у Цариград.“ Чудним случајем Енглеска некако у то доба није имала свога посланика. „Ако је игди каква држава, рекао је лорд Махон у доњем парламенту 20 Априла 1836 год., где би уплив и положај посланика могао донети користи, или ако је кад год било време у коме би се тај уплив и положај употребити могао — то је била турска држава, у оно време за 6 месеци што беху пре 8 Јула“. Сир Стратфорд Ханинг изашао је из Цариграда у 1832 год. Лорд Понсоби који се онда бавио у Неапољу био је наименован за његовог последника у месецу Новембру. „Тегобе, у след овога наређења које су биле нужне за његов прелазак (премда за тај посао стаја готова војена лађа) у незгодно време задржали су те је једва у Цариград стигао на крају месеца 1833 год. (Нар. скуп. 17 Марта 1834 г.) Осим тога министар није имао повода да се боји да Руси незаузму Босфор „он је са своје стране сумњао, да је у руску политику засецала и подела отоманске царевине.“ (Палата општ: 14 фебр. 1839 г. Да, па и Руси нису били тиме задовољни. Министар се сумњао: „да би Руси пристали да средину своје снаге и своју столицу пренесу, а то би била непремено последица освојење Цариграда. (Нар. скупшт. 11 Јула 1833 г.) Осим тога за безбедност Турске постојало је још једно: „част и искреност Русије.“.

„Тој части и искрености министар је поклањао пуно веровање. Руско правителство учинив помоћ султану, тим самим уједно се обвезало да не чини злоупотребу са својом силом. (Народ. скупшт. 11 Јула 1833 год.) Шта више 17 Марта 1834 год. Кад је Унћијар-Скелески уговор већ био свршени факт, министар изјави: „да се он и другови му *нису обманули верујући Русији*.“

(96) Mèmoires pour servir à l'histoire de mon temps, par M. Guizot. t. V, chap, XXVIII, XXXII, et XXXI; t. VI, sh. XXXV. Acht Wochen in Syrien. Ein Beitrag zur Geschichte des Feldzuges 1840. Stuttg. und Tübingen, 1841; s. 155 in-8. Die orientalische Frage und ihre Lösung aus dem Gesichtspunkte der Civilisation von Fr. Schott; Leipzig 1839; 164 s. in-8.

(97) Успомене Ф. П. Фонтона; т. II, стр. 252—'54.

(98) Le seconde Empire et une nouvelle restauration, par Charles Dunoyles Londres. 1864; t. I, 239—253. Војна с турском и завада са западним државама у 1853 и 1854 години, *Ег. Ковалевскаго*, Спб. 1668, стр. 11—28.

(99) Le seconde Empire, par Ch. Dunoyer, t. I, p. 254—257. Срав. чланак Е. Ковалевскаго: Путничке записке о славенским земљама, у „Руској Беседи“ за 1859 год. кн. V. стр. 1—38. Писац овако говори о тадањим односајима између Русије и Аустрије: „то је било у то доба кад су односаји наши према Бечкоме двору дошли већ до највеће дружбе преко кога се није могло даље ићи јер би било неприродно па би морало слабити или на једанпут прекинути се.“

(100) Le seconde Empire par Ch. Dunoyer, t. I. p. 258—294. Војна с Турском и распра са западним државама, Ег. Ковалевскаго стр. 44—46. La Russie et ses accusateurs dans la question d' Orient, par L. D' Estamberg. Neuchatel, mars 1854; Rèimprimè á St. Pbg. avril 1854. Actenstücke zur orientalischen Frage, von S. von Josmund. B. I; Berlin, 1855.

(101) Sammlung der hinterlassenen politischen schriflen des Prinzen Eugen von Savoyen. Stuttg. und Tübingen, 1817; BN, s. 142—143. Geschichte des russischen states, von Ern Herman B. VI (Gotha 1860); s. 33—35, 459--465. Успомене Ф. П. Фонтона; т. II, стр. 110—111.

(102 Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage von Chr. Tr. Wurm; Leipz: 1858. s. 379—430.

(103) Das türckische Verhängniss und die Groszmächte. Historisch politischer Bei· trag v. Franz Schuselka. Leipzig 1853; s. 105—141. De la neutralite de l'Autriche dans la guerre d'Orient, par un Eurorop̀éen. Paris, 1854; п. 53—137. Аустријски владари свагда су били носиоци Германизма на Исток. Тако је Јосиф II писао пруском краљу 12 Јануара 1788 године:“

J'èspere que V. M. ne mèconnaitra pas la legitimite de mes pretentions, et quelle ne sera pas moins mon ami, quand même je germaniserai quelques centaines de milliers d' Orientaux.“ Hormayr, Lebensbilder aus dem Berfreiungskriege; Jena, Bd. III, s. 11—12. У време источне војне Аустрија је тежила такође к томе.

(104) Memoires pour servir d' l'histoire de mon temps, par M. Guizot, t. VII, ch. VXII, p. 264—282. Rusland-Politik und die Donaufürstenthümer, von General C. L. Graf Ficquelmont; Wien 1854. — Еве каки се извештаји налазе о односајима Бугара к Русији у време источне војне. У писму г. Алабина записка о војни 1853, 1854, 1855 1856 год, Издана 1861 г. части.) „Добив дозволење начелника војске полковник Бибиков смести се са стрелцима на три чамца и оде с њима у Туртукај, гди су га на брегу тамош. обитаоци доче-

кали са раширеним рукама; свештеник је изишао на сусрет с крстом и у одежди а старци поднели со и хлеб. Сусрет је био пун радости. Бугари су љубили наше солдате као рођену браћу; частили их вином, лебом и рибом; зборише да је дошао час ослобођења и да ће на појав Турака сви поћи с нама противу угњетача и боље да сви помрњу, него да дочекају да им се Турци поврате у Туртукај. Бугари су тражили само оружје, праха и олова и прелагали нам помоћ при заузимању првих тачака. Опколив град и наместив на важнијим местима страже, Бибиков позове становнике да спреме потребне лађе па да помогну прелазу наше војске. На мах сви пођу на обали и тог истог дана од Туртукаја отисне се флота, која на брзо поведе са собом са острва сав баталијун стрелаца који је заједно са педесет козака састављао сав гарнизон Туртукаја. Дошав у Олтеницу ја одма посетим Тутукај. Како ми је било чудно у души, кад сам скочио из чамца у гомилу радосних Бугара! Свакога од нас овде предусретају као друга, као милога госта. Старци деца с поносом и свечано су пришили на својим грудима и капама крстове од хартије, други више безазленији нарецкали то свето знамење на својим капама. Ми разумемо њихов говор, и они разуму наш. Народ овај није нам туђ и непријатељски; не, на свакоме кораку видиш да су нам то стари пријатељи који су готови да жртвују свој живот за нас и с нама, и да деле судбу нашу, знајући, да осим тежње да им помогнемо у несрећи, код нас нема других жеља Бугари имају све елементе за више народне цели. Не гледајући на њихне столетне патње под тешким јармом Бугари су очували у чистоти своје нрави и начин живота, праву веру својих отаца, што им осигурава бољу будућност. Бугарска је колевка наше народности, колевка наше вере, одакле су пали први зраци на земљу нашу; колевка језика нашег. Зар после свега не треба да им се зато одужимо, и повратимо њихова права, и васкрс њихове вере у првашњем сјају њеном! Бугари нам гомилама долазе на острово као гости. Полковник Бибиков давао је сјајан ручак официрима војске по обали овога острва, које је окренуто Туртукају кога надкриљује густа шума. Бугари долазећи гомилама, частили су нас вином. ракијом, музика је грмела цео дан; они су одвећ радосни због Руса«. (част I стр. 173 — 174).

»Данас смо имали свечаност у Туртукају празновање које ће вечно остати у памети обитаоца. Јуче смо им казали да ћемо у њиховој малој црквици служити службу и држати »благодареније« за наш прелаз преко Дунава овамо у Туртукај. Они су то примили са радошћу. У 9 часова изјутра начелник војске са великом пратњом, сви у пуној униформи, оде у Туртукајску цркву окружен свима варошким сталежима у празничном оделу и са пуним рукама различног мирисавог цвећа. Црква једва ако се што разликује од обичне куће, са малим дрвеним крстом на једноме углу зданија; црква је упала у земљу, мрачну и тавна... али сад је осветљена новом светлости свечаности и славе. Црква беше пуна, напред су стајали људи, а за њима жене. Тек што је генерао ступио на црквени праг, а оно отпочне служба. Бугари падну на колена, млоги се заплачу, млоги подигну руке к небу као да служба долази од престола господа бога живога, као да се никад такав глас није чуо... Службу је вршио наш свештеник. Бугари су се молили од свега срца кад се чуло име нашега цара. Они су говорили да нашим доласком постаје за них знатно преме. После службе праћени јеком звона и народа дођемо до наших чамаца и. т д. (стр. 178—179)

књазу, нарушено је народно право по које чиновнике назначује књаз србски а не висока Порта; а почем је она то учинила по интригама Вучића и његових једномишљеника то је он и крив у том случају као нарушилац устава.

5. У томе, што је на неколико дана пре доласка књаза Михајила из Цариграда, после пошто су се кућама разишли из Београда солдати који се побунише у след тајних интрига постављенога над њима помоћника начелника војске, Хранисављевића, што је он тада дошав рано из јутра у касарну као намесник и заповедив солдатима да се поставе у ред, стао овима говорити: браћо! хвала вам од мене и од целога савета што и ви нисте отишли пре три дана с оним солдатима; ако хоћете дочекати књаза, чекајте, кроз три или четири дана он ће ту бити, ако нећете чекати, то вас ми не можемо принудити, а за то кажите сад, хоћете ли чекати књаза или не и кад већина солдати одговори: хоћемо а мањина: не ћемо, он опет рече: „кад нећете ми вас држати неможемо", и повторив неколико пута то питање додао је: кад нећете књаза да чекате, ми вас неможемо принуђавати, узмите вашу капу па идите кућама, а кад вас зовну дођите опет. Уз то је говорио пред солдатима и оваке речи: „ја се не бојим никога ни књаза ни совета, ни попечитеља, ни митрополита, и нико не треба да се боји никога, ми смо сви равни, што је књаз то је и свињар, што свињар то и советник, што советник то и терзија, а што терзија то и судија, што судија то и ја, сви смо ми једнаки; не треба да се само једнан греје на сунцу, а ми сви да стојимо у ладу, и само један да подигне главу високо а ми сви да гледамо у земљу, но ваља сви да гледамо горе и сви да се грејемо на сунцу; ја се не бојим никога, само се бојим устава, па то ћу рећи и књазу Михајлу, као што сам говорио и његову оцу; чућете сви, шта ћу му рећи у очи кад дође, и ако он не буде радио по уставу, ја ћу га протерати као и оца; но нека нико не мисли, да сам ја прогнао књаза Милоша својом влашћу, не њега је прогнао устав. Ево ми у џепу царских ферманa, и ви ћете видети, шта ћу учинити с књазом Михајилом, ако се не хтедне владати људски, ми треба да имамо једнога књаза, па ма ко то био, књаз Михајло или ко други, нама је то све једно; нек нико не мисли да књаз може да чини у земљи све, што хоће; он мора да слуша народ и да чини оно што народ хоће и што заповеда". Из такога тумачења слободе и једнакости пред простим солдатима види се јасно, да се Вучић до доласка књаза Михајила старао подићи народ на буну противу књаза. држећи, да ће солдати, повративши се својим кућама, изручити његове речи сродницима и осталоме народу и да ће подстрекавати народ противу књаза.

6. У томе; што је сад око Ђурђева дна, дознав да се народ диже противу њега за његове разне поступке и давши књазу молбу о оставци, неправедно окривљивао књаза, говорећи у њој, као да би књаз потпаљивао покрет у народу, што он никад неће моћи доказати, јер народ види и зна, шта су Вучић и његови једномишљеници урадили докле су уназадили Србију и докле могу још уназадити, да су они готови указивати услуге Турцима на штету народних права, што су добивена после толиких напрезања, а при том једино у цели да насите своју користољубивост, да сатру књажево племе и тим да униште политичко биће Србије.

7. У томе, што се бацио у наручја Турцима оклеветавао народ, као да је он устао желећи да га зграби и убије без суда, назвав и описујући народ посредством својих агената, који припадају његову само друштву — бунтовним. Народ није убијао никога, а тим мање Вучића, које га би он предао на суд својој власти као што је то учинио с протом Ненадовићем и Лазом Тодоровићем, који неби били ни везивани, да нису стали викати на народ, који се скупио у Топчидер ради тога да пре-

ставе кнезу своје жалбе на Вучића, Петронијевића и Симића. Устав нам показује судове, који имају права судити свакоме Србину за сваки преступ и за свако дело. Но кад би Вучић био прав, то зашто да бежи Турцима, зашто се смело и спокојно није предао српскоме суду. И у колико га само отпадништво од своје браће Срба учинило недостојним да се назива Србином, у толико је он исто крив и за то, што посредством пештанских новина пушта по свету оглас, да је побегао Турцима, да би спасао свој живот. може бити, да га савест његова и осуђује на смрт па за то се он тако и боји за свој живот. Но што се тиче народа, који је устао за своју сопствену безопасност, ту се може рећи, да он није никога убио и никоме није учинио никака зла, него је сусретајући се ма с киме од оних, који су се старали обратити народ на страну Вучићеву, хватао их и предавао својој власти. непојимљиво ,е дакле како се Вучић могао бојати за свој живот! То он није ни за шта друго учинио, него за то, да би распирио дело до немогућних граница и да би склонио високу порту да пошље својега чиновника и да се умеша у наше унутрашње послове, ма да народна права односно блистателне Порте тако стоје, да се сви народни односаји у њиховој целини отправљају пред портом средством нашега капу-ћехаје, који стануje у Цариграду, а не тако. да би се она мешала у наше распре с појединим лицама, за шта су уставом постављени судови. Што је дакле дошао поштовани Муса ефендија крив је Вучић; Вучић је крив у томе, што су Турци заштићавали од судова толике остале злочинце наше, Вучић је крив, што се блистателна порта у пркос народним правима умешала у наше послове, који припадају нашим судовима и тим истим учинила погрешку у ономе делу, у којем би требала да нас заштићује од другога и да нам не наноси никакве штете.

8. У томе, што је у време кад се находио у граду под изговором, да за њ нема сигурности изван града, излазећи у шетњу на Калемегдан, вређао и грдио пред многима кнеза и кнежеву породицу, на то чинио и у писмима на неке више народне чиновнике.

9. Сањајући о неким партајама, сејао је својим писмима раздор међу народне старешине, као што се то види из писма његовог од 16 Децембра 1839 године, које је писао Мићићу.

II. Петронијевић је крив:

1. У свему, што је казано о кривици Вучића под №№ 2, 4, 6 и 7, а нарочито у томе, што је имао тајну преписку с Цариградом и што је примао највише учешћа у томе, да је блистателна Порта придодала кнезу чиновнике, о којима се у уставу не говори ни речи.

2. У томе, што се мешао у судске послове, подржавајући страну једнога на штету другога, као што се то види из његовога писма председнику окружнога Јагодинског суда Мити Тирићу од 10. Децембра 1839. године; и што је тим писмом нарушио правитељствену таjну која се тицала закона о „шефству“, што је имао бити издан.

3. Што је у присуству осталих чланова савета у намесништву претио народу да ће се постарати, да опет по окрузима Србије заповедају турске војводе и субаше.

III. Лаза Тодоровић крив је:

1. За то, што је и он учесник тога друштва, које је намислило лишити династију Обреновића права на српско књажество и пренети то право на друго лице.

2. Што је путујући у прошлој години по народу да му по настављењу тумачи

устав и законе, хвалио врлине покојнога Карађорђа, а тиме је ишао на то, да народ спреми на избор Карађорђевића за српскога књаза на пропаст Обреновића и његовога уставом утврђенога права, чиме је он не само преступио границе својега посланства но је се извршио тај преступ, који је опширније описан у кривици Вучићевој под № 2.

IV. Илија Гарашанин крив је:

1. Што је учествовао у горе поменутој „уставотолковатељној" комисији и што је припомагао свему, што се тиче *преноса права на књажеско достојанство с Михајила Обреновића на друго лице.*

2. Што је за Вучићем и Петронијевићем отишао *онога часа у град чим је чуо, да народ иште рачуна за њихове поступке, и што је као начелник војске, оставив њу, издао својега књаза и отаџбину.*

3. Што је напрасно, кад је војена каса била разграбљена, два невина солдата, који су те ноћи били на стражи код касе, тукао без икаква предходна испита и у први мах на света три Јерарха у време божије службе, а други пут из Сретеније Господње, ударио првоме у оба пута до 800 удараца са штаповима и батинама, а другоме око 400 мучећи их и не давајући им спавати, пет дана и пет ноћи; а подозревајући за крађу на многе чиновнике, затварао их је без икаква предходна испита, једино за то, да би пред светом загладио своју крајњу немарљивост у дужности и безбрижност о чувању војене касе.

V. Макса Ранковић крив је:

1. За то. што је и он био члан комисије, која је ишла прошле године по народу ради тумачења устава, а тајно врбовала људе, да траже Карађорђевића за књаза.

2. За то, што је јавно гонио оне, који су му долазили на суд, а о којима је знао, да се не држе системе Вучићеве, као што је на пример поступао с Опуићем из Трста.

VI. Стојан Симић крив је:

1. Што је он једномишљеник Вучићев и што је писао своме брату Алекси Симићу у Цариград, *да ради код високе Порте о наименовању советника књазу.*

2. Што је, као једномишљеник Вучићев, по тајноме договору с њим, издао *тајну заповест комисији за тумачење устава, да убеђује народ да тражи за књаза Карађорђева сина и да грди породицу Обреновића.*

3. Што је све предлоге попечитељства унутрашњих дела, које је онда дознало, да комисија прави смутње по народу и о томе јављало како наместништву тако и совету, одбацивао у совету тим, што је свагда послата му о том акта враћао без икакве приметбе, а с налогом, да се по њима не чини никаква употреба.

VII. Стефан Стефановић крив је:

1. У томе, што је Вучићевац и, као остали једномишљеници Вучићеви, непријатељ данашњег законитог поретка, што је и он остао у Београду с Вучићем, давши књазу изјасненије, да правитељства нема и да по томе он неће да иде у Крагујевац с књазом.

2. У томе, што се од чести договорив с Петронијевићем а од чести и више сам, као попечитељ правде, мешао у судске послове, разбирајући за њих и тра-

жећи, да се жалбе и одговори на њих предају њему и да сва истрага иде преко њега, и где је он заповедио, онде се дело и предавало суду да га пресуди. Таким поступком својим он је преступио границу круга својега рада, за шта је без икаква изговора крив, јер је његова дужност била да пази на судове да што брже суде и да не одуговлаче дэла, а не да даје налоге, како ће судови да суде овога или онога.

3. У томе, што је председницима судова тајно писао, да се мешају у дела друштвенога спокојства и сигурности, пратећи ко шта говори и посећавајући које чије домове (као што је то било у Шапцу) и да му о свему томе јављају. И тако је он од судија начинио својим шпијунима и пачао се у ствар, која по устројству централне управе припада министарству унутрашњих дела, у след чега су се и родиле међу неким судовима и окружним начелништвима несагласности.

VIII. Јован Вељковић, Јефрим Ненадовић и Лазар Зубан криви су:

1. У томе, што су и они, као Стефан Стефановић, једномишљеници Вучићеви, а то се види из њихова изјашњења од 2. Јула ове године, у којем су навели узроке, са којих не иду с књазом у Крагујевац.

2. У томе, што је из тога друштва Лазар Зубан у прошлој години, по одласку Милоша из Србије, подстрекавао тајно посланике народне скупштине, да вичу против неких невиних лица, како би их прогнали из Србије сачинив им за ту цељ и саму жалбу, за коју ми желимо, да се као незакона и лажна, одбаци и уништи.

3. У томе, што је тај исти Лазо Зубан употребио своје перо у корист противника садашње управе, састављајући све оне поруге, које је Стојан Симић давао печатати у пештанске новине, где је уметао жалбе својих једномишљеника против књаза, његове управе и целога српскога народа и уверавајући да се народ буни.

XI. Матија Ненадовић крив ли:

1. Што је и он, као Вучићевац, остао у Београду, очекујући портина комисара, да се суди с нашим правитељством подобно осталим једномишљеницима Вучићевим, не обзирући се на то, што нам је устав дао судове, који требају код нас да суде.

2. Што је и он један од оних, који су тежили за поретком што је постојао за времена Карађорђева и који су желили, да се право владе пренесе на породицу Карађорђеву и тим је устав нарушен.

3. Што је, као и сви остали, који нису хтели ићи за књазом у Крагујевац, оставио своју службу, које је већ по самоме томе морао бити лишен.

X. Смедеревски окружни начелник Стефан Петровић крив ли:

1. Што је познати присталица свега, о чему дозна, да то жели Вучић и што се трудио извршивати све његове планове и делом и словом.

2. Што је и он, као остали једномишљеници Вучићеви, оставио своје званије, одрекао се српских судова па онда побегао најпре у смедеревски а за тим у београдски град те тиме учинио јавну издају, као и остали противници, тражећи суда у Турака и не обзирући се на то, што су уставом опредељени судови, који имају да суде свима Србима.

XI. Помоћник шабачкога окружнога начелништва Ђука Стојићевић крив ли:

1. Што је и он, као један од најревноснијих приврженика Вучићевих, помогао прошле године комисији, која је врбовала људе у корист породице Карађор-

ћеве и непрестано имао противу својега началника, који је устав разумевао бољи од њега, грдећи како њега тако и чланове књажеве породице.

2. Што је у јесен кад је народ пошао у Топчидер да се жали књазу на злоупотребе Вућићеве, покушао стати против њега и кад своје намере није постићи могао, одбегао Турцима у шабачки град, а скоро за тим Вучићу у Београд, оставив своје звање самовољно.

XII. Помоћник крагујевачког окружног началништва Ранко Матејић крив је:

1. За то, што је био главни орган и оруђе, средством којега је комисија у Крагујевцу обмањивала људе и наговарала да траже за књаза Карађорђевића у оно исто време, кад је књаз Михаило био већ наимеован књазом.

Приметба. Због тога поступка чујемо, да је попечитељство унутрашњих послова протествовало пред тадашњим намесништвом и казало представити људе, који су говорили о томе у след решења совета и намесништво није испитивало до доласка књаза у Србију и тако је сва ствар на том и остала, јер је књаз издао опроштај свима, који су били окривљени до тога времена за политичке преступе.

2. Што је, обилазећи претпостављену му власт, сам водио тајну преписку са Стефаном Стефановићем и осталима Вучићевцима против књаза и данашњега законитога поретка.

3. Што је јесенас кад је народ устао да се жали књазу за разне злоупотребе на старешине, који су у његову отсуству управљали Србијом, а само за то, што су се жалили и на њега, самовољно оставио своје звање и отишао у град Вучићу, а по томе дошао у ред отпадника од наше отаџбине.

XIII. Чланови шабачкога суда криви су:

1. Што су преступили своје службене обвезе, чинили истраге по Шапцу и по кућама тражили књаза Милоша заборављајући, да се њихова дужност састоји у томе, да суде а не да чине полицијске надзоре.

2. Што су противећи се народу, који је пошао био у Топчидер да докаже књазу своју привр женост и да се жали на злоупотребе Вучића и његових једномишљеника, навукли на себе таку мржњу, да се већ никојим начином не могу оставити у Шапцу.

3. Што су подбадали народ на жалбу противу окружнога начелништва за то, што је оно наредило да се ухвате неки зломишљеници, и народу тумачили како су хтели тај чланак устава, где је стајало, да не може нико ни тајно ни јавно бити гоњен без надлежнога суда, заборавив да надлежни суд само тада може радити кад полицијска власт ухвати преступника, ради чега није ни мало од потребе предходно закључење о затвору, јер обвеза полицијске власти онога часа извршује то, по сили својега звања и по печатаним законима, које о томе има, не очекујући ни чијег налога за то, но једино уверивши се о рђавим умишљајима кривчевим. Изгубив то из вида, они су подигли на жалбу противу Гератовића сељане, који су к њему дошли и били су проузроковатељи тога, што је у тај дан у здању окружнога начелништва произишла буна, и начелништво је имало доста муке док је народ умирило и распустило га кућама; они су дакле кривци узрујаности, што је причинила у Шапцу 2. Јуна.

4. Што су једномишљеници Вучићеви и што су водили тајно преписку с Лазом Тодоровићем за све време, кад су се Вучићевци јавно одрекли од књаза, као

што то сведоче нашом полицијом ухваћена тајна писма Лаве Тодоровића, што их је он писао тим судијама преко шабачкога надзорника градских капија.

5. Што су људе, које им је окружно начелништво предавало као преступнике, отпуштали слободне и то само оне, за које су знали да су једномишљеници Вучићеви.

XIV. Сима Милутиновић сарајлија крив је:

1. Што је у време, кад га је полиција хтела да преда суду за то што је бунтовне речи просипао јавно противу књаза и чланова књажеве породице, бегао у град београдски Вучићу и његовим једномишљеницима, и себе показао као јавнога противника књаза и његове данашње управе, ставив се под заштиту Турака и не гледајући на то, да је српски устав дао права српским судовима да суде свима хришћанима и јеврејима у Србији.

2. Што је у време кад је био у граду, писмено оговарао књаза, његову породицу и његову управу преко загребачких новина и као и Лаза Зубан помагао пером Вучићевој странки,

XV. Милутин и Лука Гарашанин криви су:

1. Што су и они Вучићевци и заклети непријатељи књажеви и његове породице, ти који су помагали Вучићу у свему.

2. Што је Лука Гарашанин онога часа утекао у град Вучићу, предао се под заштиту турске власти и одрекао се српских судова, кад је видео, да народ иде противу Вучићеваца.

3. Што је Милутин Гарашанин тражио и поткупљивао људе за ношење тајних писама Веци паши у Босну и на убијство младога књаза нашег .

4. Што обојица као и остали противници књажеви и његовога правителства у Београду, ходају с оружјем у рукама, тражећи помоћи у турскога суда и преступајући тиме устав, који изречно каже, да српски судови имају судити свима Србима за све кривице и по свима тужбама.

XVI. Капућехаја Антић крив је:

1. За то, што је занемарио своју дужност те није на време јавио књазу за долазак царскога комисара у Србију и што није порти представио, да не може долазити овамо с турским комисаром док му то не дозволи књаз онога народа, од којега он добија плату и о користима кога он треба да се стара,

2, Што је доказано да је он за то и ишао у Цариград, да би измолио царскога комисара у Србију и да би тамо употребио сву своју снагу на то, да оклевета књаза и данашње правителство његово, да српски народ доведе у подозрење на наклоност к бунама, ради чега је он непрестано преписивао тајно с Вучићем и његовим једномишљеницима.

3. Што се овде, кад је дошао с комисаром: није јавио својему књазу, те да од њега добије заповести, што је показао јавну непокорност и тиме постао недостојан бити више српски чиновник.

4. Што је доказано, да се он посећавајући овде књажеве противнике, хвалио, оваким речима: „Ја сам вам учинио добро а мени како да Бог“, и тим доказао да је и он друг Вучићевих једномишљеника и оних који желе зло и који иду на то да Србију доведу опет у то стање, у какоме је била пре 25 година, говорећи: „то је царска земља, ми треба да слушамо његове заповести“ и т. д: и кад постигну,

те проклете намере, т. ј. кад народ објави, да хоће доброво̂љно да служи цара, тад мало по мало, под изговором неопходне потребе и обећане послушности, да Србија опет подпадне под јарам дахија и угњетача, под којим је стењала толико стотина година, а Вучић, Антић и остали да се постарају потчинити себи народ и угњетавајући га добити награде, што су им обећане за таку услугу од оних, који не желе добра Србији или па које може бити они само себи ласкају надањем. Таких као што су они преступника има још много међу њима, а нарочито у Вучићевој кући отпадника српскога народа и књаза, као што су: бивши секретар књажев Алекса Јанковић, варошки управитељ Београда Илија Чарапић, архивар окружнога београдскога суда Јаков Лекић, привремени помоћник окружнога београдскога начелништва Јанко Михајиловић, писар тога истога начелништва Марко Јокић експедитор над куршумима Љубомир Јовановић, грађани разних еснафа и сељаци међу којима је главни Срећко из Трнаве крагујевачкога округа, и Гарашанинови људи који су пред сами одлазак књаза из Крагујевца одвраћали народ од књаза и правитељства и у исто време убили главнога кмета јасеничкога среза, крагујевачког округа, о чијим преступима требало би да се пише дуго, но њихове кривице све казаће им се у очи на српском суду, где их буду судили

Кад се свршавао овај акт јавио се Михајило Екић из села Прнавора среза мачванског у шабачком округу и показао, да су га чланови суда Лука Лазаревић и Стеван Магазиновић задржали кад се он повраћао из окружнога начелништва и запиткивали: „што сте ви тамо радили у начелништву?“ и кад им је он одговорио: све је добро, помирили се! на то чланови рекли: „какав те мир тамо нашао? наћи сигурни људи, па иди с њима и вежи начелника и капетана; ако их сад не свежете, други пут их већ не везасте; ако сад не вежеш њих, ови ће свезати тебе“. А о г. Милошу Богићевићу г. Лука рекао је: тај црни пас, што је отишао у Београд напио би ми се крви, а за њим долази онај трбушати и он је разумео данашњега саветника Матију Симића), још гори, него што је он, а капетан пристао уз њих као бик; и данас крај њих ја не могу ићи кући без слуге.

Примедба. Сав тај акт напечатан је у српским новинама за 1840 годину у № 31 и 32. но ту су пропуштене последњих четрнајест врста.

№ 2. Одговори на окривљујући акт.

I. У одбрану Вучића;

1. У самоме почетку поређане су сплетке и смеха достојне жалбе и клевете, позивајући се на неке измишљене услове, под којима су се предали на Трешњи солдати, што су почели прошлогодишњу Милошеву буну, и жалећи се да их је Вучић обесчастио скинувши им одело правитељствено, као да би било могуће из нова обесчастити те, који су напред сами себе обесчастили, не расудно пошав на своју пропаст и противу среће отаџбине за вођом, који је несрећник. Што се тиче тих услова, ту је попечитељство унутрашњих дела, у чијој је канцеларији сачињен тај окривљујући акт, благодарило 16. Маја 1839 године (под № 1202) Вучићу, што је више поменуте солдате покорио безусловно и без крви, из чега се види, да услова није било никаких; а што се тиче бесчашћа, то они солдати, упутив се из Крагујевца и узев са собом везане једнога земаљскога саветника, једнога члана апелационог суда, једнога среског старешину, војенога комисара и своје официре, који нису хтели да пристану уз њихову буну, и дошав до Трешње разбојничким начином,

сами су себе обешчастили и осрамотили тако, да им нико па ни Вучић не би могао повратити изгубљену част, баш кад би наредио да им се начини још и ново одело. Отпадништво! ето чим се старају помрачити славу и оцрнити заслуге, које је Вучић указао онда кад је избавио отаџбину од савршене пропасти. Шлезингер је био кажњен телесно као човек, којем се ваљало занимати само својим музикалним (инштрументима) справама, но Вучићу је било после доказано, да је тај Шлезингер на две три недеље пред тим писао из Крагујевца у Београд једноме од својих пријатеља нешто тако, из чега се могло закључити, да је он знао да је наумљена нека буна и он у томе находио задовољства; осим тога држећи се с поменутим бунтовницима, он је вређао неке официре, које су побуњени солдати терали пред собом у Београд. Мајстор сабљарски доведен је у Србију из Цариграда, да ради под надницу у касарнама; но кад је Вучић видео, да се и он прихватио оружја и пошао с бунтовницима, казнио га је телесно за то, што се мешао у туђ посао, не знајући ни сам за што и ради чега. А ако се говори да је он тим нарушио устав, то за њ није могућно доказати, јер је он, упутив се против бунтовника, носио са собом не устав, којим није било могућно умирити неред разјарених људи, но је носио довољно и за њ неограничено пуномоћство, које је издано у сагласности с Јусуф-пашом београдским и конзулом г. Вашченком и које је потписано књазом и српским саветом, наређујући, да утиша буну како уме, с обећањем да ће се признати све, што он буде учинио, и доиста то што је он учинио не само да је било признато као славно и одлично дело како од намесништва књажеског достојанства тако и од попечитељства унутрашњих дела, но му је још за то с општом сагласношћу била опредељена и издана награда у 1000 дуката. Ако у овој години може и треба да буде преступ и злочинство, то, што се у прошлој години сматрало за доброчинство и заслугу: то су онда у томе истоме у пола крива и његова два друга, саветници Милутин Гарашанин и Вуле Григоријевић, јер су им у прошлој години биле рачунате у пола њихове заслуге и свакоме дато у награду по 500 дуката.

У затвор су стављени били не ти, којима се Вучић више од свега желео осветити, но они, који су распростирали буну међу солдате и који су им били вође.

2. Да је Вучић вођа оних, који су се заверили не само лишити права на књажеско достојанство династију Обреновића, но и сасвим искоренити је, то је савршено неправедно. Од онда кад је избран књаз Михаил, нико није могао мислити, да у Србији постоји ма каква династија, ни Обреновића ни каква му драго, да се збаци та, за коју човеку не може доћи ни у сну да суштаствује, било би чудно мислити. Они, који окривљују, требало би да покажу и докажу, на чему се оснива династија Обреновића и из каких се лица она састоји, а тако исто и то, која су то лица, што су се противу ње заверили и којим је начином могао Вучић бити њиховим вођом. Ми пак знамо из царскога берата од 7 ребиљ-евеља 1246 године по турском календару, на којем је основан и дотични чланак устава, да је право наследства даровано књазу Милошу, од оца сину и унуку. Тек што је последњи српски књаз Милан умро без деце, савет и намесништво с општом сагласношћу, па дакле и Вучић, избрали су његовога брата, данашњега књаза Михаила, чиме се наравно јавно доказује отпадништво и завера да се сасвим искорене Обреновићи, а то се потврђује и тим, што је Вучић, као што је то свима познато, кад је књаз Милош одлазио, видећи самртно болесна књаза Милана настојавао код г. Јеврема и свију саветника, да не пуштају Михаила с књазом Милошем, те да би га лако имали при руци на случај смрти књаза Милана. Комисија, која је имала тумачити устав. није послата у народ за то, што би се Вучић бринуо о томе него за то, што су на прошло

годишњој скупштини посланици једногласно желели, да се у народ пошље комисија и да би њу на име одредио Вучић, за тумачење устава, јер се овај у народу различито схваћа, и за то да га мало ко или боље рећи нико у народу не разуме савршено и тачно у целоме његову обиму, и савет је обећао да ће све то народу испунити. Ако је дакле Вучић и настојавао на томе, то је он тако чинио само за то, да би се одржала његова реч, која је дата народу. А да комисија није била опредељена ни на чије зло, но једино да изврши устав, сведоче наставлења, што су јој дата.

3. Према овој тачки ваљало би, да је народ рекао, из каких се на име речи Вучићевих може да види, да је он хтео подићи буну у време зимње скупштине; но почем он то није учинио, то у доказ његова умишљаја заводе скуп у Вучићеву дому, који је сазван из ових околности. Кнез Михаило кад је дошао у земљу на првој народној скупштини, која се скупила да га сусретне у присуству београдскога паше, Недим ефендије, који га је спроводио из Цариграда, генералнога консула руског, г. Вашченка, г. митрополита, свију владика, саветника и осталих чиновника и целога народа, исказао је своје незадовољство, што му је блистателна и превисока порта одредила два саветника, и стао одрицати да ће их примити, говорећи. да њему о томе у Цариграду није ништа казано. За њим су почели против тога говорити попечитељ г. Протић и саветници г. г. Милета Радојковић, Туцаковић и још неки, но за тим кнез је уступио и сагласио се да их прими.

Другога дана прочитан је био берат кнежевски и тад је кнез са свима саветницима закључио, да ће други дан захвалити народу, који му је изишао на сусрет и отпустити га, јер је народ био позван не зашта друго но да кнеза сусретне. Другога дана, изишав по договору к народу за то, да би га отпустио, кнез захвалив му за дочек, поче од једанпут говорити му, да он жели да ослободи затворенике, и запита народ, шта он мисли о томе. На то се један из ужичкога округа одазвао викнув: „пусти их господару, пусти, и не само то но чини све што је теби драго; ти сам суди и сељаку и трговцу, и чиновницима и совету, и владикама и митрополиту, и ако ти нећеш којег чиновника нећемо га ни ми.“ За тим се подигне општа граја и неки стадоше викати против нероднике саветника и још других чиновника, неки против плате чиновника, неки противу величине данка и великог броја чиновника, неки против дошљака из Аустрије, а неки против 17 господара, које нећеју да трпе. Све је то кнез слушао спокојно и не само равнодушно, но се још и смешно. После дуге граје кнез распусти народ, не рекав му ништа друго но само то, да ће видети и задовољити га, само нека му сваки представи своје жеље на писмено. То се свима чиновницима, који су добро мислили и који су се старали о општој ползи, учинило са свим опасно како за народ, тако и за самога кнеза, јер је народ могао изићи из својих граница, па су се с тога неки од њих договорили скупити се у вече у Вучићеву дому, где има довољно простора на то пристадоше готово све старешине и закључише да се разговоре међу собом о такоме поступку народа и да се сагласе о средствима, којима би се предупредиле штетне за народ последице, које могу и морају произићи са такога поступка његова. Ту се једногласно закључи, да сутра дан пошљу кнезу депутацију из 5-6 чиновника од свију струка, која да му каже и објасни у име свију чиновника како они мисле, да јучашњи поступак народа може имати штетних последица и за њега и за народ и да га моли, да он ради своје и опште сигурности сазове народ и објави му, да је он јуче преступио своје границе и да, радећи тако, може на се навући несрећу упропастити својега кнеза, и запретив му. да се у напред не меша

ни у шта, што се не тиче његових послова, да их све распусти кућама. А коко је међу саветницима и још некима од виших чиновника постојала пређе мржња, то да се из тога не би догодила кака несрећа, депутација ваља да каже кнезу, да он заповеди, да се та ствар извиди судским путем те да се у напредак сви сложно старају о општем благу; осим тога за она два саветника, које му је порта одредила, ако му се не допадају, депутација нека каже како о свима тако и о њима обојици да пише порти да му одреди друге саветнике, и да они и сами нису ради, да сбог њих произиђе кака несрећа за народ. Но још те исте ноћи или у саму зору попечитељ унутрашњих дела г. Протић дозна, да је у кући вучићевој био скуп и побојавши се, ако се иште извиђај, шта је ко чинио пређе, пошље рано из јутра пандуре на све стране те скупи код себе све окружне начелнике. Њима он представи писмо, које је већ саставио био и у коме се изказивала жеља и то жеља неодољива, да би се чиновници измирили међу собом и да се не истражује, шта је ко чинио и ко је коме и у чему крив. С том молбом он их одведе кнезу, који тај предлог одобри и нареди, да ради тога дођу у саветско здање г. митрополит с г. г. владикама, сви г. советници и попечитељи, апелација и све народне старешине, састављајући као скупштину; ту дође и сам кназ. У след тога кнезу и не буде послата депутација, о којој су се договорили тек јуче, но у место тога учињено буде пред свима опште измирење и опроштај што се свечано потврди заклетвом и на шта још више изјави кназ, да он, знајући све, шта је и ко згрешно противу њега и његове породице, прашта свакоме своје и туђе увреде и по томе жели, да и други опрости сваки своју увреду да се у будуће, заборавив то, стара једино о срећи и народном успеху. Том приликом кназ рече, да ће сваки, који би нарушио ту заклетву и противно њој споменуо ма о чему било, подлећи најстрожијој казни као нарушилац заклетве; но за колико је трајало то опште измирење и опроштај а тако и заклетва, сведочи смутња, која се још продужава и која се оснива на освети за то, што је том зеклетвом било покривено. Из свега што је речено види се јасно, да ако овај неред води свој почетак од тога доба, то он није поникао у след скупа у кући Вучићевој но за то, што је кназ у самоме почетку дао народу повода да мисли, да се њему чини нека неправда и да су његова права нарушена, као што то показује скупштина, која је изазвана за дочек кнажев.

4. Да је Вучић са својим једномишљеницима радио, да би њега поставили за књажева советника, то је савршена неистина. Блистателна Порта, која је имала права, не помињући о томе ништа у уставу, да прогласи кназа за пунолетна или да га не прогласи, имала је тако исто права да учини то и с неким условима, и доиста она га је признала за пунолетна под тим условом, да су уза њ два советника као помоћници у раду. Блистателна Порта тиме се није мешала у дела, која јој не припадају, а тако исто народна права и устав нису нарушени тим, јер устав даје власт и право само сасвим пунолетноме кнезу, а садашњи је савршено пунолетан тек крај постављених му советника; но заједно с тим нек запитају блистателну Порту, по каквоме је праву она то учинила и да ли је то тако било, као што гороре. Тако исто није могуће доказати, да су советници радили уз пркос кнезу, јер су они испуњавали своју обвезаност, кад му, као младолетноме нису дозвољавали да чини све по својој вољи, осим кад би се доказало, да је он тежио на добро, а они на зло. Ако је Вучић и говорио, да је Србија царска земља, зар из тога излази, да је он искао себи покорности, зар је он цар? и зар је неправда, што и наш кназ књазује у царској земљи?

4. Треба питати народ, од куда он зна, да су се солдати разишли, побуђени

тајних интригана Храниславлевића. Шта би на ко други могао рећи солдатима, који су остали, до то: „хвала вам што нисте отишли“, или „ми вас не можемо принудити да чекате?“ Наравно, хвала! кад су и они, као и други, могли отићи, па нису отишли, а кад би се могли задржати то не би били пуштени ни они, који су отишли, а да је Вучић не само солатима но и свакоме говорио, па и дан данас говори, да смо ми сви пред законом равни, то је истина и то да оно, што је он говорио, није лаж. А ако је и рекао да се никога не боји, то је њено право рећи, знајући, да није никоме крив, да су пред законом сви једнаки и да се праведан нема кога да боји. Истина је и то, да ми сви треба да се грејемо на сунцу, који нам је дао устав, што је дарован свима и да нико нема нужде бојати се ма кога и да гледа у земљу пред другим или да се страши ако сам није дао повода томе, скрививши за што год. Зар је Вучић крив за то, што је говорио истину?

6. Истина је, да је Вучић, предав књазу свој протест (а не оставку) окривљавао књаза, да је сав покрет у народу потстакнут с његовим одобравањем. али није доказано, да је то било неправедно. На недељу дана пре Ђурђева дана, па баш у светлу среду, т. ј. 17. Априла ове године, у вече дошао је Вучићу и Петронијевићу један човек из Колубаре и јавио им, да су неки кметови из Колубаре у велики четвртак, т. ј. 11. Априла, по нечијој наруџбини, довели књазу на поклон јаја, прасади и јагањаца. Кад су се вратили кући, хвалили су се, како су их књаз и г. Јеврем примили добро и гостили ракијом и кавом, а за тим у име књаза почели скупљати народ из свију околних села и потстрекавати га, да иде с оружјем у Топчидер те да убије Вучића и Петронијевића, јер се књаз жали, како га они притешњавају управу и држе у затвору говорећи, да је већ углављено тако. да неки од београдских трговаца ухвате те чиновнике и њима доведу да их закољу, ако они дођу у Топчидр; а кад се то учини, онда ће им књаз олакшати порезу, што би он учинио и пре, да му они нису у томе сметали. Другога дана дође у попечитељство унутрашњих дела извештај од начелништва смедеревског округа под № 825, да међу онамошњим народом чини неку смутњу председник окружнога суда Перо Вуличевић, муж књажеве тетке. Вучић и Петронијевић представише тада попечитељству унутрашњих дела г. Протићу, као човеку, који се користио књажевим поверењем, да он 1) саопшти књазу, да су њима позната оба поменута случаја и 2) да он као човек, који располаже всјено-полицијском влашћу, учини у сагласности с књазом распоред, који је неопходан за предупређење хрђавих последица, које могу из тога произићи. Он је као што им је после о томе казивао, саопштио то књазу, а начелништву округа смедеревског одговорио, да то није смутња. У тај исти дан Петронијевић враћајући се последњи пут од књаза кући, види у књажеву двору г. Петра Вулићевића, који тек што беше дошао са два сељака из смедеревскога округа. Кад је Петронијевић дошао тога истога дана кући Вучићевој, нађе тамо једнога човека, који приповедаше, како је један од књажевих служитеља родом из Гаревнице, тога дана, кад су Вучић и Петронијевић били код књаза на гозби, у једној од доњих соба књажева дворца пред многим лицима потскакујући говорио: „почекај још три четири дана, па ћу ја судити Вучићу.“ Тога дана бијаху Вучићу и Петронијевићу дошла два човека из Колубаре, а доцније за један сат ноћи један човек из ваљевскога округа те им приповедаше све, што је говорио и први Колубарац, потврдавши још јесније, да вођe, које народ побунише, јавно говоре свакоме, да им је то поручио књаз додајући, да су бунтовници скупили око себе велики број беспосличара и пијаница и силом и претњом принуђавају да пристану у њих и људи поштени. Чувши то, Вучић и Петронијевић поплаше се и

проведу сву ноћ на стражи у дому Вучићеву, не поверавајући се више никоме, осим једноме београдском војводи, којега су молили именом премилостивог цара нашег, да би их заштитио ако би их напали, и спровео у град под заштиту. Други дан чују, да се већ по целој пијаци говори о тој смутњи, с тим само додатком, да су бунтовници разаслали своје људе по крагујевачком, ваљевском и шабачком округу, да подигну и тамошњи народ. Заједно с тим известе се, да је један књажев служитељ на неколико дана пред тим јавно претио на пијаци једноме трговцу, да ће му скоро судити за неку увреду од прошле године. Уверив се таким начином, да то све иде од књаза и управо противу њих, Вучић и Петронијевић молаху га писмено, да нареди да се смутње уталоже те да због њих двоје не страда сав народ у својим правима. Том приликом они му јаве, да прекидају своје дужности док се смутња не утиша и да се по њиховоме мишљењу то све чини по његовој вољи. Из свега што је речено, није ли могао Вучић, основно подозревајући, окривити књаза, да је он потстакао покрет у народу? Но што је тада Вучић учинио из подозрења, то је доцније постало јасно као доказана истина, као што се то може видити из овога, што следује. Почем су о томе метежу стали јавно говорити и по пијаци, то су одмах после протеста Вучића и Петронијевића другога и трећега дана поштовани београдски паша и генерални конзул руски г. Вашченко световали књазу, да пошље ма кога да народ успокоји, на шта се он склонио тек 22. Априла и послао к побуњеницима г. попечитеља унутрашњих дела, Ђорђа Протића и председника апелационога суда, Голуба Петровића. 23. Априла они пошљу књазу татарина с извештајем да узрујани народ не само неће њих да слуша ни да се разилази, но их и не пушта к себи. С татарином дошли су и двојица од бунтовника, које је књаз примио у свој дворац и они тамо код њега ноћили. Другога дана, т. ј. 24. Априла, у зору књаз пошље у Топчидер хлеба за бунтовнике који су тамо дошли, и сам се почео за тамо спремати. Руски генерални конзул, г. Вашчанко дознав за то, отиде књазу и запита га куда се спрема, и кад је књаз казао куда ће, он га упита: зар он иде сам без икаквих сведока: и договорив се о том, упути се с њим тај исти г. Вашченко, секретар београдскога паше и г. митрополит. Кад су пошли, оде с њима и београдски месар Јован Ковић, који је на два три дана пред тим, кад се удесио тај метеж, мутио по Београду, говорећи да народ има право да тако чини и осуђујући Вучића и Петронијевића. Кад се књаз с буновницима, који су дошли у Топчидер, видео на путу, онда Ковић одступи од књаза и његове свите и стане у ред бунтовника, а кад их књаз почео саветовати, да се врате, он је први и жешће но други почео говорити, да се не враћају док не буде учињено, за шта су дошли. Осим тога међу бунтовнике умешаше се и књажевски служитељи, који су га спроводили и стали подговарати и подпадати народ једнога за другим, да вичу, да нећеју натраг; и таким начином заједно с њим и његовом свитом дошли су у Топчидер. А дошав туна нису се ограничили само на Вучића и Петронијевића, но су стали међу собом говорити о Стојану Симићу, Илији Гарашанину, претећи им, као и опој двојици и произносећи неколико погрдних речи на господу што је тамо била. Секретар поштованога паше и г. Вашченко врате се кући раније, а књаз остане с бунтовницима у Топчидеру до мрака преговарајући с њима тајно о нечему. Кад је пред исту ноћ пошао у Београд са свом свитом, пођу с њим пешице 10 — 12 људи од оних бунтовника, као да без њих он није био сигуран у Београду. Идући сви покрај њега пешке и с дугим пушкама на рамену, спроводили су га они до дворца и тамо остали као да га чувају. Тога истога вечера пошље он бунтовницима из Београда у Топчидер јечам и друге хране. Ве-

оградски паша пошље тада кнезу питати га, како он мисли о тим људима и за какве их сматра, на што му кнез писмено одговори, да их сматра за бунтовнике. Сутра дан кнез се дигне у Топчидер с тим истим људима, с којима је дошао ноћу. Пробавив тамо до мрклога мрака и уговорив нешто с њима, и он и његова мати кнагиња Љубица отпусте их кућама, дав им писмо, да их не може назвати бунтовницима и поручив им да вежу и доведу свакога, ко би им то рекао. Истога дана дођоше му ваљевски бундовници и он је с њима учинио као и с првима, а сутра дан отпустио их с писмом и поруком као и прве. У повратку сретну они у Палежу советнике и каваљере: Лазара Тодоровића и Матију Ненадовића, који су тамо ноћили враћајући се с празника кући на своје дужности. Советници их корише за таки поступак, говорећи им: „за што, браћо, осрамотисте ваљевски округ?“ На то бунтовници викну на их вежу, казав на питање: за што их везују, да су од кнеза и господара Јефрема добили такав налог о свакоме, који би их ма у чему увредио, и с њима везанима упуте се кнезу право у Београд. Кнез, видев их везане, заповеди да их одреше, а метежнике отпусти, советницима пак који га запиташе: „зар смо то заслужили од тебе за нашу толику верну службу?“ одговори: „идите кући“, а бунтовницима, који су их довели, рече: „хвала вам браћо.“ Да је то тако он заповедио, доказује се и тим сведочанством, што се на један дан пре тога у топчидерској механи говорило: „сутра долазе везани Лаза и Прото“, из чега се види, да је то било заповеђено не само за тај случај, ако би они рекли што год бунтовницима, но шта више и онда кад то не би говорили, као што се то види јасно из жалбе противу њих, која сведочи, да су их вође буне већ узели на око. За тим долазило је у Топчидер кроз више недеља све други и други подгонорени њим људи, и он је ишао код свију њих у Топчидер, шиљао им хлеба, брашна, ракије, вина, и друге хране, а кад их је отпуштао, давао је као и првима писма и поруке. Док се све то тако догађало у Топчидеру, по другим окрузима чинило се још веће зло. Јован Обреновић, који је одмах после светлаго ускрса отишао у Чачак, тек што је тамо дошао, дозвао је бившега својега служитеља, а садашњега ађутанта Марка Распоповића, коме је дао налог не само да мути по народу него и наставлења како ће у томе да поступа. Овај, као ревносни привrженик и свагдашњи извршилац његове воље, почео је с тим, што је скупио око себе неколико подобних себи глупака и скитница и одмах затворио све чиновнике окружнога начелништва и г. чачанскога епископа Никифора, те да му не стају на пут његовим умишљајима. Срескога пак начелника, г. Стевана Екића, као познатога из прошлогодишње буне противника Јована Обреновића и брата умрлога начелника Перу Ничића, који се тако исто противио Јовановој смутњи, ухватио и избио на мртво име па онда, по што их је тако избијене затворио, скупио још већу ајку, која се кренула с Јовановим писмом и још већи пламен зажегла у рудничком округу, казав и тамо, шта им ваља радити. Рудничани, који се скупили у Брусници, опколише суд, старајући се да ухвате његовога председника Луку Гарашанина, као познатога противника буни и прошлогодишњега судију бунтовника, па дакле и Јована. Но Лука видев шта се чини, узев оружје провуче се кроз бунтовнике у поље и севши на коња утече у Београд, а остали чланови суда буду позатворани. Кад се у Чачку скупило око 500, а у Брусници око 200 бунтовника, тад се сви крену Београду, не послушавши Јована, у чијем је писму било речено, да иду у Крагујевац и тамо да га очекују, од куда ће они позвати к себи кнеза и у Београд ићи тек онда, кад он не би дошао у Крагујевац. Кад су ови отишли, Јован видећи да је из целога чачанског округа, у коме има око 10.000 пореских глава, отишло

на буну само 500, а из рудничкога округа од 7.000 пореских глава само 200 глупака и скитница који су могли наговорити на своју несрећу, и не имајући у Чачку никога, који би га хранио, ако би ко дошао и запитао га, за што је незадовољан и ради чега се буни, поплаши се и поручи у Брусницу, да му отуда пошљу 20 људи за сигурност: и из тога се види јасно, ко је ту буну потстакао и у колико је истинито то, што бунтовници хоће да је начине народном буном, која се дигла због некаквих неправда, што су као учињене народу од стране испитујућих чиновника У доказ тога служи изјасњене члана суда рудничкога округа, г. Глише Поповића од 29. Априла ове године. — Сад погледајмо, што је чинио кнез по тој Јовановој буни и шта су претрпели они, који су бијени и затварани тамо. Г. Епископ задржан је био у затвору 17 дана. Чиновници окружнога начелништва находили су се у затвору 22 дана па онда отпуштени, једни без задовољења, а други место задовољења отпуштени су из службе, као на пример Екићев син, писар у окружном начелништву. Сам Екић, после продуженога затвора, избијен отпуштен је кући и истеран из службе: оба, отац и син, без икаква ислеђења и суда. Брат Перуничића Марко, сеоски кмет мучен је бојем док се није обезнанио. а Марко Распоповић, који је све то зло учинио, био је по том примљен у Крагујевцу од кнеза који је на неколико дана после тога ту дошао, као заслужан и одличан човек, па и сад још друкчије на се не гледа, јер узет у кнежеву свиту и као кнежев слуга недавно још, кад су чланови скупштине дошли код поштованога Мусе ефендије, жестоко је на њихове очи избио једнога дечка близу Јевремова дворца, који је тражећи својега брата, запитао о њему Луку Гарашанина. И то му се прошло онако као и оно пређашне. 17. Априла долазио је кнезу и муж његове тетке, председник смедеревскога суда, г. Петар Вулићевић с два онамошња кмета, па повратив се подигако тамо буну и к себи позвао окружнога начелника и све чиновнике, но кад му ти нису хтели да предстану, хтео их је везати, али они побегну у смедеревски град тамошњем војводи после чега бунтовници поврве у Топчидер кнезу. Чиновници, мислећи да ће се бунтовници повратити од кнеза разумнији и бољи, изиђу из града и прихвате се својих дужности, но бунтовници, повратив се од кнеза, покажу се још гори него пре, и хтедоше да ухвате окружнога начелника жива или мртва, називајући га бунтовником против кнеза, али он дознав за то, побегне на ново у смедеревски град, а после у Београд под заштиту поштованога паше, тако да се до овога часа мора да крије. Док се тако чинило с начелником и још неким чиновницима, многи и мирољубиви грађани Смедеревски, не хлевши престати уз буну, били су везани и затворени, што се може видети из извештаја смедеревскога начелника, које је он писао у почетку метежа. Сад да видимо, шта је кнез чинио по тој ствари, је ли предузео каке мере да предупреди ту буну, је ли се постарао да је утиша или јој је пак помагао. Г. Перу Вулићевића, својега сродника и вођу Смедеревске буне, поставио је за члана апелационог суда; остале онамошње бунтовнике држи код себе и оне од њих, који су за учешће у прошлогодишњим смутњама осуђени били на тешке послове и лишени својих звања, на пример бившега капетана Милију Станојевића, обдарују особитом одличјама и зову за један стол са собом; помоћника пак окружнога начелештва Јевту Угричића и хазначеја Спасу Кузмановића, који нису хтели да пристану уз буну, заповедили тих дана да доведу у Топчидер. У Шабачком округу, где је у почетку буне био начелник шурак господара Јеврема Милош Богићевић, којему припада част бити вођа онамошне буна, учињена су била у самоме почетку така безделља као и у горе споменутим окрузим. Све судије, које нису хтели пристати на буну, бунто-

вници су држали затворене у суду неколико дана, нападали на њих на разне начине и по том, не имајући могућности да им ишта учине, вође буне сјединили се и написали жалбу противу њих, на потписивање које многе су силом натерали. Помоћник окружнога начелништва, Ђука Стојићевић, који није желео пристати на метеж, и због кога побуњени начелник није могао остваравати све интриге своје приметив да се дело тиче не само његове коже но и главе, утече кад му се дала прилика у шабачки град тамошњем војводи под заштиту, но бунтовници видев то, потрче за њим с оружјем желећи да га стигну и један од њих баци се на њ каменом, који га и згоди, но он опет утече у град а отуда већ у Београд, где се и дан данас крије очекујући праведнога суда царскога. Сведочанство о том находи се у четири извештаја шабачкога суда. Књаз у награду за верност, слепу привржeност, покорност и готовост на буну шабачкога начелника,. кад је овај постигао тамо садашњи метеж, по настављењу познатога интриганта Јована Тркића и његовога присталицу Ковића, тако исто за то, да би и у мирном Београду имао ма кога, који би био ревностна присталица неких интриганата и имао власт у рукама, премести га у Београд за управитеља вароши с несравњено већом платом, него што ју је имао у Шапцу и с повишењем од капетана за мајора. И књаз се није преварио у њему, јер се по доласку Милоша Вогићевића у Београд на брзо јави и повереник његов Ковић, који га је с једне стране учио како ће да буни а с друге му помагао у томе. Но при свем том он није могао успети у средини добрих грађана и на своју страну привукао је тек незнатан број глупака, лењштина, беспосличара и бескућника па и ти га нису у свему слушали, а да би га наместио у Београду књаз без икаква испита и суда збаци бившега на томе месту чиновника Илију Чарапића, код кога у Београду није могла произићи никака буна; а шабачке судије искључи све до једнога из службе без икаква испита и суда и на њихово место постави друге. А на месец дана пред тим, кад је у Шапцу свршен био годишњи спомен умрломе књазу Милану, било је заповеђено и судијама ићи у цркву, и они, осим г. Луке Лазаревића, сви послушају, ма да су страховали. Кад се свршила панихида председник суда Стеван Магазиновић и члан суда Марко Лазаревић примете, да бунтовници шапућу међу собом и изиђу из цркве, а Ђука Марковић остане до краја. Но тек што је он изишао из цркве, бунтовници га зауставе на црквеним вратима, вежу и одведу у Крагујевац, где је он и пробавио у затвору док књаз није отишао у Београд, па поведши са собом у Раковицу, отпусти га кући заповедив му, да никуда не иде. Председник пак суда Магазиновић и члан Лука Лазаревић у то време кад је књаз био у Топчидеру, видећи себе остављене без сваке истраге и суда, изиђу тајно из Шапца и упуте се низа Саву Београду, да се на ту неправду и на своја гоњења од самога почетка буне пожале високославној царској комисији и да потраже праведнога суда и задовољења. Но пре него што су стигли у Београд, књазу дође извештај из Шапца, да они иду водом у Београд, и књаз постави на Сави спроћу Топчидера два чамца, који су их имали дочекати и ухватити, што је било и учињено: њих доведу у топчидерску *механу* и прегледе их до кошуље, да ли имају штогод подозривога при себи, по том их вежу и представе књазу, који их је држао два дана у затвору и по том послао под стражом у Шабац, наредив, да их стража чува у кућама, од куда не би могли изићи. Ето како данашње правитељство, које се назива законитим, уважава како личност, достојанства и заслуге свачије тако и саму комисију законскога цара својега! У почетку буне тек што се књаз удалио у Крагујевац, крушевачки бунтовници доведу му најпре везанога а по том датога под стражу начелника свога Петра Лазаревића, кога је он и задржао неко време у Кра-

гујевцу, а за тим отпустио, никоме ништа за то не учинивши. Пожаревачки бунтовници, који су нападали разним начином на неке мирне грађане, стављајући их час у затвор час ослобођавајући их и опет затварајући, довели су их до тога, да су млоги били принуђени бегати у Аустрију, тражећи спасења, а окружнога начелника свога Михајила Ђорђевића послали силом у Крагујевац, при чему су му се свакојако ругали и зло чинили целога пута до Крагујевца, а све су то чинили за то, што су већ били једном код књаза у Топчидеру метежним начином. Како је пак књаз поступао при томе? Начелника је отпустио без задовољења, а главне бунтовнике као Пекету и бившега ортака његовога оца Ђорђа Савића, који се сад непрестано код њега находе, примио је као људе, који раде по његовој вољи. Председника пак окружнога суда пожаревачког Степана Катића, који је бунио с њима и говорио, да устав није царски, но да га је неко купио од неког везира и да ће га он исецкати некоме на глави, као што сецка дуван Папа тутунџија, начинио је чланом апелационога суда. Заједно с тим бунтовници доведу у Крагујевац манасијскога игумана Исаију везана, избив га пре тога ужасно, и то за неке речи, које је он у прошлој години говорио о књазу Милошу, но и њему књаз није дао никака задовољења, из чега се види, или да је њему така освета била пријатна, или да је то све учињено по његовој заповести. Кад је књаз отишао у Крагујевац, поставио је одмах за тим за капетана у Крагујевачки округ Живојина Јоксимовића, црноречкога капетана који је за прошлогодишње Милошеве смутње био капетан у крагујевачкој Јасеници, где је као ондашњи бунтовник био премештен. Њега су унапредили за то, што уме добро да буни па је нуждан био у крагујевачком округу. Бивши пак начелник у јасеничком срезу капетан Танасије Вукићевић истеран је из службе без икака узрока само за то, што су га бунтовници гонили и нападали. Због тога истог истерао је из службе тих дана без икаква испита, објасњења и суда секретара своје канцеларије Алексу Јанковића и од аустријскога конзула захтевао, да га спроведе у Аустрију као њезина поданика. Управо тако исто и без свакога испита и суда истеран је из службе управитељ текијскога ђумрука Јован Шљивић за то, што није хтео пропустити преко ђумрука у Влашку посланике без пасоша, који су послани књазу Милошу. Тих дана млогозаслужни борац Милутин Гарашанин пошао је из Београда својој кући, где је обично живео са својом породицом, о чему су у Топчидеру одмах сазнали, и књаз пошље својега ађутанта и свога љубимца Милију Станојевића, свирепога прошлогодишњег бунтовника да га ухвате. Кад су дошли у Гроцку, Гарашанин се налазио у Гаврану, где има своју економију и стоку. Тек што се они појавили у Гроцкој, заповедили су да се затворе дућани и подигоше трговце, да ухвате Гарашанина, но пре него што су дошли његовој кући, дозна њихову намеру његов унук, дечко од 12 година те отрчи да му то јави. Чувши то; Гарашанин скочи на коња и одмах појури у Београд, но ондашњи срески старешина капетан-Миленко Катић, дознав за то, пусти се за њим у потеру; али Гарашанин то примети па се врне у шуму и странпутицама једва дође до Београда. Исти ађутант Катић, љубимац књажев и остали бунтовници, нападну му на дом и не нашав њега избију му и снаху и другога унука од 16—17 година тако да је дечко тешко изубијан. И сад му још бунтовници стражаре око куће и прете да га разоре. Ето како се чува устав и какав значај имају судови, установљени уставом. Члан београдскога окружног суда, Макса Ранковић, који је, као посланик од тога суда, присуствовао с другим посланицима при читању фермана, који је донео поштовани Муса ефендија и по прочитању вратио се с осталима у Топчидер после тога, кад су тамо састављене биле у име свију посланика жалбе противу Вучића, Петронија-

оградски паша пошље тада кнјазу питати га, како он мисли о тим људима и за какве их сматра, на што му кнјаз писмено одговори, да их сматра за бунтовнике. Сутра дан кнјаз се дигне у Топчидер с тим истим људима, с којима је дошао ноћу. Пробавив тамо до мрклога мрака и уговорив нешто с њима, и он и његова мати, кнјагиња Љубица отпусте их кућама, дав им писмо, да их не може назвати бунтовницима и поручив им да вежу и доведу свакога, ко би им то рекао. Истога дана дођоше му ваљевски бундовници и он је с њима учинио као и с првима, а сутра дан отпустио их с писмом и поруком као и прве. У повратку сретну они у Палежу советнике и каваљере: Лазара Тодоровића и Матију Ненадовића, који су тамо ноћили враћајући се с празника кући на своје дужности. Советници их корише за таки поступак, говорећи им: „за што, браћо, осрамотисте ваљевски округ?“ На то бунтввници викну на их вежу, казав на питање: за што их везују, да су од кнјаза и господара Јефрема добили такав налог о свакоме, који би их ма у чему увредио, и с њима везанима упуте се кнјазу право у Београд. Кнјаз, видев их везане, заповеди да их одреше, а метежнике отпусти, советницима пак који га запиташе: „зар смо то заслужили од тебе за нашу толику верну службу?“ одговори: „идите кући“, а бунтовницима, који су их довели, рече: „хвала вам браћо.“ Да је то тако он заповедио, доказује се и тим сведочанством, што се на један дан пре тога у топчидерској механи говорило: „сутра долазе везани Лаза и Прото“, из чега се види, да је то било заповеђено не само за тај случај, ако би они рекли што год бунтовницима, но шта више и онда кад то не би говорили, као што се то види јасно из жалбе противу њих, која сведочи, да су их вође буне већ узели на око. За тим долазило је у Топчидер кроз више недеља све други и други подгонорени њим људи, и он је ишао код свију њих у Топчидер, шиљао им хлеба, брашна, ракије, вина, и друге хране, а кад их је отпуштао, давао је као и првима писма и поруке. Док се све то тако догађало у Топчидеру. по другим окрузима чинило се још веће зло. Јован Обреновић, који је одмах после светлаго ускрса отишао у Чачак, тек што је тамо дошао, дозвао је бившега својега служитеља, а садашњега ађутанта Марка Распоповића, коме је дао налог не само да мути по народу него и наставлења како ће у томе да поступа. Овај, као ревносни приврженик и свагдашњи извршилац његове воље, почео је с тим, што је скупио око себе неколико подобних себи глупака и скитница и одмах затворио све чиновнике окружнога начелништва и г. чачанскога епископа Никифора, те да му не стају на пут његовим умишљајима. Срескога пак начелника, г. Стевана Екића, као познатога из прошлогодишње буне противника Јована Обреновића и брата умрлога начелника Перу Ничића, који се тако исто противио Јовановој смутњи, ухватио и избио на мртво име па онда, по што их је тако избијене затворио, скупио још већу ајку, која се кренула с Јовановим писмом и још већи пламен зажегла у рудничком округу, казав и тамо, шта им ваља радити. Рудничани, који се скупили у Брусници, опколише суд, старајући се да ухвате његовога председника Луку Гарашанина, као познатога противника буни и прошлогодишњега судију бунтовника, па дакле и Јована. Но Лука видев шта се чини, узев оружје провуче се кроз бунтовнике у поље и севши на коња утече у Београд, а остали чланови суда буду позатворани. Кад се у Чачку скупило око 500, а у Брусници око 200 бунтовника, тад се сви крену Београду, не послушавши Јована, у чијем је писму било речено, да иду у Крагујевац и тамо да га очекују, од куда ће они позвати к себи кнјаза и у Београд ићи тек онда, кад он не би дошао у Крагујевац. Кад су ови отишли, Јован видећи да је из целога чачанског округа, у коме има око 10.000 пореских глава, отишло

7. Нека народ покаже, коме би он прибегао под заштиту, кад би њему као као и Вучићу било речено: „твој књаз оклеветавши тебе пред целим народом, подигао га је на буну, да дође и да те добије и кад је народ дошао у Топчидер метежним путем, наређени су били неки од твојих суграђења да те ухвате и да те предаду томе раздраженом народу на милост и немилост.* Зар неби бегао сваки разуман човек ономе, ко је способан да га заштити и од подстрекача и оних, што су подбодени, а за то су код нас способни само Турци. И кад се само прва половина тога извештаја покаже истинитом, то јест кад се сав народ дигне управо на једану реч, не би ли тад била крајња глупост очекивати, да се изврши и друга половина, т. ј, хоће ли суграђани да те ухвате? Истина да та друга половина остаје још у неизвесности и може бити да се неће никад ни испунити, јер Вућић, побегао у царски град, ставио је томе јаку препреку, но он је управо и хтео то, да се оно не би извршило. Вучић по средством агената ни ма каким другим начином није називао народ бунтовуничким и није га описивао да је таки; него је то учинио сам књаз давши београдскоме паши у почетку метежа писмено изјасњење, да он оне што су устали сматра за бунтовнике; тако што он није мислио, да га је народ хтео да убије и није га оклеветао за то. Народ није убио, никога, но Бог зна, шта би било с многима у прошлој години кад је Милош мутио, да су бунтовници одржали мегдан и шта би веома лако могло бити сада с Вучићем и Петронијевићем, да нису побегли, јер је народ јавно викао, а неки и сад још вичу, да их све ваља разнети на ножевима, а што се говори и што се прети, то се може лако и учинити. Да је народ пошао против Вучића, Петронијевића и Симића, жалећи се на њих за неке своје терете, о томе сведочи и сам народни окривљујући акт; ваља само запитати, какве су терете ударали на народ Вућић и Петронијевић на жалбу којих је био народ привуђен. Кад би Вучић и учинио што, то га је ваљало дати суду да испита и расмотри: за што он није био тужен суду? и ако он тада не би предстао суду, онда су га могли упутити суду силом, на шта је могао бити позван и сав народ, ако би постављени за то чиновници и служитељи били неспособни. Но ићи пред оне, који се скупљају у узрујане гомиле, да га ухвате жива или мртва и који говоре, да ће запалити сву варош ако га њима на суд не доведу, била би крајња глупост и лудило; само луда могао би се поверити, да га таки људи хоће да предаду суду. Устав нам је доиста определио судове, но у њих не зову тако као што су звали Вучића, и ето зашто он није тражио законита суда надлежним путем. Вучић на своме месту већ је докасао и нада се у Бога, да ће доказати и целомо свету, да се он, отишав у град старао само предупредити пропаст народне среће и сачувати свој живот, а не да обезбеди свакодневно суштасстововање своје, те да би могао живити сам за се ван Србије и, ако се може рећи, да се он удалио од своје браће Срба и да се учинио недостојним називати се у народ Србином, то нека на себи носи тај терет и нека изгуби на веки користи, свечане с именом Србина. Но почем он зна које па име писао у пештанским српским новинама о спасењу његова живота, то се може назвати безобразном лажи уверење, да је он сам писао те вести у Пешту. Бог види, а Вучић пред светом исповеда, да га његова савест не осуђује не само на смрт, но и на најмању казну; но кад се бунтовници деру свуда и гласно: „хоћемо Вучића жива или мртва да му судимо; тад је он дужан да се боји за живот и да се постара о своме избављењу. Но ма како да се он превија и беседи као оратор, опет не би могао ствар до сти до тога, да ге блистателна Порта умеша у наше распре, да је на то није нудила ова буна, која није ништа друго, него продужење прошлогодишње бу

која је ишла и иде да наруши народна права, што нам их је даровала блистателна Порта. Истина, да блистстелна Порта дав нам права наша, тим се самим великодушна показала од мешавине у наше унутрашње послове и спорове, но она је при том ставила и на књаза обвезу, да одржава та права. А ко би имао више права, него Порта, да заштићава та права, која је своме народу подарила, кад их књаз стане нарушавати, као што се то догодило и сад? И ко би у Србији могао да заштити тога против кога би књаз подигао буну, аку се блистателна Порта не би за ту ствар прихватила? Такав би човек тада, ма да је и прав, могао пропасти, на стид Порте, и у таком случају могло би се рећи, да је Порта занемарила своју обвезу тамо, где је била потребна њена помоћ. Она се дакле неправедно укорава тим, као што је онај народни акт, да се противно народним правима, умешала у послове, који припадају нашим судовима и да је тим истим пала у погрешку. На послетку народ у тој жалби каже, да су Турци заштићавали од наших судова све остале злочинце наше и по томе та жалба може бити названа клеветом, јер у граду није било ни једнога злочинца.

8. Да за Вучића изван града није тада било сигурности, то није празна реч но је доказана истина; а да је књаза и књажеву породицу псовао на калимегдану и то није истина. На против он се пред многима жалио на узроке, који су га принудили да бежи у град, жалио се на такво правителство, које то допушта. и оплакивао је данашње стање Србије, а ни у каквом писму није псовао ни књаза ни књажеву породицу.

9. Писмо Вучићево на г. Мићића од 16. Декембра 1839 год., служи му на част, јер је он у њему препоручио Мићићу да се чува буне, коју је тада захтевао крагујевачки начелник г. Милутин, а повод томе писму био је глас, да је г. Милутин послао њему Крагујевчанина Симу Радивојевића, с позивом, да учествује у буни и с тим позивом да је био послат нарочити човек.

Вучић дакле није крив но је оклеветан.

II. У одбрану Петронијевића:

1. Почем се у тој тачки Петронијевић окривљује у том, у чему је окривљен Вучић по тачкама 2. 4. 6. и 7, то се и одговор за њ находи у тим истим тачкама одговора Вучићева.

2. Да се Петронијевић мешао у судске послове држећи страну једноме на штету другога, то не може бити никако доказано; а писмо, које се наводи за окривљење, писано је у сагласности сва три намесника, јер се они никако нису могли одрећи од жалиоца, који се позивао на „шефиство“, и почем су Петронијевић и Савет тако исто у сагласности с намесницима питали г. Хаџића, који је састављао законе, хоће ли бити у законима признато „шефиство“, то је и писано г. Тирићу, да се ствар одложи донде, док не изиђу закони, у којима ће бити речи и о „шефиству“; но тиме ни правителствена ни каква друга тајна није била обелодањена, јербо је свима познато, да се у Србији ради на састављању закона а у њих без сумње мора бити чланак и о „шефиству.“

3. Ваља запитати, од куда народ зна и ко му је казао, да га је Петронијевић плашио, да ће се постарати, да по окрузима опет заповедају турске војводе и субаше; док је међу тим он говорио нешто налик томе у намесништву и то само пред чиновницима, чему је повода дао овај догађај. Зимус се побунио народ колубарски, који је око годину дана био узбуњиван мало по мало и окружни начел-

ник г. Катић био је послан тада да извиди, шта се тамо ради. Вративши се он је стао казивати намесништву, како га је тамошњи народ сурово предусрео вичући, да има много чиновника и да они неће да плаћају ни самим кметовима по један цванцик, но нек плати каса и т. п. Тад је Петронијевић представио, да се из со вета пошље комисија са строгим налогом, која треба да докаже народу, да он нема права на то и да му запрети, да не поступа таким начином у будуће. На то је г. Јефрем рекао, да ту не може комисија да учини ништа, јер њу не слушају; но да му је Петронијевић одговорио, ако не послушају, тад се могу дићи други мирни окрузи да их доведу у поредак и на послушност закону. Г. Јефрем рекао је на ово, да власт за то има само кнез. Тада га Петронијевић запита: да шта е онда намесништво, а шта је то правитељство, које није способно да доведе у поредак неколико непослушних људи? И на то му јз Јфрем одговорио: „е, па такав је сав народ и тако ће и остати док не дође сам кнез.“ После тога Петронијевић је рекао: „Ако се народ пе покорава нама, неће ни кнезу, но ако тако буде, то цар, који нам је дао права, што их ми нарушавамо, неће трпити буне те ће нам наше право одузети. Ово је царска земља. Као што су пређе управљали Турци тако нам је заповедио цар да и сад имамо место војвода — начелнике, место кадија — судије, место субаша — кметове, који ваља да заповедају народу; но ако народ буде њима заповедао, то цар може лако завести пређашњи поредак, видећи да смо ми неспособни управљати собом и да не заслужујемо дарована нам благодејања.“ Ето то је све, што је било говорено, а да је као Петронијевић говорио, да ће се постарати да дођу војводе и субаше, то није истина, но клевета, каквима се народ све више и више раздражава и потстрекава па метеж. И Петронијевић дакле није крив но је оклеветан.

III. У одврану Лазара Тодоровића.

1. За то окривљивање има оправдање у другој тачки Вучићева одговора.

2. Почем се у тој тачки говори, да се Тодоровић мешао у преступ, за који се окривљује Вучић, то се тамо находи и одговор па то, но овде ваља још одговорити на оно, што се не односи на Вучића, т. ј. што се тиче Карађорђа и његовога сина. Пре но што је комисија за тумачење устава одређена намесништвом књажевскога достојанства, пошла у народ, син Карађорђев дошао је у Србију, и српско правитељство из неких политичних узрока забрани му ићи у унутрашњост земље даље од Неготина, од куда је било јављено, да је он онамо дошао из Влашке и о чему се распростро глас по целој Србији. У то исто време био је и садашњи кнез српски Михаило, но отац његов кнез Милош, код кога се тада кнез Михаило налазио и коме је био саопштен његов избор, одговори књагињи Љубици, бившој тада у Београду, да он свога сина не пушта у Србију међу разбојнике и грабљивце, што се потврђује и најпознијим писмом г. Јована Германа, који је за кнезом Михаилом био послат, писмом што га је писао Петронијевићу 9. Авг. 1839 године. Такве су биле околности, кад је комисија пошла у народ. Одлазећи Тодоровић је запитао г. Јефрема, шта треба да говори народу, ако га запита о кнезу Михаилу и Карађорђевићу и он му одговори, да говори онако како јесте. Комисија пре свега оде у Шабац и поводом тумачења устава имала је с народом разговора о различним пословима, где се реч тицала и ново изабранога кнеза Михаила и Карађорђевића, и Тодоровић је говорио свакоме оно што је било. О кнезу Михаилу говорио је, како га отац неће да пусти у Србију додајући, да Совет и намесништво силно настојавају, да га узму од оца, но ако би било тако, да то

није могуће постићи, то народу тад остаје право да избере себи за књаза кога хоће. О Карађорђевићу кад је рекао, за што га не пуштају у земљу, биле су чињене разне приметбе од народа; неки су налазили, да је така предосторожност разумна, а неки је нису добрили, и ови последњи, позивајући се на заслуге његовога оца, говорили су, да је неправедно тако поступати с њим; кад је пак при том и Тодоровић говорио ма што о заслугама Карађорђа, то није било у цели да нанесэ уштрба књазу Михаилу, о коме је све још мислио, да ће га отпустити. Тодоровић је један од оних, који су из сопственога побуђења избрали књаза Михаила, па коко се могло помислити, да је он говорио ма што противу својега сопственога избора, кад се ничим не може доказати, да је он човек дволичан, који једно говори а друго ради. Но ако је што и говорио о избору другога кога на место књаза Михаила, што није могуће доказати, то је морао говорити на случај ако књаз Михаило не би дошао. а за то није дужан одговарати. Док се нико није сумњао о доласку књаза Михаила до тога доба никоме није ни на ум падало да говори о другом избору а чим се по народу разнело, да књаз Милош неће да пусти књаза Михаила, тада је по природноме течају људских дела свакн морао долазити на мисао, да ваља мислити о избору другога, а што људи мисле, то и говоре. И у то се време не само у комисији, но и по целој Србији о том говорило. Како то увек бива у таким околностима, тако је било и у Србији: неки су били тога мињења и говорили, да изберу Карађорђевића, а неки г. Јеврема, неки Јевремова сина, неки су пак подметали пасквиле, да тако високо достојанство заслужује Милета Радојковић. Шта коме може бити за то, што је тада тако говорио, кад је тако време било? Ако ко може, нека докаже, да се о избору другода говорило и онда, кад се дознало, да долази књаз Михаило. Од тога доба он је био дочекиван с општом усрдношћу, више већ није ни речи говорено ни о каквоме избору, а о Карађорђевићу су бивали разговори свуда и народ је изјављивао своју жељу, да га пусте и да се тога не боје ништа. И Лазар Тодоровић није дакле крив, но је био оклеветан.

IV. У одбрану Илије Гарашанина.

1. За одговор служи то исто, што је наведено у другој тачки одговора Тодоровићева.

2. Кад је колубарски свет био потстакнут на метеж, интриговали су само противу Вучића и Петронијевића, и народ је викао само противу њих, док није дошао до Топчидера, а кад је дошао у Топчидер стао је, по некоме новоме упутству, викати још и на Гарашанина, иштући га себи на суд као друга Вучићева. Кад се почела вика противу њега, већ није ни за кога била тајна, да народ хоће да добије све, које је тражио. Кад би се буна подигла противу књаза и отачаства, тада би се видило, да ли би се он показао у броју неверних; но кад је буна била управљена противу њега, то шта му је остајало да чини, ако не да живот спасе бегством; а колико га је војска уважавала као начелника, видило се за два месеца пред тим кад су солдати без његова знања оставили службу и разишли се; како би га заштићавала војска од бунтовника, кад би он у средини њиховој остао, сведочи владање солдата у то време и против оних официра, на које се народ није жалио.

3. Кад је зимус војена каса била похарана, тад је он заповедио казнити двојицу, на које се имало основних знакова подозрења и они се не би никад од подозрења могли ослободити, да се после није показало, да су невини. Ни једноме

од њих није толико ударено колико се говори но много мање и не батинама и прутовима но само прутовима. О свему томе сведоче акта што се находе у војеној канцеларији. Начин пак, којим је он поступао противу њих, употребљавао је за то, што о томе нема никаквих писаних правила, но га је узео по његовој памети као што су до овога доба чинили и сви српски судови и као што ће чинити док не добију законик. Би ли ко други тако дело извршио боље и човечније, није могуће знати но желити било видити, како би се он нашао у таком положају. А да је он то учинио као једино за то, да би загладио своју крајну небригу у дужности, што се није бринуо о чувању војене касе, то није истина. Далеко би верније било рећи, да је он то учинио из велике ревности да каса не остане у штети и да се ради предупређења даљих злочинства нађе лопов и да се казни. Оклеветан је дакле и Илија Гарашанин.

V. У одврану Макси Ранковића.

1. За одговор служи оно што је казано у другој тачки одговора Тодоровићева.

2. Кад би ради сведоџбе био узет ко други, а не Опујић из Трста, то би се још могло помислити, да је Макса Ранковић заиста јавно гонио на суду оне, за које је знао, да се не држе Вучићеве системе; но због чега се могао присједињивати Вучићевој или каквој другој системи Трстанац Опујић, који је дошао у Србију ради своје парнице и ко њега може ма за шта сматрати у Србији, да ли је он Вучићеве или какве друге системе. А како је с ким поступао Ранковић као судија, о томе није овде место говорити; за то има други суд.

3. Почем је Макса Ранковић, као народни посланик, избијен у Топчидеру и још се држи тамо под стражом за то, што се није хтео потписати на то, што не може посведочити; то кад буде ослобођен нека сам одговара на ту тачку. Да ли је Макса Ранковић крив, може се видити онда, кад он сам за се одговори.

VI. У одврану Стојана Симића.

1. Симић зна Вучића, да он чува устав, да се стара о народној срећи, да не тражи никоме зла, да се брине о народноме добру и да се стара о свему томе, и у томе је Симић с њим једномисленик, и мисли, да за то не може бити крив, но да још заслужује похвалу. А да је Симић писао своме брату у Цариград о постављању советника, то није истина и не може бити доказано.

2. Није истина. Стојан Симић био је први који је ревносно предложио, да за књаза буде избран књаз Михаило; па како би он дакле могао подговарати другога да ради на штету његова предлога и противу његових жеља и тежња.

3. Писма се нису шиљала на њ лично но на Совет и тамо су се сва дела решавала по већини гласова а совет је сва решења предлагао намесништву и што је намесништво одобравало, то је било и извршивано; и тако Симић не само није желио, но није ни био у стању ма шта задржати држећи се строго устројења совета и своје заклетве.

VII. У одврану Стефана Стефановића

1. Да је Стефан Стефановић (Тенка) Вучићевац, то није никако истина. Кад људи носе име ма каквога човека, за којим иду, чијег се система држе, чијим тежњама слеђују, чију корист и успех траже, кога признају за својега вођу и њега слушају и т. п. тада се то разуме, а овде нема ничага подобнога. Тако исто могућно је

добити име и од какога дела којега се ко придржава. Овде би се могла још употребити реч „једномишлених“, која је употребљена за све остале, јер они једнако мисле како они тако и Вучић, а како Вучић тако и они. Вучић неће да одступи ни од једне црте у уставу, неће ни он. Он бунтовнике зове бунтовницима и неће да буде међу њима, то чини и Вучић. Он законо постављено правитељство зове законим правитељством, док се оно држи закона, а чим стане да нарушава законе и попушта узде самовољству, он га назива према околностима или безаконим или самовољним правитељством, што чини и Вучић. Он се и пре неколико пута подвргавао опасности бринући се о народним успесима и чинећи отпор самовољству и угњетавању над његовом браћом, то је исто чинио и Вучић. Из тога се види, да су они један другоме равни и један од другога независни. Но ако је већ слободно давати људима имена неприлична, тад би се што случајно једнако мисле, могло рећи о Вучићу, да је он Тенковац, ако је Тенка Вучићевац и то се тако може рећи за све, који су названи Вучићевцима. И кад се не би на то мислило, да се даје пакосно име, него би се држали само више поменутих основа, то и Вучића и свакога његова једномишљеника ваља назвати уставовцем. Но нека само Вучић одступи ма и за једну црту од устава, тад ће се моћи видети, хоћеју ли садашњи његови другови остајати и напред с њим у договору. А како је у сада подигнутом метежу установљен таки поредак, да хоће да убију неке људи, којима судским редом као невинима, не могу ништа да учине, да честите, верне и заслужне људе доводе свезане пред књаза, а књаз да нападајућим насилницима говори: „хвала вам браћо!“ да неки људи један на другога нападају и избијени да се бацају у затвор, а чиновници гоне из службе, а они, који нападају и туку друге, иду у свиту књажеву; — да се из службе терају они који нећеју да подстичу народ на буну, а на њихова места да се постављају мајстори за таке послове; — да без икаква узрока затварају владике и на митрополита да нападају злочинци, да се чиновници и остали људи принуђавају силом да се потписују на то, што не знају и што потврдити не могу; — да се жале на људе, који нису криви и ишту од њих то, што они нећеју: то у таким околностима он је одиста непријатељ данашњега законога поретка. Да неме правитеоства, о томе није казано нигде у његову изјањењу, што је предато књазу; а за што он није хтео ићи за књазом у Крагујевац, то се види јасно из његова изјасњења.

2. Да би се доказало, да се он с Петронијевићем мешао у расматрање судских дела, требало је било казати, где је и у каквом на име делу било тако, јер се на голу реч може окривити свакн. Као попечитељу правосудаја њему је немогућно било не мешати се у судске послове; и ако је он, строго говорећи у чему гот погрешио, то се не може њеву приписати у кривицу, јер је он био у Србији нов и први попечитељ правосудија, кад још ни за овога ни за друге дужности није било правила; но је и он подобно осталим чиновницима, сам састављао за себе правила по својој памети. Но да је он као где год и заповедио или посоветовао, кака ће се пресуда донети, то није истина; друга је ствар ако је он какоме суду рекао, да се држи законо издатих установа, које се тичу овога или онога рода тражбине, то је била његова дужност.

3. Почем је он као познати отачаствољубац и као човек, који је настојавао, да би Србија добила своја права, увидео, да произлазе неки непоретци, то да би се избегло зло, које би отуда могло произићи, препоручивао је одиста не само званично судовима но и приватно председницима, за пази, да се у народу не чине какви нереди, но при том није писао никоме, да пази по кућама. Кад би се од свију

њихових писама обнародовао садржај онога писма, које противна страна сматра за најубитачније, и тада би он себи ласкао надом, да би му оно принело велику част. А да као само попечитељству унутрашњих дела припада право пазити и старати се, да се у земљи не учини како зло, то није истина. Како једно началништво не може давати заповести свима надлежателствима, и сва началништва једноме надлежателству то за олакшицу у отправљању послова, последња су и подељена међу њима; но из тога не излази никако, да друге струке ваљају да покрију очи за оно што се не тиче њихових дужности и обвезаности, па нек иде како иде. Код таквога захтевања кад би попечитељство унутрашњих дела на очиглед хтело и одиста нарушило друштвено спокојство и безопасност, ваљало би да сав свет каже: „па пусти га, то се тиче његове струке; шта је нама стало да тога, што нас хоће све да покоље.“

Дакле Стефан Стефановић није крив но је оклеветан.

VIII. У одврану Јефрема Ненадовића, Јована Вељковића и Лазара Зубана.

1 Ненадовић, Вељковић и Зубан, онако исто као и Стефан Стефановић јесу једномишљеници Вучићеви и из тих истих узрока; а у своме изјасњењу од 27. Маја (не 2. Јуна) они су јасно показали, за што нису хтели ићи с књазом у Крагујевац.

2. Ако се сва ствар буде испитивала, то ће се не само показати, да Лазо Зубан није подстицао посланике прошло-годишње скупштине, да вичу противу неких нечинних лица, иштући изгнање њихово из Србије, но је и одвраћао посланике од тога и неке успео одвратити, и они се опет умирили, а од неких одвратио са свим буру. Да нико није тражио, да се та лица протерују из Србије но само да се удале из Србије као интриганти и немирни људи, да не би штетили народне послове, то може потврдити више поменуто изјасњење. Пре него што би се одрекао ваљало би доказати, у чему је тај акт незаконит и лажан: да ли по томе. што га је Зубан сачинио без знања и воље посланика или по томе, што је направљен, као што потврђују против невиних људи. Прво се опровргава тим, што су њега онога часа сви посланици лично признали пред саветом за своју ствар и при том на глас чланак по чланак, и са заузимањем захтевали од савета, да се испуни све, што је у њему; а оно друго није онако и кажемо: нека оклеветана лица даду жалбу противу тога и нека иштy суда као оклеветани. Судска истрага показаће, с чије је стране тај акт лажан.

3, Да је Зубан састављао све те поруге, које је Симић давао печатати у пештанске новине, то је тупа и неслана лаж, коју цео свет не може превориrи у истину, и не само те поруге, но и оне истине и ласкавости и ништа на свету, шта је до сада ма у каким страним новинама печатано, он није састављао ни потписивао. А из тога, што се каже, као да је он пошиљао преко Симића, следује, да ђе он послао њему тада, кад ни једног од Симића није у Србији било. Но Зубан уверава, да он ни једноме Симићу, а тако и они њему од како су се родили, нису писали ни речи. Зубан је својим протестом, који је дао књазу, посведочио, да уме говорити истину у очи, а таквоме човеку није нужно радити испод руке. Нек се пак народ постара, ако хоће да зна, ко је писао оне поруге, сазнати сигурније и нек не клевета људе по голоме и неоснованом подазрењу. Ако је Зубан писао од своје и својих једномишљеника стране какве жалбе, то се из њих може видети, противу кога је писао и како је кога описао а тако исто из њих се може видети, куда с оне управљене и коме противне; а што је састављао жалбе, за то он може бити

крив само тада, ако онај на кога се жалило има привилегију да чини зло тако, да се на њ не сме нико жалити; но кад на свету не би било жалбе и суда за њих, то би сваки могао да чини зло без сметње.

И тако Ненадовић и Вељковић нису криви; клевета није могла ни њих оставити на миру; а Зубан је крив, ако је саставио жалбу противу оних, који имају привилегију да чине што је њима по вољи.

IX. У одбрану Матије Ненадовића.

1. Да је Матија Ненадовић Вучићевац, то још није доказано судским путем: може бити, да је Вучић Матијевац. Кад су га бунтовници везали као саветника и чаваљера и везанога довели пред књаза, тада му није било дато задовољне од књаза; после тога од кога би он другога могао очекивати задовољења, ако не од блистателне порте, као од својега законога цара. Устав нам је даровао судове, но бунтовници гоне и хватају судије, а њих не суде надлежним путем.

2. Матија Ненадовић већ је заборавио какав је био поредак код Карађорђа, па за то и не може тежити њему; да он као жели, да се влада пренесе на Карађорђеву породицу, што се не би могло извршити и кад би се вратили старини но за голу жељу није могућно никога осудити јер се жеље неможемо уклонити. Но да је он као излазио с том жељом јавно и да се трудио да је испуни, то не може бити доказано.

3. Да он само за то ваља да изгуби службу што није хтео ићи са књазом у Крагујевац, то је још неизвесно; може бити даћемо по времену увидети: за што живи овде царски комисар.

Дакле Матија Ненадовић, као оклеветани, није крив.

X. У одбрану Стевана Петровића.

1. Није истина, да је он слепи последоватељ свега онога, о чему зна да је жеља Вучићева, и да се трудио да планове његове извршује словом и делом; но он је једномишљених Вучићев, и све, за што се старао извршити, чинио је по својој жељи, јер је и њему слободно да што год жели. О некаквим плановима Вучићевим он не зна ништа и већ је доказано, да таких нема.

2. Ди се садашњи метеж није започео, он не би оставио својега звања, но чим су се почеле смутње и њега стали гонити и врећати, штаа му је друго стајало чинити но да бежи гамо, где се надао наћи безопасност од бунтовника. Колико би му помогли наши судови, види се по осталим који нису хтели пристати на буну па су били гоњени од бунтовника.

XI. У одбрану Ђуке Стојићевића.

1. Да је он помогао комисији у врбовању привржекика Карађорђеве породице, ваљало би то доказати; није доказано ни да је комисија то чинила, а тако говоре о њој ради клевете. Да је он ишао уз пос својему начелнику, тиме може сваки поверовати, који зна, да је његов начелник бунио, а он да је био противан буни. Да је он чланове књажеве фамилије грдио, није истина.

2. Како је народ с јесени ишао књазу, о томе је већ доста говорено, и Стојићевићу служи на част то, што је он хтео стати противу народа. Оставити звање и бежати принудила га љута невоља, кад су бунтовници хтели да га ухвате и нападну на њ.

XII. У одбрану Ранка Матејића.

1. Почем је већ доказано, да комисија у Крагујевцу није тражила за књаза ни кога другога, имајући садашњега књаза, то се и томе окривљену не може веровати.

Приметба. Књаз по доласку својем издао је општи опроштај за све преступе до тога доба, као што је то и било извршено, па ради чега сад то стављају у кривицу њему и осталима. Такав опроштај не служи ни мало на част, кад је доказано, да је сва данашња смутња основана на освети за то, што је већ опроштено.

2. Не само са Стефаном Стефановићем но ни с ким другим он није имао тајне преписке, а ако је што коме год и писао, то није на штету књазу и закономе поретку.

3. За одговор служи друга тачка одговора Ђуке Стојићевића.

Дакле и Ранко Матејић није крив.

XIII. У одбрану чланова шабачкога суда.

1. Кад отачаству грози опасност, тад је дужност свакоме, а особито чиновницима да се старају предупредити то, и ко пређе учини то, тај место укора или осуде заслужује благодарност.

2. Кад народ онаким начином иде књазу, као што је то било при садашњој смутњи, да би показао своју привр̀женост и пожалио се на злоупотребе тада је крив само онај чиновник, који се томе не успротиви и не одврати народ од онакога предузећа, а ко се успротиви тај је заиста достојан свога места.

3. Да ли су они изгубили из вида устав и може ли имати места наставлење у таким околностима, то се види из извештаја судова попечитељству правосудија писаних о томе, извештаја, о којима је споменуто у шестој тачки одговора Вучићева

4. Доказано је већ довољно, да Вучићеви једномисленици не желе зла, но општу срећу и утврђење народних права, и да они за то не могу бити криви; а да су они ма с киме водили какву опаку преписку, то није истина, као што се то може видети и из онога писма Лазара Тодоровића, на које је он управио своју жалбу.

5. Но коме другом ван суда приличи да отпушта или да казни преступнике, који су му предати као преступници? Само судовима припада право решавати, ко је крив а ко не.

Дакле и они нису криви.

XIV. У одбрану Сими Милутиновића Сарајлије.

1. Да је полиција хтела да га преда суду, он о томе не зна; а да је једне вечери у три часа ноћи долазио к њему у квартир експедитор правосудија Груборовић и позивао га, да с њиме изиђе из куће на поље, то зна. На позив његов, ништа о томе не подозревајући, он се био склонио и пошао но његова жена, која је стала подозревати угледав на улици спроћу својих прозора у тако смутно и узрујано време петоро људи, који су стајали и нешто очекивали, одевени као солдати, противила се његовоме одласку; но како Груборовић, не слушајући шта она говори, непрестано захтеваше, да пође и овај и опет хтео поћи, то се она стала одлучно противити обојици, претећи да ће пуцати из пиштоља ако Груборовић не отиде онога часа и тад је он отишао. Груборовић, изишав на улицу, придружи се то петорици и сви заједно одоше некуда. Сима кад је видео то и чуо од жене, да

тих петорица онде стајали док је Груборовић био код њих, и знајући да њега сматрају за противника те буне, поплаши се и целу ноћ проведе на опрезу, а сутра дан утече у град да тражи заштите. Кад се сва та смутња утиша и наши судови стану слободно радити, он је готов и жели ићи на суд за речи, које је говорио по сокацима. Да је он кнеза, његову фамилију и његово правитељство грдио средством загребачких новина или да их је хвалио, то није ни мало истина, и такво окривљивање он свечано пред целим светом па дакле и пред загребачким новинарима, са спокојном савешћу проглашава клеветом. Ко може доказати друкчије нек то учини. Да је он пером, подобно Зубану, помагао Вучићевој страни, то он у томе није ни толико крив колико и Зубан.

Сима Милутиновић дакле не може се сматрати да је крив донде, док се неда суду за речи, које је он изговорио на улици.

XV. У одбрану Милутина и Луке Гарашанина.

1. Ни они нису Вучићевци, то им је име дато силом, као и то, да су они заклети непријатељи кнажеви и његове породице, што остаје клеветом донде докле се не докаже, као и ради чега су се они на то заверили, али они нису пријатељи угњетача и свакога угњетача, па ма ко он то био. Намере Вучићеве и њихове једнаке су; они помажу Вучићу, а он њима.

2. Да је Лука Гарашанин онога часа утекао у град Вучићу и стао под заштиту турских власти, то је лаж, уза шта ваља запитати колико се може веровати за остало, кад се у Београду јавља да је истинито оно, што у Београду сви знају да није истинито: шта онда таки људи нису способни измислити и каква друга измишљотина може бити тако очевидна, као што је бегство Лукино у град док међу тим он непрестано живи у своjем београдском дому од онога доба, од како је побегао из Браснице. Он није ни завиривао у град ради прибежишта, но још и сад кад сви разумни чиновници принуђени бејаху тражити спасења од притиска по безопасним кућама, с поверењем живи у својој кући а) и јавно хода по целоме Београду. Колико би њему сад помогли српски судови, он је видео то не само на другима но и на себи, кад је морао, као председник суда, провлачити се с оружјем кроз метежнике, оставивши другове под стражом бунтовника.

3. Да је Милутин Гарашанин тражио и поткупљивао људе за ношење писама Вели-паши, томе неће веровати нико, који зна Милутина и његов положај, он као човек стар врло мало или боље рећи нимало не води никакве преписке ни са познатим мужудима и пријатељима, а с Вели-пашом он није ни познат. А да би он хтео да шиље ма чија туђа писма, о томе није могуће ни мислити. Осим тога за писма на Вели-пашу има турска пошта, која је сигурнија од свакога човека кад би кога он и нашао; и зар би ти, који би могли писати Вели-паши, имали потребе слати преко њега, живећи сами тамо, где има турске поште; а да је он као тражио да би убили нашега младога кнеза, то се говори једино за то, што су хтели да окриве и њега ма за шта и да га оцрне пред светом, но не имајући ничега сигурног, ухватили се за клевету.

4. Да он непрестано има уза се оружје, то је истина; но на то су га принудиле његове старе године. Али да се и остали нису држали за оружје, њих би давно постигло у Београду то, што у мало није постигло старога Гарашанина, кад се

а) Али дом Гарашанинов находи се крај самога града.

упутио у Гроцку својој кући, да му Бог није помогао срећно утећи као што се то види из 6. тачке одговора Вучићева.

И Гарашинини нису дакле криви, но су трпили нападај од метежника, а сад се подвргавају клевети, да би њихово безаконье оправдали, и тим прикрило безаконо владање бунтовника.

XVI. У одврану капу-ћехаје г. Антића.

1. Ако је г. Антић занемарио што, што му је била дужност, нека он сам одговара, а ниже подписани не знају о томе ништа.

2. Ако је г. Антић радио да се изашље комисија и ако је клеветао и књаза и народ о томе он зна, а Вучић и његови једномишљеници нису добијали од њега никакве тајне кореснодендије.

3. Што се г. Антић није јавио књазу кад је дошао и у колико је за то крив, то зна он, па нека сам и одговара.

4. Да је г. Антић походио неколико својих пријатеља, то је истина; но да је он коме год говорио: „ја сам учинио за вас добро, а за себе како Бог да," и коме је он то говорио, нека каже или он или онај, који сведочи, а ниже потписани сведоче, да им није говорио и не знају да ли је коме говорио. Да ли г. Антић тежи томе да Србију доведе у оно стање, у каквоме је она била пре двадесет и пет година, — нека он каже, а Вучић и његови једномишљеници доказали су да су они не само своје обично уживљење но и сам живот свој подвргли опасности, само да би Србију одржали у том положају, у који ју је поставио њезин благотворни устав, а што говоре да је то царска земља и да смо ми дужни извршивати царске заповести ко може да их за то окриви, што они говоре опште познату истину. Ако је крив, онај, који говори истину, и који признаје свога законога цара и његове заповести слушајући их не само сам но још и другима говорећи, да су они дужни извршивати их, тад излази, да су прави и поштени они, који говоре лаж, ко не признаје свога законога цара и не само не слуша његове заповести, но и друге од тога одвраћа. Ми плаћамо цару данак на земљу, без царскога потврђења нико не може бити наш књаз и у то исто време тврдимо ми, да то није царска земља и да нисмо обвезани слушати царске заповести. Ако обећање добровољне покорности цару има проклету намеру, тад рајска намера ваља да буде одвраћање народа од свога цара и подстицање на буну. У то време, кад је цар толико милостив према нашему народу и да узбуњеном народу отачаски говори да у његовом ваљаном уставу неће се ни една црта изменити, и кад је тако царско расположење вазда било познато, ко би се онда усудио и решио да Србију опет подвргне насиљу дахија и угњетача под којима је она толико година стењала, и зар би Вучић, Антић и остали друтови њихови могли подчинити себи народ и угњетавати га, кад би га ставили под власт дахија и угњетача? Шта би онда радили они? Овде би се могло рећи. „Ми ћемо говорити, али не у ветар." Вучић и његови једномисленици знају, да има трактата, испред којих су сва усиљавања узалудна; а с друге стране, они нису толико невешти, да незнају како ће награду добити од ових угњетача: они су то на себи искусили, и знају у чему је истинска заслуга, али нити су тражили, нити ће икада тражити од оних који не желе добра Србији и њиховој отаџбини, и немају нужде тражити награде од таких људи. Њихова ће отаџбина видити и знати, колико су јој они и срцем и душом одани, и да ради напредовања они су напустили све своје интересе, и предали се судбини, јер многи од њих, немајући ни једне паре у џепу, одрекли се од службе и своје плате, и сјединили се са родољубцима. Да би им

помогли, премда и сами пате од глади, подржати и очувати народна права, подкопана бунама, и готова да пропадну. Ево заслуге које траже Вучић и његови једномисленици, и ласкају себе надом на награду која мора доћи пре или после, на овај или на онај начин.

XVII. У одврану Пауна Јанковића.

Како је Паун Јанковић званично у „Српским новинама“ број 312 окривљен пред целим светом да је Вучићевац, то и за њ има одговора у објашнењу Вучићевом и његових другова. Он откривено вели да за време његовог директорства у кнежевој канцеларији он није ништа радио што би било противу устава и уређења земаљских, и да никад у своме мишлењу није зависио ни од кога, као што пишу о њему. Онај који је штампао у новинама чланак о њему, окривљује га, да је оставио књаза и дружину, шта више није им казао ни „с богом,“ а заборавио је казати, шта је повукао Максим Ранковић што је као депутат на скупштини дао своје слободно мишлење, и како га је председник савета г. Јеврем Обреновић у пуном заседању срамотио, да су Вујић и Петронијевић шта радили и свакад били у договору ш њим; да је он одговорио на то: ако је то тако, онда ја као кривац несам на свом месту и изашао на поље из заседања; да је после о свему томе у своме писму јавио књазу, додавши да он хоће да тражи од председника савета доказе о томе да је он, по своме мњењу заједно с Вучићем и Петронијевићем радио противу закона и ма чијих права, а иначе да ће тражити задоволење од г. царског комесара, који је због давнашње смутње и различних нереда послан од цара у Србију. Он и до сада остаје непрестано при својим намерама.

Како је Алекси Јанковићу, Илији Чарапићу, Јакову Јекићу, Јанку Михајловићу, Марку Јекићу, Љубомиру Јовановићу, неким грађанима и сељацима, као и Срећку Поповићу, Гарашаниновим људима и другима јављено, да ће се њихови преступи доказивати на српскоме суду, то нека и њихови одговори застану до законитог суда који ће настати чим се утишају смутње.

Што се тиче Михаила Јекића коме су бајаги шабачке судије говорили, да ће ићи да вежу окружног начелника, капетана и остале чиновнике; то нека он иште од њих изјашнење, или нека од њих који још нису законом осуђени буде уклоњена стража и нека овамо дођу на одговор.

Приметба. Ови одговори напечатани су у руском преводу са српског рукописа.

№ 3. Писмо српскога књаза Михаила Обреновића, руском конзулу код отоманске Порте, В. П. Титову.

Ваше високородије! Изванредни комесар портин Муса-ефендија који је овде дошао позвао ме да и ја дођем у Београд. Кад сам га посетио, предао ми је писмо Садразам Реуф-паше, у којем је било ово: „да би ја у сагласију са овим чиновником, постарао се да се поврати у овој књажевини мир и утврди законити ред.“ Слéдујући овоме ја сам у договору са Муса-ефендијом учинио нужна наређења да се сазове скупштина, која ће присуствовати кад се обнародује „височајши“ ферман што га је донео овај високи чиновник. Ферман овај био је прочитан у присуству комесара портиног, мојем, царско-роског конзула у Србији г. Ващенка, београдског мухафиза Хозрев-паше, митрополита и осталих архијереја, саветника, чланова апелацијоног суда, окружних начелника, председника окружних судова,

дозваних на скупштину свештеника и осталог народа. Пошто је прочитан и објасњен овај ферман, који после у оригиналу заједно с преводом предат мени, учинио је овај чиновник целој скупштини четири питања, на која је и добио одговоре од Совета, апелацијоног суда, митрополита и осталих архијереја, и осталих депутата народних тако, како је која класа народа желила и мислила. Одговори ови на захтевање Муса-ефендије били су му објашњени од свију ових сталежа и то усмено. Кад сам проучио садржину овога височајшег фермана у коме ое нарочито мени налаже, да ја заједно св реченим чиновником поклоним особиту бригу да се поврати у књажевини мир и утврди законити ред, ја сам у договору с Муса-ефендијом у присуству царско-руског генералног конзула у Србији г. Вашченка и београдског мухафиса Хозрев-паше одлучио: да се сви они Срби који не би слушали закониту власт, па би дошли у Београд да траже ма какву заштиту у граду, или да представу комисији која је одређена за извићај како кривица тако и жалба, или да се у случају њихове непокорности одмах уклоне из отаџбине. Код ове одлуке учињен је изузетак за она лица, који су чланови совета, за које је учињен договор, да се за њих одреди друга комисија у вароши (зато што је за оне прве узајмниним договором, та комисија одређена у предграђу изван вароши) која ће се састојати из председника апелацијоног суда, и председника свију окружних судова, и да буде присутно и једно страно лице од стране моје и једно од изванреднога комесара портиног. Она ће разгледати сва акта што јој дођу, а по којима би се кривила или правдала поменута лица, и да саслуша све жалбе како њихове, тако и оних који би се ма за шта имали жалити противу њих, а тако исто и сведоке како једне тако и друге стране. А кад ово ислеђење буде свршено, онда да се определи дан и место где би ја заједно с Муса-ефендијом разгледао сву ову ствар и учинио с њим уговор о даљем раду. Комисију која ће да ислеђује дела оних лица, што нису у служби советника, ја сам је у договору са Муса-ефендијом одредио указом мојим од 31 Јула, и од тада је почела радити. Али како људи које је више пута позивала нису хтели да јој престану, то је 3-га овог месеца у сагласију са портиним комесаром и београдским мухафизом Хозрев-пашом, у присуству царско-рускога конзула у Србији г. Вашченка решено: ако ова лица и после 5-га Августа остану у Београду, и не хтеду међу тим престати комисији или се иселити из отаџбине, то да наше правителство предузме полицаиску власт за даљи поступак с њима и да се у ову ствар не меша турска власт која је у Београду. У след овога наше је правителство 5 овога Августа издало позив становницима вароши Београда, да би они у оваким случајевима били на руци полицији која ће позивати непокорне, али да при том не чине никакве иступе.

Тог истог дана т. ј. 5. Августа отворила је седницу своју, и комисија што је одређена да ислеђује дела што се тичу оних Срба који су као советници служили. Али они тог истог дана у место да представу код комисије, оду у београдски град, а остали који су по позиву требали да представу пред другом комисијом, изјаснили су се, да неће да дођу но хоће да иду у Цариград, и које је Муса-ефендија изузимајући неколико чиновника који су заједно с првима отишли у град — по њиховој жељи и послао тамо, ад руги су оттали у граду. Портин комесар Мусу-ефендија прављајући поступак ових људи, и окривљујући наше прав телство једино за онај позив житељима вароши Београд и због неких израза у њему, које он узима као решење, и које му — као што он збори — пречи да даље продужи свој посао, изјаснио се да ће поводм овог позива и неких израза у њему и сам бити тужиоц нашег правитезства. Да овај позив није никакво решење, види се из самога натписа и ог

а после зна се да решења издаје судска власт, а не полицајна која је овај акт издала.

Да ли је могло правителство српско једним изразом својим у једноме писму дати толико повода, да се овај посао прекине, то остављам паметном суђењу вашег високородија, а тако исто је ли могуће овим и тако доћи до желене цели да да се овој књажевини поврати мир, или се овим нарочито потстиче ватра, која и и онако није угашена, и која лако може да букне у пламен немира,

Данас је стање у Србији у свима крајевима мирно и влада тишина Немира може бити једино због тога, што су она лица која народ међу се не прима остала овде у београдском граду. А кад би они отуда отишли ја би могао јамчити за мир и спокојство. Али догод се они налазе у граду или где било у Србији, без сумње може се на ново изродити ма какав немир, и то из никаквих других узрока, до једино због тога што народ српски сматра ове људе као нарушиоце мира и спокојства, као противнике законите власти и подриваче народних права, и тим више што му они све више и више ово једним ово другим прете, и на силу се противе и противу воље његове хоће да им буду на терету.

Многи су од ових лица уживали добро, а неки и највеће народно поверење док нису прешли на страну Вучићеву и његових другова, а тиме навукли на себе мржњу народа тако, да народ и на њих као и на оне прве мрзи и виче. У ову категорију долазе неке старешине који су остали с Вучићем и Петронијевићел у граду београдском, и сви они који су се одлучили да иду у Цариград, који су због тога јуче и прешли на аустријску страну. Међу овима налазе се и такви, који дугују многим овдашњим становницима, што и јесте главни узрок због чега се удаљавају од народа, јер их кредитори не остављају потраживањем својих дугова и жале се на њих судовима, и једино из овог узрока они се изговарају да овде нема правога суда, и да су за то принуђени удалити се из ове земље у којој по њиховим речима нема суда, То је њихово мњење као год и оних који су их на то упутили,, и надајући се да они могу имати права за поједине своје интересе и ван Србије а на штету правима што су дата народу српском, и да могу тражити суда никако не признавајући да су криви због непокорности и што нису предстали комисији која је законитим путем урећена, којој су могли све своје жалбе ако су противу кога имали, предавати, по којима би — пошто би се извидила ствар — добили судско задовољење. Али како су они криви и заслужују казн, то знајући напред, да би се извиђајем показала њихова кривица нису хтели да престану комисији и њеном извиђају.

Ја не могу казати да приликом бивших немира у народу, није нико ни од кога био увређен; али што се тиче судских власти и осталих надлежателства, то сасвим добро знам, да се оне свагда држе законитог реда, и по томе гласање оних непослушника, да у овој књажевини нема судова, стоји без основа. Слєдствено сви они који не слушају своју законину власт, јесу и морају се признати као преступници закона. А они који их помажу да буду небрежљиви и њиховој законитој власти непокорни, уништавају значај мога достојанства, утврђују у књажевини непослушност и нопокорност како према мени, тако и према осталим земаљским властима, противу чега ја свечано протестујем и тражим задовољења. Премда се Муса-ефендија изјаснио, да он због оног позива што је издат становницима београдским, не може даље продужити свој посао по овоме предмету, опет зато ја нећу с моје стране проустити да га на ново позовем да се продужи овај овде započети посао, а ако се он откаже онда ћу ја морати за овај посао послати нарочиту народну депутациjу у Цариграду.

Извештујући о овоме ваше високоблагородије, част ми је казати вам да ћу вас у своје време известити о свима следствима која се даље у овој ствари покажу.

Са особитим поштовањем и потпуном преданости имам част бити вашег високородија покорњејши слуга. Михаил М. Обреновић. с. р.-н. № 1101 — 8 Августа 1840. Топчидер.

Примедба. Неки ставови из овог писма стоје и на страни 78—81. Овде се оно штампа са друге копије, у руском преводу из онога доба,

№ 4. Писмо српскога књаза Михаила Обреновића, великоме везиру Реуф-паши, у Јуну 1841 године.

Ја сам имао част известити вашу светлост писмом од 11 Априла ове године № 474 како су се они Срби што се налазе у Видину противили моме позиву да се врате у отаџбину, и како су ону суму новаца што сам им за путни трошак послао с презрењем одбацили говорећи да им не требају моје паре.

Очекивајући од Блистателне Порте уверење, да ће се јогунство ових људи утишати, и да ће. им се заказати да послушају заповест што сам је издао, која је написата са договором сви;у оних чиновника који су били за то одређени од обадва висока двора, и да престану од сваког даљег противлења, ја сам имао част добити високопоштовано писмо ваше светлости од 16 ребулсвеља ове године, којим ми јављате, да у оном *сенету* што сам га издао нема довољно јэмства за она лица што су се оцепила од мога правитељства, и да оно није довољно да би се на основу њега самог повратили у отаџбину, те због тога сте заповедили да се у договору са царско руском мисијом изради други сенет у седам чланака, и изволели сте ми га послати да га ја потпишем, утврдим мојим печатом и затим повратим вашој светлости.

Како сам вољан да у сваком случају изнесем доказе моје покорности према високој Порти, као и високо поштовање према вашој личности, нисам пропустио а да не проучим овај нови сенет, премда сам држао да је ова ствар већ свршена; јер сам учинио све што су вишспоменути чиновници; предложили у име обадва двора а по именице: мухафис београдски Ћвмил-паша, царско-руски флигер ађутант барон Ливен, и генерални конзул Вашченко и осим тога издао сам прокламацију на основу овога онда свршенога закључења са реченом господом, и мислио сам да већ више не трудим вашу светлост. Пошто се разгледао цео садржај сенета што сте ми га послали, видио сам да се он никако не слаже с предлогом који сам ја имао част поднети на високи увиђај ваше светлоэти 20 Јануара ове године № 122, и с прокламацијом за коју сам заповедио да се објави сагласно наређењу поменутих чиновника, и разликује се на млогим местима са разлозима који су наведени у почетку тог истој сената. С тога је мени била дужност да високу Порту праве-
замолим да се задовољи са сенетом што је издат 25 Марта № 346, који се
како с мојим зимушњим предлогом тако и са прокламацијом од 24 М
више што се таким начином није учинило све по вољи оних ли-
пила од мога правителства, и што је лакше било да се они
корности према мени и правителству, што су једном већ учи-
да учиним жртву од мога потпуног права високој вољи, и
жење према блистателној Порти, ја сам се решио да потп

послат, пошто сам у њему учинио неке измене у колико оне очевидно противуречe првоме сенету, и с овим враћам га вашој светлости.

Измена је у томе, што је у чл. 2 овога сенета било написато тако као и у првом сенету, заједно с тим додатком који у турском преводу погрешно није стављен, и што у чл. 3 није уметут један нов додатак. Остало је све написано онако, као што ми је било послато. Да се не би помислило да је ова измена учињена без довољних разлога, хитим известити вашу светлост. за што је ово измењено:

1) Зато, што се садржај измењеног није подударао ни са мојим обећањем од 29 Јануара ни с прокламацијом од 24 Марта.,

2) Зато, што је прокламација разаслата по целоме свету, и сад би била увреда моје части, кад би у ствари изишло нешто друго, него што је било обнародовано с мојим потписом;

3) Зато, што се онда, кад је овде био и Ливен од мене није ништа више захтевало, него оно што је обећато 29 Јануара, а после обје објављено прокламацијм.

4) Зато, што никада не желим потписивати и обећавати оно, о чему се сумњам да не могу извршивати. Да се не би ова сумња учинила не основана, част ми је објаснити вашој светлости, да ја не могу дати службу тим лицима пре него би се нашла упражњена места; јер у Србији не може бити више чиновника него колико је одређено у уставу, и опредељено законом по потреби. И по томе док се не укажу празна места, ја не могу она лица која су законитим путем добила службу, да збацим са службе противу устава, а да их попуним онима, који су сами оставили своја звања, и противу устава одвојили се од своје законите власти. При том за нашу општу безбедност треба да се напред уверимо за свакога од њих, о њиковим мирном владању и послушности према владајућем законом реду, и да су заслужни за ово или оно звање, да би их после по њиховим молбама поставили како и где за добро нађемо; а не да им одма по повратку њиховом дадемо службу као што се разуме у 2 члан. новога сенета, па после да од њих очекујемо да се покажу заслужни тога места.

Тако припада мени по уставу што нам га је цар дао, и ја га не задржавам с том намером, да те људе кад се овамо поврате мучим; зато, да би тако и те сама личности и сви остали видели, да они добијају службу из мојих руку као њихове непосредне власти, и без ичије странског уплива на мене. И само би се тако могао надати, да неће више бити непокорни према мени. и да ће ми се по закону покоравати тако ја хоћу да сачувам необориву светињу мога достојанства, коју сам примио из руку мојега цара. И само тако може нестати злобе и трвења међу партајама које су се на несрећу одавна угњездиле а њихово место посејала љубав и слога на срећу повереног ми народа, и можда ћемо дочекати да се ми сви сложно молимо Богу за царево здравље·

Ја се заиста чудим зашто ти људи говоре да немају довољно гаранције, кад сам ја, како у издатој прокламацији, тако и у првом сенату и свима преговорима са поменутим чиновницима, за доста показао моје благе намере према њима, и да саде ништа друго не треба, него да они учине корак који потребан за утврђење опште слоге и мира, и који ће свршити тако непријатну ствар, што је обадва двора стао толико муке, Као год што им ја верујем и као што их позивам да се врате у отаџбину; тако и они треба да верују мени, да ћу се ја побринути за њих, као и за остали народ, и да ћу онима који су пређе били у служби опет

повратити службу, ако се буду добро владали. Али да ме на то примора ма који то било би противно уставу и моме достојанству и свему повереном ми народу.

Што се тиче оног што ви желите, да се на повратак тих лица пошље повећа сума новаца, на то би се ја лако склонио и шта више издао би је из своје сопствене касе, ако се они сами обрате мени за то. Но поноситост њихова и у такој нужди, не дозвољава им да им се за то обрате, него још с презрењем одбацују и оно што сам им нудио без сваке њихове просбе, као што су то учинили они што су у Видину, и које сам вашој светлости од 11. Априла № 174 јавио. Али при свем том ја нећу да слedујем њиховом примеру, и ако ми се они што су у Цариграду обрате с молбом за повећу суму за путни трошак и покоре се више напоменутој мојој заповести — то ћу им одма и послати.

Што се тиче старог Гарашанина, не би молио без довољних узрока, да се он као и Вучић и Симић бави изван отаџбине дуже време, и кад неби било каквих повоа, то би се ја сагласио на његов повратак пре, него ли ма кога другог јер би тиме сачувао народној каси 500 талира, који му се морају давати по моме обећању за време његовог бављења ван Србије, које би издавање морао зауставити кад се врати у отаџбину, а тако исто не би се морао бринути да му дадем службу, јер је само оставио по својој вољи и пре споменутих догађаја. Ја држим да је ово доста те да не мучим вашу светлост подробнијим описивањем његових поступака. Па како сам вас и пре молио да се та три лица на дуже време задрже ван отачаства, да се неби њиховим доласком реметио мир и спокојство, то и сада најпокорније молим вашу светлост, да сва три лица буду уздржани од повратка у отаџбину, док се ја потпуно не би уверио, да њихов повратак не би сметао унутрашњем миру и спокојству, о чему ћу у своје време известити вашу светлост и замолити вас за њихов повратак.

Ја се утврдо надам, да ће ваша светлост подтпуно уважити моје побуде, које се оснивају на горе наведени узрок, и благонаклоно примити овај мој нови сенет, у коме случају покорно вас молим, да би ми мој први сенет, онај на турском и онај на српском језику повратили.

Изјављујући вам овом приликом моје особито високопоштовање, надам се да ће те ме и у потоње уверавати о високој и благонаклоној милости царској.

№ 5. Писмо великог везира Мехмед-Иџет паше од 27 Ребул-евеља 1258 године.

Мој верни кнаже!

Императорско-краљевска интернунцијатура у Цариграду преставила нам је о аустријским поданицима што наставају у Београду, да се у пословању између аустријског конзулата и српске власти чине неке сметње од последњих, које се не могу уклонити узајамним договором и да такве прилике могу не само сметати томе пословању, него могу још бити на штету аустријских поданика. И по томе је наша воља, да се по постојећем савезу између високе Порте и Аустријске монерхије, и по сили закључених уговора, никаким начином не чине никакве сметње пословању аустриских поданика, који наставају у турским провинцијама, и да се у случају кад се не би могле изравњати и сагласити у таким случајевима обе власти, онда да од сада обадве стране за свршавањо таких спорова обраћају беогтадском губернатору, његовом превасходителству Ћамил-паши, који ће потанко да расмотри таква питања и да реши, а у противном случају ако буде потребно да пошље подробна извешћа о

свему томе у Цариград. У свези са оним што је горе изложено, овим напомињемо, да је због уклањања сваког несагласије међу обе стране тражи се да се у случају ма каквих спорова који би се у потоње могли десети обраћају реченоме Ћамил-паши и да се држе његовог решења, избегавајући свако несагласије. У тој цели написата је и послата вам је ова нота, коју кад добијете, управљаћете се по њој.

№ 6. Акта бугарском покрету у 1841 и 1842 години.

1. Жалба повереника Пиротских, Нишких, Лесковачких и Прокупских Срба и Бугара на насиља Турска, 24 Априла 1841 године, српскоме правитељству, руском консулу и београдском паши.

Ми долепотписати поданици Високе Отоманске Порте, послати од наше гоњене и страдајуће браће из округа: Нишкој, Пиротског, Лесковачког и прокупског узимамо слободу, да вам у име наше браће и њихових породица, преставимо жалосно стење наше речене браће. Они се с породицама својим сада крију око ограде српске границе, јер се од великог турског зулума не смеју вратити својим кућама, а Срби их непуштају на ову страну, и тако морају тамо да помръу од глади или ако ко и остане жив од сабље наших угњетача, биће одведен у ропство.

Ми смо дошли овде с тим, да вам се јавимо и да вам опишемо ово наше несретно стање, које Нишки паша неће да олакша него још већма гомила јаде наше, и не да да страдање и вапијући глас несретних подаика султанових дођу до ушију његовог величанства.

Најмилостивији господар наш, кога свевишњи нека за млого година подржи у животу и царовању његовом, старајући се о бедноме народу целе државе његове као о деци својој које му је Бог даровао, издао је височајши свој хатишерих у Ђулхане с намером да усрећи како Турке тако и рају. Ми смо дочек-ли овај високи хатишериф онако, као што је озебао дочекао сунце. Благосиљали смо царску милошту и искрено смо се молили богу за драгоцено здравље његовог величанства и његових великаша који су му помагали у ороме великоме и славноме делу, и учили смо децу нашу да се и она томе радују и да благосиљају стазе најмилостивијег господара нашег,

Али шта може да учини благословена и праведна воља великодушног господара кад они којима је он поверио управу својих поданика као своје деце, кад је они немилимо својим ногама газе и раде све оно, што најмилостивији султан никако не жели.

И пређе је било и одвише угњетавања, али од оно доба кад је садашњи паша дошао у Ниш, сунце је наше помрчало, благостање пропало, и ми с децом нашом доживили нов јаничарлук.

Тако несретно и жалосно стање наше принудило нас је да дођемо овде и са сузама да вас замолимо, да би ви осећајући наша страдања Бога ради, доставили наше беде којим путем ви знате, до господара нашег, и у име љубави хришћанске како ви најбоље знате да учините да се олакшају патње овоме несретноме народу хришћанском.

Кад је садањи паша дошао он је одма још у почетку сазвао све старешине варошке и сеоске да им прочита високи ферман, у коме је било написато, да ми не морамо давати друге порезе осим 3 гр. и 12 пара од стотине, и да зато сваки мора покаже своје имање, да би се знало колико ће се од кога тражити. Сиротан народ је саслушао ово, клечећи је благодарио Богу и молио га за здравље пресветлог султана, који се тако милостиво брине за сиротињу, као о деци својој. Одма затим

Извештујући о овоме ваше високоблагородије, част ми је казати вам да ћу вас у своје време известити о свима следствима која се даље у овој ствари покажу.

Са особитим поштовањем и потпуном преданости имам част бити вашег високородија покорњејши слуга. Михаил М. Обреновић. с. р.-и. № 1101 — 8 Августа 1840. Топчидер.

Примедба. Неки ставови из овог писма стоје и на страни 78—81. Овде се оно штампа са друге копије, у руском преводу из онога доба,

№ 4. Писмо српскога књаза Михаила Обреновића, великоме везиру Реуф-паши, у Јуну 1841 године.

Ја сам имао част известити вашу светлост писмом од 11 Априла ове године № 474 како су се они Срби што се налазе у Видину противили моме позиву да се врате у отаџбину, и како су ону суму новаца што сам им за путни трошак послао с презрењем одбацили говорећи да им не требају моје паре.

Очекивајући од Блистателне Порте уверење, да ће се јогунство ових људи утишати, и да ће. им се заказати да послушају заповест што сам је издао, која је написата са договором свију оних чиновника који су били за то одређени од обадва висока двора, и да престану од сваког даљег противлења, ја сам имао част добити високопоштовано писмо ваше светлости од 16 ребулевеља ове године, којим ми јављате, да у оном *сенету* што сам га издао нема довољно јемства за она лица што су се оцепила од мога правитељства, и да оно није довољно да би се на основу њега самог повратили у отаџбину, те због тога сте заповедили да се у договору са царско руском мисијом изради други сенет у седам чланака, и изволели сте ми га послати да га ја потпишем, утврдим мојим печатом и затим повратим вашој светлости.

Како сам вољан да у сваком случају изнесем доказе моје покорности према високој Порти, као и високо поштовање према вашој личности, нисам пропустио а да не проучим овај нови сенет, премда сам држао да је ова ствар већ свршена; јер сам учинио све што су вишспоменути чиновници; предложили у име обадва двора а по имените: мухафис београдски Ћвмил-паша, царско-руски флигер ађутант барон Ливен, и генерални конзул Вашченко и осим тога издао сам прокламацију на основу овога онда свршенога закључења са реченом господом, и мислио сам да већ више не трудим вашу светлост. Пошто се разгледао цео садржај сенета што сте ми га послали, видио сам да се он никако не слаже с предлогом који сам ја имао част поднети на високи увиђај ваше светлооти 20 Јануара ове године № 122, и с прокламацијом за коју сам заповедио да се објави сагласно наређењу поменутих чиновника, и разликује се на многим местима са разлозима који су наведени у почетку тог истој сената. С тога је мени била дужност да високу Порту праведно замолим да се задовољи са сенетом што је издат 25 Марта № 346, који се слаже како с мојим зимушњим предлогом тако и са прокламацијом од 24 Марта; тим више што се таким начином није учинило све по вољи оних лица што су се оцепила од мога правителства, и што је лакше било да се они овим одуче од непокорности према мени и правителству, што су једном већ учинили. Али како желим да учиним жртву од мога потпуног права високој вољи, и како ми је на срцу уважење према блистателној Порти, ја сам се решио да потпишем сенет што ми је

жалбу, паша нам тражи сведоџбе. Ми се позивамо на хришћане, а он тражи од нас два Турчина.

Тако су један пут Турци на сред пијаце отели жену од мужа и повели да је потурче. И премда је жена викала за помоћ бога ради, говорећи да она неће да буде Туркиња и да има свога мужа, опет зато није смео нико да јој приђе у помоћ. Само њезина сестра која се ту десила приђе, али Турчин јој ножем осакати руке, а жену одведе. Ми предамо паши жалбу, и кад нам он затражи сведоке, ми му одведемо 20 људи, али он нехте примити, и тражаше само Турке. Ми се позовемо на ђумручког надзиратеља, који је био очевидац овог догађаја, и он нам осведочи истину али зато изгуби своју службу; а нама кажу да је жена сама хтела да прими турску веру. И макар да је она јавно то одрицала и доказивала неправду, паша нађе два Турчина који се брадом својом закуну, да се жена сама хтела да потурчи, и тако она остане код Турака.

Тако исто два брата Албанца дођу у село Драшци и на силу ухвате једну девојку, одведу је у Албанију и тамо је потурче. Осим тога још и из села Заплане на силу одведу две девојке и потурче.

У прокупском округу Турци одведу неке Србе у винограде, тамо неколико њих побију, онако као што су убили и двојицу кројача из Ниша.

Осим тога ноћу разваљују кровове од кућа, увлаче се потајно у собе ако кога човека нађу убију, а кућу опљачкају. На овај начин за кратко време погивуло је више од 20 душа у селима, а главе њихове доплoвиле су Моравом под Алексинац.

Ови исти угњетачи на силу одвукли су једну девојку, и ма да је она викала нико јој се на помоћи није нашао осим њезине мајке, коју су варвари исекли на парчета, а девојку одвуку у шуму. Кад то виде остали сељаци, они пођу у потеру отму девојку и врате је кући. Али мајка је већ била мртва. И то се све чини у мирној држави султановој, где се угњетачи наши незадовољавају тиме, што силују жене и девојке мале и велике, но сад су почели да чине таква насиља и с мушкима, као што су то учинили у самој светој цркви у Прокупу, гди су силована три човека.

На све ове догађаје укупно предали смо паши нишком жалбу нуну суза, а он нам одговори, да то бива и на другим местима, и да од тога нико не умре

С друге стране лесковачки паша пре него ће доћи садањи нишки потражи неке старе порезе. По доласку новога паше, и незнајући да ли ће га он оставити на дужност, сазове општинаре и објави им, да су му они дужни 90.000 гроша. Премда му је општина одговорила како је она њему све исплатила, опет он заповеди да му се доведе Иванко Кујунџија, и натера га да направи печат, испише имена и напише облигацију како му је санћим раја дужна. Лесковачки паша остао је на свом месту још годину дана, и као пре тражио је порезу. Ал на један пут и нишки паша објави, како хришћани нису дали ни једне паре данка за целу ту годину, и како султан од њих тражи 500 кеса (250.000 гроша). Бедна раја кроз плач му је говорила, да они сваки дан дају разне порезе, али то не помаже, и они опет плаћају. Ми не би жалили да и последњу пару унесемо у хазну премилостивог султана кад би знали да би остали у миру. Али на против и трпимо велике невоље, и већ смо издали све што смо имали.

Пре неког доба дође паша у Лесковац, а одатле пође у шетњу у село Винарце и сабрав пуно девојака до по ноћи играо је и сам с њима, а заједно с њим Исмаил-паша и многи други Турци.

Ми би све то отрпели, али наши албански бегови гледајући шта ради паша,

они се још више осилили. Јер не само што се скитају по селима и приморавају да се праве игре него још силују жене и девојке, а у селу Бугарици сикиром убише једног младог човека за то, што је хтео да брани своју сестру, коју су силовали. И то још није доста: они убијају људе по дућанима из пушака, нашу стоку мешају са својом, а кад ми дознамо и затражимо своју стоку, они нам прете сикирама, ако се само усудимо ма што даље говорити. Ко има новаца тај ако му скот пропадне може опет да спасе свој живот, а ко нема новаца, тај мора да ћути, или да бежи куд зна, или да изгуби главу.

Који пут се Албанци сваде с пашом и пођу стотинама у Ниш као бајаги да се бију с њим, а кад овамо они зађу по селима да се часте, и чине свакојака насиља и на путу пљачкају трговце.

Догодило се опет да је један Бугарин пошао на рад у виноград са својом кћери од 14 година, а шест Албанца нападну на њих, оца свежу, а девојку одведу у шипраг и насиљем је мучили од јутра до мрака тако, да је после велики претрпљених мука једва жива остала.

У пиротском округу скупе се 50 до 60 лупежа који по селима везују људе и изнуђавају новце од њих. Становници се пожале војводи, а овај им одговори, да таквих самовољника има 800 и да их он не може да растера.

Тако исто један његов слуга пође на коњу на пијацу у намери да убије кога, и наишав на једнога кројача баци се ножем на њ, али га не погоди, а кад овај побегне он га из пиштоља убије. Други људи кад су то видили затворе дућане и разбегну се.

Оваки и овима подобних случајева има хиљадама које није могуће исказати и по реду описати. Бедни народ цвили, али жалбе његове не допиру до султана. Остаје му само да се побуни: једно да се сачува од угњетача, а друго да би свемилостиви господар могао видити какве муке овај народ сноси, и да би се умилостивио да противу оваквих самовољства предузме нужне мере.

Али паша не разбирајући да су хришћани скочили противу угњетача а не противу султана, сдружио се с њима, па убија хришћане као побуњенике противу свога господара, пале села и пљачкају, жене и децу одводе у ропство, и тако пре него све ово дође до султана, већина наше несретне браће мора ће изгинути.

Примедба. У овом смислу предате су биле просбе Ћамил-паши београдскоме, српскоме књазу Михаилу и рускоме конзулу.

2. Писмо од хришћанских становника, призренског пашалука од 1 Маја 1841 године.

Јевропи и целоме свету доста је познато, колико векова ми сносимо јарам турски. Доста је протекло времена од како ми стењемо у њиховим оковима. Доста смо ми својим рођеним очима гледали проливену крв наше деце. Доста је људи милог нам рода гомилама изгинуло од насиља турског као жртва њиховом пророку. Доста су они истурчили деце наше и чинили им свака зла што се описати не може и које сад превлађује више него икада, и које ће најзад сасвим овладати, ако ми ма којим начином не уклонимо ово од себе. У име Бога ми смо наумили да сви скочимо на оружје не противу султана, него против угњетавања и угњетача, и да се бијемо, док или сви не изгинемо или не задобијемо права наша.

Сви ми што живимо у Горњој Мисији и велико и мало коленом дамо пред ногама његовог величаства најмилостивијег цара „свероси

нашега Николаја Павловића и најпокорније молимо да нам најмилостивије даде нужну помоћ, да би могли постићи нашу цел т. ј. добити задовољење. Што се војске тиче, тога имамо доста.

На овај „конец" ми се усуђујемо писати В-му В-ју ово писмо и спроводимо га преко нашег изасланика Марка Аврамовића из Вучитрна, који већ одавна настава у Србији не могав да сноси овдашња насиља, и који се користи потпуним поверењем своје браће и свога народа, и који вам може и усмено у свему објаснити ову ствар. Најпокорније молимо да јавите о томе нашему свемилостивом цару и оцу нашему, а ако је могуће да заједно с вашим извештајем нашег посланика и брата упутите те да и лично представи цару а он ће с вољом поћи за браћу његову, јер смо ми људи прости, и неумемо добро да се изјаснимо, а немо ли још сами и да пишемо господару и цару, кад је вас Бог и милостиви господар и отац наш послао у Србију; по овоме и по други пут најпокорније молимо вас у име Христа Бога заузмите се за нас код његовог величанства и оца нашег.

Ми се доле потписујемо у име целог народа Горње Мисије. На народном скупу и већу у Дјевичем манастиру, 1 Маја 1841 године (26 људи).

3. Списак турских вароша и села, у којима су Албанци ту скоро чинили насиља, убијства и пљачкања.

1) У селу Туреховцу, у лесковачком округу, Албанци су исекли на парчета пет људи, међу њима и једну жену. После отели од становника изрaну и стоку, па запалили село у коме је од 150 кућа ни једна није остала, а житељи се разбегли куд који, и како је ко могао.

2) Од становника села Бошњака лесковачког округа, Албанци су изнудили 10.000 турских гроша.

3) У селу Шумани лесковачког округа, Албанци су убили једнога човека и отели од становника 4.500 турских гроша.

4) У том истом округу у селу Милошевцу, Албанци су отели од једнога Бугарина 5.000 гроша, и жену му силовали.

5) У том истом округу Албанци су растерали становнике села Трњана и одвели њихову стоку.

6) У селу Горњу тог истог лесковачког округа, исекли на парчета једнога хришћанина, и одвели му стоку.

7) У том истом округу у селу Лукошници брат лесковачког паше убио је једнога од најпоштенијих становника за то, што није дао да му кћер силује.

8) У селу Ждеглову у лесковачком округу, убили су једнога човека.

9) У селу Бабинцу тог истог округа, исекли једнога човека.

10) У нишком округу, Турци наишли у шуми где секу дрва синове бугарског становника села Чаплинца, једнога од 18, а другога од 15 година и обранили их, првога из пиштоља, а другога ножем по глави, лицу и врату. Другог дана млађи који је остао при себи држећи одсечени образ врати се оцу, који оде и старијег сина полумртвог одвезе у Ниш где и умре, а млађи остане да се лечи, но незна се да ли ће и он остати жив.

11) У вароши Прокупу (Ћупруџик) Албанци улете у кућу једнога Бугарина, све похарају, домаћина и његову жену, сина и кћер обране, и осим тога још четири човека исеку.

12) У нишком округу у селу Пановцу једноме Бугарину одсекли су обе руке.

13) У лесковачком округу у селу Пуковци, убију једно мало мушко дете.

14) У нишком округу у селу Међурову у једној кући исекли оца и сина.

15) У алексиначком округу у селу Војновци убили су старешину у том истом селу, с момцима што су му радили виноград.

16) У нишком округу исекли једнога становника у селу Русни који је орао у пољу.

17) У лесковачком округу близу села Пусте Реке, убију Албанци једнога Бугарина који је био на путу.

18) У нишком округу Турци, становници вароши Ниша ћурчије од табачког руфета, нападну на кућу најпоштенијег становника села Филандрици, одсекли му руке, извадили очи и најзад сина му и кћер исекли и опљачкали.

19) У прокупском округу у једном манастиру убили три човека.

20) У Нишком округу у селу Бричари убили два чевека.

21) У Пиротском (Шерхију) округу побијено је на једном месту седам људи, и осим тога, убијена су три бугарина што су прошле године били умешани у тамош. смутње, који су се сами предали Турцима и отишли у Видин на позив пашин,

22) У Пиротском округу код реке Топлице Албанци исеку два Бугарина, аласа.

23) У Прокупском округу Албанци отму од једнога становника села Беличевци 7000 турских гроша, и другога вукли по шуми као заробљеника

24) У Пиротском округу у селу Лужници убили су једног свештеника и његовог сина.

25) У шуми у Нишком округу Турци нађу једног Бугарина и потраже од њега 300 гроша, па како није имао новаца то га убију.

26) У селу Власотинцима у Лесковачком округу убили су Бугарина Станка који је прошле године био помешат у побуну и који се сам предао Турцима.

27 У местанцу Скопљу близу Вране, на силу је потурчено 18 хришћанских девојака а једна која није хтела да промени веру, Турци је измуче исеку па најзад сагору.

28 Близу Ниша Турци убију два Бугарина кочијаша у виноградима.

29 Грађани Лесковачки морали су да даду Албанцима 50.000 турских гроша, три топа разнога платна и најбољега сукна за 80 пари шалвара, да би само спасли цркву своју коју су Албанци хтели да сагору.

Маја 15 1841 године.

4. Писмо бугарских повереника 12 Јуна 1841 године.

Како смо изложени непрестаним невољама ми сваки дан гинемо, јер Турци као да за ништа друго нису створени него да нас који смо лишени сваког задовољства због чега се не можемо ни рачунати у људе — на најжешћи начин гњаве и убијају.

Балчијоглин син Омер са 12 другова дошав у село Крупаче напао је на кућу некога Марка на две шћери његове и хтео их силовати, али како он то није дао, то су Турци пуцали на њ из пиштоља, и овај се човек некако сакрије у шуму. После да би га како год убили дошао је брат Омеров с тим истим људима и не нашав га кући, увате ћер његову и силују, а мало детешце његово исекли би да га нису сељани сакрили. Близу Тополнице Радњу Бакалина из Ниша исекли на комаде и опљачкају, а из Јаломнице на силу девојку потурчили.

У Лесковачком округу у селу Бошњаку Арнаути увате сина Степаново-

свему томе у Цариград. У свези са оним што је горе изложено, овим напомињемо, да је због уклањања сваког несагласије међу обе стране тражи се да се у случају ма каквих спорова који би се у потоње могли десети обраћају реченоме Ћамил-паши и да се држе његовог решења, избегавајући свако несагласије. У тој цели написата је и послата вам је ова нота, коју кад добијете, управљаћете се по њој.

№ 6. Акта бугарском покрету у 1841 и 1842 години.

1. Жалба поверника Пиротских, Нишких, Лесковачких и Прокупски Срба и Бугара на насиља Турака, 24 Априла 1841 години, српскоме правителству, руском конзулу и београдском паши.

Ми долепотписати поданици Високе Отоманске Порте, послати од наше гоњене и страдајуће браће из округа: Нишкоі, Пиротског, Лесковачког и прокупског узимамо слободу, да вам у име наше браће и њихових породица, преставимо жалосно стење наше речене браће. Они се с породицама својим сада крију око ограде српске границе, јер се од великог турског зулума не смеју вратити својим кућама, а Срби их непуштају на ову страну, и тако морају тамо да помръу од глади или ако ко и остане жив од сабље наших угњетача, биће одведен у ропство.

Ми смо дошли овде с тим, да вам се јавимо и да вам опишемо ово наше несретно стање, које Нишки паша неће да олакша него још већма гомила јаде наше, и не да да страдање и вапијући глас несретних поданика султанових дођу до ушију његовог величанства.

Најмилостивији господар наш, кога свевишњи нека за много година подржи у животу и царовању његовом, старајући се о бедноме народу целе државе његове као о деци својој које му је Бог даровао, издао је височајши свој хатишерих у ђулхану с намером да усрећи како Турке тако и рају. Ми смо дочек-ли овај високи хатишериф онако, као што је озебао дочокао сунце. Благосиљали смо царску милошту и искрено смо се молили богу за драгоцено здравље његовог величанства и његових великаша који су му помагали у ороме великоме и славноме делу, и учили смо децу нашу да се и она томе радују и да благосиљају стазе најмилостивијег госпвдара нашег,

Али шта може да учини благословена и праведна воља великодушног господара. кад они којима је он поверио управу својих поданика као своје деце, кад је они велимо својим ногама газе и раде све оно, што најмилостивији султан никако не жели

И пређе је било и одвише угњетавања, али од оно доба кад је садашњи паша дошао у Ниш, сунце је наше помрчало, благостање пропало, и ми с децом нашом доживили нов јаничарлук.

Тако несретно и жалосно стање наше принудило нас је да дођемо овде и са сузама да вас замолимо, да би ви осећајући наша страдања Бога ради, доставили наше беде којим путем ви знате, до господара нашег, и у име љубави хришћанске и како ви најбоље знате да учините да се олакшају патње овоме несретноме народу хришћанском.

Кад је садањи паша дошао он је одма још у почетку сазвао све старешине варошке и сеоске да им прочита високи ферман, у коме је било написато, да ми не морамо давати друге порезе осим 3 гр. и 12 пара од стотине, и да зато сваки мора да покаже своје имање, да би се знало колико ће се од кога тражити. Сиротан народ кад је саслушао ово, клечећи је благодарио Богу и молио га за здравље пресветлог султана, који се тако милостиво брине за сиротињу, као о деци својој. Одма затим паша

њезино захтевање одвео у Лесковац и потурчио. Кад ју је повео у Арнаутлук, то се на њену молбу уврате заједно у кућу њезине мајке одакле ноћу са својим братом од 12 година побегну у Алексиначки карантин, где и сада издржава карантинску обсервацију.

Јављајући вам сва злочинства и угњетавање што нам Турци чине ми се надамо да ће нас ваше благородије сачувати својом руком и учинити крај нашој несрећи.

6. Писмо Бугарина Стојана Вучковића од 16 Априла 1842 године из Алексинца

Долепотписати јављам вашем високоблагородију о убијствима и бешчашћу што се чини с хришћанима у Бугарској, и покорно вас молим да учините крај нашој несрећи и подјејствујете да нам Турци врате на силу отето имање.

У Пиротском округу у селу Орковици неки Мутим Булгак-баша желео је да купи масла, и нашав га у некога Живка али мало бајатног нападне на жену и дете и жестоко их испребија. Дете се за мало време опорави, али жена и до сад лежи. Турци су везали и исекли некога Илију у селу Тамљанини а пријатеља његовог Ристу становника села Шљивића, обесили за ноге на дрво и заклали као скота У Болницу, Албанци исеку такође некога Ивана, забранив становницима да о томе никоме не говоре јер ће их у противном случају живе сагорети.

7. Писмо Бугарских урођеника Цвитка Голубовића и Стојана Вучковића из Алексинца од 30 Априла 1842 године.

Не пропуштам прилику а да ваше високородије не известим, како су Албанци убили једнога човека у селу Прилепцу, и како брат пашин Сулејманбеј, пошто је саградио кућу муком сиротиње, тражио је у селу Коноплици од Јове Грговића 200 гроша, и кад он одговори да нема то га беј веже и изубија батином по леђа, после га остави везаног целу ноћ у затвору, изнудив најпосле од њега 200 гроша.

У селу Власотинци скупљачи харача угледају у једном дућану згодну девојку, ухвате је и хтели на силу да обрате у веру мухамедову. Али сељани нису то дали. Познати у селу Орашју пијаница Арнаут из пушака опали и сви се људи разбегну куд који по пољу, и кад у селу остану само жене и деца, он нападне на једну девојчицу од 12 година и силује. Паша у Нишу узео је на одговор жену Косте Човка који је побегао у Србију, и кад му она одговори да је њен муж побегао од несносног насиља и угњетавања, онда паша заповеди да се баци у тавницу међу људима заједно с двоје мале деце.

8. Писмо Бугарина Стојана Вучковића из Алексинца од 12 Маја 1842 г.

Баш овог часа дознао сам да су Турци починили велика злочинства у округу Лесковачком, Нишком и Прокупском о чему вас извештавам именујући вам оне који су побијени и кривце њихове.

У Лесковачком:

Неки Јусуф из Ниша рани на српској пограничкој [illegible]
из села Орљана, који је ту дошао да купи шеницу. Да [illegible]
то се још незна. У селу Пољаници, Албанци су убили
зато, што је бранио своју сестру, коју су они хтели да

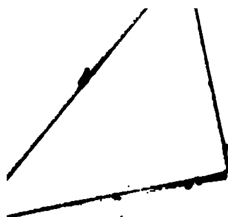

и потурче. У селу Бојнику, Албанци из заседе убију тамош. станов-

У Нишком.

Четири Турчина дођу у село Матијевци у намери да убију тамош. становника Јованчу, али кад се он сакрије од њих, они узму његовог сина и одведу у Ниш и задрже под стражом окована. Нишки Турчин који живи у београдском кварту убио је у сред чаршије некога џамбаса хришћанина кога су звали Бошњаком. У селу Бресју ранили су Албанци становника Цветка.

У Прокупском.

У вароши Прокупљу убили су Албанци кроз прозор Миљка механџију кад је ужинао. Неки Ајдар из Базара, убије у селу Равништу хришћанина Младена и опљачка од њега 10.000 гроша. У селу Паради, Арнаутин из села Нарштите ранио је Бугарина Милоша. У Јазаљину неки Максим рањен реченим Хајдером, а у селу Р адоњи Арнаути такође ране Ивана Радосављевића.

Приметба. Оваких прозаба у 1841, 1842, 1843 години дошло је у руски конзулат и у српско министарство унутрашњих послова више од две стотине.

№ 7. Записка о стању Србије у 1841 години.

Србија благодарећи моћној заштити високога двора и на основу постојећих уговора с Портом отоманском користи се већ од толико година значајним правима и повластицама. Устав који смо добили од султана по одобрењу његовог императорског величанства, утврдивши ова права определио је и уређење земље. Уређења овога основног закона обувата све мере што обезбеђују благостање народа и опредељују границу власти кнежеве и његов уплив на ствари у унутрашњој управи. Земаљски је устав једино правило кога се сада српско правителство придржава, и не гледајући на то што оно често трпи оскудицу у образованим људима, који би као вештији и способнији потпуно могли вршити цел правителствених наредаба — Срби ништа мање с признањем према високом заштитном двору осећају благословени утицај устава, и налазе у њему залогу своје будућности.

Савлађујући све препреке и њезгоде што истичу због оскудице грађанских и кривичних законика, правителство се већ од неколико година брине о изради њиховој. Али како оно нема својих људи који би могли да изврше овај посао, и како је ова ствар предата најмљеним законодавцима из Аустрије, то и издање ових законика може се и отегнути, да би их тако од времена на време могли поправљати и дотеривати према наравима и обичајима српскога народа. Како нема писатих закона то судови у Србији сва ова дела што им дођу разглеђују и решавају по појединим прописима законодатне власти т. ј. српскога савета са одобрењем кнежевим, и по здравој памети и савести судија. Али како су свакојако форме суђења биле нове то 17 окружних и један апелацијони суд у Србији опет нису могли успети да пошљу министарству правосуђа дата о броју дела што су израђена и решена за годину дана, па зато опширност и род њихов незна се.

Тако исто српско правителство признаје важност народне просвете. У последње доба Милошеве владе тек је било почето с тим, и учени заводи у Србији, може се казати, да су онда постојали само по једином називу. Сада кад устав обувата и ову ствар и ставља је правителству између првих обвеза, то је народна про- у потоње доба учинила велики корак. Воља и способност за учење пробуђена во у свима сталежима, и правителство је већ почело да увиђа плодове гра-

ђанског образовања јер су неколицина младића српских који су свршили курс науке у већим отачанственим школама, ступили ове године у државну службу. На крају године било је у Србији почетних (нормалних) школа 137, духовних завода 3, главнијих школа (полугимназија) у Шапцу, Ужици и Неготини 3, гимназије у Београду и Крагујевцу 2, и у Београду 1 лицеј. Број школских учитеља и професора рачуна се на 150, а ђака је било 4280.

И другим гранама управе правителство је поклонило своју пажњу, и није испуштало из вида унутрашњи саобраћај. Поправљајући главније друмове, оно се сада бави постројавањем тврдога моста на реки Морави на цариградском друму, и поправља мостове и на другим тачкама. Пошта која је дуго време била запуштена и која неје била сигурна ни за појединце ни за само правителство, доведена је у бољи ред, а да би своју службу што тачније отправљала установљено је ту скоро код министарства унутрашњих дела особито поштанско оделење. Карантинске установе на граници што деле Србију од турске области, чувају књажевину од прелаза заразних болештина.

Кад је српско правителство са оћаким слабим среств има и код унутрашњих смутња било кадро да за кратко време учини неке поправке у земљи, то у општем миру земље и слогом између чланова правителственог скупа, какве надежде на будућност неби могао остварити овај народ који се одликује бистрином разума и жудњом за опште благостање? На несрећу мутње частољубља и рачуни личних интереса често су се користили простотом овога народа, и водили га на сусрет заблуди што руши законити поредак и мир у књажевини, и смета правителству да ради слободно по пропису земаљског устава за благостање Србије. Ствар је ова тек сада дошла крају, кад су се повратили у отаџбину они Срби што су били отишли. Зближење с лицима која су била у непријатељству с књазем Михаилом и уљудно и својско понашање његово према њима, као и покорност њихова према њему, посредовањем императорског конзулства и саветима београдског Ћамил-паше коме се у овом случају мора признати искреност и разборитост — млого је принело те се учинио корак искреном помирењу. Ово није остало само на томе. Књаз Михаил учинио је већ преставку порти и мисији у којој је тражио да се дозволи повратак у отаџбину и онима троици великаша, којима је становање ван Србије продужено још за неко време.

Међутим последице оваких унутрашњих раздора остаће за дуго у памети правителству и послужиће свима Србима у опште за ваљану лекцију у потоње. С једне стране неслога великаша кнежевине дала је повода превареној светини да се меша у ствари под изговор да брани свога књаза; а с друге стране удаљавање од дужности способних и искусних чиновника у државним делима, био је узрок те је правителство на место њихово поставило друге људе, мање вештије. Последица овога последњег дела била је та, да је партаја бившег књаза Милоша Обреновића, којом је руководила његова жена Љубица и брат Јован Обреновић држала да је млади књаз Михаило слабомоћан за управу, па је покушавала да га принуди пореметити уведени ред ствари по уставу и да позове натраг у Србију књаза Милоша. Таким начином по упуству Јована Обреновића сељани из чачанскога округа побуне се у Марту месецу, под изговором измишљене злоупотребе при ску
порезе. А становници у једноме делу београдског округа, они исти, што
употребљени у побуни 1840 години, у Јуну месецу ове године, начинили
заверу под управом брата кнегиње Љубице и њених служитеља, завер
ишла да истреби све старешине око књаза Михаила, које су држали кам

сметњу повратку старога Милоша. Покрет у Чачку угушен је јаким мерама правителства. А завера на време прокавата, уклоњена је оваким истим мерама, к кривци и у једном и у другом, судском пресудом добили су заслужену казан, изузимајући књагињу Љубицу и Јована Обреновића чија су имена, извршиоцима њихових намера, при даљем ислеђивању сакривена. Извор толиких зала и неслога 1840 године улила је оним старешинама, који су недавно побегли од опасности због откривене завере, мисао, да књазу докажу своју привржености тим што ће да подржавају у њему и онако увећани појам о достојанству своме, кад је дело о српским изгнаницима расматрано у Цариграду. Одбацив по савету ових великаша предлоге портине које му је она учинила у цели измирења са Србима који се налазили у Турској престолници, књаз Михаило тим разљути отоманско министарство које да би се осветило за оваку немарљивост према њиховим предлозима, уништи нарочити уговор, који је почет још за време књаза Милоша и по коме би се Срби користили приходом ђумррка у Нишу, оно дакле изда за тај ђумрук нове наредбе које су учиниле те и Видин повуче сву трговину Турске Аустријом, која је до тога доба била кроз Србију.

У опште неслога старешина са књазем својим, осим заваде због управе, а нарочито што се тиче рачунских ствари, које је била напуштена и која је од скора почела да се уређује од како је за министра финасије назначен способан човек из Вучићеве партаје, нанеле су српској хазни осетљиви удар како због турске трговине на Ниш, тако и због изванредних трошкова које је правителство морало да чини сазивајући народне скупштине, и при селењу централне управе у Крагујевац и отуда на ново у Београд и на издржавање нарочитог агента у Цариграду. Ствар ова која је Србију коштала више од 50.000 холандских дуката, улевала је наду и Аустриским агентима да могу сметати упливу заштитнога двора у Србији али отезање и узрок ове саме ствари нагнало је самога књаза да се са што већим прилажењем ода државној управи и да што већма утврди ону свезу која стоји између наше отацбине и Русије. Књаз Михаило сватио је благодејање рускога двора којима је обасипао Србију, и појмио је прави значај високог покровителства које је моћно подржавало, утврђивало и давало сву управу у његове руке, њему су познате стране плетке које су његовом оцу учиниле да се лиши ови благодејања, па због тога се клони и најмање сенке свога удаљавања од августјешег му благодјетеља.

Сад хвала Богу Србија ужива потпуни мир. Смутње које су реметиле њену тишину и њен законити поредак, и штетне последице од њих, биле су живи пример правителсву и народу, и учиниће да се убудуће као што се могло и очекивати — да се таке неприлике уклоне од ове замље. Јака воља и сталност младога књаза која се појављује у више прилика, добре намере његове да се одржи правосуђе, благородан и искрено мишљење које се све више и више јавља код њега, дају наде Србима да ће временом у њ видити књаза вођу, који потпуно заслужује таку управу. Мирно стање у земљи дало је прилике књазу Михаилу да походи свој народ прошлог месеца Августа и Септембра. Књаз је на том путу свуда био сведок свима изјавама привржености и радости народа према њему, и како народ свуда предусреће и прима његове наредбе дивећи се његовој разборитости, што пре тога већина Срба нису могли веровати гледајући на његову младост.

Неће бити сувише ако овде позборимо коју реч и о немирима што се десише у Нишком пашалуку Априла месеца ове године у колико се то тиче Србије. Највећи покрети у турским областима које граниче са овом књажевином, турско сумњичење и налази свакада томе повода од стране Срба. Хришћани којима је

судба одредила да стењу под теретом турскога насиља, у својим надама на будућност свагда узимљу Србију за углед, сматрају наше обезбеђено суштаствовање према њиховом као неко блаженство, и не обзирући се на остало као на прилике и средства која створише политично биће Србије. Али Порта је неправедно сумњала на суделовање српског правителства за устанке у Бугарској због несносних насиља. Све учешће њезино у овом случају у томе је, што је оно показивало симпатије према браћи својој коју су Турци сабљом и огњем гонили, и што је једанајес хиљада бугарских породица примила заједно са њиховом стоком, а после их на захтевање Портиног комесара повратила. И сад је у Србији из разних пашалука дошло преко 200 породица хришћанских из оних истих узрока и међу тим правителство нема још никаког захтевања од турске власти да се и оне поврате,

Српска је трговина још на ниском степену с тога, што у становника ове књажевине још нема предузимљивости и још није у њих развијен трговачки дух. Увоз из Аустрије, Босне и Руменлије много је већи од извоза, и прва је у различним манифактурним и фабричним израдама, сувих плодова вина, рума, боје, масла, пиринча и т. д. и макар да у Србији има и одвише шуме, шта више и саме дрвенарске израде за домаћу потребу увозе се као на пример: даске, клинови, обручи и просто посуђе од глине, и најзад со што из Влашке долази. Главни производи извоза нарочито у Аустрију ови су: свиње, рогата марва, коже, мотке, сало, мед, восак и томе под. О правом стању трговине ових предмета министарство финанције није могло имати потпуна дата али количина њихова и број стоваришта подробно је изложено у таблици, која се прилаже овде написата под А; ђумручина што је сакупљена од српских ђумрука у 1841 години за наплаћене увозне и извозне товаре а у таблици назначена износи 900.300 турских гроша по правителственом курсу т. ј. рачунајући у 10 гроша аустријски талир, који у трговини у слободноме курсу чини 20 и више гроша.

За извоз народног богаства у Србији могле би се рачунати и руде гвожђа, бакра, олова, сребра, разно камење и каменог угља, кад би оне биле обрађене као што треба, али оне су сад у Србији познате само по имену и сасвим су напуштене. Истина правителство је прошле године позвало преко свога агента у Бечу, г. дворског камергера његовог императорског величанства Антонија Демидова, да дође и да узме на се обрађивање рудника под условима на која би он врло лако пристао, Али г. Демидов није хтео да прими овај предлог због својих великих послова. После тога правителство је хтело да за ово предузеће састави друштво на акције, које би само позвало инжињере из Аустрије и Саксоније, али и тај се пројект није могао остварити.

Што се тиче производа којима би Русија могла да снабдјева Србију и да утврди трговачку свезу с њом, мора се приметити, да је то не могуће због даљине руске државе и мала цена за коју Срби из суседне Аустрије задовољавају своје потребе, сметају руској трговини да она овде конкурише са аустријском. Прошлог месеца Септембра становник черниговске губерније стародбског среза посаде Лужков, Иван Расветајев покушао је да испита у колико руски производи могу да уђу у саобраћај са Србима, и дошао је преко Вл[illegible] Молавије са ситничарским еспапом, каквим се обично торбари у Руси[illegible] је да су таква предузећа не могућа, без очевидне и велике штете. Ш[illegible]ја становника у Србији, то се још тачно незна, јер још није сврше[illegible] који је по заповести правителства почет. Но од прилике држи с[illegible]ника има свега један милион и мушкиња и женски[illegible] се само[illegible]што па-

сметњу повратку старога Милоша. Покрет у Чачку угушен је јаким мерама правитељства. А завера на време проказата, уклоњена је оваким истим мерама, а кривци и у једном и у другом, судском пресудом добили су заслужену казан, изузимајући књагињу Љубицу и Јована Обре овића чија су имена, извршиоцима њихових намера, при дањем ислеђивању сакривена. Извор толиких зала и неслога 1840 године улила је оним старешинама, који су недавно побегли од опасности због откривене завере, мисао, да књазу докажу своју привржености тим што ће да подржавају у њему и онако увећани појам о достојанству своме, кад је дело о српским изгнаницима расматрано у Цариграду. Одбацив по савету ових великаша предлоге портине које му је она учинила у цели измирења са Србима који се налазили у Турској престолници, књаз Михаило тим разљути отоманско министарство које да би се осветило за оваку немарљивост према њиховим предлозима, уништи нарочити уговор, који је почет још за време књаза Милоша и по коме би се Срби користили приходом ђумррка у Нишу, оно дакле изда за тај ђумрук нове наредбе које су учиниле те и Видин повуче сву трговину Турске Аустријом, која је до тога доба била кроз Србију.

У опште неслога старешина са књазем својим, осим заваде због управе, а нарочито што се тиче рачунских ствари, које је била напуштена и која је од скора почела да се уређује од како је за министра финасије назначен способан човек из Вучићеве партаје, нанеле су српској хазни осетљиви удар како због турске трговине на Ниш, тако и због изванредних трошкова које је правителство морало да чини сазивајући народне скупштине, и при селењу централне управе у Крагујевац и отуда на ново у Београд и на издржавање нарочитог агента у Цариграду. Ствар ова која је Србију коштала више од 50.000 холандаких дуката, улевала је наду и Аустриским агентима да могу сметати упливу заштитнога двора у Србији али отезање и узрок ове саме ствари нагнало је самога књаза да се са што већим прилажењем ода државној управи и да што већма утврди ону свезу која стоји између наше отаџбине и Русије. Књаз Михаило сватио је благодјејање рускога двора којима је обасипао Србију, и појмио је прави значај високог покровителства које је моћно подржавало, утврђивало и давало сву управу у његове руке, њему су познате стране плетке које су његовом оцу учиниле да се лиши ови благодјејања, па због тога се клони и најмање сенке свога удаљавања од августјешег му благодјетеља.

Сад хвала Богу Србија ужива потпуни мир. Смутње које су реметиле њену тишину и њен законити поредак, и штетне последице од њих, биле су живи пример правителсву и народу, и учиниће да се убудуће као што се могло и очекивати — да се таке неприлике уклоне од ове замље. Јака воља и сталност младога књаза која се појављује у више прилика, добре намере његове да се одржи правосуђе, благородан и искрено мишлење које се све више и више јавља код њега, дају наде Србима да ће временом у њ видити књаза вођу, који потпуно заслужује таку управу. Мирно стање у земљи дало је прилике књазу Михаилу да походи свој народ прошлог месеца Августа и Септембра. Књаз је на том путу свуда био сведок свима изјавама привржености и радости народа према њему, и како народ свуда предусреће и прима његове наредбе дивећи се његовој разборитости, што пре тога већина Срба нису могли веровати гледајући на његову младост.

Неће бити сувише ако овде позборимо коју реч и о немирима што се десише у Нишком пашалуку Априла месеца ове године у колико се то тиче Србије. Најмањи покрети у турским областима које граниче са овом књажевином, турско сумњичење и фанатизам налази свакада томе повода од стране Срба. Хришћани којима је

судба одредила да стењу под теретом турскога насиља, у својим надама на будућност свагда узимљу Србију за углед, сматрају наше обезбеђено суштаствовање према њиховом као неко блаженство, и не обзирући се на остало као на прилике и средства која створише политично биће Србије. Али Порта је неправедно сумњала на суделовање српског правителства за устанке у Бугарској због несносних насиља. Све учешће њезино у овом случају у томе је, што је оно показивало симпатије према браћи својој коју су Турци сабљом и огњем гонили, и што је једанајес хиљада бугарских породица примила заједно са њиховом стоком, а после их на захтевање Портиног комесара повратила. И сад је у Србији из разних пашалука дошло преко 200 породица хришћанских из оних истих узрока и међу тим правителство нема још никаког захтевања од турске власти да се и оне поврате,

Српска је трговина још на ниском степену с тога, што у становника ове књажевине још нема предузимљивости и још није у њих развијен трговачки дух. Увоз из Аустрије, Босне и Румелије млого је већи од извова, и прва је у различним манифактурним и фабричним израдама, сувих плодова вина, рума, боје, масла, пиринча и т. д. и макар да у Србији има и одвише шуме, шта више и саме дрвенарске израде за домаћу потребу увозе се као на пример: даске, клинови, обручи и просто посуђе од глине, и најзад со што из Влашке долази. Главни производи извоза нарочито у Аустрију ови су: свиње, рогата марва, коже, мотке, сало, мед, восак и томе под. О правом стању трговине ових предмета министарство финанције није могло имати потпуна дата али количина њихова и број стоваришта подробно іе изложено у таблици, која се прилаже овде написата под А; ђумручина што је сакупљена од српских ђумрука у 1841 години за наплаћене увозне и извозне товаре а у таблици назначена износи 900.300 турских гроша по правителственом курсу т. ј. рачунајући у 10 гроша аустријски талир, који у трговини у слободноме курсу чини 20 и више гроша.

За извоз народног богаства у Србији могле би се рачунати и руде гвожђа, бакра, олова, сребра, разно камење и каменог угља, кад би оне биле обрађене као што треба, али оне су сад у Србији познате само по имену и сасвим су напуштене. Истина правителство је прошле године позвало преко свога агента у Бечу, г. дворског камергера његовог императорског величанства Антонија Демидова, да дође и да узме на се обрађивање рудника под условима на која би он врло лако пристао, Али г. Демидов није хтео да прими овај предлог због саојих великих послова. После тога правителство је хтело да за ово предузеће састави друштво на акције, које би само позвало инжињере из Ауствије и Саксоније, али и тај се пројект није могао остварити.

Што се тиче производа којима би Русија могла да снабдјева Србију и да утврди трговачку свезу с њом, мора се приметити, да је то не могуће због даљине руске државе и мала цена за коју Срби из суседне Аустрије задовољавају своје потребе, сметају руској трговини да она овде конкурише са аустријском. Прошлог месеца Септембра становник черниговске губерније стародбског среза посаде Лужков, Иван Расветајев покушао је да испита у колико руски производи могу да уђу у саобраћај са Србима, и дошао је преко Влашке и Молавијэ са ситничарским еспапом, каквим се обично торбари у Русији, и видио је да су таква предузећа не могућа, без очевидне и велике штете. Што се тиче броја становника у Србији, то се још тачно незна, јер још није свршен попис људства који је по заповести правителства почет. Но од прилике држи се да број становника има свега један милион и мушкиња и женскиња. Зна се само колико их има што пла-

ћају порезу, и они се ове године рачунају на 133.000 душа, а пореза што је од њих сакупљена и ушла у касу износи 6,650.000 турских гроша, рачунећи на сваку пореску главу по пет аустријских талира, а сваки талир у 10 гроша.

Да се заврши преглед садањег стања Србије, треба напоменути да општи годишњи приход српске народне хазне износи 7,859.200 турских гроша. Расходи правителства за то исто време износе суму од 8,333.610, и тако приход је већи са 44.410 гроша као што се види из приложеног прегледа Б, у коме се подробно објашњују како извори прихода, тако и расходи државне управе. Да би се покрио недостатак по буџету, правителстао је морало у потоње доба да повећа порезу од једнога талира, као што је то потраживано за време управе књаза Милоша, и вишак овај народ неће ни осетити заго, што он осим овога од обнародовања устава није још никакав намет имао. Правителство српско садање потребе намирује садањим приходима који се налазе у каси ове године, и осим тога има непокретну касу из старог доба, у којој се сад налази 12,500.000 гроша по правителственом (пореском) курсу, или 25 милијуна гроша по курсу трговачком. (чарш.)

А. Таблица увозне и извозне трговине у Србији у течају 1841 године.

УВОЗ.

Назив товара из Аустрије.	Количина комада.	Количина коштања.
Разних израђених цветова — кутија	6.600	—
Разних мануфактурских товара — џакова . .	1.176	—
Гвожђане израде као: ножева, бритава, маказа и т. д. — џакова	286	—
Бојаџијске ствари — кантара	—	360
Беле артије у свежањ	22.260	—
Американског платна — комада	8.700	—
Лајпцишког еспапа — џакова	2.300	—
Американске кафе — ока	—	1.650
Рафинерат шећер — »	—	1.180
Судова гвоздени — »	—	680
Црвених турских фесова — свежања	5.508	—
Различног сукна — комада	8.340	—
Артије за писање — стопа	1.200	—
Ђитајке — комада	8.500	—
Сељачко масло — кантара	—	590
Челика — сандучића	960	—
Канате -- кантара	—	360
Гвоздене пећи са прибором — кантара . . .	—	1.200
Различна гвожђана оруђа — »	—	2.050
Ексера гвожђани — буренца	17.000	—
Олова — ока	—	600
Смокве — ока	—	200
Злата у жици — фунатата	—	600
Јелове даске — комада	80.000	—
Кудељно платно — аршина	200.000	—
Просто земаљско посуђе — комада	180.000	—
Разно стаклено посуђе — »	120.000	—

Назив товара из Аустрије.	Количина комада.	Количина коштања.
Камење — ока	—	600
Чивит — »	—	1.300
Разног семена — ока	—	460
Цигаља — комада	1,500.000	—
Црепа — »	15.000	—
Винградски вино — ока	100.000	—
Пива — бурета	500	—
Сирћета — ока	50.000	—
Рума — »	2.500	—
Трансилванског платна — аршина	1.600	—
Бакар израђен и неизрађен — ока	1.629	—

Из Босне за потрошак у Србији и извоз у Аустрију.

Дирека и летава — комада	268.561	—
Обруча — комада	7.400	—
Дрва за кола — комада	101.570	—
Дуге за бурад — »	72.417	—
Гвожђе неизрађено и у шипкама — ока	—	527.846
Гвожђе просто израђено — »	—	51.208
Греда грмових и јеловних — комада	10.230	—
Јабука, ораха, шљива и т. п. — ока	—	183.809
Прости коњски прибор — дењака	201	—
Кафе — ока	—	1.00о

Из Румелије.

Пиринча — ока	—	19.200
Маслина — »	—	466
Свила — »	—	554
Метала — комада	2.478	—
Грмово лишће — ока	—	56.896
Ситна лука — »	—	225
Ланено семе — »	—	1.525
Ружичне воде — »	—	400
Зејтина — ока	—	3.800

Из Влашке.

Соли — ока		5.000.000

ИЗВОЗ.

Назив товара у Аустрију.	Количина комада	Количина коштања.
Кожа овчијих, воловских сирових	2618	—
Топљена маст — ока	—	149.813
Овчије коже — комада	406.633	—
Коже козије — »	72.413	—
Меда — ока	—	104.970
Крављег масла — ока	—	334
Пијавица — ока	—	685

ћају порезу, и они се ове године рачунају на 183.000 душа, а пореза што је од њих сакупљена и ушла у касу износи 6,650.000 турских гроша, рачунећи на сваку пореску главу по пет аустријских талира, а сваки талир у 10 гроша.

Да се заврши преглед садањег стања Србије, треба напоменути да општи годишњи приход српске народне хазне износи 7,859.200 турских гроша. Расходи правителства за то исто време износе суму од 8,333.610, и тако приход је већи са 44.410 гроша као што се види из приложеног прегледа Б, у коме се подробно објашњују како извори прихода, тако и расходи државне управе. Да би се покрио недостатак по буџету, правителстао је морало у потоње доба да повећа порезу од једнога талира, као што је то потраживано за време управе књаза Милоша, и вишак овај народ неће ни осетити заго, што он осим овога од обнародовања устава није још никакав намет имао. Правителство српско садање потребе намирује садањим приходима који се налазе у каси ове године, и осим тога има непокретну касу из старог доба, у којој се сад налази 12,500.000 гроша по правителственом (пореском) курсу, или 25 милијуна гроша по курсу трговачком. (чарш.)

А. Таблица увозне и извозне трговине у Србији у течају 1841 године.

УВОЗ.

Назив товара из Аустрије.	Количина комада.	Количина коштања.
Разних израђених цветова — кутија	6.600	—
Разних мануфактурских товара — џакова . .	1.176	—
Гвожђане израде као: ножева, бритава, маказа и т. д. — џакова	286	—
Бојаџијске ствари — кантара	—	360
Беле артије у свежањ	22.260	—
Американског платна — комада	8.700	—
Лајпцишког еспапа — џакова	2.300	—
Американске кафе — ока	—	1.650
Рафинерат шећер — »	—	1.180
Судова гвоздени — »	—	680
Црвених турских фесова — свежања	5.508	—
Различног сукна — комада	8.340	—
Артије за писање — стопа	1.200	—
Ћитајке — комада	8.500	—
Сељачко масло — кантара	—	590
Челика — сандучића	960	—
Канате — кантара	—	360
Гвоздене пећи са прибором — кантара . . .	—	1.200
Различна гвожђана оруђа — »	—	2.050
Ексера гвожђани — буренца	17.000	—
Олова — ока	—	600
Смокве — ока	—	200
Злата у жици — фунатата	—	600
Јелове даске — комада	80.000	—
Кудељно платно — аршина	200.000	—
Просто земаљско посуђе — комада	180.000	—
Разно стаклено посуђе — »	120.000	—

Назив товара из Аустрије.	Количина комада.	Количина коштања.
Камење — ока	—	600
Чивит — »	—	1.300
Разног семена — ока	—	460
Цигаља — комада	1,500.000	—
Црепа — »	15.000	—
Винградски вино — ока	100.000	—
Пива — бурета	500	—
Сирћета — ока	50.000	—
Рума — »	2.500	—
Трансилванског платна — аршина	1.600	—
Бакар израђен и неизрађен — ока	1.629	—

Из Босне за потрошак у Србији и извоз у Аустрију.

Дирека и летава — комада	268.561	—
Обруча — комада	7.400	—
Дрва за кола — комада	101.570	—
Дуге за бурад — »	72.417	—
Гвожђе неизрађено и у шипкама — ока	—	527.846
Гвожђе просто израђено — »	—	51.208
Греда грмових и јеловних — комада	10.230	—
Јабука, ораха, шљива и т. п. — ока	—	183.809
Прости коњски прибор — дењака	201	—
Кафе — ока	—	1.00o

Из Румелије.

Пиринча — ока	—	19.200
Маслина — »	—	466
Свила — »	—	554
Метала — комада	2.478	—
Грмово лишће — ока	—	56.896
Ситна лука — »	—	225
Ланено семе — »	—	1.525
Ружичне воде — »	—	400
Зејтина — ока	—	3.800

Из Влашке.

Соли — ока		5.000.000

ИЗВОЗ.

Назив товара у Аустрију.	Количина комада	Количина коштања.
Кожа овчијих, воловских сирових	2618	—
Топљена маст — ока	—	149.813
Овчије коже — комада	406.633	—
Коже козије — »	72.413	—
Меда — ока	—	104.970
Крављег масла — ока	—	334
Пијавица — ока	—	685

Назив товара у Аустрију.	Количина комада.	Количина комтаља.
Дрва — фати	4942	—
Воска — ока	—	19.340
Дасака — комада	1060	—
Боја од дрвета — ока	—	2700
Свињска топљена маст — ока	—	149.769
Козија струна — ока	—	4358
Тетиве за ћемана — ока	—	200
Лисичијих и куниних кожа — комада	23.634	—
Зечијих кожа — комада	46.930	—
Свињских кожа — комада	3450	—
Јеленских рогова — ока	—	830
Воловских рогова „	—	1560
Жир — ока	—	142.404
Свиња — комада	200.000	—
Волова и крава — комада	22.300	—

Б. Преглед стања српске народне касе у 1841 год.

Извори прихода.	Турски грошеви.
Пореза од 133.000 душа рачунајући на сваку по 50 тур. гроша	6,650.000
Од осам пограничних ђумрука на Сави и Дунаву, ушло	610.000
Од 12-ест ђумрука на сувој граници	52.000
Из Београдског ђумрука	320.000
Од 21 скеле на Морави, Ибру и Колубари	31.200
Од 5 карантина и једне заставе	38.000
Од 17 окружни судова канцеларијске таксе	36.000
Дације	30.000
Процент од суме што је каса издала на зајам	92.000
Свега	7,859.200
Расходи који су били у течају ове године били су већи од прихода	474.410
Сума	8,333.610

Предмети расхода.	Турски грошеви.
Годишњи данак султану 2,300.000 тур. гроша по обичном курсу, што по курсу правителственом чини	1,045.460
Плата књазу	1,000.000
Помоћ цариградском патријару	4100
17 саветника српских и њихова канцеларија	505.000
Министарство иностраних дела	265.000
Министар. унутрашњих дела	148.000
Министарство правде и просвете	120.000
Министарство финанције	120.000
Апелациони суд	99.300
17 окружни начелства и 46 среских канцеларија	917.520
17 окружних судова	541.230

Предмети прихода.	Турски грошеви.
18 ђумрука и застава	99.770
5 карантина и 9 застава	116.670
Правителствена апотека	7400
Грађански инжињери	20.000
Правителствени завод за коње	23.500
Изванредни расходи окружних начелства и ђумрука	20.000
Правителствена типографија	35.960
1 генерал и 6 ађутанта код књаза	56.500
Доктори и хирурзи у окрузима	46.000
Митрополит с три архијереја	125.000
Духовне консисторије код њих	46.200
Професори и учитељи у народним школама	151.000
Пензије	93.000
Плата гарнизоној војсци с комесаријатом	437.000
Кордона стража на граници	140.000
Поштанске штације	150.000
На муницију војске и остало	1,000.000
Подизање и поправљане апсана у окрузима	500.000
Изванредна правителствена помоћ	500.000
	Свега 8,333.610

Приметба. Правителствена апотека, типографија, завод за коње и поштанске штације, колико због новости свога постанка, толико и немарљивошћу дотичних старешина, нису донели у овој години, никаквих прихода.

№ 8. Извешће панчевачког пограничног начелства аустријском конзулату у Београду о бегству Вучићевом. а)

Извештај славном царско-краљевском конзулату за Србију.

По прибављеном сазнању и исказу овдешњег контумацког надзорника, који је званично опредељен да прати Тому Вучића до његовог одласка, види се, да су они људи, који очекиваху на Вучића, одведоше га и најпре се издаваху за Србе, били три проста турска лађара за које овај вели, да их не зна ни из виђења, ни по имену, са њим заједно отпутовали су и Михајило Гарашанин и Раја Дамњановић, српски поданици имајући уредан српски пасош.

Но кордонска погранична команда у Новој-Борчи јавила је, да су 3. овог месеца 6. Турака, издавајући се за рибаре, именом: Мустафа Оросахи, Махмуд Чурук'огли Већир Ћенан, Махмед Софиали, Рашар Чапк'н и Рукстен Балукџија, које је српска стража у Вишњици овамо преко Дунава натерала, — да су дакле ти људи при саслушању показали, да су ноћу 31 Августа 1842 год. Вучића код предконтумеца узели и до Смедерева одвезли, где су га очекивали 150 коњаника, за које веле, да су после са њим у Крагујевац отишли,

Позивајући се на писмо славног конзулата од 6. овог месеца № 211 бригада хити ово конзулату јавити и боље га известити, да је осим оних српских поданика за које је одовуд јуче јављено под № 18, са њима дошо и Јован Шљивић. А данас су овамо дошла ова књажевој странци припадајућа лица: рашски ђумрукџија Јовча

а) Оригинал је овога писма на немачком језику.

Христић са ђумручком касом у 900 фор. 30. кра. која је сума привремено депозитована у овдашњој канцеларији, даље трговци Јован Димитријевић и Михаил Адамовић из Смедерева и најзад Милош Јовановић из Хасан пашине Паланке.

Осим овога ништа више овамо се није догодило, што би било од какве важности.

Панчево, 7. Септ. 1842.

Кофлер с. р.
Г.-мајор.

Панчевачка погранична бригада.

№ 9. Протест српскога књаза Михаила, на име руского конзула.

Још у самоме почетку кад сам се примио народне управе у књажавини српској наишао сам на големе незгоде и беде. Две партије, које су постојале још пре него сам ја дошао у Србији и примио управу као књаз. Једна је од њих била ко вазда всрна мени и тако је и остала. А друга је вазда радила противу мене и тако су се сложили између се, да сам имао велику невољу док сам их измирио. Прва побуна народна која се одма затим појавила у 1840 години најбоље је показало у колико је он задовољан радом друге партаје која се другче звала Вучићева и која је доцније сама себе прозвала „уставобранитељима". Имао сам доста посла и труда док сам умирио народ који је био огорчен поступцима неких људи из те партаје и успео сам д› утишам ту распру коју је Вучић, Петронијевић и њихово друштво противу мене потпиривао, изговарајући се да сам као бајаги подбадао народ противу њих. Сва је та препирка свршена тиме, што је високом портом било решено, као што о томе сведочи писмо великог везира што ми га је писао и које се налази међу актима моје архиве, да се Вучић. Гарашанин и Симић и сви они који су онда оставили Србију, сасвим иселе из ње.

Тек што сам био примио овај акт и почео да повраћам ред у земљи, што је прошлом народном побуном поремећен, кад ал мени буду учињени предлози од високе Порте и вашег високоблагородија, које сам онда рачунао више као средства за повратак смутња него за утврђење мира и још јачег *него су била она прђашња.* Али једино само из поштовања према оба двора владајућем и заштитном ја сам их одобрио, уздајући се на уверавање представника тих дворова, да ће ови људи мирно живити у нашој средини и да нам се ничега не треба бојати од њих. Ови предлози и моје одобрење, као и одобрење високе Порте било је у томе: да се осим Вучићу, Гарашанину и Симићу свима осталима дозволи повратак у отаџбину, а бившим советницима из те партаје и осим тога свима је дозвољено било обраћати се с просбом за државну службу. Али то није било доста. Настојавањем вашег високоблагородија и поштованог Ћамил-паше, после довољних уверавања ваших и пашиних да је то висока воља обадва двора владаујећег и заштитног, и једино због особитог мога уважења према њима, ја сам одмах после тога учинио предлог високој Порти да дозволи повратак у Србији и Вучићу с Гарашанином и Симићем, и одмах за тим дозволио сам тај повратак. Сад сам ја већ мислио, да ћу учинити задоволење и вољи високе Порте и жељама самих изгнаника, јер ми је после тога остало да их још мало по мало повратим у службу, а нарочито она лица, која су изгубила своја званија не добив никакву пензију, ако се само уверим о верности њиховој к мени, и да таким начином мало по мало нестане незадовољство и неслога која се беше појавила на две године пред тим.

Али тек што је Вучић с Гарашанином и Симићем дошао у Србију, одмах стане превирајући гледати на све оне који су се мојим називали, показујући тиме, да дух освете и хрђавих жеља још није усануо у њему. Једно то, а друго чести скупови у његовој кући и у кућама других који су радо примали све ко се Вучићевац називао, — дало ми је повода да посумњам, да ли они опет не кују неке планове противу садањега мира и законитог реда. Ја сам имао довољно доказа по којима би могла подчињена ми власт јавно радити противу њих, али ја нисам хтео да ко помисли да их ја гоним без кривице, и да не би ко казао да ја то радим с њима из неблагодарности. Али што сам их ја више штедио, и што због таквих узрока нисам хтео да их стављам под полицајски надзор, тим су они смелије правили план побуне. И кад им је на тај начин план већ сазрео онда Милутин и Лука Гарашанин устану у београдском округу, Паун Јанковић, Антоније Мајсторовић и Таса Кузмановић у смедеревском округу, Стефан Стефановић Тенка, Мијајло Ђорђевић и још неки у пожаревачком округу, и подигну народ на побуну 18-г овог месеца, међу којима су једни више а други мање успели, а остали у другим окрузима буду одмах још у почетку њихове намере похватани. Ја сам сретно стао на пут свима метежним покушајима. Али Тома Вучић кога су 19-г превезли Турци са аустријске обале, са уредним пасошем пређе на нашу страну и буде пропуштен у град смедеревски. Одатле пође у Крагујевац где дође 21-га, заузме све пушке и муницију и стане к себи позивати народ који је са свију страна полетио к мени шта више у Крагујевац. Ту их стане Вучић и његова партаја обмањивати свакојаким обећањима, и премда је било више на мојој страни, него на страни мога противника Вучића, — опет му нисам могао одолети, и морао сам да пређем у Земун једино за то, да избегнем нападаје Вучићеве, који су ми грозили животу, непрестано задржавајући себи право на књажевско достојанство. Па како је он сад узео у руке власт, а може бити и сам народ кога је он научио, узели су у своје руке оно, што им ја никад по мојој чистој савести и својевољно не би допустио; и тако коко су сви поступци његови и његових непријатеља противни закону и од премилостивог султана датој ми власти, то ја силом овога акт објављујем како њега Тому Вучића, тако и његове једномишљенике за бунтовнике, и свечано протестујем како противу садањих, тако и у будуће свршених поступака и ма каквих било планова његових, бацајући на њ одговорност за новце које он издаје из правителствене касе без мога знања и одобрења, а такође и за сваку моралну и материјалну штету па било то учињено у опште или којединим личностима, и молим ваше високоблагородије да дотурите овај протест височајшем императорско-руском двору с том просбом мојом, да он изволи примити под своју заштиту и очувати законим путем добивено право моје, које се — као што се праведно надати могу — не може рушити без законитих узрока, али које је издајнички нарушено овим законопреступним поступком Вучићевим. Јер од књаза се не може изнудити милост побуном и отимањем власти, и могу вас уверити да у управи мојој нисам имао никаквих неупутних дволичних намера, него сам само желио да се у средини српскога народа утврде начела која простиру правду и која утврђују опште и појединo задовољство, а свагда хранећи закониту верност моме цару и уважавајући и оне државе, које су ме почаствовале пошиљањем својих представника. Све што сам радио било је управљено једино тој највишој цели, од које зависи унутрашње и спољашње биће Србије, а шта будем радио у напред то ће такође бити проникнуто тежњом ове исте цели.

Христић са ђумручком касом у 900 фор. 30. кра. која је сума привремено депозитована у овдашњој канцеларији, даље трговци Јован Димитријевић и Михаил Адамовић из Смедерева и најзад Милош Јовановић из Хасан пашине Паланке.

Осим овога ништа више овамо се није догодило, што би било од какве важности.

Панчево, 7. Септ. 1842.

Кофлер с. р.
Г.-мајор.

Панчевачка погранична бригада.

№ 9. Протест српскога кназа Михаила, на име руског консула.

Још у самоме почетку кад сам се примио народне управе у кнажавини српској наишао сам на големе незгоде и беде. Две партије, које су постојале још пре него сам ја дошао у Србији и примио управу као кназ. Једна је од њих била ко вазда верна мени и тако је и остала. А друга је вазда радила противу мене и тако су се сложили између се, да сам имао велику невољу док сам их измирио. Прва побуна народна која се одма затим појавила у 1840 години најбоље је показало у колико је он задовољан радом друге партаје која се другче звала Вучићева и која је доцније сама себе прозвала „уставобранитељима“. Имао сам доста посла и труда док сам умирио народ који је био огорчен поступцима неких људи из те партаје и успео сам да утишам ту распру коју је Вучић, Петронијевић и њихово друштво противу мене потпиривао, изговарајући се да сам као бајаги подбадао народ противу њих. Сва је та препирка свршена тиме, што је високом портом било решено, као што о томе сведочи писмо великог везира што ми га је писао и које се налази међу актима моје архиве, да се Вучић. Гарашанин и Симић и сви они који су онда оставили Србију, сасвим иселе из ње.

Тек што сам био примио овај акт и почео да повраћам ред у земљи, што је прошлом народном побуном поремећен, кад ал мени буду учињени предлози од високе Порте и вашег високоблагородија, које сам онда рачунао више као средства за повратак смутња него за утврђење мира и још јачег *него су била она прђашња.* Али једино само из поштовања према оба двора владајућем и заштитном ја сам их одобрио, уздајући се на уверавање представника тих дворова, да ће ови људи мирно живити у нашој средини и да нам се ничега не треба бојати од њих. Ови предлози и моје одобрење, као и одобрење високе Порте било је у томе: да се осим Вучићу, Гарашанину и Симићу свима осталима дозволи повратак у отаџбину, а бившим советницима из те партаје и осим тога свима је дозвољено било обраћати се с просбом за државну службу. Али то није било доста. Настојавањем вашег високоблагородија и поштованог Ћамил-паше, после довољних уверавања ваших и пашиних да је то висока воља обадва двора владаіућег и заштитног, и једино због особитог мога уважења према њима, ја сам одмах после тога учинио предлог високој Порти да дозволи повратак у Србији и Вучићу с Гарашанином и Симићем, и одмах за тим дозволио сам тај повратак. Сад сам ја већ мислио, да ћу учинити задоволење и вољи високе Порте и жељама самих изгнаника, јер ми је после тога остало да их још мало по мало повратим у службу, а нарочито она лица, која су изгубила своја званија не добив никакву пензију, ако се само увери о верности њиховој к мени, и да таким начином мало по мало нестане незадовољство и неслога која се беше појавила на две године пред тим.

Али тек што је Вучић с Гарашанином и Симићем дошао у Србију, одмах стане презирајући гледати на све оне који су се мојим називали, показујући тиме, да дух освете и хрђавих жеља још није усануо у њему. Једно то, а друго чести скупови у његовој кући и у кућама других који су радо примали све ко се Вучићевац називао, — дало ми је повода да посумњам, да ли они опет не кују неке планове противу садањега мира и законитог реда. Ја сам имао довољно доказа по којима би могла подчињена ми власт јавно радити противу њих, али ја нисам хтео да ко помисли да их ја гоним без кривице, и да не би ко казао да ја то радим с њима из неблагодарности. Али што сам их ја више штедио, и што због таквих узрока нисам хтео да их стављам под полицајски надзор, тим су они смелије правили план побуне. И кад им је на тај начин план већ сазрео онда Милутин и Лука Гарашанин устану у београдском округу, Паун Јанковић, Антоније Мајсторовић и Таса Кузмановић у смедеревском округу, Стефан Стефановић Тенка, Мијајло Ђорђевић и још неки у пожаревачком округу, и подигну народ на побуну 18-г овог месеца, међу којима су једни више а други мање успели, а остали у другим окрузима буду одмах још у почетку њихове намере похватани. Ја сам сретно стао на пут свима метежним покушајима. Али Тома Вучић кога су 19-г превезли Турци са аустријске обале, са уредним пасошем пређе на нашу страну и буде пропуштен у град смедеревски. Одатле пође у Крагујевац где дође 21-га, заузме све пушке и муницију и стане к себи позивати народ који је са свију страна полетио к мени шта више у Крагујевац. Ту их стане Вучић и његова партаја обмањивати свакојаким обећањима, и премда је било више на мојој страни, него на страни мога противника Вучића, — опет му нисам могао одолети, и морао сам да пређем у Земун једино за то, да избегнем нападаје Вучићеве, који су ми грозили животу, непрестано задржавајући себи право на књажевско достојанство. Па како је он сад узео у руке власт, а може бити и сам народ кога је он научио, узели су у своје руке оно, што им ја никад по мојој чистој савести и својевољно не би допустио; и тако како су сви поступци његови и његових непријатеља противни закону и од премилостивог султана датој ми власти, то ја силом овога акт објављујем како њега Тому Вучића, тако и његове једномишљенике за бунтовнике, и свечано протестујем како противу садањих, тако и у будуће свршених поступака и ма каквих било планова његових, бацајући на њ одговорност за новце које он издаје из праивтелствене касе без мога знања и одобрења, а такође и за сваку моралну и материјалну штету па било то учињено у опште или којединим личностима, и молим ваше високоблагородије да дотурите овај протест височајшем императорско-руском двору с том просбом мојом, да он изволи примити под своју заштиту и очувати законим путем добивено право моје, које се — као што се праведно надати могу — не може рушити без законитих узрока, али које је издајнички нарушено овим законопреступним поступком Вучићевим. Јер од кнеза се не може изнудити милост побуном и отимањем власти, и могу вас уверити да у управи мојој нисам имао никаквих неупутних дволичних намера, него сам само желио да се у средини српскога народа утврде начела која простиру правду и која утврђују опште и поједино задовољство, а свагда хранећи закониту верност моме цару и уважавајући и оне државе, које су ме почаствовале пошиљањем својих представника. Све што сам радио било је управљено једино тој највишој цели, од које зависи унутрашње и спољашње биће Србије, а шта будем радио у напред то ће такође бити проникнуто тежњом ове исте цели.

Молим вас да примите уверење мога истинитог високопоштовања према вашој особи.

26 Августа 1842 год.

У Земуну

Михаил М. Обреновић
књаз српски.

№ 10. Писмо књаза Михаила Обреновића руском конзулу у Србији.

Кад сам прешао на аустријску страну и кад сам се настанио у Земуну с мојим привръженицима, ја сам држао, да сам већ избегао све оне опасности бунтовника које су биле управљене противу мога живота. Сад видим да бунтовници својим нечовечним поступцима, које су вршили над толиким људма не обзирући се ни најмање на њихову невиност, ни на карактер, нису у стању да задовоље желе и тежње њиховог вође Вучића. Он сад преко свега тога гледа да изврши још једну жељу своју, коју оружјем није постићи могао, ласкајући себи да само тек онда може радити с великим успехом у своме предузећу. Прва је жеља Вучићева била да види мене од свију остављеног, али кад је осетио да га то неби потпуно умирило, онда му је дошла на памет мисао о тајним средствима убијства. Сведоџба о овоме добијена је у томе, што је београдски трговац Петар Милојковић он је Белопољац, таст Ресавчевића (Здравковића), дошав у Земун 12 овога месеца у друштву с неким Глишом Терзбашићем и Стевчом Терзијом, такође београђанима са пасошем нове владе — био је упућен једноме овдашњем становнику и једноме од мојих служитеља с тим, да би ти људи нашли начина како да ме отрују. Милојковић је био сретан те се тог истог дана видио са овдашњим земунским становником и с мојим слугом и у разговору с њима дозна, да су они готови да приме на се тај посао, с тим, да им он даде новаца, са којима би после свршенога дела могли у случају нужде побећи одавде и још да им он преда зготовљени отровни прашак за то, јер га они овде не могу добити. Поводом овога речени Милојковић говорио је тој двоици и то, да је од њиховог друштва Глиша означен да отрује мога стрица Јеврема, а Стевча другог стрица мог Јована, јер је, говорио је он — Шекиб-ефендија изјавио новој српској влади, да најпре треба истребити фамилију Обреновића, а после ће он и Ћамил-паша умети да сврше сав посао, по жељи ове владе.

Што се тиче новаца то се Милојковић испочетка изговарао тиме, што је једноме од њих т. ј. земунском становнику обећао, да ће га Вучић који је Милојковића за то и послао, и који по речима тог истог Милојковића, све то ради по заповести Шекиб-ефендије — одмах примити у народну службу; а другоме т. ј. моме слуги, како је он сиромах и трпи оскудицу у новцу и намеран је да се жени, то ће му он Милојковић и тадашњи министар финанције Павле Станишић бити његови сватови и накити ће његову жену богатим низом жутијех дуката, само ако он буде кадар да изврши *у корист народну* такав посао. Али на њихово захтевање да им одмах требају новци и готов прашак, да га не траже у последњем часу, Милојковић разгрне тозлуке и извади из чарапе артију са направљеним прашковима, и предавши их слуги моме објасни му како треба да узме само измећу два прста прашак па да га изјутра саспе у кафу која се за мене спрема, и тако ће се цел постићи. Слуга примив отровне прашкове с обећањем да ће у свему учинити по њиховом договору, добије уз то и 20 дуката које му најзад Милојковић даде за тај посао. Све се ово радило у гостијоници овдашњег становника Сотира вече прошлог васкрса 13-г овог месеца. Уздајући се на моју невиност која по

моме мњењу није заслужила никаквих покушаја противу мога живота, ја нисам тако што могао ни представити себи. Но при свем том благодарећи свевишњем творцу, моје се убице повере двојици мојих верних људи, који ме одмах о свему известе и учине пажљивим. Тако исто ја сам благодаран и овдашњој војеној управи и магистрату за наредбе, по којима се речени Милојковић са два своја друга налази већ под стражом одвојено један од другог, и који ће надам се, брзим и строгим испитивањем показати у свему како ствар стоји осим онога што горе показах, и по чијој су поруци и шта су хтели да учине ова три Београђана са својим отровним прашковима, који се заједно са оних 20 дуката чувају у земунском магистрату? По заповести магистрата сад су у апотеци овдашњи доктори испитали снагу и својство поменутих отровних прашкова, и анализирањем (испитивањем) нађено је, да је прашак био сулема (sublimat).

Јављајући вам и о овом покушају противу мога живога од стране бунтовника са непрестаним њиховим насиљем, извешћујем ваше високоблагородије о свему што вам горе написах, и нећу пропустити да вас не известим у своје време и о даљим последицама овога дела.

15 Септембра 1842 год.
У Земуну.

М. Обреновић.

№ 11. Писмо Михаила Обреновића руском конзулу.

Ваше високоблагородије!

Дошавноћас с пута из Македоније у здрављу и миру, застао сам овде ваше поштовано писмо од 31 прошлог месеца.

Извештај, да је Емин-ефендија донео са собом писмо блистателне Порте, којим тражи од мене „све знакове“ књажевскога достојанства сад се обистинио, јер ме је овог часа посетио тај исти комесар у пратњи овдашњег плац-обрлајтнанта г. Креч-Мајера и предао ми је писмо великог везира Реуф-паше од 12 рамазана, и рекао ми, да се овим писмом тражи од мене велики орден који ми је поклоњен с књажевским достојанством, и муширски знак што га на фесу носим. Ја сам одмах заповедио да се то писмо преведе, и нађем у њему то исто, заједно с оваким изразима: „становници Србије били су сведоци насиља законских, због чега се и појавило незадовољство“ и пр. т. ј. изреке, које могу измислити само бунтовници у садашње време. Ја сам одговорио ефендији, који је непрестано тражио од мене речене знакове, да сам ја постављен као књаз српски по милости и одобрењу заштитног двора, и по томе да без знања и одобрења његовог не могу престати да не будем књаз српски. И тако се он врати у Београд не свршив своју поруку. Ја сам слушао, а не знам је ли то истина, да је као Емин-ефендија тражио помоћи код г. Унгерхофера у случају ако ја не би хтео дати тражене знакове.

Дужност ми је такође да вашем високородију јавим, да је овдашња аустријска власт заповедила наместити стражу пред мојом кућом кад ме је посетио ефендија, и као што сам после разабрао то је учињено у тој цели, да не би ефендија давао томе каквог значаја. Да би ви имали потпуну сведоџбу о горереченом писму великог везира, то сматрам за част да га овде у копији приложим заједно с преводом за ваше високоблагородије, и најпокорније молим вас, да ми дате савета: да ли ја треба у том смислу и даље да радим па макар преко кога, или да на миру чекам долазак г. барона Ливена кога сам ја највише желео за комесара у овим пословима, тим више, што је Емин-ефендија тражио од мене писмени одго(

за великог везира. Уверавајући вас о моме високопоштовању према вама, част ми је бити вашему високоблагородију покорни слуга Михаил М. Обреновић. 2 Новембра 1842 године, у Земуну.

№ 12. Извештај српског министарства спољних послова, београдском Ћамил-паши.

Ваше превасходителство!

Бивши књаз српски Михаил Обреновић, после свога бегства из Србије, непрестанце је кривио постојеће овде привремено замаљско правителство, које обавља народне послове, док новоизабрати и потврђен његовим величанством премилостивим султаном књаз, господар Александер Карађорђевић, не узме управу, — у овим измишљеним и као бајаги незаконитим поступцима његовим:

1. Да је сено, окошено са ливада које припадају Топчидеру и које је његова својина, т. ј. господара бившег књаза, привремено правителство узело за своје потребе и тиме порушило његово право сопствености.

2. Да су зграде које се у Топчидеру налазе његова својина, и да је привремено правителство кад је заузело нарушило његова приватна права.

3. Да је његову стоку распудило из његових пољана и његових чаира.

4. Да су му сва његова здања у Београду отета, и све ствари из њих избачене.

5. Да је привремено правителство учинило то исто и са осталим његовим имањем које се налази у Крагујевцу и Пожаревцу, и тим поступцима такође нарушило његова приватна права.

Набрајајући све то бивши књаз додаје за потврду своје жалбе то, да је он вишепоменуто имање добио законитим путем, и да га по томе нико не сме дирати као сопственост његову.

Да би се лакше видило како ова жалба нема основа, и да би се јасније показало, да пословање садањег привременог правителства, које бивши књаз назива незаконитим и насилним, имају законитог основа, министарство спољних послова има част поднети на увиђај вашем превасходству следеће изјашњење о том предмету.

На прво окривљивање што се тиче сена, које је бивши господар рачунао својим, министарство спољних послова има част одговорити да је све то сено покошено са правителствених ливада, и по томе оно није било његова сопственост, него је припадало правителству исто тако, као и саме ливаде с којих је покошено; и привременом правитлству није ништа друго остало него оно што је морало радити по праву т. ј. располагати с њиме како за најбоље нађе, као са правителственим имањем. У другом окривљивању, што је исказата у жалби тог истог господара, књаза, стоји изјава његова, као да је његово имање што се налази у Топчидеру, отето од њега. Али таква изјава нема никаквог основа јер је свима познато и нема сумње, да је како сам Топчидер тако и сва здања која су у њему — правителствено добро, и зато је правителство морало по својој дужности да заузме то добро за правителствене потребе.

Што се тиче разагнате стоке и избацивања ствари књаза Михаила и прегледивање здања, која њему поштено припадају, као год и отимање тих здања на шта се он жали у трећој и четвртој тачци своје жалбе, министарство спољних послова има част најучтивније сврнути пажњу вашег превасходства на следеће околности које се односе на ову тачку.

После тога како је у овој земљи уређено после бегства његовог, привремено правителство које је управљало земаљским и јавним делима, сагласно одобрењу вашег превасходства, честитог Шекиб-ефендије, бивши књаз Михаил није престао да из Земуна употребљује сва средства којима би подигао буну, те да се тако опет поврати у ону земљу, коју је он сам изневерио пошто је толика насиља починио, и толику невину крв пролио. Такви покушаји његови које је он предузимао и после, кад је привремено правителство већ одобрено било од високе Порте, и кад је његово величанство земаљски владаоц изволео потврдити у књажевом достојанству господара Александра Карађорђевића, и сад још сваког дана предузимље, привремено је правителство приморано да употреби сва средства којима може да стане на пут његовим штетним намерама. Између многих осталих начина, којима је овај господар бивши књаз, гледао да поремети тадашњи ред ствари, највише су му у томе помагали његови служитељи који су овде остали да надгледају његово имање, а који су му под тим изговором били оруђе у његовим предузећима, јер су из Земуна преносили овамо свакојака бунтовна писма и поруке које су циљале да наруше мир у земљи. Привремено правителство пошто је употребило нужне мере противу свију таквих опасних покушаја, није могло друкче да заклони ову земљу у тадашњем њеном положају од претеће опасности, док није избило из руку пређашњег господара најопасније средство, које је он имао за нарушавање мира у својим слугама који су се овде бавили. Па како је углављено да овај господар бивши књаз зато што је оставио земљу никојим начином не може овде имати своје слуге којима је било и заповеђено да одмах све ствари које су надгледали, пошљу своме господару у Земун и за тим да и сами одмах оду одавде.

У след тога надзирачи све његове ствари које нису могле овде остати без надзора као на пример марва његова предали су му. А његове кућевне ствари, које су биле у правителственом здању сместили су у ону кућу коју је сазидао његов отац бивши књаз Милош више на правителственој земљи и од правителственог материјала. Па како је та кућа била на близо од здања у коме је привремено правителство држало своје седнице и у коме сад настава садањи земаљски Совет, и како је његовим служитељима због њихових интрига заказато да се разиђу одавде и да тамо никако не могу остати са стварима, — то је привремено правителство 17 Октобра ове године № 140 молило славно императорско краљевско земунско војено начелство да оно изволи известити бившег књаза господара Михаила, да зато што његове ствари не могу овде остати због његових служитеља, да он учини наредбу како ће му се у земун пренети. После неколико дана секретар славног француског конзулата г. Фрер обратио се овдашњем команданту вароши с изјавом, да се све ствари бившега књаза предаду њему, а он ће их по поруци књажевој сместити у стан конзулата. И онда су све те ствари предате биле г. Фреру који их је и узео, по наредби бившега књаза у свој конзулатски стан. После тога ова је кућа у којој су оне биле, остала празна. Ето тоје све шта је учињено са стварима бившег књаза господара Михачла једино с тога, што се његови служитељи нису могли овде трпити; а што се вели као да су оне разграбљене или избачене, то није истина.

Привремено правителство није заузело никаква друга здања но само она, која су чисто правителствена, и бивши књаз и господар Михаило нема узрока да се на то жали. То исто здање из којега је г. Фрер заповедио пренети ствари у конзулатски стан, као год и оно у коме славни француски конзулат има свој стан, стоје још под питањем: коме она управо припадају, да ли родитељима књаза Ми-

хала господару Милошу или самом правителству. Осим тога бивши књаз господар Милош дужан је правителственој каси 6.315 цесарских дуката које још ни до сад није исплатио, и зато оба ова здања остају под надзором правителства, док он не исплати свој дуг и док се питање о њима надлежним путем не реши.

У првој тачци окривљивања бивши књаз господар Михаил говори, да је његово имање што га има у Крагујевцу и Пожаревцу такође разграбљено и разрушено, то је сасвим без основа, јер у Крагујевцу и у Пожаревцу правителство држи само она добра, која су само једино његова. Сва стока његова из Пожаревца и Крагујевца послата је тамо где су његови служитељи такође по његовој заповести захтевали и само зато, што се није могла чувати на правителственим ливадама, и што су слуге који су је чували, морали се такође разићи из оних истих узрока због којих су то учинили и горе споменути служитељи.

Па како нико никакво здање које је припадало бившем књазу, нити кaку његову ствар отимао и ништа није избацијо, као што се он неправедно жали, — то је јасно, да је цела жалба његова противу привременог правителства основана само на измишљотинама и зато не заслужује никакве пажње, о чему министарство спољних послова хита известити и ваше „превасходителство" по дужности својој.

Књажевски претставник и министар спољних послова, кавалер. Аврам Петронијевић.

И. № 81, 3. Новембра 1842 год. у Београду.

№ 13 Писмо Михаила Обреновића руском конзулу.

Ваше високоблагородије!

Из писма мог од 8 овог месеца ви сте изволели видити, како је мени писато из Беча, да његово превасходство г. барон Ливен мора доћи у Земун 19. или најдаље 20 т. по новом календару. Ја сам исчекивао његово превасходство обадва дана али ни 20-г. није дошао на пароброду који је онда приспео овде; с тога сам мислијо да мора бити ма какав узрок који је задржао његово превасходство. Може бити да води какве преговоре са императорско-краљевским-аустријским двором као што сам и чуо; као год и то, да ће у комисији барона Ливена имати учешћа и г. барона Хусари аустријски дворски саветник и царски тумач. Ако што извесније дознам о доласку барона Ливена или о чему другом што је с овим у свези, то ћу известити о томе и ваше високоблагородије.

Јуче је овде приспео пароброд из Цариграда и на њему Рифат паша, посланик блистателне Порте назначен за Беч. Осим Ћамил-паше посетијо га овде Вучић и Петронијевић, с којима је он у кавани која се зове „Бемза" више од два сата разговарао у нарочито затвореној соби, а на вратима су били намештена два солдата; а при растанку Рифат паша је љубазно погладио Вучића по лицу. Ја сам такође посетијо Рифат пашу на лађи, и он ме је примијо доста учтиво. У тај исти дан и на том истом пароброду вратила су се из Цариграда и два члана моје депутације: мајор Петар Поповић и начелник оделења Јован Николић. Од свега најважније и најпријатније ми било, кад су ме они уверавали о очинском старању г. Бутенева према мени и пострадалих мојих људи. Природно правдољубије његовог превасходитељства и жеља, да у мојој отаџбини влада законити ред мени је доста позната. Али при свем том ја морам и то признати, да ме је ваше високоблагородије у томе више потпомогло, него сва моја писма и депутације у посланство. Ја би желео да би и сви моји ближи сродници тако искрено радили за моју ствар

ја са све више и више уверавам да сте ви наклоњи к мени чисто и искрено, колико сам вам благодаран за све то показање време: а по овоме ја вас поштујем као мог брата који је неуморно и вазда радијо за мене, и молим вас да примите моје брацке осећаје према вама, и у будуће да ме одржите у вашој брацкој љубави, која ми даје наду на бољу судбину моју.

С уверењем мога искренејшаго високог поштовања имам част бити вашег високоблагородија покорни слуга и брат

10 Новембра 1842 год. у Земуну.

Михаил Обреновић.

№ 14. Превод писма Великог везира Реуф-паше, српскоме књазу Михаилу од 12 Рамазана 1258 године

Бившем обер-књазу српског народа, мојему храбром књазу Михаилу. (После обичног увода). Ми смо у департаменту (одељењу) спољних послова добили ваша два писма с којим јављате, да сте због десивших се догађаја у Србији прешли у Земун који је на аустријској страни, са вашим министарима и чиновницима, и да се и сад тамо налазите. Па како је већ доста познато да су од неког доба становници Србије били сведоци злоупотреба и насиља противу закона, због чега је и поникло незадовољство, и како сте ви напустили место на коме сте постављени били и прешли у страну земљу, то се онда народ сабрао и изабрао српскога магната Александра Карађорђевића за књаза, и молио за потврду тог избора. Па како је народна ствар већ и доведена у ред, и како ви доказујете да је нужно на ново вас потврдити у звању књаза српског, то вам се на то даје одговор, да од оног часа од кад је народ изабрао реченог Александра и како је овај избор одобрен и признат и како је у Србији још све непрестано народ сазват у многобројну скупштину, све ове прилике дају повода свакојаким разговорима и променама, и само после распуста на овај начин сабраног народа може се повратити мир и тишина; то се његовом величанству падиши и учинило нужним, сагласно народној жељи, да поклони књажевско достојанство више реченом бегу Александру. Па како је због тога нужно да отступите од вашег књажевства као што то и сами знате, то је његово величанство падиша зповедијо да тамо послатом тумачу високе Порте Емин-ефендији предате високи орден који принадлежи само књажевском достојанству заједно са украсом феса који се има предати вашем наследнику; и тако ћете ви сагласно височајшој заповести предати поменути орден заједно с украсом опредељеном за то комесару.

Такав је узрок овога писма, које кад примите поступићете сагласно његовом садржају.

№ 15 Прозба Бугара руском конзулу, из Земуна.

Ваше високоблагородије!

Милостиви господине!

Може бити да је вашем високоблагородију познато како је бедни хришћански народ у Бугарској, не могав више да трпи тиранлук турских насиља — устао противу њих с очајњем једино за то, да би задобијо слободу коју му је поклонијо великомоћни „всепресветлејши“ и „всемилостивјејши“ цар отомански, и да се ослободи од угњетача. Али тек што смо устали да извојујемо своју слободу, кад ал с једне

стране поће сила турска а с друге сила српскога кнеза Михаила, и тако окољени са свију страна ни смо се смели предати у руке турским угњетачима, него се обратимо српском књазу Михаилу. После како смо се распитали у којединa оделења почнемо се предавати, и будемо одведени у Алексинац и тамо нас позатварају. Али ми се још нисмо ни предали, а у Србрји се догоди побуна, и ми се онда на брзо сви предамо. Затворени и оковани по двојица у гвожђу, почне нас српска власт доводити на испит у Алексинцу, а због чега то незнамо, и Јова Ресавац почне одма оног часа кад смо се јавили на испиту говорити: „ви бунтовници ви неваљаци противу кога сте наумили да устајете, зар противу мога цара који има на окупу до 700.000 војске и који заповеда светом? Сад сте оковани и видите да је ваш живот у мојим рукама. и зато вам најстрожије заповедам да ми одговорите на сва моја питања“, — а после нас почне испитивати најпре о томе: ко нас је подговоријо да устанемо? Ми смо му на то казали свету истину: „ми смо свагда били верни нашему најмилостивијем и пресветломе цару и остаћемо вазда верни, и нас нико није наговорио, него смо ми то учинили из своје сопствене побуде, јер нисмо могли да сносимо турски притисак јер је дошло до тога да смо сваког тренутка били у опасности са животом и имањем нашим, и што плаћамо големе намете, и сваки дан идемо на кулук и што нашу женску и мушку челад пред нашим очима силују и воде у ропство и чине многе друге неизбројане беде. На то нам испитивач наш Јова Ресавац одгорори: „ако силују они и плате за то, то бива и код нас, него вас ја не питам о томе, и немојте ми бубњати којешта ер ћете погубити главе ако ми не одговарате на моја питања“. После тога он нам почне давати нека питања, на која му ништа нисмо умели одговорити и сам нам одговара, и тако нам је и давао питања и одговарао на њих, а ми смо само климањем главе одговарали јер смо видили смрт пред очима. На свако питање? јел тако? — тако. Било је и оваких питања: зар вас нису подговарали руски чиновници да се побуните? ми их знамо по имепце; зар вам нису давали новаца и колико су вам дали? зар вас није наговарао књаз Михајило и његови чиновници: зар нисте од њих добивали помоћи? зар вам нису давали пасоше и крили вас по Србији? Било је и овакoг збора: сви ће вас краљеви и цареви учинити сретнима само баците сву кривицу на књаза Михајила и министра Цветка Рајовића. Ми се и сада и до века одричемо од свега оног признања које је записато за време испитивања зато што су она записата онако како су хтели испитивачи; а такође незнамо ни шта је писато у питањима, и да ли је стављено оно што смо признали, а што нисмо. А што смо ми тражили и тражимо помоћи на све стране, то не одричемо. А као да смо бајаги наговарани на побуну, то ми на век одричемо и говоримо свагда и свуда, да смо то учинили из сопствене побуде не могав више сносити турска насиља. Пошто смо тако испитивани, баце нас у тавницу у Алексинцу, и после два месечног затвора изаберу нас десеторицу свежу и са стражом дотерају у Београд, где нас опет почну испитивати као и пре. У Београду где смо такође били два месеца у затвору потајно дознамо да хоће нас везане да предаду Турцима, на што се поплашимо и побегнемо из београдске апсе у Земун под заштиту аустријске власти. Овде у Земуну ево већ десет дана како смо у крајној оскудици за издржавање. И то би нам била последња брига само кад би бедни хришћански народ угњетен тираном и наше породице биле изван сваке опасности. Наших петнајест породица у којима има преко 76 душа одведени су у ропство, а где — то незнамо. Многа села и све наше куће попаљене су, а имање разграбљено, и ми сад само с голом душом без икакве наде лутамо по свету. Најзад како је народ

бугарски изгубијо сваку наду да може дати отпор своме насилнику, то коленоприклоно и са страховањем преко нас нижепотписаних свемилостивјешег императора велике и моћне Русије најпонизније моли да он излије своју превисоку милост, и да окрене поглед свој на Бугарски народ. Ми смо наш и наших породица живот жртвовали жртвујемо и жртвоваћемо до тог часа, докле се или не ослободимо од угњетача или док нас све на свету нестане. Остајемо вашег високоблагородија најпокорније слуге: Станко Атанасијевић, Никола Средаковић, Стојан Гавдар, Цветко Стојановић, Стојан Вучковић; Сава кара-Станковић, Никола Латковић, Коста Јовановић, Цветко Голубовић, Здравко Ранђеловић.

19 Децембра 1842 године, у Земуну.

№ 16. Прозба Срба из Крагујевца на име руског цара од 28 Децембра 1842 године.

С највећом смерношћу која извире из дубине срдаца наших, усуђујемо се коленоприклоно молити ваше императорско величанство о најмилостивијем, по урођеном великодушију вашега величанства и милостивом расположају према свима народима а нарочито према Србима — да саслуша жалбе долепотписатих противу садање владе и њезиних поступака, жалбе на истини основане у име целог народа српског, који је сваког надања лишен.

После догодивше се побуне кад је садање правителство овладало среством неколико потплаћених официра артиљерије у Крагујевцу, кад је народ дознао о томе, он је које на позив књаза Михаила, а које својевољно похитао да стане на пут паклениим намерама њиховим, које пропашћу прете нашој отаџбини.

Сакупљени народ испод Крагујевца за одбрану књаза Михаила, мислио је да ће мали број побуњеника лако савладати, али побуњеници се осигурали артиљеријом и картечима произвели крваво дело и млоги је од нас погинуо. Кад је књаз Михајло видио страдање народа и не могућност да одоле бунтовницима, да би се сачувао почне уступати, а побуњеници тиме јаче почну га немилостивије гонити, у намери да га лише живота, због чега је и био принуђен да се уклони у Аустрију'

Кад су нас побуњеници видили без књаза, стану поступати с нама као најжешћи тирани т. ј. почну нас пљачкати, бити, везивати, затварати у апс, okивати. бацати у руну, и градити млога друга безакоња које ми нисмо у стању описати. На такав начин добивши у своје руке — помоћу неколико потплаћених и среством артиљеријских оруђа,— кормило правленија, побуњеници почну под именом заштите устава самовласно владати и управљати тако, да ни један члан устава није остао не нарушен.

Великодушни покровитељу! могу ли побуњеници бранити права народна, кад они сви гледају само своје личне интересе? могу ли чувати правду и закопе наши људи опијени славољубљем и користољубијем? Не! они то не могу, ваше императорско величанство. Они то не извршују, они су нас лишили људи, који су заслужни за отаџбину нашу, а тиме су нас лишили заштите у правима и у имању нашем. Они грабе, отимају, бију бацају у гвожђе, поступају с нама без милости и бију чиновнике тако, да умиру под ударцима. Они су порушили школе и учено друштво које је радило за просвету народну који због овога мора да остане у вечноме мраку и незнању; они се непрестано служе народном касом на поткупљивање својих чувара. Расходи што их чине из народне касе тако су велики, да ако се још за неко време продуже, то ће скоро у каси нестати и последње паре, с којом би се

паром у случају гладне године могли заранити. Они раздају големе суме војсци, да не би роптала противу њих и да се не би с нама саглашавала, а они тиме имају обрану своме безаконију. Они избирају и постављају за чиновнике недостојне људе, а достојне истерују. У судовима нашим сад су саме незналице тако, да се никаквој правди и напретку надати не можемо.

Већ нас толико гоне да се никоме ни пожалити не смемо, и шта је неправедно да га неправедно назвати не смемо. Ми морамо да им дајемо за право зато, што они то траже од нас. Да би нас привукли на своју страну побуњеници нам смањили порезу и кулучење, али с друге стране они су нам толику штету учинили које ако и даље тако остане, то не само да не ћемо бити у стању да наплатимо овај опредељен данак, него ћемо доћи до највеће сиротиње, и на највећу нашу несрећу не ћемо имати коме да се обратимо за милостињу. Побуњеници отпустили позване овамо људе с великом платом искусне у фабрикацијама и рудокопију, пошто су их великом сумом новаца наградили. Они су затворили трговину и узроком њихових интрига нико не сме да тргује, а где је трговина у хрђавом стању, зар може бити веће несреће по народ?! А како трговине код нас и нема јер су нам побуњеници убили сваки кредит, то нам ништа друго не остаје него пропаст и очајање, ако само моћна десница вашег императорског величанства не пружи нам милостиву помоћ.

Кад би почели подробно да описујемо сва више поменута злочинства, то би нам требало много времена и онда би као и сад с овом молбом ушли у опасност за наш живот, јер кад би побуњеници дознали о овоме ми би сви главом за то платили.

Најмилостивији господару! највећа несрећа што нам прети то је, што су побуњеници свима силама и поткупљеницима настали, да одврате народ од заштите вашег императорског величанства. Но ми се усуђујемо уверити ваше величанство, да је сваки родољубни србин готов да се пре растане с душом него ће допустити да га отргну од заштите руске којој смо ми много обвезани.

Ваше императорско величанство благоизволте из свега овог што до сад рекосмо увидити, да побуњеници нису браниоци устава, но потирачи његови, јер су они забацили права народна и владају по својој вољи. Да би се избавили од овога коме се другоме можемо обратити осим нашем великодушном избавитељу? Ми се обраћамо и подносимо нашу смерну молбу, као народ који је већ изгубљен, к вашем императорском величанству и најпонизније молимо да нам се поврати наш миролубиви и праведни књаз Михаил, да нам поврати права наша и да утврди слободу нашу, за што ће вам он с целим народом српским остати вашем величанству признателан и веран. Смилуј се највеликодушнији царе и погледај на сузе наше које пролевамо гоњени и остављени без главе народа српског, а учини да падне на паклену главу Вучића и његових привржевика све то, што су они желели да баце на миропомазану главу и мирољубиву душу књаза нашег Михаила. О томе моли ваше императорско величанство народ, и то он жели: Васо Милојевић житељ и трговац крагујевачки; Радован Шапоња — такође; Благоје Стефановић — такође; Митар Срећковић — такође; Иван Марић трговац ужички; Живко Петровић — такође; Стеван Михајловић трговац Јагодински; Панта Першић — такође; Марко Богдановић — такође; Младен Стојановић трговац крушевачки; Димитрије Јанић — такође; Младен Радојковић трговац темнићски; Стеван Перкић трговац шабачки; Илија Петровић — карановачки; Сима Зорић — трговац књићаски; Пе-

тронвје Радојевић — Јасички; Митар Петровић — чачански; Ранко Туцаковић — крагујевачки; Живко Младеновић — крушевачки.

Из београдског округа:

Обрад Марковић кмет Ритопечки; Живко Жујевић км. Врбички; Петар Милојевић км. из малог Пожаревца; Петар Милосављевић км. Кука; Панто Гмитровић к. лисовачки; Милован Давидовић км. рудовачки; Матија Крезић к. из Кнежевца и остали.

Из смедеревског округа:

Јанко Арсенијевић из Селевца кмет; Ивко Којчевић кмет скобаљски; Живадин Бојковић км. орашки; Марин Марковић км. из Кулича и остали.

Пожаревачког:

Тодор Милошевић км. из Пожаревца; Теша Возадић км. из вел. Градишта; Милорад Радојковић км. из влашког дола; Бан Рајић км. из Брежика и остали.

Крајинског;

Стојан Марковић кмет из Неготина; Ђорђе Романовић — Слатине; Трифун Илија — Црнш.; Бела Димитријевић — кладовски; Јон-Бабуца — такође и остали.

Црноречког:

Саво Јовановић км. из Звездана; Сибин Станковић км. Лисовца; Миленко Манојловић — Трнавца; Костантин Барбуловић — Буџански и остали.

Гургусовачког:

Живко Недељковић км. врбички; Гојко Рајковић — крушевски; Петар Илић — жуковски; Мита Мишић — Кренавца и остали.

Алексиначког:

Јанко Павловић — Ражња; Милета Радовановић — Врлића; Марко Ђорђевић — бричански, Панта Грујић — Читлука и остали.

Ћупријског:

Вучко Сатић — из Бресја; Стојко Крстић — Богаве; Тома Илић — Извара; Живко Петровић — Врлана и остали.

Крушевачког:

Неша Петровић — из Биволља; Сима Поповић — Ботуњски; Живко Николић — Сушица; Гргур Цукић — Плеће и остали.

Јагодинског:

Миленко Петровић — из Шанца; Миљко Лекић — Прњавора; Петар Бошковић — из Течина; Јанко Бошковић — Падежа и остали.

Крагујевачког:

Цветан Николић — Баточински; Радоје Стевановић — Јеловика; Максим Довић — Кнића; Сима Радивојевић — Крагујевца и остали.

Рудничког:

Никола Глишић — Брчански; Мијајло Стојановић — Шутца; Васа Савић — Беришца; Периша Тешић — Мојсиња и остали.

Чачанског:

Вуле Марић — из Јездина; Митар Милетић — Вича, Максим Вучанац — Вујоцке; Јосо Миликић — Драгошначки и остали.

Ужичког:

Павле Рукић — из Бачина: Стеван Божић — Каране; Никола Селан — Кремана; Periшa Драшковић — Пријечка и др.

Ваљевског:

Живко Јеремић из Зеечке; Обрад Павић — Лознице, Иван Гочевац — Драчински; Милосав Јовић — Врела и други.

Подринског:

Гаја Васић — из Тршића; Павле Тошић — Клубача; Никола Алексић — Завлачке; Марко Савић — Цикота и др.

Шабачког:

Петар Тошић — из Липолика: Миша Глишић — Владимира; Јован Гурић — Добрића; Ранко Росић — Дубљане и остали.

Осим ових потписани су на просби и прости сељаци: седам из београдског округа, пет из смедеревског, седамнајест из пожаревачког, петнајест из крајинског шест из црноречког, шест из гургусовачког, шест из алексиначког, седам из ћупријског, шест из крушевачког, шест из јагодинског, шест из крагујевачког, шест из рудничког, шест из чачанског, шест из ужичког, седам из подринског, шест из шабачког. Свега потписа било је *две ста седамнајес.*

№ 17. Писмо цара Николе I. султану Абдул-Меџиду, $^{19}/_{31}$ Октобра 1842 године.

Усред општег нереда, који је успех буне у Србији створио, полажем велику важност на мудро и паметно закључење, кога би отоманска порта била склона прихватити се као средства за окончање тако неугодног стања ствари. Писма мога посланика у Цариграду, у којима ме опширно извештава о разговору, који је имао са министрима вашег величија, гласе да се висока порта решила да неће ништа пренаглити и да ће се сагласно закључцима уговора, споразумети са руским двором о нужним мерама за одржање законог реда у Србији и престанка великих неправда, које је дрскост бунтовника нанела суверенским правима високе порте и правима, која су Србији дата свечаним уговорима. Најживље одобравајући тако паметно закључење, срећан сам, велики и моћни царе, и овом приликом код вас наћи на још један пример благородних осећаја и чистих начела, која је в. п. вазда показивала у пријатељским односајима који нас везују, као што је В. В. и у скорашњем догађају са кнезом влашким један такав и важан пример показала. Желећи припомоћи да се изврше намере В. В., заповедио сам барону Ливену да иде у Србију, те ту да прибере обавештења о правом стању ствари, па онда да право иде у Цариград и да В. В., као кад би било мени самом, поднесе савестан извештај о свему што буде видио, и затим да се договори са Бутењевом и министрима В. порте о мерама које ће се, по општем споразумлењу, предузети наспрам Србије. Но баш у времену кад је Ливен хтео поћи, дознао сам да је висока порта на један мах изменила своје закључење и потврдила новог владаоца, кога су изабрали они, који су били толико дрски назвати се представницима народа српског, и да је ово ново закључење моме посланику званично саопштено писмом Реиз-Ефендије.

Не би одговорио дужности правог и искреног пријатељства, ја велики и моћни цар, кад би вам прикрио осећање дубоке туге и чуђења, које ми је произвело такво ваше закључење. Тешко ми је било видити, да се султан удалио од онога, што опредељују изречни закључци и уговори и да је заборавио признатa права државе,

која је усред опасности, које су је окружавале, вазда чинила знатне услуге отоманском царству; још теже ми је пало то, што је султан све то учинио у цељи да одобри успех бунтовника и да потврди избор владаоца, кога су издајници спрам свог законитог кнеза усудили се прогласити с оружаном руком, једном речи, да даде најжалосније охрабрење за подобне најопасније догађаје. Не могу претпоставити да ће В. В. и даље подносити повреду, која је тим начином учињена вашем високом достојанству. Пре верујем да је ту било неке пометње, и да В. В., чим сазна право стање ствари, неће изостати а да не опозове мере, које се никако не слажу са достојанством ваше круне.

У оваквом убеђењу, не мењајући моју прву намеру, опет шиљем Барона Ливена у Србију с налогом да отуд оде у Цариград. У исто време препоручио сам мом министру да вам, пресветли Султане, преда ово моје писмо, и да вам отворено изјави моје мисли и моје жеље. Ако отоманска Порта има шта против кнеза Михаила Обреновића, нека изнесе доказе његове кривице, нека га по договору са Русијом, а сагласно постојећим уговорима збаци и нека за тим даде српском народу потребну власт да бира себи владаоца по прописима хатишерифа. Само је то редован, законит и частан начин поступака, јер он изравњава преимућства владаоца са интересима поданника и стеченим правима суседне, пријатељске државе; никакав други начин не ће моћи добити моје одобрење.

Што се тиче правца кога ће се држати моја влада у овом жалостном догађају, изјављујем да никад нећу ступити у преговоре с бунтовницима, и да никако нећу признати неправедан противзакони ред ствари, који су они створили. У осталом моја дужност и јест да се старам о одржању уговора, који сам савестно испуњавао. Искрено убеђен да ћу код в. В. наћи ова иста расположења, верујем да ћете достојно оценити праведне и искрене осећаје, који су ме у овом писму руководили, и да ће те, велики и моћни Султане, препоручити министрима в. Порте да се споразуму са Г. Бутењевом и доведу српско питање у законито и правилно стање тако, како ће свршетак одговарати нашим узајамним намерама. Изјављујући В В. моје тајне мисли с потпуном искреношћу, коју сам вам дужан по свезама пријатељства, — молим вас да примите уверење живог саучешћа, које ћу вазда имати у свему што интересује напредак В. В — и славу ваше владе.

Из Ananuaire historihre iniversel on Histoire 'politique 1843 pour par Lesnr Стр, 185—186).

№ 18 Султанов одговор цару руском, писан 30 Јануара 1843 године.

Ваше царско величанство известило ме је, да, сматрајући као буну нереда у Србији, ни сте задовољни са стањем ствари тако противним вашим начелима да сте, не држећи, да је промена и избор кнеза учињен по закону и по постојећим правилима и узимајући да ни су испуњени прописи уговора, да сте дакле са тога препоручили барону Ливену да сам собом оде на дотична места рад знања правог стања ствари; да отуд, пошто изврши свој задатак у Србији, дође у Цариград, и саопшти нам своје сазнање, и да сте упутили вашег изванредног изасланика високој Порти да нам изјави ваше пријатељске намере, позивајући нас у исто време да нашим министрима издамо нужне наредбе за саветовање о мерама, које ће ово питање ставити на законо земљиште.

Са стварног гледишта, као што сваки бунтовнички скуп, сви нереди, сваки вид немира и буне, који могу постати у каквој држави, морају изродити многе незгоде, ми не можемо а да не ценимо и не поштујемо мудре мисли и свесна начела

вашег величанства о овом предмету, утолико ваше што је, по начелима постојећим у нашим земљама, особито важно, да се старамо да предупредимо повратак таквих осуде достојних, догађаја у нашим државама. Но, у овом постојећем питању, разлика је у томе, што је понашање књаза Михаила и његов рад, као и жалбе од стране народа, дало предвидити ове немире, и шта су у више прилика преговори о овом предмету били са царским посланством рад престанка овог стања ствари. Да су узроци ови немира и народње патње били у истини познате вашем царском Величанству као нама, извесно је, да, са познатом вашом правичношћу и правдом не би сматрали овај догађај само као побуну, и у том случају, не би сматрали понашање, које ће те бити принуђени да усвојите, као противно начелима и добрим расположењима.

Но опет, пошто је увек за нас било корисно, кад смо у договору са вашим величанством расправљали разна и важна питања, ми не би ни у овој прилици хитали са одобрењем књаза, да смо имали времена са вама о овој ствари посаветовати се и сазнати ваше мишљење у својој потпуности. У противном случају, ако би писма наше владе садржавала у себи повреду уговора, ми би волели, за све промене, питање расправити пријатељски, по помишљењу наше владе, и прибећи, са потпуном отвореношћу и искреношћу и достојним поштовањем, великодушију вашег царског величанства. Пошто је једном погажен услов, који осигурава књажевско достојанство, то додатак — клаузула-фермана, као део уговора, само по себи постаје неважећа и као да није ни било, и питање о избору расправља се по чланцима уговора. који опредељује да народ има право сам себи бирати владаоца. С једне стране, сматрајући себи тако за овлашћене; а с друге стране гоњени не отложношћу питања, нашли смо се принуђени приступити наименовању књаза, усвајајући народни избор. И ако у овом времену ни смо имали начина у савет узети мишлење вашег царског величанства, опет ништа ни смо пропустили што би нам било нужно да сазнамо расположење и да разумемо намере вашег царског посланства о овом предмету.

Поврх овога, насилно понашање књаза Михаила, његов одлазак из Србије, напуштање свога места и опредељај да тражи прибежиште на другом месту, а не у нашој тврдињи, све то дакле била су дела, која су нас определила, да пристанемо на незгоду промене у књажевском достојанству. Допуштајући да је слобода, коју је народ себи присвојио да бира књаза не добивши на то дозволење, — била сама по себи дело такве природе да на се навлачи велику одговорност, опет је народ загладио ову своју одговорност тиме што је тражио одобрење од тврдињског заповедника и комисара високе Порте. Што се тиче комисара, ови се изговарају да су се бојали најопаснији последица због смутња и сплетака побеђене странке, тако да је избор новог књаза био до извесног степена са нашим сопственим одобрењем.

Поред све жеље да, у одговору на ваше писмо, чим смо га примили, испунимо нашу дужност и саопштимо вашем царском величанству напред изложене разлоге у цељи, да одклонимо ваше сумње и да још боље утврдимо свезе нашег пријатељства, — опет смо нашли за добро причекати обавештења, која ће нам дати барон Ливен. Чим је барон дошо у нашу престоницу, одма смо се известили о свему, што нам је он саопштио усмено или писмено. Ми смо како њега, тако и посланика вашег царског величанства позвали к себи, и примили смо их најљубазније. Извешћа, која нам је учинио барон Ливен, не подударају се сасвим са извешћима, која је добила наша влада, ни са документима, која су нам послали наши комисари.

Расправе, које су барон Ливен и посланик вашег цар. величанства припремали, о овом питању, у разговорима и састанцима, које су имали са нашим министрима, но нашој препоруци, — ни најмање се не слажу са достојанством и правом нашег суверенства, које нам је ујамчено нарочито уговорима, које и само ваше величанство замишља (fait allusion) у свом писму. У исто време, та уређења уливају нам зебњу да би створили нове тегобе и дали места, да се употребе насилна средства. Мирноћа, која сад у Србији влада, и оскудица ма каквих тужаба од стране народа против наше владе, тужаба, које би једине дале ослона да се ваше цар. вел. послужи својим правом, — обоје то дакле јесу најбољи и најтемељнији доказ, да је учињено све, што је требало учинити на спрам постојећих права. С тога, потпуно ослањајући се на искрено пријатељство и наклоне расположаје в. вел. о чему сте до сада више примера показали, — сматрали смо за добро вашем величанству представити на оцену право стање ствари.

Пошто смо нашем посланику поверљиво саопштили наше мисли о овом предмету, шиљемо ово пријатељско писмо вашем величанству, и надамо се да ће ваше вел. од своје стране праведно оценити ово наше искрено и верно саопштење. Тако исто надамо се да ће се продужити потпуна поверљивост, која постоји између две владе, и да ће остати стални односаји дубоког пријатељства, који нас везују, које да траје, биће нашем срцу вазда драго у свима приликама.

Опет из Annuaire итд. стр. 186—188.

№ 19. Пашквиле у Београду у 1839—1842 години.

I. Позив Србина к својој браћи Србима.

О драга и мила браћо! дајте да постанемо права браћа душом и срцем! дајте да се учинимо достојни синови наших праотаца — и јунака Србина, који су нам аманет оставили свакога ропства окове разбијати, дајте да наше јединство љубављу целом свету нашу праву вредност посведочимо, и тим црну љагу и срамоту са себе скинемо, коју нам он пришива именујући нас: „ништа народ и роб народ једнога човека!“ дајте да им докажемо да се они у томе варају, — да им покажемо да су заборавили мислити што и лов у миру и до крајне нужде дрема; да браћо Срби! срамота је нама то име носити; већ је време већ је крајна нужда да се пробудимо ево више од двадесет година, од како ми бајаги у слободи себе мислимо, кад међу тим подложисмо се и стењемо под јармом једнога, но најсиловитијег спахије и тирана Милоша! та коме од вас о браћо није познато злочинство његове црне властољубиве душе? — та он је убијца наше опште и сваког по наособ среће, јербо влада безаконо као Јуда! сву је нашу највршнију браћу и старешине, — који су били и јесу најусрднији старатељи о срећи народној, — поубијао и које куда растерао, или само удесни тренутак очекује да то изврши, — да шта више; кад и своју једноутробну браћу од најцрњег тиранства не штеди; да нас тек сасвим обезглави и последње обране лиши, па онда истом по својој безаконој жељи да започне с нама играти се. Та коме није познато о браћо! да ни један од нас није властан ни од каквог свог имања и притјажања? да ни од тога што је човеку најмилије у животу, — наши жена, деце, ћери и сестара? све је то богомрски Милош или већ пограбијо и присвојио или мисли присвојити? или је као најпоганији блудник већ оскврнијо, или жедни оскрвнити? — Ово су два његова најцрња порока којима се он клања и наслађује и којима се заклео вечно се клањати и наслађавати. И да му не би ништа на путу стајало, смислио се он, — по „наученију“ островни бегунаца

Шпапски које је као змије около себе сакупио да нам срећу нашу трују, — уклонити нас испод крила и одбране рускога цара и наше браће Руса, јербо му је пре неког времена цар Никола — дознавши како варварски над нама влада — преко свога посланика кнеза Долгоруког напоменуо: да се већ једанпут окани злочинства, да народу правицу изда и да се о срећи народној стара; јербо иначе као недостојни владалац биће лишен од народа свог достојанства. По овоме случају дакле о брађо Срби! наумио је он сад још озбиљски радити да нас покровитељства руског лиши и ради боље сигурности у томе, позвао је он; — опет по савету отровних бегунаца — крвне злотворе рускога цара, паклен народ Енглезе себи у помоћ, но ево сада све једнако шурује а мути, као ђаво по паклу са Енглеским консулом бавећим се у Београду Одгезом, да нас помоћу силних дуката што брже од Руса оцепи — и тиме о куку брађо! нашој народности да гроб ископа. Но жив је Бог и наша срећа јуначка, и живи су још наша брађо правоверне старешине српске, — а ако има ко није правоверан то Бог нека му магаулштину са очију скине, да увиди пропаст српства пред собом, и с брађом се сдружи — ваљада неће допустити наше мило отачаство до напасти; — ако само ми о брађо Срби? сви једнодушно, дочекамо нам долазак устава из Цариграда, сву снагу употребимо опростити се Милошевог самовластва и тиранства, — да примимо оне законе, које нам превисокиј наш покровитељ цар Никола и светли султан дају — по којима ми хоћемо заједно браћску слободу и срећу уживати, да тражимо од нашег досадањег страховитог старешине Милоша, о свима толико годишњим безпутним делима рачун и одговор непременно. па онда ако жели Енглеза, нек се тегља к њима сам и без обзира, пут му је на све четири стране отворен, док јарост наша меру не предузме?! да! задаћемо страх и трепет свакоме, која је општој срећи противан.

Тако брађо! а не другојаче да учинимо, тако нам живога Бога! и тако нам свете крви наших праотаца пролевене за нашу слободу, ако не желимо заслужити проклетство од наше браће, наших синова и целог српског потомства.

Ваш истинити и верни брат Србин.

У почетку 1839 године.

II. Христос васкресе! Срби браћо мила!

[illegible]

чести и невину држи да га удручава, ограбљава, убија и упропашћава, да чисто вероисповеданије на смех и поруганије окрене, жене, кћери и девојке бэсчести, а светињу и силу брака уништава, једним словом, да свако добро и сваку добродетељ убије, само да он једини може својим страстима угађати. — Ја хоћу да те питам: кад после четири против Милошева тиранства, учињена бунта и толиког страдања висока Порта у сагласију с Бутењевим, Србима устав и гарантију дадоше, да ће га против сваког покушенија на његово нарушеније од стране српских велможа бранити; зашто мотко! не покажеш сад, да твоју дату реч поштено хранити умеш, кад је устав не само нарушен него и пропао. Нису ли уставобранитељи највернији привржепици Русије били? Нису ли Вашченка готово за свога поглавара сматрали? Та Вучић без њега није могао ни комад леба појести! Кад Јеврем с Радичевићем и Протићем, преваривши Љубицу, лане буну подигоше, нису ли се уставобранитељи руководству поганога Вашченка предали? Зашто их је он читаво лето за нос вукао, обећавајући да ће им његов цар сигурно удовлетвореније дати? Зашто летос не допусти Вучићу међу народ изићи, кад га је овај неколико реди позивао, да сам себи са наоружаном руком удовлетвореније даде? Твоја политика вели, да се књажевско достојанство хранити мора — но је ли Аврам, Вучић или ко други против књаза поступао! Турци хране своје поштење, и желе правди помоћи, а Руси, које смо ми до сад обожавали и за браћу држали, не само да ово не даду, него држе страну кривди, лукавству, притворству, крвожеднију, неограниченом тирјанству, уставонарушенију. — Лопову и темишварском робијашу Радичевићу, хуљи и обешењаку Николићу, новосадском касапину Рајовићу и прочим угурсузима и убицама, који су лане Русију грдили и ружили, тебе мотко псовали, и изгорети те претили, барјак твој питали и с њим још нешто горе радили.. Опомињеш ли се мотко, како код њих Вашченко није био конзул него курцол. Мисли ли твој цар да ће такви људи њега и његово покровитељство љубити? Неће ли они као и Милош цара и Русе од свег срца и душе мрзити и презирати? Нису ли они још летос друго правителство тражили? Заклињем те живим Богом, мотко, ка казуј ми зашто сад Русија и њезини агенти против правде, истине, поштења и задате речи поступа.“ Изговоривши ове речи и последње питање, опазим на моје велико чудо и удивленије, како се мотка поће двизати, и сузе проливајући стаде ми овако говорити: „Праведан је твој гњев, верни брате, и стари отачаства твога бранитељу. Ја се стидим мотка велможне Русије бити! Њезино правителство, заборављајући пример Петра Великог, починило је и чини такова неваљала и зла дела, која не само руском народу, него и човечеству на срамоту и укор служе. Руска је политика жртвовала два пута Мореју и Грчку, преварила је више пута хришћане турске, упропастила је и продала Србију за сопствени интерес 1813, и ево опет сада у пожртвовању народа избрањејши и поштењејши, Русији истој, искрено приврженејши људи и пр. и пр. Њезини агенти примивши толике хиљаде српских дуката, и измамивши 100.000 дуката за Петроград, достављали су — ради лажна објасненија, те тако могли су лако чување књажевског достојанства за изговор на творенија срамоте и неправде, до сад не чувене, дати. На место да из Цариграда њезин комесар најпре у Београд к паши дође отиде у Крагујевац да са 10.000 дуката напуни кесу, драговољно прима Љубичин бошчалук са 500 комада дуката (они исти кога је поштени Муса одбацио), — од књаза сабљу у злату украшену са драгим камењем, од Јеврема са великим дијамантом прсген и сребро, пиштоље од велике вредности; па не мари што је забрањено у Београду и по Србији,-под смртном казном њему се потужити, зато се и затворио у књажевском

двору. Сав је изглед да ће ду уставобранитељи пасти, но ако то и буде, они ће ду пасти као праведни родољубиви људи, — на срамоту Русије и царева, а на штету Турције. Њима учињена обвда биће свему свету јавна, њихова слава трајаће во вјеки, и њихову ће правду и добро намјерениіе Бог свемогући увидити и наградити! — За овај пар не могу ти више ништа казати; ево пандура гди иду, други пут ћу опет доћи у ово доба без фењера, па ће по нашире извештен бити. Иди сад, иди! и браћу твоју, Србију, увери, да је сопствена, помоћ најбоља, вичи свуда гди дођеш. „Не верујте више обешењацима! Не верујте обешењацима!"

Један за све сви за једнога. То је поздрав на прокламацију у Београду (В. № 343) 24-г Марта 1841 године. Уставобранитељи нису штедили са својим клеветама не само своје противнике, него ни руске дипломате.

III. Драга браћо Срби!

Има вишо од 400 година, како је славно царство српско на Косову пало. Историје уче нас, да је ово пало због проклете зависти, злобе и неслоге несретних праотаца наших; бич и гњев божији, проклетство, које је на нашему отечеству Србији почивало, довело нас и браћу нашу опет под јарам турски, и стењали смо под 'жестоким бичем тирјана наших, спасеније очекивајући; — тек што нам се сунце показа, а оно изађе политика проклета, доведе старешине српске до неверности, они оставише нас, побегоше из Србије, а ми опет остадосмо жертва турског плена и грабежа, знам и знате сви мила браћо моја Срби, шта смо од Турака патили, гди је онда свештеник, гди нам је црква, гди нам је онда школа била, шта смо били него робови турски; били смо плен Турака, којима ништа није свето било, они браћу нашу на ражњеви пекоше, живе на коље набијаше, девојке и жене, невину децу нашу истурчише, једном речи, тиранство у највећем степену провођише, најпосле допреше сузе, плач и јаук наш до сами небеса, Бог саслуша молитве наше, и посла нам избавитеља, сина српског, сина отачества, милог нашег господара Милоша, зажарен љубвом отачаство своје спасти, и турски јарам с нас вукавни Срба збацити, предузе Милош војну с Турцима, доведе Србију до књажевства, снажне државе, а украси отачаство своје сваким лепотама и красотама, које друге земље имале нису, он подиже цркве и манастире, постави митрополита и владике, устроји школе, доведе учитеље, нашу децу робове и потурченике доведе у отачаство, и свети хришћански закон уведе, те нас начини од Турака опет Србе хришћане, литиіе почеше се носити и сав рахатлук као у сваком другом царству, даде нам Милош господар мудар управитељ, стара се и за војску, начини касарне у Београду, Пожаревцу, Ћуприји и Крагујевцу, набави пушака за 40.000 талира, барута, олова, топова и џебане, и заштеди у народну касу преко свију ових трошкова као што чујем 14 милијона гроша пореских, талир у 10 добри гроша рачунајући, 14 милијона све сам дукат цесарски и орлаш талир, остави у каси народној; све то браћо моја Срби! да нас у случају несреће и нападенија од непријатеља сачува. — Добави нам у цркве звона, одежде за свештенике, начини по целој Србији народна толика зданија за судове и остале власти, подиже нам бање, илиџе и шпитаље за болоснике наше, постави чиновнике и завери се тврдом вером, народ од нападенија и злоупотребленија чиновника бранити и чувати. Господар Милош истреби хајдуке, и ръсуве по Србији, и саме курјаке и вране, који су стоци и житу штету чинили, искорени, и ми браћо почесмо се с господаром, а господар с нама пред светом дичити, јер одану смо душом и увиди смо добро, да нам нико досадити неће за живота господара и избавитеља нашег Милоша, — зато

га назвасмо оцем отачаства и дадосмо му толике заклетве, да се живи од њега растати нећемо, да ћемо с њиме у гору, у воду, и пре сви изгинути, него без њега живити; он господар за оволико нам учињена благодејања, и заслужио је ову заклетву нашу, јер има нас још у Србији живих, који смо господару обећали сваки по једнога роба дати, само да нас избави жестоког бича и јарма тиранског. — Е, премила браћо, како ми испунисмо заклетву нашу? гди је тај наш бесмртни господар Милош који нам је толика добра учинио? гди је жалосна и јадна нам мајка наша? допустисмо те нам га испред очију наших отераше садањи наши 20 и више господара, а зашто га отераше? за то, да они у земљи по својој вољи владају с нама, по ћефу њиховом управљају. Гди су били ови садашњи наши господари, кад се књаз Милош с нама за српску слободу борио, зашто се они онда не показаше вредни управљати Србијом кад у каси ни паре било није, кад нису били магацини пуни хране, чоје, џебане, пушака, топова и остале муниције, кад није Србија, од свију царства и краљевства признато књажевство била, и кад Србија нигди ништа имала није, него је била дубљина хајдучких чета, отимача и грабитеља, душмана наших. — Наши нови господари веле, да господар Милош није хтео више над Србијом владати, да је крив, неправедан и грабитељ народњег добра био. Е, добро браћо Срби, видимо очима све што је књаз Милош оставио, а и ја сам вам већ горе казао. Сада дакле питам вас: је ли књаз Милош грабитељ био, почем је у каси народној све самих цесарских дуката и талира, као што чујем 14 милијона пореских гроша оставио, и то талир● 10 гроша пореских рачунајући; браћо, то је благо а није шала, колико других држава и земаља има које су дужне тако, да не могу ни интерес на дуг плаћати; све је то заштедио књаз наш Милош Обреновић. Да је дакле био грабитељ народњег блага, он је био књаз, господар земље, мого је сво благо народње пограбити и себи присвојити, но није он тај био види се браћо из његових дела. Ајдемо браћо сада сународну касу да видимо, колико има сада од 14 милијона гроша, и колико је и на што потрошено, сада мора још више новаца бити, јер чини ми се браћо да је после још два пут у касу донесен, дакле сада мора више бити него 14 милијона, ајде браћо да видимо шта су нам пригосподарили нови господари, нема браћо, нема добра, тако ми Бога мога, у кога сви правовјерни вјерујемо. Срам нас било пред целим светом, за црну неблагодарност нашу, отворите очи браћо Срби, видите и гледајте шта се ово ради од нас, па или да сакријемо лице до стида и срамоте, или напред, да тражимо оног, ког смо изгубили; зар не видите да су они отерали господара због тога, што је нас од њиховог нападенија бранио, и они и ми бојали смо се госодара, а сад отераше господара, и нама нико од њих у земљи старији, сад се дакле немамо кога бојати, а ми опет остадосмо под њиховом уздом да с нама како хоће управљају, ако теби брате мој Србине, учини који од нови господара неправду, смеш ли се тужити, и коме ћеш се тужити; валда младом новом књазу Михаилу, детету од 16 година, о шта ће ти он рећи? ево шта ће ти он рећи: е богме ја му не могу ништа иди тамо у Совет и код господе советника па како они рекну, ма брате врана врани очи не вади, тако и то, они ће њему а не теби право дати, ма страх од књаза Милоша чувао нас је све од свачијег нападенија, браћо: док је Србија имала свога снажног јунака и господара Милош чувао и она је била снажна и самостална, а сада је браћо много господара, много управитеља и Србија није више сопствена своја, него туђа.

Како му драго било ја вас љубазна браћо Срби, братски молим, да ми потражимо нашег старог господара Милоша, и да га у земљу доведемо, па ако је

крив, као што советници кажу, а ми да га суочимо с нама и с њима и да извидимо кривицу његову, па ми ћемо му и судити; срамота наша браћо, да господар под седе косе своје у 59 година својих у туђим земљама странствује, а за отачеством и браћом својом Србима тужи и плаче; — он је од 18 година старости своје дигао пушку противу тирана и за отачество своје борио се, код нас и међу нама оседио је, међу нам нек и умрье; нека сина његовог у отачеству нека књазује, ма старца књаза међу нас браћо ако Бога знате, Бог ће нас сакрушити и казнити ако то не учинимо; ено у Београду наместника царског, честитог везира, њему да предамо сви Срби иштанцију, да ју пошље цару нашем султану, а другу да предамо на цара и покровитеља Србије императора Николаја у руке његовог већила такође у Београду пребивајућег, да га пошље цару у Патроград, да молимо цареве да нам дозволе у Србију довести господара Милоша, да бар мирно и спокојно, међу нама у отачеству свом проведе дане старости своје, и да кости његове сараннмо међу нама, да их не оставља у страним земљама. Дајте браћо Срби, сви сложно на ово, проклет био и овог и оног света, који се не подигао на ово добро дело. Нама ће истина рећи советници наши, да то не може бити, и окриви ће нас, да смо бунтовници, ма не дајмо се браћо више апсити, ми само иштемо што је право, и захтевамо да нам дозволе цареви господара Милоша у Србију довести, да га ми сами испитамо о кривици његовој и да му судимо, па да се с њиме суочимо, шта је он нама и шта смо ми њему криви, те нас на курварски начин као зеницу од ока раставише, то да иштемо то да тражимо, а на ово сви сложни ко је Србин, и ко се опомиње ослобођења, које смо задобили мудрим предводителством Милошевим.

Ако није књаз Милош способан више књазовати, а оно је заслужно да у Србији у свом отачеству, одмори се; јер браћо, ако проклета политика начини опет те наши господари из Србије сукну и побегну, а нас опет Турцима оставе, да нас газе, ко ће нас онда бранити, ваљда ће нас бранити дете од 16 година млади и нови књаз Михаило; е жалосна нам мајка, ако на његову одбрану спаднемо. — Старог господара Милоша међу нас браћо! он нас није нигда изневерио, него ми смо по несрећи њега изневерили, њега међу нас, њега у средину нашу, тако браћо Срби сви да тражимо, проклета му душа ко се одрекао, нити му родило нити му плодило, нити му икад у кући пропевало, кукао да Бог да увек, као сиња кукавица, и никада не ведио добра ни берићета, амин.

У почетку 1840 године.

IV.

Доленаведени о молбом к ногама вашим и од његовог величества покровитеља Србије заштите избављенија противу тиранства Вучићевог молимо.

Као што су вам познати тирански поступци, да с верним и правдољубивим народом српским, горе нежели Турци свирепо нападају, народ муче, на мрвто име бију, окивају, ужасно растрзају, неке најдобротетелније и најзаслужније отачаства људе, који су с храброшћу својом. међу народом српским своју главу с вечном увенчали славом, са својом одличном витешком (у непријатељским ратовима) борбом, на вечно заточеније у тамнице (и најужасније с тиранским мученијем) за њихове славне заслуге сад награђени; неки опет Турцима, у њихове варварске руке послали, који тамо најужасније стењу у окови, и неке тешким мукама уморе и живота лишавају.

А они овде народу говоре, да је тек од данас правда почела, и ако је ово

правда, онда не знам шта ће већ и рећи неправда кад и кнеза, који је од 7 краљева и од Бога изабрат и припознат за владара над Србијом, крвним очима безбожници с престола збацише, и над својом браћом свако безбожно насиље чине. Види Бог чују људи, но није тога доста, јербо је ово и самом божеству противно, зашто су његове свете 10 заповеди порушене, у којима он заповеда, да ни ближњем нашим никаквог вреда не треба да чинимо, но ево мука где брат брата, син оца и т. д. скверном руком гони и најужаснијим мукама предаје, само да се највећем хришћанском душманину добар покаже и учини, та докле ћемо овако кроз прсте гледати. Кунем вас Богом: и докле ћемо овако под турским бичем стењати, зашто не обратимо очи на Косово бојно, и не погледамо на онога проклетог Вука Бранковића, који је свога Лазара његовим неверством, а и целу српску славу угасио (о род, па опет се дасмо варати), та то је исто и Вучић с нама наумио чинити, народну касу, ђумрук, као што је и наше храбре јунаке, највећу Србије обрану, Турцима предао, сад нам већ друго ништа не остаје, него браћо! ако сте себи ради? а ви дижте се шта већ чекате, но ако се не можете у себе поуздати, а оно да од покровитељице за помоћ избављења нашег коленоприклоненијем у име Христово призовемо, да нас од хришћанског непријатеља избави, од којих сад Србија у најгорој нужди стење и цвили, и од вас помоћи избављенија и предводитељства молим, да им рукопомоћ у почетку будéте, а ми смо свагда готови ножеве из својих корица потрзати и отачаство од нападања тиранског бранити.

У сваком случају волео би ја један страдати, нежели моју браћу и верне Милошевце тиранском мучењу предати.

1842 године Родољубац.

Приметба: Уз ово је била као прилог и „песма или благослов Вучићу и Вучићевцима“ веома груба по садржини, и с тога је не штампамо.

V.

Са великим страхопочитанијем усуђујем се данас вама тужити, за које не сумњам, да није до сад јавио покровитељици нашој конзул, каква се данас неправда и тиранство у Србији догодило.

1-во, По уставу ватали су чиновнике и у рупу на Врачару бацали. 2-го, Отачаске синове протерују и у друга царства сургуне. 3-ће, Најзаслужнијег чиновника г. Мићића и Јаковића на воловска кола по уставу у град Турцима и кроз чаршију терали, и остале чиновнике по уставу терали су у гвожђу на ногама, да сокаке чисте и ђубре да бацају; данас видимо да се други Вук Бранковић у Србији родио и кукавну Србију у тиранске руке предаде.

О, граф Ливену! немој нас оставити у овој мрачној тами. Избави нас од тирански руку. А видите ли да су и муницију из Крагујевца, Пожаревца и прочих места покупили, т. ј. топове, барут и пр. потребне отачаству у Београд довукли и у град Турцима предали.

О, Русијо покровитељицо наша! смилуј се на ову јадну сиротињу и поврати нам нашег светлог кнеза Михаила М. Обреновића; нека ступи његова нога још један пут у Србију, па ће се тек онда Русија од наше стране славити и са Србијом дичити.

О, Ливену! немој нам ићи из Београда тако, одмах докле нас чим год не обрадујеш и ослободиш; јербо нам је сва надежда у вама сада, и данас је време дошло да Русија тражи од султана Меџида тракт 1830 године.

На крају 1842 године.

№ 20. Писмо без потписа српском совету из Беча.

Високославни Совете!

Читаоци и ви сви слушаоци пазите! Ових дана некако сам дознао, да вам се спрема пропаст. Ово што иде читај на огледало. Зато сам и узео да вам на овај начин пишем како се не би издао. Слушајте! Ја знам поуздано:

I. Да су њих 300 људи склопили заверу да убију Вучића кад књаз оде у Тополу; а ако Вучић не пође у народ то ће се у Србију дигнути буна, и ово ће све да буде још ове недеље.

II. Ако случајно не би ово подузеће пошло за руком, неки познати бегунац, са још неким који су као и он, имају прећи из земуна у Србију, у Јагодину, и тамо да ухвате верногa слугу Милошевог Анђелка, те да тако побуне Србију.

III. Ако и то не испадне, то ће он, као што ми се чини, прећи у Турску и тамо побунити хришћане.

IV. У завери Стојановој находе се бунтовници: само Протић (који је већ био под стражом), много кметова и становници крушевачког и других округа, но а сам заборавио њихова имена; знам само синове Туцаковића и Арсе, а колико их је — не знам.

Чувајте се! Желим да вас моје писмо застане још у здрављу.

Ви можете од мене све знати, само ако бутете ћутали, јер ако се само чује о томе, ја ћу оног часа изгубити све начине *дознавати најтајније Милошеве гласове*, зато што ће на мене подозревати. Молим вас још један пут чувајте се! немојте ни један од вас ником да казујете да сте што из писма дознали. Што се мене тиче, то вас уверавам да је истина што пишем, јер ја не читам копије и преписана писма него баш *оригинал* што чита секретар Милошев. Молим вас такође и о томе, да ме не казујете и не тражите.

Слуга и верни поданик.

Не смем и нећу да се кажем.

У 0000. 0. Јануара

1843 године.

№ 21 Просба Београдских Срба рускоме конзулу.

Ваше Високоблагородије!

Еве већ седам, осам месеца како је у нашој земљи неред, па и до данас није уведен поредак, а то због неколицине зломишљеника и најмање заслужних људи за српство који подигоше буну и безаконо прогнаше нашег књаза.

Као што је већ познато, више поменути зликовци почели су чинити штету српству још од почетка свога живота, па зато смо 1840 године и решили да их отерамо из земље, као људе који су на штету српству и свију нас Срба.

Од оног доба кад су отишли из земље ми смо благовали у тишини и задовољству као што је било само под књазем Милошем. Али књаз Михаил објави једном својом прокламацијом, да се они могу вратити. Ми смо онда бог зна како настојавали да се ни на који начин не пуштају у нашу отаџбину, због чега се појавила и народна буна коју је књаз Михаил утишао, казавши нам: „не радите то; они су сад сасвим други, и сами дворови јамче за њих да они неће више правити буне и узнемиравати својим сплеткама ни правителство ни народ српски, а особито нам то поручује наша покровитељица", и таким начином склонила нас је на то велика обвезаност и покорност према нашем покровитељу.

Али они вратив се у своју отаџбину после кратког времена подигну се оружаном руком противу свога законитог књаза народа и правителства српског. Књаза са саветницима и млогим чиновницима већег и мањег звања протерају неке у Аустрију неке у Турску, неки побили, владике, свештенике, начелнике капетане кметове који су се покоравали власти као светој и законитој па ма куд их она послала, вргли су у тешке окове и мрачне тамнице, где проводе најмучније дане свога живота, без испита и без свакога суда. У томе ли се дакле састоји безопасност свакога Србина, коме устав каже, да га нико не може ни тајно ни јавно гонити док се не докаже његова кривица? тако ли устав брани права и личност свакога Србина? у томе ли се састоји дата нам слобода? мањ ако се он једино тиче Вучића и његови једномишљеника?

Из свега овог ми се не сумњамо да ваше благородије зна још више и нама се не пристоји да се упуштамо у расмотрење стања ствари у Србији, јер ви знате цели и намере свога цара покровитеља нашег, и књаза Михаила, и могуће је да ће из тога бити добра за цело славенство. А напротив овоме шта може бити из садањих дела њихових? ништа друго, него то да се и потоња искра српства и успеси његови у толиким војнама с Турцима сасвим угаси. Зар ми незнамо и непамтимо оне помоћи која нам је учињена у тим војнама? зар ми незнамо и непамтимо оне њене војнике који су се борили заједно са Србима и гинули за њихову слободу? Па каква је благодарност дошла од свих садањих људи који се одрекоше покровителства и сваке обране и тражења помоћи од других на још у име целога народа? Али не! ми вас уверавамо, да тако не раде прави Срби, него само неколицина занешених људи, а то се не може однети на вас народ српски. Народ све зна и за све је захвалан и по неколицини не може се изрицати суд за нас све

Ми се такође не сумњамо да ваше благородије зна колико је пребегло народа за књазем Михаилом и негледајући на све строге мере које су биле предузете шта више и упражњаване до данас; а шта то значи? Ништа друго, него свету и закониту љубав према своме законитом књазу, кога смо волели и кога и данас волемо.

Колико смо несрећа претрпели за ово минуло доба, то није у стању никакво перо да опише. Па зато најпокорније молимо ваше високоблагородије да саслуша наше жалбе и невоље, и да о томе извести и самога нашег цара и покровитеља, и молимо за милостиву и брзу помоћ и за изјаву велике царске и покровителске милости док још нису изгинули људи бачени у тешке окове и мрачне тамнице, што им се још свакога часа десити може.

Молимо ваше високоблагородије да саслуша ову нашу просбу и да изради код покровитеља и милостивог цара да се у отаџбину што пре врати књаз Михаило и наша браћа који се у туђем царству налазе. Вашег високоблагородија најпокорније слуге Милош Тајсић член апелац. суда, Петроније Андрејевић капетан, Нешо Јовановић бив. капетан, Сима Радивојевић кмет; у име целе Крагујевачке општине: Радован Шапонић кмет, Јанаћко сарач кмет Андрија Туфекџија кмет, Јеврем Андрејевић канцелиста књажевске канцеларије, Аксентија Андрејевић из Рудничког округа, Марко Калојевић из Рудничког округа кмет, Марко Добросављевић из Рудничког округа кмет. Младен Вукомановић бив. капетан, Веселин Милутиновић из Жабара у Крагујевачком округу, Проко Јовановић из Жабара такође из Крагујевачког округа, Станимир Илић, Миленко Илић, Милован Тројанац сви троица из Бруснице Руднич. округа, Гаја из Цветачке кмет, Гмитар Милојевић трговац, Андреја Зисић под официр.

15 Марта 1843 год. у Београду

№ 22 Писмо Ђорђа Протића руском конзулу противу Милоша.

Ваше Високоблагородије!

Милостиви господине!

Показани овде неки сумљиви појави, који савршено наличе на факције и интриге, заједно с могућим опасностима, дали су ми слободу, да овим за неколико минута узнемирим ваше високоблагородије и доставим вам до знања нижеследеће, најпокорније молећи, да ми изволите одобрити ову слободу коју сам си узео.

Што се не само мени него и млогим овде налазећим се Србима чини се сумљива то је та околност, што смо ми били савршено уверени до у Цариграду раде и настојавају на томе, да се насилно протерани књаз Михаил опет поврати на своје пређашње достојанство, а доцније смо чули, да ће у Србији бити нов избор књаза између три лица а имено: књаза Михаила, и његовог оца Милоша и Карађорђевића, и дошавши овде после три дана из Беча г. Вук Стевановаћ Караџић нарочито послат од књаза Милоша, сасвим противно пређашњим извешћима, донео нам је веома жалосне вести, да ће при бирању књаза, књаз Михаил отпасти као кандитат, а остаће само књаз Милош и Карађорђевић. Тај неочекивани извештај поразио нас је све привржене књаза Михаила, и што је још горе, ми смо сад у големој забуни јер незнамо утврдо да ли су ова извешћа истинита, и да ли наши непријатељи неће овим извешћем да сплету нешто у шта би нас могли поватати. Ако ово извешће што га је г. Вук донео буде обмана, и ако ваше високоблагородије не похита да скине застор неизвесности са очију овде станујућег и колебајућег се народа, то се сасвим лако може догодити, да цео овај народ као обманут почне радити на штету онога кога у истини највише љуби и противу интереса онога коме је обвезана цела Србија. Речени г. Вук Караџић и поједине и у друштву позива овдашње људе да стану на страну књаза Милоша и да раде сагласно у његовом интересу и овде, и кад се врати у отаџбину, — и њему су дата млога уверења од људи да ће они тако и радити у томе; али при свем том разборитији становници овдашњи и од којих зависе и остали, остају стални и хоће да раде онако, како им је саопштено од онога, коме ми за све имамо да благодаримо. Да је према оваким опстојателствима необходно, известити овај народ барем о томе, је ли истинито Вуково извешће или није, — то ће и ваше високоблагородије одобрити,

г. Вук Караџић полази одавде к књазу Михаилу. Ја поуздано незнам, али имам доста узрока да сумњам, да ће он у том случају ако књаз Михаил и остане као кандитат наговарати га (књаза Михаила) да уступи своје место оцу. Књаз је Милош и пре доласка г. Вука Караџића које преко свога брата г. Јована Обреновића, које преко своје супруге књагиње Љубице, које преко других приврженика његових, од којих је већи део учествовао у побуни 1840 године, и који сад често одлазе у Беч код књаза Милоша, добио људе на своју страну. На неколико дана пред, овим неки Карамарковић из Митровице на аустриској страни дошао је овамо из Беча и како овде тако и преко Саве у Шабачком округу разгласио је да ће књаз Милош у сваком случају бити књаз српски.

Опасности које могу наступити у томе су, што књаз Милош још сад почиње гонити извесне привржене његовог сина држећи их за своје противнике и непријатеље. Овиx дана послао је он једно писмо своме брату г. Јовану Обреновићу, члану савета г. Милети Радојковићу председнику апелације г. Стевану Катићу и председнику окружног ваљевског суда г. Јовици Милутиновићу у коме им јавља, како

је из поузданог извора дознао, да г. Милош Богићеви ћ задева стреле у срца слабомоћних људи и одводи их које куда на страну и т. п. У том писму књаз Милош поручује им, да они као признати покровитедним аустријским двором манипуланти његови, отерају г. Богићевића из канцеларије пошто му кажу, да он т. је Богићевић иде у оно друштво коме он служи, а људима да забране, да нико у будрће ни за што не слуша г. Богићевића. На послетку у том писму говори да ће се постарати, да г. Богићевић буде одведен у Беч, где ће дуго време пробавити без занимања. Јован Обреновић већ почео по том писму чинити неке употребе, забрањивао је некима да се друже с Богићевићем и може бити да би и даље радио у смислу дате му заповести, да му није у томе стало на пут остало друштво које му јс изјавило, да нико други нема власти да отера из канцеларије г. Богићевића осим књаза Михаила чија је и канцеларија и коју је поверио г. Богићевићу, а тако исто дали су му приметити, да овде не знају ни за какакво противно друштво, па ни то да г. Богићевић буди шта непријатељски предузима. Јуче је то писмо пред 15 људи од првих српских чиновника прочитано у кући г. Јована Обреновића по захтевању њих свију, из кога су сви видили стару ћуд књаза Милоша, као и то, да се од њега мучно може и очекивати какво добро.

Ако књаз Милош не дође до своје цели и у то време, кад му зато треба де задобије себи и саме непријатеље, тако гони одане привржeникe свога сина, то ваше високоблагородије лако може закључити, шта очекује толике људе који су се показивали као јавни непријатељи његови и његовог сина. Та и сад се већ може предвидети да ће млоге породице снаћи беда и пропаст, ако књаз Милош постигне своје цели. После тога како је јуче прочитано ово писмо које наглашује опасност, неки из нашега друштва одма су ми објаснили, да би било корисно замолити ваше високоблагородије да изради да се нека лица што пре у отаџбину врате, и ако не би могло бити другше, а оно да се за неко време настане у граду Београдском и то само тако, ако такав поступак одговара политици покровитељског двора. У осталом ова је изјава узгредна, и ја је јављам вашем високобалагородијуе само на знање.

Не обзирући се на то, као што сам већ казао горе, што престоји опасност толиким породицама ако књаз Милош постигне своју цел, ми сви налазећи се на овој страни српски чиновници тога смо тврдог уверења, да ако је достижење такве његове цели сагласно са политикои покровитељског двора, то не само што нико од нас неће ништа противу тога предузимати, напротив сви ћемо по могућности употребити све своје силе, да се цел сагласна с политиком покровитељског двора постигне, јер смо уверени, да је моћна покровитељица кадра да сачува своје од сваке опасности.

И тако нам сад неостаје ништа друго, него да нам се ма колико покажу намере Русије, па зато ја у име свега друштва најпокорније молим да ваше високоблагородије буде тако добро, те да нам овамо пошље којему драго поуздано лице, које би нам могло показати ма колико приближне сведоџбе о њеним намерама, и које би се и само могло уверити у томе, о чему сам ја овде говорио.

Са особитим високопоштовањем остајем вашег високоблагородија покорни слуга Ђорђе Протић.

У Новом Саду 3. Маја 1843 године.

№ 23. Писмо које је послато руском конзулу у Србији, од непознатог лица, 8. Маја 1843 године.

Писмо ово благородни и од српског народа поштовани господине, шиље вам се у место усмених жалаба овога истог народа који је до крајности „удручен и потлачен", и који је у големој невољи, с тим, да би вам дошло до знања неизказане невоље које он трпи, надајући се, да ви нећете уклонити ваш поглед на ову молбу и „плачевноје" писмо, и да нам нећете одказати као заштитник вашу помоћ у свакој нужди. Ви сте тај на кога ми већи део народа, погледамо веселим оком, као на одбрану и избављење од Вучићевог тиранства, сву наду полажемо на вашега цара, а нашега свемилостивјејшаго покровитеља, господара императора сверосијског.

До овог часа ми смо били у великој нади и душа наша осећала је слатку радост но као што видимо све је заман, и ми се бојимо да за свагда не останемо под тешким јармом и угњетавањем Вучића.

Може бити ви м. г. ништа о томе не знате и познајете само оно што се у Београду догађа, али не видите и не чујете како бедни народ по другим варошима и селима стење узроком поступака служитеља које Вучић и Петронијевић подржавају и како трпи грозне батине, окове и тамнице; па шта више и слабе жене и невина деца то исто трпе. Истина народ неби могао издржати ове муке до сад и и одавна би се већ дигао са оружјем у руци, но они знају који је кадар да учини побуну па зато такве људе и држе у окове и тамнице. Неки су покушавали да тајно дођу у ваш заштитни двор са молбама и жалбама за помоћ; неки су желели да се уклоне из отаџбине, но то им се није дозволило, једном речи све је насиљем убијено и сви су путови затворени.

Било то како му драго, ми би све то претрпели кад би само знали да ће се ране нашег жалосног срца ма кад залечити. Ми би одавна могли известити вас, надеждо и заштитниче наш, о свему подробно преко писама или усмено, али смо све до садање патње претрпели с тога, што смо се вазда надали, да неће тако остати, а највише што ни прилике не добисмо: али сад вам из нужде и по невољи говорим отворено оно, што вам је можда непознато, а то ево шта је!

Ми се бојимо да Вучић не обмане народ, јер смо чули, да су високи дворови одлучили породицу Обреновића вратити у отаџбину; а по доласку новога паше у Београду — чујемо с друге стране, — да је Вучићу и Петронијевићу објављена заповест од порте о одлазку њиховом из Србије заједно са пређашњим пашом, али да су они измолили да овде још две недеље дана остану. С тога се ми бојимо да не би они за ово време подигли буну у земљи, јер је Вучић почео на ново још више да бесни и чини зла од како је дошао нови паша. Он сваки дан са својим приврженицима држи савете, и мало им је што то раде дању него и ноћу. Саветују се све о томе — шта ће да раде. Од неког времена на потајни позив Вучићев почели су долазити и непрестано долазе у Београду многи кметови, чиновници и свештеници, које Вучић наговара и разашиље по народу. Главније трговце задобија новцем, а просте људе вара обећањима да им се смањи пореза а даде већа слобода. Чујемо да му митрополит и Хаџић саветују да се у случају нужде прикрије са артиљеријом у Крагујевцу и брани, а да не иде у Цариград. Ми се бојимо да у самој ствари тако не буде јер ако се он успротиви султановој заповести, онда би народ дошао у велику невољу: народ познаје пакост Вучићеву и што он рекне слуша слепо и држи за свето.

Кметовима, чиновницима и свештеницима који су овде долазили, говорио је Вучић, да наговарају народ на побуну (као бајаги без његовог (Вучићевог) знања) из љубави према заштитнику, — и недозвољавању његовог одлазка из Србије. Неки од ових Вучићевих посланика многи кметови добили су и новце као награду. Ја отворено изјављујем, да сам и ја, што подносим ово писмо од стране народа са изјавом наших жеља — такође један од дошавших по позиву Вучићевом у Београд. Премда се ја издајем за Вучићевца опет зато ја у срцу моме љуто жалим мојега књаза, под којим смо се наслађавали потпуном слободом.

Јављам вам и то да је књаз Александар отишао у шабачки округ и узео из народне касе 550 дуката, од којих је вратио само 30, а остало раздао кметовима, чиновницима и свештеницима да би они у случају избора књаза, наговарали народ да пређе на његову страну. Колико је он узео овога пута незнам, али знам да он непрестано поткупљује и наговара народ, скупља људе око себе што може бити ближе у цели да им се допадне и својом (персоном) личпошћу и својим мушким изгледом. Благородну и заслужну вамилију Обреновића, оговара и црни, а Карађорђевиће преузноси до небеса, и сравњује их са анђелима.

Они неће да се опомену толиких доброчинства Милошевих, што је учинио за време своје 25 годишње владе, а имено: он је подигао толико школа и завода, на прим. типограѳију, богословију, гимназију, лицеј, судове, начелништва, цркве и манастире, неке је на ново подигао, а друге оправио, и у свакој вароши и по селима подигао школе за васпитавање младежи, од којих је млоге послао у стране земље за изображавање, да би с временом својим саотачественицима од користи били. Он је направио и поправио путове, подигао касарне и друга здања, уредио војску и избавио народ свој од турског насиља, и млоге Турке из вароши и села истерао, као што је то већ и малој деци познато. Тако је исто и син његов за кратко време своје владавине, дао дивне знакове својих жеља да ради у корист свога народа.

Не гледајући на то, отерали су Милоша из отаџбине они исти које је он од пдуга и коњушара извукао и подигао на ово данашње место. Они непрестанце ропћу и грде га као да је он не само у Србији него у целом свету најгори човек, и показују само као да је убивао и вешао људе, а оне горе исписате заслуге његове прећутују. Али сваки поштен човек зна, да он није убио ни једног ваљаног човека, него све подобне Вучићу и Петронијевићу и такве, који су се противу њега бунили или то покушавали. Исто тако износе и младог књаза, но помислите сами да млади књаз ништа није тако учинио док се нису побунили противу њега. Они не показују народу своја сопствена тиранства и колико су њих побили, и не казује шта је Карађорђе и како су његове војводе угњетавали народ и то жешће него и сами Турци а најпосле и народ изневерили као што то млоги још и сад знају, онда кад је Милош опет своје земљаке ослободио од невоља и силеџилука турског што зна цела земља а не један и два човека. Карађорђе истина војевао је 12 година, али све узалуд кад је на скоро оставио бедни народ и то онда кад су Турци најжешће били разјарени противу Срба, коју су јарост осетили на се и невина деца бацана у кључалу воду. Лепо каже српска пословица: и добра крава када даје доста млека није користна, ако претура музлицу.

Нашло би се доста људи који би све то простом народу показали, ама нико не сме јер сваки зна шта га чека. Зато вас ми сви једногласно молимо као свога избавитеља, да станете на пут Вучићу и да му не дозволите да продужава даље побуне по народу јер ако се још једну недељу дана продужи да му људи из свију

округа долазе, то ће он многе ваљане и мирне људе повући на своју страну. Ви добро знате да је Вучићу било доста време од недељу дана да отера Милоша, а толико исто да отера и Михаила, а све ово што вам ја овде излажем јест света истина; не сумњајте се у томе ни најмање да су исписата потраживања из народа.

Ја би вас одавна известио о свему, шта више и писмо је код мене било готово од оног часа, како су почели људи да долазе код Вучића, но нисам имао згодну прилику да га бацим у вашу авлију, а нисам смео никоме да га поверим. У самој ствари не сумњајте се ни мало у томе, да народ уздише за фамилијом Обреновића и да га боли срце за њим.

На овоме писму потписали би се многи грађани и земљеделци и у истини већи део народа у колико само ја један знам Србе; но нико не сме бојећи се издајства и ако Александар остане књазем српским и временом се то прочује, онда тешко ономе за кога би то дознао.

Ви, М. Г. може бити и сами знате како су прошле јесени сви једномишљеници Вучићеви говорили, да Русија нема права да се меша у српске ствари, и у самој ствари говорили којекакве глупости о Русији, а Вучић је том приликом претио да вас пошље у затвор, ако буде жив; но пазите и уверите их да Русија има право, и да је она у стању да учини оно што намисли, јер иначе су Вучићевци способни и да што грозније учине.

И тако ми Срби, сви се молимо вишњему, да дуго у слави поживи императора Николаја, и за вас који се трудите за нашу ствар. Да удвоји Бог род русијски и да нам поврати Обреновиће на утеху ожалошћеног народа српског! Амин.

№ 24. Протест приврженика Обреновића противу поретка и састава скупштине за избор новог књаза.

Ваше високоблагородије,

Милостиви господине!

Пролази већ и десети месец од то доба како је Србија постала жртва међусобне свађе и с падом младога књаза Михаила изгубила је свако добро од мира и грађанскога реда. Цела Европа са чуђењем је гледала на све појединe појаве ове народне драме која је по својој суштини била не обична а по раду жалостна и поражавајућа. Глас његовог величаства господара императора рускога и покровитеља српског који је био управљен још у самом почетку на његово величанство султана и господара нашег, ако је и повукао за собом поштовање целог света по достојанству и светињи свога постанка то је још више узвисио, да се тако изразимо, обожавање са стране српскога рода и племена. Милост султана силног и великог цара нашег давала нам је неку наду да ће невинога књаза, чија је младост света залога коју су му предали родитељи његови садањој политици, да ће овога, велимо књаза Михаила просба јака по природи а утврђена уставом српским бити уважена, и њен предавач ступиће на среду, жалбе противу њега поћиће јавно, биће извиђене, а он ће законитим судом бити оправдан или окривљен.

Ми би сгрешили противу смерне оданости, коју исповедамо према оба висока двора и старамо се да то и делом осведочимо, ако би неки напојени каквим духом неповерења гледали да проникну у велике и сакривене тајне политике и дознали одкуд истиче што само у Србији књажевима устав не даје никаквих права и не потпомаже силни глас покровитеља, него без суда и без испита могу бити сбачени по туђој вољи и насиљу.

Ми смо се одлучили да наведемо овде ове околности једино зато, што је народ, изгубив из незнања и не искуства своју драгоценост, књажевску наследственост, и спао на други, јадни и пун сваке опасности, поред избирања својих књажеве може сукобити при таком поретку са штетним премда и испуњеним достојанства, намишљајем и претрпи пораз за поразом.

Основ пуне и добре наде у овом одношају дало нам је извешће наше депутације која се представила његовом превасходителству г. барону Ливену у Земуну 3. овог месеца по коме смо разумели да се избор Карађорђевића уништава између осталих узрока и зато, што је то чедо револуције и једне партаје и не носи на себи печат народне воље, тако садањи избор мора бити савршено са слободном вољом народа, а да би се она одржала главни бунтовници биће удаљени из отаџбине, уапшени ће бити пуштени, удаљенима дозволиће се повратак до избора и биће дато доста времена за слободно размишљавање о најважнијим предметима за српски народ под заштитом комесара обеју великих сила. Али ми смо преко императорско-краљевског славонско-сремске главне војене управе добили така извешћа од стране српског правителства, којима ако би поверовали, то би подвргли великој опасности своје уваженије према владајућем и високопочитаније према покровитељском двору, и са себе би скинули образ човечанства и лишени свакога права и призрења, морали би доћи у ред низких људи Извештај тај који нам је достављен 11 Јуна 1843 године у туђој земљи, објављује избор књаза четвртот дана т. ј. 15 Јуна те исте године, и јавља да нити могу имати уплива на избор, нити могу сад бити пуштени у земљу: рођаци и пријатељи породице Обреновића, бивши министри, бивши под испитом за политичке ствари, сви опасни људи садањег стања и реда, сви који су се на страни родили и ако су прирођени у Србији и имају у Србији звање и непокретно имање.

У то исто време и том приликом из поузданих извора знамо, да су Вучић и Петронијевић у средини земље где праве смутње, да се унутрашња управа састави из средине њихове партаје, да сви други чиновници као људи садање управе, остану у власти да народ не бира посланике на скупштину, него их одређује правителство, да се сви гомилама јавно затварају, који би ма што проговорио о слободном избору, и да су све тавнице пуне, а сретни још и сада беже на аустријску страну, онда код таког положаја може ли бити слободе, сигурности и реда? Може ли бити назвато зрело стање питања, када се слободни избор књаза српског оглашује на туђој земљи три дана пре? Ми овде као преставници најдостојнијег и великог дела народа српског, најдостојнији с тога, што се састојимо од најважнијих власти, које носи на себи достојанство законитости; велику с тога, што смо будући сами по себи множина, говоримо нашим речима, али по општем и појединомъ праву свакога, за заостале породице наше и за затворене другове наше, којима је затвор на сметњи што вашем високоблагородију не могу да поднесу жалбе своје, — ми сви пред лицем вашег високоблагородија као достојног комисара господара императора руског и покровитеља српског, свечано протествујемо противу таког насиља који се крије у вид неке законитости, и проглашавамо стање ствари у Србији у потоње као револуционарно, а предстојећи избор као изнемоглу физичку наглост која је лишена сваког моралног достојанства и противну свакоме појму слободног избора, из следећих узрока:

а) Фамилија Обреновића која је толике услуге учинила и књажеве давала, и сад опет може бити позвата на књажевско достојанство у лицу ма кога од њених чланова изузимајући књаза Михаила: онда како она може бити лишена права која

округа долазе, то ће он млоге ваљане и мирне људе повући на своју страну. Ви добро знате да је Вучићу било доста време од недељу дана да отера Милоша, а толико исто да отера и Михаила, а све ово што вам ја овде излажем јест света истина; не сумњајте се у томе ни најмање да су исписата потраживања из народа.

Ја би вас одавна известио о свему, шта више и писмо је код мене било готово од оног часа, како су почели људи да долазе код Вучића, но нисам имао згодну прилику да га бацим у вашу авлију, а нисам смео никоме да га поверим. У самој ствари не сумњајте се ни мало у томе, да народ уздише за фамилијом Обреновића и да га боли срце за њим.

На овоме писму потписали би се млоги грађани и земљеделци и у истини већи део народа у колико само ја један знам Србе; но нико не сме бојећи се издајства и ако Александар остане књазем српским и временом се то прочује, онда тешко ономе за кога би то дознао.

Ви, М. Г. може бити и сами знате како су прошле јесени свиједномишљеници Вучићеви говорили, да Русија нема права да се меша у српске ствари, и у самој ствари говорили којекакве глупости о Русији, а Вучић је том приликом претио да вас пошље у затвор, ако буде жив; но пазите и уверите их да Русија има право, и да је она у стању да учини оно што намисли, јер иначе су Вучићевци способни и да што грозније учине.

И тако ми Срби, сви се молимо вишњему, да дуго у слави поживи императора Николаја, и за вас који се трудите за нашу ствар. Да удвоји Бог род русијски и да нам поврати Обреновиће на утеху ожалошћеног народа српског! Амин.

№ 24. Протест привржееника Обреновића противу поретка и састава скупштине за избор новог књаза.

Ваше високоблагородије,

Милостиви господине!

Пролази већ и десети месец од то доба како је Србија постала жртва међусобне свађе и с падом младога књаза Михаила изгубила је свако добро од мира и грађанскога реда. Цела Европа са чуђењем је гледала на све појединe појаве ове народне драме која је по својој суштини била не обична а по раду жалостна и поражавајућа. Глас његовог величаства господара императора рускога и покровитеља српског који је био управљен још у самом почетку на његово величанство султана и господара нашег, ако је и повукао за собом поштовање целог света по достојанству и светињи свога постанка то је још више узвисио, да се тако изразимо, обожавање са стране српскога рода и племена. Милост султана силног и великог цара нашег давала нам је неку наду да ће невинога књаза, чија је младост света залога коју су му предали родитељи његови садањој политици, да ће овога, велимо књаза Михаила просба јака по природи а утврђена уставом српским бити уважена, и њен предавач ступиће на среду, жалбе противу њега поћиће јавно, биће извиђене, а он ће законитим судом бити оправдан или окривљен.

Ми би сгрешили противу смерне оданости, коју исповедамо према оба висока двора и старамо се да то и делом осведочимо, ако би неки напојени каквим духом неповерења гледали да проникну у велике и сакривене тајне политике и дознали одкуд истиче што само у Србији књажевима устав не даје никаквих права и не потпомаже силни глас покровитеља, него без суда и без испита могу бити сбачени по туђој вољи и насиљу.

му већину, и таким начином овај ће избор бити избор не слободе него насиља, не закона но силе не народа него партаје.

Па зато ми видећи код оваких мера и даље Србији грози револуција само још у већој и јачој сили, и држећи за најпријатнију дужност за се примити учешће од свег срца и душе у народном избору српског књаза, код таквих околности дужност нам је напокорније замолити вас, да се више изложене жалбе милостиво уваже те да се уклоне сметње које нам се међу на путу слободног избора према свима нама који смо у једнаком положају, а који смо ваљада заслужили решење које ће нам што пре дозволити слободан повратак у отачество уговорена нашим саотачественником дата слобода сагласно обећањима, која су дата нашој депутацији од самог његовог превасходителства г. барона Ливена, а у привремено правителство нека буду примљени у сразмером броју и од наше стране по највећма заслужних и уважених људи за предстојећи избор, поништивши опредељени рок и одредити други мало дужи који ће одговарати важности предмета, као што то бива код других народа: јер само код таких услова избор може бити слободан и трајашан за будућност.

Како у своје име о чему сведоче долепотписата имена, тако и у име оне браће која овде нису али која такође старају, и у потврду јуче послате преходеће протестације од главних наших старешина ваше покорне слуге начелник округа Смедеревског, мајор Петар Поповић; начелник среза подунавског, капетан Милоје Станојевић; капетан Марјан Ђорђевић, кметови из тог округа: Стоилко Миловановић. Д. Абаровић, Аџи-Мија-Адамовић, Јанићије Ђорђевић, Димитрије Ђорђевић, Панта Петковић, Таса Стевановић, Живота Ивковић, Вуица Јанковић Миленко Симић. Милош Милијин, Јован Стојановић, Миливој Јовановић, Рајко Милутиновић, Станоје Радивојевић, Живојин Влаовић, Милош Милосављевић. Неша Степановић, Прока Ђорђевић, Ђорђе Михајиловић, Стојко Цветковић, Ђорђе Тодоровић, Радосав Рајчевић, Милош Јовановић, Станоје Миленковић, Теодор Павловић, Вучко Тодоровић, Васа Илић, Милоје Петровић, Маринко Вучковић, Илија Нешић, Јован Димитријевић, Јован Љотић, Ђорђе Станојевић, Димитрије Станојевић, Живота Смиљић, Голуб Живковић. Алекса Јанковић, Илија Миљковић' Ђорђе Потровић; Петар Митровић, Стојан Милијћ, Јован Костић, Димитрије Ђорђевић, Стеван Стаменковић Из округа Пожаревачког: начелник среза Млавског потпоручик Стеван Симић, капетан Петар Станковић. Кметови из тог округа Стока Матић, Никола Момчић. Живко Стеновић, Живота Петровић, Адам Ђорђевић, Миладин Миловановић, Јован Богићевић, Матија Величковић, Ђорђе Младеновић, Јован Митровић Пера Протић, Алекса Стоимировић, Миша Јовановић, Живко Стевановић, Стеван Тошић, Стојко Стокић, Стеван Ђорђевић, Милутин Митровић, Живко Тошић. Пр. Начелник округа Пожаревачког. Гаврило Илић, доктор медецине у слав. крал. универзитету угарског окружни физикус Никола Миковићев.

Из округа Крајинског старији писар намесништва Васа Карамарковић, Димитрије Констандиновић, Јованче Армашевић, Ђорђе Фировић, Јован Савић, Мијајло Стевановић Станко Павловић. Из округа Београдског: начелник окружни полковник Лазар Ивановић, начелник среза посавског капетан Павле Јовановић, начелник среза грочанског Гаврило Ризнић. Кметови из тог округа: Марко Томић, Маринко Видосављевић, Радован Пантелијћ, Павле Животић, Јанићије Дробњак, Јован Колаковић, Живко Петровић, Урош Божовић, Радосав Николић, Крста Ристић Станко Ђорђевић Митар Ранковић, Стојан Танацковић, Димитрије Јовановић, Јован Јеремић, Никола Мијајловић, Марко Бирчевић, Благоје Михајловић, Тривун Петровић,

Божо Јовановић, Сава Деспотовић Коста Стаменковић, Сима Филиповић, Вићентије Катић, Петар Васић. Из Београда: Коста Наумовић, Петко Дедовић, Милоје Бранковић, Стева Николић, Јова Стојановић, Лазар Исаковић Калмеј, евреин, Никола Живковић, Петар Парезановић, Никола Михаилоаић, Стевча Наумовић, Живко Живковић, Јован Костић, Исаило Јовановић, Алекса Богдановић, Риста Ђорђевић, Петар Тодоровић, Милован Арсенијевић, Мијајло Коцић, Димитрије Вуковић, Коста Стевановић Милоје Јовановић, Сима Дарић, Ђорђе Петровић, Никола Ђорђевић, Јосиф Стевановић Прота београдски свештеник београдски, Илија Јаковљевић, свештеник вишњички Јован Крстић. Из округа Ваљевског: начелник среза посавског штабс-капетан осуствује, писар тога среза Јеремија Милошевић. Кметови из тог округа: Марко Арсенијевић, Потроније Бугарски, Пантелија Гавриловић, Димитрије Брдаревић, Косан Анисковић, Радован Антоновић, Вуица Адамовић Панта Матић, Јевта Тадић, Мијајло Ранковић, Јовица Лазић, Андрија Павловић, Павле Урошевић, Лука Пејић, Стеван Исаиловић, Никола Јовановић, Никола Самарџић, Ђека Аксентијевић. Јован Малетић, Сима Јовановић, Теодосије Бабић., Из округа Шабачког: начелник окружни мајор Матија Симић, помоћ. начелништва штабс-капетан Миљко Марковић, начелник среза поцерског капетан Живан Бератовић, начелник среза Мачванског штабс капетан Стеван Милошевић, начелник среза посаво-тамнавског поручик Милосав Зарић. Кметови из тог округа: Панта Ковић, Петар Попо ић, Мија Павловић, Мато Опалић, Ђура Ракић Јован Илић, Мита Денић Степан Адамовић, Ж. Глиша Танасић. Гаја Трифуновић, Тешо Ђурић, Петар Пантелијић, Јеврем Михајловић, Гаја Милићевић, Ђеко Васић, Ђеко Ђурић, Теодор Угриновић, Ристо Јевтић, Ђорђе Павловић Милош Аксентић, Стеван Јеленић, Стеван Токалић Станоје Токалић, Неша Цветковић, Лазар Чарапић, Илија Рисуић, Тешо Копуновић, Павле Јовановић, Јован Милосављевић, члан конзисторије шабачке протосинђел Ђорђе Илић, свештеник села Дреновца Стеван Познановић, писар начл. округа шабачког Стојан Обрадовић, писар среза посаво-тамнавског Павле Тешић, Алекса Аврамовић писар среза мачванског. Из округа Крагујевачког начелник свеза Јасеничког капетан Живојин Јоксимовић Кметови из тог округа: Тадија Јовановић, Сима Радовановић, Андрија Јовановић, Прока Андрејевић, Петар Жабарац, Радован Жабарац, Илија Јовановић, Миливоје Петровић, Мијајло Радовановић. Вуле Марковић Димитрије Живковић Павле Матић Јова Китановић, Јанко Марковић. Из округа Рудничког писар суда М. С. Миливојевић, Војин Ненадовић Марко Миловановић Риста Марковић, Обрад Војченовић, Павле Ђаконић, Стеван Јовановић. Из округа Подринског Дамјан Јосић. Из округа ужичког: Ненад Милић, Сима Радивојевић. Из округа Крушевачког: Стојан Шукић Петар Романовић Ђурађ Обрадовић, Из Јагодинског: Коста Јовановић Сава Јовановић, Филип Јовановић, Димитрије Костандиновић, Риста Николић, Димитрије Јовановић. Из гарнизоног војинства: штабни капетан Ђорђевић, поручик Мијајло Петровић, потпоручик Ђорђе Николић, потпоручик В. Милутиновић, потпоручик Вуле Богдановић, потпоручик Петко Томић, потпоручик Мита Миленковић, потпоручик, Ђорђе Брдаревић, потпоручик, Васа Лукић, потпоручик, Милан Антоновић, подпоручик, Радисав Николић, потпоручик Живко Ђорђевић. Вахм. кавалерије Гаврило Манојловић, под-официри: Лазо Ђорђевић, Алекса Цветковић, Ђорђе Милановић, Стојан Николић, Стеван Деплић, Милисав Поповић, Станимир Илић, Милан Живановић, Димитрије Милошевић, Јован Вуковић, Алекса Мирковић, Бранко Павловић, Коста Манојловић, Милан Негованович, Коста Николић, Максим Браљинац. Редови: Никола Марковић, Милутин Обрадовић арт. Димитрије Мијајловић ·ан Радовановић, Недељко Николић, Риста Јеремић, Гркуја Станковић, Антон

Милан М. Ђр. Ђорђевић

Божо Јовановић, Сава Деспотовић Коста Стаменковић, Сима Филиповић, Вићентије Катић, Пегар Васић. Из Београда: Коста Наумовић, Петко Дедовић, Милоје Бранковић, Стева Николић, Јова Стојановић, Лазар Исаковић Калмеј, евреин, Никола Живковић, Петар Парезановић, Никола Михаиловић, Стевча Наумовић, Живко Живковић, Јован Костић, Исаило Јовановић, Алекса Богдановић, Риста Ђорђевић, Петар Тодоровић, Милован Арсенијевић, Мијајло Коцић, Димитрије Вуковић, Коста Стевановић Милоје Јовановић, Сима Дарић, Ђорђе Петровић, Никола Ђорђевић, Јосиф Стевановић Прота београдски свештеник београдски, Илија Јаковљевић, свештеник вишњички Јован Крстић. Из округа Ваљевског: начелник среза посавског штабс-капетан осуствује, писар тога среза Јеремија Милошевић. Кметови из тог округа: Марко Арсенијевић, Потроније Бугарски, Пантелија Гавриловић, Димитрије Брдаревић, Косан Анковић, Радован Антоновић, Вуица Адамовић Панта Матић, Јевта Тадић, Мијајло Ранковић, Јовица Лазић, Андрија Павловић, Павле Урошевић, Лука Пејић, Стеван Исаиловић, Никола Јовановић, Никола Самарџић, Ђека Аксентијевић. Јован Малетић, Сима Јовановић, Теодосије Бабић., Из округа Шабачког: начелник окружни мајор Матија Симић, помоћ. начелништва штабс-капетан Миљко Марковић, начелник среза поцерског капетан Живан Бератовић, начелник среза Мачванског штабс капетан Стеван Милошевић, начелник среза посаво-тамнавског поручик Милосав Зарић. Кметови из тог округа: Панта Ковић, Петар Попо иђ, Мија Павловић, Мато Опалић, Ђура Ракић Јован Илић, Мита Деиић Степан Адамовић, Ж. Глиша Танасић. Гаја Трифуновић, Тешо Ђурић, Петар Пантелијић, Јеврем Михајловић, Гаја Милићевић, Ђеко Васић, Ђеко Ђурић, Теодор Угриновић, Ристо Јевтић, Ђорђе Павловић Милош Аксентић, Стеван Јеленић, Стеван Токалић Станоје Токалић, Неша Цветковић, Лазар Чарапић, Илија Рисуић, Тешо Копуновић, Павле Јовановић, Јован Милосављевић, члан конзисторије шабачке протосинђел Ђорђе Илић, свештеник села Дреновца Стеван Познановић, писар начл. округа шабачког Стојан Обрадовмћ, писар среза посаво-тамнавског Павле Тешић, Алекса Аврамовић писар среза мачванског. Из округа Крагујевачког начелник свеза Јасеничког капетан Живојин Јоксимовић Кметови из тог округа: Тадија Јовановић, Сима Радовановић, Андрија Јовановић, Прока Андрејевић, Петар Жабарац, Радован Жабарац, Илија Јовановић, Миливоје Петровић, Мијајло Радовановић, Вуле Марковић Димитрије Живковић Павле Матић Јова Китановић, Јанко Марковић. Из округа Рудничког писар суда М. С. Миливојевић, Војин Ненадовић Марко Миловановић Риста Марковић, Обрад Војчиновић, Павле Ђаконић, Стеван Јовановић. Из округа Подринског Дамјан Јосић. Из округа ужичког: Ненад Милић, Сима Радивојевић. Из округа Крушевачког: Стојан Шукић Петар Романовић Ђурађ Обрадовић, Из Јагодинског: Коста Јовановић Сава Јовановић, Филип Јовановић, Димитрије Костандиновић, Риста Николић, Димитрије Јовановић. Из гарнизоног војинства: штабни капетан Ђорђевић, поручик Мијајло Петровић, потпоручик Ђорђе Николић, потпоручик В. Милутиновић, потпоручик Вуле Богдановић, потпоручик Петко Томић, потпоручик Мита Миленковић, потпоручик, Ђорђе Брдаревић, потпоручик, Васа Лукић, потпоручик, Милан Антоновић, подпоручик, Радисав Николић, потпоручик Живко Ђорђевић. Вахм. кавалерије Гаврило Манојловић, под-официри: Лазо Ђорђевић, Алекса Цветковић, Ђорђе Милановић, Стојан Николић, Стеван Деплић, Милисав Поповић, Станимир Илић, Милан Живановић, Димитрије Милошевић, Јован Вуковић, Алекса Мирковић, Бранко Павловић, Коста Манојловић, Милан Негованавић, Коста Николић, Максим Браљинац. Редови: Никола Марковић, Милутин Обрадовић арт. Димитрије Мијајловић Милан Радовановић, Недељко Николић, Риста Јеремић, Груја Станковић, Антон